FRATRIS
HECTORIS
PINTI LVSITANI,
HIERONYMIANI.
SACRÆ THEOLOGIÆ
DOCTORIS, ET IN ACADEMIA
Conimbricensi S. Scripturæ Professoris,

OPERVM OMNIVM LATINORVM, QVÆ ad hunc vsque diem in lucem peruenerunt,

TOMVS PRIMVS.

Qui in ESAIAM, THRENOS, EZECHIELEM, DANIELEM, ET NAHVM Commentarios comprehendit.

Ad finem quarti Tomi, IMAGINIS VITÆ CHRISTIANÆ DIALOGORVM OPVS, *recens Latinitate donatum, accessit.*

Nouissima Editio, ad faciliorem, meliorem, vtilioremq; formam quàm superioribus, operâ virorum non mediocriter eruditorum, digesta, mendisque omnibus, quibus scatebat, perpurgata.

Præter sacræ Scripturæ INDICES, *alij Rerum & Verborum, meliori modo quàm anteà dispositi & locupletiores redditi, ad calcem cuiusque Tomi, sunt inserti: in quibus nihil in toto Opere desiderari potest, quod his, facillimo negotio, potissimum ad Hæreticorum, nouorúmque Sectariorum falsa dogmata refutanda, non possit indagari.*

LVTETIÆ PARISIORVM,
Apud Michaelem Sonnium, via Iacobæa,
sub Scuto Basiliensi.

M. DC. XVII.
CVM PRIVILEGIO.

DOMINO HENRICO
PRINCIPI ILLVSTRISSIMO,
INVICTISSIMI REGIS EMANVELIS FILIO, CARDINALI ET ARCHIEPISCOPO amplissimo, hæreticæ prauitatis supremo, in Lusitania inquisitori integerrimo,

FRATER HECTOR PINTVS LVSITANVS, Salutem, & æternam fœlicitatem.

COGITANTI mihi sæpenumero, clarissime Princeps, & varia hominum studia in memoria versanti, illi fœlices maximéque laudabiles videntur, qui omnes suas actiones in Deum referunt, totósque sese in optimæ vitæ statu exquirendo & consequendo collocarunt. Intelligentes enim mundi gloriam, potentiam, & opes, ad quas plerique mortales auiditate inflammati aspirant, non esse in rebus expetendis & præclaris numerandas, quippe cùm eas caducas & incertas aspiciant, virtutem amplectuntur, quæ altissimis defixa radicibus, neque potest incendio amitti, neque direptioni committi, neque vlla temporum varietate labefactari. Inter omnes qui hunc fœlicem vitæ cursum conficiunt, tu vnus emines, Princeps Christianissime, qui in insigni dignitate constitutus, rerúmque maximarum gloria præstantissimus, virtutem mirabiliter sectaris. Omni enim humana superbia & arrogantia contempta, ad cœlestia aspiras, & non solùm tuos Lusitanos, sed alias etiam nationes, ad quas fama tua, nominísque celebritas & splendor euolauit, vsque adeò tua vita & exemplo instruis & deuincis, vt admirabilis illis quædam amoris in te & obseruantiæ exardescat magnitudo. Est enim virtutis proprium homines allicere ad diligendum, cùm ob illius amplitudinem eos etiam, quos nunquam vidimus, diligamus, eorúmque memoriam cum beneuolentia & veneratione vsurpemus. Est igitur ea vita fœlix & expetenda, quæ non in falsa mundi gloria nititur, sed in virtute diuinísque numinis imitatione consistit, ex qua verus honor minimè contemnendus dimanat. Quod tu intuens, illustrissime Princeps, eas opes ardenter quæris, quæ animum amplificent, ex quibus intelligis, posse veram gloriam redundare. Tu es rectæ iustitiæ, dulcísque pacis conseruator. Ad te tanquam ad singulare præsidium confugiunt afflicti. Te omnes intuentur, & prudentiam atque virtutem tuam admirantur. Tu es vnus, in quo nititur Lusitaniæ salus. Quid plura? Tu es verè Princeps Christianus. Hæc est vera gloria, & illustris nominis claritas & amplitudo, quæ vigebit memoria omnium seculorum, quam posteritas alet, & ipsa perpetuitas semper intuebitur. Cui igitur nisi

tibi debeo labores meos dedicare? Sed vt meipsum planè cognoscas, rationem vitæ meæ tibi paucis exponam. Ego cùm fuissem ab ineunte ætate in literis Latinis versatus, & postea nonnullos annos & Salmanticæ & Conimbricæ iuri operam dedissem, cœpi mecum cogitare, esse illum vitæ statum, ad quem ego aspirabam, multis atque turbulentis negotiis oppressum, & infinitis animi pe-

Matth. 6. riculis expositum. Versabatur mihi ante oculos illa Dei nostri sententia: Quærite primùm regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis. Et hæc in animo versans existimabam, id quod erat, esse religionem rectam viam ad vitam immortalem consequendam. Eam ob causam ingressus sum ordinem Diui Hieronymi, vbi viget solitaria quædam tranquillitas, & religionis obseruantia. Et interfluxis nonnullis annis missus à primate meo totius Ordinis moderatore ad Ordinis collegium, tanquam ad bonarum artium mercaturam, mea studia longo interuallo intermissa reuocaui. Ibi octo continuos annos auidè & ardenter dedi operam literis, in quibus totum cursum & Philosophiæ & Theologiæ sub excellentibus præceptoribus virtute & sapientia præstantibus perfeci, & vtriusque linguæ Græcæ & Hebraicæ notitiam comparaui. A collegio reuersus ad monasterium, vnde profectus fueram, quantum potui, me abduxi ab omni negotio humano, totúmque me dedidi studio diuinarum literarum. Et consideranti mihi, atque sæpenumero memoria repetenti Prophetæ Esaiæ vtilitatem, magnificentiam, & amplitudinem, esséque eius expositores paucissimos, cósque breuissimos, cúmque multis in locis indigere explanatione, oriebatur desiderium quoddam eius explanandi. Sed cùm eius profunditatem, meíque ingenij imbecillitatem perspicerem, cadebam animo equidem,

Ezech. 2. longéque ab scribendo abhorrebam. Est enim diuina Scriptura liber ille inuolutus, quem vidit Ezechiel scriptum intus & foris: foris, propter sensum in primo & aperto orationis argumento apparentem: intus, propter spiritualem intelligentiam, & alta atque diuina mysteria. Et eam ob causam ait Gregorius

Exod. 32. Ioan. 5. Nazianzenus fuisse legis tabulas ex vtraque parte scriptas. Et cœlestis ille magister Christus Deus noster, Scrutamini, inquit, scripturas: significans non sat esse eas legere, sed opus esse earum arcana & profunda mysteria altè perspicere,

Mat. 13. Iosu. 3. & diligenter inuestigare. Quam ob causam eas thesauro abscondito comparauit. Et quemadmodum Hebræis se in promissam terram conferentibus, & fœderis arcam secum asportantibus se obiiciebat Iordanis, impediens illis ingressum, sic mihi ante oculos ponebatur huius diuini vatis difficultas. Sed quod me terrebat, idipsum mihi animum excitabat. Intuebar enim Deum illis magnum illum fluuium aperuisse, & viam mirabiliter parasse: quo fretus sperabam fore, vt Deus sui Prophetæ sensum mihi aperiret, quo valerem illum securè penetrare. Sed hæc mihi cogitanti alia multò difficilior occurrebat dubitatio. Sciebam

Psal. 18. Dauidem dicere in Psal. esse legem Domini immaculatam animásque conuer-

Rom 7. tentem: & Apostolum Paulum in epistola ad Romanos eam sanctam & spiritualem appellare. Cùm autem ego meipsum peccatorem maculis inquinatum cognoscerem, quî fieri potest, vt auderem ad diuinarum literarum interpreta-

2. Reg. 6. tionem contaminatis manibus accedere? Si Oza fuit à Deo percussus, quòd ar-

1. Paral. 13. cam, in qua lex fuerat recondita, tetigisset, vt literæ diuinæ contestantur, quas pœnas essem ego meæ temeritatis daturus, si non arcam, sed ipsam sanctam Scripturam attingerem, & explanare contenderem? At ex altera parte videbam ip-

Eccles. 24. sam Scripturam ita in Ecclesiastico dicentem: Qui elucidant me, vitam æternam habebunt. Hæc erant quæ versabant in deliberando meum animum, illísque efferebant ancipitem curam cogitandi. Sed illis circunspectis & exploratis,

facta

facta summa omnium mearum cogitationum, decreui tandem diuino fauore implorato, hunc diuinum vatem aggredi, sperans Deum me in hoc opere pro eius honore suscepto adiuturum. Sequor communem versionem ab Ecclesia approbatam,& in fine vniuscuiusque capitis adiicio ex Hebræo nonnullas annotationes. Vaticinatus est Esaias in Iudæa non solùm ante Babylonicam, sed etiam ante decem tribuum captiuitatem. Est eius præcipuum institutum prædicere nostræ fidei mysteria, præsertim Christi Dei nostri aduentum, & acerbissimam mortem, vocationem gentium,& veteris legis sacrificium abrogationem. Vt enim qui vult aliquam conflare campanam, prius efficit formam quandam *Simili.* luteam, eam ingeniosè vertendo & versando: sed conflato tintinabulo, forma reiicitur & frangitur,& pedibus conculcatur, quippe quæ solùm ad tintinabuli vsque completionem erat profutura & duratura: sic effecturus Deus Ecclesiam suam, quæ est admirabilis quædam campana totum orbem terrarum sonitu suo adimplens, instituit prius antiquæ legis cerimonias & sacrificia, tanquam formam luteam, quæ non nisi ad Ecclesiæ vsque formationem durarent. Ecclesia autem constituta, Euangelióque nunciato, omnia illa vetera sacrificia fuerunt reiecta,& finita,& pedibus conculcata. Habebat enim lex vmbram futurorum bonorum, vt ait in Epistola ad Hebręos D. Paulus, non ipsam imaginem rerum. *Heb.10.* Et ad Corinthios scribens, illa omnia asserit Iudæis in figura contigisse. Fuit hic *1.Cor.10.* Propheta nobilis,& vt aiunt, frater regis Amasiæ, tanta eloquentia præditus, tot sapientiæ ornamentis excultus, vt omnes alios Prophetas dicendi copia & amplitudine, mea sententia, facile vincat. Flagrauit tanto studio veritatis nunciandæ, vt pro ea à rege Manasse, qui se scelerum ministrum præbuerat, & in republica violanda teterrimas fraudes conceperat, fuerit interfectus. Cui igitur eram dedicaturus Prophetam, qui fuit Princeps illustrissimus, virtutúmque præsidio septus, nisi alteri principi similiter, clarissimo, virtutúmque maximarum abundantia cumulato? Quare, Princeps Christianissime, hoc exiguum munus, quod tibi dicare constitui, vt meam erga te incredibilem pietatem ostenderem, pro tua singulari humanitate velim benignè suscipias. VALE.

BIBLIOPOLA LECTORI S.

SATIS vnicuique compertum esse reor, quantam, omnes qui sacrosanctæ Theologiæ operam nauant, concionandique munus profitentur, vtilitatem ex Operibus Fratris HECTORIS PINTI *Lusitani potuerint expiscari. Quod sanè nunc demùm ea Typographo committere me impulit, vt quoad posset fieri diligentia, nullis parcens expensis & sumptibus ad ea pernecessariis excuderentur. Cùm autem, an aliquid limatione, prælectione, aut mutatione egeret, ad maiorem tuam vtilitatem, faciliúsque proficiendi negotium, rimaremur, certiores sumus redditi, Annotationes ex Hebræo, longius quam par esset à sectionibus textus sacræ Scripturæ & ordine ab Authore obseruato, esse remotas, imò ipsas annotationes sensum Scripturæ enucleantes, non satis commoda methodo posse inuestigari. Quam obrem viros eruditos nacti, vt hoc onus eorum humeris imponeremus, tantum ij oleo & operæ (vt dicitur) operam nauarunt, vt illas annotationes ex Hebræo iuxta priores sacræ Scripturæ collocarint; ita vt quod in Textu contineatur, illas etiam ex Hebræo annotationes amplectatur: imò Textus ipse nonnullis, cùm literularum, tùm numerorum notis exprimatur, quarum primæ ad priores, reliquæ verò ad posteriores referantur. Quod tibi faciliori disquisitioni, breuiorique intellectui profuturum speramus. Insuper ad Operis calcem* IMAGINIS VITÆ CHRISTIANÆ DIALOGOS, *in Latinum sermonem versos, nunquam anteà excusos, subnectere nobis visum est: certò scientes, quàm gratissima tibi priora Opera fuerint, nec dubitamus quin maiorem iucunditatem animique oblectamẽtum, ex his* DIALOGIS *percipere possis: quippe qui, præter multas antiquitates, rerúmque rationes & disputationes, ex vtraque parte, testimoniis sacræ Scripturæ, veterum Patrum, Historiographorum, Mathematicorum, ac cæterarum artium & disciplinarum professorum, probatas, tota Philosophorum Academia, mirabili quodam artificio, in his inclusa videatur. Taceo similitudines tam subtiliter inuentas, tam bellè appositas, támque ingeniosè explicatas, vt ausim dicere; sicuti Magnus ille Alexander lectionibus Iliados Homeri Græcorum Poetarum principis obdormiuisse dicitur: sic tu tanta dulcedine captus, tam suaui, eóque mirabili dicendi genere allectus, non solum eorum lectionibus obdormias, verùm in admirationem etiam rapiaris. Monitum tamen te velim, si legendo quidpiam rude, inconcinnum, inelegans, mendísque circumfusum, tuis auribus displiceat, ne quæso rationem habeas verborum, at sensus: Cùm enim hæc sit noua Traductio, non tanta pollet venustate & elegantia, sicuti Authoris dicendi genus; nec emendatione, sicuti Tomi Operum, quæ multoties in lucem prodierunt. Cæterùm* INDICES *rerum & verborum superiores in Operibus anteà impressos raptim, immaturóque iudicio confectos esse deprehendentes, in meliores mutare cordi fuit, in quibus nihil in totis Operibus desiderari queat, quod inuentu non perfacillimum esse comprobetur. Quos* INDICES, *ita separare voluimus, vt quisque Tomus, ad calcem, suum habeat: Tomos autem in duas partes digessimus: primam Commentarios in* ESAIAM, THRENOS, & EZECHIELEM: *alteram in* DANIELEM, NAHVM, & DIALOGOS *comprehendentem. Hæc igitur candido animo accipe, fælicique cursu perlege.* VALE.

AVTHORES,

AVTHORES, QVI IN HIS COMMENTARIIS IN ESAIAM CITANTVR.

A.

Acusilaus.
Æmilius.
Augustinus.
Ambrosius.
Alexander Papa.
Antonius Sabellicus.
Ælianus.
Alexander ab Alexandro.
Apollonius.
Ausonius.
Ammonius.
Ammianus.
Æschilus.
Æneas Syluius.
Æneas Vicus.
Alexander Aphrodisæus.
Alcinous Platonicus.
Aristoxenus.
Augustinus Eugubinus.
Architas Tarentinus.
Athanasius.
Aristoteles.
Antisthenes.
Andreas Fuluius.
Aquila.

B.

Bernardus.
Berosus Chaldæus.
Basilius Magnus.
Baptista Mantuanus.
Baptista Fulgosius.
Blondus Flauius.
Bion Boristenites.
Budæus.
Bartholomęus Camerarius.
Bruno Ambermachius.

C.

Cyprianus.
Chrysologus.
Cassiodorus.
Clemens Alexandrinus.
Clemens Papa.
Claudianus.
Cælius Rodiginus.
Chrysippus.
Chrysostomus Dion.
Cassiodorus.
Cornelius Iansenius.
Columella.
Cæsarius Arelatensis.
Cuspinianus.
Chilo Lacedæmonius.
Callimachus.

D.

Dionysius Areopagita.
Diogenes Laertius.
Diodorus Siculus.
Dionysius Carthusianus.
Dionysius Halicarnasseus.
Diodorus Tharsensis.
Dicearchus.
Demetrius Phalereus.
Dion Cassius.
Dionysius Alexandrinus.
Dioscorides.
Didymus Alexandr.
Democritus.
Didymus Brachmanes.
Dion Nicæus.

E.

Eusebius Cæsariensis.
Eucherius.
Eustathius.
Euripides.
Epictetus.
Epicharmus.
Eusebius Emissenus.
Epiphanius.
Egesippus.
Ephren Syrus.
Erasmus Roteroda.
Empedocles.
Euthimius.
Epimenides.

F.

Finus Adrianus.
Fœlix.
Fauorinus.
Fulgosius.
Florus.
Festus.
Fabius Pictor.
Fenestella.
Franciscus Petrarcha.
Fulgentius.

G.

D. Gregorius.
D. Gregorius Nicenus.
Galatinus.
D. Gregorius Nazianz.
Gregorius Turonensis.
Gratianus.
Galenus.
Gerson.
Gellius.
Glossa ordinaria.
Guido Carmelita.

H.

D. Hieronymus.
D Hilarius.
Hesiodus.
Herodotus.
Horatius.
Hieronymus ab Oleastro.
Hieronymus Osorius.
Hugo Cardinalis.
Hugo de S. Victore.
Homerus.
Hypocrates.
Hubertus Herbipolita.
Herodianus.
Haymo.
Heraclitus.
Historia Tripartita.

I.

D. Ireneus.
D. Iustinus Martyr.
Iustinus historiographus.
Iosephus.
Ionathæ Targum.
Ioannes Chrysostomus.
Ioannes Eccius.
Ioannes Monachus.
Ioannes Damascenus.
Ioannes Picus Mirandul.

INDEX

LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ,

in Esaia, & Threnis citatorum & explicatorum.

Ex Genesi.

Ex Exodo.

Ex Iosue.

Ex libro Iudicum.

Ex libro I. Regum.

Ex Regum libro II.

Ex libro III. Regum.

Tomus primus.

Ex Psalmis.

Ascendit

97.Saluauit

Ex Prouerbiis.

Ex Ecclesiast.

Ex Canticis Canticorum.

Ex Libro Sapientiæ.

Ex Ecclesiastico.

Quæ

Laua

Ex Ieremiae Prophetia.

Ex Threnis.

Ex Baruch.

Ex Ezechiele.

Ex Daniele.

Ex Osea.

Ex Ioele.

Ex Amos.

Ex Machabæorum libro II.

Ex D. Matthæo.

Simile

Ex D. Marco.

Ex D. Luca.

Ex D. Ioanne.

Ego

Ex Actis Apostolorum.

Ex Epistola D. Pauli ad Romanos.

O altitudo

Ex Epistola ad Corinthios I.

Ex Epistola ad Corinthios II.

Ex Epistola ad Galatas.

Ex Epistola ad Ephesios.

Ex Epistola D. Pauli ad Philippenses.

Ex Epiſtola ad Coloſſenſes.

Ex Epiſtola ad Theſſalonicenſes I.

Ex Epiſtola ad Theſſalonicenſes II.

Ex Epiſtola ad Timotheum I.

Ex Epiſtola ad Timotheum II.

Ex Epiſtola ad Titum.

Ex Epiſtola ad Philemonem.

Ex Epiſtola ad Hebræos.

Ex D. Iacobi Epistola.

Ex Epistola D. Petri prima.

Ex Epistola D. Petri II.

Ex Epistola D. Ioannis I.

Ex Epistola Ioannis III.

Ex Apocalypsi.

FINIS.

FRATRIS HECTORIS
PINTI LVSITANI
HIERONYMIANI SACRÆ THEOLOGIÆ DOCTORIS, ET IN ACADEMIA CONIMBRI-censi Sacrarum literarum professoris in Esaiam Prophetam Commentarius.

ARGVMENTVM PRIMI CAPITIS.

1 Explicat diuinus vates genus operis: nomen authoris, materiam, & tempus. 2 Inducit Deum loquentem, & Iudæorum scelera, eorúmque sacrificia execrantem. 3 Inuitat peccatores ad pœnitentiam 4 Aperit mysterium redemptionis humanæ per Christum seruatorem nostrum. 5 Deplorat Hierosolymæ flagitia & miserias. 6 Inuehitur in eius principes & magnates qui cum tanquam parentes boni, & tutores fideles esse deberent, eam opibus spoliabant, eiúsque dignitatis patrimonium diripiebant. 7 Tandem prædicit Iudæos infideles suorum impiorum facinorum esse pœnas graues iustásque persoluturos.

CAPVT PRIMVM.

V[a]ISIO Esaiæ [b] filij Amos, quam vidit [c] super [1] Iudam & Ierusalem [d] in diebus Oziæ, Ioatham, Achaz, & Esechiæ regum Iuda. [e] Audite cæli, & auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus est. [f] Filios enutriui & exaltaui, [g] ipsi autem spreuerunt me. [h] Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui, Israel autem me non cognouit, & populus meus non intellexit. [a] [i] Væ genti peccatrici [k], populo graui iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis: dereliquerunt Dominum, [l] blasphemauerunt [3] sanctum Israel, [m] abalienati sunt retrorsum. [n] Super quo percutiam vos vltra addentes præuaricationem? [o] Omne caput languidum, & omne cor mœrens. A planta pedis vsque ad verticem non est in eo sanitas. [p] Vulnus, & liuor, & plaga tumens, [4] non est circumligata, nec curata medicamine, nec fota oleo.

EXPLANATIO.

A a *Visio Esaiæ*] Inter omnes sensus nullus est qui certiorem & euidentiorem cognitionem obtineat, quàm visus. Illud enim certum nobis & perspicuum esse absque dubio asserimus, quod oculis aspicimus. Eam ob causam dicebat regina Saba regi Salomoni, vt in
3. Reg. 10. libro tertio Regum memoriæ proditum est: *Non credebam narrantibus mihi, donec ipsa veni, & vidi oculis meis.* Et Diuus Thomas apostolus apud diuum Ioan-
Ioan. 20. nem dicentibus aliis discipulis vidisse Dominum, dicebat non crediturum se esse, nisi eum videret. Vnde illud Saluatoris nostri: *Quia vidisti me Thoma,*
B *credidisti.* Eam ob causam prophetæ appellabantur
1. Reg. 9. quondam videntes, vt in libro primo Regum literæ diuinæ testantur. Et de Abrahamo nobili patriarcha, eximia fide & obedientia præstanti ait Christus
Ioan. 8. Deus noster apud diuum Ioannem: *Exultauit vt videret diem meum, vidit, & gauisus est.* Quamobrem prophetia appellatur visio quasi res certissima. Ita
Nahum. 1 Nahum suam prophetiam appellat dicens in eius
Abd. 1. principio & inscriptione: *Onus Niniue: liber visionis Nahum.* Et Abdias, *Visio*, inquit, *Abdiæ.* Eze-
Ezech. 1. chiel etiam: *Cùm essem*, inquit, *in medio captiuorum iuxta fluuium Chobar, aperti sunt cæli, & vidi visio-* C
nes Dei. Ezechieli viro sanctissimo aperiebantur cæli qui illis clausi erant, qui flagitiorum vinculis captiui detinebantur. Non enim decebat, vt cœlestem illam claritatem & admirabilem visionem intueretur impiorum animus caligine turpium cupiditatum obcæcatus, sceletúmque deprauatione irretitus. Et noster Esaias. *Visio*, inquit, *Esaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam & Ierusalem.* Quibus verbis ostendit vaticinium hoc summam habere certitudinem & firmitatem. Et vt visus lucem requirit, sine qua esse non potest, cùm omnes alij sensus etiam in tenebris D
suos effectus obtineant: sic diuini vates absque diuino lumine vaticinari non possunt, nec Dei visiones mentis oculis aspicere. Quî enim fieri potest, vt in illum eximium splendorem diuinarum visionum mentis aciem intendat ille, qui sit diuino lumine destitutus? *Reuela*, inquit diuinus ille vates & clarissimus rex Dauid, *oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua.* Nam vt oculus solem sine solis luce intueri non valet, sic mens hominis rerum diuinarum cognitionem capere non potest, nisi fuerit diui-

A ni auxilij radio illustrata. Et alio in psalmo volens ostendere prophetiam suam esse diuinitus inspiratã,
Psal. 44. *Lingua mea*, inquit, *calamus scribæ velociter scribentis.* Quibus verbis quid aliud significat, quàm seipsum esse instrumentum, sanctũ verò spiritum præcipuum effectorem? Ideo multis in Psalmis præfigitur hæc inscriptio, מזמור לדוד *mizmor le Dauid*: Psalmus Dauidi. Significat enim sanctus vates Psalmorũ authorem Deum esse, qui eos sibi inspirauit. Articulus enim, *le*, Hebraicus cum datiuo coniungitur: quanquàm non desint, qui dicãt, posse etiam genitiuo copulari. Sed Septuaginta interpretes datiuum esse apertè significarunt vertentes: ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. Et diuus Petrus Apostolorum princeps in epistola sua se-
2. Pet. 1. cunda hæc verba scripta reliquit: *Non voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.* Apud Malachiam prophetam vbi communis versio, quam vulgatam e-
Mala. 1. ditionem appellamus, habet: *Onus verbi Domini ad Israel in manu Malachiæ*, habet versio Septuaginta: *Assumptio verbi Domini super Israelem in manu angeli eius.* Vbi vides vaticinationem appellari assumptionem,
B quòd eam vates à Deo assumant: & visionem, quòd sit certa, & mentis oculis diuino lumine illustratis
Visionis quatuor genera. perspecta, ac diuinitus inspirata. Visio aut est naturalis, aut per fidem, aut prophetica, aut beatifica: prophetica est inferior visione ea, quam appellant beatificam, sed superior naturali, & eâ, quæ est per fidem eorum, qui prophetæ non sunt.

b *Filij Amos.*] Hic Amos non est propheta ille tertius in ordine prophetarum. Illic nanque ita scribitur עמוס: hic verò modo אמוץ. Præterea ille fuit humili loco natus, hic verò nobilis, & frater Amasiæ regis, vt viri docti memoriæ prodiderunt.

c *Super Iudam & Ierusalem.*] Nomine Iudæ intelligitur etiam Beniamin. Separatis decẽ tribubus, quæ Israel & Ephraim appellantur, & in Samaria habitabant, semper Beniamin adhæsit tribui Iudæ, de quibus duabus Esaias præcipuè loquitur, quæ Hierosolymæ & in Iudæa habitabant. Est enim eius præcipuũ institutum loqui de messia, cuius mysteria Hierosolymæ & in Iudæa futura esse præuidebat. Ibi enim natus est, ibi mortem acerbissimam toleranter tulit, & suo purissimo sanguine pro nobis fuso peccata nostra deleuit. Ibi fuit sepultus, & redditus ad vitam, & ascendit in cœlum. Ibi denique ea operatus est my-
C steria, quibus hominum genus à miserrima seruitute, qua oppressum tenebatur, eriperet, & ad cœlestem æternamque patriam perduceret. Dicens autem propheta: Super Iudam & Ierusalem, indicat vaticinari de rebus tam prosperis quàm aduersis, quas præuidebat esse, & Hierosolymæ & in Iudæa futuras.

4. Reg. 15. d *In diebus Oziæ.*] Hic appellatur etiam Azarias, vt libro quarto Regum licet videre. Est igitur sensus huius inscriptionis: Hoc libro continetur prophetia Esaiæ filij Amos, quam Deo reuelante mentis oculis aspexit, qua de rebus super Iudam & Ierusalem venturis vaticinatur, regnantibus successiuè in Iudæa Ozia Ioathamo, Achaz & Ezechia. Vbi vides qua-
Quatuor huius exordij membra. tuor in hoc exordio à Propheta explicari: primum, genus operis, est enim visio siue prophetia: secũdum, nomẽ authoris, est enim Esaias filius Amos: tertium, materia, agit enim de rebus Iudæorum prosperis, & aduersis, & de mysteriis, quæ in Iudæa futura intuebatur: quartum, tempus, quod fuit in diebus regum, qui hîc commemorantur. Sed de inscriptione hactenus.

e *Audite cœli, & auribus percipe terra.*] Intuere huius principij amplitudinem & maiestatem. Voluit sanctissimus vates & eloquentissimus orator cœlum terrámque in exordio inuocare, vt rerum dicendarum magnitudinem ostenderet, & auditorum animos at- D
tentos redderet. Sed si totum prophetam legas, videbis apertissimè totam operis seriem principio respondere. Sublimi enim quadam & heroica dicendi magnificentia & amplitudine fertur, & in omni genere amplificationis inflammatur. Est igitur horum verborum sensus: Audite angeli & reliqui cœlites, vósque homines adestote animis, aures vestras erigite, & dicentem attendite, quoniam Dominus locutus est. Metonymicos, vt per continens id, quod continetur, intelligatur. Potest etiam ita explanari. Moyses postquàm populo Israelitico legem Dei dedit, testatus est cœlum & terram, vt in Deuteronomio ap- *Deut. 30. & 31. & 32.*
paret. Nunc fracta & contempta diuina lege citat diuinus noster vates, & vocat eosdem testes, vt videant omnes creaturæ esse Deum meritò illis iratum, qui legem suam pro nihilo putarunt, & in republica violanda dolos pestilentes conceperunt. Poteris præterea per cœlos homines intelligere, sed eos, quorum *Cœlum.*
familiaritas in cœlo est, qui in corporibus humanis vitam cœlestem imitantur, qui, humanis rebus contemptis, ad quas homines cupiditate incensi rapiuntur, ad cœlum semper aspirant. Per terram verò ho- *Terra.*
mines flagitiis astrictos, qui terram semper spectant, E
& in præmiis humanis spem rerum suarum ponentes humana diuinis anteponunt. Solent enim diuinæ literæ viros animi celsitudine præditos iustitiam & pietatem colentes cœlos appellare, eos verò, qui scelere & maleficio pascuntur, terram vocant. Ita enim viri docti explanant locum illum Esaiæ: *Cœlum sedes* *Esa. 66.*
mea est. iuxta id, quod ait Paulus Apostolus, *Vos estis* *2. Cor. 6.*
templum Dei viui. Et alibi: *Templum Dei sanctum est, quod* *1. Cor. 3.*
estis vos. Et id, quod dicitur in Psalmo: *Cœli enarrant* *Psal. 18.*
gloriam Dei, de Apostolis & viris sanctis intelligitur, vt videtur ex diuo Paulo deduci qui id, quod statim sequitur, *Non sunt loquelæ nec sermones, quorum non au-* *Rom. 10.*
diantur voces eorum, de Apostolis in epistola ad Romanos interpretatur. Appellari autem peccatorem terram, apertè indicat scriptura dicens: *Corrupta est*
terra coram Deo, & repleta est iniquitate. Et ita interpre- *Gen. 6.*
tatur Chrysostomus locum illum Genesis: *Terram co-* *Gen. 3.*
medes cunctis diebus vitæ tuæ. Hæc enim verba dixit Deus serpenti, postquàm primus parens noster Euæ deceptæ obediuit, quando illa eum ad funestas epulas inuitauit. Est enim homo mortifero flagitio contaminatus cibus diaboli, iuxta illud Petri Apostoli: *1 Pet. 5.*
Aduersarius vester diabolus tanquam leo rugiens, circuit
quærens quem deuoret. Vbi vides hominem flagitiosum F
terram esse, & ab antiquo serpente deuorari. Ergo nomine cœli & terræ intelligit iustos & peccatores. Vel ita: Vos ô res insensibiles alloquor. Audite me orbes cœlestes, præbe mihi aures tu terra infimum elementum. Vos voco ô res inanimatæ, nam homines sunt multò vobis insensibiliores. Clauserunt aures suas diuinis monitis velut aspides surdæ, noluit me audire, vos mihi aures date, & dicentem attendite. Hic videtur esse huius loci germanus sensus. Non enim recedit à litera, & ostendit vehementem impetum à diuino amore productum, quo erat vir sanctissimus inflammatus. Eodem modo alius propheta videns regem Ieroboam idolum venerantem, verúm- *3. Reg. 13.*
que Deum contemnentem, diuino quodam amore incensus non homines impios, sed ipsum altare insensibile in hunc modum alloquitur: *Altare altare: hæc dixit Dominus: Ecce filius nascetur domus Dauid Iosias nomine, & immolabit super te sacerdotes excelsorum, qui nunc in te thura succendunt.* Quid ais propheta, lapidem alloqueris? Lapidem quoniam homines multo insensibiliores lapide facti sunt. Et statim altare mirabiliter scissum est verbis prophetæ obtemperans, & cinis effusus est. Lapis audiuit, & fuit confestim fractus: homines

A homines autem non frangi, sed neque audire voluerunt. Habes hanc historiam tertio libro Regum. Imperabat Christus vento, & mari fluctibus exagitato, & statim parebant, vt euangelica cõtestatur historia, & fiebat tranquillitas magna: homines autem nec Christo imperante volunt quiescere, nec à turbulentis sceletum tempestatibus desistere, inconstantiores vento, fluctuosiores mari, duriores lapidibus, surdiores illis, qui ea loca accolunt, quæ Catadupa nominantur. Hoc intuens diuinus vates quasi ignorans quò se verteret, vbi quæreretur, quos imploraret, vt eum audirent, non homines, sed res sensu audiendi carentes alloquitur.

Matth. 8. Luc. 8. *Cicero in Som. Scip.*

f *Filios enutriui & exaltaui.*] Hebræos vocat Deus filios suos. Et in Exodo, *Filius*, inquit, *primogenitus meus Israel*. Populus gentium filius etiam est, sed non primogenitus, sed secundogenitus. At si diuinas literas volueris attentius intueri, & veterum historiarum memoriam replicare, inuenies multis in locis, non primogenitos accepisse hæreditatem, quin potius filios secundos Deo fuisse charissimos. Primogenitus fuit Cain: sed Abel iustitiam coluit & pietatem, & ad illum, eiúsque munera, non autem ad Cain Deum respexisse diuinæ literæ contestantur. Primogenitus fuit Ismael, sed Isaac accepit hæreditatem. Primogenitus fuit Esau, sed Iacob præripuit benedictionem. Itaque Hebræi filij vocantur. Sed quoniam

Exod. 4. *Gen. 4.* *Gen. 21.* *Gen. 27.*

B Deum clementissimum patrem spreuerunt, eiúsque filium Christum Iesum Deum verum cruci affixerunt, & acerbissimis cruciatibus ad mortem vocarunt, fuerunt optimo iure hæreditate expulsi, & reprobati. Eos autem, qui ex gẽtibus crediderunt, adoptauit Deus, & in cœlestem hæreditatem vocauit, & eos etiam, qui ex Iudæis ipsum Christum receperunt. *Accepistis*, inquit Paulus Apostolus, *spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus abba pater. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quòd sumus filij Dei: si autem filij, & hæredes.* Et Ioannes Euangelista, *Quotquot autem*, inquit, *eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri.* Sed animaduerte. Explicaturus Deus Iudæorum ingratitudinem, cæteráque nefaria scelera, prius cõmemorat beneficia ab eo in illos collata, vt eorum culpa emineat, & tetrior atque grauior appareat. Tria beneficia commemorat: generationis, dicens *filios*: nutritionis, dicens *enutriui*: dignitatis, dicens *exaltaui*. Genuit eos doctrina & gratia: enutriuit eos non solùm terreno cibo, sed etiam cœlesti, iuxta id, quod dicitur in Psalmo: *Panem cœli dedit eis, panem angelorum manducauit homo.* Extulit eos victoriis & triumphis, atque memorabilibus trophæis & monimentis.

Rom. 8. *Ioan. 1.* *Tria Dei in Iudæos gesta beneficia.* *Psal. 77.*

C Adduxit illos ad terram vberrimam, quam illis promiserat vt eam victis mirabiliter gentium regibus possiderent. Superauerunt diuino præsidio muniti & domuerunt gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, omni copiarum genere abundantes. Sed totam hanc dignitatem deformauerunt, & penitùs amiserunt, quoniam cœlestem illum doctorem de cœlis ad terram missum, qui eos è tenebris errorum vindicatum, & à peccatorum vinculis liberatum venerat, ad excidium crudelissimum falsis criminibus vocarunt.

g *Ipsi autem spreuerunt me.*] Aduerte, *ipsi, me.* Vtraque dictio suam habet emphasim. Ipsi ingrati filij, me pium patrem, nutritium, authorem suæ dignitatis, & Deum. O cæcitatem deplorandã! O nefariam ingratitudinem, & immanem hominum impietatem, qui post tot beneficia à Deo accepta ipsum Deum aspernati sunt. Quæ autem ea sint, in quibus Deus fuerit ab illis spretus, non est opus commemorare, cum illis plena sit historia Euangelica. Nam etsi hæc verba Dei possint ad tempus illud referri, quo Esaias ea literis mandauit, propriè tamen magis ad Christi tempus referuntur.

h *Cognouit bos possessorem suum.*] Arguit Israelis ingratitudinem & ignorantiam brutorum comparatione. Quid stolidius boue? Quid stupidius asino? Et nihilominus eos cognoscunt, qui eis tribuunt beneficia. At Israel Deum, à quo innumerabilia beneficia acceperat, non cognouit. *Et populus meus non intellexit.* Si esset populus extraneus, non esset ita mirum. Sed est meus, quod amplificat criminis grauitatem. Non fuisse autem Christum notum à Iudæis, ipse apud Ioannem in hunc modum testatur: *Hoc facient vobis, quia non nouerunt Patrem nec me.* Et iidem Iudæi dicebant apud Ioannem: *Hunc autem nescimus, vnde sit.* Et apud Lucam alloquens Christus Hierosolymam. *Non relinquent*, inquit, *super te lapidem super lapidem, eò quòd non cognoueris tempus visitationis tuæ.* Egressis Iudæis ex Ægypto dedit illis Deus in deserto panem de cœlo, de quo ait diuinus vates: *Pluit illis manna ad manducandum, & panem cœli dedit eis, panem angelorum manducauit homo.* Viso cœlesti pabulo dicebant filij Israelis: *manhu?* Quod significat: quid est hoc? Ignorantes & rei nouitate commoti quid illud esset, inuicem quærebant. Habes hanc historiam Exodi capite sextodecimo. Et quoniam illa, vt ait Apostolus, illis in figura contingebant, per panem illum cœlestem Christus significabatur, qui de seipso, *Ego sum*, inquit, *panis viuus, qui de cœlo descendi.* Quid igitur per illa Iudæorum verba significabatur, nisi venturum esse tempus, quando Iudæi de pane illo cœlesti Christo seruatore nostro dicerent: Quid est hoc? Tu quis es? *Hic nescimus vnde sit. Anima nostra nauseat super cibo isto leuissimo.* Voluit Spiritus sanctus figura illa ostendere, Iudæos non esse Christum cognituros, quod hîc per Esaiam ipse testatur. Non cognouerunt autem eum, qua malitia obstinati eum cognoscere noluerunt. De illis enim est in libro Sapientiæ monimentis mandatum: *Excæcauit illos malitia eorum, & sacramenta Dei ignorauerunt.*

Ioan. 16. Ioan. 9. Luc. 19. *Psal. 77.* *Exod. 16. 1. Cor. 10.* *Ioan 6.* E *figura: Num. 21.* *Sap. 2.*

i *Vae genti peccatrici.*] Deplorat propheta Iudæorum miseriam & calamitatem, æternumque eis minatur interitum. Non vnius tantùm aut duorum, sed totius populi, flagitia deplorat. Respice congeriem rhetoricam, qua significat esse Hebræos omni scelerum genere contaminatos. Gens peccatrix, populus grauis iniquitate, semen nequam, filij scelerati, idem diuersis verbis significant. Sed voluit hæc ad ampliorẽ exaggerationem coniungere. Tu verò considera quę nomina Deus peccatoribus imponat. Multi sunt improbi, & impiorum facinorum maculis notati, qui, vel quòd illustri loco nati sint, & maiorum opinione nitantur, vel quòd rem publicam administrent, vel quòd aliqua alia de causa illustri aliquo honore in hominum cœtu celebrentur, magnificis nominibus appellantur. Sed talia nomina sunt inania & fallacia, quippe ab hominibus imposita, qui & alios fallunt, & ipsi longe opinione falluntur. At vera & apta impiorum nomina sunt ea, quæ hoc in loco verus ille iustissimus ac sapientissimus Deus illis imponit. Contrà verò viros iustos, omnibus virtutum ornamentis decoratos, & ardenti charitate præstantes nominibus illustribus appellat. *Vos*, inquit, *estis sal terræ. Vos estis lux mundi. Vos estis ciuitas super montem posita.* Quibus amplissimis nominibus voluit Deus Apostolorum laudem ostendere, eósque incitare ad omnes tempestates atque procellas forti & erecto animo subeundas.

Peccatorum nomina. F *Iusti quibus.* *Matth. 5.*

k *Populo graui iniquitate.*] Homines sceleratos appellat graues iniquitate. Est enim peccatum onus & pondus vsque eò graue, vt animas in inferos deprimat. Nam vt graue suapte natura tendit deorsum vs-

A que ad centrum, sic mortiferum peccatum animas ad ima, & profunda tartara secum ducit, multò grauius omni plumbo absque vlla comparatione Hoc pecca- Zach. 5. ti pondus voluit Zacharias propheta significare, ita capite quinto dicens: *Ecce talentum plumbi portabatur, & ecce mulier vna sedens in medio amphoræ: & dixit: Hæc* Psal 37. *est impietas.* Et Dauid, *Quoniam*, inquit, *iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me.* Quibus verbis apertè ostendit se peccati pondere adeò obrui, vt animi vires tam graui oneri ferendo pares non habeat. Et paulo post, *Miser*, in- Psal. a. Comparatio. quit, *factus sum, & curuatus sum vsque in finem.* Et alio in loco exclamat idem propheta: *Filij hominum vsquequo graui corde?* Vt enim nauigia nimis grauata & onusta pondere premuntur, & naufragium faciunt, sic animi nostri peccatorum onere succumbunt, & in mediis fluctibus corruunt, priúsque in ipso cursu obruuntur, quàm portum conspicere potuerunt. Et vt Charitas est ignis sursum tendens, sic peccatum est terræ centrum petens. De eius pondere illud etiam intelligitur, quod in hunc modum Deus per Ieremiam ait: Ierem. 17. *Ne portetis onus, & ne inferatis per portas Ierusalem in die sabbati.* Hierosolymæ portæ sensus nostri sunt, per quos in ciuitatem regiam, hoc est in animam nostram ad imaginem Dei factam sarcinas grauissimas ferimus, cum deliberatè peccatis assentimur.

B l *Blasphemauerunt sanctum Israel.*] Israel est genitiui casus. Sanctus Israelis est, Dei periphrasis, quia ideo sic vocatur, quia Israeliticum populum, quem sibi elegerat, sanctificauit, & coram eo se sanctum ostendit. Eum Iudæi blasphemauerunt, quando eum Samaritanum, dæmoniúmque habentem vocauerunt, in eúmque odium ad sanguinem excitauerunt. Lege Euangelicam historiam, si impias Iudæorum in Christum Deum nostrum blasphemias videre volueris.

m *Abalienati sunt retrorsum.*) Non solùm non secuti sunt Deum, sed etiam ab eo fugerunt, & defecerunt: quam ob causam in infernum præcipitati sunt. Ait Psal. 72. enim scriptura: *Qui elongant se Domine à te peribunt* Defecisse Iudæos à Domino, & terga vertisse, multis in locis diuinæ literæ contestantur. Apud Ieremiam Ierem. 2. emittit Deus has voces: *Elongauerunt à me, ambulauerunt post vanitatem, & vani facti sunt.* Et paulò post. *Me* Ose 4. *dereliquerunt fontem aquæ viuæ.* Et Oseas: *Dereliquerunt*, inquit, *Dominum non custodiendo.* Et multis aliis in locis. Sed quid loquitur de Iudæis, cùm nos ipsi Deum qootidie derelinquamus, ab eóque animos nostros alienemus? Quid facis homo? quem relin- C quis? cur te in fugam turpissimam coniicis? Qod is, quem quæris, ad quem confugis? Quæ potest esse maior insania quàm ab eo fugere, qui est summè bonus, qui te ad æternam gloriam vocat, & eum sequi, qui est pessimos, qui cogitat de tua pernicie & vastitate, qui suis falsis illecebris te ad æteroos cruciatus perducere conatur?

n *Super quo percutiam vos vltra?*) Quoniam poterat aliquis ita Deo obiicere. Si hic populus se tam impiis sceleribus contaminauit, quare eum oon punis, vt flagellis ipsis ad te conuertatur? Huic tacitæ obiectioni videtur respondere Deus, iam hoc remedium adhibitum esse, sed nihil profuisse. Ait igitur: Sæpe vos percussi, vt corrigeremini, vos autem ipsam medicinam in venenum conuertistis. Tantum abest vt supplicium vestros nefarios conatus coerceat, vt etiam scelera sceleribus addatis. Vbi ergo vos feriam, cum nulla sit in vobis pars, quæ iam non sit percussa? Ostendit Deus ideo nos affligere, vt oculos aperiamus, & vitia relinquentes, cœlestia contemplemur, & ad Deum conuertamur. Solent enim aliquando peccarores coouerti, quando afflictionibus & calamitatibus premuntur. Hoc intelligens Dauid, *Conuersus sum*, inquit, *sum in ærumna mea, dum configitur spina.* Ex D Psal. 31. quo perspicis magnam esse Dei iram, quando nobis non irascitur. quemadmodum quando per Ezechielem dicebat: *Zelus meus recedit à te, & non irascar tibi amplius.* Et per Oseam: *Non visitabo super filias ve-* Ezec. 16. *stras cum fuerint fornicatæ, & super sponsas vestras, cum* Ose. 4. *adulterauerint.* Tunc vltio Dei est grauissima, cum dimittit hominem in manu sui deprauati appetitus. De qua vltione ipse in Psalmo, *Dimisi*, inquit, *eos* Psal 80. *secundum desideria cordis eorum.* Eam ob causam viri sapientes virtutéque præstantes afflictionibus delectantur. Diuus Paulus, *Gloriamur*, inquit, *in tribula-* Rom. 5. 2. Cor. 4. *tionibus.* Et alibi: *Quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supramodum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* Nam vt in se- Apocal. 7. mine fructus est, sic in afflictione gloria. In Apocalypsi diui Ioannis Apostoli de beatis illis, qui Deo sempiterno æoo fruuotur, dictum est. *Isti sunt qui venerunt de tribulatione magna.* Non sine causa veteres Fabula. sapientes fictis fabulis memoriæ prodiderunt, solem pasci aquis amaris, lunam verò dulcibus. Qua in re significare volebant, virum sapientia excultum, virtutúmque ornamentis decoratum, qui per solem intelligitur, amara quærere, afflictionibúsque delectari, stultum verò & flagitiis coopertum, inconstantem lucéque aliena resplendentem, qui per lunam significatur, mundi voluptates appetere, falsis illece- E bris pasci & deliniri, & ardenti inanis celebritatis cupiditate inflammari.

o *Omne caput languidum, & omne cor mærens.*) Alloquitur Deus Iudæorum populum, ac si esset corpus vnum, cuius caput esset rex, cor antistes & sacerdos, reliquum corpus omnes alij tam nobiles quàm obscuri. Et volens ostendere esse eos incurabiles ait: *Vulnus, & liuor, & plaga tumens, non est circumligata, neque curata medicamine, neque fota oleo.* Ac si diceret: Cum tam grauibus animi morbis laboretis, nullam tamen vultis adhibere medicinam. Id iis verbis deplorabat Ieremias: *Percussisti eos, & non doluerunt: attriuisti eos, &* Ierem 5. *renuerunt accipere disciplinam. Indurauerunt facies suas super petram & noluerunt reuerti.* Hæc propriè de Iudæis illis possunt intelligi, qui percussi à Deo, traditi Romanis, vastata Hierosolyma, incenso templo, in sua infidelitate & perfidia permanserunt. Est igitur sensus: Nullaa inuenio plagas, quibus duritiem vestram confringam, siqoidem nullis vultis corrigi verberibus. Nam à planta pedis, hoc est ab infima plebe, vs- Rex caput, sacerdos vocatur cor. que ad verticem, hoc est vsque ad regem, estis corrupti, flagitiisque contaminati. Illud est aduertendum, regem, vocari caput & sacerdotem cor, quæ sunt in toto corpore præcipua membra. Volens ostendere F esse totum populum corruptum, satis esse duxit indicare, principes & præsules corruptos esse. Nam quales in republica principes sunt, tales solent esse ciues, quod Plato eleganter scriptum reliquit. Sed grauiùs diuinæ literæ in Ecclesiastico iis verbis affirmant. *Se-* Eccl. 10. *cundum iudicem populi, sic & ministri eius, & qualis rector est ciuitatis, tales & habitantes in ea.* Nam vt columnæ vmbra ipsam columnam imitatur, vt si columna re- Simile. cta sit, vmbra in rectitudinem tendat: si verò curua & obliqua, eodem modo vmbra se habeat: sic populus principem & præsulem imitatur. Ex quo efficitur, vt populi peccata sæpenumero principi & antistiti meritò tribuantur. Inueniens Moyses populum colentem vitulum, fratrem suum Aaronem ita obiurgauit: *Quid tibi fecit populus hic vt induceres super eum* Exo. 32. *peccatum maximum?* Ascribit sacerdoti & præsuli populi flagitium, quòd ei non omni conatu restiterit. Intellexit eoim vir sapiens & iustus, debere præsulem vi ac potestate cæcum impetum imperitę multitudinis coercere. Ideo non ait: Quid fecisti? Sed, *quid tibi fecit*

A *fecit populus hic?* Quasi maximum sit genus sui vlciscendi non coercere subiectorum deprauatum appetitum. Peccauerat populus, & sacerdos obiurgatur. *Simile.* Si horologium plenas habuerit rotas, pondera, & cætera ad suum artificiũ necessaria, quibus orbes suos, circulósque conficiat mirabili certitudine & constantia, vt possit horis certa temporis spatia & interualla distinguere, & nihilominus horæ intemperatè sonuerint nulla certitudine, nulla moderatione, talis error potius moderatori tribuendus est, qui horologium temperandum susceperit, quàm ipsi horologio. Sic errante populo, & à temperantia & moderatione discedente, illi qui eum gubernandum suscepit, est absque dubio culpa tribuenda, est enim princeps velut horologij moderator. Illud est prætere a considerandum, *Similia.* antistitem & sacerdotem appellari cor: quoniam quemadmodum cor est fons quidam omnium sensuum, in quo est perennis quædam motio, ex qua arteriarum cursus proficiscitur, sic ex antistite exire debent crebræ precationes, solida atque sancta doctrina, insignes virtutes, quibus populus adiuuetur, & ad virtutem moueatur. Et vt cor habet sedem in D medio corporis, sic præsul debet esse in medio, omnibus communis & æqualis. Et vt cor est veluti medium inter animam & corpus, sic præsul debet esse mediator inter Deum & homines. Incolumi corde possunt membra saucia sanitatem recuperare: at saucio & percusso corde nulla est spes salutis recuperandæ. Eodem modo si populus in vitiorum ægritudinem inciderit, poterit sanitatem obtinere, sed corrupto præsule & vitiis contaminato, quæ erit spes salutis recuperandæ? Si ceciderit lapis ex pariete, facilè restituetur, sed labefactato & euerso templi fundamento, qui fieri potest, vt totum ædificium non corruat, & funditus euertatur? Si lucerna extinguitur, si lux obscuratur, si nauclerus mergitur, si dux amittitur, quid facient cæteri? Imò, ipse præsul quid faciet? *Si sal infatuatum fuerit, in quo salietur?* *Matth. 5.*

p *Vulnus, & liuor, & plaga tumens.* [Poteris per vulnus apertum scelus intelligere, per liuorem occultum, per plagam tumentem superbiam & elationem.

ANNOTATIONES EX Hebræo in aliquot loca primi capitis.

4. Reg. 9. Psal. 2. 1 Super Iudam & Ierusalem.] *Pro super, est in Hebraico* על *Quæ dictio significat super, vt quarti Regum nono.* Lenticulam olei fundes super caput eius. *Significat etiam aduersus, vt Psalmo secundo:* Aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. *Qua ratione adducti Septuaginta interpretes verterunt hoc in loco:* Contra Iudam & Ierusalem. *Sed quoniam non omnia quæ hic sunt literis mandata sunt, contra Iudam & Hierosolymam, imò multa de illis prospera & ad voluntatem fluentia prædicuntur, videtur melior esse hoc in loco editio vulgata.* B

2 Væ genti peccatrici.] *In Hebraico pro* Væ *est:* הוי: *quæ particula significat, væ, heu, & ô aduerbium vocandi. In hoc eodem capite paulò pòst vertit interpres noster per heu interiectionem dolentis & plorantis, hic verò per interiectionem comminantis, quanquam hæc comminatio sit mista cum gemitu & luctu.*

3 Blasphemauerunt sanctum Israel.] *Pro* blasphemauerunt *est in Hebraico,* נאצו *à verbo* נאץ*, naats, quod significat blasphemare, vt capite quinto in hoc eodem propheta.* Et eloquium sancti Israel blasphemauerunt. *Sed quoniam in coniugatione Piel quemadmodum est hoc in loco, verba aliquando alteram insuper actionem significant, potest verti, fecerunt indignari sanctum Israelis, vel multò melius, Irritauerunt, & ad iram prouocauerunt sanctum Israelis. Nam Septuaginta verterunt:* Prouocastis, *seu iratum fecistis,* sanctum Israel. *Et Pagninus,* irasci fecerunt. *Vult propheta significare Iudæos suis sceleribus Deum ad iram prouocasse.* *Infrà. 5.* E

4 Non sunt circumligata.] *In Hebraico est* לא זורו *lo zoru, à verbo* זרר *quod significat circumligare & constringere, quam ob causam vertit Pagninus:* Non sunt constricta. *Significat etiam frangere, ideo poterat Latinè reddi: non sunt fracta, hoc est aperta & compressa, vt educeretur sanies.*

Terra vestra deserta, ciuitates vestræ succensæ igni: regionem vestram coram vobis alieni deuorant: & desolabitur sicut in vastitate hostili. Et derelinquetur [b] filia Sion vt vmbraculũ in vinea, & [c] sicut tugurium in cucumerario, & sicut ciuitas quæ vastatur. [d] Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus. [e] Audite verbum Domini principes Sodomorum: percipite auribus legem Dei vestri populus Gomorrhæ. [f] Quo mihi multitudinem victimarũ vestrarum, dicit Dominus? [g] Plenus sum [h] Holocausta arietum, & adipem pinguium, [i] & sanguinem vitulorum, & C agnorum, & hircorum nolui. Cum veneritis ante conspectum meum, quis quæsiuit hæc F de manibus vestris, vt ambularetis in atriis meis? Ne offeratis vltra [k] sacrificiũ frustra. [l] Incensum abominatio est mihi. [m] Neomeniam, & sabbatum, & festiuitates alias non feram. Iniqui sunt cœtus vestri: calendas vestras, & solemnitates vestras [n] odiuit anima mea, facta sunt mihi molesta, laboraui sustinens.

Infrà. 5. d. Rom. 9. f. Gen. 19. c. Iere. 6. c. Amos 5. f.

a *Terra vestra deserta.*] Hæc omnia referuntur ad tempus Titi Vespasiani, quando Iudæi fuerunt à Romanis capti, & occisi, & Hierosolyma fuit deleta, & templum incendio flagrauit. Est igitur sensus: Quoniam vos ô Iudæi celestem medicinam estis neglecturi, & in vestra malitia & contumacia permansuri, ideo terra vestra deseretur, & vrbes vestræ igne flagrabunt.

b *Filia Sion.*] Hoc est Hierosolyma: quæ ob eam causam vocatur filia Sionis, quia in monte Sione sita erat, ex quo quasi nasci videbatur. Vel quoniam phrasis est Hebræa, ciuitates sic filias appellare. Hebræis enim idem valet filia Sion, ac ciuitas Sion, & filia Babylonis ac ciuitas Babylonis. Fuit igitur Hierosolyma derelicta quemadmodum ita dixerat Deus per Ieremiam, *Reliqui domum meam, dimisi hereditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta est mihi hereditas mea quasi leo in sylua, dedit contra me vocem, ideo odiui eam.* Et Christus Deus noster apud Matthæum, *Ecce,* inquit, *derelinquetur vobis domus vestra deserta.* Et apud Ioannem, *Eamus hinc,* Ac si diceret: Relinquamus Iudæos infideles, *Matt. 23. Ioan. 14.*

A ciuitatem ingratam, templum materiale, & ab hoc loco discedamus.

c *Et sicut ciuitas quæ vastatur.*] Vt finita vindemia, & collectis cucumeribus, vineæ atque cucumerum custodes derelinquunt humiles ac rusticas casulas, quas ad vitandos æstus atque imbres construxerant: sic Hierosolyma instar abiecti tugurioli erit euersa & derelicta. Neque solum vt vilis habitatiuncula deseretur, sed etiam ab acerrimis hostibus vastabitur. Hęc etsi de Hierosolyma in aperto orationis argumento dicuntur, possunt tamen in ea intelligendi ratione, quam moralem vocant, ad animam nostram aptissimè referri. Quando enim anima vulnere flagitiorum saucia cœlestem medicinam aspernatur, Deúmque relinquit, deseritur ab ipso Deo, & ab hostibus immanissimis, hoc est à dæmone, mundo, & carne, crudeliter vastatur.

d *Nisi Dominus exercituum.*] Sensus est: Tantum erit excidium, tantis calamitatum angustiis prememur, vt nisi Deus nobis opem ferat, omnes pereamus. At clementissimus Pater relinquet superstites quasdam reliquias, ne sicut Sodoma & Gomorrha consumamur. Ostendit propheta priùs Dei iustitiam, deinde
Rom. 9. misericordiam. Diuus Paulus in epistola ad Romanos apertè ostendit, hunc locum esse ad tempus gratiæ referendum: Ex quo apparat eos in errorem grauem incidere, qui totum hoc de tempore illo solum interpretantur, quando post Babylonicam captiui-
B tatem pauci ex Hebræis sub Zorobabele duce, & Iesu filio Iosedec sacerdote ad patriam, ex qua erant magna iactati tempestate expulsi, redierunt. Volens Apostolus ostendere, non omnes Iudæos repulsos esse, hunc citat locũ, intelligens per hoc semen Christi apostolos, & cæteros, qui ex Hebræis in Christum crediderunt. Hos appellat alio in loco Esaias reli-
Infrà 10. quias, ita dicens: *Si fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquiæ conuertentur ex eo.* De quibus reliquiis loquitur in hunc modum Apostolus: *Nunquid Deus*
Rom. 11. *repulit populum suum? Absit. Nam ego Israelita sum ex semine Abraha, de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebem suam, quam præsciuit*: Et paulò post, *Sic in hoc tempore*, inquit, *reliquiæ secundum electionem gratiæ saluæ factæ sunt.* Illos igitur paucos, qui ex tam innumerabili Iudæorum multitudine Christum receperunt, semen vocat, sumpta metaphora à re rustica. Quando enim coloni paruam & exiguam messem conqueruntur, solent dicere, vix semen superfuisse. Per hoc semen Christus etiam intelligitur. Ait enim Apostolus in
Gal. 3. epistola ad Galatas: *Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini eius.* Non dicit & seminibus, quasi in multis, sed quasi in vno, & semini tuo, qui est Christus. Vide sitne prima expositio literæ conuenientior, & sensui
C Apostoli in epistola ad Romanos accommodatior.

e *Audite verbum Domini principes Sodomorum.*] Et si hoc propheta ad homines suæ memoriæ referebat, mentis tamen oculis intuebatur scribas & Pharisęos, ad quos hoc dirigebat. Cum prædixisset seruandos esse Apostolos, & reliquos, quos semen & reliquias vocat, conuertit sermonem ad scribas & Pharisæos homines effrenatos, sibique præsidentes, qui cum nulla ratione & virtute, sed cæca atque turbulenta cupiditate suorum animorum dominatrice mouerẽtur, Christi seruatoris nostri sanctissimi infinitam bonitatem maculare voluerunt. Hos vocat principes Sodomorum, reliquos verò infideles & contumaces populum Gomorrhæ: quòd essent sceleribus obstricti, & omni flagitiorum genere contaminati. Et alio
Infrà 3. in loco eodem nomine eos appellat, *Peccatum suum*, inquiens, *quasi Sodoma prædicauerunt, nec absconderunt*. Nec est mirum tam acriter Esaiam fuisse Iudæos allocutum, nam dolor animi, innata libertas, ardentissima charitas, prompta excellénsq; virtus, magnanimum virum, sanctissimúmque vatem cohortabantur, vt tam vehementi impetu in eos inueheretur. D

f *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum.*] Sacrificia veteris legis erant figuræ & vmbræ earum rerum, quæ postea in lege gratiæ futuræ erant. *Hæc* *1. Corin. 5.*
autem omnia, inquit Apostolus, *in figura contingebant illis.* Loquens Moyses cum Domino de iis, quæ ad tabernaculum pertinebant, audiuit hæc verba: *Inspice, & fac secundum exemplar, quod tibi in monte ostensum est.* *Exod. 25.* Exemplar illud erat Dei ecclesia, quam Moyses mentis oculis aspexit in monte, priusquàm enim legis veteris tabernaculum fieret, iam Christi ecclesia erat in mente diuina constructa: & per tabernaculum illud, ea quæ erant posteà in ecclesia futura, significabantur. Sed cum Moyses alloqueretur po- *figura.*
pulum, faciem velo operiebat, quia non poterant filij Israelis claritatem vultus eius respicere. Quod significabat eos non intelligere ea, quæ ipse tradebat cum mentes non puræ tantum sapientiæ splendorem capere non valerent. Et eodem velo est nunc Iudæis cooperta lex antiqua, quæ per Moysem significaba- *2. Cor. 3.*
tur. Sed cum conuersi fuerint ad dominum, vt ait Apostolus, auferetur velamen. Ex quo colligitur, res illas veteres figuras fuisse & vmbras quasdam verarum rerum. Ob eam causam appellat Diuus Paulus in epistola ad Hebræos vetus tabernaculum vmbram *Hebr. 8.*
cœlestium, & alio in loco in eadem epistola, *Vmbram*, inquit, *habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.* E Ac si dicat: Lex vmbram veri sacrificij *Hebr. 10.*
tantùm habet, non ipsum verum sacrificium, quod est Christus verus Deus & verus homo, qui nos patri reconciliauit, seipsum in cruce immolans, vt cunctas nostras iniquitates suo purissimo ac preciosissimo sanguine deleret. Cum autem veteris legis sacrificia Christum & ecclesiam adumbrarent, permittebantur à Deo, illique placebant, si bono animo atque spiritu fiebant: sed non qua ratione carnalia erãt. Ait enim Dauid: *Si voluisses sacrificium dedissem, vtique* *Psal. 50.*
holocaustis non delectaberis. Et Micheas: *Numquid placari potest Dominus in millibus arietum, aut in multis millibus hircorum pinguium?* *Mich. 6.* Quasi dicat, Nequaquam. Et Hieremias, *Holocausta vestra non sunt accepta, & victimæ vestra non placuerunt mihi.* Ideò loquens Christus cum Patre has voces emittit: *Holocaustomata pro peccato non* *Psal. 39.*
tibi placuerunt: tunc dixi: ecce venio. Ita Diuus Paulus *Heb. 10.*
hunc locum in epistola ad Hebræos interpretatur. Non ergo veteres hostię Deo placebãt quatenus carnales erãt, sed quatenus Christi eiusque ecclesiæ mysteria figurabant, & idololatriam excludebãt, & quatenus significabant debitum ordinem mẽtis humanæ in Deum, & cãdido animo fiebant. Sed cum tempore Esaiæ populus Israeliticus esset sceleribus irretitus, & F
flagitiis deprauatus, nolebat Deus eorum sacrificia, quoniam ea absque fide, & pietate, & animi candore offerebant. Sed quoniam præcedentia de Pharisæis intelligebantur, existimo etiam hæc esse ad eos referenda. Est igitur sensus: Vos Scribas & Pharisæos alloquor, cæterósque Hebræos, qui Christum recipere negligitis: Nolo sacrificia vestra, quoniam iam verum sacrificium, cuius illa erant vmbra, in ara crucis immolatum est. Nũ amplius immoletis paschalem agnum, nam verus agnus qui tollit peccata mundi, cuius ille alter imaginem gerebat, humana crimina suo sanguine luit. Respuo sacrificia, quæ moriente Christo cessarunt, & volo Euangelicam puritatem. Nec mirum est Deum vetera sacrificia respuere, quoniam post Euangelicam prædicationem & diuulgationem sunt mortifera, & æternam damnationem secum afferentia. Est enim lex vetus cum suis ceremo- *Ibi uila.*
niis & sacrificiis antiquata, & sepulta: nec erat nisi

A vſque ad Chriſtum & Eccleſiam. Ad conſtruendum tectum lapideum alicuius templi, ad faciendam eius teſtudiné, fit prius qooddam artificium ex ligneis tabulis, & funibus, quod ſimplex teſtudinis nuncupatur. At perfecta teſtudine & fornice: conſtructo & conſummato templo, euettitur ſimplea teſtudinis, & totum illud tabulatum & artificium decidit, & omnia ambulatoria pēſilia cum trabibus & funibus deiiciuntur: quippe quæ ſolùm ad templi vſque conſtructionem & perfectionem ſeruiebant. Eccleſia catholica eſt templum quoddam pulcherrimum & excellentiſſimum, qood verus ille Salomon, verus rex pacis Chriſtus Deus noſter conſtruxit & perfecit, & ſuo ſanguine decorauit: Lex vetus cum ſuis iudiciis, ſacrificiis, & ceremoniis, fuit ſimplex teſtudinis & fornicis huius ampliſſimi templi Sed ædificata eccleſia, conſtructo templo, cùm Chriſtus in cruce pendens dixit: *Conſummatum eſt*, cecidit lex antiqua, ceſſarunt eius victimæ & ceremoniæ, deiecta ſunt in terram illa ambulatoria lignea, quæ non erant duratura niſi ad Chriſti mortem, donec ædificaretur eccleſia, templum hoc celeberrimum & magnificentiſſimum, cuius illud Salomonis templum imaginem gerebat. Et ideo ceſſauit, quia adueniente ſubſtantia, non opus eſt imagine: & adueniente figurato, non eſt opus figura, quemadmodum non eſt neceſſaria vmbra adueniente veritate. Eſt enim lex vetus vmbra, vt ex B Diuo Paulo oſtendimus. Euangelium autem veritas, quemadmodum ait Diuus Ioannes: *Lex per Moyſem data eſt, gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.* [Ioan. 19.] [Ioan. 1.]

g *Plenus ſum.*] Hoc eſt dioes ſum, veſtris ſacrificiis non egeo. Vel ſic: Satur ſum, pariunt mihi nauſeam ſacrificia veſtra. Non me placabitis niſi Euangelicam puritatem amplectamini. D

h *Holocauſta arietum.* Holocauſta tota in altari cremabantur, victimæ non item. Sacrificium cōprehendit holocauſtum & victimam, ſiue hoſtiam.

i *Sanguinem vitulorum.*] Non omnem ſanguinem repudiat, ſed eū, qui ex brutis fundebatur animalibus: Chriſti autem ſanguine placatur.

k *Sacrificium fruſtra.*] Ideo Iudæorum ſacrificium caſſum ſiue mendax appellat, quia cum eſſet figura, & vſque ad Chriſti mortem duraret, iam nunc mendax eſt, quoniam eum innuit venturum, qui iam venit.

l *Incenſum abominatio eſt mihi.*] Capitur incenſum pro holocauſto, erat enim holocauſtum totum incenſum. Vel pro thure, quod in templo propter eius odorem cremabatur. Et eſt ſenſus: Fœtet mihi odor veſter. Loquitur Deus more humano. Tu verò vide quanta ſit peccati deformitas & fœditas, cùm efficiat vt odoriferum thus in fœtorem conuertatur. Contrà verò virtus odorem mittit ſuauiſſimum, & ipſe vir pius, virtutum ornamentis munitus odor appellatur quemadmodum dicebat Diuus Paulus: *Chriſti bonus odor ſumus Deo.* [Peccati deformitas.] [2. Cor. 2.]

m *Neomeniam.*] Feſtum erat quod Iudæi celebrabant in principio menſis, vel in nouilunio, quod apud Iudæos idem erat: vtebantur enim lunis pro mēſibus. E

n *Odiuit anima mea.*] Loquitur Deus more humano, vt eum intelligamus, quemadmodum paulò poſt: *Laborani ſuſtinens*, & alio in loco: *Præbuiſti mihi laborem in iniquitatibus tuis.* [infrà 43.]

ANNOTATIO.

s Neomeniam.] *In Hebraico eſt* חדש, *à verbo* חדש *quod ſignificat renouare, vt in Pſalmo:* Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua. *Et quoniam in vnoquoque menſe renouatur Luna, accipitur hoc nomen pro menſe, & pro principio menſis, ſiue pro nouilunio. Nam apud Hebræos menſes numerabantur per Lunas, & in nouilunio incipiebatur menſis, qui quidem dies erat celebris apud eos, & ſolennis. Hoc nomine vtitur etiam propheta paulò pòſt in numero plurali, pro quo interpres Latinus vertit,* Calendas veſtras. *Vbi aduerte non dixiſſe, calendas & ſolennitates odiuit anima mea:* ſed calendas veſtras & ſolennitates veſtras, *quaſi dicat Deus: Non ſunt meæ hæ ſolennitates & feſta, quoniam in illis vos nefariis ſceleribus coinquinatis. Id ſtatim oſtendit dicens:* Iniqui ſunt cœtus veſtri. *Vbi ſignificat eos iniquitatem cum feſtorum celebritate ſolitos eſſe coniungere. Hoc nomen neomenia Græcum eſt à* νέον *nouum,* μήνη *luna, quaſi noua luna.*

---

[a] Et cùm extenderitis manus veſtras, auertam oculos meos à vobis. Et cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam. [b] Manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt. [c] Lauamini, [infrà 59.] [a. 1. Pet. 1 b.]
C mūdi eſtote, [d] auferte malum cogitationum veſtrarum ab oculis meis. [e] Quieſcite agere F
peruersè: diſcite bene facere [f] Quærite iudicium [g] ſubuenite oppreſſo: iudicate pupillo: defendite viduam. [h] Et venite, & arguite me, dicit Dominus. [i] Si fuerint peccata veſtra vt coccinum, quaſi nix dealbabūtur: & ſi fuerint rubra quaſi vermiculus, velut lana alba erunt. [k] Si volueritis, & audieritis me, [l] bona terræ comedetis. Quòd ſi nolueritis, & me ad iracūdiam prouocaueritis, [m] gladius deuorabit vos, [n] quia os Domini locutum eſt. [o] Quomodo facta eſt meretrix ciuitas fidelis, [p] plena iudicij? Iuſtitia habitauit in ea, nunc autem homicidæ. [q] Argentum tuum verſum eſt in ſcoriam: [r] vinum tuum miſtum eſt aqua. [s] Principes tui infideles, ſocij furum. [t] Omnes diligunt munera, ſequūtur retributiones. Pupillo non iudicant, & cauſa viduæ nō ingreditur ad illos. Propter hoc ait Dominus Deus exercituum [Iere 5. 8.]
[v] fortis Iſrael: [x] Heu, conſolabor ſuper hoſtibus meis, & vindicabor de inimicis meis. [y] Et cōuertam manum meam ad te, [z] & excoquā ad purū ſcoriam tuā, & auferā omne ſtannum tuum. [aa] Et reſtituam iudices tuos, vt fuerūt prius, [bb] & conſiliarios tuos ſicut antiquitus. [cc] Poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti, vrbs fidelis. [dd] Sion in iudicio redimetur, & reducent eam in iuſtitia: & conteret ſceleſtos & peccatores ſimul, & qui dereliquerunt dominū conſumentur. [ee] Confundentur enim ab idolis quibus ſacrificauerunt, & erubeſcetis [ff] ſuper hortis quos elegeratis, [gg] cum fueritis velut quercus defluētibus folijs, & velut hortus abſque aqua. [hh] Et erit fortitudo veſtra vt fauilla ſtupæ, & opus veſtrum quaſi ſcintilla: & ſuccendetur vtrumque ſimul, & non erit qui extinguat.

A a *Et eum extenderitis.*] Mos fuit apud antiquos, quemadmodum nunc apud nos, in precationibus fundendis manus leuare. Ita Dauid, *Expandi*, inquit, *ad te* Psal. 41. *manus meas.* Et alio in Psalmo: *Eleuatio manuum mearum* Psal. 40. *sacrificium vespertinum.* Sic pugnantibus Iudæis Moy- Exod. 17. ses manus ad cœlum tollebat. Significamus hac corporis actione, misericordiam diuinam implorare, & ad sanctissimum numen tanquam ad arcem tutissimam confugere. Et ideo ad Deum manus leuamus, vt ipse eas suis manibus accipiat, nósque diuino præsidio muniat & sustentet. Sed si manus nostræ sint coinquinatæ, si opera nostra sint impia, quomodo Deus suis purissimis atque sanctissimis manibus suscipiet nostras immundas & contaminatas? Est igitur horum verborum sensus: Cum ad me confugeritis pressi afflictionibus & calamitatibus, meum præsidiū implorantes, nec vos videbo, nec exaudiam. Id sentie- Ioan. 9. bat ille, qui apud Ioannem dicebat: *Scimus quia peccatores Deus non exaudit.* Est tamen hoc de illis peccatoribus intelligendum, qui nolunt se à sceleribus abducere, nec de sua conuersione cogitare. Hos non exaudit Deus, quia non animo eum quærunt, sed solùm lingua. Eos verò exaudit, qui ad eum animo attrito confugiunt. Talis fuit publicanus ille, quem Christus Luc. 18. apud Lucam asseruit egressum fuisse è templo iustificatum. Ad cuius pleniorem intellectum ea poteritis videre, quæ sequuntur.

B b *Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.*]. Reddit causam cur auertat oculos à peccatoribus, cum ad ipsum manus extendant, nimirum quia eorum manus sanguine, hoc est cæde prophetarum, aliorumque hominum sint pollutæ, ideo eas non vult suis manibus attingere: quin potius oculos auertit, eorúmque preces non exaudit. In Prouerbiis ita ait scriptura: *Qui de-* Prou. 28. *clinat aurem suam, ne audiat legem, oratio eius erit execra-* Infra. 59. *bilis.* Et Esaias, *Non est*, inquit, *abbreuiata manus Domini, vt saluare nequeat, nec aggrauata est auris eius, vt non exaudiat, sed iniquitates vestræ diuiserunt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis ne exaudiret.* Quibus verbis ostendit diuinus Thren. 3. vates esse peccatum nostrum murum quendam nos à Deo diuidentem & separantem. Et Ieremias Dominum alloquens, *Posuisti*, inquit, *nubem, ne transeat oratio*: vbi vides esse peccatum nostrum cum nube cōparatum. Nam vt nubes fumus est eleuatus, à terra egressus, sic peccatum fumus est, à nobis qui terra su- Simile. mus, consurgens. Et vt nubes radiorum solis splendorem impedit, sic peccatum ob suam caliginem & densitatem est nobis impedimento, ne diuinæ gratiæ splendida luce collustremur. Ex quo efficitur vt ani-

C ma peccatoris flagitio mortifero cooperta iaceat in obscuro, diuino hoc lumine priuata, & à Deo non exaudita. Considera peccati pondus. Contrà verò vir iustus & pius in afflictionibus suis exauditur à Deo, ad quem tanquam ad certissimum defensorem con- Psal. 90. fugit. *Clamauit ad me*, ait Deus per regium vatem, *& exaudiam eum, cum ipso sum in tribulatione: eripiam eum, & glorificabo eum.* Et alio in psalmo scriptum est: *Clamauerunt iusti, & Dominus exaudiuit eos, & de omnibus tribulationibus eorum liberauit eos.* Et apud Esaiam ait Psal. 33. Dominus: *Antequam clament ego exaudiam, adhuc illis lo-* infra 65. *quentibus ego audiam.* Et quamuis Deum offenderis, ne peccatis tuis desperationem adhibeas, sed animo pœnitenti & contrito clama, Deum ardenter obsecra, & ipse te exaudiet. Contemplare Ionam, qui cum Deū offendisset, & proiectus esset in mare, & à pisce ma- Ion. 2. gno deuoratus, tamen animum erexit, & ad Deum leuauit, precationes fudit, & liberatus est. Intuere viri huius admirabilem in Deum fiduciam. Tumebat mare, fluctus ab imis sedibus ad cœlum rapiebantur, sæuientibus ventis procella terribilis in-

D teritum miserabilem, ac triste naufragium minabatur. Proiicitur Ionas in mare, ruit præceps in pelagi profunditatem, deglutitur à pisce, descendit ad ima maris, nulla spes salutis apparebat. Et tamen ipse, vbi omnia desperata videbantur, sperauit, Deum vehementer obsecrauit, eumque toto animo quæsiuit, & fuit à periculo ingenti mirabiliter ereptus. Imò id quod eius necis causa videbatur, eum eripuit: piscis qui eum deglutiuit, eum seruauit. Talis est enim afflictio humana, quæ cùm videatur tranquillitatem eripere, est ipsius tranquillitatis animi & quietis conseruatrix. Calamitas qua flagitiosi homines viro iusto perniciem moliuntur eum mirabiliter à vera pernicie custodit. Nunc considera quid peccatum secum afferat ponderis & detrimenti. Nec mare immēsum, nec piscis ingens, nec profundissimæ abyssi cauernæ impediuerunt Ionæ precationes, & peccatum eas impedit. Propter peccatum repudiat Deus sacrificia, quibus antea placabatur, non exaudit preces, non vult videre manus ad eum leuatas, quin potius oculos auertit. Ita enim ait: *Cùm extenderitis manus vestras auertam oculos meos à vobis.* Si tu Domine nos non videris, si nos oculorum tuorum fauore non fueris prosecutus, quid faciemus? Perihimus absque dubio. Id intelligens clarissimus ille vates Dauid, canebat: *A-* Psal. 29. *uertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus.* Et a- Psa. 26. lio in Psalmo: *Ne auertas faciem tuam à me.* Et in alio: Psal. 85. *Respice in me, & miserere mei.* Et Iob, *Cur*, inquit, *faciem* E *tuam abscondis, & arbitraris me inimicum tuum?* Et Iere- Iob. 13. mias, *Intuere*, inquit, *Domine, & respice opprobrium no-* Thren. 5. *strum.* Medicinam suarum calamitatum in Dei visu Luc. 12. collocabat. Vidit Deus Petrum, qui eum negauerat, Mat. 9. & in se reuersus exiuit foras, & vim lachrymarum Luc. 5. profudit. Visus à Domino Matthæus reliquit telo- simile. nium, & caducas opes, eumque secutus est. Quid opus est plura? Vt magnes ad se ferrum trahit admirabili vi, sic Dei visus, eos, quos vult, ad se mirabiliter rapit. Relinquemus igitur peccata nostra, vt Deus nostra sacrificia accepter, preces exaudiat, & oculos illos suos misericordes ad nos conuertat. Illud est præterea aduertendum, cur tantum hoc in loco Deus obiiciat Iudæis sanguinem manuum suarum. Mirum enim videtur non obiecisse illis superbiam, auaritiā, ambitionem, idolorum cultum, multaque alia scelera, quibus ipsi erant irretiti & coinquinati, sed tantum sanguinem, quo manus suas maculauerant. Ad quod scio posse respondere multos, per sanguinem intelligi peccatum in communi, quemadmodum di- Psal. 50. citur in psalmo: *Libera me de sanguinibus Deus, Deus salutis meæ.* Ego verò etsi hanc explanationem non reii- F cio, aliam tamen libentius amplector. Existimo enim Deum hoc in loco ad Scribas & Pharisæos sermonem dirigere, & ad cæteros Iudæos infideles, qui in IesumChristum irruerunt, eius sanctissimum sanguinem postulantes & dicentes: *Sanguis eius super nos, &* Mat. 27 *super filios nostros.* Effuderunt sanguinem iusti, & vineæ Math. 21. hæredem verum Dei filium, seruatorem nostrum pessimi coloni occiderunt. Ideo hoc peccatum tantummodo hoc in loco illis obiicit, quo nullum aliud potest maius & scelestius excogitari.

c *Lauamini, mundi estote.*] Lauate manus vestras sanguinolentas & pollutas, si vultis, vt ego ad eas oculos conuertam. Lauate animas vestras lachrymis & pœnitentia, & mundi estote: hoc est in puritate perseuerate. Date operam vt vos iterum non contaminetis. Multi se abluunt, sed mundi non sunt, quia statim eadem peccata admittunt, & post lachrymas, quibus sordium maculas deleuerant, ea, quæ deplorauerant, iterum repetunt. Hos appellat Diuus Petrus Apostolus in epistola sua secūda canes ad vomitū reuertētes. Id quod Salomō in Prouerbiis scriptū reliquerat. Ab-

luamus

A bluamus igitur nos ipsos, & in puritate manere studeamus, iuxta id quod ait Ieremias: *Laua à malitia cor tuum Ierusalem, vt salua fias.* (*Iere 4.*) Sed vide obsecro, & attento animo considera pœnitentiæ vim & excellentiam. Innocauit Propheta cœlum & terram, contemplans memoriáque repetens populi flagitia. Plorauit, ingemuit, & interitum æternú minatus est. Ostendit Deus iram suam dicens, non suscepturum esse sceleratorũ sacrificia, quin potius thus esse illi abominationem, & eorum solennitates odisse, & se non esse eos exauditurum, nec visurum, quamuis manus ad cœlum extulissent, & preces multiplicassent. Nónne vides peccatorum vlcera propè insanabilia? Nóne vides ægritudinem incurabilem? Vide quid nunc dicat: *Lauamini, mundi estote*, & cætera quæ sequuntur. Quid hoc est? Nonne dixerat Deus se eos non esse exauditurum? Dixerat: Sed tanta est pœnitentiæ amplitudo, vis, & excellentia, vt per eam peccatores teterrimi ad animi candorem & puritatem perueniant, & ab omnium scelerum maculis expurgētur. (*Ezec. 18.*) Per Ezechielem ita ait Deus: *Si impius egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis suis, quæ operatus est, & custodierit omnia præcepta mea, & fecerit iudicium & iustitiam, vita viuet, & non morietur: Omnium iniquitatum eius, quas operatus est, non recordabor.* (*Zach. 1.*) Et per Zachariam: *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.* Potest etiam hoc ita explanari. Postquam Deus ostendit se respuere veteris legis sa-

B crificia, nunc proeis dicit se velle Ecclesiæ sacramenta, quorum primum baptismus est. Ac si diceret, Baptizamini, & permanete in gratia, quam confert baptismi sacramentum. Vt enim non potest consequi aliquis honores & dignitates, priusquam nascatur, sic nec spiritualium donorum esse particeps, nisi fuerit per baptismum renatus. Filij Israelis ex Ægypto discedentes, prius mare rubrum transierunt, deinde panem Angelorum manducauerunt, demum Iordanem transeuntes terram promissam sunt mirabiliter consecuti. Sic tendentibus ad cœlestem patriam primò occurrit baptismus cuius figura fuit (*1. Cor. 10.*) mare rubrum, quemadmodum Apostolus in prima ad Corinthios asseuerantet affirmat. Ibi obruuntur (*Psal. 7.*) peccata, iuxta id, quod dicitur in Psalmo: *Contriuisti capita draconum in aquis.* Post baptismum sequitur manna, hoc est dulcis animi oblectatio. Tandem transacto Iordane, finito itinere, sequitur vt animæ pœnitentiæ sacramento ablutæ, aliísque sacramentis roboratæ ex hac vita migrantes æternam illam beatitudinem, veram promissionis patriam consequantur.

d *Auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis.*]

C Docet hic locus cogitationes nostras à Deo videri, nosque non solum omne maleficium vitare debere, sed etiam operam dare, vt omnem animi cogitatio- (*Simile.*) nem puram integrámque seruemus. Aquila, vt ferũt, pullos suos, quos habet in nido, aduersus solem ponit, vt illum veluti authorem vitæ cognoscant. Sol (*Aristo. 1. de Anima.*) enim & animal, vt aiunt physici, animal gignunt: & eos, qui solis radios non ferunt, nec valent ipsum solē intueri, é nido tanquam spurios aut alienos eiiciunt. Sic nos paruas adhuc cogitationes versus iustitiæ solem dirigamus, vt ad Deum oculos leuantes, eum authorem atque dominum cognoscamus. Eas verò, quæ Deum intueri noluerint, nec in eum oculorum aciem dirigere, tanquam extraneas & illegitimas ab animi nido eiiciamus, easque, dum paruæ sunt, ad petram, hoc est ad Christum allidamus, iuxta id, (*Psal. 136*) quod dicitur in Psalmo: *Beatus qui allidit paruulos ad petram.* Hoc enim est auferre malum cogitationum nostrarum.

e *Quiescite agere peruerse.*] Id est cessate à maleficiis, nolite amplius inique agere. Sed quoniam non sat est desistere à malo, sed necesse in virtutis actiones D incumbere, addidit: *Discite benefacere.* Et animaduertete non dixit, discite benedicere, sed *benefacere.* Plus (*Simile.*) Deus exaudiuit grauiorem atque submissiorem tonum nostrorum factorum, quàm acutos atque magnos clamores vocum nostrarum. Qui docet, nec id efficit, quod docet, cotis vsurpat officium, quæ ferrum reddit acutum, cùm ipsa inutilis sit ad secãdum. (*Simile.*) Et vt pictor pulchram atque elegantem pingit imaginem, cum ipse sit turpi quadam fœditate insignitus, sic est qui virtutem verborum coloribus exornat, cùm ipse nullo virtutis colore, nullis veris honestatis ornamentis sit decoratus. Quid tibi prodest alios in portum dirigere, eiúsque viam demonstrare, cum tu nolis è mediis fluctibus discedere? Ex hoc loco colliges virtutem non esse nobiscum natam, sed necesse esse vt eam discamus, & comparemus. Nihil enim quod natura insitum & innatum est, aliter atq; est assuescit, vt Aristoteles in libro secundo de moribus asseruit. Ex quo perspicuum est, nullam omninò moralium virtutum, vt ibidem Aristoteles contestatur, nobis ingenerari natura, sed consuetudine comparari. Sunt tamen in nobis semina quædam innata virtutum, vt igniculi quidam, quos nos celeriter malis moribus ita ferè restinguimus, vt virtutis lumen nusquam appareat, nisi accedat regina ratio, cui obtemperantes virtutem consuetudine comparamus. Non loquor de virtutibus infusis, sed de moralibus, E quas acquisitas vocant.

f *Quærite iudicium.*] Petite à Domino scientiam, qua (*Psal. 71.*) muniti iustè ac sapiēter iudicetis. Id quod fecit Salomō: de quo dicitur in Psalmo: *Deus iudiciũ tuũ regi da, & iustitiam tuã filio regis.* Vel sic: *Facite omnia cum iudicio, date operam vt omnia maturè atque ordine geratis*, non repentino quodam quasi vento impetu animi incitati.

g *Subuenite oppresso.*] Ferte opem indigentibus, iniuriámque ab iis, quibus infertur, propulsate. Ita dici- (*Prouer. 4.*) tur in Prouerbiis: *Erue eos, qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum, liberare ne cesses.* Et Iob, *Oculus*, inquit, *fui cæco, & pes claudo, pater eram pauperum*, &c. Et in eodem capite: *Liberani pauperem vociferantem, & pupillum cui non erat adiutor.* Iuxta sententiam Diui Ambrosij libro primo Officiorum, qui non repellit à socio iniuriam, si potest, tam est in vicio, quàm ille qui facit. Colliges hinc tu quàm deprauata opinione versentur illi, qui alios non curant, qui de fratrum salute nunquam cogitant, qui dicunt cum Cain: *Nunquid custos fratris mei ego sum?* (*Genes. 4.*)

h *Et venite, & arguite me.*] Facite quæ modo numeraui, inquit Deus, incumbite in virtutes, opera charitatis exercete, & si vos nõ fuero remuneratus, inten- F dite mihi litem, & me quasi ingratum arguite. Adestote & disceptemus in iudicio. Ita apud Michæam: (*Mich. 6.*) *Iudicium Domini cum populo suo, & cum Israel diiudicabitur.* O summam clementiam, & infinitam Dei nostri bonitatem, qui cum nos propter scelera nostra possit optimo iure euertere, vult tamen nobiscum in iudicio cõtendere. Vbi vides non esse vi atque oppugnatione conficiendum id, quod priùs potest rationibus effici & concludi. Est autem magnopere aduertendũ quantam fiduciam præstet Deus bonis operibus nostris, ad cuius rei maiorem euidentiam vide ea, quæ sequuntur.

i *Si fuerint peccata vestra vt coccinum.*] Sensus est: Si feceritis quæ dixi, ego vobis peccata vestra etiam grauissima condonabo. Loquitur Deus cum peccatoribus, quibus dicit se illis peccata dimissurũ, si bona opera exercuerint. Aspicis hic apertissimum locum contra eos, qui omnia tribuunt fidei, operibus (*Contra hæreticos nostri sæculi.*) autem nihil, qui cum nihil minus sint quàm fideles, semper fidem habēt in ore. Hoc tamen dicimus, nul-

A la opera nostra ex condigno mereri gratiam, qua iu-
stificamur, cum ex impiis iusti efficimur. Si enim gra-
tia est, iam non ex operibus, alioquin, vt ait Aposto-
Rom. 11. lus, *gratia iam non est gratia.* Est tamen necesse vt in hu-
iusmodi iustificatione concurrat motus liberi arbi-
trij, quod quidem fatemur. At post iustificationem
cum gratia gratum faciente de condigno meremur.
in diuina tamen pollicitatione statumẽ & firmamen-
tum nostrorum operum collocantes. Cæterum opera
primam iustificationem pręcedentia, etsi iustificatio-
nem ipsam non mereantur, prouocant tamen Dei
misericordiam ad illam homini dandam, ipsumque
hominem disponunt ad ipsam recipiendam. Et ante
iustificatiooem etsi quis habeat fidem, tamen talis fi-
des mortua est. Et post iustificationem si se mortife-
ris sceleribus inquinauerit, amittit gratiam, manente
Iacob. 2. fide, quæ, vt ait diuus Iacobus Apostolus, *sine operibus
mortua est.* Qui enim fieri potest, vt viua dicatur, quæ
vita, hoc est, charitate caret; Illa fides viua est, quæ vt
Gal. 5. ait diuus Paulus, *per charitatem operatur.* Illam verò
quæ sine charitate est, non prodesse per se solam ad
æternam vitam consequendam, indicat apertissimè
idem apostolus ita ad Corinthios scribens: *Si habuero
omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem*
B *non habuero, nihil sum*: Quid ad hæc respondebunt
Contra Lutheranos. Lutherani, qui sola fide gloriantur, opera autem cha-
ritatis reiiciunt, non esse necessaria affirmantes? Quî
fieri potest, vt non sint necessaria opera, si nos Deus
Rom. 2. est secundum ea iudicaturus? Vide quid dicat diuus
Paulus in epistola ad Romanos: *Deus reddet vnicuique
secundum opera sua.* Vbi vides nullam hîc de fide fieri
mentionem, sed de operibus. Sed quid cito Paulum?
Ipsa veritas, ipse Christus Deus noster in hunc mo-
Mat. 16. dum apud Matthæum loquitur: *Filius enim hominis
venturus est in gloria patris sui cum angelis suis, & tunc red-
det vnicuique secundum opera eius.* Hęc apud Matthæum
c. 16. nihil muto, ipsa verba formalia scribo. Quid
potest esse clarius contra Lutherum? Si sola fides satis
Matth. 7. est, cur ait Christus apud Matthæum: *Multi dicent mihi
in illa die, Domine Domine, nõnne in nomine tuo prophetaui-
mus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo
virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nun-
quam noui vos. Discedite à me omnes, qui operamini iniqui-
tatem.* Et paulò pòst: *Omnis qui audit verba mea hæc, &
non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificauit domum
suam super arenam.* Vbi Christus apertissimè docet, ne-
minem esse vitam æternam consecuturum, nisi sit
charitate præditus, etiam si tantam fidem habeat, vt
C in nomine Christi vaticinetur, & dæmonia eiiciat. Id
1. Ioan. 3. intelligens diuus Ioannes, *Qui*, inquit, *non diligit, manet
Iacob. 1. in morte.* Et diuus Iacobus, *Estote*, inquit, *factores ver-
bi, & non auditores tantum, fallentes vosmetipsos: quia si
quis auditor est verbi, & non factor, hic comparabitur viro
consideranti vultum natiuitatis suæ in speculo, &c.* Vbi
vides non auditores verbi tantùm, sed factores esse
iustos. Sed dicis Lothere hanc epistolam non esse di-
ui Iocobi: Ego certe potius credo Ecclesiæ illam es-
se diui Iocobi asserenti, quàm tibi. Sed quid respon-
Rom. 2. debis ad epistolam ad Romanos, quam esse diui Pau-
li tu ipse fateris? Ita enim illic ait Apostolus: *Non enim
auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iu-
stificabuntur.* Lege scripturam, vbique inuenies opera
Math. 20. commendari. Apud Matthæum Christus nos ad ope-
Math. 5. randum in vineam mittit. Et alibi, *Sic luceat*, inquit,
Math. 24. *lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona,
& glorificent patrem vestrum, qui in cælis est.* Et alibi red-
dens rationem quare perducturus est iustos ad re-
gnum sempiternum, opera charitatis commemorat,
Hebr. 11. nulla facta mentione de fide: sine qua tamen, vt ait
2. Petr. 1. Diuus Paulus, impossibile est Deo placere. Diuus Pe-
trus princeps Apostolorum in epistola sua secunda
D ita ait: *Satagite vt per bona opera certam vestram vocatio-
nem & electionem faciatis.* Et Diuus Paulus in secunda 2. Cor. 5.
ad Corinthios, testatur ituros nos esse ante tribunal
Christi, & ibi manifestandos, vt referat vnusquisque
propria corporis, prout gessit siue bonum siue ma-
lum. Et hoc in loco asserit Deus per Esaiam daturum
se esse gratiam impiis, eisque peccata remissurum, si
in virtutum opera incubuerint: nam seipsum præpa-
ranti, & quod in se est facienti Deus non denegat
gratiam. Et tamen asserit Lutherus opera non esse
necessaria, sed solam fidem: cùm opera non solùm va-
leant ad gratiam consequendam, sed etiam ad eam
conseruandam, & cùm fides sine operibus sit mortua,
& Deus nos secundum opera nostra sit iudicaturus.
Si ergo hæc ex meo sensu depromerem, non mirarer
adhiberi mihi fidem: Sed cùm hæc sint ex diuinis lite-
ris apertissima, est admirandum esse homines tam
stupidos, qui tanta nube testium non moueantur. O
insipientes Lutherani, cor Luthero creditis homini
perditissimo, potius quam Diuo Paulo doctori gen-
tium? potius quàm Diuo Petro Apostolorum prin-
cipi? potius quàm Christo cœlesti atque summo do-
ctori? qui ideo humanam naturã inexplicabili ratio-
ne sibi copulauit, vt hominum genus doceret, & à te-
nebris vindicaret, & viam veræ salutis consequendæ E
aperiret. Sed iam ad literam explanandam acceda-
mus, cuius hic est sensus: Si peccata vestra sanguinea
& rubra veluti coccinum & vermiculus fuerint, ta-
men velut nix & alba lana dealbabuntur: Videtur al-
ludere ad id, quod dixerat: *Manus vestræ sanguine plenæ
sunt.* ac si dicat: Et si anima vestra contaminata fue-
rit, ego tamen eam lauabo, si vos opera bona exer-
cueritis, eique candorem tribuam. Coccinum color
est splendorem ruboris ostendens: dicitur Lusitanè,
grã. Vermiculus est minium: appellatur à Lusitanis
Vermelham. Capitur etiam pro colore purpureo,
quam ob causam potest verti: Si fuerint instar pur-
puræ.

2 *Si volueritis & audieritis.*] Non dicit: comedetis
necessario bona terræ. *Sed si volueritis & audieritis me,
bona terræ comedetis. Quod si nolueritis, &c.* Vides hic Confirmatio liberi arbitrij.
apertissimè liberum nobis arbitrium relinqui. Præ-
ter hoc testimonium sunt multa alia in diuinis literis
liberum arbitrium planè contestantia, quórum duo Eccl. 15.
tantùm commemorabo. Alterum est Ecclesiastici,
cuius ad literam hæc sunt verba: *Deus ab initio con-
stituit hominem, & reliquit illum in manu consilij sui, ad-
iecit mandata & præcepta, si volueris mandata seruare,
conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitam serua-* F
*re. Apposuit tibi aquam & ignem, ad quam volueris por-
riges manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum
& malum, quod placuerit ei, dabitur illi.* Alterum te-
stimonium simile huic est in Deuteronomio, vbi ita Deut. 30.
scriptum est: *Considerato quòd hodie proposuerim in con-
spectu tuo vitam & bonum, & è contrario mortem &
malum, vt diligas Dominum Deum tuum, & ambules in
viis eius, & custodias mandata illius, ac ceremonias, at-
que iudicia, & viuas ac multiplicet te, benedicatque tibi in
terra, ad quam ingredieris possidendam. Si autem auer-
sum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atque errore de-
ceptus adoraueris deos alienos, & seruieris eis, prædico ti-
bi hodie quòd pereas, & paruo tempore moreris in terra,
ad quam Iordane transmisso ingredieris possidendam. Te-
stes inuoco hodie cælum & terram, quòd proposuerim vo-
bis vitam & bonum, benedictionem & maledictionem. E-
lige ergo vitam, vt & tu viuas, & semen tuum.* Aspicis
hæc loca apertissimè indicare arbitrij libertatem. Es-
sent enim penitus superuacanea & ridicula, nisi libe-
rum esset arbitrium. His adde præcepta & consilia,
quibus plenum est vetus ac nouum Testamentum,
quæ essent omnino inutilia, & prorsus exsibilanda &
riden-

A tidenda, si nihil esset in nostra potestate, sed omnia fataliter, vt aiunt, & necessariò euenissent. Ex quo sequeretur, nullam esse omnino religionem. Quis enim locos precationibus, quis votis, quis sacrificiis relinqueretur, si cuncta ineuitabili necessitate futura esse crederemus? Aristoteles in libro de interpretatione apertè ostendit non omnia necessariò euenire, sed esse liberum hominum arbitrium: quod à Socrate, & Platone aliisque excellentibus philosophis iam antea fuerat assertum. Fuerunt tamen hæretici nonnulli, qui aduersus sacrarum literarum euidentissima testimonia liberum arbitrium negarunt: quorum sectam ab Ecclesia damnatam & sepultam renouauit modò Martinus Lutherus hæreticus detestabilis, errorum ac vitiorum ingens ac propè infinita vorago, qui articulo trigesimo sexto suarum hæresum liberum arbitrium ait esse rem de solo titulo, sed re vera nihil prorsus esse.

l *Bona terræ comedetis.*] Hoc est, Eritis in hac vita
Psal. 26 fœlices, opibus affluentes. Potest etiam hoc de illa terra intelligi, de qua dicebat diuinus psaltes: *Credo videre bona Domini in terra viuentium*, Hæc est æterna
Mat. 5 beatitudo, de qua Christus seruator noster. *Beati*, inquit, *mites, quoniam ipsi possidebunt terram.* Hæc est vera illa terra promissionis, quã Deus Ægyptũ relinquentibus, & mundi tenebras atque vanitates aspernantib. promittit.

m *Gladius deuorabit.*] Id est, gladio hostium vestro-
B rum interficiemini. Poteris per gladium quamcunque calamitatem intelligere. Sed si per bona terræ gloria cœlestis intelligatur, consequens erit, vt nomine gladij æternum supplicium significetur.

n *Quia os Domini locutum est.*] Ac si diceret, Hoc est certissimum, quoniam Deus qui nec fallit, nec fallitur, illud dicit. In libro Numerorum ita scriptum est:
Num. 23 *Non est Deus vt homo, vt mentiatur: nec vt filius hominis,*
Iere. 15 *vt mutetur.* Poteris per os Domini Prophetam intelligere, iuxta id, quod ait Deus per Ieremiam: *Si separaueris pretiosum à vili, quasi os meum eris.* Ac si hîc diceret Esaias: Hæc dico non quatenus homo, sed quatenus Propheta: ideo certissima absque dubio sunt.

o *Quomodo facta est meretrix.*] Miratur Propheta & deplorat Hierosolymæ calamitatem, quæ cùm olim fuisset fidelis, imò fidelium domicilium & receptaculum, facta esset meretrix, hoc est infidelis. Sciebat propheta fuisse ciuitatem illam quondam florentissimam, virtutum præsidio munitam, religione & iustitia veluti mœnibus septam, ideo non poterat continere lachrymas, videns eius casum & ærumnas: cùm
C pro religione idolorum cultus, pro iustitia iniquitas, pro charitate homicidia, pro aliis denique virtutibus nefaria scelera successissent. Et si hic locus possit de corporis fornicatione intelligi, existimo tamen esse eum de animi fornicatione, hoc est de idololatria intelligendum. Illa ciuitas & illa anima est meretrix, quæ ipsum suum Deum derelinquit, seque eum idolis coniungit. Ita intelligitur locus ille Ieremiæ: *In om-*
Ierem. 2 *ni colle sublimi, & sub omni ligno frondoso tu prosternebaris*
Ezech. 16 *meretrix.* Et illud Ezechielis: *Aedificasti tibi lupanar, &*
Mat. 12 & 16 *fecisti tibi prostibulum in cunctis plateis.* Hinc est illud, quod Dominus Iesus apud Matthæum obiiciebat Iudæis: *Generatio mala & adultera signum quærit*, generationem adulteram illos vocat, quia eo ipso contempto mundum, dæmonem, & carnem sequebãtur. Et quamquam hic locus Esaiæ de Hebræis suæ ætatis intelligitur: ego tamen existimo, esse præcipuè ad Scribas & Pharisæos, cæterosque Iudæos, infideles tempore Christi referendum.

p *Plena iudicij.*] Hoc est, in qua olim æquissimi iudices extiterunt.

q *Argentum tuum versum est in scoriam.*] In literis diuinis nomine argenti sacra doctrina intelligitur, iux- D
ta illud, quod dicitur in Psalmo: *Eloquia Domini eloquia* Psal. 11
casta, argentum igne examinatum. Ideo sensus est: Heu ciuitatem infœlicem, vbi pro vera doctrina regnat mendacium, & pro diuinis præceptis Pharisæorum traditiones.

r *Vinum tuum mistum est aqua.*] Hoc est, nulla est mera atque germana virtus. Iustitia mista est crudelitate, vltione, & malitiosa quadã iuris interpretatione: fortitudo mista est temeritate, & animi elatione: temperantia coniuncta est cum negligentia & ignauia: prudẽtia malitiam sibi & calliditatem copulauit. Nullam denique virtutem tenes puram ac solidam, vmbra tãtum virtutum, atque imaginibus vteris. Qui vitam monasticam profitetur, tunc dicitur aquam miscere vino, quãdo mundi oblectationibus delinitur, quando rebus sanctis & feruentibus inserit res viles & frigidas, quãdo denique propriam retinet voluntatem. Qui populo concionantur, aquam vino miscent, si reprehensionibus adulationes adiungant, & putam atque vtilem veritatem silentio transeant.

s *Principes tui infideles.*] Potest referri ad fidem theologalem, vel ad eam quæ est dictorum conuentorũmque substantia, quæ est fundamentum iustitiæ. Hi principes Pharisæi erant, qui omnia iura diuina & humana peruertebant, propter eum, quem ipsi concupiebant, principatum. Socij erant furum, quoniam fures defendebant, & ipsi rapinis vsurisque pascebãtur. Vnde ipsa veritas Christus Deus noster intrans in E
templum, eiiciens vendentes & ementes dicebat: *Do-* Mat. 21
mus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum.

t *Omnes diligunt munera.*] Retulit propheta in tabulas vitiorum, & numerauit in catalogo scelerum, munera diligere. Et alio in loco ait: *Væ qui iustificatis*
impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. In Infra 5
Exodo scriptum legimus: *Non accipies munera, quæ ex-* Exod. 23
cæcant etiam prudentes, & subuertunt verba iustorum. Quæ Deut. 16
sententia est etiam scripta in Deuteronomio capite sextodecimo, & multis aliis in locis. Principes ac iudices qui omnia suis commodis metiuntur, non reipublicæ vtilitate, ipsam rempublicam euertunt, nisi ipsi prius euertantur. Id quod sequitur, *Pupillo non iudicant, & causa viduæ non ingreditur ad eos*, in promptu est: Nam cùm omnia pro muneribus agãt, facilè pauperes, pupillos & viduas contemnunt. Idipsum obii- Ierem. 5
cit illis Ieremias in hunc modum: *Causam viduæ non iudicauerunt, causam pupilli non direxerunt.*

u *Fortis Israel.*]. Id est, qui olim Israelem fortissime liberauit.

x *Heu consolabor.*] Prædicit Deus se Iudæos punitu- F
rum, & loquens humano more dicit se consolatione afficiendum esse. Solent enim homines iniuria lacessiti vltione inimicorum suorum delectari. Tu verò contemplare Dei nostri summam pietatem. Volens pœnas sumere, prius ingemit & plorat. Est enim particula *Heu* interiectio dolentis & plorantis. Plangit clementissimus pater Iudæos infideles & sceleratos.
Eodem modo appropinquans Hierosolymæ, videns Luc. 19
eam, vim lachrymarum profudit, quoniam erat eam per Romanos euersurus. Hanc Dei misericordiam significauit alio in loco iis verbis Esaias: *Vt faciat o-* infra 28
pus suum, alienum opus eius, vt operetur opus suum: peregrinum opus eius ab eo. Opus alienum ab eo & peregrinum vocat vltionem quam erat de reprobis sumpturus: Opus autem suum appellat misereri & parcere, quemadmodum canit Ecclesia dicens: *Deus cui proprium est misereri semper & parcere*: Non punit Deus ex animo, sed quia ita exigunt peccata nostra.
Vult enim, vt ait Apostolus, *omnes homines saluos fieri.* 1. Tim. 2
Hoc intelligens Ieremias ita de Deo loquens ait: *Non* Thren. 3

A *enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum.* Habac. 3 Et Habacuc: *Cùm iratus fueris, misericordiæ recordaberis.* Psal. 29 Et Dauid: *Ira in indignatione eius, & vita in voluntate* Psal. 144 *eius.* Quæ loca ostendunt Deum misereri nostri, non solùm quando in nos confert beneficia, sed etiam quando nos punit. Et hoc modo in omnibus suis operibus vtitur misericordia. Quod sentiens Dauid, *Miserationes*, inquit, *eius super omnia opera eius.* Quem locum Diuus Hieronymus ita vertit: Misericordiæ eius in omnia opera eius. Ac si diceret: Nullum est o- 2. Cor. 1. pus Dei, in quo ille non vtatur misericordia. Meritò ergo Diuus Paulus Deum patrem misericordiarum appellat, & Deum totius consolationis.

y *Et conuertam manum meam ad te.*] Hoc est, te percutiam. Ponere in aliquo manum, est eum punire. Psal. 20 Hunc sensum habet id, quod dicitur in Psalmo. *Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis, dextera tua inue-* Gen. 37. *niat eos, qui te oderunt.* In libro Genesis vbi editio vulgata habet: *Manúsque vestras seruate innoxias*, potest verti de Hebræo: *Manus ne mittatis in eum.* Ita dicitur 1. Reg. 24. primo libro Regum: *Non sit manus mea in eo.* Hoc est, non eum percutiam. Eundem sensum habet id, quod infra. 9. capite nono ait Esaias: *Sed adhuc manus mea extenta:* Hoc est, non cessat eos percutere & punire. Conuer- B tere manum, extendere manum, mouere manum, ponere manum significant punire phrasi Hebraica.

z *Et excoquam ad purum scoriam tuam.*] Hoc est, te affligam & percutiam, idem sensus cum superiore. Promittit Deus se flagellaturum Hierosolymam, vt quæ beneficia non cognoscebat, supplicio corrigeretur. Et quoniam supra dixerat: *Argentum tuum versum est in scoriam*, permanet in eadem translatione, dicens se illi purgaturum scelerum sordes, vt separato stanno, ablata scoria, purum remaneat argentum. Fornax in qua erant igni examinandi, afflictio est. Hæc est fornax illa puerorum Babylonis, in qua aurum remanet purius & splendidius, paleæ verò fumant, & consumuntur, in qua iusti illustriores red- Simile. duntur, impij autem incendio flagrant. Nam eadem afflictione iustus Deũ precatur & laudat: impius autem in blasphemias prorumpit: quemadmodum in eadem area sub eadem tritura stipulæ cõminuuntur, frumenta purgantur: Et ex eadem olea sub eodem prælo oleum & amurca egrediuntur: & pari atque eodem vento saluia & mellitena exagitatę fragrant, & odorem suauem emittunt, cicuta vero & ruta fœ- C torem exhalant. Euenit tamen aliquando, vt improbi afflictione corrigantur, quemadmodum argentum sordibus contaminatum igne perpolitur. Cur autem dicat Deus se ablaturum esse stannum, ratio est, quia stannum speciem habet argenti, cùm sit vilis quędam materia: cuius nomine hypocrisis significatur: quẽadmodum scorię nomine alia peccata. Hanc dicendi exornationem, & metaphoram ab aurificibus Mal. 3. sumptam inuenies apud Malachiam capite tertio, & Ezec. 22. apud Ezechielem vigesimo secundo. Sed quoniam argenti nomine diximus veram doctrinam significari, poteris hîc per scoriam & stannum falsas hominum doctrinas intelligere.

aa *Et restituam iudices tuos, vt fuerunt prius.*] Hoc referunt nonnulli ad tempus post captiuitatem Babylonicam. Ego verò eorum sententiam libentius amplector, qui dicunt esse hoc ad tempus gratiæ præcipuè referendum. Quando Deus pro patriarchis, & prophetis, & sanctis iudicib. dedit Apostolos, aliosque viros in diuinarum literarum sapientia excellentes, virtute & charitate pręstantes. Hos intuẽs alius propheta dicebat in Psalmo: *Pro patribus tuis nati sunt tibi* Psal. 44. Mat. 19. *filij, constitues eos principes super omnem terram.* Hos dicit Christus apud Matthæum sessuros esse & duodecim tribus Israelis iudicaturos.

bb *Et consiliarios tuos.*] Colliges hinc Dei esse bene- D ficium, esse principum consiliarios sapientia præstantes, & ad rectam rationem consilia sua referentes. Vt grauius puniendus est, qui venenum in communem fontem conijcit, quàm qui in particulare poculum: sic grauiori supplicio afficiendi sunt, qui suis deprauatis consilijs principem corrumpunt, quàm qui hominem priuatum: est enim princeps veluti quidam publicus fons, quo infecto, & veneno contaminato corrumpuntur omnes, qui ex eo perniciem exhauriunt. Oportet principem vti consiliariis iustis & prudentibus. Nam sine consilio rempublicam facilè labefactabit effrenata temeritate concitatus. Poteris per consiliarios omnes intelligere, qui non solùm principes, sed quoscunque alios consilijs instruunt.

cc *Post hæc vocaberis ciuitas iusti.*] Hoc est Christi. Iusti enim nomine in diuinis literis Christus signifi- Sapien. 2. catur. vt in libro Sapientiæ: *Circumueniamus ergo iustum.* Et in Actis Apostolorum: *Occidebant eos, qui præ-* Act. 7. *nuntiabant de aduentu iusti.* Hæc ciuitas, quæ pro Synagoga constituitur, Ecclesia est Catholica, ex Gentibus & Iudæis congregata, quę ob Christi fidem fidelis appellatur. Quam ijs verbis præcinit eloquentissimus atque clarissimus vates: *Fundamenta eius in montibus* Psal. 86. *sanctis, diligit Dominus portas Sion super omnia taberna-* E *cula Iacob. Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei.* Potest verti ex Hebræo: *ciuitas iustitiæ*: & ita vertit Pagninus. Quæ versio nostræ fauet explanationi. Est enim Ie- 1. Cor. 1. sus Christus iustitia nostra, vt ait in epistola prima ad Corinth. Diuus Paulus.

dd *Sion in iudicio redimetur.*] Hoc est, Ecclesia catholica erit sanguine Christi redempta in iudicio, quia pro ea ipse patietur. Non dicit, omnes redimentur, sed Sionem, hoc est Dei ecclesiam, redimendam prædixit. Quia etsi Iesus Christus Deus noster *vult omnes homines saluos fieri*, vt ait Apostolus, *& ad agnitionem* 1. Tim. 2. *veritatis venire*, (vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus,) tamen multi non sunt huius gratiæ participes ob suam ipsorum culpam. Nullus enim extra Ecclesiam salutem con- Gen. 7. figura. sequitur. Ecclesia est arca illa, quæ sola ex diluuio euasit. Et vt omnes, qui erant extra arcam, submersi sunt: sic omnes, qui extra Ecclesiam moriuntur, in pœnas æternas, quæ eorum scelera sequuntur, incurrent. Dicit autem Sionem redimendam in iudicio, quoniam opus redẽptionis factum fuit per iudicium F & iustitiam. Sunt qui hoc referant ad tempus post captiuitatem Babylonicam, quando restaurata fuit Hierosolyma. Sed in diuinarum literarum studium incumbentibus illud est satis perspectum & exploratum, hæc in primis dicta esse à diuino vate de Ecclesiæ ædificatione & Christi regno, quarum rerum erãt vmbræ & imagines vetera illa de templi & Hierosolymæ instauratione. Quid enim significare volebat illustrissimus ille ac sapientissimus rex Dauid, nisi Ecclesiæ sanctæ & Christianæ religionis constitutionem, quando hæc verba præcinebat: *Quia ædificabit* Psal. 101. *Dominus Sion, & videbitur in gloria sua?* Tunc enim visus est Deus in gloria sua, cùm eius sanctissimum nomen fuit in omni terrarum orbe celebratum, & homines à vera religione abhorrentes relicta superstitione, contempto idolorum cultu, Christum verum Deum coluerunt, eiúsque sanctissimo numini se totos dedicarunt.

ee *Confundentur autem ab idolis.*] Hoc est à peccatis, quæ idola appellantur. Melius tamen existimo ea de sculptilibus & falsis dijs intelligere: quemadmodum dictum est in Psalmo: *Confundantur omnes qui adorant* Psal. 96. *sculptilia.*

ff *Super hortis.*] Lucos intelligit locáque amœna,

vbi

A vbi idolis immolabant, & actus turpes exercebant.

gg *Cum fueritis velut quercus.*] Id est, Cum fueritis omni gloria spoliati. Comparat Iudæos infideles cũ quercu arida nec fructus habente nec folia. Refert (Matt. 21.) Diuus Matthæus maledixisse Christum ficui perpetua arid tate, cum in ea quæsisset fructum, & solùm folia inuenisset. Ficus illa populus erat Iudaicus, qui tunc foliis, hoc est ceremoniis vtebatur & ornabatur, licet fructum charitatis non ferret. Sed modò aridus est omninò & non solùm charitate, sed etiam (Infrà. 58.) ceremoniis destitutus. Ideo quercus sine foliis à propheta appellatur, & hortus absque aqua. Contra verò (Psal. 1.) de viro iusto alibi ita ait vates noster. *Et erit quasi hortus irriguus, & sicut fons aquarum, cuius non deficient aquæ.* Et ab alio propheta vir iustus cum arbore fœcunda comparatur semper virente, & florente, vberrimorúmque fructuum abundantia exornata: quæ cũ perennium fontium, & amœnorum fluuiorum aquis irrigetur, nullo vnquam æstu arescit, nulla siccitate labefactatur. *Et erit,* inquit, *tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet, semper prosperabuntur.* D Hæc arbor semper virens videtur esse palma, quemadmodum dicitur in Psalmo: *Iustus vt palma florebit.* (Psal. 91.) Est igitur iustus non quercus sine foliis, sed palma semper foliorum pulchritudine cooperta, & fructibus pulcherrimis suo tempore ornata.

hh *Et erit fortitudo vestra.*] Idola, quibus fidebant fortitudinem eorum appellat: Ac si diceret: Idola vestra, in quibus omne vestrum præsidium collocatis, tanquam stupa comburentur. Et omne opus vestrũ, domus, mœnia, & reliqua alia igne consumentur. Et succendetur vtrunque nempe fortitudo vestra & opus vestrum. Hæc omnia scimus fuisse completa, quando in euersione Hierosolymæ per Titum vrbs fuit funditus deleta, & mœnia cum idolis incendio flagrarunt.

ANNOTATIO.

1 Principes tui infideles.] *Pro infidelibus est in Hebræo* סוררים *sorerim: à verbo* סור *quod significat decli-* B *nare, recedere, & peruertere. Vnde Aquila vertit,* recedentes *Pagninus verò* declinantes. *quod idem est, hoc est à recta via discedentes. Potest verti principes tui peruersi. Et quoniam verbum hoc significat etiam rebellare & non obedire, ideo Septuaginta verterunt:* non obedientes, *sive non obedmunt: quibus assentitur Diuus Hieronymus, qui in versione sua cui adiecit commentaria, habent:* inobedientes. *Et ita habent nonnulli codices editionis vulgatæ ad marginem. Sed mirum videtur tribuere inobedientiam principibus iniquis, iustis autem obedientiam, cùm obedientia subiectis, non autem principibus conuenire videatur. At altè spectare si voles, & ad veritatem reuocare rationem, videbis absque dubio proprium esse boni principis obedire. Vt enim populus paret principi, sic ille Dei legibus parere debet. Populo præest princeps, principi autem lex. In libro Deuteronomij præcipit* (Deut. 17.) *Deus, vt qui rex constitueretur, haberet secum legem scriptam, quam legeret cunctis diebus vitæ suæ. In libro quarto* (4. Reg. 11.) *Regum sunt hæc verba monimentis mandata:* Produxitque filium regis, *nimirum sacerdos,* & posuit super eum diademata & testimonium, fecerúntque eum regem. *Per testimonium lex intelligitur, quæ designato principi simul cum regia corona dabatur. Videt igitur apertissimè oportere regem legi obedire, eámque semper memoria tenere. Quo enim die Rex fuerit constitutus, debet legem sumere, & iuxta eam gubernare. Nec solùm literæ diuinæ hoc dicunt, sed etiam gentium philosophi contestantur. Interrogatur Bias quisnam* C *esset verè princeps, eum respondit, qui primus se legi subiiceret. Et rectè quidem, nam, vt ait Pindarus, lex est omnium mortalium regina: quem locum refert Plato in eo dialogo qui Gorgias inscribitur. Et hac de re multam primo dialogo de legibus, & aliis in locis disserit scitu dignissima. Nam cùm iustitia sit finis, contempta lege fieri non potest quin princeps iustitiam contemnat: contempta autem iustitia, necessariò se-* E *quetur seditiosus ac turbulentus reipublicæ status: ex quo conflabitur regni pernicies, & certissimus interitus. Ex quo colligitur esse obedientiam boni principis propriam, & summè necessariam. Sed quoniam verbum hoc* סור *significat fœtere & putrescere, potest verti ex Hebræo: Principes tui putridi seu fœtidi. Et id, quod est apud Oseam 4.* (Ose. 4.) Separatum est conuiuium eorum, *potest verti: Putidum seu fœtidum* (Simile.) *factum est conuiuium eorum. Nam vt in pisce, corrupto ac putrido capite totum corpus corrumpitur, sic in republica deprauato principe alij in prauitate versantur. Qui videre vult sitne piscis corruptus aut contaminatus, aspicit caput, hoc enim est, quod prius labefactatur & corrumpitur. Vis cognoscere reipublicæ statum, intuere principem, contemplare caput. Si princeps iustitiam coluerit & pietatem, omniáque ad rationis normam direxerit, videbis subditos legibus obedientes, animorúmque motus rectæ rationis imperio sedantes. Contrà verò deprauato principe, turpi voluptate & effrenata dominandi cupiditate corrupto, videbis populum ab omnibus virtutum ornamentis destitutum, & indomitis appetitibus atque vitiis inflammatum. Aduentu magorum ait Diuus Matthæus turbatum fuisse regem* (Matth. 2.) *Herodem, & omnem Hierosolymam cum illo. Turbato rege statim fuit tota ciuitas cum illo turbata. Comparat igitur diuinus vates rempublicam cum pisce, cuius caput princeps* F *est, corpus autem populus. Et significare volens Hierosolymæ corruptelam ait eius principes esse corruptos & contaminatos.*

Auferte malum cogitationum vestrarum.] *In Hebræo est: Auferte malum* מעלליכם*, quod potest etiam verti: Operum vestrorum: & ita vertit Pagninus. Vel studiorum vestrorũ: Omnia enim hæc dictio Hebraica significat.*

ARGVMENTVM CAPITIS II.

1 Prædicit Christi Dei nostri aduentum è cœlis in terram missi, vt hominum genus infinitis erroribus implicatum, & sceleribus astrictum doceret, & liberaret, eique viam veritatis ostenderet. 2 Describit gentium vocationem, & Euangelicam pacem, & Iudæorum nefaria delicta: ob quæ eos in luctuosissimas miserias, & acerbissimas calamitates esse incursuros, & Hierosolymam funditus euersum iri prænuntiat. 3 Tandem Iudæos hortatur vt ab impietate & contumelia desistant: nolintque Christum verum Deum, & verum hominem falsis criminibus in ius vocare.

CAPVT II.

VErbum quod vidit Esaias filius Amos super Iudam & Ierusalem. [a] Et erit in nouissimis diebus [b] præparatus mons domus Domini [c] in vertice montium, & eleuabitur super colles: [d] & fluent ad eum omnes gentes. Et ibunt populi multi, & dicent: [e] Venite ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, [f] & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis suis: [g] quia de Sion exibit lex, & verbũ Domini de

A Ierusalem. [h] Et iudicabit gentes, [i] & arguet populos multos. [k] Et conflabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces. Non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur vltra ad prælium. [l] Dominus Iacob venite, & ambulemus in lumine Dei nostri. [m] Proiecisti enim populum tuum domum Iacob: [*] quia repleti sunt vt olim, & augures habuerunt vt Philistum, & [n] pueris [*] alienis adhæserunt. [o] Repleta est terra auro & argento, & non est finis thesaurorum eius: & repleta est terra eius [p] equis, & innumerabiles quadrigæ eius. Et repleta est terra eius idolis: opus manuum suarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. [q] Et incuruauit se homo, & humiliatus est vir. Ne ergo dimittat eis. D

EXPLANATIO.

Quoniam prædixerat propheta capite superiore impiorum Iudæorum venturum excidium, ac piorum hominum salutem & redemptionem: nunc explicat id futurum esse Christi tempore, quãdo Euangelium prędicaretur, & multi ex Iudæis, pluresque ex gentibus in Ecclesiam conuenirent. Et vt fidem sibi conciliet, idque certum & infallibile esse affirmet, ait: *Verbũ quod vidit Esaias:* Ac si diceret: Sequitur prophetia Esaiæ vera & certissima, nam ipse id,
B quod dicturus est, mentis oculis aspexit.

a *Et erit in nouissimis diebus.*] Solet vetus Testamentum tempus Messiæ dies nouissimos appellare. Cùm Iacob eximius patriarcha & propheta ad exitum vitæ vocaretur, filios suos in hunc modum allocutus est: *Congregamini vt annuntiem, quæ ventura sunt in nouis-*
Gen. 49. *simis diebus.* Et conuersus ad Iudam, *Non auferetur,* inquit, *sceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus est, & ipse erit expectatio gentium.* Quę verba intelliguntur de Christo, quem hic vult Propheta nomine montis significare. Hi nouissimi dies sunt fines illi seculorum, de quibus ait Apostolus in epi-
1. Cor. 10. stola prima ad Corinthios: *Hæc autem omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines seculorum deuenerunt.* Hos seculorum fines & vltimam ætatem appellat idem Apostolus in epistola ad Galatas temporis plenitudinem dicens: *Vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum, &c.*
Gal. 4. Et Diuus Ioannes in prima epistola sua horam no-
1. Ioan. 2. uissimam dicens: *Filioli nouissima hora est.*

b *Præparatus mons.*] Hic mons Christus est, qui, vt est apud Danielem, lapis est qui abscissus de monte
Dan. 2. sine manibus, hoc est de virgine Maria sine humano opere, sed virtute Spiritus sancti, creuit in montem magnum, & repleuit terram. Hic est mons ille, super quem ædificata est ciuitas Dei, id est, Ecclesia, de qua
Mat. 5. ait Christus apud Matthæum: *Non potest ciuitas abscondi supra montem posita.* Hæc ciuitas appellatur hic
1. Cor. 3. ab Esaia domus Domini, & Christus mons huius domus, in quo sita est Ecclesia. Est enim Christus Ecclesiæ fundamentum, vt in epistola prima ad Corinthios Apostolus asserit. Idem etiam Ecclesiam in epi-
1. Tim. 5. stola prima ad Timotheum domum Dei appellat. Aspicis Esaiam statim in principio tractare de Messia, quod est eius præcipuum institutum.

c *In vertice montiũ.*] Per hos montes & colles intelligit Prophetas & Patriarchas, cęterósque sanctos, qui ob animi altitudinem & celsitatem montes appellantur: quia contemptis mundi illecebris & voluptatibus ferebantur in sublime, & charitate, sapiẽtia & contemplatione rapti in corporibus humanis vitam cœlestem imitabantur. Sed filius Dei vnigenitus Iesus Christus Deus noster mõtes oẽs trãscendit & superauit. Quod Propheta volens ostendere, dicit esse hunc montem, nimirum Christum, in vertice montium & collium: vt eius sublimitatem & excellentiam super omnes sanctos significaret. Poteris per montes eos sanctos intelligere, qui fuerunt excellentiori virtute & sapientia prædití: per colles verò eos, qui ad tantam sanctitatis altitudinem non peruenerunt.

d *Et fluent ad eum omnes gentes.*] Tanta erit huius montis sublimitas & altitudo, vt sit vniuerso orbi conspicuus, & ad illum veniant omnes gentes, eius amplitudine, charitate, & excellentia excitatæ. Prædicit diuinus vates congregandam esse Ecclesiam catholicam ex gentibus in magnam multitudinem, & E
coagmentandum esse corpus vnum pulcherrimum, cuius caput & magister est Iesus Christus, qui nomine montis significatur, eiúsque fidem esse per vniuersas terrarum regiones longè latéque propagandam. Plenum est vetus Testamentum huiusmodi vaticiniis. Vnum tantùm aut duo loca citabo. In Psalmo scriptum est: *Omnes gentes seruient ei.* Et in alio: *Omnes* Psal. 71.
gentes quascunque fecisti, venient, & adorabunt coram te Psal. 85.
Domine, & glorificabunt nomen tuum. Vbi diuinus vates gentium vocationem præcinit, & de Christi regno vaticinatur, sub quo omnes gentes erant ad veritatem venturæ. Est tamen aduertendum non dicere, Omnes homines venient. Multi enim ad Christum non venerunt: sed, *omnes gentes.* Nulla enim fuit gens, quæ non veniret ex omnibus quatuor mundi partibus, tam ex Oriente quàm Occidente, tam ex Meridie quàm ex Septentrione: Non tamen omnes illarum gentium homines venerunt.

e *Venite ascendamus.*] Sedentes in peccatis ad Chri- F
stum nõ veniunt. Oportet surgere, ire, & ascendere. Qui eunt ad Christum, ascendere dicuntur. Considera piorum hominum voluntatem, qui nõ solùm propriam salutem desiderant, sed alios ad eãdem cohortantur. Thesauri terræ communicati exhauriuntur: at spirituales thesauri, quò magis communicantur,
eò magis augentur. Ideo in Apocalypsi Ioannis hæc Apoc. vlt.
verba scripta sunt: *Spiritus & sponsa dicunt, veni: & qui audit, dicat, veni: & qui sitit, veniat.* Nos igitur ascendamus, quæ sursum sunt quærentes non quæ super terram, & alios ad altissimarum rerum contemplationem & feruentem charitatem inuitemus.

f *Et docebit nos vias suas.*] Vt nos doceat vias suas, oportet ascendere ad eum tanquam ad cœlestem doctorem. Prius vias Dei discere debemus, & postea in illis ambulare. Et obserua has vias Christi non doceri nisi in domo Dei Iacob, quæ est Ecclesia Catholica columna veritatis: nam extra eam nec est fides, nec salus. In Ecclesia magister est Christus, qui nobiscum est vsque ad consummationem seculi. Væ illis qui talem respuunt magistrum. Extra Ecclesiam magistri sunt homines impij & seductores à diabolo edocti & decepti, quemadmodum fuit nostris tẽporibus Martinus Lutherus infamia nostri seculi, homo impius & pestilens, natus ad seditionem, natura factiosus, & perniciosarum nouitatum amantissimus. Ad huius amicitiam conuolauit Philippus Melanchthon dete-

stabilis

A stabilis hæreticus, cæterísque homines flagitiosi, vt suis vitiis & voluptatibus seruirent. Et quod sine lachrymis dici non debet, in apertas Lutheri fraudes, & pestiferas atque diabolicas hæreses libentissimè iuitarunt: vias autem Dei, quibus ad cœlestem patriam peruenitur, dereliquerunt.

g *Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.*] Repetitio est: Lex enim & verbum Domini idem est ac Euangelium, quod hîc apertè prædicitur. Nam lex vetus data fuit in monte Sinai, non autem in monte Sion. Euangelium verò exiuit de Sion
Iere. 31. & Ierusalem. Hæc est noua illa lex, quam Dominus apud Ieremiam in cordibus nostris scripturum se esse pollicebatur, *Dabo*, inquit ille, *legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam*. Quem locum
Hebr. 8. & 10. Diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Euangelio interpretatur. Hierosolymæ prædicauit Christus, & docuit Euangelium suum, & inde egressum est. Ideo non ait: In Sione & Hierosolymæ manebit verbum Domini: *sed exibit*: vt de illo fonte omnes gentes significet esse rigandas, & non concludendum esse Euangelium intra septa Hierosolymę, sed longius esse progrediendum & propagandum: Non enim solùm pertinet ad populum Iudaicum, sed etiā ad om-
B nes gentes. Ideo eas Propheta facit mutuò se hortantes vt ad Christum ascendant, qui erat legem omnibus daturus.

h *Et iudicabit gentes.*] Hoc est, dabit ius Euangelicum gentibus. Vel iudicabit in iudicio discretionis, discernens qui sint boni, qui verò mali: & non omnes infideles pari pœna damnandos, sed pro scelerum diuersitate diuersis tormentis cruciandos esse. Vel *iudicabit gentes*, hoc est, pro gentibus ad fidem conuersis sententiam feret contra calumniatorem dæmonem, easque in sua iustitia absoluet. Non enim semper iudicare aliquem est contra eum sententiam ferre, sed aliquando pro eo. Quod aperte indicat locus ille Da-
Psal. 42. uidis in Psalmo. *Iudica me Deus & discerne causam meā.* Vel vt potest etiam verti ex Hebraico: *defende causam meam.* Vbi Dauid vir iustus pietate & sapientia præditus Deum orat, vt causam suam defendat, eumque ab hostibus liberet, à quibus se videbat falsis criminibus in inuidiam, & capitis periculum vocatum.
Infrà. 9. Nec solū hoc in loco, sed in aliis inquit Esaias Christum gentes iudicaturum. Ita enim ait capite nono: *Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio & iustitia.* Qui locus
Infrà. 33 apertè de Christo intelligitur. Et capite trigesimo
Infra. 41. tertio: *Implebit Sion iudicio & iustitia*, Et capite quadra-
Ierem. 33. gesimoprimo: *Iudicium gentibus proferet.* Et Ieremias in hunc modum inducit Deum patrem loquentem: *In tempore illo germinare faciam Dauid germen iustitiæ, & faciet iudicium & iustitiam in terra.* Cum his locis pugnare prima specie videtur id, quod ait Christus, apud
Ioan. 4. Ioannem: *Non misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum.* Quæ verba falsam Iudæorum opinionem redarguunt, existimantium Messiam suum fore iudicem, regemque terræ, quemadmodum fuit Dauid & Salomon. Ipse Christus verus Dei filius cuidam de quodam mundi negotio eum interroganti respondit: quis me consti-
Luc. 12. tuit iudicem & diuisorem inter vos? vt est apud Lucam capite duodecimo. Et Ioannes refert eum aufu-
Ioan. 6. gisse, cùm eum regem vellent constituere. Et Pilato
Ioan. 18. respondit: *Regnum meum non est de hoc mundo.* Prętereà Esaias capite sextodecimo, non in iudicio sed in misericordia præparandum esse Christi solium prædi-
Infrà. 16. xit, *Præparabitur*, inquit, *in misericordia solium eius.* Et in
Psal. 24. Psalmo scriptum legimus: *Vniuersæ viæ Domini misericordia & veritas.* Quamuis hæ authoritates cum superioribus pugnare videantur, tamen attentius considerare si voles, videbis apertissimè nullam esse inter D eas repugnantiam. Nam quotiens in diuinis literis hæ duæ voces copulantur, iudicium & iustitia, significare solent non rigorem iuris, nec iustitiam, quam vindicatiuam appellant, sed excellentem quandam administrandi viam & rationem, cùm omnia ordine gubernantur, & ad rectam normam diriguntur. quod maximè conuenit excellentissimo illi rerum omnium moderatori & conseruatori Deo nostro, cuius consilio & sapientia mundi pulchritudo regitur & conseruatur. Et quoniam hæc optima administrandi viā in regno Christi conspicitur, ideò prædictum fuerat à sanctis vatibus eum impleturum esse Sionem iudicio & iustitia, hoc est, Ecclesiam suam præclarè gubernaturū. Quę gubernandi ratio non repugnat nec aduersatur misericordiæ. Prætereà iustitia accipitur in scriptura sæpe pro iustificatione, quando gratia Dei iustificamur, de qua iustitia possunt explanari authoritates prædictæ, quæ de iustitia loquebantur. In hanc significationem, eam accipit Apostolus, cùm ait in epistola ad Romanos, *Iustitia Dei reuelatur in eo ex* Rom. 1.
fide in fidem. Et in alio capite: *Nunc autem sine lege iusti-* Rom. 3.
tia Dei manifestata est: iustitia autem Dei per fidem in Iesum Christum. Et ad Galatas: *Si per legem est iustitia, Christus* Gal. 2.
igitur gratis mortuus est. Et iustitia in hac significatione E nequaquam misericordiæ aduersatur. Imò fieri non potest, vt sine Dei misericordia quis à peccatis resurgat, & iustificetur. Iudicium etiam sæpenumero significat actionē, qua quis seipsum iudicat: quemadmodum ait Apostolus: *Si nos ipsi iudicaremus, non vtique à Domino iudicaremur.* Significat etiam ipsorum damnationem: cùm enim peccator eripitur, damna- Rom. 8.
tur peccatum. *Deus*, inquit Apostolus, *mittens filium* 1. Cor. 11.
suum, de peccato damnauit peccatum. Hoc autem iudiciū, Rom. 5.
quo damnantur peccata, non est absque Christi gratia & misericordia. Colliges ex his Christi aduentum non fuisse in hominum iudicium & damnationem, sed scelerum, de quo ea loca intelliguntur, quæ de primo Christi aduentu loquebantur. Ita poteris intelligere id, quod ait Christus apud Ioannem: *Ego in iudi-* Ioan. 9.
cium veni in mundum. Et in alio capite, *Nunc iudicium* Ioan. 12.
est mundi. Igitur hic locus Esaię: *Et iudicauit gentes*, & ille: *Iudicium gentibus proferet*, & similes hunc possunt habere sensum: Christus in Ecclesia gentes ad fidem conuersas rectè ac pulchrè gubernabit. Vel ita. Christus gentes iustificabit. Vel, gentium peccata damnabit. Aspicis igitur etiam in his locis, quæ pugnare vi- F
debantur, maximam cohærentiam & concordātiam inueniri.

i *Et arguet populos multos.*] Arguisse Christum Iudæorum scelera planè indicat Euangelica historia. Nec per se solùm, sed etiam per discipulos suos, quibus Spiritum sanctum promittens dixit: *Cùm venerit il-* Ioan. 16.
le, arguet mundum de peccato, &c. Hoc est vos discipuli mei Spiritu sancto inflammati mundi scelera arguetis. Aspicis hîc scelera reprehendere esse munus Dei, eiúsque concionatorum. At multi sunt, qui improborum scelera tegentes, & dissimulantes, & quod peius est, laudantes, in hominum piorum vitam inuehuntur.

k *Et conflabunt gladios suos in vomeres.*] Descriptio est futuræ pacis. Ac si diceret: Tempore Messiæ magna pax spiritualis vigebit, Id prædictum fuerat in Psalmo: *Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pa-* Psal. 71.
cis. Nam viri iusti & pij in mediis afflictionibus & calamitatibus spirituali & Euangelica pace gaudent, quam impij nullo modo assequuntur. Vbi est gratia, ibi pax est. Eam ob causam diuinus Paulus in exordio suarum epistolarum gratiam & pacem precatur: pax enim sine gratia esse non potest. De hac Christi pace intelligitur id, quod dicitur in Psalmo: *Addam* Psal. 85.

A *quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam, & super sanctos suos, & in eos qui conuertuntur ad cor.* Viderat vates non omnes hanc Euangelicam pacem esse habituros, ideo ait: *Super sanctos suos, & super eos, qui conuertuntur ad cor.* Hanc pacem cœlites annũtiarunt, quando nascente Christo cecinerunt: *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.* Hæc est pax illa, quam Christus moriturus in testamento suo discipulis suis reliquit dicens: *Pacem meam do vobis: pacem relinquo vobis.* Luc. 2. Ioan. 14. Sed considerandum est cur describens hoc in loco Esaias hanc Euangelicam pacem, dicat conflandos esse gladios in vomeres, & hastas in falces conuertendas. Diuus Paulus in epistola ad Romanos, *Non exhibeatis,* inquit, Rom. 6. *membra vestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis viuentes, & membra vestra arma iustitiæ Deo.* Ex quibus verbis Apostoli apparet, membra homini flagitiosi esse gladios, & hastas, quibus animam suam sauciat & vulnerat, cum deberent esse arma iustitiæ, quibus aduersus vitia pugnaret, & in quibus Deum portaret, iuxta id quod ait 1. Cor. 6. idem Apostolus. *Glorificate & portate Deum in corpore vestro.* Nihil igitur aliud est, gladios in vomeres conuerti, & hastas in falces, quàm sensus omnes omniáque B nostra membra, quæ sine Christi gratia in homine flagitioso arma sunt diaboli, mundi & carnis quibus anima nostra transfigitur, effici vomeres, agrum Domini operibus charitatis scindentes & arantes, vertique in falces fructus pietatis Deo gratissimos metentes. Et hoc modo spirituali atque Euangelica pace gaudebimus. Coercebit ratio appetitum, & omnium nefarium cupiditatum ardorem sedabit. Sunt qui hoc referant ad pacem, quæ fuit tempore Augusti, quando Christus natus est. Tunc enim Iani fores Romæ clausæ sunt, quod nisi in summa pace fieri non solebat.

l *Domus Iacob venite.*]. Prædixit Propheta montem illum altissimum Christum Deum nostrum, qui venturus erat, vt nobis viam veritatis ostenderet, & in ea gressus nostros dirigeret. Prædixit gentium vocationem, & Euangelicam pacem, ac spiritus tranquillitatem: nunc se ad populum suum conuertit, quem domum Iacob in præsenti vocat: Inuitat igitur Iudæos, & hortatur vt accendant ad Christum, recipiant Euangelium, & ambulent in eius lumine, doctrina, & veritate. Nos verò omissis Hebræis ad nos ipsos sermonem conuertamus. Nos qui hactenus Deum offendimus, qui indomitis cupiditatibus in- C censi, fuimus in magna prauitate versari, qui in tenebris iacuimus peccatorum, accedamus ad veram lucem, eamus, & ambulemus in lumine Dei nostri. Psal. 3. *Accedite ad eum,* inquit diuinus Psaltes, *& illuminamini.* Non enim patietur Deus, nos lumen sapientiæ requirentes oberrare, quin potius oculos nostros aperiet, & errantibus viam consequendæ immortalitatis ostendet.

m *Proiecisti enim.*] Sensus est, Eam ob causam Hebræos hortor Domine Deus, vt mecum tui luminis fiant participes, quia eos video in tenebris versari: tu enim propter eorum scelera eos proiecisti. Quæ autem ea sunt scelera explicat cùm ait: *Quia repleti sunt,* nempè peccatis, vt olim quando vitulum coluerunt, séque nefariis vitiis contaminauerunt, & auguriis, magicisque artibus more Palæstinorum coinquinasunt. Præceperat enim Deus illis, ne talibus artibus Deut. 18. vterentur.

n *Pueris alienis adhæserunt.*] Quidam hoc de turpissimo contra naturam crimine explanant. Quidam verò de idololatria. Ac si diceret: Iunxerunt se Iudæi Gentibus idolorum cultricibus, vt simul cum illis idola colerent. Qui enim idola colunt alieni à Deo in scriptura sancta dicuntur. Poterit ita explanari: Cõ- D municauerunt cum alienigenis infidelibus, eorúmque familiaritate & consuetudine vsi fuerunt, quod erat illis prohibitum.

o *Repleta est terra argento & auro.*] Damnat auaritiam. *Nemo enim,* vt ait Christus, *potest seruire Deo & mammonæ.* Matth. 6. Et quoniam auarus nunquam satiatur, inquit thesaurorum non esse finem, hoc est nunquam expleri sitim cupiditatis. Quò enim magis auari diuitiis abundant, eò ardentius eas appetunt. *Auarus,* Eccl. 5. vt ait Salomon, *non impletur pecunia.* Animaduerte. Nõ dicit, repletum est cor auro & argento, *sed repleta est terra.* Fieri enim potest, vt terra impleatur diuitiis, & hominis auari animus nunquam implebitur? Non sine causa Plato & Archytas Tarentinus ani- Simile. mum hominis cupidi perforato vasi similem esse dixerunt ob insatiabilem atque infinitam voraginem appetendi. Totus mundus cor hominis non implet, quoniam mundus figuram habet rotundam, cor verò pyramidalem. Est enim perspicuum figuram sphæricam pyramidali non quadrare. Tunc satiabimur, Psal. 16. cùm Deo fruemur in gloria. *Satiabor,* inquit vates sanctus, *cum apparuerit gloria tua.* Cùm igitur caducæ diuitiæ non solùm animum non expleant, sed in dies E accendant, cur eas tantoperè concupiscis? cur Deo neglecto ad eas aspiras & traheris incredibili cupiditate inflammatus? Cur quæris thesauros in terra, cum patrem habeas in cœlo? Pereunt Christi pauperes fame & nuditate, premuntur inopia, & ærumnarum angustiis, & tu pecuniam, qua illi poterant viuere, in arcula recondis. Nónne intelligis te habere inclu- Simile. sam vitam pauperum? Quid dico? imò sepultã. Quid est arcula auari nisi sepulchrum, vbi sepelitur vita pauperum? Cur sepelis vitam? Sed quid loquor? imò cur sepelis teipsum? Gazophylacium tuum tumulus est tui ipsius. *Vbi est thesaurus tuus, ibi & cor tuum.* Mat. 6. Non ego hoc dico. Ille hoc asserit, qui fallere non potest, qui est ipsa veritas. Cùm autem thesaurus tuus sepeliatur, apertissime colligitur teipsum esse cum eo sepultum. Aspice quid hoc loco dicat Esaias: asserit eã ob causam esse populum à Deo proiectum, quia repleta erat terra auro & argento, nec erat thesaurorũ finis: *est enim auaritia,* vt ait Diuus Paulus, *idolorum seruitus.* Colos. 3. Et in alio loco asserit cupiditatem esse omnium 1. Tim. 6. malorum radicem. Vt terra quæ auri & argenti ve- Simile. nas habet, aliis in rebus sterilis est & inculta, sic auari diuitiis affluentes, metallàque in animo portantes nullum bonum fructum producere consueuerunt. Fit enim plerunque vt magnas diuitias insolentia & F impietas consequantur.

p *Equis*] Respuit Deus & redarguit fastum, & superuacaneam equorum multitudinem. Idem scriptum legimus Deuteronomij capite decimo septi- Deut. 17. mo. Vult Deus vt in ipso, non autem in equis & quadrigis, & apparatu militari, omnem nostram fiduciam collocemus.

q *Incuruauit se homo, & humiliatus est vir.*] Per hominem intelligit eum, qui est obscurus, & humili loco natus: per virum verò, nobilem, & illustri laude celebratum. Ait igitur tam plebeios quàm magnates idola coluisse, & ad sculptilia, quæ ipsi finxerant, supplices accessisse, verúmque Deum repudiasse.

r *Ne ergo dimittas eis.*] Non est imprecatio, sed vaticinium. Non petit à Deo ne parcat Iudæis, sed vaticinatur non esse Deum peccata illis condonaturum, quoniam ipsi in sua prauitate & pertinacia erant permansuri. Eodem modo id, quod dixerat regius vates: *Fiant eius dies pauci, & Episcopatum eius accipiat al-* Psal. 108. *ter,* non fuit imprecatio, qua obsecraret Deum vir sanctus vt aliquẽ tali pœna mulctaret, sed fuit vaticinatio prædicens excidium Iudæ & Mathiæ electionem.

Ita

A Ita enim locum illum interpretatur in Actis Apostolorum eorum princeps & Ecclesiæ pastor. (Act. 3.) Sunt præterea multa alia eiusmodi in diuinis literis, quæ non ita accipienda sunt, quasi mala imprecentur: sed ea prædicunt vates, quæ mentis oculis ventura esse intuebantur. D Huic expositioni fauet versio Pagnini habens: *Et non parces eis.* Non dicit: Ne parcas: sed non parces.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT II.

Psal. 76. 1 Repleti sunt vt olim.] *In Hebraico est* מלאו מקדם *malau mikkedem. Nomen* קדם *significat anterius, initium, antiquum, vt in Psalmo* Cogitaui dies antiquos. *Vnde accipitur aliquando aduerbialiter, & significat olim, in quam significationem accipitur ab interprete nostro. Sed quoniam mundi pars Orientalis appellatur anterior, & mundi principium, quemadmodum Occidentalis appellatur posterior, & mundi finis: Ideò hoc nomen pro Oriente siue Orientali plaga accipitur, vt Numerorum 23.* De montibus Orientis. (Num. 23.) *Et illud Exodi:* Flante vento vehementi, (Exod. 14.) poterat verti: *flante vento Orientali: est enim ibi hoc nomen. Hac ratione ductus conuertit in hunc modum Pagninus:* Superstitione repleti sunt præ Aramæis, *qui* B *sunt ad Orientem Israelis. Multa verba addidit quæ non sunt in Hebraico, vt sensum, quem Hebraico contextu inclusum putauit exprimeret. Non enim verbum ex verbo transtulit, vt nonnulli existimant, sed sæpe potius ad sensum, quàm ad verba respexit. Poterit vertere: Repleti sunt præ Chaldæis, subaudi superstitione, vel magica, vel peccatis in commune. Vel ita: Abundant magica plusquam Orientales.*

2 Et pueris alienis adhæserunt.] *In Hebraico est:* ובילדי נכרים ישפיקו *vbialde nochrim iaspiku. Tota huius loci difficultas est in nomine hoc* ילד *ob eius æquiuocationem. Significat enim puerum, vt 4. Regum 4.* Cernit autem puer. (4 Reg. 4. Psal. 17.) *Quam significationem secutus est noster interpres, significat etiam filium, vt 1. Regum 1.* Hannæ autem non erant liberi. *Deriuatur enim à verbo* ילד*, quod significat gignere & parere. Et quoniam cor generat cogitationes, consilia, inuentiones, & scientiam, ideo omnia hæc ieladim appellantur. Vnde potest verti: Et cogitationibus, aut consiliis, aut inuentionibus, aut scientiis alienorum adhæserunt, vel se totos dediderunt. Reprehendit Iudæos quia omissis diuinis monitis, contempta Dei lege magicis artibus, & gentium superstitionibus operam dabant: eorúmque consilia & inuentiones sequebantur, quæ eos à vera virtutis via, ab honesta viuendi ratione, & à religione ac pietate abducebant. Hoc deplorabat alius propheta dicens:* Et commisti sunt inter gentes, & didicerunt opera eorum, & seruierunt sculptilibus eorum, & factum est illis in scandalum. (Psal. 105.) *Pagninus vertit:* In scientiis alienis fuerunt sufficiẽtes. *Sed quoniam nomen* ילד *significat etiam imaginem, potest* E *rectissimè verti: Et imaginibus alienorum applauserunt, seu operam dederunt. Cotidie enim nouas imagines, noua idola & simulachra conficiebant: nulla erant gentium sculptilia, nulla idola, quæ Iudæi non colerent. Est enim impium scelus imagines latriæ adoratione, quæ soli Deo debetur, adorare. Quanquam est pium & debitum sanctorum imagines venerari & suspicere, non tanquam idola, sed tanquam eorum repræsentatrices, qui in hac vita Deo seruierunt, eoque in altera fruuntur.*

[a] Ingredere in petram, & abscondere in fossa humo [b] à facie timoris Domini & à gloria maiestatis eius. [c] Oculi sublimes hominis humiliati sunt, & incuruabitur altitudo virorum: [d] exaltabitur autem Dominus solus in illa die. Quia [e] dies Domini exercituum super omnem superbum & excelsum, & super omnem arrogantem: & humiliabitur. [f] Et super (Psal. 16.) omnes cedros Libani sublimes & erectas: & super omnes quercus Basan: & super omnes montes excelsos, & super omnes colles eleuatos: & super omnem turrim excelsam: & super omnem murũ munitum: & super omnes naues Tharsis: & super omne quod visu pulchrum est. [g] Et incuruabitur omnis sublimitas hominum, & humiliabitur altitudo virorum. [h] Et (Luc. 23. d) eleuabitur Dominus solus in die illa. Et idola penitus conterentur. Et introibunt in speluncam petrarum, (Ose. 10 b, Apoc. 9 b) in voragines terræ à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius [i] cùm surrexerit percutere terram. [k] In die illa proiiciet homo idola argenti sui, & simulachra auri sui, quæ fecerat sibi, vt adoraret talpas & vespertiliones. [l] Et ingredietur scissuras petrarum, (Infra 33. d) C F & in cauernis saxorum à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cùm surrexerit percutere terram. [m] Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus est, [l] quia (Luc. 23 e) excelsus reputatus est ipse.

a *Ingredere in petram.*] Hortatus est Propheta Iudæos, vt in Christum crederent, sed quoniam præuidit eos in sua infidelitate, & perfidia permansuros, innuit eorum peccatum nulla venia dignum esse: & eam ob causam esse Hierosolymam à Romanis euertendam. Hoc intelligens Esaias hortatur eos, vt ingrediantur rupes, séque ab exercitu Romanorum in speluncis & cauernis subterraneis se abscondant. Huius timoris & vastitatis meminit Diuus Lucas, apud quem ita Christus ait: *Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos: & collibus, Operite nos.* (Luc. 23.) Quidam hoc intelligunt de euersione Hierosolymæ per Chaldæos. Nos in nostris ærumnis ingrediamur petram: petra autem Christus est. (1. Cor. 10.) Ad eum confugiamus: ingrediamur in eius vulnera, vbi refugium inueniemus, & portum tutissimum contra omnes huius mundi procellas & tempestates.

b *A facie timoris Domini.*] Vastitatem Hierosolymæ Domini timorem appellat, quoniam ibi se ostendit Deus iratum & valde timendum. Appellat etiam gloriam maiestatis eius, quoniam ipse per Romanos Iudæis infidelibus, omnique scelerum genere astrictis interitum & perniciem inferebat. Tunc enim Deus suam potentiam & gloriam ostendit, quando impios opprimit & euertit. Id indicat paulò pòst verbis aliis.

c *Oculi sublimes hominis humiliati sunt.*] Describit Hierosolymæ luctuosum excidium. Ibi, inquit, non solũ homines obscuri & abiecti in gemitu & lachrymis versabuntur, sed etiam nobiles & potentes in ærumnas incident acerbissimas. Supplicio & interi-

A tu pœnas suæ impietatis luent, & tota ciuitas ferro & flamma vastabitur, funditus delebitur. Vtitur præteritis pro futuris, vt multis aliis in locis, & vt Prophetiæ certitudinem ostendat, quemadmodum mos est Prophetarum.

d *Exaltabitur autem.*] Iudæi abiicientur & prosternentur; solus autem Deus magnus & sublimis apparebit, cùm ab eius ira nullus Iudæorum possit fugere
Infrà. 5. nec liberari. Idem ait capite quinto iis verbis, *Exaltabitur Dominus exercituum in iudicio, & Deus sanctus sanctificabitur in iustitia.* Non differt ab hoc testimonio
Psal. 9. id, quod iis verbis canit clarissimus vates: *Cognoscetur Dominus iudicia faciens, in operibus manuum suarum comprehensus est peccator.* Quidam hoc referunt ad extremum iudicium, quorum sententiam etsi non reiicio: non tamen ita amplector, vt eam priori anteponam.

e *Dies Domini exercituum.*] Sensus est: In excidio Hierosolymæ omnes clari: diuitiis affluentes, & potentia præstantes, in quos oculi omnium erant coniecti, ferro, aut flammæ, aut captiuitati subiicientur. Eos comparat propheta cedris, quercubus, mõtibus, collibus, turribus, muris, nauibus Tharsis, & rebus aliis pulchritudine sua oculos videntium oblectãtibus. Diem Domini exercituum super omnem superbum appellat Iudæorum vastitatem, quos cedrorum nomine vocat. Nec est nouum homines improbos
B & elatos cedris Libani comparari. *Vidi,* inquit Dauid,
Psal. 44. *impium superexaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani.*
Zach. 11. Et Zacharias, *Vlula,* inquit, *abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt.* Significari autem nomine quercuum Basan homines diuites, ostendit eodem loco Zacharias dicens: *Vlulate quercus Basan, quoniam succisus est saltus munitus.* Quasi diceret: Plorate vos qui diuitiarum copia abundatis, quoniam Hierosolyma delebitur bello luctuosissimo vestris sceleribus conflato. Illud est sciendum, Libanum, vt ait Diuus Hieronymus, montem esse altissimum Phœnicea: Basan verò regionem esse Arabiæ, cui imperauit Og, qui appellatus est rex Basan.

f *Et super omnes montes.*] Nomine montium significari homines improbos ostendit locus Ezechielis ita
Ezech. 6. habens: *Hæc dicit Dominus Deus montibus & collibus: Et ego inducam super vos gladium, & disperdam excelsa vestra.* Intelligi etiam eosdem per turres significat locus apud Esaiam capite 30. inquiens: *Et erunt super*
Infrà. 30. *omnem montem excelsum, & super omnem collem eleuatum riui currentium aquarum, in die interfectionis multorum, cùm ceciderint turres.* Hoc est, Dabit tibi Deus
C bonorum abundantiam, cùm adeptus fuerit victoriam, & hostes tui fortissimi corruerint. Fortitudine quoque & potentia pollentes murus appellantur.
Ierem. 5. Ita apud Ieremiam: *Ego dedi te murum æreum super omnem terram.* Appellantur præterea naues, vt est apud
Infrà. 23. Esaiam, *Vlulate naues maris*: quod alij verterunt, naues Tharsis. Non naues vlulant, sed homines nauibus comparati. Vides igitur locos è media scriptura depromptos & repertos ostendentes homines potentes & diuites cedris Libani, quercubus Basan, montibus, collibus, turribus, muris, & nauibus Tharsis esse comparatos.

g *Et incuruabitur omnis sublimitas hominum.*] His verbis ostendit præcedentia de hominibus dicta esse.

h *Idola penitus conterentur.*] Fuisse sæpe Iudæos idolorum cultores, & vitiis teterrimis contaminatos, & eam ob causam fuisse à Chaldæis captos & afflictos, est omnibus vetus Testamentum legentibus planum & perspicuum. Prædicit ergo Esaias in illa Hierosolymæ vastitate per Chaldæos, esse idola, in quibus Iudæi spem suam collocauerant, conterenda. Poterit etiam hoc de euersione per Romanos explanari: & per idola possunt intelligi diuitiæ. Id enim in quo D
quis beatitudinem constituit, & quod colit, relicto Deo, potest idolum appellari. Et Diuus Paulus auaritiam, idolorum seruitutem appellat. *Ephes. 5*

i *Cùm surrexerit percutere terram.*] Id est, cùm Deus euerterit Hierosolymam. Potest etiam de extremo iudicio intelligi. Existimo tamen aptiorem esse primam interpretationem, quoniam in principio capitis non ait se super vniuersum orbem, sed super Iudam & Hierosolymam vaticinari. *3. Colos.*

k *In die illa proiiciet homo idola.*] Tantus erit metus, vt homines diuitiarum suarum, & idolorum auri & argenti obliuiscantur, dúmmodo vitæ consulant. Hæc idola appellat talpas & vespertiliones. Ad id amentiæ & cæcitatis perducti sunt Iudæi, vt imagines colerent serpentium & aliorum brutorum animalium. Vide quid adorabant: talpas & vespertiliones, animalia cæca, abiecta & inutilia. Cùm ipsi in tenebris iacerent, ea colebant animalia, quæ solem videre nequaquam possunt, eísque preces & cultus sanctissimo numini debitos adhibebant.

l *Et ingredietur scissuras petrarum.*] Repetit id, quod dixerat, vt firmiter in memoria auditorum inhæreret. Opus enim erat, vt tantę calamitatis memoriam nulla vnquam deleret obliuio.

m *Quiescite ergo ab homine.*] Epiphonema est totius huius capitis. Ac si diceret: Qm in nouissimis diebus
ostendetur mons ille altissimus Ecclesiæ fundamentum omnes alios montes facile superans, ad quem E
concursurę sunt omnes gentes eius celsitate & amplitudine excitatæ, quoniam laturus est nouam legem, quoniam vos ô Iudæi, si eum non receperitis, estis in luctuosissimum excidium incursuri, & in perpetuas tenebras relegandi: quoniam venient dies in quibus Hierosolyma ob vestra impia facinora est penitus euertenda: vos magnopere hortor ne Messiam vestrum ad interitum vocetis. quiescite ergo offendere hominem, cuius spiritus in naribus est: id est, qui iram suam vobis ostendet: quia excelsus reputatus est ipse, hoc est, quia magnus & potens est, qui vos poterit facilè vastare. Habere spiritum in naribus est iratum esse. Dicens: *Quiescite ab homine*, ostendit Christi humilitatem: dicens autem: *Quia excelsus reputatus est ipse*, ostendit eius sanctissimum numen. Ac si diceret: Videte ne Christum contemnatis verum Deum & verum hominem, qui iratus poterit vos facilè perdere, & omnem vestram rempublicam labefactare, & penitus extinguere. Potest hoc ita etiam explanari: Quiescite, à Christi blasphemiis, qui etsi in naribus
habet spiritum, hoc est, etsi homo est, & spirat, & ha- F
litum naribus trahit, vt cæteri homines: tamen secundum diuinam maiestatem excelsus est & altissimus. Præuidebat diuinus vates esse Hierosolymam ciuitatem florentissimam euertendam ob Iudæorum in Christum odium & impietatẽ. Vt enim in seminibus *Simile.*
causa est plantarum, sic luctuosissimi excidij Hierosolymitię causa fuit scelus illud teterrimum & impiissimum, quod in Christi nece admiserunt. Et eam ob causam eos hortatur propheta, vt saltem cùm se viderint afflictos, contemptos, omni ignominia & dedecore notatos, suúmque statũ labefactatum & radicitus euulsum, oculos aperiant, & aspiciant aliquando se ob suam impietatem in tam acerbis ærumnis versari, & desistant à sua contumacia non à magnitudine animi orta, sed à malitia, perfidia, & superbia inducta. At obstinati homines nolunt moneri, nec se hoc saluberrimo prophetæ consilio instruere: imò in suis synagogis Christum blasphemant, & in suis animis iterum atque iterum occidunt.

ANNO-

A D

ANNOTATIO.

a Quia excelsus reputatus est ipse.] *Pro qui excelsus, est in Hebræo* במה *vt Bammeh. Hæc dictio* במה *significat excelsum, in quam significationem accipitur primo Regum nono:* Antequam ascendat excelsum: *&* *in Psalmo,* 1. Reg. 9.
Psal. 17. Et super excelsa statuens me. *& alijs in locis. Quam significationem in præsenti secutus est, & rectè quidem, Diuus Hieronymus, qui ita transtulit, vt est in vulgata editione. Sed quoniam dictio* מה *significat quid, &* ב *significat in, existimauit Aquila hoc in loco esse duas dictiones: qua ratione adductus transtulit:* in quo, *dicens: Quia in quo reputatus est ipse? Pagninus vertit:* Quid enim reputationis est ipse? *Ego credo multò rectiorem esse nostram versionem communem: & quia nomen Hebraicum excelsum significat, vt ostendimus, & quia literæ textus magis congruit, & Christi celsitudinem & excellentiam ostendit. Miror Pagninum virum doctissimum hoc in loco & à vero sensu, & à veritate Hebraica recessisse. Tolerabilior est Aquilæ versio hoc in loco. Sed primæ sunt communi versioni, meo quidem iudicio, hoc in loco tribuendæ.*

Argumentum capitis III.

1 Prædicit diuinus vates Iudæorum excidium, eorúmque reipublicæ turbulentũ ac seditiosum statum ob nefariam in Iesum Christum Deum nostrum ingratitudinem, & effrenatam immanitatem. 2 Præcinit Dei iustitiam & misericordiam, ostendens esse impios suorum scelerum pœnas daturos, iustos verò præmijs afficiendos. 3 Inuehitur in adulatores. 4. Minatur diem extremi iudicij. 5. Tandem Hierosolymæ luctuosissimam euersionem & vastitatem prænuntiat.

CAPVT III.

ECce [a] enim dominator Dominus exercituum auferet à Ierusalem & à Iuda [b] validum & fortem, omne robur panis, & omne robur aquæ, & fortem, & virum bellatorem, [d] iudicem, & [e] prophetam, & [f] ariolum, & [g] senem, [h] principẽ super quin-
B quaginta, & [i] honorabilem vultu, & [k] consiliarium, & [l] sapientem de architectis, E
& [m] prudentem [n] eloquij mystici. [n] Et dabo pueros principes eorum, & effœminati dominabuntur eis. [o] Et corruet populus, vir ad virum, & vnusquisque ad proximum suum. Tumultuabitur vir contra senem, & ignobilis contra nobilem. [p] Apprehendet enim vir fratrem suum domesticum patris sui, & dicet: Vestimentum tibi est, princeps esto noster: ruina autem hæc sub manu tua. [q] Respondebitque in die illa dicens: Non sum medicus, & in domo mea non est panis, neque vestimentum, nolite constituere me principem populi.

EXPLANATIO.

a *Ecce enim.*] Hortatus fuerat Iudæos propheta Esaias in fine superioris capitis ne Christum offenderent: Nam etsi verus homo esset, excelsus tamen est: verus enim est Deus, *splendor gloriæ*, vt inquit Diuus
Hebr. 1. Paulus. & *figura substantiæ eius.* Ipse est infinitæ sapien-
1. Cor. 2. tiæ pelagus, ille Dei sapientia, de qua idem Paulus, *Loquimur, inquit, Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram.* Et quoniam Esaias diuini luminis radio illustratus sciebat Iudæos non esse Christum recepturos, prædicit hoc capite excidium, quod illis eam ob
C causam venturum præuidebat. Et est sensus: Quoniam vos ô Hebræi contempturi estis Messiam vestrum: ideò in luctuosissimam calamitatem incideris. Auferet à vobis Dominus viros fortes: prophetas, nobiles, prudentes, consiliarios eloquentes: & regnabunt pueri, & labefactabitur reipublicæ status, & tota denique ciuitas corruet, & funditus delebitur. Quæ quidem ego non existimo Esaiam sine lachrymis scripsisse. Nam cùm ille Hebræorum populus in maxima celebritate, & in oculis cæterarum nationũ quondam vixisset, neque esset natio vlla tam ampla & illustris, quæ deos præsentes haberet, quemadmodum Hebræi Deum suum præsentem, & in votis ac precibus occurrentem habuerunt, & vidisset eos religionem impiè violaturos, & in summam calamitatem incursuros, non possum credere, eum cùm hæc literis mandaret, potuisse lachrymas continere. Videbat enim fore vt funditus deleretur respublica illa Hebræorum quondam florentissima, qua nulla alia fuerat vnquam & prudentiæ opinione grauior, & sapientia illustrior, & rerum gestarum gloria præstantior. Sed fuit æquum, vt Iudæi, qui veram lucem neglexerunt, qui lumen illud de lumine Christum Deum nostrum repudiarunt, lumine cœlesti priuati in tenebris versarẽtur, & hostiles insidias, luctuosissimũ excidium, infamiam, & dedecus, malorumque omnium tempestatem declinare nequaquã possent. Sed fuerunt à Romanis victi, & oppressi, atque amplissimis Dei beneficiis orbati. Quod cernens propheta has voces emittit: *Ecce enim dominator, &c.* Particula, *Enim*, indicat hoc caput à superiore pendere. F
b *Validum & fortem.*] Abstulisse Deum à Iudæa omnes viros bellicosos, & corporis fortitudine præstantes asserunt apertè historiæ, & antiquorum monimẽta. Poteris etiam per validos & fortes eos intelligere, qui animi fortitudine valent, qui res arduas non corporis, sed animi viribus pulchrè aggrediuntur, appetitum vincentes. & aduersus vitia pugnantes, qui nec aduersis franguntur, nec prosperis eleuantur. Nec mirum est hos ablatos fuisse à Iudæa: vbi namque Christus non est, ibi deest vera fortitudo. Solùm ille, Philip. 4.
qui verè fortis est, potest dicere cum Paulo: *Omnia possum in eo, qui me confortat*: hoc est, qui me fortem atque Psal. 17.
potentem efficit. *In te, inquit regius vates, eripiar à tentatione, & in Deo meo transgrediar murum.*
c *Omne robur panis.*] Hoc est spoliaturus est Deus Iudæos cibo & potu, quibus rebus corpus reficitur & sustentatur. Fuit enim in obsidione per Titum & Vespasianum, vt refert Iosephus, incredibilis fames. Per panem & aquam intelligi omne alimentum indicat locus libri quarti Regum capite sexto, ita ha- 4. Reg. 6.

A bens: *Pone panem & aquam coram eis, vt comedant & bibant, & vadant ad domum suam: Appositáque est ciborum magna præparatio, & comederunt & biberunt.* Et libro 1. Reg. 14 primo Regum narrat diuina historia, Ionatham comedentem fauum mellis præceptum patris fregisse dicentis: *Maledictus qui comederit panem vsque ad vesperam.* Luc. 14. Vbi vides nomine panis intelligi etiam fauum mellis, & omnem cibum. In hanc significationem accipitur à Diuo Luca dicente: *Cum introisset Iesus in domum cuiusdam principis sabbato manducare panem.* Nam apud Hebræos panis appellatur lechem à verbo lacham, quod significat comedere. Vnde quicquid comeditur panis appellatur. Poteris etiam per hunc panem Christum intelligere de seipso dicentem: Ioan. 6. Prou. 14. *Ego sum panis viuus qui de cælo descendi.* Hic est panis ille, de quo Salomon in Prouerbiis, *Iustus*, inquit, *comedit, & replet animam suam, venter autem impiorum insaturabilis est.* Quem locum Diuus Cyrillus de Christo interpretatur. Poterit præterea nomine panis verbum Dei intelligi, vt hæc fames ea sit, de qua ait per alium Amos. 8. prophetam Deus: *Ecce dies venient, dicit Dominus, & emittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed* Gen. 12. *audiendi verbum Dei.* Qui tali fame laborant carentes epulis cœlestibus, peregrinantur, & in Ægyptum descendunt, vbi Pharaoni deseruiunt. Refert diuina scriptura descendisse Abrahamum in Ægyptum, ibique fuisse peregrinatũ: cúmque Ægyptij Saram eius vxo-B rem viderent, eiúsque excellentem pulchritudinem contemplarentur, eam Pharaoni tradiderunt: qui, vt figura: Abrahami mœrorem leniret, eum muneribus oblectauit. Fames hæc causa fuit, vt Abrahamus patriam relinqueret, & ingrederetur Ægyptum, vbi vxore rapta, traditáque Pharaoni peregrinaretur. Etsi Abrahamus in descensu illo non peccauit, eorum tamen imaginem retulit, qui ad mundi vitia descendunt. Ægyptus mundus est, Pharao diabolus, Sara, anima nostra, serui Pharaonis illi animam nostram tradentes, nostri effrenati appetitus sunt. Nos illi sumus, qui fame verbi Dei oppressi, omissa diuina lege in Ægyptum, hoc est, in mundi scelera descendimus, vt ibi peregrinemur à vera patria, & capta anima nostra ab indomitis appetitibus, & effrenatis cupiditatibus diabolo seruimus nos falsis voluptatibus mulcenti, vt eius illecebris deliniti raptum animæ nostræ aut non sentiamus, aut saltem dissimulemus. In quibus verbis est magnoperè aduertendum, non dixisse scripturam Abrahamum in Ægyptum iuisse, sed des-Nota. cendisse. Peccare enim descendere est, & in præceps ruere. Id existimo significare scripturam, cùm refert dixisse Deum Isaac, ne in Ægyptum descenderet. Est C etiam attendendum, & menti ac memoriæ mandandum, non dixisse scripturam, vt ibi habitaret: sed vt Gen 12. ibi peregrinaretur. Cùm mortifero peccato astringimur, à cœlesti patria exulamus. At viri iusti etsi corpore in terra viuunt, animo tamen in cœlo com-Philip. 3. Psal. 121. similr. morantur. Id sentiebat diuinus ille Paulus dicens: *Nostra conuersatio in cœlis est.* Et regius ac sanctus vates: *Stantes erant pedes nostri in atrijs tuis Ierusalem.* Vt enim Sol, licet terram radiis contingat, in cœlo tamen est: sic vir optimus, animi magnitudine & celsitate præditus etsi terram hanc pedibus terat, mente tamen ea, quæ cœlestia sunt contemplatur, & ad eas æternas mansiones aspirat, ibíque iam tanquam in patria quodammodo habitat, vbi illi in perpetuum viuunt, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere ad oras illas beatas & immortales euolauerunt. Est igitur verbum Dei & sacra scriptura panis. Sed aduerte. Non dicit propheta: Auferet à vobis Deus, ô Iudæi panem & aquam, sed *omne robur panis, & omne robur aquæ.* Habent enim Iudæi panem & aquam, sed absque robore & fortitudine. Habent veteris Testamenti scripturam, sed absque D intellectu: quoniam Christum Iesum seruatorem nostrum in scriptura significatum amiserunt. Quare est eorum miseria & insania deploranda, qui in tãta panis abundantia siliquis porcorum vescantur, quæ nec famem illis expellunt, nec vires animi tribuunt.

d *Et iudicem.*] Nam cùm Romani imperium terrarum obtinerent, imponebant Iudæis reges & gubernatores, qui eorum causas iudicarent. Et hoc modo fuerunt Iudæi suis iudicibus priuati.

e *Prophetam.*] Propter cædes prophetarum, aliaque scelera grauissima, in quæ Iudæi inciderunt, fuerunt capti, & septuaginta annos in Babylonica captiuitate detenti: quo tempore non illis defuerunt prophetæ, qui futura prædicerent, eosque cõsolarentur. At post Christi mortem nullum penitus prophetam habuerunt. Ex quo colligitur quantò grauius & tetrius fuit detestandum scelus, quod in Christi cæde admiserũt, siquidem propter illud fuerunt prophetis priuati, & à Romanis capti & afflicti, & per totum orbem terrarum dispersi & vagi, plusquam mille & quingentos annos, viuentes sine propheta, sine rege, sine templo, sine diuina oblectatione.

f *Ariolum.*] Id est, præscium, & coniectorem futurorũ, qui coniectura, signis, & prouidẽtia, futura tanquã ex aliqua specula præuidet. Accipitur hoc in loco in bonam partem. Septuaginta verterũt, coniectorem.

g *Senem.*] Eum, qui longo rerum experimento sapientiam fuit assecutus. Eam ob causam Thales Milesius, vt refert Laërtius, tempus sapientissimum esse dicebat. Prædicit propheta spoliandam esse Hierosolymam omnibus ornamentis ad pulchrum & magnificum reipublicæ statum pertinentibus. Vt enim aqua Simile. vino admista illud reddit moderatius, sic in republica senes adolescentibus admisti eos grauitate sua moderantur, eorum temeritatem & impetum coercẽtes. Poteris etiam hanc senectutem non ad annos & ætatem, sed ad virtutem & consilium referre. In diuinis enim literis id sæpe significat senectus. Apud Iudæos multi senes reperiuntur ætate, nullus tamen virtute & sapientia. Apud Danielem duos senes inuenies, si caniciem respicias: iuuenes verò, si eo- Dani. 13. rum effrenatam libidinem intuearis. Moysi præce- Num. 11. pit Deus vt eligeret senes, quos sciret esse senes. Non igitur canos, sed prudentes, & virtute præditos intelligebat. Non enim ait: quos populus videt esse, senes & canos, sed quos tu nosti senes populi esse ac magistros. Canicies enim hominis est prudentia & virtus: & vt in libro Sapientiæ scriptum est, *Cani sunt sen-* Sapien. 4. *sus hominis.*

h *Principem super quinquaginta.* Ita vocabatur qui in F bello quinquaginta militibus præerat, quemadmodum centurio qui centum. Est igitur sensus: Auferet à vobis Deus omnem virum, qui bellum ducere & instruere possit.

i *Honorabilem vultu.*] Hoc est grauem, quem populus vereatur, & cuius authoritatem suspiciat.

k *Consiliarium.*] Id est, Non erit Hierosolymæ qui alios instruat consilio. In catalogum calamitatum, in quas Iudæi erant incursuri, retulit Propheta inopiam consilij. Nisi enim habeas, qui tibi consilij copiam faciat, teque monitis iuuet & instruat, facilè rues & in errores varios incides: Si rempublicam gubernes, eam facilè labefactabis & scindes. Nam vt guber- Simile. nator nauis optimos quærit nautas, & architectus peritissimos inquirit ministros, sic princeps & rector eos viros quærere debet, quorum consilio vtatur, qui opibus sapientiæ floreant, & in excellentissimarum virtutum studia incumbant. Salomon ille, qui non solùm homines suæ ætatis, sed posteros etiam, & antiquitatis memoriam sapientia superauit, ita in Pro- Prou. 14. uerbiis

A uerbiis scriptum reliquit. *Qui agunt omnia cum consilio, reguntur sapientia.* (Prou. 13.) Et paulò pòst: *Astutus omnia agit cum consilio.* Et alio in loco. *Dissipantur cogitationes, vbi non est consilium: vbi verò sunt plures consiliarij, confirmantur.* Homo absque consilio est nauis gubernaculo destituta, omnibus ventorum agitationibus exposita, (Simile.) Sed in electione consiliariorum est magna cura adhibenda. Non minor prudentia requiritur ad consilium petendum, quàm ad dandum. Tales consiliarios poteris eligere, qui tibi perniciem moliantur. Eam ob causam dicit scriptura in libro Ecclesiastici: *Multi pacifici sint tibi, & consiliarius sit tibi vnus de mille.* (Ecclesi. 6.) Vt (Simile.) enim Zeuxis pictor insignis imaginem Iunonis picturus inspectis puellis omnibus Agrigentinis quinque solùm elegit, (Cicero 2. de Inuen.) quarum pulchritudinem imitaretur, vt viri docti approbatis historiis memoriæ prodiderunt: sic à pluribus pauci nobis eligēdi sunt, quorum consilio & sapientia instruamur, & quorum vitam imitemur. Et quemadmodum pretiosus adamas (Simile.) nihil amittit nec ex virtute, neque ex precio, si puro auro inseratur & copuletur, imò æstimationem auget: sic viri prudentia non vilescit, si alieno consilio nitatur: quin potius quò magis sapientium adhæret sententiæ, eò redditur illustrior & præstantior. Sed vt non decet excellentem gemmam cum sordido ferro coniungi, sic non decet ab hominibus impuris & (3 Reg. 12) B insanis consilium suscipere. Eam ob causam referunt diuinæ literæ regem Roboam decem tribus amisisse, quia repudiatis senibus, iuuenes in consilium adhibuit, quibus libenter acquieuit. Socrates apud Platonem in dialogo, qui inscribitur Theages, consilium rem sacram vocat.

l *Sapientem de architectis.*] Quanquam hoc intelligitur de artificibus mechanicis, potest tamen ad spirituales magistros referri, qui Ecclesiastici ædificij structuris præsunt. (1. Cor. 3.) Talis erat Apostolus Paulus, qui de seipso, Vt sapiens, inquit, *architectus fundamentum posui*. Amissis Iudæorum architectis omnis ædificandi gratia ad Ecclesiam translata fuit.

m *Prudentem eloquij mystici.*] Hoc est oratorem eloquentem. Est enim perspicuum, multùm prodesse eloquentiam cum virtute coniunctam. Nam si præterita tempora respiciamus, & annalium memoriam replicemus, inueniemus fuisse multa bella eloquentia & dicendi facultate restincta, & firmissimas societates atque excellentes amicitias comparatas.

n *Et dabo pueros principes eorum.*] A principio capitis vsque ad hunc locum loquebatur Propheta: nunc autem repentè Deus introducitur loquēs more Pro- C phetarū. Non solùm, inquit Deus, auferā à vobis viros fortes, Prophetas, senes consiliarios, sapientes, & eloquētes: sed etiam, quod est vestræ vastitatis apertissimum signum, dabo vobis pro eis pueros effœminatos, qui dominentur. *Væ tibi terra*, inquit Salomon, (Eccle. 10.) *cuius Rex puer est, & cuius principes manè comedunt. Beata terra cuius Rex nobilis est, & cuius principes vescuntur in tempore suo*, ad reficiendum, & non ad luxuriam. Et quemadmodum paulò antè senem non ætate, sed prudentia & virtute iudicandum esse dicebamus, sic hoc in loco puero dicendum est. (1. Tim. 4.) Timotheus adolescens erat. ait enim illi Apostolus: *Nemo adolescentiam tuam contemnat*: nihilominus tamen ab ipso Apostolo Episcopus constitutus est potius quàm multi alij, qui eum annis & canicie anteibant, quoniam erat sapientia & virtute canus. Quid opus est multis? Idem (1. Tim. 3.) Apostolus in epistola prima ad eundem Timotheum describens Episcopi qualitates nullam omnino facit ætatis mentionem. Nam si Episcopus est iustus, & pius, & prudens, senex est. Oportet tamen eam habere ætatem, quæ est à pontificio iure constituta. (Hiere.1.) Lege primum Ieremiæ caput, & videbis Deum Prophetæ dicenti se esse puerum ita respondentem: (D) *Noli dicere quia puer ego sum, quoniam ad omnia, ad quæ mittam te, ibis.* Illud est præterea aduertendum, vt ex hoc loco colligitur, Deum permittere, vt iniqui homines imperent propter populi scelera. In libro Iob ita de (Iob 34.) Deo scriptum est: Quia regnare facis hypocritam propter peccata populi.

o *Et corruet populus, vir ad virum.*] Hoc est vir contra virum. Regnantibus pueris, ablatis è medio senibus & sapientibus necesse est labefactari reipublicæ statum, & rerum sequi confusionem. *Vbi non est gubernator, corruet populus*, ait Salomon in prouerbiis. (Prou 11.) Et alio in loco in iisdem Prouerbiis: *Regnantibus impiis ruina hominum.* (Prou 28.) Describit hic Esaias seditiosum ac turbulentum reipublicæ statum. Nullus, inquit, erit ordo. Tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis contra nobilem: nulla erit ratio nec ætatis, neque dignitatis, nec sapientiæ. Pueri insolentes furore cæco commoti magistratus potestatem sibi vindicabunt, & in senes, quos suspicere deberent, impetum facient. Hæc omnia occiderunt in obsidione Hierosolymæ per Romanos: cùm populus, vt refert Iosephus, fuit in tres partes distractus & diuisus, & ad intestinas seditiones conuersus.

p *Apprehendet enim vir fratrem suum.*] Fratres in di- (E) uinis literis dicuntur non solùm ex iisdem parentibus orti, sed etiam ex eadem familia. (Gen. 13.) Abraham & Lot cùm non essent ex iisdem parentibus geniti, sed ex eadem familia, fratres appellantur. Non est ergo necesse intelligere hunc locum de germano fratre, sed de cognato aut propinquo. Est igitur sensus: Vnusquisque volet regem constituere sibi propinquum & familiarem. Et dicent singulis, quos diderint ditiores: Quoniam vestes habes, hoc est, quoniam opes tibi sunt, esto rex noster, tuere nos ab hac miseria & ruina. Non quærebant publicam vtilitatem, sed omnia ad sua propria commoda referebant. Vnusquisque eligere cupiebat non eum, qui esset rebus gestis illustrior, aut virtute sublimior, aut sapientia præstantior: sed eum, qui cum esset familiaritate aut cognatione coniunctior, vt suis propriis rebus consuleret: cum Deus in libro Deuteronomij ita dicat: (Deut.17.) *Eum regem constitues, quem Dominus Deus tuus elegerit.* Animaduerte. Non dicit: quem tu appetitu ductus elegeris: *sed quem Deus elegerit.* Non enim omnes eligit: ipse enim per Oseam inquit: (Ose.8.) *Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & ego ignoraui.* Tunc ruent congregationes, si in præsulibus eligendis vnusquisque non Dei honorem, & communem vtilitatem, sed pro- (F) prium commodum respexerit. Iudæi, cùm gubernarentur à iudicibus, hæc verba fecerunt Samueli, vt in libro primo Regum est literis mandatum: (1.Reg. 8.) *Constitue nobis regem, vt iudicet nos, sicut & vniuersæ habent nationes.* Qua petitione, vt ibi narrant literę diuinę, Deum grauiter offenderunt. Non quòd rem habere vellent, vt nonnulli dicunt, hoc enim aiunt esse illis permissum: sed quia non Dei honorem, & iustitiæ conseruationem, sed propria commoda quærebant. Non dicunt: Constitue nobis regem, vt possimus Dei religionem melius conseruare: sed *sicut vniuersæ habent nationes.* Ideo regem volebant, vt viuerent sicut gentes à vero Deo alienatæ. Videte quem regem constituere volebant, qui eos suis voluptatibus & prophanis ritibus seruire permitteret. Et in libro Numerorum dicebant: (Num. 14.) *Constituamus nobis ducem, & reuertamur in Ægyptum.* Attende quem ducem volebant, qui eos sineret in Ægyptum reuerti: cum Deus Deuteronomij 17. (Deut. 17.) præciperet ne rex populum in Ægyptum reduceret. Væ illis qui tales eligunt præsules, qui illis permittant ad Ægyptum, hoc est, ad tenebras, & mundi vanitates & voluptates reuerti;

A qui in electionibur non animatum salutem, sed corporis vtilitatem ab honestate seiuoctam quærunt.

q *Respondebitque en die illa.*] Qoi principem coostituere desiderabant, eum locupletiorem esse comparatinne sui videbant: electus verò intuens suam ioopiam & imbecilitatem, indignum se esse asseuerat, dicens se nec esse medicum, nec opibus abundãtem. To verò qui præsul cnnstitueris, aspice miseriam tuã, & si neque medicus es, vt possis animnrum langoribus mederi, quin poiius ægritudinibus labotas, oec diues es virtute & sapientia, vt pnssis esurientibus alimentum spititurale triboere, cur prefectutam concupiscis? cur non cessas magistratus ambire? cur dignitates perquitir? cur fragilitatem tuam non intuetis? Qoot hodie sunt, qui falsæ glotiæ & dignitatir stimulis agitati, se diuites & medicos iactant, amplissimis honoribus dignissimos se esse gloriantur, cùm D inopia & omni ægritudine laborent: sintque omni dignitate penitur indigni? Fit enim, vt dum ambitiosi homines principatum ardenter appetunt & inquirunt, omnia ornamenta veræ dignitatir amittant. Dicaot id, qood dicebar Moyses ille virtute & sapientia præstanti: *Quis sum ego vt vadam ad Pharaonem, & educam filios Israel de Ægypto?* Et paulò post: *Obsecro Domine mitte quem missurus es.* Dicant id, qood hîc habetur: Non sum medicus, & in domo mea nnn est panis, nec vestimentum. Hæc domos anima est, hic panis est salutaris doctina, hæc vestis charitar est, de qua Christur apud Matthæum, *Quomodo,* inquit, *huc intrasti non habens vestem nuptialem?* Et Petrur Apostolus: *Charitas operit multitudinem peccatorum.* Exod. 3. Mat. 22. 1. Pet. 4.

Annotationes ex Habreos in

CAPVT III.

1 Prudentem elnqoij mystici.] *Pro eloquio mystico est in Hebraico* לחש *à verbo* לחש, *quod significat submissa voce loqui & susurare, vt in Psalmo,* Aduersum me

B susurabant omner inimici mei. *Et quoniam incantationes fiunt verbis submissis, significat etiam incantare. Vnde* מלחשים *malachaxim significat incantatores, vt in Psalmo:* Quæ non audit vocem incantantium. *Eam ob causam conuertit hic Pagninus ex Hebræo:* intelligentem incantationis. *Theodotion:* prudentem cantatorem. *Et quoniam incantationes conficiuntur verbis occultis & arcanis, vertit noster interpres, & rectè, pro incantatione* eloquium mysticum. *Poteris pro prudente eloquij mystici vertere oratorem: neque ineptè quidem. Nam eloquentes oratores, graues, copiosi, vehementes, & ad dicendum instructi ac parati, possunt quodammodo incantatores appellari. Alliciunt enim homines, voluntates impellunt quò volunt, vnde autem volunt deducunt. Quod maius potest esse incantamentum quàm non solùm populi motum, sed etiam senatus grauitatem conuertere? Potest præterea capi, & rectius meo quidem iudicio, pro theologo concionatore in vtroque testamento perito, qui salutari doctrina homines à vitiis ad virtutem, & à turbulentis perturbationibus ad statum animi tranquillum diuino fauore reducit. Inquire Iudæorum synagogas, nullum talem inuenies concionatorem. Quis debet cohortari ad virtutem ardentius? Quis à vitiis reuocare acrius? Quis im-*

C *pietatem vituperare asperius? Quis religionem laudare ornatius? Quis mœstos consolari dulcius, quàm Euangelicus concionator, qui oratione, & eloquij mystici prudentia, hoc est diuinarum literarum non solùm literali, sed etiam spirituali intelligentia debet auditores ad rerum humanarum tolerantiam & despicientiam monere, & ad rerum cælestium contemplationem & desiderium excitare? At multi ex auditoribus sunt animo tam obstinato, & tot sceleribus astricto, vt hos incantatores nolint penitus audire. Tales peccatores comparat diuinus ille vates, & illustrior rex Dauid aspidi, venenoso serpenti aures obturanti quoniam nolunt audire cõsilia salutaria.* Alienati sunt, *inquit,* peccatnres à vulua, errauerunt ab vtero loquentes falsa, veneoum illis secundum similitudinem serpeotis, sicut aspidis surdæ obturantis aures suas, quæ non exaudit vocem incantantium. Psal. 40. Psal. 57. Psal. 57. E

2 Noo sum medicus.] *Pro medico est in Hebraico,* חבש *chobex à verbo* חבש *quod significat ligare, & imperare siue dominari, quod qui imperat suis præceptis liget & coerceat. Hinc capitur pro mederi, & pro curare vulnera, quòd soleãt chirurgi vulnera ligare. Vt Esaiæ 30.* In die qua alligauerit Dominur vulnur populi sui. *Ex quo efficitur, vt hoc nomen chobex capiatur pro chirurgo siue medico, quod nomen propriè significat alligantem & dominantem. Ex hac significationum varietate fluxit versionum varietas. Interpres noster transtulit:* Non sum medicur. *Septuaginta:* Noo ero princeps, *Pagninus:* Non ero Dominus: *Quidam:* Non ero curator: *Potest verti:* Noo ero ligans. *sumpta translatione à chirurgis. Paraphrastes Chaldaicus:* Non sum dignus vt sim caput, aut princeps. *Colliges ex iis principem siue præsulem esse caput, & medicum, & chirurgum, & debere non solum subditos iustis præceptis ligare, sed etiam eorum vulneribus & animi languoribus mederi. Ob eam causam rex & gubernator ab antiquis anax appellabatur, ab acos, quod nomen significat medelam, pharmacum, & sanitatem: quòd regis & præsulis sit subditis mederi. Authores sunt Plutarchus & Eustathius.* infrà 30. F

a Ruit enim Ierusalem, & Iudas concidit quia [1] lingua eorum, & adinuentiones eorum contra Dominum, vt prouocarent oculos maiestatis eius. b Agnitio [2] vultus eorum respondebit eis: & peccarum suum quasi Sodoma præiudicauerunt, nec absconderunt. c Væ [3] animæ eorum, quoniam reddita sunt eis mala. d Dicite iusto quoniam bene, quoniam fructum adinuentionum suarum comedet. Væ impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei. e Populum meum exactores sui spoliauerunt, & f mulieres dominatæ sunt eis. g Popule meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant. h Stat ad iudicandum Dominus, & stat ad iudicandos populos. Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui, & principibus eius. i Vos enim depasti estis vineam meam, & rapina pauperis in domo vestra. a Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis, dicit Dominus Deus exercituum? Apoc. 1. b Luc. 21. f

a *Ruit enim Hierusalem.*] Verba soot Prophetę causam reddentis cur hominer oblatum imperium recusarent, qooniam tanta erat calamitas, vt nullum propè remedium appareret. Dicit ergo tam calami-

tosa

A tosi & crudelis excidij causam fuisse Iudæorum impietatem & cõtumaciam, qui Deum linguis suis grauiter offenderant. (Ioan 8. Mat 27.) Vocauerunt eum Samaritanum, dæmonem habentem, seductorem, & alia multa, quibus eius nomen gloriamque extinguere conabãtur. Docet hic locus peccata esse causam cur Deus tot ciuitates deleuerit, quæ olim florentissimæ extiterunt. Propter Græcorum scelera permisit Deus totam Græciam & sapientiæ, & rerum gestarum gloria quondam celeberrimam, vbi vixerunt viri sancti, in omni virtutum genere excellentes, & sapientia præstantes, in manus impiorum Turcarum venisse. Deflexerant enim Græci ab insignibus antiquorum virtutibus ad vitia detestanda. Ideò fuerunt victi & capti à Turcis omnis Christiani hostibus acerrimis, magis nostris sceleribus quàm suis viribus pugnantibus.

b *Agnitio vultus eorum respondebit eis.*] Hoc est, ex eorum vultu licebit conijcere quales sunt. In tantam impudentiam incident, vt nihil dissimulent. Erunt non solùm ab honestate, sed etiam ab honestatis simulatione relicti. Ac si dicat: Vultus eorum statim eorum scelera prodet. Tacita corporis figura afferet coniecturam esse eos sceleribus implicatos. Vel sic: B *Agnitio vultus eorum*, hoc est dolor, qui agnoscetur & apparebit in vultu eorum, respondebit suis sceleribus. Quasi dicat: Quanta fuerit scelerum multitudo, tãta erit afflictio & calamitas: iuxta id, quod est in libro Deuteronomij scriptum: (Deut. 26.) *Pro mensura peccati erit & plagarum modus.* Simili Hebraismo & verborum (Osee.10.) exornatione vtitur Oseas dicens: *Vitis frondosa Israel fructus adæquatus est ei.*

c *Væ animæ eorum.*] O homines infœlices & ærumnosos, qui sibi ipsis erunt authores suarum miseriarum. Ob sua scelera in acerbissimas pœnas, & tenebras æternas relegabuntur.

d *Dicite iusto quoniam bene.*] Sensus est: ne existimetis idem esse iudicium omnibus: nam pereuntibus impiis bene erit iusto, fructumque suarum inuentionum comedet. Sequitur: *Væ impio in malum, retributio enim manuum eius fiet ei.* Hoc est, æternum supplicium recipient omnes impij, quemadmodum eorum scelera merentur. Vide quanta sit inter pium & impium differentia. Pius pabulo diuinæ consolationis in hac vita recreatur, & posteà æternam beatitudinem consequitur: impius verò in hac vita, aut potius morte: sceleratorum enim quæ dicitur vita, mors est, tranquilla securitate caret, & posteà seclusus à cœtu & C consilio cœlitum iustis pœnis æternisque cruciatur. (Gal.6.) *Quæ seminauerit homo*, inquit Apostolus, *hæc & metet.* (1 Cor 3.) Et alibi: *Vnusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.* (Psal 61.) Et Dauid, *Quoniam tu*, inquit, *reddes vnicuique iuxta opera sua.* Bonis enim Deus amplissima bona constituit, iniquis verò debita supplicia: Quorum alterum spectat ad iustitiam, alterum ad misericordiam.

e *Populum meum exactores sui spoliauerunt.*] Exactores sunt, qui pecuniam & reditus exigunt. Prædicit Propheta auaritiam & tyrannidem Pharisæorum, qui populum spoliabant, & eis, quorum tutores esse deberent, opes rapiebant. (Mat 15.) Lege caput Matthæi quintumdecimum, vbi eis Christus obijcit suas traditiones & auaritiam.

f *Mulieres dominatæ sunt eis.*] Contra id, quod dicitur in libro Ecclesiastici: (Eccle 9.) *Ne des mulieri potestatem animæ tuæ.* Est igitur sensus: O infœlicem rempublicam vbi mulieres obtinent principatum! Aspicis hic extremam esse perniciem, quando mulieres dominantur, & rempublicam gubernant. Sunt tamen nonnullæ excellentes, & in publica regenda mirabiles, sed de iis non loquitur Esaias. Possumus per mulieres ipsos Pharisæos intelligere effœminatos, lasciuos, D & deliciis affluentes. Moraliter exactores dæmones sunt, qui nos virtutibus spoliant, mulieres verò voluptates, quæ tanquam blandissimæ dominę animum à virtute detorquent, & omnes constantiæ neruos elidunt. Nam dominãte voluptate temperantiæ nullus est locus, nec in regno voluptatis virtus potest consistere. Eleganter quidem & grauiter appellatur voluptas à Platone malorum esca, quòd ea homines capiãtur veluti hamo pisces, sibi ipsis interitum molientes, vbi pabulum inuenire existimabant. (Voluptas malorum omnium causa ex Platone.) Antisthenes Socraticus voluptatem esse malorum omnium causam in hunc modum ostendebat: Omnia mala proueniunt ex corruptione iudicij, cùm autem voluptas sit huius corruptionis causa, apertè colligitur eã esse omnium malorum fontem & causam præcipuam. Contemnamus igitur pestiferas voluptates, & delicias lutum putemus, si volumus æternam voluptatem adipisci. Delicatus es frater, inquit Diuus Hieronymus in quadam epistola, si & hic vis gaudere cum seculo, & postea regnare cum Christo. Pro mulieribus vertunt Septuaginta, *exactores.* Vtrumque significat verbum Hebraicum. Potest etiam verti: fœneratores. E

g *Popule meus.*] Reprehendit Scribas & Pharisæos populum laudantes ob munera, quæ in templo offerebat: qua in re eum decipiebant, & viam gressuum eius, hoc est rationem vitæ dissipabant. In communi arguit omnes adulatores, qui homines improbos etiam errantes laudibus efferunt. Hoc deplorabat (Psal.9.) Dauid, *Laudatur*, inquiens, *peccator in desideriis animæ suæ, & iniquus benedicitur.* Et alio in loco: (Psal.140.) *Corripiet me iustus in misericordia, & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum.* Vbi per oleum peccatoris intelligitur adulator. Ideo alio in Psalmo, (Psal.54.) *Molliti*, inquit, *sunt sermones eius super oleum, ipsi autem sunt iacula.* (Prouer.1. Prou.27.) *Etsi*, inquit Salomon, *cum te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis.* Et alio in loco: *Meliora sunt vulnera diligentis, quam fraudulenta oscula odientis.* Plus nocet lingua adulatoris, quàm gladius acerrimi inimici. (Plato.) Plato ille, quem Panętius sapientissimum, quem Homerum philosophorum vocat, in Phædro adulatorem appellat bestiam humano generi pestilentem: & in Menexeno eum prestigiatori similé esse significat, quippè qui quocunque latrone deterior à nobis rationem & iudicium abripiat & abstrahat: imò ipsa Circe ficta à (Similitudo) viris sapientibus crudelior & perniciosior. F Ea enim exteriora hominum in bruta trãsformabat, at adulator suis fallaciis & blandis lenociniis interiora transmũtat. Contemnamus igitur adulationes, nec illis vnquam acquiescamus. Nam vt vmbra quicquid facis imitatur, si stas stat, si curris currit, sic adulator (Similitudo altera.) quocunque te vertas sequitur. Si taces laudat tuum silentiũ, si loqueris celebrat & admiratur tuam orationem, si gaudes fingit se voluptate perfundi, si premeris dolore mœstum se esse ostendit. In omnibus denique tibi respondet, teque comitatur, veluti linea mathematica: quæ cum per se non detur nec recta nec curua, inflectitur tamen & producitur & migrat pariter cum ipso corpore. (Tertia similitudo.) Ex quo sequitur, vt qui laudibus efferuntur, longe opinione fallantur, & in erroribus incredibilib. versentur. Nullum enim decoris splendorem, nullam veram celebritatem adulationibus consequuntur. Nam vt accrescente vmbra (Quarta similitudo.) aut decrescente corpus ipsum nec diminuitur, sic nec laudibus meliores sumus, nec detractione amittimus splendorem verę dignitatis. Quin potius cùm sæpe videamus homines impios, omnique scelerum genere profligatos ab adulatoribus extolli, & à cæca atque temeraria multitudine celebrari, contra verò viros excellenti ingenio præditos virtute & sapien-

A ita præſtantes in ſilentio iacere, illuſtrius eſſe exiſtimandum eſt ab impuris hominibus nullis laudibus efferri. Hac ratione adductus Antiſthenes, vt eſt apud Laertium, cuidam dicenti: multi te laudant: Quid male feci? Exiſtimabat inſignis philoſophus turpe eſſe à turpibus laudari: eſſéque præſtantibus in obſcuritate latere, quam eſſe à talibus hominibus aliqua laude celebratum. Magnifica verò vox tali philoſopho digna. Intuens igitur Eſaias quæ mala ex adulatione naſcantur, in hæc verba prorupit: *Popule meus qui te beatum dicunt, ipſi te ſeducunt, & viam greſſuum tuorum diſsipant.* Tu qui Chriſtianus es, & Euangelicus concionator, ne populum laudibus decipias, ſed iuxta Dei verbum annuntia populo eius ſcelera, vt ſuam cognoſcens à peccatis, & ad virtutem reuocetur.

h *Stet ad iudicandum Dominus.*] Qui ſtat videtur eſſe promptus atque paratus ad aliquid agendum. Significat propheta iudicium Dei, vt vnuſquiſque meminerit ſe eſſe in die illo terribili rationem redditurum. Non enim ſolùm cum populo diſceptabit, ſed etiam cum ſenibus & principibus, nemo exiſtimet ſe eſſe iudicium Dei euaſurum. Particula, *cum*, acci-
B pitur hîc pro contra. Vel ſic: Deus cum ſenibus, hoc eſt cum patriarchis & prophetis, & cum principibus, hoc eſt cum apoſtolis veniet ad iudicandum populos. Hi enim *ſedebunt ſuper ſedes duodecim iudicantes duodecim tribus Iſrael*, vt illis Chriſtus promiſit. D Mat. 19.

i *Vos enim depaſti eſtis vineam meam.*] Verba ſunt Dei ad iudicium venientis, & cum ſcribis & principibus diſceptantis, quòd eius vineam depopulati ſint. Quid nomine vineæ intelligatur, aperit capite quinto dicens: *Vinea domini exercituum domus Iſrael eſt.* Et quoniam phariſæi auaritiæ ſtimulis concitati ſtudebant plebi pecunias & opes eripere, & hanc nefariam cupiditatem religionis ſimulatione operire: appellat eos propheta fures, dicens: *Rapina pauperum in domo veſtra.* Infrà 5.

k *Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commoliſtis?*] Hoc eſt, Quare populũ meum paulatim conſumitis, & pauperes fame & macie attenuatis? Ita Amos, *Calumniam*, inquit, *facitis egenis, & confringitis pauperes.* Deplorat diuinus vates caſum & orbitatem plebis, quæ à primatibus, & qui eam protegere deberent, tanquam ab impiis prædonibus diriperetur. Et quamuis multi ſint principes Chriſtiani iuſtitiam & pietatem colentes, vitámque ad certam rationis normam præparantes: ſunt tamen alij, qui populum grauibus oneribus opprimunt, eiuſq; diuitias vſurpant, E vt eas in profundiſſimum libidinũ ſuarum gurgitem profundant: ad quos ſunt hæc verba Eſaiæ referẽda. Amos 4.

ANNOTATIO.

1 Quoniam lingua eorum, & adinuentiones eorum.] *Poteſt verti ex Hebraico:* Quoniam lingua eorum & ſtudia eorum. *Idem enim vocabulum Hebraicum adinuentionem ſignificat, & ſtudium & opus. Ideo Pagninus vertit:* Quia lingua eorum & opera eorum. *Hæc autem ſtudia & opera ſceleratorum hominum adinuentiones eorum meritò appellantur. Ita in Pſalmo:* Da illis ſecun-
Pſal. 27. dum opera eorum, & ſecundum nequitiam adinuentionum ipſorum. *Et in alio:* Ibunt in adinuentionibus
Pſal. 80. ſuis.

2 Agnitio vultus eorum reſpondebit eis.] *Pro reſpondebit eis, eſt in Hebraico:* ענתה בם *anethabbam, à verbo* ענה, *quod ſignificat reſpondere, in quam ſignificationem accipitur ab interprete noſtro. Significat etiam teſtificari, & affligere: Vnde Pagninus vertit:* Agnitio vultus eo-
C rum teſtificabitur contra eos. *Ac ſi diceret: Tanta erunt impudentia affecti, vt etiam eorum vultus apertè indicent eos eſſe vitiorum conſcientia profligatos. Poteſt verti:* Agnitio vultus eorum affliget eos. *Ac ſi diceat: Vnuſquiſque affligetur videns aliòs vultu triſtiſsimo. Tanta erit eorum calamitas, vt animi dolorem foris oſtendentes ſinguli ſingu-*
Zach. 10. *los mœrere afficiant. Significare autem hoc verbum affligere*
Pſal. 34. *& humiliare indicat locus Zachariæ dicens:* Affligentur, quia non eſt eis paſtor. *& Pſalmus* 34. Humiliabam in ieiunio animam meam. *Ideo id, quod dicitur in Pſalmo,* Pſal. 21.
Quoniam non ſpreuit nec deſpexit afflictionem humilis. *Eſt enim dictio* עני *à verbo* ענה.

3 Væ animæ eorum, quoniá reddita ſunt eis mala.] *Septuaginta habent:* Væ animæ eorum, quia inierunt conſilium malum contra ſe dicentes: Alligemus iuſtum quoniam inutilis eſt nobis: *Aſpicis hîc contra Iudæos teſtimonium apertiſsimum. Ipſi enim alligarunt iuſtum Chriſtum Deum noſtrum, & cruci affixerunt, vt eius nomen extinguerent. Sed multò aliter euenit: nam ipſe tertia die reſurrexit, & fuit eius nomen in omni orbe terrarum celebratum laudibus ampliſsimis, illi verò fuerunt interfecti, & in æternas pœnas præcipitati. Qui autem ex bello euaſerunt, fuerunt à Romanis capti, & afflicti: & vſque hodie degunt vitam infamem, abiectam, & calamitoſam, omni dedecore & ignominia notati: Ideò ait ſcriptura iuxta Septuaginta verſionem:* Væ animæ eorum, quia inierunt conſilium malum contra ſe dicentes: Alligemus iuſtum. *Non dicit, contra Dominum, ſed* contra ſe: *quoniam pernicies, de qua* F *contra Chriſtum cogitauerunt, in eorum caput redundauit. Eſt abſque dubio admirabilis hæc Septuaginta interpretum verſio.* Nota contra Iudæos.

Et dicit Dominus Deus: [a] Pro eo quòd eleuatæ ſunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant, & ambulabant, & pedibus ſuis compoſito gradu incedebant: decaluabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit. In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques, & monilia, & armillas, & mitras, & diſcriminalia, & periſcelidas: & murænulas, & olfactoriola, & inaures & annulos, & gemmas in fronte pendentes, & mutatoria, & palliola, & linteamina, & acus, & ſpecula, & ſindones, & vittas, & theriſtra. Et erit pro ſuaui odore fœtor, & pro zona funiculus, & pro criſpanti crine caluitium & pro faſcia pectorali cilicium. [b] Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, & fortes tui in prælio. [c] Et mœrebunt atque lugebunt portæ eius, & [1] deſolata in terra ſedebit.

a *Pro eo quod eleuatæ ſunt.*] Dixerat ſuperius mulieres eſſe principatum ſumpturas, & hominibus imperaturas. Nunc deſcribens earum vanitatem, libidinem, & amatorias leuitates, prędicit ſupplicium, quo ob ſua ſcelera erant afficiendæ. Non ſolùm enim ipſę libidinę ardebant, ſed etiam oculis, deliciis, & impu-

A impudicis motibus homines in sui amorem inuitabant. Quare auferet, inquit, ab eis Dominus omnia corporis ornaméta, & in scalore & lachrymis versabuntur. *Moralis.* Quod impletum est cùm à Romanis caperétur, & ciuitas euerteretur. In ea intelligendi ratione, quam moralem appellant; nomine filiarum Sionis animas intelligimus, quæ ob admissa flagitia amittunt veram pulchritudinem, & omnia virtutum ornamenta, quæ per lunulas & torques, & cætera quæ hîc continentur, intelliguntur. Possent singula hæc ornamenta spiritualiter explanari; sed egò ea solùm, quæ ad literæ expositionem pertinét, interpretabor: *Lunulæ.* Lunulæ erant ornamenta mulierum habentia figuram lunæ, quibus partes vestium inter se connectebantur. *Torques.* Torques vel torquis colli ornamentum circulus est aureus. *Monile.* Monile ornamentum gutturis est, quod solet de collo puellarum pendere: sic dictum quod virtutis admoneat, nam olim ob aliquam egregiam virtutem dabatur. *Armillæ.* Armillę sunt brachiorum ornamenta instar circulorum, quæ à Prisciano appellãtur brachialia. *Mitra.* Mitra est pileus incuruus, & corona muliebris; ad capitis ornamentum confecta. Discriminalia sunt instrumenta, quibus virgines segregabant crines in fronte pendentes. *Periscelides.* Periscelides ornamenta sunt circa crura, quibus mulieres gressus suos B componere solebant: à περὶ, quod est circum, & σκέλος, crus seu tibia. *Murenulæ.* Murenulæ sunt ornamenta colli flexuosa instar murænarum, & catenæ ex auro, quibus mulieres ornabantur. *Olfactoriola.* Olfactoriola sunt fasciculi florum vel odorum. Inaures sunt circuli ex auribus perforatis pendentes. Mutatoria sunt vestium genera, quibus humeri & pectora operiuntur. *Linteamina.* Linteamina sunt vestes tenuissimæ ex lino. *Acus.* Acus instruméta sunt, quibus ornatorum crinium compago retinetur, ne capilli ad diuersas partes moueãtur. *Theristrum.* Theristrum vestis est æstati conueniens ex lino delicatissimo confecta. Hoc est aduertendum Deum hîc reprehendere ornatum nimiũ, lasciuũ, & immoderatũ. Nã si mulieres ornentur moderate & ad bonũ finẽ, non peccant, etiam si inde eueniat, vt aliqui cæca & indomita libidine capiantur, & earum effrænato desiderio inflammentur: quod est etiam de ludis chorearũ dicendum.

b [*Pulcherrimi quoque viri tui.*] Conuertit sermonem ad Hierosolymam, prædicens eius excidium & Iudæorum cladem: & aufert his verbis ab illis spem vlciscendi iniurias, quibus à Romanis erant afficiendi. Cùm enim pulcherrimi atque fortissimi viri occidendi essent, quis remaneret, qui posset tam immanes & atroces iniurias vindicare? D

c *Et mœrebunt atque lugebunt portæ eius.*] Solebant Iudæi in portis vrbis iudicia exercere: erant enim ibi loca celebria, ad quæ omnes conueniebant. Possunt per portas ciues intelligi metonymicos, vt per locum eos, qui in loco sunt, intelligamus. Vel quemadmodum metaphoricos dicimus prata ridere, quòd cernentes lætitia afficiant, sic lugere portas, quòd aspicientibus luctum & mœrorem afferrent, eósque ad lachrymas excitarent. *Moraliter.* Tantus erat mœror, vt etiam portæ mœrere viderentur. Possumus totum hoc in sensu morali ita explanare, vt per hanc ciuitatem animam intelligamus, de qua dicitur in libro Psalmorum: *Psal. 54.* *Vidi iniquitatem & contradictionem in ciuitate: Die ac nocte circundabit eam super muros eius iniquitas, & in medio eius labor & iniustitia.* Cùm anima à dæmone vincitur, & vitiis implicatur, cadunt virtutes in prælio, & absente sponso lugent portæ, quibus ingreditur mors, & vrbs vastata iacet in puluere & mœrore. Non enim hîc sedere debemus sed currere, E donec cœleste præmium consequamur. *Sic currite*, inquit Apostolus, *vt comprehendatis.* *1. Cor. 9.* Et alio in loco: *Bonum certamen certaui, cursum consummaui.* *2. Tim. 4.* Et Dauid, *Viam*, inquit, *mandatorum tuorum cucurri.* *Psal. 118.* Et quoniam in hac vita filij Zebedæi sedere volebant, vnus ad dextram, alter ad sinistram, audierunt à Christo: *Matt. 20.* *Nescitis quid petatis.* Non enim vita nostra debet esse sessio, sed festinatio. Quam ob causam dicebat Diuus Paulus: *Festinemus ingredi in illam requiem.* *Hebr. 4.* Cùm enim hic non habeamus *manentem ciuitatem*, vt inquit idem Apostolus, *sed futuram inquiramus*, *Hebr. 13.* stultum est sedere hic, sed currere & festinare ad beatam illam requiem, & æternam securitatem. At anima quæ fuerit sceleribus contaminata, non curret: sed, vt hîc ait Esaias *desolata in terra sedebit.*

ANNOTATIO.

1 Et desolata in terra sedebit.] *Pagninus vertit:* Et munda in terra sedebit. *Nam verbum* נקה *significat desolare: & mundare siue mundum esse. Latinus interpres secutus est significationem primam, Pagninus secundam, sed in idem recidentem cum prima. Idem enim est esse vrbem desolatam, & esse mundam ab hominibus, hoc est inhabitatam. Et quoniam verbum hoc significat euacuare, potest verti:* Et vacua in terra sedebit, *nimirum ab habitatoribus, quod idem est.*

C

Argumentum capitis IIII.

F

1 Descripta Iudæorum paucitate in euersione Hierosolymæ ob Christi mortem vaticinatur de vberrimo Euangelicæ prædicationis fructu, & fidelium gaudio. Quamuis enim à tyrannis, cæterisque infidelibus, qui maleficio & immanitate pascebantur, Christiani variis cruciatibus torquerentur, vitáque priuarentur, incredibili tamen oblectatione perfundebantur, quoniam morte sua immortalitatem comparabant, & honestissimum ac pulcherrimum Christi Dei nostri testimonium præbebant.

CAPVT IIII.

ET [a] apprehendent septem mulieres virum vnum in die illa dicentes, [b] Panem nostrum comedemus, & vestimentis nostris operiemur: [c] tantummodo inuocetur nomen [d] tuum super nos, aufer opprobrium nostrum. In die illa erit germen *Iere. 23. d.* *Mat. 21. d.* Domini in magnificentia & gloria, fructus terræ sublimis, & exaltatio his, qui saluati fuerint de Israel. [e] Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Ierusalem, sanctus vocabitur, [f] omnis qui scriptus est in vita in Ierusalem. [g] Si abluerit Dominus sordem filiarum Sion, & sanguinem Ierusalem lauerit de medio eius [h] in spiritu iudicij, & [i] spiritu ardoris. [1] Et creabit [a] Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est: nubem per diem, & [b] fumum & splendorem ignis flammantis in nocte: super omnem gloriam enim protectio. Et tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æstu, & securitatem & absconsionem à turbine & à pluuia.

EXPLANATIO.

a *Et apprehendent.*] Hæc verba pendent à superioribus. Vaticinatus fuerat propheta præcedenti capite futuram esse tam acerbam Iudæorum cladem, vt viri fortes & pulchri in prælio corruerēt, & respublica illa, quæ quondam fuerat clarissimè constituta, dilaberetur. Nunc verò asserit tam miram fore hominum paucitatem, vt multæ mulieres apprehendant vnum virum, quem vix possint inuenire. Interfectis enim viris necesse erat manere viduarum multitudinem. Id quod ait: *septem mulieres*, existimo poni indefinitè, vt capiatur numerus certus pro incerto. Ac si diceret: Multæ mulieres quęrent virum vnum, dicentes se habere panem & vestes: quoniam vir hæc, tenetur quærere, si possit, vt valeat familiæ suæ consulere. Poni autem particulam septem pro numero incerto explicat locus primi libri Regum capite secun-
1.Reg.2. do: vbi cùm in Hebraico sit: *Sterilis peperit septem*, vertit
Septem. interpres noster: *Sterilis peperit plurimos.* Ita existimo posse intelligi illud Prouerbiorum: *Septies in die cadit*
Prou.14. *iustus.* hoc est multoties. Et illud Psalmi: *Septies in*
Psal 119. *die laudem dixi tibi.* Et apud Zachariam per septem
Zach.3. oculos super lapidem vnum possumus multas custodias intelligere.

B b *Panem nostrum.*] Nomine panis, vt superiore capite demonstrauimus, omnis cibus significatur.

c *Tantummodo inuocetur nomen tuum super nos.*] Id est, hoc solùm volumus vt sis vir noster, nósque vxores tuæ vocemur. Nolumus vt nos sustentes, nos ipsæ nos alemus & vestiemus. Aufer opprobrium nostrum. Dabatur opprobrio non habere filios, iuxta id quod scriptum est Exodi 23. & Deuteronomij 7.

Exod.13. d *In die illa erit germen Domini in magnificentia.*] Quan-
Deut.7. do Hierosolyma ob Iudæorum peccata euersa fuerit, extolletur nomen Christi, & in vniuersa terra celebrabitur. Prædicabitur Euangelium, fient euidentissima miracula, & erit germen Domini in magnificentia & gloria, hoc est fructus Euangelicæ prædicationis erit magnificus & gloriosus, & fructus terræ sublimis, hoc est fructus hominum, qui nomine terræ significantur, erit pulcherrimus & excellentissimus: florebunt enim virtutum abundantia, & charitatis fructus vberrimos ferent. Quapropter erit exultatio iis, qui saluati fuerint de Israel, hoc est Apostolis, cæterisque, qui relicta synagoga ad Euangelicam peruenerint veritatem. Lætabantur enim, & incredibili gaudio afficiebantur videntes hominum multitudinem contempto idolorum cultu, repudia-
C ta gentium superstitione, ad Christi fidem & veram religionem conuersam. De hac Apostolorum lætitia
Infrà.9. ait alio in loco Esaias: *Lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, sicut exultant victores capta præda.* Quamuis enim viri illi sanctissimi affligerentur à tyrannis, non tamen ærumnosos se esse putabant, quin potius incredibili voluptate in mediis cruciatibus afficiebātur. Est enim Christianæ veritatis proprium, nihil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Et eam ob causam eligebant potius se hostium telis obiicere, quàm Christiani nominis dignitatem &
Act.5. amplitudinem maculare. Et, vt refert in Actis Diuus Lucas, cæsi Apostoli à Iudæis *ibant gaudentes à conspectu consilij, quoniam digni habiti erant pro nomine Iesu contumeliam pati.* Possumus etiam per hoc germen Domini Christum intelligere, quem statim prophe-
Zach.3. ta appellat fructum terræ sublimem. Apud Zachariam capite 3. vbi in editione vulgata Christus appellatur *Oriens*, potest verti *germen*, id enim significat etiam nomen Hebraicum. Appellatur germen Domini, quia est filius Dei vnigenitus, verus Deus, & fructus terræ, quia est filius virginis Mariæ sanctissimæ, verus homo. Idem Christus est germen Domini, & fructus terræ, Dei filius: & Virginis filius: idem Deus, & flos de virga radicis Iesse. O admirabilem vnionem, & ineffabile sacramentum: Est igitur sensus: In die illa transacta nocte infidelitatis apparebit in mundo Christus filius Dei & filius hominis, verus Deus & verus homo, & erit magnus, gloriosus, & sublimis. Quid enim gloriosius, quid sublimius quàm cæcis visum restituere, leprosos verbo mundare, mortuos ad vitam reuocare, & alia euidentissima miracula suo nomine & virtute efficere, quibus Christus omneo suom ostendebat? Quid maius quàm genus humanum à diaboli potestate eripere, & ad æternam beatitudinem vocare & perducere? Quid præstantius, quid commodatius hominum memoriæ sempiternæ? Quæ omnia Iesum Christum fecisse, & nos firmiter credimus, & ipsa Euangeliorum historia apertè contestatur, quod iam sanctissimorum vatum diuina oracula futurum esse prædixerant. Appellari autem Christum fructum terræ indicat locus huius E
prophetæ ita dicens: *Aperiatur terra, & germinet saluatorem.* Et id quod dicitur in Psalmo: *Et terra nostra da-* Infrà 45.
bit fructum suum. Psal.66.

e *Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion.*] Capite primo dixerat hæc verba Esaias: *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus.* Vbi per semeo relictum ex Israele Apostolos intelligit, & eos, Sup.1.
qui ex populo Israelitico in Christum crediderunt, vt ibi exposuimus. Hoc semen appellat capite decimo Infrà.10.
reliquias: quem imitatur Diuus Paulus in epistola ad Rom.9.
Romanos. *Hæ sunt reliquiæ*, de quibus hîc loquitur Eph.1.
dicens: *Et erit: Omnis qui relictus fuerit in Sion & residuus in Ierusalem, sanctus vocabitur.* Animaduerte. Non ait omnem Israelem esse salutem consecuturum, sed eos qui relicti fuerint, hoc est qui Iudæorum infidelium pertinaciam non fuerint secuti, sed in fide Christi permanserint. Hos vocat sanctos, hoc est fideles Christianos. Hoc enim nomen sanctum, in diuinis literis sæpe pro vero Christiano accipitur, licet habeat peccata. In hanc significationem capitur à Diuo Paulo in prima ad Corinthios dicente: *Sicut in* 1.Cor.14.
omnib. Ecclesiis sanctorum doceo, & aliis in locis.

f *Omnis qui scriptus est in vita in Ierusalem.*] id est omnis qui prædestinatus est, & ad gloriam præordinatus. Liber vitæ est Dei præscientia & prædestinatio, qua F
electos ad salutem ab æterno venturos cognouit, ac vt peruenirent prædestinauit. His, quos propheta di- Luc.10.
cebat scriptos esse in vita in Ierusalem, dixit Christus: *Gaudete quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis.* Vbi aspicis Ierusalem accipi hîc pro cœlis & Ecclesia triumphante. Notus est hic liber ex diuinis literis, vbi suot scripta nomina sanctorum. Hic est liber ille, de quo dicebat Moyses: *Si non dimittis populo noxam hanc, dele me de libro, quem scripsisti.* De eo dici- Exod.32.
tur in Psalmo: *Deleantur de libro viuentium, & cum iustis non scribantur.* Et apud Danielem: *Saluabitur po-* Psal.68.
pulus tuus, omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro. Dan.12.
Et in Apocalypsi. *Non intrabunt in eam, nisi qui scripti* Apoc.21.
fuerint in libro vitæ agni. Et fortasse de hoc libro intelligitur id, quod Christus inductus à propheta dicit in Psalmo: *In capite libri scriptum est de me.* Repro- Psal.39.
borum verò nomina in terra scripta sunt, quemad- Iere.17.
modum ait Ieremias: *Recedentes à te in terra scriben-* Ioan.8.
tur

A *tur.* Id fortaſſe voluit ſignificare Chriſtus, quando Scribis & Phariſæis mulierem in adulterio deprehenſam adducentibus, vt ipſam tentarent, in terra ſcribebat, ſignificans eos non eſſe in cœlis ſcriptos cum iuſtis, ſed in terra cum impiis.

g *Si abluerit Dominus ſordes filiarum Sion.*] Senſus eſt: Tunc ſalutem conſequentur reliquiæ Iſraelis, ſi crediderint, & baptiſatæ fuerint. In baptiſmo enim Deus illis ſordes maculaſq; peccatorum abluet. Per ſordes & ſanguinem omnia peccata intelliguntur.

h *In ſpiritu iudicij & ſpiritu ardoris.*] Id eſt, in ſpiritu indicante iudicio diſcretionis & ſeparationis bonorum ab iniquis. Et in ſpiritu ardoris, hoc eſt charitatis animos inflammantis. *Vel in ſpiritu iudicij*, hoc eſt in iudicio & iuſtitia: Nam morte ſua abluit Chriſtus noſtrorum ſcelerum maculas, ſoluens pro nobis: &
Coloſ. 2. vt verbis Pauli vtar, *delens quod aduerſus nos erat chiro-*
Rom. 3. *graphum decreti.* Et ad Romanos, *Propoſuit*, inquit, *Deus Chriſtum propitiationem per fidem in ſanguine ipſius ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ propter remiſſionem præcedentium delictorum.*

i *Et creabit Dominus.*] Videtur alludere ad proſperitatem filiorum Iſraelis, quando eos exeuntes ab Ægypto Deus protegebat per diem in columna nubis,
Exod. 13. & per noctem in columna ignis, vt habes Exodi 13. Ac ſi dicat: Dabit Deus Eccleſiæ ſuæ priſtinam fœli-
B citatem, ſed multò maiorem & illuſtriorem. Quod enim tunc Iſraelitico populo fecit, Eccleſiæ ſuæ ſpiritualiter faciet. Creabit Dominus ſuper omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus eſt, hoc eſt ſuper Eccleſiam, & ſuper fideles, nubem gratiæ ab æſtu effrenatæ cupiditatis protegentis, & ignē atque ſplendorem viuæ fidei ab infidelitatis nocte eripientis, & animum amore diuino inflammantis. Eſt tamen aduertēdum nomine diei intelligi poſſe proſperitatem, nomine verò noctis aduerſitatem: quemadmodum intelligunt nonnulli id, quod dicitur in Pſalmo: *Per diem Sol non vret te, nec Luna per noctem.* Ac ſi diceret: Ita te tuebitur Deus, vt in rebus proſperis & ad voluntatem tuam fluentibus, quando omnia vt in die clara eſſe apparent & tranquilla, tibi non noceat hominum laus, & gloria, & diuitiarum abundantia. Fit enim ſæpenumerò vt homines opibus & honoribus extollantur, & omnia iura diuina & humana peruertant. Neque tempore aduerſitatis, quando vt in nocte omnia ſunt triſtia & obſcura, & in luctu & caligine iacere videntur, paupertas, afflictio, & cæteræ calamitates te opprimant, & de gradu conſtantiæ deijciant. Eodem modo per columnam ignis, qua Deus Hebræos in nocte illuminabat, & quam hic ſuis fidelibus promittit, poſſumus intelligere diuinam conſo-
C lationem, qua Chriſtus piis viris tenebras & calamitates mitigat & lenit. Contrà verò nubes hæc, qua Deus ſuos protegit in die, afflictio eſt, qua Chriſtus iuſtorum virorum proſperitatem, & mundi gloriam temperat & moderatur, ne efferantur, & opinione ac potentia inflati in eum errorem incidant, vt eos iuſtitiæ, cæterarúmque virtutum capiat obliuio. Itaque Deus in die proſperitatis protegit ſuos nube afflictionis, & in nocte afflictionis viſitat eos igne diuinæ oblectationis & lætitiæ. Tam enim nocet nimia proſperitas quàm aduerſitas. Hoc intelligens quidam vir doctus edidit librum de remediis contra proſperam & aduerſam fortunam. Natura noſtra, dum vinculis corporis ligamur, & in hoc miſerabili exilio detinemur, nec magnum dolorem ferre poteſt, nec magnam lætitiam. Nam magno dolore exterremur, & in deſperationē incidimus: magna vero lætitia inſoleſcimus, noſtræque fragilitatis obliuiſcimur. Quare oportet vt mœror oblectatione aliqua ſpirituali temperetur, & oblectatio mœrore. Non ergo ſemper lætitiā quæramus, nec dolorem deteſtemur. Vnde vtraque, & lætitia in afflictione, & afflictio in lætitia columna dicitur, ſine qua ruet ædificium noſtrum. D

Moraliter Nox & dies quid ſignent. Exod. 13. Pſal. 120.

k *Et fumum, & ſplendorem ignis.*] Fumus hoc in loco in bonam partem accipitur, nempe pro gloria, quemadmodum capite ſexto: *Et domus repleta eſt fumo.* Et apud Ioëlem de gratia, quam Deus Apoſtolis imper- Infr. 6.
tiuit, ita ſcriptum eſt: *Effundam de ſpiritu meo ſuper om-* Ioel. 2.
nem carnem, & prophetabunt, & dabo prodigia in cælo ſurſum, & ſigna in terra deorſum, & ſanguinem, & ignem, & vaporem fumi. Eſt igitur hoc in loco fumus vapor lucidus è terra eleuatus: vel flamma ignis, quæ eſt fu- Fumus.
mus accenſus. Vel reuera capitur pro fumo. Nam iuſtis & piis dat Deus in hac vita lumen in nocte, hoc eſt internam conſolationem in afflictione, ſed miſtam cum fumo lachrymas mouēre: id eſt, cum compunctione. At in cœleſti patria gaudium erit purum, & lumē abſque fumo, & requies abſque labore. Poſſumus præterea per fumum intelligere particulare Dei præſidium, quo protegit ſuos aduerſus hoſtium impetum & malitiam, ne accedentes poſſint viros pios lædere & conculcare. Et hic videtur huius loci germanus ſenſus, præſertim ſi locum Exodi reſpiciamus, ad quem, vt diximus, hoc in loco Propheta vi- Exod. 13.
detur alludere.

l *Super omnem enim gloriam protectio.*] Accipit gloriam pro viris gloria dignis, iuſtitiam & pietatem colen- E
tibus. Senſus eſt: In omni loco, vbi fuerint fideles virtute præditi, erit diuina protectio. Deus tuebitur viros iuſtos, vbicúnque exſtiterint. Aſpicis hic apertiſſimè Deum noſtrum miſericordiarum patrem piorum ſalutem tutiſſima cuſtodia tegere atque munire. Sed hoc protectionis genus tam remotum eſt ab eorum hominum intellectu, qui humana tantùm ſpectant, & cœleſtia minimè intuentur, vt iudicent, viros pios, & virtutum præſidio ſeptos à Deo cōtemni & derelinqui: cùm eos Deus maximè muniat & tueatur. Non poteſt homo voluptatibus deditus, & cupiditatum ſeruus intelligere quàm ſuauis, ſecura, & tranquilla ſit eorum vita, qui veram pietatem colunt. Hos abſcondit Deus ab hoſtium immanitate, ne in animo lædantur. Quod proſpiciens animo diuinus vates Deum alloquens canebat: *Abſcondes eos in abſcondito faciei tuæ à conturbatione hominum.* Vbi vtitur Pſal. 30.
quadam verborum exornatione ſumpta à ſimilitudine principis, qui eum, quem tutiſſimum eſſe vult, in ſuum cubiculum recipit, ne ab impetu & inſidiis inimicorum eum perſequentium lædatur. Hāc domum refugij cupiebat ardenter idem Propheta. *Eſto mihi*, Pſal. 30.
inquiens, *in Deum protectorem, & in domum refugij, vt* Pſal. 26.
ſaluum me facias. Et alibi dicebat: *Quoniam abſcondit me in tabernaculo ſuo in die malorum, protexit me in abſ-* F
condito tabernaculi ſui. Et in alio Pſalmo, vbi editio vulgata habet: *Cogitauerunt aduerſus ſanctos tuos*, poteſt Pſal. 82.
verti ex Hebraico: *cogitauerunt aduerſus abſconditos tuos.* Ex quo colliges idem eſſe, & à Deo abſconditum & protectum. In alio Pſalmo, vbi editio vulgata habet: *Qui habitat in adiutorio altiſſimi, in prote-* Pſal. 90.
ctione Dei cæli commorabitur, habet verſio Diui Hieronymi ex Hebraico: *Qui habitat in abſcondita excelſi, in vmbraculo Domini commorabitur.* Aſpicies ergo piorum vitam abſconditam eſſe in Deo & tutiſſimam. Et hoc exiſtimo eſſe id, quod ait Diuus Paulus in epiſtola ad Coloſſenſes: *Vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in* Coloſ. 3.
Deo. Hoc volens Eſaias ſignificare in hunc modum concludit: *Et tabernaculum erit in vmbraculum diei ab æſtu, & in ſecuritatem & abſconſionem à turbine & à pluuia.* Ac ſi dicat: Deus tuebitur iuſtos ab omni tentatione afflictione ſæuiente, & Eccleſia nullo ſubuertetur turbine, nullis vnquam procellis & tempeſtatibus obruetur. Docet planè locus hic virum

A pium & iustum à nemine lædi: quin potius, quò magis ab impiis impugnatur, eò altius tendere. Vt enim (similitudo) arbor quò magis à nouellis exciditur, eò sublimius eleuatur, sic vir iustus quò immanius ab impiis affligitur, eò amplius crescit, & clarior efficitur. Nam vt (Gen. 7.) arca Noë, quò copiosius aquæ diluuij abundabant, eò altius ferebatur, & ad cælum tendebat: sic vir iustus quanto plures sunt afflictiones per aquas significatæ, tantò redditur illustrior & excelsior, & cœlo propinquior. Et ita omnia illi vertuntur in bonum, vt asse- (Rom 8.) rit in epistola ad Romanos Diuus Paulus. Magnum profectò, & pulchrum pietatis præmium, vt etiam ex iis rebus, quæ aliis perniciem conflare solent, fructū capiant viri iusti. Verum id, quod hîc habetur, *Super omnem enim gloriam protectio*, potest hunc habere sensum: Hæc diuina protectio, qua Dominus iustos tuetur, excedit omnem huius mundi gloriam. Et rectissimè quidem. Nam nihil est opere aut manu factum, quod aliquando non labefactet & consumat ipsa vetustas, & omnis huius mundi gloriæ splendor exiguis regionibus coercetur, nec vnquam de vllo perennis fuit. Obruitur enim hominum interitu & obliuione posteritatis extinguitur. Nihil est fugacius, nihil inconstantius. Hanc inanem gloriam appellat Ecclesiasticus vmbram, & ventum, & aperta mendacia. Quod D mente percipiens diuinus ille vates & clarissimus rex (Psal. 36.) has voces emisit: *Vidi impium superexaltatum & eleuatum sicut cedros Libani, & transiui, & ecce non erat: & quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.* Et illustrissimus noster Esaias, *Omnis*, inquit, *caro fœnum, & omnis* (Infrà. 40.) *gloria eius quasi flos agri*: Huius gloriæ inconstantiam cecinit Græcis carminibus Euripides, vt est apud Plutarchum, quibus ostendit eam solùm diem vnum durare, & statim extingui. Quo in loco à Demetrio Phalereo fuit obiurgatus, quòd non diem vnum deberet dicere, sed temporis quoddam punctum. Non est igitur talis gloria quærenda. Præsertim cùm illi homines eam sæpenumero consequantur, & in populi luce & celebritate versentur, qui nulla sunt præditi virtute, quin potius scelerum furiis exagitentur, & nefariis criminibus constringantur. At qui proteguntur à Deo, pabulo diuinæ oblectationis, quasi quadam Ambrosia aluntur. Et hæc diuina protectio nullum iustum ac pium dereliquit, nulla tempestate, & temporum mutatione labefactatur. Quare est omni humanæ gloriæ anteponenda. Quod intuens Esaias ait: *Super omnem enim gloriam protectio.*

B

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT IIII.

(Exod. 3. Psal. 17.) 1 In spiritu ardoris.] *In Hebraico est pro ardere* בער *baer, à verbo* בער, *quod significat ardere, vt Exod. 3.* Et videbat quòd rubus arderet. *In quam significationem accipitur in præsenti ab interprete nostro: Et quoniam verbum hoc significat etiam incendere, vt in Psalmo,* Et carbones succensi sunt ab eo, *potest verti:* In spiritu incendij. *In piel significat excidere. Vnde Pagninus vertit:* In spiritu excisionis. *Significat etiam remouere & eiicere. Vnde potest verti:* In spiritu remotionis *siue* eiectionis. *Et ita interpretatur R. Abraham vir clarus inter Hebræos. Significat quoque pascere. Ideò potest verti:* In spiritu pascendi, *siue* pascua: *Et quamuis hæc videntur inter se diuersa, nec vllo modo cohærentia, aliò tamen spectare si voles, omnia videbis Christo concorditer & aptè conuenire. Ipse enim homines abluit in spiritu ardoris & incendij, tribuens eis ignem charitatis, qui eos incenderet, & studio æternæ beatitudinis inflammaret. Hic est ignis ille, de quo ipse ait apud Lu-* (Luc 12. Ose. 13.) *cam:* Ignem veni mittere in terram. *Et quoniam tribuens nobis vitam, ipsam mortem excidit, iuxta illud Oseæ* C *Prophetæ:* Ero mors tua ô mors: *præclarè interpretatur Pagninus fuisse redemptionem nostram in spiritu excisionis.* (Ioan 12. Psal. 13. Ioan 10.) *Fuit etiam in spiritu eiectionis, quoniam diabolum eiecit, iuxta id, quod ipse apud Ioannem ait:* Et nunc princeps huius mundi eiicietur foras. *Fuit quoque in spiritu pascuæ, quoniam ipse est pastor noster de se inquiens:* Ego sum E pastor bonus. *De quo dicitur in Psalmo:* Dominus regit me, *vel vt potest verti ex Hebraico,* Dominus pascit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocauit. *Christus Deus noster est pastor hic, qui vltro pro nobis sanguinem fudit, vt nos ab incursu & impetu luporum tueretur. Sed quoniam Esaias prædixit redemptionem nostram fore in spiritu iudicij, & per hoc iudicium discretionem & separationem intelligimus, qua Deus voluit fideles ab infidelibus separare, fortasse volens Propheta hoc explicare, adiecit: in spiritu* בער, *hoc est separationis & discretionis, ita vt sit explicatio eius, quod dixerat:* in spiritu iudicij. *Nam verbum,* בער *separare significat, vt Deuteronomii 26.* Nec separari ea in qualibet immunditia.

2 Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, nubem.] *Septuaginta interpretes habent in hunc modum.* Et veniet: & erit omnis locus montis Sion, & omnia quæ in circuitu eius sunt, proteget nubes per diem. *Hæc interpretatio est absque dubio mirabilis: & hunc locum Esaia diuinitus explicat, nam tunc dixit fore in Ecclesia pristinam populi Israelitici fœlicitatem, cùm Christus in mundum venturus esset. Inquit enim:* Veniet: *nimirum ille de quo prædixerat patriarcha Iacob:* Non auferetur sceptrum de Iuda, & dux de femore eius donec veniat qui mittendus F est: *hoc est Christus. De eo ita ait Esaias alio in loco.* Cùm venerit quasi fluuius violentus, quem spiritus Domini cogit, & venerit Sion redemptor. *Et Aggæus,* Veniet, *inquit,* desideratus cunctis gentibus. (Gen. 39. Infr. 59. Agg. 2.)

Argumentum capitis V.

1 Solebant veteres res magnas & memorabiles complecti carminibus, & mandare monumentis, vt vigerent memoria posteritatis, nulláque hominum obliuione delerentur. Eam ob causam canit Esaias hoc lugubri & flebili carmine admirabilem Dei erga Iudæos benignitatem & magnificentiam, & eorum erga Deum nefariam ingratitudinem, & incredibilem impietatem. Comparat diuinus Vates Hebræorum populum vineæ electæ, & à Domino mirabiliter cultæ, quam ob eorum malitiam vaticinatur esse delendam, & penitus vastandam. 2. Reprehendit eorum iniustitiam, auaritiam, delicias, voluptates, & alia scelera, ob quæ prædicit esse Iudæos ab exercitu Romanorum capiendos, & in luctuosissimam vastitatem vocandos.

CAPVT V.

C [a] Antabo dilecto meo 1 canticum patruelis mei vineæ suæ. [b] Vinea facta est dilecto
meo, 2 in cornu filio olei. [c] Et sepiuit eam, & lapides elegit ex illa, & plantauit 3 vi-
neam electam, & ædificauit turrim in medio eius, & torcular extruxit in ea. Et
[e] expectauit vt faceret vuas, & 4 fecit labruscas. [f] Nūc ergo habitatores Ierusalem
& viri Iuda iudicate inter me & vineam meam: Quid est quod debui vltra facere vineæ
meæ

A meæ, & non feci ei? An quod expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas? Et nunc ostendam quid ego faciam vineæ meæ. [5] Auferam sepem eius, & erit in direptionem, diruam maceriam eius, & erit in conculcationem. Et ponam eam desertam: [h] non putabitur, & non fodietur: [i] & ascendent super eam vepres & spinæ: & [k] nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem. [l] Vinea autem Domini exercituum domus Israel est, & vir Iuda germen eius delectabile. Et [m] expectaui vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: & iustitiam, & ecce clamor. D

EXPLANATIO.

a *Cantabo dilecto meo.*] Pergit Propheta Hebræorum scelera redarguere, quod superioribus capitibus fecerat, vt eos ad sui cognitionem excitaret. Et statim in principio aperit, licet arcanis verbis, mysterium aduentus Christi, quem & dilectum appellat, & patruelem: dilectum, quia eum singulari amore prosequebatur: patruelem, quia futurus erat ex semine Abraham, & ex eadē familia & tribu cum ipso Esaia. Aiunt enim Esaiam fratrem regis Amasiæ ex tribu Iuda, ex qua tribu perspicuum est fuisse Christum Hebr. 7. Matth. 1. seruatorem nostrum, vt asserit in epistola ad Hebræos Diuus Paulus, & ex euangelica historia apertissimè constat. Est igitur sensus: *Cantabo*, *ego* Esaias *dilecto* B *meo*, Christo, quem vnicè diligo, in eiusque honorem proferam mœstum canticum, quod ipse Christus patruelis meus ex mea gente & progenie oriundus posset dicere, imò dicturus est vineæ suæ, hoc est Hebræorum populo. Canticum appellat parabolam hanc, qua populum Israeliticum cum vinea comparat, & Christum cum eius cultore. Et quemadmodum Ezech. 32. Ezechieli Prophetæ præcepit Deus, vt super Ægyptum lugubre carmen concineret, vt licet videre apud eundem capite 32. Sic Esaias aduersus Israeliticum populum hoc canticum cecinit. Idem fecit Christus, quando lugubres illas & lamentabiles voces emisit, Luc. 19. videns Hierosolymam, vt refert Diuus Lucas, & flens ac plorans super ipsam. Totam hanc parabolam retulit Christus vineæ suæ, vt narrat Diuus Matthæus Matth. 21. capite 21. dicens: *Homo erat paterfamilias qui plantauit vineam, & sepem circundedit ei, & fodit in ea torcular*, & cætera, quæ ibi Euangelista commemorat. Narrant Marc. 12. Luc. 20. etiam hoc Marcus & Lucas. Quidam per hunc dilectum intelligunt populum Israeliticum. Rectius tamen esse existimo Christum intelligere, & quoniam C magis literæ videtur conuenire: & quoniam Christus in sacra scriptura solet dilectus appellari, vt videre licet apud Matthæum 3. & apud Paulum ad Ephesios Matth. 3. Ephe. 1. 1. & aliis in locis.

b *Vinea facta est dilecto meo.*] Incipit canticum. Nomine dilecti diximus significari Christum, qui plantauit vineam in cornu filio olei, hoc est in loco alto, in regione montosa & frugifera. Per cornu intelligit locum editum & eminentem, quòd cornua in animalibus altiorem partem obtineant: vnde Pagninus pro cornu vertit, in colle. Per filium intelligit opulentam, pinguem, & feracem. His verbis & hoc Hebraismo describit terram Israelis, quæ magna ex parte montosa est, & vberrima, fluens lacte & melle, vbi fuit populus Israeliticus collocatus. Vel per cornu robur & fortitudo intelligitur, in quam significationem capitur sæpenumerò in sacra scriptura, veluti in secundo 2. Reg. 22. Regum vigesimo secundo. *Dominus cornu salutis meæ.* Psal. 43. Et in Psalmo: *In te inimicos nostros ventilabimus cornu.* Habac. 3. Et apud Habacuc Prophetam: *Et cornua in manibus eius.* Quamuis enim Christus in cruce vulneratus existimaretur fragilis & imbecillus, ibi enim, vt ait idem Propheta, *abscondita est fortitudo eius, in manibus* tamen suis vulneribus confossis cornua habebat, hoc est fortitudinem & potentiam. Ibi enim diabolum principem huius mundi vicit, nosque ab eius immanissima tyrannide liberauit. In hanc significationem capitur Luc. 1. cornu à Diuo Luca in cantico Zachariæ: *Et erexit cornu salutis nobis.* Et quemadmodum apud Latinos robur arborem quandam significat validam & fortem, & ob eam causam pro fortitudine & firmitate ponitur: sic cornu arma animalium significat, quibus se muniunt, & fortiter pugnant, & eam ob causam in diuinis literis pro ipsa fortitudine accipitur. Est igitur sensus: Populus Israeliticus positus fuit à Deo in loco forti & munito, & in terra fertili & frugifera. Fortasse ideò terra illa appellatur filius olei, quia quemadmodum oleum in lampade est materia ignis E & splendoris: sic Hebræi multis gentibus clarum Dei notitiæ lumen præbuerunt. Et capitur filius olei pro oleo, quemadmodum filia Babylonis pro Babylone, & filius perditionis pro perdito.

c *Et sepiuit eam.*] His verbis & sequentibus significatur diligentia, qua Deus vineam suam excoluit. Considera igitur diligentiam, qua Deus nos vult liberare: & diligentiam, qua nos eum volumus peccatis nostris offendere. Intuere eius ad nostram salutem curam, & nostram desidiam. Ille vult nos ipsos eripere, nos ipsos perdere. Ille nos ad eum statum vocat, qui in cœlestium atque diuinarum rerum contemplatione consistit, vt diuinis bonis affluentes, ipsius Dei amore ardentissimo inflammemur, & tandem veram beatitudinem consequamur: nos verò terram solùm intuentes, turbulentis negotiis implicati, nobis ipsis molimur perniciem & vastitatem. Sed ad literæ explanationem veniamus. Per sepem intelligitur diuina lex, & Angelorum custodia, per lapides, Moraliter. quos abstulit ex vinea, intelliguntur idola, superstitiones, & cætera virtutis ac diuini cultus impedimenta, per turrim in medio eius templum celeberrimum, F per torcular altare propter sanguinis effusionem. Et vt vuæ afferuntur ad torcular, vt ibi conculcentur: sic fructus & animalia ad altare, vt ibi sacrificentur. Vel ita: Sepes est diuina protectio: lapides, quos abstulit, sunt homines infideles ipsis lapidibus ob animi duritiem comparati, nulla memoria beneficiorum Dei seipsos emollientes. Fuisse autem homines impios eiectos ab illo loco indicat Psalmus ita dicens: *Eiecisti gentes, & plantasti eam.* Psal. 43. Ex quo colliges magnam erga pios homines benignitatem, auferre impios de medio eorum. Turris est regia dignitas, torcular legitimus Dei cultus. Existimo tamen turrim esse sacram scripturam, ad quam velut ad arcem munitissimam in nostris tentationibus & periculis confugere debemus. Et vt ex altissima turre ea, quæ longinqua sunt, apparent: sic ex lege & Prophetarum oraculis Christum longè venturum vaticinantibus, idem Christus quasi ex longinquo conspiciebatur. Omnia quæ in hac parabola continentur, indicant fuisse à Deo exhibita populo Israelitico omnia, quæ ad eius salutem & conseruationem pertinebant.

d *Et plantauit vineam electam.*] Electam appellat Hebræorum nationem, quoniam eam elegit Deus, vt ab ea coleretur, & ex ea carnem sumeret, & propter ele-

A ctos viros Abraham, Isaac, Iacob, cæterósque Patriarchas & Prophetas, sapientia excultos, & charitate atque nobilitate præstantes.

e *Expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas.*] Labruscæ sunt vuæ agrestes, acerbæ, & erraticæ. Nam pro diuino cultu idola sæpe coluerunt Iudæi, pro virtutibus in crimina nefaria inciderunt. Apud Ieremiam *Ierem. 2.* has queribundas voces emittit Deus: *Ego plantaui te vineam electam omne semen verum, quomodò ergo conuersa es in prauum vinea aliena?* Elegit Deus vineam hanc ex patribus antiquis optimis & sanctissimis, fecit eam in populum sibi peculiarem, constituit eam in loco firmo & munito, & in terra frugifera, abstulit ab ea impedimenta, custodiuit eam, fouit & defendit, & omnibus ornamentis ad pulcherrimum & excellentissimum statum pertinentibus decorauit: ipsa verò eum contempsit, séque sceleribus astrinxit: & quod detestabilius est, & omnem impietatem superat, in ipsum Deum verum Messiam fuit interitum machinata. Tu verò considera Dei nostri immensam pietatem & patientiam. Peccauerat populus Israeliticus, Deus verò non statim eum deleuit, sed expectauit. Quid ait Propheta, *Expectaui vt faceret vuas.* *Moraliter.* Nonne vides? non eos statim euertit. Sed quid fecit? expectauit vt bonum fructum ferrent. Monemur hîc non statim desperandum esse de peccatorum salute, nec subitò esse interficiendos, qui crimen aliquod admiserunt: sed expectandos vt pœnitentiam agant, & B suo tempore debitè atque iustè puniendos. Cùm hæc vinea etiam expectata noluisset vuas producere, sed labruscas, fuit à Deo relicta, & tandem à Romanis euersa, & penitus vastata: & Iudæi, qui ex ea euaserunt, fuerunt cæsi, & in abiectissimã & acerbissimam seruitutem adducti. Quid autem sit facere labruscas explicuit Christus, qui vt refert Euangelica historia, ob eam causam dixit vineam suam esse aliis locãdam, & Iudæos perdendos, quia filium Dei occiderunt. Hic fuit vineæ fructus, hæ fuerunt labruscæ amarissimæ quidem & acerbissimæ. Locauit autem Deus eam aliis agricolis, hoc est Christianis pastoribus. Et aduerte non dixisse Christum fuisse hanc vineam traditam dominis, sed locatam agricolis, vt referunt tres Euangelistæ. Ex quo colliges pastores Ecclesiasticos non debere dominari, sed seruire: non vineam conculcare sed colere, vt fructus vberrimos ferat. Christus enim summus ille rerum omnium dominus & moderator, vt ipse apud Matthæum de seipso ait, *non venit ministrari, sed ministrare.*

Matt. 20. f *Nunc ergo habitatores Ierusalem & viri Iuda iudicate inter me, &c.*] Mirum videtur cur Deus intendat litem vineæ coram ipsa vinea. Si hæc vinea domus est Israelis, & habitatores Iudæ & Ierusalem, quî fieri C potest, vt hi ferant sententiam contra vineam si ipsi sunt ipsa vinea? Sed vult vt nos à nobis ipsis iudicemur, & aduersus nos ipsos, sententiam feramus, vt nostro gladio iugulemur & testimonio nostro *2. Reg. 12.* conuincamur. Fecisse hoc Nathan prophetam indicat liber secundus Regum. Missus enim à Deo, vt Dauidem argueret ob adulterium & homicidium proposita prius parabola de ouicula coegit regem, vt nesciens seipsum sua sententia damnaret. Eodem modo Christus in Euangelio proposita parabola de vinea ad hoc Iudæos adduxit, vt contra se sententiam ferrent dicentes: *Malos malè perdet, & vineam suam locabit aliis.* Ideò subiunxit Deus: *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.* Si Deus de Iudæis tam grauiter queritur, quantò grauius de nobis queri potest? Expectat à nobis vt virtutem colamus & eum ipsum ardenter amemus: nos verò sceleribus implicamur, eum ipsum negligimus. Nos sumus vinea sua, quam ipse coluit, pro qua acerbissimos cruciatus tulit, pro qua se hostium iniuriis obiecit pro qua summa charitate inflammatus vitam D profudit, quam precioso sanguine suo rigauit. Quid igitur debuit amplius facere vineæ suæ, & non fecit? Nemo potest ardentius amare eo, qui pro amicis sanguinem fundit: At tu Dñe mi Deus multò ardentius amasti, qm̃ etiam pro inimicis te cruci obtulisti, vbi mortem acerbissimam vltrò tolerasti: quid debuisti facere vineæ tuæ, quod non feceris? At nos qui pro te mori deberemus, quibus nihil magis deberet esse in optatis quàm te sequi, ad te semper aspirare, te reliquimus, & in imis volutamur. O cæcum nostrum iudicium! O ingratitudinem incredibilem, & effrenatam nostram cupiditatem: qui Deum optimum maximum contemnimus, & in rebus fluxis & caducis beatitudinem collocamus! Nos nos sumus, ad quos hæc possunt referri, nos sumus illi, de quibus conqueritur Deus apud Michæam prophetam dicens: *Popule meus quid feci tibi? responde mihi.* *Mich. 6.*

g *Auferam sepem eius.*] Priusquam sepem auferet, minatur se esse eam ablaturum, vt conuersi ad pœnitentiam ab imminentibus periculis liberarentur. Solet enim Deus priusquàm puniat, comminari. Id fecit Niniuitis Iona præcone, & Iudæis præcone Ieremia aliísque prophetis. Et volens Deus Iudæos oc- *Ierem. 18.* cidere propter eorum idololatriam, & nefariam impietatem, dixit Moysi pro populo supplicanti: *Dimitte me vt irascatur furor meus contra eos, & deleam eos.* *Exod. 32.* Ita hoc in loco, *Auferam*, inquit, *sepem eius*, hoc est, non eos protegam. *Et maceriam eius diruam*, hoc est, viros E sanctos, qui populo pro muro sunt, quibus ablatis conculcatur populus, hostiúmque direptioni committitur: & manet vinea bestiis, hoc est vitiis exposita & à petra. *Destruxisti sepem*, ait propheta, *& exterminauit eam aper de sylua.* Et Ecclesiasticus, *Vbi non est*, in- *Psal. 79.* *Eccl. 36.* quit, *sepes, ibi diripitur possessio.* Pro magna pœna minatur Deus se ablaturum esse à Iudæis non solùm diuinam protectionem, sed virorum piorum custodiam & familiaritatem. Tunc enim impij in perniciem ruunt, cùm ab eis viri iusti separantur & auferuntur. Remoto Loth à Sodomitis fuerunt illæ ciuitates ter- *Gen. 16.* ribili supplicio mirabiliter euersæ: & discedentibus *Exod. 14.* Hebræis ab Ægypto fuerunt Ægyptij in mari Rubro obruti, vbi æternam memoriam suæ ignominiæ & impietatis reliquerunt.

h *Non putabitur.*] Omnibus iis rebus ostendit Deus voluntatem vineæ destruendæ. Quemadmodum vinea nisi amputetur, ipsa sua fœcunditate syluescit, & perit omnino, sic homines nisi curas superuacaneas *Simile.* resecent, & indomitas cupiditates recidant, iisdem rebus quibus opes & gloriam comparare existimabant, interitum sibi & periculum moliuntur. Tunc Deus ciuitatem siue animam nostram amputat, cùm ab ea remouet & resecat virtutũ impedimenta. Nam F vt quicquid ob amputationem adimitur ex virtute fructibus additur: sic quò quis caducarum inutiliúm- *Simile.* que rerum studia diligentius reciderit, eò amplius *Psal. 91.* illustrabitur, & vberiores virtutum fructus feret quibus animum ad æternitatem alet & reficiet.

i *Ascendent super eam vepres & spina.*] Hoc est vitiis & *Similitudo.* flagitiis opprimetur. Vt enim in agris densi vepres frequentesque syluæ terram ita occupant, vt salutares ac vtiles herbas crescere non sinant: sic in animis vitia ita nos opprimunt, vt omnem rationem, omnem temperantiam, omné denique animi cultum obumbrent & impediant. Subeunt hanc vitiorum syluam varię belluæ indomitæ & molestæ, hoc est, appetitiones nostræ effrenatæ, quæ ita omnia depopulantur, vt nullo modo sinant in lucem prodire rationem.

k *Nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem.*] Nu- *Similitudo.* bes sunt prophetæ & Apostoli. Vt enim nubes ex terra eleuantur, sic viri iusti diuinarum rerum amore & contemplatione veluti diuinis epulis recreati à

terra,

A terra, & humanis negotiis se abducũt & abstrahunt & ad cœlestia efferuntur. Et vt nubes rore & pluuia aridam terram fœcundant, & fructuosam reddunt: sic viri sancti eos, qui virtutum ariditate laborant, doctrina & exemplo humectant & irrigant, vt fructus vberrimos ferant. His rationibus adductus Esaias
Infra 60. non solùm hoc in loco, sed etiam capite 60. Apostolos
Psal. 17. ita nubes vocat: *Qui sunt isti, qui vt nubes volant?* Et Dauid, *Tenebrosa*, inquit, *aqua nubibus aeris*. hoc est, vaticinationes & oracula prophetarum sunt explicatu difficillima. Nomine aquæ doctrina significatur. Ita
Deut. 32. Moyses veluti quædam nubes dicebat: *Crescat vt pluuia doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum.* Est igitur horum verborum Esaiæ sensus: Prophetis & Apostolis præcipiam ego Dominus ne Iudæorum populum irrigent doctrina sua. Quod post Christi mortem impletum fuisse perspicuum est. Nullum enim Iudæi habent nec Prophetam, nec Apostolum: imò nulla gens hodie viuit abiectior, indoctior, durior, calamitosior, & detestabilior. Et ita videmus apertè id, quod Deus in Leuitico Iudæos alloquens, dicebat: *Dabo vobis cœlum desuper sicut ferrum, & terram æneam:*
Deut. 28. Et in Deuteronomio: *Sit cœlum super caput tuum æneum, & terra subter te ferrea. Det Dominus pro imbre terræ tuæ puluerem, & de cœlo descendat super te cinis, donec conteraris.* Cùm autem constet in Babylonica captiuitate
Leuit. 29. Iudæos non caruisse prophetis, sed fuisse doctrina irrigatos, apertè concluditur esse hanc Esaiæ vaticina- B tionem de captiuitate per Romanos intelligendam. Est præterea obseruandum auferri beneficium & præsidium ab indignis, vt per supplicia illi Deum cognoscant, qui eum beneficiis cognoscere noluerunt. Tu verò quem Deus muneribus ornauit, cui ingeniũ, opes, & dignitates tribuit, noli eis intemperanter abuti, noli pro vuis ferre labruscas, ne tibi omnia auferantur, & alteri dentur.

I *Vinea autem Domini exercituum domus Israel est.*] Verba sunt prophetæ parabolam explicantis. Per domum Israel intelliguntur decem tribus, per viros autem Iuda duæ aliæ, quas germen Domini delectabile appellat: quia præuidebat Christum Dei filium ex tribu Iuda humanam carnem esse sumpturum.

Et expectauit vt faceret iudicium, & ecce iniquitas & iustitiam, & ecce clamor. Explicat id, quod dixerat: *Expectaui vt faceret vuas, & fecit labruscas.* Per iudicium & D iustitiam vuas intelligit, per iniquitatem & clamorẽ labruscas. Fuit autem hæc iniustitia clamor quando à Pilato petierunt, vt Christum crucifigeret. Cùm Pilatus proponeret Iudæis, quem vellent è duobus di- Mat 27. mitti, Christum an Barrabam, erat autem Barrabas la- Marc. 15. Luc. 23. tro, quidam qui ob seditionem & homicidium erat in Ioan. 18. carcerem coniectus, elegerunt Barrabam, clamoribus autem magnis Christum crucifigi postulabant. O electionem Satanicam! O cæcum furorem, ô impietatẽ incredibilem, & impudentiam prædicandam! Iustitia exigebat vt dimitteretur Iesus, Barrabas autem damnaretur: sed pro iustitia clamor. Circum sonabant Iudæorum voces, omnia clamoribus implebant petentes vt Christus occideretur. Tribuerunt vitam homini, qui homines vita priuabat: illum autem, qui mortuos ad vitam reducebat, morti destinarunt. Absoluerunt impium & damnarunt innocentem. Eũ seruauerunt, qui viuos occidebat, eum occiderunt, qui mortuos suscitabat. Petierunt viuere ipsam mortem, ipsam autem vitam ad mortem vocauerunt. Quod intuens propheta ait: *Et expectauit vt faceret iudicium, & ecce iniquitas: iustitiam, ecce clamor.* Poterit hoc intelligi de iniustitia Iudæorum in communi. Et aduerte per clamorem iniustitiã significari, opponitur enim hoc in loco clamor iustitiæ, quemadmodum iniqui- E tas iudicio. Nam pauperes oppressi & iniustè afflicti clamabãt, & omnia querimoniis implebant, & non erat iudex, qui eos liberaret. Tu qui iudex es constitutus, ne pauperes opprimas, *non est enim Deus*, vt ait Psal. 9. propheta *oblitus clamorem pauperum*. Non solùm dum viuũt, sed etiã post mortem clamat innocẽtiũ sanguis. Id significauit Deus Caino dicens: *Vox sanguinis fratris* Gen 4. *tui clamat ad me de terra*: Fortasse ideò clamorem opponit iustitiæ, quoniam in loco vbi causæ discernebantur, qui deberet esse pacis & modestiæ plenissimus, ibi nulla erat moderatio, nulla securitas, sed omnia clamoribus, altercationibus, conuitiis, & turbulentissimis concitationibus redundabant quę iustitiã peruertebant.

Annotationes ex Hebræo

CAPVT V.

C 1 Canticum patruelis mei. *Pro patruele meo est in Hebraico* דודי *dodhi. Dictio est* דוד *quæ significat patruum, & vt Diuus Hieronymus ait, significat etiam patruelem: quam significationem sequitur nostra communis versio, quam editionem vulgatam appellant: Et Aquila etiam, qui vertit* πατράδελφου *quod nomen propriè significat patruum, & iuxta Diui Hieronymi sententiam, patruelem. Significat* דוד *etiam dilectum, vt Canticorum secundo:* Dilectus meus mihi, & ego illi. *In quam significationem capitur hic à Septuaginta ita conuertentibus:* Cantabo dilecto canticum dilecti mei. *Iuxta hanc significationem transtulit Pagninus:* Cantabo nunc propter dilectum meum canticum dilecti mei. *Significat quoque amatorem: quam significationem sequens poterit ita verba Hebræa Latinè reddere:* Cantabo dilecto meo canticum, amatori inquam meo: *significat præterea amorem & charitatem. Vnde id, quod est Canticorum primo:* Quia meliora sunt vbera tua vino, potest verti *ex Hebraico: Quia meliores sunt amores tui quàm vinum. Quamuis enim hoc nomen vbera significet, tamen potest illic charitatem significare. Colligitur ex hoc Christum esse dilectum à viris iustis ipsorum amatorem, & ipsum amorem & charitatem, iuxta id quod ait Diuus Ioannes: Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.*

2 In cornu filio olei. *Pro olea est in Hebraico* שמן *xamen; quod nomen significat oleum, vt Exodi 27.* Oleum de arboribus oliuarum. *Et pinguedinem, vt Gen. 27.* Et de pingudine terræ. *Septuaginta verterunt:* In loco pingui. F *Thargum: In monte excelso, & in terra pingui. Pagninus:* In colle, in loco pingui. *Nonnulli existimant appellari Iudæam filium olei ob oliuarum, quibus abundat, multitudinem. R. Ioseph scriptor apud Hebræos magni nominis Hierosolymam inquit ita appellari ob regem & sacerdotem, qui erant in ea, qui oleo vngebantur. Huic expositioni fauere videtur id, quod est apud Zachariam capite quarto:* Isti sunt duo filij olei, qui assistunt dominatori vniuersæ terræ. *Vbi per filios olei intelliguntur rex & sacerdos: Hoc est Zorobabel & Iesus filius Iosedec. Ego existimo ob eam causam præcipuè Hierosolymam appellari montem pinguem, quia ibi Christus docuit, & inde exiuit Euangelium, quo impinguatus est mundus, qui antea aridus & macilentus erat.*

3 Plantauit vineam electam.] *Pro vinea electa est in Hebraico* שרק *sorek, quæ vox significat vitem optimam, cuius vuæ non habent acinos. Thargum vertit:* Plantam vitis electæ, *Septuaginta habent* vineam sorec. *Pagninus:* Plãtauit eam plantis vitis optimæ. *Quæ omnia eandem habent intelligentiam.*

4 Fecit labruscas.] *Pro labruscis vertit Aquila* fructus

A pessimos. *Septuaginta* spinas, *quibus Iudæi Dominum coronauerunt. O fructum acerbissimum. Ad hoc spectaculum considerandum inuitantur in Canticis piorum animæ, vbi scriptum est:* Egredimini filiæ Sion, & videte regem Salomonem in diademate, quo coronauit eum mater sua in die desponsationis suæ. *O regem, ô diadema, ô ma-*
Cant. 3. *trem synagogam, imò barbaram immanissimam nouercam, quæ regem nostrum tam dura & aspera corona coronasti. Quid hic ego in tam impio facinore deplorem? aut quibus verbis conquerar tam nefarium scelus? Verum etsi Iudæi Christum* B
spinis coronarunt, illius tamen coronæ mysterium non cognouerunt. Significabat enim corona illa fore, vt Christus Ecclesiam de gentibus antea impiis congregaret. Populus enim in orbe circunstans, corona appellatur: Nos autem qui ante cognitionem Christi eramus spinæ, collecti ex sentibus & dumis, circundamus Christi preciosissimum caput, regémque illum altissimum summa cæli templa diuina maiestate complentem coronamus.

* Væ qui cõiungitis domũ ad domum, & agrum agro copulatis vsque ad terminum loci, nunquid habitabitis vos soli in medio terræ [b]? In aurib. meis sunt hæc, dicit Dominus exercituũ. [c] Nisi domus multæ fuerint grãdes & pulchræ & absque habitatore. Decẽ enim iugera vinearum faciẽt lagunculã vnã, & triginta modij semẽtis faciẽt modios tres. [e] Væ qui cõsurgitis manè ad ebrietatẽ sectandam, & potãdum vsque ad vesperam, vt vino æstuetis. [f] Cithara, & lyra, & tympanum, & tibia, & vinũ in conuiuiis vestris, & [g] opus Domini non respicitis, nec opera manuũ eius cõsideratis. [h] Propterea captiuus ductus est populus meus, quia nõ habuit sciẽtiã, & nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius siti exaruit. [k] Propterea dilatauit infernus animã suam & aperuit os suũ absque vllo termino: & descendent fortes eius, & populus eius, & sublimes gloriosique eius ad eum. Et [l] incuruabitur homo, &
humiliabitur vir, & oculi sublimium deprimentur. Et exaltabitur Dominus exercituum in Prouer. 3.
iudicio, & Deus sanctus sanctificabitur in iustitia. [m] Et [+] pascẽtur agni iuxta ordinem, & de- Ro. 12. d.
serta in vbertatem versa [x] aduenæ comedẽt. [n] Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vani- Prou. 12.
tatis, & quasi vinculum plaustri peccatum. Qui dicitis: [o] Festinet, & cito veniat opus eius,
B vt videamus: & appropiet, & veniat cõsilium sancti Israel: & sciemus illud. [p] Væ qui dicitis
malũ bonum, & bonũ malũ: [q] ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras: [r] ponẽtes amarum in dulce, & dulce in amarum. [s] Væ, qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobis ipsis prudentes. Væ, qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendã ebrietatem. [t] Qui iustificatis impiũ pro muneribus, & iustitiã iusti aufertis ab eo. [u] Propter hoc sicut deuorat stipulam lingua ignis, & calor flammæ exurit, sic radix eorũ quasi fauilla erit, & germen eorum vt puluis ascendet. [x] Abiecerunt enim legem Domini exercituũ, & eloquium sancti Israel blasphemauerunt. Ideò iratus est furor Domini in populũ suum, & [y] extendit manũ suam super eum, & percussit eũ. [z] Et conturbati sunt mõtes, & facta sunt morticinia eorum quasi stercus in medio platearum. [aa] In his omnibus non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. [bb] Et eleuauit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eũ de finibus terræ: & ecce festinus velociter veniet. [cc] Non est deficiẽs nec laborans in eo. Nõ dormitabit neque dormiet, [dd] nec soluetur cingulum renum eius, [ee] nec rumpetur corrigia calciamenti eius. Sagittæ eius acutæ, & omnes arcus eius extẽti. Vngulæ equorum eius vt silex: & [ff] rotæ eius quasi impetus tempestatis. [gg] Rugitus eius vt leonis rugiet: vt catuli leonum. Et frendet, & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eruat. Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris. [hh] Aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata est in caligine eius.

C

ANNOTATIO.

† Pascentur agni iuxta ordinem suum.] *Chaldæus paraphrastes pro agnis interpretatur sanctos pauperes. Quæ interpretatio nostram versionem mirabiliter explicat. Veri enim Christiani, quos propheta agnos appellauit, sancti pauperes sunt, de quibus apud Matthæum Christus ait:* Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum. *Septuaginta habent:* Pascentur direpti quasi tauri. *Hoc est, hi, quos Christus eripuit à dæmonis potestate, pascentur vt tauri. Ex quibus colliges veros Christianos esse agnos & sanctos pauperes, & tauros. Hi qui sunt innocentia agni, sunt animi fortitudine tauri. Fortasse ideò sancti martyres tauri vocantur, quoniam in mundo tanquam in ludorum atrio & circo ab immanissimis tyrannis exagitabantur, donec inauditis suppliciis & acerbissimis vulneribus confossi sanguinem pro Christo funderent: cuius sanctissimo numini sua morte clarissimum testimonium tribuebant. Nos verò excellentes illos viros, qui in fide, spe, & charitate conseruanda varios cruciatus corporis, mortem, & exilium æquo & alacri animo tulerunt, nobis semper propo-namus, vt eos contemplantes mentes nostras ipsa cogitatione confirmemus.*

x Aduenæ comedent.] *In Hebraico est* גרים יאכלו *garim iochelu. Deriuatur hoc nomen* גרים *à verbo* גור *gur, quod significat aduenam esse & peregrinari. Ideo Pagninus vertit:* Qui peregrinantur. *Et rectè quidem. Sunt enim iusti in hoc mundo peregrini, nullam hîc habentes permanentem ciuitatem, sed futuram inquirentes. Id intelligentes sancti patres Abraham, Isaac & Iacob confitebantur, vt diuina litera asserunt, se esse peregrinos & hospites super terram. Ad eos alludebat regius vates dicens:* Aduena ego sum apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. *Qui verò sunt habitatores terræ, & hoc mundo tanquam ciuitate non tanquam hospitio vtuntur, euertentur, & in æternas tenebras relegabuntur. Id minatur illis Diuus Ioannes Apostolus in sua Apocalypsi dicens:* Væ væ væ habitantibus in terra. *Improbus Cain, qui cæco inuidiæ impetu innocentem fratrem occidit, condidit vrbem in terra, vt in ea habitaret, quemadmodum diuina li-*

tera

A *terra testantur. At iustus Abel tanquam peregrinus nullam condidit ciuitatem. Superna est enim sanctorum ciuitas, ad quam viri iusti aspirant & tendunt, vbi Deo in aeternum transacto itinere fruuntur. Peregrinandi enim Deus in hac vita nobis diuersorium dedit, non habitandi. Et quoniam hoc verbum יגר significat etiam timere, & congregare, seu colligere, poterat verti ex Hebraeo: Timentes seu congregantes. Iusti enim Deum venerantur, & filiali amore seipsos congregant & colligunt, non terram sed coelum quaerentes. Et vt flumina etsi in mari arceantur, plus tamen cognationis habent* Simile. *cum coelo, cuius colorem & pulchritudinem suo modo repraesentant: sic viri, qui excelsis animis in terra diuina colunt studia, magis à coelo pendent, quam à terra, in qua peregrinantur. At homines improbi turbulentis cogitationibus exagitati & impediti tantum abest, vt seipsos colligant & congregent, vt etiam se dispergant, & in varia ac turbulenta negotia distrahant. Sunt, vt ait Seneca, veluti lacus quidam nunquam quiescens, ad quem multi concurrunt, cum exhaurientes & conturbantes.* D Simile.

Argumentum capitis VI.

Scribit Esaias se vidisse Deum in solio excelso & sublimi sedentem, quo viso seipsum abiecit & extenuauit. Nulla conscientiae mortifera vulnera in animo habebat diuinus vates, nullas funestas labes: quin potius vir erat sanctitate eximia & omni sapientia & nobilitate praestanti. Verùm cùm cogitasset non esse se omnino extra culpam, suum peccatum deplorauit a quo fuit statim perpurgatus. Mittitur à Deo annuntiatum Iudaeorum caecitatem & contumaciā. Quam ob causam praedicit eos esse perdendos, & Hierosolymam euertendam, eorum autem reliquias recepturas esse Christi fidem, & salutem consecuturas. Voluit propheta hanc admirabilem visionem mandare monumentis, vt autoritatem sui mittentis ostenderet, & suam concionem & vaticinationem confirmaret.

CAPVT VI.

IN [a] anno quo mortuus est rex Ozias, [b] vidi Dominum [c] sedentem super solium 3. Reg. 22. 2. Paral. 18 a.
excelsum & eleuatum: & [1] plena erat domus à maiestate eius; [d] & [a] ea quae sub ipso
erant, replebant templum. [e] Seraphim stabant super illud: sex alae vni, & sex alae al-
teri. [f] Duabus [g] velabant faciem eius, [g] & duabus velabant pedes eius: & duabus
B volabant. [h] Et clamabant alter ad alterum, & dicebant: [i] Sanctus, sanctus, sanctus Dominus E
Deus exercituum: [k] plena est omnis terra gloria eius. [l] Et cōmota sunt superliminaria car-
dinum à voce clamantis: [m] & domus repleta est fumo. [n] Et dixi: Vae mihi quia tacui: quia vir Apoc. 4. c.
pollutus labiis ego sum & [o] in medio populi polluta labia habētis ego habito: & regem Do-
minum exercituum vidi oculis meis.

EXPLANATIO.

a *In anno quo mortuus est rex Ozias.*] Sublimis est haec visio & admirabile spectaculum. Sed priusquam ad eius explanationem accedamus, conducere arbitror narrare quis fuerit Ozias, & quot annos regnauerit. Hic rex Ozias, qui vt capite primo monuimus, appellatur etiam Azarias, fuit aliquando iustus, & hostes suos superauit, quemadmodum 4. Regum, & 2. Paralipomenon sacra asserit historia. Sed posteà extulit inaniter seipsum, deúmque quem summa obseruantia & religione colere deberet, contempsit, & sacerdotalem ordinem non tam piè quàm audacter vsurpauit. Et cùm non paruisset sacerdotibus, ne sacerdotale munus sumeret reclamantibus, fuit percussus lepra in fronte, vbi sacerdotes auri laminam portabant. Regnauit annos duos & quinquaginta, & fuit quandiu vixit lepra contaminatus. Eo mortuo obtinuit regnum Ioatham, quo rege vidit Esaias ea, quae hic narrantur. (4. Reg. 15. 2. Par. 26.) C

b *Vidi Dominum.*] Hic, quem Esaias vidit, Christus est, vt ex Diui Ioannis testimonio cognoscimus. Cum enim dixisset Euangelista: *Propterea non poterant credere Iudaei, quia iterum dixit Esaias: Obcaecauit oculos eorum, & indurauit cor eorum* (quae verba sunt ex hoc capite deprompta) statim subiunxit: *Haec dixit Esaias, quando vidit gloriam eius*, nempe Christi, de quo ibi loquebatur. (Ioan. 12)

c *Sedentem super solium.*] Significat latam esse & definitam contra Iudaeos sententiam: solent enim Iudices, quando sententiam ferunt, in excelso throno sedere. Dicit autem solium Dei non solùm esse excelsum, sed eleuatum, vt illud incomprehensibile nobis esse ostendat. Neque enim possumus diuinam maiestatem verbi consequi, nec cogitatione ipsa comprehendere. Hanc visionem dicunt nonnulli fuisse imaginariam, alij intellectualem, alij aliter. Vtcūque sit ipse Deum vidit, quo modo Deus se illi voluit ostendere. Et quamuis cum hoc loco videatur pugnare id, quod ait Diuus Ioannes: *Deum nemo vidit vnquam:* & id quod ait Diuus Paulus in prima ad Timotheum: *Lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest*: nulla tamen est repugnantia. Nam hae duae authoritates asserunt diuinam essentiā à nemine in hac vita videri: oculus enim carnis diuinitatem videre non potest: non autem negant Deum viris sanctis in hac vita aliquo modo se ostendere, in qua specie ille vult apparere, quemadmodum Abrahae, Isaac, Moysi, Esaię, aliísque multis apparuit, vt diuinae literae multis in locis testantur. (Ioan. 1. 1 Tim. 6.) F

d *Et ea quae sub ipso erant replebant templum.*] Hoc est fimbriae vestium quibus Deus indutus cernebatur. Significat minimum diuinae maiestatis maius esse tota hominum gloria.

e *Seraphim stabant.*] Seraphim sonant incendia seu incensos. Spiritus sunt charitate inflammati, qui stabant super solium, qui & propter velocitatē, & propter sublimem & excellentem contemplationem alas habere dicuntur. Loquitur more humano: nam perspicuū est angelos esse spiritus, nec alas nec corpora habentes. Sed voluit Deus vt in hac specie apparerent, ad mysteria, de quibus statim dicemus, significanda. Illud est aduertendum Deum visum fuisse sedentem, angelos verò stantes, non sedentes, imò quia vnus sedere voluit, quia dixit: *Ascendam super altitudinem nubium, sedebo in monte Testamenti in lateribus aquilonis*, ruit praeceps in aeternum supplicium. Stemus coram Deo illi seruientes, ne superbia elati in profundū praecipitemur. (Infrà. 14.)

f *Duabus velabant.*] Significabant tam admirabi-

A lem esse Dei splendorem, vt oculis carnis cerni non posset.

g *Et duabus volabant.*]Ostendebant se esse promptos & ad patendum diuinæ voluntati paratos. Animaduerte. Non vna ala volabant, sed duabus. Ruit cito auis, quæ sola vna ala volare contendit. Anima quæ volare concupierit, duabus indiget alis, cognitione & charitate. Cognoscere pertinet ad intellectum, amare verò ad voluntatem.

h *Et clamabant alter ad alterum.*] Se inuicem ad Dei laudes inuitabant. Ita nos non solùm Deum laudibus efferamus, sed alios etiam ad easdem laudes inuitemus,

i *Sanctus.*]Deum ter sanctum appellantes, & vnum Dominum exercituum, significant Deum esse in personis trinum, in essentia vnum. Per hęc duo seraphim duo Testamenta possumus intelligere. Vbi enim est salutare incendium nisi in sacra scriptura? Fieri non potest, cùm tota mens nostra in diuinis literis versetur, quin aliquem diuinum ignem sentiamus, qui nos incendat, & studio immortalitatis inflammet. Duo Testamenta ideò Dei caput & pedes velare dicuntur, quia nec quid ante mundi constitutionem fuerit, nec quid post finem eius futurum sit, explicant. Per caput principium, per pedes finis intelligitur. Duabus alis volabant, & media tantùm ostendebant, quoniā inter media solùm nobis scriptura reserat, creatio-
B nem mundi, diluuium, legem datam, filium Dei pro nobis carnem sumpsisse, eius mortem acerbissimam, reditum ad vitam, ascensum ad cœlum, & multa alia: quanquam non omnia, nam duabus alis quibus volabant, aliquid reserabant, aliquid verò tegebant. Sunt enim multa mysteria, quę plenius silendo, quàm loquendo laudamus. Ideò seraphim & caput & pedes tegebant, significantes sublimia esse diuina mysteria, nostrúmque intellectum transcendentia. In
Psal. 64. Psalmo 64. vbi communis versio habet: *Te decet hymnus Deus in Sion*, habet versio Diui Hieronymi ex Hebræo: *Tibi silentium laus Deus in Sion.* Quasi dicat: Tam excelsa & transcendentia sunt mysteria tua summe Deus, vt melius silentio quàm pleno ore laudentur.
Infra 53. Hac ratione ductus dicebat Esaias: *Generationem eius quis enarrabit?* Cùm aliquid laudibus efferimus, significamus nos illud mente comprehendere. At cùm diuina mysteria excedant nostrum intellectum, plus ea aliquando silentio quàm verbis extollimus, ostendētes nos ea nequaquam posse verbis explicare. Eam
2. Cor. 12. ob causam Apostolus in secunda ad Corinthios cùm dixisset se audisse arcana verba, subiunxit non licere
1 Cor. 2. ea homini loqui. Et in prima ad eosdem. *Quod oculus,*
C inquit, *non vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascenderunt, quæ preparauit Deus diligentibus se.* Et ad
Rom. 11. Romanos scribens ait: *O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius?* Et hoc existimo significa-
Exod. 40. tum fuisse velo illo, quo arca Testamenti tegebatur. Timantes egregius pictor, nisi nos fallunt veteres historiæ, cùm luctuosissimam cædem Iphigeniæ pingeret, lacbrymas & mœrorem expressit, vultum autem Agamemnonis patris eius velo cooperuit. Intellexit insignis artifex nulla re posse melius summum patris dolorem & luctum exprimere, quàm illum non exprimendo. Hinc possumus intelligere quare nobis Euangelium non explicuerit beatæ Dei genitricis natiuitatem nec assumptionem: quoniam hæc & similia mysteria plus Euangelistæ laudant silentes & admirantes, quàm loquentes. Ideò in eius assumptio-
Luc. 10. ne Euangelium Marthæ & Magdalenæ canitur, in quo de sanctissima Dei genitrice nullam omnino inuenies mentionem. Sunt igitur duo seraphim duo Testamenta, quæ ideò clamant alterum ad alterum,

quia quicquid in veteri legimus Testamento, hoc D
idem in Euangelio reperimus: & quicquid in Euangelio legimus, fuit in veteri Testamento prædictum aut adumbratum. Nihil est in eis dissonum, nihil cōtrarium, sed omnia consona & cohærentia. Potest etiam dici ob eam causam Deum tectum esse, cùm sit summè bonus, & omnium bonorum largitor, vt nos doceat, vt benefaciamus, sed ne videri velimus. Eam ob causam cherubim quibus agitur Exod. Exod. 25.
25. alas suas extendebant propitiatorium tegentes. Quamuis enim exigat aliquando tempus, vt nostra benefacta in lucem prodamus, est tamen interdum tempus ea tegendi. Nullum theatrum conscientia maius est. Terra cooperit venas auri, & mare vnio- Similia.
nes, & arbores in hyeme virtutem suam intus tegūt, quam tamen tempore opportuno ostēdunt. Oportet tempora spectare, *Omnia enim*, vt ait Ecclesiastes, *tempus habent.* Eccles. 3.

k *Plena est omnis terra.*]Tanta erat eius gloria, vt totum orbem terrarum impleret. Vel ita: Cunctæ creaturæ terram implentes suppeditabant materiam amplissimam laudandi diuinam potentiam & pietatem.

l *Et commota sunt superliminaria cardinum à voce clamātis.*] Hoc est à voce clamante. Hebraismus est. Et est sensus: Tanta erat clamoris vis & magnitudo, vt moueret postes cum superliminaribus. Si superliminaria voce angelorum mouentur, quantò magis debent homines moueri voce ipsius Dei nos ad pœnitentiam E
quotidie vocantis? Fortasse hac motione portarum templi significata fuit eius euersio, & cerimonialium, quæ in eo fiebant, cessatio.

m *Et domus repleta est fumo.*] Accipitur hic fumus in bonam partem, pro flamma ignis, quæ est fumus accensus: & significat splendorem, vt in fine quarti capitis annotauimus. Potest etiam accipi pro odore suaui ab aromatibus in igne positis producto: quemadmodum in Canticis, vbi ait sponsus: *Quæ est ista quæ ascendit per desertum, sicut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ, & thuris, & vniuersi pulueris pigmentarij?* Ego existimo fumum re vera hoc in loco capi ab Esaia pro vero fumo oculos lædente & obcæcante, quo cæcitas tetrúmque Iudæorum scelus, significatur. quasi dicat: Omnes gentes, quæ terræ nomine intelligūtur, erunt splendore fidei & gratiæ illuminatæ, & sublatis errorum tenebris, in quibus versabantur, ad agnitionem veritatis peruenient. At domus Dei, hoc est synagoga, manebit repleta fumo & caligine, quoniam Iudæi non solùm non recipient Messiam, sed etiam cæco furore, & incredibili peruersitate exagitati tam tetrum & inauditum facinus admittent, vt Christum seruatorem, & verum Messiam falsis F
criminibus ad capitis periculum vocent. Quando Deus dedit legem Moysi, audiebantur tonitrua, fu- Exod. 2.
mabat mons Sinai, & erat nube densissima coopertus. Quæ omnia significabant legem illam esse timoris, & fore vt Iudæi fumo & nube obcæcarentur. At Christi Euangelium ortum habuit à suaui angelorū Luc. 2.
cantu, & diuino atque cælestis luminis splendore. Illud est hoc loco aduertendum, non vidisse prophetā visionem hanc viuente rege leproso. Sed eo mortuo leuauit oculos ad cœlum, & mentis acie purgata vidit Dominum exercituum Christum Deum nostrum in solio sublimi sedentē & diuina mysteria sole ipso splendidiora fuit mirabiliter contemplatus, quibus animum suum veluti diuino nectare recreabat, & ad æternitatem alebat. Nam viuente in nobis rege leproso, regnante in nobis peccato, Deum videre, eiusque diuina mysteria, vt par est, contemplari nequa- Rom. 6.
quam possumus: *Non regnet*, inquit Apostolus, *peccatum in corpore vestro mortali, vt obediatis concupiscen-* Exod. 5.
tiis eius. Huic testimonio simile est id, quod in Exod.

est

A est literis mandatum. Viuente Pharaone impio rege populus Israeliticus lateris & palearum opere pressus,& vehementer afflictus,non dicitur ad Dominũ aspirasse. Cùm verò ille decessit è vita in infernum præcipitatus,suspirauerunt filij Israelis, vt ait scriptura,& ascendit clamor eorum ad Dominum. Cùm videatur eos tunc magis lætari debere, & antea suspirare, cùm viueret tyrannus, qui eos acerbissimis cruciatibus vexabat.Regnante peccato dæmoni paremus, & mundi ædificia condentes pro frumento quærimus paleas; & in operibus terræ vitam consumimus,ad cœlorum autem altissima ædificia nequa-

Math.2. quam aspiramus.Veniamus ad Euangelium.Obtinẽte regnum immanissimo Herode tota ciuitas turbatur. Ait enim Euangelista: *Turbatus est rex Herodes, & tota Hierosolyma cum illo*.Fugit sanctissimaDei genitrix virgo cum puero Iesu & Iusto Ioseph, & innocentes infantes immanissimè trucidantur. Nec mirum est: nam vbi regnat Herodes,ibi Christus non est Christus,ibi nocentes impunitatem consequuntur, innocentes verò damnantur.Defuncto autẽ Herode,ecce angelus Domini apparet in somnis Ioseph in Ægypto dicens: *Surge, accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Israel.* Anima nostra ciuitas est,in qua regnante Herode,hoc est peccato,nulla est securitas, nulla quies,sed turbatio &confusio.Si in ea nascitur aliqua innocens cogitatio,statim interficitur. At defuncto

B Herode,mortuo peccato apparet oblectatio diuina. reuertimur Hierosolymam,ad visionem pacis,vbi in tranquillitate vitam degimus.

n *Et dixi, Væ mihi, quia tacui.*] Videns Propheta duos illos angelos canentes, Deumque mutuò laudantes, conferens sermones suos cum laudibus seraphicis doluit quidem, & grauiter tulit:quoniam seraphim nihil aliud quàm Dei laudes loquebantur, ipse verò aliquando de rebus humanis cum hominibus sermones conferebat.Eam ob causam inquit: *Væ mihi, quia tacui* à diuinis laudibus,quia Deum non laudaui,quia angelos non imitatus sum.Fortasse voluit se Propheta cum angelis coniungere,Deúmque laudare, sed non audens ob conscientiam dixit: *Væ mihi, quia tacui*: Ego existimo ideò Esaiam dixisse hoc,quia meminit se aliquando tacuisse cùm loqui oporteret.Et quoniam aliquando locutus fuerat cùm tacere oporteret,sub-

Eccles.3. iungit: *quia vir pollutus labiis ego sum.* Vtrunque enim peccatum est,& loqui & tacere extra tempus. Nam, vt ait Salomon, *tempus est tacendi, & tempus loquendi.* Vel ideò dixit se tacuisse & esse pollutum labiis,quia intellexit ex ea visione se ad concionandum inuitari,

C & volebat se ob linguæ impedimentum excusare:

Exod.4. quod & Moisi accidisse scriptum legimus. Aequum enim est vt qui se peccatorem cognoscit,tantam dignitatem refugiat ne audiat id,quod dicitur in Psal-

Psal.49. mo: *Quare tu enarras iustitias meas, & assumis testamentum meum per os tuum?* Et id quod dicitur in Ecclesia-

D stico: *Non est speciosa laus in ore peccatoris.* Et in Psalmo:

Eccles.5. Psal.32. Dan.3. Psal.69. *Rectos decet collaudatio.* Ideò in canticis: *Benedicite omnia opera Domini Domino, & laudate Dominum de cœlis,* non dicitur: Benedicite vel laudate peccatores Dominum. Inuitantur ad diuinas laudes concinendas bestiæ & vniuersa pecora,serpentes & volucres pennatæ,dracones & omnes abyssi,& multa alia. At peccatores sub nomine peccatorum non inuitantur, quòd sint multò peiores serpentibus,& ea scelera & maleficia concipiant,vt belluas immanes etiam immanitate superent. Et quamuis aliquando clament, dominúmque laudent, animo tamen silent, iuxta id

Psal.31. quod dictum est in Psalmo: *Quoniam tacui, inueterauerunt ossa mea, dum clamarem tota die.* Clamabat tota die, & clamans tacebat, quia non ex intimo cordis clamabat. Qui flagitiis pascuntur, & de sua conuersione nequaquam curant,loquentes silent,& clamãtes non exaudiuntur,ideò debent munus concionandi refugere.Et aduerte. Vidit Esaias Dominum,& statim seipsum exinaniuit & abiecit. Visus Dei homines reddit humiliores,visus verò principum terræ superbiores. Conspecto Deo illico Abrahamus se terram

Gen.18. Gen.24. & cinerem esse dixit: & Rebeca viso Isaac descendit de camelo,séque operuit pallio: Hoc est viso Domino,descendit anima de camelo superbiæ, séque tegit pallio pœnitentiæ.

E o *In medio populi.*] Hinc colligitur culpam esse habitare inter impios,si possis commodè inter pios habi-

1 Cor.15. Eccl.13. Simile. Simile. tare. Nam, vt ait Diuus Paulus, *corrumpunt bonos mores colloquia praua.* Et Ecclesiasticus: *Qui tangit picem, inquinabitur ab ea.* Vt enim subducta materia extinguitur ignis,sic ablata occasione peccatum. Auferes autem occasionem,si impiorũ consortium & consuetudinẽ fugias. Vt nummum aureum explorare solemus sit nécne adulterinus,priusquam eum accipiamus:sic

Simile. probare homines debem⁹,sint ne pij an impij, priusquam eorum familiaritate vtamur. Et in mensa principum est vnus,qui dapes prægustat, ne princeps lethali veneno ruat in interitum. sic prægustãdi sunt ij, cum quibus est coniunctissimè viuendum. Si autem postea se errasse quis intellexerit in eligendis amicis,

Gen.12. 15 18.32. facienda est vitæ mutatio. Abrahamum separauit Deus ab impiis Chaldæis,eíque separato sæpenumerò apparuit. Quandiu Diuus Petrus cum discipulis fuit,paratus erat ad obiiciendum se hostium telis potius,quàm Christum negaret: sed coniunctus iniquis sacerdotum ministris in atrio principis ad vocem puellæ Christum negauit. Vide quid secum afferat

F detrimenti impiorum cõsuetudo. Ideò dicebat Moy-

Mat.26. Num.16. ses filiis Israelis: *Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum.*

ANNOTATIONES

ex Hebræo in

CAPVT VI.

1 Et plena erat domus à maiestate eius.] *Hæc verba non sunt in textu Hebraico: nec in eo Latino cui Diuus Hieronymus adiecit commentaria. Existimo ea fortasse sumpta fuisse ex versione Septuaginta, & hic inserta.*

2 Et ea quæ sub ipso erant.] *Pro toto hoc est in Hebraico,* ושוליו vexulau. *Dictio* שול *significat fimbriam, partem inferiorem vestis. Ideò potest verti:* Et fimbriæ eius replebant templum. *Et ita vertit Pagninus. Voluit Propheta his verbis Dei gloriam significare. Hoc intelligens Targum transtulit:* Et splendore gloriæ eius repletum est templum.

3 Duabus velabant faciem eius.] *In Hebraico pro facie eius est:* פניו *panau, hoc est faciem suam. Et ita manet ambiguum referatúrne ad faciem Dei, an ad faciem ipsorum seraphim. Noster interpres reddidit ex Hebræo* faciem eius, *nempe Dei. quod quid significet explanauimus. Simili modo vertit Origenes docens in homilia in hoc caput.* Duabus alis velabant faciem non propriam, sed Dei. *Chrysostomus tamen in homiliis in hanc Esaiæ visionem legit, seraphim facies suas velare. Et ita hunc locum intelligens Pagninus ait veritas:* Duabus velabat vnusquisque fa-

A ciem suam. *Et ita est sensus: Tanta reuerentia Deo seruiebant, vt facies suas tegerent, ne ipsum Deum aspicerent. Non enim se dignos esse existimabant, qui altissimam illam Dei maiestatem intuerentur. Ideò excludebant splendidissimam radium è throno prodeuntem, quòd summum splendorem & immensam gloriam aspicere non auderent, & suā* D *erga Deum reuerentiam & religionem demonstrarent. Ita ferè Chrysostomus locum interpretatur. discamus nos, qua obseruantia, veneratione, reuerentia ad Deum, eiúsque laudes concinendas accedere debeamus.*

---

a Et volauit ad me vnus de seraphim, & in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de
altari. Et tetigit os meum, & dixit: Ecce tetigit hoc labia tua: & [b] auferetur iniquitas tua: *Matth.*
& peccatum tuum mundabitur. Et audiui vocem Domini dicentis: Quem mittam? quis ibit *13.b.*
nobis? [d] Et dixi: Ecce ego, mitte me. Et dixit: [e] Vade: & dices populo huic. [f] Audite audien- *Marc.*
tes, & nolite intelligere, & videte visionem: & nolite cognoscere. Excæca cor populi huius, *4.b.* *Luc. 8.b.*
& aures eius aggraua, & oculos eius claude: ne fortè videat oculis suis, & auribus suis audiat, *Ioan. 12.e.*
& corde suo intelligat, & conuertatur, & sanem eum. [g] Et dixi: Vsquequò Domine? Et di- *Act. 28 f.* *Rom.*
xit: Donec desolentur ciuitates absque habitatore & domus sine homine. [h] Et terra relin- *11.b.*
quetur deserta, [i] & [l] longè faciet Dominus homines, & [k] multiplicabitur, quæ derelicta
fuerat in medio terræ. [l] Et [2] adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in ostensionem
sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ expandit ramos suos. Semen sanctum erit id, quod
steterit in ea.

a *Et volauit ad me.*] Cùm Esaias suam calamitatem & imbecillitatem deplorauit, & confessus est, statim fuit diuina cōsolatione delectatus. Missus est ad eum vnus de seraphim, qui ei impedimēta auferret, eúmque consolaretur, & à sorde labiorum expiaret. B Eodem modo cùm Diuus Paulus exclamaret: *Infœlix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* (*Rom 7.*) illico subiunxit: *Gratia Dei per Iesum Christum*. Plora, & confitere de peccatis tuis, & eris diuino presidio adiutus & recreatus. Est prætereà aduertendum hunc seraph esse nouum testamentum, quod calculum ignitum comprehendit: hoc est sermonem Dei, quo tacta labia immunda purificantur. Ideò ait Dauid: *Ignitum eloquium tuum vehementer.* (*Psal. 118*) Et Christus apud Ioannem: (*Ioan. 15.*) *Iam vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis.* Hic calcolus ignitus, hic sermo Dei, debet sumi ex altari, quod est in templo: hoc est ex sacra scriptura, quę est in Ecclesia Catholica ab ipsa Ecclesia intellecta & explicata. Lutherani citāt scripturæ authoritates, sed cùm sint extra templum ab Ecclesia separati, non sumunt calculum ab altari, quod est in tēplo. Ex quo efficitur vt ipsam scripturam deprauēt, quæ ab illis deprauata & perperam intellecta nihil potest contra nos efficere. Non sat est sacræ scripturæ locum, sed necesse est, vt talis locus sit in altari tēpli in sacra scriptura ab Ecclesia explanata, non ab (*Matth. 4.*) C hereticis exposita. Quóque diabolus locum ex media scriptura depromptum citauit & exposuit tentans Christum, illíque ex eo loco scripturæ suadēns vt se ex templi pinnaculo præcipitaret. Sed nihil illi profuit. Eodem modo hæretici volentes homines ex fidei pinnaculo præcipitare, locos ex scriptura ab illis iniquè & falsò expositos allegant, diabolúmque imitari gloriantur. Sed nihil illis proderit, stabit enim semper Ecclesia Catholica erecta: neque poterunt aduersus eam portæ inferi, hoc est hæreticorum dogmata præualere. Hanc enim veritatem ipsa in- (*Matt. 16.*) carnata veritas affirmauit. Hoc non considerantes cæci Lutherani existimant sat esse scripturam citare, qui eam nō intelligentes sed peruertentes falsa, & impia dogmata, & incredibilia monstra excogitarunt & pepererunt. Vnde effectum est vt ipsi inter se pugnent, & nullus sit qui cum alio penitus concordet: nisi in eo quod est, se ab Ecclesia & vera fide separare. Vnusquisque habet suas particulares & proprias hæreses, pater non conuenit cum filiis, nec filij cum patre. Et quemadmodum Deus eos, qui turrem Babylonis aduersus ipsumDeum construere volebāt, (*Similia* *Gen. 11.*) in diuisione linguarum castigauit, & tanta fuit inter eos confusio, vt seipsos non intelligentes turrem relinquerent, sic Luthernos impiam sectam aduersus E Christum ædificare conantes puniuit Deus in linguarum & opinionum varietate & confusione, ita vt possit Lutheranismus rectè appellari Babel ob incredibilem confusionem. Sed permittet Deus, vt suam confusionem videntes, relinquant inceptam turrem lateritiam, & ad Ecclesiam, lapideam ac firmissimum Dei templum aliquando confugiant. Ex hoc loco Esaiæ colligunt nonnulli Lutherani, nihil à Christianis allegari debere nisi sacram scripturam, quoniam Angelus labia Esaiæ ignito calculo, hoc est verbo Dei perpurgauit. Sed vnde sequitur hoc? Est quidem hic (*Error Lutheranorum Caluinistarum.*) calculus ignitus verbum Dei: sed quæ conclusio est hæc? Angelus expurgauit Esaiam verbo Dei, ergo nihil aliud debet citari? Imò sequitur sensus quos Lutherani citant ad sua impia dogmata fulcienda ex sacra scriptura frigidos esse, non ignitos calculos, imò falsos & impios, quoniam cum ipsi sint extra Ecclesiam, non eos sumunt ex altari, quod est in templo, hoc est in Ecclesia ab ea explanatos, sed à pestilentibus hominibus perperam expositos. Vides igitur quàm frigidè, ineptè & falsò velint ex hoc loco colligere nihil debere allegari præter sacram scrip- F turam. Confirmat etiam hoc Lutherus, & probat hoc quia Christus eiúsque Apostoli sacram scripturam allegarunt. Videte consequentiam. Christus & Apostoli diuinas literas citarunt, ergo nos nihil aliud citare debemus. Quæ est hæc ratiocinatio? quæ conclusio? O ridiculum dialecticum! O hominem insipientem! Nónne vides tuam cōfusionem? Imò Diuus Paolus illa tuba Euangelica, illud vas electionis, illud sapientiæ pelagus, gentilium poëtarum testimonia, Menandri, Arati, Epimenidis, in medium attulit. Si sanctissimus Apostolus citabat gentiles, quare nos nō citabimus sanctos patres fide, & charitate, cæterísque virtutibus præstantes, qui excellentibus ingeniis & eximia sanctimonia diuinarum literarum studio claruerunt, & sacram scripturam diuinitus explanarunt? quare non citabimus ipsam Ecclesiam, quam (*1. Tim. 3.*) Apostolus appellat columnam & firmamētum veritatis? Imò ipsa veritas, ipse Christus Deus noster multa attulit moralia, multa exempla, multas parabolas, quæ non erant in veteri Testamento: Quod & eius Apostoli fecerunt. Vnde hęc est validissima con-

sequentia

A sequentia: Multa in medium prodidit Christus eiúsque Apostoli, quæ non erant literis diuinis mandata, ergo nobis idem facere licebit. Sed de his hactenus. Possumus per calculum ignitum Spiritus sancti gratiam intelligere. Ego existimo altare illud figuram fuisse altaris nostri, & calculum illum ignitum peccata purgantem Christum adumbrare in sancto sacramento eucharistiæ, qui peccata nostra dimittit. Ioannes enim Damascenus in libro quarto orthodoxæ fidei, c. quartodecimo hæc verba scripta reliquit: *Apponentes oculos, & labia, & frontem, diuinum carbonem concipiamus. Vt ignis in nobis desiderij assumens ex eo carbone ignitionem, comburat peccata nostra, & illuminet corda nostra, & participatione diuini ignis igniamur & deificemur. Carbonem vidit Esaias. Carbo autem simplex non est, sed vnitus igni: sic panis communionis non panis simplex est, sed vnitus diuinitati. Et corpus vnitum diuinitati non vna atque eadem illi natura est, sed vna corporis, & vnita diuinitatis altera.* Hæc Damascenus. Vbi pro calculo legit carbonem seu prunam, quemadmodum etiam nonnulli vertunt, vt postea videbimus. Cùm igitur per calculum ignitum siue prunam viuã Christus intelligatur, per seraph existimo intelligendum
B esse sacerdotem sacramentum sanctum fidelibus ministrantem. Tu nunc considera altaris amplitudinem & maiestatem, siquidem ipse seraph cùm sit spiritus charitate incensus, non illud ausus est manu attingere, sed calculum forcipe accepit, vt magnam altari reuerentiam exhiberet. Hinc colliges quàm impia sit eorum temeritas, qui cùm sint mortiferis sceleribus coinquinati, ad altare accedunt, & verum Christi corpus & sanguinem accipiunt, non obseruantes id
1.Cor.11. quod ait Apostolus: *Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat, qui enim manducat & bibit indignè, iudicium sibi manducat & bibit, non diiudicans corpus Domini.* Diuus Dionysius Areopagita capite tertiodecimo cœlestis Hierarchiæ hunc spiritum, qui labia tetigit Esaiæ, inquit, non esse ex illis altissimis primisque spiritibus, quos proprio nomine vocamus seraphim: sed aliquem ex iis Angelis, qui orbis præfecti sunt, qui ob incendendi ministerium seraphim quoq; appellantur: vel quia iussu seraphim hoc munus suscepit. Ideò vnus ex seraphim nuncupatur. Ibi multa de hac visione dicit scitu dignissima, quæ hic non subscribo, satis esse existimans indicasse.

b *Auferetur iniquitas tua.*] Purgatur Esaias ad munus concionandi subeundum. Ex quo colliges opor-
C tere concionatorem esse ab omni peccato purgatum.

c *Quem mittam.*] Proponit hoc Deus, vt voluntas præmium consequatur. Illud est aduertendum, dixisse Deum: Quem mittam? in singulari: & statim plurali numero dixisse: Quis ibit nobis? Vbi significatur Trinitatis mysterium. Est enim Deus trinus & vnus. Numerus singularis ostendit vnitatem substantiæ, pluralis verò trinitatem personarum.

d *Et dixi: Ecce ego, mitte me.*] Non temeritate & arrogantia se vltrò obtulit, sed quia purgatus fuerat ab Angelo. Non enim se obtulit, priusquam eum Angelus tetigisset. Vide igitur ne munus concionãdi pollutus accipias. Esaias non se obtulit, nisi quia eum Angelus purgauerat, & quia legationis necessitatem videbat. Et ita charitate inflammatus non timuit futura prædicere, & veritatem proferre. Quibus rebus deuenit in rerum omnium certamen & discrimen, & vitam propter Deum periculis obtulit. Eodem modo concionatores pro Christi gloria cum opus fuerit, ne veritatem tegant, quanquam videant, magnas sibi inde procellas esse subeundas.

e *Vade.*] Conciliat Esaias authoritatem suæ legationis, asserens se esse à Deo missum.

D

f *Audite audientes, & nolite intelligere.*] Videntur hæc verba aspera prima specie. Sed Hebraismus hanc habet asperitatem, cùm tamen sensus sit lenior. Diuus Paulus Actorum vltimo huius loci mentionem faciens, eius asperitatem tollit ita dicens: *Bene Spiritus sanctus locutus est per Esaiam Prophetam ad patres nostros dicens: Vade ad populum istum, & dic: Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis. Incrassatum est enim cor populi huius: & auribus grauiter audierunt, oculos suos compresserunt.* Hæc in Actis. Vbi vides imperatiua per futura indicatiui à Diuo Paulo exponi. Sensus est: Dic populo huic duro seipsos nõ esse Messiam recepturos. Audient enim eius doctrinam, eiúsque opera videbunt, & non intelligent ob eorum malitiam & cæcitatem. Igitur tu, ô Esaia excæca, hoc est denuntia esse cor populi huius ob impia scelera obcæcandum. Hic locus citatur ab Euangelistis ad ostendendam Iudæorum cæcitatem. Non tamen intelligas Deum obcæcauisse Iudæos, auferendo ab eis oculos aut rationem, sed non dando gratiam. Et ideò non dedit, quia ipsi eam noluerunt. Propterea dicebat Christus: *Quoties volui congregare filios tuos, & noluisti?* Et vt nemo potest medico litem intendere, qui ægrotum curari nolentem deserit: sic nemo potest Deo culpam tribuere, qui Iudæos obstinatos & peruersos obcæcari permiserit. Ex hoc loco colliges duo: primũ est, hanc Esaiæ vaticinationem ad Christi tempus referri, quoniam pro eo tempore eam citant Apostoli. Secundũ est, malitiam esse causam obcæcationis: nam Deus non immittit cæcitatem aut duritiem, sed propter hominum iniquitates & obicem non suppeditat gratiam, qua destitutus homo in grauissima incidit peccata: & suo vitio obcæcatur & induratur. Vt enim Sol dicitur nobis cæcitatem inferre, quando ab eo oculos claudimus, eúmque videre nolumus: sic Deus dicitur cor hominis obcæcare, quando ab eo gratiam subtrahit, quia homo eam acceptare renuit.

Act. vlt. — E — Matt. 23. — Luc. 13. — Simile. — Simile.

g *Et dixi, Vsquequò Domine?*] Solicitus Propheta de populo suo quærit à Deo, quoúsque hæc sententia permansura sit.

h *Et terra relinquetur deserta.*] His verbis prædicta fuit euersio Hierosolymæ duce Tito.

i *Et longe faciet Dominus homines.*] Hoc est, disperget Deus Iudæos à patria sua, eósque longè abducet & separabit.

k *Et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ*] F
Id est, gens Iudæorum, quæ fuerit relicta, quæ in obsidione & prælio non occubuerit, dispergetur, & multiplicabitur, non in Iudæa, vt antea, sed in medio terræ, id est, per vniuersum orbem terrarum. Quod impletum esse apertissimè videmus.

l *Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur.*] Sensus est: Ex Iudæis decimæ ad Christum conuertentur. Significat ex Iudæorum multitudine paucos esse salutem consecuturos. Hi aliis verbis appellantur semen & reliquiæ, vt fuit primo capite satis explicatum. Infrà 1.

m *Et erit in ostensionem sicut terebinthus.*] Sensus est: Ea pars quæ fuerit ad fidem Christi conuersa, extendetur & propagabitur instar terebinthi & quercus, quæ sunt arbores ramos suos admodum extẽdentes. Et semen sanctum erit id, quod steterit in ea. Id est, illi qui in fide permanserint, etsi in principio sint pauci, erunt tamen velut semen sanctum, ex quo multi fructus generabuntur. Quasi dicat: De Apostolorum germine plurimi fideles pullulabunt. Comparat Propheta Apostolos, & eos, qui ex Iudæis in principio crediderunt, arboribus ramos suos paulatim extendentibus. Nam vt arbores tempore hyemali, nec sunt Simile.

A fructibus nec frondibus ornatæ, sed intus habent quemdam vigorem, qui tempore veris eas florentes reddit, & auget: sic fideles in principio etsi nullum vigorem habere videbantur, postea tamen ramos suos per totum orbem terrarũ dilatarunt, & pulcherrimos flores, vberrimósque fructus tulerunt. Comparat etiam eos semini, quoniam ex illis fuit fidelium D multitudo per Euangeliũ generata. Hæc est spiritualis illa generatio, de qua dicebat in prima ad Corinthios Diuus Paulus: *Per Euangelium ego vos genui.* 1. Corin. 4

ANNOTATIO.

1 In manu eius calculus.] *Pro calculo est in Hebraico* רצפה *ritspah, quæ dictio significat calculum: & ita vertit Aquila & Theodotion, quos secutus est noster interpres, significat etiam prunam viuam, seu carbonem incensum. Pagninus vertit carbonem. Poteris clarius vertere, carbonem incensum. Fortasse alludit propheta ad altare holocausti, vbi* Leuit. 6. *erat perpetuus ignis: vt Leuitici sexto litera diuina testantur, Septuaginta verterunt ἄνθρακα, nomen æquiuocum. Significat enim ἄνθραξ prunam, & carbunculum gemmam preciosam, quæ & nomine & colore carbonem incensum imitatur. Non erat hic calculus quicunque lapillus, sed splendidissima gemma ab altaris igne ablata, & in medio igne constituta. Esaias ad munus concionandi subeundum purificatus est igne charitatis à seraph, hoc est, ab incendio seu incenso, vt esset di-* B *uino amore inflammatus. Moyses priusquàm ad Pharaonem* Exod. 3. *mitteretur, ad flammam ignis rubi ardentis accedere iube-* Act. 2. *tur. Apostoli inflammati linguis ignis cœperunt ardenter concionari. Vnde colliges esse summè necessarium concionatoribus diuinum ignem animos illuminantem, purificantem, & accendentem. Id intelligens Dauid priusquam diceret* Psal. 50. *in Psalmo:* Docebo iniquos vias tuas, petit, *Spiritum rectum, Spiritum sanctum, Spiritum principalem, vt in eodem Psalmo licet videre. Non tibi citò hominem quemcunque, sed diuinum vatem, sapientia, sanctitate, & animi amplitudine excellentem, nobilitatéque præstantem.*

2 Et adhuc in ea decimatio, & conuertetur, & erit in ostentionem sicut terebinthus, & sicut quercus, quæ extendit ramos suos.] *Textus cui Diuus Hieronymus adiecit commentaria, ita habet:* Et adhuc in ea erit decimatio, & rursus erit in deprædationem sicut terebinthus, & sicut quercus, quę proiecit fructus suos. *Quæ verba Diuus Hieronymus in hunc modum interpretatur: Vix decima pars Iudæorum relinquetur à Tito & Vespasiano. Sed postea Iudæi, qui euaserunt ex bello, multiplicabuntur. At veniet Adrianus Imperator, & tũc ipsa reliquiæ Iudæorum iam multiplicatæ erunt rursum in direptionẽ. Capientur enim ab Adriano, & affligentur. & erunt veluti* E *terebinthus & quercus, quæ glandes amiserunt. Quod accidit anno quinquagesimo à captiuitate sub Tito & Vespasiano. Hæc Diuus Hieronymus. Vbi cõmunis versio habet:* ad ostẽsionẽ, *est in Hebræo* לבער *lebaer, à verbo* בער, *quod significat præter alia cõburere, ardere, & excidere. Vnde Pagninus vertit:* in excisionem. *Potest verti:* ad excidendum, *vel ad comburendũ, vel ad ardendũ sicut quercus sterilis & inutilis. Vbi vides Iudæos comparari quercui sine fructu, quæ nihil valet nisi ad ardendum, & comburendum, & secandum.*

Argumentum capitis VII.

Narrat diuinus vates immanem duorum regum Syriæ & Samariç contra Hierosolymam euolationem. Ostendit Dei misericordiam & potentiam, qui Iudæorum statum occidentem afflictúmque erexit, eorúmque ciuitatem obsessam ab hostibus seruauit. Et inde sumpta occasione e Iudæorum liberatione vaticinatur de diuino virginis Mariæ partu, & Christi seruatoris nostri admirabili aduentu. Qui diuina pietate motus humanam naturam inexplicabili ratione sibi ideò copulauit, vt in humana forma delitescens nos à dæmonis crudelissimi tyranni captiuitate liberaret, ad ęternámque beatitudinẽ tandẽ perduceret.

CAPVT VII.

ET [a] factum est in diebus Achaz filij Ioatham, filij Oziæ, regis Iuda. Ascendit Rasin 4. Reg. 16.
rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ rex Israel in Ierusalem, ad præliandum contra F
C eam: & non potuerunt debellare eam. [b] Et nuntiauerunt domui Dauid dicentes:
[c] Requieuit Syria super Ephraim: & [d] commotum est cor eius, & cor populi eius sicut mouentur ligna syluarum à facie venti. Et dixit Dominus ad Esaiam. [e] Egredere in occursum Achaz tu, & qui derelictus est [f] Iasub filius tuus, [g] ad extremum aquæ ductus piscinæ superioris in via agri fullonis. Et dices ad eum: [h] Vide vt sileas. Noli timere, & [i] cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumigantium istorum in ira furoris Rasin regis Syriæ, & filij Romeliæ, eò quòd consilium inierit contra te Syria in malum, Ephraim, & filius Romeliæ dicentes: Ascendamus ad Iudam, & suscitemus eum: & euellamus eum ad nos: & ponamus regem in medio eius filium Tabeel.

EXPLANATIO.

a *Et factum est.*] Rege Ozia vidit Esaias ea, quæ primis quinque capitibus scripta reliquit: quo mortuo regnauit Ioatham filius eius, sub quo vidit Propheta ea, quæ sexto capiti mandauit. Cùm verò Ioatham migrasset ex vita, obtinuit regnum filius eius Achaz, homo impius & flagitiosus: qui relicto vero Deo, contempto diuino cultu, ad prophanos gentium ritus animum transtulit, fictos commentitiósque deos turpiter coluit, & in religione violanda impias frau- 2. Para. 28. des concepit. Ideò eum Deus meritò oppressit, & afflixit. Nam, vt diuina asserit historia, fuit à regibus Syriæ & Samariæ, & à Palestinis victus & immaniter vexatus. Hostes eius non tam suis viribus, quàm eius sceleribus pugnãtes eum vicerunt, eiúsque gentibus magnam cladem intulerunt, de quibus magnas victorias reportarunt. Aequum enim fuit, vt qui Deum dereliquerant, suæ impietatis pœnas luerent. Sed omnia hæc bella voluit Propheta silentio transire. Illud tantummodo refert, in quo Rasin rex Syriæ & Phacee rex Samariæ memores superioris victoriæ, prædæque magnitudine excitati de euertenda Hierosolyma conspirarunt. At liberauit tunc Deus re-

gem

A gem Achas cum populo Iuda, quoniam sæpe vbi de-
est præsidium humanum, ostenditur diuinum. Habes
4. Reg. 16. hanc historiam quarti libri Regum capite sextodeci-
mo. Illud est animaduertendum, Rasin sonare vo-
luntatem: Phacee verò, aperientem. Qui voluntatem
aperit, eique finem proponit, intellectus est: nam vo-
luntas ex se cæca est. Hæ igitur duæ potentiæ depra-
uatæ voluntas & intellectus vrbem Hierosolymam,
hoc est pacis visionem, animique tranquillitatem
conturbare & expugnare contendunt: sed diuino
præsidio vincuntur.

b *Et acquieuerunt domui Dauid.*] Hoc est duabus tri-
bubus Iudæ & Beniamin sequentibus domum Daui-
dis. Rex Iuda est rex duarum tribuum. Rex Israel,
rex Ephraim, rex Samariæ, rex decem tribuum,
idem est.

c *Requieuit Syria super Ephraim.*] Id est exercitus Sy-
riæ coniunctus est cum exercitu decem tribuum. Si-
1. Reg. 7. milis Hebraismus est libri primi Regum capite septi-
mo: *Requieuit omnis domus Israel post Dominum*, Id est,
adhæsit illi.

d *Et commotum est cor eius.*] Timuerunt tam rex Iu-
da quàm populus, & veluti arborum folia ventorum
flatibus agitata contremuerunt.

B e *Egredere in occursum Achaz.*] Imminebant hostes, &
in illud discrimen ventum erat, vt ex eorum mani-
bus euadere nemo crederet. Debilitatis ergo Iudæis
& animo cadentibus voluit Deus suam ostendere po-
tentiam. Hinc colligimus nunquàm esse de diuino
præsidio desperandum. Quin potius cùm fuerimus
in afflictionibus, ærumnisque versati, & in periculis
constituti, debemus animum erigere, in Deóque
spem omnem & fiduciam collocare. Ipse enim qui
Gen. 12. eripuit Abrahamum à Chaldæis, Susannam à falso
Gen. 19. testimonio, Danielem à lacu leonum, tres pueros à
Gen. 37. camino ignis ardentis, beatum Petrum à carcere,
Dan. 13. beatum Paulum à naufragio, qui denique eum firmo
Dan. 14. atque erecto animo inuocantibus opem tulit, quo-
Dan. 3. modo nos in periculis & calamitatibus derelinquet,
Act. 12. si eius præsidio confidentes ad ipsum tanquam ad
Act. 27. arcem munitissimam confugerimus? Ait enim diui-
2. Cor. 11. nus ille vates & clarissimus rex Dauid: *Iacta super Do-
Psal. 54. minum curam tuam, & ipse te enutriet, & non dabit
in æternum fluctuationem iusto.* Vbi *pro cura tua*, est
in Hebraico *iehabecha*: quæ dictio præter alia onus
siue pondus significat. Omnes qui tali pondere
Matt. 11. premuntur vocat Christus apud Matthæum in-
C quiens: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis,
& ego reficiam vos.* Ne igitur ob afflictionum ponde-
ra desperemus, cùm subleuatorem Deum habeamus,
qui nos clamantes ærumnarum aquis agitatos ea-
rúmque pondere submersos absque dubio eripiet.
Psal. 17. Hoc sentiebat Dauid, cùm ita canebat: *Assumpsit
me de aquis multis: eripuit me de inimicis meis fortissimis,
& ab his qui oderunt me, quoniam confortati sunt super me.
Præuenit me in die afflictionis meæ, & factus est Dominus
Psal. 90. protector meus.* Et alio in loco inducit Deum in hunc
modum aientem: *Cum ipso sum in tribulatione, eripiam
eum, & glorificabo eum.*

f *Iasub filius tuus.*] Hinc colligunt nonnulli alium fi-
lium habuisse Esaiã, qui se ad hostes contulerat, quem
dicunt esse Rabsacem, de quo posteà agetur c. 36.

g *Ad extremum aquæductus piscinæ superioris.*] Duæ
erant piscinæ siue cisternæ Hierosolymæ propter
fontium inopiam. Ex vna quæ erat in parte superiore
extra ciuitatem, quæ ob eam causam superior appel-
labatur, veniebat per aquæductum aqua ad alteram,
quæ erat in ciuitate, & appellabatur inferior. In ex-
tremo huius piscinæ superioris erat Achaz fortasse
prouidens ne eam hostes euerterent, cùm Esaias ad
eum accessit.

h *Vide vt sileas.*] Id est, noli timorem tuum verbis
ostendere. Vel, noli Deum tuum blasphemiis laces-
sere.

i *Cor tuum ne formidet à duabus caudis titionum fumi-
gantium.*] Id est, ne timeas regem Syriæ & Samariæ,
qui propter iram, superbiam, & furorem titionibus
incensis atque fumigantibus comparantur. Caudas
appellat Propheta extremitates, vbi ignis est in tor-
ribus. Et fortasse hos reges caudis comparauit, quia
in illis finitum fuit regnum Syriæ & Samariæ. Tu
verò considera eos qui rempublicam gubernant, si
sint sceleribus contaminati & obstricti, titiones esse
non lucentes, sed comburentes & fumigantes. Con-
trà verò principes illi atque præsules, qui vitam ad
certam rationis normam dirigunt, iustitiámque hu-
manis opibus anteponunt, virtute, vita, & exemplo
mundum illuminant: & eam ob causam lux mundi
rectè appellantur. Ita Christus Deus noster Apo- Matt. 5.
stolis dicebat: *Vos estis lux mundi.* Aspicis igitur &
animo percipis, quæ sit inter bonum & malum prin-
cipem & præsulem differentia. Bonus, lux est splen-
dens, ardens, illuminans: iniquus verò, torris est
siue titio, vt hîc à Deo appellatur, nullum splendo- E
rem emittens, sed comburens, exulcerans, oculos
aggrauans, & ad lachrymas prouocans, & totam de-
nique domum, hoc est, totam congregationem con-
taminans & nigredine afficiens. Et aduerte. Non cõ-
paratur iniquus gubernator titioni ex vna tantùm
cauda fumiganti, sed ex vtraque: quoniam nulla par-
te eum poteris accipere quin comburaris. Si eum
mones, exulcerat te, vehementérque opprimit. Si
eum laudas adulationibúsque fallis, tu teipsum per-
dis, & animo tuo perniciem moliris. Sed melius est
vt in afflictiones incidas, & corpore crucieris, dum-
modò non discedas à virtute, neque deiiciaris à gra-
du constantiæ, quàm vt per flagitia perpetuum prin- Similitudo
cipis fauorem consequaris. Est enim talis fauor velu-
ti hedera arborem amplectens caducam, corruptis
defixam radicibus, ruinam quotidie minantem. Nam
etsi princeps dum vixerit, te amore & fauore prose-
quatur, tamen fluxus est, infinitis periculis expositus:
& velis nolis est è vita excessurus, & tu corrues fauo-
re destitutus, ex illius gloriæ, quam perpetuam pu-
tabas, gradu præcipitatus. Tu verò qui subditus es,
mundi fauorem non curans, ne timeas iniquos prin-
cipes & præsules, si ad Deum aspiraueris, in eóque
spem tuam posueris. *Non formidet cor tuum à duabus
caudis titionum fumigantium.* Nam *si Deus pro nobis*, vt F
ait Apostolus, *quis contra nos?* Sed dic cum Dauide, Rom. 8.
Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Et alio in Psal. 26.
Psalmo: *Quoniam in te eripiar à tentatione.* Et quamuis Psal. 14.
te hostium furor inuadat, tranquilla tamen mente
consiste. Nam si iustitiam colueris & pietatem, quis
te poterit veri honoris ornamentis spoliare? *Iustus*, vt
ait diuinus psaltes, *vt palma florebit, sicut cedrus Liba-
ni multiplicabitur.* Habes pro te Deum, de quo canit Psal. 91.
idem vates: *Liberabit pauperem à potente, & pauperem Psal. 71.
cui non erat adiutor.* Non est in mundo qui valeat vi-
rum iustum virtutúmque mœnibus munitum lædere
& à gloriæ altissimo gradu præcipitare. Vide quid
Deus dicat Ieremiæ: *Ego quippe dedi te hodie in ciuita- Ierem. 1.
tem munitam, & in columnam ferream, & in murum
æreum super omnem terram.* Vbi vides virum sanctum
cum ciuitate monitã, columna ferrea & muro æreo
comparari. Amos propheta capite septimo ait se vi- Amos 7.
disse Dominum super murum litum: vbi Diuus Hie-
ronymus per hunc murum Apostolos intelligit, cæte-
rósque viros sapientia atque virtute præstantes. Ibi
enim Septuaginta interpretes pro muro lito murum
adamantinum, ob sanctorum firmitudinem & con-
stantiam interpretantur.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT VII.

Iasub. 1 Et qui derelictus est Iasub filius tuus.] *Pro Iasub in Hebraico est* ישוב *à verbo* שוב, *quod significat conuertere. Sonat igitur Iasub conuertetur. Voluit hoc nomine significare reliquias Iudæorum esse ad Christum conuertendas. Præcepit Deus Esaiæ, vt filium suum Iasub assumeret, vt nominis significatione rei euentum significaret.*

2 Si non credideritis, non permanebitis.] *Nempe in regno. Pro credere & permanere in Hebraico est vnum atque idem verbum, nimirum* אמן *aman. Sed priori loco est tertiæ coniugationis vocis actiuæ, quæ appellatur hiphil, & significat credere: Secundo verò loco est primæ coniugationis passiuæ, quam appellant niphal, & significat esse firmum, certum, stabilem, & permanentem. Ideò rectè vertit interpres noster:* Si non credideritis, non permanebitis. *Et quoniam qui firmi certique sunt in re aliqua, eam intelligere censentur, ideò adducti hac ratione verterunt*
B *Septuaginta interpretes:* Si non credideritis, non intelligetis. *Quasi illis dicat propheta: Nisi Dei verbis fidem adhibueritis, vera intelligentia carebitis. Vbi aspicis infideles omnes esse vera intelligentia sapientiáque destitutos. De*
Rom 1. *illis enim ait in hunc modum Diuus Paulus in epistola ad Romanos.* Euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes stulti facti sunt. *Diuus Augustinus inquit intellectum esse præmium fidei. Et rectè quidem. Est enim perspicuum, fidem illuminare, admirabilémque intelligentiam tribuere. Pagninus vertit:* Si non creditis, est, quia non estis stabiles. *Hoc est, Ideò mihi non creditis, quia non estis in solido fidei fundamento constituti. Potest verti:* Si non credideritis, non eritis stabiles, *vel fideles, vel fortes, vel perseuerantes.*

2 Et non tentabo Dominum.] *Pro tentabo est in Hebraico* אנסה *anasseh, à verbo* נסה *nasah, quod significat tentare, quam significationem secutus est noster interpres, Potest esse à verbo* נשא *nasas, quod significat extollere & exaltare. Ideò poterat verti:* & non exaltabo Dominum.

3 Ecce virgo concipiet.] *Pro virgine est in Hebraico* עלמה *almah, quod nomen significat virginem. Et non so-*
C *lùm hoc in loco, sed etiam in capite vigesimoquarto Genesis, vbi in Hebraico est hæc dictio* עלמה *vertit interpres* Gen. 24
Latinus virginem, inquiens: Virgo quæ egredietur ad hauriendam aquam. *Et lingua Punica, quæ vt ait Diuus Hieronymus, de Hebræorum fontibus manare dicitur, almah virginem significat. Et Septuaginta interpretes natione Hebræi, & apud Hebræos, & clari in primis, linguæque Græcæ peritissimi verterunt hoc in loco ἡ παρθένος, quod nomen propriè virginem absque dubio significat. Nihilominus tamen audent nunc Iudæi asserere hoc non intelligi de virgine, sed de vxore Esaiæ, quanquam ex illis nonnulli dicant esse de vxore regis Achaz intelligendum, quarum vtraque virum cognouerat, neque volunt fateri hoc nomen virginem significare: imò omnes Septuaginta fuisse hoc in loco deceptos asseuerantèr affirmant, suorúmque Rabbinorum antiquorum commentarios, in quibus pro* עלמות *alamoth* בתולות *bethuloth interpretantur, omnino reiiciunt. Dictio enim bethuloth sine vllo dubio virgines significat, vt ipsi facilè confitentur. Quàm falsa & inepta sint horum Iudæorum interpretationes, in explanatione ostendimus. Deriuatur hæc dictio almah à verbo* עלם *alam, quod significat latere & abscondere. Vnde significat non quamcunque virginem, sed eam,* E
quæ est abscondita, de cuius integritate dubitare nemo possit: & quæ est non vetula, sed adolescentula. Ideò Latinus inter- Cant. 1.
pres in primo Canticorum capite vertit: Adolescentulę dilexerunt te. *Vbi in Hebraico est alamoth, & in commen-*
tario Hebraico exponitur bethuloth. Et in Prouerbiis capite Prou. 30.
trigesimo vbi scriptum est: Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: viam aquilæ in cœlo, viam colubri super terram, viam nauis in medio mari, & viam viri in adolescentia, *pro adolescentia debet esse in adolescentula, siue in virgine: est enim in Hebraico idem vocabulum almah, & ita habent nonnulli codices Latini. Sed vitio typographorum effectum esse existimo, vt pro adolescentula deprauatè scriberetur adolescentia. Hoc mysterium ait Salomon sibi fuisse occultum & arcanum. Quis est hic homo, cuius viam in virgine adolescentula & abscondita ignorabat Salomon, nisi Christus de Spiritu sancto conceptus, & de virgine sanctissima Maria admirabiliter natus? Hanc vnicam inexplicabilémque generationem non poterat humano intellectu percipere Salomon. Quamuis enim intelligeret concepturam esse virginem, Emanuelémque parituram, viam tamen & inenarrabilem modum comprehendere nequaquam poterat. De qua dicebat Esaias capite*
quinquagesimotertio: Generationem eius quis enar- Esa. 53.
rabit? F

Argumentum capitis VIII.

Describit diuinus vates admirabilem sanctissimæ virginis Mariæ partum. Id quod fecerat capite superiore. Celebrat victoriam, quam Christus erat de dæmone reportaturus. Vaticinatus venturas esse Assyriorum copias in Iudæam, totámque regionem excepta Hierusalyma, vastaturas. Prædicit Syriæ & Samariæ excidium & vastitatem. Hortatur populum suum ad Dei timorem, verámque religionem amplexandam. Præcinit Christum fore eum timentibus & colentibus in sanctificationem, in petram autem offensionis impiis Iudæis, ipsius Christi Dei nostri diuina opera damnantibus, eiúsque gloriam deformare atque extinguere cupientibus. Piorum enim animos erigit Deus, & ad altissimam dignitatem extollit, & ad vitam tandem æternam perducit. Illi autem qui se vitiis dediderunt, eiusmque se quasi ministros præbuerunt, Christi sanctissimis operibus offendentur. Quò fit vt ad æternos miserias præcipites ruant. Tandem docet vanos esse ariolos, tollendámque esse omnem superstitionem, & ad sacram Dei legem confugiendum.

CAPVT VIII.

ET [a] dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis: [b] Velociter spolia detrahe, citò prædare. Et [c] adhibui mihi testes fideles: Vriam sacerdotem, & Zachariam filium Barachiæ: & [d] accessi ad prophetissam, & concepit, & peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen eius, Accelera spolia detrahere, Festina prædari. Quia [e] antequàm sciat puer vocare patrem suum & matrem suam, auferetur fortitudo Damasci: & [f] spolia Samariæ coram rege Assiriorum. Et adiecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: [g] Pro eo quòd abiecit populus iste aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio, & assumpsit magis Rasim, & filium Romeliæ, propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas, regem Assiriorum, & omnem glo-

riam

A riam eius. Et ascendet super omnes riuos eius & fluet super vniuersas ripas eius, & ibit per Iudam inundans, & transiens [h] vsque ad collum veniet. [i] Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emanuel. D

EXPLANATIO.

a *Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem.*] Vult Propheta iis verbis ostendere, rem hanc quam vult consignare literis, & mandare monimentis, magnam esse, dignámque absque dobio quam nulla vnquam deleat obliuio. Cur eoim ad tam pauca verba scribenda, erat librum magnum sumpturus, oisi vellet mysterij magnitudinem significare? Nam qood maius illustriúsque mysterium esse potest, qoàm virginem concipere, eúmque parere, qui est veros Deus & veros homo, hominum generis restaurator, ipsius matris, quæ eum genuit, creator, totiusque mundi redemptor? Est etiá altera causa ob quam iussit Deus esse librum magnum, nempe vt posset ab omnibus
B videri, ne ob eius paruitatem se aliquis excusaret. Et eam ob causam præcepit Esaiæ, vt scriberet stylo hominis, hoc est manifesto, & verbis humanis, literísqoe notis, vt omnes possent id, quod erat scribendum, intelligere. Et hanc rationem affert Ionatham in
Habac. 2. Thargum. Voluit Deus etiam hac io re suam erga homines clementiam significare. Idem præcepit Prophetæ Habacuc in hunc modum: *Scribe visum, & explana eum super tabulas, vt percurrat qui legerit.* Ac si diceret: Scribe vaticinationem, eámque planè explicat, vt qui legerit, possit eam facilè intelligere.

b *Velociter spolia detrahe, citò prædare*] Hæc est prophetia, quam Esaias in libro magno scribere iubebatur. Vide quàm pauca verba, sed considera quàm sublimia mysteria in illis includantur. Capite superiore prædixit sanctus vates nomen & admirabilem Emanuelis natiuitatem: nunc alia eius nomina, verbis quidem differentia, sed re idem significantia, scribit: quibus oostram à dæmone liberationem significant. Est igitur sensus. Hactenos diabolus homines oppressit, huiusque mundi principatum obtinens exercuit tyrannidem immanissimam, sed ipse eiicietur foras. Ideò tu puer ô Emanuel detrahe velociter eius spo-
C lia, aufer homines ab eius potestate & miserrima seruitute, ipsi enim sunt spolia, quæ es ab illo ablaturus: ea citò eripe, ipsumque dæmonē prædare: vltrà eū regnare ne patiaris. Id fuisse à Christo seruatore nostro factum, & hanc vaticinationem impletam, ipsa Euangelia asserunt, nos planè cognoscimus. Non existimes hanc Christi victoriam fuisse tunc primò ab Esaia prænuntiatam: nam in mundi principio fuit à Deo prædicta, & postea à Moyse literis contestata. Cùm primùm nostri primi parentes ob diuini præcepti transgressionem in grauissimum crimen incidissent, ita Deus serpenti, qui Euam seduxit, & in posterita-
Gen. 3. tem fuerat crudelissimum excidium machinatus, allocutus est: *Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius, & ipsa conteret caput tuum.* Vel, vt est in Hebraico, *& ipsum conteret caput tuum.* Quæ est hæc mulier, nisi virgo sanctissima Dei genitrix Maria? Quid per eius semen, nisi Christus Deus noster intelligitur? Hunc dicit esse dæmonis caput contriturum. Cui existimas reseruatam fuisse hanc victoriam, nisi Christo Deo nostro, qui spolia detraxit ab hoste antiquo, eiúsque caput contriuit, hominúmque genus ad veram dignitatem & amplitudinem reuocauit? Communis versio attribuit virgini Mariæ hanc victoriam, dicens: *Et ipsa conteret caput tuum.* Quoniam ipsa Christum genuit, qui eam victoriam de dæmone reportauit, vt oos ad vitam perduceret beatam & immortalem. At litera Hebraica ad virginis fructum hanc victoriam refert. Non enim dicit: Et ipsa, sed, *Et ipse*, nimirum virginis fructus. Et ita transtulit Pagninus, & nonoulli alij.

c *Adhibui mihi testes fideles.*] Scripsi ea, quæ mihi præcepit Deus, & assumpsi testes magnæ fidei & integritatis, nempe Vriam sacerdotem & Zachariam filium Barachiæ, viros claros, qui magnam celebritatem sermonis hominum fuerant consecuti. Hi certò sciunt me sumpsisse librum magnum, cui ea quæ mihi Deus præceperat, mandaui. Vrias sonat illustrationem siue illuminationem Dei. Zacharias verò E
Dei memoriam sioe memoriam. Hi enim sunt fideles testes, qui à Deo illuminantur, eúmque memoria tenent. Ex quo colliges non esse eos integros testes, qui in ignorantiæ peccatorúmque tenebris versantur, Deúmque obliuiscuntur, neque veritatem neque iustitiam colentes. Christus apud Ioannem in sermone illo amoris plenissimo, quem habuit inter discipulos suos imminente tempore, quo erat acceptis grauissimis contumeliis ex hoc mūdo ad patrem transiturus, hæc verba fecit: *Cum venerit Paracletus, quem ego mittam vobis à Patre Spiritum veritatis, qui à patre procedit, ille testimonium perhibebit de me. Et vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis.* Ac si diceret: Testimonium, qood de me tribuetis ô discipuli mei, fidele erit & incorruptum, quoniam eritis Spiritu sancto incensi, & ea testificabimini, quæ vidistis, quoniam ab initio mearum concionum, meorúmque miraculorum mecum estis. Vbi vides idoneos & approbatos testes, eos esse, qui & iusti sunt, & ea, quæ testantur, certò sciunt. Debet iudex considerare sint ne testes integri an deprauati, nimiáque affectione corrupti. Vt enim solis radius per vitrum variis depictum coloribus ingrediens, vitri colores, non autem suum representat, vt cùm sol sit vnus atque idem, diuersus tamen pro colorum varietate appareat: sic homo affectu corruptus, non veros atque natiuos colores rebus tribuit, sed qualis est eius affectio tali colore rem ipsam depingit: vt cùm vnum atque idem sit factum, in hoc illud laudet, in alio verò vituperet, ingrediens enim iudicium per affectum, ipsius affectus colorem ostendit. Ex qoo coosequitur vt eius testimonium aliorum facta sæpenumerò deprauate representet. Prudenter equidem Agesilaus vt est apud Plutarchum, qooties audiebat aliquos de aliorum aut laude aut vituperio testimonium dicere, existimabat non minus esse inquirendos & discendos eorum mores, qui loquabantur, quàm eorum, de quibus verba faciebant.

Ioan 15.
Iudicis munus.
F
Similitudo

d *Accessi ad prophetissam.*] Postquam ex Dei præcepto, inquit, scripsi in libro magno mysterium redemptionis humanæ per Christum, & adhibui mihi testes fideles, accessi mente ad prophetissam illam virginem Mariam sacratissimam, & diuino lumine illustratus vidi fore, vt ipsa conciperet & pareret, integra & inuiolata virginitate permanente. Et dixit mihi Deus: Filios huius virginis est puer ille, qui vocabitur Emanuel. *Tu etiam voca nomen eius, accelera, spolia de-*

A *trahe, festina prædari.* Accelera spolia detrahe, siue spolia pertrahere, est vnum nomen, festina prædari alterum, sed in idem recidens. Voluit Deus his nominibus ostendere esse Christum magna cum festinatione à dæmone mundum erepturum.

c *Antequam sciat puer vocare patrem suum & matrem suam.*] Confirmatio est eius, quod dixerat, esse Christum cum magna festinatione mundum à dæmonis fauce ereptutum. Quasi dicat priusquam Emanuel humanitate assumpta ad id perueniat ætatis, in qua pueri sciunt vocare patrem & matrem, auferet atque destruet mundi fortitudinem & sapientiam. Nam quid aliud fuit Christi natiuitas eiúsque in mundum aduentus sine humanis armis, sine copiis & hominum exercitibus, sine bellico apparatu, quàm inanis mundi fortitudinis euersio? Voluit statim in infantia Christus indicare nulla arma, nullam mundi fortitudinem, nullas hominum munitiones, tantam habere firmitudinem, vt in illis fiduciam collocaremus; sed in Christi fide charitate formata, in vera religione, in mundi contemptu, in perpetua virtutis constantia esse veram fortitudinem cõstitutam. Quid

B aliud fuit nasci Christum inter paleas & fœnum, &

Luc. 2. reclinari à virgine sanctissima in humili præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio, vt ait Euangelista, quàm humani fastus, inanis gloriæ, hominum pompæ, & huius mundi sapientiæ, apertissima damnatio? Quid aliud fuit nasci in itinere & in diuersorio, nisi docere vitam hanc viam esse & diuersorium, non permanens domicilium? Quid aliud fuit illa profunda humilitas quàm mundi superbiæ & iactantiæ clarissima improbatio? Quid aliud fuit illa summa paupertas, quàm humanæ prosperitatis, fluxatúmque opum inconstantium in casúmque sitarum contemptio? In illa inopia voluit delitescere summus ille omnium rerum opifex, amplissimúsque cœli moderator & rector qui naturam vniuersam imméssa virtute coërcet & continet, totius vniuersi inuictissimus imperator, vt doceret fundamentum Christianæ philosophiæ, veræque religionis initium in rerum huma-

1. Cor. 1. narum contéptione ac despicientia cõsistere: uósque ad cœlestis patriæ desiderium firmissimámque æternitatis spem & fiduciam excitaret. Cùm igitur Christus natus est, statim incœpit auferre fortitudinem Damasci. Stultam enim fecit Deus huius mundi sa-

C pientiam. Et vt verbis vtar Apostoli, *quæ stulta sunt mundi, elegit Deus, vt confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit, & ea, quæ non sunt, vt ea, quæ sunt, destrueret.* Vocat hoc in loco Diuus Paulus ea, quæ non sunt, res illas, quæ nullius esse momenti videntur, & pro nihilo putantur. Si attentius velimus intueri, videbimus apertissimè summam fuisse Christi seruatoris nostri in mũdi restautatione celeritatem. Cum primùm natus est in mundo, cœpit saluum fa-

Luc. 2. cere mundum. Statim adduxit ad se pastores, qui an-

Matt. 2. gelis concinentibus Christúmque nuntiantibus ad præsepium peruenerunt: & Magos Orientales ex distantibus prouinciis ad se velociter perduxit: vt significaret non solùm Iudæorum reliquias, quæ per pastores Iudæos significabantur, sed etiam gentes, quarum primitiæ erant magi illi Orientis, esse salutem consecuturas. Cùm rex aliquis vult principem filium suum designare regem, conuocat vrbium legatos, qui iurent se esse principi obtemperaturos. Fiunt conuentus, & designatur rex. Constitutus est Christus rex à Deo patre, iuxta id, quod ipse de se ait in Psalmo: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion*

Psal. 2. *montem sanctum eius.* Quod intelligitur quatenus ille homo est: Nam natura diuina Christus æqualis est Patri, sempérque regnum obtinuit. Venerunt totius orbis legati, pastores ex Iudæis, & Magi ex D

gentibus, vt hunc regem recognoscerent & adorarent. O fœlix Bethleem! ô amplissimum atque ex- Ioan. 6.

cellentissimum diuersorium! ô domus panis! id enim significat, vbi natus est panis ille viuus, qui de cœlo descendit: vbi facti sunt conuentus cœli & terræ, & verus totius vniuersi princeps & rex à Iudæis & gentibus, & angelis, reliquísque cœlitibus recognoscitur & adoratur. In te natus in tempore ille, qui est sempiternus, cœpit velocissimè mundum restituere. At sentienda quidem est, omníque lachrymarum abundantia sæpenumerò deploranda obliuio nostra, qui Deo acceleranti & festinanti vt nos liberet & seruet, non occurrimus, sed in nostra ignauia & pernicie torpemus. Consideremus Dei celeritatem & nostram desidiam, Dei solicitudinem & nostram inertiam. Cur non festinamus, si Deus festinat? Quid respondebit nostra socordia Christi velocitati? Venit Deus in mundum, & dedit semetipsum pro peccatis nostri, vt nos eriperet à præsenti sæculo nequam, vt verbis Paulinis vtar in epistola ad Galatas, *& nos iterum atque iterum vincu-* Gal. 1.

lis nosipsos astringimus, & in desidia nostra permane- E

mus. Acceleremus igitur, & accinctis renibus nostris, baculos manu tenentes, vt Deus in Exodo præcipiebat, comedamus festinantes. Et vt ait Exod 12.

Diuus Paulus in epistola ad Hebræos, *festinemus* Hebr 4.

ingredi in illam requiem, vbi Dei visione in æternum fruamur.

f *Et spolia Samariæ coram rege Assyriorum.*] Auferet Emanuel spolia Samariæ: hoc est, homines mundi à diaboli potestate coram ipso diabolo, idem dicit alio in loco idem Propheta iis verbis: *Ideò dispertiam ei plurimos & fortium diuidet spolia.* Idem etiam Christus apud Lucam significauit ita dicens: *Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea, quæ possidet.* Infrà. 53.

Si autem fortior illo superueniens vicerit eum vniuersa arma Luc. 11.

eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet. Hæc spolia sunt homines, quos Christus à dæmonis potestate ereptos distribuit. Nam ipse, vt ait Diuus Paulus in epistola ad Ephesios, *dedit quosdam* Ephe. 4.

quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores & doctores. Vicit igitur Christus dæmonem, eiúsque captiuitatem sibi captiuauit, & in cœlum adduxit. Id quidem est, quod F

ait Apostolus in eadem epistola: *Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem.* Hoc est homines, qui Ephe. 4.

antea erant spolia Samariæ, ab exilio ad cœlestem patriam adduxit. quod Dauid multò antea cecinerat, quamuis & hoc ita sit, existimo tamen hoc etiam de materiali Samaria & Damasco ciuitate Syriæ dictum Psal. 67.

esse. Prædicit enim his verbis Propheta victoriam, quam Assyriorũ rex de Syria & Samaria reportauit, quod fuit priùs, quàm puer sciret vocare patrem & matrem, hoc est, priusquàm Christus nasceretur. Sed hæc victoria significabat Christi victoriam, qui erat de diabolo, mundo, & morte triumphaturus. Quod factum fuit, quando multi ex Iudæis, plurésque ex gentibus in Christum crediderunt, & repudiata superstitione, ad veram pietatẽ & religionem animum applicuerunt, séque Christo libenter dedicarunt. Iudæi per hanc prophetissam intelligunt, vt dixi, vxorem Esaiæ: ad quem dicunt eum coram fidelibus testibus Vria & Zacharia accessisse, ex eóque congressu filium genuisse, qui vocatus fuit, *Accelera, spolia detrahere, festina prædari.* Sed quis non videt Iudæorum impudentiam? qui Esaiæ prophetæ sanctissimo eam turpitudinẽ tribuunt, quã ne lenones quidem admitterent? Qui enim fieri potest vt modestissimus sãctissimúsq; vates corã hominibus venereum actum exercuisset? cùm non dicam homines, sed etiam quædam

bruta

A bruta animalia nolint cum fœmiuls congressum habere nisi in locis abstrusis, ab huminúmque conspectu remotissimis? Id enim de elephantis & camelis Aristoteles libro quinto de natura animalium capit. secundo scribit. Præterea puer natus ex tali congressu natus fuisset decem & nouem annos cùm Samaria

4.Reg.17. & 18. 2.Par.32. euerteretur. Illa enim, vt constat ex quarto Regum, & secundo Paralipomenon, euersa fuit anno sexto regis Ezechiæ: puer autem, si verum est, quod dicunt Iudæi, conceptus fuit secundo anno Achas regis Iuda. Inter annum autem secundum Achas & sextum Ezechiel, si rectè computes, inuenies viginti annos interfluxisse. quomodò igitur fieri posset, vt puer nesciret vocare patrem & matrem iam natus annos saltem decem & nouem? Ex quo apertissimè colliges falsam commentitiámque esse hanc Iudæorum opinionem, neque posse cum ratione, neque cum scripturarum veritate cohærere. Est igitur hæc prophetissa virgo illa sanctissima Dei genitrix Maria, de qua dixerat superiore capite: *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emanuel.* Ad hanc accessit mente diuinus noster vates, cum fuit animo contemplatus Christum parientem, & in virginitate perseuerantem.

g *Pro eo quod abiecit populus iste aquas Siloe.*] Prędicit euersionem Iudęæ per Assyrios quasi dicat: quoniam populus Iudæ, cuius regnum est veluti fons Siloe leniter fluens, suum negligit statum, & spem non in di-

B uino præsidio, sed in regibus Syriæ & Samariæ ponit, eísque vult se subijcere, qui sunt velut fluuij magni suo impetu omnia secum rapientes, ego adducam super eum aquas fluminis rapidissimi, quæ in totá terram se fundant, hoc est potentem immanémque Assyriorum regem, qui totam terram vastet & populetur. Hoc ideò dicit, quia multi ex regno Iuda fauebát regibus Syriæ, & Samariæ quos videbant potentes, eósque sibi reges constituere volebant. Siloe est fons lenis & innoxius ad radices montis Sion, cui regnum Iuda, quod fuerat à Deo constitutum, comparatur. Animaduerte. Iudæi volebant eligere reges Syriæ & Samariæ, illísque subijci. At Deus eos non illis, sed regi Assyriæ seruire fecit. Colligas hinc eos, qui illis nolunt subiici, quibus Deus vult, sed diuinę voluntati nequaquam obtemperantes, alios eligunt, quibus se subiiciant, postea aliis seruire, qui eos opprimant & affligant. Æquum enim est, vt quoniam illi non vis subiici, cui Deus vult vt subiiciaris, ei sis subiectus, cui subijci nequaquam velles. Quomodo vis vt tibi Deus pareat, si tu illi non vis parére? Fac quod

C vult, & faciet quod vis. Illud est præterea obseruandum Siloe sonare missum: missus autem Christus fuit,

Gal. 4 ita enim ait Diuus Paulus in epistola ad Galatas: *Vbi venit plenitudo temporis misit Deus filium suum factum ex muliere, factum sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret.* Est igitur huius loci sensus: Quoniam Iudæorum D populus contempsit & abiecit Messiam à patre missum, & voluit potius scribis & Pharisæis adhærere, ideò eum Deus tradet Romanis, qui eum summis calamitatibus premant. Hic est fons ille cuius aqua cæci Ioan. 9. oculos aperuit, vt est apud Ioannem c. nono. Volens enim Euangelista significare, per fontem illum Christum intelligi, adiecit nominis interpretationem, dicens: *Siloe missum sonare* Est námque Christus fons ille, de quo aiebat regius vates cum patre loquens. Psal. 35. *Quoniam apud te est fons vitæ.* Et Zacharias propheta: Zach. 13. *In die, inquit, illa erit fons patēs domus David, & habitantibus Ierusalem in ablutionem peccatorum.* Fons vitæ, qui tollit peccata mundi, missus à patre fuit, vt cæcorum oculis mederetur. Quis est ille qui mentis oculorum tenebras aufert, nisi Christus seruator noster? Si hunc fontem contempseris, cæcus permanebis, nullo diuinæ gratiæ splendore illustratus, & regi Assyrio, hoc est diabolo huius mondi principi subiicieris, à quo immaniter vexaberis. Si vis lumen oculorum recipere, confuge ad hunc fontem, & detersa cæcitate clarum lumen recipies. Fluit eius aqua leniter, absque strepitu & clamore, quod Christo conuenire iudicat locus Esaiæ capite quadragesimo secundo ita habens: Infrà 42. Matt. 12. *Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem eius* Quem locum Diuus Matthæus duodecimo capite sui Euangelij de Christo interpretatur. E Illud est hoc loco aduertendum, eos reprehendi, qui clamoribus, & contentionibus vtuntur, aquásque Siloe quieté & in silentio fluentes contemnunt. Vt enim in templi Salomonis structura neque audiebatur malleus, neque securis, vt in primo Regum libro 3.Reg.6. Simile. literæ diuinæ testantur, sic in Ecclesia Christi templo celeberrimo & amplissimo nullæ debent esse iniquæ lites, altercationes, & tempestates: sed modestia, trãquillitas, & charitas.

h *Vsque ad collum veniet.*] Id est, vsque ad Hierosólymam, vsque ad quam venit rex Assyrius, sed eam non euertit, quoniam voluit eam Deus tunc seruare. Appellatur autem Hierosolyma collum Iudææ, quòd sit in loco alto sita. Et voluit diuinus vates in assumpta translatione permanere. Comparauit immanem Assyriorum regem aquis inundantibus, omnia secum rapientibus: nunc autem volens earum altitudinem significare, ait totum corpus Iudęæ pręter caput esse aquis cooperiendum, eásque vsque ad collum accessuras. Per caput cum collo, Hierosolyma intelligitur.

i *Et erit extensio alarum eius.* Copias & castra regis As- F syriorum alas extensas vocat, eiúsque potentiam, innumerabilémque militum multitudinem prædicit. Apostrophe est ad puerum Iesum, quem indicat in terra Iudæę nasciturum esse, cùm Iudæam eius terram appellet.

ANNOTATIONES

ex Hebræo in

CAPVT VIII.

1 Accessi ad prophetissam.] *Pro prophetissa est in Hebræo hannehiah, cum articulo. Quapropter poteris vertere: Accessi ad insignem illam Prophetissam.*

2 Auferetur fortitudo Damasci.] *Potest verti:* Auferet fortitudinem Damasci, *nimirum puer Emanuel. Id intelligentes Septuaginta verterunt:* Accipiet fortitudinẽ siue virtutem Damasci in conspectu regis Assyriorum. *Et ita legit Chrysostomus in homilia secunda in Matthæum in opere imperfecto, aut quisquis ille est, qui opus illud composuit. Vbi per virtutem siue fortitudinem Damasci intelligit Magos, sapientes illos Orientales, quos Deus à manu dæmonis eripuit, & accepit. Qui, vt idem author ait, ideò à propheta appellantur fortitudo, siue virtus hoc in loco, quia absque dubio fortitudo, siue virtus vniuscuiusque prouinciæ sapientes sunt. Per regem autem Assyriorum diabolum intelligit principem dæmoniorum. Quidam vertit:* Tollet copias Damasci. *Pagninus.* Tollet opes Damasci: *quod ferè in idem recidit. Quod de nullo puro homine dici potest. Quis enim priusquam sciat vocare patrem aut matrem, imò priusquam nascatur, posset Damascum euertere, eiusque fortitudinem,*

A copias, diuitias auferre? Est igitur perspicuum non posse hanc vaticinationem nisi de Christo explanari. D

[a] Congregamini populi,& vincimini,& audite vniuersę procul terrę:confortamini,& vincimini:accingite vos,& vincimini, inite consilium,& dissipabitur. Loquimini verbum, & non fiet,quia nobiscum Deus. [b] Hęc ait Dominus ad me sicut in [a] manu forti erudiuit me, ne irem in via populi huius,dicens:Non dicatis:coniuratio. Omnia enim quæ loquitur populus iste,coniuratio est. [c] Et timorem eius ne timeatis,neque paueatis. Dominum exercituum ipsum sanctificate:ipse pauor vester,& ipse terror vester. [d] Et erit [a] vobis in sanctificationem,in lapidem autem offensionis & in petram scandali [e] duabus domibus Israel, in laqueum & in ruinam habitantibus Ierusalem. Et offendent ex eis plurimi & cadent,& cōterentur,& irretientur,& capientur. [g] Liga testimonium,signa legem in discipulis meis. Et [h] expectabo Dominum,qui abscondit faciem suam à domo Iacob,& præstolabor eum. [i] Ecce ego & pueri mei,quos dedit mihi Dominus in signum,& in portentum Israel à Domino exercituum,qui [k] habitat in monte Sion. Et cùm dixerint ad vos: [l] quærite à pythonibus, & à diuinis,qui strident in incantationibus suis. [m] Nunquid non populus à Deo suo requirit visionem pro viuis à mortuis? Ad legem magis & ad testimonium. [n] Quòd si non dixerint iuxta verbum hoc,non erit eis matutina lux. Et transibit per eam, & corruet & esuriet, & cùm esurierit,irascetur,& maledicet regi suo,& Deo suo,& suspiciet sursum. Et ad terram intuebitur. Et ecce tribulatio & tenebræ,& dissolutio,& angustia,& caligo persequēs, & non poterit auolare de angustia sua.

Luc 2.c. Rom 9.g. 1 Pet 2.b. Hebr.2.d.

a *Congregamini populi, & vincimini.*] Alloquitur populos Syriæ & Samariæ,prædicens non esse eos Hierosolymam expugnaturos. Est sarcasmus,quę figura à rhetoribus appellatur virulenta irrisio. Iubet eos congregari ad pugnandum,negās eos esse victoriam adepturos. Imò eorum irridet conatus. Ac si dicat: Congregate vosipsos, & conspirate de euertenda Hierosolyma. Sed multò aliter eueniet, quàm putatis. Nam Deus ciuitatem suam seruabit, vos autem vincemini ab Assyriis,& quamuis magnas copias cōgregetis,superabimini tamen vestrúmque consilium dissipabitur,quia nobiscum Deus est. Docet hic locus nihil contra nos efficere posse sceleratorum consilia, si Deum propitium habeamus. Nihil nocuit Dauidi consilium Achitophelis,neque Iosepho consilium suorum fratrum,neque Christo seruatori nostrò cōsilium Scribarum & Pharisæorum. Vnde enim existimabant eius splendorem maculare,nomēnque extinguere,inde venit,vt eius gloria clarius innotesceret, & in omni orbe terrarum illustrissima laude celebraretur. Et ipsi Iudæi ceciderunt in miserias acerbissimas, & abiectissimi ab omnibus irridentur,omni gloria & decore spoliati. Et quamuis te homi- C nes nefarij oppugnent, nequaquam tamen vincent, si fueris virtutibus veluti muro septus, diuinóque pręsidio munitus. Ita enim ait Deus apud Ieremiam: *Bellabunt aduersum te, & non præualebunt, quia ego tecum sum, vt liberem te. Deus*, vt ait Iob, *comprehendit Sapientes in astutia eorum, & consilia prauorum dissipat.* In Prouerbiis ait Salomon: *Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum.* Et eius pater Dauid, *Dominus*, inquit, *dissipat consilia gentium.* Etsi viri iusti videantur aliquando ab iniquis superari, ipsi tamen de iniquis triumphant. Cùm Palæstini Hebræos propter eorum scelera superarent, Deique arcā secum asportarent,in templúmque idoli sui Dagonis inferrent,euenit,sacra referente historia,vt surgentes diluculo altero die Azotij inuenirent Deū suum Dagonem in terra ante arcam iacentem, & alio die scissum & confractum. Quando existimabant esse arcam Dei abiectam & victam, suóque idolo subiectam,ipsam inuenerunt superantem, idolumque ante se fractum & prostratum habentem,de quo mirabiliter triumphabat. Aspicis hîc apertissimè gloriam Dei eminere; etiam cùm abiecta esse creditur, virtutémque victoriam obtinere,etiam cùm victa esse existimatur. Voluit Syria cum Samaria Hierosolymā euertere,at Hierosolyma euasit superior, & ipsæ fuerunt euersæ,& in summis calamitatibus constitutæ. Vt enim fluctus maris fortem ingentémque rupē ferientes,ibi illiduntur,nihil aliud efficientes quàm seipsos frangere & in spumas inanes conuertere,manente rupe immobili & stabili, sic qui iustum atque pium virum volunt impugnare,spumas suæ iracundiæ & inuidię ostendunt: sed nihil aliud efficiūt,quàm seipsos frangere & atterere,perseuerante verò iusto in virtute & constantia nullam gloriam, virtutis atque constantiæ præmium,amittente. Quid enim amittere potest,qui in perpetua honestatis firmitudine etiam percussus & afflictus perseuerat? Et ob eam causam palmæ perpetua viriditate florenti,séque aduersus pondus mirabiliter eleuanti, à diuino vate comparatur. *Iustus*, inquit ille, *vt palma florebit.* Et Diuus Chrysostomus omni sapientia & eloquentia pręstanti eum indomito & inuicto adamanti meritò cōparauit. Etsi enim corpore vulneretur,non tamen animi magnitudo vulneratur:non cruciatur grauitas, non fides,non virtus,non denique animus ipse charitatis pręsidio munitus expugnatur.

B. 2.Reg.17. Gen 37. Ioan. 11. Ierem 1. Iob.5. Prou 21. Psal. 32. 1.Reg.5.

similitudo E *Psal.91. simile.* F

b *Hæc enim ait Dominus ad me, sicut in manu forti erudiuit me.*] Manus fortis capitur hoc in loco,quemadmodum in multis alus,pro auxilio diuino. Satis perspectum est & cognitum in sacra scriptura,accipi manum pro præsidio. Est igitur sensus: Vt Dominus suo peculiari auxilio me docuit ne populi huius sequerer deprauatos mores,ne cum eo in eodem errore & iniustitia versarer,sic me gratia sua allocutus est, vt vobis dicerem ne aduersus regem vestrum verba coniurationis loqueremini. Hoc ideò ait, quia erant multi in Iudæa, qui de rege suo relinquendo coniurauerant. Volebant se regibus Syriæ & Samarię subjicere,existimantes non posse ab horum regum impetu euadere. Suadet igitur illis Propheta ne hoc faciant,neque nominent coniurationem. Nam illi regiam potentiam timentes,se inuicem ad coniurationem cohortabantur.

c *Timorem eius ne timeatis.*] Vos qui nobiliores estis,nolite ea timere, quæ populus timet desperatione debilitatus. Ideò coniurat contra regem suum, quia se vult regibus Syriæ & Samariæ subiicere. Hoc

est

A est borum hominum propositum, eò tendunt omnes suæ cogitationes & verba. Sed timete Dominum ipsúmque sanctificate. Sāctificabitur autem, si eius pietatem & potentiam confessi fueritis, vestrámque o-
Matth. 5. stenderitis virtutem & constantiam. Ita aiebat Christus apud Matthæum: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eum, qui potest animam & corpus in gehennam perdere.* Petrus Apostolus in prima epistola sua, *Timorem autem,*
1. Petr. 3. inquit, *eorum ne timueritis, & non conturbemini. Dominum Christum sanctificate in cordibus vestris.* Pro eo, quod Esaias inquit, *Dominum exercituum ipsum sanctificate*, ait Apostolus, *Dominum Christum sanctificate*, hunc Esaiæ locum interpretans. Vbi vides Christum esse Dominū illum exercituum, qui toties in diuinis literis nominatur.

d *Erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis.*] Sensus est, Timete Deum, colite, & inuocate illum, & ipse, priusquam nascatur ex virgine, vos eripiet: ipse veniet in mundum, & inter homines versabitur, quorum multos saluos faciet: illi verò, qui in eum credere noluerint damnabuntur. Vobis illi adhærentibus erit in sanctificationem, hoc est, vos saluos faciet, omnibus autem eum contemnentibus erit
Similitudo. in lapidem offensionis, & in petram, in quam impingent. Vt enim id, quod apis sumit ex flore, conuertitur in mel: id autem, quod araneus carpit ex eodem
B flore, conuertitur in venenum, cùm flos sit vnus & idem: sic Christus flos campi excellentissimus aliis fuit in sanctificationem, aliis in ruinam. Hoc est, quod dixit Simeon senex ille iustus & timoratus apud Lu-
Luc. 2. cam, puerum Iesum brachiis tenens: *Ecce hic positus est in ruinam & resurrectionem multorum.* Illi in lapidem impingunt, qui velut cæci & amentes non attendunt quà vadunt, neque lapidem vident. Ideò Iudæi pedes in hoc lapide, hoc est, in Christo læserunt, quia cæci & insani nesciebant quà ibant, neque lapidem considerabant, quia ob sua ipsorū scelera Chri-
Infrà. 28. stum intelligere nolebant. Vocatur hoc in loco Christus lapis & petra, propter soliditatem & firmitudinem, quemadmodum multis aliis in locis diuinarum literarum. Hic est lapis ille, de quo ait idem Propheta capite vigesimo octauo, imò Deus pater per Prophetam: *Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum angularem, &c.* Vbi versio Chaldaica
Psal. 117. pro lapide probato habet *regem Messiam*. Sed vide Iudæorum prauitatem. Illum, quem Deus à se approbatum ait, ipsi reprobauerunt. Id quod fuerat à regio
Matth. 21. vate in hunc modum prædictum: *Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.*
C Quem locum Christus apud Matthæum capite vigesimo primo de seipso interpretatur. Et Diuus ille
1. Pet. 2. Petrus Apostolorum princeps in prima epistola sua capite secundo de Christo Deo nostro loquens, hæc verba scripta reliquit: *Ad quem accedentes lapidem viuum ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum.* Quapropter idem Apostolus, vt est apud Lucam in Actis capite quarto, Pharisæos
Act. 4. sacerdotumque principes allocutus dixit: *Hic est lapis, qui reprobatus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli, & non est in aliquo alio salus.* Vbi de Christo citatum à nobis Psalmum apertè interpretatur.
Exod. 17. Hic est lapis ille à quo virga percusso exiuit aqua, vt Moyses in libro Exodi literis consignauit, ex qua biberunt filij Israëlis. Tanta fuit aquæ copia & abun-
Psal. 113. dantia, vt caneret in hunc modum diuinus Psaltes: *Qui conuertit petram in stagna aquarum, & rupem in fontes aquarum.* Esse hanc petram Christi figuram apertè indicat Diuus Paulus ita in epistola prima ad
1. Cor. 10. Corinthios dicens: *Bibebant autem de spiritali consequente eos petra, petra autem erat Christus.* Hic est lapis
Gen. 28. ille, in quo eximius patriarcha Iacob reclinauit ca- D
put, quandò in somnis vidit gloriosam illam scalam sublimem & stantem, cuius altera pars erat super terram, altera cœlos tangebat. His, qui in Christo requiescunt illi adhærentes, suámque mentem & cogitationem in eo collocantes, ostenduntur arcana cœlestia sole ipso splendidiora. Vbi vides quanti Deus faciat virum iustum & pium, cùm illi etiam dormiēti sublimia mysteria reuelet. Ex quo colliges plus valere somnium viri iusti, quàm vigiliam impij peccatoris. Sed oportet super hunc lapidem caput statuere. Hic est lapis ille, quem ait Daniel excisum esse de Dan. 2.
monte absque manibus, vniuersúmque orbem impleuisse, hoc est de virgine sanctissima natum absque viri opera, sed Spiritu sancto operante. Huius lapidis meminit Zacharias dicens: *Ecce lapis quem dedi vo-* Zach. 9.
bis, & super eum septem oculi sunt: hoc est septem illa dona Spiritus sancti: quæ Esaias explicat capite vndecimo. Hunc lapidem contemplabatur Propheta ita Infrà. 11.
canens: *Protexit me in abscondito tabernaculi sui, in petra exaltauit me.* Et alio in Psalmo: *Statuit supra petram* Psal. 26.
pedes meos. Hinc processit illa Apostoli Pauli doctri- Psal. 39.
na in epistola ad Ephesios: *Superædificati estis supra* Ephe. 2.
fundamentum Apostolorum & Prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu. Vide quomodo Apostoli sententia cum Esaiæ & Dauidis vaticinio cohæ-
reat. Dauid vocat Christum vt ostendimus, lapidem E
factum in caput anguli. Esaias lapidem probatum angularem: Paulus verò summum lapidem angularem, quòd vtrunque populum & Iudæorum & gentium in Ecclesia sua contineat. Quid plura? Ipse Christus Deus noster, ipse cælestis doctor, ipsa patris Sapientia in sermone illo de monte, quem Diuus Matthæus literis mandauit, seipsum petræ compara- Math. 7.
uit. Ita enim inquit. *Qui audit verba mea, & facit ea, similis est viro ædificanti domum suam supra petram.* Est igitur Christus petra. Sed quia in eo impij Iudæi pedes offenderunt, appellatur hic petra scandali, quoniam in eo scandalizati sunt. Appellatur hoc scandalum à doctoribus passiuum siue Pharisaicum, quoniā ipsi propter suam eorum peruersitatem scandalizabantur, & Christi opera sanctissima & admiranda reprobabant, volentes eius nomini illustrissimo teterrimam maculam inurere, omnísque memoriæ clarissimum
lumen extinguere. Ob eam causam aiebat Christus Matt. 11.
apud Matthæum: *Beatus qui non fuerit scandalizatus in* Luc. 7.
me. Aspicis hîc nullam esse tam insignem virtutem, tam illustrem, tot tantísque laudibus decorandam, F
quam impij vitio non tribuant. Vt enim lignum a- Apta similitudo.
renæ fixum in medio fluminis, altera parte in aqua existente, altera in aere extra aquam videtur obliquū & fractum, cùm sit rectum & integrum, non ob ligni defectum, sed quia illud oculi per aquam respiciunt: quò fit vt videntes longè opinione fallantur. sic virtutis actio recta omnibúsque numeris absoluta censetur ab improbis obliqua & nefaria, nō ipsius actionis, sed iudicij deprauati corruptela: fallit enim iudicium eos, qui per aquam inuidiæ & malitiæ res gestas inimicorum cernunt, cupientes eam gloriam labefactare & infringere, quam magni viri fuerunt
rectè factis & virtute consecuti. Vt enim febri atque Secunda similitudo.
phrenesi laborantes, perexigua quadam linearum rectarum similitudine in pariete descriptarū decepti, animalia quædam deformia videre existimant, & testantur, vt asserit Aristoteles, sic improbi homines animi ægritudine deprauant lineas rectas, hoc est, aliorum facta illustria, digna quæ publicis monimētis mandentur ad memoriam posteritatis sempiternam, non solùm spoliant ornamentis, sed etiam vitio vertunt, & ad calumniam rapiunt. Ex hoc loco Esaiæ sumit Diuus Paulus ad Corinthios scribens

A fuiſſe Chriſtum factum Iudæis ſcandalum, gentibus autem ſtultitiam. Et in epiſtola ad Romanos ſcripta (1. Cor. 1. Rom. 9.) ſic ait: *Offenderunt in lapidem offenſionis, ſicut ſcriptum eſt: Ecce pono in Sion lapidem offenſionis & petram ſcandali: & omnis qui crediderit in eum, non confundetur.* Vbi aſpicis Diuum Paulum ea, quæ Eſaias ait de Deo, de Chriſto interpretari: & hunc Deum eſſe verum Emanuelem natum ex Maria virgine, de quo hoc caput Eſaiæ intelligitur.

e *Duabus domibus Iſrael.*] Hoc eſt, domui Iuda & domui Ephraim. Per domum Iuda intellige duas tribus Iudam & Beniamin, per domum Ephraim alias decem tribus, quæ erant in Samaria. Sed hoc non eſt de omnibus dicendum, ſed de improbis & contumacibus, qui in Chriſtum credere noluerunt. Intuēs animo Moyſes fore, vt Iudæi Chriſtum non reciperent, gentes verò ad eum conuerterentur, compoſuit quoddam canticum ſublime & glorioſum, cùm iam ad exitum vitæ vocaretur, quod eſt in Deuteronomio (Deut. 32.) ſcriptum: in quo cœlum & terram teſtes inuocauit, quoniam homines, qui tunc aderant, poſt paucos dies erant exceſſuri ex vita, hæc autem vſque ad Meſſiæ tempus duratura. In hoc cantico inducit Deum ita loquentem. *Generatio peruerſa eſt & infideles filij. Ipſi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus ſuis: & ego prouocabo eos in eo, qui non eſt populus, & in gente ſtulta irritabo illos.* Vbi vides aB pertè prædictum Iudæos eſſe Chriſtum contempturos, gentes verò eum recepturas. Sed quoniam hoc futurum erat tempore Meſſiæ, ſubdidit in eodem cantico Moyſes, imò per Moyſem Dominus ipſe: *Nonne hæc condita ſunt apud me, & ſignata in theſauris meis? Mea eſt vltio, & ego retribuam eis in tempore, vt labatur pes eorum.* Aſpice quàm planè dicat hîc Deus ſe ſumpturum eſſe de Iudęis infidelibus vltionem: quod hoc in loco Eſaias conteſtatur.

f *Et irretientur & capientur.*] Nempe vinculis peccatorum, de quibus nonnulla quinto capiti mandauimus. Poteſt etiam de Iudæorum captiuitate explanari, quando poſt Chriſti mortem fuerunt à Romanis capti ſummíſque doloribus affecti.

g *Liga teſtimonium, ſigna legem in diſcipulis meis.*] Verba ſunt Chriſti Prophetam alloquentis. Ac ſi diceret: Liga tu Propheta teſtimonium hoc tege inuolucris vaticinium tuum, claude hanc legem vſque ad diſcipulos meos, quouſque Apoſtoli eam aperiant: ipſi enim eam ſunt interpretaturi: ſit clauſa donec veniat ſuum tempus, quando eam Chriſtiani intelligent & explanabunt. Ita apud Danielem (Dan 12.): *Claude ſermones, & ſigna librum vſque ad tempus ſtatutum.* AſpiC cis hic prædictam fuiſſe interpretationem & explanationem ſcripturæ per Apoſtolos, & Chriſti diſcipulos. Id quod impletum aſpicimus. Ipſi arcana, quæ clauſa & obſignata erant, reſerarunt, & Chriſti diuina myſteria & ſacramenta in lege propheti̇ſque adumbrata & prædicta diuinitus expoſuerunt. Neque eſt mirandum Iudæos tam turpiter & ineptè vetus teſtamentum explanare, cùm careant lumine fidei, & in tenebris verſari veram Apoſtolorum expoſitionem à Prophetis prædictam reiiciant. Fuiſſe autem vetus teſtamentum clauſum & ſignatum vſque ad Chriſti aduentum explicat Eſaias capite vigeſimonono iis verbis: *Erit vobis viſio omnium, ſicut verba libri ſignati, quem cum dederint ſcienti literas, dicent: Lege iſtum: & reſpondebit: Non poſſum, ſignatus eſt enim.* Hic eſt liber ille, de quo ait Ezechiel (Ezech. 2.): *Et vidi: & ecce manus miſſa ad me, in qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me, & erat ſcriptus intus & foris.* Hęc verba explanans Diuus Hieronymus hunc librum ait eſſe ſacram ſcripturam, ſcriptam foris in hiſtoria, literæ, intus verò in ſpirituali intelligentia. Quam explanationem ſecutus eſt poſtea ſummus ille ponti- D fex ſanctus Gregorius in homiliis in Ezechielem (Ezech. ...). Hunc eundem librum ait Diuus Ioannes Apoſtolus in Apocalypſi (Apoc. 5.) ſe vidiſſe ſcriptum intus & foris, quem ait vidiſſe ſeptem ſigillis ſignatum, & à nemine poſſe aperiri, niſi ab agno, qui occiſus fuerat, nóſque ſuo ſanguine redemerat: qui eum aperuit. Vbi etiam Apoſtolus vult duas intelligentias literalem & ſpiritualem ſignificare, quæ, vt ait Nazianzenus ille, ob ingenij acumen ſcientiæque præſtantiam Theologus ab antiquis appellatus, in legis tabulis ex vtraque parte conſcriptis (Exod. 32.) ſignificabantur. Sed ille hos ſenſus aperuit & reſerauit, qui, vt eſt apud Diuum Ioannem in Apocalypſi (Apoc. 3.), clauem habet Dauid: *qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit.* Hic eſt liber ille, quem, vt refert in Actis (Act. 8.) Diuus Lucas, eunochus legens minimè intelligebat. Interrogatus autem à Philippo Apoſtolo: *Putáſne intelligis quæ legis? reſpondit: Et quomodo poſſum, ſi non aliquis oſtenderit mihi?* Tunc ei Philippus ſcripturam reſerauit, Chriſtum autem in litera clauſum oſtendit. O admirabilem magiſtri ſapientiam! Eadem hora credit eunochus, baptiſmo abluitur & doctus efficitur. Plus ſapientiæ & virtutis in Eccleſiæ deſerto, quàm in celebri ſynagogæ templo fuit conſecutus. Chriſtus aperuit ſcripturam Philippo, qui eam aliis reſerauit. Hoc ſenſerunt duo illi diſcipuli, qui in caſtellum Emaus proficiſcebantur, qui, vt refert Diuus Lucas, poſtquam E Chriſtum cognouerunt, ipséque ex oculis eorum euanuit (Luc. vlt.), dicebant ad inuicem: *Nonne cor noſtrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis ſcripturas?* Lex, vt ait Diuus Paulus in epiſtola ad Romanos (Rom. 7.), ſcripta, ſpiritualis eſt, ideò indiget reuelatione. Eam Chriſtus diſcipulis reuelauit, ipſi autem à Deo docti eam mundo reuelarunt, Chriſtúmque in ipſa latentem & abſconditum aperuerunt. Et quoniam Chriſtus erat in lege abſconditus, ideò eum Apoſtolus Paulus ſapientiam in myſterio abſconditam in epiſtola prima ad Corinthios (1. Cor. 2.) appellat. De iis rebus Chriſti abſcōditis intelligitur ille noni Pſalmi titulus & inſcriptio (Pſal. 9.): *Pro occultis filij.* Erant enim filij Dei ſublimia myſteria in veteri teſtamento occulta, quæ modò per ipſum, eiúſque diſcipulos, ſanctóſque doctores Hieronymum, Auguſtinum, Chryſoſtomum, cæteróſque alios Catholicos ſapientia & ſanctitate præſtantes ſunt nobis aperta & reſerata. Poſſunt hæc Eſaiæ verba: *Liga teſtimonium, & ſigna legem in diſcipulis meis*, habere hunc ſenſum: Liga hoc vaticinium tuum in memoria meorum diſcipulorum. Quaſi dicat: Etſi Iudæi infideles contemnant tuam Prophetiam, diſcipuli tamen mei meam F adeò obſeruabunt, vt eam ex eorum memoria nulla vnquam deleat obliuio. Hæc tua vaticinatio erit in mente meorum diſcipulorum ligata, conſignata & firmiter fixa. In hunc ſenſum accipitur id, quod in Deuteronomio (Deut. 6.) præcepit Deus quando Iſraelitico populo ſua verba commendabat. *Ligabis ea quaſi ſignum in manu tua, eruntque, & mouebuntur inter oculos tuos.* Quibus verbis præcipiebat Deus Iudæis vt legem ſuam ante oculos ſemper haberent, vt nunquam ex eorum animo illius excideret memoria. Et in Prouerbiis (Prou. 6.), *Liga*, inquit, *legem meam in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo.* Quanquam hæc explanatio videtur huic loco ſatis conuenire, priorem tamen exiſtimo eſſe potius amplexandam, quoniam oſtendit Chriſtianorum lucem, Iudæorum verò cæcitatem & ruinam, quod eſt diuini vatis propoſito conuenientius, literæ accommodatius, & ad multos diuinarum literarum locos explicandos præſtantius.

h *Expectabo Dominum.*] Verba ſunt Eſaiæ, quorum ſenſus

A sensus est. Præcipitur mihi vt ligem testimoninm,
claudam vaticinationem & legem vsque ad Christi
discipulos. Id quod ego faciam. Nam quamuis Chri-
stus statim non veniat, ego tamen expectabo eum, qui
abscondet faciem suam à domo Iacob, quoniam cùm
veoerit, à maxima Hebræotum parte non cognos-
cetur.

i *Ecce ego & pueri mei.*]Chtistus qui modò dicebat.
Liga testimonium, & signa legem discipulis meis: nunc
eos, quos discipulos vocauerat, pueros suos appellat.
Intelligi autem hunc locum de Christo indicat Apo-
Hebr 2. stolus in epistola ad Hebręos capite secundo, volens
probare Chtistum secundum humanitatem & nos v-
nius esse naturæ. Hoc indicat pronomen, *mei*. Suos e-
nim vocat eiu dem cum ipso naturæ. Sensus est: Ego
sum nasciturus ex virgine, & verus homo habebo
discipulos veros homines, quos mihi pater dabit, qui
inter Israelitas magna efficient signa & mitacula. Ip-
se Christus apud Diuum Ioannem cum patre de dis-
Ioan. 17 cipulis suis loquens, *Tui*, inquit, *erant, & mihi eos de-
disti.*

k *Qui habitat in Sion.*] Quis mons sit hic Sion, iodi-
Hebr. 12. cat Apostolus Paulus ad Hebræos ita scribens: *Ac-
cessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viuentis Ieru-
salem cœlestem.* Intelligitur ergo pet Sion Ecclesia mi-
litans & etiam triomphans. Viri nanque iusti veri
Catholicæ Ecclesiæ ciues iam quodammodo habi-
B tant in ciuitate illa cœlesti & triumphanre. Quorum
Philip 3. quidam dicebat: Nostra autem conuersatio io cœ-
lis est.

l *Quærite à pythonibus, qui strident incantationibus.*] Hoc
est, qui submissa voce proferunt verba ad incantatio-
nes suas pertinentia.

m *Nunquid non populus à Deo suo requirit visionem pro
viuis à mortuis?*) Cùm populus quærat visionem ab
idolis, ariolósque perquirat, qui inuocent mortuos,
vt eos pro viuis interrogent, quare vos non idem fa-
citis? Cùm igitur ô discipuli mei hæc vobis locuti
fuerint, tespondebitis, non esse falsos commentitiós-
que Deos interrogandos, neque mortuos pro viois,
sed esse diuinam legem inquirendam, & quicquid
ipsa docuerit faciendum. Lex & testimonium pro
eodem accipiuntur. Eam ob causam lex appella-
tur testimonium, quia in ea testatur Deus quid vult.
Deut. 18. In Deuteron. sunt hæc verba literis mandata: *Non
sit in te qui ariolos sciscitetur, & obseruet somnia atque au-
guria, neque sit maleficus, neque incantator, neque qui
pythones consulat, neque diuinos, & quærat à mortuis veri-
tatem.*

n *Quod si non dixerint iuxta verbum hoc.*] Sensus est,
C Si non dixerint confugiendum esse ad legem, sed ad
ariolos & mortuos, in caligine versabuntur. Habe-
bunt in profundo veritatem demersam. Transibit
lux per eam gentem diuinæ legis contemptricem,
eamque deseret lumine destitutam, quæ ob sua flagi-
tia corruet, esuriet, irascetur, & Deo atque regi suo
malum imprecabitur. Aspiciens sursum & deorsum
expectabit auxilium, sed nullum videbit, neque à
Deo neque ab hominibus, imò omnia illi tristia at-
que infœlicia apparebunt. Erit illi ob magnum me-
tum membrorum dissolutio, calamitas, & caligo. A
quibus afflictionibus eripi non poterit. Nihil deni-
que erit tam miserum, quod in eius calamitatem ca-
dere non videatur Aspicis hîc in afflictionibus & ca-
lamitatibus recurrendum nobis esse ad sacram scrip-
turam. quam si contempserimus, in varias atque mi-
seras incidemos calamitates. Confugiamus igitur ad
verbum Dei, ad scripturam sanctam, vbi inueniemus
doctrinam salutarem, virtutis indagatricem, vitio-
rum expultricem, animis medentem, eósque in suam
dignitatem reuocantem. Hæc est fons vberrimus &

plenissimus, cuius haostu atque potu conceptam vis- D
ceribus sitim sedamus ardoremque restinguimus.
Hæc est flamma illa, quam vidit Moyses ardentem Exod. 3.
rubúmque non comburentem, vbi Deus est animos
nostros incendens, æternęque beatitudiois desiderio
inflammans. Hæc est scala illa quam vidit Iacob, quæ Gen. 28.
summitate cœlos tangebat, per quam à terra ad cœ- Gen. 41.
lum patet ascensus. Hoc est cellarium Ioseph in Æ-
gypto huius mundi constitutum, ad quod vndique
recurrere debemus, vt famem expellamus. Hæc est Exod. 16.
manna illud cœleste, minutum, sed candidum, & dul-
ce omnes ad veram promissionis patriam euntes re-
ficiens. Hæc est turris Dauidis munitissima, quæ, vt
est Canticorum libro mandatum, ædificata est cum Cant. 4.
propugnaculis, ex qua pendent mille clypei, omnis-
que fortium armatora. Hæc est mentis speculum.
Hæc est thesaurus sapientiæ. Hæc est quæ vitæ tran- Psal. 118.
quillitatem largitur, quæ est lucerna pedibus nostris.
Hæc est denique, qua aduersus dæmonem, mundum,
& carnem contendimos. Est enim verbum Dei gla- Ephes. 6.
dius spiritus, vt ait Apostolus, quo inimicos percuti-
mos & prosternimus, & de qoibus cotidie victoriam
reportamos. Hæc est probatica illa piscina, de qua
loquitur Diuus Ioannes, quæ à Dei Angelo mota cui- Ioan. 5.
cunqoe ægritudini medebatur. Hæretici ad saciam
scriptutam descenduot tanquam ad piscinam sani-
tatis recuperatricem. At sanitatem non consequū-
tur, quia illis Dei Angelus non reuoluit scripturam, E
sed ipsi eam aduersus Deum mouere & reuoluere co-
nantur. Et cùm eam non explanent, sed deprauent,
volunt vt non catholicis, sed illis duntaxat in eius in-
terpretatione autboritatem tribuamus. Gloriantur
se solos verum scripturæ sensom inuenisse, esséque
hanc vnam iudicem, ad eámque solam tanquam ad
normam rectissimam esse omnem Ecclesiasticā cao-
sam exigendam. At vbi scriptura ob eius obscuri-
tatem est explicatu difficillima, quemadmodum mul-
tis io locis, & de Paulinis epistolis Apostolorum 2 Pet. vlt.
princeps vltimo suæ posterioris epistolæ capite affir-
mat, quem in eiusdem scripturæ explanatione seque-
mur? Nam non solùm Catholici ab hæreticis diffe-
runt, sed etiam ipsi hæretici multis in locis tantùm
à se distant quantùm à nobis. Aliter Lutherus, ali-
ter Oecolampadius & Bucerus verba illa Christi:
Hoc est corpus meum, interpretantur. In locis igi-
tur, quæ in varias trahuntur interpretationes, quem
sequemur? cuius iudicium imitabimur? Nónne vi-
demus necessarium esse iudicem, qui scripturas inter-
pretetur? Quis igitur erit hic iudex nisi Ecclesia Ca-
tholica, quam Paolus Apostolus, tuba illa Euange-
lica, appellat columnam & firmamentum veritatis?
Cui Christus eius sponsus ab ea corporaliter disces- F
surus promisit se Spiritum sanctum missurum qui 1. Tim. 3.
eam doceret omnem veritatem? Capite quarto deci-
mo apud Ioannem in hunc modum loquitur Chri- Ioan
stus: *Ego rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis,
vt maneat vobiscum in æternum, Spiritum veritatis.* Et
paulò post: *Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mit-* Ioan. 16.
*tet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret
vobis omnia, quæcunque dixero vobis.* Et capite seatode-
cimo: *Cum venerit ille spiritus veritatis, docebit vos om-
nem veritatem.* Hæc Christus Ecclesiæ suæ. Ynum
è duobus fateri coguntur hæretici, aut Christum
Ecclesiam suam fefellisse, illíque fidem non serna-
uisse, aut veram esse scripturæ interpretationem ab
Ecclesia per mille & quingentos annos doctam, ap-
probatam & confirmatam. Hîc hærent hæretici,
nec habent qoid respondeant. Si dicant Ecclesiam
mille & trecentis ab hinc annis fuisse esséque decep-
tam, falsò scripturas explanasse, neque veram fidem,
neqoe verum cultum habuisse, fuisse in erroribus

A versatam, Christi lumine doctrinaque destitutam ipsum Christum mendacem & deceptorem efficiunt. Nã vbi est eius promissio? Quorsum igitur illa verba Cant. 2. Christi ad Ecclesiam: *Sponsa mea, columba mea, dilecta* Cant. 2. *mea, pulchra, amica mea, vna est columba mea, & alia huiusmodi*, Cant. 5. quæ in Canticis scriptura connumerat? Vbi indiuidua illa familiaritas & coniunctio? Vbi sponsi erga sponsam, pro qua sanguinem fudit, admirabilis a- Ioan. 14. mor? Vbi fides harum promissionum. Non vos relin- Ioan. 15. quam orphanos, veniam ad vos. Mittam vobis spiritum veritatis. Portæ inferi non præualebunt aduer- Matt. 16. sus Ecclesiam meam. *Ego Petre rogaui pro te, vt non de-* Luc 22. *ficiat fides tua. Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vs-* Mat 28. *que ad consummationem seculi?* Quæ omnia Christum Ecclesiæ promisisse Euangelistæ contestantur. Quomodo est credibile amantissimum illum sponsum sponsam suam dilectissimam tanto tempore reliquisse, eámque in adulteri amplexibus mille & tercentos annos perseuerasse, & tot patres, tam humiles, tam pios, tam iustos, tanta sanctitate & miraculis coruscantes fuisse à Deo, pro quo multi sanguinem fuderunt, penitus destitutos, & immenso prope temporis spatio in tenebris & erroribus versatos? Sin autem hæretici fateantur Christum fidem suam seruasse, necessariò debent fateri Ecclesiam semper veritatem tenuisse & docuisse. Cùm autem constet verum esse promissorem, apertè concluditur veram esse, piam, & salutarem Ecclesiæ doctrinam. Cùm verò Lutheri B eiúsque sequacium doctrina ex diametro Ecclesiæ repugnet & contradicat, quis non videt esse falsam, impiam & pestilentem? Perspicuum est enim ex Philosophorum doctrina, nullum esse medium inter aientia & negantia. Colligitur ex his eam solam diuinæ scripturæ explanationem esse amplectendam, quam tenet Ecclesia, semperque docuit & confirmauit, quã summus pontifex, successor diui Petri, Ecclesiæ pastor & magister, aut concilium rectè congregatum approbat, & eam, quam viri Catholici & docti, Ecclesiæ membra, pacis, vnitatísque amantes, verborũ Dei trementes, ad ipsius Ecclesiæ fideíque regulam, & doctrinam ex scripturis diuinis depromunt. Hos omnes contemnit Lutherus, aítque, se nulli hominum sententiæ submitti quamuis docto & sancto, sed vult vt omnes suæ ipsius sententiæ subiiciantur. D Sunt homines, loquit ille, & errarunt. Et tu quis es Luthere? Nónne es homo? Es ne Deus? Nónne perspecta sunt tua flagitia? Si neminem recipis, quomodo vis vt te solum recipiamus? Contemnis Cyprianum, Hieronymum, Augustinum, Basilium, Bernardum, cæterósque Catholicos scriptores, & vis vt te vnum suspiciamus & admiremur. Quomodo, audesne teipsum tot patribus, tot religionis luminibus, tot viris, ingenio claris, pietate insignibus, sanctitate illustribus, sapientia excellentibus, charitate præstantibus anteponere? O arrogantiam intolerabilem, ô superbiam inauditam, ô cæcitatem lugendam, omníque lachrymarum abundantia deplorandam! Si omnia Catholicorum scripta sunt reiicienda, si nihil credere debemus, vt ais, nisi id solùm, quod est literis diuinis mandatum, quare mundum scriptis tuis repleuisti? Vbi quæso inuenisti non esse credendum nisi id, quod est in sacra scriptura? Lege totam eam à principio Genesis vsque ad finem Apocalypsis, nusquam talem inuenies propositionem. Non est igitur credenda hæc tua propositio. Si verum est quod dicis, id solùm credendum quod est in sacris Bibliis scriptum, diuinísque literis consignatum, tu tibi ipsi repugnas. Sed velis nolis multa credere debemus, quæ non sunt in sacra scriptura. Ita enim ait Diuus Ioannes in vltimo capite sui Euangelij: *Sunt* Ioan. 21. *autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos qui scribendi sunt libros.* E Ergo multa alia credere debemus, non tua dogmata & portenta, non tuas impietates & hæreses, sed ea, quæ Apostoli docuerunt, & prædicarunt, quæ ab illis ad nos manarunt, quæ Ecclesia semper tenuit & approbauit, quæ est vera sacræ scripturę explanatrix, vt ex ipsa ostendimus. Ad hanc igitur scripturam ita expositam non ad te, sed ad legem potius & testimonium, vt hîc ait Esaias, est nobis confugiendum.

n *Et non poterit auolare* de *angustia sua.*] Translatio est sumpta à passeribus. Contrà verò de iustis dicitur: Laqueus contritus est, & nos liberati sumus. Et alibi: Psal. 123. Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius Prou. 11. pro eo.

ANNOTATIO.

1 In manu forti.] *In Hebraico est* בחזק היד *cechez hath hiadh. Quod significat, in fortitudine Prophetiæ vel in* C *forti Prophetia. Appellatur autem Prophetia fortis, quòd sit infallibilis. Ita hunc locum vertit Pagninus. Dictio, vt iadh, quæ est in Hebraico, vaticinium significat. Eam ob causam* Ezech. 1. *id quod habet editio vulgata capite primo Ezechielis*, Et facta est super eum ibi manus Domini, *poterat verti*, Et facta est super eum ibi Domini prophetia. *Signifi-* 2. Reg. 14. *cat etiam consilium. Ideò poterat verti*: In forti consilio. *Vnde in libro secundo Regum, vbi editio vulgata habet*: Nunquid manus Ioab tecum est? *poterat verti*: Nunquid consilium Ioab tecum est? *Ac si diceret*: *Nunquid dedit tibi Ioab hoc consilium? Si attentè legeris caput illud, non reiicies hanc interpretationem. Significat prætereà virtutem, potentiam, præceptum, quæ omnia possunt huic loco accommodari. Sed quoniam præcipua significatio huius nominis est, manus, vertit interpres noster*: In manu forti. *Et rectè quidem, vt per manum intelligeremus auxilium Dei, aut eius potentiam, aut consilium, aut præceptum, aut virtutem, aut prophetiam.*

2 Erit vobis in sanctificationem.] *In Hebraico est*: *Erit vobis* למקדש *le-mikdas, à verbo* קדש *kadhas, quod significat sanctificare: in quam significationem accipitur, & rectè, ab interprete nostro: ac si dicat: Si Deum timueritis, & colueritis, ipse vos sanctos efficiet. Significat etiam hoc nomen domum sanctitatis. Vnde potest verti*: Erit vobis in sanctuarium, *hoc est, in domum tutam & muni-* F *tam, in asylum, & locum refugij. Pagninus transtulit*: Erit vobis in palatium, *quod ferè in idem recidit, Et ita R. Abraham vir doctus inter Hebræos hunc locum interpretatur. Eadem ratione in septimo capite Amos pro-* Amos. 7 *pheta, vbi scriptum est*: In Bethel non adiicies vltra vt prophetes? quia sanctificatio regis est, & domus regni est: *potest verti*: quia aula regis est, & domus regni. *Est igitur huius loci Esaiæ sensus: Si timueritis Deum, & in eo spem vestram & fiduciam posueritis, ne hostes timeatis, ipse enim vos recipiet, & abscondet, eritque vobis turris inexpugnabilis, atque domus refugij tutissima. Quibus verbis vult propheta significare, quanta cura Deus protegat & tueatur piorum hominum salutem, qui se diuina misericordiæ commiserunt. Nihil enim diuina tutela & defensione firmius excogitari potest, nihil securius, & præstantius. Quibus mœnibus, quibus arcibus, tutius munimur & protegimur, quam diuina pietate, si in eam spem nostram collocamus? Hanc tutam aulam petebat vehementer, ad eámque ardenter aspirabat diuinus ille vates in acerbissimis calamitatibus & periculis constitutus, cum dicebat in Psalmo*: Esto mihi in Deum Psal. 30. prote-

A protectorem, & in domum refugij, vt saluum me facias. *Et paulo post, de iustis loquens:* Abscondes, *inquit*, eos in absconditio faciei tuæ, in conturbatione hominum. D

ARGVMENTVM CAPITIS IX.

Dixerat propheta in fine superioris capitis fore, vt ij qui diuinam legem contemnerent, & Christum in ea promissum abijcerent, inciderent in ærumnas grauissimas, à quibus se eripere nequaquam possent. Quibus verbis significauit acerbissimas calamitates & miserias, in quibus erant Iudæi propter eorum in Christum impietatem versaturi, cùm obsisterentur a Romanorum exercitu, à quibus ad extremum fuerunt capti, cæsi & in miserrimam seruitutem adducti. Sed quoniam multi ea Iu-
4.Reg.15 dæis fuerunt mentis oculis illuminati, & à dæmonis vinculis erepti, nonnulli ob Christi doctrinam, plures verò ob Apostolo-
4.Reg.17. rum conciones, præcinit modò victoriam hanc sub nomine duarum victoriarum, quarum alteram Theglath-Phalasar rex Assyriorum de Samaria reportauit, quando regnante in ea Phacee cepit duas tribus, Zabulon, & Nephtalim, vt est in libro quarto Regum memoriæ proditum. Alteram obtinuit Salmanasar quando nono anno Oseæ, vt in eodem libro narratur, populatus est Samariam, & Israelitas transtulit in Assyrios. Fuit quidem illud imago rerum futurarum. Nam vt rex Assyrius primò paucos ex Galilæa secum asportauit, sed postea infinita Israelitarum multitudo fuit in Assyriam adducta, sic Christus velox spoliator primùm prædicans in Galilæa, Capharnaum, Bethsaida, cepit nonnullos paucos, nimirum discipulos suos, qui fuerũt seminarium quoddam nascentis Ecclesiæ deinde per ipsos nomen suum sanctissimum per vniuersas regiones fama celebrauit, & immanissimam dæmonis tyrannidem deleuit, & ingentem hominum multitudinem ad se traxit, vt eos non ad Assyriam adduceret, sed ad beatissimas illas & splendidissimas oras, vbi placida quiete, summo gaudio perfusi, Deo ipso in æternum fruerentur. Prædicit diuinus vates Christi regnum, Euangelicam pacem, & ipsius Christi admirabilia nomina. Reprehendit Iudæorum superbiam, hypocrisim, cæteraque vitia, ob quæ vaticinatur esse eorum gloriam obscurandam & penitus extinguendam.

CAPVT IX.

Mat.4.c PRimo [a] tempore alleuiata est terra Zabulon, & terra Nephtalim, & [r] nouissimo aggrauata est via maris trans Iordanem Galilææ gentium. Populus qui ambula-
B bat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione vmbræ mortis lux E
orta est eis. [b] Multiplicasti gentem, non magnificasti lætitiam. [c] Lætabuntur co-
Iud.7.f ram te, sicut qui lætantur in messe, [d] sicut exultant victores capta præda, quando diuidunt spolia. [e] Iugum enim oneris eius, & [f] virgam humeri eius, & [g] sceptrum exactoris eius superasti, sicut in die Madian. [h] Quia omnis violenta prædatio cum tumultu, & vestimen-
Ioan.3.b tum mistum sanguine, erit in combustionem, & cibus ignis. [i] Paruulus enim natus est nobis, & filius datus est nobis, [k] & factus est principatus super humerum eius: & [l] vocabitur nomen eius admirabilis, [m] consiliarius, [n] Deus fortis, pater futuri seculi, [o] princeps pacis.

EXPLANATIO.

a *Primo tempore alleuiata est.*] Illud tempus appellat primùm cùm Theglath-Phalasar cepit duas tribus, Zabulon & Nepthalim: tũc enim terra alleuiata fuit & iniquis habitatoribus, quibus abundabat, euacuata. Sed nouissimo, hoc est, tempore secundæ captiuitatis aggrauata est terra, quando à Salmanasar fuit capta Samaria, & euersa, & populus Israelis in Assyrios translatus Sed quoniam hæ Assyriorum victoriæ Christi victoriam adumbrabant, adiecit Propheta: *Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam,* C hoc est, homines qui in peccatorum caligine versabantur, & mentis oculorum cæcitate laborabant, viderunt Christum seruatorem nostrum, qui est lux vera, omnes homines illuminans. Appellatur autem lux magna, non parua, qualis fuerat prophetarum Christi comparatione. Verba quæ sequuntur habent eandem sententiam: idem enim est: *Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam,* ac, *Habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis.* Verùm per lucem quæ orta est eis, poteris Christi doctrinam intelligere, lucem admirabilem, quæ ideò illis orta est, vt possent ab errorum tenebris liberari, & virtutis ac veritatis splendorem intueri. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt multis aliis in locis, vt vaticinij certitudinem significet more prophetarum. Sensus igitur horum verborum, quem Propheta in primis intendebat, hic est: Primo tempore quando Christus cœperit prædicare, terra Zabulon & terra Nephtalim alleuiabitur, hoc est illuminabitur, quia ibi credent multi, quos Christus ad se trahet: & nouissimo aggrauabitur terra & expugnabitur, quando etiam per Apostolos victus fuerit diabolus, qui ei dominatus fuerat, & multò plures crediderint. Est autem hæc dictio, *aggrauata*, sumpta à re bellica, qua significatur magnus Apostolorum triumphus, & illustris victoria, quam de dæmone reportarunt, & hominum multitudinem Christi imperio subiecerũt, vt eos ad cœlestem Hierosolymam adducerent, vbi summa securitate, & oblectatione incredibili quiescentes, Deum viderent, eiúsque numinis, aliarúmque rerum pulcherrimam & excellentissimam scientiam consequerentur. In quam ciuitatem sempiternam & splendidissimam non ingrediuntur illi, qui Christi fidem non receperunt, sed seclusi à consilio cœlestium, separati à gaudio illo inexplicabili mentium beatarum in cæcas inferorum latebras adibunt, vbi in æternis cru- F
ciatibus & miseriis versabuntur. Explicans autem propheta situm terræ Zabulon & Nephtalim, ait: *Via maris trans Iordanem* Galilææ Gentium, ac si diceret: Quę terra Zabulon & Nephtalim adiacet mari secus stagnum Genezareth, vbi sunt vrbes sitæ vltra Iordanem, quæ sunt in Galilæa Gentium, hoc est, in illa parte Galilęæ quam olim Solomon dedit Hiram regi Tyri. Quam ob causam plaga illa Galilæa Gentium vocatur, cùm sit altera Galilæa circa Tiberiadem. In hac igitur terra Zabulon & Nephtalim cœpit Christus Euangelium prædicare, & ibi populus, qui ambulabat in tenebris, vidit Christum lucem magnam, & habitans in regione mortis fuit diuino splendore illustratus. Ibi erant viculi, à quibus erant Apostoli, Psal.67.
de quibus dicitur in Psalmo: *Principes Zabulon, principes Nephtalim duces eorum.* Esse autem hoc vaticinium intelligendum de Chisto Deo nostro apertissimè indicat diuus Matthæus, cuius hæc sunt verba: *Cùm au-* Matt.4.
disset Iesus, quòd Ioannes traditus esset, secessit in Galilæam, & relicta ciuitate Nazareth venit, & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima, in finibus Zabulon & Nephtalim, vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam prophetam:

A *terra Zabulon & terra Nephtalim, via maris trans Iordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, & sedentibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis.* Vbi aspicis peccatum esse vmbram
Luc.1. mortis, de qua apud Lucam Zacharias ait: *Visitauit nos Oriens ex alto, illuminare ijs qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent.* Tenebras vocat non has sensibiles, sed errores & impietates. Cum autem lucem non quærerent, ipsa eos quæsiuit, ipsa illis orta est. Qua in re infinita Dei nostri erga homines pietas ostenditur: non enim passus est Deus eos in caligine diutius sedere, & in tenebris inextricabilibus versari, aperuit eorum oculos aliquando, vt ipsam lucem Christum Deum nostrum & mentis, & corporis oculis aspicerent. Et quoniam hæ duæ tribus Zabulon & Nephtalim priùs fuerant captæ, & asportatæ in Assyriam, & earum terra deuastata & oppressa, ideò in illis Christus priùs Euangelium prædicauit, vt qui priùs ducti fuerant in captiuitatem corporis, ipsi priùs de mentis captiuitate essent reducti, & de regione vmbræ mortis ad regionem vmbræ vitæ, hoc
B est, à peccatis ad gratiam essent reuocati. Duæ enim sunt in hac vita regiones: altera est vmbræ vitæ, quæ est spiritualis Ierusalem à Dei amore condita: altera vmbræ mortis, quæ est spiritualis Babylon ab amore sui constituta. Quamuis enim viri iusti charitate muniti, Hierosolymam colentes, vitam animæ habeant, dicuntur tamen esse in regione vmbræ vitæ, quia adhuc non fruuntur diuina visione in vita sempiterna, sed per fidem ambulant, non per
1 Cor.13. speciem, per speculum, vt ait Apostolus, *videntes in ænigmate, non facie ad faciem.* Quamdiu enim animi nostri in corporum carcere detinentur, à perfecta cognitione diuini numinis, & aliarum etiam rerum longissimè absunt. Qui verò vitiis contaminati, mortiferisque criminibus astricti Deum contemnunt, in regione vmbræ mortis esse dicuntur, quia etiamsi peccatum sit mors, quamdiu tamen in hoc seculo sunt Babylonis cultores, nondum in illa vera ac sempiterna morte, cuius peccatum vmbra est, cruciantur.

h *Multiplicasti gentem.*] Alloquitur Propheta lucem illam magnam Christum Deum nostrum, qui etiamsi hominum multitudinem congregauit, quos sui
C nominis notitia, fide, spe, & charitate illustrauit, non tamen magnificauit lætitiam: fideles enim licet lætarentur, cùm se tenebris liberatos agnoscerent, dolebant tamen, & grauiter angebantur, videntes manere multos in sua cęcitate & contumacia, Euangelium
Rom.9. improbantes. Hoc sentiens diuus Paulus dicebat in epistola ad Romanos: *Veritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto, quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem.* Vel sic: *Multiplicasti gentem*, quoniam multi in principio audierunt Euangelium: sed non multiplicasti lætitiam, quia multi ex credentibus à fide defecerunt. Vel non multiplicasti lætitiam huius mundi, sed fideles nos hîc voluisti in afflictionibus versari, vt rebus aduersis, capite, & opibus vndique oppugnati, ad te solum aspirarent, omnésque suas voluptates, & oblectationes in te vno constituerent.

c *Lætabuntur coram te.*] Cùm fideles fuerint de vniuerso orbe congregati, exultabunt Apostoli sicut
Mat.9. messores congregata messe, de qua ait Dominus: *Messis quidem multa, operarij autem pauci.* Sed animaduerte. Non dicit: lętabuntur coram mundo, sed *coram te*: nam hîc afflictionibus opprimuntur iusti, & coram mundo abiecti & calamitosi videntur, at coram Domino incredibili voluptate affecti ipsis etiam calamitatibus gloriantur. D

d *Sicut exultant victores capta præda.*] Prædam appellat homines, quos Apostoli à dæmonis potestate eripuerant. Prædicit vates Apostolorum gloriam & gaudium ob admirabilem victoriam de dæmone reportatam.

e *Iugum enim oneris eius.*] Sensus est: Tu Domine Iesu eripuisti homines à graui iugo, quo diabolus hominum colla deprimebat, & à virga qua percutiebat, & à sceptro quo imperabat. Et fuit hæc victoria sine humanis armis, sed tua potenti manu diuinitus adepta, quemadmodum illa, quam Gedeon Iud.7.
de Madianitis mirabiliter reportauit: vbi pauci nullis armis muniti superarunt copias armis instructas, multitudine propè infinitas, omnique munitionum bellicarum genere abundantes. Habes hanc historiam libro Iudicum septimo. Docet hic locus homines impios comprimi diaboli grauissimo iugo, à quo eos eripit Deus, cùm illos ad seipsum conuertit. Habet Christus iugum, habet & diabolus iugum: sed iugum Christi est suauitate delinitum: ipse enim ait: Matt.11.
Iugum meum suaue est: iugum verò diaboli onerosum & durum est. Quod volens hic Propheta significare, dixit: *Iugum enim oneris eius.* Iugum diaboli est iugum E
oneris: iugum verò Christi, lenitatis & dulcedinis. Christus nos ad suum suaue iugum inuitat, illudque gratis offert: nos verò illud contemnimus, & ad diaboli iugum grauissimum, & asperrimum accurrimus, quod multo labore emimus. O cæcitatem deplorandam! Luc.14.
emimus graue iugum diaboli, cùm Deus ad suum suauitate plenissimum gratis oblatum nos vocet. Inuitatus quidam ad magnam cœnam, ad epulas diuinas ad Christi suaue iugum, ob eam causam se excusauit, quia emerat quinque iuga boum, & ibat probatum illa. Lege Euangelium Lucæ capite quartodecimo, & inuenies hoc. Quid fecisti homo insane? Cur emisti iuga asperrima, si ad Christi suauissimum illum gratis inuitabaris? O amentiam inauditam! Emunt homines iuga diaboli, emunt labores mundi, emunt magistratus, & honores quos vocant, emunt calamitates, & peccandi occasiones, imò ipsa peccata, & ipsam vanitatem, cùm Matt.11.
Christus clamet: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris: iugum enim meum suaue est, & onus meum leue.* Adestote obsecro animis filij hominum, & attendite. Christi iugum offertur nobis gratis, & cum eo admirabilis & F
æterna remuneratio: iugum verò diaboli multo labore emptum, affert secum æternam damnationem. Cur igitur volumus incidere in miserias horribiles, perpetuos cruciatus, iugum dæmonis ementes, si iugo Christi subiecti possumus adipisci vitam beatam & immortalem? In hac vita sine iugo esse non Iob.5.
possumus. *Homo enim*, vt in libro Iob scriptum legimus, *nascitur ad laborem.* Nónne igitur præstantius est iugo Dei quàm diaboli submitti? Quis non videt hoc? Prætereà nónne melius est vnum eligere quàm quinque? Quis poterit quinque tyrannis seruire? Iugum Christi vnum est, diaboli verò quinque sunt iuga. Nullus est sensus, quem sibi diabolus subijcere non desideret. Quid dicebat ille, qui ad cœnam inuitatus noluit venire? Emi quinque iuga boum, & eo probare ea. Quò te confers homo deplorande? Quid vis probare? ea volo probare. Nonne scis iuga diaboli esse intolerabilia, mortifera, asperrima? Quorsum ea probare desideras? Desine iuga boum, & accede ad cœnam magnam, ad quã es à Domino inuitatus. Non est cœna parua, magna est, Ea enim quæ Deus tribuit, & ad quæ vos inuitat,

A ditat, magna sunt. Contrà verò ea, ad quæ mundus nos vocat, sunt exigua, & inania, falsa, incerta, caduca, quæ nullis defixa radicibus quacunque varietate labefactantur, & penitus euelluntur.

f *Et virgam humeri illius.*] Aspicis hic diabolum virgam habere, qua suos percutit. Nemo enim est qui maiores labores & calamitates sustineat, quàm qui dæmoni subiicitur. Quod volens significare sacra scriptura in libro Sapientiæ facit damnatos hoc modo loquentes: *Ambulauimus vias difficiles, lassati sumus in via iniquitatis.* Quamuis Christus iugum, & virgam, & sceptrum dæmonis superauit, multos ab eius potestate eripiens: tamen dominatur adhuc dæmon omnibus impiis, quoniam ipsi eius potestati se volunt subiicere. *Sapient. cap. 5.*

g *Et sceptrum exactoris eius.*] Exactor est qui pecunias, & tributa exigit. Vocatur autem diabolus exactor, qui ab hominibus peccata veluti tributa exigit. Appellatur etiam tyrannus & princeps huius mundi, qui enim sceptrum tenet, princeps est. Ostendit hic locus esse diabolum principem impiorum. Nunc, ait Christus apud ioannem, *princeps huius mundi eiicietur foras: & alio in loco apud eundem: Venit enim princeps huius mundi, & in me non habet quicquam.* Considera *Ioan. cap. 12.*

B quale sit regnum mundi cum talem principem habeat. Tres ob causas ait Plato debere homines ciuitatem, quam incolunt, relinquere, vel quia plura sunt detrimenta quàm commoda, vel quia plures sunt mali quàm boni, vel quia princeps aut gubernator est iniustus & impius. Cùm autem hæc omnia in mundo videamus, quid facis in mundo, qui maior es mundo? Fuge diaboli sceptrum, à quo te liberauit Christus, ad quem confuge, vt vitam æternam consequaris. Diuus Gregorius tractans hunc locum libro trigesimo Moralium capite trigesimo primo ita ait: *Superauit Dominus grauium iugum, cùm illas à dæmoniaca tyrannide seruitute liberauit. Virgam humeri, cùm per cuſsionem pro opere malo perpessam compescuit, sceptrum autem exactoris cùm regnum diaboli peccatorum tributa exigentis à fidelium corde destruxit.*

h *Quia omnis violenta prædatio.*] Omnis humana victoria & prædatio solet fieri cum magno tumultu & sanguine vestes ac arma occisorum contaminante. At hoc prælium quo tu Christe sanctè homines à dæmonis potestate eripuisti, est sine tumultu, sine humanis armis: sed in combustionem & cibum ignis, hoc est, spiritu tuo, & igne charitatis mentes fidelium purgante, & omne vitium comburente. Poterit

C clarius ita verti: *Omnis violenta prædatio cum tumultu est, & vestimentum est mistum sanguine: at hæc victoria erit in combustionem & cibum ignis.*

i *Paruulus enim natus est nobis.*] Reddit rationem cur iugum diaboli sit à nostris ceruicibus ablatum, & diabolus victus, & hæc victoria sine tumultu, quippe quia *paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis*, hoc est ad nostram redemptionem, quia natus est nobis de sanctissima virgine Maria puer Iesus filius Dei. Paruulus natus est, quia verus est homo: filius datus est, quia est verus Dei filius. Natus est paruulus, ne timore terreremur, & quia puer statim cōmissa condonat, & facilè placatur: & datus est filius, vt nos posset à dæmone liberare. Quid nobis pater negabit, quibus filium suum dedit? Nobis & natus & datus est. Audi angelum pastoribus dicentem: *Nolite timere, ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus est vobis hodie saluator, qui est Christus Dominus in ciuitate Dauid.* Nomine pueri significatur humanitas: nomine verò filij, diuinitas. *Luc. 2.*

k *Et factus est principatus super humerum eius.*] Principatus Christi nos sumus, quos super humeros suos posuit, vt nos ad gloriam asportaret. Genus hominum hic per principatum intellectum alio in loco ouis, quæ perierat appellatur, quam Christus inuenit, & super humeros adduxit. Eramus perditi, in viciorum erroribus & falsibus errantes, non poteramus viribus nostris à tantis malis liberari, venit pastor ille clementissimus Deus noster, posuit nos super humeros suos, vt è valle miseriæ ad montem visionis diuinæ perduceret, vbi ipso in placidissima tranquillitate frueremur. At nos ab eius humeris discedimus, eum fugimus, & iterum scelerū syluas peragrantes terrena quærimus, mundi voluptates concupiscimus, & ea, quæ cælestia sunt & immortalia non curamus. Vel per principatum, sceptrum regale intelligitur, quod super humeros suos Christus tulit: Quod sceptrum fuit crux illa sacratissima, quam ad Caluariæ montem baiulauit. Eam secum ducēs, manibus ac brachiis amplectebatur, vt ostenderet quāto eam amore prosequeretur. Intuere obsecro, & attenta atque alta mēte considera, natum fuisse Christum ad ferendum suis humeris suum principatum, hoc est crucē, in qua acerbissimos cruciatus tulit, ex qua transit de hoc mundo ad patrem, quam post mortē suam erectam in monte Caluariæ reliquit, tanquam trophæum excellentissimique triumphi celeberrimū monumentum, & vt nos eam tanquam clarissimum signum nostrarum victoriarum supplices coleremus. At nos obliti nostri existimamus natos hic fuisse ad delicias, ad opes, & voluptates, cū potiùs editi simus in lucem ad crucem amplectendam, vt nec laborem, neque dolorem, neque denique quicquā aliud, quod molestum nobis possit accidere, intolerandum putemus. Fortasse crucem ob eam causam principatum appellat, quia in ea eleuatus Christus omnia ad se traxit, iuxta id quod ipse apud diuum Ioannem dicebat: *Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Hæc crux quæ hic nomine principatus significatur, appellatur alio in loco ab hoc eodem Propheta, clauis Dauid. *Dabo*, inquit, *clauem domus Dauid super humerum eius.* Quæ propterea clauis appellatur, quia ea cœli ianuæ, quæ anteà clausæ erant, fuerunt apertæ & reseratæ. Poterit præterea hoc sic explanari: *Factus est principatus super humerum eius.* Hoc est posuit in suis humeris omne pondus eorum, quibus dominatur. Est autem hoc pondus peccatorum generis humani, quod super se Christus posuit, vt pro eo innocentissimus agnus pœnas lueret. Id quod Esaias ait alio loco: *Posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrūm.* De quo dicitur in Psalmo: *Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores.* Voluit enim ille luere nostra crimina, vt excidium à nostris capitibus auerteret. Considerent reges ac principes terræ hunc diuinum regem Christum Deum nostrum, qui in suis humeris posuit pondus sui regni. Nec existiment se principatum ad voluptates, sed ad labores obtinuisse. Eam ob causam voluit Christus titulum suæ dignitatis regiæ variis literis scriptum fuisse affixum cruci, vt intelligerent omnes principes Christiani regiam dignitatem esse cum cruce coniunctā, & cum laboribus & afflictionibus copulatam. D *Luc. 15.* E *Ioan. 12.* *Infrà. 22.* F *Infrà. 53.* *Psal. 128*

l *Et vocabitur nomen eius, admirabilis.*] Qui vocatur Emanuel, & accelera spolia detrahere, festina prędari, idem vocatur admirabilis, consiliarius, Deus, &c. Quid admirabilius quàm Deum nasci ex virgine, & duas esse naturas in vna persona?

m *Consiliarius.*] Vide Dei inauditam clementiam. Misit filium suum, vt nos consilius instrueret, & viam veritatis ostenderet.

n *Deus.*] Hic puer Deus est. Aspice quam apertè dicat Christū esse Deum. Id quod apud Ieremiam capite trigesimotertio, & aliis in locis poteris videre. De

A quo ait Diuus Paulus epistola ad Romanos capite nono. *Ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula.* Quidam Iudæus ante aduentum Christi: ita hunc locum interpretatus est. Quia Messias Deus & homo futurus est, vocatũ est nomen eius: Emanuel, hoc est, nobiscum Deus: nempe in corpore, & carne nostra, quemadmodum testatur Iob capite decimonono: *Ex carne mea videbo Deum.* Item quia Deus est mirabilis consiliarius, dicitur: excogitauit enim mirabile consilium animas à dæmone eripiendi, quę propter Adæ peccatum damnatæ erant. Nec possunt vllo modo esse saluæ, nisi rex Messias mortem acerbissimam, multáque subeat tormenta. Ob eam causam dictus est vir. Et quia ipsius

D est omnis fortitudo, Deus fortis vocatur. Et quia est æternus, pater sempiternus dicitur. Item quia in diebus eius pax multiplicabitur, princeps pacis appellatur. Et quia ipse festinabit vt auferat animarum spolia, vocatur expeditus spoliator, festinus prædator, Quia autẽ eos saluos faciet, & ad paradisũ adducet, vocatur Iesus, hoc est seruator. Hęc ille. Ego nõ possũ credere quin anim[us], ex quo hęc prodierũt, esset diuinitus illustratus, est enim admirabilis hæc expositio.

o *Princeps pacis.*] Nõ dicit, Princeps militum, princeps belli, sed *princeps pacis.* Christianus princeps pacis studiosus Christum imitatur. Septuaginta interpretes exterriti hac nominum maiestate nõ ausi sunt ea scribere, ne gentibus incredibilia viderentur.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT IX.

f Nouissimo aggrauata est.] *In Hebraico est: Nouissime* הכביד *hicbbidh, à verbo* כבד *quod significat graue esse, in quam significationem sumptum est ab interprete nostro volente Christi victoriam de mundo significare: est enim verbum sumptum à re bellica. Significat etiam verbum hoc glorificari, nam infrà vbi in capite sexagesimosexto scriptum legimus:* Glorificetur Dominus, *in Hebraico est verbum hoc: & multis aliis in locis diuinarum literarum capitur pro glorificari. Eam ob causam potest hic locus ita Latine reddi:* Nouissimo glorificata est. *Qua interpretatio instituto*

B

Propheta magnopere videtur accommodari, & conuenire. Voluit enim hoc vaticinio ostendere victoriam, quam Christus erat per discipulos suos de mundo reportaturus, & ita erit sensus: Prima victoria, quæ erit Christi doctrina adepta, alleuiabitur terra, quoniam nonnulli reprobato idolorũ cultu in Christum credẽt, & verã religionem amplexabuntur. At ob secundã victoriã quam Apostoli de dęmone consequentur, erit tota terra gloriosa, quando Christi discipuli omnes mũdi regiones peragrantes, Christúmq; prædicantes, trophæa vbiq; cõstituerint. Quid enim glorios[ius], quid illustrius, quã relictis vitiis, cõtẽpta ac repudiata superstitione, mũdũ ad Christũ cõuerti, totóque animo aspirare? Poteris vertere pro aggrauata, illustratam, & rectè quidem meo iudicio, nam verbum hoc significat esse magnum, illustrem, honoratum, & gloriosum. E

Multiplicabitur [a] eius imperium, & pacis non erit finis: [b] Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit: vt confirmet illud & corroboret [c] in iudicio & iustitia, à modò & vsque in sempiternum. [d] Zelus Domini exercituum faciet hoc. [e] Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel. [f] Et sciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, in superbia & magnitudine cordis dicentes: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus: Sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. [g] Et eleuabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos eius in tumultum vertet. [h] Syriam ab Oriente & Philistiim ab Occidente: & deuorabunt Israel toto ore. In omnibus iis non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta: & populus non est reuersus ad percutientem se, & Dominum exercituum non inquisierunt. [i] Et disperdet Dominus ab Israel caput & caudam, [k] incuruantem & deprauantem die vna. Longæuus & honorabilis ipse est caput: & Pro-
C pheta docens mendacium ipse est cauda. Et [k] erunt qui beatificant populum istum seducentes, & qui beatificantur, præcipitati. Propter hoc super adolescentulis eius non lætabitur Dominus: & pupillorum eius & viduarum non miserebitur: [l] quia omnis hypocrita est, & nequam, & vniuersum os locutum est stultitiam. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. [m] Succensa est enim quasi ignis impietas: veprem & spinam vorabit & succendetur in densitate saltus, & [n] conuoluetur in superbia fumi. [o] In ira Domini exercituum conturbata est terra, & erit populus quasi esca ignis. Vir fratri suo non parcet, & declinabit ad dexteram, & esuriet: & comedet ad sinistram, & non saturabitur: [p] vnusquisque carnẽ brachij sui vorabit, Manasses Ephraim, & Ephraim Manassem: & simul ipsi contra Iudam. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. F

a *Multiplicabitur eius imperium*] Non poterit de multiplicato Christi imperio dubitare qui legerit in psalmo, *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem*
Psal. 2. *sanctum eius prædicans præceptum eius, Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam ter-*
Act. 13. Hebr. 1 & 5. *minos terræ.* Qui locus in Actis Apostolorum, & in epistola ad Hebræos de Christo explanatur. Et de
Psal. 7. eius pace dicitur in Psalmo: *Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis donec auferatur luna.* Id est, in æternum. Quod vaticinium ad regnum Salomonis accõmodari nullo modo potest, sed ad regnum Christi cuius iustitia & pax sunt semper duraturæ, & ob eam causam ipsum diuinæ literæ iustitiam & pacem appellare solẽt. Animaduerte. Tunc imperium multiplicatur, cum in eo pax viget. Hoc considerare deberent, qui volunt bellis regnum multiplicare, cùm nihil sit, quod regna & imperia potius labefactet, & penitus euertat, quàm bellum. Contra verò vigente pace crescit regnum & propagatur. Verùm id quod hîc dicitur, est præcipuè de spirituali pace intelligẽdum. Chrysostomus tractãs hunc locũ in primo tomo explicans

A explicans illud Esaiæ: *Potestatis & pacis non erit finis* inquit, hoc intelligi de pace inter Deum & hominem, inter corpus & spiritum, ac inter Iudęos & Gentiles.

b *Super solium Dauid.*] Sẽsus est: Hic puer Emanuel, qui est Deus, cõsiliarius, admirabilis, &c. regnabit iustissimè super sedem Dauid in æternum. Id est, quod (Luc. 1.) dixit Angelus Mariæ virgini sacratissimæ: *Et dabit illi*, nempe Christo, *Dominus Deus sedẽ Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.* (Dan. 7.) Et de eo Daniel Propheta scriptum reliquit: *Potestas eius potestas æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod non corrumpetur.* (Psal. 144.) Et in Psalmo scriptum legimus: *Regnũ tuum regnũ omnium seculorum, & dominatio tua in omni generatione & generationẽ.* (Obiectio.) Sed hæc occurrit dubitatio: Quî fieri potest vt hæc de Christo intelligãtur, qui super solium Dauid non videtur sedisse? non enim regnauit in Iodæa. quin potius cùm eum turbæ regẽ (Ioan. 6.) constituere voluissent aufugit, vt est apud Ioannem capite sexto: & coram Pilato confessus est regnũ suũ non esse de hoc mundo. Præterea quæ gloria esset sedere super soliũ Dauid eum, quem Esaias vidit sedẽ- (Responsio.) tem super soliũ excelsum & eleuatũ? Sed cùm sit altera B Hierosolyma multò melior & præstantior quã ea, in qua regnauit Dauid, quæ est Ecclesia Catholica, eã existimo hîc esse significatam. De qua dicitur in Psal- (Psal. 2.) mo: *Constitutus sum ab eo rex super Sion montem sanctum eius*, & in alio Psalmo: *Fundamenta eius in montibus san-* (Psal. 86.) *ctis. Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei.* Non existimo hoc dictum fuisse de portis illius terrenæ Hierosolymæ, quas scimus esse consumptas, & in puluerem redactas: sed de portis Ecclesiæ quam illa Hierosolyma adumbrabat. Regnat igitur Christus in Ecclesia, quæ est Hierosolyma, non vmbratica sed vera, cuius illa terrena gerebat imaginẽ. & regnabit in æternũ, quoniã Ecclesia nunquã peribit: nã etsi in mundi cõsommatione desinat esse militãs, Ecclesia tamen triũphãs fine fine in æternũ permanebit: & sic semper futura est Ecclesia, in qua Christus in æternũ regnabit: facta enim separatione in littore maris, congregatísque in vase bonis piscibus, malis autẽ foris abiectis, accipiet Christus Ecclesiã gloriosam, nõ habentem maculam aut rugam, sed sanctã & immaculatã. Et volens significare scriptura hanc spiritualem Hierosolymam esse C moltò sublimiorem & illustriorẽ terrestri illa, in qua (Psal. 2.) regnauit Dauid, dicit: *Constitutus sum rex ab eo super Siõ.* Non dicit: In Sion, sed *super Sion.* Et in alio Psalmo: (Psal. 131.) *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* Non dixit, In sede, sed *super sedem.* Et in hoc loco Esaiæ: *super solium Dauid, & super regnum eius sedebit.* Poteris etiam per solium Dauid eius labores & dolores intelligere: fuit enim vir ille sanctus, vt sacræ literæ memoriæ prodiderunt, vehementer afflictus, & in acerbissimis periculis & laboribus constitutus, atque capite & opibus vndique oppugnatus. Sedit igitur Christus super soliom Dauid, super eius dolores, labores, & angustias, in multò pluribus & acerbioribus cruciatibus versatus. Et ob eam causam dixit: *Super solium*, & non in solio, vt superlationem & abundantiam dolorum significaret.

c *In iudicio & iustitia.*] Per hæc duo nomina intelli- (Ierem. 23.) gitur pulcherrima gubernandi forma & ratio, vt alio in loco annotauimus, sic apud Ieremiã: *Regnabit rex, & sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra.*

d *Zelus Domini exercituum.*] Hoc est amor Dei erga homines efficiet, vt filius Dei nascatur ex virgine, hominúmque genus à dæmonis potestate eripiat, & sedeat super regnum Dauid, illúdque iustitia & iudi- (Ioan 3.) cio confirmet. *Sic Deus dilexit mundum*, ait diuus Ioannes, *vt filium suum vnigenitum daret.* Vbi vides, non ex hominum meritis, sed ex Dei amore & charitate processisse generis humani salutem. Charitas Deum D traxit è cælo, nos autem è terra ad cœlum vehit. Hæc vulnerauit impassibilem, alligauit insuperabilem, trasit incommutabilem, fecit mortalem æternum.

e *Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel.*] Prædicerat Propheta cladem & euersionem Siriæ & Samariæ; & capta inde occasione multa Christi mysteria interposuit. Nunc verò ad id vnde egressa fuerat oratio reuertitur, & vastitatem vaticinatur Samariæ dicens: *Verbum misit Deus in Iacob, & cecidit in Israel.* Id est, Misit Deus sæpe Prophetas suos ad Iacob, hoc est, ad decem tribus, qui illis veritatem nunciarent, viãmque salutis aperirent. At Israelitæ verbum Dei contempserunt, & pro nihilo putarunt. Per Iacob & Israel intellige decem tribus. Et quoniam verbum Dei fuit ab illis neglectum, dicit Propheta illud cecidisse, tunc enim verbum Dei cadere dicitur, quando ab auditoribus contemnitur.

f *Et sciet omnis populus Ephraim.*] Sensus est: Quamnis Deus locutus fuerit per Prophetas suos populo Israelitico, ipse tamen sciet superbè, existimabit se altè sapere, & deridebit Dei verba, & comminationes dicens: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ędi- E ficabimus. hoc est, quamuis incidimus in nonnullas calamitates, sequentur tamen posteà tempora fœlicia: & pro domibus lateritiis quæ ceciderunt, ædificabimus lapidibus qoadratis magnifica ædificia: & pro sycomoris arboribus abiectis habebimus nobiles & preciosas cedros. Potest esse sensus: Hucusque perierunt in bello nonnulli ex nostris, sed erant veluti lateres fragiles & imbecilli: at nos ædificabimus rempublicam nostram ex lapidibus quadratis, hoc est ex viris fortitudine & constantia munitis. Lapides quadrati sunt ad ædificandum apti, rotundi verò & globosi nequaquam, quoniam non nisi in puncto se tangunt homines. quadrati facilè conueniunt inter sese: at rotundi nullam inter se habent concordiam: sunt autem quadrati illi, qui ex qoacunque parte ceciderint, firmi manent & stabiles: rotundi autem sunt mobiles & inconstantes. Aristoteles libro primo moralium Nicomachiorum hominem sapientem (Simile.) quadratum vocat, qoia in qoamcunque partem voluatur, sui similis est, & firmus perseuerat, & acerbissima calamitatum procella oppressus, placida tamen & tranquilla mente consistit. Vt enim bonus fictor & artifex simulacrum fingit ex auro: si autem aurum deest, ex argento: eo verò non existente, ex plombo, F aut denique ex quauis alia materia: sic vir sapientia excultus & virtute præditus in omni statu, virtutis & constantiæ imaginem & simulachrum efficiet. Si in honoribus & magistratibus fuerit constitutus, in media prosperitate, rebúsque ad voluntatem fluentibus virtutem exercebit, si in ærumnis & laboribus fuerit versatus, in media aduersitate, in infimo illo statu ostendet animi sui magnitudinem & celsita- (Simile.) tem. Aspicis hîc impiorum ædificia esse ex lateribus constructa: Qui etsi promittant se esse quadratis lapidibus mœnia condituros, ad id tamen nunquam peruenient: Iudæi in Ægypto sub Pharaone commo- (Exod. 5.) rantes vrbes lateritias, condebant. Talia sunt eorum opera qui in mũdo diabolo seruiunt lutea, & testea. Huiusmodi erat turris Babylonis, qoam illi aduersus Deum condiderunt, qui nomen suum immortalitati commendare volebant. At cecidit turris, & ipsi confusi sunt, & in tartara præcipites ruerunt. Potest hæc litera sic ordinari: Omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam dicentes in superbia & magnitudine cordis: lateres ceciderunt, & ea quæ sequuntur, scient Dominum eleuaturum esse hostes Rasin, &c.

g *Et eleuabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos eius in tumultum vertet.*] Hoc est, Escitabit Domi-

A nus contra Rasin regem Syriæ Assyrios eius hostes, qui contra ipsum concitabuntur. Prædicit Propheta prælium illud, in quo rex Assyrius occidit Rasin regem Syriæ, quam historiam habes libro quarto Regum cap. sextodecimo.

h *Syriam ab Oriente.*] Hoc est, Excitabit Dominus contra Samariam Syros, & Palæstinos. Acsi dicat: Et Syria quæ pepigerat fœdus cum Samaria, ipsam Samariam oppugnabit, ita vt contra Israelem Syri ab Oriente, & Palæstini ab Occidente moueantur, & simul toto ore, hoc est auidissimè, deuorent Israelem. Et adhuc extenta est manus Domini super Israelitas, eósque ferire non cessat: At illi nec sic cæsi volunt se ad Dominum conuertere. Quid sit extendere manum diximus alio in loco.

i *Et disperdet Dominus ab Israele caput & caudam, incuruantem & deprauantem die vna.*] Quid significetur per caput & caudã, explicat statim Propheta. Per incuruantẽ & deprauãtẽ eũ intelligit, qui recta peruertit.

k *Et erunt qui beatum dicunt populum istum seducentes.*] Iuxta id quod dixit capite tertio: *popule meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt. Et qui beatificantur, præcipitati*, hoc est, in extremam perniciem adducuntur.

B l *Quia omnis hypocrita est, & nequam &c.*] Tres causas assignat, ob quas Deus populi Israelitici non miseretur: prima est hypocrisis, secunda nequitia, tertia amentia. Non solùm erant vitiis contaminati, sed volebant fallaci virtutis imagine nefaria scelera cooperire: & quod deterius est, volebant hæc verbis confirmare, & alios pestilentibus institutionibus corrumpere. Hypocrisis est capitalior & perniciosior aperta iniquitate, quoniam in virtutis imagine delitescit. Nã vt in magno mari perniciosiores sunt scopuli, qui breui operti aqua tristem ac cæcum & miserabilem non obseruantibus inferunt interitum, quã rupes eminentes, quas nautæ facilè vitare possunt, sic hypocritæ qui in animi recessibus & latebris ma- D litiam tenentes, speciem pietatis foris ostendunt, teteriores sunt, & capitaliores improbis illis, qui sunt ab omni virtutis simulatione alieni, quoniam horum pestem poteris facilè fugere, illos autem virtutis personam induentes, nec citò cognosces, neque eorum dolum, & perniciem quam moliuntur, facilè declinabis. Est autem hypocrisis, vt definit Chrysologus, subtile malum, secretum virus, venenum latens, virtutum fucus, tinea sanctitatis.

Simile.

m *Succensa est enim quasi impietas.*] Sensus est, impietas hostium Israelis accensa est, & non populum aliquem pium, & Deo deuotum, sed vepres & spinas, hoc est Israelitas sceleratos, Deóque suo inobedientes deuorabit. Comparat Propheta Israelem vepribus, & spinis, & syluæ à feris habitatæ.

n *Et conuoluetur in superbia fumi.*] Efferent se Assyrij, spoliabunt Israelitas tam nobiles quàm obscuros; sed eleuati veluti fumus dissipabũtur, & euanescent. Nam Assyrij euerterunt Samariam, seu ipsi posteà perierunt. Aspicis hîc impiorum gloriam & superbiam fumo comparari.

o *In ira Domini exercituum.*] Sumente Domino pœ- E nas de Israele magnus erit mœror in ea terra, magna conturbatio, & ardebit populus velut fomentum ignis. Nemo cuiquam parcet, frater irruet in fratrem. Vnusquisque declinabit ad dexteram quærens victum, & comedet ad sinistram, hoc est occultè, ne aliquis eum videat comedentem id quod rapuit.

p *Vnusquisque carnem brachij sui vorabit.*] Fratres & consanguinos brachia appellat. Sensus est, Vnusquisque irruet in consanguineos suos. Manasses spoliabit Ephraim, & Ephraim Manassem. Lege libros Regum & Paralipomenon, & inuenies Israelitas bellis ciuilibus inter se dissidere, & posteà in Iudæ oppugnationem concordare.

ANNOTATIO.

1 Multiplicabitur eius imperium.] *Quemadmodum hoc de Ecclesia intelligatur explicauimus suo loco. Sed est magnoperè aduertendum in Hebraico ita scriptum esse:* לםרבה המשרה *lemarbeh hammisrah. Hebræi habent duplex, m, alterum scribunt in principio dictionis, & in medio, & est apertum, quod ita scribunt* מ*: alterum nunquam ponitur nisi in fine dictionis, & ob eã causam terminale siue finale vocatur: & scribitur hoc modo,* ם*, & est vbique clausum, nullum habens exitũ, hoc est perpetuò verum, neque inuenies in tota sacra scriptura literam* ם *nisi in fine dictionis,*

C *excepto hoc versiculo Esaiæ, vbi litera,* ם *est in principio dictionis: nam illud* ל *est præpositio, ad quod certè nõ caret mysterio. Vir erat Esaias doctissimus, satisque habebat perspectum & exploratũ, hanc literam non posse collocari nisi in fine dictionis: sed cũ hoc in loco eam in principio collocarit, non est dubium, quin hîc lateat mysteriũ. Ex Hebræo ipsi est verti:* Ad multiplicationem imperij, *vel ad multiplicandũ imperium. Sed quia Esaias diuino lumine illustratus prænidebat, hoc Christi imperium in Ecclesia non esse à Iudæis intelligendũ, voluit hoc scribere litera clausa, vt significaret fore hoc mysterium Iudæis clausum & absconditum, quod vsque hodie Iudæi ipsi non intelligunt. Et quoniam hoc Christi imperium nunquam esse desinet, voluit Propheta illud scribere litera clausa nullum exitum habente, vt ostenderet fore Christi regnum perpetuum, nullúmque finem esse habiturum. Et hæc imperij multiplicatio ideò facta est, quia Deus factus est homo, nã anteà notus erat Deus in Iudæa: vt dicitur in Psalmo, & in solo Israele nomen eius celebrabatur, sed postquã filius Dei à cœlis in terras missus humanam naturam admirabili modo sibi copulauit, vt à nobis inferorum pœnas, graues illas quidem sed iustas & debitas auerteret, hominumque genus à faucibus ipsius mortis sua morte liberaret, cognitio ipsius nominis sic omnes gentium regiones peragrauit, vt vana superstitione repudiata, homines etiã immanitate barbari & inculti, ipsum Christum intelligerent verum esse totius mundi machinæ effectorẽ, & moderatorẽ: cuius numine & imperio omnia supera, media ac infera cõtinerentur. Eam ob causam in hoc admirabili versiculo, vbi diuinus vates imperij Christi multiplicationẽ prædicit litera finali ad principiũ reuersa annotauit. Reuersa est igitur hæc litera retrorsum, vt etiã hac in re innueret propheta, filium Dei æqualem patri sumpturum esse humanã naturam, secundum quam esset minor patre.* Exinaniuit *enim* semetipsum, *vt ait Apostolus,* formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. *Huius figuram & imaginem gessit sol, quem reuersum fuisse retrorsum in horologio Achaz ad signum & confirmationem salutis regis Ezechiæ literæ diuinæ contestantur.*

Psal. 75.

F

Phil. 2.

4 Reg. 2.

2. Par. 32.

2 Incuruantem & deprauantem.] כפה ואגמון *cippah veamon. Primũ nomẽ à verbo* כפה*, quod significat incuruare, in quã significationẽ sumitur à nostro interprete. Significat etiam ramũ, sic à curuitate appellatũ.* אגמון *agmon significat paludẽ & stagnũ, & iuncũ, quoniã iuncus iuxta paludes nascitur. Apud hũc eundem Prophetã capite trigesimoquinto capitur pro iunco. Sic enim vertit interpres noster:* Vitor calami & iunci. *Forsasse quia loca palustria insalubria sunt, & valetudinẽ deprauãt, accipitur hoc in loco pro deprauãte, quod quid significet suo loco explanauimus. Codices correcti habent ad marginẽ pro deprauãte, refrenãtẽ. Diuus tamen Hieronymus in commentariis legit, deprauantem & interpretatur recta peruertentem, quam ego interpretationem sum secutus. potest hic locus rectè verti ex Hebraico:* Ramom & ioncum, *hoc est, fortem & debilem, & ita vertit Pagninus. Septuaginta interpretes habent Magnum & paruum, magis sensum quàm verba ipsa transferentes.*

Argu-

A

Argumentum capitis X.

D

Cùm lex sit ratio prudentis iubens ea quæ facienda sunt, prohibensque contraria, iuris ac iniuriæ, regula ab illis solùm debet ferri, & stabiliri, qui fuerint iustitiis præditi, quique floruerint opibus sapientiæ, & in maximarum virtutum studia incubuerint. Videns autem Propheta leges condi ab hominibus indoctis, & nefariis, viduas, & pupillos spoliantibus, & omnia ad sua propria commoda referentibus, inuehitur in legumlatores, minãs illis miserias sempiternas. Vaticinatur luctuosissimas strages Israelis ab Assyriis inferendas earumque Assyriorum admirabilem cladem. Et capta occasione præcinit mysterium humanæ redemptionis, & ex innumerabili Iudæorum multitudine reliquias solùm esse salutem consecuturas. Tandem facit Deum loquentem, & Iudæos, quos erat de manu Sennacheribi erepturus, consolantem.

CAPVT X.

VÆ [a] qui condunt leges iniquas: & scribentes, iniustitiam scripserunt, vt opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent causæ humilium populi mei: vt essent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent. [b] Quid facietis in die visitationis, & calamitatis de longe venientis? [c] Ad cuius confugietis auxilium? Et [d] vbi [e] derelinquetis gloriam vestram, ne incuruemini sub vinculo, & cũ interfectis cadatis? Super omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. [e] Væ Assur virga furoris mei, & baculus ipse est, in manu eius indignatio mea. [f] Ad gentem fallacem mittam eum, & [g] contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat spolia; & diripiat prædam, & ponam illum in conculcationem, [h] quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitrabitur, & cor eius non ita existimabit: sed ad conterendum erit [i] cor eius, & ad internecionem gentium non paucarum. Dicet enim: Nunquid non principes mei simul reges sunt? Nunquid non vt Chareamis, sic Calano: & vt Arphad sic Emath? Nunquid non vt Damascus, sic Samaria? Quomodo inuenit manus mea regna idoli, sic & simulachra eorum de Ierusalem, & de Samaria. Nunquid non sicut feci Samariæ, & idolis eius, sic faciam Ierusalem, & simulachris eius? Et erit: [a] cum impleuerit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, & in Ierusalem, visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, & super gloriam altitudinis oculorum eius.

E

B

EXPLANATIO.

a *Væ, qui condunt leges iniquas.*] Non appellat leges simpliciter, sed cum addito, *leges iniquas.* Vt enim medicorum præcepta dici verè non possunt si quæ impii aut amentes, pro salutaribus mortifera conscribãt, sic nec leges appellari debent eæ, quæ populo inferant perniciem, aut detrimentum. At nullæ res capitalius inferunt exitium reipublicę, quàm leges iniquæ & iniustæ. Cùm enim illæ sint ciuitatis fundamenta, necesse erit, nullam ibi consistere iustitiam, nullam pietatem, sed omnem populi impetum ad interitum spectare, & totam vrbem tandem euerti. Esse autem leges ciuitatum fundamenta indicat sapientissimus, ac illustrissimus ille rex Dauid. Nam in eo Psalmo, vbi nostra versio habet: *Quoniam quem perfecisti destruxerunt*, potest verti ex litera Hebraica: *Quoniã fundamenta dissipata sunt.* Vbi per fundamenta leges significauit. Ita enim illum locum vertit Symmachus: Quia leges dissipatæ sunt: Et eodem modo transtulit Diuus Hieronymus ex Hebræo, quem postea multi secuti sunt. Sunt enim leges bases, in quibus nititur ciuitatis salus. Quod intelligens elegans quidã poëta cecinit: Agnosco crines, incanáque mẽta Regis Romani, primus qui legibus vrbem fundauit. Et apud Platonem dialogo 4. de legibus ait Socrates, difficile esse ciuitatem bonis legibus fundari, indicans leges esse ciuitatis fundamenta. Alloquitur Esaias omnes iniquos legumlatores, præsertim Scribas & Pharisæos, quorum impias traditiones Christus illis obiiciebat, vt est apud Matthæum cap. quintodecimo, & apud Marcum cap. septimo.

Psal. 10.

C

b *Quid facietis in die visitationis & calamitatis de longinquo venientis?*] Hoc est, in die iudicij, quem propheta Sophonias appellat diem iræ, tribulationis, & angustiæ, calamitatis, & miseriæ. Vel per diem visitationis, & calamitatis de longinquo venientis, intelligit captiuitatem per Assyrios, vel per Romanos. Visitat nos Deus aliquando prospera tribuendo, vt nos ad sui amorem alliciat: aliquando inferendo aduersa, vt in ærumnis ad eum conuertamur, iuxta id quod dicitur in Psalmo: *Conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina.* Eodẽ modo Ieremias capite sexto tẽpus afflictionis tẽpus visitationis iis verbis appellat: *In tempore visitationis suæ corruent, dicit Dominus.* Et capite vigesimotertio: *Afferam super eos mala, annum visitationis eorum.* Obserua, calamitatem magnam vocat Esaias eam, quæ venit de longinquo. Vt enim fluuius magnus ortum habet in locis remotis, longéq; distãtibus, & paulatim vires auget, & lõgius latiúsq; propagatur, donec impetu & rapidissima inundatione omnia secum rapiat & in immensum mare trudat, sic acerba & luctuosa calamitas veniens de lõginquo paulatim crescit, donec omnes oblectationes absorbeat, & in vastum ærumnarum gurgitem profundat.

Sopho. 1.

Psal. 31.

Simile.

F

c *Vbi relinquetis gloriam vestram.*] Eorũ vanitatẽ redarguit, qui celebritatem sermonis hominũ vitiorũ plerumq; laudatricem humanamq; gloriam fragilẽ, & inanem ardenter appetunt. Quasi dicat: Cùm gloria vestra non descensura sit vobiscum, vbi manebitis, vbi eam relinquetis? Quid vobis proderit in illa die? Sic propheta in eo Psalmo vbi eius miseriã ostendit, qui humanæ laudis, rerúmq; caducarũ cupiditati seruit, hæc verba scripta reliquit: *Cum interierit, non sumet omnia, neq; descendet cũ eo gloria eius.* In libro Sapientiæ ita inducuntur damnati loquẽtes: *Quid nobis profuit superbia: & diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquã vmbra, & tanquam nuntius præcurrens.* Non est igitur ea mundi gloria quærenda, quę est incerta, & in populi amẽtis opinione sita, quę exiguis regionibus continetur, & tẽpore breuissimo obscuratur, quæ nos deserit, & obruitur interitu hominũ, posteritatísq; obliuione tandẽ extinguitur. Illud remanet, quod sumus rectè facti, & virtute cõsecuti. Quid fingi potest leuius, & commutabilius, quã mundi gloria? cũ mũdus ipse eos quos anteà laudibus amplissimis extulerat, sępenumerò deprimat, eorúmque nomini anteà celebratæ perpetuæ infamiæ &

Psal. 48.

Sap. 5.

A dedecoris notam inurat: eos autem qui anteà in obſcuritate latebant, nulla laude celebratos, in oculis omnium conſtituat, & ad cœlum extollat, vt inde eos pręcipitet, in eóſque maiorem perniciem machine-

Similitudo tur. Vt enim arenæ horologium ſingulis horis reuoluitur, ſic mundus ſingulis horis mutatur: & vt ſuperior pars horologij, quæ plena erat, euacuatur, eiúſque arena impletur ea pars, quæ inferius vacua iacebat, ſtatim inferior ſit ſuperior, & ea quæ altiorē locū occupabat, deſcendit deorſum, nec poteſt vna impleri, quin euacuetur altera, ſic ij qui anteà in honore & gloria erant conſtituti, opibus abūdantes, atque oblectationibus affluentes, omnia amittunt, & in labem ignominiæ vſque adeò incurrunt, vt nullum veſtigium priſtinæ dignitatis aliquando appareat: eorum autem opes & gloriam illi conſequuntur, qui anteà in imo vacui iacebant.

d *Ad cuius fugietis auxilium.*] Deo derelicto, & vobis irato, quis vobis opem feret? Oſtendit omnia humana pręſidia & adiumenta ſine Deo inania eſſe, & pro nihilo ducenda. Iam dixi hæc referri ad tempus captiuitatis, aut ad diem extremi iudicij

B e *Væ Aſſur virga furoris mei.*] Volens Deus Iſraeliticum populum punire, vſus eſt miniſterio Sēnacheribi Aſſyriorum regis, qui Iſraelem deleuit, & grauiter afflixit. Sed poſteà ipſum Sennacheribum percuſſit Deus, ſumens de illo iuſtas pœnas. Nam cùm ipſe poſt cladem illatam Samarię voluiſſet occupare Hieroſolymam, & ſuo exercitu viam ad tyrannidem munire, fuit iuxta Hieroſolymam duriter afflictus Cùm ei angelus Domini nocte vna interfeciſſet centum octoginta quinque millia hominum, ipſe turpiter fugit in regnum ſuum, vbi fuit à propriis filiis interfectus. Eſt igitur ſenſus: Væ tibi ò Sennacheribe Aſſyriorum rex, qui futurus es virga furoris mei, tuo enim miniſterio ſum Iſraeli ſtragem illaturus, ſed poſteà dabis pœnas tuæ tyrannidis, & ſuperbiæ. Particula hoi, quæ eſt in Hebręo, poteſt eſſe aduerbium vocandi, & tunc erit ſenſus: Heus tu Sennacheribe, eris virga furoris mei, &c. Diſcimus ex hoc loco, & aliis huiuſmodi, debere nos æquo animo ferre tyrannorum iniurias, afflictiones, exiſtimaréque nos in eas propter ſcelera noſtra meritiſſimò incidiſſe: eſſéque tyrānos flagellum, quo nos Deus punit, & caſtigat. At ipſi tyranni ne glorientur, non enim iuſtitia, neque ratio-

C ne, nec viribus, ſed noſtris ſceleribus vincunt: nos enim illis arma porrigimus, quibus nobis inferunt

Similitudo immanem vaſtitatem. Sed vt pater filium flagellat virga, quam finitis flagellis proiicit in ignē, ſic Deus punit multos medio hominum impiorum, quibus D

vtitur tanquam virga, at poſteà eos igne & temporalium, & æternarum afflictionum comburit. Voluit hoc in loco propheta ſignificare id quod eſt apud

Ezechielem: *Mucro euagina te ad occidendum. Limate, vt interficias, & fulgeas.* Et ſtatim paulo poſt: *Reuertere ad vaginam tuam, in loco in quo creatus es, in terra natiuitatis tuæ: iudicabo te, & effundam ſuper te indignationem meam; in igne furoris mei ſufflabo in te.* *Ezech. 21*

f *Ad gentem fallacem mittam eum.*] Id eſt, ad Iſraelitas.

Dicebant enim, vt in capite decimonono Exodi ſcri- *Exod. 19*

ptum legimus, *Cuncta quæ locutus eſt Dominus faciemus.* Sed fidem fregerunt, & recto Deo, inanes ac falſos deos turpiter adorarunt.

g *Contra populum furoris mei.*] Id eſt, Cui ſum iratus.

h *Quaſi lutum platearum.*] Sic dicitur in Pſalmo: *Pſal. 17.*

Comminuam eos vt puluerem ante faciem venti, vt lutum platearum delebo eos. Iniquos comparat cum luto; qui omnium pedibus conculcatur.

i *Et cor eius non ita exiſtimabit.*] Senſus eſt, Ego, ait Deus, præcipiam ei, vt populum direptioni committat, ſed non interficiat, vulneret, ſed non vitam auferat: ipſe autem mandatum non conſiderabit, nec ita perpendet: ſed excedet: exiſtimabit enim ſe interfecturum eſſe gentes multas, attribuens ſuis viribus victoriā: & dicet: Nónne quemadmodum expugnaui

Charcamas, Calanum, Arphad, Hemath, Damaſcum, E

& Samariam, ſic expugnabo Hieroſolymam? Quemadmodum cepi multas regiones, ſic capiam cæteras alias. Vide hominis arrogantiam & inſolentiam. Vide quam ſibi fœlicitatem pollicebatur impius homo. At multò aliter illi accidit, nam eius exercitum cædes teterrimas ſpirantem, & Iudæos ad immanem vaſtitatem & luctuoſam vocantem, occidit vna nocte diuinus quidam angelus. Nō enim paſſus eſt Deus ciuitatem ſuam ſanctam diutius in tot calamitatibus iacere, & immanisſimum tyrannum imperare. Aſpice quàm fallax ſit hominum ſpes, quæ non in Deo, ſed in mundo eſt conſtituta. Duabus in rebus rex Aſſur, crudelitate, & arrogantia: nam potentia ad perniciem miſerorum abutebatur, ſeque inſolenter efferebat. Sed fefellit eum ſpes eius, iuxta id quod dicitur

in libro Iob: *Ecce ſpes eius fruſtrabitur eum & videntibus cunctis præcipitabitur.* *Iob. 40.*

k *Cùm compleuerit Dominus cuncta opera ſua in monte Sion.*] Hoc eſt, Poſt euerſionem Samariæ, & obſidionem atque afflictionem Hieroſolymæ perdet Dominus Sennacheribum Aſſyriorum regem, propter eius

ſuperbiam, & immanitatem. F

Annotationes ex Hæbreo in

CAPVT X.

1 Vbi derelinquetis gloriam veſtram, ne incuruemini ſub vinculo, & cum interfectis cadatis?] *Pagninus vertit*, Vbi derelinquetis gloriam veſtram? Non euadet quiſpiam, niſi qui incuruauerit ſe inter vinctos, & interfectos ſe proſtrauerit. *Ita hunc locum interpretati ſunt nonnulli, vt refert in commentariis R. Dauid. Poteris vertere.* Vbi derelinquetis gloriā veſtram? Quia non eſtis mei, corruetis inter vinctos, & cum interfectis cadetis. *Huic verſioni fauet interpretatio R. Abraham. Ita enim hunc locum enarrat: Quia populus hic abſque me nō eſt populus meus, neque mihi obtemperat, propterea incuruabit ſe ſub vinclo. Vbi vides eos gloria priuari, & in dedecus & ignominiam incurrere, qui ad id furoris & amētiæ perducuntur, vt Deo contempto, impetu inſatiabilium cupiditatum ad omne flagitiorum genus incitantur. Vera gloria eſt in maximarum virtutum laude conſtituta, & hæc nec naufragio amittitur, neque direptioni committitur, neque vlla temporum varietate mutatur. Illa verò quæ non oritur à virtute, inanis eſt, & fallax, dignitatis cupida, ſed omni dignitate priuata: quæ, quoniam non eſt gloria, ſed gloriæ ficta imitatrix, facilè ruit & penitus euaneſcit.*

Dixit enim: In fortitudine manus meæ feci, & in ſapientia mea intellexi: & abſtuli terminos populorum, & principes eorum deprædatus ſum, & detraxi quaſi potens in ſublimi reſidentes. Et inuenit quaſi nidum manus mea, fortitudinem populorum. Et ſicut colliguntur oua, quæ derelicta ſunt, ſic vniuerſam terrā ego congregaui: & non fuit qui moueret pennam, & aperiret os, & ganniret. Nunquid gloriabitur ſecuris contra eum, qui ſecat in ea? aut exaltabitur ſerra contra eum à quo trahitur? Quomodo ſi eleuetur virga contra eleuantem ſe, & exaltetur baculus, qui vtique lignum eſt. Propter [h] hoc mittet

dominator

A dominator Dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem: [c] & subtus gloria eius succensa ardebit quasi combustio ignis. [d] Et erit lumen Israel in igne, & sanctus eius in flamma, & succendetur, & deuorabitur spina eius & vepres [e] in die vna. [f] Et gloria saltus eius, & Carmeli eius [g] ab anima vsque ad carnem consumetur, [h] & erit terrore profugus. Et reliquiæ ligni saltus eius prę paucitate numerabuntur, & puer scribet eos. D

a *Et inuenit quasi nidum.*] Verba sunt Sennacheribi Assyriorum regis. Quasi dicat. Ego manu mea apprehendi totum orbem quasi nidum passerculi, & omnes homines cepi, ac si essent oua relicta in nido à matre. Et quia translationem sumpsit ab auibus, eam seruat dicens: *Et non fuit qui moueret pennam:* Ac si diceret: Tantus fuit timor ac terror meæ fortitudinis & potentiæ, vt nemo auderet mihi resistere, ne fletum quidem prodere.

b *Propter hoc mittet dominator Dominus.*] Quoniam tam insolenter se extulit Sennacheribus, vt superbas minitationes arroganter iactaret, mittet Deus angelum suum, qui eius exercitui mirabiles inferat strages. Mittet in pinguibus eius tenuitatem, hoc est, fortissimos eius vita priuabit: vt in illud exitium incurrant, quod aliis intentabant.

c *Et subtus gloria eius succensa ardebit quasi combustio ignis.*] Magnum Sennacheribi exercitum appellat
B gloriam eius, qui nocte vna, acsi igne flagraret, fuit in fauillam redactus. Ferunt Hebræi fuisse Assyriorum corpora intus occulto ardore combusta remanentibus vestibus illæsis. Ideò dicitur: Et subtus, id est sub vestibus, gloria eius, id est exercitus eius, ardebit.

d *Et erit lumen Israel in igne, & sanctus eius in flamma.*] Hoc est, Deus qui est lumen Israelis, & sanctificator eius, qui Israelem illuminat, & sanctificat, erit tanquam ignis & flamma ad spinas & vepres, hoc est, ad Assyrios comburendum. Sunt qui per lumen Israelis, Angelum qui Assyrios interfecit, intelligant. Comparat propheta milites Assyrios spinis & vepribus, quòd soleant milites esse molestissimi. Vel sic: & Hierosolyma quæ est lumen Israelis illustrabitur, & viri iusti laude celebrabunt.

e *In die vna.*] intellige diem naturalem, qui noctem etiam complectitur, fuit enim hæc Assyriorum clades nocte quadam illata Habes hanc historiam libro quarto Regum, cap. decimonono.

f *Et gloria saltus eius.*] Hoc est, Duces & nobiles exercitus Assyriorũ peribunt. Vel per saltum & Carmelũ variis arboribus consitũ intelligitur totus exercitus, quòd esset ex omni hominũ varietate cógregat⁹.

g *Ab anima vsque ad carnem.*] Hoc ideò dicit, quia non solùm eorum corpora occisa sunt, sed etiam eorum animæ ad cæcas inferorum latebras, & æternas miserias detrusæ fuerunt. E

h *Et erit in terrore profugus.*] Hoc est, Sennacheribus perdito exercitu suo dabit se fugæ timore perterritus, & de tam innumerabili multitudine, quæ saltui & Carmelo comparatur, tam pauci euadent, & cum rege fugient, vt puer paruulus eos possit numerare. Tradunt Hebræi decem tantùm remansisse, qui cum Sennacheribo se in fugam coniecerunt.

ANNOTATIO.

a Et principes eorum deprædatus sum.) *In Hebraico est* ועתידתיהם *vaath idhothehem, verbum est* עתד *atadah, quod significat parare, & præparare. Vnde potest verti ex Hebraico,* Et parata siue præparata ipsorum deprædatus sum. *Et quoniam,* thesauri parantur, *vertit Pagninus:* Et thesauros eorum deprædatus sum. *Hinc hirci maiores qui præcedũt capras, & viã præparãt* עתודים *attudhim appellãtur: Et per trãslatione principes & magnates qui populum præcedunt: quã significationẽ secutus est noster interpres. Vnde apud Zachariã capite decimo, vbi editio vulgata habet,* super hircos visitabo, *poterat Latine reddi ex Hebræo:* super principes visitabo. *Aptius igitur principes ac præsules ob eã causam hircos appellari: quia præcedere debent, & viam subiectis aperire, esséque in principio, tanquã clypeos totum exercitum protegentes. Eam ob causam clypei vocantur. Et in psalmo quadragesimosexto vbi editio vulgata habet:* Quoniam dij fortes terræ vehementer eleuati sunt, *potest rectissimè verto ex Hebræo:* Quoniam Deo adhæserunt clypei terræ, vehementer eleuatus est. *Quos in principio carminis principes populorũ vocat, eos nunc clypeos terræ appellat, propterea quòd eorum virtute ac tutela populi muniantur. Et apud Oseam c. 4. vbi communis versio habet:* Dilexerunt afferre ignominiam protectores eius, *potest verti,* clypei eius, *pro quo Pagninus vertit:* principes eius: *est enim in Hebraico,* מגניה: *quo propriè significat scuta eius siue clypeos eius.* F

C

Et erit in die illa: [a] Non adiiciet residuum Israel, & hi qui fugerint de domo Iacob, inniti super eo qui percutit eos, sed innitetur super Dominum sanctum Israel, in veritate. [b] Re-
Rom. 9 f liquiæ conuertentur, reliquiæ, inquã Iacob ad Deum fortem. Si enim fuerit populus tuus
Infrà. 28. Israel quasi arena maris, reliquiæ conuertentur: ex eo consummatio abbreuiata inundabit iustitiam. Consummationem enim & abbreuiationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terræ. Propter hæc dicit Dominus Deus exercituum: [d] Noli timere populus meus habitator Sion ab Assur: in virga enim percutiet te, & [1] baculũ suum leuabit super te in via Ægypti. Adhuc enim paululum modicumque & consummabitur indignatio mea, & furor meus super scelus eorum. Et suscitabit super eum Dominus exercituum fla-
Iud. 7 g. gellum, iuxta plagam Madian in petra Oreb, & virgam suam super mare, & leuabit eam in via Ægypti. Et erit in die illa: Auferetur onus eius de humero tuo, & iugum eius de collo tuo, & [2] computrescet iugum à facie olei, [e] Veniet in Aiath, transibit in Magron, apud Machmas commendabit vasa sua. Transierunt cursim [f] Gaba sedes nostra, [g] obstupuit Rama, Gabaath Saulis fugit. Hinni voce tua filia, Gallim attende Laisa, paupercula Anathoh. Migrauit Medemena: habitatores Gabim confortamini. Adhuc dies est, vt in Nobe stetur: [h] agitabit manum suam super montem filiæ Sion, & collem Hierusalem. Ecce dominator Dominus exercituum [i] confringet [3] lagunculam in terrore, & [k] excelsi statura succidentur, & sublimes humiliabuntur. Et subuertentur condensa saltus eius ferro: & [4] Libanus cum excelsis cadet.

A a *Non adiiciet residuum Israel.*] Sensus est, Euersis Assyriis, qui Hierosolymæ cum rege Ezechia habitauerint, non fident hominibus, à quibus percutientur. Sed omnem suam spem in Deo collocabunt. Hoc ideò vates sanctus dicit, quia tunc regnante Achaz multi ex Iudæis fidebant Assyriis, ab eisque præsidium expectabant. Lege quartum librum Regum: ibi hoc inuenies. [4.Reg.16.] Id autem quod hîc dicitur: *Et hi qui fugerint de domo Iacob*, intelligitur de nonnullis Israelitis, qui vastata Samaria, ductisque ab Assyriis decem tribubus, dederunt se fugæ, & non audentes ad Samariam reuerti, ad Ezechiam regem Iudę confugerunt. Et omnes tam ex duabus, quàm ex decem tribubus, quos Deus seruauit, relictis idolis, repudiatâque vana superstitione, Deum verè coluerunt, qui impiorum vires opésque confregerat, in eóque spem omnem suam collocarunt.

b *Reliquiæ conuertentur.*] Reliquias appellat Hebręos illos, qui ex infinita multitudine euaserunt. Sed mente intuebatur Propheta fore, vt pauci ex Iudæis in Christum crederent. Erat enim illud vmbra quędam, & imago earum rerum quæ erant venturæ. Has reliquias appellauit semen capite primo. B Diuus Paulus in epistola ad Romanos [Rom 9.] volens ostendere non esse mirum tam paucos Iudæos in Christum credere, citat hunc locum. Et quemadmodum solùm illi qui Hierosolymæ habitabant, & ad eam confugerunt, consecuti sunt salutem & honorem, sic illi tantum qui in Ecclesia sunt, diuinas laudes in celeberrimo conuentu prædicantes, veram salutem & honorem adipiscuntur. Omnibus autem aliis seclusum est iter à côcilio cœlitum, & in æternos cruciatus relegâtur.

c *Consummatio abbreuiata inundabit iustitiam.*] Hoc est, Ex compendiosa fidei prædicatione magna iustitiæ copia, quæ nomine inûdationis intelligitur, proficiscetur. Compendiatum est enim nouum Testamentum, & à legis laciniosis oneribus expeditum. Ita hûc locum explanat Tertullianus aduersus Marcionem. Pro cunctis legis ceremoniis puritas Euangelica successit. Vide quàm abbreuiatus sit sermo Euangelicus. [Mat.12.] Apud Matthæum ait Christus: *Diliges dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua. Hoc est maximum & primum mandatum. Secundum autem simile est huic: Diliges proximum tuum sicut te ipsum. In his duobus mandatis vniuersa lex pendet, & Prophetæ.* C Sunt qui ita hunc locum interpretentur. Consummatio abbreuiata, hoc est illorum paucitas, qui ex Iudæis salutem consequentur, inundabit iustitiam, hoc est, erit iustitia perdita. Quasi dicat: Solùm in Christianis inuenietur vera iustitia. Potest sic explanari, & rectè meo iudicio, vt sit sensus: ideò pauci salui erunt, quoniam consumptio Iudæorum erit decisa, & abbreuiata in iustificatione: hoc est, quoniam consumet Deus, & perdet maiorem partem Israelis, & pauci iustificabuntur, & hoc iusto iudicio. Ideò ne miretis esse tam paucos salutem consecuturos, nam consummationem & abbreuiationem dominus Deus exercituum faciet in medio terræ, hoc est, Nam statuit Dominus decurtare & breuem facere populum Iudæorum illorum, qui salui futuri sunt: & omnes infideles perdere, & hanc decurtationem faciet in medio terræ, hoc est in Iudæa, quę est in medio terræ sita: ibi enim conuertentur nonnulli, & Euangelium recipient: cæteri verò qui in infidelitate & contumatia permanserint à Romanis partim occidentur, partim capientur, & misera seruitute oppressi in varias mundi plagas relegabûtur.

d *Noli timere.*] Sensus est: Quanquam tibi videtur difficile, ô popule Iudæ, esse te ab Assyriis liberandum, cùm ipsi superauerint gentes innumerabiles, diuitiarum abundantia affluentes, nec sit vlla tanta vis, tanta copia, quæ illi resistere posse videatur, tu D tamen noli timere, nam de manibus eorum sine dubio eripieris: neq; te gladio, sed virga percutiet. Pergens rex Assyrius contra Taracham regem Æthiopię, & Aegyptios versus mare Rubrum per viâ Aegypti, baculum suum leuabit contra te, sed ferire non poterit. Et paulò pòst reuersus ab Aegypto cum innumerabili exercitu, atq; expugnare te cupiens, statim mea indignatione punietur, & in eam perniciem incurret, quam tibi fuerat machinatus, feriam enim illum eo flagello, quod quondam aduersus Madianitas sub Gedeone suscitaui, quando Oreb & Zeb principes Madianitarum occisi sunt super petram. Leuabit igitur virgam suam super mare Rubrum, pergês aduersus Aethiopes, & reuertes ad te per viâ Aegypti. Sed cum primum venerit ab Aegypto, luet suorum scelerû pœnas: auferetur onus ab humeris tuis, & iugum imperij eius à facie olei, hoc est diuina misericordia computrescet. Habet hanc historiam Madianitarum libro Iudicum capite septimo. Id verò quod dicitur: *Virgam suam super mare, & leuabit eam in via Aegypti:* potest habere hûc sensum: Quemadmodum Deus olim aquis maris Rubri Aegyptios subuertit, & obruit eleuatione virgæ per Moysem, sic E modò exercitum Sennacheribi vna nocte percutiet eleuata virga, hoc est acriter & duriter. solent enim qui asperè cędere & percutere volunt, virgâ eleuare.

e *Veniet in Aiath.*] Describit iter & pompam exercitus Sennacheribi. Veniens ex Aegypto, inquit, Hierosolymam petens, primò conferet se in Aiath, inde in Magron. Et ob fiduciâ eam expugnandi reponet apud Machmas sarcinas suas quasi statim euersa vrbe reuersurus. Transibit cursim nullo obstaculo impeditus.

f *Gaba sedes nostra.*] Verba sunt exercitus requiescentis in Gaba.

g *Obstupuit Rama.*] Hoc est, Rama vrbs vicina terrebitur, & ciues Gabaath, quæ fuit Saulis quondam ciuitas, fugient. Tunc tu filia Gallim clama velati equus hinniens, vt te audientes fugiant.

h *Agitabit manum suam.*] Hoc est, ostendet Sennacheribus agitatione brachij suam fortitudinem, & audaciam, contemnens Hierosolymam, & admirans ciuitatem illam sibi ausam fuisse repugnare, eamque concussa manu sua minabitur.

i *Confringet laguneulam.*] Describit sanctus vates F Sennacheribi, eiúsque exercitus admirabile exitium. Et appellat ipsum Sennacheribum lagunculam siue hydriam fictilem. Vide cui côparatur rex ille potêtia ac fortitudine insignis, arrogâtia ac incredibili superbia elatus, qui existimabat nullam esse tantam vim ac potentiam, quæ eum de florenti rerum suarum statu posset vnquâ deiicere. Quid fragilius hydria fictili? Et tamen cû ea comparatur rex ille, qui sibi perpetuam felicitatê pollicebatur. Salomon ille sapientia præstanti duodecimo capite eius libri, qui inscribitur Ecclesiastes, hominum vitam cum hydria côferebat.

k *Excelsi statura occidentur.*] Hoc est, duces & magnates exercitus Assyriorum peribunt. Non enim permisit summus ille omnium rerum moderator & Dominus impios ac arrogantes homines diutius viuere. Extulit aliquando vltricem manum suam, vt eos sublimi gladio mirabiliter occideret.

l *Subuertentur condensa saltus eius ferro.*] Hoc est totus exercitus interficietur. Ideò exercitum cum saltu & syluas comparat, quia vt in sylua sunt varia arborum genera, quædam humiles & abiectæ, quædam vero proceritate præstantes, sic exercitus est ex omni hominum varietate collectus. Comparat præthereà duces & viros nobiles cum excelsis arboribus Libani facilè cadentibus.

AN-

ANNOTATIO.

1 Baculum suum leuabit super te in via Ægypti.] *Pro in via in Hebræo est* בדרך *bederec. Nomen, derec significat viam, morem, consuetudinem, & modum. Vnde poterat verti:* more Ægypti. *Et in primo Psalmo vbi in editione vulgata est*: Et in via peccatorum non stetit, *poterat verti:* Et in consuetudine peccatorum non stetit. *Ac si diceret: Et turpem ac vitiosam viuendi rationem, improborumque consuetudinem, & mores, non est consectatus. Et Prouerbiorum capite vigesimooctauo, vbi nostra versio habet*: Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quàm diues in prauis itineribus, *poterat verti:* quàm diues prauus in viis suis, *vel in moribus suis. Est igitur horum verborum Esaiæ sensus: Assyrius te percutiet more Ægypti, quemadmodum te percussit Ægyptus. At Dominus eum percutiet, quemadmodum percussit Ægyptios, qui te percusserant.* (Psal. 1.) (Prou. 28.)

2 Computrescet iugum à facie olei.] *In Hebræo est* computrescet iugum. מפני שמן *mippene xamen, quod potest verti*: Propter pinguedinem: *Vt sit sensus: Propter pinguedinem Ezechiæ corrumpetur iugum Sennacheribi, vt capiatur pinguedo pro fortitudine, quemadmodum pinguis pro forti & robusto, vt hoc eodem capite*, Mittet dominator dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem. *Sed hoc est sine dubio de Christo intelligendum: quod & Targhum apertè ostendit: ita enim habet*: Et conterentur populi à facie Christi. *Poterat igitur verti*: Computrescet iugū à facie vncti, *hoc est Christi. Quòd non solùm de iugo quo Sennacheribus Iudæos oppresserat, intelligitur, sed etiam de iugo illo asperrimo, quo diabolus mundum subiugauerat. Et nunc qui mortifera labe fuerit contaminatus, & diaboli iugo oppressus, à facie Christi liberatur. Si enim Christus ad peccatorem faciem suam conuertat, eúmque oculis diuinæ pietatis aspiciat, statim iugum dæmonis confringitur, & penitus computrescit. Transiens Iesus, vidensque hominem sedentem in telonio nomine Matthæum ait illi: Sequere me, qui surgens eum secutus est. Vide quid fecerit Christi visus, statim solutum est iugum diaboli, & Matthæus ab asperrima seruitute liberatus Christum secutus est. Vt enim in cera dura sint sigillo aliquo impressa alta mœnia, vrbes, montes, terra & maria, omnia hæc soluuntur, & pereunt, si sol ceram aspiciat, & radiorum suorum feruore eam feriat, & liquefaciat: sic si animum illum, in quo velut in dura cera sint impressa & sculpta omnes mundi vanitates, opes, imperia, magistratus, sol ille iustitiæ summus & æternus Christus Deus noster oculis suæ misericordiæ respiciat, statim omnia illa delentur, & animus radiis ac calore diuini amoris sauciius fluit, & rerum fastus ac vanitates illæ euanescunt. Id considerans & intelligens illustrissimus vates dicebat in Psalmo*: Respice in me Domine, & miserere mei. *Vnde dicitur Deus videre id quod diligit, quemadmodum in Leuitico*: Respiciam, vos, *inquit*, & crescere faciam. *Et in Psalmo*: Æquitatem vidit vultus eius: *quod potest verti*: Æquum siue rectum aspicit vultus eius, *hoc est, iustitiæ colentem Deus placidis oculis intuetur. Contrà ab iis quos odit dicitur oculos auertere. Quod sentiens Dauid*, Ne auertas, *inquit*, faciem tuam à me. *Hoc voluit significare scriptura in libro Genesis ita dicens*: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Caim autem, & ad munera illius non respexit. (B) (Mat. 9.) (Simile.) (Psal. 185.) (Leui. 26.) (Psal. 10.) (Psal. 26.) (Gen. 4.) (E)

3 Confringet lagunculam in terrore.] *Pro laguncula in Hebræo est* פארה, *purah, quæ dictio significat lagunculam, hydriam, ollam, gloriam, pulchritudinem, ramum, quòd ramus sit arboris pulchritudo. Hac ratione ductus Paguinus vertit pro laguncula ramum.*

4 Libanus cum excelsis cadet.] *Potest verti*: Libanus per fortem cadet: *vt per fortem intelligas Dei angelū, qui exercitum Assyriorū Libano comparatū mirabiliter occidit.*

Argumentum capitis XI.

Dixerat superiore capite diuinus vates reliquias Israelis conuertendas esse ad Christum, 1 nunc vaticinatur fore, vt ipse Christus nasceretur ex beatissima virgine, quæ esset ex familia Iesse, qui fuit pater Dauidis regis illustrissimi. 2 Describit regnum Messiæ, & spiritualem Israelis liberationem. 3 Prædicit gloriosum seruatoris nostri sepulchrum, esséque longè latéq; propagandam eius fidem, atque gentes vocandas ad pietatem, & puram religionem sanctitatis plenissimam amplectendam, quæ veritatis oblitæ, falsisque opinionibus deprauatæ, vanam superstitionem pro vera religione, & res creatas pro mundi creatore colebant. Intelligi totum hoc caput de Messia regni Israelis reparatore, etiam Iudæi ipsi testantur. Sed illi hanc reparationem terrenam fore existimant, nos verò spiritualem fuisse verè ac constanter affirmamus. Illi Messiam sperant venturum, nos venisse, hominibúsque aditum ad cœlestia aperuisse non dubitamus. (C)

CAPVT XI. (F)

(Act. 13. d) ET egredietur [a] virga de radice Iesse, & [b] flos de radice eius ascendet. [c] Et requiescet super eum Spiritus Domini, [d] Spiritus sapientiæ & intellectus, Spiritus consilij & fortitudinis, Spiritus scientiæ & pietatis. Et replebit eum Spiritus timoris
(2. Thes. 2. c) Domini. [e] Non secundum visionem oculorum iudicabit [f] neque secundum auditum aurium arguet. [g] Sed iudicabit in iustitia pauperes, & arguet in æquitate pro mansuetis terræ, & [h] percutiet terram virga oris sui, & [i] Spiritu labiorum suorum interficiet
(Infrà 65.) impium. Et erit iustitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorium renum eius. [k] Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hœdo accubabit: vitulus & leo & ouis simul morabuntur, [l] & puer paruulus minabit eos.

EXPLANATIO.

a *Virga de radice Iesse.*] Hæc virga est illa clarissima virgo Maria, de qua suprà dixerat: *Ecce virgo concipiet & pariet filium.* Huius gerebat imaginem admiranda illa Aaronis virga, quæ mirabiliter fronduit, floruit, & fructum tulit. Sed mirandū videtur, cùm hæc sanctissima virgo genus duxerit ab amplissimo rege Dauide, cur eā ortā esse dicat à Iesse, homine suo tēpore admodū celebrato. Ego existimo, ob eam causam potius factā esse mentionē Iesse, quā Dauidis, vt intelligeremus nō esse contēnenda ea, quæ mūdus despicit, (Sup. 7.) (Num. 17.)

A & pro nihilo putat, cùm fieri possit, vt ex illis egregium quippiam, & excellens oriatur. Ex Iesse homine non admodùm illustri, ortus est Dauid, qui suis maioribus excellenti sua sapientia & sanctitate præluxit, fuitque posteris suis quasi quoddam nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Ex pastore ouium, ex illo humili officio & abiecto in regiam dignitatem euectus, fuit summa ac illustrissima laude celebratus. Sed temporis progressu ex eius ampla & celebri familia natus est Ioseph sponsus virginis Mariæ, vir pauper, faber, & humilis, sine vlla pompa & apparatu. Considera obsecro, & animaduerte huius mundi vicissitudines & varietates.

b *Et flos de radice eius ascendet.*] Hic flos, qui de radice Iesse per virgam illam omnibus virtutis ac sapientiæ opibus florentissimam ascendit, Christus est, filius Dei vnigenitus, verus Mariæ virginis filius: qui flos est, vt ipse in Canticis testatur his verbis: *Ego flos campi, & lilium conuallium.* Diuus Ambrosius in libro secundo de Spiritu sancto hunc locum enarrans, Radix, inquit, Iesse patriarchæ familia est Iudæorum: virga Maria: ô flos Mariæ Christus, qui bonum odorem fidei toto sparsurus orbe virginali ex vtero germinauit! Hactenus ille. Sed non vacat mysterio appellari Christum florem campi, non horti.

Cant. 5.
Ambros.

B Nam flos horti arte humana excolitur, campus verò ex semetipso, absque hominum industria producit flores. Campus hic nec sulcatus vomere, neque defossus sarculo, nec manu hominis seminatus, virgo est gloriosa Maria quæ diuina operante virtute Christum florem campi protulit mundo. Vocatur etiam flos campi non horti, quia vt in horto flos clauditur, nec omnibus exponitur, flos autem campi omnibus patet: sic Christus natus est, non vt vni homini tantùm prodesset, sed vt omnibus ostenderet veram & constantem virtutis rationem, doceretque quibus ornamentis deberent homines decorare animum, quibúsque gradibus possent ad beatitudinem ascendere, & tandem vt omnes ad sedes illas sempiternas, summi gaudij plenissimas vocaret. *Vult enim Deus*, vt ait Apostolus in epistola prima ad Timotheum, *omnes homines saluos fieri, & ad agnitionem veritatis accedere.* Potest alia ratio assignari, quare flos campi & non horti appelletur, quia vt flos in campo pedibus brutorum conculcatur & teritur: sic ipse à Iudæis bruta ipsa immanitate superantibus despectus est, & conculcatus, crucique grauissimis cruciatibus affixus.

C Qui hic appellatur flos, appellatur suprà germen capite 4. & Ierem. capite trigesimotertio.

c *Et requiescet super eum Spiritus Domini.*] Super Christum, inquit, qui de trunco Iesse per Mariam virginem consurget, requiescet Spiritus Domini. *In ipso enim*, vt ait Apostolus in epistola ad Colossenses, *complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare.* Requieuit igitur in Filio Spiritus Domini, hoc est, æterna habitatione permansit: non vt auolaret, & rursum ad eum descenderet, sed iuxta Ioannis Baptistæ testimonium iugiter permaneret, qui ait, *Vidi Spiritum descendentem quasi columbam de cælo & mansit super eum*, vt refert Diuus Ioannes capite primo. Tu verò considera ea, quæ Dei sunt, permanentia esse & stabilia: ea verò, quæ mundi sunt fluxa & incerta.

d *Spiritus sapientiæ & intellectus.* Vnus est Spiritus sanctus, sed virtutum omnium fons atque principium. Vnde absque eo nec sapiens quis esse potest, neque intelligens, neque consiliarius neque fortis, neque eruditus, neque pius, neque plenus timoris Dei. Hic numerus septenarius in illo lapide significatur, de quo ait Zacharias: *Super lapidem vnum septem*

Zach. 3.

D *oculi sunt.* Hic lapis Christus est, super quem sunt septem charismata Spiritus sancti quibus cœlestibus ac diuinis muneribus ille fuit cumulatus secundum excellentissimos vsus ipsorum, secundum quos habentur in patria. Quòd autem dicitur de Spiritu timoris, intelligitur hic de timore casto, qui est reuerentiæ, de quo ait Apostolus in epistola ad Hebræos: *Exauditus est pro sua reuerentia.*

e *Non secundum visionem oculorum iudicabit.*] Hoc est, non iudicabit iuxta id quod prima specie apparet, sed rem intrà penetrabit, & mentis oculis intuebitur. In psalmo octogesimo primo, vbi propheta inducit Deum acriter reprehendentem iniquos populi sui iudices, sic eum loquentem facit: *Vsquequo iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum sumitis?* Quasi dicat: Cur ô iniqui iudices primam faciem solùm scelerum respicitis, ipsam autem scelerum substantiam non consideratis? quanquam potest esse sensus illius Psalmi: Cur improborum gratiam & fauorem aucupamini? Sed quoniam hæc verba Esaiæ intelliguntur absque dubio de Christo, possunt habere hunc sensum: Non illi opus erit rem oculis corporis aspicere, quoniam Deus est, omnia intelligens, cui omnia sunt nuda & aperta.

Psal. 81.

f *Neque secundum auditum aurium arguet.*] Aspicis hîc non debere iudices statim vnius relatione aduersus E alterum sententiam ferre, sed, rem prius accurate perpendere, & examinare.

g *Sed iudicabit in iustitia pauperes, & arguet in æquitate pro mansuetis terræ.* Hoc est fauebit afflictis, inopibus, & calamitosis, propter quos iniquos homines obiurgabit. Non enim patietur pios viros impiorum hominum calumniis vexari, & torqueri. Simile est huic testimonio id, quod de Christo dicitur in Psalmo: *Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem.* Intelligi autem locum illum de Christo, indicat id, quod sequitur: *Et permanebit cum sole & ante lunam in generatione & generationem.* Ac si diceret: Hic rex, de quo loquor, æternus est, & quandiu sol & luna luce mundum lustrauerint, permanebit. Et paulò post: *Liberabit pauperem à potente, & pauperem cui non erat adiutor.* Per potentem quem calumniatorem vocat, non solùm impius homo, sed etiam diabolus intelligitur, à quo nos Christus vindex nostræ libertatis eripuit. Hæc considerent principes & iudices, qui Christum imitari cupiunt. Qui calumniatoribus fauēt, Christū F non imitantur. Qui amore, aut odio, aut quauis animi passione iudicant, veri iudicis sectatores non sunt.

Psal. 71.

h *Percutiet terram virga oris sui.*] Hoc est, iniquos reprehendet & puniet. Per terram homines terræ deditos intelligit, qui cœlestia non intuentur, sed ea quæ sunt terræ: opes, honores, & voluptates, ardenter appetunt, & quærunt. Vide peccati miseriam & infœlicitatem. Efficit vt homo cœlum, ad quod fuit creatus, nō aspiciat: sed solùm terram à brutis etiam possessam intueatur. Nam cum omnes alios animantes natura pronos ad pastum finxisset, solum hominem erexit, & ad cœli quasi suæ patriæ & domicilij conspectum excitauit. At peccatum hominem deprimit: quò fit vt non homo, sed terra infimum elementum appelletur.

Psal. 9.

i *Et spiritu labiorum suorum interficiet impium.*] Faciet suo verbo Dominus, vt impius non iam impius nominetur & sit. Hoc est, Christus conuertet ad se impios. In Psalmo nono scriptum legimus: *Increpasti gentes, & periit impius, nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi.* Quasi dicat: Tu Domine tuorum Apostolorum cōcionibus obiurgabis gētes, earúmque intemperantiam, & in omni vitiorū genere

insa-

A insatiabilé cupiditatem increpabis: & impius quoad impietatem peribit: nó enim pateris homines in tot tenebris diutius versari: & nomen idololatrarum delebis, vt non iam infideles sed fideles nominentur. Considera periphrasim verbi Dei, spiritus labiorum suorum dicitur: Verbum Dei est validus ille & acutus gladius quo superbi Goliath caput amputatur, hoc est, quo diabolus vincitur, quo impietas interficitur, & peccator ad Christum conuertitur. Diuo Petro, vt
Act. 10. est apud diuum Lucam in Actis Apostolorũ, ostensum fuit vas quoddam velut linteum magnum quatuor initijs submixum, de cœlo in terrá descendens, in quo erant omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & volatilia cœli. Et facta est vox ad eum: *Surge Petre, occide, & manduca.* Quid per hanc serpentium, & animaliũ varietatem, nisi hominis diuersitas significatur? In vno enim linteo, in vna Ecclesia, quatuor initiis, hoc est quatuor Euãgeliis subnixa, nobiles & obscuri, diuites & pauperes continẽtur. Dixit igitur Dominus Petro: *Occide, & manduca*, hoc est, interfice eorum peccata, aufer eorum sanguinem, vt iam desinant se esse impios, eósque manduca, hoc est, tibi iunge, eos tibi incorporando. Vbi vides interfici impium verbo Dei, relinquere impietatem suam, & ad Dominum con-
B uerti.

k *Habitabit lupus cum agno.*] Gentium vocatio per Christum ex Iesse ortum facta insinuatur, qui varijs moribus homines fecit in vna eadémque Ecclesia habitare. His proprie verbis enarrat diuus Gregorius hunc locum in homilia sextadecima in Ezechielem, & rectè quidem. Nam Christi doctrina, & Apostolorum prædicatione reges & priuati, diuites & pauperes, Iudæi & Gentiles, in vno ouili Ecclesiæ congregati sunt. Et qui anteà tyranni erant, infideles, superbi, & elati, recepto Euangelio in Ecclesia, cum humilibus & pauperibus commorantur. Et hoc est lupos cum agnis, & leones cum ouibus habitare. Id fuit figurarum in illa animalium varietate, quæ fuit diuo Petro in linteo ostensa, de qua paulò antè tra- Gen. 7.
ctabam: quod multo antè fuerat adumbratum in animalium multitudine, quæ fuerunt in Noë arca congregata, fuit enim arca illa Ecclesiæ imago, & fi- Luc. 10.
gura apertissima. Non igitur loquitur propheta de lupis & agnis, sed de his, qui per lupos & agnos intelliguntur. *Mitto vos*, inquit Christus, *sicut agnos inter lupos.*

l *Et puer paruulus minabit eos.*] Sensus est, Mutabunt homines feritatem, & immanitatem, in temperantiam, & mansuetudinem: & pueris, hoc est Apostolis, præsulibus, cæterísque viris Apostolicis propter Deũ obtemperabunt. Hæc sunt opera & fructus Euangelij. Quid mirabilius excogitari potest, quàm totum mundum hominibus rudibus patere, eósque sim- E
plices, purísque similes Christi nomen per omnea mundi regiones celebrare, & diaboli tyrannidem euertere?

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XI.

1 Egredietur virga de radice Iesse.] *Pro radice est in Hebraico* גזע *gezaa, quæ dictio significat radicem, truncum, & semen. Ideò vertit Pagninus.* De semine Isai. *Thargum habet:* Egredietur rex de filiis Isai, & Christus de filus filiorum eius crescet. *Tam per virgam quàm per florem Christum intelligit. Huic interpretationi fauet Ieremias* Ierem. 1.
primo capite, vbi Deum virgam vigilantem appellat. Huius Exod. 4.
imaginem gerebat virga illa Moysi in serpentem versa. Hic Num. 21.
est serpens ille in deserto suspensus, ad quem Hebræi saucij re- Ioan. 3.
spiciebant, vt sanitatem recuperarent. Ægyptij volentes Deum significare, pingebant virgam rectam, siue sceptrum cum oculo in summitate, innuentes Deum esse iustum & rectum atque omnia videntem. Ergo hic per virgam Christus intelligitur.

2 Non secundum visionem oculorum iudicabit.] *Septuaginta habent:* Non secundum gloriam iudicabit. *Hoc est, non arroganter & superbè, sed mansuetè & humiliter.*

C Vitulus & vrsus pascentur, simul requiescent catuli eorum: & [a] leo quasi bos comedet pa- F
leas. [b] Et delectabitur infans ab hubere super foramina aspidis, & in cauerna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. [c] Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo: quia repleta est terra scientia Domini, sicut aqua maris operientis. [d] In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur: [e] & erit sepulchrum eius gloriosum. Et erit in die illa: [f] Adiiciet Dominus secundò manum suam ad
Ro. 15.c. possidẽdum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, & ab Ægypto, & à [g] Pethros, & ab Æthiopia, & ab Ælam, & à Sennaar, & ab Emath, & ab insulis maris. Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel, & dispersos Iuda colliget à quatuor plagis terræ.

a *Leo quasi bos comedet paleas.*] Prosequitur opera Euangelij, vaticinans fore, vt tyranni immanitate sæuientes mores mansuetorum boum induerent. Potest hoc de cibis intelligi: Ac si diceret: Tam principes & nobiles, quàm obscuri & plebeij cibos viles manducabunt. Quod hodie in religionibus approbatis impletum videmus.

b *Delectabitur infans ab hubere super foramine aspidis.*] Hoc est, homines simplices similes infantibus familiariter viuent cum iis, qui anteà cum aspidibus & reliquis venenatis animalibus comparabantur: nec ab illis lædentur. Satis perspectum est homines in diuinis literis animalibus rationis expertibus comparari.

c *Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo.*] Hoc est, Qui antè pestiferis animalibus similes erant, recepta fide non nocebunt habitantibus in monte sancto, hoc est, in Ecclesia catholica: quia plena erit scientia Domini, perinde vt aquæ maris omnia tegunt. Per extensam maris superficiem voluit Propheta significare magnam Euangelij propagationem, & Christi doctrinam, eiusque no-

A minis cognitionem, quæ omnes gentium oras peragrauit.

d *Et erit in die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum, &c.*] Sensus est. Eueniet in tempore illo, vt Gentes quærant Messiam, qui egredietur de radice Iesse. Qui stabit vt vexillum, ad quod populi congregabuntur, & sub quo Christiani pugnabunt, vt de dæmone, mundo, & carne, victoriam reportent. Ad hunc Messiam conuolabunt Gentes, ad eum preces fundent & vota facient: vana idolorum superstitione repudiata. Aspicis quàm apertè prædicta fuerit Gentium ad fidem Christi, verámque religionem veritatis ac pietatis plenissimam vocatio. Intelligi ita hunc locum asserit diuus Paulus in epistola ad Romanos. Et animaduerte. Non dicit: Videbitur, aut apparebit: sed *Erit*: vt ostendat Christum non phantastica imaginatione apparuisse, sed veram carnem realiter assumpsisse, à Iesse verò homine propagatam. Est enim Christus verus Deus & verus homo.

e *Erit sepulchrum eius gloriosum.*] Vaticinatus est propheta de Christi admirabili natiuitate, & multis in medium interiectis mysteriis, nunc de eius sepulchro
B vaticinatur. Lege caput decimumnonum Euangelij diui Ioannis, & inuenies, sepultum fuisse Christum à viris illustribus Iosepho ab Arimathæa, & Nicodemo afferente mixturam myrrhæ & aloes quasi libras centum. Qui acceperunt corpus Iesu, & ligatum linteis cum aromatibus, in nouo monuméto honorificè sepelierunt. Voluit Christus gloriosam habere sepulturam, vt intelligeremus à morte incipere iustorum gloriam, vbi superborum & potentium gloria finitur. In sepulchro extinguitur & euanescit potentia, in qua vani homines studio inanis laudis concitati gloriam constituunt, qui hominum cæcam, & falsam opinionem splendori virtutis anteponunt: & in sepulchro incipit piorum gloria, qui iustitiam & pietatem colentes ab hominibus improbis pro nihilo putabantur. Est enim legitimè certantibus reposita in cœlo corona victoriæ, & præmium illud amplissimum, quod nulla potest explicari oratione: de quo dicebat diuus Paulus in epistola secunda ad Timotheum: *Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex.*

Gloriosa erit Christi sepulchrum [margin]

2. Tim. 4 [margin]

Potest hic locus Esaiæ sic explanari: Omnes sepul-
C chrum Christi venerabuntur. Quod etiam nunc impletum cognoscimus. Cùm enim sepulchrum Christi sit in medio hostium sui nominis situm, ab ipsis Turcis excolitur: & Gentes illæ immanitate barbaræ, superbæ, & truculentæ ad illud supplices ac venerantes accedunt: ibique cœnobium Christianorum esse permittunt, vbi viri religiosi diuina officia celebrantes, debitásque laudes Deo die ac nocte persoluentes, inter Christi hostes gloriam nominis Christiani amplificant. Potest prætereà sumi sepulchrum pro ipsa morte Christi, quæ fuit absque dubio gloriosa. De qua dicebat idem Christus apud Ioannem: *Pater venit hora, clarifica filium tuum:* Et paulò post: *Opus consummaui, quod dedisti mihi vt faciam: & nunc clarifica me tu Pater apud temetipsum, claritate quam habui, priusquam mundus fieret apud te.*

Cap. 17. [margin]

f *Adiiciet Dominus secundò manum suam.* Sensus est, Primò cõuertet Christus ad se nonnullos sua doctrina: secundò per Apostolos suos adiiciet manũ suam, vtetur potentia sua ad conuertendas eas reliquias Iudæorum, quæ à dæmonis potestate ereptæ salutem consequentur. Non inquit omnes Iudæos esse seruandos, sed eorum reliquias. Qui enim ea illis crediderunt, comparatione infidelium meritò reliquiæ appellantur: qua de re alibi locuti sumus. Locutus est Propheta paulò ante de Gentium vocatione, nunc
D vaticinatur vocandas esse Iudæorum reliquias, quæ captiuæ detinebãtur ab Assyriis, Ægyptiis, ceterísque nationibus. Et quamuis hoc ad literam possit intelligi de Hebræis, quos Deus post captiuitatem Babylonicam reduxit ad Iudæam, per eos tamen intuebatur Propheta eos, qui diuino præsidio adiuti, erant de captiuitate peccati ad cœlestem libertatem reducendi.

g *Phethros.*] Sonat petram, per quam Arabia Petræa intelligitur. Alij dicunt esse Parthiam. Per Ælam, Sennaar, Hemath, intelligunt Medos, Sogdianos, Bactrianos, Babylonios, Chaldæos, Antiochiam, Ciliciam, Tauros, Armeniam. Per insulas maris intelligunt Græciam, & Occidentalem mundi plagam. Fortasse ex omnibus his regionibus venerunt nonnulli cum Nabocodonosor ad Hierosolymam euertendam, & in omnes has oras ducti fuerunt nonnulli Iudæi captiui: quanquam maxima eorum pars fuerit in Chaldæam adducta. Posteà verò iussu Cyri fuerunt Iudæi ex omnibus iis regionibus liberi dimissi, & Hierosolymam reducti. Ideò sequitur, *Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel, & disper-*
E *sos Iuda colliget à quatuor plagis terræ.* Ac si diceret: Per Cyrum erigit Deus vexillum, constituet edictum, vt dimittantur Iudæi: quo audito congregabuntur, & Hierosolymam reducentur. Sed hoc vexillum est crux Christi, cui adhærentes qui dispersi erant, in vna fide & Ecclesia congregantur. Aspicis hic officium Dei esse congregare, quemadmodum dæmonis officium est dispergere & diuidere. Vnde regius vates canebat: *Dicant qui redempti sunt à Domino, quos redemit de manu inimici, & de regionibus congregauit eos.* Et in alio Psalmo: *Dispersiones Israelis congregabit.* Et Esaias: *Et in brachio suo*, inquit, *congregabit eos.* Et alio in Psalmo. *Congrega nos de nationibus, vt confiteamur nomini tuo.* Et apud Ezechielem Deus, *Tollam*, inquit, *vos de gentibus.* Et apud Matthæum: *Quoties volui congregare vos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti?* Et diuus Ioannes: *Vt congregaret*, inquit, *in vnum filios Dei, qui erant dispersi.* Congregat autem Christus in vna Ecclesia, in vno corpore spirituali, in vna fide eos, qui & variis regionibus, & variis ritibus, & cultibus, dispersi erant. Ita enim ait Paulus: *Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides.* Vnde iusti viri quamuis inter se longissimo
F locorũ interuallo distẽt, semper tamen sunt in Domino congregati. Cùm Hebræi essent quondam in Ægypto Pharaoni seruientes, voluit Deus eos congregare, & ad terram promissionis adducere. Quod audiens Pharao exarsit, & grauiter tulit: præcepítque præfectis operum, ne darent paleas Hebræis vt anteà ad conficiendos lateres. Volebat vt Hebræi dispergerentur ad colligendas paleas, & tamen eandem facerent laterum mensuram, quam faciebant quo tempore illis paleæ dabantur. Et dispersus est populus, vt ait scriptura, in omnem terram Ægypti ad paleas colligendas. Quo tempore Deus eos volebat congregare, eos tunc Pharao dispergere faciebat. Quando nos Deus vult vnire, tunc diabolus nos diuidere conatur. Et vide quorsum nos diuidat, nimirum ad colligendas paleas. Quid sunt res mundi, opes, & dignitates, nisi paleæ? Dat diabolus operam vt dispergamur ad paleas quęrẽdas, ad opera lutea & lateritia cõficiẽda. Talia sunt peccatorum ædificia, ex paleis, terra, & lateribus constituta. Cùm autem officium Dei sit cõgregare, diaboli verò dispergere, illi Deum hac in re imitantur, qui inimicos inter se odio dissidentes reconciliant, & congregant: contrà verò illi diabolum sequuntur, qui inter fratres discordiam seminant. Nõ est enim ne exiguum quidem dissidium excitandum.

Psal. 106. [margin]
Psal. 146. a. [margin]
Psal. 105. [margin]
Ezec. 36. [margin]
Matt. 23. [margin]
Ioan. 11. [margin]
Ephe. 4. [margin]
Exod. 5. [margin]
Figura. [margin]

Vt

A Simile. Vt enim ex parua nubecula magna aliquaodo oritur procella, sic ex minima discordia grauissimæ aliquando rerum perturbationes, & torbulentissimæ tempestates concitantur: quemadmodum ex parua scintilla oritur aliquando ingens incendium, quo ampla ædificia flagrant, & penitus consumuntur. D Simile.

ANNOTATIO.

s Erit sepulchrum eius gloriosum.] *In Hebraico est:* Erit מנחתו menuchato gloriosum. *Significat hoc nomen requiem: & deriuatur à verbo* נוח*, quod significat*
Act. 10. *quiescere, vt in hoc eodem capite:* Et requiescet super eum spiritus Domini. *Hac ratione ductus vertit Pagninus:* Erit requies eius in gloria. *Septuaginta transferunt:* Erit requies eius honor. *Et quoniam in morte incipit requies iustorum, sumitur pro morte & pro sepulchro: quam significationem secutus est noster interpres. Potest hic locus ita explanari: Requies Christi, hoc est regnum eius quietum, & tranquillum erit gloriosum.*

---

[a] Et auferetur zelus Ephraim, & hostes Iuda peribunt. Ephraim non æmulabitur Iudam, & Iudas non pugnabit contra Ephraim. [b] Et volabunt in humeros Philisthiim per mare, simul prædabuntur filios Orientis. [c] Idumæa [t] & Moab præceptum manus eorũ, & filij Ammon obedientes erunt. [d] Et [u] desolabit Dominus linguam maris Ægypti, [e] & leuabit manum suam super flumen in fortitudine spiritus sui: & percutiet eum in septem riuis, ita vt Exod. 14.
transeant per eum calceati. Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyriis: sicut fuit Israeli, in die illa qua ascendit de terra Ægypti.

B a *Auferetur, &c.*] Qoo tempore Esaias hæc mandauit literis, hostili odio inter se Iudas & Ehraim dissidebant. Sed sensus est: Tempore Euangelicæ & spiritualis pacis illi, qui anteà erant diuisi, & odio ac inuidia separati, in vna Ecclesia congregabuntur: quemadmodum Hebræi congregati sunt Hierosolymæ tempore Cyri, vbi oulla erat altercatio inter Iudam & Israelem.

b *Volabunt in humeros Philisthiim per mare.*] Qui congregati fuerint ex Iuda & Ephraim, hoc est, Apostoli, & viri apostolici in Christum credentes, in vna Ecclesia coogregati, volabunt in humeros Palæstinorum præ desiderio prædicandi Euangelium. Primùm annuntiabunt Christum Palæstinis maritimis, deinde veloci cursu pergent ad reliquas natiooes, ad Syriam, Idumæam, Moabitidem, & Ammonitidem, ad prædicandam Christi fidem eiúsque nomen celebrandũ. Et doctrina sua prædabuntur filios Orientis, hoc est homines Orientales à dæmonis potestate eripiẽt. quidã per Orientem intelligunt Syriã. Tu verò aduerte: Nõ dicit, Ibunt, sed *volabunt*, sic infrà ait noster propheta
Infrà 60. capite sexagesimo: *Qui sunt isti, qui vt nubes volant?* Debent enim concionatores esse à terra eleuati, & ab amore humanarum rerum abstracti, & suspensi.

C c *Idumæa & Moab præceptum manus eorum*] Hoc est, in Idumæam & Moab extendent manus suas. Vel sic: Idomæa & Moab eorum præcepta recipient. Vel ideò dicit, Præceptum manus eorum, quia Apostoli & voce & manibus præcepta dabant, hoc est, ore & opere, verbo & exemplo: per manus intelliguntur opera. Verba enim sine operibus, vt ait Nazianzenus, somnia quidem sunt.

d *Desolabit Dominus linguam maris Ægypti.*] Sensus est: Veniet tempus, quo Dominus euertet Ægyptũ, vt Iodæi, qui ibi detẽti fuerint, possint liberè redire Hierosolymã. Per linguã maris Ægypti intelligit Nilum, quẽ ita Deus diotilit, vt posseot Iodæi trãsire. Ita nonnulli cortici literæ adhærẽtes hũc locũ interpretãtur. Existimo per linguã maris Ægypti intelligi scientiam doctrinæ secularis, quæ ob peccatorum tenebras in variis ac intolerabilibus erroribus versabatur. Ita hunc locũ explanat diuus Gregorius libro trigesimotertio Moralium. Est igitur sensus: Cum Idumæa, & Moab, & Ammon tradiderint manus suas Apostolis, atque Euangelicę prędicationi obedierint, euertetur inanis illa ac falsa philosophia, quæ deorũ multitudinem colebat, & summũ bonũ in rebus creatis cõtẽpto creatore collocabat. Euertetur impiorũ lingua, qui similes mari Ægypti incerta, amarulenta, instabilia, superstitiosa, & sacrilega verba loquebantur. Potest hic locus E
habere hunc sensũ: quemadmodũ in exitu Hebræorũ de Ægypto ad Terrã promissionis diuisum fuit mare, vt Hebręi possent liberè trãsire, sic Deus io exitu eorũ qui mũdũ relinquunt, & ab spirituali Pharaone, hoc est à dæmonis potestate eripiũtur, vt ad verã illam ac sempiternam Terrã promissionis per desertũ, hoc est per varios casus, rerúmq; pericula, & afflictionũ ac laborũ genera tẽdunt, diuidet spiritualiter huius mundi mare, hoc est ea auferet impedimẽta. quæ eos possunt à beatitudinis ingressu remouere, & abstrahere. Aperiet illis viã, ducet eos ad cœlestẽ patriã, ita vt nihil sit, quod possit eis viã impedire, si ipsi Deũ sequentes ea ambulare voluerint. Potest ita etiam explanari: Christi Apostoli prædicabũt Euangeliũ in toto terrarum orbe, & ne ipsum quidẽ mare poterit Euãgelicã prædicationẽ impedire, nec Apostolis obsistere, quin penetrẽt vniuersas mondi regiones, iuxta id quod dicitur in Psalmo: *In omnẽ terram exiuit sonus eorum, & in* Psal. 18.
fines orbis terræ verba eorũ. Quæ verba diuus Paulus ad Romanos scribẽs, ad Apostolorũ prędicationẽ refert. Rom. 10.

e *Et leuabit manum suã super flumen.*] Eadẽ est sentẽtia cum præcedenti. Quasi dicat: Discurret Euangelicus sermo, & ad populos vltimos perueniet: neq; erit vl- F
lus fluuius qui hoc possit impedire. Id fuerat figuratũ in Iordane, vbi ad trãsitum arcæ Testamenti diuisus est mirabiliter fluuius, vt in libro Iosue est memoriæ Iosue 3.
proditum. Significauit illud, nullas mũdi afflictiones posse Euãgelij prædicationi obsistere, neque transitũ electorum ad cœlestem patriam impedire. Imò ipsæ aquæ, hoc est ipsæ calamitates præbent iter ad veram promissionis beatitudinẽ. quãuis enim videam' viros omnib' sapiẽtiæ opibus abondãtes & in omni virtutũ genere præcellentes, expulsos patria vitã inopẽ & abiectã degere, & in maximis calamitatum angustijs, & periculis versari: nõ tamẽ existimare debem', esse illis Apoc. 7.
seclusum iter ad cõciliũ cœlitũ: imò ipsa calamitas est apertissima via ad cœlestẽ gloriã. Id volens diuus Ioãnes in Apocalypsi significare, mandauit monimentis voces illas semper cogitandas, & memoria repetendas, *isti sunt, qui venerunt de tribulatione magna.* Quibus vnus ex senioribus significauit, afflictionẽ magnã viã esse ad splendidissimas illas & æternas sedes mẽtium beatarum. Per hũc fluuiũ existimo intelligi Iordanẽ, vt alludat ad pristina maris Rubri & Iordanis miracula. Scio tamen esse nonnullos, qui per hunc fluuium intelligunt Euphratem, alios autem Nilum.

A 1 Idumææ & Moab præceptum manus eorum.] *Pagninus conuertit:* Edom & Moab missio manus eorom. *Pro precepto vertit missionem. Nomen Hebraicum est* משלוח *à verbo* שלח *xalach, quod significat mittere, dimittere, extendere, pra. ipere. Est igitur sensus: Apostoli mittent vel extendent, manus suas ad Moabitas & Idumæos, illis verbum Dei annuntiantes. Potest verti:* Edom & Moab manus suas illis submittent. *Quasi dicat: Idumæi & Moabitæ Apostolis parebunt.*

2 Desolabit Dñs linguam maris Ægypti.] *Pro lingua in Hebraico est* לשון *lexon: quod nomen significat linguam*
Psal. 119. *vt in Psalmo:* Libera me Domine à labiis iniquis, & à liogoa dolosa: *significat etiam petram, aut saxum instar linguæ, significat præterea limitarem lapidem, quem appellãt, terminum agros diuidentem. Vnde capite quintodecimo Io-*
Iosue 15. *sue vbi nostra versio habet:* Initium eios à summitate maris salsissimi, & à lingua eius, quæ respicit meridiem, *capitur ibi lingua pro termino, siue petra limitari, siue prorupe, aut promontorio. Chaldæus Paraphrastes vertit* promontorium. *Et quoniam rupem & scopulum significat, vertit hic Pagninus:* Excidit Dominus maris Ægypti. *Ac si diceret: Abstulit omne impedimentum, vt possent mare transire. Significat etiam virgam siue laminã. Vnde cap. 7. Iosue, vbi editio vulgata habet,* Achan vsurpasse de ana- B

thémate Iericho regulam aureã, *poterat verti,* laminã D aureãm, *vel* virgam auream. *Quidam verterunt:* linguã auream: *& ita legit Origenes. Iericho significat lunam, per quam mundus intelligitur, qui instabilis est, & mutabilis vt luna, modo plena, modò vacua. Ille capit linguam Iericho, qui adhæret falsæ doctrinæ, quæ quamuis sit aurea, quamuis sit omnibus oratoris ornamentis munita, tamen si falsa est, relinquenda. Ita illum locum explanat Origenes homilia septima. Quæ alia est lingua aurea Iericho, nisi Lutheri doctrina? quam si acceperis, & in tabernaculo tuo, hoc est in animo tuo posueris, peribis in æternum, nec poteris veram terram promissionis vnquam ingredi. Iubet enim Iosue verus ille seruator noster, anathema esse omne aurum, quod in Iericho fuerit inuentum. Et quemadmodum apud Iosue significatur hæreticorum dogma per linguam Iericho, ita hoc in loco Esaiæ per linguam maris Ægypti. Prædixit ergo Esaias fore, vt omnes hæreses ruerent, & tandem delerentur, veritas aũt staret, & fixa ac stabilis in Ecclesia Catholica permaneret,* quæ est, *Apostolo teste,* columna & firmamentum verita- 1. Tim. 2.
tis. *Multos annos durauit Arij hæresis, Manichæi, Pelagij, cæterorúmque hæreticorum: at euanuerunt eorum dogmata, fuerintque ab Ecclesia damnata & penitus extincta: quemadmodum erunt, ea quæ Lutherus, Bucerus, Caluinus, cæteríque nostri tẽporis hæretici impiè conflauerunt & excitarunt.* E

Argumentum capitis XII.

Solebant Hebræi cùm insigne aliquod bonum essent consecuti, erumpere in canticum laudis & gratulationis, illúdque man-
Exod. 15. dare monumentis, quemadmodum eos fecisse in exitu de Ægypto, quando mare Rubrum mirabiliter transierunt, diuinæ literæ in libro Exodi testantur. Et quoniam diuinus vates superiore capite prædixerat liberationem Iudæorum à captiuitate Babylonica, quæ erat imago quædam & vmbra liberationis è peccato per Christum, qui voluit suo sanguine luere nostra crimina, 1 inducit hoc capite ciuitatem Dei gaudio exultantem, 3. Deóque gratias agentem. 4 Sed quæ hic continentur, non tam Hierosolymæ, quàm Ecclesiæ Catholicæ, cuius Hierosolyma imaginem gerebat, conueniunt.

CAPVT XII.

Exod. 17. a. ET[a] dices in die illa: Cõfitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi: conuersus est
Psal. 115. furor tuus, & consolatus es me. Ecce Deus saluator meus: fiducialiter agam, & non
c. timebo, quia fortitudo mea & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem.
& 101. b. [b] Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris.[c] Et dicetis in die illa: Confitemini Domino, & inuocate nomen eius, [d] notas facite in populis adinuentiones eius. Mementote quoniam excelsum est nomen eius. Cantate Domino, quoniam magnificè fecit, annuntiate hoc in vniuersa terra.[e] Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israel.

EXPLANATIO.

C a *Et dices in illa die.*] Nimirum tempore gratiæ. Verba sunt Prophetæ. Ea autem, quæ sequuntur sunt Ecclesiæ, quam ipse ita fecit loquentem: *Gratias tibi ago Domine, quoniam cum meritò me affligeres, mutato vultu me consolatus es.* Misisti enim filium tuum, vt suo sanguine pro me fuso mea peccata deleret. Mirabar iram, sed sum misericordiam consecuta. Et quoniam Deus seruator meus est, in eo, non autem in idolis, spem meam collocabo. Aduerte. Non solùm gratias agit pro liberatione, sed etiam pro calamitate. Vnde
Iob. 5. ait Iob: *Beatus homo qui corripitur à Domino.* Et Aposto-
2. Cor. 12. lus: *Libenter gloriabor in infirmitatibus meis.* Et in
Psal. 89. Psalmo dicitur: *Lætati sumus pro diebus, quibus nos humiliasti: annis, quibus vidimus mala.* Et meritò quidem: nam nihil est ad veram laudem illustrius quàm calamitas ipsa.

b *Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris.*] Verba sunt Ecclesiæ suos alloquentis. Possunt tamen esse ipsius Prophetæ omnes exhortantis, vt tempore Messiæ haurirent gratiam de fontibus ipsius. Hæc est aqua illa, de qua ipse dicebat Samaritanæ, vt est apud diuum Ioannem: *Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Et eo-

dem capite eam aquam viuam appellat. Appellatur F gratia aqua, primò, quia abluit & purificat, iuxta id quod est apud Exechielem: *Effundam super vos aquam* Ezec. 36.
mundam, & mundabimini. Secundò, quia germinare facit. Vnde, vir iustus ligno iuxta aquas plantato tem- Psal. 1.
pestiuorum fructuum copia exornato, à Propheta regio comparatur. Tertiò, quia sitim falsarum voluptatum extinguit, iuxta illud: *Qui biberit ex hac aqua,* Ioan. 4.
quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Quartò, quia ignẽ concupiscentiæ restinguit, quæ, vt est apud Ecclesiasticum, *quasi ignis exardescit.* Dicitur autem aqua Eccle 9.
viua, quia hominem viuificat. Hęc est aqua quã Christus dat. Hic est fons ille paradisi in quatuor capita diuisus: ex eo enim habemus aquam puritatis, aquam sapientiæ, aquam gratiæ, aquam gloriæ. Hæ sunt aquæ, de quibus dicitur in Psalmo: *Fluminis impetus* Psal. 45.
lætificat ciuitatem Dei. Impetus huius fluminis est influxus donorum cœlestium. Hæ sunt aquæ, vt dicitur in Canticis, *impetu currunt de Libano.* Ex illis hau- Cant. 4.
serũt Apostoli verã erga Deũ & homines dilectionẽ, martyres constantiam, virgines castitatem, & omnes denique viri sancti admirabilem mundi contemptionem. Qui biberit ex hac aqua, non ardenter cupiet huius mundi potentiam, non gloriam,

non

A non honores, non principatus, sed dicet cum Paulo: *Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.* Et licet modò sitiat ad patriam aspirando, non tamen sitiet in æternum: *satiabitur enim*, vt dicitur in Psalmo, *cum apparuerit gloria Dei*, cùm enim à vinculis corporis liberatus in splendidissimam illam ac sempiternam patriam euolauerit, incredibili gaudio cumulatus erit. Hanc aquam nobis apud Diuum Ioannem promittit iis verbis Deus noster: *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat.* Vnde colliges dari gratiam venientibus ad Christum, & seipsos disponentibus, facienti enim
Infrà 55. quod in se est, Deus non denegat gratiam. Esaias,
Apoc. 22. *Omnes*, inquit, *sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite, & comedite.* Et Diuus Ioannes in Apocalypsi: *Qui sitit*, inquit, *veniat, & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.* Vbi aspicis gratiam gratis ac liberaliter dari. At nos hanc salutarem aquam, qua nobis Christus inuitat, & quam nobis gratis daturum se esse promittit, contemnimus, & omni studio ac labore ad mundi cisternas recurrimus. Aquam pestiferam lethalémque labore emptam quærimus, ad eámque inflammati auiditate traducimur: fontem autem illum gratiæ & vitæ, sum-
B mum, & æternum, gratis oblatum, derelinquimus, & contemnimus. De mundi aqua scriptum legimus in
Thren. 5. Ieremiæ Lamentis: *Aquam nostram pecunia bibimus*, hoc est labore emimus. Aquam turbidam, & pestilentem, pecunia emptam concupiscimus, fontem verò vitæ pro nihilo potamus. Hanc nostram calamitatem & amentiam sentiebat pius ille ac sanctus vates Ieremias secundo capite suarum visionum ita dicens: *Quid vis in via Aegypti, vt bibas aquam turbidam? Et, quid tibi cum via Assyriorum, vt bibas aquam fluminis? Vide quia malum & amarum est, dereliquisse te Dominum Deum tuum.* Et in eodem capite conqueritur Deus nostram amentiam & ingratitudinem iis verbis: *Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & foderunt sibi cisternas dissipatas, quæ aquas continere non valent.* Properemus ergo ad fontem viuum, hauriamus aquas de fontibus seruatoris, vt ardore cupiditatum restincto in animi tranquillitate viuamus, & ad immortalitatẽ, & gloriã sempiternã aspiremus. Inueniemus in hoc fonte aquã salutarẽ, quæ vulneratis animis medeatur, ab erroribus abducat, & illud cũ labore ad verã gloriã directũ iter ostẽdet. Animaduerte. Non dixit Propheta: *Haurietis* aquam de fonte saluatoris, *sed aquas de fontibus*, vt significaret magnitudinem gratiæ & donorum multi-
C tudinem, vt nos ad admirabilẽ Dei magnificentiã, & incredibilem munerum largitatem excitaret. Nec dicit, *Haurietis aquas* de fluminibus Babylonis, aut Ægypti, *sed de fontibus saluatoris.* Neque est silentio prætereundum verbum hoc, *cum gaudio*, nam de mundi cisternis sunt qui aquam hauriant, sed cum labore & afflictione. Rota enim claustrorum siue modiolorum quibus ex cisterna siue puteo exhauritur aqua, cum labore mouetur, & cùm illa in orbem moueatur, fieri non potest, vt modioli rotæ semper pleni sint: cùm enim quidam implentur, alij euacuantur: nec possunt hi impleri nisi euacuatis illis, & qui modò pleni erãt, circumuoluta rota euacuantur: qui nunc sursum as-
Eccle. 12. cendebant, nunc deorsum descendũt. Talis est huius seculi vita. Id significabat sapientissimus ille Salomon, quando duodecimo capite Ecclesiastes hominum vitam cum rota super cisternam comparabat. Nam qui heri opibus circũfluebat, hodie omnium suarum diuitiarum naufragium faciunt. Et qui nuper in hominum cœtu celebrabantur, in quos oculi omnium coniiciebantur, qui erant in honoris culmine collocati, versa rota vnius diei calamitate omnia illa ex lætitia & voluptate in luctum atque lachrymas reciderunt. Et ea, quæ hi amiserant, alij adepti sunt:

nam sine damno vnius diues alter effici non potest: D
quemadmodum nec in rota hi modioli impleri possunt, nisi alij euacuentur. Et ob eam causam qui in hac rota sunt constituti nec quiescere, nec lætari vnquam possunt. Nam qui in misero statu versantur, dolore conficiuntur, qui verò opibus & honoribus abundant, ea maxime desiderant, quibus circumfluunt, & non solùm augendi cupiditate, sed etiam amittendi metu cruciantur. Constat igitur eos qui de mundi cisterna aquas exhauriunt, vehementer esse solicitos, summísque laboribus & doloribus angi & premi, tam inopia laborantes, quàm diuitiis affluentes. At viri pij & iusti ex perennibus, inexhaustis, iugitérque manantibus Iesu fontibus aquas libenter lætique exhauriunt. Nam non solùm rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus exultant, sed etiam in medio ærumnarum versantes, rerum humanarum tolerantiæ, cæterarúmque virtutum præsidio muniti, oblectatione perfunduntur. Hoc ioruẽs animo Esaias aiebat: *Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.*
c *Et dicetis in illa die, Confitemini Domino.*] In tempore illo omnes se inuicem incitabũt, vt repudiata idolorum superstitione, Deũ laudẽt, & inuocẽt, ad eúmq;
vota faciant. Aspicis hîc Christianorum esse alios ad E
virtutem cohortari. Capitur hîc cõfiteri pro laudare.
d *Notas facite in populis adinuentiones eius.*] Hoc est, Annuntiate & prædicare in vniuerso orbe terrarum Christi opera & consilia, & quemadmodum hominum genus ab hoste defenderit, & viam aperuerit ad vitam beatam & immortalem. Ideò subiungit: *Cantate Domino, quoniam magnifice fecit. Annunciate hoc in vniuersa terra.*
e *Exulta & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israel.* Verba sunt Prophetæ Ecclesiam alloquentis. Exurge in vocem plenam laudis, & lætare Ecclesia Catholica, quæ Sion, hoc est, specula in sublimi constituta nuncuparis. Quoniam in medio tui est, te ipsam regit, & gubernat magnus ille Christus, qui est sanctificator Israelis. Illud est aduertendum non dixisse vatem: Quoniam magnus in te sanctus Israel, sed *quoniam magnus in medio tui.* Ac si diceret: Ille qui paruulus nascetur, in obscura patria nutrietur obscuris ad multitudinis imperitæ opinionem ortus natalibus, qui repudiato humano fastu formam serui accipiet, vitámque inopem ab omni seculi apparatu remotissimã sectabitur: magnus est,
verus cœlorum terrarúmque effector & moderator: F
Sed versabitur in medio tui factus homo, vt omnem errorem depellat, & cœlesti doctrina, virtutis & sanctitatis exemplo, omnem caliginem hominum animis offusam discutiat, & ad beatissimas ac sempiternas sedes viam ostendat. Aspicis igitur Christum in Simile.
medio inueniri. Nam quemadmodum sol est in medio planetarum constitutus, mediámque regionem obtinet tanquam dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, tam admirabili & magnitudine & splendore, vt cuncta luce sua lustret & compleat: sic sol ille iustitiæ Christus Deus noster voluit in medio hominum apparere, vt hominum mentes erroribus implicatas, tenebrísque circunfusas illustraret. Et Eccle. 50.
vt esset, quemadmodum in libro Ecclesiastici scriptum legimus, *quasi stella matutina in medio nebulæ.* Secundò stetit in medio quasi mediator ad reconciliandum. Et ob eam causam eum Diuus Paulus reconci- 2. Cor. 5.
liatorem Dei & hominum appellat. Quod volens si- Ioan. 20.
gnificare Diuus Ioannes, *Venit*, inquit, *Iesus, & stetit in medio, & dicit discipulis suis: Pax vobis.* Tertiò stetit in medio, vt omnes eum viderent, & vt ostenderet se omnibus æquè adesse, non minus pauperibus quàm diuitibus, Gentibus quàm Iudæis: non enim acceptor est personarum Deus, vt in 10. c. Act. & multis

A aliis in locis diuinæ literæ commemorant. Tu verò si Christum imitari voles, extrema fuge, media sectare: quoniam in medio consistit virtus. Et quamuis hoc omnibus conueniat, ad eos tamen maximè pertinere existimo, quibus est demandata cura regendi. Vnicum in vrbe horologium debet esse in medio collocatum, vt possit ab omnibus audiri. Nam si in extremo sit vrbis, illis solùm proderit, quos iuxta se habuerit. Cum autem princeps sit horologium, quo populus gubernatur, debet esse in medio positus, vt ab omnibus communicetur. Vt enim fons ille est magnopere laudabilis, qui non in angulo, sed in medio plateæ collocatus ab omnibus circunquaque participatur, sic princeps ille, qui in medio steterit, qui æquitatem, iustitiæ fundamentum, pacísque conseruatricem coluerit, celebritatem sermonis hominum meritò consequetur, nomen suum æternitati commendabit, & quod præstantius est, ad cœlestem æternámque beatitudinem tandem perueniet. Centrum nisi in medio sphæræ esse non potest: ab eo enim ad circunferentiã omnes lineæ doctæ sunt æquales. Quid est respublica nisi sphæra? Quid est populus nisi circũferentia? Quid est princeps nisi cẽtrũ in sphæræ medio constitutũ, à quo oẽs iustitiæ actiones debent erga populi circũferẽtiam in mediocritate & æquabilitate cõsistere? Nihil est quod magis violet ius humanæ societatis, regnúmque labefactet & scindat, quàm principis aut præsulis inæqualitas, & nimius affectus. Hinc oriuntur discordiæ, seditiones, & tẽpestates. Quare oportet attendere principem, ne dum suis affectibus obtemperat, perniciem reipublicæ moliatur. Socrates, vt refert Xenophon in libro de eius dictis & factis, ait debere principẽ magnopere vitare reipublicæ dissensionem. Non enim, vt ipse ibi ait, eligitur, vt sibi ipsi morem gerat, suísque pareat affectibus, sed vt per ipsum, qui eum elegerunt, in fœlicitate degant. Viuent autem fœliciter, si princeps æquabilitatem seruauerit, fuerítque instar centri in medio constitutus. D

similitudo.

altera similitudo.

tertia similitudo.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

B

CAPVT XII.

1 Haurietis aquas in gaudio de fontibus Saluatoris.] *Pro saluatore est in Hebraico* הישועה *haiexuah. Particula, ha, est articulus habens hoc in loco suam emphasim. Dictio iexuah significat seruatorem & salutem. Et ob eam causam Pagninus vertit:* De fontibus salutis. *Et capite quadragesimo nono huius Prophetæ, vbi est in Hebraico idem vocabulum, vertit interpres noster:* In die salutis. *Vocat enim Esaias tempus Christi diem salutis. Quanquam poterat locus ille ita rectè verti:* In tempore Saluatoris: *Christus enim in literis diuinis appellatur Salvator, salus, & salutare. Appellari saluatorem indicat eius nomẽ* ישוע *Iexua. Dixit enim Angelus Ioseph viro Mariæ sanctissimæ, vt est apud Matthæum capite primo: Vocabis nomen eius* ישוע*, pro quo interpres Græcus posuit hoc nomen Iesus: Latinus verò,* Iesus. *Asserunt enim graues authores diuum Matthæum literis Hebraicis Euangelium suum scripsisse: & Diuus Hieronymus se illud ab Euangelista Hebraicè scriptum oculis suis aspexisse testatur. Et hoc idem nomen* ישוע *est in titulo crucis scriptum, qui Hierosolyma Romam adductus, fuit positus in* C *templo sanctæ crucis in Hierusalem, vbi hodie custoditur, & ostenditur, & ibi ego eum vidi, & manibus tenui. Quanquam ob temporis vetustatem eum non integre legere potuerim. Volens autem Angelus ostendere hoc nomen significare Saluatorem, subdidit statim:* Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. *Dauid alloquens Christum dicebat in Psalmo:* Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus saluator meus. *Et in alio vocat eum salutem ita dicens:* Dominus illuminatio mea, & salus mea, quem timebo? *Et Esaias in hoc nostro capite eum saluatorem & salutem vocat.* Ecce Deus saluator meus, fiducialiter agam. *Et paulò post:* Et factus est mihi in salutem. *Appellari autem salutare indicat Propheta dicens:* quis dabit ex Sion salutare Israel? *Hinc illa ardentis desiderij precatio:* Ostende nobis Domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. *Hoc est salutare illud, de quo dicebat alio in loco noster Esaias.* Et Videbit omnis caro salutare Dei. *Ita enim iuxta Septuaginta interpretum sententiam locum illum citat diuus Lucas, pro quo communis versio habet:* Et videbit omnis caro pariter quòd os Domini locutum est. *Hoc intelligens iustus Simeon pius ille, charitatísque plenas voces emisit:* Nunc dimittis seruum tuum Domine secundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum. E *Et quidem Christus saluator, qui nos saluos fecit: est salutare, quia sese obtulit pro nobis seipsum in cruce immolans, vt facinora impia nostra suo purissimo sanguine deleret. Est igitur medicus, & medicina, & ipsa salus nostra, animarum nostrarum fœlicitas, & summum atque sempiternum bonum. Hoc fuerat in Ioseph quondam adumbratum, qui cùm terram ab imminente famis excidio liberaret, fuit saluator mundi appellatus, vt capite quadragesimo primo Genesis scriptura commemorat. Etsi enim dicunt nõnulli verba hæc, quæ ibi scripta sunt,* צפנת פענח *tsaphnath paaneha, arcanorum repertorem significare, tamen non rectè meo quidem iudicio iudicant. Nam hæc verba non sunt Hebraica, sed Aegyptia, & vt author est diuus Hieronymus in quæstionibus Hebraicis, mundi saluatorem significant. Cum Ioseph fratres suos quæreret, fuit ab eis venditus, & postea mundi saluator vocatus. Quæ potest esse apertior Christi figura? Quis est hic, qui nos quærens fuit venditus, & crudelissimis contumeliis affectus, ubíque suo sanguine redemit, nisi Christus, noster verus saluator & redemptor, qui nos à morsu antiqui serpentis eripuit? Hunc post Adami peccatum promisit Deus esse dæmonis caput contriturum, vt in tertio capite Genesis literæ diuinæ significant. Nec audiendi sunt Iudæi, qui verba illa ad Christum referre impudenter negant. Nam Hierosolymitana paraphrasis, quam ipsi magnoperè venerantur, hunc locum de Christo interpretatur,* F *vbi enim nostra versio habet:* Et ipsa conteret caput tuum, & tu insidiaberis calcaneo eius, *habet illa in hunc modum:* Et erit, quando filij mulieris operam dabunt legi, & fecerint præcepta, tunc studebunt conterere tibi caput, & occident te. Cùm verò præcepta legis dereliquerint, nec præcepta seruauerint, tu operam dabis, vt mordeas eos in calcaneis eorum, & ita noceas eis. At filij mulieris habebunt remedium, tibi verò serpenti nullum remedium erit: futurum est enim, vt amoueant morsum, qui factus est, in calcaneo, in fine dierum, in diebus regis Messiæ. *Hæc in Thargo Hierosolymitano. Vbi vides salutem & redemptionem fuisse ad Christi tempus expectandam, qui est salutare, & saluator noster. Hunc desiderabat egregius ille patriarcha Iacob, quando ad exitum vitæ vocatus dicebat:* Salutare tuum expectabo Domine. *Vbi Thargum Hierosolymitanum ita habet:* Dixit pater noster Iacob: Non expecto redemptionem Gedeonis filij Ioas, quæ est salus temporalis, neque redemptionem Sansonis, quæ est salus transitoria: Sed expecto redẽptionem Christi siue Messiæ filij Dauid. *Hactenus Thargum. Hic saluator, quem Deus statim post primorum parentum nostrorum peccatum promi-*

Psal. 26.

Psal. 52.

Psal. 84.

Infrà 40.

A *fit, cuius Ioseph imaginem gessit, quem patriarcha Iacob venturum, in nouissimis diebus expectabat, est Christus Deus noster quem Habacuc propheta capite tertio Iesum, hoc est Saluatorem. Dominum atque Deum appellat, dicens:* Ego autem in Domino gaudebo, & exultabo in Deo Iesu meo. *De eo ait in hunc modum Zacharias:* Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem, Ecce rex tuus veniet tibi iustus & Saluator ipse pauper. *Quem locum Matthaeus & Ioannes de Christo interpretantur. Eo-* Infrà 45. *dem modo Esaias,* Rorate, *inquit,* cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet Saluatorem. *Lege diuinam scripturam, reuolue sanctorum vatum oracula & vaticinia, & inuenies Messiam Saluatorem appellatum. Diuus Augustinus libro decimooctauo ciuitatis* D *Dei capite tregesimotertio asserit se vidisse librum Græcè conscriptum antiquæ cuiusdam Sibyllæ tali ordine & artificio, vt literæ, quæ erant in carminum capitibus, hæc verba continerent: Iesus Christus Dei filius Saluator. Colliges ex his omnibus, Christum esse salutare, salutem, & saluatorem, de quo hic ait Esaias:* Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. *Poteris per has aquas baptismum intelligere, iuxta quas famulus Abrahami inuenit Rebecam* Gen.24 *sponsam Isaac, Ecclesiæ imaginem gerentem, quæ, vt verbis vtar Augustini, nisi ad aquam baptismatis venisset, Christo sociata non esset.*

Argumentum capitis XIII.

Vaticinatus fuerat propheta multis in locis esse luctuosissimas atque acerbissimas strages Iudæorum populo à Chaldeis inferendas. Nunc prædicit calamitatem & euersionem Babyloniis imminentem, quos Cyrus Persarum rex bello superauit & in seruitutem miserrimam adduxit. Voluit Deus vt non solum Esaias, sed alij etiam vates Babyloniorum excidium, eorúmque imperij florentissimi vastitatem prædicerent, vt viri iusti lætarentur. Afficiuntur enim gaudio viri virtute præditi, videntés homines flagitiosos pœnas scelerum facinorum persoluere: non quod insultent eorum ærumnis, sed quòd aspiciant gloriam Dei laudibus celebrari, impiosque homines à sceleribus deterreri. Et vt ostenderet rerum humanarum varietatem, imbecillitatem, & inconstantiam, ne illis vnquam fidamus, sed animum virtutum ornamentis excolentes, diuinisque opibus locupletantes, omnem nostram fiduciam in diuino præsidio collocemus.

CAPVT XIII.

B Onus[a] Babylonis, quod vidit Esaias filius Amos.[b] Super montem caliginosum leuate signum, exaltate vocem, leuate manum, &[c] ingrediantur portas duces. Ego mandaui sanctificatis meis, & vocaui fortes meos in ira mea, exultantes in gloria mea.[d] Vox multitudinis in montibus quasi populorum frequentium. Vox sonitus regnum, Gentium congregatarum. Dominus exercituum præcepit militiæ belli, venientibus de terra procul, à summitate cœli[e] Dominus, & vasa furoris eius,[f] vt disperdat omnem terram.[g] Vlulate; quia prope est dies Domini, quia vastitas à Domino veniet.[h] Propter hoc omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis contabescet, & conteretur. Torsiones & dolores tenebunt, quasi parturiens dolebũt, vnusquisque ad proximum suum stupebit,[i] facies combustę vultus eorum.[k] Ecce dies Domini veniet crudelis, & indignationis plenus, & iræ, furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, & peccatores eius conterendos de ea[l] quoniam stellæ cœli, & splendor earum non expandent lumen suum. Obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo. Et visitabo super orbis mala, & contra impios iniquitatem eorum, & quiescere faciam superbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo.[m] Preciosior erit vir auro: homo mundo obrizo. E

Nah.8.16. Ezec.32. Ioel.2.c. Matt.24. Mar 13.c Luc.21.

EXPLANATIO.

C a *Onus Babylonis quod vidit Esaias filius Amos.*] Hoc est, sequitur vaticinium Esaiæ annuntians calamitatem Babylonis. Prophetia quę afflictionem prædicit, onus appellatur, hîc autem prędicitur imperij Babyloniorum excidium. Babylon fuit principium regni Nemrod, vt in libro Genesis scriptum legimus. Cùm enim Babylon sit idem quod confusio, non poterat non esse primi regni caput & principiũ: regnandi nãque appetitus omnia cõfundit. Satis est enim perspe- Gen.10. ctum & exploratum eò adduci plerosque, vt eò ordinis atque iustitiæ capiat obliuio, cùm in regnorum, honorum, atque potentiæ cupiditatem inciderint. Appellata est hæc vrbs primò Babel ob linguarũ confusionem. Sermo nanque eorum, qui turrim ædificabãt, confusus est, & in varia linguarum genera distractus. Posteà fuit ciuitas illa celeberrima, caput totius Chaldææ, & opibus, rerúmque gestarum gloria florẽtissima. Huius rex Nabuchodonosor obsedit Hierosolymam, & tandẽ vicit. Cùm autẽ Sedechias iniquus Iudæorum rex se in fugam coniiceret, comprehensus est ab exercitu Chaldæorum, & adductus ad Babylonis regem, qui ei oculos abstulit, eúmq; catenis astrictum abduxit Babylonem, vbi habitabat, sed eam nõ videbat. Omnes enim qui scelere & maleficio pascũ- F tur, à diabolo obcæcãtur, & peccatorum catenis vincti relicta Hierosolyma Babylonem transferuntur, à visione pacis ad mundi confusionem traducti. Cùm autem sint in medio mondi, ipsum mundum nequaquam vident. Si enim homines flagitiosi, scelerúmque maculis contaminati mundi vanitates, dolos, labores, & ęrumnas aspicerent, fieri non posset, quin ab eo discederent, & in pacis ac tranquillitatis visionem se conferrent, vt illustrem nominis claritatem, gloriámque sempiternam consequerentur. Euertit ergo Babylon Hierosolymam. Sed posteà ipsa Babylon fuit à Persis & Medis euersa, eiúsque imperium labefactatum, & penitus conuulsum. Hanc Babyloniorum afflictionem ait Esaias se oculis aspexisse. Sed intelligamus hoc. Nónne tu sancte vates eras Hierosolymæ, cùm hęc intueri asserebas, literísque consignata mandabas monumentis? Quî igitur fieri poterat, vt videres pondus Babylonis, tam ingenti spatio à Hierosolyma distantis? Si diceres Babylonios suæ ciuitatis pondus aspicere, nulla videretur esse dubitatio,

A Sed tu aſſeueranter affirmas te, qui Hieroſolymæ habitabas, onus Babylonis aſpexiſſe. Sed ſi velimus alta mente perpendere, & ad veritatem reuocare rationem, videbimus apertiſſimè non ſolùm Eſaiam, ſed omnes Hieroſolymam colentes pondus Babylonis intueri. Quid admiramur? Imò Babylonij ipſius Babylonis pondus nequaquam vident, ſed ſolùm illi qui Hieroſolymæ morantur. Quid per Babylonem niſi mundus? quid per Hieroſolymam niſi animi ſecuritas & quies ſignificatur? Solùm illi qui mentis tranquillitate gaudent, qui ſunt in viſione pacis, hoc enim ſonat Hieruſalem, qui in Sione, hoc eſt, in ſublimi contemplationis ſpecula ſunt conſtituti, qui humana contemnunt, & ad cœleſtia ardenter aſpirant, vident mundi pondus, laborem, & calamitatem. Vt

Simile. enim oculus corporis videre non poteſt, niſi ſit interiecta aliqua diſtantia inter ipſum & obiectum, ita illi qui in mudo ſunt, ipſum mundum non vident, quoniam nullum eſt inter eos, & mundum interuallum. At qui extra mundum ſunt, ipſum, ipſiúſque labores, & calamitates facilè contemplantur. Qui a-

Simile. quam ex alto quodam puteo haurit, eius pondus non ſentit, quandiu hydria ſiue lebes ex imo putei per aquam eleuatur, cùm autem eſt extra aquam, eius onus ſentit, qui plenum lebetem vſque ad ſummitatem pertrahit. Itaque non ſentitur pondus aquæ, dum eſt intra aquam. Sic non perſpicitur pondus

B mundi intra mundum. Exi à mundo, & eius graues & intolerabiles labores perſpicies. Qui Hieroſolymæ habitabant, Babylonis miſerias intuebantur: ipſi verò Babylonij non miſerias, ſed mundi gloriam reſpiciebant. Nabuchodonoſor vidit in ſomniis ſtatuam ſublimem, quæ mundi gloriam ſignificabat, vt

Dan. 2. eſt apud Danielem prophetam. Perpende obſecro. Qui Babylonem colunt, non eius laborem, ſed eius gloriam conſiderant. Sed ea gloria inanis eſt, & fallax, neque gloriæ quicquam habet, præter nomen & imaginem. Et ob eam cauſam non dicitur rex Babylonis gloriam, ſed gloriæ ſtatuam, aut ſimulachrum, ſiue figuram vidiſſe. Id ſignificare volens Diuus

1. Cor. 7. Paulus, *Præterit*, inquit, *figura huius mundi.* Non dicit: *Præterit* ſubſtantia huius mundi, ſed *figura*. Mundi enim opes, gloria, potentia, & cætera alia huiuſmodi non res, ſed rerum figuræ appellanda ſunt. Illud eſt prætereà conſiderandum: regem Babylonis, dum vigilaret, eam ſtatuam non vidiſſe, ſed ſomniantem. At Eſaias ſomno ſolutus, & acriter vigilans, onus Babylonis aſpexit. Ex quo colliges eos qui mundi gloriam vident, & appetunt, eſſe arctiſſimo ſomno ſepultos:

C deberéque talem viſionem ſomnium potius appellari, quàm viſionem, eos verò qui mundi vanitates, dolos, miſerias, labores, & ærumnas contemplantur, promptè vigilare, & claris atque apertis oculis intueri.

b *Super montem caliginoſum leuate ſignum.*] Per

Iere. 51. montem caliginoſum intelligit Babylonem. Ieremias ait: *Leuate ſignum ſuper muros Babylonis.* Vbi hanc eius euerſionem vaticinatur. Appellatur Babylon mons, non quòd in monte ſita ſit, ſed ob eius ſuperbiam & elationem. Erat enim hæc vrbs in ingenti planitie ſita, vt ait Strabo libro 16. & Herodotus libro primò, forma quadrata, magnitudine incredibili, murorum craſſitudine & celſitudine admirabili, vſque adeò celebris, vt ſit appellata miraculum mundi, vt multi referunt authores, & inter ea, quæ veteres ſcriptores mundi mirabilia appellauerunt, primum locum obtinuerit. Fuiſſe autem conditam à Semiramide aſſerit Strabo, & Diodorus Siculus, & Solinus, cuius ad literam hæc ſunt verba: Chaldææ gentis caput Babylon eſt, à Semiramide condita, tam nobilis, vt propter eam & Aſ-

ſyrij, & Meſopotamij in Babyloniæ nomen tranſierint. Eſaias appellat eam hoc in loco montem caliginoſum, & tenebris circunfuſum, propter eius nefaria facinora. Vel ob eam cauſam caliginoſa dicitur, quia cum eſſet in loco campeſtri ſita, & Euphratis magni fluuij aquis rigata & circundata, nebulis plerumque, & nubibus obſcurabatur. Vel fortaſſe alludit ad fumum incendij quo aliquibus in partibus flagrauit. Eſt ergo ſenſus: Leuate vexillum vos ô Perſæ & Medi. Congregate exercitum contra Babylonem. Extollite vocem ad milites congregandos. Leuate manum, eos hoc ſigno vocantes. Fieri enim ſolet militum vocatio vexillo, & voce, eleuatione manuum. Vel leuare ſignum, hoc eſt, figite vexillum veſtrum in pinnis murorum Babylonis, quemadmodum ſolent facere victores expugnatis vrbibus. Poteſt hoc ſpiritualiter ita explanari. Vos ô Apoſtoli mei, & viri Apoſtolici conſpirate contra Babylonem, pugnare contra mundum, eum vincite, & expugnate: eſt enim mundus mons caliginoſus, vbi nulla eſt humilitas, nulla lux, ſed omnia ſuperbia, & tenebris cooperta. Extollite ſignum, hoc eſt, erigite vexillum crucis, extollite vocem, prædicate Euangelium, leuate manum, hoc eſt opus, non ſolùm verbis, ſed etiam operibus docentes. Hoc ſignum crucis dixerat propheta capite vndecimo leuandum eſſe in nationes à Chriſto ad Iſraelis profugos congregandos. E

c *Et ingrediantur portas duces.*] Hoc eſt principes & optimates Medorum intrent Babylonis portas. De *Sapo. 11.* iis dicitur paulò poſt: *Ecce ego ſuſcitabo ſuper eos Medos.* Vocat eos Dominus ſanctificatos, quia illis tanquam ſuæ iuſtitiæ miniſtris Babylonios euertebat. Chaldæus Paraphraſtes pro ſanctificatis habet præparatos. Ita per Ieremiam ipſum Nabuchodonoſorem appellat Deus ſeruum ſuum, quia eo tanquam ſeruo præuaricatricem Hieroſolymam delebat. Dicens autem, *Fortes meos, & exultantes in gloria mea.* oſtendit eos non ſuis viribus, ſed Dei potentia tam munitum regnum deleuiſſe. Spiritualiter per duces intellige Apoſtolos, per euerſionem Babylonis euerſionem peccati. Fuit enim mundus Apoſtolorum prædicatione labefactatus & victus, hoc eſt infidelitas deleta & conuerſa. Id fuerat anteà in Iericho a- *Ioſue 6.*
dumbratum, cuius muri ad ſonitum tubarum corruerunt. Iericho, quæ ſonat lunam, mundus eſt, modò creſcens modò decreſcens, modò plenus, modò vacuus, vbi nulla eſt firmitas, nulla ſecuritas, nulla conſtantia: ſed qui modò eclipſim patiebatur, ſtatim fulget ſplendore: & qui nunc ſplendebat, radiúſque F micabat, ſubitò obſcuratur. & in caligine proſternitur. Quid eſt ad tubarum ſonum euerti ciuitatem Iericho, & ruere eius muros, & altiſſima mœnia, niſi Apoſtolorum prædicatione huius mundi elationem, & ſuperbiam labefactari, atque funditus euelli?

d *Vox multitudinis in montibus.*] Verba ſunt Prophetæ quaſi dicentis: Videor mihi audire ſtrepitum, & clamorem exercitus in montibus. Venient Perſæ & Medi magnas copias ferentes ad excidium Babyloniis inferendum. Et quia Deus propter Babyloniorum ſcelera ſic volebat, ait Propheta, præcepiſſe Dominum exercituum militiæ belli, hoc eſt militibus, vt euerterent Babylonem, militib. inquit, venientibus de terra procul, à ſummitate cœli, hoc eſt, à regionibus vſque adeò remotis, vt videantur cœlum attingere. Vel per ſummitatem cœli polos intelligit arcticum & antarcticum. Ac ſi dicat: venient Gentes à finibus mundi, ab illis vltimis terrarum oris, quæ ſub cœli verticibus vitam degunt.

A e *Dominus & vasa furoris eius.*] Hoc est, Veniet ad vastandam Chaldæam Dominus afferens milites, qui sunt instrumenta indignationis eius, quibus ipse impios punit. Aspicis hîc iniquos homines esse aliquando diuinæ iustitiæ ministros.

f *Vt disperdat omnem terram.*] Subaudi Babylonis. Quidam hoc etiam existimant posse ad diem iudicij referri.

g *Vlulate quia propè est dies Domini.*] Alloquitur Chaldæos, vt clament, & vim fundant lachrymarum, suâ calamitatem deplorantes, neque de ea dubitent, cùm Deus eos vastaturus adueniat. Potest etiam hoc ad vltimum iudicium referri.

h *Propter hoc omnes manus dissoluentur*] Tantus erit Babyloniorum metus, & pauor, vt eorũ manus reddantur flaccidæ, & tremente, & animus languescat, & debilitetur, & penitus frangatur. Premẽtur dolore instar parturientium, tenebitque eos pauor stupidos & trepidantes.

i *Facies combusta vultus eorum.*] Hoc est, præ pudore erunt vsque adeò rubentes, vt comburi videantur. Vel fortasse tali morte sunt interfecti. Potest verti: *Facies rubentes vt flamma vultus eorum.* Quod priori fauet expositioni.

k *Ecce dies Domini crudelis.*] Crudele vocatur tempus excidij Babyloniorum, quia eo voluit Deus iram suâ in Chaldæos significare.

B

l *Quoniam stellæ cœli, & splendor earum non expandent lumen suum.*] Id est, Erit tempus illud tristissimum. Nam tanta erit Babyloniorum clades & calamitas, vt præ doloris & timoris magnitudine omnia illis obscura vsque adeò videantur, vt sol censeatur occultare suum fulgorem, & luna suam negare claritatem. Solet sacra scriptura tempus magnæ afflictionis tenebrosum appellare, vt apud Ioelem videre licet capite tertio, & apud Matthæum vigesimoquarto, & alijs in locis. Vel per stellas principes & magnates Babylonis intelligit, & per solem obtenebratum in ortu suo regem Babylonis significat, qui in ortu suo, hoc est, dum celebraret diem natalem suum, præ nimio dolore obstupuit, videns manum in pariete scribentem, vt est apud Danielem cap quinto. D

m *Preciosior erit vir auro, & homo mundo obrizo.*] Sensus est: In prælio illo & euersione Babylonis nulli Chaldæo parcent milites Medorum & Persarum, quanquam pro eius redemptione aurum & multum & preciosum offerant. Vel sic: In illa Chaldæorum vastitate tanta erit occisorum multitudo, vt qui remanserint rari videantur. Preciosum enim dicitur quod rarum est, sic in libro primo Regum scriptum legimus: *Sermo Domini erat preciosus in diebus illis*: hoc est rarus. Obrizon est aurum purgatum & optimum.

E

ANNOTATIONES

ex Hebræo in

CAPVT XIII.

1 Super montem caliginosum.) *In Hebraico est: Super montem* נשפה *nixpah. Proque Pagninus vertit:* Super montem eleuatum. *Huius varietatis causa est, quia hæc dictio* נשפה *nixpah, potest deriuari à verbo* שפה, *xaphah, quod significat eleuare, quam rationem secutus est Pagninus & nonnulli alij. Et potest esse à verbo* נשף *naxaph, quod significat impellere. Vnde naxaph significat noctis initium, quòd tunc tenebræ impellant diem. Ex quo efficitur, vt hæc dictio nostra nixpah rem obscuram, tenebrisque coopertam significet. Quam significationem secutus est noster interpres. Paraphrasis Chaldaica, quæ Ionathæ tribuitur, habet:* Super munitionem, quæ habitat pacificè *Hoc est, Super Babylonem ciuitatem munitam, suæque fortitudini fidentem.*

---

a Super hoc cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationem Do-
mini exercituum, & propter diem iræ furoris eius. b Et erit quasi damula fugiens, & quasi
ouis, & non erit qui congreget. Vnusquisque ad populum suum conuertetur, & singuli ad
Psal. 13. b terram suam fugient. Omnis qui inuentus fuerit occidetur: & omnis qui superuenerit cadet F
C in gladio. c Infantes eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum, & vxo-
res eorum violabuntur. d Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non quæ-
rant, neque aurum velint, sed sagittis paruulos interficiant, & lactantibus vteris non mise-
reantur, & super filios non parcat oculus illorum. Et erit Babylon illa gloriosa in regnis, in-
clyta in superbia Chaldæorum, sicut subuertit Dominus Sodomam, & Gomorrham.
Gen. 19. c. Non habitabitur vsque in finem, e & non fundabitur vsque ad generationem & gene-
Iere. 50. rationem: f nec ponet ibi tentoria Arabs, nec pastores requiescent ibi. Sed requiescent
Ezec. 16. f Osee 11. c. ibi bestiæ: & replebuntur domus eorum draconibus. g Et habitabunt ibi struthiones, &
Amos 4. d h pilosi i saltabunt ibi: & k respondebunt ibi vlulæ in ædibus eius, & l sirenes m in delubris
voluptatis. Propè est vt veniat tempus eius, & dies eius non elongabuntur.

a *Super hoc cœlum turbabo, & mouebitur terra de loco suo.*] Tantus erit Babyloniorum terror, & dolor, vt cœlum illis turbari videatur, terráque è suo loco dimoueri. Vtitur vates hac verborum exornatione ad vim ac impetum iræ diuinæ amplificandũ, quemadmodum capite quinto dixerat fuisse montes cõturbatos. Hac superlatione significauit Dauid psalmo decimoseptimo furorem vehementem, quo Deus impios vlciscitur, bonos verò tuetur. *Commota est*, inquiens, *& contremuit terra, fundamenta montium conturbata sunt, & commota sunt, quoniam iratus est eis.* Vel intellige reuera hæc ita euenisse in Babylonis euersione. Fieri enim potuit, vt cœlum tonitruis & fulminibus moueretur, & imbribus densissimis, procellis, Psal. 17.

& fulguribus oomia concuterentur, & terrarum fo-
A laessent horribili terræmotu vehementer conquassata: vt qui creatorem suom offenderant, res creatas aduersus seipsos sentirent. Æquum enim est, vt creaturæ iam suis creatoris suo modo cognoscere restentur, in eiúsque contemptores irruant, & impetum faciant. Insanus est & insipiens, qui offendens creatorem fidit creaturis. Armar enim eas Deus ad vltionem
Sapien.5. inimicorum, vt in libro Sapientiæ diuinæ literæ testantur. *Et pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos.* Id significare voluit Moyses dicens: *In principio*
Gen.5. *creauit Deus cœlum & terram.* Ibi enim hoc nomen Elohim apposuit, quod significat Deum vt iudicem & vltorem: ac si diceret: Ipse qui res creatas produxit, iudex est & vindex, qui si illis fueritis intemperanter abusi, ipsis creaturis vos puniet & vlciscetur. Quod erit sine dubio in tempore extremi iudicij, quando elementa, quæ vt homini seruirent, creata fuerunt, videntia hominum scelera & facinora, eorúmque aduersus Deum nefarias iniurias, inferent ipsis hominibus terribilissimum ac crudelissimum bellum: insurgent aduersus eos, iniurias, quibus suum creatorem lacesserant, vindicantes. Hoc declarauit apertissimè Christus apud Lucam dicens: *E-*
Luc.21. *runt signa in sole, & luna, & stellis, & in terris pressura*
Matt.24. *gentium.* Quod etiam Matthæus & Marcus literis
Mar.13 mandarunt.

B b *Et erit quasi damula fugiens.*] Milites externi, quos Babylonij congregauerant & conduxerant, & negotiatores & peregrini qui tempore euersionis fuerint apud Babylonios inuenti, fugient à cōspectu Medorum & Persarum, veluti fugere solet damula, aut caprea agitata à venatoribus, & tanquam ouis à facie lupi. Non habebunt ducem, quem sequantur, qui eos colligat, & instruat, sed vnusquisque mandabit se fugæ, & ad patriam suam tendere conabitur. Qui non fugerit, occidetur: & qui voluerit reuerti ex fuga, aut resistere, telis se hostium obiiciet, & vita priuabitur.

c *Infantes eorum allidentur.*] Id fuerat iam Dauid va-
Psal.136. ticinatus dicens in Psalmo: *Filia Babylonis misera, Beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petram.* Prædicit enim in eo Psalmo diuinus vates hanc Babylonis euersionem per Cyrum.

d *Ecce ego suscitabo super eos Medos.*] Hi sunt de quibus dixerat in principio capitis: *Ingrediantur portas duces:* qui tanta fuerunt sæuitia incensi, vt aurum ac argentum contemnere viderentur, dummodò se sanguine
C hostium satiarent.

e *Et non fundabitur vsque ad generationem & generationem.*] Babylon fuit euersa, & nunquam reædificabitur: nam ea ciuitas quæ posteà ædificata est, non in eodem solo, neque iisdem limitibus sita est. Et pro Babylone conditæ sunt insignes ciuitates Ctesiphon D
& Seleucia, vt refert Strabo libro quintodecimo Geographiæ. Loquimur hîc de ea Babylone, quæ est in Chaldæa, non de ea quæ est in Ægypto sita, cuius meminit Strabo, & Ptolemæus. Quamuis Strabo eam magis Arabiæ contribuat. Vnde Arabum lingua vocatur Chairus, quo nomine eam nostri homines hodie appellant.

f *Nec ponet ibi tentoria Arabs.*] Tanta erit Babylonis euersæ solitudo, vt ne Arabes qui in desertis locis habitare solent, ibi domicilium constituant. Arabia deserta est Chaldææ vicina. Et sunt Arabes homines agrestes, & pastores, qui causa pecorum non habent munitas aliquas ciuitates, sed in solitudinibus habitant sua tentoria secum ferentes, & deserta peragrantes. At neque illi, neque vlli alij pastores in loco vbi fuit Babylon, requiescent præ horrore ruinarum, & metu horrendorum animalium ibi habitantium. Erunt enim omnia plena draconibus, & feris. Iuxta tropologiam possumus hoc sic explanare, Nullus bonus pastor habitabit Babyloniæ, hoc est in mundi confusione. qui enim ibi morantur & quiescunt, qui mundo delectantur, eiúsque confusionem sequuntur, non pastores, sed belluæ dicendi sunt. Hæ sunt bestiæ illæ, quas Deus ad montem Sina accedere prohibebat, vt Moyses in Exodo memoriæ prodi- Exod.19.
dit. Est enim sacra scriptura altissimus mons, quò si F
quis accedat in hominis figura vitam belluinam degens, lapidibus interficitur: & pro vita, quam ibi poterat inuenire, perniciem sibi machinatur. De iis dicitur in Psalmo: *Ne tradas bestiis animas confitentes* Psal.73.
tibi. Bonus pastor habitat Hierosolymæ, in visione pacis, & in Sione, hoc est, in sublimi diuinæ contemplationis specula. Domus verò Babylonis bestiis & draconibus replebuntur. Septuaginta interpretes pro draconibus verterunt sonum, siue clamorem, & meritò quidem: nam mundus plenus est clamoribus Nulla ibi est quies, nulla tranquillitas, sed qui locus securitatis plenissimus esse deberet, ibi turbulentissimæ tempestates existunt.

g *Habitabunt ibi struthiones.*] Struthio est auis corpore magno & graui, voracissima, admirabilísque naturę: nā omnia quæcunque deuorat, sine delectu concoquit, vt refert Plinius libri decimi capite primo. Appellatur à Lusitanis Ema. Per struthiones intelli-
gūtur homines ventri dediti & crapulæ, *quorum*, vt ait Philip.3.
Apostolus, *Deus venter est.*

h *Et pilosi saltabunt ibi.*] Id est animalia pilosa, vt lupi, & vulpes, & cætera huiusmodi animantia.
E
i *Et sirenes in delubris voluptatis.*) Id est, in locis, vbi fuerant aulæ voluptuosæ, habitabunt sirenes.

ANNOTATIO.

1 Et pilosi saltabunt ibi.] *In Hebræo est* ושעירים *vsceirim*, saltabunt ibi. *Septuaginta habent:* & dæmonia saltabunt ibi. *Eodem modo vertit Pagninus. Et rectè quidem. Nam dictio hæc habetur capite decimoseptimo Leuitici, vbi Latinus interpres vertit:* Nequaquam vltrà immolabunt hostias suas dæmonibus. *Quidam existimant esse Satyros. R. Dauid existimat esse genus quoddam animalis in deserto commorantis. Diuus Hieronymus putat esse dæmonia, quæ mihi sententia magis placet. Existimo tamen eos dæmones significare, qui cultoribus suis pilosi & hirsuti instar hircorum apparent. Nam* שער *sear pilum significat,* שעיר *sair verò hircum, vt Leuitici quarto:* Hircum de capris immaculatum.
a Et respondebunt ibi vlulæ.) *Pro vlulis est in Hebraico* איים *yim, quam dictionem aiunt nonnulli, catum syluestrem significare, quamuis etiam vlulam signi-*

A *significet. Est autem vlula auis à fletu denominata, quod semper vlulet & fleat, quæ noctu tantum videt: Et cum semper vlulet, non vult tamen ab vlulatus causa discedere. Hæ sunt aues Babylonis cultrices. Tales sunt mundi habitatores & amatores, qui cum eius labores conquerantur, ab illis tamen seiungi nequaquam volunt. Hi non solum lucem non vidēt, sed eam detestantur, in rebusque spiritus, atque in ipso virtutis splendore tenebris circunfunduntur. At nocte, in media caligine, in negotijs labyrintho inextricabilioribus ipsisque tenebris obscurioribus lynceos oculos habentes perspicuè vident, & minutissima quæque intuentur, imo ipsis tenebris oblectantur. Hæ aues vlulæ & struthiones à Domi-*

Deut 14. *no in Deuteronomio prohibentur propter ea, vt ait contra Iulianum Diuus Cyrillus, quæ significant. Spiritualis enim lex nō solum in aperto verborum sensu, sed in mystico etiam consistit.*

3. Et sirenes.] *In Hebraico est,* חנים *vethanim. Sunt qui interpretentur dracones. Doctiores tamen sirenes siue sirenas interpretantur, quæ sunt monstra quædam marina imaginem quandam mulierum, vt aiunt, gerentia. Hæ sirenæ, vt Homerus fictis fabulis memoriæ prodidit, cantus dulcedine nauigantes sopiebant, donec in medijs fluctibus obruti perirent. At Vlysses aures suorum sociorum clausit, ne* D

earum cantum audirent, seque ad nauis malum alligari fecit, & ita omnes euaserunt. Sirenæ illæ sunt voluptates blandissimæ dominæ, quę animum à virtute detorquent, homines sua falsa dulcedine decipientes, illisque miserabilem interitum machinantes. Nos verò, ne earum fallaci suauitate deliniti naufragium faciamus, claudamus aures, nauisque arborem, hoc est, Christi crucem amplectentes, demus vela, donec ad æternæ summæque beatitudinis portum accedamus. Has sirenas ait diuinus noster vates in delubris voluptatis, hoc est, in aulis principum habitare. Poteris harum pestilentium sirenarum nomine blandas lasciuásque poetarum voces intelligere. Sed omnium pestilentissimæ sirenæ sunt hæreticorum dogmata carnis libertatem asserentia. Pro sirenis verterunt similitudo

Septuaginta herinaceos. Est autem herinaceus animal satis horridum, cutem habens foris asperam, intus verò lenem. Tales sunt nonnulli principes & præsules, in alios austeri & truculenti, in seipsos verò lenes & mites. At præsul verè Christianus ait cum Paulo Apostolo: Castigo corpus meum, 1.Cor.9.

& in seruitutem redigo, ne fortè cūm alijs prædicauerim, ipse reprobus efficiar.

Argumentum capitis XIIII.

B 1 Consolatus diuinus vates gentem Hebræam, quam præuidebat apud Babylonios exulantem 2 Vaticinatur reditum suum ab exilio & misera captiuitate 3 Prædicit Babylonis afflictionem, eiúsque superbissimi regis interitum, atque pœnas sempiternas, & Palestinorum excidium, luctuosámque calamitatem. E

CAPVT XIIII.

MIserebitur [a] enim Dominus Iacob, & eliget adhuc de Israel, & requiescere eos faciet super humum suam: [b] adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob. [c] Et tenebunt eos populi, & adducent eos in locum suum: & [d] possidebit eos domus Israel super terram Domini in seruos & ancillas: & erunt capientes eos, qui se ceperant, & subijcient exactores suos. [e] Et erit in die illa: cùm requiem dederit tibi Dominus à labore tuo, & à concussione tua, & à seruitute dura, qua antè seruisti, sumès parabolam istam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo cessauit exactor, [1] quieuit tributum? [f] Contriuit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium, [g] cædentem populos in indignatione plaga insanabili, subijcientem in furore gentes, & persequentem crudeliter. Conquieuit & siluit omnis terra, gauisa est & exultauit. [h] Abietes quoque lætatæ sunt super te, & cedri Libani: ex quo dormisti non ascēdit qui succidat nos. [i] Infernus subter te conturbatus est in occursum aduentus tui, suscitauit gigantes: omnes princēpes terræ surrexerunt de solijs suis, omnes principes nationum. Vniuersi respondebunt, G & dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus es. Detracta est ad inferos superbia tua: concidit cadauer tuum, subter te sternetur tinea [k] & operimentum tuum erunt vermes. F

E X P L A N A T I O.

a *Miserebitur enim.*] Cyrus rex Persarum capta Babylone Iudæos, ad patriam suam liberos emittet. Sed hæc liberatio est attribuenda Deo, qui pro sua misericordia populum suum magnis iactatum tempestatibus ad Iudæam reuocabit. Lege Esdrę librum, & videbis historiam hanc. Lege etiam Aggæum, & Zachariam Prophetas, vt radicitus totam intelligas historiam. Quod autem

Agg.1. Zach.1 Esaias dicit, *Miserebitur Dominus Iacob*, intelligitur de Iuda & Beniamin, quarum tribuum Deus misertus est, eas ad Iudæam reducens. Per Israelem autem, cuius reliquias inquit esse à Deo eligendas, intelligit eos, qui ex decem tribubus euaserunt, séque ad Ezechiam contulerunt, qui postea cum duabus tribubus fuerunt simul Babylonem translati. De hac Hebræorum reductione dicebat Deus apud Ezechielem: *Ecce ego assumam filios* Ezech.37

Israel de medio nationum, ad quas abierunt, & congregabo eos vndique, & adducam eos ad humum suam, & faciam eos in gentem vnam in terra, in montibus Israel.

b *Adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob.*] Venient cum Iudæis Hierosolymā multi ex diuersis gentibus, qui eorum religionem amplectentur, & re-

licta idolorum superstitione vero Deo adhærebunt.

c *Et tenebunt eos populi.*] Varij populi honoris gratia reducent Iudæos in patriam suam. Lege sacram historiam: & inuenies fuisse Hebræos à Cyro honorifice tractatos, & muneribus pro reparando templo & vrbe adiutos. Considera rerum vicissitudines & varietates, Deique immensam pietatem.

d *Et possidebit eos domus Israel*] Hebræi qui à Babyloniis captiui detinebantur, posteà nonnullos ex illis secum captiuos asportabunt: iisque dominabuntur, qui anteà ab illis tributa exigebant, eósque grauiter vexabant. Hoc fieri potuit, quia euersa Babylone fuerunt Babylonij, qui euaserunt, captiui, quorum nonnullos Hebræi à Persis emerunt, & secum Hierosolymam asportarunt. Sed quamuis hæc omnia ita in aperto orationis argumento intelligantur, possunt tamen sic spiritualiter explanari. Euersa Babylone Apostolorum prædicatione, mundi confusione & idololatria vastata, miserebitur Deus Iacob, & eliget Israel, hoc est, saluas faciet reliquias Hebræorum in Christum credentium. Adiungentur aduenæ ad Iudęos, introibit gentium multitudo, & veram fidē repudiata superstitione recipient: & cum Iudæis habitabunt Hierosolymę, hoc est, in Ecclesia à Iudæis & Gētibus congregata, quæ eos possidebit. Et viri Apostolici capient eos, à quibus anteà vexabantur, eos tyrannos ad fidem conuertentes, sibíque subiectos efficientes, qui prius ipsos Christianos grauissimis suppliciis afficiebant. Et vt nullo alio in loco nisi Hierosolymæ licebat templum ædificare, aut facere sacrificium, sic solùm in Ecclesia Catholica Deus verè colitur, extra quam nullum est neque votum, neque sacrificium Deo gratum, & acceptum. Nos verò qui in Ecclesia sumus, ad Deum ardenter precationes ac lachrymas fundamus, pro iis vota facientes, qui impias ac Lutheranas fraudes, & pestilentes hæreses amplexantes in Babylonica captiuitate detinentur, vt Deus illis oculos aperiat, & ad veram Hierosolymam, ad visionem pacis, ad fidem, ad religionem pietatis plęnissimam reducat, vbi notus est Deus & sanctum nomen eius, ad eósque, pro quibus etiam sanguinem suū fudit, oculos suæ immensæ pietatis aliquando conuertat.

B

e *Et erit in die illa.*] Alloquitur Propheta populum Hebræorum ita dicens Cùm reuersus fueris in patriā tuam à iugo Babylonicæ seruitutis ereptus, & tibi Dominus pristinam trāquillitatem restituerit, recordaberis potentiæ quondam Nabuchodonosoris, & posteà eius miseriæ, & in quas ærumnas tandem inciderit. Cogitabis tecum, & memoria repetes magnitudinem ac superbiam Babylonis, & quemadmodum omnis illa gloria & potentia transierit, & velut fumus euanuerit. Et cantabis parabolam hāc in regem Babylonis, *Quomodo cessauit exactor, quieuit tributū?* hoc est, Quî fieri potuit vt Babylon ciuitas auara & inexplebilis desierit extorquere tributum ab Israelitis, aliisque nationibus: Periit tyrannus, & ciuitas euersa est. Possumus nihilominus per regem Babylonis diabolum intelligere, quem Christus mundi principem appellat, qui Christi morte mansit victus, & foris eiectus, & mundi confusio euersa & idolorum cultus deletus & vastatus. Hic rex Babylonis erat ille, cui omnes erant tributarij. At eo deuicto cecinerunt Christiani: Quomodo cessauit exactor, quieuit tributum? exactor est qui tributum exigit.

C

Ioan. 12. & 14.

f *Contriuit Dominus baculum impiorum.*] Hoc est, perdidit Deus Nabuchodonosorem, qui erat baculus & virga, quo cędebantur impij. De quo suprà dictū fuit: *Virga furoris mei Assur.*

Sup. 10.

g *Cadentem populos in indignatione.*] Describit tyrannidem Nabuchodonosoris, eiúsque superbiam, & immanitatem.

D

h *Abietes quoque.*] Per abietes intelligit plebem, per cedros Libani duces & principes, quibus ipse Nabuchodonosor dominabatur. qui eo mortuo elati gaudio dicebant: Ex quo dormisti, non est qui succidat nos: hoc est, Postquam vtraque morte & temporali & æterna mortuus es, nemo est qui nos opprimat, quemadmodum tu immanissime tyranne facere solebas.

i *Infernus subter te conturbatus est.*] Non solùm terra, sed etiam infernus, qui sub terra est, insultauit, tuóque interitu lætatus est. Delectati sunt tua pernicie tam viui quàm mortui. Locus ille subterraneus cæcarum tenebrarum, & cruciatuum æternorum suscitauit gigantes, hoc est, eos qui quondam opibus & potentia viam ad tyrannidem munierant, vt tibi occurrerent, & insultarent, teipsum irridentes, tuámq; potentiam in ęternam miseriam conuersam subsannantes.

k *Et operimentum tuum erunt vermes.*] Poterat verti: *Plenus es vermibus.* Quasi dicat: Tam terra es tu ô tyranne, tam fluxus & caducus, quàm alius quicunque. Tam terra est ea, quæ in serico ac precioso ceruicali includitur, quàm ea quæ in vili ac rudi sacco continetur. Tam vermibus obnoxius est rex quàm agricola, diues quàm pauper, claro quàm obscuro genere ortus Omnes plorantes ingrediuntur vitam, & omnes gementes obeunt mortem. Communis est omnium eadem miseria, & imbecillitas. Id intueri deberent, & secum sæpenumerò cogitare principes & potentes, qui sui obliti alios contemnunt, suáque potētia & opum affluentia elati non existimant se esse aliquando morituros. Et ij celeriter his falsis potentiæ & opum imaginibus spoliantur, & nudi ac egeni in æternos cruciatus detruduntur. Viperam ferunt exustam in cinerémque conuersam mederi eiusdem bestiæ morsui. Mordet vipera, fit tumor, & plaga mortifera & pestilens, adhibe cinerem, & id in quod ipsum animal conuertitur, & sanitatem consequeris. Vulneratus es à superbia, mundi gloria, & potentia vipera venenosa, habes animam tumidam, ac pestifero morsu sanciam, considera cinerem, idque, in quo dilabitur & conuertitur vana mundi potentia, & ipse puluis erit, promptum & salutare remedium, quo possis ad vitam reuocari. Et quemadmodum Naamā Syrus petebat ab Elisæo onus terræ, quam volebat secum asportare, vt in quarto libro Regum diuinæ literæ testantur, ne posteà falsa gentium idola coleret, sed repudiata superstitione ad Deum confugeret, & supplex accederet, sic nos ne in rebus fluxis & inanibus collocemus beatitudinem, & à Deo discedamus, terræ sarcinam in memoria collectam & conseruatam ferre debemus, considerantes, & animo sępenumerò repetentes, esse nos terram, & omnium elementorum infimum & abiectissimum, imò ipsam elementorum fæcem. Cùm autem homo sit formatus ex terra, terra autem ex nihilo, apertè concluditur, inter hominem & nihil solam terram esse interiectam. Præterea cùm nos simus ex terra formati, terra autem ex nihil, quis non videt, esse nos filios terræ, nepotes autem ipsius nihil: Hæc est nostra progenies: Hæc est nostræ nobilitatis origo & claritas: Hæc sunt nostra stemmata, & antiquæ familię monumenta. Hoc perpendens Ecclesiasticus his verbis exclamat: *Quid superbit terra & cinis?* Ad hanc salutarem & excellentem contemplationem nôs tanquam oblitos nostri inuitat Ecclesia, dicens: *Memento homo quia cinis es, & in cinerem reuerteris.* Ac si diceret: Accipe hanc considerationem, quam tibi tribuo, veluti clauem admirabilem, qua poteris ostium tui ipsius aperire, téque ipsum intueri, & penetrare. Re-

E

similai

cap. 5.

F

sera

A fera iannam, ingredere te ipsum, qui à te longè abes, & aspicies totam domum cinere ac puluere repletá. Nec te decipiat corporis pulchritudo, & insignis ornatus, nam omnia hæc interibũt, & in pulueré tandé cõuertentor. Intellige teipsum, quoniam hæc est prauitatis causa ignoratio sui. Et hæc verba çqualiter dicuntur illustrissimis regibus, & abiectissimis sotoribus, magnatibus, & è media plebe: ac obscura progenie somptis. Quoniá nolla est hac in re inter magnos & paruos differentia. Imò principes, diuitiarũq; copia affluentes in acerbiores miserias sępenumerò incidunt, quod non solùm veterum annales, & antiquitatis monumeota loqountur, sed etiã nostra hęc tempora apertissimè testãtur. Et hoc est, quod illi, qui torquebantur in ioferno, dicebant insigni illi tyrãno, & Babylonis quondam potentissimo regi: *Vulneratus es sicut & nos, nostri similis effectus es*, & cætera quæ sequũtur. Quæ omnia diuinus vates tragicè scripsit, non quòd sic facta fuerint, sed vt poetica hac & pulcherrima orationis exornatione miserias, in quas inciderit insolentissimus tyrãnus describeret, & amplificaret, qui ex amplissimo dignitatis gradu præcipitatus, fuit ad regionem illam terribilis horroris & cruciatus, æternarúmque tenebrarum detrusus.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XIIII.

1 Qoieuit tributum, *In Hebraice est, Quieuit* מדהבה *madhebah, Id est auro plena, vel auri exactrix. Id enim hoc nomen, vt ait quidam Hebræus, significat. Estque epitheton Babylonis, quæ auro affluebat quod à multis regionibus acciperet tributa. Et ita vertit Pagninus: Reuchlinus tamen ait significare hoc nomen aurum tributarium, pro quo non malè vertit noster interpres tributum.*

Quomodo [a] cecidisti de cœlo Lucifer, qui manè oriebaris? corruisti in terram, qui vul- E
B nerabas gentes? Qui dicebas in corde tuo: In cœlum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum & [b] sedebo [1] in monte testamenti, in lateribus Aquilonis. Ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Veruntamen [c] ad infernum [d] detraheris in profundum laci. [f] Qui te viderint, ad te inclinabuntur, téque prospicient: Nunquid iste est vir qui conturbauit terram, qui concussit regna: qui posuit orbem desertum, & vrbes eius destruxit? [g] vinctis eius non aperuit carcerem. [h] Omnes reges Gentium vniuersi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autem proiectus es de sepulchro tuo, quasi stirps inutilis pollutus, & obuolutus cum his qui interfecti sunt gladio, & [i] descenderunt [k] ad fundamenta laci, quasi cadauer putridum. Non habebis consortium, neque cum eis in sepultura; [l] Tu enim tuam terram disperdidisti: tu populum tuum occidisti, non vocabitur in æternum semen pessimorum.

[m] Præparate filios occisioni in iniquitate patrum suorum: non consurgent, neque hæreditabunt terram neque implebunt faciem orbis ciuitatum. [n] Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum: Et perdam Babylonis nomen, [o] & reliquias, & germen, & progeniem, dicit Dominus. [p] Et ponam eam in possessionem hericij, & in paludes aquarum, & scopabo eam in scopa terens, dicit Dominus exercituum. [q] Iurauit Dominus exercituum dicens: [r] Si non vt putaui, ita erit. & quo modo mente tractaui, sic eueniet, vt conteram Assyrium [s] in terra mea, & in montibus meis conculcem eum, & [t] auferetur ab eis iugum eius, & onus illius ab humero eorum tolletur. Hoc consilium quod cogitaui [v] super omnem terram, & hæc est manus extensa super vniuersas Gentes. Dominus exercituum de-
C creuit: & quis poterit infirmare? Et manus eius extenta: & quis auertet eam? In anno quo F
mortuus est rex Achaz factum est onus istud. [x] Ne læteris Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui: de radice enim colubri egredietur regulus, & semen eius absorbens volucrem. [z] Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent. [aa] Et interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam. [bb] Vlula porta, clama ciuitas, prostrata est Philisthæa omnis. [cc] Ab Aquilone enim fumus veniet, & [dd] non est qui effugiat agmen eius. Et [ee] quid respondebitur nuntiis Gentis? Quia Dominus fundauit Sion, & in ipso sperabunt pauperes populi eius.

a *Quomodo cecidisti de cœlo*] Verba sont eorum, qoi io inferno positi regem Babylonis alloquebaotur, Tu ô Nabuchodonosor qui in mundo viuens vsque adeò potẽs & gloriosus fuisti, vt esses fulgori Luciferi comparatus, quonã modo in terrã corruisti, qui tãtom tibi sumebas & arrogabas; vt auderes dicere, tantã gloriam & potentiam te esse consecutom, vt in cœlum ascẽderes, & ipsa Dei sydera tuis pedibus subiiceres?
Psal. 67. Lucifer est stella quædã, appellata Venus, quæ discurrit
Psal. 79. tenebras, & ardẽs ac micãs radiis mundum illustrat. Astra Dei appellat magna sydera. Solet enim scriptura ea, quæ magna sunt, Dei appellare, vt montes Dei,
Gen. 1. cedros Dei, Niniuem ciuitatẽ Dei, hoc est magnam. Et ita interpretãtur nonnulli id quod dicitur Genesis primo capite: *Spiritus Dei ferebatur super aquas*, hoc est, ventus magnus: & cap. 23. *Princeps Dei es apud nos*, id est magnus. Sed perpende regis soperbiam. Non dixit: Inter astra Dei, sed *super astra Dei exaltabo soliũ meũ*. Gen. 23.
Hanc prophetiam scribit Daniel aliis verbis, quę fuit illi in statua, quam vidit in somniis Nabuchodonosor, ostensa, cuius caput aureum erat ipse Nabuchodonosor. Cũ autem statua pedes fictiles haberet, fuit comminota, & quasi in fauillam redacta, & ipse rex io infernom præcipitatus. Nec illi profuit mundi celebritas, & gloria, & falsa nominis claritas & amplitudo. Est enim omnibus, qui ingenio & ratione ducuntur, satis perspectum & cognitum, veram mundi gloriam, & nominis splẽdorem & celebritatem, non Dan. 2.

A in diuitiis, nec in potentia, sed in diuini numinis imitatione cõsistere. Et quemadmodũ non est laudabilis Simile. aleator, vt Plato grauiter ac sapiẽter dicebat, cui optimus accidit iactus, sed ille qui quocũque iactu commodissimè vtatur: nã fœliciter accidere non est in lusoris manu, at aptissimè & sapienter ludere est in eius industria constitutũ: sic non est vlla laude dignus, qui rerũ humanarũ affluẽtia, & prosperitate abũdat, sed ille qui in quocũq; vitæ statu eã viuendi rationem sequitur, vt actiones suas ad certã rationis normã dirigat, & diligenter momenta officiorũ omniũ perpẽdat. Hæc sunt ampla, hæc immortalia, & digna quæ publicis monimentis mandẽtur ad memoriã posteri tẽporis sempiternã. Quemadmodum enim aleator, cui felix contigit iactus, ob ignauiã, & inscitiã suam ludum aliquando amisit: qui autẽ sinistram sortẽ accepit, ob eximiã solertiam, & prudentiã ludum obtinuit, & fuit victoriã consecutus, sic qui opum & potentiæ abundantiam sortiuntur, aliquãdo præcipitea ruunt, in dedecus & infamiã & æternas miserias incurrẽtes: qui verò rebus vtuntur aduersis, & ad voluntatẽ minimè fluẽtibus, animi trãquillitatẽ in hoc B exilio sæpenumerò obtinẽt, & posteaquã ex vinculis corporũ, tanquã ex carcere euolant, æternã beatitudinẽ in patria consequuntur. Cæterũ illud est aduertendum, Esaiã hoc in loco alludere ad casum diaboli, qui cũ esset angelus splẽdidissimus, se superbè extulit, & eã ob causam fuit de cœlo præcipitatus. Cõparat igitur superbiã & arrogantiã Nabuchodonosoris cũ superbia Luciferi, qui de dignitate cecidit in tene- Luc 10. bras sempiternas, de quo ait Christus apud Lucã: *Videbam Satanam sicut fulgur de cœlo cadentẽ.* Ac si diceret: Non nouum est subiici dæmonia in nomine meo, nam olim me spectante decidit eorum princeps. Nec vos ô discipuli mei debetis gloriari vestra hac potentia, quòd vobis dęmonia subiiciãtur, sed quia nomina vestra scripta sunt in cœlo, vt vnde ille cecidit per superbiã, vos ascẽdatis per humilitatem. Sed cùm An- Angelorum lapsum cur Moses taciuerit gelus ceciderit, priusquam Adam & Eua formarentur, quærendum videtur, cur Moyses mandauerit literis hominis casum, angeli autem ruinam tacuerit. Ratio esse videtur, quia cùm hominis peccatum esset delendum, hominúmque genus Christi morte restaurandum, peccatum autem Angelorum non esset dimittendum, voluit vir sanctus illud solùm vulnus recensere, quod erat curandum, vt nobis ostẽderet non esse necesse ea professo ea scelera narrare, quæ incurabilia & incapiabilia videntur.

C b *Sedebo in monte Testamenti in lateribus Aquilonis.*] Per montem Testamenti intelligit tẽplum Hierosolymæ, vbi Testamentum, hoc est, diuina lex erat, & docebatur, & quò populus orationis & sacrificij gratia conueniebat. Per latera Aquilonis intelligit Hie- Psal. 47. rosolymam, de qua dicitur in Psalmo: *Mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni.* Non enim solùm cœlum desiderabat, sed templum sanctũ, vbi vt Deus coleretur. Vide diaboli superbiam incredibilem, & arrogãtiam intolerabilem, cogitabat vsurpare diuinum locum, & diuinum cultum. Sed quid feceras, ô dæmon impudens? vbi erãt tui labores, vt iam sederes? adhuc non laboraueras, & iã sedere volebas. Seraphim stant Hebr. 1. coram Deo volantes, & seruientes, & non sedent, & tu sedebis? Nónne, vt verbis Paulinis vtar, *omnes sunt administratorij spiritus*? Cur igitur in tãtam superbiam deuenisti, vt velles non solùm sedere, sed etiam ascendere in altitudinem nubium, & similitudinem altissimi vsurpare? *Ero*, inquit, *similis Altissimo.* O superbiã inauditam! Ex eodem veneno propinauit diabolus primæ mulieri, quando suadens ei vt comederet fru- Gen. 3. ctum prohibitum, dicebat, *Eritis sicut dij scientes bonum & malum.*

e *Ad infernum detraheris ad profundum laci.*] Perpen- D de Dei iudicium. Qui altitudinem & potentiam appetit, ad eámque vult sine meritis ascendere, ad infernum detrahitur, in imam ac cæcam abyssi profunditatem proijcitur. Consideret homo elatus, quid mereatur in terra, cùm angelus in cœlo constitutus prosternetur. Vera est & infallibilis illa Christi Dei nostri sententia: *Omnis qui se exaltat humiliabitur, &* Luc. 14. *qui se humiliat exaltabitur.* Vnde sanctissima illa Dei genitrix virgo canebat: *Deposuit potentes de sede, & exal-* Luc. 1. *tauit humiles.*

f *Qui te viderint, ad te inclinabuntur.*] Nempe vt te attentius intueantur. Non dicit, Ad te accedent, sed *inclinabuntur.* Acsi dicat: Tantum infra alios eris, vt ad te inclinentur qui te aspicere voluerint. Considera regis Babylonis miseriam. Sic in libro Sapientię scri- Sapien. 6. ptum legimus: *Iudicium durissimum in his qui præsunt, fiet.* Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur.

g *Vinctis eius non aperuit carcerem.*] Tanta erat Nabuchodonosor immanitate insignis, & inquinatus, vt eos quos captiuos detinebat, crudeliter vexaret, & in obscuras latebras ita obtruderet, vt nec cœlum, nec lucem quidem aspicere possent.

h *Omnes reges Gentium vniuersi dormierunt in gloria.*] E Sensus est: Omnes alij reges sepulti sunt cum honore in magnificis sepulchris, ex quibus non fuerunt extracti, tu autem ablatus de sepulchro tuo, & auibus expositus. Et sepultis aliis, quos tu occideras, tu solus insepultus iaces. Ferunt Hebręi successisse Nabuchodonosori filium eius Euilmerodach. Et quoniam nonnulli existimabant non esse Nabuchodonosorem mortuum, & eam ob causam eius filium nolebant regem constituere, ipse filius extraxit de sepulchro patris cadauer, vt viderent omnes eum re vera ex vita migrasse: & ne posset ad vitam redire, eius cadauer in ducentas partes diuisit, quas todidem auibus ex diuersis terris congregatis alligauit.

i *Descenderunt ad fundamenta laci.*] Id est, ad inferni profunditatem.

k *Tu enim terram tuam disperdidisti.*] Hoc est, Regnum Babyloniórum fuit ob tuam superbiam euersum, & ciuitas funditus deleta. Attribuitur regi excidium regni: Ait enim Salomon in Prouerbiis: *Rex iustus erigit* Prou. 29. *terram, vir auarus destruet eam.* Nam non solùm principes & præsules obsunt: quòd corrumpuntur, sed quòd alios corrumpunt: plúsque exemplo aliquando quàm peccato nocent. qua de re alibi latius disserui.

l *Non vocabitur in æternum semen pessimorum.* Hoc F est, memoria sceleratorum delebitur, & penitus obscurabitur. Euersa Babylone nullus de genere Nabuchodonosoris imperium obtinebit: sed eius potentia irreuocabiliter extinguitur. Ideò subdit: *Præparate filios eius occisioni.* Quibus verbis prædicit esse filios cum patribus occidendos, quoniam eorum patrum vitia fuerant imitati. Vt enim viri infimis orti natalibus, si rerum gestarum gloria floruerint, aut virtutum opibus abundauerint, familiam suam abiectam & obscuram è tenebris in lucem vocant, sic qui in clarissima familia orti fuerint, si seruitus contaminauerint, & in republica violanda fraudes impias conceperint, suorum maiorum splendorem, ac antiquæ familiæ clarissimum lumen extingunt.

m *Præparate filios eius occasioni.*] Id est, Parate vos, ô Persæ, & Medi, vt nepotes Nabuchodonosoris interficiatis. Hoc ita accidit in euersione Babylonis.

n *Et consurgam super eos.*] Minatur Deus Babylonis vastitatem.

o *Reliquias & germen & progeniem.*] Id est, Perdam

eas

A eas reliquias, quæ ex prælio superstites euaserint, & filios & nepores, & omnem denique Nabuchodonosoris posteritatem extinguam.

p *Et ponam eam in possessionem hericij.*] Tanta erit Babylonis vastitas & solitudo, vt eam hericij & bestiæ
Act. 10 aliæ colant. In actis Apostolorum scriptum à Diuo Luca legimus, in vase illo linteo quatuor initiis sobnixo, de cœlo in terram descendente, omnia quadrupedia, & serpentia terræ, & cœli volatilia continerі. Explicans autem paulò post Diuus Petrus visionem hanc, *Mihi*, inquit, *ostendit Deus, neminem immundum dicere hominem.* Cùm autem per illa animalia homines significarentur, constat in diuersis animalibus diuersos hominũ mores demõstrari. Pharisæi & Saddu-
Luc. 3. cæi ob virulentã malitiã genimina viperarũ appellã-
Luc. 13. tur. Herodes ob impias fraudes & dolos vulpes vo-
Mat 10. Matt. 13. catur. Alij equi, alij lupi, alij aliter. Contrà verò pij & innocentes viri oues & columbæ vocantur. Cùm autem Dominus diuitias, huiúsque seculi curas comparet cum spinis, sit autem hericius animal spinis plenum, apertè colligitur per hericium diuites significa-
1. Tim. 6. ri, qui iuxta Diui Pauli sentẽtiam inseruerunt se doloribus multis. qui enim vt in eadem epistola ad Timotheum dicitur, volunt diuites fieri, incidunt in tẽtationem, & laqueum diaboli. Hi nõ muniuntur ar-
B matura Dei, sed spinis, ac mundi solicitudinibus, & peccatis. Tales habitatores habet Babylon, hoc est, mundi confusio. Tales cultores continet mũdus virtutibus desertus & orbatus. Ibi non est ager irriguus, afferens diuersorum seminum fructus, sed limosæ & infertiles paludes, luto & veneno plenissimæ, immũda animalia producentes. Est ergo diues auarus hericius, desertæ Babylonis habitator. Superiore capite in fine Hebraicarum annotationum per hericiũ dixi significari iniquos præsules, quorum cutis intus est blanda & suauis, foris autem hirsuta & setis horrida: qui cùm sint delicijs & voluptatibus dediti, in alios horrent setis & tyrannicam austeritatem exercent.

q *Iurauit Dominus exercituum.*] Reuertitur propheta ad id, quod præsens erat, & vaticinatur excidium Sennacheribi, qui tunc victa Samaria, & tota ferè Iudæa, obsidebat Hierosolymam. Sed eius exercitus fuit ab angelo occisus, vt alibi narrauimus.

r *Si non vt putaui ita erit, &c.* Hic est horum verborum sensus, Ego sine dubio perdam & euertam Sennacheribum regem Assyriæ: & ita euenit, vt putaui & constitui. Et ita particula, *si*, est affirmantis aut iurantis. Vel sic: Si non euenerit vt ego putaui: si Sennacheribũ non perdidero, nolite amplius mihi credere.

C s *In terra mea.*] Hoc est, in Iudæa, quæ ob eam causam terra Dei appellatur, quia colebatur in ea, & quia ibi sumpturus erat humanam carnem ex sacratissima virgine Maria, & quia ibi futurus erat suæ natiuitatis locus, & quia ibi erat moriturus, & ad vitam reuocandus. Montes autem sanctos appellat terram illam Hierosolymæ, quæ montosa est: Ideò dicitur in Psalmo: *Qui confidunt in Domino sicut mons Sion,*
Psal. 124. *non commouebitur in æternum qui habitat in Ierusalem, Montes in circuitu eius.*

t *Auferetur ab eis iugum eius.*] Euersis Assyriis liberabuntur Iudæi à iugo, & graui Sennacheribi imperio.

v *Super omnem terram*] Intelligit Assyriam, & per omnes Gentes ipsos Assyrios significat. Videtur alludere ad mundi consummationem.

x *Factum est onus istud.*] Id est, Reuelata est mihi hæc vaticinatio aduersus Babylonem & Assyriam, anno quo Achaz excessit è vita. Mortuo Achaz obtinuit regnum Ezechias, sub quo totus vsque ad finem texitur liber.

y *Ne læteris Philisthæa.*] Mortuo Achaz rege Iudæorũ lætabantur Palæstini, eius inimici: quoniam dum rex D viueret illis resistebat, existimantes, se posse securiùs in Iudæos perniciem machinari, quoniam rex qui in Iudæa succedebat, nẽpe Ezechias, erat iuuenis, quem existimabãt posse facilè superari. At multo aliter euenit: fuerunt enim ab eo grauiter afflicti. Hoc intuens propheta ait Palæstinis, ne gaudio efferantur morte percussoris sui, hoc est, regis Achaz, quia de radice colubri erat regulus egressurus, hoc est, à rege Achaz genitus erat Ezechias, qui eos erat vastaturus. Appellat propheta regem Achaz colubrũ, & Ezechiã regulum, siue Basiliscũ, qui grauius nocet quã coluber: & quoniã in aere necat ipso afflatu volantes aues, subdit, & semen eius absorbens volucrem. De Basilisco ita scribit Solinus capite quadragesimo: Basiliscus serpens est penè ad semipedẽ longitudinis, alba mitrula lineatus caput: nec hominis tantùm, vel aliorũ animantiũ exitiis datus, sed terræ quoq; ipsius, quam polluit & exurit, vbicunq; ferale sortitur receptaculum. Denique extinguit herbas, necat arbores, ipsas etiam corrumpit auras, ita vt in aerẽ nulla alitum impunè transuolet, infectũ spiritu pestilenti. Hæc Solinus. Eadẽ ferè scribit Plinius libri octaui capite vigesimoprimo. Quidam per colubrũ intelligunt Oziã, qui afflixerat Palæstinos, vt habetur secũdo libro Pa- E
ralipomenon capite 26. per regulum verò Ezechiam eius pronepotem, qui grauiter Palæstinos vexauit, vt libri quarti Regum cap. decimooctauo licet videre.

z *Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent.*] Cùm tu Philisthæa fueris ab Ezechia rege Iudæorũ vastata, lætabitur populus meus, pascentur & quiescent primogeniti pauperũ, hoc est homines admodùm inopes, successores pauperum, & egeni securè accubabunt. Fortasse per primogenitos pauperum & pauperes, homines intelligit suæ fragilitatis conscios, nullâque superbia elatos. Sunt qui per primogenitos pauperum Iudæos intelligãt, quòd olim fuerint à Deo dilecti.

aa *Et interire faciam in fame radicem tuam.*] Radicem Philistææ appellat ipsos Palæstinos, hostes populi Dei, quos dicit euertendos esse. Poteris per radicem qua nihil est in arbore fortius & firmius, magnates & potentes intelligere.

bb *Vlula porta.*] Solebant Hebræi in portis ciuitatis iudicia exercere, qua propter erant, ibi multi congregati, quos propheta nomine portæ, quò ipsi conue- F
niebant, alloquitur, vt Philisthææ vastitatem deplorent.

cc *Ab Aquilone enim fumus veniet.*] Hoc est, à Hierosalem, quæ est ex parte Aquilonaris Palæstinæ. Ac si diceret: A ciuitate Hierosolymæ veniet exercitus Ezechiæ, qui tibi ô Philistæa tam molestus erit, quàm fumus oculis.

dd *Non est qui effugiat agmen eius.*] Id est: Nullus se domi continebit, omnes venient cum Ezechia ad prælium, nemo se excusabit, Vel sic: Nullus Palæstinus poterit euadere ab exercitu Ezechiæ, eiúsque furorem declinare. Prior tamen interpretatio melior est, cui fauet versio Pagnini sic habens: *& non erit solitarius in temporibus suis.* Hoc est, omnes ad Ezechiæ exercitum conuenient, vt cum eo bellum inferant Palæstinis.

ee *Quid respondebitur nuntiis Gentis?*] Euersa Palæstina quid respondebunt eius habitatores legatis exterarum Gentium? Cùm Palæstina maritima sit, mittebantur ad eam legati ex diuersis regionibus, quibus percontantibus de insigni illa clade, quæ fuerat illata ab Ezechia, respondebant Palæstini, se ob eam causam fuisse victos, & Hierosolymam seruatam, quoniam illa fuerat fundata à Deo, in quo eius habitatores spem suam collocauerant.

A r Sedebo in monte testamenti.] *In Hebraico est*: Sedebo in monte מועד *mocdh, quod nomen significat testamentum, concilium, Ecclesiam, congregationem, tempus statutum, sepulchrum, & solemnitatem, ad quem multi conueniunt. Deriuatur à verbo* יעד, *quod significat congregare, conuenire, constituere, polliceri, despondere, & etiam testificari, vt ait Reuchlinus. Vnde nomen Testamentum significat: quam significationem secutus est Latinus interpres. Per montem testamenti intelligi templum Salomonis, in quo erat & docebatur Testamentum Dei, hoc est diuina lex, in explanatione ostendimus. Poteras nihilominus verti*: In monte congregationis, *vel* concilij. *Ac si diceret: Sedebo in montem Sion, in quem conueniunt omnes Iudæi per singulos annos, vbi congregati offerant sacrificia. Pagninus vertit*: Sedebo in monte Ecclesiæ, *quod in idem recidit.* ἐκκλησία *enim Latinè cœtus, seu concilium, seu congrega-* B *tio appellatur. Poterat etiam verti*: Sedebo in monte temporis constituti. *Quoniam certo ac statuto tempore illic congregabantur. Poterat praterea verti*: In monte solen- D nitatis. *In quam significationem sumitur hoc nomen à Latino interprete in prima Ieremiæ lamentatione.* Et quòd non Thren. 2. sint, qui veniant ad solennitatem. *Et quoniam in sepulchris omnes congregantur, significat hoc nomen* מועד *mocdh sepulchrum. Vnde in libro Iob capite trigesimo, vbi editio vulgata habet*: Scio quia morti trades me, vbi Iob. 30. constituta est domus omni viuenti *poterat rectè verti*: Scio quia morti trades me, & domui congregationis omnis viuentis, *quemadmodum vertit Pagninus. Vel*, Et domui sepulchri omnis viuentis. *Est enim sepulchrum domus congregationis omnium mortalium. Quamuis enim in vita dispares videantur, in morte tamen omnes conueniunt.*

a Et descenderunt ad fundamenta laci.] *Septuaginta interpretes habent*: Ad fundamenta terræ, *hoc est, ad centrum, ac terræ profunditatem. Vbi aspicis infernum esse in medio terræ constitutum.*

Argumentum capitis XV.

Vaticinatur de euersione Moabitarum. Est quidem Moab Arabum prouincia, in qua regnauit Balac filius Sephor: qui, vt in Numeris scriptum legimus, conduxit Balaam ariolum vt malediceret Israeli. Nom. 22. Fuisse Moab prouinciam inclytam & potentem asserit Ieremias capite quadragesimo octauo. Et quoniam Moabitæ euersione & clade filiorum Israelis illata ab Assyriis & Babyloniis fuerunt magnoperè delectati, ideò meritò fuerunt euersi ab iisdem, & eo tempore quo Sennacheribus captiuas E duxit decem tribus, & quando Nabuchodonosor Hierosolymam deleuit. Iere. 48. Psal. 47. Prædicit autem diuinus vates eorum excidium ad bonorum consolationem, iuxta id quod dicitur in Psalmo: *Lætabitur iustus cùm viderit vindictam: manus suas lauabit in sanguine peccatoris.*

CAPVT XV.

Iere. 48. f Ezech. 7. a

O [a] Nus Moab: [b] Quia nocte vastata est Ar Moab, conticuit: quia [c] nocte vastatus est murus Moab, conticuit. [d] Ascendit [e] domus & Dibon ad excelsa in planctum: [a] super Nabo, & super Medaba, Moab vlulabit: [f] in cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barba radetur. [g] In triuiis eius accincti sunt sacco: super tecta eius, & in plateis eius omnis vlulatus, descendet in fletum. [h] Clamabit Hesebon, & Eleale, vsque Iasa audita est vox eorum. [i] Super hoc expediti Moab vlulabunt, anima eius vlulabit sibi.

EXPLANATIO.

a *Onus Moab*] Hoc est, vaticinium de Moabitarum clade.

b *Quia nocte vastata est Ar.*] Ar fuit ciuitas magna, Gen. 19. Moabitarum metropolis, quæ nocte euersa est, cùm C nemo fortasse esset de tam repentina oppugnatione solicitus. Moab fuit filius Lot, quem ipse nesciēs genuit ex filia sua maiore, vt in libro Genesis narrat scriptura. Et eam ob causam appellatur ita: significat enim Moab, à patre, nō enim erubuit eius mater nomine filij incestū significare. Et hic fuit pater Moabitarum. Possumus hunc locū sic interpretari, vt per Moab qui noctu in spelunca de incestu genitus est, Ioan. 8. eos intelligamus, qui à patre diabolo sunt, quibus Christus apud diuum Ioannem, *Vos*, inquit, *ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere.* Quod non est de natura intelligendum, quasi dæmon impios creauerit: vnus est enim solùm creator visibilium omnium & inuisibilium, nimirum Deus noster summus, & æternus. Sed quemadmodum pij ac iusti filij Dei appellantur, quos ipse genuit suo sanguine, quibus, vt ait diuus Ioannes, *dedit potestatem filios Dei fieri*: Ioan. 1. sic impij, ac mortiferis sceleribus contaminati filij dæmonis dicuntur, quoniam opera ipsius imitantur. Solet enim scriptura ex imitatione filios appellare, quemadmodum apud Ezechielem dictum fuit Iudæis: *Mater vestra Cethæa, & pater vester Amorrhæus.* Vocantur etiam dæmonis filij, quia illi obediunt, & cum eo æternis cruciatibus torquentur. Ezech. 16. Hi sunt, quos Esaias ait *perire nocte*: quoniam non solum nocte æterna cæcarum tenebrarum cruciantur, sed etiam iam in hoc mundo in tenebris ac morte iacent, mentis lumine, ac spirituali vita priuati. De illis ait apostolus in epistola secunda ad Corinthios 2. Cor. 4. scripta: *Deus huius seculi excæcauit mentes eorum.* Vbi diuus Paulus diabolum appellat huius seculi Deum. Ita diuus Cyrillus illum locum explanat, & cum eo di- F uus Ambrosius. Nec est mirandum, cùm Christus diabolum, huius mundi principem vocet, vt est apud Ioan. 14. diuum Ioannem multis in locis. Eam igitur ob causam dictum est, Moabitas nocte periisse, quod etiam Gen. 19. de Sodomitis scriptum legimus. Illis enim pereuntibus venit Lot in ciuitatem Segor, & sol illi ortus est. His enim qui se à peccatis seiungunt, & sceleratorū familiaritatem relinquūt, oritur sol ille iustitiæ Christus Deus noster. Egredienti Iacob de terra sancta occidit ei sol, vt diuina scriptura non sine mysterio memoriæ prodidit. At cùm posteà reuerteretur, terrámque promissionis introiret, ortus solis describi- Gen. 32. tur. Illis oritur sol, eos illuminat Christus Deus noster, qui terram sanctam ingrediuntur, qui nouam vitam incipiunt, qui in corporibus humanis contendunt cœlestem viuendi rationem imitari: illis verò occidit, ab illis recedit, qui virtutem & honestatem relinquunt, séque tetris vitiis contaminant. Nos verò armati fide, spe, & charitate acriter vigilemus, ne in peccatorum nocte cum Moabitis pereamus. Hæc ciuitas Ar appellatur ab aliquibus Ariopolis. Et volens propheta eius calamitatem exagerare ait esse

A nocte vastandam: quoniam ea, quæ nocte fiunt, terribiliora sunt.

c *Nocte vastatus est murus Moab.*] Describit excidium Moab, cuius murus nocte fuit euersus. In sacris literis murus sumitur pro tutela & defensione, vt in libro primo Regum capite quintodecimo, vbi de Dauide & sociis eius dicit Abigail: *Pro muro erant nobis tam in nocte quàm in die*, & aliis in locis. Ideò possumus in morali sensu hoc in loco impiorum defensionem intelligere. Dormientibus enim ipsis in errorum, & prauitatum nocte perit eorum tutela, euanescit eorum potentia, præterit eorum lætitia, & diuitiarum abundantia. Virtus est vna, quæ altissimis defixa radicibus nulla procellarum vi labefactatur, & murus firmissimus, qui loco dimoueri nequaquam potest.

d *Ascendit domus, & Dibon ad excelsa in planctum.*] Hoc est, Domus regia & tota vrbs Dibon ascenderunt ad idola, quæ erant in excelsis locis constituta, vt ibi sacrificarent, & pro liberatione precationes ac lachrymas funderent. Idolum Moabitarum appel-

B labatur Chamos, vt in tertio libro Regum diuina historia commemorat, & erat in arca Dibon collocatum.

e *Super Nabo, & super Medaba.*] Ciuitates erant nobiles Moabitarum. D

f *In cunctis capitibus eius caluitium.*] Apud antiquos erat magnum doloris ac luctus signum, barbam radere, & capillos capitis euellere, aut saltem tondere caput.

g *In triuiis eius.*] Triuium est locus trium viarum. Sed ponitur pro loco frequenti & publico, quò homines conuenire solent. Ostendit propheta luctum non esse priuatum, sed omnibus communem. Super tecta eius dicit, quia habebant eorum domus in tectis solaria, & loca plana, quibus ipsi sedebant, & deambulabant.

h *Clamabit Hesebon.*] Hesebon & Eleale sunt Moabitarum vrbes insignes, quarum clamores & fletus dicit vsque adeò magnos esse, vt vsque ad Iasa peruenirent, quæ est ciuitas imminens mari mortuo, vbi finitur terminus Moabiticæ regionis. Ostendit Propheta summa & acerbissima esse Moabitarum lamenta.

i *Super hoc expediti Moab vlulabunt.*] Non solùm homines fragiles & imbecilli, sed etiam bellicosi, & armis accincti dediti, tunc muliebribus lamentis ærumnas E suas acriter deplorabunt.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XV.

1 Ascendit domus.] *Potest verti:* Ascendit domus. *Ac si dicat: Ascenderunt Moabitæ ad templum idolo suo dedicatum. Pagninus vertit:* Baith, quemadmodum est in Hebraico.

Cor [a] meum ad Moab clamabit, [b] vectes eius vsque ad Segor vitulam consternantem: per ascensum enim Luith flens ascendet, & in via Oronaim clamorem contritionis leuabunt. [c] Aquæ enim Nemrim desertæ erunt, quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. [d] Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum: [e] ad torrentem salicum ducet eos. Quoniam circuibit clamor terminum Moab: vsque ad Gallim vlulatus eius & vsque ad puteum Elim clamor eius. [f] Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine, [g] ponam enim super Dibon additamenta: his qui fugerint de Moab leonem, & reliquiis terræ.

a *Cor meum ad Moab clamabit.*] Id est, Tanta erit Moabitarum clades, tam acerba calamitas, vt etiam ego, qui illorum pœnas iustas ac debitas esse intueor, eorum excidium deplorem.

b *Vectes eius vsque ad Segor.*] Hoc est, Termini Moab

C extenduntur vsque ad Segor, quæ est ciuitas in finibus Moabitarum, quæ precationibus Lot seruata est,

Gen. 18. vt in libro Genesis refert diuina scriptura. Appellatur autem hîc à propheta vitula consternans, hoc est trima propter luxuriam, & rerum abundantiam. Codices correcti habent ad marginem pro consternanti consternantem, hoc est trium annorum, quæ est

Iere. 46. florens ætas in vitulis. Sic Ieremias Ægyptum vitulæ comparat ita dicens: *Vitula elegans, ac formosa Ægyptus.* Vel sumit vates vectes pro fortitudine: & potest litera sic ordinari: Euersa est vsque ad Segor fortitudo & potentia Moab, quæ regio est ob eius fertilitatem, rerúmque affluentiam vitulæ trium annorum comparata.

e *Aquæ enim Nemrim desertæ erunt.*] Sensus est: Sic erit terra Moab sterilis, quemadmodum locus iuxta oppidum Nemrim, euius aquæ sunt amaræ & ste-

Psal. 118. riles, & adiacet mari mortuo. Nemrim sonat præuaricatores, de quibus dicitur in Psalmo: *Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ.* Horum enim aqua, horum doctrina, qua alios incitant ad vitia, impia est, & sterilis, nihil habens viriditatis, nihil virtutis.

d *Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum.*] Hoc est, Moabitarum pœna respondebit magnitudini peccatorum eorum, iuxta id quod habetur vigesimoquinto capite Deuteronomij: *Pro mensura peccati* Deut. 25.

erit & plagarum modus. Sumitur hîc visitatio pro affli- Psal. 88.

ctione, quemadmodum in Psalmo: *Visitabo in virga* Supr 10.

peccata eorum. Et capite decimo dixit vates noster: *Quid facietis in die visitationis?* Et Ieremias, *Adducam,* Iere. 48.

inquit, *super Moab annum visitationis eorum.*

e *Ad torrentem salicum ducent eos.*] Hoc est, ad Eu- F

phratem flumen Babylonis, iuxta illud: *In salicibus in medio eius suspendimus organa nostra:* qui enim à dæmo- Psal. 136.

ne captiui tenentur, ad flumen Babylonis ducuntur, vbi omnia fluunt, cùm in Sione omnia firmiter permaneant. Nullas arbores flumen Babylonis irrigat, præter salices steriles & amaras. Quære in mundi confusione salutarem fructum, nullum vnquam inuenies.

f *Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine.*] Præ occisorum multitudine.

g *Ponam enim super Dibon additamenta.*] Quæ sint hęc additamenta, sequenti versiculo explicat dicens, se immissurum leonem, qui deuoret eos Moabitas, qui effugerint, reliquias, quæ euaserint. Poteris per leonem tyrannum intelligere. De hac visione vide Ieremiam capite 48.

Vectes eius vsque ad Segor.] Pro *vectibus eius* in Hebraico ita: בריחה bericheha. Verbum ברח significat fugere: vt secundo Regum decimo tertio. *Porrò Absalom fugiens abiit. Vnde nomen בריח beriach significat fugitiuum & profugum. Ideò potest verti:* Fugitiui eius vsque ad Segor. *Quasi dicat: Qui euaserint ex euersione Moab,*

A *fugient in Segor. Sed quoniam* בריח *significat vectem, vt Iob trigesimooctauo:* Et posui vectem, *transtulit noster interpretes, vectes eius, & rectè quidem. Ac si dicat: Non solùm liberi, sed etiam illi, qui vectibus ferreis fuerint ligati, metu perterriti fractis vinculis fugient ad Segor. Vel per vectes intelligit principes & potentes propter eorum longum & durum dominium & principatum, vt capite vigesimosexto explanauimus.* D

Argumentum capitis XVI.

Orat diuinus vates cœlestem patrem, vt mittat è cœlis filium suum quem præuidebat sumpturum esse carnem ex genere Ruth Moabitidis. Et ipsorum Moabitarum vaticinatur excidium ob eorum immanitatem & superbiam.

CAPVT XVI.

EMitte [a] agnum Domine dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filiæ Sion. [b] Et erit: Sicut auis fugiens, & pulli de nido auolantes, sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon. [c] Ini consilium, coge consilium, pone quasi noctem vmbram tuam in meridie. Absconde fugientes, & vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei. Moab esto latibulum eorum à facie vastatoris. [d] finitus est enim puluis, consummatus est miser, [a] defecit qui cõculcabat terram. [e] Et præparabitur in misericordia solium, & sedebit super eum in veritate in tabernaculo Dauid iudicans, & quærens iudicium, & velociter reddens quod iustum est. [f] Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde. Superbia eius, & arrogantia eius, & indignatio eius plusquã fortitudo eius. Idcirco B vlulabit Moab ad Moab, vniuersus [g] vlulabit. [h] His, [3] qui lætãtur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas. [i] Quoniã suburbana Hesebon deserta sunt, & vineam Sabama Domini Gentium exciderunt. [k] Flagella eius vsque ad Iazer peruenerunt, errauerunt in deserto, propagines eius relictæ sunt, transierunt mare. [l] Super hoc plorabo in fletu Iazer vineam Sabama: inebriabo te lachryma mea Hesebon & Eleale: [m] quoniam super vindemiam tuam, & super messem tuam vox [4] calcantiũ irruit. [n] Et auferetur lætitia & exultatio de Carmelo, & [o] in vineis non exultabit nec iubilabit: vinum in torculari non calcabit, qui calcare consueuerat: vocem calcantium abstuli. [p] Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit, & viscera mea ad murum cocti lateris. [q] Et erit: Cùm apparuerit quòd laborauit Moab super excelsis, ingredietur ad sancta sua, vt obsecret, & non valebit. [r] Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc. Et nunc locutus est dicens: [s] In tribus annis, quasi anni mercenarij, auferetur gloria Moab super omni populo multo, & relinquetur in eo sicut racemus paruus modicus nequaquam multus. E

EXPLANATIO.

a *Emitte agnum.*] Iudæi interpretantur hoc de agnis, quos Moabitæ regi Israelis tribuere solebant. Sed longè falluntur opinione. Intelligitur enim locus hic de Christo Deo nostro, cuius aduentum Esaias ardenter desiderabat. Ita asserit diuus Hieronymus, quem multi posteà sunt secuti. Prædixerat vates sanC ctus capite præcedenti Moabitarum vastitatem: nunc Deum obsecrat, ne omnes illos deleat, quoniam sciebat filium Dei fore ex genere Dauidis, qui ex Ruth Moabitide genus ducebat. Nam Ruth nupsit Booz, de quo genuit Obed, qui genuit Iesse patrem Dauidis, ex cuius semine Christus natus est. Petra deserti erat ciuitas Moabitarum, vbi dicunt natam fuisse Ruth. Per montem filiæ Sion significatur Hierosolyma, & per eam Ecclesia, quæ est visio pacis in Sione, hoc est in specula sublimi, constituta: de qua dictum Psal.50. est in Psalmo: *Benignè fac Domine in bona voluntate tua Sion, vt ædificentur muri Hierusalem.* Non enim existimo excellentem vatem de mœnibus terrenæ vrbis locutum fuisse, sed de Ecclesiæ Catholicæ ædificatione per agnum illum immaculatum, cuius aduentus desiderio tenebatur Esaias, vt hominũ genus à miserrima captiuitate liberaret, ita dicens: *Emitte agnum Domine dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filiæ Sion.* Ac si diceret: Ne perdas Domine omnes Moabitas, ex quorum progenie nasciturus est Christus: Emitte iam eum qui innocentissimus agnus pro nobis immolatus hominum facinora suo preciosissimo sanguine deleat, qui est dominator terræ. Ipsius enim est quicquid omnibus terrarum finibus continetur, Emitte, inquam, eum de petra deserti, de ciuitate Moabitarum, vbi nata est Ruth Moabitis, ad montem filiæ Sion, hoc est, ad Ecclesiam Catholicam constituendam & gubernandam, per terrenam Hierosolymam significatam. Appellari Christum agnum asserit Diuus Ioannes Baptista, qui eum ostendens dicebat: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Ac si Ioan.1. F diceret: Agnus ille immaculatus, quem iuxta id quod in Exodo Moyses scriptum reliquit, immolatus, cuius sanguis positus super postem, & in superliminaExod.12. ribus domorum vestrarum, vos in exitu ab Ægypto eripuit ab interitu, erat eius agni imago quædam & figura: ille erat vmbra, hic est verus Dei agnus innocentissimus, qui pro mundo immolatus, suo purissimo sanguine hominum genus ab æterna damnatione potenter eripiet. Hic est agnus ille absque macuInfra.53. la, de quo dixit Esaias: *Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum: sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet.* Hic est agnus quem Esaias in hoc capite mitti petebat, cuius videndi desiderio flagrabat. Ostendit hic locus filium mitti à patre, quod Apostolus testatur dicens: *Misit Deus filium suum factum ex muliere.* Verùm ex Hebræo potest verti: Mittite in plurali, & ita reddidit Latinè verbum Hebraicum Pagninus, & nonnulli alij, iuxta quorum versionem filius mittitur à Patre, & Spiritu sancto, id quod sine dubio verum est. Nam ipse Christus dicit per hunc eundem Prophetam c. 48. *Nunc misit me Dominus, & Spiritus eius.* Quem locum diuus Ambrosius in libr. tertio de Spiritu sancto ita interpretatur

A pretatur: Quis est qui dicit, me misit Dominus, & Spiritus eius, nisi qui venit à patre, vt saluos faceret peccatores: id est Christus? Ergo & pater filium misit, & Spiritus sanctus. Hæc Ambrosius. Eam ob caussam Esaias ait, *emitte*. Particula, *Domine*, non est in Hebraico, nec in versione Septuaginta interpretum, nec in textu Diui Hieronymi. Petram deserti, per quam exposuimus ciuitatem regionis Moab, quæ est in Arabia Petræa. Diuus Hieronymus existimat esse periphrasim ipsius Ruth, quæ erat petra quædam Gentilitatis, quæ à vero Dei cultu erat deserta. Alij per petram deserti intelligunt petram illam refugij, ad quã omnis peccator desertus, ac virtute destitutus debet cõfugere, quæ est sanctissima illa Dei genitrix Maria, peccatorum omnium asylum, & turris munitissima. Mons filiæ Sion periphrasis est Hierosolymæ, quæ ex monte Sione nasci videtur, in quo ad latera Aquilonis sita est, iuxta id quod dicitur
Psal. 47. in Psalmo: *Mons Sion latera aquilonis: ciuitas regis magni.* Et aduerte, Non dicit: Emitte leonem crudelem, sed eum, qui cùm sit totius terræ dominator, agnus mitissimus sit. Aspicis hoc de Christo intelligi, qui est
Mala. 3. totius terræ dominator. Ita eum etiã Malachias ap-
B pellat dicens: *Statim veniet ad templum suum Dominator, quem vos quæritis.* Et hoc dominium nõ fuit coactum,
Gen. 49. sed voluntarium. Ideo de illo aiebat Iacob: *Et ipse erit expectatio gentium*: vel, vt potest verti ex Hebraico: Et ipsi gentes adhærebunt.

b *Et erit sicut auis fugiens.*] Sensus est, Deprecor te summe Deus, ne perdas omnes Moabitas, video enim tam ingentem fore eorum cladem & vastitatem, vt nemo se audeat defendere. Fugient nonnulli, & præ metu incredibili tanta velocitate current, vt cum auibus comparentur, cùm magis volare quàm currere videantur. Moabitas appellat filias Moab, non filios, vt eorum metum & imbecillitatem significaret. Sunt qui per filias Moab intelligant oppidula & vicos. Alij mulieres Moabitidis regionis habitatrices, quę se in fugam conijcientes fluuium Arnon vadabant: est enim Arnon fluuius in finibus prouincię Moabitidis, vltra quem se Moabitę conferebant.

c *Ini consilium.*] Capta Samaria nonnulli ex decem tribubus fugientes acerbã captiuitatẽ & tyrannidem Assyriorum, confugiebant ad Moabitas, qui non solùm eos non receperunt benignè, sed eorum calamitatem irridentes Assyriis tradiderũt. Et eam ob caussam permisit Deus, vt essent posteà Moabitę ab iisdẽ Assyriis occisi, & in captiuitatẽ asperrimam abducti.
C Iubet igitur Deus ne faciant Iudęis, quod Israelitis fecerant, sensus est: Suscipite posthac consilium vos Moabitę: facite conuentum, congregate prudentes, facite quod suadeo, si vultis salutem adipisci. In meridie, hoc est in clara & aperta fuga Iudęorũ, qui vastata Iudęa, & obsessa Hierosolyma ad vos cõfugiẽt, estote illis veluti vmbra & nox, vt abscõdatis eos, qui se ad vos contulerint: suscipite profugos patriáque pulsos, ne eos prodatis: referte gratiã posteris Abrahami, qui patri vestro Lot opem sæpe tulit: miseremini eorum, & ego miserebor vestri. Id autem quod dicitur, *Pone quasi noctem vmbram tuam in meridie*, potest etiam hunc habere sensum: Pone tu, ô Moab, vmbram tui refugij super afflictos Iudæos, esto illi vmbra refrigerij & subleuationis, & nox hospitalitatis in æstu feruentissimo suarum calamitatum. Comparat itaque afflictionem æstui meridiano, & præsidiũ vmbræ æstuantib. dulcissimæ. In eo fortasse quod dicit ponendam esse vmbram vt noctem, significat magnam debere esse vmbram defensionis & tutelæ.

d *Finitus enim puluis.*] Poterant dicere Moabitæ, se non audere Iudæos ad se confugientes recipere, quoniam timebant Sennacheribum. Huic tacitæ obD
iectioni occurrit propheta dicens: Ne vos terreat vastator, quia citò veluti puluis peribit, eiúsque potentia euanescet, consumetur miserè, & miserabiliter interibit, qui modo terram populatur. Quibus verbis interitum Sennacheribi, eiúsque exercitus admirabilem cladem prædicit. Tu verò alta mente perpende, quàm vili rei comparetur rex ille illustrissimus, qui orbem terrebat: puluis appellatur ille, qui superbià elatus regibus imperabat. Poteris per puluerem, exercitum Sennacheribi intelligere, solet enim diuina scriptura ingentem multitudinem pulueri comparare quemadmodum capite tertio decimo Genesis, vbi Deus in hunc modum alloquitur Gen. 13.
Abrahamum: *Faciam semen tuum sicut puluerem terræ, si quis hominum potest numerare puluerem terræ, semen quoque tuum numerare poterit.*

e *Et præparabitur in misericordia solium.*] Confracto Sennacheribo permanebit in regno Iudææ Ezechias, cui Deus ob suam misericordiã thronum pręparabit, & sedebit super eum in veritate, hoc est, sine acceptione personarum, in tabernaculo Dauidis. Quæret iudicium, ipse per se inquiret veritatem, E
etiam à nemine requisitus, & reddet velociter vnicuique quod suum est. Tres qualitates tribuit iusto regi: prima, est, iudicare sine acceptione personarum, secunda etiam non rogatum inquirere iudicium, tertia est non esse negligentem & tardum, sed velocem & diligentem in exercenda iustitia. Conuenire autem bono regi aut iudici primam harum qualitatum, nemo est qui dubitet. Cùm enim rex debeat in iudicando Deum imitari, apud Deum autem non sit Rom. 2.
personarum discrimen, vt ait Diuus Paulus in epistola ad Romanos, & diuina scriptura multis in locis testatur, apertè concluditur, non debere esse apud iudicem personarum discrimen. Esse verò secundam qualitatem iudici necessariam, ostendit sapientissimus ille ac illustrissimus rex Dauid, qui cùm vocaretur ad exitum vitæ filium suum Salomonem ita allo- 3. Reg. 2.
cutus est: *Nosti quæ fecerit mihi Ioab filius Saruiæ, occidit duos principes exercitus Israelis.* Quibus verbis ostendebat rex iustus, prius seipsum esse offensum cæde duorum virorũ, quàm ipsos viros defunctos. Non enim dicit, scis quid Ioab fecerit duobus viris, quos immaniter occidit, *sed nosti quæ fecerit mihi.* Cũ enim regis sit rempublicam custodire, & iustitiã seruare, plus ipse ab homicida læditur quã ipse interfectus, & eã ob causam debet iustus rex aut iudex etiã nõ rogatus neque requisitus, veritatem inquirere, & iustitiam exercere. Iam tertiam qualitatem quis non videt esse F
regi & iudici summè necessariã? Quis est qui nesciat inter laudes iusti regis & iudicis esse diligentiam in exequenda iustitia connumeratam? Perpẽde quãcitò Christus Deus noster filios Zebedæi eorúmq; matrẽ fuerit allocutus, quam sine mora sententiam tulerit: *Nescitis*, inquiẽs, *quid petatis.* Non eos ad alios remisit, Matt. 20.
non dilatauit tẽpus, nõ eos passus est in postulatione vitam consumere. Et in cruce pendens grauiter cruciatus, & acerbissimis contumeliis affectus, etiã morti propinquus, supplicantẽ audiuit: eique statim res- Luc. 23.
pondit, *Hodie*, inquiens, *mecum eris in paradiso.* Quæ maior poterat esse in absoluenda petitione diligentia? Omnes has qualitates attigit Iosaphat Iudæorũ rex in ea oratione, quam habuit ad eos, quos iudices constituerat, vt in libro secundo Paralipomenon literæ diuinę testantur. *Videte*, inquit, *quid faciatis, non enim hominis exercetis iudicium, sed Domini, & quodcunque iudicaueritis, in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, & cum diligentia cuncta facite: non est enim apud Dominum Deum nostrum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum.* Hæc Iosaphat rex. Cæterùm

A omnes hæ qualitates potius Christo, quàm Ezechiæ conueniunt. Et ob eam causam sensus horum verborum Esaiæ talis est: *Non te pœnitebit ô Moab suscipere In-* 2.Par.19. *dæos ad te confugientes*: nam ex genere nasciturus est Christus in temporis plenitudine, qui regnabit in æternum, sedebit super solium Dauid, verè atque iustè iudicans, quærens iudicium, & vnicuique quod suum est diligenter reddens.

f *Audiuimus superbiam Moab.*] Hæc fuit vna ex præcipuis causis vastitatis Moabitarum. Erant enim in- Luc.1. solentes & superbi. Talibus enim resistit Deus, iuxta id quod cecinit Beatissima Dei genitrix: *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.*

g *Vlulabit Moab ad Moab.*] Hoc est, Moabitæ ad inuicem vlulabunt, seque alternis lachrymis respicient. Nullus erit extraneus, ad quem possint confugere, sed inter se ipsos suas ærumnas deplorabunt. Vel sic: Moabitæ viui mortuos Moabitas lugebunt.

h *His qui lætantur super muros cocti lateris.*] Hoc est, explicate ô Moabitæ excidium ciuitatum iis, qui earum mœnibus gloriabantur. Dicite illis, quàm parum eis profint futilissimi muri cocti lateris, in quibus spem suam constituerant. Significat tantam fore hostium fortitudinem, vt nulla illis mœnia possint B resistere.

i *Quoniam suburbana Hesebon.*] Inter Hesebon & Sabama, vt ait Diuus Hieronymus, vix sunt quingenti passus. Per vineæ translationem totius regionis vastitatem significat. Dominos Gentium appellat Assyrios, qui Moabitas euerterunt. Fortasse eam ob causam Moabitas comparat cum vinea, quoniam filij erant ebrietatis. Inebriatus enim Lot genuit ex filia Gen.19. Moab, qui, vt Moyses in Genesi scriptum reliquit, fuit Moabitarum pater.

k *Flagella vsque ad Iazer peruenerunt.*] Flagella sunt vites, & capita sarmentorum, vbi nascuntur vuæ, per quæ ciues & optimates significantur, per propagines verò, quæ sunt vites vetulæ & suppressæ, ex quibus aliæ vites producuntur, homines obscuri intelliguntur. Per vineam verò totam regionem, vel per propagines patres, per flagella verò filios intelligit. Est ergo sensus, Excisa & deuastata vinea, hoc est euersa ab Assyriis regione Moab, quidam ex Moabitis, nimirum ciues & nobiles adolescentes fugerunt vsque ad Iazer, quę est ciuitas sita in finibus Moab, qui vt mortem euaderent, se in desertum contulerunt: alij verò nimirum plebeij & senes qui non potuerunt fugere, fuerunt capti, & in Assyriam abducti, mare transeuntes, hoc est, Euphratem quem in Assyriam migrantes traiecerunt. Alij sic explanant, & fortasse melius. Domini Gentium exciderunt vineam, & flagella eius, C hoc est, totam terram cum ciuibus euerterunt. Et hic finitur periodus, tunc sequitur: Vsque ad Iazer peruenerunt, non Moabitæ sed Assyrij, vt eam popularentur, & vastauerunt Moab vsque ad desertum inhabitabilem: & propagines relictæ, hoc est, Moabitæ, qui superstites euaserunt, fuerunt per Euphratem in Assyriam translati.

l *Super hoc plorabo in fletu Iazer.*] Verba sunt Prophetæ plorantis calamitates Iazer, Sabama, Hesebon, & Eleale, quæ fuerunt vrbes quondam florentissimæ.

m *Quoniam super vindemiam tuam.*] Ideò super te vim D lachrymarum profundam, quia in tempore tuæ lætitiæ audies clamorem exercitus hostilis in te irruentis. Lege quadragesimumoctauum caput Ieremiæ, & inuenies totam hanc historiam explicatam.

n *Et auferetur lætitia, & exultatio de carmelo.*) Carmelus est mons feracissimus, vbi Elias flexis genibus pluuiam à Domino impetrauit. Comparat igitur vates fertilitatem Moab monti Carmelo, quam prædicit esse auferendam, 3.Reg.18.

o *In vineis non exultabit.*) Subauditur Moabita nec vinum in torculari calcabit, quoniam hostilis exercitus equorum pedibus vuas comprimet. Vocem calcantium abstulit, hoc est ego, ait, Deus, abstuli à Moabitis omnem lætitiam, & vocem calcantium, hoc est, cantiones & verba, quibus illi qui vuas pedibus conculcabant, se ad onus cohortabantur. Hoc expressit Ieremias his verbis: *Super messem tuam & vindemiam tuam prædo irruit*: ablata est lętitia & exultatio de Car- Ierem.48. melo & terra Moab, & vinum de torcularibus sustuli. Nequaquã calcator vuæ solitum celeuma cantabit.

p *Super hoc venter meus.*) Id est, ob hanc calamitatem cor meum & viscera mea lugebunt, & quasi cithara sonabunt. Videtur alludere ad antiquorum E consuetudinem, qui in luctibus pulsabant citharas, & lamentis dediti lugubria carmina canebant.

q *Et erit cùm apparuerit.*) Sensus est: Cùm se Moabitæ viderint frustra orando laborare in locis excelsis, vbi eorum idola sunt constituta, ingredientur templum sui præcipui idoli, vt ibi fundant precationes: sed præ fatigatione non poterunt ingredi, nec salutem obtinere. Significat magnam Moabitarum calamitatem. Solent enim homines cum in acerbis ærumnis versantur, precationes fundere, & templa venerari. At Moabitæ nullum in diis suis inuenerunt præsidium, imò eadem calamitas erat illis cum idolis communis.

r *Hoc verbum.*] Sensus est: Hoc quod dico, eueniet sine dubio, nam sermo hic de Moabitarum euersione, quē Deus olim prædixit, modò iterum dicit. Particula *ex tunc*, capitur aliquando pro æternitate, vt in Psalmo, *Parata sedes tua ex tunc.* Aliquando pro certo Psal.92. tempore præterito, vt hoc in loco, & infrà capite quadragesimoquarto. *Ex tunc audire feci, & annunciaui:* & aliis in locis.

s *In tribus annis, quasi anni mercenarij.*] Prædixerat Deus longè antè hanc Moabitarum euersionem, nūc dicit venturam esse intra triennium. Acsi diceret tribus annis durabit prælium, in quibus tota terra Mo- F ab vastabitur. Vel prædicit esse terram illam vastandam tribus annis post euersionem Hierosolymæ. Ideò ait: *quasi anni mercenarij*, quia mercenarius est certum tempus præscriptum & constitutum. Simili phrasi vtitur noster vates cap. vigesimoprimo, dicēs: *Adhuc in vno anno quasi anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar.* Et Iob capite quarto: *Recede paululum ab eo vt quiescat, & sicut mercenarij dies eius.*

t *Sicut racemus.*] Quemadmodum parui atque pauci racemi manent in vinea post vindemiam, ita pauci Moabitæ manebunt superstites in terra Moab.

Annotationes ex Hebræo in

CAPVT XVI.

1. Emitte agnum Domine dominatorem terrę.) *In Hebraico ita est scriptum* שלחו רב מושל ארץ *xalchu ghar mexel arats. R. Ioseph per dominatorem terræ intelligit Ezechiam regem Iuda: & existimat vertēdum esse hunc locum hoc modo:* Emittite agnum dominatoris terræ, *hoc est, Emittite vos Moabitæ agnos regis Ezechiæ, qui est dominator terræ: soluite illi debitum tributum. Nomen enim moxel, quod significat dominatorem, non solum potest verti per accusatiuum, sed etiam per genitiuum, & per omnes ferè casus. In hanc opinionem adductus est Rabbinus ille, motus, vt ipse*

A *ipse ait, historia illa, quæ est in libro quarto Regum memoria prodita, capite tertio, vbi narrat scriptura fuisse regem Moabitarum tributorium regi Israelis, cui solitus erat mittere singulis annis centum milia agnorum, & centum milia arietum. Hunc secuti sunt multi alij Iudæi: & quod admirabilius est, nonnulli Christiani, quorum vnus est Pagninus, qui vertit:* Mittite agnum dominatoris terræ. *Brixianus vertit:* Emittite agnũ dominatori terræ: *& in scholijs sequitur eandem Iosephi expositionem. Sed qui fieri poterat, vt diuinus vates dominatorem terræ appellaret Ezechiam, qui in duas tribus solùm dominabatur, in angulo quodam terræ promissionis? Præterea quomodo agnos illos dixit esse regis Ezechiæ, cui nusquam diuina litera commemorauit eos fuisse debitos, nec tributos? Neque possunt per dominatorem terræ intelligere Oseam regem Israelis, qui quando hæc Esaias mandauit literis, aut iam regnum amiserat, & tota Samaria erat vastata & funditus euersa; aut saltem in misero; & infœlici statu iacebat. Quando enim Esaias hanc vaticinationem consignauit monimentis, obtinebat regnum Iudæ Ezechias, quo tempore decem tribus fuerunt captæ, & afflictæ, & in Assyriam translatæ. Non*
B *igitur possunt hoc regi Israelis tribuere, quin reprehensionem debitam incurrant. Nam aut iam Samaria erat vastata, & regnum deletum, aut non: si iam euersa erat; ridiculum est dicere, appellari dominatorem terræ, eum qui captiuus erat, & nullius dominabatur. Si verò adhuc Oseas regnabat, non est credibile impio regi & idolorum cultori, postulata tributum à vate sanctissimo, eúmque terræ dominatorem appellari, qui in sola Samaria regnum gerebat, & erat regis Assyriorum seruus & tributarius: nam eo regnante incidit regnum Israelitarum propter eorum incredibilia scelera, & impia facinora in ærumnas acerbissimas, & in iacuit in illo calamitoso ac abiectissimo statu, donec eum Deus euertit, & ad luctuosum excidium & vastitatem vocauit: Legamus igitur:* Emitte agnum Domine dominatorem terræ, *quemadmodum habet versio antiqua ab Ecclesia approbata, & per agnum dominatorem terræ cum Diuo Hieronymo, Diuo Thoma, alijsque viris doctissimis Christum Deum nostrum intelligamus, quemadmodum etiam in officio aduentus hic versus de Christo explanatur. Cùm autem ex Hebræo possit verti per accusatiuum, & per accusatiuum verterint Septuaginta interpres, & hæc nostra versio contineat admirabile redemptionis humanæ mysterium, sitque ab Ecclesia approbata, & de Christo exposita, & ita à sanctis ac sapien-*
C *tibus viris explicata, nescio cur Christiani recusarint in huius interpretationis societatem, tanquam in equum Troianum cum principibus includi, & voluerint potius sequi hoc in loco Iudæorum opinionem, cùm etiam multi ex Iudæis hunc locum de Messia intellexerint, quorum vnus est Ionathas Caldæus inter eos magni quidem nominis & celebritatis: alter est R. Dauid Kimhi, qui non solùm Iudæos suæ ætatis, sed etiam multorum antiquorum memoriam ingenij præstantia superauit. Per montem filiæ Sionis in explanatione interpretati sumus Ecclesiam. Possumus tamen intelligere simpliciter eundem montem, ad quem agnus ille innocentissimus missus fuit, vt ibi spinis coronatus immolaretur: cuius imaginem gessit agnus ille, quem vidit Abrahamus habentem caput vepribus circundatum, qui pro Isaac immolatus est. Vt enim non Isaac occisus fuit, sed aries, ita Iesus Christus non quatenus Deus, sed quatenus homo fuit mortuus, & grauissimis contumelijs, acerbissimisque flagris cæsus & vulneratus. Nam quemadmodum si quis ignito ferro aquam superinfundat, extinguitur ignis, qui natus est pati ab aqua, ferrum autem manet incolume. Sic, vt Damascenis similitudine vtar, humanitas passa fuit, quæ pati poterat, sola autem impassibilis diuinitas non admisit passionem. Mons ille in quo Abrahamus arietem obtulit in holocaustum, est mons hic Sion, de quo hoc in loco loquitur diuinus vates. Ait enim scriptura capite vige-*
simosecundo Genesis, fuisse arietem illum immolatum in D
monte visionis, vbi posteà, vt in libri secundi capite tertio Paralipomenon scriptum legimus, fuit templum Salomonis ædificatum: & quamuis in eodem monte, non tamen in eodem montis loco, sed credibile est fuisse agnum illum occisum in summitate montis, in loco Caluariæ. Et hæc est Iudæorum sententia, vt refert Diuus Hieronymus in commentarijs in Marcum capite quinto decimo. Est igitur Caluariæ locus mons ille visionis, vbi Christus fuit visus, non solum ab his qui tunc aderant, sed etiam à vatibus antiquis. Ibi eum vidit Esaias, quando dixit: Non est spe- *Isa.c.53.*
cies ei, neque decor: vidimus eum, & non erat aspectus. *Et in libro Genesis capite vigesimo secundo, vbi editio vulgata habet,* In monte Dominus videbit, *potest verti ex Hebræo:* In monte Dominus videbitur, *quod intelligentes Septuaginta interpretes transtulerunt:* In monte Dominus visus est. *His rationibus conclusum esse arbitror, montem Sionem quò mittendus erat agnus, cuius desiderio Esaias tenebatur, esse montem Caluariæ situm in vertice Sionis, vbi cœlestis agnus Christus Deus noster seipsum in cruce immolans, suis vulneribus sanauit nostra vulnera, & sua morte nobis vitam tribuit immortalem.*

2 Defecit qui conculcabat terram.] *In Hebraico est:* תמו רמס מן הארץ *tammu romes min haarets. Verbum* רמש *significat conculcare, vt Psalmo 91.* Con- E
culcabis leonem & draconem. *quam significationem secutus est noster interpres. significat etiam repere* רמש *remes reptile, vt Genesis primo capite,* omne reptile terræ. *Hac ratione adductus Pagninus vertit.* Consumpta sunt reptilia de terra. *Comparat regem Sennacheribum, eiusque exercitum reptilibus. Si verba Hebræa reddamus Latina vt iacent, vertenda sunt hoc modo:* Defecerunt conculcantes è terra. *Vnde R. Abraham exponit: Consumpta sunt, nempe castra regis Assyriorum, qui terram conculcabat.*

3 Vox calcantium irruit.] *In Hebraico est* הידד נפל *hedhadh naphal. vox hæc* הידד *significat vocem seu clamorem multorum, cum vna aliquid iubente omnes vniformiter respondent: appellatur celeusma: & capitur hic pro barbarico hostium clamore irruente in Moabitas. Sed quoniam verbum naphal significat etiã cadere & perire, vertit Pagninus:* Celeusma cecidit, *hoc est, vox Moabitarũ, eorumque cantus perijt & cessauit, vt vox calcantium non referatur ad Assyrios, sed ad Moabitas. Potest verti:* Vox gratulationis perit. *Pro eo quod hoc in loco ait Esaias.* Super vinde-
miam tuam, & super messem tuam vox calcãtium ir- F
ruit, *dixit Ieremias capite quinquagesimo octauo:* Super messem tuam, & vindemiam tuam prædo irruit. *Pro voce calcantium posuit prædonem, vnde videtur vox calcantium ad hostes potius Moabitarum, quàm ad ipsos Moabitas esse referenda.*

4 His, qui lætantur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas.] *Totum hoc potest in hunc modum verti ex Hebræo:* Propter fundamenta ciuitatis fictilis cogitabitis vos claudi, qui solùm euasistis. *Vt sit sensus: vos inermes obscurique homines, qui tantum ex prælio remansistis, eritis vehementer soliciti, & in communibus miserijs præ interitu principum vestrorum incredibili dolore affecti, meditabimini quemadmodum magnates, qui populi fundamento dicuntur, interierint, ad eorumque luctuosum occasum animum & cogitationem conuertetis. Vbi videre poteris principes & reges populi fundamenta appellari.* Hoc intelligentes Græci regem populi basim appellarunt, *βασιλεὺς* enim, quo nomine rex appellatur, dicitur à *βάσις* quod est basis, & *λαὸς* populus, quòd populi fundamentum, cuius pondus tanquam firma basis sustineat, qui vt Pseusippus philosophus definit est, homo imperans iuxta leges, illis subiectus, iustus, publicique ordinis institutor.

A D

Argumentum capitis XVII.

1 Minatur Damasco excidium & vastitatem, & etiam decem tribubus cum Damasco fœderatis ob earum oblivionem, & in Deum incredibilem impietatem. 2 Postremò Assyriorum interitum imminere vaticinatur. Omnes hi Dei populum affligere conabantur, sed in acerbissimas afflictiones inciderunt, æqualémque ærumnarum sortem experti sunt.

CAPVT XVII.

ONus [a] Damasci. Ecce Damascus desinet esse ciuitas, & erit sicut aceruus lapidum in ruina. [b] Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt: & requiescent ibi, & non erit qui exterreat. [c] Et cessabit adiutorium ab Ephraim, & [d] regnum à Damasco: & [e] reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israël erunt, dicit Dominus exercituum. [f] Et erit in die illa: Attenuabitur gloria Iacob, & pingues carnes eius emarcescent. [g] Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, & brachium eius spicas leget, & erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, & sicut excussio oleæ duarum vel trium oliuarum in summitate rami, siue quatuor aut quinque in cacuminibus eius, fructus eius, dicit Dominus Deus Israel. [h] In [i] die illa inclinabitur homo ad factorem suum, & [i] oculi eius ad sanctum Israel respicient, & non inclinabitur ad altaria quæ fecerunt manus eius: & quæ operati sunt digiti eius non respicient lucos &
B delubra.

E

EXPLANATIO.

a *Onus Damasci Ecce Damascus desinet esse ciuitas.*] Damascus ciuitas est Syriæ, &, vt ex cap. 7. huius Prophetæ constat, caput & metropolis totius regni. Hæc solebat decem tribubus contra Iudã auxilium ferre, vt diuinæ literæ in libris Regum & Paralipomenon
4 Reg. 16. 2. Par. 18. cõtestantur. Fuit hæc vrbs ab Assyriis capta & euersa, sed sub Ptolemæo rege rursus ædificata. Prædicit igitur sanctus vates euertendam esse hanc vrbem, & fore cumulum lapidum, quemadmodũ in ruina ædificiorum esse solet, vt pristinæ dignitatis ciuitatis illius, quæ vna inter omnes eminebat, eratque opibus & potentia florentissima, solùm vestigia in ruinarum magnitudine demonstrarentur.

b *Derelictæ ciuitates Aroer gregibus erunt.*] Tanta erit vastitas, vt vbi nunc ciuitates sunt sitæ, nulli futuri sint habitatores. Sed requiescent ibi pecora, & nemo erit qui ea exterreat. Tanta erit solitudo, vt ne insidiator quidem timeatur. Aroer, vt inquit Diuus
C Hieronymus in libro de locis Hebraicis, est oppidũ Moabitarum, quod situm est super ripam torrentis Arnon. Est etiam quædam regio Syriæ, pro qua hoc in loco accipitur.

c *Et cessabit adiutorium ad Ephraim.*] Euersis Damascenis cessabit præsidium, quod ab ipsis decem tribubus implorare solebant. Appellantur decem tribus Ephraim, quoniam Ieroboam & plerique reges Israelis fuerint de tribu Ephraim.

d *Et regnũ à Damasco.*] Subaudi cessabit. Quasi dicat Amittetur regnum Syriæ, cuius Damascus est caput.

e *Et reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israel erunt.*] Sensus est: Quemadmodum decem tribus fuerunt in miseram captiuitaté abductæ, omnis earũ gloria versa est in ignominiam: sic Syri illi qui superstites euaserint, nulla erunt gloria celebrati, sed in tenebris & caligine iacebunt. Fortasse ipsas decem tribus appellat gloriam ironicè, quoniam in omnem ignominiã & dedecus incurrerant. Cùm enim in Deum nõ respexissent, nulláque præsidia in ope cœlesti diuinæque virtutis imitatione, sed in humanis rebus collocassent, amiserunt regnum, & pulsæ patria in perpetuum exilium fuerunt turpiter & ignominiosè relegatæ. His comparat Damascenos, quibus prædicit omnes suas diuitias esse amittendas, omnémque suã gloriam obscurandam. Nos verò eam gloriam, easque opes comparare studeamus, quas nec casus possit eripere, neque inuidia labefactare, neque vetustas vlla consumere. Est hoc loco aduertendum, fuisse Damascum euersam nõ solùm propter eius superbiam, sed etiam quia decem tribubus idolorum cultricibus contra Iudam veri Dei cultorem auxilium tulerat. Eius euertit Deus qui impiorum contra pios causam suscipiunt, qui iniustis hominibus fauent aduersus iustos, & peccantibus tribuunt amplius peccandi occasionem.

f *Et erit in die illa.*] Sensus est: Capta Damasco & funditus euersa erit Samaria omni auxilio nudata. Solebant enim decẽ tribus cũ erant in discrimen adductæ & in periculis & calamitatibus versatæ, ad Damascenos confugere, ab eisque auxilium implorare, sed illis euersis obscurabitur gloria decem tribuũ, quæ hîc per Iacob significantur, eorúmque fortitudo debilitabitur & languescet. Capi pinguedinem pro fortitudine diximus in annotationibus ex Hebræo in caput decimum. Vel in die illa, hoc est, in euersione & vastitate Samariæ. Prædixerat euersionem Damasci, nunc Samariæ vastitatem prædicit.

g *Et erit sicut cõgregans in messe.*] Id est. Tam pauci remanebunt in Samaria post eius euersioné, vt compa- F
rétur paucis spicis remanéribus post segeté messam, & racemis peracta vindemia, & oleis, quæ diligentiã excutientium & colligentium in paucis arboribus euaserint. In prima parte dicunt Hebræi capi oleã pro arbore, posteà verò oliuam pro fructu. Latinis vtraque dictio vtrũque significat fructũ & arborem. Hebræi hoc distingunt. Messores sunt Assyrij, qui spicas hoc est, Israelitas ad Assyriam adduxerunt. Spicę remanentes sunt Hebręi illi, qui euaserunt: ille, qui has paucas spicas collegit, est rex Ezechias, vt in libro secundo Paralipomenon cap. trigesimo, & trigesimo primo literæ diuinæ testantur.

h *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum.*] Hoc est, Vastatis decem tribubus & in Assyriam abductis nonnulli Israelitæ eorum, qui euaserint, ad Deum conuertentur, & repudiata superstitione venient ad templum Hierosolymæ, verumque Dei cultum amplectentur. Lege librum secundum Paralipomenon, vbi hanc inuenies historiam. Aspicis hîc calamitatis & afflictionis cómodum. Israelitæ, cùm rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus vterentur, erant à Deo auersi: cùm verò in acerbas ærumnas inciderẽt, ad Deum conuersi sunt.

i *Oculi eius ad sanctum Israel respicient.*] Sanctus

A Israelis est Dei periphrasis, vt aliis in locis annotauimus: quoniam Israelem sanctificauit, & suam erga Israelem sanctitatem ostendit. Est igitur sensus: Oculi peccatorum humi defixi ad Deum eleuabuntur. Vnde colliges peccatorum oculos terram solùm intueri, & tunc duntaxat Deum respicere, quando peccata relinquunt, (*Sum in.*) quod fieri non potest nisi Deus eos oculis suæ misericordiæ intueatur. Vt enim in speculo imago, quæ oculos habet deflexos in terram, nō potest eos à terra sursum erigere, vt in eam faciem, cuius est imago, intendat, nisi facies quæ est illius exemplar, (*Psal. 61.*) oculos suos prius in illam iniecerit, sic peccatoris spiritus, qui iuxta vocem Psalmisticam oculos suos statuit declinare in terram, non potest oculos suos nempe intellectum & voluntatem, in illam Dei faciem, cuius imago ipse est, intendere nisi Deus oculis suæ misericordiæ illum prius respiciat, illuminans eius intellectum, vt peccatum suum agnoscat, & affectum inflammans, vt scelera detestetur. Ex quo colligitur neminem posse ad Christum conuerti, nisi (*Ioan. 6. Ioan. 15. Cant. 1.*) eum cœlestis pater respiciat. Vnde Christus apud Ioannem, *Nemo*, inquit, *venit ad me, nisi pater meus traxerit eum*, & alibi, *Sine me nihil potestis facere*. Hoc intelligens D sponsa dicebat in Canticis: *Trahe me post te*, & Dauid: (*Psal. 85.*) *Deduc me Domine in via tua*. Et Ezechiel: *Ingressus est in* (*Ezech. 2.*) *me Spiritus, postquam locutus est mihi, & statuit me supra* (*Thren. 5.*) *pedes meos*. Et Ieremias: *Conuerte nos Domine, & conuertemur*. (*Osee. 13.*) Et Oseas: *Perditio tua Israel, tantummodò in me auxilium tuum*. (*1. Cor. 15. 1. Cor. 1.*) Vnde Apostolus, *Gratia Dei*, inquit, *sum id quod sum*. Quî enim fieri potest vt aliquis possit esse sapiens sine sapientia, iustus sine iustitia, sanctus sine sanctificatione, redemptus sine redemptione? Christus enim, vt verbis vtar Apostoli, *factus est pro nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio*. Respexit igitur Deus Israelitas illos, qui euersa Samaria euaserunt, & statim conuersi sunt, & sanctum Israelis respexerunt, & in montes illos oculos leuarunt, de quibus dicitur in Psalmo: *Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi*, (*Psal. 120.*) quorum montium nomine significantur cœli, de quibus dicitur in alio Psalmo: *Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis*. (*Psal. 124.*) Nos verò ad Deum mentis oculos leuemus, vt eum posteà in æterna beatitudine facie ad faciem videamus.

B

Annotationes ex Hebreo in

CAPVT XVII.

5 In die illa inclinabitur homo ad factorem suum.] *In Hebræo pro* inclinabitur est ישעה *à verbo* שעה *xaah, quod significat inclinare, aspicere, sperare, fidere, timere, inniti, delectari, narrare, quiescere. Vnde potest verti*: In tempore illo aspiciet homo ad creatorem suum, *vel sperabit in creatore suo, vel fidet creatori suo, vel timebit creatorem suum, vel innitetur in creatore suo, vel requiescet, vel delectabitur, vel meditabitur, & mente tractabit creatorem suum. R. Abraham exponit sperabit aut fidet. R. Selomoh*, respiciet: *Thargum*, innitetur. *Alij aliter explanãt. Quarto cap. Genesis accipitur pro respicere*: Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius non respexit. *vbi poterat verti*: Delectatus est E Deus Abel & muneribus eius: Cain autem eiúsque muneribus non fuit delectatus. *In Psalmo centesimo decimo octauo, vbi versio nostra habet*: Nam & testimonia tua deliciæ meæ sunt, *vel, vt habet versio Diui Hieronymi*, sed & testimonia tua voluntas mea. *Et in eodem Psalmo*, Nisi quòd lex tua meditatio mea est, *pro meditatione vertit Diuus Hieronymus delectationem*, & pro in iustificationibus tuis meditabor, *vertit*, in iustitiis tuis delectabor. *Et hanc interpretationem sequitur R. Abraham, quamuis dici posset etiam verti*, Præcepta tua narrabo. *Verbum enim xaah omnia hæc significat. Pagninus vertit*: In die illa aspiciet homo ad factorem suum. *Nonnulli ex Iudæorum Rabbinis exponunt verbum hoc* ישעה *ijxeh pro* יבנה *ijphneh, quod significat conuertere, quòd calamitas in causa sit, vt homo se ad Deum conuertat.*

In [a] die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ, sicut aratra, & segetes, quæ derelictæ sunt à facie filiorum Israel, & eris deserta. [b] Qui oblita es Dei saluatoris tui, & fortis adiutoris tui non es recordata. [c] Propterea plantabis plantationem infidelem, & germen F
C alienum seminabis. In die plantationis tuæ labrusca, & manè semen tuum florebit: ablata est messis in die hæreditatis, & dolebit grauiter. [d] Væ multitudo populorum multorum; vt multitudo maris sonantis, & tumultus turbarum sicut sonitus aquarum multarum. Sonabunt populi sicut sonitus aquarum inundantium, [e] & increpabit eum & fugiet procul: & rapietur sicut puluis montium à facie venti, & sicut turbo coram tempestate. [f] In tempore vespere & ecce turbatio: in matutino & non subsistet. [g] Hæc est pars eorum qui vastauerunt nos, & sors diripientium nos.

a *In die illa erunt ciuitates fortitudinis eius derelictæ sicut aratra, &c.*] Quando filij Israelis venientes ex Ægypto ingressi sunt terram promissionis, gentes quæ eam colebant, metu & admiratione perculsæ aratra & aceruos frugum in agris dimittebant, salutem pedibus quærentes. Habes hanc historiam Iosue capite sexto & septimo. Ait ergo Propheta: Quo tempore capta fuerit Samaria ab Assyriis, ita derelinquentur ciuitates fortitudinis eius, hoc est fortes & munitæ, quemadmodum derelinquebantur aratra & segetes in ingressu filiorum Israelis. Quod intelligentes lxx. verterunt: *Erunt ciuitates tuæ derelictæ, sicut dereliquerunt Amorrhæi & Æuæi à facie filiorum Israel.*

b *Quia oblita es Dei saluatoris tui.*] Aspice ingratitudinis fructum. Aufert Deus ab ingratis gloriam & dignitatem, ad quam eos extulerat.

c *Propterea plantabis plantationem infidelem.*] Tu ô Samaria, ô popule Israelitice plantabis vites, quæ etiamsi bonæ videantur, bonum tamen fructum nequaquam ferent. *Et germen alienum seminabis*, hoc est ea seminabis quæ non colliges: tu seminabis, & Assyrij colligent segetem tuam. *In die, qua plantaueris, erit labrusca*, hoc est, plantabis vites quarum fructus erit tibi acerbus. *Manè semen tuum florebit*, videbis manè segetes florentes, sed non colliges, nec metes illas, auferentur enim & diripientur ab hostibus tuis in die hæreditatis: Id est, eo tempore quo fructus erant in horrea recondendi, & pro fructu colliges dolorem, hoc est, quod inquit: & dolebit grauiter, nimirum qui seminauerit. Nonnulli codices habēt: Pro-

A ptereà plantabis plantationem fidelem, & germen alienum seminabis. Quæ verba hunc habent sensum: Plantabis vites optimas, & germen alienum, hoc est, vites exquisitas allatas ex regionibus alienis longéque distantibus, sed earum fructus tibi in dolorem conuertetur. Potest sensus esse: Tu ô Synagoga in principio obtinebis fœlicissimum statum, sed posteà tamen miserè finieris, licet manè videaris florere, licet in principio rebus vtaris ad voluntatem tibi succedentibus, tamen auferetur à te messis in die hæreditatis, dabis pœnas tuorum flagitiorum, amittes gloriam tuam, & in summa calamitate tandem versaberis. Poteris hæc ita intelligere, Quasi Deus dicat: Tu ô Synagoga fuisti à Domino pulchertimè plantata, sed tu plantasti plantationem infidelem, & filios sceleratos, qui cùm germen meum, filiique mei esse deberent, me dereliquerunt, & facti sunt germen alienum, & filij inobedientes & flagitiosi. Hoc est semen illud, hi sunt illi filij, quorum ingratitudinem & scelera nefaria diuinus vates iis verbis primo capite deplorauit: *Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis, dereliquerũt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israelis, abalienati sunt*

B *retrorsum.* Eos nunc appellat germen alienum, & vites infideles, hoc est, filios alienos, & in Christum

Psal. 17. non credentes, de quibus dicitur in Psalmo: *Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt, & claudicauerunt à semitis suis.* Filij appellantur Hebræi, sed mendaces, alieni, inueterati, & claudi. Mentiti enim sunt Christo, quoniam quem venturum spectabant, & summo studio ac ardentissimo desiderio se illum amplexuros ostendebant, eum ipsum posteaquam venit, acerbissimis ac incredibilibus contumeliis affecerunt, vulneribúsque grauissimis circunfossum vita priuarunt. Iure igitur optimo Christus eos vocat filios alienos, quoniam non iam filij sui, sed po-

Ioan. 8. tius diaboli appellandi sunt. Ideò apud Ioannem eos alloquens, *Vos*, inquit, *ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere.* Hoc idem querebatur Christus, hæc verba apud Esaiam emittens:

Sap. 1. *Filios enutriui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me.* Hi filij se animi præstantia & amplitudine nudauerunt, suámque dignitatem turpi dedecore maculauerunt, atque nefariis flagitiis se vndique implicarunt. Ex eo effectum est, vt captiui ducerentur, & in ærumnas luctuosissimas inciderent, in quibus adhuc versantur: quoniam nulla est in mundo natio Iudæis

C abiectior & calamitosior. Illud est hoc in loco aduertendum, Hebræos ideò pro fructu collegisse dolorem, quoniam in mundi voluptate seminauerunt. Qui enim seruiunt mundo, diabolo, & carni, quamuis in gaudio seminent, metunt tamen in dolore: at qui seruiunt Christo, etsi seminent in dolore, metunt tamen in gaudio. Qui pro Christi fide, pro vera religione & charitate, miseram hanc, fluxámque vitam in summum discrimen adducunt, eam, quæ est beata, & immortalis sine dubio consequuntur, vbi summis atque sempiternis gaudiis oblectantur, iux-

Psal. 125. ta id quod dicitur in Psalmo: *Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent.* D

d *Væ multitudo populorum multorum.*] Calamitatem Assyriorum prædicit. Prædixerat hoc capite Damascenos & Israelitas esse ab Assyriis euertendos, nunc de ipsorum Assyriorum euersione vaticinatur. Aspice mundi varietatem & inconstantiam. Sensus est: Væ vniuersis gentibus, quæ venturæ sunt cum Sennacheribo Assyriorum rege ad oppugnandam Hierosolymam, quæ præ multitudine, strepitu, & clamore possunt magno ac sonanti mari comparari.

e *Increpabit eum, & fugiet procul, & rapietur sicut puluis montium, &c.*] Sensus est: Deus coërcebit Sennacheribum regem Assyriæ, qui se in fugam coniiciet occiso exercitu suo, & veluti puluis flante atque raptante vento dispergetur, & erit veluti turbo coram tempestate, vel sicut stipula flante turbine, vel à vento vehementi exagitata. Increpare hoc in loco significat coërcere & compescere, quemadmodum Psalmo centesimo quinto: *Increpauit mare Rubrum, & exsiccatum est*, & apud Lucam capite octauo: *Increpauit ventum, & tempestatem aquæ, & cessauit, & facta est tranquillitas.* Vt autem apertè videas quid sit esse Sennacheribum à Domino increpatum, lege caput decimumnonum libri quarti Regum, vbi Deus explicans B quid sit increpare Sennacheribum, ita inquit, *Ponam circulum in naribus tuis, & camũ in labiis tuis, & reducam te in viam per quam venisti.* Quæ verba inuenies etiam apud Esaiam capite trigesimoseptimo. Illud est hoc in loco considerandum, comparari superbissimum regem pulueri à vento agitato, id quod etiam superiore capite videre poteris. Tales enim sunt peccatores, quemadmodum dicitur in Psalmo: *Non sic impij, non sic, sed tanquam puluis, quem proiicit ventus à facie terræ.* Psal. 1.

Puluis ascendit sursum, sed fauore venti: sic impius ad dignitates aliquando euehitur, sed per medium vanitatis. Similia. Puluis est terra in aëre, sic peccator terra est elata in vano aëre constituta. Puluis ascendẽs obcæcat oculos sic impius lædit iustos. Puluis coinquinat. sic nefarius homo sermonibus suis impuris, moribúsque deprauatis alios contaminat, illísque tetram maculam atque labem inurit.

f *In tempore vespere, & ecce turbatio, in matutino, & non subsistit.*] Sensus est, Vesperi erit Hierosolymæ turbatio, & timor propter obsidionem & oppugnationem ciuitatis ab Assyriis: manè verò sequentis diei non subsistit, nempe exercitus Sennacheribi. Sed apparebit consumptus, ab Angelo Dei occisus. F Habes hanc historiam quarti libri Regum capite decimonono.

g *Hæc est pars eorum, qui vastauerunt nos.*] Hoc quidem est quod veluti pro sorte & hæreditatis portione eueniet Assyriis nos ad vastitatem vocare conantibus. Dabunt operam vt nos euertant, at Deus nos liberabit, eos autem euertet. Pulchro epiphonemate voluit diuinus vates hoc caput concludere, ac si diceret, ita percutiuntur qui bellum inferunt quiescentibus, qui in populum Dei perniciem machinantur.

ANNOTATIO.

s Plantabis plantationem infidelem.] *Pro infideli est in Hebraico* נעמנים *naamanim. Quidam putant esse nomen substantiuum in plurali, & vertunt hoc modo:* Plantabis plantationem pulchritudinum. *Quidam verò existimant adiectiuum esse, & vertunt:* Plantabis plantationem pulchrarum, *nempe plantarum. Est enim nomen hoc thar à verbo* נעם *naam, quod significat pulchrum fieri, pulchrum esse, placere, esse dulce, suaue, & amœnum. Secundo libro Regum, vbi editio vulgata habet* Frater mi Ionatha decore nimis, *poterat verti:* Dulcis fuisti nimis, *vel,* Placuisti mihi nimis. *Et capite primo Ruth, vbi nos habemus:* Ne vocetis me Noemi, *id est, pulchram, potest verti:* Ne vocetis me dulcem. *Quia sequitur:* Sed vocate me mara, *id est, amaram. In hoc autem nostro loco pro* נעמנים *naamanim vertit Diuus Hieronymus,* fidelem. *Vnde nonnulli correcti codices habent*

A *bent ad marginem*, fidelem, *quamuis in textu habeant*, infidelem. *Existimo hoc fuisse à Septuaginta interpretibus desumptum: ita enim habent*: Plantabis plantationem infidelem, *magis sensum quàm nominis significationem sequentes. Quod quem habeat sensum, in explanatione exposuimus. Aquila & Theodotio pro fideli verterunt* pulchram, *Symmachus* bonam, *Pagninus* pulchras. *Ego, vt meam etiam sententiam in apertum proferam, eam semper doctioribus subiiciens, existimo posse rectè verti*: Plantabis plantas dulces, *quia sequitur*: In die plantationis tuæ labrusca. *Vt sit sensus: Tu in principio plantabis vites dulces, at metes ex illis vuas amaras. Labruscæ sunt vuæ amaræ, erraticæ, & agrestes in labris, hoc est sepibus marginibusque nascentes. Perpende hanc meam interpretationem, & fortasse eam non omnino contemnendam esse iudicabis.*

2 Rapietur sicut puluis montium à facie venti.] *Pro* sicut puluis, *est in Hebræo* כמץ *cemots. Nomen hoc non solùm puluerem, sed glumam etiam & quisquilias significat. Ideò poterat verti*: Rapietur sicut gluma, *& ita transtulit Pagninus. Est autem gluma folliculus grani frumentarij, habens aristam quandam. Hæ autem aristæ sunt tela & aculei spicæ*: *Nam fruges structa ordine spicæ contra auium minorum morsus, vt Ciceronis in Senectute vtar verbis, muniuntur vallo aristarum. Hoc nomen* מץ *mots, quod hic ponitur, inuenies apud Oseam capite 13. Vbi nostra versio puluerem habet, dicens*: Sicut puluis turbine raptus ex area. *Et in primo Psalmo*. Non sic impij, non sic, sed tanquam puluis quem proiicit ventus. *In quibus locis poterit pro puluere gluma verti: quemadmodum in alio Psalmo*: Fiant tanquam puluis ante faciem venti. *Aspicis igitur maleuolos impiosque homines aristis minutissimisque paleis comparari. Vnde sanctificatus ille Baptista aiebat apud Matthæum capite tertio de Deo verba faciens*: Permundabit aream suam, & congregabit triticum in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili. *Per triticum iusti significantur, per paleas verò glumas & quisquilias iniqui & flagitiosi. Et quemadmodum aristæ, triticique tegumenta granum opprimunt, & vndique constringunt, sic impius virum iustum & pium vexat, & vndique affligit. Sed vt quò arctius aristæ granum cingunt & comprimunt, eò maiori custodia illud ab auium morsu tuentur, sic quantò acerbiores calamitates infert viris virtute insignibus, sapientiáque præstantibus, tantò eos clariores reddit, & ad importunas aues, hoc est, ad malas cogitationes arcendas munitiores. Vbi vides iniquos homines esse iustis adiumento. Non enim Deus homines crearet, quos impios futuros esse præsciisset, nisi pariter nosset, eos viros optimos affligendo, esse in eos vtilitatem collaturos. Nihil est enim ad laudem illustrius, quam calamitas ipsa: hæc namque solet virorum instorum nomen ad immortalem memoriam propagare. Atque ita, vt diuus ait Augustinus libro vndecimo de ciuitate Dei, mundi ordinem Deus tanquam pulcherrimum carmen ex quibusdam antithetis honestauit. Est autem antitheton contrapositum. Ita appellatur figura ea, qua contraria contrariis opponuntur, vt apud Ouidium*: Frigida pugnabant calidis, humentia siccis. *Xenophon ille, cuius voce quasi musas locutas ferunt, qui teste Volaterrano dictus est musa Attica ob eloquentiæ dulcedinem & suauitatem, in suo Oeconomico inter opes & diuitias connumerat inimicos homines sceleratos, & ait eos esse nobis adiumento, si illis vti sciuerimus. Et Plutarchus librum edidit de vtilitate, quam quis potest ex inimicis comparare.*

Glumæ quid. (margin) — Psal. 1. (margin) — Similitudo (margin)

Argumentum capitis XVIII.

Præcedenti capite minatus fuerat diuinus noster vates exitium Damasco, quòd decem tribus relicto vero Deo, spreto cœlesti præsidio, in illo omnem suam spem & fiduciam collocauerint. Nunc minatur Ægyptiis eorum vastitatem, quòd duæ tribus illis fiderent, ad eósque summo Deo contempto confugerent, diuinúmque auxilium non implorauerint. Quemadmodũ enim Damasceni iniquo & deprauato animo auxilium ferebant Israelitis, ita Ægyptij Iudæis. Quam ob causam fuerunt euersi, & Hebræi in eorum præsidio spem omnem figentes grauissimè vexati. Vult enim Deus vt omnes in periculis constituti ad eum confugiamus, & hac in re, quemadmodum etiam in aliis naturali rationi obtemperemus. Vt enim est cæli proprium moueri in orbem, & terræ in ima sede velut in mundi centro conglobari, ita est in hominis natura insitum, cùm se viderit in discrimen adductum, & periculorum procellis iactatum, ad Deum confugere, & vota facere, eiúsque præsidium vehementer implorare. Prædicta igitur in hoc capite Ægyptiorum euersione, vaticinatur de illorum Iudæorum conuersione, qui, relicta synagoga, ad Ecclesiam concurrerunt.

CAPVT XVIII.

C VÆ [a] terræ, cymbalo alarum, [b] quæ est trans flumen Æthiopiæ, [c] quæ mittit in mare legatos, & in vasis papyri super aquas. [d] Ite angeli veloces ad Gentẽ conuulsam & dilaceratam: ad populum terribilẽ, post quẽ non est alius: [a] ad Gentẽ expectantem & conculcatam, cuius diripuerunt flumina terram eius: [e] ad mõrem nominis Domini exercituum, montem Sion. [f] Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cùm eleuatum fuerit signum in montibus, videbitis, & clangorem tubæ audietis: quia hæc dicit Dominus ad me. [g] Ego quiescam & considerabo in loco meo, sicut meridiana lux clara est, & sicut nubes roris in die messis. F

[h] Ante messem enim totus effloruit, & immatura perfectio germinabit, & præcidentur ramusculi eius falcibus: & quæ derelicta fuerint, abscindentur & excutientur. [i] Et relinquentur simul auibus montium & bestiis terræ [k], & æstate perpetua erunt super eum volucres, & omnes bestiæ terræ super illum hyemabunt. In tempore illo deferetur munus Domino exercituum à populo diuulso & dilacerato: à populo terribili, post quem non fuit alius, à Gente expectante, & conculcata, cuius diripuerunt flumina terram eius, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion.

EXPLANATIO.

a *Væ terræ cymbalo alarum.*] Hoc est, Væ Ægypto, habenti alas, hoc est, exercitus, instar cymbali sonantes. Est igitur terra cymbalum alarum periphrasis Ægypti, quæ magnis ac potentibus exercitibus abundabat. Ala enim præter alias significationes significat equitum turmam, quòd pedites tegant vice alarum, nam in equitum ordinibus circum legiones dextra sinistráque tanquam alæ in auium

A corporibus locantur. Possumus per alas vela nauium intelligere, quæ alæ appellantur, iuxta illud poetæ, *Velorum pandimus alas*: & tūc erit sensus, Vestram perniciem annuncio ô Ægyptij, qui abundatis nauibus, quorum vela plena vento veluti cymbalum sonant. Quidam per cymbalum alarum intelligunt sonitum Nili, qui fluuius ad illa quæ Catadupa nominantur præcipitat ex altissimis montibus, tanto impetu, vt ea gens quę illum locum accolit, vt Cicero in sexto libro de republica scriptum reliquit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi careat. Et Herodotus libro secundo ait, Ægyptum à Catadupis & Elephantina vrbe incipere. Verùm hæc videtur longè petita periphrasis. Prima videtur melior, nam etiam capite octauo hic idem Propheta alas posuit pro copiis & exercitibus Assyriorum, vt ibi annotauimus, locum illum explanantes. *Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emanuel.*

b *Quæ est trans flumina Aethiopiæ.*] Id est, trans riuos Nili, fluuius enim Nilus de Æthiopia in Ægyptum fluit, vt asserit Solinus capite quadragesimoquinto, & Plinius capite nono. Diodorus verò Siculus libro primo de ortu Nili sic ait: Nilus à Meridie ad Septentrionem fertur, ortus ex fontibus in extremis Æthio-
B piæ finibus. Et paulò post: Eius decursus ab Æthiopię montibus. Hoc videmus in orbis descriptione quæ mappa mundi appellatur. Et nostri Lusitani, qui totum fere orbem peragrarunt, narrant se in Æthiopia Nili ortum inuenisse.

c *Quæ mittit in mare legatos.*] Quæ nempe terra Ægypti: vel qui, vt nonnulli codices habent, nempe populus Ægypti mittit per mare nuntios duabus tribubus in vasis papyri, hoc est, in cimbis quæ ex papyro fiebant. Scribit Plinius libri tertiidecimi capite primo nauigia construi ex papyro. Est papyrus arbor quædam in Ægypti palustribus locis nascēs, decem cubitorum longitudine, in gracilitatem fastigiata, ex qua arbore fiebāt chartæ quædam, in quibus veteres scribere solebant. Vnde id, in quo modò scribimus, papyrus appellatur. Et ob eam causam fortasse per vasa papyri intelligit epistolas, quas populus Ægypti mittebat ad Iudæos, quibus illis suum pollicebantur auxilium, quem sensum reddiderūt lxx. quorū versio sic habet: *Qui mittit in mari obsides, & epistolas biblinas super aquam.* Nomine maris possumus Nilum intelligere, more diuinarum literarum, quæ omnem aquarū congregationē mare appellant. Priori expositioni, vt per vasa papyri naues intelligantur, fauet versio Pagnini sic habens: *Et in naui iuncea super faciem aquarum.*

Papyrus arbor.

C d *Ite angeli veloces.*] Ægypti verba sunt ad nuntios, quos ad Iudæos mittebat. Nuntij angeli vocantur. Est igitur sensus: Ite velociter vos nuntij ad Iudæorum Gentem afflictam, & Assyriorum impugnatione laceratam, ad populum quondam terribilem, qui Dei vtebātur imperio, qui cum nullius alius fuit vnquam comparandus, ad Gentem quæ solebat Dei spectare præsidium, quæ nunc affligitur & conculcatur, cuius terram flumina, hoc est, Assyrij vastauerunt. Capite etiam octauo regem Assyriæ, eiúsque exercitū aquis fluminis comparauit: ita enim ait: *Ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas*: regem Assyriorum, & omnem gloriam eius. Vbi nostra editio habet: *Ad Gentem spectantem & conculcatam*, habent nonnulli codices ad marginem, *spectantem*, vt legatur: *Ad Gentem exspectantem, exspectantem & conculcatam.* Quæ verba possunt hunc habere sensum: Ite ad Gentem quæ nostrum auxilium auidè spectat, quoniam ab Assyriis oppugnatur.

e *Ad montem nominis Domini exercituum montem Siō.*] Totum hoc non est in Hebraicis exemplaribus, neque in Græcis, nec in versione diui Hieronymi. Et in Bibliis correctis est notatum obelo. D

f *Omnes habitatores orbis.*] Per orbem eam mundi plagam intelligit, de qua loquebatur, nimirum Ægyptum. Signum appellat vexillum, quo in exercitu duces vtuntur. Sensus est: Cùm Assyrij vexillum erexerint, & Ægypto bellum intulerint, & bellica tuba sonuerint, & milites ad prælium incitauerit, tunc videbitis & audietis, & apertè cognoscetis, quid Dominus aduersus Ægyptum cogitauerit.

g *Ego quiescam.*] Irruentibus Assyriis in Ægyptios ego, ait Dominus, quiescam, nullum auxilium feram Ægyptiis, sed in loco meo, hoc est, in cœlo prælium considerabo, & ero veluti lux meridiana, nubésque torida in die messis. Hoc est, ero placidus & quietus nullam opem Ægyptiis ferens.

h *Ante messem.*] Sensus est: Quemadmodum segetes erumpentes ante maturitatem citò pereūt, & germinantes ante temporis perfectionem inutiles redduntur, sic Ægyptij populi euertentur, & quasi rami inutiles resecabuntur. Et Ægyptij, qui post Ægypti vastitatem remanserint, etiam occidentur. Ideò comparat Ægyptios segetibus ante tempus erumpentibus, sed posteà præcisis, vt ostendat eos in medio rerum successu, in statu fœlici constitutos, esse gladiis Assyriorum occidendos, & finem non esse fausto princi- E
pio responsurum.

i *Et relinquentur auibus montium, & bestiis terræ.*] Per ramos excisos intelligit Ægyptios interfectos, quos dicit esse in campo relinquendos, vt essent auium & bestiarum cibus.

k *Et æstate perpetua erunt super eum volucres.*] Significat tam ingentem interfectorum multitudinem, vt nemo ex Ægyptiis euaderet, qui cadauera sepeliret. Aut per auium & bestiarum multitudinem intelligit gentes, quæ Ægyptiis bellum & exitium intulerunt, quas ob velocitatem & immanitatem auibus & belluis comparauit. Lege caput vigesimumnonum Ezechielis, vbi hanc eandē vaticinationē literis mādauit.

l *In tempore illo deferetur munus Domino exercituum.*] Euersa Ægypto reuertentur ad se Iudæi, & nequaquam hominibus fident, sed omnem suam spē in Deo vero collocabunt, eum inuocabunt, cuius solum auxilium firmissimum credent, & ad montem Sionem, ad Dei templum adibunt, munera Deo & sacrificia offerentes. Videntes Iudæi se esse humano refugio destitutos, & calamitatibus oppressos, ad verum Dei præsidiū confugerunt. Vide quid vtilitatis in hominē conferat calamitas ipsa. Conducit quidem ad Deum F
quærendum, & ad eximiæ virtutis gloriam magnificentius illustrandam. Sed hoc intelligitur, si Deus afflictum animum incendat igne cœlestis cuiusdam desiderij. Vt enim ex duro informique ferro nullū elegans opus efficitur, in quo artifex suum exprimat artificiū, quanquam illud malleo percutiat, nisi ferrum ipsum ignitum sit: nam secus erit id quod dicitur in Prouerbio, ferrum frigidū contundere, & operā perdere, sic frigidus & induratus animus nequaquā poterit perpoliri & excoli, licet sit afflictionibus percussus, nisi igne diuini auxilij fuerit incensus. Quidam dicunt hanc Iudæorum ad Deum conuersionem fuisse sub Ezechia, alij sub Zorobabele, & Esdra, & Nehemia. Quod etsi veritatem contineat, ego tamen existimo, diuinum vatem ad tempus Messiæ hæc retulisse, quod cùm hoc vaticinium mandaret monimentis animo intuebatur. Est igitur meo iudicio huius loci sensus: Victo per Christum mundo, qui nomine Ægypti intelligitur, euersa idololatria vanáque superstitione, multi ex Iudæis instructi & Christi & Apostolorum doctrina, veram fidē recipient, in Christum credent, eique in loco nominis Domini exercituum, in monte Sione, hoc est, in Ecclesia catholica, munera

Simile.

A munera offerent, vbi diuinum præsidium implorabunt. Hæc sunt munera & sacrificia illa iustitiæ, de quibus regius vates dicebat in Psalmo: *Tunc acceptabis sacrificiũ iustitiæ, oblationes & holocausta.* Sacrificia iustitiæ appellat ea, quæ fiunt animo scelere expiato, & iustitia prædito, quæ sunt Deo acceptissima, quæ ipse præuiderat esse à Christianis facienda. Iudæos appellat hîc Esaias populũ diuulsum, dilaceratũ, sperãtẽ humanũ auxiliũ, & direptũ, quoniã erãt à fide separati. Tales enim sunt omnes infideles, & ij etiã, qui quamuis habeant fidẽ, sunt tamen omnibus flagitiis cõtaminati, & sceleribus imbuti, quorum fides mortua est, vt ait diuus Iacobus in epistola sua, quoniã est sine operibus, nec est charitate formata. Vt enim qui loca deserta, sed à latronibus habitata, nocte penetrant, non valent hostiles insidias effugere: sic qui per huius mundi deserta nocte suorum sine lumine diuinæ gratiæ iter faciunt, non possunt quandiu à Deo sunt seuocati, bonorum direptionem, malorúmque omnium impetum declinare. Talis fuit ille, qui, vt est apud Lucam capite decimo, descendens à Hierosolyma in Iericho incidit in latrones, qui eum spoliarunt, & plagis vulneratum semiuiuum reliquerunt. Sed fuit à cœlesti medico curatus, & in diuersoriũ, hoc est, in Ecclesiam catholicã adductus. Qui est Hierosolymæ colonus, qui requiescit in visione spiritualis pacis, non existimet se esse omnino securũ, potest enim descendere in Iericho & qui descẽdit, & iacet mortiferis vulneribus traiectus, nõ adhibeat suis sceleribus desperationẽ, potest enim Hierosolymã ascẽdere. Id fuit nobis in illa scala demõstratũ, quã vidit in somnis Iacob stare super terrã, & cacumen illius tangebat cœlum, per quam ascendebant. Qui in imo iacent, possunt ascendere: qui verò summitatem tenent, possunt præcipitari. Fuit tempus illud, quo Iudæi erant virtutum opibus locupletes, iustitiam & pietatem colentes: at irruentes in eos diabolus, mundus, & caro, hominum hostes, eos omnibus virtutum ornamentis spoliauerunt, atque pestilentibus vlceribus saucios deformarunt. Sed adueniente Christo Deo nostro multi receperunt fidem, & fuerunt æternam beatitudinem consecuti. Hos igitur intuebatur diuinus vates dicens, esse illos in monte Sione Deo munera oblaturos, qui anteà fuerant dilacerati, conculcati, & direptioni commissi.

Psal. 50. Sacrificia iustitiæ. — Iacob. 2. Simile. — D Luc. 10. — Gen. 28.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

B

CAPVT XVIII.

1 Væ terræ cymbalo alarum.] *Pro cymbalo alarum est in Hebraico* צלצל כנפים *tsiltsal cenaphaim. Prima dictio est à verbo* צלל *tsalal, quod præter alia significat tinnire, vt quarto libro Regum capite vigesimo primo:* Vt quicunque audierit, tinniãt ambæ aures eius. *Vnde tsiltsalim cymbala significat, vt in Psalmo centesimoquinquagesimo:* Laudate eum in cymbalis benesonantibus. *Et hanc significationem secutus est noster interpres. Sed quoniã verbum hoc tsalal significat etiam adumbrare, vertit Pagninus:* Væ terræ vmbræ alarum. *Potest verti:* Væ terræ alis vmbranti. *Quidam Hebræi ita exponit:* Væ terræ vmbrã vniuerso orbi ob alarum suarum magnitudinẽ multitudinẽq; faciẽti: *Quibus verbis vult translatitiè significare variarum rerum genera, quæ ex Aegypto ad alias terræ regiones egrediebantur, eiúsque negotiationum infinitatem. Sed hic idem alio in loco nomine vmbra alarum vela nauium intelligit: quam opinionem nos in explanatione attigimus. Huic expositioni fauet Thargum Ionathæ ita habens:* Væ terræ, ad quã veniunt cum nauibus è terra longinqua, & vela sua extendunt vt aquila volans alis suis. *Hanc interpretationem secuti Septuaginta ita transtulerunt:* Væ terræ nauium alarum. *Quam etiam aquila fortasse secutus, pro cymbalo*

C *vmbram posuit. Et quamuis hæc interpretatio sit satis conueniens, magnísque authoribus confirmata: ego tamen existimo per vmbram alarum intelligi præsidium, vt sit sensus: Væ tibi Aegypte, quæ aliis auxilium promittis, atque in vmbra alarum tuarum præsidium polliceris. Hic sensus conuenit argumẽto capitis, multisque scripturæ locis fulcitur, in quibus vmbra alarum pro præsidio accipitur. In Psalmo sextodecimo:* sub vmbra alarũ tuarũ protege me, *quis non videt alarũ vmbram pro præsidio poni? Eodem modo accipitur Psalmo quinquagesimo sexto, cuius hæc sunt verba:* In vmbra alarũ tuarum protege me, donec transeat iniquitas. *Hoc est, Præbe mihi Domine auxilium tuum, fer opem mihi vndique afflicto, donec Saulis inuidia & scelus finiantur. Vel capiunt iniquitas pro tempore afflictionis. Et apud hunc nostrum prophetam capite sextodecimo, aliisque in locis vmbram pro auxilio & defensione inuenies. In Psalmo nonagesimo, vbi cõmunis editio habet:* Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur, *habet versio diui Hieronymi ex Hebræo:* In vmbra omnipotẽtis commorabitur. *Et non solùm vmbra, sed etiam ala pro auxilio ponitur, vt capite secundo Ruth, & sæpe in diuinis literis. Cùm*

E *igitur dictio hæc* צלצל *tsiltsal vmbram significet, & vmbra alarum Hebraismus sit, & auxilium protectionẽmque significet, apertè existimo esse conclusum veram rectámque esse hanc nostram interpretationem, minimeque contemnendam, quanquam alias etiam libenter amplector.*

2 Ad Gentem expectantẽ.] *In Hebraico est:* Ad Gentem kau-kau, *id est, expectantem, expectantem. Pro quo poteris vertere,* auidè expectãtẽ. *Sed quoniã hæc dictio* קו *significat etiã lineam, vertit Pagninus,* Ad Gentẽ lineatim. *Et in suo thesauro exponit Gentẽ lineatim operantẽ, sumpta translatione à cæmentariis. Vt enim illi extensa linea efficiunt ordinem vnum parietis, & super illũ iterũ extẽdunt, vt faciant ordinẽ alterum, & posteà alium, donec parietẽ perficiant, ita qui paulatim aliquid efficit, illud linea & linea, siue lineatim dicitur efficere. Et quoniã in textu est:* Ad Gentẽ expectantem & conculcatam, *potest verti:* Ad Gentẽ paulatim cõculcatam. *Et quia nomen hoc* קו *kau, quod hic ponitur, significat etiam regulam, normam, directorium, & perpendiculum, potest verti:* Ad Gentem rectè, *siue* iustè, *siue* meritò, conculcatam. *In Psalmo decimo octauo, vbi nos habemus.*

F In omnem terram exiuit sonus eorum: *pro sono est in Hebraico hoc nostrum nomen* kau. *Quapropter potest rectè conuerti ex Hebræo:* In omnem terram exiuit regula eorum, vel norma, vel directorium, *vel* perpendiculum, *vel* ædificatio, *vel* architectonia eorum. *Omnia enim hæc, quæ hoc nomen significat, Apostolorum prædicationi rectè accommodantur. Et ex Paulo apostolo in epistola ad Romanos cõstat, esse locum illum Dauidis de Apostolorum prædicatione intelligendũ. Nitatur Christianus concionator, qui Christi Apostolos imitari desiderat, vt sit eius concio regula, viaque Christiana perpendiculum, atque ædificandi ars & structura. Tunc enim concionator ædificabit, cum eius vita verbis responderit. Et vt regula, vt rẽ dirigat, recta esse debet, sic concionator, qui alios ad virtutem hortatur, summa ope niti debet, vt sit virtutis rectitudine conspicuus.*

Psal. 150. — Infrà 16. — Rom. 10. — Similitudo.

Argumentum capitis XIX.

Solent diuini vates, cùm mandant literis aliqua obscura, & explicatu difficilia, subnectere verba apertiora, quibus seipsos interpretentur. Et quoniam Esaias prædixerat capite præcedenti Aegypti euersionem verbis inusitatis, obscuris, propéque inexplicabilibus, nunc se latius atque fusius explicat, prænuntians esse Aegyptios ab Assyriis ad ferrum & flammam vocandos, penitúsque euertendos. Sed eos posteà vaticinatus esse ad veram religionem & Christi fidem venturos. Voluit Deus decem plagas Aegypti hac vna medicina sanare, afflictis & ægrotis mederi, eósque ad veritatem adducere, et iam non trent ad mare Rubrum obruendi, sed ad aquas baptismatis viuificandi.

A D

CAPVT XIX.

ONus [a] Ægypti [b] Ecce Dominus aſcendet ſuper nubẽ leuem, & ingredietur Ægyptum. [c] Et commouèbuntur ſimulachta Ægypti à facie eius, & [d] cor Ægypti tabeſcet in medio eius. Et concurrere faciã Ægyptios aduerſus Ægyptios: & pugnabit vir contra frattem ſuum, & vir cõtra amicũ ſuum, ciuitas aduerſus ciuitatẽ, regnũ aduerſus regnũ. [e] Et dirumpetur ſpiritus Ægypti in viſceribus eius, [f] & conſilium eius præcipitabo. Et interrogabunt ſimulachra ſua, & diuinos ſuos, & pythones, & ariolos [g] Et tradam Ægyptum in manu dominotum crudelium, & rex fottis dominabitur eorum, ait Dominus exercituum. [h] Et areſcet aqua de mati, & fluuius deſolabitur, atque ſiccabitur. Et deficienr flumina: & artenuabuntur, & ſiccabuntur riui aggerum.

[i] Calamus & iuncus marceſcer, [k] nudabitur alueus riui à fõte ſuo & [l] omnis ſemẽtis irrigua ſiccabitur, areſcet, & non erit. [m] Et mœrebunt piſcatores, & lugebunt omnes mittenres in flumen hamũ, & expẽdentes rete ſuper faciẽ aquarũ marceſcent. Cõfundentur [n] qui operãtur linũ, plectẽtes & texentes ſubtilia. [o] Et erunt irrigua eius flaccẽtia: omnes qui faciebant lacunas ad capiendos piſces [p] Stulti principes Taneos, ſapiẽtes cõſiliarij Pharaonis dederũt conſiliũ inſipiẽs. [q] Quomodo dicetis Pharaoni: Filius ſapiẽtiũ ego, filius regũ antiquotũ? Vbi nunc ſunt ſapientes tui? Annuntient tibi, & indicẽt quid cogitauerit Dominus exercituũ ſuper Ægyptũ. Stulti facti ſunt principes. Taneos, emarcuerũt principes Mẽpheos, [r] deceperũt Aegyptũ [s] angulũ populorũ eius. [t] Dominus miſcuit in medio eius ſpiritũ vertiginis,
B & errare fecerunt Aegyptum in omni opere ſuo, ſicut erat ebrius & vomens. [t] Et non erit Aegypto opus, quod faciat caput & caudam incuruantem & refrenantem. E

EXPLANATIO.

a *Onus Aegypti.*] Hoc eſt, Sequitur vaticiniũ venturę calamitatis Ægyptiorũ. Eſt explanatio eius quod dixerat in principio capitis pręcedentis: *Væ terræ cymbalo alarum*, quæ eſt trans flumen Æthiopiæ. Hanc Ægyptiorum cladem & afflictionem ſcribit Ieremias capite quadrageſimoſexto, & Ezechiel cap. 30.

b *Ecce Dominus aſcendet ſuper nubem leuem, & ingredietur Aegyptum.*] Euerſa & vaſtata Samaria, & decem tribubus in miſeram captiuitatem adductis cõſpirauerunt Aegyptij & Æthiopes cõtra Aſſyrios. Sed pernicies, quã aliis moliebãtur, in ſuũ caput redundauit. Nã Aſſyrij mouerũt exercitũ aduerſus hoſtes, eiſque bellũ crudeliſſimũ intulerũt, & Ægyptũ penitus vaſtarũt. Hũc Aſſyriorũ exercitum appellat Propheta *nubẽ leuẽ*. Nubẽ appellat, vt oſtẽdat horribilẽ tẽpeſtatẽ, & vaſtationẽ, quã impendẽtem videbat Ægyptiis. Quemadmodũ enim ex nube oritur aliquãdo turbolenta ac repẽtina procella, ſic ex Aſſyriorum exercitu (Simile.) prouentura erat ſubita & luctuoſa pernicies. Et hoc
C fortaſſe voluit ſignificare Ezechiel capite trigeſimo, vbi tempus huius excidij Ægytiorum diem nubis appellat. Leuẽ vocat, vt ſignificet Aſſyriorũ velocitatem & expeditionem, qui tam prompto & alacri animo, tamque vehementi & concitato impetu ad bellum mouebantur, vt potius volare quàm ambulare viderentur. Eſt igitur ſenſus: Ecce Dominus inſpirabit Aſſyriis, vt Aegyptiis bellũ inferant, & aſcendens ipſe ſuper exercitum, vt eam vaſtet, & repentino prælio euertat. Erunt Aſſyrij inſtrumentum, quo Deus ad exitium Ægyptiorũ, ob eorum flagitia vtetur. Chryſoſtomus in Matthæũ capite ſecundo explanans hæc verba: *Ecce Angelus Domini apparuit in ſomnis Ioſeph dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & fuge in Aegyptum*: de illo receſſu & ingreſſu Chriſti in Ægyptũ hãc Eſaiæ vaticinationẽ intelligit. Et per nubẽ leuem Chriſti corpus ſacratiſſimũ ſine vllo peccatorũ põdere interpretatur. Eleganter ille quidem & piè. Sed exiſtimo germanum huius loci ſenſum eſſe eum, quem modò de Aſſyriorum exercitu explanaui.

c *Et mouebuntur ſimulachra Aegypti.*] Id eſt, Deiicient Aſſyrij idola Aegyptiorum de locis & altaribus ſuis, & ea conculcabunt. Acſi dicat: Non ſolũ idola nõ eripient cultores ſuos, ſed nec ſeipſa poterunt ſeruare. Vide quibus in rebus ſtulti ſpem ſuam figebant. Ezechiel capite trigeſimo hoc iis verbis ſcribit. *Hæc dicit Dominus Deus: Diſperdam ſimulachra, & ceſſare faciam idola de Memphis.* Eſt aũt Memphis ciuitas magna Ægypti. Poſſumus hoc in ſpirituali ſenſu ita intelligere: Ingreſſo filio Dei in Aegyptũ, hoc eſt, in mundum, in nube leui, hoc eſt, in vtero ſacratiſſimo puriſſimę virginis nullo virili ſemine grauato, ceciderũt idola, cõtremuerũt dæmones, Chriſti præſentiã ferre non valentes. Commoti ſunt à facie eius, hoc eſt coram eo. Phraſis eſt in diuinis literis frequens. Fuit Ægyptus victa hoc eſt mundi idololatria & impietas ablata.

d *Cor Aegypti tabeſcet in medio eius.*] Subaudi metu Aſſyriorũ. Per cor intellige regẽ, ꝙ cor populi debet eſſe, in medio omniũ à quo oẽs veluti mẽbra à corde vitã quodãmodo accipiãt. Vel per cor intellige pręſulẽ aut ſacerdotẽ Nã vt cor primò recipit vitã ab anima, & transfundit in corpus, quaſi mediũ inter animã & corpus, ita ſacerdos debet eſſe mediũ inter Deũ & populũ. (Similia.) Qua de re poteris videre ea, quæ c. 1. annotauim⁹. Fortaſſe huius loci ſenſus hic eſt: Metu Aſſyriorũ frãgẽtur Aegyptiorũ corda, langueſcẽt & deficiẽt. F Sic c. 7. Ioſue ſcriptũ eſt, pertimuiſſe cor populi. hoc (Sap. c. 6.) eſt totum Iſraelẽ animo cecidiſſe, & audi noſtrũ Prophetam. *Excæca cor populi huius*, id eſt, totum populum.

e *Et corruere faciam Aegyptios aduerſus Aegyptios.*] Permittam vt Ægyptij in Aegyptios irruãt, & nulla inter ſe concordia coniungantur. Quaſi dicat Deus: Ego euertã Aegyptios, & ſignũ euerſionis erit diſcordia inter eos Diuidentur & nullis amicitiæ & beneuolẽtiæ vinculo cõtinebũtur, & ita delebitur eorũ regnũ. Vbi vides nullã eſſe regnis peſtilẽtiorẽ perniciẽ, quàm diſcordiã. Fieri enim nõ poteſt, cùm populi nauis in alto fluitat odij atq; ſeditionũ tempeſtatibus agitata: quin in mediis fluctibus miſerè obruatur. Id eſt, quod dicebat Chriſtus Deus noſter: *Omne regnum in ſe diuiſum deſolabitur. Concordia res paruæ creſcunt, diſcordia verò maxima dilabuntur.* (Matt. 12. Luc. 11.) *Concordia*, vt dicitur in Prouerbio, *fulciuntur opes*, etiam exiguæ. Si linguarũ diuiſio in turre (Gen. 11.) Babylonis ædificiũ labefactauit, quãtò magis volũtatũ diuiſio & diſcordia? Diuide fluuiũ, amittet vim, diuide ignem, extinguet. (Similia.) Ad generationem rerũ naturaliũ neceſſe eſt elementa inter ſe diſcrepantia & cõtraria conuenire, & ſedata diſcordia inter ſe amicitia quadam vniri & copulari, & ex tali concordia naſcitur lapis precioſus, cæteræque res naturales quarum pulchritudinem & excellentiam admiramur,

Quid

A Quid docet medicina nisi amorem & concordiam quatuor humorum in corporibus humanis? Ex humorum temperata concordia redundat pulchra atque recta valetudo, & ex eorum intemperata discrepantia & concitatione nascuntur variæ ægritudines. Quid aliud docet musica quàm vocum inter se dissidétium amicitiam & concordiam, ex qua suauis harmonia, admirabilísque concentus oriatur? Hoc considerans Orpheus dicebat amorem habere claues omnium rerum, quibus earum aperit conceptum, & in lucem prodit. Vnde Empedocles Pythagoreus mundum dicebat constare concordia, discordia autem dissipari. Hoc voluit nobis natura in lapide Tirrheo ostendere, qui in aquam coniectus, si est integer, quamuis magnus innatat, diuisus verò & comminutus mergitur: sic nos integri atque concordes sustinemur, diuisi verò & discordes pessum imus. Eam ob causam comparat Gregorius Nazianzenus homines concordes cum arca Noe in diluuio seruata, quia ibi omnes concordia quadam cónectebantur. Da mihi concordiam, dabo tibi rempublicam permanentem, & in omni diluuio, & afflictionum procellis conseruatam. Cùm in mundi principio Deus crearet multa animátia, noluit multos homines simul creare, creauit
B vnum, de quo multitudo propagaretur, vt hac admonitione, huius rei memoria, etiam in multis concordem vnitatem seruaremus, vt intelligeremus, esse nos omnes vnius hominis filios, & videremus, quàm esset Deus vnitate delectatus. Hæc est causa, vt ait Diuus Augustinus, quare Deus voluerit vt omnes ab vno ab ipso creato originem duceremus. Et eam ob causam cùm Deus daret arma brutis animalibus, alia dentibus muniendo, alia vnguibus, alia cornibus, solum hominem armis destituit, nudum atque inermem formauit, tanquam ad amorem pacémque conseruandam creatum, vt ipsa corporis compositio eum doceret, ad quid esset editus in lucem, & in mundo constitutus. Vnusquisque exercitus habet vexillum & signum militare, quo cognoscatur: & vnaquæque nobilis familia habet stemmata, arma & insignia, quibus omnes ex illo genere ab aliis discernuntur. Signũ Christianorum est amor & concordia. Hæc sunt eorum stemmata & insignia, his armis cognoscuntur & ab aliis separantur. Hoc est quod Christus suis discipulis dicebat, vt est apud Ioannem capite tertiodecimo: *In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad inuicem.* Sed heu quàm pauci hoc signo muniuntur! Nam pro amore & charitate
C insurrexerunt dissensiones, seditiones, odia, insidiæ, fraudes, & bella, & cæteræ pestes, quæ ex iis dimanarunt. Quæ quidem opera sunt dæmonis, cuius officiũ est dispergere, & discordiam inducere, cùm Dei officium sit colligere, & congregare. Vnde apud Mat-
Matt. 23. thæum dicebat Christus: *Quoties volui congregare vos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis, & noluisti?* Triplex est vnitas & congregatio, prima qua homo secum debet esse vnitus, de qua dicitur in Psalmo: *Dominus autem assumpsit me*, pro quo versio Diui Hieronymi ex Hebraico habet: *Dominus autem collegit me*, hoc est, congregauit & vniuit. Et in Psalmo octoagesimoquinto, vbi nostra versio habet, *Lætetur cor meum, vt timeat nomẽ tuum*, potest verti ex Hebraico, *vni*, vel *vnitum fac cor meum*, pro quo Diuus Hieronymus vertit: *Vnicum fac cor meum.* Altera vnitas, est qua omnes inter nos debemus esse concordes, quã
Ephes. 4. docet Apostolus Paulus ad Ephesios scribens, vt simus
Act. 4. soliciti seruare: de qua dicitur in Actis Apostolorum: *Multitudinis autem credentium erat cor vnum, & anima vna.* Hanc præcepit Christus inquiens: *Hoc est præceptum meum, vt diligatis inuicem sicut dilexi vos.*
Ioan. 15. Tertia vnitas est, qua viri iusti & pij sunt Deo con-

D iuncti, de qua ait Apostolus: *Qui adhæret Deo, vnus spiritus est.* Hæc est vnitas quam Maria Magdalena amplectebatur. Hoc est illud vnum, de quo Christus dicebat, *Porrò vnum est necessarium. Maria optimam partem elegit.* Luc. 10. Erat enim Deo vnita: & vnus spiritus cum eo. Hanc vnionem & cõcordiam nobis tribuit Christus, Ephe. 2. quapropter eum Apostolus ad Ephesios pacem nostram appellat. Et in epistola ad Romanos, *Iustificati*, Rom. 5. inquit, *ex fide pacem habemus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum.* Huius triplicis vnitatis & concordiæ author est Deus. Sed nos de ea nunc potissimum loquimur, quam secundam diximus, quæ est hominum inter homines, quorum vnitus animus inter se eos conseruat, disiunctus verò corrumpit & euertit. Vnde dicebat Oseas, *Diuisum est cor eorum, nunc interibũt.* Ex quo colligitur excidij caput esse discordiam. Quod etiam gentiles lumine gratię priuati, sola naturali luce illustrati intellexerũt, & literis mãdarunt. Marcus Tullius in libro quinto de Finibus hæc verba scribit: Neque ciuitas in seditione beata esse potest, neque in discordia dominorum domus, multò minus animus à seipsu dissidens, secúmq; discordans, gustare partem vllam liquidæ voluptatis &
E liberæ potest. Et Plato in quinto dialogo de Republica, nihil, inquit, perniciosius esse ciuitati quàm discordiam, nihil vtilius quàm vnionem & amicitiam. Amplectamur igitur concordiam, eam colamus, & veneremur, & omnem memoriam discordiarum obliuione sempiterna deleamus. Qua de re poteris videre ea, quæ capite vndecimo annotauimus, vbi probauimus, Dei officium esse congregare, diaboli verò seiungere & diuidere.

e *Et dirumpetur spiritus Aegypti in visceribus eius.*] Sæuiente seditione in Ægypto, aliis volentibus se tradere Assyrio, aliis nolentibus, scindetur Ægyptiorum voluntas, inter se discrepabunt, & in varias sententias distrahentur. Vel capitur spiritus pro intelligentia: vt sit sensus, Vsque eo erunt perturbati, vt parùm absint ab insania. Euacuabitur Ægyptiorum sapientia ex animis eorum. Vel sic. Tam acerbo dolore prementur, vt eorum animus in medio viscerum rumpi videatur.

f *Et consilium eius præcipitabo.*] Id est, Ad nihilum redigam. Non sortietur effectum. Vel sic: *Præcipitabo eorum consilium*, hoc est, efficiam vt sit repentinum, acceleratum, temerarium, sine maturitate & iudicio. Vbi vides celerem ac festinam consilij temeritatem esse Dei vltionem. Punit Deus impios, eorum consi-
F lium præcipitando. Debet enim consilium esse perspectum & deliberatum, præsertim in rebus difficilibus, in quibus solet animus distrahi, & afferre ancipitẽ curam cogitandi. Oportet enim tunc rem alta mente considerare, ne repentino impetu quasi vento animus concitatus perniciẽ sibi ipsi machinetur. Bias ille Prienensis, vt est apud Laertium, dicebat duo maximè esse cõtraria consilio: iram & festinationem. Sic velim tamen existimes non me tarditatem & moram laudare, sed maturitatem, oportet enim festinare, sed cum prudentia & limato iudicio. Id quidem est, quod dicitur in veteri Prouerbio, Festina lentè. Hanc sententiam continent antiqua Titi Vespasiani nummismata, præferentia ex vna parte anchoram, cuius medium seu temonem delphin obuolutus complectitur. Per anchoram tarditas ostenditur, per delphinum verò omniũ piscium, vt ait Plinius, velocissimũ, festinatio significatur. Aspicis igitur hoc symbolum nihil aliud sibi velle, quã id quod est in veteri Prouerbio, Festina lentè. Vnde quidã sapiẽs dicebat: Deliberare vtilia, mora tutissima est. Sed est hæc mora cũ festinatione coniungenda, vt alterum altero temperetur. Voluit Deus Ægyptios euertere, ideò eorum

consilium permisit esse præceps & temerarium.

g *Et tandem Aegyptum in manu dominorum crudelium.*] Hoc est, Assyriorum, qui immanitate multis in locis etiam ipsas feras superarunt.

h *Et arescet aqua de mari.*] Sensus est: Tam immanis erit Assyriorum Rex in Ægyptios, vt omnia diripiat & populetur. Incident Ægyptij in tam miseras & acerbas calamitates, acsi Nilus esset illis exsiccatus, à quo omnem suam habent vtilitatem. Non poterat Propheta maiores ærumnas illis minari, quàm eas quæ Nili aridirati compararentur. Quoniam tota Ægyptus rigatur Nilo, & eius inundatione fœcũdatur, & nutritur, ob pluuiæ perpetuum defectum. Nunquam enim ibi pluit. Et pro miraculo narrat Herodotus semel in Thebis pluisse quasdam guttas. Et sub allegoria siccitatis Nili inducit Propheta piscatores, textores tetiũm, lacunas, & viuaria. Elegãs absque dubio in hoc vate dicendi exornatio, & mirum quasi poëticum artificium. Nomine maris, vt iam diximus, Nilus intelligitur more scripturę, quæ aquarum congregationẽ solet mare appellare. Sunt qui per aquam maris hoc in loco intelligant partem illam maris mediterranei, in quam septem ostijs ingreditur Nilus.
B Hanc siccandam prædicit, & aquis destituendam, vt per mare Ægyptia cum annona apportari non possit: & per fluuium, Nilum intelligunt. Alij per mare intelligendum putant lacum Mareotidem, qui erat Ægyptiis vtilissimus, nõ solùm propter piscium multitudinem, sed etiam propter gemmas & margaritas, quæ ibi producebantur. Nec mirum est, si Ægyptiis desit aqua maris, fluminum, & fontium, & arescant plantæ, & fugiant seu moriantur pisces, & rerum abundantiæ succedat admirabilis inopia, & tandem omnibus bonis spoliati relinquantur, quoniam ipsi Deum dereliquerunt.

i *Calamus & iuncus marcescet.*] Arèfactis fluuiis cæterisque aquis, arescent omnia, quæ aquis nutriuntur. Quidam per mare intelligunt regnum, per fluuium regem, per riuos, nobiles & magnates, per calamum & iuncum vilem plebem. Poteris per Ægypti fluuios huius mundi opes, vitam, gloriam, potentiam, & cæteras huiusmodi res intelligere, quæ instar fluminum fluentes modò inundantes, modò decrescentes, nullam habentes constantiam & firmitudinem; in mari mortis tandem finiuntur. Nascuntur iuxta hæc flumina, iuncus fragilis nullum fructum proferens, & calamus foris viridis, intus vacuus. Spes mundi iuncus est virore pulcher, sed fragilis & inutilis, nulli vsui nisi vt pedibus conteratur. Contere igitur falla-
C cem mundi spem, conculca pedibus iuncum Ægypti. Ne respicias eius florentem viriditatem, sed animaduerte nullum ferre fructum. Ne te decipiat mundi spes, suisq; illecebris trahat ad interitum, sed considera nullam te inde esse veram vtilitatem percepturum. Nam altè perpendere si voles, videbis apertissimè eos omnes qui spei mundi crediderunt, fuisse deceptos, & in summas ærumnas incidisse. Id voluit diuinus vates significare dicens iuncum fluuiorum Ægypti marcescere. Quãquam enim spes mundi magna promittat, marcescit tamen: & illi, qui erant in sublimi dignitatis gradu constituti præcipitantur, miseram illam & in breui tam celerem & tam variam commutationem deplorantes. Nec solùm iunco, sed etiam calamo, hoc est, arundini virenti Esaias spem mundi comparauit. Quemadmodum enim arundo vento mouetur & rapitur, sic mundi spes est vento exposita, nullam habẽs certitudinem, & quemadmodum arundo pulchritudinem præ se fert, & excellentem in foliis viriditatem, qua oculos spectantium fallit, sed intus vacua est, nihil habens soliditatis: sic huius mundi spes humanarum rerum speciem repræsentat, qua homines seducit, & ad se illecebris delinitos adducit, cum sit fallax & inanis, nullámq; contineat eminẽtem effigiem veritatis, sed adumbratam quandam imaginem humanæ gloriæ. Et eam ob causam mundus hic cum arundineto comparatur. Ait enim scriptura in libro Sapientiæ: *Fulgebunt iusti, & tanquam scintillæ in arundineto discurrent.* Scintillis splẽdidis & rutilantibus comparat viros iustos, igne charitatis incensos, vita ac exemplo tanquam lucidissimis radiis micantes, mundum verò cum arundineto viridi & inani, & vento agitato. Omnis enim mundi gloria, quæ deceptis hominibus pulchra & expetenda videtur, inanis est, par leuibus ventis nihil expressi repræsentans, sed fallacem quandam pulchritudinem insipientium oculis obuersantem. Hæc temporis puncto euanescit & extinguitur. Præclarè igitur illustrissimus ille ac regius vates canebat, *Vidi impium superexaltatum; & eleuatum super cedros Libani. Transiui, & ecce non erat: quæsiui, & non est inuentus locus eius.* Et in alio Psalmo eum beatum appellat qui non in mundo, sed in Deo ponit spem rerum suarum, *Beatus*, inquiens, *vir, cuius est nomen Domini spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas.* Vide quid mundi gloriam & opes appellet, vanitates & insanias falsas. Et in alio Psalmo, *Tu es*, inquit, *Domine spes mea.* Hæc est spes illa, de qua in libro Sapientiæ scriptum legimus: *Spes illorum immortalitate plena est.* At sceleratorum spes marcescit, & tandem extinguitur, de qua ait Salomon in Prouerbiis, *Spes impiorum peribit*: quam hoc in loco Esaias calamo & iunco cõparatam marcescere confirmauit: Nos verò, vt verbis vtar Diui Pauli in epistola ad Hebræos scriptá: *aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem.*

Sap. 3. *Psal. 36.* *Psal. 39.* E *Psal. 10.* *Sap. 3* *Prou. 10.* *Heb. 10.*

k *Nudabitur alueus.*] Nempe ab herbis virentibus, & riui nudabuntur à fonte suo, hoc est, arescent omnino. Arefacto enim fonte necesse est riuum arescere. Vel alueus riui, hoc est littus fluminis Nili arescet omnino, fonte suo arefacto.

l *Et omnis sementis irrigua siccabitur.*] Sementis significat seminationem, & aliquando segetem, pro qua hîc accipitur.

m *Et mærebunt piscatores.*] Subaudi, Propter fluminũ siccitatem. Mysticè verò, Omnes illi qui in mundi mare retia mittunt, mundi opes & potentiam piscantes, dolore cruciantur, cùm eis desunt ea, quæ quærunt. At diuini piscatores animas quærunt, non diuitias. Hi sunt, quibus Christus dixit, *Faciam vos fieri piscatores hominum.* Non dicit piscatores diuitiarum, non dignitatum, non nominis, non opum, *sed hominum.* Debent concionatores animas quærere, non autem ad humanas inanésque opes aspirare. *Matt. 4.* F

n *Qui operabantur linum.*] Hoc est, qui faciebant retia ex lino.

o *Et erunt irrigua eius.*] Hoc est, fontes terram irrigantes. Quamuis enim irriguum sumitur pro re, quæ irrigatur, vel irrigari potest, hoc tamẽ loco accipitur in actiua significatione, quemadmodum apud Virgilium libro Georgicorum quarto: *Irriguúmque bibant violaria fontem.*

p *Stulti principes Taneos.*] Tanis ciuitas est Ægypti, vbi Moyses multa signa fecit, ait enim Psalmista, *Posuit in Aegypto signa sua, & prodigia sua in campo Taneos.* Memphis quoq; ciuitas est Aegypti, magicis artibus dedita, vbi vigebat humana sapientia. At in Ægypti euersione nihil proferũt sapiẽtiũ consilia, quin potius illi, qui alios anteire sapiẽtia existimabãtur, in errores incredibiles inciderũt, & ignorãtię caligine inuoluti, suam stultitiam indicarunt. *Apprehẽdit*, inquit Iob, *sapientes in astutia eorum, & cõsilium prauorũ dissipat.* Salomõ in Prouerbiis: *Nõ est* inquit, *sapientia, non est prudentia,* *Iob. 5.* *Pro. 21.*

A *tia, non est consilium contra Dominum.* Et Ieremias ait: *Stultus factus est omnis homo à scientia.* Cæterum de antiquitate huius ciuitatis Tanis vide caput tertium decimum Numerorum, vbi Septuaginta prò Tani Titanim verterunt. Iere. 10.

q *Quomodo dicetis Pharaoni.*] Verba sunt Prophetæ sapientes Ægyptios alloquentis, & subsannantis. Vos Ægyptij consiliarij, qui vobis sapientiam sumitis & arrogatis, quomodo dicetis regi Pharaoni, pollere vos consilio, sapientia, & authoritate, esséque ex sapientum ac priscorum regum stirpe genitos, cùm sit perspicuum esse vos insipientes, nullúmque illi salutare consilium tribuisse? Et statim dirigit sermonem ad Pharaonem regem dicens: Vbi sunt sapientes tui, ô rex Aegypti? Vbi sunt tui vates, qui sapientum & antiquorum regum familia gloriantur? Indicent tibi, quid Deus contra Aegyptum cogitauerit. Irridet regis fiduciam, quam in suis sapientibus habebat.

r *Angulum populorum.*] Hoc est, Memphim ciuitatem munitissimam, & fortissimam. Robur enim & decus angulus appellatur, quemadmodum in Psalmo: *Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.* hoc est, in caput & firmamentum roboris & pulchritudinis totius ædificij, vtrunque parietē continens & coniungens. Vel per angulum ipsum regnū significatur, in quo multi velut parietes in angulo copulantur. Fuit autem Memphis condita à Mineo B multò ante Abrahamum. Author est Iosephus capite 6 libri octaui de Antiquitatibus. Ps. 117.

s *Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis.*] Hoc est inconstantiæ & varietatis. Nulla res est quæ capitaliorē perniciē afferat hominibus, quàm incōstātia, quę eos perturbat, vt in nulla sententia sint permanētes, sed instabiles & vacillantes. Ideò à Deo petebat diuinus Psaltes, vt hostes suos homines impios in nullo proposito firmos esse permitteret, *Deus meus*, inquiens, *pone illos vt rotam, hoc est*, fac eos instar rotæ in orbē volutari, fac eos nullā in suis consiliis & cogitationibus habere cōstantiā, nullā perpetuitatē. *Stultus*, ait scriptura, *sicut luna mutatur*, & de sapiēte ait: *Homo sensatus in sapientia manet sicut Sol.* Est quidē homo insipiēs similis lacui illi qui est apud Troglodytas, quē referūt sexies in die naturali mutari, & modò esse dulcē, modò amarū, sic nōnulli nūc sūt lenes, nūc truculenti, nūc diligūt, mox odio prosequuntur, modò aiūt, modò negāt, nunquā deniq; in eodem proposito perseuerāt. Poteris per spiritū vertiginis rerum turbinis intelligere, vt sit sensus: Dominus euertit Ægyptum, quemadmodum stipula abripitur flatu venti & turbinis. Pagninus vertit: *Spiritu peruersitatū.* Fortasse per spiritū vertiginis intelligit errorem. Nā qui mouentur in orbē veluti vertigine agitati, nō sunt apud se, & tāquā insani cadunt in terrā, ideò Aegyptios errore deceptos ebrio vomenti cōparat, qui vino correptus, iacet sine iudicio prostratus. Vertigo est turbo, quem Sallustius turbinum morum appellat. Quāquā dicant nonnulli vertiginem solùm capitis dolorem & ægritudinem significare. Diuus Hieronymus spiritum vertiginis spiritum erroris siue errorum interpretatur. Psal. 82. D Eccl. 27. ibidem. simile.

t *Et non erit in Aegypto.*] Hoc est, quid facient Aegyptij, cùm omnes in errore versentur? cùm sapientes errare fecerint, caput & caudā, incuruātē & refrenātem, hoc est, nobiles & obscuros, senes & pueros? Nomine capitis intelligit viros illustri laude celebratos, E nomine caudæ plebeios & infimo loco natos, nomine incuruātis senem, nomine refrenantis adolescentem, qui seipsum refrenare debet. Diuus Hieronymus in commentariis dicit pro refrenāte posse esse lasciuiētem, & ita erit apertior interpretatio, vt per lasciuiētem, adolescentē intelligamus. De iis nominibus locuti sumus ca. nono in Hebraicis annotationibus. Poterit hîc esse sensus: Nec magnates nec plebeij, nec fortes, nec fragiles, poterunt aliquid efficere, quod possit occidenti reipublicæ prodesse.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XIX.

1 Deceperunt Aegyptum angulum populorum] *Pro angulo est in Hebræo* פנת *Pennath in singulari. Pagninus tamen posuit in plurali, ita vertens:* Errare fecerunt Aegyptum anguli tribuum eius. *Et tunc est sensus: Sapientes, qui sunt anguli, quorum consilio populi coniunguntur & copulantur, Ægyptum fefellerunt. Vbi aspicis officium esse sapientum & consiliariorum ciues coniungere, eosque inter sese amicitia beneuolentiaq; conseruare. Potest verti.* Deceperunt angulū populorum Ægypti. *Vt sit sensus: Ægyptij sapientes deceperunt regem, qui erat veluti angulus populorum Ægypti. Volens diuinus vates ostendere Aegypti miseriam & excidium, satis esse duxit indicare, esse regem à suis consiliariis seductum atque deceptum.*

In die [a] illa erit Aegyptus quasi mulieres, & stupebunt & timebunt [b] à facie cōmotionis manus Domini exercituū, quā ipse mouebit super eam. [c] Et erit terra Iuda Aegypto in festi- F
C uitatem, omnis qui illius fuerit recordatus, pauebit à facie consilij Domini exercituū, quod ipse cogitauit super eam. [d] In die illa erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquētes linguā Chanaā, & iurantes per Dominū exercituū: [e] Ciuitas [1] Solis vocabitur vna. [f] In die illa erit altare Domini in medio terræ Aegypti, [g] & titulus Domini iuxta terminum eius: & erit in signū & in testimoniū Domino exercituū in terra Ægypti. [h] Clamabunt enim ad Dominū à facie tribulantis, & mittet eis saluatorē & propugnatorē, qui liberet eos. Et cognoscetur Dominus ab Aegypto, & cognoscēt Ægyptij Dominū in illa die, & colēt eum in hostiis & in muneribus: & vota vouebūt Domino, & soluēt. [i] Et percutiet Dominus Aegyptū plaga, & sanabit eā, & reuertentur ad Dominum, & placabitur eis, & sanabit eos. [k] In die illa erit via de Ægypto in Assyrios, & intrabit Assyrius Ægyptum, & Ægyptius Assyrios, & seruient Ægyptij Assur [l]. In die illa erit Israel tertius Ægyptio & Assyrio: Benedictio in medio terræ, cui bene dixit Dominus exercituum dicens: [m] Benedictus populus meus Ægypti, & opus manuum mearum Assyrio, hæreditas autem mea Israel.

a *In die illa erit Aegyptus quasi mulieres.*] qui quondam fortitudine pollebant, erant imbecilli, & veluti mulieres animo cadent. Quando Deus vult, nemo habet nec corporis neque animi fortitudinem. Ieremias ait capite 51. *Cessauerunt fortes Babylonis à prælio, habitauerunt in præsidiis, deuoratum est robur eorum, & facti sunt quasi mulieres.* Æquum fuit vt Ægyptij, qui pueros Hebræorum suffocabant, & fœminas relinquebant, essent veluti mulieres effœminati & imbecilli. Exod. 1.

A b *A facie commotionis manus Domini exercituum.*] Hoc est, A supplicio vltionis commotæ à Deo per Assyrios Mouere manum, extédere manum, ponere manum, significant punire. De iis Hebraismis locuti sumus capite primo, & quinto.

c *Et erit terra Iuda Aegypto in festiuitatem.*] Hoc est, calamitas Iudæorum consolabitur Agyptios, solet enim aliorum miseria offerre aliquod gaudium ærumnosis, eósque dolore aliquo modo leuare. Pro festiuitate habent nonnulli codices ad marginem pauorem, & etiam nonnulli in proprio textu. Pagninus ex Hebræo etiam vertit pauorem. Vox Hebraica vtrunque significat, festiuitatem & pauorem. est enim in Hebraico לחגא lechagga, à verbo חגג quod significat diem festum agere, celebrare, & festiuare. Leuitici vicesimotertio, *Celebrabitis ferias Domini septem diebus.* Vnde nomen chagga significat festiuitatem: & quoniam in festis diebus tenemur Deum maiori religione & filiali amore venerari, capitur pro timore. Et Diuus Hieronymus in primis commentariis ait debere potius hîc verti *in timorem* quam *in festiuitatem.* Et Thargum *pauorem* interpretatur: quem etiam secutus Aquila vertit, *γόμων* cum aliquis pauidus & tremés circunfert oculos, & aduenientem formidat inimicum. Et ita erit sensus: Tam fragiles erunt Aegyptij, vt etiam vocabulum Iudæ eis ingerat pauorem, quoniam ob exilium quod ei præbuerūt animo

B iniquo, in tantam calamitatem inciderunt. Vel sic: Veniet tempus, ait Propheta, quando Aegyptij non possint sine timore audire nomē Iuda, in qua ego hęc vaticinatus sum. Vel ideò Æegyptij timebunt Iudæos. quoniam audient cladē Assyriorum apud Hierosolymam, vbi exercitus Sennacheribi fuit funditus extinctus.

d *In die illa erunt quinque ciuitates.*] Diuus Hieronymus asserit sua etiam ætate fuisse aliquas ciuitates in Ægypto lingua Chananitide loquentes. Putant nonnulli fuisse Syros à Nabuchodonosore rege Babyloniorum in Aegyptum translatos, qui Syri etiam Chananitica lingua loquebantur. Diuersa erat lingua Syriaca à Iudaica, vt constat ex capite trigesimosexto huius Prophetæ, sed vtraque Chananitica appellabatur. Alij tradunt regem Senacheribum habuisse in exercitu suo multos Aegyptios, quos vicerat & secum duxerat ad oppugnandam Hierosolymam, sed percusso exercitu Assyriorū euaserunt Aegyptij, quos Ezechias dimisit superstites, vt Dei gloriam, & admirabilem Assyriorum cladem in Aegypto prædicarent:

C & erectis aris verum Deum colerent, & sacrificiis venerarentur. Et hos aiunt esse quinque ciuitatum, quarum Esaias hoc in loco meminit, cultores, quos lingua, quam Hierosolymæ didicerant, Propheta prędicit esse locuturos, & per Deum verum, non per idola iuraturos. Alij dicūt hæc verba Esaiæ nihil aliud significare quàm futuram magnam inter Iudæos & Aegyptios coniunctionem, & familiaritatem. Alij narrant multos ex Iudæis se in Aegyptum contulisse post Babylonicam captiuitatem, & has quinque ciuitates coluisse. Fortasse cùm diuinus vates hæc literis mandaret, tempus gratiæ respexit. Tunc enim fideles ex Gentibus & Iudæis fuerunt communicatione cōiuncti. Aegyptus mundus est, quem Deus vicit, vt homines saluos faceret. Quid aliud nobis vult significare Propheta per eos, qui ad Deum fuerunt conuersi, quàm conuertendas esse Gentes ad fidem Christi, & lingua sancta locuturas? Lingua mundi, lingua est Ægyptiaca, lingua verò verorum Christianorum sancta est. Pij homines lingua Hierosolymæ, impij verò lingua Aegypti loquuntur. Vis hominem cognoscere cuius sit nationis, audi eum loquentem: sermo enim eum manifestum facit. *Ex abundantia cordis*, vt Christus ait, *os loquitur.* Omnis homo aut habitator est D

Hierosolymæ, aut Aegypti, aut tenebrarum & perturbationum, aut visionis pacis colonus, cognoscitur autem in verbis. Nam, vt dicebat Themistocles, sermo est similis stragulis picturatis: vt enim illæ dum extenduntur, imagines ostendunt, dum contrahuntur celant easdem: sic oratio prolata animum demonstrat, & aperit quæ abscondita eum absconditum tenebat, & occulta occultabat. Vnde quidam sapiens dicebat: *Qualis est homo, talis est eius sermo.* Matt. 12. Simil.

e *Ciuitas solis.*] Hæc erat pulcherrima quędā & florentissima ciuitas, cuius Propheta meminit ob eius præstantiam & excellentiam.

f *In illa die erit altare Domini in medio terræ Aegypti.*] Hæc non solùm nostri, sed etiam Iudæi de Christi aduentu intelligunt. Et est sensus: Cùm Christus venerit, & homines docuerit, atque sua morte ipsam mortē occiderit, erit in medio Aegypti, hoc est in medio mundi altare vnum, in quo Deus offeretur, erit vna Ecclesia, vnum baptisma, vna fides.

g *Et titulus Domini iuxta terminum eius.*] Sensus est: In terminis Aegypti erit titulus in signum & memoriā Dominicæ passionis, hoc est in vniuerso mondo coletur memoria redemptionis humanæ Capitur titulus pro monumento, & perpetua rerum gestarum memoria, quemadmodum capite vigesimooctauo Genesis, vbi memoriæ proditum est, erexisse Iacob E

lapidem in titulum, in memoriam mirabilis illius scalæ, quam ibi viderat: & promissionis, quam à Domino acceperat. Vel sic: In altari erit titulus, hoc est, statua aut figura, in quam significationem accipitur sextodecimo capite Leuitici, vbi dicitur: *Non facietis vobis idolum, & sculptile, nec titulos erigetis.* In libro secundo Regum capite decimooctauo ita scriptum est: *Porrò Absalom erexerat sibi cum adhuc viueret, titulum*, hoc est, statuam. Quamuis nonnulli per titulum pyramidem alij arcum triumphalem interpretentur. Ego existimo per altare Aegypti ecclesiam intelligi, & per titulum honorem Christo exhibendum, aut memoriam nostræ redemptionis in altari celebrandam. Iudæi nonnulli asserunt hanc Esaiæ vaticinationem fuisse tempore Machabæorum completam, quando Onias in Aegypto altare Deo ædificauit. Sed longè falluntur opinione. Quin potius Onias peccauit, quia præceptum Domini cōfregit, quod est in lege prohibitum, ne durante lege altare Domino in Aegypto ædificaretur. Præterea si hoc Iudæi interpretantur de tempore Messiæ, qui fieri potest, vt tempore Machabæorum impleretur? Sed cùm in lege sit prohibitum fieri altare extra Hierosolymam, & F Esaias prædixerit in Aegypto rectè faciendum, indicat legem abrogandam & antiquandam esse. *Translato enim sacerdotio*, vt verbis Paulinis vtar, *necesse est, vt & legis translatio fiat.* Deut. 16. Deut. 12. Hebr. 7.

h *Clamabunt enim ad Dominum.*] Versantes Aegyptij in ærumnis clamabunt ad Dominum, & ipse eos exaudiet, mittétque eis saluatorem, hoc est Christum, qui appellatur Iesus, hoc est saluator, qui eos ab animorum hostibus eripiat. Et cognoscetur Christus ab omnibus fidelibus. Hoc vaticinatus fuit iis verbis Ieremias: *Omnes cognoscent me*, ait Dominus, *à minimo eorum vsque ad maximum.* Iere. 31.

i *Et percutiet Dominus Aegyptum.*] Post magnam cladem conuertentur Aegyptij, & Deus illis medebitur. Dominus percutit, & simul medetur. Dum aliud agere videtur, agnitionem sui affert hominibus. Punit vt misereatur: quem enim diligit Dominus corripit, vt ait apostolus ad Hebræos scribens, & *castigat omnē filium, quem recipit*, & Iob, *Ipse*, inquit, *vulnerat, & medetur: percutit, & manus eius sanabunt.* Heb. 6. & 7. Iob. 5.

k In

A k *In die illa erit via de Ægypto in Assyrios.*] Significat concordiam & commercium, & spiritualem ac Euãgelicam pacem inter Gentes, quæ erant in Christum crediturę, de qua pace vide ea, quæ supra annotauimus ca. secundo.

l *In die illa erit Israel tertius Ægyptio & Assyrio.*] Hoc est, Erunt Israelitæ sicut Aegyptij & Assyrij, Omnes credentes erunt in vna Ecclesia, *fiet enim vnum ouile, & vnus pastor.* Erit benedictio in medio terræ: non so-
Iere. 10. lùm benedicentur Israelitę, sed etiã Gentes per Christum. Prædicit, fore, vt Gentes essent æquales Iudæis. D

m *Benedictus populus.*] Populus Ægyptiacus anteà maledictus, erit benedictione cumulatus, & Assyrius erit opus manuũ mearum: ita ego eum conuertã, in cuiusq; conuersione clementiam meam magnopere demonstrabo. Et Israel erit hæreditas mea, quia in Iudęa nascar & patiar Fortasse ideò hæ tres regiones singulariter nominantur, & benedicendæ prædicuntur, quia in his creuit magnopere Christi religio, & fuit admirabilis quædam sanctorũ monachorum abundantia.

ANNOTATIO:

i Ciuitas Solis vocabitur vna.] *Hic variant Hebræa exemplaria: Nam in nonnullis pro Sole est* החרס *ha cheres, in alijs verò* ההרס *ha heres. Prior dictio significat Solẽ, vt Iob capite nono:* Qui præcepit soli, & non oritur, *posterior verò cõtritionem, euersionem, & vastationem. Diuus Hieronymus legit cheres* חרס, *Pagninus* הרס *heres. Cum igitur in Hebraicis codicibus sit varietas, quid mirum est in Latinis interpretibus inueniri varietatem? Chaldæus paraphrastes habet:* ciuitas Solis, *quemadmodum est in editione vulgata cum Diuo Hieronymo. Et hæc videtur recta interpretatio: Nam in Aegypto sita erat quædam ciuitas appellata Heliopolis, vt author est Herodotus libro secundo, quam Diodorus Siculus Thebas esse ait. Et Iosephus capite septimo libri secundi Antiquitatũ, & capite quarto libri tertijdecimi eam in Aegypto sitam es-*
B *se asserit. Quod à diuinis literis non discrepat. Est autem perspicuum* ἡλιόπολιν *Latinè sonare Solis ciuitatem. Inuenies hoc nomen Genesis cap. quadragesimoprimo, vbi scriptum est Putipharem Ægypti fuisse sacerdotem Heliopoleos. Cum versione communi, & Chaldæa paraphrasi, & Diuo Hieronymo, concordat Symmachi versio. Quare ea est meo iudicio tenenda: Non enim solum magnorum scriptorum authoritate fulcitur, sed etiam admirabilem in spirituali intelligentia habet doctrinam. Ait propheta in hac Aegypti ciuitate tantã fore conuersionem, vt relictis idolis, & Aegyptio sermone, vnum Deum colerent, linguáque Chananitica loquerentur. Fieri non potest, vt ciuitas Aegypti, hoc est anima tenebris circumfusa, atque errorum scelerumq; caligine cooperta, ad Deũ conuertatur, nisi fuerit diuini Solis radio illustrata Solisque ciuitas appelletur. Sed si hoc nomen scribatur litera sine potius aspiratione ha* ה, *deriuatur à verbo* הרס *haras, quod significat destruere & conterere, vt apud nostrum Prophetam cap. quartodecimo:* Vrbes eius destruxit. *Et in Psal. quinquagesimooctauo:* Deus cõteret dẽtes eorũ *Ideò potest verti:* Ciuitas cõtritionis siue euersionis, *neque sine mysterio.*
similitudo *Vt enim oportet corrumpi veterem phœnicem, vt aiunt, incẽdioque flagrare, vt noua oriatur, sic oportet hominem veterem conteri & corrumpi, vt nouus renouetur. Ait enim Apostolus in epistola sua secunda ad Corinthios:* Licet is, qui foris est, noster homo corrumpatur, tamen is, qui intus est, renouatur de die in diem. *Et ad Romanos scribens ait:* Rom. 12.
Nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri. *Et ad Colossenses:* Mortificate ergo mẽbra vestra, quæ sunt super terram, *& paulò post:*
Coloss. 3. Expoliãtes vos veterem hominem cum actibus suis, & induẽtes nouum eum, qui renouatur in agnitione E
Dei, secundum imaginem eius, qui creauit eum. *Et in*
1. Cor 5. *prima ad Corinthios:* Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio. *Et ad Ephesios:* Deponite vos secũ- Ephe. 4.
dum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris, renouamini autem Spiritu mentis vestræ, & induite nouũ hominem, qui secundum Deum creatus est, in iustitia & sanctitate veritatis. *Quemadmodum igitur illa Aegypti ciuitas erat conterenda, vt Deum piè coleret, sic homo, vt Deo obtemperet, sanctáque religione veneretur, debet seipsum conterere, datéque operã, vt ratio conculcet & retineat appetitus, ne modum trãseuntes, & obedientiam abijcientes, animũ perturbent, eiusque constantiam à sua sede & statu deijciant.*

Argumentum capitis XX.

Prædicitur Aegyptiorum & Aethiopum captiuitas Idem est argumentum huius capitis & duorum præcedentium est enim hoc caput quasi conclusio illorum.

CAPVT XX.

C IN a anno quo ingressus est Thartan in Azotum, cùm misisset eũ Sargõ rex Assyriorum, & pugnasset contra Azotum, & cepisset eam: in tempore illo a locutus est Dominus in manu Esaiæ filij Amos, dicens: Vade, b & solue saccum de lumbis tuis, & calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et c fecit sic vadens nudus, & discalceatus. F
Et dixit Dominus: Sicut ambulauit seruus meus Esaias nudus & discalceatus, d triũ annorũ signum & portentum erit super Aegyptum, & super Aethiopiam: sic minabit rex Assyriorũ captiuitatem Ægypti, & transmigrationem Aethiopię, iuuenem & senem, e nudam discalceatam, discoopertis natibus ad ignominiam Aegypti. f Et timebunt & a confundentur ab Aethiopia, spe sua, & ab Aegypto gloria sua. Et dicet g habitatio insulæ huius in die illa: h Hæccine erat spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, vt liberarent nos à facie regis Assyriorum? & quomodo effugere poterimus nos?

EXPLANATIO.

a *In anno quo ingressus est Thartan in Azotum.*] Azotus, vt refert Iosephus Hebræus, vrbs fuit Palæstinæ, quã expugnauit Thartan dux Sennacheribi Assyriorum regis, qui hîc Sargon appellatur: habebat enim Sennacheribus, vt annotauit Diuus Hieronymus, multa nomina. Huius Thartanis meminit scriptura libro quarto Regũ capite decimooctauo. Anno igitur quo Azotus fuit capta, præcepit Deus Esaiæ, vt depone-

A ter tunicam facceam, qua induebatur, & calceamenta tolleret de pedibus suis, quod Esaias fecit in signũ nuditatis futuræ Ægypti & Aethiopiæ, quæ regiones fuerunt tribus annis ab Assyriis euersæ. Et Aegyptij ac Aethiopes, qui ex prælio euaserunt, fuerunt capti, & ab Assyriis in Assyriam adducti, vbi nudi, vestibus & calceamentis spoliati, in summa ignominia versabantur. Hoc vaticinatus fuit Esaias, vt viderent Iudæi vastandos esse Aegyptios, in quibus spem suam collocauerant & ad quos contempto & derelicto Deo confugere decreuerant.

b *Solue saccum de lumbis tuis.*] Hic erat habitus prophetarum populi delicta plangentium, & propria corpora cilicio domantium.

c *Et fecit sic vadens nudus, & discalceatus.* Aspice Prophetæ obedientiam. Erat Esaias illustri loco natus, vir nobilitate & authoritate præstanti, & non erubuit nudus incedere: nihil enim honestius & illustrius iudicauit, quàm Dei præceptis obedire. Sunt qui existiment hæc in visione imaginaria gesta fuisse. Diuus tamen Hieronymus realiter inquit contigisse quemadmodum litera sonare videtur. Existimo tamẽ eum ita fuisse nudum, vt verendas partes tectas habuerit.

d *Trium annorum signum.*] Hoc est, Hæc nuditas Prophetæ erit signum euersionis Aegyptiorum, & Aethiopum ipsis Aegyptiis opem ferentibus, quæ durabit tribus annis, quibus Aegyptus & Aethiopia B vastabuntur. Vel indicat illam euersionem venturam esse transactis tribus annis. Fortasse ter nudus incessit vates.

e *Nudam & discalceatam.*] In ipsa transmigratione ibunt Aegyptij & Aethiopes vestibus & calceamentis nudati, tam iuuenes quàm senes. Perpende: Aegyptij, hoc est tenebris circumfusi Pharaoni, hoc est dæmoni seruientes, captiui ducuntur ab Assyriis, hoc est à peccatis. Est enim peccatum vilis quædam & infamis captiuitas, in qua omnes detenti nudi sunt, veræ dignitatis vestibus & ornamentis priuati. At qui charitate sunt præditi, soli sunt veste nobilissima induti. Hæc est vestis illa de qua Christus apud Matthæum, *Amice*, inquit, *quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem?* Et Apostolus Petrus, *Charitas*, inquit, *operit multitudinem peccatorum.* Et Dauid in Psalmo: *Beati*, inquit, *quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.* Charitas enim operit & tegit: vnde qui sine ea sunt, meritò nudi dicuntur, quod significans Diuus Ioannes dicebat cuidam in Apocalypsi: *Nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus.* Ideò ait scriptura primos nostros parentes, C cùm in peccatum inciderunt, cognouisse se esse nudos. Quamuis enim ante peccatum nudi essent, habebant tamen pro vestimento diuinam quandam dignitatem, quam, si in illo fœlici statu permansissent, non amisissent, quin potius fuissent semper admirabili quadam gloria cumulati. At cùm Dei præceptum transgressi sunt, erubuerunt, & fuerunt hac veste nudati, & senserunt anxios timores, inanes solicitudines, aliásque perturbationes, quæ in eos tanquam procellæ & tempestates irruerunt. Est igitur charitas diuina quædam vestis. Hæc est vestis illa, qua Elias operuit Elisæum, quem inuenit arantem. Hac enim indutus Elisæus combussit aratra, in quorum igne coxit duos boues, quos occidit, & statim secutus est Eliam, qui super eum pallium proiecerat. Quid per Elisæum terram colentem intelligitur, nisi peccator terrenis operibus implicatus? Quid per Eliam igneo curru cœlum ascendẽtem, nisi Christus charitate inflammatus, in cœlum assumptus? Cùm Christus peccatorẽ cooperit pallio diuinæ gratiæ, statim homo

Matth.22.
1.Petr 4.
Psal.31.
Apoc 3.
Gen.3.
3.Reg.19
Figura.

terrena ac turbulenta negotia, & impia commercia D relinquit: & iuga boum, hoc est, mundi vincula, & nefarios labores, contemnit, comburit aratra, hoc est instrumenta peccandi: & boues, qui iuga mundi portabant, occidit, & coquit aratrorum igne, hoc est, appetitus interfecit, & seipsum occidit igne contritionis peccatorum, ita vt iã ipse qui anteà erat nõ viuat, sed sit Deo immolatus. Non viuat homo carnalis, sed spiritualis, non homo terrenus, sed cœlestis, quemadmodum de seipso Diuus Paulus dicebat: *Viuo autem iam non ego, viuit in me Christus.* Ille Paulus qui anteà viuebat, erat in cruce immolatus, iuxta id quod ipse dicebat: *Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.* Aspicis itaque quid profuerit Elisæo pallium illud, quo fuit ab Elia indutus, per quod charitas significatur, sine qua Aegyptij nudi & discalceati dicuntur. Hi, qui pascha Domini celebrabant, calceati erant, vt in libro Exodi referunt diuinarum literarum monimenta: at Aegyptij scelerum vinculis astricti, erãt pedibus nudi, quoniam verum pascha dignè non comedebant. *Pascha enim nostrum*, vt ait Apostolus, *immolatus est Christus, quem ipsi non sequebantur*, per quos nefarij omnes mortiferis sceleribus vulnerati intelliguntur. Cæterùm litera poterit ita ordinari: Sic minabit rex Assyriorum captiuitatem, & transmigrationem nudam & discalceatã, hoc est, Aegyptios, & Aethiopes nudos & discalceatos.

E f *Et timebunt, & confundentur.*] Sensus est: Cadent Iudæi animo, & pudore afficientur, videntes captiuos, afflictos, & ærumnosos Aegyptios, quibus ipsi fidebant, & quorum auxilio gloriabantur.

g *Habitator insulæ huius.*] Insulam appellat Hierosolymam, quia erat fluctibus Assyriorum concussa, & bellis ac periculis circumagitata. Alij per insulam totam Iudææ terram intelligunt, quòd mari alluatur: nam ab occasu cingitur mari mediterraneo, à meridie verò mari Galilææ. Fortasse insula appellatur Hierosolyma, respectu Babylonis, quam in sequenti capite Propheta appellat mare, ob eius incredibilem magnitudinem.

h *Hæc erat spes nostra.*] Verba sunt Iudæorum Aegyptios vastatos ignominiáque affectos videntium. Videte vbi spem nostram ponebamus, in hominibus qui seipsos liberare non potuerunt. Damascus in qua Israel spem posuerat fuit euersa. Iudæa fidit Ægypto, fuit Aegyptus vastata. Aegyptij confugiebant ad Aethiopes, at Aethiopes fuerunt ab Assyriis superati. Assyrij victoriis ac triumphis elati, viribus suis gloriã suam tribuentes, victi fuerunt à Babyloniis. Babylonij impietate & insolentia gloriantes, & Iudæos in F misera & acerba captiuitate retinentes, fuerũt à Medis & Persis grauiter oppressi, & amplissimis opibus spoliati, & ita miseri ex alto apparentes, sed falsæ dignitatis gradu præcipites ruerunt. Persæ & Medi fuerunt ab Alexandro contriti & deleti. Alexander verò superbia elatus periit veneno, eiúsque regnum fuit diuisum & scissum. Vide Dei iudicia, humanarúmque rerum mutationes. Quod fretum tot habet vicissitudines? Qui mensis Martius tot habet florum ac colorum varietates? Quæ rota facilius mouetur quàm mundus? Vt enim sæpenumerò contingit, in magna aëris tranquillitate oriri repentè sæuam & horribilem tempestatem, sic in statu fœlici rerúmque gestarum gloria florenti, successibus prospero flatu & ad voluntatem fluentibus, incidunt sæpissime acerbissimæ rerum perturbationes, luctuosissimæ calamitates, incredibiles malorum omnium procellæ. Quare non debemus mundo fidere, nec eius prosperitatem firmam & stabilem putare.

Gal.2.
Gal.6.
Exod.12.
1.Cor.5.
Simile.

ANNO.

A D

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XX.

1 Locutus est Dominus In maou Esaiæ.] *Pro in manu est in Hebraico* ביד *beiad: quod significat in manu, quemadmodum vertit interpres noster. Potest etiam verti.* Per manũ Esaiæ, *quemadmodum habet versio Pagnini. Et quoniam dictio iad, quæ hoc in loco est, significat Prophetiam, vt in annotationibus in caput octauum explicui, poterat verti:* Locutus est Dominus per Prophetiam Esaiæ, *hoc est, per Esaiam Prophetam. Eodem modo illud Malachiæ capite primo, vbi editio vulgata habet:* Onus verbi Domini ad Israel in manu Malachiæ: *poterat etiam verti:* per Prophetiam Malachiæ. *Quasi diceret: Sequitur grauis & criminatoria oratio ad Israelẽ, quã Deus locut⁹ est per Prophetã Malachiã.*

2 Confundentur ab Aethiopia spe sua.] *Hoc est, in qua spem suam posuerant. Pagninus vertit:* Pudore afficiẽtur ab Aethiopia aspectu suo *Id est, in quam oculos coniiciebant, ob eo pendentes, & auxilium expectantes. Potest verti:* Suffundẽtur ab Aetiopibus, in quos respiciunt. *Quæ omnia in idem recidunt. Solemus enim in eos oculos conijcere, à quibus opem expectamus: vnde aspectus pro spe & confidentia ponitur.*

Argumentum capitis XXI.

Prædicit diuinus vates euertendam esse Babylonem à Persis & Medis, Idumæam autem & Arabiam ab Assyriis & Chaldæis. Pertinet autem huius capitis prima pars ad caput tertiumdecimũ & quartumdecimum, in quibus etiam fuit Babylonis vastatio prænuntiata. Vaticinatus toties Esaias de Babyloniorum excidio, quoniam ab eis erant Iudæi vastandi & in acerbam captiuitatem adducendi.

CAPVT XXI.

ONus [a] deserti maris. [b] Sicut turbines ab Aphrico veniunt, de deserto venit, de ter- E
B ra horribili. [c] Visio dura, nuntiata est mihi: [d] qui [e] incredulus est, infideliter agit: &
qui depopulator est, vastat. [e] Ascende Elam, obside Mede, omnem gemitum eius
Abac 2.a cessare feci. [f] Propterea repleti sunt lumbi mei dolore, angustia possedit me, sicut
Ione.3.d. angustia parturientis: corrui cùm audirem: conturbatus sum; cùm viderem. Emarcuit cor
meum, tenebræ stupefecerunt me: [g] Babylon [a] dilecta mea posita est mihi in miraculum.
[h] Pone mensam, contemplare in specula: comedentes & bibentes, surgite principes, arripite clypeum. Hæc enim dixit mihi Dominus: [k] Vade & pone speculatorem: & quodcunq;
viderit annuntiet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, & ascensorem cameli: & contemplatus est diligenter multo intuitu. Et clamauit vt leo. super speculam Domini ego sum, stans iugiter per diem: & super custodiam meam ego sum, stãs totis noctibus.
[l] Ecce, iste venit ascensor vir bigę equitum, & respondit & dixit: Cecidit cecidit Babylon,
Abac 2.d & omnia sculptilia deorum eius contrita sunt in terram. Tritura mea, & filia areę meæ quæ
Iere.51.a. audiui à Domino exercituum Deo Israel, annunciaui vobis.
Apoc.14.b

EXPLANATIO.

a *Onus deserti maris.*] Solent Prophetæ ea, quę verbis obscuris, & explicatu difficilibus scripserunt, posteà apertius explanare. Id quod hoc in loco fecit Esaias.
G Esset enim non parua difficultas in expositione principij huius capitis, nisi ipse vates posteà explicaret, hoc mare desertum, cuius onus viderat, esse Babylonem, cùm ait: *Cecidit cecidit Babylon.* Ex quo perspicuum est per mare desertum Babylonem sine dubio significari. Et cùm onus significet Prophetiam, in qua prædicitur dolor & afflictio, sensus horum verborum hic est: Sequitur vaticinium, in quo Babylonis calamitas prænuntiatur. Diuus Hieronymus existimat appellari Babylonem mare ob eius magnitudinem, & multitudinem habitantium. Fortasse ideò scriptura hoc tropo vtitur, quia quemadmodum mare multa in se flumina recipit, sic Babylon multa regna. Desertum appellatur ab officio, quod alia regna deserta faceret. Vel quia erat in solitudinem redigenda Sic apud Ieremiam capite quinquagesimoprimo, vbi hæc Babylonis euersio prænuntiatur, ait Deus: *Desertum faciam mare eius, & siccabo venam eius, & erit Babylon in tumulos, habitatio draconum, stupor & sibilus, eò quòd non sit habitator.* Potest fortasse appellari mare, quòd mare sit inquietum, sæuum, & tempestuosum: perspicuum est enim fuisse Babylonios superbos, immanes, & procellas ac tempestates in alias nationes mouentes & excitantes. Ita dictum est in Psalmo: *Sonuerunt & turbatæ sunt aquæ eorum.* Vbi immanitas & concitata vis impiorum aduersus fideles mari procelloso, & vndarum impetu montes concutienti comparatur. Psal.45. F

b *Sicut turbines ab Aphrico veniunt.*] Verba sunt Babylonis, quam Esaias facit loquentem, & calamitatem suam explicantem, ac si diceret: *Venit mihi hæc calamitas & vastitas de deserto, & terra horribili*, hoc est, de Persia & Media, quemadmodum veniũt turbines & procellæ flante vento Aphrico. Significat Propheta esse Babylonem vastandam subitò & vehementi cum tumultu, à Cyro & Dario regibus. Possunt esse verba ipsius Prophetæ. Est autem Aphricus ventus flans à parte Meridionali inter Austrum & Zephyrum, cuius meminit iis verbis Horatius in Odis: *Luctantem Icariis fluctibus Aphricum.* Cæterum poterit hoc in loco verti pro ab Aphrico à Meridie, hoc enim nomen negeu, quod hîc ponitur, Meridiem etiam significat, vt Genesis capite vigesimooctauo *Dilataberis ad Orientem, & Occidentem, & Septentrionem, & Meridiem*: & quoniam ventus Auster flat à Meridie, ponitur etiam pro Austro, vt Iosue cap. decimoseptimo: *Ephraim fit ab Austro*, & Esaiæ cap. tri-

A gesimo: *Onus iumentorum austri.* Sed quoniam ventus Aphricus parum distat ab Austro, &c. vt diximus, inflat à Meridie, verrit noster interpres: *Sicut turbines ab Aphrico*, pro quo Pagninus transtulit *Austrum*.

c *Visio durannuntiata est mihi.*] Id est, Prophetia de Babylonis euersione, quam ego mentis oculis aspexi.

d *Qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat.*] Medos & Persas appellat incredulos, & depopulatores, quos dicit infideliter, hoc est immaniter & impiè Babylonem vastaturos. Fortasse ideò dicit, *Infideliter agit*, quia cùm Cyrus amicus esset regis Babylonis, fidem fregit, eique bellum crudelissimum intulit. Sunt qui dicant Cyrum pacem finxisse cum rege Babylonis, & sic eum dolo & fraude interfecisse, cùm esset ab eo ad conuiuium inuitatus Capite quinto Danielis scriptum est, Baltasarem regem Babyloois fecisse magnum conuiuium, & eadem nocte fuisse interfectum, successisséque in regnum Darium Medum. Vbi nulla fit mentio Cyri, quòd iunior esset auunculo suo Dario Medo, Artaxerxis filio. Sed in eodem capite scriptum est vaticinatum fuisse Danielem regnum Babylonicum dandum esse Medis & Persis: nam Darius fuit Medus, Cyrus autem Persa, qui posteà imperauit.

e *Ascende Elam, obside Mede.*] Verba sunt, quæ vates audiuit, quibus Deus Elamitas & Medos inspirauit, vt Babylonem oppugnarent, & euerterent. Sensus

B est: Parate bellum, & Babylonem obsidete vos ô Elamitæ & Medi. Ne timeatis eius fortitudinem & munitionem: nam omnem gemitum & dolorem, quem alus nationibus inferebat, cessare faciam, iam amplius neminem affliget, quoniam à vobis funditus euertetur. Elam ciuitas est Persidis, sed pro tota Perside accipitur. Appellantur etiam Persarum principes Elamitæ, ab Elam filio Sem, vt ait Iosephus. Id quod dicit: *Omnem gemitum eius cessare feci*: potest etiam habere hunc sensum: Tantus erit Babylonis timor, vt ne gemitum quidem audeat liberè proferre.

f *Propterea repleti sunt lumbi mei dolore.* Verba sunt Prophetæ, qui pietate motus perniciem Babyloniorum dolebat. Sunt qui dicant verba esse Baltasaris, vel vt in aliis codicibus inuenitur, Balthasaris regis Babylonis. Cæterùm lumbos impleri dolore, significat imbecillitatem & fragilitatem, sicut contrà lumbos succingere strenuitatem & fortitudinem significat.

g *Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum.*] Hoc est, in admirationem. Si verba sunt Balthasaris,

C apertus est sensus: si autem sunt Prophetæ, dicendum est, Babylonios esse ab eo dilectos quatenus proximi erant, & à Deo creati, non autem quatenus improbi & infideles. Eos enim, quatenus tales erant, detestabatur sanctus vates, non eorum naturam oderat, sed malitiam. Rex Dauid omnes homines diligebat, & tamen dicebat: *iniquos odio habui, & legem tuam dilexi* D
& alio in loco: *Odiui Ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo*, & alibi: *Nonne qui oderunt te Domine oderā:* Psal. 118.
& super inimicos tuos tabescebā? perfecto odio oderā illas, & Psal. 25.
inimici facti sunt mihi. Aspicis igitur sanctum regem, Psal. 138.
qui omnes homines amore prosequebatur, iniquos, qua ratione tales erāt, odio habuisse, eorúque scelera fuisse detestatum.

h *Pone mensam.*] Alludit ad conuiuium, quod Rex Babylonis fecit eo die, quo interfectus est.

i *Contemplare in specula.* Cùm paratum esset conuiuium, missus est speculator, qui videret ex specula num inimici vrbem inuaderent, qui videns eos adoriri ciuitatē, alloquitur Babylonios comedentes, exclamans vt surgerent, & arma arriperent. Potest hoc ita explanari: Instrue mensam tu ô Babylon, & contemplare in specula, hoc est, in scriptura manus scribentis, quæ mirabiliter in pariete apparuit, vt est apud Danielem quinto capite. Et vos ô Medi & Persæ, qui cum rege Babylonis accumbitis, surgite ad occidendum regem.

k *Vade & pone speculatorem.*] Verba sunt Dei Prophetam alloquentis: Vade tu ô Esaia, & pone te speculatorem, & quęcunque hic speculator viderit annunciet. Et vidit currum. Nunc loquitur Esaias. Et hic speculator, hoc est, ego ipse, vidi currum duorum equitum, & trahebat currum asinus & camelus. Hi duo equites erant Cyrus Rex Persarū, & Darius Rex Medorum, duo animalia, quæ currū trahebant, erant E
duo exercitus, nempe Medorum & Persarum. Per asinum intelliguntur Persæ, qui ante Cyrum neglecti, in obscuritate iacebant, per camelum Medi, qui semper fuerunt in omnium gentium luce & celebritate constituti. Et speculator ille, qui mentis oculis hæc aspexerat, clamauit vt leo. Quis autem esset hic speculator explicat, esse seipsum, dicens: *Super speculam Domini ego sum stans iugiter per diem, & super custodiam meam ego sum stans totis noctibus:* Quibus verbis indicat Propheta se positum esse veluti in specula, ex qua videret spiritu prophetali ea, quæ erāt ventura, Deiq; imperio diebus ac noctibus obediret, vt ea, quę Deus præciperet, loqueretur, & literis mandaret. Indicat præterea diuinos vates esse speculatores, iuxta id quod apud Ezechielem ait Deus: *Fili hominis speculatorem dedi te.* Id autem quod dicitur: *Exclamauit vt leo*, potest habere hunc sensum: Exclamauit speculator dicens: Venit Cyrus vt leo.

l *Ecce iste venit ascensor.*] Hæc sunt quæ clamabat speculator, nimirum ipse Propheta Esaias: Ecce venit Cyrus contra Babylonem, quæ erat vastanda, & omnia F
eius idola conterenda. Meminit idolorum, vt perpenderent Iudæi quàm fragilia adiumenta quæsiissent, nempe idola, quæ erant confringenda, & pedibus conculcanda.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in
CAPVT XI.

1 Qui incredulus est, iofideliter agit: & qui depopulator est, vastat] *In Hebræo est in hunc modum:* הבוגד בוגד והשודד שודד *haboghed boghed ve-haxodhedh. Duo tantum sunt verba bis posita: vnum est bagbad, quod significat infideliter agere, siue præuaricari, vt Ieremia capite duodecimo:* Bene est omnibus qui præuaricantur, & iniquè agunt: *alterum est xadhad, quod significat vastare, vt Ezechielis trigesimo secundo:* Et vastabunt superbiam Ægypti. *Ideò potest verti:* Qui infideliter agit, infideliter agit: & qui vastat, vastat: *vt sit sensus, Cyrus, qui in alios infidelis est, etiam Babylonis fidem violabit: & qui alias regiones vastat, etiam Babylonem vastabit. Cyrum fœdifragum & immanem appellat, quia inuitatus à rege Babylonis eum paratis insidiis interfecit. Deberet certè regi, qui eum in ædem recipiebat fidem etiam seruare. Septuaginta verterunt:* Præuaricator prȩuaricatur, & iniquus inique agit. *Potest ita verti:* Irruit sceleratus in sceleratum, vastatórque in vastatorem, *hoc est, Cyrus in Balthasarem Babyloniorum regē.*

Baby-

D

A 2 Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculū.] *Pro Pabylone est in Hebraico* נשף *nexaph, qua dictio significat caliginem, rem caligine circunfusam, noctis initium, & ipsam noctem. Et quoniam Babylon apellatur caligo, monsque obscurum & caliginosum, vt capite tertio decimo ostendimus, vbi pro caliginosa est in Hebræo* נשפה *nixpah, ideo diuus Hieronymus rectè pro caligine hoc in loco vertit Babylonem. Potest verti:* Nox à me desiderata versa est mihi in horrore. *Velita:* Caligo desiderij mei facta est mihi in pauorem. *Idem enim nomen miraculum, pauorem, & horrorem significat. Soles hebraismus rem dilectam appellare rem desiderij. Pagninus vertit:* Noctem amabilem mihi posuit in paoorem. *Et ita sunt verba Baltasaris, seu vt in nonnullis codicibus inuenitur, Balthasaris regis Babylonis. In ea enim nocte, qua magnum incundumque conuiuium fecerat, vidit digitos scribentes in pariete verba suam perniciem significantia, vt est apud Danielem quinto ca. Ait igitur:* Nox illa, *qua statueram animum remittere, delitijsque affluere, versa est mihi in mœrorem & calamitatem. Tales sunt mundi voluptates & oblectationes. Quo tempore rex ille Babylonis lætitia gestiebat, neque erat illi quicquam magis in optatis, quàm vt omnes secum gaudio perfunderentur, fuit regno spoliatus, immanitérque occisus. O falsam spem, ô volucrem variámque vicißitudinem, ô cæcam cupiditatem, ô præposteram gratulationem, quàm subitò ea, in quibus solent mortales spem suam vanè locare, ex lætitia & voluptate in luctum atque lachrymas conuertuntur.*

Tritura [a] mea & filia areæ meæ, quæ audiui à Domino exercituum Deo Israel annuntiaui vobis. [b] Onus [3] Dumah. [c] Ad me clamat ex Seir. Custos quid de nocte? custos quid de nocte? [d] Dixit custos: Venit manè & nox. Si quæritis quærite: conuertimini & venite. [e] Onus in Arabia. [f] In [a] saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim. Occurrentes sitienti ferte aquam: qui habitatis terram Austri cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, à facie gladij imminentis, à facie arcus extenti, à facie grauis prælij: quoniam E
B hæc dicit Dominus ad me: [g] Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarij, & auferetur omnis gloria Cedar. [h] Et reliquiæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: Dominus enim Deus Israel locutus est.

a *Tritura mea & filia areæ meæ.*] Apustrophe est ad Hierosolymã, quã appellat trituram, quòd esset moltis afflictionibus triturata, & oppressa, qua ratione eam etiã appellat filiã areæ: est enim area, vbi frumẽta arescunt & terũtur, de qua ait Virgilius primo Georgicorum libro: Area tum primùm ingenti est æquãda cylindro. Vel quia templũ Salumonis ædificatũ est in area Ornæ, vt est in libro secundo Paralipomenon mãdatũ memoriæ, & libro primo c. vigesimu primo, & 2. Regum cap. vltimo, ideò voluit Hierosolymam filiam areæ appellare. Est igitur sensus: Crede ô Hierosolyma iis, quæ de euersione Babylonis vaticinatus som, nam Deus est qui loquitur, qui nunquam fallit. Vel sunt verba Dei dicentis, Babylonem futuram esse trituram & aream, hoc est conquassandam & conculcandam esse ab hostibus, sicut frumentũ in area conteritur & trituratur. Prima interpretatio est diui Hieronymi. Tu verò perpende Hierosolymam ciuitatem sanctam, homines in visione pacis, in Sione, hoc est,
C in alta contemplationis specula collocatos, trituram
Simil. appellari, & filios areæ Dei. Nam quemadmodum triticum, qood est in borreum recondendum, prius à bobus trituratur, vt ab eo excutiantur paleæ, & ipsum purũ remaneat: sic viri io hoc mundo variis afflictionibus teruntur, multísque inuidiæ telis expositi, atq; infinitis calamitatib⁹ oppressi à bobus, hoc est, à sceleratis, veráq; sapientia carentibus conculcantur, vt sic mundi & purificati, nodi à paleis & terrenis affectibus, in horrea Christi, hoc est, in cœlestes mansiones reconditi, diuina visione in æternum fruantur. Aspicis igitur esse hunc mundum afflictionum aream, cœlom autem iustorum cellarium.

b *Onus Duma.*] Duma regio est Idumææ, iuxta quam sunt montes Seir, hoc est pilosi & hispidi hominis, qui fuit Esau. Seir enim pilosum significat. Pro Duma vertunt lxx. Idumæã. perspicuum est enim, Idumæam esse regionem Esau, quæ qoòd ille Edom vocabatur, tale nomen accepit. Diuus Hieronymus existimat hanc Idumææ captiuitatem factam fuisse ab Assyriis, aut à Nabuchodonosore. Quæ autem fuerit huius vastationis causa, aperit Amos Propheta capite primo ita dicens: *Super tribus sceleribus Edom, & super quatuor non conuertam eum, eò quòd persecutus sit in gladio fratrem suum, & violauerit misericordiam eius, & tenuerit vltra furorem suum, & indignationem suam seruauerit vsque in finem.* Vbi vides ideò Idumæus fuisse afflictos & vastatos, quia cum Iudæos amore prosequi deberent, hostili odio persecuti sunt. Eam ob causam dicebat diuinus Psaltes: *Memor esto Domine filiorum Edom in die Ierusalem.. Qui dicunt, exinanite, exinanite vsque ad fundamentum in ea.* Psal. 137. Quibos verbis Propheta precator mala Idumæis, Babylonios aduersus Hierosolymam excitantibus, vt eam funditus euerterent. Lege Ieremiam capite quadragesimonono, Ezechielem capite vigesimoquioto, & Abdiam capite primo, vt hanc vaticinationem plenius intelligas.

c *Ad me clamat ex Seir.*] Quoniam qui clamat patitur, significat his verbis diuinus vates Idumæorum afflictionẽ. Figura est metalepsis satis in diuinis literis frequens, quãdo vnum ex alio significatur. Hæc verba sunt Dei qoasi dicẽtis, Habitatores montium Seir calamitatibus oppressi ad me clamant diceotes: Custos quid de nocte? Custos quid de nocte? Hoc est, Tu F
ô Deus qui eos qui ad te confugiunt costodis, & tueris, quare nos non protegis ab hac calamitatũ oocte?

d *Dixit custos: Venit manè & nox.*] Clamantibus Idumæis respondet Deus: Aliquando vobis luxit manè prosperitatis, nunc verò accedit & incubat atra nox afflictionis. Vos autẽ manè, dum res vobis ad volũtatem fluunt, estis mei immemores, nocte aotẽ caliginis & doloris me ore inuocatis. Igitur si quæritis quærite. Si meũ auxilium imploratis in ærumnis, implorate etiam in gaudiis. Si vultis vt vobis opem feram, coouertimini ad me toto vestro animo, & ad me properate. Non ore, sed animo etiam meipsum quærite, & ego vos ab ærumnis, in quibus versamini, liberabo. Vbi aspicis ideò nos non esse aliqoando à Domino exauditos, & à calamitatibus ereptos, quia Deũ toto animo oon inuocamus. Ait enim scriptura Deoteronomij capite qoarto: *Cum quæsieris Dominum Deum tuum, inuenies eum, si tamen toto corde quæsieris, & tota tribulatione animæ tuæ.* Intuere quàm vtilis sit afflictio. Vt enim in machina quam nostri Bõbardam vocant, ignis proiicit longissimè pilam vehemẽti impetu cõ- Simile.
citatam, sic afflictio eleuat feruentem orationem vsque ad interiora cœli. Ideò dicit: *Venit manè & nox.*

à

A Quasi dicat: Quæritis me in afflictione, non autem in lætitia. Narrat Pomponius Mela lib. 1. cap. 8. esse in Cyrenaica prouincia fontem admirabilem media nocte feruentem, meridie verò frigidissimum, qui solis fons appellatur. Tales nos absque dubio sumus: nam meridie prosperitatis tepescimus, nocte autem afflictionis igne diuini amoris inflammamur.

Similis.

e *Onus in Arabia.*] Arabia est regio Asiæ maioris, inter Iudæam & Ægyptum, & est in tres partes distributa, in Arabiam Fœlicem, Petræam, & Desertam. Et quanuis Arabia cõplectatur Ammonitas, Moabitas, Idumæos, Ismaelitas, hoc in loco solùm agitur de ea, in qua habitant Ismaelitæ, qui sunt Cedareni progeniem ab Ismaele ducentes, qui falso nomine dicuntur Sarraceni, cùm potius Agareni dici debeant. Hi ob eam causam victi & vastati fuerunt, quia nullam benignitatem Iudæis ad eos confugientibus ostenderunt.

f *In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim.*) Verba sunt quibus vates Iudæos profugos, & Hierosolymam ob Babyloniorum obsidionem relinquentes, alloquitur. Vos ô Iudæi fugietis in Arabiam, vbi in saltu & solitudine requiescetis ad vesperam, in itineribus ducentibus ad Dodanim locum in Arabia. Et D statim cõuertit sermonẽ ad Ismaelitas dicẽs: *Occurrentes sitienti ferte aquam, &c.* Quasi dicat: Ne sitis feri & immanes aduersus Iudæorum gentẽ, vestrũ quærentẽ præsidiũ. Ferte aquam populo præ nimio solis feruore sitienti, porrigite illi panem, ne fame deficiat.

B

g *Adhuc in vno anno quasi in anno mercenarij.*] Annus mercenarij appellatur annus certus, & definitus, qui nec minuitur, nec vltra terminum extenditur, qua de re locuti sumus capit. sexto decimo. Est igitur sensus: In vno anno certo & constituto euertetur regio Cedarenorum, & omnis eorum gloria obscurabitur.

h *Et reliquiæ numeri sagittariorum.*] Alludit ad Ismaelem, qui fuit sagittarius, vt diuinæ literæ Genesis capite vigesimo primo testantur. Fortasse Ismaelitæ artem patris sequebantur. Hanc Agarenorum vastitatem & cladem ferunt fuisse ab Assyriis illatam. Sunt qui dicant fuisse à Babyloniis. Fortasse fuerunt Ismaelitæ euersi prius ab Assyriis, & posteà à Babyloniis: & ita illa verba, *Adhuc in anno vno, &c.* intelliguntur de prima euersione: illa autem verba, *Et reliquiæ numeri*, de secunda.

E

ANNOTATIO.

3 Onus Duma.] *Pro Duma est in Hebraico* דומה *Dumah à verbo* דום *dum, quod significat tacere. Vnde dumach significat infernum, vt Psalmo nonagesimo tertio:* Paulominus habitasset in inferno anima mea. *Fortasse ita appellatur, quia ibi tacent damnatorum animæ nullas inter se latos sermones conferentes. Quod significans poeta Latinus ait libro sexto:* Dij quibus imperium est animarum, vmbræque silentes: Et chaos & phlegethon, loca nocte silentia latè. *Poterat verti Psalmus ille:* Paulo minus habitasset in silentio anima mea *vt per silentium infernus intelligeretur. Nomen enim hoc, quod significat infernum, silentium etiam significat, vt ait diuus Hieronymus. Quam ob causam in hoc Esaia loco Aquila pro dumah silentium posuit: acsi diceret Propheta: Video graue pondus super eos, qui silent, quando ea occurrunt, quæ non oportet silentio præterire: graue enim crimen est aliquando tacere & veritatem abscondere. Præterea omnes impij silent, quoniam ad Deum nequaquam clamant: clamantes enim tacent, quo-*

C *niam animo non clamant.* Quoniam tacui, *ait Dauid,*

Psal. 31. inueterauerunt ossa mea, dum clamarem tota die. *Vbi vides eum silere dum clamabat. Contrà verò iusti etiam silentes clamant. Vnde Dominus dicebat Moysi:* Quid cla-

Exod. 14. mas ad me. *cùm tamen ipse taceret. Quoniam quamuis tacebat ore, animo tamen loquebatur, atque penetrabiles voces ardentiáque suspiria cœlum transcendentia effundebat. Qui igitur Deum ore tantum inuocat, ab eo animum habens seuocatum, ne loquitur quidem. Hoc intelligens diuinus va-*

Psal. 118. *tes canebat:* Clamaui in toto corde, exaudi me Domine, iustificationes tuas requiram. *Et alibi:* Tibi dixit

Psal. 26. cor meum, exquisiuit te facies mea, faciem tuam Domine requiram. *Ergo super tacentes, super eos, qui ad Deum toto animo non confugiunt, neque clamant, sed mortiferis labiis inquinati maleficio & scelere pascuntur, videbat diuinus vates onus grauissimum imminere. Quid enim onerosius & grauius quàm iniquitatum multitudo? Hoc est pondus, de quo aiebat vates,* Quoniam iniquita- Psal. 37.
tes meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me. *Poteris etiam per silentium hoc in loco inutile otium intelligere, iuxta id quod ait Sallustium insignis historiographus: Omnes homines qui sese student præstare cæteris animantibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant. Hi vitam silentio transire dicuntur, qui nihil agunt, quod post eorum mortem eos vixisse testetur. Hoc intelligens Hesiodus asserebat otium opprobrium esse, negotium verò minimè. Quam sententiam Socrates approbat apud Xenophontem in libro de eius dictis & factis, ita eam interpretans, vt per otium & silentium vitium intelligat, per negotium verò virtutem. Nam eos tantum aliquid efficere existimat, qui in honestatis studia incumbunt, eos verò otio* F *silentióque ætatem transigere, qui cæcam cupiditatem, temerariam, bonarumque cogitationum expultricem sequuntur. Omnis enim horum memoria aut statim extinguetur, aut sensim obscuratur & euanescit. At illi in silentio non sunt, qui quamuis sileant, tamen de eorum vita haud quaquam siletur: cum ea efficiant, quæ non solum statim non obruuntur, sed potius perpetuis monumentis mandantur. Cæterum pro* דומה *dumah Septuaginta interpretes* Idumæam *transtulerunt.*

a In saltu ad vesperam dormietis.] *Pro ad vesperam est in Hebraico* בערב *baaran, quæ dictio significat vesperam atque Arabiam. Ex quo effectum est, vt alij hoc in loco vesperam, alij Arabiam transtulerint.*

Argumentum capitis XXII.

Describit diuinus vates luctuosum excidium Hierosolymæ à Babyloniis inferendum, eiúsque crudelem vastationem, eorúmque captiuitatem scelere eius & impietate conflatam deplorat. Prædicit hominem impium datorum esse pœnas suarum fraudum, qui contra Dominum suum Ezechiam cum Sennacheribo coniurauit, esséque in eius locum Eliachimum substituendum. Inde sumpta occasione aperit mysterium redemptionis humanæ per crucẽ, quam Christus gloriosam reddidit. Ea enim, quæ erat anteà infame extremúmque supplicium, fuit corpore Christi sacrata & illustris: atque post eius mortem mansit in monte Caluariæ erecta, tanquam illustre trophæum, atque diuinæ victoriæ clarissimum monumentum. Ea gloriemur & muniamur, intelligentes esse illam excellentissimum nostræ dignitatis ornamentum & decus, nostræque salutis certissimum præsidium.

CAPVT

A

CAPVT XXII.

ONus [a] vallis visionis. [b] Quidnam quoq; tibi est, quia ascẽdisti & tu omnis in tecta? [c] clamoris plena, vrbs frequẽs, ciuitas exultãs, [d] interfecti tui nõ interfecti gladio, nec mortui tui mortui bello. Cũcti principes tui fugerũt simul, duréque ligati sũt: omnes qui inuenti sunt, vincti sunt pariter, [e] procul fugerũt. Propterea dixi: [f] recedite à me, amarè flebo: nolite incumbere vt cõsolemini me super vastitate filiæ populi mei. Dies enim interfectionis, & conculcationis, & fletuum Domino Deo exercituum in valle visionis, [g] scrutans murum, & magnificus super montem. Et [h] Elam sumpsit pharetram, currum hominis equitis, & [i] parietem [a] nudauit clypeus. Et erunt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum, & [k] equites ponent sedes suas in porta. Et reuelabitur [l] operimentum Iudæ, & videbitis in die illa [m] armamentarium domus saltus, & scissuras ciuitatis Dauid videbitis; quia multiplicatæ sunt. D

EXPLANATIO.

a *Onus vallis visionis.*] Vaticiniũ annuntians afflictionẽ, onus, vt est à nobis aliis in locis explicatũ, appellatur: Vallẽ visionis appellat diuus vates Hierosolymã, quòd esset prophetarũ domiciliũ: prophetia enim, vt primo capite fusè ostẽdimus, vocatur visio, quasi res certissima, & mentis oculis perspecta. Est igitur horũ verborũ sensus: sequitur vaticiniũ prænuntians calamitatem Hierosolymæ, quam coluerunt diuini vates
B futura videntes. Sed cùm hæc vrbs sita sit in monte Sione ad aquilonarem partem, iuxta id quod est scriptũ in Psalmo: *Mons Sion latera Aquilonis, ciuitas regis*
Psal. 47. *magni*, non parua occurrit dubitatio, cur vallis, & nõ potius mons appelletur. Ad quod respondẽdum existimo, ideò vallẽ appellari, quia adeò erat conculcanda, & delenda, vt nõ mons sublimis, sed vallis abiecta dici mereretur: fuit enim ab hostibus ferro flãmæque exposita, funditúsque deuastata. Vel quia sancti illi, quibus Deus visiones ostendit, & splendore diuinorum mysteriorum illustrat, non sunt in monte superbiæ locati, sed in humilitatis valle constituti.

b *Quidnam quoque tibi est, quia ascendisti & tu omnis in*
Supr. 15. *tecta?*] Solebant Palæstini habere super domos plana tecta, vbi deambulare poterant: quod etiam de Moabitis capite quinto decimo diximus. Ad hæc tecta, ingredientibus hostibus vrbẽ cõfugiebãt Iudæi, vt in illis locis sublimibus se defenderẽt, & inde lapides, tela, aliáque arma missilia in inimicos proiicerent.

c *Plena clamoris.*] Hoc est, Tu, quæ olim, reportatis de Gẽtibus victoriis, triumphare solebas, nunc tuam calamitatem deploras, & lamentis tuum indicas dolorem. Fortasse ideò Hierosolymam plenam clamoris appellat, quia cùm esset populosa, non poterat esse absque magno hominum strepitu & clamore.

C d *Interfecti tui non interfecti gladio.*] Hoc ideò ait, quia obsidionis tempore amisit Hierosolyma magnã hominum multitudinem non gladio, sed fame pereuntium. Et qui se in fugam coniecerunt, direpta ciuitate fuerunt à sagittariis comprehensi, vinculísque ligati. Habes hanc historiam capite vltimo quarti libri Regum. Et Ieremias in Threnis, *Melius*, inquit, *fuit occisis gladio, quàm interfectis fame.*

Thren. 4. e *Procul fugerunt.*] Principes Hierosolymę videntes Babyloniorum obsidionẽ, existimantésq; se non posse eorum impetum sustinere, quadam nocte perforato muro se fugæ mandarunt: at capti à Babyloniis in campis Ierichuntinis traditi fuerunt Nabuchodonosori. Lege Ieremiam capit. trigesimonono, & quartum librum Regum capite vltimo.

f *Recedite a me, amarè flebo.*] Vide quo dolore Propheta vastitatẽ Hierosolymæ deplorabat. Tanto gemitu, tantísq; lamentis plangebat, vt ne cõsolationẽ quidẽ admittere vellet. Videbat vastandam esse patriã suã, & funditus delendã, antiquas possessiones hostiũ direptioni cõmittendas, tẽplum diuino cultui dedicatũ flammis comburendum, ideo acerbissimè angebatur, neque poterat lachrymas continere. Quis esset tam incultus & immanis, qui nõ funderet fluuios lachrymarũ, videns funditus euerti ab infidelibus vrbem illam præclarã, sanctorũ vatum receptaculũ, vbi quondã fides viguerat, ciuitatẽ insignẽ, diuitiarũ copia affluentẽ, rerũ gestarũ gloria florentem, omniq; nobilitate & sapiẽtia præstãtem? Et volẽs Propheta reddere rationẽ suarũ lachrymarum, hanc vastationem inquit quã mentis oculis intuebatur, esse in valle visionis: ac E
si diceret: Si ciuitas aliqua infidelis vastaretur, esset quidẽ tolerabile: sed qui fieri potest vt nõ doleã, summisq; cruciatibus premar, cùm videã incẽdio flagrarẽ mõtẽ illũ Sionẽ, vbi fides quiescere solebat, vbi Deus viris iustis & pietate præstantibus loquebatur, & diuinas visiones ostẽdebat, montẽ illũ celebrẽ, ab hostibus adeò conculcatũ, vt non mõs, sed vallis possit meritissimò appellari? Hinc orta etiam sunt lamenta illa mœstissima intimis gemitibus sociata, & cũ amarissimis suspiriis cõiuncta, quæ Deo dicata, pius ille atque sanctus Ieremias flebiliter canebat. Sed ego existimo hos diuinos vates, cũ hęc deplorabãt, etiam animo intueri miserabilẽ illã euersionẽ & cladẽ à Romanis inferendã, de qua ita ait Iosephus, oculatus testis: Captiuorum quidem omniũ, qui toto bello comprehensi sunt, nonaginta & septem millium cõprehensus est numerus. Mortuorũ verò per omne tẽpus obsidionis vndecies cẽtũ millia. Hæc ille c. decimoseptimo libri septimi de bello Iudaico. Sed sancti vates nõ tam Iudæorũ cladẽ, quã scelera & impietates, ob quas illi in luctuosissimas illas ærũnas inciderũt, deplorabãt. Ita Luc. 19.
quando Christus seruator noster vidẽs ciuitatẽ fleuit super illã, vt diuus Lucas ait, potius ob Iudæorũ ingratitudinem & nefaria facinora, quàm ob murorum F
ruinam & vastitatem lachrymas fundebat.

g *Scrutãs murũ.*] Adesse video diẽ, in quo hostis murũ scrutabitur & rumpet, qui quidẽ dies erit magnificus & iucũdus hostibus nostris super montẽ Sionem ascendentibus. Quidam ita interpretantur: *Clamor vsque ad montem eleuabitur.* Vel sic: *Hostis irruens in murum hortabitur milites, vt ascendant ad Sionem.*

h *Elam sumpsit pharetram.*] Elamitæ coniuncti sunt cum Babyloniis ad euertendam Hierosolymam, & sumptis pharetris, quoniam erant sagittarij, instruxerunt equitatum, & currus bellicos.

i *Parietem nudauit clypeus.*] Afferent Elamitæ clypeos, qui in parietibus ædium suarũ pendebãt, & ita manebit paries nudat⁹. Vel sic: Clypei hostiũ parietes Hierosolymæ nudabũt, hoc est, hostes clypeati nõ solùm muros vrbis, sed etiã domesticos parietes euertent.

k *Et equites ponent sedes suas in porta.*] Describit expugnationem Hierosolymæ, quæ facta est anno Sedechiæ vndecimo, de qua Ieremias sic ait: *Vndecimo anno Sedechiæ mense quarto quinta mensis aperta est ciuitas,* Iere. 39.
& ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, & sederunt in porta media, &c. Sedebant autem in porta ne Iudæi fugientes euadere possent.

l *Operimentum Iudæ.*] Dicunt nonnulli esse templum,

A vbi Iudæi existimabãt se esse operiendos, & ab omni hostiũ oppugnatione liberandos. Et eam ob causam Ieremiæ, aliisque vatibus diem necis destinauerunt, quia sunt ruinam templi vaticinati. Vel loquitur de operimento & velamine, quo sancta operta erãt. Septuaginta habent: *Reuelabunt portas Iuda.* Vbi vides eos per operimentum portas intelligere.

m *Armamentarium domus saltus.*] Domus erat à Salomone condita instromentis bellicis plena & instructa, quæ quoniam erat arboribus circundata, domus saltus siue nemoris appellabatur: vel quia erat ex lignis Libani ædificata. Est igitur sensus: In die illa tota vestra fiducia erit in rebus humanis fixa, & obliti Dei vestri ad domum armorum respicietis, ad eam oculos leuabitis, in ea erit spes omnis vestra collocata. At nihil vobis proderit tam inanis fiducia. De hac domo vide tertium librum Regum capite septimo. D

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXII.

1 Onus vallis visionis.] *Septuaginta habent: Verbum vallis Sion. Quibus verbis ostẽdunt vallem visionis Hierosolymã appellari, quæ est sita in mõte Sionis. Quibus verbis ostẽdit vallẽ visionis Hierosolymã appellari, quæ est sita in mõte Sionis. Præter rationem, quã in explanatione attulimus, cur Hierosolyma vallis visionis appelletur, potest etiam dici, eam ita vocari, quia ibi Dominus visus est, iuxta id quod ait Baruch Propheta: In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Hic est mons ille de quo dixit Dominus Abrahamo, vt in libro Genesis litera diuina testantur: Tolle filium tuum, quem diligis Isaac, & vade in terram visionis, atque ibi offeres eum super vnum montium, quem monstrauero tibi. De quo monte poteris videre ea, quæ suprà annotauimus capite sextodecimo in annotationibus ex Hebræo.*

2 Et parietẽ nudauit clypeus.] *Pro nudare in Hebraico est verbũ* ערר *arad, quod significat nudare & adhærere. Vnde potest verti: Et paries adhæsit clypeus, nempe ad euertendum murum. Thargum enim habet: Et muro adhæserunt clypei.*

Et [a] congregastis aquas piscinę inferioris, & domos Ierusalẽ numerastis, & destruxistis domos ad muniendũ murũ. Et lacum fecistis inter duos muros, & aquã piscinæ veteris, & non
B suspexistis ad eũ, qui fecerat eã, & operatorẽ eius de longè nõ vidistis. [b] Et vocauit Dominus E
Deus exercituũ in die illa ad fletũ & ad planctũ, ad caluitium & ad cingulum sacci. Et ecce
gaudiũ & lætitia, occidere vitulos, & iugulare arietes, comedere carnes, & bibere vinũ. Co-
medamus & bibamus, cras enim moriemur. [c] Et reuelata est in auribus meis vox Domini Sup. 2.b.
exercituũ: Si dimittetur iniquitas hæc vobis [z] donec moriamini: dicit Dominus Deus exer- 1. Cor. 15
cituum. [d] Hæc dicit Dñs Deus exercituum: Vade: ingredere ad eum, qui habitat in taber- Inf. 26.d.
naculo, [e] ad Sobnam prępositum tẽpli, & dices ad eũ: Quid tu hîc? aut quasi quis hîc, quia ex-
cidisti tibi hîc sepulchrum, excidisti in excelso memoriale diligẽter, in petra tabernaculum
tibi? Ecce Dominus asportari te faciet sicut asportatur gallus gallinaceus, & quasi amictum
sic subleuabit te. [f] Coronans coronabit te tribulatione, [g] quasi pilam mitte te in terrã latam
& spatiosam: ibi morieris, & [h] ibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus Domini tui. Et
[i] expellã te de statione tua, & de ministerio tuo deponã te. Et erit in die illa: vocabo [k] seruũ
meum Eliachim filium Helcię, & [l] induam illum tunica tua, & cingulo tuo cõfortabo eum,
& potestatem tuam dabo in manu eius: & [m] erit quasi pater habitantibus Hierusalem, &
domui Iuda. [n] Et dabo clauem domus Dauid super humerũ eius: & aperiet, & non erit qui Iob 12.c.
claudat: & claudet, & non erit qui aperiat. [o] Et figam illum paxillum in loco fideli, [p] & erit Apo. 3.c.
in solium glorię domui patris sui. Et suspendent super eum omnem gloriã domus patris sui,
vasorum diuersa genera, omne vas paruulum à vasis craterarum vsq; ad omne vas musicorũ.
In die illa dicit Dominus exercituum. [q] Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli: &
frangetur, & cadet, & peribit, quod pependerat in eo, quia Dominus locutus est.

C a *Congregastis aquas.*) Obiicit Iudæis dedisse operam ad parãdã ciuitatẽ obsidioni, nulla posita in Deo spe nec fiducia. Congregarunt aquas piscinæ seu cisternę inferioris ad bibẽdũ, & ad diluẽdã terrã ad muros reparandos. Et numerauerunt domos, vt ex illis eas euerterent quæ in obsidione non possent sustentari, & ex eorum lapidibus publica mœnia reficerent: & nonnulla alia fecerunt, vt se ab hostibus protegerent: Dominum autem non inuocauerunt, nec eius auxilium implorarunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris, vt aliis in locis annotauimus.

b *Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletũ & ad planctum.*) Quis vnquã ex catholicis doctoribus talia scripsit? irridẽt insani homines fletũ, & plãctũ, & ciliciũ, cũ hîc habeamus apertissimũ locũ, vbi nos De[us] ad hęc inuitat & vocat. Et apud Ioelẽ, *Conuertimini, inquit, ad me in toto corde vestro in ieiunio, & in fletu, & in planctu, & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra.* (Ioel. 2.) Hoc intelligens Dauid dicebat in Psalm. *Laboraui in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectum meum, & lachrymis meis stratũ meũ rigabo.* (Psal. 6.) Vide quo dolore angebatur, quos cruciatus sustinebat, quos gemitus, quas lachrymas fundebat, ob scelus admissum, diuinam legem violatam. Et alio in Psalmo ostendens corpus (Psal. 101.) suum esse assiduis lachrymis & mœroribus consumptum dicebat: *Percussus sum vt fœnum, & aruit cor meum, quia oblitus sum comedere panem meum.* Et paulò post: *Quia cinerem tanquam panem manducabam, & poculum meum cum fletu miscebam.* Plus est hoc, quàm terrores conscientiæ, quos dicunt hæretici. Sed quid cito duo, aut tria loca? lege totam scripturam, inuenies passim requiri ad pœnitentiam fletum, ieiunium, cilicium, & cætera huiusmodi, quæ hæretici detestantur. Lege veteres illos patres sanctissimos, Ambrosium, Hieronymum, Cyprianum, Augustinum & reliquos, quorum salutarem & excellentem doctrinam Ecclesia catholica amplectitur, & videbis apertissimè omnes eos in hac sententia cõcorditer permanere. Hæc diuus Ambrosius, & multa alia huiusmodi, quæ ibi poteris videre. Diuus Hieronymus in Malachiam habet hæc verba: Qui peccator est, & quem propria conscientia mordet, cilicio pœnitẽtiæ accingatur, & plangat tam sua delicta, quàm populi: atque iterum ingrediatur Ecclesiam, de qua egressus fuerat: & cubet in sacco, vt præteritas delicias, per quas Deum offenderat, vitæ austeritate compenset. Hæc diuus ille Hieronymus. Sed ne longius dilatarem orationem, quàm fortasse par est, vide F

A Sanctuoi Cyprianū sermone quinto de lapsis, & gloriosum Augustinum de vera pœnitentia, aliósque catholicos doctores, vbi de pœnitentia disserunt, & intelliges qoàm falsa, impia, & detestabilis sit hæreticorum de pœnitentia doctrina, quàm contraria scripturæ diuinæ, & omnibus viris catholicis, & quàm repognans ipsi veritati. Est præterea hoc in loco animaduertenda Dei misericordia, qui eos vocabat ad pœnitentiam, quos eum non audituros esse sciebat. Vt enim fons perennis aqoas fundit, etsi nemo bibat ex illo, sic Deus eos vocabat, quamquam ipsi ad fontem diuinæ pietatis accedere nequaquam vellent. Emittebant diuini vates pias & quetibnndas voces, hortabantur Iudæos ad pœnitentiam, pietatem, & religionem: sed quemadmodum non dulcescit mare dulcibus fluminibus in illod quotidie introeuntibus, sic Iudęorū populus nolebat dulcescere vocibus Prophetarum, qui eum ab errorum atque scelerum amaritudine reuocare volebant, & ad veræ religionis pietatis plenissimæ suauitatem adducere. At Iudæi illi insipiētes ab omni non modò honestate, sed etiam simulatione honestatis relicti, suæ duritiæ & impietatis pœnas meritissimas dederunt, quemadmodum

B omnibus euenit, qui diuinas voces contemnunt. Sic enim ait Deus in Prouerbiis Salomonis: *vocaui, & renuistis: extendi manum meam, & non fuit qui aspiceret. Despexistis omne consilium meum, & increpationes meas neglexistis. Ego quoque in interitu vestro ridebo, cum vobis id, quod timebatis, aduenerit: cum irruerit repentina calamitas, & interitus quasi tempestas ingruerit, quando venerit super vos tribulatio & angustia.* Hæc ibi. Tu verò nolim existimes solos Iudæos verba Dei contempsisse: nos enim Christiani, nos sumus illi, quos Deus quotidie vocat, quique eorum voces & clamores despicimus, & pro nihilo potamus. Clamat adeò Christus non cessans clamare, vt dicat in Psalmo: *Raucæ factæ sunt fauces meæ.* Et apod Matthæum: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis.* Vocat nos per Prophetas, per Apostolos, per Euangelium suum, per concionatores, per aspirationes, per afflictiones, per prosperitates: at nos veluti aspides surdæ, aures obturamus. Id plorabat Dauid dicens in Psalmo: *Alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero, locuti sunt falsa: furor illis secundum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdæ obturantis aures suas, quæ non exaudit vocem incantantium, & venefici incantantis sapienter.* Vo-

Salom. Prouerb. cap 1.

C cabat Deus Samuelem, & ille, vt in libro Regum scriptura testatur, respondebat Eli, qui eum hortabatur, vt dormiret. Vocat nos Deus, & respondemus muodo, nobis suadenti, vt in peccatis dnrmiamus nec vnquam mentis oculos apetiamus, & ad Deum leuemus. Nos autem mundo potius quàm Deo ohtempetantes, in somno obliuionis permanemos. O desidiam nostram, & intolerabilem amentiam! Respondeamns Christo nos ad pœnitentiam vocanti: surgamus, ne falsa mūdi suasione decepti in perpetua ignominia & scelere voluremur. Si volumus euadere, si cōcupiscimus Babylonis miseram captiuitatem fugere, si appetimus in æterna Hierosolyma, in beatissimis illis sedibus permanere, pœnitētiam hic agamus, Deíque vocibns obtēperemos. Deus vocat nos ad lachrymas, mundus verò ad voluptates. At hæ lachrymæ semina sont gloriæ, iuxta illud Dauidis in Psalmo: *Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent:* iuxta id quod ipsa Veritas ait: *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* Voluptates verò pœnas æternas pariunt, iuxta illud: *Væ vobis diuitibus, qui habetis hic consolationem vestram.* Particula enim, Væ, æternam damnationem minatur. Et paulò post: *Væ vobis, qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis.*

e *Et reuelata est in auribus meis.*] Sensus est: Dominus exercituum mihi dixit hæc verba. Si dimittetur iniquitas hæc vohis donec moriamini. Id est, Non vobis hæc iniquitas dimittetur. Potest esse apposiopesis, qnam Marcns Tullius appellat reticentiam, figura est iratis non infrequens. Est igitur sensus: Si hæc iniquitas vobis dimissa fuerit, ne mihi amplius credatis, aut quid simile. Intelligitur enim id, quod non dicitur, vt est apud Vergilium. *Quos ego*, subaudi, puniam, vel aliquid tale. Quidam vertit, Non expietur vobis hæc iniquitas, donec moriamini, hoc est nunquam. D

d *Vade, ingredere ad eum.*] Quæ à principio capitis vsqoe ad hunc locum dicta sunt, referuntur ad euersiooem Hierosolymæ per Nabuchodonosorem. Ea verò, quæ sequuntur vsque ad finem capitis, pertinēt ab obsidionē per Sennacheribū, in qua affuit Esaias.

e *Ad Sobnam præpositum templi.*] Hic Sobna fuit Sacerdos & Pontifex, homo superbus & elatus. Tradūt nōnulli fuisse eum alienigenam, & persuasisse Iudæis ne crederēt Prophetis, & cum Sennacheribo aduersum Ezechiam coniurasse. Contra hunc iubetur Propheta vaticinari, eique dicere. Quid tu agis hic in tēplo Dei, cùm sis sceleribus addictus? Quid tibi rei est com templo nostro, cùm sis extraneus? Quis es tu, vt excideris hîc magnificum sepulchrum more principum & clarorum virorum? Tu existimas esse te hîc E perpetuò mansurum, at longè falleris opinione. Deus enim te hinc proiiciet, & demigrare faciet, & tam facilè in miseram captiuitatem adduceris, quàm facilè asportatur gallus gallinaceus ligatos, & sine labore, & ita te adducet, quemadmodum viator io humero suo pallium suum asportat. Sceleratus & impius erat hic Sobna, & tamen volebat sui memoriam longam efficere, & immortalitati commendare. Mortem soam ornandam monimēto, & magoifico sepulchro putabat, cuius vitam spoliatam virtutum omnium ornamentis aspiciebat. Herostratus homo abiectus & improbus, vt memoriæ proditum est, tēplum illud Dianæ celeberrimum voa nocte cremauit, vt hoc celebri facinore, & nefario scelere, nomen suum ita propagaret, vt vigeret memoria omnium seculorum. Tam larè enim patet immortalis famę desideriū, vt etiam homines obscuros & impios nulla sapientia excultos, nullo virtutum præsidio munitos incendat, & incredibili gloriæ cupiditate inflammet. Heo quot Herostratos habet seculum nostrum: qui cùm non possint virtute celebritatem consequi, hoc intentant aliorum famam extinguendo.

f *Coronans coronabit te tribulatione.*] Habebis coronam non laminarum aurearum, sed doloris & calamitatis. Pro dignitate, qoam indignè quæsisti, incides in miseriam & afflictionem. F

g *Quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam.*] Quemadmodum rota siue globus currit per locū decliuem, ita to ad terram latissimam, hoc est ad Babylonis campos, asportaberis, vbi miserè morieris. Cōparat diuinus vates hominem improbum & inconstantē pilæ siue rotæ, quæ facilè mutatur & circūuoluitur. Cū enim omnis eius spes & cogitatio pendeat ex mundo, sit autem mundus inconstantissimus, necesse est, eum nullam habere constantiam. At vir verè sapiens & pius fixus manet, & fortitudine ac tolerantia rerum humanarum septus, nec frangitur neq, expugnatur. Qoando Deus vult impiorum scelera vlcisci, permittit sæpe, vt nullam habeant coostantiam. Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo: *Deus meus pone illos vt rotam.* Id est, instabiles & agitatos instar rotæ. Et in Ecclesiastico scriptum legimos: *Præcordia fatui quasi rota carri.* Ex peccatis prouenit instabilitas. Vnde Ieremias in Threnis, *Peccatum*, inquit, *Hierusalem, propterea instabilis facta est.* In capite quinto Genesis vbi nostra versio habet, *Egressus Cain à facie*

A *Domini, habitauit profugus in terra, &c.* pro profugo in Hebraico est, *Nod*, quod propriè significat instabilé & inconstantem. Tales enim sunt, qui se à Domino separant & seiungunt. Illud est præterea aduertédum, eum mori qui in terra lata & in via spatiosa versatur: dicit enim: *Quasi pilam mittet in terram latam & spatio-*
Matth. 7. *sam, ibi morieris*, ait enim Christus apud Matthæum: *Lata porta & spatiosa via est, qua ducit ad perditionem.*

h *Ibi erunt currus gloriæ tuæ ignominia domus Domini tui.*] Hoc est, Currus quibus vtebaris ad gloriam ac pompam, cùm eras Hierosolymæ, tibi in infamiã vertentur. Qui in luce hominũ ac celebritate versabaris, in tenebris atq; obscuritate iacebis, quia domũ Domini tui perdere voluisti. Dum falsam dignitaté quæreres, veræ dignitatis ornamenta amisisti. Solet enim Deus impiorum gloriam in dedecus conuertere, iux-
Osee 4. ta id quod ipse ait per Oseam Prophetam: *Gloriam eorum in ignominiam commutabo.* Poteris hoc ita intelligere: Ibi, nimirum in Babylonica captiuitate, gloria quam fueras Hierosolymæ consecutus, erit ignominia templi Salomonis, cùm videant Babylonij te hominem sceleratissimum fuisse in eo sacerdotiẽ. Aspicis hoc loco improbos sacerdotes esse dedecori Ecclesiæ. Est quidem illa sancta & pulchra, sed ipsi
B quantum in se est eam maculant & deformant.

i *Expellam te de statione tua.*] Verba Dei sunt aduersus Sobnam. Ego, inquit Deus, te de statu tuo deiiciam.

k *Seruum meum Eliacim.*] Hic functus est officio Sobnæ, vt habetur quarti Regum capite decimo septimo, & decimooctauo, & Esaiæ cap. 36. & 37.

l *Et induam illum tunica tua.*] Id est, omnia ornamenta tua tradam illi, téque de pontificatu proiiciam. Induere aliquẽ nobili tunica, est efficere, vt de illo honorificè sentiant, eúmque illustri laude celebrent. Si-
Eccl. 15. milis phrasis est in Ecclesiastico, *Stola gloriæ vestiet illum.* Volunt nonnulli per Sobnæ pontificatum Iudæorum sacerdotium significari, per Eliacim verò, successionem cultus Euangelici. Eliacim significat Deum surgentem. *Translato enim sacerdotio*, vt ait Apo-
Hebr. 7. stolus ad Hebræos, *necesse est, vt legis translatio fiat*, & Euangelium succedat: Sobna autem, vt ait Diuus Hieronymus, interpretatur conuertere nunc. Hæc est synagoga, cui dicitur, conuertatur.

m *Et erit quasi pater habitantibus Hierusalem.*] Qui præest, pater subditorum debet esse. Hinc præsul dicitur abbas, ab abba, quod est pater. Reges Palæstinæ omnes appellabantur Abimelech, quod interpretatur pater mi rex, vel pater rex. Quando enim scriptura cap. 26. Genesis ait: *Abiit Isaac ad Abimelech re-*
C *gem Palæstinorum*, non personæ nomen significat, sed regiæ dignitatis noméclaturã. Quod Diuus Augustinus annotauit. Omnis enim rex siue præsul debet esse Abimelech, hoc est, pater & rex. qui verè rex est, pater est. Vnde omnis lex à rege aut præsule lata & constituta, debet amore paterno & igni charitatis cõflari. Alioquin nec subditi eam æquo animo seruabunt,
Deut 33. nec ipsa diutius permanebit. In Deuteronomio ita scriptũ legimus: *Apparuit Dominus de monte Pharan, & cum eo sanctorum millia: In dextera eius ignea lex. Dilexit populos*, &c. Quis erat ignis ille, quo lex illa ignita erat & inflãmata, nisi amor? Hic est ignis ille, quẽ Deus in terram misit, quo hominũ animos incendit vt æterni-
Luc. 12. tatis desiderio flagrarẽt, de quo ipse apud Lucã, *Ignẽ*, inquit, *veni mittere in terram, & quid volo nisi vt accendatur?* Aspicis igitur debere præsulem esse patrem, & amore paterno gubernatorem. *Dabo vobis pastores*, ait
Ierem 3. Deus per Ieremiam, *iuxta cor meum, & pascent vos scientia & doctrina.* Non dicit: Dominabuntur vestri, sed pascent vos non odio, inuidia, iracundia, elatione, sed *scientia & doctrina.* Vbi per scientiam intelligitur scripturarum cognitio, & secundum eas exhortatio, per doctrinam verò operum exhibitio. Ex quo colli- D
ges oportere præsulem esse & sapientia & virtute præditum, & pietate ac charitate ornatum. Ea enim differentia, quæ est inter aurum & reliqua metalla, debet esse inter præsulem & subditos. Vnde Socrates ille Philosophorum gentium sapientissimus, ciuitatem illam eximiam, omnibus bonis affluentem, omnibúsque numeris absolutam, quam finxit apud Platonem, in tres ordines distribuit, nempe aureum, argenteum, & ferreum. Per aurum intelligit principẽ, & præsulem, per argentum nobiles, per ferrum verò infimo loco natos. Vult itaq; vt princeps præstet cæteris sapiẽtia, virtute, charitate, æstimatione, quæ omnia per aurum significantur. Et ita interpretatur ætates illas auream, argenteam, & ferream, quas antiqui sapiẽtes fictis fabulis memoriæ prodiderũt. Sed sic velim existimes me ita amorem & pietatem præsulum laudare, vt eorum iustitiam & in flagitiosos & improbos punitionẽ non adimã. Oportet enim præsulem bonis fauere, & præmia constituere, nefarios verò coercere, & pœnis efficere. Id significant diuinæ
literæ asserentes in Exodo, præcepisse Deum, vt sum- Exod. 29.
mus sacerdos vngeretur oleo & sanguine. quid per oleum nisi benignitas: quid per sanguinem nisi austeritas significatur? Ezechiel ait vidisse in templo sibi à Ezech. 41
Domino demonstrato cherubim & palmas. *Erat*, in- E
quit, *palma inter cherub & cherub: duásque facies habebat cherub: faciem hominis iuxta palmam ex hac parte, & faciem leonis iuxta palmam ex alia parte.* Cherubim, præsules sunt. Sonat enim cherub quasi magistrum: præsules autem magistri esse debent, iuxta id quod ait
Paulus in epistola ad Ephesios: *Ipse dedit quosdam qui-* Ephe. 4.
dem Apostolos: quosdam autem prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores & doctores. Vbi vides eos qui pastores sunt magistros esse & doctores. quid per faciem hominis lenẽ & placatam, nisi humanitas & pietas intelligitur? Quid verò per faciem leonis nisi iustitiæ seueritas significatur? Sed siue præsul meritis præmiis bonos afficiat, siue iustis pœnis impios opprimat, semper oculos ad palmam debet erigere, non iuxta corruptam affectionem iudicare, nõ odiũ, nec particularem amorem intueri, sed ad cœlũ respicere, palmámque illam, quam Deus in æterna patria bonis largitur, cõtẽplari, omniáque sua opera ad Deũ dirigere, ciúsque amore gubernare. Hoc est patris officium, quod optimo præsuli conuenit, iuxta id quod Deus hoc in loco ait per Esaiam: *Et erit quasi pater habitantibus Hierusalem.*

n *Dabo clauem domus Dauid super humerum eius.*] Da-
bo, ait pater cœlestis, super humerum Eliacim serui F
mei clauem domus Dauid. Hic Eliacim gerebat ima-
ginem Christi veri sacerdotis, de quo dicitur in Psal- Psal. 109.
mo: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Super eius humerum posuit pater clauem domus Dauid, hoc est, crucẽ illam sacratissimã, quæ Dei tẽplũ, & æternã domũ aperuit, & aditũ ad cœlestẽ illã ac beatissimam gloriam reserauit. Hanc baiulauit Christus Deus noster super humerum suum, brachiis eam amplectens, vt ostẽderet quãto eam amore prosequeretur. In ea erecta in Caluariæ loco pependit Deus noster, vt mortẽ nostram moriendo occideret, & indignis calamitatibus acceptis genus hominum ab inferorũ faucibus eriperet, & veræ dignitatis ornamentis decoraret, atque ad immortalem æternamque vitam tandem adduceret. Et quoniam in cruce nostra scelera expiauit, & antiquam maculam sanguine suo deleuit, & ostium paradisi aperuit, vocat eam clauẽ domus Dauid. Erat enim anteà paradisus clausus, & nemo illuc introierat: at mortuo Christo in cruce, apertum est cœlum, & illo die fuit latro cum Christo in paradiso. Hæc clauis, quam Christus super hume-

A humerum baiulauit, appellatur ab hoc Propheta capite nono principatus, vbi dicitur: *Et factus est principatus eius super humerum eius*. Ceterùm si sensum illum respiciamus, quem litera ex se præbet, possumus hũc locum ita explanare, vt per clauẽ domus Dauid, potestatem aperiendi & claudendi templum intelligamus. Est igitur sensus: *Ego*, inquit Deus, dabo seruo meo Eliachim sacerdotium, & templi præfecturam. Clauem domus Dauid appellat prælationem, & curá pastoralem, quæ claui meritò comparatur, quoniam suo modo aperit subditis ostium cœli, quando præsul vita, doctrina, & exemplo instruit suos: claudit autem cùm eis sua ignorantia, ignauia, morum corruptela, præbet interitus occasionem. Claudit præterea & aperit, quia illi subditi obediunt: & quod ille iubet, hoc fit: quod prohibet, vitatur. Sed mirandum quidẽ videtur, cur Deus dicat daturum seruo suo clauem hanc super humerum, cùm clauis non in humero, sed in manu, aut in corrigia ex cingulo pendente soleat portari. Quæ est hæc clauis tam grauis? Quod est hoc tantum pondus, vt non in manu, sed in humeris baiuletur? At si volueris animo celeriter circumspicere, videbis planè non solùm hanc clauem humeris quibuscunque indigere, sed validissimis & integerrimis. Quid est enim grauius, quàm animarum gubernatio? Ideò enim hęc clauis non in manu prælatorum ferẽda dicitur, sed in humeris, vt animaduertas, summáq; B consideratione perpendas, quanti põderis sit animarum prælatio & cura. Præsul ille, quem Deus constituit & elegit, clauem in humero baiulat: ille autem D qui ab hominibus eligitur non vocatus a Deo tanquam Aaron, non in humeris sed in manu, & ad collũ velut ornamentum & monile eam portat, non pondus magistratus & præfecturæ curans, nec laborem, sed solùm dominationem, honorem, & dignitatẽ. De talibus pastoribus ait Deus per Oseam: *Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui*. Nihilominus tamen oportet illis obedire, dummodò mala non præcipiãt, non solùm bonis & modestis, sed iuxta beati Petri sententiam, etiam dyscolis. Osea 8.

o *Et figam illum paxillum in loco fideli*.] Hæc figurata locutio hunc habet sensum: Eliacim possidebit solidum dignitatis gradũ, quo omnes posteri sui gloriabuntur. Erit enim veluti clauus siue lignum affixum parieti, in loco firmissimo, in quo omnia vasa suspenduntur, tam parua quàm magna. Omnes enim tam nobiles, quos per vasa parua intelligit, ex eo pendebunt. In eo nitetur ciuitatis salus, illique eius posteritas acceptum referet suum splendorem, & nominis claritatem. 1.Pet.2.

p *Et erit in solium gloriæ domus patris sui*.] Hoc est, genus suum & familiam illustrabit.

q *Auferetur paxillus*.] Hoc referunt nonnulli ad Sobnam: Alij verò ad Eliacim, cuius dignitatẽ & Amplitudinẽ Babylonica captiuitas subuertit. Et qui ex eo pendebãt corruerunt. Docet nos hic locus non esse fidẽ hominibus, relicto Deo, sed fiduciam nostram esse in Deo locandam, in quo solùm niti debemus. E

ANNOTATIO.

s Donec moriamini.] *Thargum habet*: Donec moriamini morte secunda. *Ac si diceret: Non dimittetur vobis, nec hic nec in inferno, per mortem enim secundam intelligit æternam damnationem.*

Argumentum capitis XXIII.

Minatur Deus per diuinum vatem cladem Tyro à Nabuchodonosor inferendam, luctuosámque vastitatem & euersionem. At post septuaginta annos promittit eam esse reparandam, atq; repudiato idolorum cultu ad veram Christi fidem venturam.

CAPVT XXIII.

ONus [a] Tyri. [b] Vlulate naues maris, quia vastata est domus vnde venire consueuerant [c] de terra Cethim reuelatũ est eis. [d] Tacete qui habitatis in insula: negotiatio Sidonis transfretantes mare repleuerunt te. [e] In aquis multis semen Nili, messis fluminis fruges eius: & facta est negotiatio Gentium. [f] Erubesce Sidon, ait enim mare fortitudo maris, dicens, Non parturiui, & non peperi, & non enutriui iuuenes, nec ad incrementum perduxi virgines. [g] Cùm auditum fuerit in Ægypto, dolebunt cum audierint F
C de Tyro. [h] Transite maria, vlulate qui habitatis in insula. [i] Nunquid nõ vestra hæc est, quę gloriabatur à diebus pristinis in antiquitate sua. [k] Ducent eam pedes sui longè ad peregrinandum.

EXPLANATIO.

a *Onus Tyri*.] Tyrus ciuitas est Phœniciæ, vt ait Pomponius Mela. Phœnicia autem est in Syria contermina Iudææ. Fuit Tyrus ciuitas florentissima, & regia dignitate ornata: fuit Sidoniorum colonia, negotiatio maris, emporium totius vniuersi. Et cùm esset insula, vt ait idem Pomponius, tamen ab Alexandro Magno propter expugnationem, multis in breui aggeribus in fretum iactis, terra continens facta est, quod iam anteà facere conatus fuerat Nabuchodonosor. Et quoniam apud hanc vrbem inueniuntur conchylia, quorum sanguine tinguntur vestes purpureæ, ideò eædem vestes Tyriæ dicuntur. Berosus ait vrbem hanc à quodam, qui Tyrus vocabatur, fuisse conditam anno post diluuium 189. Iosephus anno 240, ante templum Salomonis Iustinus lib.18. à Sidoniis conditam refert. Fuit hæc ciuitas à Mauris exusta, à Dominico Veneto capta, sed à Soldano anno Domini 1290. tandem incensa. Huius ciuitatis meminit scriptura libri secundi Regum capite 5. & capite 26. Ezechielis, qui hanc euersionem prædicit, eiúsque causam ait fuisse Tyriorum immanitatem, qui captis Iudæis insultarunt, eorúmque miseria & captiuitate fuerunt delectati. Aequum enim est, vt qui aliorum iactura gaudent, in eandem incurrant.

b *Vlulate naues maris*.] Per naues maris intelligit ip-

A ſos nauigantes. Eſt igitur ſenſus: Vos negotiatores, qui per mare Mediterraneũ importatis merces, plorate Tyrum, quoniã euerſa eſt. Hæc enim erat domus vnde venire ſolebatis.

c *De terra Cethim reuelatum eſt eis.*] Non vos eſtis, quibus primo reuelatum eſt, eſſe Tyrum delatam, iam enim hi, qui habitant in terra Cethin, hoc ſciunt. Vtitur propheta præteritis pro futuris. Per Cethim intelligit Cyprum. Eſt enim Cyprus inſula quædam in Carpathio mari, inter Ciliciam & Syriam. Fuit in hac inſula vrbs quędam nomine Citium patria Zenonis philoſophi, vt ait Laertius in vita Zenonis, quæ vrbs etiam tempore diui Hieronymi extabat, & ideo nomen retinebat, vt idem Hieronymus aſſerit, à qua vrbe totam inſulam coniectant nonnulli appellatam eſſe Cethim. Sunt qui per Cethim intelligant Romanos, qui, Babylonios contra Tyrum incitarunt. Et tenuerit ſenſus: De terra Cethim reuelatum eſt eis, hoc eſt, Romani reuelauerunt Babyloniis hanc Tyri euerſionem. Alij per Cethim intelligunt inſulas Italiæ & Græciæ, quibus reuelatum fuit fuiſſe Tyrum deletã, & vaſtatam, ne illuc merces ſuas conferrent.

d *Tacete qui habitatis in inſula.*] Tyrum inſulam vocat. Senſus eſt: Silete præ nimio dolore vos Tyri habitatores. Appellat etiam Tyrum negotiationem Sidonis, quia Sidonij negociatores eam ſuis mercibus implebant.

B e *In aquis multis ſemen Nili.*] Periphraſis eſt frumenti Ægypti. Nilus enim inundatione & irrigatione ſua campos Ægypti frugiferos reddit. Ægyptus verò erat velut horreum Tyriorum, quoniam inde deferebatur frumentum ad Tyrios, & legumina Ægypti erant fruges Tyriorum.

f *Erubeſce Sidon, ait enim mare fortitudo maris, &c.*] Tyrus erat, vt diximus colonia Sidoniorum, quapropter D ad eos pertinebat, eam defendere. Conuertit igitur Propheta ſermonem ad Sidonem, quæ coloniam ſuã dereliquerit. Erubeſce Sidon, quæ cùm Tyrũ genueris, nullum ei auxilium præbuiſti, non enim ſperare deberes nauigantes ei opem laturos. Ait enim mare & fortitudo maris, hoc eſt, negotiatores & nauigantes Sidoniorum intererat Tyrios defendere: nam nos nõ nos genuimus, nec nutriuimus, vt teneremur pro illis hoſtibus ſuis bellum inferre. Vel ſic: *Erubeſce Sidõ, ait enim mare & fortitudo maris*, id eſt, ait enim Tyrus, quæ mare & maris fortitudo appellabatur: Ego non parturiui, nec peperi, facta ſum quaſi mulier ſine filiis, quoniam nemo mihi auxilium tulit. Idem eſt non habere filios, ac eos tales habere qui te in periculis relinquant. Hoc ideò dicit, quia cùm Tyrus multas colonias dediſſet: nulla tamen fuit quæ illi auxilium ferret. Nã Carthago, Lepris, Vtica, Gades, colonię fuerunt Tyri. Lege Plinium libri quinti capite decimonono.

g *Cum auditum fuerit.*] Ægyptij cùm audierint vrbem vicinam & florentiſſimam obſidione deletam, dolore afficientur, exiſtimantes idem ſibi eſſe euenturum.

h *Tranſite maria.*] Alloquitur ipſos Tyrios in obſidione poſitos. Vos ô Tyrij tranſite maria, diſcedite ab vrbe veſtra, fugite inimicos, quoniam nulla alia ſpes eſt euadendi. Ideò plorate habitatores inſulæ, hoc eſt, Tyri.

E i *Nunquid non hæc veſtra eſt.*] Irridet Tyriorum iactationem, qui Deo contempto maiorum antiquitate & nobilitate gloriabantur.

k *Ducent eam pedes ſui longè ad peregrinandum.*] Hoc dicit propter eos qui in vrbe manſerunt, & capti à Nabuchodonoſore ducti fuerunt in Chaldæam.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXIII.

1 Tranſite maria.] *In Hebræo eſt* עברו תרשישה *inrutarxixah. Sed quoniam Tharſis ſignificat mare, & eſt etiam nomen gentis, & loci, vertit interpres noſter* Tranſite maria. *Pagninus verò vertit*, Tranſite in Tharſis. *pro quo Septuaginta habent.* Ite Carthaginem *Fuit enim Carthago colonia Tyriorum, vt ait Plinius li. quinto, & Poeta:* Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuere coloni, Charthago, &c. *Ideò credibile eſt Tyrios ad Carthaginenſes confugiſſe. Et in principio huius capitis vbi noſtra editio habet:* Vlulate naues maris, *habent Septuaginta*, Vlulate naues Carthaginis. Et ita etiam habet paraphraſtes Chaldæus.

[a] Quis cogitauit hoc ſuper Tyrum quondam coronatam, [b] cuius negotiatores principes, inſtitores eius inclyti terræ? [c] Dominus exercituum cogitauit hoc, vt detraheret ſuperbiam omnis gloriæ, & ad ignominiam deduceret vniuerſos inclytos terræ: [d] Tranſi terram tuam
C quaſi flumen filia maris, [1] non eſt cingulum vltra tibi. [e] Manum ſuam extendit ſuper mare, conturbauit regna: Dominus mandauit aduerſus Chanaã, vt contereret fortes eius, & [f] dixit, non adiicies vltra vt glorieris, calumniam ſuſtinens virgo filia Sidonis, [2] in Cethim conſurgens transfreta, ibi quoque non erit requies tibi. [g] Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit. [3] Aſſur fundauit eam: in captiuitatem traduxerunt robuſtos eius: ſuffoderunt domos eius, poſuerunt eam in ruinam. [h] Vlulate naues maris, quia deuaſtata eſt fortitudo veſtra. Et erit in die illa: In obliuione eris ô Tyre [i] ſeptuaginta annis ſicut dies regis vnius: [k] poſt ſeptuaginta autem annos erit Tyro quaſi canticum meretricis. Sume tibi citharam, & circumi ciuitatem meretrix obliuioni tradita: bene cane, frequenta canticum, vt memoria tui ſit. [l] Et erit, poſt ſeptuaginta annos viſitabit Dominus Tyrum, & reducet eam ad merces ſuas, rurſus fornicabitur cum vniuerſis regnis terræ ſuper faciem terræ. [m] Et erunt negotiationes eius & merces ſanctificatæ Domino: non condentur, neque reponentur: [n] quia his, qui habitauerint coram Domino, erit negotiatio eius, vt manducent in ſaturitatem, & veſtiantur vſque ad vetuſtatem.

a *Quis cogitauit hoc ſuper Tyrum quondam coronatam.*) Coronatam eam vocat, quia inſignis erat, & regia florebat dignitate. Eſt igitur ſenſus: Quis vnquam cogitauit ampliſſimam illam ciuitatem opibus abundantem, aliarum ciuitatum dominãtem, auro & gemmis fulgentem, ſic eſſe deiiciendam, vt ſuis pedibus ire in captiuitatem cogeretur?

b *Cuius negotiatores principes.*) Tanta erat Tyri diuitiarum

A tiarum abundantia, vt eius mercatores possent esse aliarum ciuitatum principes, eiúsque institores essent celebres & illustres. Institores sunt negotiatores eò dicti, vt ait Vlpianus, quòd instent negotiis gerendis.

c *Dominus exercituum cogitauit hoc.*] Hoc Dixerat paulò antè: *Quis cogitauit hoc, &c.* Nunc respondet: Deus est qui hoc cogitauit, qui superborum statū euertit, eorúmque cogitationibus resistit. Docet hic locus hominem debere existimare se esse tutum, licet sit potenš, & diuitiis affluat. Veniet enim tempus, quando in ærumnis suis Dei potentiam discat, cuius clementiām prosperitate noluit cognoscere. Detrahit enim Deus gloriam superborum, & permittit vt eorum bonor & amplitudo in dedecus & ignominiam cōuertantur. Tu verò considera quàm fluxa sit & incerta mundi gloria.

d *Transi terram tuam quasi flumen.*] Hortatur Tyrum ad fugam, ac si diceret: Tu ô Tyre transi terram tuam ita facilè, vt riuulum transires. Vel, Transi quasi flumen, celeriter imitare fluminis impetum & velocitatem, ne te occupet inimicus: non enim illi poteris resistere, quia non est cingulum vltrà tibi. Id est, nō habes fortitudinem, vt possis te ab hostibus defendere. B Lumbos cingulo cingere, est fortitudine pollere: carere verò cingulo, & imbecillitate laborare.

e *Manum suam extendit super mare.*] Hoc est, super Tyrum, vt ait DiuusHieronymus. Ac si dicat: Percussit DeusTyrum ciuitatum maritimarum nobilissimā, qua percussione perterruit multa regna: Non enim cogitauerant talem euersionem fieri vnquam posse. Et timuerunt ne quid tale sibi eueniret. Intelligi autem Tyrum nomine maris explicat id quod sequitur: *Dominus mandauit aduersus Chanaan.* Nam Tyrus est in terra Chanaan, vt constat ex Euangelio Matthæi capite quintodecimo, vbi Chananæa scribitur egressa de finibus Tyri & Sidonis. Quid autem sit manum extendere, est à nobis explanatum capite primo illud explicantibus: *Et conuertam manum meam ad te.* Et capite quinto, vbi illud exposuimus: *Extendit manum suam super eum.*

f *Et dixit, non adijcies vltrà, vt glorieris.*] Hoc dixit Deus. Nequaquam vltrà tua potentia & nobilitate gloriaberis filia Sidonis, hoc est, tu ô Tyre Sidoniorum colonia, nam euerteris omnino. Ideò assumptis nauibus fuge in Cyprum. Sed nec ibi poteris requiescere. Vel sic: Tu quoque Sidon quæ adhuc virgo es, à nullis victa nationibus, simili calamitati obnoxia es. Idem est Sidon, & filia Sidonis, quemadmodum Ba- C bylon & filia Babylonis: quod alio in loco annotauimus.

g *Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit.*] Tyri habitatores fracti obsidione, fuerunt in duas partea distracti, alij se in fugā coniecerunt, quibus Propheta dixerat: *In Cethim consurgens transfreta.* Alij verò manserunt in vrbe, qui capti ducti fuerunt in Chaldæam, cuius metropolis erat Babylon ciuitas florentissima. His loquitur modò vates ita dicens: *Ecce terra Chaldæorum*, ad quam ducemini, populus est insignis, ab Assyrio fundatus. Eò ducent Chaldæi non solùm Tyrios imbecillos, sed eos, qui fortitudine pollebant, & muros ciuitatis funditus euertent, atque domos radicitus delebunt.

h *Vlulate naues maris, quia deuastata est fortitudo vestra.*] Per naues maris intelligit nauigantes & negotiatores, per fortitudinem verò Tyrum, vbi opes comparabant, quæ sunt & belli & rei domesticæ robur & fortitudo.

i *Septuaginta annis, &c.*] Septuaginta annis fuit Tyrus oppressa: nam tot fuit templum Dei vastatum. Aequū enim erat vt Tyrij tempus captiuitatis Iudæorum imitarentur, quorum ærumnis lætabantur. Appellat propheta hos septuaginta annos dies vnius regis, D quia communiter qui longum tempus habet regnādi, septuaginta annos non transeat. Quidam dicunt per hunc regem intelligi Dauidem, qui tot annis vixit, vt in libro secundo Regum capite quinto, scriptū legimus. Alij Nabuchodonosorem eiúsque filios vnū regem intelligunt. Prima harum interpretationum melior videtur.

k *Post septuaginta autem annos.*] Ab hoc loco vsque ad finem capitis prospera Tyro annuntiantur. Sensus est: Quemadmodū meretrix neglecta à primis amatoribus, quia cum aliis se miscet, desiderat ad se trahere eos, à quibus fuerat prius dilecta, sic tu ô Tyre, quia Chaldæis adhæsisti, qui te captiuam duxerunt, fuisti à negotiatoribus, qui te prius amore prosequebantur, contempta. Nunc verò libera à Chaldæis, cāticis & illecebris pristinos tuos amatores reconcilia. Cane & pulsa tu, quæ eras obliuioni tradita. Da operam vt veluti meretrix cātionibus amatores allicias, vt illis in memoriam redigaris. Hoc ideò dicit, quia solent meretrices cantibus vanos adolescentes ad se trahere.

l *Et erit, post septuaginta annos visitabit Dominus Tyrum.*] E Hæc ad literam impleta fuisse historiæ Græcorum & Phœnicum memoriæ produnt, vt etiam Diuus Hieronymus testatur. Fuit enim Tyrus post annos septuaginta ad pristinum statum restituta, & exercuit commercium cum omnibus gentibus: fuit enim posteà celebre emporium, quò ex omnibus nationibus congregabantur multi ad exercendas negotiationes, quas hîc propheta fornicationes vocat. Versio Septuaginta habet in hunc modum: *Post septuaginta annos visitationem faciet Dominus Tyri, & iterum restituetur in antiquum, eritque negotiatio eius omnibus regnis orbis terrarum super faciem terræ.* Quæ verba satis indicant quid per fornicationes hoc loco intelligatur.

m *Et erunt negotiationes eius, & merces eius sanctificatæ Domino.*] Vaticinatur de conuersione Tyri ad Christum, quæ post multos annos futura erat. Multi enim ex Tyriis receperunt fidem, vt videre licet apud Lucam Actorum c. vigesimoprimo. Est igitur sensus: Tyrij negotiationes terrenas in spirituales commutabunt, erunt enim eorum merces Domino dicatæ & sanctificatæ. Non condentur neque reponentur, hoc est, non facient thesauros in terris, sed diuitias inter Matt. 6. pauperes distribuent, & iuxta Christi sententiam in cœlo thesaurizabunt. F

n *Quia his qui habitauerint coram Domino.*] Sensus est: Qui Deo seruierint, hoc solùm vellent ex temporali negotiatione, nempe habere victum, quo saturentur: & honestum indumentum, quo vestiantur. Capitur autem hîc saturitas non pro redundantia & superfluitate, sed pro decenti & honesta refectione, quam solam desiderare debemus, iuxta id quod ait Paulus 1. Tim. 6. ad Timotheum: *Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia.* Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium, quia nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti simus. Docet hic locus Esaiæ fideles ac pios homines negotiatores esse non humanis ac turbulentis negotiis implicatos, sed eos, qui quærētes bonas margaritas, inuenta vna preciosa, vendunt omnia sua, & emunt eā, quæ quidē Christus est. Hi sunt negotiatores illi, quibus homo nobilis datis talentis dixit, *Negotiamini dum venio*, vt est apud Lucam ca. 19. qui operantes, fuerunt alia talenta lucrati, quorum meminit etiam Matthæus capite 25. Hi sunt, qui fletu emunt gaudium, terra cœlum, re finita infinitam, & temporali æternam, & auro terreno aurum cœleste, de quo dicebat Christus in Apocalypsi Diui Ioan-

A nis Apostoli: *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum, vt locuples fias.* O fœlices nundinas, ô admirabiles commutationes? Eamus omnes ad tale emporium, vbi paruo precio æternam gloriam comparemus. Sed quoniam diabolus est etiam mercator, qui breues ac pestilentes voluptates, aliásque mortiferas merces precio animarum vendit, aut saltem promittit, vt nos ad æterna supplicia deducat, est summa diligentia & consideratione aduertendum, ne cum tali negotiatore commercia exerceamus. Ostendit dapes in superficie suaues & appetendas, sed intus funestas & latenti veneno contaminatas. Non est aurum id, quod apparet, sed scoria: non mel, sed fel: non vita, sed mors: non fama, sed ignominia: non bonum, sed malum. Vt enim stultus censetur, qui equum empturus non ipsum inspicit, & fastidiosè perpendit, sed solùm eius frænum, stratum, & exteriora ornamēta intuetur: sic insanus iudicandus est, qui mercium diaboli speciem solùm aspicit, interiora verò minimè contemplatur. Non est crystallus omne id, quod crystallus apparet, vitrum enim crystallum imitatur, res fragilis & vilis rem solidam & preciosam. Imò venenum habet aliquando speciem medicamēti. Tres mercatores sunt pestilentes & perniciosi, qui perniciem nobis voluptatis specie & simulatione tegentes vendunt, & ad suas officinas alliciunt, & vocant, diabolus, mundus, & caro, qui nobis interitum & exitium machinantur. Eos fugiamus, eorum voluptates contēnamus, & pestiferas merces detestemur. Quid nobis cum mundo, quem antiqui malorum cōgeriem appellarunt? cuius vitem & naturam Plotinus Platonicus quasi magicam esse affirmauit, imagines boni veri ac pulchri vbique fingentis, falsúmque pro vero simulantis. Cæterùm respice & considera Esaiæ artificium, quemadmodum ex historia se contulit ad Spiritum, & ad tempus Messiæ, de quo est suum præcipuum propositum tractare.

Simile. Similes D

ANNOTATIO.

1 Non est cingulum vltra tibi] *Pro cingulo in Hebraico est* מזח *mezach, quod nomen significat fortitudinem & cingulum, quòd cingat lumbos, vbi robur est, & fortitudo,* B *à verbo mazach, quod significat roborare, Thargum habet tekoph, quod nomen propriè fortitudinem significat. Ideò Pagninus vertit:* Non est fortitudo vltrà. *Septuaginta habent:* manus tua nequaquam præualet. *Symmachus:* Nó poteris vltrà resistere, interpretās sensum potius quàm verba.

2 In Cethim consurgens transfreta.] *Pro Cethim autem est in Hebraico Cittim, & bis est in hoc capite ita scriptum hoc nomen. Est etiam eodem modo scriptum Numerorum capite vigesimoquarto, vbi pro Cittim editio Vulgata habet Italiam, ita dicens:* Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabúntque Hebræos. *Quibus verbis Balaam vaticinatus est Romanos tempore Messiæ esse Iudæam vastaturos. Id quod perspicuum est sub Tito Vespasiano euenisse. Et quoniam tunc Hierosolyma & tota Iudæa fuit ob Iudæorum infidelitatem, impietatem, & ingratitudinem euersa, perspicuum est, tempus Messiæ aduenisse. Intelligi autem vaticinationem illam de tempore Messiæ, indicant verba Balaam ita in eodem capite literis mandata:* Dabo tibi consilium, quid populus tuus populo huic faciat extremo tempore. *Planum est enim tempus extremum siue nouissimum in diuinis literis tempus Messiæ appellari, vt in explanatione secundi capitis Esaiæ explicuimus.* C *Et volens Balaam indicare id, quod dicebat, fore tempore Messiæ, qui erat vt lux magna venturus, ait:* Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israel. *Pro quo Thargū Onkelis, hoc est paraphrasis Chaldæa Onkelis ita habet:* Cùm surrexerit rex ex Iacob, natúsque fuerit Messias ex Israel: *Vbi vides per stellam & virgam Christum significari. Hæc est virga illa, de qua dixit capite vndecimo Esaias:* Egredietur virga de radice Iesse. *Et paulo post ait Balaam:* Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios vastabúntque Hebræos. *Neque possunt Iudæi negare dictionem hanc Cittim illic positam Italiam significare: nā Chaldæus Paraphrastes, quem modo citaui, qui est apud eos summæ authoritatis, ita illum locum transtulit:* Et naues venient à Romanis. *Septuaginta etiā interpretes pro Cittim Italiā verterunt. In qua sententia est Thargum Hierosolymitanum, cuius ad literā hæc sunt verba:* Egredientur copiæ multæ ex prouincia Italiæ vnà cūm multis legionibus Romanorum. *Sed quoniam postquam hic ait scriptura:* Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israel, *sequitur statim:* Et percutiet duces Moab, vastabitque omnes filios Seth, *negant Iudæi vaticinium hoc Christo nostro conuenire, quoniam aiunt eum nunquam Moabitas percussisse, nec filios Seth vastasse, seu, vt habet Thargum Onkelis, omnibus filiis hominum fuisse dominatum.* E *At non intelligunt cæci & stulti homines, hæc non carnaliter sed Spiritualiter esse intellegenda. Duces Moab sunt dæmones, quos* Phil. 3. *Diuus Paulus in epistola ad Philippenses appellat principes & potestates, harúmque tenebrarum rectores. Hos percussit Christus saluator noster, & de illis diuinā victoriam reportauit. Per filios Seth intelliguntur impij peccatores, quos Christus euertit, non quo ad personas, sed quo ad impietates, non auferendo ab illis vitam, sed idololatriam: non salutem, sed impietatem. Perierunt igitur quatenus peccatores, hoc est, periit eorum impietas & deprauata cæcitas. Id prædixerat diuinus Psaltes ita Messiam alloquens:* Increpasti gentes, & Psal. 9. periit impius, nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. *Et quoniam hi à iugo dæmonis liberati se Christo subiecerunt, ideo vbi communis editio habet:* Vastabit omnes filios Seth, *vertit Chaldæus paraphrastes:* Dominabitur omnibus filiis hominum. *Intelligit per filios Seth omnes homines, quoniam à Noe omnes originem ducimus, Noe autem à Seth, qui in locum Abelis occisi successit, cum Cain proles fuerit diluuio extincta. Hic Messias, quem hic omnium hominum dominatorem scriptura iuxta Onkelum appellat, est ille, de quo aiebat Esaias:* Emitte agnum Domine dominatorem terræ, Sapien. 16. F de petra deserti ad montem filiæ Sion. *Cum autem in illo Numerorum loco Cittim Italiam significet, credibile est hoc in loco Esaiæ eandem etiam significare. Inuenies hanc dictionem apud Ieremiam capite secundo, & apud Ezechielem capite vigesimoseptimo, vbi noster interpres Italiam vertit, & meritò quidem. Nam Cittim regnum Italiæ obtinuit, qui à Ianigenis fuit etiam Italus vocatus. Author est Berosus Chaldæus libro quinto Antiquitatum, qui floruit ante Alexandri monarchiam. A Cittim autem Italo fuit regio illa Cittim & Italia nominata. Vnde deberet hæc dictio per i, non autem per e scribi, quemadmodum bis in hoc capite, & semel in capite decimo Geneseos eam scriptam inuenies. Cethim autem, quæ scribitur per e, est ciuitas quædam Macedoniæ, de qua in primo capite libri primi Machabæorum inscriptum legimus:* Postquam percussit Alexāder Philippi rex Macedo, qui primus regnauit in Græcia, egressus de terra Cethim, Darium regē Persarum & Medorum, &c.

3 Assur fundauit eam.) *Pro assur est in Hebraico* אשור *Axur, quemadmodum Geneseos capite decimo, vbi scriptum legimus*

A *legimus egressum fuisse Assur de terra Senaar, ædificasséque Niniuem ciuitatem magnam, in terra autem Senaar regnasse Nemrod. Vnde inferunt nonnulli populum Chaldæorum nõ fuisse ab Assur, sed à Nemrod fundatum: & ob eam causam hîc existimant per eam intelligi Tyrum, non autem Chaldæã: cum tamen prophanæ historiæ dicant Tyrum coloniam fuisse Sidonis, conditam ab Agenore tempore Troianæ euersionis. Ideò mihi prior opinio magis placet, quoniam etsi Assur nõ fuerit Babylonis constructor, condidit tamen Niniuem in Chaldæa, eiusque populum fundauit. Si fusè scire volueris, quis fuerit hic Assur siue Assyrius, à quo Assyria nomen accepit, lege Xenophontem de æquiuocis capite primo, vbi asserit hunc appellatum esse Ninum, Herculẽ, & Iouem, à quo, quia Ninus vocabatur, fuit ciuitas Niniue denominata.* D

Argumentum capitis XXIIII.

Superioribus capitibus vaticinatus fuerat Esaias de euersione Hierosolymæ, Babylonis, & nonnullarum aliarum nationũ in particulari: nunc autem generalem totius terræ interitum & vastitatẽ, eiúsque habitatorum in extremo iudicio confusionem prædicit.

CAPVT XXIIII.

ECce [a] Dominus dissipabit terrã, [b] & nudabit eam, & affliget faciem eius, & disperget habitatores eius. [c] Et erit sicut populus sic sacerdos, & sicut seruus sic dominus eius, & sicut ancilla sic domina eius, sicut emens sic ille qui vendit, sicut fœnerator sic is qui mutuum accipit, sicut qui repetit sic qui debet. Dissipatione dissipabitur terra, & direptione prædabitur. Dominus enim locutus est verbum hoc. [d] Luxit [2] & defluxit terra, & infirmata est: defluxit orbis, & [e] infirmata est altitudo populi terræ. [3] Et [f] terra infecta est ab habitatoribus suis, [g] quia transgressi sunt leges, [h] mutauerunt ius, [i] dissipauerunt [4] fœdus sempiternum. [k] Propter hoc maledictio vorabit terram, [l] & peccabunt habitatores eius, ideóque [m] insaniẽt cultores eius, [n] & relinquentur homines pauci. [o] Luxit vindemia, infirmata est vitis. Ingemuerunt omnes qui lætabantur corde. [p] Cessauit gaudium B
tympanorum, quieuit sonitus lætantium, conticuit dulcedo citharæ. Cum cantico non bibent vinum: amara erit potio bibentium illam. [q] Attrita est ciuitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. [r] Clamor erit super vino in plateis: deserta est omnis lætitia, trãslatum est gaudiũ terræ. Relicta est in vrbe solitudo, & calamitas opprimet portas. [s] Quia hæc erunt in medio terræ in medio populorum, [t] quomodo si paucæ oliuæ quæ remanserũt, excutiantur ex olea, & racemi cùm fuerit finita vindemia. [u] Hi leuabunt vocem suã, atque laudabunt: cùm glorificatus fuerit Dominus, hinnient de mari. [x] Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel. [y] A finibus terræ laudes audiuimus, gloriam iusti. Et dixi: secretum meum mihi, secretum meum mihi. [z] Væ mihi. Præuaricantes præuaricati sunt, & præuaricationes trãsgressorum præuaricati sunt. [aa] Formido, & fouea, & laqueus super te, qui habitator es terræ. E *Iere. 48.*

EXPLANATIO.

a *Ecce Dominus dissipabit terram.*] Hoc est, Deus, in fine mundi vniuersam terram vastabit. Esse terram in fine mundi transituram, asserit Christus apud Matthæum his verbis: *Non præteribit generatio hæc, donec hæc omnia fiant. Cœlum & terra transibunt, &c.* Quamuis enim dicat Ecclesiastes, *Terra autem in æternum stat*, hoc intelligitur per essentiam, sed præteribit & mutabitur ab eo statu, in quo nunc est, & figuram suam amittet. Id dicunt nonnulli voluisse significare Diuum Paulum cùm dixit in epistola prima ad Corinthios: *Præterit figura huius mundi.* Non dixit Præterit mundi substantia, sed *figura*. Et ad Hebræos hæc verba Psalmistæ citat: *Et tu in principio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, & omnes vt vestimentum veterascent: Et velut amictum mutabis eos, & mutabuntur.* Potest etiam locus ille Salomonis ita explanari: *Terra immobilis manet ad longum tempus permansura.* In æternum enim capitur aliquando pro longi temporis spatio, vt Exodi capite vigesimoprimo: *Et seruiet in æternum.* Id est, ad iubilæum Anno enim iubilæi omnes liberi manebant, vt habes capite vigesimoquinto Leuitici. Illud certum est terram transituram esse, & terram nouam futuram, ait enim Angelus Ioanni Euangelistæ in Apocalypsi: *Vidi cœlum nouum & terram nouam,* Primum enim cœlum & prima terra abiit. Nõ quòd alia terra & aliud cœlum condendum sit, sed ait renouanda esse ea ipsa, quæ nunc sunt. Ita graues authores locum illum interpretantur. Qua de re vide ea, quæ copiosè tractat Diuus Petrus capite tertio epistolæ suæ secundæ.

Matt. 24. C *Eccl. 1.* *Heb. 1.* *Psal. 101.* *Apoc. 21.*

b *Et nudabit eam.*] Subaudi ab habitatoribus, ita vt maneat deserta *Et affliget faciem eius*, hoc est, dabit ei aliam faciem & figurã *Et disperget habitatores eius*, hoc est, iustos ad gaudia æterna perducet, impios verò ad inferorum supplicia. F

c *Et erit sicut populus.*] In illa die nulla erit hac in re differentia inter nobiles & obscuros, sacerdotes & laicos, sed omnes apparebunt ante Christi tribunal reddituri de vita sua rationem Non respiciet Deus ibi generis nobilitatem, aut obscuritatem, sed virtutes & vitia, vt vnus quisq; iuxta opera sua aut præmio afficiatur, aut supplicio. *Non enim est acceptio personarũ apud Deum.*

d *Luxit & defluxit terra.*] Vtitur Propheta præteritis pro futuris more Prophetico. Sensus est: Cùm terra defluxerit, lugebũt & plãgent in die iudicij homines, qui, vt alio in loco etiam annotauimus, nomine terræ significantur. Ait enim Christus apud Matthæum: *Sol obscurabitur, & luna nõ dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum mouebuntur: & tunc parebit signũ filij hominis in cœlo, & tunc plangent omnes tribus terræ.* *Matt. 24.*

A e *Et infirmata est altitudo populi terræ.*]Id est, Diuites & potentes confringentur. Nihil illis valebunt diuitiæ, imperia, & magistratus. Nam, vt ait Salomon in
Prouer. 22. Prouerbiis, *Non proderunt diuitiæ in die vltionis, iustitia autem liberabit à morte.* Dicent enim impij in inferno,
Sapien. 5. vt in libro Sapientiæ scriptum legimus. *Quid nobis profuit superbia? & diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa sicut vmbra, & tanquam nuntius præcurrens.* Primi aduersus quos Propheta hoc in loco vaticinatur, sunt diuites & potentes.

f *Terra infecta est ab habitatoribus suis.*]Imminente iudicio terra reddetur sterilis propter iniquos habitatores. Vbi vides ideo terram non ferre vberes fructus, quia ab improbis colitur.

g *Quia transgressi sunt leges.*]Loquitur de legibus ciuilibus. Potest etiam hic locus intelligi de omnibus legibus, naturali, & scripta data per Moysem, & de Euangelio Christi. Primam tamen expositionem magis amplector propter ea quę sequontur. Sed quę sit mea propria huius loci expositio & sententia, videbis in aonotationibus ex Hebræo.

h *Mutauerunt ius.*]Id est, Prolibito suo sententias tulerunt, oon considerata iustitia nec ratione. Peruertunt iudices fundameota oaturæ, cùm à sententiis iustitiam seiungunt.

i *Dissipauerunt fœdus sempiternum.*]Violauerunt amicitiam, quam deberent cum amicis perpetuò conser-
B uare. Vide quanti æstimanda est amicitia. Vel loquitur aduersus Iodæos, qui fœdus sempiternum, & pactum quod de seruanda diuina lege fecerant, fregerunt. Capitur igitur fœdus pro pace, & fide, ac pacto. Sed quoniam fœdus accipitur etiam pro lege: vt apud Virgilium: *Regémque dedit, qui fœdere certo, Et premere, & laxas sciret dare iussus habenas*, existimo hoc in loco posse ipsam diuinam legem significari. Sic Deus apud
Ose. 8. Oseam *Transgressi sunt*, inquit, *fœdus meum.* Et explicans quid esset transgredi fœdus, subiungit: *Et legem meam præuaricati sunt.* Sed tunc quædam insurgit dobitatio, qui fieri potest vt lex appelletur sempiterna, cùm cessauerit? Sed huic quæstioni facilè respondei or, si legē ipsam loquentem audierimus, quæ
Gen. 17. æternom & sempiternum appellat id, quod vsque ad tempus Messiæ, & ad promulgationem Euangelij erat duratorum. Et ita Deus promisit semini Abrahæ terram Chanaam in possessionem æternam, quam Iudæi post Christi mortem, & sufficientem Euangelij promulgationem amiserunt. Possunt etiam omnia legalia dici sempiterna ratione soi significati, erant
C enim figuræ earum rerum, que semper duraturæ sunt. Paulò antè dixerat: *Trāsgressi sunt leges.* Et statim: *Mutauerunt ius.* Et confestim subiungit: *Dissipauerunt fœdus sempiternum.* Et quoniam solet Esaias sępenumero multa vnum atque idem diuersis verbis significātia congerere, fortasse hoc in loco per leges, ius & fœdus idem voluit intelligere, vt sit congeries rhetorica.

k *Propter hoc maledictio vorabit terram.*] In principio benedixit Deus creaturis, quas fecerat: sed qooniam homines impij & scelerati suum dereliqoerunt creatorem, séque vitiis dediderunt, maledicentur in fine mundi, eruntque à Deo maledicti. Vel sic: Hominum maledictio & flagitium terram consumet, & velut bestia deuorabit.

l *Peccabunt habitatores terræ.*] Illi se flagitiis implicant, qui sunt terræ ciues, quibus in Apocalypsi Ioannis dicitur: *Væ habitantibus in terra.* Viri enim iosti & pij non in terra habitant, sed in cœlo, de quibus ait
Apoc. 8. Paulus Apostolus: *Nostra enim conuersatio in cœlis est.*
Phil. 3. Vnde Cain terrenam ciuitatem condidit. Abel autē
Gen. 4. non item, vt, & non sine mysterio, literæ diuinæ testantur. Vtuntur viri iusti terra hac, tanquam pere- D
grini, non habentes hīc ciuitatem manentem, sed futuram inquirentes. Ideò mundi voluptates & opes contemnunt, temerarias copiditates coërcent, timores, & inanes solicitudines pellunt, & neque rerum aduersarum ictibus franguntor, neque vlla temporū varietate labefactantur. Si autem ruunt, & in crimen aliquod incidunt, eriguntur diuino auxilio, & ad cœlestia aspirantes diuini numinis amore rapiuntur.

m *Insanient cultores eius.*] Aspicis hic apertissimè homines humanis vitiis implicatos, qui non cœli, sed terræ cultores appellantur, insanos esse, eorúmq; insaniam ex peccatis prouenire. Ait enim Propheta: *Peccabunt habitatores terræ* ideóque insanient cultores eius. Omnes qui se vitiis contamioant, & in illis perseuerant, iudicio absque dubio carent. Vnde ait Salomon in Prouerbiis, *Impius ignorat scientiam.* In Psal. Psal. 29.
vbi nostra editio habet: *Dixi iniquis, nolite inique agere,* Psal. 74.
habet versio Fœlicis: *Dixi insipientibus, nolite insanire.* Idem enim vocabulum & iniquum & insipientem significat: omnis enim iniquus est insipiens. Id qood etiam gentium Philosophi asseruerunt. Aristoteles enim planè inquit omnē hominem flagitiosom ignorantem esse. Qua de re poteris ea videre, quæ fusius scripsimus cap. 5. illa verba explaoantes: *Propterea ductus est captiuus populus meus, quia non habuit scientiam.*

n *Et relinquentur homines pauci.*]In fine mundi priusquam iudicij tempus adueniat, pauci homines repe- E
rientur. Præcedent enim bella & pestilentiæ Et erit,
vt est apud Lucam, in terris pręssura gentiū præ con- Luc. 21.
fusione sonitus maris & fluctuum, arescentibus hominibos, præ timore & expectatiooe, quæ superuenient vniuerso orbi. Vel homines, eos tantùm appellat, qui eo munere funguntur, cuius colendi efficiendique causa, Deus eos creauit, eísque naturam rationis participem dedit. Formaoit enim Deus hominē, & sui sanctissimi ouminis similem fecit, vt pestiferas voluptates contemneret, ipsum Deum summè coleret, eiúsque amore ardētissimè flagraret, & in beatissimis sedibus ac cœlestibus mansionibus æuo sempiterno frueretur. Ex quo efficitur, vt illi, qui vitiis imbuuntur, & in erroribus & vanitatibus versantur, immemores æternitatis, summam fœlicitatem in mundi opibus & voluptatibus collocantes, indigni sint, qui homines appellentur. Græci appellant hominem ἄνθρωπον quasi sursum vergentem, & cō-
templantem. Nam reliqua animantia terræ prona F
sunt, ventriqoe obtemperantia, solus homo est erectus, & ad cœlum, eiusque considerationem & contemplationem quasi ad propriam patriam eleuatus. Vnde apertè concluditur eos nomine hominum prioari, qui non in sublime feruntur, sed terrena tātùm intuentur. Socrates apud Platonem in Cratylo, existimat dici ἄνθρωπον, quasi ea, quæ aspicit, contemplantem: cùm cætera animalia altitudine & excellētia cōtemplationis careant, quæ etiam ratio conuenit huic nostræ interpretationi. Prior tamen nominis deriuatio est Lactantij Firmiani capite primo libri secundi diuinarum institutionum.

o *Luxit vindemia, infirmata est vitis.*]Hoc est, deficiet vinum, nollam habebunt iniqui consolationē, & omnis impiorum lætitia in luctum conuertetur.

p *Cessauit gaudium tympanorum.*]Describit mœrorem, quo afficientur iniqui.

q *Attrita est ciuitas vanitatis.*] Totum orbem appellat ciuitatem vanitatis. Elegans quidem & pulchra periphrasis. Quasi dicat: Nemo existimet esse hunc terrarum orbem perpetuò duraturum. Est enim vana quædam ostentatio, quæ citò peribit. Fortasse per ciuitatem vaoitatis eas vrbes intelligit, quæ

ido-

A idololatriæ, superstitionibus, cæterísque vanitatibus deditæ sunt.

r *Clamor erit super vino.*] Plorabunt se fuisse vino deditos. Vel lugebunt vini defectum.

s *Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum.*] Explicat fore hunc interitum in toto orbe terrarum.

t *Quomodo si paucæ oliuæ.*] Comparat hoc in loco Propheta viros iustos, qui appropinquāte seculi consummatione fuerint relicti in terra, raris baccis oliuarum, quæ post excussionem remanserunt in ramorum cacumine: & paucis racemis, qui post vindemiam fuerunt in vitibus relicti. quanquam enim
Mat 20. multi sunt vocati, pauci tamen sunt electi.

v *Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt.*] Iusti, qui manserint in terra, vocibus suis in sublime leuatis Dominum laudabunt. Et veniente Christo, in maiestate regnante, hinnient præ lætitia, equorum more, & in mari huius seculi lætabuntur. Quidam vertit:
Sap 21. *Exultabunt ab Occidente*, vt sit sensus: Illi qui in finibus terræ in Occidentali plaga fuerint, afficientur gaudio, Christi gloriam aspicientes. Prima tamen expositio est communior & melior. Orbem terræ vocat
B mare quemadmodum capite vigesimprimo, Babylonem ipsam mare etiam appellauit. *Onus*, inquiens, *deserto maris*. Tu verò considera Dei nostri clementiam, eámque alta mente perpende, qui cùm in hoc capite minetur peccatorib. horribiles timores extremi iudicij, iustos tamen consolatur. Christe sancte quam immensa est tuæ pietatis magnitudo, qui inter præconia tuæ iustitiæ, non es oblitus tuæ misericor-
Luc.21. diæ! Eodem modo apud Lucam post minas & terrores subiungit: *His autem fieri incipientibus, suspicite & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.* Non est redemptio, nisi vbi præcessit captiuitas: cùm verò in fine mundi appropinquet iustorum redemptio, apertè concluditur hunc mundum esse eorum carcerem & captiuitatem. Id intelligens Dauid dice-
Psal.125. bat in Psalmo: *Conuerte Domine captiuitatem nostram sicut torrens in austro.* Igitur in fine mundi leuabunt capita, erigent seipsos illi, qui hîc abiecti ab iniquis premebantur, & gaudio afficientur. Quando igitur appropinquauerit tempus illud formidolosum, quo omnes vocabimur in iudicium, omnium nostrarum actionum rationem reddituri, improbi & flagitiosi prementur, eorúmque dominabuntur iusti & pij, qui nunc ab illis acerbissimè vexantur.

x *Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum.*) Vos qui in doctrinis, hoc est, qui beneficio scripturarum D
cognoscitis tanta vobis gaudia reseruari, laudate Dominum. Et non solùm vos viri iusti, qui in terra stabili estis, hoc est qui in animi tranquillitate & securitate viuitis, qui vos ab hominum frequentia in solitariam quietem recepistis, sed vobis qui in insulis habitatis, hoc est, qui tentationum fluctibus continuis, qui negotiis implicati impetum maris mundi huius sentitis, laudate & glorificate nomen Domini Dei Israelis. Docet nos hic locus vitam contemplatiuam terræ firmæ & stabili comparari, actiuam verò insulæ maris fluctibus concussæ similem esse. Vtrunque tamen, & eum qui contemplationi, & qui actioni deditus est, Deum laudare debere. Possumus hunc locum ita explanare: *Laudate Dominum* non solum vos qui habitatis in medio terræ, sed vos etiam qui in insulis & locis remotissimis vitam degitis.

y *A finibus terræ laudes audiuimus gloriam iusti.*) Dixerat versu superiore habitantibus in insulis vt dominum laudarent: nunc prædicit hoc ita futurum esse. Sensus est: Nos qui Spiritu Prophetico inspirati sumus, audiuimus à Domino dandam esse gloriam iu- E
sto, hoc est Christo, à finibus terræ, hoc est, ab illis etiam, qui colunt insulas remotissimas. Et cùm Propheta hæc dixisset, vidit mentis oculis multa, quæ non licet homini loqui. Dicerem ego vidisse Spiritu gloriam iustorum, & impiorū supplicia, eo modo quo Deus illi hæc voluit ostendere, & audiuisse arcana, quæ, vt ait diuus Paulus, *non licet homini loqui*. Ideo in- 2.Cor 12.
quit: *Secretum meum mihi, secretum meum mihi.* Acsi diceret: Non possum ea, quæ vidi explicare. Bis posuit secretum, quoniam & præmium viderat bonorum, & flagitiorum supplicium. Thargum ita hunc locum interpretatur: *Dixit Propheta: Secretum mercedis iusti conspectum est mihi, secretum vltionum impiorum reuelatum est mihi.* Quæ verba huic nostræ explanationi apertissimè fauent.

z *Væ mihi, præuaricantes præuaricati sunt.*) Cùm vidisset Propheta impiorum & sceleratorum multitudinem, in hæc verba prorupit. Acsi diceret: Non possum non plorare tot hominum interitum & supplicium.

aa *Formido, & fouea, & laqueus, super te qui habitator es terræ.*) Appropinquante tempore iudicij, in timore, & dolore, & periculis versabuntur homines iniqui, F
quos non cœli sed terræ habitatores appellat, de quibus dixerat paulò ante: *Peccabunt habitatores terræ.*

C

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXIIII.

1 Ecce Dominus dissipabit terram.) *In Hebræo pro dissipare est* בוקק *bokek, quod significat dissipare, euacuare, populari. Nahum cap.2.* Quia vastatores dissipauerunt. *Quod etiam poterat verti:* Euacuatores euacuerunt, *vel,* Populatores populati sunt. *Vnde illud Oseæ cap.10.* Vitis frondosa Israel, *poterat etiam verti:* Vitis vacua est Israel. *Vertit tamen interpres noster* frondosa, *quoniam eæ vites quæ siluescunt, & frondibus crescunt, nec amputantur, inutiles sunt & vacuæ: quod Simmachus intelligens vertit:* Vitis materialis, *hoc est non amputata, sed frondibus atque palmitibus abundans. Eam ob causam vertit Pagninus hoc in loco:* Ecce Dominus euacuat terram, *hoc est, in solitudinem redigit. Quod non multùm distat à communi versione. Quod autem sequitur:* Et nudabit eam, *ita conuertit Pagninus:* Et desolate faciet eam. *In Hebræo est* ובולקה *vuolekah à verbo* בלק *balak, quod significat nudare, desolare, & aperire. Est igitur terram nudare, eam desertam facere absque vllo habitatore. Sed quoniam verbum hoc significat aperire, potest rectissimè locus hic ita ex Hebræo reddi in Latinum sermonem:* Ecce Dominus dissipabit terram eámque aperiet: *Vt significet in die iudicij aperiendam esse terram, vt mortui egrediantur, & resurgant. Qui dicunt intelligo totum hoc cap. de euersione Hierosolymæ per Titum, dicent Prophetam hîc vaticinari aperiendam esse vrbem exercitui Romano.*

a Luxit & defluxit terra.) *Pro* luxit *vertit Pagninus,* destruta est. *Verbum Hebraicum est* אבל *abal, quod significat lugere, vt patet mille in locis diuinarum literarum, Exodi 33.* Audiens populus sermonem hunc pessimum luxit, *Threnorum 1.* Viæ Sion lugent. *Oseæ 10.* Quia luxit super eum populus eius. *& multis alijs in locis, quę breuitati studens omitto. Ideò existimo editionē vulgatam hoc in loco, quemadmodum in nonnullis alijs, magis esse secundum veritatem Hebraicam quàm Pagnini versionem. Septuaginta etiam verterunt,* luxit terra.

3 Terra infecta est] *In multis codicibus Latinis est,* Terra interfecta est, *sed legendum est* infecta est, *vt nonnulli codices correcti habent. Est enim in Hebraico: & terra* חנפה *chanephah, à verbo* חנף *quod significat polluere, & inficere. Ita apud Ieremiam 23.* Propheta nanque & sacerdos polluti sunt. *Vbi Translatio Chaldaica Ionathæ habet:* Fecerunt furtum legis eorum *Hoc est, mente legis abusi sunt. Tunc enim homines se inficiunt & polluunt, cùm Dei legem transgrediuntur, eámque ad suam voluntatem detorquent. Est igitur huius loci sensus: Habitatores terræ eam suis sceleribus ita polluerunt, & sterilem reddiderunt, vt nullos latos fructus produceret. Pagninus hunc locum ita Latinum reddidit:* Terra impiè egit *propter habitatores suos.* Verbum enim חנפה *quod est in Hebraico, significat etiam iniquè agere, & personam acceptare. Vnde locus hic Ieremiæ, quem modo citauimus, potest ita verti,* Propheta nanque & sacerdos impiè egerunt, *vel, acceptatores personarum fuerunt. Potest igitur hic locus sic explanari: Terra impiè egit, hoc est, pœnas luit, acsi impietatem & scelus admisisset. Tunc enim terra dicitur pœnas dare, quando vastatur, & in sterilem solitudinem redigitur. Ita R. Dauid doctus inter Iudæos hunc locum interpretatur. Thargum vertit,* peccauit, *pro eo quod nostra versio habet* infe-
B cta est *quam interpretationem secutus est Pagninus, cui fauet versio Septuaginta, quæ ita habet:* Terra autem egit impiè propter habitatores suos.

4 Dissipauerunt fœdus sempiternum.] *Septuaginta pro fædere sempiterno verterunt* testamentum æternum, *quod ego absque dubio existimo esse Euangelium, quod*
Hebr. 13. *etiam diuus Paulus Apostolus in epistola ad Hebræos eodem modo appellat, ita dicens:* Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in san-
Exod. 24. guine Testamenti æterni, Dominum nostrum Iesum Christum. *Quemadmodum enim Moyses legem firmaturus, manu poculum tenebat, in quo erat sanguis pecudum, vt in Exodo scriptum legimus: sic Christus nouam* D
legem confirmaturus, calicem ostendit, in quo fuit proprius eius sanguis, pro salute hominum fundendus. Ideò Apostolus ait, In sanguine Testamenti æterni. *Et in consecratione vini vtitur Ecclesia hac forma:* Hic est calix sanguinis mei noui & æterni Testamenti, &c. *Hoc est Testamentum illud quod Deus per Ieremiam promisit dicens:* Ecce dies venient, dicit Dominus, & Iere. 31.
consummabo super domum Israel, & super domum Iuda Testamentum nouum, non secundum Testamentum, quod feci patribus eorum. *Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos ca. 8. de Christi euangelio interpretatur. Et quoniam vetus lex fuit abrogata, noua autem semper est duratura, appellatur hic ab Esaia* fœdus sempiternum, *aut vt volunt Septuaginta,* Testamentum æternum. *Dixerat modò,* Trangressi sunt leges, mutauerunt ius: *& confestim subdit,* Dissipauerunt fœdus sempiternum. *Quæ verba Septuaginta ita verterunt:* Præuaricati sunt legem, mutauerunt præcepta, Testamentum æternum. *Tria sunt ob quorum præuaricationem Deus mundi ruinam & vastitatem minatur, lex, præcepta & æternum Testamentum. Ego existimo per legem intelligi legem naturalem, per præcepta legem scriptam, per Testamentum æternum, legem gratiæ & Christi* E
Euangelium.

5 Insanient cultores eius.] *Septuaginta habent:* Pauperes erunt habitatores terræ. *Omnes iniqui sunt insani, omnes autem insani pauperes, quia spirituales diuitias perdiderunt. In Hebraico est* יחרו *charu, à verbo* חרר *charar, quod significat insanire, æstuare, ardere, deficere. Ideò Pagninus vertit:* Combusti sunt habitatores eius. *Æstuant, insaniunt, deficiunt, & comburuntur, qui non cœlum sed terram colunt, & intuentur, qui negotiis humanis implicati, tanquam mundi ciues ad cœlestia nequaquam aspirant.*

Et erit [a] qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam: & qui se explicauerit de fouea, tenebitur laqueo: [b] quia cataractæ de excelsis apertæ sunt, & concutientur fundamenta terræ. [c] Confractione confringetur terra, contritione conteretur terra, commotione commouebitur terra: agitatione agitabitur terra, sicut ebrius, & auferetur [d] quasi tabernaculum vnius noctis: & grauabit eam iniquitas sua, & corruet: & non adiiciet, vt resurgat. Et erit: In die illa [e] visitabit Dominus super militiam cœli in excelso: & super reges terræ, qui sunt super terram. [f] Et congregabuntur in congregatione vnius fascis in lacum, & clauden-
C tur ibi in carcere: & post multos dies visitabuntur. [g] Et erubescet luna, & confundetur sol, F
cùm regnauerit Dominus exercituum in monte Sion, & in Ierusalem, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.

a *Et erit, qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam.*] Describit calamitates improborum aduentante extremo iudicio, qui volentes declinare vnum periculum, incident in aliud.

b *Quia cataractæ.*] Dixerat nullum peccatorem esse à formidine, fouea, & laqueis euasurum: nunc reddés huius rei caosam, inquit hoc ita fore, quia tunc in extremo tempore aperientur fenestræ cœli, & videbit Dominus vniuersa hominum peccata, quæ anteà,
Psal. 113. quia ea non puniebat, videbatur non videre. Quibus visis concutientur præ timore fundaméta terræ. Ita dicitur in Psalmo: *Qui respicit terram, & facit eam tremere.* Describit Propheta admirabilem Dei potentiam qui facit totam terram vel solo aspectu cócuti, tremoréque labefactari. Fortasse in cataractis in cœlo apertis alludit ad id, quod est scriptum in Psalmo decimo: *Pluet super peccatores laqueos.* Hoc est, improbos acerrimè punit, eis laqueos instar pluuiæ emittens, quibus eos capiat & perdat. Septuaginta hunc Esaiæ locum ita verterunt: *Fenestræ cœli apertæ sunt.*

c *Confractione confringetur terra.* Quasi volens absorbere peccatores.

d *Quasi tabernaculum vnius noctis.*] Id est, quasi tentorium siue tuguriolum, quod pastor singulis noctibus de loco ad locum transmutat.

e *Visitabit Dominus super militiam cœli.*] Id est, super sidera. Vbi nostra editio c. quarto Deuteronomij habet: *Ne fortè eleuatis oculis ad cœlum videas Solem, & Lunam, & omnia astra cœli, & errore deceptus adores ea,* habet versio Pagnini pro astris cœli *militiam cœli.* Nec est infrequens in literis diuinis astra, militiam, & exercitus, & virtutes cœli appellari. Hunc sensum habent verba illa libri quarti Regum capite vigesimo primo: *Et adorauit omnem militiam cœli.* Ac si diceret: Non erat in cœlo stella, quam impius Manasses superstitioni idololatriæque deditus non coleret. Est igitur huius loci Esaiæ sensus: In tempore extremi iudicij conturbabit Dominus omnia sidera. Nam sol obscurabitur, vt ait Christus apud Matthæum, Mat. 4.
& luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo. Sunt qui per cœlum hoc in loco aërem intelligant, & per cœli militiam dæmones, quos diuus Paulus

A lus tenebrarum harum rectores appellat. Prior tamen expositio mihi magis placet, quoniam non solet scriptura dæmones cœli militiam vocare.

f *Et congregabuntur.*] Sensus est: Reges terræ cum primùm excesserint è vita, in inferno congregabuntur. Sed post multos dies, nempe in die iudicij visitabuntur, quando ab illis exigetur suæ vitæ ratio. Sed audita sententia iterum in inferos in æternum relegabuntur. Est enim ignis ille æternus, vt apud Matthæum ait Christus cap. vigesimoquinto, & diuus Ioannes apocalypsi cap. 14. Neque est dubitandum sit necne liber Apocalypsis à diuo Ioanne Euangelista conscriptus, cùm id teneat Ecclesia, sitque ab antiquissimis scriptoribus assertum & comprobatum. Eusebius in historia Ecclesiastica libro quarto cap. decimooctauo ait Iustinum martyrẽ illud affirmasse, & libro sexto capite decimonono ait hanc esse firmam Origenis sententiam. Cæterùm id, quod hîc Esaias dicit aduersus reges, non est de omnibus intelligendum, cùm multi sint sapientia cõspicui, iustitiaque præcellentes, sed de impiis & flagitiosis.

g *Et erubescet luna.*] Explicat id quod dixerat: *Visitabit Dominus super militiam cœli.* Vel per solem intelligit

B principes Ecclesiasticos, per lunam verò seculares, qui se in vita vitiis implicarunt, & in violanda iustitia impia scelera admiserunt. Tunc enim in illo terribili iudicio, visa Christi maiestate, quẽ illi contempserãt, turbabuntur, & confundentur. Quoniam cùm deberent, dum viuebant, alios illuminare, non solùm non illuminarunt, sed etiã obscurauerunt. Qui enim fieri poterat, vt alios suorum radiorum splẽdore illustrarent, cùm ipsi eclypsim paterẽtur, essentque tenebris & caligine circũfusi? Vt enim eclipsis lunæ est interpositio terræ inter solem & lunam, sic quando terra, hoc est, mundi opes & voluptates interponontur inter mundi principes, qui lunæ nomine significantur, & solem illum iustitiæ Christum Deum nostrum, efficitur vt lumine careant principes, defectúmque patiãtur, in vmbra terræ existentes. Tũc enim fit eclipsis, cùm luna in terræ vmbra cõsistit. Quid aliud sunt mundi magistratus, potentiæ, diuitiæ, & voluptates, quàm vmbra terræ? Illos, qui in infernũ detrusi æternis cruciatibus torquentur, in hunc modum scriptura in libro Sapientiæ facit loquentes: *Quid nobis profuit superbia? Et diuitiarum iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia illa sicut vmbra.* Et in Ecclesiastico hi, qui has mundi res inanes, fallaces, & fluxas, quæ-

C runt & appetunt, illis comparantur, qui sequuntur ventos, & apprehendunt vmbras. Hoc pertinet ad

Sapien. 5

Eccle. 34.

D Lunæ eclipsim. Sol verò tunc obscuratur, cùm interponitur luna inter ipsum & homines. Quis est hic sol nisi præsul, cui cũ debeat omnes illuminare, ob eã causam deficit, nullisque micat radiis, quia interponitur & obiicitur illi luna, hoc est humana potentia? Eam ob causam antistites, Ecclesięque pastores tenebris offundũtur quia non Dei obsequium & honorẽ, sed humanas dignitates & voluptates intuentur. Nõ loquor de illis, qui rectè gubernãt. Sunt enim multi, qui oues suas saluberrimè pascunt, qui illas tantùm opes quærũt, quæ animũ amplificant, diuitémque faciũt, ex quibus vera dignitas redundat & efflorescit. Sed de illis loquor, qui curę pastoralis obliti, virtutisque ornamẽtis nudati in sũma ignominia versantur.

Totum hoc caput exposuimus de mundi interitu, vltimíque iudicij tempore. Et hæc diui Hieronymi sententia, quam posteà secuti sunt multi, quorum explanationem amplectimur. Sunt tamẽ nonnulli, qui omnia hæc ad captiuitatem decem tribuum referãt, quæ omnes dispergendæ prædicantur in varias regiones absque vlla personarum differẽtia, quòd fuerint diuinam legem præuaricatæ. Cùm enim euerterent fundamẽta iustitiæ, impiisque sceleribus pascerentur, veróq; Deo relicto falsa idola colerent, æquũ

E fuit, vt omnes pariter punirentur. Sed tunc nescio quemadmodum possit cum hac sententia conuenire id, quod hîc dicitur: *Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cœli.* Non enim legimus talia in illa captiuitate euenisse: nisi per militiam cœli intelligant exercitum Israelis. Præterea sunt nõnulla alia in hoc capite, quæ non videntur huic interpretationi congruere. Ideò alij de euersione duarum tribuum ob Christum non receptum, quando Hierosolyma fuit à Tito funditus euersa, illud interpretãtur: quæ opinio non videtur habere tot impedimẽta. Nam Iosephus Hebræus, insignis historiographus cap. 12. libri 7. de bello Iudaico inter prodigia & præsagia excidium Hierosolymæ pręcedentia narrat, sydus simile gladio supra ciuitatem stetisse, tantúmque circa templum lumen noctù effulsisse, vt clarissimus dies putaretur. Sed quoniam Esaias præcedẽte capite locutus fuerat de Tyri euersione, non deest qui totum hoc caput existimet esse non ad Hebræorum, sed ad Tyriorum euersionem calamitatémque referendum, quoniam solet Esaias ea, quæ in vno capite breuiter attingit, in sequenti latius dilatare. Nos verò ex his quatuor explanationib. eam exponendam sumpsimus, quæ nobis visa fuit communior, literęque accõmodatior, liberum vnicuique iudicium suum relinquentes.

F

ANNOTATIO.

1 Visitabit Dominus super militiam cœli.] *in aliquibus codicibus est* malitia *pro* militia. *In Hebræo est* צבא *tseua, quod significat exercitum, militiam, virtutem, & tempus statutum. Vnde id quod dicitur cap. 7. Iob,* Militia est vita hominis super terram, *potest verti:* Tempus determinatum est vita hominis super terram: *scit enim Deus quanto tempore vnusquisque victurus est.*

Argumentum capitis XXV.

Agit propheta gratias Deo pro vastatione synagogæ, & insigni victoria de morte, ac dæmone reportata. Asserit seruandos esse fideles per Christum, qui nobis lucem attulit, labes omnes abstersit, gratiam tribuit, vt gloriam illam cœlestem, nullis vnquam seculis interituram consequeremur. Sunt qui asserant intelligi hoc caput de supplicio damnatorum, & de præmio iustorum post mundi consummationem, quas ob causas propheta in gratiarum actionem prorumpit.

CAPVT XXV.

DOmine [a] Deus meus es tu, & exaltabo te, & confitebor nomini tuo: quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles, amen. Quia posuisti ciuitatem in tumultum, vrbem fortem in ruinam, [b] domum alienorum: vt non sit ciuitas, & [c] in sempiternum non ædificetur. [d] Super [1] hoc laudabit te populus fortis: ciuitas Gentium robustarum timebit te. [e] Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in

A tribulatione sua, spes à turbine, vmbraculum ab æstu. [f] Spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem. [g] Sicut æstus in siti, tumultum alienorum humiliabis, [h] & [i] quasi calore sub nube torrente propaginem fortium marcescere facies. [i] Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium, conuiuium vindemiæ, conuiuium pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ. D

EXPLANATIO.

a *Domine Deus meus es tu, exaltabo te, & confitebor nomini tuo.*] Laudibus te efferã Domine Deus meus, & nomen tuũ celebrabo ob admirabilia opera tua, & quia antiquas cogitationes tuas completurus es. Omnia enim tua consilia ore prophetarum prædicta firmabuntur, & suos effectus obtinebunt. Es enim Hierosolymã ciuitatem ingratã & infidelẽ euersurus, quia non solùm te verum Messiam non recepit, sed iactis in te acerbissimis contumeliis, te ad mortẽ crudelissimam adduxit, & aduersus discipulos tuos odium vsque ad sanguinem excitauit. Ago igitur tibi gratias, quia posuisti ciuitatẽ in tumultum, hoc est, quia funditus delebis per Titum Vespasianum Hierosolymã. Pro tumulo habent nonnulli codices *tumultum*, sed
B versio, cui diuus Hieronymus adiecit commentaria, habet tumultum: & ita habent Septuaginta, & dictio Hebræa idẽ significat. Quare legẽdum est *in tumultũ*, non autẽ in tumultum. Tu verò aduerte morem prophetarum. Superiore capite plorauerat Esaias peccatorum flagitium, interitum, & excidium, nunc in eodem iudicio laudat Deum, eique debitum honorẽ reseruat. Æquum est vt dolore afficiamur ob hominũm scelera, propter quæ æterna supplicia merentur. At laudaturi sumus Deum qui iustitiam suam ostendit in sceleratorum punitione, & misericordiam suam in præmio iustorum.

b *Domum alienorum.*] Efficies vt Hierosolyma sit domus Romanorum, quos alienos vocat, quia nõ erant de populo Dei, sed alieni à fide: solet enim scriptura diuina gentiles alienos appellare, vt apud hunc eundem Prophetam: *Regionem vestram corã vobis alieni deuorãt.* Ita Paulus in epistola ad Ephesios eos alienatos appellat à via Dei. Qui enim impius est, non suus, sed alienus est existimandus: tot enim Dominis seruit, quot vitiis traditus est. Cùm autem ad se redit, &
Psal. 57. spiritui obtẽperat, suus efficitur, qui anteà alienatus erat iuxta illud: *Alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero.*
C Acsi diceret, non esse mirandum homines sceleratos tot fraudes & facinora admittere, cũ ab ipsis incunabulis se à Deo alienauerint, & à seipsis atque à recta viuendi ratione aberrauerint. Cæterũ quoniam etiam ipsi Iudæi in literis diuinis alieni appellãtur, vt in Psalmo: *Quoniam alieni insurrexerunt ad-*
Psal. 17. *uersum me*, hoc est, Hebræi nefarij, qui virtutem & religionem contempserunt, & in alio Psalmo: *Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt.* Ideò potest hic locus ita explanari: *Posuisti ciuitatem in tumulum*, quæ quidem est domus alienorum, hunc est quod Septuagintà pro alienis verterunt impios.

c *Et in sempiternum non ædificetur.*] Post euersionem Hierosolymæ per Titum nunquam fuit reædificata, nec in æternum reædificabitur. Nam ea quæ modò extat, non est vbi anteà fuit, sed fuerunt fundamenta mœniorum iacta per alia loca. Qui hoc caput exponunt de mundi consummatione, non de Hierosolyma duntaxat hoc intelligunt, sed de omnibus ciuitatibus quæ post diem iudicij non reædificabuntur in æternum.

d *Super hoc laudabit te populus fortis.*] Hoc est, populus Christianorum videns ingratam Hierosolymam euersam, & synagogã vastatã, & Iudæos captos à Romanis, & per totum orbẽ dispersos, te Domine laudibus efferet, studiósque prosequetur *Et ciuitas gẽtium robustarum timebit te*, hoc est Ecclesiá ex Gentibus congregata, te pio & filiali timore, & religione obseruabit. Christianos vocat fortes & robustos, quoniã debent aduersus diabolum, mundum, & carnem acerrimè pugnare, & animo excelso & inuicto in fide, &
virtutis constantia permanere. Vt enim dura & robusta quercus ventorum ac procellarum ictibus resistit, & quamuis frondes amittat, intus tamen virtus inclusa perseuerat, sic verus Christianus vbi tentationum & calamitatum exagitatus, immobilis consistit, & quamuis mundi opes, authoritatem, & æstimationem perdiderit, animi tamen virtus & charitas intus vigent, quas nec casus eripit, nec tempus labefactat, neque vetustas vlla consumit. Potest quidem vir iustus & pius à mundi opibus & dignitatibus seiungi: at à charitate Christi quis eum vnquam poterit separare? Id intelligens diuus Paulus, *Quis nos*, inquit, *separabit à charitate Christi? Tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius?* Et subiungit, nihil esse, quod eum posset à tali charitate diuidere. Hæc est vera fortitudo, inuicta, & gloriosa, & amplissimis laudibus decoranda. Hîc habes locum contra hæreticos, qui nec viris iustis tribuunt fortitudinem. Appellat enim eos Deus fortes & robustos. Simile. E Rom. 8.

e *Quia factus es fortitudo pauperi.*] Hoc est, illi qui suam agnoscens miseriam, diuinum implorat auxilium. Tales eripit Deus à procella, & ab æstu calamitatum & tentationum.

f *Spiritus enim robustorum.*] Sensus est: Vehemens tentatio siue à dæmone, siue à mundo, siue à carne, similis est turbini parietem impellenti. Vt enim vehemens turbo corpora exagitat, secúmque rapit, nisi sint solidissima, & fortitudine quadam roborata: sic tentatio animum percutit, & vincit, nisi sit fortis, & constantia quadam confirmatus. Simile. F

g *Sicut æstus in siti.*] Non aliter infringes & conteres impetum alienorum, hoc est impiorum, quo in viros iustos irruũt, quàm ardentissimus æstus superueniens debilitat, & attonitos facit homines in arida ac vasta solitudine deprehensos, vbi nullum est omnino refrigerium.

h *Et quasi calore sub nube torrente.*] Quemadmodum propago vitis vrente æstu flaccescit, sic tuo fauore & potentia languescet & debilitabitur impiorũ tyrannis aduersus pios & humiles. Vel sic: Tu Domine labefactabis & euertes potentium tyrannidem, qua iustos affligebant, quos tu in hac vita velut propaginem ab æstu affligi permittebas, sed ita vt illis esset æstus cum vmbra nubis. Ita enim tentatio & calamitas iustos percutiunt, vt interna consolatione interim recreentur & reficiantur: præbes enim illis vires, quibus afflictiones toleranter ferant, ipsísque delectentur: imò pro te sanguinem fundere ardenter appetãt: quoniam intelligunt loco huius miseræ fluxæque vitæ pro te in discrimen adductæ, eam quæ est beata, & immortalis, se esse consecuturos.

i *Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium pinguium.*] Per hunc montem intellige

A ge Sionem, & per conuiuium Euangelium, quod cœpit Hierosolymæ prædicari Vel per Sionē intellige Ecclesiam, quemadmodū multis aliis in locis diuinarum literarum, vbi Christi Euangelio animæ reficiuntur. Est enim verbū Dei animi alimentum omnibus dapibus dulcius & præstātius: Non enim immeritò ait Propheta: *Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo.* Et volēs Esaias significare huius cōuiuij excellentiam, illud appellat vindemiæ, & pinguium medullatorū, & vindemiæ defæcatæ, hoc est, pulchrum & excellens, in quo sint fercula pinguia, opima, & iucunda, & vinea defæcata & optima. Ne intelligas has exquisitissimas & delicatissimas dapes corporeas esse, sed spirituales: voluit enim propheta hac trāslatione significare, esse Christi Euangeliū animarum cibū, cum quo nullæ aliæ epulæ debeant cōparari. Sed heu quot sunt, qui nolint ad hoc diuinū conuiuiū accedere, & hoc suauissimo pabulo tanquā
Simile. nectare & ambrosio animum alere & reficere? Vt enim illum rectè valere dicimus, qui corporis cibum suo tempore appetit: eum verò languescere & ægritudine laborare, qui fastidit epulas, sensúsq; stupore earū suauitatē non sentit: ita eum animū rectè valere
B dicemus, qui verbum Dei auidè audit & arripit, eum verò debilitari & præ ægritudine deficere, qui verbo Dei nō delectatur, qui Euangelicas cōciones spernit, qui harum diuinarum epularum suauitatē nō sentit, ex quibus efflorescit pietas, & charitas, cæteræque virtutes, quibus hominū mētes sustentātur, & amore æternitatis rapiuntur. Hoc conuiuiū de quo hic agit Esaias est prandium illud, de quo ait Christus apud
Matt 22. Matthæum: *Iterum misit alios seruos, dicēs: Dicite inuitatis: Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata, venite ad nuptias.* Est enim prandium hoc, vt ibi ait Chrysostomus, doctrina iustitiæ, & verba cœlestium mysteriorū, quibus se homo reficiens vitā immortalē, verēq; beatam cōsequetur. Hęc est cœna illa magna, quā fecit Deus, de qua loquitur
Luc 14. Christus apud Lucā, ad quā inuitati accedere noluerunt. Nos verò accedamus ad hanc cœnā, has diuinas epulas auidè sumamus, & in mentis stomacho conseruemus. Vt enim non prodest, si eum statim euomi-
Simile. mus, & foras reiicimus, sic paruā nobis vtilitatem afferet verbum auditum, si statim illius obliuiscimur, eiúsque memoriā obliuione delemus. Et quemadmo-
Simile. dum cibus absque naturali calore non digeritur, indigestus verò, onus est non cibus, & non solùm non D nutrit, sed corrūpit quam ob causam videmus redūdare varias ægrotationes, sic verū Dei auditū, in frigidum animum receptum: nō digeritur sine igne diuini amoris, crudus verò & mentis stomacho innatans, pondere premit: & non solùm nō alit animū ad æternitatē, sed eo ipso animus inflatur, & in pestilētiorē superbiam incidit, vitio non cibi, sed animi frigidi & cōtaminati, qui ob malitiā suam diuinum pabulū in venenum conuertit. Ait enim diuus Paulus in
epistola prima ad Corinthios: *Scientia inflat, charitas verò ædificat.* Cæterùm qui totū hoc caput volunt de mundi consummatione intelligi, poterunt conuiuiū hoc interpretari de cœlesti gloria, & de visione diuina, qua beati in Sione, hoc est, in cœlesti patria, in illā æterna Ierusalē, sempiterno æuo fruuntur. Ibi enim sancti diuinis epulis satiantur. Hoc intelligēs diuinus Psal. 16.
quidā vates dicebat: *Satiabor cùm apparuerit gloria tua.* Acsi diceret, Cùm animus meus è corporis vinculis tanquam ex carcere ad sedes tuas beatissimas euolauerit, tunc æternis dapibus satiabor, omnibúsq; gaudiis & voluptatibus cumulatus, te Deum meum summum & immensum intuebor. Ad hoc cœleste conui- E
uium nos inuitat angelus in Apocalypsi Ioannis, dicens: *Venite & congregamini ad cœnam magnā Dei.* Et Luc. 22.
apud Lucā Christus. *Ego,* inquit, *dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus regnum, vt edatis & bibatis super mēsam meam in regno meo.* Hoc est conuiuium, ad quod ipse Deus nos inuitat, ad quod omnes viri iusti & pietate præstātes accedunt, de quibus dicitur in Psal- Psal. 35.
mo: *Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos.* Hæ dapes, hoc nectar, hæc ambrosia, hæc pabula mētis sunt, non corporis alimēta. Et hoc est conuiuium de quo hîc loquitur Esaias in cœlesti Sione parato, vbi sancti in ęternum satiantur. O gloriosum conuiuium! O sedes illas cœlestes, æternáque domicilia, in quibus beatorum mentes diuinis oblectationibus cumulatæ æternisque ornamentis & cœlestium bonorum copia redundantes, æternis dapibus abundāt, & immortali pulchritudine decorantur. Salue ciuitas florentissima cœlestis Hierosolyma, sanctorum patria, vbi ipsi gloriosi immarcessibilibus gaudiis triomphant. Ad te suspiro, te ardenter appeto, te laudibus efferre cupio: sed non possum rem tam eximiam ob ingenij mei tenuitatem pro dignitate explicare.

F

C

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXV.

1 Super hoc laudabit te populus fortis, ciuitas gentium robustarum laudabit te.] *Septuaginta habent:* Propterea benedicet tibi populus pauperum, & ciuitas hominum iniquitatem sustinentium benedicent tibi. *Christianos, qui iuxta communem versionem fortes dicuntur, Septuaginta pauperes appellant. De quibus ait Chri-*
Mat 5. *stus:* Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est re-
Matt. 11. gnum cœlorū. *Cùm autem regnum cœlorum vim patiatur, vt ipse Christus asserit, illudque non nisi à viris fortibus rapiatur, loquor de adultis, sit autem regnum cœlorum ipsorum pauperum, apertè concluditur: ipsos pauperes fortes esse, qui regnum cœlorum consequuntur. Prǽterea eos, quos communis versio appellat robustos, appellant Septuaginta sustinentes iniquitatem. Illi sunt verè robusti & fortitudine præstantes, qui propter Christum calamitates & afflictiones toleranter fe-*
Prou. 16. *runt. Vnde ait Salomon in prouerbijs:* Melior est patiens viro forti: & qui dominatur animo suo, oppugnatorę vrbium. *Et quidam poeta canit:* Fortior est qui se, quam qui fortissima vincit Oppida, *& c. Gloriosior fuit victo-* 1. Reg. 24. & 26.
ria, quam obtinuit Dauid parcens Sauli hosti suo immanissi- 1. Reg 17.
mo, cum eum posset occidere, quàm cum Goliam fortissimum gigantem interfecit. Cum enim Dauid esset ipso gigante fortitudine animi, amplitudine & magnitudine præstantior; quoniam ipsum gigantem iugulauit, illustrior fuit illa victoria in qua se ipsum vicit, & potuit appetitum coercere, atque rationi submittere, quā ea in qua inoblato ac cōstituto certamine superbum gigantem truci vultu barbaram immanitatem præ se ferentem superauit. Hic vicit gigantem, ille verò seipsum, qui gigantem vicerat. Hic gigantis caput amputauit, ille verò diaboli caput interfecit, est enim caput diaboli cogitatio ad scelus perpetrandum, quam Dauid amputauit. Hæc fuit illustrissima victoria. Hic fuit clarissimus triūphus, amplissimis laudibus decorandus. Ergo veri Christiani, viri iusti & pij sunt fortes, & robusti, & pauperes Spiritu, & aduersitates, atque acerbos variósque casus æquo animo tolerantes.

a Quasi calore sub nube torrente propaginem fortiū marcescere facies.] *Propagine est in Hebræo* זמיר *zemir, à verbo zamar, quod significat canere, & vitem putare, vnde* זמר *zamir significat cantum & putationem.*

ANNOTATIO.

Cant. 2. *Ideò id quod est in Canticis:* Tempus putationis aduenit, *potest verti:* Tempus cãtus siue cantionis aduenit. *Hoc autem nomen zamir significat etiam cantum, & fremitum & surculum, & propaginem, & amputationem siu excisionem, quæ omnia hunc loco rectissimè conueniunt. Potest igitur esse huius loci sensus: In tempore illo conteretur & deficiet cantus & lætitia tyrannorum, & hominum potentium, sicut aufertur æstus torrens adueniente frigida & densa nube. Vel deficiet eorum fremitus & ferocia, vel eorum posteritas, & propago, vel eorum excisio, hoc est, iam vltrà alios non occidens. Hæc omnia auferentur instar vehementis caloris, qui ob aduentum magnæ atque placidæ nubis aufertur. Quidam vir doctus ita hunc locum interpretatur: Quemadmodum vmbra nubis granida & densa dispellit æstum feruentem, ita excisio, quæ veniet à Deo euertet fortes & tyrannos. Ita Deus occidet eos, vt vmbra nubis refrigerantis, solis calorem repellit. Huic interpretationi fauet versio Pagnini, quæ ita habet:* Sic æstus in vmbra nubis, excisio fortium humiliabit eos. *Nonnulli codices habent* excisionem fortium: *sed existimo legendum esse*, excisio fortium. *Potest huius loci hic esse sensus: Vt feruentissimus æstus tollit vmbram nubis, nubem ipsam consumendo & siccando, sic afflictio vehementissima auferet & consumet impiorum refrigerium. Id enim quo impij proteguntur & delectantur, vmbra est, non rei solida, sed nubis, quæ in aere versans citò labefactatur, dispergitur, & consumitur: & mors eos conteret & absorbebit.*

Et [a] præcipitabit [2] in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, [b] & telam, quam orditus est super omnes nationes. [c] Præcipitabit mortem in sempiternum. [d] Et E
auferet Dominus Deus lachrymam ab omni face, & opprobrium populi sui auferet de
vniuersa terra: quia Dominus locutus est. Et dicet in die illa: Ecce Deus noster iste, expe-
B ctauimus eum, & saluabit nos: iste Dominus, & sustinuimus eum, & exultabimus, & læta-
bimur in salutari eius. [f] Quia requiescet manus Domini in monte isto, & triturabitur Mo- Apoc. 7. d & 21. a
ab sub eo, sicut teruntur paleæ in plaustro. [h] Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit
natans ad natandum, & humiliabit gloriam eius cum allisione manuum eius. [i] Et munimenta sublimium murorum tuorum concident, & humiliabuntur, & detrahentur in terram vsque ad puluerem.

a *Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati.*] Hoc est, delebit peccatum, quod per vinculum colligatum intelligitur. Christus in mõte Sione sua morte acerbissima nostra scelera deleuit, quando se pro nobis salutarem hostiã deuouit, atque constituit. Et vt ostenderet propheta Christum suo purissimo sanguine, quantum in se est, nos ab omnibus animorum maculis abluisse, non dicit eum præcipitaturum vinculum colligatum, sed faciẽ vinculi colligati, vt ostẽderet ita euertẽdum esse peccatum, vt ne facies eius appareret. Appellatur autẽ peccatum vinculum colligatum, quod faciat homines esse alligatos, & in dæmonis carcere deuinctos. Qua de re poteris ea videre, de quibus fusè disseruimus capite quinto, verba illa explanantes: *Propterea ductus est captiuus populus* Sap. 5. *meus, quia non habuit scientiam.* Poterimus etiam per faciem vinculi colligati intelligere obligationem, qua C Iudæi tenebantur legi Moysi, quã obligatioẽ Christus abstulit suo Euangelio, & deleuit eã suo sanguine, & sua morte præcipitauit. Hæc obligatio est chirographum illud, de quo ait diuus Paulus: *Delens quod* Colos. 2. *aduersus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci.* Quamuis enim chirographũ illud decreti sit ipsum, quo se per esum ligni vetiti, omnésq; posteros Adamus æternæ morti reddiderat obnoxios, iuxta Dei Gen. 2. decretum dicentis: *Quacumque hora comederitis, morte moriemini,* vt multi interpretãtur, Chrysostomus tamen il- Exod. 24. lud de obligatione Iudæorũ legi Moysi etiam exponit; Dixerunt enim, vt in Exodo literæ diuinæ testantur: *Quæcumque dixit Deus faciemus, & audiemus.* Et hæc est etiam Diui Hieronymi interpretatio illum locum Apostoli explanãtis, quamuis hîc in commentariis in Esaiam huius expositionis non meminerit.

b *Et telam quam orditus est super omnes nationes.*] Delebit, inquit, Christus suo Euangelio & morte operimentum errorum, quo opertus est mundus, vt repudiatis superstitionibus & vanitatibus, cæterísque erroribus sublatis, lucem & veritatem intueremur. Venit enim in mundum Filius Dei, vt hominum genus à cæcis tenebris in clarum splendorem vindicaret, à scelerum maculis expiaret, & ad verum decus multis ornamentis illustratum restitueret. Erat mundus quadam tela coopertus, quæ illi lucem auferebat, quã Diabolus voluit ordiri, ne homines æterni solis claritatem intuentes, ad cœlestia aspirarent. Hanc telam, hanc errorum nubem, hoc mundi operimentum, scidit Christus, & sua doctrina caliginem omnem dispulit, hominúmque mentes sol ille iustitiæ suis radiis illustrauit.

c *Præcipitabit mortem in sempiternum.*] Hoc est, Chri- F stus morte sua mortem euertet, & vitã resurrectione reparabit. Hãc vaticinationem impletam esse & nos credimus, & diuinę literę contestãtur. Surrexit Christus caput nostrũ, ergo & nos resurgemus. Quid est autẽ mortuorum resurrectio, nisi mortis destructio? *Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem,* vt verbis 1. Cor. 15 diui Pauli vtar, *tunc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. Vbi est mors victoria tua? Vbi est mors* Osee 13. *stimulus tuus?* Hic locus est Oseæ Prophetæ, quẽ Apostolus aliis verbis, sed in idem incidẽtibus citat. Verba enim Prophetæ hæc sunt: *De manu mortis liberabo eos: de morte redimam eos. Ero mors tua ô mors, morsus tuus ô inferne.* Hanc de morte victoriam reportauit Christus sua morte, & reditu ad vitam, sed in mundi consummatione, cùm corpora resurrexerint, videbimus apertissimè mortem ipsius mortis: de qua ait Apo- 1. Cor. 15 stolus: *Nouissimè autẽ inimica destruetur mors,* quam tamen iam Christus sua morte & resurrectione occiderat. Positus fuit Christus mortuus in sepulchro, & exiit viuus. Si in clausum sepulchrum homo viuus includatur, tertia die inuenietur mortuus: at Christus mortuus in clauso sepulchro conditus, tertia die viuus apparuit, & pulcherrimus surrexit. O miram Dei potentiam! Hîc mutatus est mundi ordo, & fuit cursus naturalis in admirabilem modum conuersus. In

mortuo-

A mortuorũ sepulchro fuit sepulta ipsa vita, ipse enim de se ait: *Ego sum via, veritas & vita.* Domus mortis fuit tunc domus vitæ. Sed domus illa mortis nõ corrupit mortuũ. Id quod diuinus ille vates & illustrissimus Rex Dauid Psalmo decimo quinto multò anteà iis verbis in persona Christi præcinerat: *Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* In Epiro, inquit Solinus, fontem esse admirabilem, in quem immersæ faces ardẽtes extinguuntur, extinctæ verò inflammantur: vbi si facem mortuam proiicias, exit viua: si autem viua immergatur, mortua exit. Estquidem fons hic stupẽdus, & in admirationem homines traduxit, si ita est, vt Solinus commemorat. Sed in sepulchro idem factum fuisse firmiter credimus, & asseueranter affirmamus. Ex eo namque, ex quo viuus exiuit mortuus, mortuus surrexit viuus. Ita enim dixit Angelus mulieribus, vt est apud Marcum: *Iesum quæritis Nazarenum crucifixum, surrexit, non est hic. Ecce locus vbi posuerant eum.* Mortuus igitur rediit ad vitam, mors autem mansit mortua & sepulta. Quod intuens Propheta dixit: *Præcipitabit mortem in æternum.*

Ioan. 14.

Capi. 15.

Marc. cap. 16.

d *Et auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie.*] Significat his verbis, eos qui se Christo dedicãt, eúmque ardentissimè amant, incredibili gaudio, & maximis beneficiis ab illo affici: neque id solùm in altera illa vita, quæ beata est & immortalis, sed etiam in hac misera & fugaci. Quanquam enim calamitatibus aliquando premuntur, tamen voluptate perfundũtur, quia propter Christum cruciantur. Et amore diuino inflammari, vitámque cœlestem in corporibus humanis imitantes, tantam sentiunt dulcedinem, tótque oblectationibus Deus eos afficit, vt iam in cœlo quodammodo habitare existimentur. Ex quibus quidam dicebat: *Nostra enim conuersatio in cælis est.* qui totum hoc caput intelligunt de mundi consummatione, hoc gaudium intelligunt de voluptate diuinæ visionis, qua sancti in patria fruentur. Id quod Diuus Ioannes iis verbis in Apocalypsi testatur: *Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum, & mors vltrà non erit, neque clamor, nec dolor erit vltrà, quæ prima abierunt. Et dixit qui sedebat in throno: Ecce noua facio omnia.* Qui locus de mundi consummatione intelligitur. Cùm autem eadem hîc dicat Esaias, videtur hoc caput de die iudicij, & mundi fine intelligi: & quia est veluti explanatio capitis præcedentis, quod multi de mundi consummatione interpretantur. His rationibus ego adductus hanc expositionem etiam amplector, quamuis existimo posse totum hoc caput de primo Christi aduentu, de eius Euangelio, de Iudæorum euersione, & de fidelium lætitia & salute, explicari, quod & nos facimus. Et etiam locum hunc Apocalypsis, quem modò citaui, existimo posse etiam referri ad spiritualem voluptatem, qua viri iusti & pij etiam in hac vita afficiuntur.

B

Phil. 3.

Apoc. 21.

C

e *Ecce Deus noster iste.*] Verba sunt populi Christiani, qui recepto Euangelio illuminatus fide Christũ confitebatur verum esse Deum, ac seruatorem nostrum.

f *Quia requiescet manus Domini in monte isto.*] Hoc est, quia in Sione, in Ecclesia Christi cessabit manus Dei, nõ puniet æterno supplicio fideles, qui in gratia excesserint ex vita. Quemadmodũ extendere manũ super aliquẽ est eum punire, vt in capite quinto exposuimus, ita cessare manum aut quiescere, est non punire. Hæc possunt aptissimè referri ad cœlestem patriam post extremum iudicium. In illa enim ciuitate nullus punitur: sed inexplicabili gaudio lætãtur, qui hac in vita afflicti fuerunt. In templo illo Salomonis, quod gerebat Ecclesiæ triumphantis imaginem, nec malleus, nec securis, nec vllum ferramentũ audiebatur, vt in libro tertio regum diuinæ literæ commemorant. Ædificabatur templum illud magnificentissimum, & celeberrimum, & nullus ictus in eo sonabat. Dolabantur lapides & ligna extra templum, & in lapidicinis, & fabrorum officinis audiebãtur ferramentorum percussiones. Mundus hic lapidicina est in qua malleis tundimur, & officina in qua afflictionibus percutimur, & premimur, at in templo illo superno, in illa beata & immortali vita, nulla est afflictio, sed requies admirabilis, & gaudium sempiternum. Hîc angimur aduersitatibus, variisq́; calamitatibus exercemur, vt illic locis congruis disponamur, & malleis afflictionum cessantibus, amoris glutino copulemur. Pro eo quod nostra versio habet: *requiescet manus Domini*, habet Pagninus: *Requiescet percussio Domini.* Quę verba nostrã explicant interpretationẽ. D

E

g *Et triturabitur Moab.*] Gaudentibus iustis impij, qui per Moab significantur, in inferno æterno supplicio cruciabuntur. Figura est sinecdoche frequens in literis diuinis, cùm à parte totum intelligitur. Ponitur Moab pro mũdo, & Moabitæ pro impiis accipiuntur. Et quemadmodum paleæ conterente ferrato carpento conteruntur, sic impij tundentur. Id autem quod dicitur, *sub eo*, intelligitur sub Dei potentia. Vel sic: *Triturabitur Moab sub eo*, hoc est, in semetipso contereretur, ita vt nihil in eo integrum remaneat: Ac si diceret: acerbissimè torquebitur & cruciabitur. *figura.*

h *Et extendit manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum.*] Sensus est: Christus cædet Moab, hoc est impios: & ita porriget vtranque manum ad eos puniendos, quemadmodũ qui peritus est natãdi vtramque manum secundum aquam extendit. Et humiliabit gloriam eius cum allisione manuũ eius. Quasi dicat: Expandet Christus brachia sua vt natator, & cũ allisione manuũ suarum, hoc est, cubitis suis, quibus maximè natatores aquam allidunt & secant, eos tanget & puniet, eorúmque gloriam confringet, atque penitus obscurabit. F

i *Et monumenta sublimium murorum tuorum concident & humiliabuntur.*] Verba sunt ipsius Prophetæ ad Moab, hoc est ad impios directa, quasi dicat: Tunc alta mœnia tua ô Moab, ô Christi aduersarie ruent, nullum erit pręsidium murorum tuorum, sed omnia, quibus fidebas, in terram deiicientur, vt in puluerem redigantur. Aspicis hîc omnes mundi opes, imperia, & magistratus in quibus homines impij collocant fiduciam suam, cõsumi tempore, esséque res fluxas infirmas, & fugaces, virtutem verò esse immortalem, quæ viget memoria omnium seculorum: quam posteritas alit, quam ipsa æternitas semper intuebitur.

ANNOTATIO.

a Præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos.] *Pro vinculo colligato est in Hebræo* הלוט הלוט *ballot ballat, à verbo* לוט *lut, quod significat inuoluere, operire, occultare, prius est nomen, alterum verò participium passiuum. Pagninus vertit:* Perdet in monte hoc faciem operimenti operti super omnes populos. *Quæ possunt de peccato & errore ac superstitione intelligi, quibus mundus ante Christi aduentum coopertus erat. Ideò noster interpres vertit,* faciem vinculi colligati, *& rectè quidem: est enim peccatum vinculum colligatum, vt in explanatione diximus. Symmachus vertit:* faciem dominatoris, qui dominatur super omnes populos.

A pulos. *Quod de diabolo intelligitur, quem Christus apud Ioannem huius mundi principem appellauit. Potest intelligi de morte, de qua ait Apostolus:* Regnauit mors ab Adam vsque ad Moysem, &c. *Potest etiam de peccato & errore intelligi, quod Aquila planius explanauit, vertens:* Faciem tenebrarum super omnes populos. *Perspicuum est enim peccata & errores tenebras appellari. Paraphrastes Chaldæus videtur hoc de diabolo intelligere. habet enim:* Præcipitabit faciem principis, cuius principatus est super omnes populos. *Pro præcipitare in Hebraica est verbum* בלע *bala, quod significat absorbere, deglutire, deuorare, vt Exodi septimo:* Deuorauit virga Aaron virgas eorum. *Et Esaiæ quadragesimonono:* Longè fugabuntur, qui absorbebāt te. *Vnde Diuus Paulus,* Absorpta est, *inquit,* mors in victoria. *Ideò verti poterat:* Absorbebit in D monte hoc faciem, &c. *Significat etiam præcipitare: vt secundi Regum vigesimo:* Quare præcipitas hæreditatē Domini? Respondénsque Ioab ait: Absit hoc à me, nō præcipito. *Vbi poterat verti:* Quare absorbes, &c. *Et in Psalmo quinquagesimoprimo:* Dilexisti omnia verba præcipitationis lingua dolosa, *habet versio Diui Hieronymi iuxta veritatem Hebraicam:* Dilexisti omnia verba ad deuorandum linguam dolosam. *Verba sunt, quibus Dauid inuehitur in Doegum hominem sceleratum & impium, ac si diceret: Amas ea verba, quæ possunt bonorum vitam & famam absorbere, eisque perniciem moliri. Amas itaque linguam dolosam, & sermones quibus hominum gloria infringitur, eorúmque nominis splendor maculatur.*

Argumentum capitis XXVI.

Solebant veteres patres pro rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus hymnos Deo canere, & literis mandare ad memoriam perpetuam posteritatis. Et quoniam diuinus vates prædixit victoriam, quam Christus erat de peccato, dæmone, & morte reportaturus, vt præcedenti capite explanauimus, præcinit nunc & scribit canticum, quo fideles tempore gratiæ erant Deo pro interitu Synagogæ & Ecclesiæ constitutione gratias acturi. Describitur in hoc cantico ipsa Ecclesia, & iustorum splendor, ac impiorum cæcitas & infelicitas, 2 reditus mortuorum ad vitam, & 3 exhortatio ad afflictiones æquo animo tolerandas. Etsi enim fideles hymnos laudis & gratiarum hic canant, tamen vera lætitiæ cantica sunt in cælesti patria, quæ hic
B **cantare non possumus. Quomodo enim cantica, cælestis Hierosolymæ iuxta flumina Babylonis cantabimus? Hic suspendimus organa lætitiæ in salicibus amaris, vbi sedentes & desiderio æternæ patriæ flagrantes vim lachrymarum profundimus,** E
ibi autem dulcia voluptatis cantica in æternum cantabimus.

CAPVT XXVI.

IN [a] die illa cantabitur canticum istud in terra Iuda: [b] Vrbs fortitudinis nostræ Sion, saluator ponetur in ea murus & antemurale. [c] Aperite portas, & egrediatur gens iusta, custodiens veritatem. [d] Vetus [1] error abiit, seruabis pacem, pacem, quia in te sperauimus. [e] Sperastis in Domino in seculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuum. Quia incuruabit habitantes in excelso, [f] ciuitatem sublimem humiliabit: humiliabit eam vsque ad terram, detrahet eam vsque ad puluerem. Conculcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorum. [g] Semita [2] iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum. [h] Et in semita iudiciorum tuorum Domine sustinuimus te: nomen tuum & memoriale tuum in desiderio animæ. [i] Anima mea desiderauit te in nocte, [k] sed spiritu meo in præcordiis meis de manè vigilabo ad te: [l] cùm feceris iudicia tua in terra, iustitiam dicent habitatores orbis. [m] Misereamur impio, & non discet iustitiam facere, [n] in terra sanctorum iniqua gessit: & non videbit gloriam Domini. [o] Domine exaltetur manus tua, vt non videant: videant & confundantur zelantes populi, & ignis hostes tuos deuoret. Domine [p] dabis pacem nobis, omnia enim opera nostra operatus es nobis. [q] Domine Deus noster possederunt nos domini absque te, tantum in te recordemur nominis tui. [r] Morientes
C non viuant, gigantes non resurgant: propterea visitasti, & contriuisti eos, & perdidisti omnem memoriam eorum. [s] Indulsisti Genti Domine, indulsisti Genti: nunquid glorificatus F
es? elongasti omnes terminos terræ. [t] Domine in angustia requisierunt te: [v] in [3] tribulatione murmuris doctrina tu eis. [x] Sicut quæ concepit cùm appropinquauerit ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus [y] à facie tua Domine. [z] Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis: [aa] iustitiam non fecimus in terra, ideò non ceciderunt habitatores terræ. [bb] Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent: [cc] expergiscimini, & laudate qui habitatis in puluere: [dd] quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam. Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia tua super te, abscondere modicùm ad momentum, donec pertrāseat indignatio. [ff] Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum, & reuelabit terra sanguinem suum, & non operiet vltrà interfectos suos.

EXPLANATIO.

a *In die illa cantabitur.*] Sensus est: In tempore gratiæ mortua synagoga, & Christi Ecclesia plantata & constituta, veráque religione toto orbe terrarū propagata, gratias agent fideles Deo cuius misericordia repudiauerint superstitionem, & sanctissimæ religioni veritatis ac pietatis plenissimæ adhæserint. Canent Deo hoc canticum laudis in terra Iuda, hoc est, in terra confessionis. Iuda enim confessionem significat. Hæc est Ecclesia, vbi est veræ fidei confessio, & vbi peccata nostra sacramentaliter confitemur, ex quo mirificum fructū percipimus. Id quod Michæas Propheta dixit: *Et tu Bethlehem Ephrata,* vertit diuus Matthæus: *Et tu Bethlehem terra Iuda.* Ephrata significat terram frugiferam. Volens autem Euangelista docere in quo esset hic fructus, pro Ephrata posuit Iudā, quod vocabulum significat confessionem. Mirabilem enim fructum ex confessione percipimus. Capitur etiam confessio pro laudatione, quemadmodum passim Mat. 5.

A ſim in diuinis literis confiteri pro laodate.

b *Vrbs fortitudinis noſtra Sion.*] Hoc eſt canticum, quod durat ad finem vſque capitis. Vrbs hæc eſt Chriſti Eccleſia, quam diuinus vates appellat Sionem, hoc eſt, ſpeculam, ex qua cœleſtia contemplamur. Huius meminit Propheta ita inquiens: Pſal. 9. *Pſallite Domino, qui habitas in Sione.* Et alibi, Pſal. 73. *Mons Sion in quo habitas in finem.* Quæ non tam de Sione, & Hieroſolyma illa terreni, quàm de Eccleſia militante intelliguntur, in qua prædixit hoc in loco Eſaias ponendum eſſe Chriſtum; tanquam murum & antemurale, vt eam muniret, & ab hoſtium impetu protegeret. Chriſtum appellat ſaluatorem. Ieſus enim idem eſt quod ſaluator. Ita enim dixit Angelus Ioſeph: Matth. 1. *Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Ieſum. Ipſe enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum.* Hunc prædixit Eſaias fore murum Eccleſiæ, quod ipſe Chriſtus iis verbis dixerat per Zachariam: Zacha. 2. *Ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu, & in gloria ero in medio eius.* Vbi vides Chriſtum eſſe noſtrum murum, & antemurale, & noſtram gloriam. O Eccleſia ſancta, ciuitas magnificentiſſima, vrbs fortitudinis noſtræ, extra quam

B nulla eſt in mundo vera fortitudo, vrbs florentiſſima, quæ Deo monitis & decoraris. *Quàm glorioſa dicta ſunt de te ciuitas Dei.* Pſal. 86. Tu es illa contra quam, vt ait Matthæus, Matt. 16. ipſa Veritas, *portæ inferi non præualebunt.* Sunt autem portæ inferi perſecutiones quibus Eccleſia oppugnatur, ſed non vincitur, ſunt hæreticorum doctrinæ, ipſam Eccleſiam vaſtare conantium, ſed ſuum effectum non conſequentiom. Eſt namque Eccleſia inexpugnabilis, quæ Deum habet pro muro & protectione. Cæterùm hæc dictio Sion non eſt in textu Diui Hieronymi, nec in codicibus Hebraicis. Nihilominus tamen hæc vrbs Eccleſia Catholica eſt.

c *Aperite portas, & ingrediatur gens iuſta, cuſtodiens veritatem.*] Verba ſunt Dei angelos alloquentia, vel ipſos Apoſtolos, vt portas Eccleſiæ militantis aperiant, quò gens ſancta Eccleſiam ipſam introeat, quæ cuſtodiat veritatem. Vbi aſpicis non ſatis eſſe veritatem colere & cuſtodire, ſed oportere Chriſtianos iuſtos eſſe, non ſatis eſſe fidem habere, ſed neceſſe eſſe ſecundum eam operari. Ea nanque fides apud Gal. 5. Deum valet, quæ vt ait Apoſtolus, Iam. 2. *per charitatem operatur. Fides nanque ſine operibus*, vt inquit Iacobus Apo-

C ſtolus, *mortua eſt. Et ex operibus iuſtificatur homo, & non ex fide tantùm*, vt ipſe Apoſtolus teſtatur. Præterea veritas iuxta morem diuinarum literarum ad mores, & ad ipſa rectè facta etiam pertinet. Scriptum eſt enim quarto libro Regum: *Memento quomodo ambulauerim coram te in veritate.* 4 Reg. 20. Ambulare in veritate iuxta idioma Hebrææ linguæ eſt rationem vitæ ad veritatem doctrinæ ſanctæ dirigere. Vnde verba illa, quæ Exod. 28. erant in rationali ſacerdotis, *doctrina & veritas*, ſignificabant, in præſule debere eſſe doctrinam, & ad eam, vitam & mores dirigere.

d *Vetus error abiit: ſeruabis pacem pacem.*] Verba ſunt fidelium, qui relictis idolis, & recepto Euangelio, has voces emittunt. 2. Cor. 5. *Vetera enim tranſierunt*, vt ait Diuus Paulus in ſecunda epiſtola ad Corinthios, *ecce facta ſunt omnia noua.* Et tu Domine ſeruabis nobis pacem, de qua dixiſti: *Pacem relinquo vobis*, quia in te ſperauimus. Aduerte bis nominatam eſſe hoc io loco à Propheta pacem, & bis ſimili modo à Chriſto apud Ioannem Ioan. 14. dicente: *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis*, vt intelligas eſſe pacem gratiæ in hac vita, & pacem gloriæ in altera. Vel vtraque refertur ad pacem gratiæ, quæ ideò dicitur pax pax, quia hæc Euangelica pax, eſt vera pax. Pax enim, quæ datur à mundo, quæ in bonis externis conſiſtit, non eſt vera nec ſolida. D Fieri enim poteſt. vt ſceleratus & impius pace externa huius mundi gaudeat. At hæc non eſt vera pax. Ait enim Eſaias alio in loco: *Non eſt pax impiis.* Infrà 48. Contrà verò pius ac iuſtus homo in medio externarum perſecutionum in pace conſiſtit, iuxta id quod ait apud Ioannem ipſa Veritas: Ioan 16. *Hæc locutus ſum vobis, vt in me pacem habeatis. In mundo preſſuram habebitis, &c.* Vbi vides iuſtos & pios inter labores & calamitates in pace quieſcere, animíque tranquillitatem non amittere. Poteris hac de re ea videre, quæ ſecundo capite annotauimus.

e *Speraſtis in Domino.*] Verba ſunt Prophetæ ſermonem cum ſanctis conferentis, qui in Deo ſpem ſemper collocarunt. Appellat autem Dominum fortem, quòd ſuperbos & elatos opprimat, & ita abiiciat vt pedibus pauperum conculcentur. Solet enim Deus aliquando ſuperbos & potentes ex alto dignitatis gradu ita deiicere, vt nullum penitus maneat priſtini honoris veſtigium. Et quamuis ſuperbus magnos opes, potentiam, honorem in vita poſſideat, in morte tamen omnia amittit, & ipſe in terra ſepultus pedibus conculcatur. E Vt enim nubes magna exhalationibus intus plena totum cœlum cooperit, & mundum Simile. horrore, tonitribus, fulminibus perterret, quæ ſtatim in aquam reſoluta cadit in terram, ex qua lutum efficitur, quod pedibus teritur: ita magnates & potentes nubes plenæ fumis terræ in aere verſantes, & ſuperbia, opibus, & potentia totum orbem terrentes, ſed cadentes in terram, ipſa ſepulchra attingentes, conuertútur in terram & lutum, & pedibus eorom, quorum antea dominabantur, conteruntur. Quid igitur ſuperbiunt vani homines, ſuæ fragilitatis obliti? Ait Eccle. 40. enim Eccleſiaſticus: *Subſtantiæ impiorum ſicut fluuius ſiccabuntur, & ſicut tonitruum magnum in pluuia perſonabunt.*

f *Ciuitatem ſublimem humiliabit.*] Hoc eſt, Hieroſolymam, quam propter Chriſti cædem, & Iudæorum impietatem Deus per Titum euertit & vaſtauit. Poteſt etiam hoc intelligi de quacunque alia ciuitate, ſuperba, & opum ac mundi potentiæ gloria florenti. Quod autem dicit: *Conculcabit eam pes, pes pauperis, greſſus egenorum*, ſignificat elatos & potentes homines eſſe ab Apoſtolis, hominibus pauperibus & contemptibilibus ſuperatos. Id quidem eſt, quod ait diuus Paulus in epiſtola prima ad Corinthios: 1. Cor. 1. *Infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi, & contemptibilia elegit Deus, & ea quæ non ſunt, vt ea quæ ſunt* F *deſtrueret.*

g *Semita iuſti recta eſt.*] Dixerat ſuprà, ſuperbos & elatos eſſe deiiciendos, & incuruandos, ambulant enim in via perditionis: nunc verò iuſtorum viam rectam eſſe aſſerit, æquabilem & planam. Quaſi dicat: Iuſtus inuenit viam facilem, & erroribus non implicatur. Pſal. 118. Ita Dauid in Pſalmo: *Pax multa diligentibus legem tuam, & non eſt illis ſcandalum.* Rom. 8. Quod diuus Paulus iis verbis affirmat: *Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.* Ideò ſcandala omnia deuitat, quoniam *iuſtum*, vt in libro Sapientiæ Sap. 10. ſcriptum legimus, *Deduxit Dominus per vias rectas, & oſtendit illi regnum Dei.*

h *Et in ſemita iudiciorum tuorum Domine ſuſtinuimus te.*] Verba ſunt fidelium iuſtorum, quorum eſt ſenſus: Quando ſuper nos Domine tuo iuſto iudicio calamitates & afflictiones venire permittis, tantum abeſt vt à te recedamus, vt potius in te ſperemus, téque ſuſtineamus, & memoria tenentes delectemur.

i *Anima mea deſiderauit te in nocte.*] In afflictione mea te deſidero, ad te vehemẽter aſpirat anima mea.

A Cùm acerbioribus calamitatibus premor, tunc ardentius te appeto. Aspice afflictionis vtilitatem. Po·est etiam accipi nox non pro afflictione, sed pro ipsa nocte, vt sit sensus. Finitis & traosactis curis ac laboribus dici, veniente nocte meis cogitationibus grata, me ad solitudioem recipio, & in illa tranquillitate teipsum cootemploi, animíque desiderio ardeoter appeto. Hoc desiderio tenebatur regius vates, cùm in Psalmo has voces amore flagantes emittebat: *Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: Quando veniam & apparebo ante faciem Dei?* Psal.41.

k *Sed & spiritu meo in præcordiis meis de manè vigilo ad te.*] Sensus est: Quamdio spiritus meus rexerit præcordia mea, hoc est, quamdiu vixero, semper ad mane ad te vigilabo. Vel sic: Non solùm nocte te desiderat anima mea, sed etiam spiritus meus ad te de summo manè vigilat. Cum primùm lucescit, te ipsum cõtemplor, & hoc est qood primò ago. Describit Esaias virum pium & iustum, & declarat iis verbis, quod desirio teneatot adhærendi Deo, & quantam oblectationem ex diuina contemplatione percipiat. Id de se-
B ipso dicebat iis verbis Dauid: *Deus Deus meus ad te de luce vigilo.* Psal. 62. Sed quoniam per noctem in verbis præcedentibus intelligi posse dicebamus aduersitatem, possumus per manè prosperitatem intelligere.

l *Cùm feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis.*] Sensus est: Non solùm iusti te in afflictionibus quærunt & desiderant, sed etiam improbi, quos terræ habitatores appello, tua videntes iudicia emendantur, iustitiæ & pœnitentiæ studentes.

m *Misereamur impio, & non discet iustitiam facere.*] Sensus est: Si beneficiis affecerimus impium, non corrigetur. Verba sunt Dei. Vbi aspicis impios beneficiis fieri deteriores.

n *In terra sanctorum inique gessit.*] Exaggerat scelus impij, dicens esse inter viros sanctos admissum. Vbi hac ratione vides detestabilius esse delictum religiosi in monasterio, quàm laici in mundo. Poteris per terram sanctorum, eorum corpora intelligere, vt sit sensus: Impius viros pios & sanctos in corpore affligit & vulnerat. Nam in anima nemo læditur nisi à seipso. Primam tamen expositionem potius amplector, cui fauet id, quod ait Deus per Ieremiam: Ier.11. *Quid
C est quòd dilectus meus in domo mea fecit scelera multa? Pro in terra sanctorum iniquè gessit*, vertit Pagnious: *In terra, vbi debet recta facere, iniquè aget.*

o *Domine exaltetur manus tua, & non videant.*] Sensus est: Domine percute grauiter impios, & non videant gloriam tuam, videant infœlicitatem suam, & confundatur eorum zelus. Extendere manum super aliquem, vt capite quinto diximus, est eum punire. Exaltare manum est grauiter percutere. Solent enim irati manus leuare, vt grauius lædant. Vel capitur manus pro effectu, vt sit sensus: Domine effice opera magnifica, & illustria, sed ea Iudæi non videbunt mentis oculis nec te recipient, quin potius seipsum videntes zelo suarum ceremoniarom à malitia & contumacia orto, te in summum capitis discrimen vocabunt. Sed confundentur, quoniam fides tua per totum orbem terrarum dilatabitor, & illi in ignominia versabuntur. Vbi aspicis zelum non satis esse, nec escusare, cùm proficiscitur à malitia, & verbo Dei contrariatur. Iudæi enim zeli stimulis incitati, Christi Apostolos affligebant, & de eorum interitu cogitabant, iuxta id quod Christus illis prædixerat: Ioan.16 *Venit hora, vt omnis qui interficit vos arbitretur obsequium se præstare Deo.* At talis zelus erat impius & pestilens. *Habent Iudæi*, vt inquit diuus Paulus, Rom.10. *æmulationem sed non secundum scientiam.*

D

p *Domine dabis pacem nobis.*] Sensus est, Tu Domine operatus es in nobis tormenta & afflictiones, quibus nos exercuisti, nunc post tot bella & victorias dabis nobis pacem æternam, omnem sensum exuberãtem. Vel sic: Tu Domine dabis nobis pacem Euangelicam, quam nisi tu eam dederis, habere non possumus. Tu enim nobis das quicquid boni agimus: omnia enim bona, quæ nos operamur, à te procedũt, & tu ea operatis, sine te enim nos ea operari non valemus. Docet hic locus Deum operari bona opera in nobis. *Deus enim est*, vt ait Apostolus Paulus in epistola ad Philippenses, *qui operatur in nobis velle & perficere.* Phil.2. Tamen liberum arbitrium cooperatur gratiæ. Vnde Apostolus ad Corinthios, *Non ego*, inquit, *sed gratia Dei mecum.* 1.Cor.15. Sic Deus operatur opera bona in nobis, vt nos etiam ea operemur. Simile. Vt cùm nauis expanso velo prospero vento agitatur, parum videtur agere nauclerus, quanquam aliquid agat, qooniam ipsum velum flanbus espansum tenet, quòd si contraxerit, non agitur nauis, sic homo qui agitur spiritu atque gratia Dei nostri, quamuis parum agere existimetur, agit tamen, quoniam pandit diuinæ gratiæ arbitrij libertatem & Spiritus sancti flatui velum bonæ vo-
E luntatis extendit, & ita arbitrium cooperatur gratiæ. Dicere Deum ita bona nostra operari, vt nos nihil operemur, est velle totam sacram scripturam euertere & conculcare. Nónne Deus est pater ille familias, qui conduxit operarios in vineam suam, vt est apud Matthæum cap.20. Ille est qui quibusdam dixit: *Quid hic statis tota die ociosi? Ite vos in vineam meam.* Et apud Ioannem, Ioan.6. *Operamini*, inquit, *non cibum, qui perit, &c.* Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios, *opus enim*, inquit, *operatur.* Et paulò post: *Vt subditi sitis omni cooperanti & laboranti.* Sumus igitur Dei cooperatores. Ideo ait diuus Ioannes in vltima epistola sua, 3.Ioan. *Cooperatores sumus veritatis.*

q *Domine Deus noster possederunt nos domini absque te.*] Inducit Propheta fideles loquentes, qui imperio tyrannorum premebantur. Te Domine Deus noster desideramus diuino cultu celebrare, & magnis ac publicis laudibus efferre. At tyranni infideles non nobis hoc sinunt. Et quoniam tu Domine hoc permittis, hoc saltem nobis concede, vt nunquam ex animo nostro discedat memoria tui. Poteris per hos Dominos & tyrannos intelligere affectus carnales, vel animæ inimicos, diabolum, mundum, & carnem. F
Hi enim sunt immanissimi tyranni.

r *Morientes non viuant, gigantes non resurgant.*] Omnes quidem mortales tam iusti quàm iniusti resurrecturi sunt, cùm Christus venerit è cœlo ad iudicium vniuersale exercendum. At scelerati & impij non dicuntur resurgere, quia eorum resurrectio non erit ad vitam æternam, sed ad iustam suam damnationem audiendam. Id vult Esaias hoc loco significare. *Morientes*, inquit, *qui ad inferos descenderunt, non viuant cum iustis*, nec ad veram ac beatam vitam resurgant: sed damnati seclusique à cœtu & concilio beatorum in perpetuas pœnas relegentur. Ita dicitur in Psalmo: *Ideò non resurgunt impij in iudicio, nec peccatores in concilio iustorum.* Potest tamen pro verbo resurgendi verti verbum standi aut consistendi. Quasi dicat: Non poterunt improbi & flagitiosi homines in iudicio illo extremo consistere. Non stabunt, sed causa cadent, cùm Christus verus iudex ab eis vitæ rationem exquisierit. Per gigantes intellige principes elatos, omnes potentia præstantes, & tyrannidem exercentes. Poterunt hæc verba ita explanari: A te Domine postulamus, ne iterum viuant tyranni, qui è vita excesserunt. Non quòd Propheta exi-

A ita exiſtimaret eſſe impios ad vitam hanc reuocandos, vt hîc iterum viuerent: & pios homines vexarent, ſed voluit ſignificare tot calamitatibus eſſe pios ab impiis agitatos & affectos, vt quaſi exterriti eos adhuc metuere viderentur.

s *Indulſiſti Genti Domine, indulſiſti Genti: nunquid glorificatus es?*] Senſus eſt: Tu Domine huic Genti, nempe tyrannis, cæteriſque hominibus impiis ac potentibus, ſæpe in hac vita indulſiſti, multa eis bona terræ tribuiſti, eorúmque terminos terræ elongaſti. Dediſti eis poſſeſſiones & imperia. At illi tantorum beneficiorum obliti nequaquam te colere voluerũt. Nam nunquid glorificatus es ab illis? Non quidem, imò à te longè receſſerunt, ſecuritas enim contemptum peperit. Videtur hîc Propheta reddere rationem, quare Deus debeat ſceleratos ac tyrannos homines coërcere, & punire, quoniam indulgentia fiunt dete-
Eccle. 30. riores. Sic ait Eccleſiaſticus: *Equus indomitus euadet*
Prou. 1. *durus, & filius remiſſus euadet praeceps.* Et in Prouerbiis
Simile. dicitur: *Proſperitas ſtultorũ perdet eos.* Qui vult equum domare, vtitur freno. & qui vult fructus vberes ea vinea colligere, amputat eam, ſic Deus nos freno moderatur, & à nobis ſuperuacanea reſecat, ne effrenati & indomiti reddamur, & ſylueſcentes fructum vir-
B tutis amittamus, ſed in gyrum rationis & doctrinæ ducti, à rebúſque ſuperfluis expediti & amputati, ad Deum ipſum toto animo aſpiremus.

t *Domine in anguſtia requiſierunt te.*] Vide afflictionis vtilitatem, quæ homines ad Deum quærendum in-
Oſe. 6. ducit. Sic Deus per Oſeam prophetam: *In tribulatione*, inquit, *ſua manè conſurgent ad me: & Ieremiæ capite 2. In tempore afflictionis dicent: Surge & libera nos.*
Pſal. 28. Et in Pſalmo ſcriptum eſt: *Imple facies eorum ignomi-*
Pſal. 31. *nia, & quærent nomen tuum Domine.* Et in alio Pſalmo.
Pſal. 119. *Conuerſus ſum in ærumna mea, dum configitur ſpina.* Et
1 Cor. 4. in alio, *Ad Dominum cùm tribularer clamaui, & exaudiuit me.* Vnde Diuus Paulus *tribulamur*, inquit, *ſed non anguſtiamur: perſecutionem patimur, ſed non derelinquimur.*

v *In tribulatione murmuris doctrina tua eis.*] In afflictione, in qua ne clamare quidem audebant, ſed muſſitare, & ſubmiſſa voce preces fundere, tuam doctrinam amplectebantur. Vide quemadmodum exaggerat afflictionis vtilitatem: & meritò quidem. Nam ex ea admirabilis quædam exardeſcit in Deum amoris magnitudo. Vſque adeò eſt ſalutaris afflictio, vt caro quæ ſuapte natura repugnat ſpiritui, & homines à virtute deterret, afflictione debilitata cum ſpiritu ſe
C coniungat, ſimúlque cum eo Deum exquirat. Id ex-
Pſal. 26. pertus regius vates dicebat in Pſalmo: *Deus Deus meus ad te de luce vigilo: Sitiuit in te anima mea, quàm multipliciter tibi caro mea.* Agebat enim tunc temporis Dauid vitam in vaſta ac deſerta ſolitudine, pulſus patria, & à rege Saule vehementer afflictus.

x *Sicut quæ concepit.*] Vt mulier partui proxima dolore concuſſa exclamat: ſic nos in calamitatibus & ærumnis verſati, ad te vocem tollimus, téque ipſum requirimus. Probat à ſimili commodum afflictionis.

y *A facie tua*] Id eſt, Coram te: Vel à facie indignationis tuæ, cùm nobis iraſceris.

z *Concepimus, & quaſi parturiuimus, & peperimus ſpiritum ſalutis.*] Concipimus quando teipſum timemus: parturimus cùm afflicti dolore ad te ipſum clamamus: & tandem parimus, cùm fructum afflictionis & patientiæ noſtræ percipimus. Hunc fructum vocat Propheta ſpiritum ſalutis fructum ſalutarem, quo ſpirituales efficimur, & animæ ſalutem conſequimur.
Pſal. 25. Vel ſpiritum ſalutis, hoc eſt, Chriſti, qui eſt ſalus no-
Pſal. 34. ſtra. Sic dicitur in Pſalmo: *Dominus illuminatio mea, &*
Luc. 1. *ſalus mea, quem timebo?* & in alio: *Dic animæ meæ: Salus tua ego ſum.* Id apud Lucam ait Zacharias: *Et erexit cor-* D
nu ſalutis nobis, in domo Dauid pueri ſui. Cornu ſalutis eſt ſpirituale regnum Ieſu Chriſti, qui eſt ſalus noſtra, ortus ex ſemine Dauid. Et rurſus in eodem cantico. *Et tu puer propheta Altiſſimi vocaberis, præibis enim ante faciem Domini parare vias eius, ad dandam ſcientiam ſalutis plebi eius.* Id eſt, ad dandam Chriſti ſcientiam, qui eſt plebis ſuæ diuina ſalus. Cæterùm in textu diui Hieronymi non eſt hæc vox, *ſalutis*, nec in codicibus Hebraicis. Fortaſſe fuit ſumpta ex verſione Septuaginta. Diuus Hieronymus legit in hunc modum. *Et peperimus ſpiritum: ſalutes non fecimus in terra.* Sed idem eſt ſenſus, per ſpiritum enim fructum patientiæ intelligimus, quem Chriſtus ſuis largitur.

aa *Iuſtitiam non fecimus in terra, ideò non ceciderunt habitatores terræ.*] Verba ſunt fidelium. Ideò tyranni, terræ habitatores qui nos afflictionibus premunt, non decedunt è vita, quia non tanta iuſtitia, quanta æquũ eſt, præditi ſumus, & oportet, vt veluti lapides tunſionibus aquarum poliamur, & dolemur, & à flagitioſis hominibus exerceamur. Hæc videtur eſſe cauſa cur Deus non omnino ſubſtulerit Iebuſæos barbaros & immanes à terra promiſſionis, vt haberent Iudæi E
cum quibus ſe exercerent, & pugnarent. Et hanc ob cauſam diuo Paulo ſtimulum carnis ſuæ non auferebat, vt ipſe in epiſtola ſecunda ad Corinthios aſſerit: cùm tamen Apoſtolus ille eſſet ſanctiſſimus, ſed ſufficiebat illi gratia. *Nam virtus in infirmitate perficitur.* Vult itaque Deus, vt ſui dilecti affligantur, & in calamitatibus verſentur. Quemadmodum enim, vt verbis vtar diui Bernardi, aſperior carduus pannũ efficit leniorem, ſic durior conuerſatio conſcientiam Simile.
molliorem & tranquilliorem. Id ſentiebat, licet alia ratione, Scipio Naſica, vt viri docti memoriæ prodiderunt, cùm diceret, nolle fuiſſe Carthaginem penitus euerſam, quòd non haberent Romani quos metuerent, & à quibus exercerentur. Nos verò, nos ipſi poſſumus hoc dicere. Quia iuſtitiam non fecimus in terra, ideò ſcelerati & flagitioſi infideles viuunt, ideo tam multi hæretici nos turbant. Ideò deteſtabilis ille Lutherus, procella patriæ, turbo ac tempeſtas pacis, tot errores ſeminauit. Ideò Turcarum gentes feræ & immanes totam Græciam expugnarunt, & ea bella Chriſtianis inferunt, quæ deflagrationem totius Europæ minantur. Magis enim noſtris ſceleribus, F
quàm ſuis armis pugnant & vincunt.

bb *Viuent mortui tui, interfecti mei reſurgent.*] Alloquitur Eccleſia Deum, aſſerens mortuorum reſurrectionem, de qua Chriſtus diſſeruit apud Ioannem c. 5. & aliis in locis. Septuaginta habent: *Reſurgent mortui, & reſurgent de ſepulchris.*

cc *Expergiſcimini, & laudate qui habitatis in puluere.*] Apoſtrophe eſt ad defunctos.

dd *Quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam.*] Senſus eſt: Tu Domine mortuos ſuſcitabis. Et quemadmodum herbæ langueſcentes rore matutino pullulant, & excitantur, ſic virtute tua mortui redibunt ad vitam in mundi conſummatione, quando tu Domine gigantes, hoc eſt fortes & potentes, ac ſuperbos homines perdes, & eorum corpora ſimul cum anima in æterna ſupplicia relegabis. Vides hîc apertum locum de reſurectione corporum. Per terram gigantum corpora ſceleratorum præſertim potentium intelliguntur.

ee *Vade populus meus, intra in cubicula tua.*] Loquitur Deus martyribus, & omnibus iis qui pro Chriſti nomine in afflictionibus & calamitatibus verſabantur, quaſi dicens: Tolerate & æquo animo ſuſtinete mundi afflictiones, fideles mei. Video equidem Imperatores Gentiles alióſque ty-

A rannos vobis quiescentibus bellum nefarium inferre, in vobis sæuitiam & immanitatem exercere. Sed non durabit hæc crudelitas. Ideo popule mi claude ostia tua super te abscondere paruo hoc tempore, donec pertranseat tyrannorum indignatio. Alludit Deus ad eos, qui vigente procella domi se continent, donec adueniat tranquillitas. Vult Deus hac translatione suos consolari, & exhortari ad patientiam, ne cadant animo, sed afflictiones toleranter ferant, séque muniant tolerantia rerum humanarum. Illud est aduertendum, tempus illud afflictionis & martyrij Christianorum vocari hoc in loco modicum ad momentum. Nam comparatione æternitatis totum hoc quod viuimus, modicum est & momentum. Sic Christus Deus noster apud Ioannem discipulis suis
Ioan. 16. ait: *Venit hora vt omnis qui interficiat vos, arbitretur se obsequium præstare Deo.* Totam Apostolorum vitam horam vocat. Parum durat bonorum afflictio, & succedit æterna voluptas. Id quod apostolus Paulus in
2. Cor. 4. epistola ad Corinthios iis verbis affirmat: *Id quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur*
Infrà. 54. *in nobis.* Et apud Esaiam ait Deus: *In momento indignationis abscondi faciem meam parumper à te, & in misericordia sempiterna misertus sum tui.* Volens Dauid vitæ breuitatem significare, *Substantia*, inquit, *mea tanquam nihilum ante te.* quasi dicat: Vita qua subsisto, est ante te, & comparatione tui momentum quoddam, & tanquam nihil. Vnde Seneca in epistola quadragesimanona ad Lucilium, Punctum, inquit, est quod viuimus Si Mathematici aiunt vniuersam terram punctum esse respectu cœli, cùm vtrunque sit finitum, quantò magis vita hæc, quæ finita est, respectu æternitatis, quæ est infinita? Potest hæc consolatio referri non solùm ad martyres, qui sæuiente tyrannorum rabie pro Christo vitam fuderunt, sed etiam ad omnes fideles pro Christo quocunque modo afflictos & vexatos. D Psal. 38.

ff *Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatem, &c.*] Sensus est: Munimini tolerantia vos qui pro Christo tormenta patimini: nam Dominus puniet habitatores terræ, hoc est, improbos & potentes, qui vos affligunt & premunt. Iniquos appellari terræ habitatores diximus aliis in locis. Potest hoc referri ad vniuersale iudicium. Tunc enim veniet Christus iudicaturum viuos & mortuos, & terra sanguinem martyrum ostendet, omnésque mortui resurgent. E

B

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXVI.

1 Vetus error abiit, seruabis pacem, pacem, quia in te sperauimus.] *In Hebræo est:* שלום כי בך בטוח יצר סמוך תצר שלום *Ietser samuc titsor xalom xalom ci vecha batuach. Quæ verba, si ea in Latinum sermonem conuertas, ita reddes:* Desiderium coniunctum custodies in pace, in pace, quia tibi fidit, vel in te sperauit. *Dictio* יצר *deriuatur à verbo* יצר, *quod significat formare, creare, fingere, Genesis secundo:* In quod posuit hominem quem formauerat, *& capitur pro cogitare & desiderare, quòd humana cogitatio multa formet & fingat, quæ animus concupiscit. Vnde dictio* יצר *significat cogitationem & desiderium, vt Genesis sexto:* Et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum. *Et in Psalmo 103. vbi versio nostra habet: Ipse cognouit figmentum nostrum, poteris vertere: Ipse cognouit cogitationem nostram,*
C *vel desiderium nostrum: Verbum* סמך *significat coniungere, inniti, imponere. Ideò hæc duo vocabula significant cogitationem coniunctam, vel desiderium coniunctum. Talem enim cogitationem, & tale desiderium Deus custodit in pace. Nam si cogitatio diuidatur, & distrahatur, facilè euertitur & amittitur: coniuncta verò & vnita, in pace conseruatur, coniungitur autem & vnitur, cùm tota in Deo*
1. Cor. 6. *collocatur, & tunc fit id, quod ait Apostolus:* Qui adhæret Deo, vnus spiritus est. *Quemadmodum enim homo per carnis opera fit caro, sic per opera spiritus spiritus efficitur. Est autem opus Dei vnire & congregare. Fit igitur homo vnus spiritus cum Deo. Nam vt inquit beatus Ambrosius hunc Pauli locum enarrans: In bene agentibus spiritus Dei est communis cum Deo & hominibus. Et Diuus Bernardus interpretans in Canticis locum hunc, hæc verba scribit: Homo & Deus quia vnius non sunt substantiæ vel naturæ, vnum quidem dici non possunt, vnus tamen spiritus certa & absoluta veritate dicuntur, si sibi glutino amoris inhæreant. Hæc Diuus Bernardus. Hanc vnitatem appetebat vehementer Dauid, quando dicebat in Psalmo:* Vni, *vel* vnitum fac cor meum Domine, vt timeat nomen tuum, *vel vt habet versio Diui Hieronymi ex Hebræo* vnicum fac cor meum. *Sic enim potest conuerti ex Hebræo, id quod nostra versio habet:* Lætetur cor meum. *Nam hæc vnitas est vera cordis lætitia. De hac vnitate dicebat Dauid:* Mihi adhærere Deo bonum est. *Hoc est vnum illud, quod Christus dicebat Marthæ esse necessarium, quod Maria elegerat. Cui vnioni repugnat turbatio erga plurima, quæ Martham sollicitabat. Est enim cor vniendum, iuxta id quod dicit Ecclesiasticus:* Contine & congrega cor tuum in sanctitate eius. *Hæc vnio animum ligat cum Deo. Ideo Paulus dicebat:* Ego vinctus in Domino. *Erat enim amoris vinculo alligatus. Hoc vinculo est vnita pij ac iusti viri cogitatio, de qua hoc loco dicit Esaias.* Cogitationem coniunctam custodies in pace. *Sed quia, vt dixi, verbum* סמך *significat niti, poterit hæc oratio ita verti:* Cogitationem in te nixam seruabis, pax pax, quia in te sperauit. *Illam enim cogitationem, illudque desiderium Deus conseruat, quod in ipso Deo nititur & firmatur. Et quoniam verbum* סמך *significat etiam stabilire & firmare, potest sic verti:* Cogitatio nostra stabilita & firmata est. *Et quoniam stabili, fixa, & firmata cogitatione, in Deóque posita, elucescit veritas, & vetus error discedit: idcò Latinus interpres vertit,* Vetus error abiit. *Nam quo tempore cogitatio fluctuabat, nec mens in Deum firmiter credebat, in errore versabatur. Pulso autem vetere errore, iam ad te Domine conuertimur, ideo seruabis nobis pacem, quia spem nostram in teipso collocauimus. Symmachus ita vertit,* τὸ πλάσμα ἡμῶν ἐπεφάνη. *Hoc est Error noster ablatus est. plasma enim significat errorem, figmentum, & mendacium. Quod coincidit cum vulgata versione. Pagninus autem vertit:* Eum, cuius desiderium est coniunctum tibi, custodies in pace. Psal. 72. Eccle. 30. Ephe. 4. F

2 Semita iusti recta est, rectus callis iusti ambulandum.] *Potest etiam verti ex Hebræo:* Semita est iusto recta, *ô tu rectè Deus callem iusti ponderabis. Et ita transtulit Pagninus. Deus enim iustus viam iusto parat, & ad libellam æquat, ne corruas aut pedes lædas. Est autem libella id, quod Lusitani appellant olivel.*

3 In tribulatione murmuris doctrina tua eis.] *Potest verti ex Hebræo:* Effuderunt secretam orationem, cùm correctio tua fuit eis. *Aspicis igitur homines afflictionibus oppressos conuerti ad orationem. Ex quo ipsius afflictionis vtilitatem colliges.*

Argu-

Argumentum capitis XXVII.

Consolatur Deus fideles suos, promittens euertendos esse impios homines, qui in hac vita diuitiis circumfluentes, inflati imperio & principatu in magnis erroribus versabantur, & omnia iura diuina ac humana peruertebant. Nam cùm se deberent virtutum præsidio munire, vt alios in gyrum rationis ducerent, rectéque gubernarent, ipsi tamen elati sibique præfidentes, scelere & maleficio pascebantur, non veram gloriam, sed inanem ac falsam nominis amplitudinem & celebritatem quærentes, & Dei hominúmque leges violantes. Prædicitur Christi aduentus, eiúsque sancti Euangelij per totum orbem prædicatio, Gentiúmque fides & conuersio.

CAPVT XXVII.

IN [a] die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grādi, & forti super Leuiathā serpētem vectem, & super leuiatham serpentem tortuosum, & occidet cetum qui in mari est. [b] In die illa vinea meri cantabit ei: Ego Dominus qui seruo eam, [c] repentè propinabo ei: [d] ne fortè visitetur contra eam, nocte & die seruo eam. Indignatio non est mihi. [e] Quis dabit me spinam & veprem in prælio: gradiar super eam, succendam eam pariter. [f] An potius tenebo fortitudinem meam, faciet pacem mihi, pacem faciet mihi? [g] Qui ingrediuntur impetu ad Iacob, florebit & germinabit Israel, & implebunt faciem orbis semine. [h] Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum? [i] aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est? In mensura contra mensuram, cùm abiecta fuerit, iudicabis E
B eam: meditatus est in Spiritu suo duro per diem æstus.

EXPLANATIO.

a *In die illa visitabit Dominus.*] In extremo iudicio puniet Deus sua potentia, quę summa est, & cum gladio duro magno & forti comparatur, leuiathan serpentem vectem, hoc est, tyrannos impios & potentes. Leuiathan significat draconem cetum maris, vt colligitur ex libro Iob c. 40. vbi hæc sunt verba: *An extrahere poteris leuiathan hamo, & fune ligabis linguam eius?* Per leuiathan igitur cetum & draconem maris intelliguntur hoc in loco reges ac potentes homines tyrānidem exercentes. Appellantur serpentes ob venenū & calliditatem, & vectes ob regnorum ac terrarum possessiones, quoniā instar vectis in terrarū dominio extēduntur & propagantur. Vel appellātur vectes sine claudentes, quia multos claudant, suæq; potestati subiiciant. Vel appellantur vectes ob duritiem & inflexibilem tyrannidem. Appellantur etiam serpentes tortuosi, quia non rectè incedunt, sed omnia iura torquent & corrumpunt: modò se extendunt, modò se contrahunt, non æquale iudicium exercentes. Sed
C delinquentibus multis & in eodem crimine pariter deprehensis, his fauent & condonant, à quibus aliquid accipiunt, aut sperant, aut quorum fortasse industria & suffragio dignitates & magistratus obtinuerunt: illos autem, à quibus nihil tale receperunt, nec recepturos se esse existimant, damnant, & cruciant: & quod peius est, viros pios & innocentes, atque nobilitate præstantes maledictis vulnerant, cruciatibus torquent, & ad excidium & vastitatem vocant. Id quod iis verbis iam suo tempore Salo-
Eccle. 4. mon deplorabat: *Vidi calumnias, quæ sub sole geruntur, & lachrymas innocentium, & neminem consolatorem.* Contrà verò nefarios ac flagitiosos homines ex omnium scelerum colluuione natos laudāt, ad dignitates extollunt, amoréque incredibili prosequuntur. Hi sunt principes illi, in quos Deus in die iudicij grauiter animaduertet. Non enim debet esse princeps piscatoris arundo, quæ magnis piscibus torquetur, paruis autem recta consistit, de vero autem princi-
Psal. 71. pe & iudice dicitur in Psalmo: *Virga directionis virga regni tui:* vel, vt vertit diuus Hieronymus, *Virga æquitatis.* Talis debet esse principum virga. Hæc nanque est, quę floret & germinat vberésque virtutum fru-
Num. 17. ctus producit: quod de Aaronis virga scriptura commemorat. Et ille cuius talis virga fuerit, erit dignus sacerdotio & magistratu. Olim qui inter Gentiles sapientes habebantur, pingebant iustitiam iuxta Iouē, significantes necessariam esse omnino principibus, sine qua nec ipse Iupiter imperare rectè posset. Non est tamen misericordia à iustitia separanda. Id voluerūt diuinæ literæ in Exodo explicare. Aiūt enim præ- Exod. 29.
cepisse Deū, vt sacerdos oleo vngeretur: & paulò post sanguine vngendum esse significarunt. quid per sanguinem nisi iustitia, quid per oleum nisi misericordia intelligitur? Oportet enim principes & præsules sanguinis rigorem cum olei lenitate temperare. Sed nec tanta debet esse misericordia, vt iustitia relinquatur. Cùm quondam Israelitæ in terra promissionis essent Dei sui obliti, & in magnis erroribus versati, in manus iniquorum principum Dei iudicio tradebantur. Iudic. 3.
At misertus eorum Deus suscitauit illis saluatorem vocabulo Aioth, qui, vt verbis vtar scripturæ, vtraque manu pro dextra vtebatur. Ex quibus colliges principem illū siue præsulem rectè munere suo fungi, esséque à Deo suscitatum & constitutum, qui vtraque manu vtitur pro dextra, qui vtranque partem rectè iudicat. Nam qui sola vna manu dexter est, qui in quibusdam iustitiam exercet, in quibusdam verò minimè, qui nullam æqualitatem seruat, ille potestate intemperanter abutitur. De huiusmodi principibus F
ait Deus per Oseam Prophetam: *Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui.* Eos dicitur Deus non cognoscere, quorum actiones non approbat, qui iura pro libito violānt & corrumpunt. Osee 8.
Hos appellat hoc in loco Esaias serpentes tortuosos, hoc est nefarios & iniustos: qui etsi habeant prudentiam serpentis, carent tamen columbæ simplicitate: etsi præditi sint iudicio ad intelligendum, carent tamen virtute ad iustitiam seruandam. Princeps verò non solùm iudicio indiget, sed iustitia. Ideò dicitur in Psalmo: *Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis:* rex & filius regis pro eodem accipiuntur. In Psal. 71.
qua petitione est aduertendum, iudicium & iustitiam esse a Deo petendam: non enim petitur iudiciū mundi, sed Dei, non iustitia vltionis & immanitatis Deo inimica, sed cum misericordia & lenitate coniuncta, quæ sit Deo grata & accepta. Iudicium, quod non

A est à Deo, vertitur in malitiam, & iustitia in tyrannidem. Ex quo efficitur, vt iniqui reges peruertant fundamenta Naturæ, qui nec iudicium neque iustitiam volunt à Domino postulare, qui cùm seipsos non gubernent, quî fieri potest, vt alios valeant gubernare? Laertius tradit dixisse Solonem Salaminiũ: Tunc rege, cùm primùm didiceris regi. Et Socrates, Stultum est, inquit, vt imperare quis velit, cùm sibi ipsi imperare non possit. Ille autem sibi non imperat, qui appetitum non coercet, qui indomitis cupiditatibus habenas laxat, qui iniustus est, quem Propheta serpentem vectem & tortuosum vocat. Perpẽde diuini vatis elegantem similitudinem. Hominẽ cum serpente comparat, cui est maxima astutia, & dolus nocendi. Serpit, & pedes non habet, ne audiatur in eius itinere: lenis est tractus, sed non rectus, repit ad nocendum: habet occultum venenum sub leni cõtactu. Sed mirãdum videtur cur iniquum principem & iudicem appellet serpentem lenem, tortuosum & flexibilem, cùm eum anteà serpentem vectem durum & inexorabilem appellauerit. Sed voluit iis verbis Esaias ostendere iniqui regis inæqualitatẽ, qui aduersus nonnullos impiam & inflexibilem tyrannidem B exercet, erga verò alios mitis est, in quos deberet durius animaduertere. Illud est præterea aduertendum, deprauatum & iniustum principem & præsulem vocari leuiathan, hoc est cetum & piscem magnum. Vt

Simile. enim in mari magni pisces paruos interficiunt & deuorant, sic tyranni & potẽtes homines in humiles atque quiescentes viros irruunt, eósque spoliant & ad interitum ducunt, vt eorũ diuitias in profundissimũ lacum libidinum suarũ profundant. Tales ergo principes hîc à Propheta in extremo iudicio grauiter puniendi prædicuntur. Sunt tamen qui per leuiathan serpentem vectem & tortuosum intelligant diabo-

Apoc. 12. lum, qui à diuo Ioanne in Apocalypsi draco magnus appellatur: draco ob impetum & ferociam, magnus ob superbiam & potestatem. Ipse quidem est rex om-

Iob. 41. nium superborum, &, vt ait Iob, *Non est super terram potestas, quæ comparetur ei.* Huius potestatem euertet Deus omnino in fine mundi. Ait enim Apostolus ad

1.Cor. 15. Corinthios: *Deinde finis: cum tradiderit regnum Deo & patri, cum euacuauerit omnẽ principatum & potestatem & virtutem: oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Nouissimè autem inimica destruetur mors.* Hæc diuus Paulus. Quæ verba indicant Christum traditurum esse Deo patri Ecclesiam suo C sanguine redemptam, & ab insultibus ac insidiis dæmonum liberam & tutam. Nam in fine mundi cùm fuerit vniuersalis resurrectio, rapietur Ecclesia in Deum, & nullos insultus dæmonum sentiet. Sic tamen eam tradet, vt nõ sibi adimat, sed ipse vnus Deus cum patre & Spiritu sancto regnabit. Tunc autem euacuabit Christus & penitus eneruabit omnem dæmonis potestatem & tyrãnidem, & sic nouissime destruetur mors, hoc est, diabolus, qui à diuo Ioanne in

Apoc. 6. Apocalypsi mors appellatur, quòd mortis sit author. Et hoc est quod hîc dicit Propheta. *In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super leuiathan serpentem vectem & super leuiathan serpentem tortuosum.* Potest etiam hoc de primo Christi aduentu intelligi, quando multi fuerunt à dæmone liberati. Est enim nobis satis perspectum & cognitum, fuisse varias errorum sectas Euangelij prædicatione dissipatas, diabolum fugatum & victum, eiúsque potentiam labefactatam. Appellari diabolũ draconem non est infrequens in literis diuinis. Apellatur hoc in loco ab Esaia vectis, quòd sit oblongus, magnámque mundi partem occupet. Vel ideo appellatur vectis, quia ponit se pessulum inter Deum & homines volẽs eos claudere, & à cœlo secludere. Sunt qui per hunc leuiathan serpentem vectem & tortuosum intelligãt D Nabuchodonosorem regem Babylonis, & per eum omnes alios tyrannos, quos Propheta serpentes appellat, quemadmodum si quis appellet Lutherum, cæteròsque hæreticos nostri temporis pestem ac perniciem Germaniæ. Fortasse appellatur vectis ob forti- Sap. 13. tudinem, ac si diceret Vates: Fortissimus quisque tyrannus euertetur. Nam ca. quintodecimo vectem posuit pro fortitudine, vt ibi explanauimus. Hac ratione adductus Theodotion pro serpente vecte posuit *serpentem robustum.*

b *In die illa vinea meri cantabit ei.*] Vinea hæc Ecclesia Sap. 1. est, quæ appellatur meri, quòd vinum bonum proferat: nam synagoga, vt cap. quinto dixit Propheta, *fecit labruscas*, & pro dulcibus vuis protulit insuaues racemos. At vinea hæc rigata Christi sanguine cantabit in primo Christi aduentu, ait Propheta, videns se esse propagatam, & in secundo, cùm infideles & impij plorauerint. Pro *vinea meri* vertit Pagninus: *Vinea vinum faciens rubeum*, pro quo in Hebræo est: *vinea ruboris*, quòd vinum rubeum sit laudabile & optimum.

c *Repentè propinabo ei.*] Verba sunt Christi quasi dicentis: Ego vineam meam, hoc est Ecclesiam, sangui- E ne meo repentè rigabo. Nam vno die mortis meæ pro ea sanguinem meum fundam.

d *Ne fortè visitetur contra eam.*] Subaudi ab hostibus. Ideò eam seruo die ac nocte, hoc est, omni tempore, vel tam in prosperitate, quàm in aduersitate.

e *Quis dabit me spinam & veprem in prælio?*] Quasi dicat, nemo. Sensus est: Ego nullam aduersus Ecclesiam meam habeo indignationem. Non est aliquis qui me possit contra electos meos exasperare, vt eos perdam. Nemo poterit efficere, vt similis spinis & vepribus aculeos habentibus, Ecclesiam euertam, & gradiar super eam, illámque igni succendam.

f *An potius tenebo fortitudinem meam.*] Nónne ero adeò fortis, vt nemo me compellat ad vineam meam comburendam? Quasi dicat: Ero quidem fortis in custodienda Ecclesia, & nemo efficiet, vt eam non custodiam, & ipsa faciet mihi pacem, Euangelium meum seruabit, mihi parebit, eritque subiecta & pacifica. Poteris etiam hæc verba, *faciet pacem mihi*, ita intelligere, vt sint Dei patris dicentis: Christus mihi homines reconciliabit. Et ita diuus Hieronymus ea interpretatur. F

g *Qui ingrediuntur impetu ad Iacob.*] Qui euangelium recepturi sunt, & ingressuri vehementi desiderio in Ecclesiam, implebunt totum orbem fructu fidei & charitatis. Tempore gratiæ sparsi fideles per vniuersas mundi regiones fructus mirificos ferent. Nam Israel, hoc est, vnusquisque fidelis & iustus florebit, & germinabit. Nonnulli codices habent ad marginem: *Qui egrediuntur impetu à Iacob*: Hi sunt Apostoli, qui à patriarcha Iacob originem ducunt. Et ita habet versio diui Hieronymi.

h *Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum?*] Verba sunt Prophetæ dicentis, Deum non percussurum esse Ecclesiam suam, quemadmodum percutiet eos, qui eam percutient: nam eos delebit, eam autem seruabit. Vel sic: non ita, inquit Propheta, Deus percutiet populum Iudaicum, quemadmodum ab ipso percussus est.

i *Aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est?*] Hoc est, Non ita occidetur populus iniquus quemadmodum ipse populus occidit fideles Christi. Nam sancti mortui sunt solùm in corpore, impij verò corpore & anima.

k *In mensura contra mensuram cùm abiecta fuerit iudicabit*

A *cobis eam.*] Hoc est, punies quidem vineam tuam, & electos tuos in quadam mensura. Sed non iuxta eam mensuram, qua punies eos, qui ipsos electos tuos afflixerunt, sed multò molliori brachio.

l *Meditatus est in Spiritu suo duro per diem æstus.*] Sensus est: Deus in die æstus, in tempore afflictionis, meditabitur quomodo puniat electos suos: mittet Spiritũ suũ durum, hoc est, ventum vehemẽtem, qui fructibus noceat, puniet eos in fructibus terræ, non in anima, auferet ab eis opes, non autem fidem & gratiam. Est enim aliquando vtile opes amittere, ne homines nimia vbertate rẽddantur insolẽtes & elati. Vt enim

D auibus pennas alarum resecamus, ne longius auolent, quàm par est, sic Deus quibusdam diuitias aliquando excidit, ne superbia extollantur. Hoc intelligens Salomou dicebat in Prouerbiis: *Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo necessaria, ne fortè satiatus illicear ad negandum te.* Vnde diuus Paulus dicebat: *Habentes autem alimenta, & quibus tegamur: his contenti simus.* Ceterùm pro *meditatus est*, potest verti ex Hebræo, *Abstulit*, nempe fructus vento aspero. Verbum enim הגה hag..h auferre etiam significat, vt Prouerb. 25. *Aufer rubiginem de argento.* Simile. Prou. 30. 1.Tim 6.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XXVII.

1 In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro &c.] *Septuaginta habent:* In die illa inducet Deus gladium sanctum, &c. *In explanatione per gladium hunc* B *durum diuinam potentiam & vltionem exposuimus. Sed quoniam hic gladius, sanctus à Septuaginta appellatur, existimo posse hoc de Euangelica prædicatione intelligi, qua Deus dæmonem antiquum serpentem oppressit, & Gentes ad fidem vocauit. Est enim verbum Dei gladius iuxta id quod ait diuus Paulus in epistola ad Ephesios:* Assumite gladium spiritus, quod est verbum Dei, *Et ad Hebræos:* Viuus est sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti. *Hic est gladius vtraque parte acutus, quem ait Ioannes in Apocalypsi de Christi ore exire. Hunc gladium appellant Septuaginta sanctum, & communis versio durum, magnum, & fortem, quoniam homines ad sanctitatem duxit, idolorum cultum occidit, diabolum fugauit & vicit, & mundum impleuit, & ad veritatem vocauit, eique viam ostendit ad gloriam immortalem consequendam.* Ephe. 6. Heb. 4.

2 Super leuiathan serpentem vectem.] *In Hebraico pro vecte est* בריח *Bariach, à verbo* ברח *quod significat claudere, contignare, instar vectis penetrare, & pertransire, & fugere. Hinc affluxit tanta interpretum varietas. Nam Symmachus vertit* serpentem claudentem *siue concludentem: quod multos suos claudat imperio. Septuaginta* fugientem, *ostendentes Christi aduersus diabolum victoriam, aufugit enim diabolus, & eiectus est foras, iuxta id quod ait Christus apud Ioannem,* Princeps huius mundi eiicietur foras. *Pagninus vertit:* Serpentem transeuntem mare instar vectis ab extremo ad extremum. *Quibus verbis ostendit dæmonis principatum ante aduentum Christi, qui totum mare, hoc est, totum mundum occupabat, qui in mari dicitur habitasse, quia in illis habet domicilium, qui animos habent inquietos, instabiles, & instar maris fluctuantes. Forasse respexit Pagninus ad vectem, de quo ait scriptura Exodi cap. 36.* Fecit alium vectem, qui per medias tabulas ab angulo vsque ad angulum perueniret. *Poteris vertere ex Hebræo:* serpentem penetratorem & transeuntem, & serpentem vectem, *vt transtulit hoc in loco noster interpres, quemadmodum apud Iobum tricesimooctauo:* Et posui vectem. E

3 Repentè propinabo ei.] *In Hebraico est* אשקנה לרגעים *lirgaim axkaanab. Quæ verba possunt ita Latinè verti:* Per momenta irrigabo eam. *Verbum* שקה *xakan, quod hic ponitur, irrigare significat, vt Ioelis cap. 3.* Et irrigabit torrentem spinarum. *Loquitur Deus de Ecclesia, quam vineam appellat, quam promittit se quotidie singulisque momentis rigaturum, ne vnquam arescat, & sterilis fiat. Solet enim Ecclesia in diuinis literis appellari vinea Domini, sponsa, amica, columba, Sion, Ierusalem, mons, templum, domus Iacob, regnum Dei, ciuitas Dei, firmamentum & columna veritatis. Vtitur scriptura synonymis, quemadmodum in hoc capite vides appellari diabolum leuiathan serpentem, vectem, tortuosum, cetum maris, qui alias appellatur dæmon, leo, draco, & tentator, homicida, & aliis huiusmodi nominibus.*

F

C Idcirco [a] super hoc dimittetur iniquitas domui Iacob: & iste omnis fructus, vt auferatur peccatum eius, [b] cùm posuerit omnes lapides altaris, sicut lapides cineris allisos, non stabunt luci & delubra. [c] Ciuitas enim munita desolata erit, speciosa relinquetur, & dimittetur quasi desertum: ibi pascetur vitulus, & ibi accubabit, & consumet summitates eius. [d] In siccitate messis illius conteretur, [e] mulieres venientes & docentes eam: [f] non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius, qui fecit eum: & qui formauit eum, non parcet ei. Et erit, [g] in die illa percutiet Dominus ab alueo fluminis vsque ad torrentem Ægypti, [h] & vos congregabimini vnus & vnus filij Israel. [i] Et erit, in die illa, clangetur in tuba magna, & venient qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui eiecti erant de terra Ægypti, & adorabunt Dominum in monte sancto in Ierusalem.

a *Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domus Iacob.*] Quia Deus puniet electos suos in fructibus terræ, eos affligens, ideò eis peccata dimittet. Fructus calamitatis erit peccati ablatio. Conuersi ad Dominum diuinum sentient auxilium.

b *Cùm posuerit omnes lapides altaris.*] Tunc dimittet Deus peccata hominibus, cùm fregerint altaria idolorum, & eorum lapides contrioerint, & instar cineris comminuerint. Et tunc non erit lucus, in quo sacrificetur diis, & euertentur templa illis dedicata, & eorum loco templa vero Deo ædificabuntur. Prædicit gentium conuersionem ad fidem, idolorúmque repudiationem.

c *Ciuitas enim munita desolata erit.*] Cùm se gen-

A tes ad Ecclesiam conuerterint, tunc Hierosolyma mœnibus monita desolabitur, & à Romano exercitu ob Iudæorum perfidiam & impietatem euertetur. Et ea, quæ modò pulchra est & ampla, ita relinquetur, vt videatur esse desertum quoddam. Ibi pascentur pecora, quæ summitates eius consument ad loca altiora ascendentia. Pro summitatibus vertunt nonnulli ex Hebrço *palmites*. Describit Propheta futuram Hierosolymæ solitudinem.

d *In siccitate messis illius conterentur.*) Describit agrorum sterilitatem, ob pluuiæ defectum.

e *Mulieres venientes & docentes eam.*] Tanta erit Iudæorum ignorantia & cæcitas, vt mulieres eos doceant. Pro ignominia ponit homines à mulieribus doceri & gubernari. Velim tamen existimes hoc non esse de omnibus mulieribus intelligẽdum. Sunt enim multæ nõ solũ domi claræ, sed foris etiam admirãdæ.

f *Non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius qui fecit eum.*] Aduerte Deum non misertum fuisse Iudæorum, quia fuerunt insipientes. De ea loquitur insipientia, quæ oritur ex malitia, qua Iudæi corrupti & deprauati Christum verum Deum occiderunt. Talis ignorantia non excusat. *Imò ignorans*, vt ait Apostolus, *ignorabitur.* Et in Prouerbiis ait Salo- 1.Cor.14.
mon: *Impius morietur, quia non habuit disciplinam, &* Prou.5.
B *in multitudine stultitiæ suæ decipietur.*

g *In die illa percutiet Dominus*) Tempore gratiæ, quando Hierosolyma fuerit à Romanis euersa, & populus Iudæorum non habuerit intellectum, percutiet Dominus terram ab alueo Euphratis vsque ad torrẽtem Ægypti, hoc est, vsque ad Nilum. Sunt qui per torrentem Ægypti intelligant Rinocoluram fluuium paruum diuidentem terram Ægypti à terra promissionis. Ac si diceret, Euertet Deus totam regionem Iudææ ab vno termino vsq; ad alterum. Terminatur enim Iudęa ab Aquilone ad Euphratẽ, & à parte austri ad Rinocoluram. Aspicis hoc in loco fuisse totam Iudæam desolatam, quia non habuit scientiam. Apud Iudæos enim non est vera doctrina, nec solida scripturarum interpretatio. Et eam ob causam ait Apostolus in epistola prima scripta ad Timotheum, eos conuersos esse in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur,
Tim. 1. nec de quibus affirmant. Et ad Titum, *Sunt*, inquit, *multi inobedientes, vaniloqui, & seductores, maximè qui de circumcisione sunt.*

h *Et vos congregabimini vnus & vnus filij Israel.* Manentibus infidelibus Iudæis in sua pertinacia dispersis & segregatis, vos ô filij Israelis secũdum Spiritum,
C qui ex Iudæis Christi fidem recepetitis, in vnam Ecclesiam congregabimini. Dicens, vnus & vnus ostendit paucos ex circuncisione esse ad Christum conuertendos. Hoc appellauit Propheta cap. 1. *semen*. & cap. D
10. *reliquias.*

i *Et erit in die illa, clangetur in tuba magna.*) Prædicit Euangelij prædicationem, & Gentium conuersionem ad fidem. Est igitur sensus: In tempore gratiæ sonabit tuba magna, hoc est, Euangelica, prædicabitur Euangelium per totum orbem terrarum, & Christi fides annuntiabitur. Hæc est tuba illa, de qua ait Infrà 40.
Esaias: *Super montem excelsum ascende qui Euangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam, tu qui Euangelizas Ierusalem.* Et alibi: *Quasi tuba exalta vocem tuam.* Et hic Infrà 58.
est sonus de quo dicitur in Psalm. 18. *In omnem terram exiuit sonus eorum.* Hac tuba excitati homines qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui eiecti erant de terra Ægypti, venient, & Christum in Ecclesia adorabunt. Per Assyriam & per Ægyptum intellige per synecdochen totum orbem terrarum. Dicit igitur de omnibus nationibus conuertendas esse Gentes ad Christum, quas Diuus Ioannes vocat filios Dei, qui erant dispersi: nam etsi dispersi erant infideles & idolorum cultores, propter prædestinationem tamen filij Dei appellantur. Quoniam Christus pro eis moriendo, eisque gratiam largiendo, ex filiis iræ fecit eos filios Dei, & ex lupis agnos. Erant quidem dispersi non solùm per diuersas regiones, sed per diuersas sectas & voluntates, & varios cultus E
& errores. Hos congregauit Christus, non in vnum locum corporeum, sed in vnam Ecclesiam, de qua ait Apostolus: *Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides.* De Ephe 4.
hac congregatione dicitur in Psalmo: *Congrega nos de* Psal.105.
nationibus, vt confiteamur nomini tuo. Et in alio, *Disper-* Psal.146.
siones Israel congregabit. Et Esaias: *Profugos Israel con-* Sap.11.
gregabit. Et per Ieremiam Dominus, *Ego*, inquit, Ierem.23.
congregabo reliquias gregis mei de omnibus terris. De hac congregatione lege totum caput trigesimum septimum Ezechielis, vbi infideles vocat ossa arida in campo, hoc est in mundo iacentia. Quid enim aliud sunt peccatores, quàm ossa mortuorum in terra prostrata? Hæc ossa Deus congregauit, reuocauit ad vitam, & Hierosolymam adduxit, eisq; vnum regem & pastorem constituit. Hæc Hierosolyma est sancta mater Ecclesia, hic pastor & rex Christus est, qui nos gubernat & pascit, qui eos, qui dispersi erant congregauit, de quibus ipse apud Ioannem dicit: *Alias oues habeo, illas oportet me adducere.* Possunt etiam hæc intelligi de vltima tuba, cuius sono omnes mortui ad vniuersale iudicium vocabuntur, de qua ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios, *In momen-* F
to, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mor- 1.Cor.15
tui resurgent incorrupti. Et in prima ad Thessalonicen- 1.The.4.
ses etiam huius tubæ meminit cap. 4. Et diuus Mat- Matt.24.
thæus cap. 24.

ANNOTATIO.

1 Et qui eiecti erant de terra Ægypti.) *Pro de terra est in Hebræo* בארץ *be arets; quod potest verti in terram, vt sit sensus: Tempore Messiæ venient ad Ecclesiam, qui in terram Ægypti, hoc est, in mundi tenebras erant eiecti. Huic interpretationi fauet Pagninus ita vertens:* Qui expulsi erant in terram Ægypti. *Verum Septuaginta verterunt: Et qui perierant in Aegypto. Hi quidem significantur per ouem illam errantem, quæ perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris reportauit, vt est apud Lucam capite quintodecimo. Hi perierant in Aegypto, hoc est in errorum ac vitiorum tenebris. Aegyptus enim caliginem significat, qua peccatores circumfunduntur. Nam vt corpus occidente sole tenebricosum manet, sic animus gratiæ splendore destitutus in medio cæcarum tenebrarum versatur.* Simile.

Argumentum capitis XXVIII.

Minatur diuinus vates decem tribubus Iudæorum vltionem debitam suis sceleribus, quòd essent superbi, dediti deliciis & voluptatibus, & sanctorum vatum contemptores. Prædicit Euangelij prædicationem, fortéque Christum credentibus salutem.

A D

CAPVT XXVIII.

VÆ [a] coronæ ſuperbiæ, ebriis Ephraim, [b] & flori decidēti gloriæ exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguiſſimæ: [a] errātes à vino: [c] Ecce validus & fortis Dominus ſicut impetus grandinis turbo conſurgens, ſicut impetus aquarum multarū inundantium, & emiſſarum ſuper terram ſpatioſam. [d] Pedibus conculcabitur corona ſuperbiæ ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis eius, qui eſt ſuper verticem vallis pinguium, quaſi temporaneum ante maturitatem autumni. Quod cùm aſpexerit videns, ſtatim vt manu tenuerit, deuorabit illud. [e] In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, & ſertum exultationis reſiduo populi ſui: & ſpiritus iudicij [f] ſedenti ſuper iudicium & fortitudo reuertentibus de bello ad portam. [g] Verùm hi quoque præ vino neſcierunt, & præ ebrietate errauerunt: abſorpti ſunt à vino, errauerunt in ebrietate, [h] neſcierunt videntem, ignorauerunt iudicium, [i] Omnes enim menſæ repletæ ſunt vomitu ſordiúmque, ita vt non eſſet locus vltrà. [k] Quem docebit ſcientiam, & quem intelligere faciet auditum? [l] Ablactos à lacte, auulſos ab vberibus, [m] quia [n] manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicùm ibi, modicùm ibi, In loquela enim labij
1.Cor.14 & lingua altera loquebatur ad populum iſtum, cui dixit: Hęc eſt requies mea, reficite laſſum: & hoc eſt refrigerium meum: & noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini, manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicùm ibi, modicum ibi, vt vadant & cadant retrorſum, & conterantur, & illaqueentur, & capiantur. E

B

EXPLANATIO.

a *Væ coronæ ſuperbiæ, ebriis Ephraim.*] Decem tribus regnabant in Samaria, quæ propter Hieroboam, qui fuit de tribu Ephraim, Ephraim appellabantur. Hæ in tantam amentiam inciderūt, vt Dei vates contemnerent, & verum Deū derelinquerent, ac pro eo vitulos aureos, quos fecerat Hieroboam in Dan & Bethel, adorarent. Qoapropter captæ fuerunt, patriam ſuam penitus euerterunt, fuerúntque in æternas tenebras relegatæ. Harum decem tribuum amentiam & ſcelera deplorat hoc loco Eſaias, minitans illis perniciem & interitom. Erant hi homines ſuperbi & elati, & ob eam caoſam eos vocat Propheta coronam ſuperbiæ, hoc eſt, regnom ſuperbum, quoniam ſe à Iuda ſepararunt, & iniquè per ſe regnum conſtituerunt, ad quod ſcelus fuerunt ſuperbia incitati. Et poſteà cum ſe ſoblimiores duabus tribobus, quæ Iuda appellabantur, & nomero & robore conſpicerent, ſe
C magis extulerunt, & ad id amentiæ & ſceleris adducti ſunt, vt nullom eſſet facinus immane quod non admitterent: nullum ſanctum ius, quod noo violarent. Nec ſolùm eos vocat Propheta ſuperbos, ſed etiam ebrios, hoc eſt, alienos à iudicio. Ex ſuperbia enim naſcitur amentia, quæ animum inebriat, & perturbat, & à ſua ſede ac ſtatu deiicit. Vel certè eos ebrios vocat, quòd eſſent vino ac crapulæ dediti, & deliciis affluerent. Quaſi dicat: Væ regno Iſraelitico inflato ſuperbia & tradito voluptatibus.

b *Et flori decidenti gloriæ exultationis eius.*] Senſus eſt: Væ flori, qui decidit à gloria exultationis Iſraelitarum habitantium Samariæ, quæ ciuitas eſt in vertice vallis fertiliſſimæ. Eſt enim Samaria quædam ciuitas, à qoa tota illa regio Samaria appellatur, & erat io monte ſita, ad cuius pedem erat vallis quædam feraciſſima. Vel per verticem vallis pinguiſſimæ intelligit Propheta locum, vbi Iſraelitæ idola colebant. Appellat Iſraelem florem, ſed decidentem quoniam gloriam ſuam Iſraelitæ obſcurauerant, & à dignitate in qua tempore Dauidis & Salomonis, quando io templo Deum colebant, erant conſtituti, deciderant. Pro eo quod nos habemus, qui erant in vertice vallis pinguiſſimæ, interpretari poſſis: *In quorum vertice erat vallis pinguiſſima*, ſignificans eorum capita eſſe vnguentorum copia madida, intelligens per verticem caput, per vallem verò pinguiſſimam vnguentorum abundantiam. Ita quidam Iudęorum Rabbinus hunc locum exponit.

c *Ecce validus & fortis Dominus, ſicut impetus grandinis, &c.*] Quoniam decem tribus Deum dereliquerunt, ſeq; ventri & vino dediderunt, pœnas ſuorum ſcelerum dabunt. Nam Deus validus & fortis eos euertet, vt turbo grandinis omnia ſolet confringere, & impetus aquarum inundantiom omnia quæ inuenit, ſecum rapere. Textus diui Hieronymi habet: *Ecce validus & fortis Domini.* Per quem intelligitur rex Aſſyriorum, quo Deus tanquam miniſtro vtebatur ad Iſraelem euertendum. Pro quo Septuaginta dixerunt: *Ecce fortis & durus furor Domini.*

d *Pedibus conculcabitur corona ſuperbiæ ebriorum Ephraim.*] Hoc eſt, decem tribus erunt ab Aſſyriis captæ, euerſæ, & conculcatæ. Vide Dei iudicium. Qui ſe ſuperbia efferunt io ſublime, pedibus inimicorum F conculcantur. Corona ſolet ferri ſuper caput: at hic pedibus hoſtium conculcanda prædicitor. Non poterat diuinus vates apertiùs & elegantius perniciem ſoperborum explicare. Tu qui regnas, caue ne ſuperbia infleris, ſolet enim Deus deponere potentes de ſede, & humiles efferre, ad verámque amplitudinem perducere.

e *Quaſi temporaneum ante maturitatem.*] Comparat gloriam decem tribuum fructui præcoci, qui parum durat, & colligitur antequam matureſcat. Ac ſi diceret: Vt illi qoi auidi ſunt fructuum præcocium, eos colligunt, & ſub ipſa arbore ſtatim comedont, ſic Aſſyrij cum magno deſiderio decem tribus deglutient & deuorabunt. Id quod hoc in loco interpres vertit temporaneum, vertit apud Ieremiam cap. 24. *ficus primi temporis*, & Michææ capit. 7. *præcoquas ficus*, & Oſeæ 9. *prima poma*. Septuaginta habent hîc *præmaturaficus*.

e *In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, &c.*] Euerſa Samaria, conculcata Aſſyriorum pedibus corona ſuperbiæ decem tribuum, erit Deus gloria decoris reliquiis populi ſoi, hoc eſt, tribum Iuda & Beniamin proteget, & gloria decorabit, tribuens eis admirabilem de Sennacheribo victoriam.

f *Sedenti ſuper iudicium.*] Periphraſis eſt regis, qui

A super iudicium dicitur sedere, quia eius est omnia regere & iudicare. Est igitur sensus: Dabit Deus regi Ezechiæ gratiam, vt æquissimè iudicet, & fortitudinem iis, qui hostes suos ad fugam compulerint, eósq; vsque ad portas vrbium suarum fuerint persecuti. Aspicis hic æquum iustum iudicem spiritu Dei ad iudicandum duci & gubernari. Ex quo poteris aduertere quanta cæcitate laborent, in quibus erroribus versentur, quot scelera admittant illi, nō spiritu Dei, sed spiritu vindictæ furoris, odij, inuidiæ, iudicauerint. Aspicis præterea Deum esse illum, qui fidelibus suis aduersus hostes robur ac fortitudinem præstat: ex quo colligitur necessarium esse iudici, vt petat à Deo spiritum iudicij: & militi, vt ab ipso Deo fortitudinem postulet. Id quod hîc dicitur: *Et fortitudo reuertentibus de bello ad portam*, potest ita explanari: Dabit Deus fortitudinem iis, qui aduertere facient inimicos de bello ad portas vrbium ipsorum hostium. Vel qui vastatis hostibus de prælio reuersi fuerint ad ciuitatem, vbi se clauserint. Vel sic, Erit Deus fortitudo iis, qui auerterint bellum à porta suæ ciuitatis, eam ab hostibus defendendo. Tres partes habet ciuitas, regem, milites, & plebem, quas omnes Propheta complectitur: regi prædicit dandum à Deo spiritum iudicij, militibus dandam fortitudinem & vi-
B ctoriam, plebi pacem & securitatem.

g *Verum hi quoque præ vino nescierunt.*) Duæ etiam tribus Iuda & Beniamin fuerunt deditæ vino, & iudicium amiserunt, quemadmodum aliæ decem.

h *Nescierunt videntem.*) Hoc est, Deum, qui omnia videt, non intellexerunt, quia habebant iudicium corruptum ob impia scelera. Poteris per videntem Prophetam intelligere, cui dicit Iudæos non credidisse. Appellari autem Prophetam videntem diximus capite primo. Erant in Iudæa diuini vates viri sancti, omnibus virtutum ornamentis exculti, qui à Iudæorum sceleribus abhorrebant, & veluti Sol & Luna contrarium mundo iter intendebant, nefariósque homines ad virtutem cohortabantur. Sed vt gemma, quam appellant chalaziam, quamuis iniiciatur in ignem, natiuum tamen frigus retinet, sic Iudæi nullis Prophetarum monitis & exemplis accendebantur, sed frigidi ad virtutem, in suis flagitiis perseuerabant, non credentes prophetis, nec eos intelligentes, nec eorum doctrinam approbantes.

i *Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu.*) Notat Iudæorum nimiam ebrietatem. Vel significat eorum idololatriam, qui in locis nemorosis, & in montium
C verticibus idolis sacrificabant, ibique splendidè comedebant.

k *Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum?*) Cùm Iudæi in erroribus versentur, & verum Deum dereliquerint, quis erit, quem propheta doceat scientiam Dei & prophetiam? Appellat prophetiam auditum, quia eam prophetæ suggerente spiritu à Deo audiunt, quam alio in loco visionem appellat, quoniam diuini vates ventura spiritu intuentur. Vult hoc in loco propheta significare paucos esse qui legem Dei vellent audire & intelligere, id quod alibi iis verbis significauit: *Quis credidit auditui nostro? &c.*

l *Ablactatos à lacte, auulsos ab vberibus.*) Eos pro-
Simile. Infrà 55. phetæ & verus doctor instruet in lege Dei & prophetia, qui sunt ablactati à lacte, & auulsi ab vberibus, hoc est, qui sunt pueri, adhuc non assueti vitiis, quos oportebit paulatim rudi modo docere. Poteris per ablactatos à lacte, & auulsos ab vberibus eos intelligere, qui iam non indigent lacte, sed solido cibo. Ait enim Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios: *Lac vobis potum dedi, non escam. Nondum enim poteratis, sed nec quidem potestis, adhuc enim carnales estis.* Hoc est, simplicem doctrinam vobis tribui, D
non altam & arcanam. Et in epistola ad Hebræos ita ait: *Facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo.* Et paulò post: *Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.* Ex quibus locis apertè colligitur, non esse quoslibet passim ad arcana mysteria sacrarum literarum admittendos. Vnde facilè conuincuntur ij, qui temerè asserunt omnes diuinæ scripturæ libros debere in vulgarem linguam transferri, vt ab omnibus legantur. Meritò igitur decreuit amplissimus senatus theologiæ Parisiensis ne sacra scriptura in vernaculam linguam verteretur. quod etiam in nostra Lusitania seruatur.

m *Quia manda remanda.*) Dixit Iudæos in erroribus versari, & diuinos vates dereliquisse: modò describit, quemadmodum Iudæi prophetas sanctos irridebant. Cùm Propheta aliquis eos ad virtutem hortabatur, illísque diuinam vltionem annunciabat, respondebant ipsi: *Manda remanda, expecta reexpecta.* Hæc verba dicebant Iudæi imitantes verba Prophetarum, sed cum subsannatione & contemptu. Solebant enim Prophetæ dicere: Deus præcepit hoc: & quamuis hoc quod dico, non statim veniant, expecta E
tamen, quia veniet, & non tardabit. Et statim infert Esaias: *In loquela enim labij, & lingua altera loquetur ad populum istum, &c.* acsi diceret: Hactenus locutus est Deus per Prophetas suos ad populum Iudæorum verba dulcia, quemadmodum illa quę dixit per quendam vatem: *Hæc est requies mea, reficite lassum, & hoc est refrigerium meum.* Quibus verbis Deus non increpabat Iudæos, sed dicebat illis, vt opera misericordię exercerent, quoniam in hoc illi placerent. At modò quoniam Iudæi hæc verba noluerunt audire, loquetur Deus illis in lingua altera, hoc est, verba dura & comminatoria. Et hæc verba, quæ Iudæi irridentes Prophetas proferebant, nempe *manda remanda, expecta reexpecta, &c.* ducent ipsos Iudæos in perniciem. Erit eis hæc subsannatio occasio cadendi retrorsum. Conterentur enim & capientur ab exercitu Babylonio, posteà à Romano, & semper à diabolo. Est hoc loco aduertendum, infideles Iudæos cecidisse retrorsum. Non enim dicit: vt vadant, & cadant in faciem: sed dicit, *Vt vadant, & cadant retrorsum.* Qui cadit in faciem, videt locum, in quem cadit, & potest se fa- Act. 9.
cilè erigere & manibus adiuuare, sed qui cadit retrorsum, nec videt locum ruinæ, nec potest se ita facilè subleuare. In Actis Apostolorum scribit diuus Lu- Ezec. 2.
F cas Saulum cecidisse, sed nō dicit retrorsum. Et Ezechiel inquit: *Vidi, & cecidi in faciem meam.* At de Christi persecutoribus inquit diuus Ioannes: *Abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram.* Ioan. 18.
Vides igitur electos in faciem cadere, reprobos autem retrorsum. Cæterùm hæc verba quæ hîc habentur nempe, *In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populum istum*, citat Paulus apostolus in epistola prima ad Corinthios, sic dicens: *In lege enim scriptum est: Quoniam in aliis linguis, & in labiis aliis loquar populo huic, & nec sic exaudiet me, dicit Dominus.* Et statim infert: *Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus, Prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus.* Hæc diuus Paulus. Lege totum illud caput, & videbis hunc locum Esaiæ explanari ab Apostolo de diuersis linguis, quibus Apostoli loquebantur. Vult enim ostendere prophetiam esse præstantiorem dono linguarum. Et ideò hunc locum citat, ostendens linguas esse signum datum infidelibus, prophetiam verò fidelibus, & infideles noluisse credere Apostolis, qui variis linguis loquebantur: Et si attentius aspexeris, videbis Septuaginta interpretes hunc Esaiæ locū de Apostolis interpretari. Illud est etiā aduertendū dixisse di-

uum

A num Paulum: *Et nec sic exaudient me*, pro eo quod Esaias ait, *& noluerunt audire*. Vbi aspicis id quod in Prophetis dicitur de præterito, esse aliquando de futuro explanandum: quod aliis in locis annotauimus. Est igitur huius loci sensus, acsi dicat Deus: Hactenus ô Iudæi dedi vobis doctores, prophetas & sapientes, qui vestra lingua vos erudirent, & ad veritatem D reuocarent, quos vos audire noluistis. Veniet tempus quando vobis dabo magistros, nimirum Apostolos meos qui variis linguis loquantur, sed nec eos exaudietis. Locutos fuisse Apostolos variis linguis asserit diuus Lucas Actorum secundo.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXVIII.

1 Væ coronæ superbiæ.] *Septuaginta habent:* Væ coronæ iniuriæ.] *Sunt enim superbi propensi ad iniuriam faciendam. Quos itero Hebraico superbos vocat, Septuaginta in aliis iniuriosos appellant.*

2 Errantes à vino.] *Septuaginta verterunt:* Qui ebrij estis absque vino. *Vbi vides omnes qui Deum derelinquunt, amentes esse. Vt enim vinum iudicium corrumpit, sic mobria intellectum deprauat, & animi præstantiam turpi dedecore maculat & deformat.*

3 Quia manda remanda, manda remanda, expecta
B reexpecta, expecta reexpecta.] *In Hebraico est in hunc modum:* כי צו לצו צו לצו קו לקו קו לקו *Primum verbum est* קוה, *quod significat præcipere, mandare, imperare, vt Deuteronomij capite 33.* Legem præcepit nobis
Psal. 30. Moyses, *& aliis in locis. Alterum verbum est* קוה *quod significat expectare, vt in Psalm:* Expectaui Dominum. *Et Esaiæ capite quinto:* Expectauit vt faceret vuas. *Vnde constat nostrum interpretem rectè hæc verba interpretatum fuisse, cuius interpretationem in explanatione explicuimus. Pagninus verò ita hunc locum transtulit ex Hebræo:* Nam vt mos est pueris, datur eis præceptum post præceptum, præceptum post præceptum, linea post lineam, linea post lineam. *Huius interpretationis hic est sensus: Iudæi sunt instruendi more puerorum, quibus non statim omnia dicuntur, sed datur illis vnum præceptum, & posteà alterum: nunc vna regula, deinde altera: & ita paulatim instruuntur, quoniam sunt iudicio imbecillo & imperfecto. Hunc sensum secutus quidam ita transtulit:* Quia præceptum post præceptum, mandatum post mandatum, regula post regulam, instructio post instructionem. *Dictio* קו, *pro qua Pagninus interpretatus est lineam, & alius regulam, & instructionem, significat etiam directorium, amussim, & perpendiculum, & ædificium, & id quod Lusitani appellant* oliuel. *Vnde quando Hebræi volunt significare aliquid paulatim fieri, vtuntur hoc vocabulo. Vt enim cæmentarius qui parietem construit, extenso linea vna facit vnum ordinem, & super illum eam extendit, & facit ordinem alterum, donec paulatim perficiat parietem, sic qui sensim rem aliquam efficit, illam dicitur linea & linea efficere, sumpta metaphora ab ædificantibus. Hæc dictio* קו *est in Psalmo decimooctauo, pro qua nos habemus sonum.* In omnem terram exiuit sonus eorum. *Quod Diuus Paulus de Apostolorum prædicatione interpretatur. Pro quo potest ex Hebræo verti:* In omnem terram exiuit norma eorum, *vel amussis, vel perpendiculum, vel directorium vel linea, vel ædificium eorum. Omnia enim hæc vera concioni conueniunt. Ea enim debet esse norma & regula vitæ nostræ & secundum eam debemus actiones nostras dirigere. Debet ædificare, & ædificium animæ nostræ ad rectam amussim rationum construere. Fuit etiam Apostolorum prædicatio linea illa æquinoctialis cingens totum vniuersum.* Simile. E Rom. 10.

Propter [a] hoc audite verbum Domini viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Hierusalem. Dixistis enim: [b] Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum: Flagellum inundans cùm transierit, non veniet super nos, quia [c] posuimus mendacium spem nostram, & mendacio protecti sumus. [d] Idcirco hoc dicit Domi- Ps. 117. d
C nus Deus: [e] Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem, preciosum in fundamento fundatum. [e] Qui [a] crediderit non festinet. [f] Et ponam in pondere iudicium, & iustitiam in mensura. [g] Et subuertet grando spem mendacij, & protectionem aquæ inundabunt, & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. Flagellum inundans cùm transierit, eritis ei in conculcationem. Quandocunque pertransierit, tollet vos, quoniam manè diluculo pertransibit in die & in nocte, & tantummodo [h] sola vexatio intellectum dabit auditui. [i] Coangustatum est enim stratum, ita vt alter decidat; & pallium breue vtrunque operire non potest. [k] Sicut enim in monte diuisionum stabit Dominus, sic in valle, quæ est in Gabaon, irascetur. Vt faciat opus suum alienum opus eius, [l] vt operetur opus suum, peregrinum est opus eius ab eo. [m] Et nunc nolite illudere, ne fortè constringantur vincula vestra. [n] Consummationem enim & abbreuiationem audiui à Domino Deo exercituum super vniuersam terram. Auribus percipite, & audite vocem meam, attendite, & audite eloquium meum. [o] Nunquid tota die arabit arans vt serat, proscindet, & sarriet humum suam? Nónne cùm adæquauerit faciem eius, seret gith, & cyminum sparget, & ponet triticum per ordinem, & hordeum, & milium, & viciam in finibus suis? Et erudiet illum in iudicio, Deus suus docebit illum. [p] Non enim in serris triturabitur gith, neque rota plaustri super cyminum circumibit: sed in virga excutietur gith, & cyminum in baculo, panis autem comminuetur. Verùm F

A pulos. *Quod de diabolo intelligitur, quem Christus apud Ioannem huius mundi principem appellauit. Potest intelligi de morte, de qua ait Apostolus:* Regnauit mors ab Adam vsque ad Moysem, &c. *Potest etiam de peccato & errore intelligi, quod Aquila planius explanauit, vertens:* Faciem tenebrarum super omnes populos. *Perspicuum est enim peccata & errores tenebras appellari. Paraphrastes Chaldæus videtur hoc de diabolo intelligere. habet enim:* Præcipitabit faciem principis, cuius principatus est super omnes populos. *Pro præcipitare in Hebraico est verbum* בלע *bala, quod significat absorbere, deglutire, deuorare, vt Exodi septimo:* Deuorauit virga Aaron virgas eorum. *Et Esaiæ quadragesimonono:* Longè fugabuntur, qui absorbebant te. *Vnde Diuus Paulus,* Absorpta est, inquit, mors in victoria. *Ideò verti poterat:* Absorbebit in D monte hoc faciem, &c. *Significat etiam præcipitare: vt secundi Regum vigesimo:* Quare præcipitas hæreditatẽ Domini? Respondénsque Ioab ait: Absit hoc à me, nõ præcipito. *Vbi poterat verti:* Quare absorbes, &c. *Et in Psalmo quinquagesimoprimo:* Dilexisti omnia verba præcipitationis lingua dolosa, *habet versio Diui Hieronymi iuxta veritatem Hebraicam:* Dilexisti omnia verba ad deuorandum linguam dolosam. *Verba sunt, quibus Dauid inuehitur in Doegum hominem sceleratum & impium, ac si diceret: Amas ea verba, quæ possunt bonorum vitam & famam absorbere, eisque perniciem moliri. Amas itaque linguam dolosam, & sermones quibus hominum gloria infringitur, eorúmque nominis splendor maculatur.*

Argumentum capitis XXVI.

Solebant veteres patres pro rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus hymnos Deo canere, & literis mandare ad memoriam perpetuam posteritatis. Et quoniam diuinus vates prædixit victoriam, quam Christus erat de peccato, dæmone, & morte reportaturus, vt præcedenti capite explanauimus, præcinit nunc & scribit canticum, quo fideles tempore gratiæ erant Deo pro interitu Synagogæ & Ecclesiæ constitutione gratias acturi. Describitur in hoc cantico ipsa Ecclesia, & iustorum splendor, ac impiorum cæcitas & infelicitas, a reditus mortuorum ad vitam, & 3 cohortatio ad afflictiones æquo animo tolerandas. Etsi enim fideles hymnos laudis & gratiarum hic canant, tamen vera lætitiæ cantica sunt in cœlesti patria, quæ hic
B cantare non possumus. Quomodo enim cantica, cœlestis Hierosolymæ iuxta flumina Babylonis cantabimus? Hic suspendi- E
mus organa lætitiæ in salicibus amaris, vbi sedentes & desiderio æternæ patriæ flagrantes vim lachrymarum profundimus, ibi autem dulcia voluptatis cantica in æternum cantabimus.

CAPVT XXVI.

IN [a] die illa cantabitur canticum istud in terra Iuda: [b] Vrbs fortitudinis nostræ Sion, saluator ponetur in ea murus & antemurale. [c] Aperite portas, & egrediatur gens iusta, custodiens veritatem. [d] Vetus [t] error abiit, seruabis pacem, pacem, quia in te sperauimus. [e] Sperastis in Domino in seculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuum. Quia incuruabit habitantes in excelso, [f] ciuitatem sublimem humiliabit: humiliabit eam vsque ad terram, detrahet eam vsque ad puluerem. Conculcabit eam pes, pes pauperis, gressus egenorum. [g] Semita [s] iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum. [h] Et in semita iudiciorum tuorum Domine sustinuimus te: nomen tuum & memoriale tuum in desiderio animæ. [i] Anima mea desiderauit te in nocte, [k] sed spiritu meo in præcordiis meis de manè vigilabo ad te: [l] cùm feceris iudicia tua in terra, iustitiam dicent habitatores orbis. [m] Misereamur impio, & non discet iustitiam facere, [n] in terra sanctorum iniqua gessit: & non videbit gloriam Domini. [o] Domine exaltatur manus tua, vt non videant: videant & confundantur zelantes populi, & ignis hostes tuos deuoret. Domine [p] dabis pacem nobis, omnia enim opera nostra operatus es nobis. [q] Domine Deus noster possederunt nos domini absque te, tantum in te recordemur nominis tui. [r] Morientes
C non viuant, gigantes non resurgant: propterea visitasti, & contriuisti eos, & perdidisti om- F
nem memoriam eorum. [s] Indulsisti Genti Domine, indulsisti Genti: nunquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terræ. [t] Domine in angustia requisierunt te: [v] in [3] tribulatione murmuris doctrina tu eis. [x] Sicut quæ concepit cùm appropinquauerit ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus [y] à facie tua Domine. [z] Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis: [aa] iustitiam non fecimus in terra, ideò non ceciderunt habitatores terræ. [bb] Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent: [cc] expergiscimini, & laudate qui habitatis in puluere: [dd] quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam. Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia tua super te, abscondere modicùm ad momentum, donec pertranseat indignatio. [ff] Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum, & reuelabit terra sanguinem suum, & non operiet vltrà interfectos suos.

EXPLANATIO.

a *In die illa cantabitur.*] Sensus est: In tempore gratiæ mortua synagoga, & Christi Ecclesia plantata & constituta, veráque religione toto orbe terrarũ propagata, gratias agent fideles Deo cuius misericordia repudiauerint superstitionem, & sanctissimæ religioni veritatis ac pietatis plenissimæ adhæserint. Canent Deo hoc canticum laudis in terra Iuda, hoc est, in terra confessionis. Iuda enim confessionem significat. Hæc est Ecclesia, vbi est vera fidei confessio, & vbi peccata nostra sacramentaliter confitemur, ex quo mirificum fructũ percipimus. Id quod Michæas Propheta dixit: *Et tu Bethlehem Ephrata,* vertit diuus Matthæus: *Et tu Bethlehem terra Iuda.* Ephrata significat terram frugiferam. Volens autem Euangelista docere in quo esset hic fructus, pro Ephrata posuit Iudã, quod vocabulum significat confessionem. Mirabilem enim fructum ex confessione percipimus. Capitur etiam confessio pro laudatione, quemadmodum passim

Mat. 5.

A ſini in diuinis literis confiteri pro laudare.
b *Vrbs fortitudinis noſtræ Sion.*] Hoc eſt canticum,
quod durat ad finem vſque capitis. Vrbs hæc eſt
Chriſti Eccleſia, quam diuinus vates appellat Sio-
nem, hoc eſt, ſpeculam, ex qua cœleſtia contem-
plamur. Huius meminit Propheta ita inquiens:
Pſal. 9. *Pſallite Domino, qui habitat in Sione.* Et alibi, *Mons*
Pſal. 75. *Sion in quo habitas in finem.* Quæ non tam de Sione,
& Hieroſolyma illa terreni, quàm de Eccleſia mili-
tante intelliguntur, in qua prædixit hoc in loco
Eſaias ponendum eſſe Chriſtum; tanquam murum
& antemurale, vt eam muniret, & ab hoſtium im-
petu protegeret. Chriſtum appellat ſaluatorem. Ie-
ſus enim idem eſt quod ſaluator. Ita enim dixit An-
Matth. 1. gelus Ioſeph: *Pariet autem filium, & vocabis nomen
eius Ieſum. Ipſe enim ſaluum faciet populum ſuum à pec-
catis eorum.* Hunc prædixit Eſaias fore murum Ec-
cleſiæ, quod ipſe Chriſtus iis verbis diſerat per
Zach. 2. Zachariam: *Ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in cir-
cuitu, & in gloria ero in medio eius.* Vbi vides Chri-
ſtum eſſe noſtrum murum, & antemurale, & no-
ſtram gloriam. O Eccleſia ſancta, ciuitas magni-
ficentiſſima, vrbs fortitudinis noſtræ, extra quam
B nulla eſt in mundo vera fortitudo, vrbs florentiſſi-
ma, quæ Deo munitis & decoraris. *Quàm glorioſa di-
Pſal. 86. cta ſunt de te ciuitas Dei.* Tu es illa contra quam, vt ait
Matt. 16. Matthæus, ipſa Veritas, *portæ inferi non præualebunt.*
Sunt autem portæ inferi perſecutiones quibus Ec-
cleſia oppugnatur, ſed non vincitur, ſunt hæreti-
corum doctrinæ, ipſam Eccleſiam vaſtare conan-
tium, ſed ſuum effectum non conſequentium. Eſt
namque Eccleſia inexpugnabilis, quæ Deum habet
pro muro & protectione. Cæterùm hæc dictio Sion
non eſt in textu Diui Hieronymi, nec in codicibus
Hebraicis. Nihilominus tamen hæc vrbs Eccleſia
Catholica eſt.
c *Aperite portas, & ingrediatur gens iuſta, cuſtodiens ve-
ritatem.*] Verba ſunt Dei angelos alloquentis, vel
ipſos Apoſtolos, vt portas Eccleſiæ militantis ape-
riant, quò gens ſancta Eccleſiam ipſam introeat, quæ
cuſtodiat veritatem. Vbi aſpicis non ſatis eſſe veri-
tatem colere & cuſtodire, ſed oportere Chriſtianos
iuſtos eſſe, non ſatis eſſe fidem habere, ſed neceſſe
Gal. 5. eſſe ſecundum eam operari. Ea namque fides apud
Iac. 2. Deum valet, quæ vt ait Apoſtolus, *per charitatem ope-
ratur. Fides namque ſine operibus*, vt inquit Iacobus Apo-
C ſtolus, *mortua eſt. Et ex operibus iuſtificatur homo, & non
ex fide tantùm*, vt ipſe Apoſtolus teſtatur. Præterea ve-
ritas iuxta morem diuinarum literarum ad mores,
& ad ipſa rectè facta etiam pertinet. Scriptum eſt
enim quarto libro Regum: *Memento quomodo ambula-
4. Reg. 20 uerim coram te in veritate.* Ambulare in veritate iuxta
idioma Hebrææ linguæ eſt rationem vitæ ad verita-
tem doctrinæ ſanctæ dirigere. Vnde verba illa, quæ
Exod. 28. erant in rationali ſacerdotis, *doctrina & veritas*, ſigni-
ficabant, in præſule debere eſſe doctrinam, & ad eam,
vitam & mores dirigere.
d *Vetus error abiit: ſeruabis pacem pacem.*] Verba ſunt
fidelium, qui relictis idolis, & recepto Euangelio, has
2. Cor. 5. voces emittunt. *Vetera enim tranſierunt*, vt ait Diuus
Paulus in ſecunda epiſtola ad Corinthios, *ecce facta
ſunt omnia noua.* Et tu Domine ſeruabis nobis pacem,
de qua dixiſti: *Pacem relinquo vobis*, quia in te ſperaui-
mus. Aduerte bis nominatam eſſe hoc in loco à Pro-
Ioan. 14. pheta pacem, & bis ſimili modo à Chriſto apud Io-
annem dicente: *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vo-
bis*, vt intelligas eſſe pacem gratiæ in hac vita, & pa-
cem gloriæ in altera. Vel vtraque refertur ad pacem
gratiæ, quæ ideò dicitur pax pax, quia hæc Euangeli-
ca pax, eſt vera pax. Pax enim, quæ datur à mundo,
quæ in bonis externis conſiſtit, non eſt vera nec ſoli- D
da. Fieri enim poteſt, vt ſceleratus & impius pace ex-
terna huius mundi gaudeat. At hæc non eſt vera pax.
Ait enim Eſaias alio in loco: *Non eſt pax impiis.* Con- Infrà 48.
trà verò pius ac iuſtus homo in medio externarum
perſecutionum in pace conſiſtit, iuxta id quod ait
apud Ioannem ipſa Veritas: *Hæc locutus ſum vobis, vt* Ioan. 16.
in me pacem habeatis. In mundo preſſuram habebitis, &c.
Vbi vides iuſtos & pios inter labores & calamitates
in pace quieſcere, animique tranquillitatem non
amittere. Poteris hac de re ea videre, quæ ſecundo
capite annotauimus.
e *Sperastis in Domino.*] Verba ſunt Prophetæ ſermo-
nem cum ſanctis conferentis, qui in Deo ſpem ſem-
per collocarunt. Appellat autem Dominum fortem,
quòd ſuperbos & elatos opprimat, & ita abiiciat vt
pedibus pauperum conculcentur. Solet enim Deus
aliquando ſuperbos & potentes ex alto dignitatis
gradu ita deiicere, vt nullum penitus maneat priſtini
honoris veſtigium. Et quamuis ſuperbus magnas o-
pes, potentiam, honorem in vita poſſideat, in morte
tamen omnia amittit, & ipſe in terra ſepultus pedi-
bus conculcatur. Vt enim nubes magna exhalationi- E
bus intus plena totum cœlum cooperit, & mundum Simile.
horrore, tonitribus, fulminibus perterret, quæ ſtatim
in aquam reſoluta cadit in terram, ex qua lutum effi-
citur, quod pedibus teritur: ita magnates & potentes
nubes plenæ fumis terræ in aere verſantes, & ſuper-
bia, opibus, & potentia totum orbem terrentes, ſed
cadentes in terram, ipſa ſepulchra attingentes, con-
uertuntur in terram & lutum, & pedibus eorum, quo-
rum anteà dominabantur, conteruntur. Quid igitur
ſuperbiunt vani homines, ſuæ fragilitatis obliti? Ait
enim Eccleſiaſticus: *Subſtantiæ impiorum ſicut fluuius* Eccle. 40.
*ſiccabuntur, & ſicut tonitruum magnum in pluuia perſona-
bunt.*
f *Ciuitatem ſublimem humiliabit.*] Hoc eſt, Hieroſoly-
mam, quam propter Chriſti cædem, & Iudæorum
impietatem Deus per Titum euertit & vaſtauit. Po-
teſt etiam hoc intelligi de quacunque alia ciuitate,
ſuperba, & opum ac mundi potentiæ gloria florenti.
Quod autem dicit: *Conculcabit eam pes, pes pauperis, greſ-
ſus egenorum*, ſignificat elatos & potentes homines eſ-
ſe ab Apoſtolis, hominibus pauperibus & contempti-
bilibus ſuperatos. Id quidem eſt, quod ait diuus Pau-
lus in epiſtola prima ad Corinthios: *Infirma mundi* 1. Cor. 1.
elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi, & con- F
*temptibilia elegit Deus, & ea quæ non ſunt, vt ea quæ ſunt
deſtrueret.*
g *Semita iuſti recta eſt.*] Diſerat ſuprà, ſuperbos &
elatos eſſe deiiciendos, & incuruandos, ambulant
enim in via perditionis: nunc verò iuſtorum viam
rectam eſſe aſſerit, æquabilem & planam. Quaſi di-
cat: Iuſtus inuenit viam facilem, & erroribus non im- Pſal. 118.
plicatur. Ita Dauid in Pſalmo: *Pax multa diligentibus
legem tuam, & non eſt illis ſcandalum.* Quod diuus Pau- Rom. 8.
lus iis verbis affirmat: *Scimus quoniam diligentibus
Deum omnia cooperantur in bonum.* Ideò ſcandala omnia
deuitat, quoniam *iuſtum*, vt in libro Sapientiæ ſcrip- Sap. 10.
tum legimus, *Deduxit Dominus per vias rectas, & oſten-
dit illi regnum Dei.*
h *Et in ſemita iudiciorum tuorum Domine ſuſtinui-
mus te.*] Verba ſunt fidelium iuſtorum, quorum eſt
ſenſus: Quando ſuper nos Domine tuo iuſto iudi-
cio calamitates & afflictiones venire permittis, tan-
tum abeſt vt à te recedamus, vt potius in te ſpere-
mus, téque ſuſtineamus, & memoria tenentes dele-
ctemur.
i *Anima mea deſiderauit te in nocte.*] In afflictione
mea te deſidero, ad te vehementer aſpirat anima mea.

A Cùm acerbioribus calamitatibus premor, tunc ardentius te appeto. Aspice afflictionis vtilitatem. Potest etiam accipi nox non pro afflictione, sed pro ipsa nocte, vt sit sensus: Finitis & transactis curis ac laboribus diei, veniente nocte meis cogitationibus grata, me ad solitudinem recipio, & in illa tranquillitate teipsum contemplor, animíque desiderio ardenter appeto. Hoc desiderio tenebatur regius vates, cùm in Psalmo has voces amore flagrantes emittebat: *Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aqua-*
Psal.41. *rum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: Quando veniam & apparebo ante faciem Dei?*

k *Sed & spiritu meo in præcordiis meis de manè vigilo ad te.*] Sensus est: Quamdiu spiritus meus rexerit præcordia mea, hoc est, quamdiu vixero, semper ad mane ad te vigilabo. Vel sic: Non solùm nocte te desiderat anima mea, sed etiam spiritus meus ad te de summo manè vigilat. Cum primùm lucescit, te ipsum cõtemplor, & hoc est quod primò ago. Describit Esaias virum pium & iustum, & declarat iis verbis, quod desiderio teneatur adhærendi Deo, & quantam oblectationem ex diuina contemplatione percipiat. Id de se
B ipso dicebat iis verbis Dauid: *Deus Deus meus ad te de*
Psal 62. *luce vigilo.* Sed quoniam per noctem in verbis præcedentibus intelligi posse dicebamus aduersitatem, possumus per manè prosperitatem intelligere.

l *Cùm feceris iudicia tua in terra, iustitiam discent habitatores orbis.*] Sensus est: Non solùm iusti te in afflictionibus quærunt & desiderant, sed etiam improbi, quos terræ habitatores appello, tua videntes iudicia emendantur, iustitiæ & pœnitentiæ studentes.

m *Misereamur impio, & non discet iustitiam facere.*] Sensus est: Si beneficiis affecerimus impium, non corrigetur. Verba sunt Dei. Vbi aspicis impios beneficiis fieri deteriores.

n *In terra sanctorum inique gessit.*] Exaggerat scelus impij, dicens esse inter viros sanctos admissum. Vbi hac ratione vides detestabilius esse delictum religiosi in monasterio, quàm laici in mundo. Poteris per terram sanctorum, eorum corpora intelligere, vt sit sensus: Impius viros pios & sanctos in corpore affligit & vulnerat. Nam in anima nemo læditur nisi à se
Ierem.11 ipso. Primam tamen expositionem potius amplector, cui fauet id, quod ait Deus per Ieremiam: *Quid*
C *est quòd dilectus meus in domo mea fecit scelera multa?* Pro *in terra sanctorum inique gessit*, vertit Pagninus: *In terra, vbi debet recta facere, inique agit.*

o *Domine exaltetur manus tua, & non videant.*] Sensus est: Domine percute grauiter impios, & non videant gloriam tuam, videant infœlicitatem suam, & confundatur eorum zelus. Extendere manum super aliquem, vt capite quinto diximus, est eum punire. Exaltare manum est grauiter percutere. Solent enim irati manus leuare, vt grauius lædant. Vel capitur manus pro effectu, vt sit sensus: Domine effice opera magnifica, & illustria, sed ea Iudæi non videbunt mentis oculis nec te recipient, quin potius teipsum videntes zelo suarum ceremoniarum à malitia & contumacia orto, te in summum capitis discrimen vocabunt. Sed confundentur, quoniam fides tua per totum orbem terrarum dilatabitur, & illi in ignominia versabuntur. Vbi aspicis zelum non satis esse, nec excusare, cùm proficiscitur à malitia, & verbo Dei contrariatur. Iudæi enim zeli stimulis incitati, Christi Apostolos affligebant, & de eorum interitu cogi-
Ioan.16. tabant, iuxta id quod Christus illis prædixerat: *Venit hora, vt omnis qui interficit vos arbitretur obsequium se præstare Deo.* at talis zelus erat impius & pestilens. *Ha-*
Rom.10. *bent Iudæi*, vt inquit diuus Paulus, *æmulationem sed non secundum scientiam.*

D

p *Domine dabis pacem nobis.*] Sensus est, Tu Domine operatus es in nobis tormenta & afflictiones, quibus nos exercuisti, nunc post tot bella & victorias dabis nobis pacem æternam, omnem sensum exuberãtem. Vel sic: Tu Domine dabis nobis pacem Euangelicam, quam nisi tu eam dederis, habere non possumus. Tu enim nobis das quicquid boni agimus: omnia enim bona, quæ nos operamur, à te procedũt, & tu ea operaris, sine te enim nos ea operari non valemus. Docet hic locus Deum operari bona opera in nobis. *Deus enim est*, vt ait Apostolus Paulus in episto-
la ad Philippenses, *qui operatur in nobis velle & perficere.* Phil.2.
Tamen liberum arbitrium cooperatur gratiæ. Vnde
Apostolus ad Corinthios, *Non ego*, inquit, *sed gratia* 1.Cor.15.
Dei mecum. Sic Deus operatur opera bona in nobis, Simile.
vt nos etiam ea operemur. Vt cùm nauis expanso velo prospero vento agitatur, parum videtur agere nauclerus, quanquam aliquid agat, quoniam ipsum velum flantibus expansum tenet, quòd si contraxerit, non agitur nauis, sic homo qui agitur spiritu atque gratia Dei nostri, quamuis parum agere existimetur, agit tamen, quoniam pandit diuinæ gratiæ arbitrij
libertatem & Spiritus sancti flatui velum bonæ vo- E
luntatis extendit, & ita arbitrium cooperatur gratiæ. Dicere Deum ita bona nostra operari, vt nos nihil operemur, est velle totam sacram scripturam euertere & conculcare. Nónne Deus est pater ille familias, qui conduxit operarios in vineam suam, vt est apud Matthæum cap.20. Ille est qui quibusdam dixit:
Quid hic statis tota die ociosi? Ite vos in vineam meam. Et
apud Ioannem. *Operamini*, inquit, *non cibum, qui perit,* Ioan.6.
&c. Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios, *opus enim*, inquit, *operatur*. Et paulò post: *Vt subditi sitis*
omni cooperanti & laboranti. Sumus igitur Dei coope- 3.Ioan.
ratores. Ideo ait diuus Ioannes in vltima epistola sua, *Cooperatores sumus veritatis.*

q *Domine Deus noster possederunt nos domini absque te.*] Inducit Propheta fideles loquentes, qui imperio tyrannorum premebantur. Te Domine Deus noster desideramus diuino cultu celebrare, & magnis ac publicis laudibus efferre. At tyranni infideles non nobis hoc sinunt. Et quoniam tu Domine hoc permittis, hoc saltem nobis concede, vt nunquam ex animo nostro discedat memoria tui. Poteris per hos Dominos & tyrannos intelligere affectus carnales,
vel animæ inimicos, diabolum, mundum, & carnem. F
Hi enim sunt immanissimi tyranni.

r *Morientes non viuant, gigantes non resurgant.*] Omnes quidem mortales tam iusti quàm iniusti resurrecturi sunt, cùm Christus venerit è cœlo ad iudicium vniuersale exercendum. At scelerati & impij non dicuntur resurgere, quia eorum resurrectio non erit ad vitam æternam, sed ad iustam suam damnationem audiendam. Id vult Esaias hoc loco significare. *Morientes*, inquit, *qui ad inferos descenderunt, non viuant cum iustis*, nec ad veram ac beatam vitam resurgant: sed damnati seclusique à cœtu & concilio beatorum in perpetuas pœnas relegentur. Ita dicitur in Psalmo: *Ideò non resurgunt impij in iudicio, nec peccatores in concilio iustorum.* Potest tamen pro verbo resurgendi verti verbum standi aut consistendi. Quasi dicat: Non poterunt improbi & flagitiosi homines in iudicio illo extremo consistere. Non stabunt, sed causa cadent, cùm Christus verus iudex ab eis vitæ rationem exquisierit. Per gigantes intellige principes claros, omnes potentia præstantes, & tyrannidem exercentes. Poterunt hæc verba ita explanari: A te Domine postulamus, ne iterum viuant tyranni, qui è vita excesserunt. Non quòd Prophe-

ta exi-

A ta existimaret esse impios ad vitam banc reuocandos, vt hic iterum viuerent: & pios homines veaarent, sed voluit significare tot calamitatibus esse pios ab impiis agitatos & affectos, vt quasi exterriti eos adhuc metuere viderentur.

s *Indulsisti Genti Domine, indulsisti Genti: nunquid glorificatus es?*] Sensus est: Tu Domine huic Genti, nempe tyrannis, cæterisque hominibus impiis ac potentibus, sæpe in hac vita indulsisti, multa eis bona terræ tribuisti, eorúmque terminos terræ elongasti. Dedisti eis possessiones & imperia. At illi tantorum beneficiorum obliti nequaquam te colere voluerũt. Nam nunquid glorificatus es ab illis? Non quidem, imò à te longè recesserunt, securitas enim contemptum peperit. Videtur hic Propheta reddere rationem, quare Deus debeat sceleratos ac tyrannos homines
Eccle. 10. coërcere, & punire, quoniam indulgentia fiunt deteriores
Prou. 1. Sic ait Ecclesiasticus: *Equus indomitus euadet*
Amos. *durus, & filius remissus euadet præceps.* Et in Prouerbiis dicitur: *Prosperitas stultorũ perdet eos.* Qui vult equum domare, vtitur freno & qui vult fructus vberes ex vinea colligere, amputat eam, sic Deus nos freno moderatur, & à nobis superuacanea resecat, ne effrenati & indomiti reddamur, & syluescentes fructum vir-
B tutis amittamus, sed in gyrum rationis & doctrinæ ducti, à rebúsque superfluis expediti & amputati, ad Deum ipsum toto animo aspiremus.

t *Domine in angustia requisierunt te.*] Vide afflictionis vtilitatem, quæ homines ad Deum quærendum in-
Osee. 6. ducit. Sic Deus per Oseam prophetam: *In tribulatione, inquit, sua manè consurgent ad me: & Ieremiæ capite 2. In tempore afflictionis dicent: Surge & libera nos.*
Psal. 28. Et in Psalmo scriptum est: *Imple facies eorum ignomi-*
Psal. 31. *nia, & quærent nomen tuum Domine.* Et in alio Psalmo.
Psal. 119. *Conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina.* Et
1 Cor. 4. in alio, *Ad Dominum cùm tribularer clamaui, & exaudiuit me.* Vnde Diuus Paulus *tribulamur*, inquit, *sed non angustiamur: persecutionem patimur, sed non derelinquimur.*

v *In tribulatione murmuris doctrina tua eis.*] In afflictione, in qua ne clamare quidem audebant, sed mussitare, & submissa voce preces fundere, tuam doctrinam amplectebantur. Vide quemadmodum exaggerat afflictionis vtilitatem: & meritò quidem. Nam ex ea admirabilis quædam exardescit in Deum amoris magnitudo. Vsque adeò est salutaris afflictio, vt caro quæ suapte natura repugnat spiritui, & homines à virtute deterret, afflictione debilitata cum spiritu se
C coniungat, simúlque cum eo Deum exquirat. Id ex-
Psal. 26. pertus regius vates dicebat in Psalmo: *Deus Deus meus ad te de luce vigilo: Sitiuit in te anima mea, quàm multipliciter tibi caro mea.* Agebat enim tunc temporis Dauid vitam in vasta ac deserta solitudine, pulsus patria, & à rege Saule vehementer afflictus.

x *Sicut quæ concepit.*] Vt mulier partui proxima dolore concussa exclamat: sic nos in calamitatibus & ærumnis versati, ad te vocem tollimus, téque ipsum requirimus. Probat à simili commodum afflictionis.

y *A facie tua*] Id est, Coram te: Vel à facie indignationis tuæ, cùm nobis irasceris.

z *Concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis.*] Concipimus quando teipsum timemus: parturimus cùm afflicti dolore ad te ipsum clamamus: & tandem parimus, cùm fructum afflictionis & patientiæ nostræ percipimus. Hunc fructum vocat Propheta spiritum salutis fructum salutarem, quo spirituales efficimur, & animæ salutem consequimur.
Psal. 26. Vel spiritum salutis, hoc est, Christi, qui est salus no-
Psal. 34. stra. Sic dicitur in Psalmo: *Dominus illuminatio mea, &*
Luc. 1. *salus mea, quem timebo?* & in alio: *Dic animæ meæ: Salus tua ego sum.* Id apud Lucam ait Zacharias: *Et erexit cor-* D
nu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui. Cornu salutis est spirituale regnum Iesu Christi, qui est salus nostra, ortus ex semine Dauid. Et rursus in eodem cantico. *Et tu puer propheta Altissimi vocaberis, præibis enim ante faciem Domini parare vias eius, ad dandam scientiam salutis plebi eius.* Id est, ad dandam Christi scientiam, qui est plebis suæ diuina salus. Cæterùm in textu diui Hieronymi non est hæc vox, *salutis*, nec in codicibus Hebraicis. Fortasse fuit sumpta ex versione Septuaginta. Diuus Hieronymus legit in hunc modum. *Et peperimus spiritum: salutes non fecimus in terra.* Sed idem est sensus, per spiritum enim fructum patientiæ intelligimus, quem Christus suis largitur.

aa *Iustitiam non fecimus in terra, ideò non ceciderunt habitatores terræ.*] Verba sunt fidelium. Ideò tyranni, terræ habitatores qui nos afflictionibus premunt, non decedunt è vita, quia non tanta iustitia, quanta æquũ est, præditi sumus, & oportet, vt veluti lapides tunsionibus aquarum poliamur, & dolemur, & à flagitiosis hominibus exerceamur. Hæc videtur esse causa cur Deus non omnino sustulerit Iebusæos barbaros & immanes à terra promissionis, vt haberent Iudæi E
cum quibus se exercerent, & pugnarent. Et hanc ob causam diuo Paulo stimulum carnis suæ non auferebat, vt ipse in epistola secunda ad Corinthios asserit: cùm tamen Apostolus ille esset sanctissimus, sed sufficiebat illi gratia. *Nam virtus in infirmitate perficitur.* Vult itaque Deus, vt sui dilecti affligantur, & in calamitatibus versentur. Quemadmodum enim, vt verbis vtar diui Bernardi, asperior carduus pannũ efficit leniorem, sic durior conuersatio conscientiam Sermo. la.
molliorem & tranquilliorem. Id sentiebat, licet alia ratione, Scipio Nasica, vt viri docti memoriæ prodiderunt, cùm diceret, nolle fuisse Carthaginem penitus euersam, quòd non haberent Romani quos metuerent, & à quibus exercerentur. Nos verò, nos ipsi possumus hoc dicere. Quia iustitiam non fecimus in terra, ideò scelerati & flagitiosi infideles viuunt, ideo tam multi hæretici nos turbant. Ideò detestabilis ille Lutherus, procella patriæ, turbo ac tempestas pacis, tot errores seminauit. Ideò Turcarum gentes feræ & immanes totam Græciam expugnarunt, & ea bella Christianis inferunt, quæ deflagrationem totius Europæ minantur. Magis enim nostris sceleribus, F
quàm suis armis pugnant & vincunt.

bb *Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent.*] Alloquitur Ecclesia Deum, asserens mortuorum resurrectionem, de qua Christus disseruit apud Ioannem c. 5. & aliis in locis. Septuaginta habent: *Resurgent mortui, & resurgent de sepulchris.*

cc *Expergiscimini, & laudate qui habitatis in puluere.*] Apostrophe est ad defunctos.

dd *Quia ros lucis ros tuus, & terram gigantum detrahes in ruinam.*] Sensus est: Tu Domine mortuos suscitabis. Et quemadmodum herbæ languescentes rore matutino pullulant, & excitantur, sic virtute tua mortui redibunt ad vitam in mundi consummatione, quando tu Domine gigantes, hoc est fortes & potentes, ac superbos homines perdes, & eorum corpora simul cum animis in æterna supplicia relegabis. Vides hic apertum locum de resurrectione corporum. Per terram gigantum corpora sceleratorum præsertim potentium intelliguntur.

ee *Vade populus meus, intra in cubicula tua.*] Loquitur Deus martyribus, & omnibus iis qui pro Christi nomine in afflictionibus & calamitatibus versabantur, quasi dicens: Toleranter & æquo animo sustinete mundi afflictiones, fideles mei. Video equidem Imperatores Gentiles aliósque ty-

Argumentum capitis XXVII.

Coosolatur Deus fideles suos, promittens euertendos esse impios homioes, qui in hac vita diuitiis circumfluentes, inflati imperio & principatu in magnis erroribus versabantur, & omnia iura diuina ac humana peruertebant. Nam cùm se deberent virtutum præsidio munire, vt alios in gyrum rationis ducerent, rectèque gubernarent, ipsi tamen elati sibique præsidentes, scelere & maleficio pascebantur, non veram gloriam, sed inanem ac falsam nominis amplitudinem & celebritatem quærentes, & Dei hominúmque leges violantes. Prædicitur Christi aduentus, eiúsque Sancti Euangelij per totum orbem prædicatio, Gentiúmque fides & conuersio.

CAPVT XXVII.

IN [a] die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grãdi, & forti [a] super Leuiathã serpẽtem vectem, & super leuiatham serpentem tortuosum, & occidet cetum qui in mari est. [b] In die illa vinea meri cantabit ei: Ego Dominus qui seruo eam, [c] repentè propinabo ei: [d] ne fortè visitetur contra eam, nocte & die seruo eam. Indignatio non est mihi. [e] Quis dabit me spinam & veprem in prælio: gradiar super eam, succendam eam pariter. [f] An potius tenebo fortitudinem meam, faciet pacem mihi, pacem faciet mihi? [g] Qui ingrediuntur impetu ad Iacob, florebit & germinabit Israel, & implebunt faciem orbis semine. [h] Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum: [i] aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est? In mensura contra mensuram, cùm abiecta fuerit, iudicabis eam: meditatus est in Spiritu suo duro per diem æstus. E

B

EXPLANATIO.

a *In die illa visitabit Dominus.*] In extremo iudicio puniet Deus sua potentia, quę summa est, & cum gladio duro magno & forti comparatur, leuiathan serpentem vectem, hoc est, tyrannos impios & potentes. Leuiathan significat draconem cetum maris, vt colligitur ex libro Iob c. 40. vbi hæc sunt verba: *An extrahere poteris leuiathan hamo, & fune ligabis linguam eius?* Per leuiathan igitur cetum & draconem maris intelliguntur hoc in loco reges ac potentes homines tyrãnidem exercentes. Appellantur serpentes ob venenũ & calliditatem, & vectes ob regnorum ac terrarum possessiones, quoniã instar vectis in terrarũ dominio extẽduntur & propagantur. Vel appellãtor vectes sine claudentes, quia multos claudant, suæq; potestati subiiciant. Vel appellantur vectes ob duritiem & inflexibilem tyrannidem. Appellantor etiam serpentes tortuosi, quia non rectè incedunt, sed omnia iura torquent & corrumpunt: modò se extendunt, modò se contrahunt, non æquale iudicium exercentes. Sed
C delinquentibus multis & in eodem crimine pariter deprehensis, his fauent & condonant, à quibus aliquid accipiunt, aut sperant, aut quorum fortasse industria & suffragio dignitates & magistratus obtinuerunt: illos autem, à quibus nihil tale receperunt, nec recepturos se esse existimant, damnant, & cruciant: & quod peius est, viros pios & innocentes, atque nobilitate præstantes maledictis vulnerant, cruciatibus torquent, & ad excidium & vastitatem vocant. Id quod iis verbis iam suo tempore Salo-
Eccle. 4. mon deplorabat: *Vidi calumnias, quæ sub sole geruntur, & lachrymas innocentium, & neminem consolatorem.* Contrà verò nefarios ac flagitiosos homines ex omnium scelerum colluuione natos laudãt, ad dignitates extollunt, amoréque incredibili prosequuntur. Hi sunt principes illi, in quos Deus in die iudicij grauiter animaduertet. Non enim debet esse princeps piscatoris aruodo, quæ magnis piscibus torquetur, paruis autem tecta consistit, de vero autem princi-
Psal. 71. pe & iudice dicitur in Psalmo: *Virga directionis virga regni tui*: vel, vt vertit diuus Hieronymus, *Virga æquitatis.* Talis debet esse principum virga. Hæc nanque est, quę floret & germinat vberésque virtutum fru-
Num. 17. ctus producit: quod de Aaronis virga scriptura commemorat. Et ille cuius talis virga fuerit, erit dignus sacerdotio & magistratu. Olim qui inter Gentiles sapientes habebantur, pingebant iustitiam iuxta Iouẽ, significantes necessariam esse omnino principibus, sine qua nec ipse Iupiter imperare rectè posset. Non est tamen misericordia à iustitia separanda. Id voluerũt diuinæ literæ in Exodo explicare. Aiũt enim præ- Exod. 39.
cepisse Deũ, vt sacerdos oleo vngeretur: & paulò post sanguine vngendum esse significarunt. quid per sanguinem nisi iustitia, quid per oleum nisi misericordia intelligitur? Oportet enim principes & præsules sanguinis rigorem cum olei lenitate temperare. Sed nec tanta debet esse misericordia, vt iustitia relinquatur. Cùm quondam Israelitæ in terra promissionis essent Dei sui obliti, & in magnis erroribus versati, in manus iniquorum principum Dei iudicio tradebantur. Iudic. 3.
At misertus eorum Deus suscitauit illis saluatorem vocabulo Aioth, qui, vt verbis vtar scripturæ, vtraque manu pro dextra vtebatur. Ex quibus colliges principem illũ siue præsulem rectè munere suo fungi, esséque à Deo suscitatum & constitutum, qui vtraque manu vtitur pro dextra, qui vtranque partem rectè iudicat. Nam qui sola vna mano dexter est, qui in quibusdam iustitiam exercet, in quibusdam verò minimè, qui nullam æqualitatem seruat, ille potestate intemperanter abutitur. De huiusmodi principibus F
ait Deus per Oseam Prophetam: *Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui.* Eos dicitur Deus non cognoscere, quorum actiones non approbat, qui iura pro libito violant & corrumpunt. Hos appellat hoc in loco Esaias serpentes tortuosos, hoc est nefarios & iniustos: qui etsi habeant prudentiam serpentis, carent tamen columbæ simplicitate: etsi præditi sint iudicio ad intelligendum, carent tamen virtute ad iustitiam seruandam. Princeps verò non solùm iudicio indiget, sed iustitia. Ideò dicitur in Psalmo: *Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis*: rex & filius regis pro eodem accipiuntur. In qua petitione est aduertendum, iudicium & iustitiam esse a Deo petendam: non enim petitur iudiciũ mundi, sed Dei, non iustitia vltionis & immanitatis Deo inimica, sed cum misericordia & lenitate comuncta, quæ sit Deo grata & accepta. Iudicium, quod non Osea 8. Psal. 71.

A est à Deo, vertitur in malitiam, & iustitia in tyrannidem. Ex quo efficitur, vt iniqui reges peruertant fundamenta Naturæ, qui nec iudicium neque iustitiam volunt à Domino postulare, qui cùm seipsos non gubernent, qui fieri potest, vt alios valeant gubernare? Laertius tradit dixisse Solonem Salaminiũ: Tunc rege, cùm primùm didiceris regi. Et Socrates, Stultum est, inquit, vt imperare quis velit, cùm sibi ipsi imperare non possit. Ille autem sibi non imperat, qui appetitum non coercet, qui indomitis cupiditatibus habenas laxat, qui iniustus est, quem Propheta serpentem vectem & tortuosum vocat. Perpẽde diuini vatis elegantem similitudinem. Hominẽ cum serpente comparat, cui est maxima astutia, & dolus nocendi. Serpit, & pedes non habet, ne audiatur in eius itinere: lenis est tractus, sed non rectus, repit ad nocendum: habet occultum venenum sub leni cõtactu. Sed mirãdum videtur cur iniquum principem & iudicem appellet serpentem lenem, tortuosum & flexibilem, cùm eum anteà serpentem vectem durum & inexorabilem appellauerit. Sed voluit iis verbis Esaias ostendere iniqui regis inæqualitatẽ, qui aduersus nonnullos impiam & inflexibilem tyrannidem B exercet, erga verò alios mitis est, in quos deberet durius animaduertere. Illud est præterea aduertendum, deprauatum & iniustum principem & præsulem vocari leuiathan, hoc est cetum & piscem magnum. Vt Simile. enim in mari magni pisces paruos interficiunt & deuorant, sic tyranni & potẽtes homines in humiles atque quiescentes viros irruunt, eósque spoliant & ad interitum ducunt, vt eorũ diuitias in profundissimũ lacum libidinum suarũ profundant. Tales ergo principes hîc à Propheta in extremo iudicio grauiter puniendi prædicuntur. Sunt tamen qui per leuiathan serpentem vectem & tortuosum intelligant diabo- Apoc. 12. lum, qui à diuo Ioanne in Apocalypsi draco magnus appellatur: draco ob impetum & ferociam, magnus ob superbiam & potestatem. Ipse quidem est rex om- Iob. 41. nium superborum, &c, vt ait Iob, *Non est super terram potestas, quæ comparetur ei.* Huius potestatem euertet Deus omnino in fine mundi. Ait enim Apostolus ad 1. Cor. 15. Corinthios: *Deinde finis: cum tradiderit regnum Deo & patri, cum euacuauerit omnẽ principatum & potestatem & virtutem: oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Nouissimè autem inimica destruetur mors.* Hæc diuus Paulus. Quæ verba indicant Christum traditurum esse Deo patri Ecclesiam suo C sanguine redemptam, & ab insultibus ac insidiis dæmonum liberam & tutam. Nam in fine mundi cùm fuerit vniuersalis resurrectio, rapietur Ecclesia in Deum, & nullos insultus dæmonum sentiet. Sic tamen eam tradet, vt nõ sibi adimat, sed ipse vnus Deus cum patre & Spiritu sancto regnabit. Tunc autem euacuabit Christus & penitus eneruabit omnem dæmonis potestatem & tyrãnidem, & sic nouissime destruetur mors, hoc est, diabolus, qui à diuo Ioanne in Apoc. 6. Apocalypsi mors appellatur, quòd mortis sit author. Et hoc est quod hîc dicit Propheta. *In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super leuiathan serpentem vectem & super leuiathan serpentem tortuosum.* Potest etiam hoc de primo Christi aduentu intelligi, quando multi fuerunt à dæmone liberati. Est enim nobis satis perspectum & cognitum, fuisse varias errorum sectas Euangelij prædicatione dissipatas, diabolum fugatum & victum, eiúsque potentiam labefactatam. Appellari diabolũ draconem non est infrequens in literis diuinis. Appellatur hoc in loco ab Esaia vectis, quòd sit oblongus, magnámque mundi partem occupet. Vel ideo appellatur vectis, quia ponit se pessulum inter Deum & homines volẽs eos claudere, & à cœlo secludere. Sunt qui per hunc leuiathan serpentem vectem & tortuosum intelligãt D Nabuchodonosorem regem Babylonis, & per eum omnes alios tyrannos, quos Propheta serpentes appellat, quemadmodum si quis appellet Lutherum, cæterósque hæreticos nostri temporis pestem ac perniciem Germaniæ. Fortasse appellatur vectis ob forti- Sup. 15. tudinem, ac si diceret Vates: Fortissimus quisque tyrannus euertetur. Nam ca. quintodecimo vectem posuit pro fortitudine, vt ibi explanauimus. Hac ratione adductus Theodotion pro serpente vecte posuit *serpentem robustum.*

b *In die illa vinea meri cantabit ei.*] Vinea hæc Ecclesia Sup. 5. est, quæ appellatur meri, quòd vinum bonum proferat: nam synagoga, vt cap. quinto dixit Propheta, *fecit labruscas*, & pro dulcibus vuis protulit insuaues racemos. At vinea hæc rigata Christi sanguine cantabit in primo Christi aduentu, ait Propheta, videns se esse propagatam, & in secundo, cùm infideles & impij plorauerint. Pro *vinea meri* vertit Pagninus: *Vinea vinum faciens rubeum*, pro quo in Hebræo est: *vinea ruboris*, quòd vinum rubeum sit laudabile & optimum.

c *Repentè propinabo ei.*] Verba sunt Christi quasi dicentis: Ego vineam meam, hoc est Ecclesiam, sangui- E ne meo repentè rigabo. Nam vno die mortis meæ pro ea sanguinem meum fundam.

d *Ne fortè visitetur contra eam.*] Subaudi ab hostibus. Ideò eam seruo die ac nocte, hoc est, omni tempore, vel tam in prosperitate, quàm in aduersitate.

e *Quis dabit me spinam & veprem in prælio?*] Quasi dicat, nemo. Sensus est: Ego nullam aduersus Ecclesiam meam habeo indignationem. Non est aliquis qui me possit contra electos meos exasperare, vt eos perdam. Nemo poterit efficere, vt similis spinis & vepribus aculeos habentibus, Ecclesiam euertam, & gradiar super eam, illámque igni succendam.

f *An potius tenebo fortitudinem meam.*] Nónne ero adeò fortis, vt nemo me compellat ad vineam meam comburendam? Quasi dicat: Ero quidem fortis in custodienda Ecclesia, & nemo efficiet, vt eam non custodiam, & ipsa faciet mihi pacem, Euangelium meum seruabit, mihi parebit, eritque subiecta & pacifica. Poteris etiam hæc verba, *faciet pacem mihi*, ita intelligere, vt sint Dei patris dicentis: Christus mihi homines reconciliabit. Et ita diuus Hieronymus ea interpretatur. F

g *Qui ingrediuntur impetu ad Iacob.*] Qui euangelium recepturi sunt, & ingressuri vehementi desiderio in Ecclesiam, implebunt totum orbem fructu fidei & charitatis. Tempore gratiæ sparsi fideles per vniuersas mundi regiones fructus mirificos ferent. Nam Israel, hoc est, vnusquisque fidelis & iustus florebit, & germinabit. Nonnulli codices habent ad marginem: *Qui egrediuntur impetu à Iacob*: Hi sunt Apostoli, qui à patriarcha Iacob originem ducunt. Et ita habet versio diui Hieronymi.

h *Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum?*] Verba sunt Prophetæ dicentis, Deum non percussurum esse Ecclesiam suam, quemadmodum percutiet eos, qui eam percutient: nam eos delebit, eam autem seruabit. Vel sic: non ita, inquit Propheta, Deus percutiet populum Iudaicum, quemadmodum ab ipso percussus est.

i *Aut sicut occidit interfectos eius, sic occisus est?*] Hoc est, Non ita occidetur populus iniquus quemadmodum ipse populus occidit fideles Christi. Nam sancti mortui sunt solùm in corpore, impij verò corpore & anima.

k *In mensura contra mensuram cùm abiecta fuerit iudicabit*

cabis eam.] Hoc eſt, punies quidem vineam tuam, & electos tuos in quadam menſura. Sed non iuxta eam menſuram, qua punies eos, qui ipſos electos tuos afflixerunt, ſed multò molliori brachio.

1 *Meditatus eſt in Spiritu ſuo duro per diem aſtus.*] Senſus eſt: Deus in die æſtus, in tempore afflictionis, meditabitur quomodo puniat electos ſuos: mittet Spiritũ ſuũ durum, hoc eſt, ventum vehemẽtem, qui fructibus noceat, puniet eos in fructibus terræ, non in anima, auferet ab eis opes, non autem fidem & gratiam. Eſt enim aliquando vtile opes amittere, ne homines nimia vbertate rèddantur ioſolẽtes & elati. Vt enim auibus pennas alarum reſecamus, ne longius auoleut, quàm par eſt, ſic Deus quibuſdam diuitias aliquando excidit, ne ſuperbia extollantur. Hoc intelligens Salomon dicebat in Prouerbiis: *Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, tribue tantum victus meo neceſſaria, ne fortè ſatiatus illiciar ad negandum te.* Vnde diuus Paulus dicebat: *Habentes autem alimenta, & quibus tegamur: his contenti ſimus.* Ceterùm pro *meditatus eſt*, poteſt verti ex Hebræo, *Abſtulit*, nempe fructus vento aſpero. Verbum enim הגה hagah auferre etiam ſignificat, vt Prouerb. 25. *Aufer rubiginem de argento.*

Simile. Prou. 30. 1. Tim. 6.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XXVII.

1 In die illa viſitabit Dominus in gladio ſuo duro &c.] *Septuaginta habent:* In die illa inducet Deus gladium ſanctum, &c. *In explanatione per gladium hunc durum diuinam potentiam & vltionem expoſuimus. Sed quoniam hic gladius, ſanctus à Septuaginta appellatur, exiſtimo poſſe hoc de Euangelica prædicatione intelligi, qua Deus dæmonem antiquum ſerpentem appreßit, & Gentes ad fidem vocauit. Eſt enim verbum Dei gladius iuxta id quod ait diuus Paulus in epiſtola ad Epheſios:* Aſſumite gladium ſpiritus, quod eſt verbum Dei, *Et ad Hebræos:* Viuus eſt ſermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti. *Hic eſt gladius vtraque parte acutus, quem ait Ioannes in Apocalypſi de Chriſti ore exire. Hunc gladium appellant Septuaginta ſanctum, & communis verſio durum, magnum, & fortem, quoniam homines ad ſanctitatem duxit, idolorum cultum occidit, diabolum fugauit & vicit, & mundum impleuit, & ad veritatem vocauit, eique viam oſtendit ad gloriam immortalem conſequendam.*

Ephe. 6. Heb. 4.

2 Super leuiathan ſerpentem vectem.] *In Hebraico pro vecte eſt* בריח *Bariach, à verbo* ברח *quod ſignificat claudere, contignare, inſtar vectis penetrare, & pertranſire, & fugere. Hinc affluxit tanta interpretum varietas. Nam Symmachus vertit* ſerpentem claudentem *ſiue concludentem: quòd multos ſuos claudat imperio. Septuaginta* fugientem, *oſtendentes Chriſti aduentu diabolum victoriam, aufugit enim diabolus, & eiectus eſt foras, iuxta id quod ait Chriſtus apud Ioannem,* Princeps huius mundi eiicietur foras. *Pagninus vertit:* Serpentem tranſeuntem mare inſtar vectis ab extremo ad extremum. *Quibus verbis oſtendit dæmonis principatum ante aduentum Chriſti, qui totum mare, hoc eſt, totum mundum occupabat, qui in mari dicitur habitaſſe, quia in illis habet domicilium, qui animos habent inquietos, inſtabiles, & inſtar maris fluctuantes. Fortaſſe reſpexit Pagninus ad vectem, de quo ait ſcriptura Exodi cap. 36.* Fecit alium vectem, qui per medias tabulas ab angulo vſque ad angulum perueniret. *Poterat vertere ex Hebræo:* ſerpentem penetratorem & tranſeuntem, & ſerpentem vectem, *vt tranſtulit hic in loco noſter interpres, quemadmodum apud Iobum triceſimooctauo:* Et poſui vectem.

3 Repentè propinabo ei.] *In Hebraico eſt* לרגעים אשקנה *lirgaim aſhkenah. Quæ verba poſſunt ita Latinè verti:* Per momenta irrigabo eam. *Verbum* שקה *ſhakah, quod hic ponitur, irrigare ſignificat, vt Ioelis cap. 3.* Et irrigabit torrentem ſpinarum. *Loquitur Deus de Eccleſia, quam vineam appellat, quam promittit ſe quotidie ſingulíſque momentis rigaturum, ne vnquam areſcat, & ſterilis fiat. Solet enim Eccleſia in diuinis literis appellari vinea Domini, ſponſa, amica, columba, Sion, Ieruſalem, mons, templum, domus Iacob, regnum Dei, ciuitas Dei, firmamentum & columna veritatis. Vtitur ſcriptura ſynonymis, quemadmodum in hoc capite vides appellari diabolum leuiathan ſerpentem, vectem, tortuoſum, cetum maris, qui alias appellatur dæmon, leo, draco, & tentator, homicida, & aliis huiuſmodi nominibus.*

Ideirco [a] ſuper hoc dimittetur iniquitas domui Iacob: & iſte omnis fructus, vt auferatur peccatum eius,[b] cùm poſuerit omnes lapides altaris, ſicut lapides cineris alliſos, non ſtabunt luci & delubra.[c] Ciuitas enim munita deſolata erit, ſpecioſa relinquetur, & dimittetur quaſi deſertum: ibi paſcetur vitulus, & ibi accubabit, & conſumet ſummitates eius. [d] In ſiccitate meſſis illius conteretur, [e] mulieres venientes & docentes eam: [f] non eſt enim populus ſapiens, propterea non miſerebitur eius, qui fecit eum: & qui formauit eum, non parcet ei. Et erit, [g] in die illa percutiet Dominus ab alueo fluminis vſque ad torrentem Ægypti, [h] & vos congregabimini vnus & vnus filij Iſrael.[i] Et erit, in die illa, clangetur in tuba magna, & venient qui perditi fuerant de terra Aſſyriorum, & qui eiecti erant de terra Ægypti, & adorabunt Dominum in monte ſancto in Ieruſalem.

a *Idcirco ſuper hoc dimittetur iniquitas domui Iacob.*] Quia Deus puniet electos ſuos in fructibus terræ, eos affligens, ideò eis peccata dimittet. Fructus calamitatis erit peccati ablatio. Conuerſi ad Dominum diuinum ſentient auxilium.

b *Cùm poſuerit omnes lapides altaris.*] Tunc dimittet Deus peccata hominibus, cùm fregerint altaria idolorum, & eorum lapides contriuerint, & inſtar cineris comminuerint. Et tunc non erit lucus, in quo ſacrificetur diis, & euertentur templa illis dedicata, & eorum loco templa vero Deo ædificabuntur. Prædicit gentium conuerſionem ad fidem, idolorúmque repudiationem.

c *Ciuitas enim munita deſolata erit.*] Cùm ſe gen-

A tes ad Ecclesiam conuerterint, tunc Hierosolyma mœnibus munita desolabitur, & à Romano exercitu ob Iudæorum perfidiam & impietatem euertetur. Et ea, quæ modò pulchra est & ampla, ita relinquetur, vt videatur esse desertum quoddam. Ibi pascentur pecora, quæ summitates eius consoment ad loca altiora ascendentia. Pro summitatibus vertunt nonnulli ex Hebræo *palmites*. Describit Propheta futuram Hierosolymæ solitudinem.

d *In siccitate messis illius conterentur.*) Describit agrorum sterilitatem, ob pluuiæ defectum.

e *Mulieres venientes & docentes eam.*] Tanta erit Iudæorum ignorantia & cæcitas, vt mulieres eos doceant. Pro ignominia ponit homines à mulieribus doceri & gubernari. Velim tamen existimes hoc non esse de omnibus mulieribus intelligẽdum. Sunt enim multæ nõ solũ domi claræ, sed foris etiam admirãdæ.

f *Non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius qui fecit eum.*] Aduerte Deum non misertum fuisse Iudæorum, quia fuerunt insipientes. De ea loquitur insipientia, quæ oritur ex malitia, qua Iudæi corrupti & deprauati Christum verum Deum occiderunt. Talis ignorantia non excusat. *Imò ignorans*, vt ait Apostolus, *ignorabitur*. Et in Prouerbiis ait Salo- 1.Cor.14.
mon: *Impius morietur, quia non habuit disciplinam, & Prou. 5.*
B *in multitudine stultitiæ suæ decipietur.*

g *In die illa percutiet Dominus*) Tempore gratiæ, quando Hierosolyma fuerit à Romanis euersa, & populus Iudæorum non habuerit intellectum, percutiet Dominus terram ab alueo Euphratis vsque ad torrẽtem Ægypti, hoc est, vsque ad Nilum. Sunt qui per torrentem Ægypti intelligant Rinocoluram fluuium paruum diuidentem terram Ægypti à terra promissionis. Ac si diceret, Euertet Deus totam regionem Iudææ ab vno termino vsq; ad alterum. Terminatur enim Iudæa ab Aquilone ad Euphratẽ, & à parte austri ad Rinocoluram. Aspicis hoc in loco fuisse totam Iudæam desolatam, quia non habuit scientiam. Apud Iudæos enim non est vera doctrina, nec solida scripturarum interpretatio. Et eam ob causam ait Apostolus in epistola prima scripta ad Timotheum, eos conuersos esse in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur,
Tim. 1. nec de quibus affirmant. Et ad Titum, *Sunt*, inquit, *multi inobedientes, vaniloqui, & seductores, maximè qui de circuncisione sunt.*

h *Et vos congregabimini vnus & vnus filij Israel.* Manentibus infidelibus Iudæis in sua pertinacia dispersis & segregatis, vos ô filij Israelis secũdum Spiritum,
C qui ex Iudæis Christi fidem receperitis, in vnam Ecclesiam congregabimini. Dicens, vnus & vnus ostendit paucos ex circuncisione esse ad Christum conuertendos. Hoc appellauit Propheta cap. 1. *semen*. & cap. D
10. *reliquias*.

i *Et erit in die illa, clangetur in tuba magna.*) Prædicit Euangelij prædicationem, & Gentium conuersionem ad fidem. Est igitur sensus: In tempore gratiæ sonabit tuba magna, hoc est, Euangelica, prædicabitur Euangelium per totum orbem terrarum, & Christi fides annuntiabitur. Hæc est tuba illa, de qua ait Infrà 40.
Esaias: *Super montem excelsum ascende qui Euangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam, tu qui Euangelizas Ierusalem.* Et alibi: *Quasi tuba exalta vocem tuam.* Et hic Infrà 58.
est sonus de quo dicitur in Psalm. 18. *In omnem terram exiuit sonus eorum.* Hac tuba excitati homines qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui eiecti erant de terra Ægypti, venient, & Christum in Ecclesia adorabunt. Per Assyriam & per Ægyptum intellige per synecdochen totum orbem terrarum. Dicit igitur de omnibus nationibus conuertendas esse Gentes ad Christum, quas Diuus Ioannes vocat filios Dei, qui erant dispersi: nam etsi dispersi erant infideles & idolorum cultores, propter prædestinationem tamen filij Dei appellantur. Quoniam Christus pro eis moriendo, eisque gratiam largiendo, ex filiis iræ fecit eos filios Dei, & ex lupis agnos. Erant quidem dispersi non solùm per diuersas regiones, sed per diuersas sectas & voluntates, & varios cultus E
& errores. Hos congregauit Christus, non in vnum locum corporeum, sed in vnam Ecclesiam, de qua ait Apostolus: *Vnum corpus, vnus spiritus, vna fides.* De Ephe 4.
hac congregatione dicitur in Psalmo: *Congrega nos de* Psal. 105.
nationibus, vt confiteamur nomini tuo. Et in alio, *Disper-* Psal. 146.
siones Israel congregabit. Et Esaias: *Profugos Israel con-* Sap. 11.
gregabit. Et per Ieremiam Dominus, *Ego*, inquit, Ierem. 23.
congregabo reliquias gregis mei de omnibus terris. De hac congregatione lege totum caput trigesimum septimum Ezechielis, vbi infideles vocat ossa arida in campo, hoc est in mundo iacentia. Quid enim aliud sunt peccatores, quàm ossa mortuorum in terra prostrata? Hæc ossa Deus congregauit, reuocauit ad vitam, & Hierosolymam adduxit, eisq; vnum regem & pastorem constituit. Hæc Hierosolyma est sancta mater Ecclesia, hic pastor & rex Christus est, qui nos gubernat & pascit, qui eos, qui dispersi erant congregauit, de quibus ipse apud Ioannem dicit: *Alias oues habeo, illas oportet me adducere.* Possunt etiam hæc intelligi de vltima tuba, cuius sono omnes mortui ad vniuersale iudicium vocabuntur, de qua ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios, *In momen-* F
to, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mor- 1.Cor. 15
tui resurgent incorrupti. Et in prima ad Thessalonicen- 1.Thes. 4.
ses etiam huius tubæ meminit cap. 4. Et diuus Mat- Matt. 24
thæus cap. 24.

ANNOTATIO.

1 Et qui eiecti erant de terra Ægypti.) *Pro de terra est in Hebræo* בארץ *be arets; quod potest verti in terram, vt sit sensus: Tempore Messiæ venient ad Ecclesiam, qui in terram Ægypti, hoc est, in mundi tenebras erant eiecti. Huic interpretationi fauet Pagninus ita vertens:* Qui expulsi erant in terram Ægypti. *Verum Septuaginta verterunt: Et qui perierant in Ægypto. Hi quidem significantur per ouem illam errantem, quæ perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris reportauit, vt est apud Lucam capite quintodecimo. Hi perierant in Ægypto, hoc est in errorum ac vitiorum tenebris. Ægyptus enim caliginem significat, qua peccatores circumfunduntur. Nam vt corpus occidente sole tenebricosum manet, sic animus gratiæ splendore destitutus in medio taetrarum tenebrarum versatur.* Simile.

Argumentum capitis XXVIII.

Minatur diuinus vates decem tribubus Iudæorum vltionem debitam suis sceleribus, quòd essent superbi, dediti deliciis & voluptatibus, & sanctorum vatum contemptores. Prædicit Euangelij prædicationem, fortéque Christum credentibus salutem.

CAPVT

D

A

CAPVT XXVIII.

VÆ [a] coronæ superbiæ, ebriis Ephraim, [b] & flori decidēti gloriæ exultationis eius, qui erant in vertice vallis pinguissimæ, [a] errātes à vino: [c] Ecce validus & fortis Dominus sicut impetus grandinis turbo consurgens, sicut impetus aquarum multarū inundantium, & emissarum super terram spatiosam. [d] Pedibus conculcabitur corona superbiæ ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis eius, qui est super verticem vallis pinguium, quasi temporaneum ante maturitatem autumni. Quod cùm aspexerit videns, statim vt manu tenuerit, deuorabit illud. [e] In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, & sertum exultationis residuo populi sui: & spiritus iudicij [f] sedenti super iudicium & fortitudo reuertentibus de bello ad portam. [g] Verùm hi quoque præ vino nescierunt, & præ ebrietate errauerunt: absorpti sunt à vino, errauerunt in ebrietate, [h] nescierunt videntem, ignorauerunt iudicium, [i] Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu sordiùmque, ita vt non esset locus vltrà. [k] Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum? [l] Ablactos à lacte, auulsos ab vberibus, [m] quia [n] manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicùm ibi, modicùm ibi. In loquela enim labij
1.Cor.14 & lingua altera loquebatur ad populum istum, cui dixit: Hęc est requies mea, reficite lassum: & hoc est refrigerium meum: & noluerunt audire. Et erit eis verbum Domini, manda remanda, manda remanda, expecta reexpecta, expecta reexpecta, modicùm ibi, modicum ibi, vt vadant & cadant retrorsum, & conterantur, & illaqueentur, & capiantur. E

B

EXPLANATIO.

a *Væ coronæ superbiæ, ebriis Ephraim.*] Decem tribus regnabant in Samaria, quæ propter Hieroboam, qui fuit de tribu Ephraim, Ephraim appellabantur. Hæ in tantam amentiam inciderūt, vt Dei vates contemnerent, & verum Deū derelinquerent, ac pro eo vitulos aureos, quos fecerat Hieroboam in Dan & Bethel, adorarent. Quapropter captæ fuerunt, patriam suam penitus euerterunt, fuerúntque in æternas tenebras relegatæ. Harum decem tribuum amentiam & scelera deplorat hoc loco Esaias, minitans illis perniciem & interitum. Erant hi homines superbi & elati, & ob eam causam eos vocat Propheta coronam superbiæ, hoc est, regnum superbum, quoniam se à Iuda separarunt, & iniquè per se regnum constituerunt, ad quod scelus fuerunt superbia incitati. Et postea cum se sublimiores duabus tribubus, quæ Iuda appellabantur, & numero & robore conspicerent, se
C magis extulerunt, & ad id amentiæ & sceleris adducti sunt, vt nullum esset facinus immane quod non admitterent: nullum sanctum ius, quod non violarent. Nec solùm eos vocat Propheta superbos, sed etiam ebrios, hoc est, alienos à iudicio. Ex superbia enim nascitur amentia, quæ animum inebriat, & perturbat, & à sua sede ac statu deiicit. Vel certè eos ebrios vocat, quòd essent vino ac crapulæ dediti, & deliciis affluerent. Quasi dicat: Væ regno Israelitico inflato superbia & tradito voluptatibus.

b *Et flori decidenti gloriæ exultationis eius.*] Sensus est: Væ flori, qui decidit à gloria exultationis Israelitarum habitantium Samariæ, quæ ciuitas est in vertice vallis fertilissimæ. Est enim Samaria quædam ciuitas, à qua tota illa regio Samaria appellatur, & erat in monte sita, ad cuius pedem erat vallis quædam feracissima. Vel per verticem vallis pinguissimæ intelligit Propheta locum, vbi Israelitæ idola colebant. Appellat Israelem florem, sed decidentem, quoniam gloriam suam Israelitæ obscurauerant, & à dignitate in qua tempore Dauidis & Salomonis, quando in templo Deum colebant, erant constituti, deciderant. Pro eo quod nos habemus, qui erant in vertice vallis pinguissimæ, interpretari possis: *In quorum vertice erat vallis pinguissima*, significans eorum capita esse vnguentorum copia madida, intelligens per verticem caput, per vallem verò pinguissimam vnguentorum abundantiam. Ita quidam Iudęorum Rabbinus hunc locum exponit.

c *Ecce validus & fortis Dominus, sicut impetus grandinis, &c.*] Quoniam decem tribus Deum dereliquerunt, seq; ventri & vino dediderunt, pœnas suorum scelerum dabunt. Nam Deus validus & fortis eos euertet, vt turbo grandinis omnia solet confringere, & impetus aquarum inundantium omnia quæ inuenit, secum rapere. Textus diui Hieronymi habet: *Ecce validus & fortis Domini.* Per quem intelligitur rex Assyriorum, quo Deus tanquam ministro vtebatur ad Israelem euertendum. Pro quo Septuaginta dixerunt: *Ecce fortis & durus furor Domini.*

d *Pedibus conculcabitur corona superbiæ ebriorum Ephraim.*] Hoc est, decem tribus erunt ab Assyriis captæ, euersæ, & conculcatæ. Vide Dei iudicium. Qui se superbia efferunt in sublime, pedibus inimicorum conculcantur. Corona solet ferri super caput: at hic pedibus hostium conculcanda prædicitur. Non poterat diuinus vates apertiùs & elegantius perniciem superborum explicare. Tu qui regnas, caue ne superbia infleris, solet enim Deus deponere potentes de sede, & humiles efferre, ad verámque amplitudinem perducere. F

e *Quasi temporaneum ante maturitatem.*] Comparat gloriam decem tribuum fructui præcoci, qui parum durat, & colligitur antequam maturescat. Ac si diceret: Vt illi qui auidi sunt fructuum præcocium, eos colligunt, & sub ipsa arbore statim comedunt, sic Assyrij cum magno desiderio decem tribus deglutient & deuorabunt. Id quod hoc in loco interpres vertit temporaneum, vertit apud Ieremiam cap. 14. *ficus primi temporis*, & Michææ capit. 7. *præcoquas ficus*, & Oseæ 9. *prima poma*. Septuaginta habent hîc *præmatura ficus.*

e *In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, &c.*] Euersa Samaria, conculcata Assyriorum pedibus corona superbiæ decem tribuum, erit Deus gloria decoris reliquiis populi sui, hoc est, tribum Iuda & Beniamin proteget, & gloria decorabit, tribuens eis admirabilem de Sennacheribo victoriam.

f *Sedenti super iudicium.*) Periphrasis est regis, qui

A super iudicium dicitur sedere, quia eius est omnia regere & iudicare. Est igitur sensus: Dabit Deus regi Ezechiæ gratiam, vt æqoissimè iodicet, & fortitudinem iis, qui hostes suos ad fugam, compulerint, eósq; vsque ad portas vrbium suarum fuerint persecuti. Aspicis hîc æquum iustum iudicem spiritu Dei ad iudicandum duci & gubernari. Ex quo poteris aduertere quanta cæcitate laborent, in quibus erroribus versentur, quot scelera admittant illi, nô spiritu Dei, sed spiritu vindictæ furoris, odij, inuidiæ, iudicauerint. Aspicis præterea Deum esse illum, qui fidelibos suis aduersus hostes robur ac fortitudinem præstat: ex quo colligitur necessariom esse iudici, vt perat à Deo spiritum iudicij: & militi, vt ab ipso Deo fortitudinem postulet. Id quod hîc dicitor: *Et fortitudo reuertentibus de bello ad portam*, potest ita explanari: Dabit Deus fortitudinem iis, qui aduertere facient inimicos de bello ad portas vrbium ipsorum hostium. Vel qui vastatis hostibus de prælio reuersi fuerint ad ciuitatem, vbi se clauserint. Vel sic, Erit Deus fortitudo iis; qui auerterint bellum à porta suæ ciuitatis, eam ab hostibos defendendo. Tres partes haber ciuitas, regem, milites, & plebem, quas omnes Propheta complectitur: regi prædicit dandum à Deo spiritum iudicij, militibus dandam fortitudinem & vi-
B ctoriam, plebi pacem & securitatem.

g *Verum hi quoque præ vino nescierunt.*) Duæ etiam tribus Iuda & Beniamin fuerunt deditæ vino, & iudicium amiserunt, quemadmodum aliæ decem.

h *Nescierunt videntem.*) Hoc est, Deum, qui omnia videt, non intellexerunt, quia habebant iudicium corruptum ob impia scelera. Poteris per videntem Prophetam intelligere, cui dicit Iudæos non credidisse. Appellari autem Prophetam videntem diximus capite primo. Erant in Iodæa diuini vates viri sancti, omnibus virtutum ornamentis exculti, qui à Iudæorum sceleribus abhorrebant, & veluti Sol & Luna contrariom mundo iter intendebant, nefariósque homines ad virtutem cohortabantur. Sed vt gemma, quam appellant chalaziam, quamuis iniiciatur in ignem, natiuum tamen frigus retinet, sic Iudæi nullis Prophetarum monitis & exemplis accendebantur, sed frigidi ad virtutem, in suis flagitiis perseuerabant, non credentes prophetis, nec eos intelligentes, nec eorum doctrinam approbantes.

i *Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu.*) Notat Iudæorum nimiam ebrietatem. Vel significat eorum idololatriam, qui in locis nemorosis, & in montium
C verticibus idolis saerificabant, ibique splendidè comedebant.

k *Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum?*) Cùm Iudæi in erroribus versentur, & verum Deum dereliquerint, quis erit, quem propheta doceat scientiam Dei & prophetiam? Appellat prophetiam auditum, quia eam prophetæ suggerente spiritu à Deo audiunt, quam alio in loco visionem appellat, quoniam diuini vates ventura spiritu intuentur. Volt hoc in loco propheta significare paucos esse qui legem Dei vellent audire & intelligere, id quod alibi iis verbis significauit: *Quis credidit auditui nostro? &c.*

l *Ablactatos à lacte, auulsos ab vberibus.*) Eos pro-
Simile. Infrà 53. pheta & verus doctor instruet in lege Dei & prophetia, qui sunt ablactati à lacte, & auulsi ab vberibus, hoc est, qui sunt pueri, adhuc non assueti vitiis, quos oportebit paulatim rudi modo docere. Poteris per ablactatos à lacte, & auulsos ab vberibus eos intelligere, qui iam non indigent lacte, sed solido cibo. Ait enim Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios: *Lac vobis potum dedi, non escam. Nondum enim poteratis, sed nec quidem potestis, adhuc enim carnales estis.* Hoc est, simplicem doctrinam vobis tribui, D
non altam & arcanam. Et in epistola ad Hebræos ita ait: *Facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo.* Et paulò post: *Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.* Ex quibus locis apertè colligitur, non esse quoslibet passim ad arcana mysteria sacrarum literarum admittendos. Vnde facilè conuincuntur ij, qui temerè asserunt omnes diuinæ scripturæ libros debere in vulgarem linguam transferri, vt ab omnibus legantur. Meritò igitur decreuit amplissimus senatus theologiæ Parisiensis ne sacra scriptura in vernacolam linguam verteretur. quod etiam in nostra Lusitania seruatur.

m *Quia manda remanda.*) Dixit Iudæos in erroribus versari, & diuinos vates dereliquisse: modò describit, quemadmodum Iudæi prophetas sanctos irridebant. Cùm Propheta aliquis eos ad virtutem hortabatur, illísque diuinam vltionem annunciabat, respondebant ipsi: *Manda remanda, expecta reexpecta.* Hæc verba dicebant Iudæi imitantes verba Prophetarum, sed cum subsannatione & contemptu. Solebant enim Prophetæ dicere: Deus præcepit hoc: & quamuis hoc quod dico, non statim veniant, expecta E
tamen, quia veniet, & non tardabit. Et statim infert Esaias: *In loquela enim labij, & lingua altera loquetur ad populum istum, &c.* acsi diceret: Hactenus locutus est Deus per Prophetas suos ad populum Iudæorum verba dulcia, quemadmodum illa quę dixit per quendam vatem: *Hæc est requies mea, reficite lassum, & hoc est refrigerium meum.* Quibus verbis Deus non increpabat Iudæos, sed dicebat illis, vt opera misericordię exercerent, quoniam in hoc illi placerent. At modò quoniam Iudæi hæc verba noluerunt audire, loquetur Deus illis in lingua altera, hoc est, verba dura & comminatoria. Et hæc verba, quæ Iudæi irridentes Prophetas proferebant, nempe *manda remanda, expecta reexpecta, &c.* ducent ipsos Iudæos in perniciem. Erit eis hæc subsannatio occasio cadendi retrorsum. Contetentur enim & capientur ab exercitu Babylonio, posteà à Romano, & semper à diabolo. Est hoc loco aduertendum, infideles Iodæos cecidisse retrorsum. Non enim dicit: vt vadant, & cadant in faciem: sed dicit, *Vt vadant, & cadant retrorsum.* Qui cadit in faciem, videt locum, in quem cadit, & potest se facilè erigere & manibus adiuuare, sed qui cadit re- Act. 9.
trorsum, nec videt locum ruinæ, nec potest se ita facilè subleuare. In Actis Apostolorum scribit diuus Lucas Saulum cecidisse, sed nô dicit retrorsum. Et Eze- Ezec. 1. F
chiel inquit: *Vidi, & cecidi in faciem meam.* At de Christi persecutoribus inquit diuus Ioannes: *Abierunt re-* Ioan. 18.
trorsum, & ceciderunt in terram. Vides igitur electos in faciem cadere, reprobos autem retrorsum. Cæterùm hæc verba quæ hîc habentur nempe, *In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populum istum*, citat Paulus apostolus in epistola prima ad Corinthios, sic dicens: *In lege enim scriptum est: Quoniam in aliis linguis, & in labiis aliis loquar populo huic, & nec sic exaudiet me, dicit Dominus.* Et statim infert: *Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus, Prophetia autem non infidelibus, sed fidelibus.* Hæc diuus Paulus. Lege totum illud caput, & videbis hunc locum Esaiæ explanari ab Apostolo de diuersis linguis, quibus Apostoli loqoebantor. Vult enim ostendere prophetiam esse præstantiorem dono linguarum. Et ideò hunc locum citat, ostendens linguas esse signum datum infidelibus, prophetiam verò fidelibus, & infideles noluisse credere Apostolis, qui variis linguis loquebantur: Et si attêtius aspexeris, videbis Septuaginta interpretes hunc Esaiæ locũ de Apostolis interpretari. Illud est etiá aduertendũ dixisse di-

A nunc Paulum: *Et nec sic exaudient me*, pro eo quod Esaias ait, *& noluerunt audire.* Vbi aspicis id quod in Prophetis dicitur de præterito, esse aliquando de futuro explanandum: quod aliis in locis annotauimus. Est igitur huius loci sensus, acsi dicat Deus: Hactenus ô Iudæi dedi vobis doctores, prophetas & sapientes, qui vestra lingua vos erudirent, & ad veritatem D reuocarent, quos vos audire noluistis. Veniet tempus quando vobis dabo magistros, nimirum Apostolos meos qui variis linguis loquantur, sed nec eos exaudietis. Locutos fuisse Apostolos variis linguis asserit diuus Lucas Actorum secundo.

ANNOTATIONES

ex Hebræo in

CAPVT XXVIII.

1 Væ coronæ superbiæ.] *Septuaginta habent:* Væ coronæ iniuriæ.] *Sunt enim superbi propensi ad iniuriam faciendam. Quos litera Hebraica superbos vocat, Septuaginta in aliis iniuriosos appellant.*

2 Errantes à vino.] *Septuaginta verterunt:* Qui ebrij estis absque vino. *Vbi vides omnes qui Deum derelinquunt, amentes esse. Vt enim vinum iudicium corrumpit, sic malitia intellectum deprauat, & animi præstantiam turpi dedecore maculat & deformat.*

3 Quia manda remanda, manda remanda, expecta
B reexpecta, expecta reexpecta.] *In Hebraico est in hunc modum:* , פי צו לצו צו לצו קו לקו קו לקו *Primum verbum est* קוה, *quod significat præcipere, mandare, imperare, vt Deuteronomij capite 33.* Legem præcepit nobis
Psal. 30. Moyses, *& aliis in locis. Alterum verbum est* קוה *quod significat expectare, vt in Psalmo:* Expectaui Dominum. *Et Esaiæ capite quinto:* Expectauit vt faceret vuas. *Vnde constat nostrum interpretem rectè hæc verba interpretatum fuisse, cuius interpretationem in explanatione explicuimus. Pagninus verò ita hunc locum transtulit ex Hebræo:* Nam vt mos est pueris, datur eis præceptum post præceptum, præceptum post præceptum, linea post lineam, linea post lineam. *Huius interpretationis hic est sensus: Iudæi sunt instruendi more puerorum, quibus non statim omnia dicuntur, sed datur illis vnum præceptum, & postea alterum: nunc vna regula, deinde altera: & ita paulatim instruuntur, quoniam sunt iudicio imbecillo & imperfecto. Hunc sensum secutus quidam ita transtulit:* Quia præceptum post præceptum, mandatum post mandatum, regula post regulam, instructio post instructionem. *Dictio* קו, *pro qua Pagninus interpretatus est lineam, & alius regulam, & instructionem, significat etiam directorium, amussim, & perpendiculum, & ædificium, & id quod Lusitani appellant* oliuel. *Vnde quando Hebræi volunt significare aliquid paulatim fieri, vtuntur hoc vocabulo. Vt enim cæmentarius qui parietem construit, extensa linea vna facit vnum ordinem, &* simile.
super illum eam extendit, & facit ordinem alterum, donec paulatim perficiat parietem, sic qui sensim rem aliquam efficit, illam dicitur linea & linea efficere, sumpta metaphora ab ædificantibus. Hæc dictio קו *est in Psal-* E
mo decimooctauo, pro qua nos habemus sonum. In om- Rom. 10.
nem terram exiuit sonus eorum. *Quod Diuus Paulus de Apostolorum prædicatione interpretatur. Pro quo potest ex Hebræo verti:* In omnem terram exiuit norma eorum, *vel amussis, vel perpendiculum, vel directorium vel linea, vel ædificium eorum. Omnia enim hæc veræ concioni conueniunt. Ea enim debet esse norma & regula vitæ nostræ & secundum eam debemus actiones nostras dirigere. Debet ædificare, & ædificium animæ nostræ ad rectam amussim rationis construere. Fuit etiam Apostolorum prædicatio linea illa æquinoctialis cingens totum vniuersum.*

Propter [a] hoc audite verbum Domini viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Hierusalem. Dixistis enim: [b] Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum: Flagellum inundans cùm transierit, non veniet super nos, quia [c] po-
Ps. 117. [d] suimus mendacium spem nostram, & mendacio protecti sumus. [d] Idcirco hoc dicit Domi-
C nus Deus: [1] Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angula- F
rem, preciosum in fundamento fundatum. [e] Qui [2] crediderit non festinet. [f] Et ponam in pondere iudicium, & iustitiam in mensura. [g] Et subuertet grando spem mendacij, & protectionem aquæ inundabunt, & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. Flagellum inundans cùm transierit, eritis ei in conculcationem. Quandocunque pertransierit, tollet vos, quoniam manè diluculo pertransibit in die & in nocte, & tantummodo [h] sola vexatio intellectum dabit auditui. [i] Coangustatum est enim stratum, ita vt alter decidat; & pallium breue vtrunque operire non potest. [k] Sicut enim in monte diuisionum stabit Dominus, sic in valle, quæ est in Gabaon, irascetur. Vt faciat opus suum alienum opus eius, [l] vt operetur opus suum, peregrinum est opus eius ab eo. [m] Et nunc nolite illudere, ne fortè constringantur vincula vestra. [n] Consummationem enim & abbreuiationem audiui à Domino Deo exercituum super vniuersam terram. Auribus percipite, & audite vocem meam, attendite, & audite eloquium meum. [o] Nunquid tota die arabit arans vt serat, proscindet, & sarriet humum suam? Nónne cùm adæquauerit faciem eius, seret gith, & cyminum sparget, & ponet triticum per ordinem, & hordeum, & milium, & viciam in finibus suis? Et erudiet illum in iudicio, Deus suus docebit illum, [p] Non enim in serris triturabitur gith, neque rota plaustri super cyminum circumibit: sed in virga excutietur gith, & cyminum in baculo, panis autem comminuetur. Verùm

A non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plaustri, neque vngulis suis comminuet eum. Et hoc à Domino Deo exercituum exiuit, vt mirabile faceret consilium, & magnificaret iustitiam. D

a *Propter hoc audite verbum Domini viri illusores.*] Ostēdit hic locus Iudæos irrisoriè proferre verba prophetarum, quod paulò ante dicebamus.

b *Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum.*] Hæc dicebant Iudæi Prophetis: Non timemus mortem nec infernum, quoniam fecimus cum illis pactum, ne nos vnquam absorberent. Victuri sumus acsi non esset mors nec infernus, ideò minis vestris nō terremur. Vide sceleratorum hominum stultitiam, rerúmque nouissimarum incredibilem obliuionem.

c *Posuimus mendacium spem nostram.*] Vide qua in re iniqui homines spem suam collocent, in mendacio, quod quidam vir doctus araneæ telam vocauit. Fortasse per mendacium intelligitur idolum. Vt sit sensus: Non timemus mortem, nec infernum, quoniam idolum nostrum, quod vos Prophetæ mendacium vocatis, nos liberabit.

d *Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, &c.*] O admirabilem Dei nostri misericordiam, & immensam pietatem! Ostendebat modò Iudæorum tetra scelera, & incredibilem
B amentiam & obliuionem, & concludit dicens: Idcirco ego mittam filium meum, qui hominibus viam veritatis ostendat, & ad veram dignitatis amplitudinem adducat, & sic Ecclesiæ probatum, & preciosum fundamentum. Videbatur debere ita concludere: Quoniam ô Iudæi vos scelerum ministros præbuistis & Dei hominúmque iura violastis, quoniam ita viuitis, acsi nec esset mors nec locus æternorum cruciatuum, ego vos funditus euertam, & mittam lupos, qui vos dilanient & absumant. Et vide quid dicat: Quoniam mei estis immemores, & scelere ac flagitio pascimini, ego mittam mundi saluatorem, vestrum Messiam, vnicum filium meum, non quid peccata vestra mereantur considerans, sed quid mea exigat misericordia. Vide conclusionem pietatis plenissimam. Habes multa loca in diuinis literis huic similia, vt Oseæ secundo: *Ibat post amatores suos, & mei obliuiscebatur, dicit Dominus. Propter hoc ecce ego lactabo eam, & ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius.* Animaduerte quemadmodum Deus Hierosolymæ sceleribus iratus, non iuxta scelerum mensuram, sed secundū multitudinem suæ misericordiæ loquatur. Sic hoc in lo-
1.Cor.3. co. Vocatur hic Christus fundamentum Sionis, hoc
C est, Ecclesiæ, de quo ait Diuus Paulus: *Fundamentum aliud nemo potest ponere præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus.* Si lapis hic esset terrenus, & mons hic Sionis etiam terrenus, quî fieri poterat, vt in eius fundamento lapis poneretur? & quorsum hoc tam sine vlla vtilitate? Significat igitur Sion Ecclesiam Catholicam, cuius caput & fundamentum Christus est, & lapis angularis, probatus & preciosus, de quo
Psal.117. dixerat alius Propheta: *Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.* Et volens ostendere esse hanc vaticinationem de Christo intelligendam, subdit: *O Domine saluum me fac: O Domine bene prosperare, benedictus qui venit in nomine Domini.* Et
Matt.21. Christus de seipso eam apud Matthæum interpretatur. Sed aduerte: Esaias dicit hunc lapidem esse Deo probatum. Dauid autem ait esse reprobatum ab ædificantibus. Ad id amentiæ, & prauitatis venerūt homines, vt reprobent id, quod Deus approbat. Esse
Simile. autem Iesum Christum lapidem ostendimus sus'e capite octauo. Solent qui magnificum aliquod ædificiū construunt, in lapide quodam angulari arma sua & stemmata pingere, aut quocunque alio modo collocare. Fecit Deus templum quoddam vsque adeò magnificum & excellens, vt ne noster quidem intellectus possit eius dignitatem & amplitudinem complecti. Est autem hoc templum Ecclesia Catholica, ędificium nobilissimū, ad quod cœlestis pater misit lapidem admirabilem, hoc est, filium suum, qui non solùm esset huius ædificij fundamentum, sed etiam lapis angularis, in pulcherrimo loco constitutus, & est hic lapis scutum quoddam, de quo dicitur in libro secundo Regum: *Deus Dominus fortis meus, sperabo in eum, scutum meum, & cornu salutis meæ.* Arma & stemmata huius lapidis, huius cœlestis scuta, sunt quinque stellæ aureæ in campo sanguineo, hoc est, quinque illa sacratissima Christi vulnera, arma gloriosa & diuina, trophæa & insignia nostrarum victoriarum. Tu verò considera verborum Prophetæ amplitudinem. Poterat dicere: Mittam vobis Messiam, sed voluit tā insigne beneficium verbis insignibus & metaphoricis explicate. Est autem translatio sumpta ab ædificātibus, quæ verborum amplitudine innuit rei magni- E
ficentiam & maiestatem. Appellatur Christus lapis angularis, quia vtrunque populum & Iudæorum & Gentium in vna Ecclesia copulauit, & in fundamento fundatus: hoc est solidissimum fundamentum.

e *Qui crediderit non festinet.*] Hoc est, qui crediderit, inquit Esaias, non existimet Christum non esse venturum, si statim non venerit. Non festinet. Chri-
stus enim veniet. Nam, iuxta Habacuc, nemo despe- Habac.2.
ret, quia veniens veniet, & promissa sua complebit. Nondum enim venit temporis plenitudo, quod Pater cœlestis filij sui incarnationi præfiniuit. Hoc ideo dicit Esaias, quia videbat difficile esse fragiles homines de promissionibus Dei aliquando non dubitare. Cum sæpenumerò videamus eum permittere, priusquam promissa persoluat, res multò aliter euenire, quàm existimabamus. Id quod ex locis è media scrip-
tura depromptis perspicuum faciam. Dauidem in a- 1.Reg.16
dolescentia regem designauit Deus, eúmq; à Samuele voluit vngi. Sed posteà tot tantisque calamitatibus eum opprimi permisit, tam variis casibus & acerbis ærumnis eum exercuit, priusquam ad altum dignita-
tis gradum adduceret, eique regni possessionem tra- F
deret, vt vix credibilia viderentur ea, quæ Dauidi fa-
cturum se esse prædixerat. Ioseph dixit Hebræis in Gen.vlt.
Ægypto: *Post mortem meam Deus visitabit vos, & ascendere vos faciet de terra ista, ad terram, quam iurauit Abraham, Isaac, & Iacob.* At postquam ille è vita migrauit, vexati sunt Hebræi multis annis, donec Deus eos liberaret, & in promissam terram perduceret. Ex quo fit, vt imbecilli homines cadant animo, & Dei promissionibus interdum diffidant. Quare debet hoc salutare præceptum in animo inhærere. Qui enim nequit tolerare moram, is nec fortitudinem habet, neque constantiam. Quocirca non solùm id quod vult non consequitur, sed etiam grauissimas diffidentię pœnas luit. At qui toleranter ac patienter fert moram, & ab incœpta spe non desistit, is obtinet promissa, & adipiscitur æternam beatitudinem, quòd Deo adhæserit, & animo fidente, firmo, & erecto perseuerarit. Hanc sententiam inuenies apud diuum
Paulum in epistola, quam ad Hebræos scripsit, vbi ita Heb.10.
ait: *Nolite* itaque amittere confidentiam vestram, quę

magnam

A magnam haber remunetationem. Patientia enim vobis necessaria est, vt volunratem Dei facientes reportetis pronissionem. Adhuc enim modicum aliquantulúmque qui venturus est, veniet, & non tardabit, iustus autem meus ex fide viuit. Quòd si subtraxerit se, non placebit aoimę meæ.

f *Et ponam in pondere iudicium & iustitiam in mensura.*] Verba sunt Patris cœlestis hunc sensum habentia: Tempore gratiæ quando Christus venerit in mundum, ego docebo rectissimam iustitiam, & æquissimum iudicium. Aduerte iudicium debere esse æquo pondere, & iustitiam æqua in mensura. Debet enim iudex æquo pondere, & mẽsura omnes iudicare, magnos & paruos, diuites & pauperes, amicos & inimicos. Non dicit Ponam iudicium in ponderibus, sed *in pondere*, nempe vno, & in mensura vna. Nam, vt ait Salomon in Prouerbiis. *Pondus & pondus, mensura & mensura, vtrunque abominabile est apud Deum.* (Prou. 20.) Hoc est diuersis ponderibus & mensuris ponderare & metiri, quod est iniquè, & inæquabiliter iustitiam exercere alius vno pondere, alius verò altero. (Simile.) Vt enim mercator, qui duas habet mensuras ambas falsas, alteram excedentem debitam quantitatem, alteram verò ad eam non attingentem: alteram, qua vendit, alterã autem, qua emit, nunquam rectè metitur: sic iniquus & corruptus iudex duas virgas habet, alteram qua amicos & potentes iudicat, alteram qua inimicos & pau-

B peres Quo fit, vt rempublicam euertat.

g *Et subuertet grando spem mendacij, & protectionem aqua inundabunt.*] Hoc est, Impetus exercitus Romani repentè venientis vt grando spem fallacem Iudæorum infringet, & veluti aqua inundãs omnem protectionem rapiet. Per mendacium potest intelligi idolum. Vel appellat spem mendacij, hoc est, spem mendacem. Talis est enim mundi spes, mendax & fallax. Promittit sed decipit. (Simile.) Vt enim vrtica viridis colore delectat, sed tactu vlcerat, sic mundus mulcet spe, sed vulnerat operibus.

h *Sola vexatio intellectum dabit auditui.*] Idd est, cùm fueritis afflicti, intelligetis Prophetas meos vera prędixisse. Vel sic: Afflictio vestra dabit intellectum eis, qui eam audierint. Quasi dicat: fama vestrarum calamitatum aliis metum incutiet. Aspicis afflictionis vtilitatem. Non enim solùm prodest afflictis, sed etiam aliis, qui aliorum afflictione perterriti, se à vitiis abstrahunt. Vt enim ignis radius confectus ex terræ exhalationibus in aere inter vapores eleuatis in vnam partem cadit, & ibi solùm ferit & vrit, sed omnes illi° regionis incolas perterret, sic vnius hominis calami-

C tas eum solum affligit, sed multis aliis terrorem incutit, eósque exuscitat, vt à vitiis auocentur.

i *Coangustatum est enim stratum.*] Ad tantam inopiam & afflictionem venietis, vt nullus sit, qui in suo lecto alterum possit recipere. Tam breuis erit locus, vt duo se in eo voluere non valeant: támque angustum erit pallium, vt non possit duos cooperire. Fortasse vtitur Propheta metaphora viri pudici, qui vxori adulteræ ait: Vnus lectus me & adulterum tecum capere non potest, & hæc pallium virum & adulterum tegere non valet. Vir est Deus adulter diabolus, vxor impudica Hierosolyma, quæ apud Ezechielem fornicans & meretrix appellatur, & apud alios etiam Prophetas. (Eze. 16.) Quasi dicat Deus: Tu ô Hierosolyma si vis mihi adhærere, contemne diabolum. Si idola colueris, me habere non poteris. Id quidem est quod dicebat Christus apud Matthæum: *Nemo potest duobus dominis seruire.* (Mat. 6.) Et paulù post: *Non potestis seruire Deo & mammonæ.* Arca fœderis in templo Dagonis esse non potuit, quin idolum caderet & constringeretur. Aut colenda erat arca, aut idoli imago. Aut colendus est Deus in anima nostra, aut diabolus. D

Cùm Moyses peteret à Pharaone, vt Hebræorum populum dimitteret, vt Deo in deserto sacrificaret, responditt Pharao, vt Deo in Aegypto immolarent: cui respondit Moyses, Non posse ita fieri: non enim Deus erat simul cum diabolo colendus. (3 Reg. 5.) (Exod 8.) Id est quod diuus Paulus ad Corinthios scribit: *Non poteris calicem Domini bibere & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ Domini esse participes & mensæ dæmoniorum.* (2. Cor. 10.) Et alibi: *Quæ participatio iustitiæ cum iniquitate? Quæ societas luci ad tenebras? Quæ conuentio Christi ad Belial? Quæ pars fideli cum infideli? Qui consensus templo Dei cum idolis?*

k *Sicut enim in monte diuisionum.*] Sensus est: stabit Dominus contra Iudæos, quemadmodum stetit in monte diuisionum aduersus Allophylos regnãte Dauide. Et quemadmodum in valle Gabaon sub principe Iosue multi ex hostibus perierunt, sic aduersus Iudæos infideles Christum lapidem probatum reprobantes irascetur Deus. Habes historiam hanc de mõte diuisionum libri secundi Regum capite quinto, & de monte Gabaon Iosue decimo.

l *Vt faciat opus suum, alienum opus eius, &c.*] Puniet Deus homines sceleratos, non vt eos ex animo velit perdere, sed vt conuertantur, aut alij Deum timeant. Punit igitur vt saluos faciat. Punire non est proprium Dei opus, sed misereri & parcere, quemadmodum canit Ecclesia: *Deus cui proprium est misereri semper & parcere.* E Ideò Deus non punit ex animo, sed quia ita exigunt scelera nostra. (Thre. 3.) Ait enim Ieremias in lamentis loquens de Deo: *Quia si abiecit, & miserabitur secundum multitudinem misericordiarum suarum.* Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum. Appellat hoc in loco Esaias opus Dei misereri, opus autem alienum ab eo irasci & punire. Ex quo colliges eos Deum imitari, qui sunt ad misericordiã propensi. Ideò dicebat Christus Deus noster: *Estote misericordes sicut & pater vester misericors est.* (Luce 6) Venit Filius Dei ad restituendum in nobis imaginem & similitudinem Dei, quam ob nostra impia facinora habebamus deformatam, ideò ad eius misericordiam imitãdum nos excitat. Acsi diceret, eum respicite, eius misericordiam imitamini, qui vester pater est, ad cuius imaginem creati estis. De misericordia Dei poteris ea videre, quæ fusè suprà annotauimus capite primo illa verba explanantes: *Heu consolabor, &c.*

m *Et nunc nolite illudere.*] Ne vates meos irrideatis, si vultis, ne vos seuerius puniam. Quantò vincula magis constringuntur, tãtò arctius premunt. Potest hoc F intelligi de vinculis peccati, de quibus disseruimus c. quinto.

n *Consummationem enim & abbreuiationem.*] Ego Propheta prædico vobis ea, quæ à Deo audiui, vt imminentem iram pœnitentia præueniatis. Hucusque distulit Deus supplicia, sed ille consummabit & explebit ea, quę vobis per Prophetas suos minitatur, & abbreuiabit tempus vltionis suæ. Per vniuersam terram intellige Iudæam de qua loquebatur.

o *Nunquid tota die arabit arans.*] Hoc simili ostenditur admirabilis Dei operatio, qui excoluit populum Hebræorum tanquam agrum, ad suscipiendum diuinum semen. Aspice Dei pietatem, nunc aratoris vice fungitur, nunc frangẽtis glebas, & faciem terræ adęquantis, modò verò triturantis. Atq; hęc omnia vt fideles fructum ferant. Arauit Israelitas miraculis per Moysem, seminauit præceptis, triturauit afflictionibus. Sed non semper arandum est. Est enim tempus fructus colligendi.

p *Non enim in serris triturabitur gith.*] Sensus est: Non omnes æqualiter affliguntur, sed alij duriùs, alij

A miniùs. Non eodem modo trituratur triticum & gith. Nam gith trituratur virga & pertica, hoc est, leuius: triticum verò rotis, & sic duriùs. Hoc dicit, quia solebant Iudæi triticum in area triturare bobus rotisque plaustrorum. Igitur semen fortius & excellentius duriùs trituratur. Sic Deus agricola ille cœlestis nonnullos affligit duriùs, quos fortiores & firmiores videt: nonnullos verò leuiùs, quos fragiliores esse conspicit. Sed quemadmodum nō semper triticum trituratur, sic nec semper iustus affligitur. Gith est seminis genus, appellatúrque nigella Romana. Pagninus vertit nigellam. Plinius appellat melanthium, quod plagis serpentium mederi ait. At largius epotum enecare aiunt, vt Dioscorides inquit. Vicia genus est leguminis à vinciendo dictum, vt Varroni placet quòd habeat capreolos instar vitis quibus ea, quibus adhæret, vincit. D

ANNOTATIO.

1 Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, &c.] *Pro probato est in Hebræo* בחן *bochan. Hebraismus propriè habet*, lapidem probationis. *Esse hūc lapidem Messiam indicat paraphrastes Chaldaius sic habens locum vertens:* Ego pono pro fundamēto in Sion regem regem, Messiam, regem potentem & angularem.

2 Qui crediderit non festinet.] *Pro non festinet est in Hebræo,* לא יחיש *lo-iachix, pro quo Septuaginta interpretes verterunt*, Non confundetur. *Hunc locum citat Apostolus in epistola ad Romanos iuxta Septuaginta translationem, volens ostendere veros Christianos non esse confundendos.* Rom. 10.

Argumentum capitis XXIX.

Deplorat Propheta Iudæorum euersionem per Babylonios, & posteà per Romanos, eorúmque animorum cæcitatem & perfidiam. At de eorum gentiúmque conuersione vaticinatur.

CAPVT XXIX. E

B

VÆ [a] Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid. [b] Additus est annus ad annum,
solennitates euolutæ sunt: [c] Et circumuallabo Ariel, & erit tristis & mœrens, & [d]
erit mihi quasi Ariel. Et [e] circundabo quasi sphæram in circuitu tuo, & iaciam con-
tra te aggerem, & munimēta ponam in obsidionem tuam. Humiliaberis: [f] de ter-
ra loqueris, & de humo audietur eloquium tuum: & erit quasi Pythonis de terra vox tua, &
de humo eloquium tuum mussitabit. [g] Et erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantium
te, & sicut fauilla pertransiens multitudo eorum, qui contra te præualuerunt. [h] Eritque re-
pente confestim à Domino exercituum, visitabitur in tonitruo & commotione terræ & vo-
ce magna turbinis & tempestatis, & flamma ignis deuorantis. Et [i] erit sicut somnium visio-
nis nocturnæ multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra Ariel, & omnes qui
militauerunt, & obsederunt, & præualuerunt aduersus eam. Et sicut somniat esuriens & co-
medit: cùm autem fuerit expergefactus, vacua est anima eius. Et sicut somniat sitiens & bi-
bit: & postquam fuerit expergefactus, lassus adhuc sitit, & anima eius vacua est: sic erit mul-
titudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra montem Sion. [k] Obstupescite & admi-
ramini, fluctuate & [x] vacillate, inebriamini & non à vino, mouemini & non ab ebrietate [l]
quoniam miscuit vobis Dominus spiritū soporis. Claudet oculos vestros, prophetas & prin-
cipes vestros, qui vident visiones operiet. [m] Et erit vobis visio omnium sicut verba libri si- F
gnati, quem cùm dederit scienti literas, dicet: lege istum, & respondebit: Non possum, si-
C gnatus est enim. [n] Et dabitur liber nescienti literas, dicetúrque ei, lege, & respondebit: Nes- Mat. 15. a
cio literas. Et dixit Dominus. [o] Eò quòd appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glo- Mar. 7. b
rificat me, cor autem eius longè est à me: Et timuerunt me mandato hominum & doctrinis. Abd. 1. a
Ideò ecce ego addam, admirationem faciam populo huic miraculo grandi & stupendo. [p] Eccl. 13. f
Peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium eius abscondetur. [q] Væ
qui profundi estis corde, vt à Domino abscondatis consilium quorum sunt in tenebris ope-
ra, & dicunt: Quis videt nos? & quis nouit nos? Peruersa est hæc vestra cogitatio. [r] Quasi lu-
tum contra figulum cogitet, & dicat opus factori suo, non fecisti me. Et figmentum dicat fi-
ctori suo: Non intelligis. [s] Nónne adhuc in modico & in breui cōuertetur Libanus in Char-
mel, & Charmel in saltum reputabitur? [t] Et audient in die illa surdi verba libri, & de tene-
bris & caligine oculi cæcorum videbunt. Et addent mites in Domino lætitiam, & pauperes
homines in sancto Israel exultabunt, [u] quoniam deficit qui præualebat, consummatus est il-
lusor, [x] & succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem, qui peccare faciebant homi-
nes in verbo, [y] & arguentem in porta supplantabant, & declinauerunt frustra à iusto. Prop-
ter hoc hæc dicit Dominus ad domum Iacob, [z] qui redemit Abraham: [aa] Non modò con-
fundetur Iacob, nec modò vultus eius erubescet, sed cùm viderit filios suos opera manuum
mearum in medio sui sanctificantes nomen meum, [bb] & sanctificabunt sanctum Iacob,
& Deum Israel prædicabunt, & scient errantes spiritu intellectum, & mussitatores discent
Legem.

EXPLA-

EXPLANATIO.

a *Væ Ariel.*] Ariel idem est quod leo Dei, per quem intelligitur Hierosolyma, ciuitas quondam florentissima & fortissima, quæ ob fortitudinem & veri Dei religionem leo Dei appellabatur. Expugnauit eam Dauid quando cepit arcem Sionis, quæ posteà fuit vocata ciuitas Dauidis, vt diuinæ literæ docent lib. 1. Paralipomenon capite vndecimo. Hæc ciuitas tempore Dauidis neminem timebat, ideò appellabatur Prou. 30. leo de quo dicitur in Prouerbiis: *Leo fortissimus bestiarum ad nullius pauebit occursum.* Vel appellabatur ita, quia inter omnes ciuitates principatum obtinebat, & regia fulgebat dignitate, quemadmodum leo inter animalia: & de ea dicitur in Lamentis Ieremiæ: Thren. 1. *Facta est quasi vidua domina gentium, princeps prouinciarum facta est sub tributo.* Vel appellabatur leo, quia manè & vespere in templo animalia occidebantur: solent enim leones & manè & serò animalia trucidare & glutire Et ita meliùs capitur pro templo quàm pro ciuitate. Sunt qui per Ariel intelligant altare templi, quibus fauet versio Chaldaica, ita enim habet Thargum: *Væ altari altari, quod ædificatum est in ciuitate, in qua habitauit Dauid.* Et apud Ezechielem capite 43. apertè Ariel capitur pro altari. Fit autem hîc mentio B Dauidis, quia illi fuerat ostensus locus, in quo templum erat ædificandum. Fortasse dicitur leo Dei ob magnitudinem, ea enim quæ magna sunt, Dei appel- Gen. 1. lantur, vt est illud Genesis, *Spiritus Dei ferebatur super aquas*, hoc est ventus magnus. Sic dicimus, Montes Dei, cedros Dei, ea enim quæ Dei sunt, magna sunt. Et quamuis Ariel capiatur pro altari, hîc verò capitur pro ciuitate, quemadmodum in diuinis literis pars pro toto passim repetitur. Dicit enim litera, *Væ Ariel, Ariel ciuitas quam expugnauit Dauid.*

b *Additus est annus ad annum, solennitates euolutæ sunt.*] Hoc est, post aliquos annos euoluentur & peribunt solennitates. Nam euerso templo & capta ciuitate omnis Iudæorum festiuitas periit, & sacrificia cessarunt. Vbi nos habemus: *Solennitates euolutæ sunt*, vertunt quidam ex Hebraico: *Dies festi euertuntur*, quod nostræ fauet expositioni.

c *Circumuallabo Ariel.*] Verba sunt Dei dicentis se per Babylonios & posteà per Romanos esse Hierosolymam oppugnaturum.

d *Et erit mihi quasi Ariel.*] Hoc est: Vt cùm victimæ offeruntur, plurima animalium corpora iacent circũ altare, sic in obsidione & expugnatione Hierosoly- C mæ prostrata erunt innumerabilia Iudæorum cadauera. Quasi dicat: Erit vrbs veluti altare victimarum, plenum sanguine & animalibus interfectis.

e *Et circundabo quasi sphæram in circuitu tuo.*] Hoc est, figam cõtra te castra vndequaque. Hoc impletum est tempore Titi & Vespasiani. Quemadmodum Chri- Luc 19. stus Iesus apud Lucam alloquens Hierosolymam iis verbis prædixit: *Venient dies super te, & circundabunt te inimici tui vallo, &c.*

f *De terra loqueris.*] Iacens in terra demissa & abiecta emittes vocem tuã submissam instar Pythonis. Quasi dicat: Eris granitet afflicta & abiecta.

g *Et erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantium te.*] Id est: Erunt hostes tui ô Hierosolyma, innumerabiles. Sed non multùm durabunt: ipsi enim quoq; peribũt: eruntque similes fauillis pertranseuntibus, paleis & quisquiliis. Vide quàm fragilibus rebus comparet diuinus vates tyrannos & potentes mundi, pulueri & fauillæ.

h *Eritque repentè confestim.*] Significat, fore hoc celeriter: Nam verborũ geminatio velocitatẽ significat.

i *Et erit sicut somnium.*] Potentia mundi cum somnio comparatur, quod fallit, & statim transit. Innuit iis verbis Romanorum potentiam parùm duraturam. Aspice aptas & elegantes similitudines. Et statim cõparat victorum gloriam voluptati esurientium, & sitientium, quando somniant se comedere & bibere. Quæ voluptas fallax est & inanis: excitantur enim & inueniunt se fame ac siti laborare. Huiusmodi sunt mundi deliciæ, opes, voluptates, & honores, quæ omnia hîc somnia appellantur. De his ait Ecclesiasticus Eccl. 34. in hunc modum: *Somnia extollunt imprudentes. Quasi qui apprehendit vmbram, & persequitur ventum, sic qui attendit ad visa mendacia.* Hoc secundum hoc visio somniorum. Aduerte obsecro & alta mente considera: res mundi appellat vmbram, ventum, mendacia visa ac manifesta, & somnia. Id autem quod ait: *Hoc secundum hoc visio somniorum*, hunc habet sensum: Mundi potentia & gloria, quæ est visio somniorum, non est res solida & vera, sed est hoc secundum hoc. Id est, spectrũ ad imaginem alterius rei non est substantia, sed imago & figura. Id voluit scriptura significare in visione Nabuchodonosoris, qui mundi gloriam vidit, sed in Dan. 2. somnus. Quapropter dicitur in Psalmo: *Velut somniũ* Psal. 72. E *surgentium Domine in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges.* Ac si diceret Psalmista Tu Domine in gloria tua euertes imaginem rerum, quas mortales opinione decepti res solidas esse existimant. Ostendes mundi potentiam & opes nihil esse, præter somnium surgentium, & imaginem inanem. Et Esaias capite quinquagesimo sexto mũdi amatores appellat dormientes, somnia amãtes. Nos igitur relinquamus somnia, & veritatem diligamus.

k *Obstupescite & admiramini.*] Alloquitur propheta Iudæos, vt secum cum magna admiratione cogitent quæ sit causa acerbæ afflictionis, quam illis comminatur, & intelligant esse suam ignorantiam & prauitatem. Prædicit Iudæorum obcæcationem. Possunt omnia hęc verba per futurum verti, vt sit sensus: Obstupescetis & admirabimini prę magnitudine & acerbitate vestrarum calamitatum: fluctuabitis & vacillabitis, & eritis veluti ebrij & amentes.

l *Quoniam miscuit vobis Dominus spiritum soporis.*] Hoc est, intellectus alienationem. Non quòd Deus auferat intellectum, sed propter hominum impia scelera non dat illis gratiam, nec spirituale lumen, vt videant veritatem. Ex quo fit vt incidant in grauiora F peccata, & abyssus abyssum inuocet. Et ita nullo virtutum splẽdore mouentur. Vt enim qui visu omnino Simile. carent, nec auri colore, nec vllius fulgentissimi lapidis splendore, nec ipsa solis splendidissima luce mouentur, sic illi, qui animi cęcitate laborant, nec virtutis ornamẽtum excellentémque pulchritudinem intuentur, nec ipsius solis iustitiæ, & diuinæ lucis pulcherrimos & micantissimos radios contemplantur. Imò obcæcati, fiunt in dies deteriores. Dicitur igitur Deus mittere in aliquem spiritum soporis, eiúsque oculos claudere, quia ei gratiam non tribuit, cuius luce priuatus peccator tetriora scelera concipit & admittit. Non intelligas Deum esse causam peccati. Sed dimittit peccatores, iuxta id quod ipse Deus ait in Psalmo: *Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus suis.* Psal. 80. Vbi vides peccata esse hominum inuentiones. Ita intelligitur id quod Exod. 10. dicit scriptura: *Indurauit Deus cor Pharaonis*, & quod ait Apostolus in epistola ad Romanos, qui postquam Rom. 1.

A numerauit peccatorum flagitia, intulit: *Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum in immunditiã, &c.* Et paulò post: *Tradidit illos Deus in reprobũ sensum, vt faciant ea, quæ non conueniunt.* Vbi aspicis vnum peccatum esse pœnam alterius, & peccatorem ex vno scelere in alia tetriora incidere. Vt enim fluuius licet
Simile. ex paruo fonte nascatur, recipit tamen crementa aliorum fluuiorum, & quò longiùs procedit, eò plures fluuios in se recipit, & maior fit, donec magno impetu & violenta inundatione quicquid obiicitur, secũ rapiat & trahat, sic vni iniquitati additur altera, & postea alia, & quò longiùs dilatatur, maiora recipit scelerũ incrementa, donec peccator ad immanissima flagitia & teterrima facinora progrediatur. Id euenit nostris temporibus Luthero, qui ex quibusdam vitiis deuenit ad alia, donec in tantam incidit impietatem & cæcitatem, tam tetras fraudes concepit, tam nefariis sceleribus se contaminauit, vt fidem relinqueret, Ecclesiam catholicam & Apostolicam contemneret, & secum infinitam hominum multitudinem suis dolis deceptam ad æterna supplicia asportaret. Illud etiam est aduertendum, Deum ideò non dare gratiam aliquibus, quia ipsi nec eam volũt, nec se ad eam disponere student.

B m *Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati.*] Hoc est, non intelligetis prophetias: erit vobis sacra scriptura clausa & signata. Aduerte: Non dixit visionem omnium prophetarum signatam & occultam fore omnibus legentibus & audientibus, sed quid ait? *Erit vobis, &c.* vt Iudæorum infidelium cæcitatem significaret, qui quotidie sacram scripturam legunt, eã nunquam intelligentes, de quibus ita ait Apostolus ad Corinthios scribens: *Vsque in hodiernum diem id-*
2.Cor.3. *ipsum velamen in lectione veteris Testamenti manet non reuelatum, quod in Christo euacuatur. Sed vsque in hodiernum diem cum legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum. Cum autem conuersus fuerit ad Deum, auferetur velamen.* Hæc diuus Paulus. De hoc libro, per
Apoc. 5. quem sacra intelligitur scriptura, sic ait Diuus Ioannes 10 Apocalypsi: *Qui est dignus aperire librum, & soluere signacula eius? Et nemo poterat nec in cælo, nec in terra, nec subtus terram aperire librum, neque videre eum. Et vnus de senioribus dixit mihi: Ne fleueris, Ecce vicit leo de tribu Iuda radix Dauid, aperire librum, & soluere septem signacula eius.* Et paulò pòst inquit, leonem illum librum aperuisse. Leo de tribu Iuda est Iesus Christus
C Deus noster, qui, vt ait Diuus Lucas, aperuit discipu-
Luc.24. lis suis sensum, vt intelligerent scripturas, & ipse eas aperuit, eatúmque sensum doctoribus catholicis & sanctis reserauit. Hic est liber de quo filius Dei di-
Psal.39. cit in Psalmo: *In capite libri scriptum est de me, hoc est, in summa totius sacræ scripturæ.* Hunc librum dicit Eze-
Ezec.2. chieli scriptum esse intus & foris, propter duos sensus literalem & spiritualem, quod etiam, inquit Nazianzenus, fuit significatum in tabulis legis ex vtraq; parte conscriptis.

n *Et dabitur liber nescienti literas.*] Quasi dicat, si Iudæi qui literas didicerunt, nõ intelligent scripturas, quid facient rudes & indocti?

o *Eò quod appropinquat populus iste ore suo, & labiis*
Matt.15. *suis glorificat me.*] Hoc testimonium obiicit Dominus Iesus Scribis & Pharisæis apud Matthæum, ita dicens: *Hypocritæ bene prophetauit de vobis Esaias dicens: Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me. Sine causa autem colunt me docentes doctrinas & mandata hominum.* Vnde colliges hoc caput contra Iudæos esse, & euersionem, quæ hic prædicitur, intelligi de ea, quæ facta fuit à Romano exercitu, & Testamentum vetus esse imaginem noui, nouum autem interpretationem veteris. Eos autem, qui Deum labiis tantum honorant, ab eo animum separantes, cõ- D
Matt.23. parat Christus apud Matthæum sepulchris dealbatis, quæ foris apparent hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum & omni spurcitia. Sunt qui non habeant virtutem nisi in labiis, benedicentes, sed ita animum à virtute seuocantes, vt eum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. Tribuunt Deo linguam, quæ parum valet, cor autem, quo nihil habent præstantius, tribuunt mundo. Vide ineptam partitionem. Sed quid faciet appetitus, si ille partitur, si illi tribuunt ædilitatem? Præbeamus Deo cor nostrum, qui ait in Prouerbiis capite vigesimotertio. *Præbe fili mi cor tuum mihi.* Dedit Deus vnicuique nostrum clauem vnam, qua cor nostrũ possemus claudere & aperire, & alteram sibi reseruauit: præcepit nobis, vt cor nostrum illi præberemus, & illi soli illud aperiremus, dicens in Prouerbiis: *Omni custodia serua* Prou. 4.
cor tuum. At nos cor nostrum à Deo ipso abstrahimus, & mundo præbemus. Tradimus eius clauem mundo, dæmoni, & carni, illud turpibus cogitationibus implentes, nullàque custodia obseruantes. Imò cùm illud deberet esse mundissimum domicilium, in quo Deus habitaret, facimus illud diuersorium rerum peregrinarum, & stabulum iumentorum. Honoramus E
Deum solum lingua, corde autem fugimus ab eo. Accedamus ad Deum cum corde vero in plenitudine fidei, vt ait diuus Paulus. Nam si fuerimus à Deo auersi, peribimus. Quemadmodum ait Salomon in Pro- Heb.10.
uerbiis: *Auersio paruulorum interficiet eos.* Et pater eius Dauid: *Qui elongant se Domine à te, peribunt.* Quid no- Prou.1. Psal.72.
bis proderit Deum labiis honorare, si eum fugimus, similes existentes Hebræis, qui pedibus ibant in terram promissionis, animo autem in Ægyptum reuertebantur? Potius Deus vult animum quàm os, & magis interiora quàm exteriora requirit. Gloria enim filiæ regis, hoc est animæ, debet esse ab intus, vt dicitur in Psalmo, *& foris etiam in fimbriis aureis.* Sed Psal.44.
qui solùm foris virtute fulget, intus verò est vitiis maculatus, similis est falsæ & adulterinæ monetę, quę præ se fert veri nummi insignia, & auri colorem, cùm eius materia sit vile orichalcum. Libri tertij Regum Simile.
capite sexto, vbi nostra versio habet, *Fecitque in templo fenestras obliquas,* interpretantur nonnulli fenestras illas templi fuisse foris latas, intus angustas, vt ostenderetur templum illud magis diuino & interiori splendore illustratum esse, quàm corporeo lumine, F
extrinsecus veniente. Nam nos, qui sumus templum Figura.
Dei, magis fulgere debemus interiore virtute, quàm exteriore apparentia, magis corde quàm labiis, ne similes simus Pharisæis, de quibus hoc capite Esaias vaticinatur.

p *Peribit enim sapientia à sapientibus eius.* Hoc est, Iudæi nullam habebunt veram scientiam, nec verum scripturarum intellectum. Hunc locum citat Apostolus in epistol. 1. ad Corinthios dicens: *Scriptum est: Per-* 1.Cor.1.
dam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Non dicit: *Peribit sapientia à sapientibus*, sed à sapientibus eius, vt significet populi Iudaici scientiã perdendam esse. Id nostris oculis expletum videmus: omnes enim Iudæi infideles in erroribus apertissimis versantur, & mala pro bonis amplectuntur.

q *Væ qui profundi estis corde.*] Eos plangit, qui se sapiẽtes esse existimant, qui putant latere Deum suas cogitationes. Non solùm fideles, sed etiam infideles crediderunt Deũ omnia videre. Vnde Aegyptij quãdo volebant Deum significare, pingebant oculum super sceptrum, significantes Deum esse rectum regem omnia intuentem.

r *Quasi si lutum contra figulum cogitet.*] Comparat hominem cum luto. Ac si dicat: Vt figulus habens lutum

A tum in mano fingit vt vult, & potest fictile vas perdere, & ex eodem luto alterum conficere, sic Deus, in cuius manu estis, vos poterit facilè perdere & mutare.

s *Nónne adhuc in modico & in breui.*] Prædicit cognitionem Dei verámque religionem conuertendam esse à Iudæis ad Gentes. Libanus sonat dealbationem per quam populus Gentium intelligitur, qui fuit aquis baptismi ablutus. Hic conuersus est in Charmel, hoc est, in populum Dei, sonat enim Charmel cognitionem circuncisionis, per quam populus, qui antea Deum colebat, significatur, hoc est, Iudæus, qui conuersus est non in pomarium, sed in saltum, in arbores steriles, quæ non laudant cum lignis fructiferis Deum nostrum.

t *Et audient in die illa.*] Hoc est, tempore gratiæ surdi, id est Gentes, quæ anteà verbum Dei non audiebant, illud audient. Et qui anteà animi cæcitate

Matt. 5. laborabant, oculos aperient, & veritatem aspicient. Tunc lætabuntur mites audientes: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram:* & exultabunt pauperes audientes illud: *Beati pauperes Spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.*

v *Quoniam defecit qui præualebat.*] Hoc est, diabolus, de quo Christus, qui eum vicit, sic ait apud Lu-

Luc. 11. B cam: *Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet. Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet.* Christus est qui arma diaboli abstulit, eiúsque spolia distribuit. Hunc diabolum appellat hoc in loco Esaias illusorem, quoniam dolis homines illudit & fallit.

x *Et succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem.*] Hoc est dæmones. Potest intelligi de hominibus nefariis, qui moribus pestilentibus alios incitant ad vitia sectanda.

D

y *Et arguentem in porta supplantabant.*] Hoc est, iudicem decipiebant. Solebant enim quondam iudices in portis ciuitates deliquentes arguere, & iudicia exercere. Et declinauerunt frustrà à iusto, hoc est, & iudicem fecerunt sine causa à iustitia declinare. Vel sic, & meliùs meo quidem iudicio: Peribunt & in æternas tenebras relegabuntur; qui moliuntur perniciem eis, qui scelera publicè reprehendunt. Supplantare arguentem in porta est concionatores verbi Dei affligere, ne veritatem dicant. Sunt enim multi homines vitiis dediti, qui viros Dei concionatores lacerant & vexant, eósque volunt à iustitia & veritate separare. De iis ait ita Amos, cap. 5. *Odio habuerunt corripientem in porta, & loquentem perfectè abominati sunt.* Corripere autem in porta est publicè reprehendere.

z *Qui redemit Abraham.*] Qui nempe Dominus Abrahamum eripuit à Chaldæis, & cæteris hominibus flagitiosis.

aa *Non modò confundetur Iacob.*] Tempore, ait Deus, quo Esaias hanc Prophetiam scribet, non confundetur Iudæorum populus, sed confundetur posteà, cùm filium meum mundi seruatorem non receperit, cùm sanctos Apostolos, qui erunt opera manuum mearum E viderit oculis suis nomen meum sanctificantes, & euidentia miracula facientes. Tunc enim Gentes, quæ anteà errabant spiritu, intelligent veritatem, & mussitatores & susurrones dicent Euangelium, & vitia ac falsos deos repudiabunt.

bb *Sanctificabunt sanctum Iacob.*] Iacob est genitiui casus. Hoc est, eum qui dedit sanctitatem domui Iacob, qui populum Hebræorum docuit religionem, verúmque Dei cultum, sanctum esse ostendent & laudibus efferent.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXIX.

1 Fluctuate & vacillate.] *In Hebræo est in hunc modum* השתעשעו ושעו *hishtaasheu vashou, à verbo* שעע *Vnde potest verti:* Excæcabuntur, & alios excæcabunt. *Verbum enim hoc præter alias significationes, obcæcare significat. Quod Iudæorum infidelibus magistris dicitur, quos* C *in præsenti Esaias alloquitur. Non enim solum ipsi in erroribus versantur, sed alios etiam decipiunt, & ad eosdem errores adducunt.*

2 Lassus adhuc sitit & anima eius vacua est.] *Pro vacua est, est in Hebraico* שוקקה *xokekah, à verbo* שקק *quod præter alia significat concupiscere, & feruere. Vnde Pagninus vertit:* Et anima eius appetit. *Pro quo poteris transferre.* Et desiderium eius adhuc feruet. *Ex quibus colliges animam res mundi concupiscentem, eiúmque de-* F *siderio æstuantem vacuam esse, & inanem. Et sic quanto anima est concupiscentiis plenior, tantò est inanior. Solus Deus animam nostram implet, qui eam satiare potest.*

Argumentum capitis XXX.

Minatur diuinus vates, interitum æternum Iudæis, qui excessa Hierosolyma ad Ægyptum confugerunt, cæterisque hominibus, qui contempto Deo, & diuinis monitis pro nihilo habitis, humana solùm quærunt præsidia, qui fallacis spei specie decepti in perpetua ignominia & scelere volutantur. Hortatur mortales ad illas opes comparandas, quæ animum amplificant, & ditem faciunt, ex quibus intellexerunt posse veram dignitatem efflorescere & redundare. Prædicit vltimum iudicium, & describit infernum.

CAPVT XXX.

VÆ [a] filij desertores, dicit Dominus, vt faceretis consilium, & non ex me; [b] ordiremini telam & non per spiritum meum, vt adderetis peccatum super peccatum, [c] qui ambulatis vt descendatis in Ægyptum, [d] & os meum non interrogastis, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Ægypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, & fiducia vmbræ Ægypti in ignominiam. Ierant enim [f] in Taphnis principes tui, & nuntij tui vsque ad Hanes peruene-

A tunt. Omnes confusi sunt super populo, qui eis prodesse non potuit. Non fuerunt in auxilium, & in aliquam vtilitatem, sed in confusionem & in opprobrium. D [g] Onus iumentorum austri. [h] In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo, ex eis vipera & regulus volans, portantes super humeros iumentorum diuitias suas, & super gibbum camelorum thesauros suos, ad populum qui eis prodesse non poterit. Ægyptus enim frustrà & vanè auxiliabitur. Ideò clamaui super hoc: superbia tantùm est, quiesce. [k] Nunc ingressus scribe ei super buxum, & in libro diligenter exara illud, & erit in die nouissimo in testimonium vsque in æternum. Populus enim ad iracundiam prouocans est, & filij mendaces, filij nolentes audire legem Dei. [l] Qui dicunt videntibus, nolite videri, & aspicientibus, nolite aspicere nobis ea, quæ recta sunt. [m] Loquimini nobis placentia, videte nobis errores, auferte à me viam, declinate à me semitam, cesset à facie nostra sanctus Israel. Propterea hæc dicit sanctus Israel: Pro eo quòd reprobastis verbum hoc & sperastis in calumnia & in tumultu, & innixi estis super eo, [o] propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens & requisita in muro excelso.

EXPLANATIO.

a *Væ filij desertores.*] Filios desertores appellat Deus B eos, qui eo contempto ad humana remedia confugiunt. Aspicis hîc quàm grauiter delinquant ij, qui in periculis, in ærumnis, & necessitatibus Deum non consulunt, nec ad ipsum confugiunt, sed in hominibus totam spem suam ac fiduciam reponunt. Vult Deus vt in ipso spei nostræ ancoram constanter figamus.

b *Ordiremini telam & non per spiritum meum.*) Humanum consilium Dei voluntati repugnans appellat Deus telam, quam homines ordiuntur, quę quoniam solùm humano ingenio nititur, quamuis multo tempore conficiatur, vna tamen hora facilè rumpitur & scinditur. Ordiris quandam telam, vnum filum figis in India, alterum in Lusitania, aliud in Italia, alia aliis in locis. Cùm autem existimas rem magnam confecisse, venit mors, & scindit omnia tuæ spei fila, & totam telam breui temporis spatio rumpit & perdit. Et priusquam mors veniat, mundus ipse omnia euertit & labefactat. Vt qui falsorum honorum humanarúmque diuitiarum telam orsus fueras, in perpetua ignominia verseris, nec desinas miseram illam commutationem tam celerem, & tam variam deplorare. Eam ob causam sapientissimus ille Propheta & illu- C strissimus rex hominum vitam cum araneæ tela comparabat, quæ in aere pendet, & facilè scinditur, & in terram proiicitur, & pedibus conculcatur. Ita enim ait: *Anni nostri sicut aranea meditabuntur.* Ac si diceret: Nos in annis nostris meditamur & exercemur veluti Psal. 89. aranea telam suam conficiens. Quibus verbis significat, plerosque mortales incredibili labore & solicitudine vitam transigere, qui vt opus suum perficiant, se euiscerant & cruciant, cùm opus sit fragilissimum. Comparat itaque hoc in loco Esaias spem & cõsilium iniqui hominis cum tela, quemadmodum ait c. quin- Iob. 8. quagesimonono: *Telas araneæ texuerunt.* Et Iob de iniquo homine ait: *Aranearum tela fiducia eius.*

c *Qui ambulatis vt descendatis in Aegyptum.*) Pisces & aues produxit Deus ex aquis, vt literæ diuinæ te- Gen. 1. stantur. At in hostibus suis fugiendis pisces descendunt ad imas profunditates, aues verò ascendunt ad Simile. aeris altitudinem. Vide diuersitatem rerum ab vno ac eodem elemento productarum. Quædam descendunt, quædam verò in altum feruntur, sic homines ex eadem terra formati alij ad afflictiones declinandas confugiunt ad mundi pręsidium, humana cõquirentes, alij alta petunt, mundique auxilium non curantes, in Deo verò spem omnem suam consti- Psal. 90. tuunt. Quorum quidam dicebat: *Quoniam tu es Domine spes mea, altissimum posuisti refugium tuum.* Itaque quidam descendunt vt pisces piscatorem fugientes, E quidam verò altiori animo præditi ascẽdunt vt aues, aucupis insidias declinantes. Mundi cultores quærunt mundi præsidium, & in amaris ac turbulentis aquis tanquam pisces vitiorum voragines appetunt, vnde ad imas & profundissimas inferorum tenebras descendunt, pij autem viri auibus comparari se à terra eleuant, ne capiantur visco, & aliorum animalium fiant præda, & in sublime volant, vnde ad superas ac sempiternas oras feruntur. Hos, qui in afflictionibus & calamitatibus terram solùm intuentur, & in hominum adiumentis solùm spem omnem ponunt rerum suarum, alloquitur in præsenti noster vates dicens: *Qui ambulatis vt descendatis in Aegyptum.* Cæterùm hoc in loco prædicit Esaias historiam, quam posteà Ieremias literis mandauit, inter quem & Esaiam multi anni interfluxerunt. Est igitur historia hæc: Euersa Hierosolyma à Babyloniis præpositus est iis, qui in Iudæa remanserant, Godolias. Quo dolosè interfecto timuerunt Iudæi regem Babylonis, & interrogauerunt Ieremiam quid facerent: quibus Ieremias respondit, vt quiescerent, & in terra manerent. Nam si in Ægyptum descenderent, scirent se esse interficiendos. At Iudæi timentes ne Chaldæi venirent cõsque occiderẽt, aut in Chaldæam transferrent, noluerunt credere vaticinio Ieremiæ, imò verbis Dei, qui F per Ieremiam loquebatur, & ingressi sunt Ægyptum, vbi perierunt. Habes hanc historiam capite quadragesimo primo Ieremiæ, & quadragesimosecundo, & quadragesimotertio. Eam ob causam hîc ab Esaia appellantur filij desertores, & præuaricatores, qui derelicto diuino consilio, quod acceperant à Ieremia, suum appetitum secuti sunt, & orsi sunt telam non per Spiritum Dei, qui eis in ore diuini vatis sonabat, sed suis antiquis sceleribus hanc inobedientiam & contemptionem addiderunt, vt in Ægyptum descenderent. Sunt qui hanc vaticinationem contra decem tribus in Samaria scriptam esse existiment, quæ ab Ægyptiis auxilia postulantes captæ sunt ab Assyriis. Cæterùm illud est hoc in loco aduertendum, non dixisse Esaiam. Vt eatis in Ægyptum, sed *vt descendatis.* Ægyptus enim mundus est, ad quem ire est descendere, & à quo fugere est in sublime efferri. Ideò commemorant diuinæ literæ prohibuisse Deum Isaac ne Gen. 26. descenderet in Ægyptum.

d *Et os meum non interrogastis.*] Hoc est, me non consuluistis. Septuaginta habent: *Et me non interrogastis.* Eam ob causam Iudæi grauiter errauerunt, quia non

A postularunt à Domino, vt eos doceret quid facere deberent, sed proprio indicio innixi in Ægyptum descendereot. In libro Iosue capite nono refert scriptura Hæbræos fuisse deceptos à Gabaonitis, & os Domini non interrogasse. Ideò in errorem inciderunt, quia à Domino Deo consilium non postularunt. Qui præsulem electuri sunt, interrogent os Domini, eúmque constituant, quem Deus eos docuerit, iuxta id quod dicitur in Deuteronomio: *enim constitues, quem* Deut. 7. *Dominus Deus tuus elegerit.* Vnde Sancti Apostoli volentes eligere vnum loco Iudæ, Deum orauerunt, & orantes dixerunt: Tu Domine qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus vnum, vt narrat in Actis diuus Lucas. Vel sic: *Os meum*, hoc est Act. 1. Prophetam, *non interrogastis*. Propheta enim os Domini appellatur, iuxta id quod Propheta dicit in Psalmo: Psal. 44. *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis*, hoc est, Dei qui loquitur per os meum. Et noster Esaias capite trigesimoquarto. *Quod ex ore meo procedit*, inquit, *ille mandauit*, nimirum Deus. Si hoc quod in præsenti Propheta ait de decem tribubus in Samaria habitantibus intelligitur, facilis est interpretatio. Sed si de duabus tribubus Hierosolymæ commorantibus intelligi dicamus, tunc occurrit quæstio non facilis.

B Quomodo enim cohærebunt vaticinia Esaiæ & Ieremiæ, cùm Esaias dicat Hebræos non quæsiuisse à Deo consilium, nec os eius interrogasse: Ieremias autem asserat, eos ab ipso Ieremia consilium postulasse, Deúmque, qui in Ieremia loquebatur, consuluisse? Huic dubitationi possumus respondere, idem esse non petere consilium ac datum contemnere. Nolebant Iudæi instrui Ieremiæ consilio, nec illud ab eo ex animo petierunt: decreuerant enim se in Ægyptum cõferre, sed eum interrogarunt, vt possent, quid ipse sentiret, explorare.

e *Sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in vmbra Aegypti.*] Aspicis quantùm noceat confidere in fortitudine & auxilio principum terræ, & in fauore humano contempto diuino. Aduerte, hominum fauores, opes, & potẽtiam vmbram Ægypti appellari. Vt enim nihil est fugacius vmbra, nihil inconstantius: sic res humanæ nihil habent soli- Simile. ditatis, nihil perpetuitatis, nihil firmitudinis. Cur igitur quæris, & ardenter concupiscis res mobilissimas, meras vmbras, quę tibi pariant confusionem & ignominiam? Si quidam homo ardenti siti æstuaret, & re- Simile. licto pulchro fonte emittenti fistulis aureis abundan-

C tiam gelidarum & excellentium aquarum, ad fontis & aquarum vmbram se conuerteret, eámque amplecteretur, vt ex ea biberet, & sitim sedaret, nónne amens & stolidus censeretur? Quis dubitat? Quemadmodum si fame laborans, polchra poma in arbore pendentia contemneret, ad eorúmque fallacem vmbram confugeret. quantò igitur amentior & insanior iudicandus est ille, qui relicto vero Deo, qui est summa illa ac sempiterna substantia, quæ sola satiare potest, inquirit mundi potentiam, fauorem, & diuitias, fugaces vmbras nullã animi famem nec sitim extinguentes, in illísque totam mentem, curam & cogitationem figit & collocat? Quæramus igitur Deum toto animo, humanóque auxilio nequaquam fida- Ierem. 17. mus. *Maledictus enim vir*, vt ait Ieremias, *qui confidit* Psal. 145. *in homine, & ponit carnem brachium suum.* Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo: *Nolite confidere in principibus, & in filiis hominum, in quibus non est salus.* Id experti sunt Iudæi, qui Deo contempto Pharaonis auxilio nitebantur. Venit enim Nabuchodonosor in Iudæam, cùm audiuit mortuum esse Godoliam, descenditque in Ægyptum, quam expugnauit, & Iudæos, qui ibi erant, interfecit, & ita eos fefellit spes sua. Nam vbi vitam & securitatem inuenire putabant, ibi

D acerbissimam mortem, & turbulentissimam tempestatem inuenerunt. Tales sunt omnes, qui relicta terra promissionis, relicta religione, ad Ægyptum & Pharaonem, hoc est ad mundum, & diabolum confugiunt, & neglecto spiritu carni obtemperant.

f *In Taphnis.*] Taphnis & Hanis sunt duæ ciuitates celebres in Ægypto. Sunt tamen qui dicant, Hanem esse vltra Ægyptum.

g *Onus iumentorum austri.*] Id est, dura Prophetia aduersus Iudæos, qui in australi parte siti erant eremo confines, qui Ieremiæ non credentes in Ægyptum descenderunt. Hos vocat iumenta, iuxta id quod dicitur in Psalmo: *Homo cum in honore esset, non intellexit,* Psal. 48. *comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis*, Potest hoc sic explanari: Sequitur Prophetia, quæ loquitur de bestiis, quæ vagantur in australi parte, hoc est, in eremo, & itinere, quo ex Iudæa itur ad Ægyptum, in quas incident Iudæi ad Ægyptum descendentes.

h *In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo, ex eis vipera & regulus volans.*] In vasta illa solitudine, qua Iudæi ibant ad Ægyptum, erant immanes beluæ, leones & leænæ, & ex illis locis egrediebantur vipera, & regulus volans, hoc est, serpens ignitus, qui saltu & E volatu irruebat in Iudæos ferentes diuitias suas super humeros iumentorum, quando se in Ægyptum conferebant. Hæ sunt bestiæ de quibus dixerat: *Onus iumentorum austri.* Sunt qui per leonem & leænam intelligant ipsos Iudæos, quos appellauerat Propheta paulò ante *iumenta austri*. Est igitur sensus: In eremo illius regionis australis erunt Iudæi euntes in Ægyptum, ex quibus Iudæis generati sunt illi, quibus posteà Ioannes Baptista dicebat: *Progenies viperarum quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira?* Nec est nouum Matt. 3. b populum Iudæorum leonem & leænam appellari, cùm in libro Numerorum ita dicat Balaam: *Ecce po-* Num. 23. *pulus vt leæna consurget, & quasi leo erigetur.* Qua de re poteris videre Ezechielem cap. 19. & Sophoniam tertio.

i *Ideò clamaui super hoc, superbia tantum est, quiesce.*] Cùm ego mente aspiciam Ægyptum non posse populo Iudaico opem ferre, clamo illi, vt quiescat, ne ad Ægyptum descendat. Nam Ægyptus superbia mera est, inflatur enim non habens vires.

k *Nunc ingressus scribe ei super buxum.*) Verba sunt Dei. Tu ô Esaia ingredere ad Iudæos, & scribe illis in tabulis buxi ligni solidi & durabilis sui excidij vaticinationem, vt sit in perpetuum testimonium. Est an- F tem buxus arbor perpetua coma virens, habens fol a instar myrti, & lignum firmum, longóque tempore permanens.

l *Qui dicunt videntibus, nolite videre.*) Per videntes intelliguntur Prophetæ, vt poteris videre primo Regum cap. 9. & 2. Paralipomenon 16. qua de re alibi disseruimus. Dicebant Iudæi Prophetis, ne illis recta, sed iocunda vaticinarentur: ideò subdit ea, quæ sequuntur.

n *Loquimini nobis placentia.*) Loquimini ea. quæ nobis placere senseritis, & vaticinamini nobis falsa. Aspice perditissimorum hominum corruptelam & cæcitatem. Talis erat Achab, qui interroganti Iosaphat vtrum esset aliquis propheta Domini, qui veritatem prædiceret, hæc verba respondit: *Remansit vir vnus, per* 3. Reg. 22 *quem possumus interrogare Dominum, sed ego odi eum, quia non prophetat mihi bonum, sed malum.* Et paulò pòst refert scriptura eundem regem iratum vaticinio Prophetæ eum in carcerem coniecisse, vbi pane afflictionis, & aqua angustiæ sustentaretur. Et Asa alium Pro- 2. Par. 16. phetam illi veritatem dicentem in carcerem relegauit. Vtinam hodie nemo esset qui veritatem audire refugeret. At videtur hoc esse tempus illud, de quo

A dicebat diuus Paulus in epistola ad Timotheum: *Erit enim tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.* Hi concionatores sunt similes vexillo in summitate mali nauis constituto, quod cum vento mouetur & mutatur. Sic illi auditorum voluntatem sequuntur, præsertim principum, & eò tendunt, quò principes propensi sunt. Vt enim heliotropium herba circumagitur cum sole, sic illi cũ principũ voluntate- D

Simile.

Simile.

n *Auferte à me viam.*) Relinquite hanc viam vaticinandi, declinate à semita, qua ambulatis. Ne nominetis nobis sanctum Israelis.

o *Propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens:*) Id est, Vt pars muri minans ruinam repente cadit, & secum magnam muri partem trahit, sic iniquitas vestra & fiducia, quàm in hominibus posuitis, erit in causa, vt vos breui ruatis.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XXIX.

z Et ordiremini telam.] *In Hebræo est,* ולנסך מסכה *ve-linsoc massecah. Prima dictio est verbum* נסך *nasac, quod præter alia significat abscondere, ideo potest hic locus ita verti:* Et absconderent secretum, *vel vt se absconderent:* sub alio præsidio, *vt sit sensus: Væ illis qui volunt sub Aegypti tutela abscondi potius quàm ad meipsum confugere, Sed quoniam verbum hoc* נסך *nasac, significat constituere, potest hic ad principis electionem referri, vt in secundo Psalmo,* Ego autem constitutus sum rex. *Hinc quidam Hebræus sic hunc locum interpretatur,* Væ filij desertores, dicit Dominus, vt ponerent super se principes non secundum voluntatem meam. *Vbi vides regem & præsulem eligere iniustum & ineptum, esse ordiri telam aduersus Deum. Huiusmodi præsules principatum appellat posteà Esaias frenum erroris.* E

B

Quoniam [a] subitò dum non speratur veniet contritio eius, & comminuetur, sicut conteritur lagena figuli contritione perualida, & non inuenietur de fragmentis eius testa, in qua portetur igniculus de incendio, aut hauriatur parum aquæ de fouea, quia hæc dicit Dominus Deus Israel. [b] Si reuertamini & quiescatis, salui eritis. [c] In silentio & spe erit fortitudo vestra. Et noluistis, & dixistis: Nequaquam, sed ad equos fugiemus. Ideò fugietis. [d] Et super veloces ascendemus. Ideò velociores erunt, qui persequentur vos. Mille homines à facie terroris vnius, & à facie terroris quinque fugietis, [e] donec relinquamini quasi malus nauis in vertice montis, & quasi signum super collem. [f] Propterea expectat Dominus, vt misereatur vestri, & ideò exaltabitur parcens vobis, quia Deus iudicij Dominus. Beati omnes qui expectant eum. [g] Populus enim Sion habitabit in Hierusalem. Plorans nequaquam plorabis, miserans miserebitur tui. Ad vocem clamoris tui statim vt audierit, respondebit tibi. [h] Et dabit tibi Dominus panem arctum, & aquam breuem, & non faciet auolare à te vltra doctorem tuum, & erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, & aures tuæ audient verbum post tergum monentis. Hæc est via, ambulate in ea, & non declinetis nec ad dexteram neque ad sinistram. [i] Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui, & vestimentum conflatilis auri tui, & disperges ea, sicut immunditiam menstruatæ. Egredere dices ei.
C Et dabitur pluuia semini tuo, vbicunque seminaueris in terra, & panis frugum terræ erit F
vberrimus & pinguis. Pascetur in possessione tua in die illo agnus spatiosè, & tauri tui, & pulli asinorum, qui operantur terram [k] commistum migma comedent, sicut in area ventilatum est. Et erunt [l] super omnem montem excelsum, & super omnem collem eleuatum riui currentium aquarum in die interfectionis multorum, cùm ceciderint turres. [m] Et erit lux lunæ sicut lux solis, & lux solis erit septempliciter sicut lux septem dierum, [n] in die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui, & percussuram plagæ eius sanauerit. [o] Ecce [t] nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum. Labia eius repleta sunt indignatione, & lingua eius quasi ignis deuorans. [p] Spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli, ad perdendas gentes in nihilum, & [q] frenum erroris, quod erat in maxillis populorum. [r] Canticum erit vobis, [s] sicut vox sanctificatæ solennitatis, & lætitia cordis sicut qui pergit cum tibia, [t] vt intret in montem Domini ad fortem Israel. [v] Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ, & terrorem brachij sui ostendet in comminatione furoris, & flamma ignis deuorantis. Allidet in turbine & in lapide grandinis. A voce enim Domini pauebit Assur virga percussus, & [x] erit transitus virgæ fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum, & tympanis & citharis [y] in bellis præcipuis expugnabit eos. [z] Præparata est enim ab heri Tophet à rege præparata, profunda & dilatata. Nutrimenta eius ignis, & ligna multa, flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.

EXPLANATIO.

a *Quoniam subitò dum non speratur.*] Describit pœnam contemnentium verbum Dei, & sperantium in humano auxilio. Sensus est: Ita contereminì, sicut hydria figuli, quando in minuta frusta comminuitur.
b *Si reuertamini.*] Nempe à voluntate vestra, & quiescatis in terra promissionis, non peribitis.
c *In silentio & spe erit fortitudo vestra.*] Vide in quo sit iustorum fortitudo, in tranquillitate & fiducia in Deo ex animi puritate & charitate perfecta. In Psalmo 36. vbi communis versio habet: *Subditus esto Domino, & ora eum*, habent alij: *Sile Domino, & expecta eum.* Ita enim potest verti ex Hebraico. Acsi diceret: Esto animo tranquillo, Deoque obedienti, & pone totam tuam spem in Domino, & saluus eris.
d *Et super veloces ascendemus.*] Nos, dicebant Iudæi, ascendemus super equos celeres, vt possimus in Ægyptum fugere. Quibus Deus ait hoc illis non esse profuturum: imò eam ob causam fore Babylonios velociores.
e *Donec relinquamini quasi malus nauis in vertice montis.*] Quando nauis aliqua frangitur in mari, & ad
B rupem in alto absconditam allidit, tunc eleuatur malus nauis ab illis nautis, qui euaserunt, ibi in terra in aliquo monte, vt eum videntes ij, qui postea ea parte nauigauerint, intelligant esse illic rupem in mari absconditam, aut periculum aliud, & caueant. Sic vos ô Iudæi peribitis in Ægypto, & à Babyloniis interficiemini. Seruabuntur tamen nonnulli pauci, qui erunt velut signum nauis fractæ, hoc est, populi euersi, vt deinceps cæteri homines tale signum aspicientes, declinent vestram superbiam & inobedientiam, in Deóque fidant, nec velint in solo humano præsidio spem suam collocare.
f *Propterea expectat Dominus vt misereatur vestri.*] Fuerunt Iudæi captiui: sed non statim perdidit eos Deus, sed expectauit, vt eorum misereretur. Nam postea tempore Cyri reuersi sunt à Babylone in terram suam.
g *Populus enim Sion habitabit in Hierusalem.*] Iudæi post Babylonis captiuitatem reuertentur Hierosolymam, vbi habitabunt. Et tu populo Iudaice qui in captiuitate lachrymas fundes, recipe animum, quia veniet tempus, quando non plorabis.
h *Et dabit tibi panem arctum & aquam breuem.*] Dabit
C tibi Deus id, quod tu petieris. Non petes autem rerum superabundantiam & vanitates, sed necessarium & honestum alimentum.
i *Et contaminabis laminas sculptilium, &c.*] Comminues idola tua argentea & aurea, & vsque adeò ea immunda iudicabis, vt cum menstruo mulieris immundæ ea compares. Et dices idolo tuo. *Egredere de templo.* Et tunc dabit tibi Deus magnam bonorum copiam & abundantiam.
k *Et commistum migma comedent, sicut in area ventilatum est.*] Tanta erit frugum copia, vt iumenta comedant migma sine paleis, repurgatum & purum, sicut in area mundatum est, quod migma anteà solebant mistum cum palea comedere. Migma est pabulum iumentorum, quod nonnulli auenam vocant, alij farraginem. Cæterùm totum hoc ab illo loco: *Populus Sion habitabit in Hierusalem*, vsque ad finem capitis, potest referri ad Christi aduentum. Tunc enim liberatus est populus, qui per peccatum fuerat captiuus, & habitauit Hierosolymæ, Hoc est, in ecclesia, quæ est visio pacis, quam Christus suis reliquit. Et id quod dicitur, *plorans nequaquam plorabis*, hunc habet sensum: quamuis affligaris ô Christiane, & pro Christo cruciens, plúsque lachrymas fundas, intus tamen in Spiritu senties diuinam quandam consolationem, & pro lachrymis vitam æternam consequeris, iuxta illam Christi sententiam: *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* Et ita plorans foris, intus non plorabis. Matt 5.
Et plorans in hac vita, in altera gaudebis. Vbi vides non promittere Deum daturum suis dilectis mundi voluptates: sed lachrymas & afflictiones. Ideò sequitur: *Et dabit tibi Dominus panem arctum, & aquam breuem*, quia suis dilectis tribuit Deus paupertatem: qua cœlestes diuitias consequantur. *Beati* enim sunt *pauperes Spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Et Matt 5.
id quod Christus promittit daturum se in aduentu suo frugum abundantiam, intelligitur de spirituali alimento quod Christus suis tribuit abundanter. Cætera, quæ in hoc capite continentur, spiritualem habent intellectum.
l *Et erunt super omnem montem excelsum.*] Hoc referunt nonnulli ad tempus post captiuitatem Babylonicam, quando Iudæi fuerunt in Iudæam reuersi. Et per diem interfectionis cùm ceciderint turres, intelligunt euersionem Babylonis per Cyrum. Alij existimant hoc referendum esse ad victoriam, quam Iudæi E
de Sennacheribo reportarunt, & ad cladem illam admirabilem, quæ fuit in exercitu Assyriorum. Per turres fortes intelligunt Sennacheribum, cæterósque principes & magnates. Et tunc erit sensus: Cùm tibi Deus victoriam tribuerit, dabit tibi omnium frugum tam vberem copiam, vt montium vertices, qui solent esse aridi & infrogiferi, sint præ copia pluuiæ feraces. Potest totum hoc, vt dixi, ad Christi aduentū referri: & tunc per aquas intelligitur gratia, & dona Spiritus sancti, quorum vt abundantiam significaret dixit non solùm aquam esse in vallibus, sed etiam in montibus & collibus. Per diem interfectionis multorum, cùm ceciderint turres, intelligitur euersio Hierosolymæ per Titum, quo tempore feruor charitatis Christianorum vigebat.
m *Et erit lux lunæ sicut lux solis.*] Hoc est, magna erit illo tempore lætitia. Tunc enim Israelitis lux splendidissima fulgebit. Vsque adeò erit admirabile gaudium, vt cœlestia corpora gaudere & gratulari videantur.
n *In die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui.*) Cùm Christus hominum vulnera curauit. Ille enim est Luc. 10.
F Samaritanus ille, qui hominem saucium, qui à Hierusalem descéderat in Iericho, & in manus latronum inciderat, curauit. Sunt qui hoc referunt ad cœlestem Hierosolymam, vbi nullus erit dolor, & illud de claritate solis & lunæ, dicunt futurum esse post finem mundi. Iudæi hoc referunt ad corpoream liberationem à Chaldæis, aut à Sennacheribo.
o *Ecce nomen Domini venit de longinquo.*) Hoc est, de Persia & Media. Inde enim venerunt Darius & Cyrus, qui Babylonem euerterunt, & Iudæos in libertatem pristinam reuocarunt. Vel sic: Ecce Dominus veniet de cœlo, vt occidat exercitum Sennacheribi. Id est, mittet angelum suum, qui exercitum euertat. Potest hoc ita explanari: Ecce Dominus Deus veniet post multum temporis: Assumet humanam carnem, & euertet scelerators: Eius aduentu peribunt peccatores, hoc est, desinent esse peccatores, & iustificabuntur. Peribunt non quatenus homines, sed quatenus peccatores. Ita intelligitur id quod dicitur in Psal. 9.
Psalmo: *Increpasti Gentes, & periit impius.* Acsi dicat, Tu Domine per te, & per Apostolos tuos increpast peccatores idola colentes, & perieruot eorum peccata, ita vt iam non appellentur idololatræ, sed Christiani. Quod volens Propheta explicare subiungit:

Et nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi. Potest hic Esaiæ locus exponi de aduentu Christi ad iudicium.

p *Et spiritus eius velut torrens inundans vsque ad medium colli.*) Comparat iram Dei torrenti inundanti magno impetu, & iam ad guttur accedenti. Poteris per spiritum Dei intelligere angelum, quem Deus misit, vt Assyrios perderet.

q *Et frenum erroris quod erat in maxillis populorum.*) Perdet Deus dominium & principatum tyrãnorum, non quo ipsi regunt, sed quo subiectus attrahunt ad perniciem. Huiusmodi sunt principes & prę́sules, qui blanditiis aut minis contendunt, vt sibi in rebus iniustis diuinæque legi repugnantibus obediant subditi. Talis principatus appellatur hîc frenum erroris. Non enim debet subditus in iis rebus obedire, quæ diuinæ voluntati contradicunt. Oportet enim obedire Deo magis quàm hominibus, vt dicebant Apostoli Actorum quinto. Vel sic: Princeps frenum habet, quo subditos regere & moderari debet, & habenas in manu, qoas aliquando laxare conuenit, aliquando restringere & contrahere. Eos qui sese vitiis dedunt, cohibere debet, & in gyrum rationis ducere, ne appetitum sequentes, viam excidij & vastitatis percurrant: B illis verò qui recta faciunt, & rationem docem sequuntur, habenas laxare debet, illis faoere, ne à virtutum cursu desistant. At quando princeps siue præsul improbis fauet, eisqoe laxat habenas, iustos verò opprimit & affligit, eisque virtutis actiones prohibet, grauiter errat, & tale regimen frenum erroris nuncupatur. Comparatur præsul equiti, qui habenis equum moderatur & domat, equus est populus, siue ipsa dignitas. Et ita interpretatur Diuus Gregorius psalmum illum: *Dormitauerunt qui ascenderunt equos.* Psal. 75. Eccle. 10. Et id qood ait Salomon in Ecclesiaste: *Vidi seruos in equis, & principes ambulantes quasi seruos super terram:* Deplorat iis verbis Salomon mundi iniustitiam & cęcitatem, qui sceleratos homines ad dignitates euehit, iustus verò deprimit & affligit. Vbi per equos populum, aut dignitatem & principatum intelligit, per principes, iustos, qui seipsos regunt, & super appetitum suum principatum tenent, per seruos verò, Ioan. 8. peccatores, iuxta illud: *Qui facit peccatum, seruus est peccati.*

r *Canticum erit vobis.*) Efferemini gaudio, canetis præ lætitia, quemadmodum in festis & solennitatibus.

s *Sicut vox sanctificata solennitatis.*) Fortasse scribendum est, C *sicut nox*, & ita habent noonulli codices. Ex Hebræo sic possunt hæc verba transferri: *Canticum erit vobis noctis preparandi escam.* Qoæ verba hunc habent sensum: Cantabitis tunc, quemadmodum solent cantare ea nocte, qua præparatur hostia, quæ est orta luce immolanda: solebant enim Hebræi immolare hostias manè, & eam noctem præcedentem cantionibus transigere. Hebræi dicunt exercitum Sennacheribi fuisse nocte Paschæ occisum. Id quod fauet eorum interpretationi, qui hoc de Sennacheribo exponunt. Pagninus vertit: *Sicut in nocte, &c.*

t *Vt intret in montem Domini.*) Id est, in templum D quod situm est in monte Sione.

v *Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ.*) Per hanc vocem intelligunt nonnulli tonitruum, quod pręcessit cladem exercitus Sennacheribi: & per flammam ignis deuorãtis igoem, quo combustus est exercitus. Et dicunt fuisse nocte illa nimbum & grandinem, quibus rebus voluit Deus iram suam ostendere, & Sennacheribum terrere. Ideò seqoitur: *A voce enim Domini pauebit Assur percussus virga*, hoc est, diuina iustitia punitus.

x *Et erit transitus virgæ fundatus.*] Percutietur Sennacheribus grauiter, non leui ictu & flagello, sed duro, & fundato vapulabit. Et hanc virgam requiescere faciet Dominus super Sennacheribum, hoc est, non statim eum desinet, sed in percussione permanebit. Et erit hæc clades Assyriorum in tympanis & citharis, hoc est, in die Paschæ, quando iis instrumentis vti suleot. Vel per hæc musica instrumenta intelligitor lætitia, qua omnes afficiebantur interitu Assyriorum, ob eorum superbiam & immanitatem.

y *In bellis præcipuis expugnabis eos.* Quamois Assyrij in bellis paruis vicerunt, tamen in bellis magnis expugnati sunt. Vel præcipua bella ea appellat, quæ E Dei virtute geruntur.

z *Præparata est enim ab heri Tophet à rege præparata*) Describit Propheta infernum damnatorum, & dicit illuc deiiciendus esse Assyrios. Vbi aspicis impios esse æternis cruciatibus puniendos. Tophet erat locus propè Hierosolymam in valle filiorum Ennon, quò cadauera & alia immunda proiiciebantur. Sed hîc non de eo loco agit Esaias, quoniam non in eo sepultus est Sennacheribus, vt literæ apertè indicant, & nos alibi ostendimus. Pręterea hæc quæ hîc de Tophet dicuntur, locu illi, qui est prope Hierosolymam, conuenire non possunt, sed inferno pro quo hîc accipitur, & de quo Esaias in præsenti loquitur. Ait igitur Propheta hunc locum esse præparatum à rege, Suprà. hoc est, à Deo, *ab heri*, hoc est, ab initio mundi, & esse profundum, & capacissimom, iuxta id quod suprà dixerat. *Dilatauit infernus animam suam.* Præterea dicit esse igneum, significans damnatorum cruciatus, & æternum, quia Deus accẽdit flatu soo pyrã, quemadmodum ignis sulphure iniecto ardet & alitur. Cæterùm tutum hoc potest referri ad diem vltimi iudicij, quando Christus venturus est iudicatum viuos, & mortous. Et finito iudicio pij ac iusti cantabunt, & F æterna voluptate perfundentur, improbi verò in cæcas & æternas tenebras, & in ignem inextinguibilem relegabuntur. Expende literam huius capitis, & fortasse approbabis maximè hanc sententiam. Id quod hîc dicitur: *Ardens furor eius, &c.* fuerat iam à Dauide prædictum in Psalmo: *Deus manifestè veniet, Deus noster* Psal. 49. *& non silebit. Ignis in conspectu eius ardebit, & in circuitu eius tempestas valida.* Quæ quidem de secondo Christi aduentu dicuntur, quanquam possint ad primum etiam referri. Per Assur intelligitur diabolus, & cæteri impij, qui sunt in æternum cruciandi.

ANNOTATIO.

1 Ecce nomen Domini venit de longinquo.] *Septuaginta habent*: Ecce nomen Domini venit post tempus multum. *Quod de Christo intelligitur. Thargum habet ita*: Ecce nomen Domini reuelatum, quemadmodum vaticinati sunt Prophetæ, qui fuerunt ab initio. *Acsi Esaias ostenderet Christum, & diceret: Ecce Christum: Hic est ille, quem diuini vates multò antè venturum esse prædixerant.* Pro de longinquo in *Hebraico est* ממרחק *memmerchak, quod ad verbum potest verti de longinquitate.*

2 Tophet à rege præparata.] *Pagninus habet*, Tophet etiam ipsi regi præparata est. *Quidam per hunc regem, cui Deus infernum parauit, intelligunt Sennacheribum. Ego existimo esse diabolum, de quo ait Christus apud Matt. 25.* Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabulo, & angelis eius. *Per regem igitur mundi intelligitur diabolus, quem Christus apud Ioann. 12. principem huius mundi vocat, cui Deus infernum parauit.*

AROV-

A D

Argumentum capitis XXXI.

Deplorat Esaias eorum Iudæorum calamitatem, qui relicto vero Deo ad Aegypti præsidium confugiebant. Describit Sennacheribi interitum, & ad fiduciam in Deo collocandam exhortatur. Est idem ferè argumentum cum superiore.

CAPVT XXXI.

VÆ qui descendunt in Aegyptum ad auxilium, in equis sperantes, [b] & habentes fiduciam super quadrigis, quia multæ sunt: & super equitibus, quia prævalidi nimis, & non sunt confisi super sanctum Israel, [c] & Dominum non requisierunt. Ipse autem sapiens adduxit malum, [d] & verba sua non abstulit. Et consurget contra domum pessimorum, & contra auxilium operantium iniquitatē. Ægyptus homo & non Deus, & equi eorum caro & non spiritus. Et Dominus inclinabit manum suam, & corruet auxiliator & cadet, cui præstatur auxilium, simúlque omnes consumentur, quia hæc dicit Dominus ad me: [e] Quomodo si rugiat leo, & catulus leonis super prædam suam, cùm corruerit ei multitudo pastorum, à voce eorum non formidabit, & à multitudine eorum nō pauebit, sic descendet Dominus exercituum, vt prælietur super montem Sion, & super collem eius. Sicut aues volantes, sic proteget Dominus exercitum Israel, protegens & liberans, transiēs & saluans. [f] Conuertimini sicut in profundum recesseratis filij Israel. [g] In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui, & idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestræ in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum, & [h] fugiet non à facie gladij, [i] & iuuenes eius vectigales erunt, [k] & fortitudo eius à terrore transibit, & pauebunt fugientes principes eius. Dixit Dominus, [l] cuius ignis est in Sion, & caminus eius in B Hierusalem. E

EXPLANATIO.

a *Væ qui descendunt in Aegyptum.*] Capite præcedenti hortatus fuit Propheta Iudæos, ne descenderēt in Aegyptum. Et quoniam præuiderat, eos descensuros esse, plangit eorum excidium & vastitatem.

b *Habentes fiduciam super quadrigis.*] Deberent Iudæi ad memoriam reuocare, quàm parum hæc omnia Ægyptijs profuissent, quando ipsos Iudæos persequentes, fuerunt in mari Rubro mirabiliter submersi. Deberéntque dicere cum Dauide: *Hi in curribus & hi in equis, nos autem in nomine Domini sperabimus.*

Exod. 14. c *Et Dominum non requisierunt.*] Animo, non verbis ostendebant se velle diuinum consilium sectari.

Psal. 19. d *Et verba sua non abstulit.*] Id est, Deus, qui omnia scit, Iudæos afflixit, & id quod dixerat esse illis facturum, non reuocauit, sed compleuit ea, quæ per Prophetas fuerat comminatus.

C e *Quomodo si rugiat leo.*] Sensus est: Vt leo esuriens & prædam lacerās non terretur à pastoribus, sic Deus intrepidè præliabitur super mōtem Sion pro populo suo. Et vt aues, vt pullos suos protegant, volitāt super nidos suos, & rostro ac vnguibus contra alias aues Simile. fortiter pugnant, sic Deus defendet Hierosolymam aduersus inimicos suos. Alludit ad cladem Assyriorū prope Hierosolymam, quando Deus Iudæos eripuit, & Sennacheribi exercitum vna nocte per angelum suum interfecit. Comparat Propheta Deū leoni propter fortitudinem, & regium principatum super aliā animalia. Ita eum Diuus Ioannes appellat in Apocalypsi, dicens: *Vicit leo de tribu Iuda.* Comparat eū quoq; Apoc. 5. aui propter velocitatem. Et ipse Christus apud Matthæum ait: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina* Matt. 23. *congregat pullos suos sub alas, & noluisti.* In Deutero- Deut 32. nomio dicitur de Deo: *Expandit alas suas, & assumpsit eum, atque portauit in humeris suis.* Apud hunc eundem Supra c. Prophetam capite decimo minatus fuerat rex Assyriorum perditurum se esse nidum cum pullis. At Dominus modò promittit defensurum se, esse eundem nidum, ipsum autem regem perditurum.

f *Conuertimini filij Israel.*] Hortatur Iudæos, vt ab infidelitate, & profunda voragine vitiorum exeant, & ad Deum conuertantur.

g *In die enim illa abiiciet vir idola argenti sui.*] Euerso Sennacheribo post admirabilem illam victoriam, quam de eo Iudæi non humano, sed diuino præsidio adepti sunt, repudiarunt idola, séque ad veram Dei religionem reuocarunt. Nonnulli referunt hoc ad tempus post reditum à Babylonica captiuitate.

h *Et fugiet non à facie gladij.*] Nimirum humani, sed à facie angeli exercitum suum occidentis. Aufugit Sennacheribus cum paucis, séque contulit in terram suam, vbi fuit à filiis suis interfectus.

i *Et iuuenes eius vectigales erunt.*] Famuli Sennacheribi erunt subditi Persis & Medis, illísque vectigal & tributum soluent.

k *Et fortitudo eius à terrore transibit.*] Sennacheribi F fortitudo deficiet ob terrorem angeli stragem inferētis. Et magnates cum eo fugientes eitam terrebūtur. Traduntq; Hebræi decem solùm cum rege se in fugam coniecisse omnibus aliis interfectis.

l *Cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalem.*] Per ignem hunc intellige eum qui erat Hierosolymæ in altari, in quo victimæ cremabantur, quem Dominus in Leuitico præcipiebat, vt semper in altari suo arderet. Poterit hoc sic explanari: Hæc dicit Deus, qui habet ignem ad inimicos suos consumendos. Leuit. 6. Vel per ignem Sionis Hierosolymæ intellige amorem & charitatem in Ecclesia quę, vt alibi ostendimus, & Sion & Hierosolyma nuncupatur. Hic est ignis ille, de quo Deus dicebat in Leuitico: *Si obtuleris munus primitiarum frugum tuarum Domino de spicis adhuc virentibus, torrebis igne.* Spicę sunt actiones, paleæ Leuit. 6. autem solū verba. Nō loquitur hic Deus de obla- figura. tione palearum, sed spicarum: non enim solum verba quærit à nobis Deus, sed opera: ea autem debent esse igne charitatis incensa. Non vult hic spicas virentes, sed torridas, absque mūdi quisquiliis. Actiones enim absque amore & charitate ad vitam æternam nō pro-

A sunt, iuxta id quod ait diuus Paulus: *Si linguis hominum loquar & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens.* (1. Cor. 13.) Et statim subiungit multa, ostendens nulla opera ab eo, qui est sine charitate, confecta, ad cœlestem beatitudinem prodesse. Vt enim cymbalum tinniens omnes ad templum & Ecclesiam vocat, ipsum autem illuc non egreditur, (similitudo.) sic ille, qui de virtute differit, ea autem caret, qui præclarè loquitur, sed malè agit, alios ad excellentes virtutis actiones hortatur, vbi est veræ laudis domicilium, illuc autem ipse non vult introire, sed omnibus veræ dignitatis ornamentis nudatus in summa ignominia versatur. Vt igitur actiones sint meritoriæ, oportet eas esse cum amore coniunctas, & igne charitatis inflammatas. Hic est ignis ille, quem Dominus in altari suo, hoc est, in anima nostra semper ardere præcipiebat: de quo ipse ait apud Lucam: (Luca. 12.) *Ignem veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur?* Si Deum interroges quid attulit in mundum, respondebit tibi, amorem. Hoc enim est quod ait: *Ignem veni mittere in terram.* Si ab eo quæras quæ res eum attulit in mundum, respondebit fuisse amorem. Ait enim diuus Ioannes: (Ioan. 3.) *Sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret.* Si ab eo petas quid prædicauit, respondebit amorem. Ait enim, (Luc 13.) *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo & ex tota anima tua, &c. & proximum tuum sicut te ipsum.* Si ab eo scire velis quid in suo Testamento commendauit, respondebit, amorem, ita enim dicit: B *Hæc mando vobis vt diligatis inuicem.* Quid multa? si eum interroges, qui est, respondebit esse amorem: Ita enim ait eius Apostolus: (Ioan. 15.) *Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo,* (1 Ioan 4.) sine igne charitatis, ei qui est ipsa charitas, nemo gratus est. Cur Lutherani cæterique hæretici sacram scripturam tam falsò, tam impiè & deprauatè interpretantur, nisi quia carent hoc igne, in quo deberent purissimum aurum diuinarum literarum fundere & conflare? Ingredere aurificum officinas, videbis eos ex eodē auro pulchra ac diuersa monilia efficere, quoniam ita volt dominus auri. Sancti ac catholici doctores sunt aurifices, diuina scriptura est aurum, imò ipso auro multò pretiosior. D (Simile.) *Lex oris tui,* inquit Dauid loquens cum Deo, *super millia auri & argenti.* (Psal. 118.) Et filius eius Salomon in Prouerbiis: (Prou. 10.) *Posside sapientiam, quia auro melior est.* Ingredere doctorum officinas, inuenies eos admirabilia & elegantia monilia ex eodem auro sanctæ scripturæ miro artificio polire. Hieronymus efficit diuina sacraria & reliquiaria. Augustinus connectit catenam auream subtilissimam. Chrysostomus conflat aureos illos & preciosos canales, quibus eius incredibilis verborum elegantia, & sententiarum copia & amplitudo copiosissimè fluunt. Et eodem modo de cæteris doctoribus. Hinc fluit catholicarum interpretationum varietas. Quanquàm enim vna atque eadem est sacra scriptura, quanquam locus vnus à multis expositus sit idem, vult tamen Deus, vult Dominus scripturæ, vt varij doctores diuersi aurifices ex eodem auro diuersa aliquando, sed pia, & vera & catholica monilia conflent & perpoliant. Sed vt in nullam aurificis officinam introibis, in qua non inuenias ignis fornacem, vbi aurum fundatur & conflatur: nam aliter erit frigidum ferrum contundere, vt dicitur in Prouerbio, sic in animis sanctorum doctorum est quædam ignis fornax, quoddam amoris incendium, vbi conflant & seipsos, & suam doctrinam, sententias, & interpretationes. Vtinam diuinus spiritus animum meum afflet, in eóque hanc charitatis flammam incendat, in qua meas cogitationes, verba, & opera, & denique totum me ipsum conflet & fundat. E Hic est ignis ille admirabilis rubi, ad quem Deus accedere iussit Moysem, (Exod 3.) qui erat sacram ac diuinam legem scripturus, & quem modò Deus per Esaiam ait esse Hierosolymæ & in Sione, hoc est in sancta sua catholica & Apostolica Ecclesia, cuius vniuersalis pastor est, summus pontifex Romanus episcopus Christi vicarius, & successor diui Petri Apostolorum principis, super quem Christus Ecclesiam suam ædificauit.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in
CAPVT XXXI.

C 1 Væ qui descendunt in Ægyptum.] *Pro væ, est in Hebraico* הוי: *quæ dictio potest verti, Væ, vt sit interiectio cōminātis, quam rationem secutus est noster interpres: vel* heu, *vt sit interiectio dolentis, & plorantis. Id quod à nobis fuit alio in loco explanatum.*

2 Et iuuenes eius vectigales erunt.] *In Hebraico est:* Et iuuenes eius למס lamas, erunt. *Pagninus vertit:* Tributarij erunt. *Quod cum versione nostra in idem coincidit. Potest verti.* In liquefactionem erunt. *Acsi diceret: Cadent animis & terrore deficient, Huic interpretationi fauet Thargum ita habens:* Fortes eius in confractione erunt. *Septuaginta transtulerunt:* Superabuntur. *Illi enim qui in bello animo destituuntur & euanescunt, facilè superantur. Verbum est* מסס *quod significat euanescere, dissolutum esse, fugere, & interire: quam significationem sequuntur Septuaginta, & qui eos imitantur. Iosue 7. vbi nostra versio habet:* Pertimuitque cor populi, *poterat verti:* dissolutum est cor populi, *aut* liquefactum est, *idem enim verbum est in hoc & in illo loco. Potest etiam esse à dictione* מס, *quæ significat tributum, angariam, & censum, vt Threnorum primo:* Princeps prouinciarum facta est sub tributo. *Ad hanc significationem attendit noster interpres, quem secutus est. Pagninus cum aliis. Ab hac dictione, venit per adiectionem aspirationis Hebraicæ in fine* מסה *missah, quæ dictio significat sacrificium, & oblationem factam domino* F *superiori propter debitum munus personale, vt in Deuteronomio capite decimosexto:* Oblationem spontaneam manus tuæ, quam offeres iuxta benedictionem Dei tui. *Hoc nomen nostro sacrificio impositum retinemus nos Christiani, & ita appellatur à nobis missa, quod nomen nec Latinum est, neq; Græcum, sed Hebraicum. Vnde colliges Lutheranorum errorem asserentium missam non esse sacrificium, nec ita debere appellari, cum etiam hoc nomen missa ab ecclesia receptum & retentum, & ita à principio semper vsque adhuc appellatum, sacrificium & oblationem significet. Sed post Lutherum alij multò deteriores exstiterunt, qui non solum aiunt missam non esse sacrificium, sed, quod detestabilius est, ipsam missam, quæ est in Ecclesia ab Apostolorum tempore, quam sancti & antiqui patres celebrarunt, quæ semper fuit apud Christianos in summa veneratione, penitus negant, & irrident, idololatriámque vocant. O impietatem nefariam! O cæcitatem intolerabilem! ô obstinationem dignam gemitu, omnique lachrymarum abundantia.*

Argumentum capitis XXXII.

Describit Esaias regnum Ezechiæ iusti ac pij regis, & ex consequenti qualitate regni bene instituti. Sed cùm hæc literis mandaret, intuebatur mente Christi regnum, de quo præcipuè loquebatur. Prædicit infidelium Iudæorum excidium & calamitatem ob eorum in Christum nefariam impietatem, & incredibilem ingratitudinem, ipsiúsque Christi regni Euangelicam pacem & quietem.

CAPVT XXXII.

ECce[a] in iustitia regnabit rex, [b] & principes in iudicio præerunt. Et erit [c] vir sicut qui absconditur à vento, & celat se à tempestate, sicut riui aquarum in siti, & vmbra petræ prominentis in terra deserta. [d] Non caligabunt oculi videntium, & aures audientium diligenter auscultabunt, & cor stultorum intelliget scientiam, & lingua balborum velociter loquetur & planè. [e] Non vocabitur vltrà is qui insipiens est princeps, neque fraudulentus appellabitur maior. [f] Stultus enim fatua loquetur, & cor eius faciet iniquitatem, vt perficiat simulationem, [g] & loquatur ad Dominum fraudulenter, & vacuam faciat animam esurientis, & potum sitienti auferat, [h] fraudulenti vasa pessima sũt. Ipse enim cogitationes concinnabit ad perdendos mites in sermone mendacij, [i] cùm loqueretur pauper iudicium. Princeps verò ea quæ digna sunt principe cogitabit, & ipse super duces stabit.[i] Mulieres opulentæ surgite, & audite vocem meam, filiæ confidentes percipite auribus eloquium meum.[k] Post dies & annos vos conturbabimini confidentes. Consummata est enim vindemia, collectio vltrà non veniet. [l] Obstupescite opulentæ, conturbamini confidentes, exuite vos & confundimini, accingite lumbos vestros. Super vbera plã-

B gite, super regione desiderabili, super vinea fertili. [m] Super humum populi mei spinæ & vepres ascendent, quantò magis super omnes domos gaudij ciuitatis exultantis? [n] Domus enim dimissa est, multitudo vrbis relicta est, [o] tenebræ & palpatio factæ sunt super speluncas E

Sap. 18. f. vsque in æternum. Gaudium onagrorum pascua gregum, [p] donec effundatur super nos spiritus de excelso. [q] Et erit desertum in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur, [r] & habitabit in solitudine iudicium, & iustitia in Charmel sedebit. [s] Et erit opus iustitiæ pax, [t] & cultus iustitiæ silentium, securitas vsque in sempiternum. Et sedebit populus meus [u] in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta. [x] Grando autem in descẽsione saltus, & humilitate humiliabitur ciuitas.[y] Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bouis & asini.

EXPLANATIO.

a *Ecce in iustitia regnabit rex.*] Consolatur Propheta Iudæos, qui existimabant Ezechiam amissurum esse regnum, esséque à Sennacheribo superandum. Non ita erit, inquit, sed regnabit exercens iustitiam, eiusque regnum erit præclarè gubernatum. Sed hic rex,
C quem diuinus vates animo contemplabatur, Christus est, eiúsque regno, potius quàm Ezechiæ ea conueniunt, quæ hîc dicit Esaias. Est igitur Christus rex ille, qui in summa ac diuina iustitia regnat. Non enim est acceptor personarum, vt dicitur in libro secundo Paralipomenon, & diuus Paulus in Epistola ad Romanos 2. scripta testatur. Hic est rex ille, quem diuini vates prædixerunt Hierosolymæ & in Sione, hoc est, in Ecclesia Catholica esse regnaturum. Hunc diuino Spiritu afflatus Dauid inducit hoc pacto loquentem:
Psal. 2. *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius.* Quæ verba Dauidi congruere nequaquam possunt: sequitur enim statim: *Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuã, & possessionem tuam terminos terræ.* quæ verba fieri
Act 13. non potest vt conueniant Dauidi, sed Christo, de quo
Heb. 1. Paulus in actis Apostolorum, & in epistola ad He-
Psal. 73. bræos ea interpretatur. Hic est rex ille, de quo dicitur
Infrà 33. in Psalmo: *Rex noster ante secula operatus est salutem in me-*
Soph. 3. *dio terræ.* Et Esaias: *Dominus iudex noster, Dominus legifer*
Matt. 2. *noster, Dominus rex noster: ipse saluabit nos.* Et Sophonias: *Lætare & exulta in omni corde filia Ierusalem, abstulit Dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos, rex Israel in medio tui.* Hunc regem quærebant Magi dicentes: *Vbi est: qui natus est rex Iudæorum?* Hic est ille, qui super crucem hunc titulum scriptum literis Latinis, Græcis & Hebraicis habuit: *Iesus Nazarenus rex Iudæorum.* Hanc Ioan. 19.
inscriptionem Pilatus non sine mysterio iussit cruci F
affigere, & in ea reclamantibus Iudæis manere. Disposuit enim Deus, vt Pilatus, qui Iudæis in morte Christi assensus est, eisdem in delendo titulo nequaquam assentiretur, vt esset vniuerso orbi cognitum & perspectum, esse Iesum Christum Iudæorum regẽ, illis per sanctos vates sępenumerò promissum. Ideò tribus linguis fuit titulus inscriptus, vt posset ab omnibus legi & intelligi. Hæ enim linguę erant cęteris aliis communiores in mundo. Et quoniam Christus rex est, non Iudęorum secundum carnem tantùm, sed verè Iudęorum, hoc est confitentium & credentium, qui secundum spiritum Iudæi sunt, siue sint Iudæi secundum carnem, siue Gręci, siue Latini: Ideò non vna tantum lingua, sed tribus fuit titulus inscriptus. De regno verò Christi ea poteris videre, quæ suprà annotauimus capite nono.

b *Et principes præerunt in iudicio.*] In regno bene constituto principes pręsunt ad iudicium faciendum. Non enim decet, vt causas quibusuis committant, ipsi autem solum deliciis atque voluptati-

A bus se dedant. Debent enim non solùm residere, sed præsidere. Docet locus hic, & apertè ostendit, in quo errore versentur ij, qui reges & præsules posse à suis ouibus perpetuò abesse temerè affirmant: cùm hic dicat Propheta, in regno fœlici & recto principes non solùm populo adesse, sed præesse. Luna etsi sit minor stellis, plus tamen mouet hæc inferiora, quam quæuis illarum, non quòd ex se efficaciorem habeat virtutem & influentiam, sed quia ad nos propiùs accedit: est enim in infimo orbe, vbi citima terris radiis solis accensa conuertitur. (Simile.) Vbi vides quantùm habeat momenti ad mouendum propinquitas. Eodem modo præsul debet præsentia sua oues suas regere, & rex à suo regno non discedere, vt possint subditos suos ad virtutem mouere, & rectè gubernare.

c *Et erit vir sicut qui absconditur à vento.*] Sensus est: Quicumque sub vmbraculo huius iusti regis fuerit, sic erit tutus in afflictionibus huiúsque mundi procellis, quemadmodum qui ventum & tempestatem fugiés, se in loco tutissimo absconderit. Et erit veluti ille qui laborans siti, purissimos fontes viuarum aquarum inuenerit in deserto, & qui in vehementi æstu, ardore cuncta torrente, in placidissima vmbra ingentis rupis requieuerit. Aspicis hîc multò potius & meliùs hæc de Christo intelligi, quàm de Ezechia. Docet igitur hic locus Dei erga pios viros clementiam & beni-

B gnitatem, qui eos ad se ipsum confugientes protegit, & reficit, & in suis periculis & calamitatibus tuetur & consolatur. At qui in ærumnis suis ad mundum confugiunt, decipiuntur. Nam vbi præsidium & remedium inuenire existimant, ibi reperiunt maiora pericula, & subeunt vehementiores tempestates. Potest hic locus ita verti: *Et erit vir ille vice latibuli à vento, & absconsio à nimbo.* Vt sit sensus: Rex hic iustus erit omnium afflictorum refugium. Quod eandem habet sententiam cum priori expositione. Sed nunc vir accipitur pro rege, & in priori explanatione pro eo, qui confugit ad regem.

d *Non caligabunt oculi videntium.*] Regnante Christo oculi eorum, qui anteà cæci fuerant, iam videbunt: & qui surdi fuerát, diligenter audient. Hæc omnia fuerunt in aduentu Christi & corporaliter impleta, & spiritualiter.

e *Non vocabitur vltrà is qui insipiens est princeps, neque fraudulentus appellabitur magnus.*] Nullus insipiens constituetur princeps, & nullus homo fallax & dolosus efferetur ad dignitatem. Aspicis hîc in regno (Leuit.2.) bene constituto nec ignorantem nec fallacem ad

C honorem & principatum promoueri. In libro Leuitici præcepit Deus ne animal sibi oblatum esset cæcum. (3 Reg.7.) Qua in re significauit debere præsulem esse sapientem. (2.Pa.22.) Animal sine oculis est præsul sine sciétia. In templo Salomonis erant bases, in quibus erant sculpti leones & boues & cherubim. Dauid sanguinarius téplum illud, quod Ecclesiæ Catholicæ gerebat imaginem, ædificare non potuit, sed Salomon rex pacificus. Quoniam venturus erat rex pacis Christus Deus noster, qui non alieno sanguine fuso, sed suo proprio ædificaret Ecclesiam, *omnia* vt ait Apostolus, ad Colossenses, *suo sanguine pacificans siue quæ in terris* (Col.1.) *siue quæ in cælis sunt.* (Sap.9.) Quam ob causam eum Esaias principem pacis appellauit. Quid igitur sunt bases in illo templo, nisi præsules in Ecclesia? Quid per leones in basibus sculptos, nisi præsulum fortitudo significatur? Quid per boues nisi labores? quid per cherubim nisi scientiæ plenitudo? Significat enim cherubim scientiam multiplicatam, vel scientiæ plenitudinem. Quemadmodum ergo bases illæ non erant sine cherubim, sic non debent esse præsules sine scien-

tia. Hoc intelligens diuus Paulus ita ait in epistola ad D Ephesios: *Ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores & doctores.* (Ephe.4.) Vbi vides eum, qui pastor est, doctorem esse debere. Non enim dicit: Alios pastores, alios verò magistros, sed, *Alios autem pastores & magistros.* Et in epistola ad Timotheum ita ait: *Oportet Episcopum esse sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, & doctorem.* (1.Tim.3.) Inter qualitates pastoris numerat scientiam & doctrinam. Cæterùm hæc verba Esaiæ poterunt habere hunc sensum: Tunc non erit locus adulationi & mendacio, sed veritati: non enim laudabitur insipiés nec fraudulentus.

f *Stultus enim fatua loquetur.*] Explicat quis sit stultus. Lege qualitates stulti quas hîc numerat Esaias, & videbis sceleratum omnem stultum esse.

g *Et loquatur ad Dominum fraudulenter.*] Particula, ad, ponitur pro contra. Vel loqui ad Dominum fraudulèter est, Deo vota facere animo fallaci & iniquo, quæ non proponat implere.

h *Fraudulenti vasa pessima sunt.*] Appellat Propheta cogitationes hominis fallacis & flagitiosi vasa, siue arma, quibus simplices decipit & occidit. Vel per vasa intelligit mensuras falsas. Vel vult homines separare à familiaritate & consuetudine hominum fallacium. Quasi dicat: Ne velis vti familiariter homine iniquo & fraudulento, ne comedas cum eo, nam etiam vasa eius pessima sunt.

i *Mulieres opulentæ surgite.*] Hactenus locutus est de regni Christi fœlicitate, nunc prædicit calamitatem E eorum, qui non erant Christum recepturi. Eos vocat mulieres, & filias, ob eorum fragilitatem: excitátq; vt surgant, & audiant suarum calamitatum vaticinium. Possunt per mulieres intelligi ciuitates, per filias oppidula, villæ, & castella.

k *Post dies & annos.*] Sensus est, Post Christi aduentum vos qui Christum contempseritis, post multum ab hinc tempus conturbabimini, & euertemini. Cósummabitur vindemia, & relinquemini, vt vmbraculum in vinea, & nullum posteà fructum feretis. Prædicit euersionem Hierosolymæ per Titum, aliarúmq; ciuitatum, quæ Christum recipere noluerunt.

l *Obstupescite opulentæ.*] O ciuitates Iudææ nobiles diuitiísque affluentes admiratione terremini: nã post vindemiam, post vestram euersionem & captiuitatem per Titum non remanebunt botri, qui deinceps colligantur. Conturbamini, quæ in humano præsidio fiduciam collocatis. Plorate & exuite vos, vestras preciosas vestes deponentes. Induite vos saccis super renes. Plangite super vbera: hoc est, pectora vestra lachrymis implete. Deplorate regionem desiderabi- F lem, & vineam feracem & amœnam, quæ propter infidelitatem conuertetur in amaritudinem, & à Romanis euertetur. Sunt qui dicant intelligi hoc de captiuitate Babylonica. Sed verba hæc: *Consummata est enim vindemia, collectio vltrà non erit:* ostendunt hoc nó de Babylonica, sed de Romana captiuitate intelligi. Est enim perspicuum post Babylonicam captiuitaté fuisse Iudæos in Iudæa collectos, & fructum religionis & pietatis attulisse.

m *Super humum populi mei.*) Si spinæ & vepres repleturę sunt Hierosolymam, quantò magis alia oppida Iudæę dedita mundi voluptatibus, vbi non est téplum nec tanta erga Deum religio? Vel sic: Si templum Hierosolymæ est comburendum, quantò magis domus ciuitatis? Si domus orationis est euertenda, quantò magis domus voluptatum?

n *Domus enim dimissa est.*) Id etiam Iudæis prædixit Christus: *Ecce,* inquiens, *relinquetur vobis domus vestra deserta.* (Luc 13.)

A o *Tenebræ & palpatio facta ſunt ſuper ſpeluncas.*] In ruinis & ſpeluncis vbi fuerunt domos, erunt obſcuritates, & tam denſæ tenebræ, vt poſſint palpari, & vſque adeò erunt loca illa deſerta, vt habitent ibi onagri & greges. Vbi modò ſunt ciuitates, erunt poſteà cauernæ, & latibula ferarum.

p *Donec effundatur ſuper nos ſpiritus de excelſo.* Verſabuntur Iudæi in iis ærumnis & miſeriis, donec in Chriſtum credant. Multi enim ex Iudæis receperunt Euangelium, ſuper quos effuſus eſt ſpiritus ex alta, & veram fœlicitatem conſecuti ſunt.

q *Et erat deſertum in Charmel.*] Id eſt, Solitudo Gentiũ vertetur in diuitias Iſraelis, & Iſrael reputabitur inter Gentes. Prædicit conuerſionem Gentium, & cæcitatem Iudæorum.

r *Et habitabit in ſolitudine iudicium.*] In Eccleſia ex Gentibus congregata, quæ anteà erat ſterile deſertũ ſine virtutum fructibus, erit iudicium, & iuſtitia erit recta, & præclara gubernandi ratio.

s *Et erit opus iuſtitiæ pax.*] Et iuſtitiam ſequetur pax.
Pſal. 71. Sic dicitur in Pſalmo: *Orietur in diebus eius iuſtitia & abundantia pacis.* Vbi vides iuſtitiam eſſe radicem, & velut fundamentum pacis nec poſſe eſſe pacem abſ-
Pſal. 48. que iuſtitia. Ideò dicitur in Pſalmo, *Iuſtitia & Pax oſculata ſunt.* Quibus verbis voluit diuinus vates iuſtitiæ & pacis coniunctionem explicare. Princeps aut præſul, qui voluerit ſubditos in pace gubernare, ſit
B iuſtus, & æqualis, & in medio conſtitutus. Nam Chriſtus Deus noſter dicens diſcipulis ſuis: *Pax vobis:* ſte-
Ioan. 10. tit in medio, vt diuus Ioannes teſtatur. Si præſul ſteterit in medio, ſi ſeruauerit æqualitatem, in qua iuſtitia conſiſtit, ſi non odium, aut amorem, cæteróſque affectus iudicium corrumpentes, ſed rectam rationẽ fuerit ſecutus, præclarè adminiſtrabit, & florebit in diebus eius abundantia pacis. Ex quo colliges ridiculum eſſe præſulem, qui cùm ipſe nõ ſit in medio, cùm affectus ſequatur, cùm denique ſit iniuſtus, ad pacem ſubditos hortatur. Eſt enim hoc id, quod ait Ieremias,
Iere. 6. dicens: *pax pax, & non erat pax.* Sit præſul in medio, tribuat vnicuiq; quod ſuum eſt, & tunc dicat: *pax vo-*
Ibidem. *bis.* Si enim in medio fuerit, nec erit motus, nec à cõſtantia deiectus. Cur terra ſola immobilis eſt ex omnibus elementis, niſi quia eſt in medio mundi veluti centrum conſtituta? Ima ſede ſemper hæret. complexa medium mundi locum, & in eam feruntur omnia ſuo motu pondera. Ideò quieta manet, cùm omnia alia elementa moueantur. Si præſul quietem voluerit obtinere, ſit veluti terra producens fructus, humilis, non ſuperbus, omnes recipiat, ſitque in medio collocatus, & tunc dicat: *Pax vobis*, & imitetur Chriſtum,
C quem Eſaias alio loco principem pacis appellat. Sunt
Supra 9. multi præſules, qui in fine ſuæ gubernationis gloriantur ſe ſuis relinquere pecunias & poſſeſſiones, cùm potius deberent gloriari ſe pacem reliquiſſe. Non enim Chriſtus ſummus ille & excellentiſſimus paſtor inquit, Diuitias & poſſeſſiones relinquo vobis. Sed quid ait? *Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis.* Vide quid relinquat ſuis ſubditis, pacem non mũdi copias, non aurum, non argentum, non diſſenſiones, non diſcordias, ſed pacem, quæ ſine iuſtitia eſſe non poteſt. Aſpicis hîc effectum ac fructum iuſtitiæ eſſe pacem. Vnde argumento à contrario ſenſu effectus ac fruct⁹ iniuſtitiæ eſt bellum & diſcordia. Iuſtitia parit pacem, D iniuſtitia diſſenſionem. Poteſt enim hic locus Eſaiæ intelligi de iuſtitia, qua homines iuſtificantur; quaſi dicat; Iuſtitia, quę eſt per fidem formatam, pariet animi pacẽ & trãquillitatem. Etſi enim vir iuſtus in bellis & periculis verſetur, etſi tormentis opprimatur, animi tamen pacem nõ amittit. Imò appetit pro Chriſto vitam cum morte commutare, vt tali morte immortalitatẽ conſequatur. Et de hac iuſtitia poteſt intelligi id, quod dicitur in Pſalmo: *Orietur in diebus eius iuſtitia & abundantia pacis.* Quia vbi eſt gratia, ibi eſt pax. Et ob eam cauſam diuus Paulus in exordio ſuarũ epiſtolarum imprecatur gratiã & pacem. Sine gratia enim vera pax eſſe non poteſt. Ex quo colliges impio non eſſe pacem, quemadmodum ait Eſaias cap. quadrageſimooctauo & quinquageſimoſeptimo.

t *Et cultus iuſtitiæ ſilentium.*] Exercebitur iuſtitia in ſilentio ſine iudicum tumultu & clamore. Non inſultabunt iudices eis, quos damnauerint, ſed compatiẽtur, & eorum miſerebuntur. Vel ſic: Nullus erit clamor oppreſſorum, quia nemo opprimetur.

v *In pulchritudine pacis.*] Pacem appellat pulchram. Si bellicoſi homines faciem pacis oculis ſuis aſpicerent, non poſſent eam non ardenter diligere. Quid enim pulchrius pace? Si eius pulchritudo humanis oculis cerneretur, mirabiles ſui ipſius amores excitaret. Contrà verò quid fœdius & turpius bello? quid truculentius? quid immanius? Et tamen cęci homines E bello, potius quàm pace delectantur. Non ſunt hi heredes Chriſti, quoniam pacem, quam ipſe in teſtamẽto ſuo reliquit, nolunt accipere.

x *Grando autem in deſcenſione ſaltus.*] Senſus eſt. In ſyluam infrugiferam irruet grando, quæ eam vaſtet & perdat: hoc eſt, in homines infideles veniet afflictio, nec tamen propter hoc Eccleſia fidelium efferetur ſuperbia & elatione.

y *Beati qui ſeminatis ſuper omnes aquas immittentes pedem bouis & aſini.*] Fœlices vos qui ſeminatis in locis feracibus, & aquis affluentibus, vbi tanta erit ſegetum abundantia, vt neceſſarium ſit mittere iumenta, vt illis paſcantur, ne ſyluescant, & pereant ob nimiam vbertatem. Promittuntur viris iuſtis bona, per quæ ſpiritualium donorum copia ſignificatur. Ager fertilis eſt in Eccleſia aquarum fontibus abundans fontes autem ſunt ſalutaria præcepta, & diuina conſilia, & canales illi pulcherrimi Chriſti doctrinarũ, quæ quidem aquæ hodie permanent, & ſemper in Eccleſia inexhauſtæ permanebunt. Sed in hoc eſt magna differentia. Nam etſi aqua ſit eadem, etſi doctrina ſit vna: tamen in Eccleſiæ principio fluebat per canales il- F los aureos & excellentiſſimos Chriſti, eiúſque diſcipulorum: nunc verò plerũque manat per canales terreos & luteos: ſunt enim multi concionatores peccatorum ſpurcitia contaminati. Quanquam me non fugiat eſſe in Eccleſia multos concionatores doctos, omnibuſque virtutum ornamentis excultos, quorũ multos ego cognoſco, quos idcircò non nomino hoc loco, ne mea oratio, ſi aliquem omiſero, ingrata: ſi de omnibus verba fecero, infinita eſſe videatur. Sed ego de his non conqueror, quorum ſapientiam & charitatem veneror & ſuſpicio, ſed de me meiſq; ſimilibus ſolùm tracto.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXXII.

1 Ecce in iuſtitia regnabit rex.] *In Hebræo eſt* הן לצדק ימלך מלך *henlet ſedhaec iimloc melac. Quæ verba poſſens ita verti, ſi verbum verbo reddere volueris*: Ecce ad iuſtificandum regnabit rex: *verbum enim hoc* צדק *ſignificat iuſtificare, vt Prouerb. 17.* Et qui iuſtificat impium. *Et in Pſalmo 50.* Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis. *Eſt igitur horum verborum Eſaiæ ſenſus: Ecce attende & conſidera admirabilem vaticina-*

K *tionem. In temporis plenitudine veniet in mundum Messias, qui regnabit ad iustificandum peccatores. Aduerte. Non dicit: Veniet rex ad iudicandum mundum in primo ad-*
Ioan.3. *uentu, sed* ad iustificandum. *Idipsum ait Christus apud*
Ioannem: Non misit Deus filium suum in mundum.
Luca.6. vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ip-
Gal.2. sum. *Et apud Lucam*. Filius, *inquit*, hominis non venit a-
nimas perdere, sed saluare. *Venit Christus iustificaturus: quoniam, vt ait diuus Paulus*, Non iustificabitur homo ex operibus legis, *nisi per fidem Iesu Christi. Sed fides no-*
stra debet esse charitate formata, qua, vt ait Diuus Paulus,
Gal.5. per charitatem operetur. *Nam quemadmodum gladius debet esse in manu, & non in arca, vt valeas de inimicis consequi victoriam, sic fides non sat est, vt sit in anima, sed debet esse in manu vt eius operibus in charitate fun-*
simile. *datis vincas inimicos animæ, & de illis mirabiliter triumphes.* Fides enim sine operibus, *vt ait diuus Iacobus*
Iaco.2. *Apostolus*, mortua est. *Possunt etiam hac verba Esaiæ sic transferri*: Ecce ad iustitiam faciendam regnabit rex. *Et ita eam in Latinum reddidit Paguinus. Et tunc possunt de quolibet iusto rege explanari, vt sit Esaiæ sensus: Rex iustus non regnabit ad superbiam & fastum: non vt se voluptatibus dedat, & ventri atque somno obtemperet, non ad exercendam tyrannidem, sed ad faciendam iustitiam. Est autem iustitia habitus animi constans & perpetuus tribuendi vnicuique quod suum est. Vnde debet rex, & quicun-*
simile. *que præsul flagitiosos punire, bonis autem fauere. Si vides præclaram citharam in manu rudis & inepti pulsatoris*
B *malè sonantem, non citharæ sonoræ, sed inerti citharœdo culpam tribuis. Christiana religio est quædam excellentis-*
1.Reg.17. *sima cithara suauissimè & præclarissimè sonans. Hæc est cithara illa, quæ manu Dauidis pulsata spiritum malum fugabat à Saul: citharœdus est præsul, qui eam manibus tenens temperat, & suauem concentum efficit. Sed vt malus sonus non bonæ citharæ, sed malo citharœdo tribuitur, sic vocum discordia, morumque corruptio & dissona vi-* D
tæ deprauatio, non religioni, quæ sancta est, sed religionis gubernatori non immeritò aliquando tribuitur. Pytha- Simile.
goras harmoniam quandam vocat virtutem, & rectè quidem. Vt enim suauis lyræ sonus interuallis coniunctus imparibus, sed secundum rectam portionem distinctis ex impulsu & motu ipsarum chordarum producitur, qui acuta cum grauibus moderans, admirabilem æquabiliter harmoniam efficit, sic ex multis ac variis virtutibus inæqualiter coniunctis, sed pro rata parte diuisis, efficitur quidam concentus, qui temperans in se virtutes, efficit quandam dulcissimam harmoniam, quæ absoluta virtus appellatur. Sunt enim omnes virtutes vna virtus absoluta iuxta Platonem. Et quemadmodum ille, qui temperare lyram nescit, non debet eam pulsare: sic qui rempublicam gubernare nescit, non debet eius administrationem suscipere. Et vt bonus citharœdus fides nimis acutas laxat, nimis autem laxas & graues eleuat, vt omnia temperet: sic sapiens princeps & præsul elatos, qui se vltra modum eleuant, debet comprimere, humiles verò eleuare, vt omnia moderetur sapienter, non tantum laxans hunc, vt sonum non edat, nec tantum eleuans illum, vt eum frangat, sed vt omnia temperata admirabilem quandam harmoniam efficiant. Et hæc est iustitia, tribuere vnicuique quod suum est, ad quam exercendam, vt hic ait Esaias, debet regnare Christianus princeps & præsul.

2 Et erit vir sicut qui absconditur à vento.] *In Hebraico est: Et erit vir* כמחבא רוח *ce machaue ruach. Id* E
est, sicut absconsio venti. Ac si dicat: Erit rex locus tutus, vbi se quis abscondit à vento. Vbi vides officium regis esse afflictos ac pios homines tueri, & custodire. Non solum enim dominus est, sed etiam pater.

3 Cùm loqueretur pauper iudiciū.] *Potest verti*. Cùm loqueretur contra pauperem in iudicio.

Argumentum capitis XXXIII.

Prædicit diuinus vates Sennacheribi Iudæorum hostis perniciem, qui cùm nullis lacessitus iniuriis Hierosolymam euertere conaretur, fuit victus, & eius exercitus ab Angelo Dei mirabiliter interfectus. Prædicat Dei potentiam. Vaticinatur de Christi regno, quem Iudæi non agnouerunt. Quam ob causam suam pristinam dignitatem & præstantiam turpi dedecore macularunt. Non cognouerunt autem Christum, quia malitia obcæcati eum cognoscere noluerunt.

CAPVT XXXIII.

VÆ [a] qui prædaris, nónne & ipse prædaberis? Et qui spernis, nónne & ipse sperneris? Cùm consummaueris deprædationem deprædaberis, cùm fatigatus desieris contemnere, cōtemneris. [b] Domine miserere nostri, te enim expectauimus, [c] esto brachium nostrum in manè, & salus nostra in tempore tribulationis. [d] A voce an-
C geli fugerunt populi, & ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes. [e] Et congregabuntur spo- F
lia vestra, sicut colligitur brucus, velut cùm fossæ plenæ fuerint de eo. [f] Magnificus est Dominus, quoniam habitauit in excelso, impleuit Sion iudicio & iustitia, & erit fides in temporibus suis. Diuitiæ salutis sapientia & scientia, timor Domini, ipse est thesaurus eius. [g] Ecce videntes clamabunt foris, [a] angeli pacis amarè flebunt: Dissipatæ sunt viæ, cessauit transiens per semitam, irritum factum est pactum, proiecit ciuitates, non reputauit homines. Luxit & elanguit terra, [h] confusus est Libanus, & obsurduit. Et factus est Saron sicut desertum, & concussa est Besan & Carmelus. [i] Nunc consurgam, dicit Dominus, nunc exaltabor: & nunc sublimabor. [k] Concipietis ardorem, & parietis stipulam, spiritus vester vt ignis vorabit vos, & [l] erunt populi, quasi de incendio ignis, spinæ congregatæ igne comburentur.

EXPLANATIO.

a *Væ qui prædaris.*] Sennacheribum intelligit, cui interitum minatur.
b *Domine miserere nostri, te enim expectauimus.*] Verba sunt Iudæorum Hierosolymæ habitantium, qui obsessi à Sennacheribo petebāt à Deo auxilium, ad portum eius misericordiæ confugientes, eiúsque præsidium expectantes.
c *Esto brachium nostrum in manè.*] Id est, Esto fortitudo

A tudo nostra manè. Quasi dicat: statim cùm te inuocauerimus, nos adiuua. Vel per manè intellige tempus prosperitatis, nam sequitur statim: Et salus nostra in tempore tribulationis. Quasi dicat: Protege nos & in tempore prosperitatis, & in tempore afflictionis.

d *A voce angeli fugerunt populi.*] Describit cladem exercitus Assyriorum, qui perterriti tumultu, quem Dei angelus excitabat eos interficiens, volebant se in fugam conuertere, & dispergebantur. Sed nihil illis profuit: fuerunt enim omnes interfecti, præter paucos, qui cum rege fugerunt.

e *Et congregabuntur spolia vestra sicut colligitur brucus.*] Cùm vos ô Assyrij fueritis excisi, & in fugam coniecti, tunc congregabunt Iudæi spolia vestra; quemadmodum solent congregari locustæ in fossis. Brucus est species quædam volucris, à locusta non dissimilis.

f *Magnificus est Dominus.*] Tunc laudabitur Deus, & prædicabitur eius potentia & amplitudo. Et Hie-
B rosolyma erit plena iudicio & iustitia. Erit florens & exculta, & vigebit in ea rectè gubernandi ratio. Et non recedet ab ea fides in diebus illis. Et abundabit diuitiis salutis, & bonorum successuum, cum sapientia & scientia & timore Domini, qui est eius thesaurus. Vocat sapientiam & scientiam diuitias salutares, timorem autem Domini castum & filialem appellat thesaurum, quia in eo tamquam in arcula diuinæ virtutum seruantur. Quamquam omnia à principio capitis vsque ad hunc locum intelliguntur de vastatione Assyriorum, & de victoria & prosperitate Hierosolymæ, tamen in ea ratione interpretandi, quam mysticam appellant, intelliguntur de ea victoria, quam Ecclesia de dæmonibus per Christum reportauit. Hæc est enim Hierosolyma illa, vbi est vera fides, iustitia, & iudicium, & timor Domini.

g *Ecce videntes clamabunt foris, angeli pacis amare flebunt.*] Sensus est: Iudæi cùm fuerint obsessi à Sennacheribo, mittent ed eum legatos causa pacis componendæ. At videntes hi legati se nihil profecisse, re infecta ad ciuitatem redeuntes clamabunt, & lugebunt in ipso itinere, priusquam ciuitatem ingrediantur. Hos Iudæorum legatos appellat pro-
C phetа angelos pacis, hoc est, nuntios missos ad fœ-
Angelus. dus faciendum cum Assyriis. Angelus enim nuntium significat. Et statim subiungit propheta verba, quæ legati plorantes dicebant venientes ab exercitu Assyriorum desperatione debilitati. Dissipatæ sunt viæ, neque est aliquis ex nostris qui audeat transire semitam ob hostium timorem: irritum factum est pactum, quod Deus nobiscum inierat de protectione nostra, iam nos deserit, contemnit nostras ciuitates, non nos reputat homines, & tota Iu- D
dæa luget ob nostram calamitatem & imminentem euersionem.

h *Confusus est Libanus.*] Prosequitur Propheta verba legatorum. Erubescit Libanus, quoniam scinditur ab hostibus nostris, suisque cedris spoliatur. Saron ferax agri planities est veluti desertum, concutitur, ac fructibus nudatur Basan & Charmelus. Libanus est ad Septentrionem Iudææ. Charmelus ad Meridiem. Basan ad Orientem. Saron ad Occidentem. Voluit propheta ostendere totius Iudææ vastitatem, quæ ob eius infidelitatem & teterrima scelera erat tempore Titi & Vespasiani futura.

i *Nunc consurgam dicit Dominus.*] Scripsit Propheta obsidionem Hierosolymæ, fletum ac calamitatem Iudæorum, & superbiam ac potentiam Sennacheribi. Nunc prædicit victoriam, quam Iudæi de hostibus suis obtinuerunt: Ait ergo Deus: Ego exurgam contra vos ô Assyrij, & gloriam ac potentiam meam, eruens à manu vestra Iudæos afflictos, declarabo. Ita dicitur in Psalmo: *Propter miseriam* Psal. 11.
inopum, & gemitum pauperum, ego exurgam, dicit Do- E
minus.

k *Concipietis ardorem, & parietis stipulam.*] Consilium & deliberationem Assyriorum de capienda & comburenda Hierosolyma appellat Deus conceptum ardoris. Cogitabant enim de eius vastitate & flagratione. Tunc quis concipere dicitur, cùm deliberat quid facturus est: tunc verò parit, cùm opus exequitur. Ideò dicit: Vos existimabitis euersuros vos esse Hierosolymam, at cogitationes vestræ vertentur in stipulam & quisquilias, quoniam nihil efficietis. *Erit spes vestra vana, & conatus vestri frustra suscepti. Et spiritus vester vt ignis deuorabit vos.* hoc est: Eadem vestra cogitatio vos interficiet, vestrum consilium erit causa vestræ calamitatis & excidij. Nam interitus, quem Iudæis moliebamini, in vestrum caput redundabit. Et ita fuit. Euenit Assyriorum exercitui id, quod dicitur in Psalmo: *Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in* Psal. 7.
foueam, quam fecit. Ita apud Matthæum dicebat Chri- Mat. 7.
stus Deus noster: *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.*

l *Et erunt populi quasi de incendio cinis.*] Hoc est, Vertentur Assyrij in cinerem alicuius magni incendij: F
& sic flagrabunt veluti spinæ in igne coniectæ. Verti potest: *Et erunt populi quasi de incendio calcis.* Hoc est, similes lapidibus, qui excoquuntur, vt fiat calx. Vel sic: *Erunt Iudæi erepti quasi de incendio cineris.* Quasi dicat Deus: Ego eripiam populum meum de manu hostium suorum, ipsos autem hostes interficiam.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXXIII.

1 Væ qui prædaris, nónne & ipse prædaberis?] *In Hebraico est in hunc modum.* שודד ואתה לאשדוד וה *Hoi xudedb ve-atb lo xadudb. Verbum* שדד *significat vastare, Ezechiæ trigesimo secundo:* Et vastabunt superbiam Ægyptiorum. *pro quo noster interpres in præsenti vertit* prædari, *& rectè quidem. Intelligi autem hæc de Assyrijs diximus in explanatione. Verùm si volueris hæc verba reddere Latinè, & verbum è verbo vertere, ita dices:* Væ deuastanti, & tu non deuastatus, & contemnenti, & tu non contemptus: *Acsi diceret, Væ tibi qui alium lædis, nam ille à te non læditur: & qui alium contemnis, nam ille non est contemptus. Vult Propheta ostendere neminem lædi nisi à seipso. Vis lædere aliquem? lædis teipsum: illum autem lædere non poteris, quem lædere contendis. Hoc intelligentes Septuaginta interpretes hunc versum in hunc modum transtulerunt:* Væ qui vos miseros faciunt. *Vos enim nemo facit miseros, & qui reprobant vos, non reprobant. Est hæc interpretatio Septuaginta mirabilis quidem: Qui te in corpore immeritò affligit, non tibi, sed sibi ipsi nocet: floret enim animus calamitate, & illustratur viri iusti dignitas & amplitudo iniuria & iniquitate hominis scelerati, ipse verò sceleratus in animo vulneratur, & grauiter offenditur. Et quamuis te occidas, teipsum non lædis, imò*

A *seipsum occidit, quia animam suam occidit, tuam autem occidere non potest. Ideò dicebat Christus apud Matthaeum:* Mat. 10. Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem nō possunt occidere. *Diogenes Laertius refert dixisse Anaxarchum, cùm occideretur à quodam tyranno: Tunde Anaxarchi vasculum, nam Anaxarchum nihil teris. Et Socrates dicebat, vt refert Plato, Anitus & Melitus occidere me possunt, lædere autem non possunt. Epictetus Socraticus, Nemo, inquit, lædit nisi volentem: tunc læsus eris cum te lædi opinaberis. Hæc ille. At vir virtute ac sapientia excultus non existimat se calamitate & iniuria lædi, sed eius calamitatem deplorat, qui existimabat eum* Simile. *lædere, cum ipse à se ipso lædatur. Vt qui manu accipit prunas, vt alium comburat, prius ipse crematur; sic non poteris alium igne afflictionis incendere, quin priùs tuipse incendia flagres. Accenditur candela, vt rem aliquam concremet, priùs ipsa candela exuritur & consumitur, quàm* D *res alia incendatur, imò flamma candela alios illuminat, & seipsam consumit: sic iniuria priùs eum, à quo est facta & immissa lacerat & occidit, & posteà ad innocentem non peruenit, imò eum reddit illustriorem. Ex quo colliges veram esse illam præclaram sententiam, quam Chrysostomus in homilia quadam multis comprobat rationibus: Nemo læditur nisi à seipso, quam hoc in loco Septuaginta complectuntur.*

2 Angeli pacis amarè flebunt.] *In Hebraico est* מלאכי *malache, pro quo noster interpres dixit:* Angeli. *Potest verti:* Nuntij pacis amarè flebunt, *& ita vertit Pagninus.* Vel legati pacis, &c. *Quod in idem recidit. Non igitur intelligas Angelos Dei fleuisse, sed Iudæorum legatos, qui ad fœdus faciendum cum Assyrijs missi fuerant.*

Audite [a] qui longè estis, quæ fecerim, & cognoscite vicini fortitudinem meam. [b] Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit timor hypocritas. [d] Quis poterit habitare de vo- E
Psal.14. B bis cum igne deuorante? Quis habitauit ex vobis cum ardoribus sempiternis? Qui ambulat in iustitiis, & loquitur veritatem, [e] qui proijcit auaritiam ex calumnia, & [f] excutit manus suas ab omni munere. [g] Qui obturat aures suas, ne audiat sanguinem: & claudit oculos suos, ne videat malum. [h] Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum su-
1.Cor.16. blimitas eius: Panis eius datus est, [i] aquæ eius fideles sunt. [k] Regem in decore videbunt oculi eius, cernent terram de longè, [l] cor tuum meditabitur timorem: [m] Vbi est literatus? vbi legis verba ponderans? vbi est doctor paruulorum? [n] Populum imprudentem non videbis, populum alti sermonis, ita vt non possis intelligere disertitudinem linguæ eius, in quo nulla est sapientia. [o] Respice Sion ciuitatem solemnitatis nostræ. Oculi tui videbunt Ierusalem habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur claui eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur, quia solummodò ibi magnificus est Dominus noster. Locus fluuiorum riui altissimi & patentes, non transibit super eum nauis remigum, neque trieris magna transgredietur eum. Dominus enim iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster, ipse saluabit nos. [p] Laxati sunt funiculi tui, sed non præualebunt: Sic erit malus tuus, vt dilatare signum non queas. [q] Tunc diuidentur spolia prædarum multarum. Claudi diripient rapinam, nec dicet vicinus, Elangui. [r] Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.

C

a *Audite qui longè estis quæ fecerim.*) Verba sunt Dei, qoibus ostendit se velle, vt omnes suam omnipotentiam perspiciant & cognoscant. Vos, inquit, ô Assyrij qui longe estis à me, qui nec fidem habetis, nec meipsum cognoscitis: & vos vicini, vos Israelitæ qui ad me acceditis per fidem formatam, audite & agnoscite, quid hac in re facturus sum intelligant omnes, quomodo potentes & superbos Assyrios sum euersurus, & afflictos Iudæos de eorū manu erepturus. Inuitat Deus omnes ad tanti facti considerationem. Nos igitur consideremus opera Dei, eaque memoria sæpenumerò repetamus. Aspicis hîc homines iniustos & impios longè esse à Deo, pios autem & iustos
Ephe.2. propè. Nam quemadmodum scelera alienant à Deo, sic charitas coniūgit. Vnde ait diuus Paulus ad Ephesios scribens: *Vos qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi.*

b *Conterriti sunt in Sion peccatores.*) Narrat Propheta Iudæorum in obsidione pauorem & calamitatem.

Rom.8. e *Possedit timor hypocritas.*) Nam qui erant verè fideles, in Domino Deo spem suam collocauerant,
Psal 26. ideò noo timebant. *Si Deus enim pro nobis*, vt ait Apostolus, *quis contra nos?* Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo: *Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?*

d *Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante?*) Verba sunt quibus superbi ac potentes Assyrij suis F viribus fidentes Iudæos obsessos alloquebantur. Acsi dicerent: Quis ex vobis euadet impetum Assyriorum? Nemo est qui possit à manu nostra liberari. Ignem deuorantem, & ardores sempiternos vocabant Assyrij exercitum suum, qui Hierosolymæ deflagrationem minabatur: quoniam multa oppida combusserant, & in fauillas redegerant. Cæterùm hæc verba possunt esse ipsius Prophetæ Assyrios alloquentis, eisque Dei iram & vltionem minantis. Est enim Deus ignis comburens impios, iuxta id Deut 4. quod in Deuteronomio scriptum legimus: *Domi-* Heb.12. *nus Deus tuus ignis consumens est.* Et in epistola ad Hebræos: *Etenim Deus noster ignis consumens est.* Deus est ignis, vt hîc aspicis: homo autem fœnum, iuxta id Infrà 40. quod ait alio loco Esaias: *Omnis caro fœnum.* Si igitur peccator es fœnum, Deus autem ignis deuorans & consumens, cur cum Deo contendis? Nónne fœnum comburetur igne? Nónne incendio flagraberis? Quomodo audes aridum fœnum cum igne deuorante pugnare? O audaciam incredibilem, & insipientiam intolerabilem! Vis more gigantum, quorum impium facinus antiquis fictis fabulis memoriæ prodiderunt, Deo ipsi bellum inferre, dæmoni autem te coniungere & sociare? Reuertere ad teipsum,

A ipsum, & coosidera tuam miseriam & fragilitatem, Dei autem omnipotentiam, & immeosam magnitudinem.

e *Qui proncit auaritiam ex calumnia.*) Hoc est, qui non vult opes calumnia exquisitas.

f *Qui excutit manus suas ab omni munere.*) Id est, qui à nemine vult munus accipere, vt veritatem abscondat. Simile. Sunt enim oonnulli, qui veritatem loquuntur, sed accepto munere statim silent. Hi sunt similes caoi Cerbero, quem finxerunt poetæ, qui accepta offa tacebat. Nihil magis iudicium corrumpit quàm munus. Ideò dicebat Deus, vt Exod.23 in Exodo scriptura commemorat: *Nec etiam accipies munera, quæ etiam excæcant prudentes, & subuertunt verba iustorum.* Potest hoc referri ad iudices, qui ob munus acceptum fauent nocentibus, & amittunt libertatem rectè iudicandi, & sententiam ferendi. Hos redarguit etiam Esaias capite primo, & capite quinto: vt ibi annotauimus.

g *Qui obturat aures suas ne audiat sanguinem.*] Id est, ne audiat peccatum. Sanguis enim pro peccato accipitur, vt in Psalmo: Psal.50. *Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ.* Et in alio. Psal.25. *Ne perdas cum impijs Deus animam meam, & cum viris sanguinum vitam meam.* Et explicans Esaias qui sit hoc in loco B sanguis, ait: *Et claudit oculos suos, ne videat malum.* Id quod sanguinem appellauerat, modò malum appellat. Fœlix conscientia, quæ malum nec audire, nec videre vult. *Auerte*, ait Propheta, *ocu-* Psal.118. *los meos, ne videant vanitatem.* Nam Ieremias ait: Thre.3. *Oculus meus deprædatus est animam meam.* Potest hoc in loco sanguis accipi pro concilio eorum, qui innocentibus interitum ac perniciem moliuntur.

h *Iste in excelsis habitat, munimenta saxorum sublimitas eius.*] Habitat in locis altis & munitis, & in asylo & petrarum propugnaculis Sensus est: Qui iustus est, sic erit tutus, acsi esset in arce fortissima, in sublimi rupe sita penitus inexpugnabili. Descripsit diuinus vates virum sapientem & virtutibus septum, nunc ostendit quomodo eum Deus custodiat & seruet.

i *Aquæ eius fideles sunt.*) Id est, perennes, nunquam illi deficientes. Acsi dicat: semper Deus virum iustum nutriet & sustentabit. Poteris per has aquas virtutes intelligere, quæ sunt animi pabulum & nutrimentum, quæ viris iustis nunquam desunt, ideò C aquæ fideles & perennes appellantur. At sunt nonnulli, qui vt se iustos ostendant, virtutis actiones exercent, quæ cùm sint fictæ, parum durant: nihil Simile. enim fictum potest esse diuturnum. Vt torrentes ex pluuia, & aliqua parua terræ humiditate producti solùm hyemali tempore fluunt, veniente autem feruore solis siccantur: sic hypocritarum & fragilium hominum virtutes tempore molli, & ad voluntatem fluenti, apparent, veniente autem afflictionis æstu penitus arescunt.

k *Regem in decore videbunt.*) Esaias in hoc capite describit obsidionē Iudæorum, & victoriam, quam per Dei angelum de Assyriis mirabiliter reportarunt. Et occasiooe sumpta describit viros iustos & pios ad eos alludens, qui tempore obsidionis spem suam in Deo collocauerant, & ab vrbe sancta non recesserāt. Hos dicit modò euasuros esse ab obsidiooe, & regem Ezechiā quē anteà sacco indutū viderant, in decore suo & maiestate visuros esse. Et qui in obsidione positi terram extra muros non videbant, eam de longè esse adspecturos, & longinquas regiones intrepidè peragraturos. Potest per hunc regem intelligi Christus, quem, qui in hac vita iustitiam coluerint & pietatem, in æterna beatitudine pulcherrimū videbunt. D Qui modò à lōgè terram nostram, veram illam promissionis patriam, cœlestémque beatitudioem aspiciunt. Id quod teste Apostolo faciebant illustres illi ac sancti patriarchæ, de quibus dicitur in epistola ad Hebr.11. Hebræos: *Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti non acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes, & salutantes, & confitentes, quia peregrini sunt & hospites super terram.* Vbi vides viros illos fideles, omni sapientia & charitate præstantes, terrā hanc illis promissam tanquam alienam coluisse: veram autē terram promissionis delongè, intuitos esse, ad eamque incredibili desiderio aspirasse. Illi quibus Deus terram promiserat, cœlum aspiciebant, nos verò, quibus cœlum promittit, terram solùm intuemur. O amentiā nostram!

l *Cor tuum meditabitur timorem.*) Postquam ereptus fueris ab obsidione, cogitabis & memoria repetes timorem, quo terrebatur ciuitas, quando erat ab hostibus oppugnata, vt contemplans à quo periculo tē Simile. Deus eripuerit, illi gratias agas. Vt enim qui ex alto in portum adducti vim tempestatis, ac magnam ia- E ctationem euaserunt, ea terra mare intuentes gratias Deo agunt, pictísque tabulis in templis ad honorem diuorum suspensis, sese tāti beneficij memores, in Deúmque gratos ostendunt, sic facere debent ij, qui fuerint ab hostibus & animi & corporis erepti, & è fluctibus atque procellis tentationum liberati, vt aliquo pio monimento se diuino numini gratiam habere testificentur.

m *Vbi est literatus? vbi legis verba ponderans?*) Dixerat suprà, nuntios pacis componendæ fleuisse, quoniam in Deo spem suam oon habebant collocatam: posteà describit iustos Deóque fidentes. Et quoniam qui missi fuerant ad fœdus faciendum cum Assyriis, erant legis doctores, qui Hierosolymæ euersionem plorabant, ait Propheta: Vbi suot doctores illi, qui Deo non fidentes, sed de eius potentia & misericordia desperati, asserebant delendam esse à Sennacheribo ciuitatem sanctam? Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios ita ait: 1.Cor.1. *Vbi sapiens? vbi scriba? vbi inquisitor huius seculi? Nónne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi?* Quæ verba hunc habent sensum. Non literati homines, non mundi sapientes mundo Euangelium annuntiarunt, sed simplices, & humiles, & F rudes piscatores. Fortasse ad hunc Esaiæ locum alludit, vbi non literati & docti, sed iusti & pij Deo fidebant, eiúsque misericordiam & potentiam prædicabant. Quidam sic hunc locum interpretatur: Cùm fueris in obsidione, cor tuum semper meditabitur timorem: existimabis semper adesse publicanum, & exactorem, quia à te tributa exigat. Semper habebis in ore: *Vbi est scriba*, &c. At Deus te eripiet, & hostes tuos mirabiliter occidet. Hoc dicit Propheta, quia Iudæi tyrannidem Seonacheribi magnopere timebant. Literatum vocat eum, qui scribebat oomina eorum, qui tributa soluebant, similiter & scribam. Per legis verbi ponderatorem, eum intelligit, qui ponderabat pecuniam, eamque ad pondus numerare solebat. Per doctorem paruulorum eum existimat intelligēdum, qui numerabat ciuitatis domos ad exigenda tributa. Ego tamen priorem expositionem amplector, quia est planior, & literæ conuenientior, & non recedit à versione communi, & est ea, ad quam Apostolus alludere videtur.

n *Populum imprudentem non videbis, populum alti sermonis.*) Non videbis regnare in ciuitate sancta Assyrios, populum barbarum, & sermonis obscuri & ab-

A ſtruſi, quem tu intelligis. Conſolatur viros iuſtos & pios.

o *Reſpice Sion ciuitatem ſolemnitatis noſtræ.*] Poſtquam fueris è periculo ereptus vir iuſte & pie, contemplare ciuitatem ſanctam, quam Aſſyrius non potuit expugnare. Hæc enim non mutabitur, non enim eſt velut tabernaculum Moyſi, quod poterat aliò transferri. Sed eſt permanens & firmum tabernaculum, cuius paxilli, claui, & funes non rumpentur neque laxabuntur. Nam Deus eſt circa hanc ciuitatem loco fluuij altiſſimi, quem ipſo protegente nulla nauis neque parua neque magna poteſt traiicere, quæ poſſit ciuitatem expugnare. Quis non videt Eſaiam diuino ſpiritu afflatum hæc non de Hieroſolyma illa terrena dixiſſe, ſed de Eccleſia, cuius illa imaginem gerebat: quæ ab hoſtibus oppugnata vinci nequaquam poteſt, quia Deus eam protegit & ſeruat?

p *Laxati ſunt funiculi tui.*] Locutus fuerat cum Iudæis, modò dirigit ſermonem ad Aſſyriorum populum quem comparat naui deſtitutæ malô, rudentibus & velis, quæ arbitrio ventorum in mari iactatur, & tandem procellis obruitur. Eſt igitur ſenſus: Funiculi tui, hoc eſt, rudentes nauis laxati ſunt, & à nautis relicti, quemadmodum fit, quando iam nulla eſt ſpes vitæ. Sic erit malus tuus, vt ne velum quidem poſſit expandi, ita, vt naufragium vitare non valeas. eſt lignum in medio nauis eleuatum. D

q *Tunc diuidentur ſpolia.*] Excisis Aſſyriis & ab Angelo interſectis, diuidentur eorum ſpolia. Nullus erit in ciuitate non ſolùm agilis & velox, ſed etiam claudus & fragilis, qui non diripiat, & ad prædam celeriter currat.

r *Populus qui habitat in ea, auferetur ab eo iniquitas.*] Hoc eſt ad Eccleſiam referendum, vbi ſunt ſacramenta, quibus peccata remittuntur.

ANNOTATIO. E

1 Vt dilatare ſignum non queas.] *Pro ſigno eſt in Hebræo* נס *nes, quæ dictio ſignificat ſignum & vexillum, &*
B *quicquid eleuatur, à verbo* נסס *naſas, quod ſignificat extollere, efferre & eleuare. Ideò poteſt verti: Vt dilatare velum non poßis: fracto enim malo nauis, velum erigi & extendi non poteſt.*

Argumentum capitis XXXIIII.

Superiore capite prædixit Propheta Aſſyriorum excidium, nunc omnium impiorum calamitatem in communi annunciat, Idumæorum præſertim, qui ſcelere & maleficio paſcebantur. Vaticinatur de euerſione Hieroſolymæ per Titum, & de infidelium Iudæorum pernicie & vaſtitate.

CAPVT XXXIIII.

ACcedite [a] gentes & audite, & populi attendite, audiat terra & plenitudo eius, orbis & [b] omne germen eius, [c] quia indignatio Domini ſuper omnes gentes, & furor [1] ſuper omnem militiam eorum. [d] Interficiet eos, & dedit eos in occiſionem. Interfecti eorum, proiicientur, & de cadaueribus eorum aſcendet fœtor. Tabeſ-
C cent montes à ſanguine eorum, & [e] tabeſcet omnis militia cœlorum, & complicabuntur F
ſicut liber cœli, [f] & omnis militia eorum defluet, ſicut defluit folium de vinea, & de ficu, quoniam [g] inebriatus eſt in cœlo gladius meus. Ecce ſuper Idumæam deſcendet, & ſuper populum interfectionis meæ ad iudicium. Gladius Domini repletus eſt ſanguine, incraſſatus eſt adipe de ſanguine [h] agnorum & hircorum, & de ſanguine medullatorum arietum. [i] Victima enim Domini in Boſra, & interfectio magna in terra Edom. [a] Et deſcendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus. Inebriabitur terra eorum ſanguine,
Inf. 61.a & humus eorum adipe pinguium, quia dies vltionis Domini, [l] annus retributionis iudicij Sion. Et conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in ſulphur.

EXPLANATIO.

a *Accedite Gentes & audite.*] Non vnam Gentem & vnum populum, ſed omnes Gentes, & populos, & vniuerſam denique terram vocat diuinus vates, imò per eum Deus ipſe, vt accedant, & audiant, & vltionem, quam peccatoribus minatur, diligenter attendant. Non enim vnum tantùm populum, ſed omnium gentium & nationum peccatores ait eſſe ſuorum ſcelerum pœnas daturos. Sed aduerte. Non dicit: Audite gentes, ſed, *Accedite gentes & audite.* Vocat nos Dominus Deus, vt ad eum accedamus, quo verba eius audire & perpendere poſſimus. Si propè eſſemus, non nos vocaret vt accederemus ad eum, vocat autem vt accedamus, quoniam procul ab eo ſumus. Peccata enim noſtra nos à Deo ſepararunt, & vt alio in loco ait Eſaias, *diuiſerunt inter nos & Deum noſtrum.* Et Inf. 59.
cùm nos ſimus procul ab eo, ipſe etiam procul eſt à nobis. *Longè enim*, vt ait Dauid, *à peccatoribus ſalus*, hoc eſt, Chriſtus, quem etiam Eſaias ſub perſona cœleſtis patris ſalutem vocat, ita dicens: *Dedi te in lucem Gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ.* Eſt igitur Chriſtus ea ſalus, quæ longè eſt à peccatori- Pſal. 118. Infr 49.

A caxotibus ad quam oportet nos accedere, quoniam ea ipsa nos vocat, & ad accedendum hortatur: ad quam nisi accesserimus peribimus. Ait enim diuinus vates: *Qui elongant se Domine à te, peribunt.* Psal.73. Et in alio Psalmo scriptum legimus: *Accedamus*, inquit, Psal.33. Hebr.10 *cum vero corde in plenitudine fidei: Accedamus igitur ad Deum, & audite, & populi attendite.* Audiat terra. Nos terra & puluis audiamus, quibus Ierem.22. etiam per Ieremiam ait, *Terra terra terra audi verbum Dei.* Sed audire non possumus, nisi priùs accedamus. Sed dices: qui fieri potest vt ego longè existens à Deo, sceleribus contaminatus, possim accedere ad sanctissimum numen, ad tam admirabilem maiestatem, & infinitam potentiam? Respondebo, Christus Deus noster, qui te vocat ipse te quærit, adiuuat, ac manum tribuit. Et si volueris Simile. ei adhærere, & vniri, te secum ad æternam patriam, & gloriosum salutis portum perducet. Scapha remis & velo destituta vagans in medio mari, concutitur ventis & fluctibus, donec naufragium facit, & funditus obruitur, & ita ad portum peruenire non B valet. Sed si ligatur ad nauem firmam, validam, & excellentem, tendit securè cum naue, & ad optatum portum tandem accedit. Sic peccator nudatus gratia & virtute, ductus appetitibus longiùs euagantibus, nec rationi parentibus, vi tempestatum ac tentationum concutitur, donec omnes nefariæ cogitationes eum iam non resistentem impellunt, & obruunt, atque ad ima & cæca tartara præcipitant. At si peccator in mediis tentationum fluctibus Christum ardenter inuocauerit, ad eum accesserit, & cum ipsius fauore se ad eum alligauerit & vinxerit, sic vinctus, & cum Christo coniunctus transibit tutus omnia mundi pericula, donec ad splendidissimas illas oras, beatissimúmque cœlestis patriæ portum tandem perducatur.

b *Et omne germen eius.*] Thargum Ionathæ habet, *Et omnes qui habitant in eo.*

Simile. c *Quia indignatio Domini super omnes Gentes.*] Quando iudex vult nocentem aliquem comprehendere, & in carcerem coniicere, non illum terret minis, sed occultè quærit. Quando autem illi publicè carcerem minatur, non vult eum punire, imò tacitè eum minis illis iustitiæ hortatur vt caueat, & à maleficio desistat. C Sic Deus minatur impiis supplicium & interitum, non vt eos perdat, sed vt ad pœnitentiam vocet. Ezech.18 *Non enim vult mortem peccatoris*, vt est apud Ezechielem, *sed vt viuat & conuertatur.* Considera Dei nostri pietatem. Minatus est hic suam indignationem Gentibus, vt eas saluas faceret.

d *Interfecit eos.*] Præteritum pro futuro, vt mos est Prophetarum, vt alibi ostendimus.

e *Et tabescet omnis militia cœlorum.*] Tanta erit afflictio, tam intolerabilis dolorum angustia, in tantas ærumnas incident peccatores, vt etiam stellæ videantur illis præ mœrore deficere, & lumen suum abscondere. Per militiam cœlorum intelligit syderum multitudinem. Vult Propheta significare acerbissimas ac luctuosissimas sceleratorum hominum futuras calamitates. Homini enim afflicto & ærumnoso omnia tristia videntur, etiam ipsum splendidum cœlum obscurum apparet. Ideò subiungit: *Et complicabuntur sicut liber cœli.* Ac si diceret: Cœli, qui aperti & expansi sunt, & splendidi, videbuntur illis esse complicati veluti liber obsignatus, nullam claritatem ostendentes.

f *Et omnis militia cœlorum decidet.*] Id est, omnes stellæ cadent de cœlo. Dicuntur autem cadere, quando nullum habent splendorem. Nonnulli hoc intelligunt de cometis. D Moraliter per stellas intelliguntur religiosi, qui à terra separati cœlo adhærent, qui debent dicere cum Paulo: Philip.3 *Nostra enim conuersatio in cœlis est.* Hi seuocantes animum ab omni turbulento negotio, & terra se longissimè efferunt & ad cœlestium contemplationem rapiuntur: ideò stellis in cœlo fulgentibus meritò comparantur. At tunc stellæ dicuntur cadere de cœlo, quando nonnulli relinquunt religionem, & ad seculum reuertuntur. Et quando in ipsa religione manentes, orationem, contemplationem, & tranquillam animi ac solitariam quietem contemnunt, & se distrahunt, humanísque negotiis implicant, per ciuitates inquietè vagantes, suísque deprauatis moribus sanctæ religioni tetram maculam inurentes. Hi dicuntur cadere in terram, & hi sunt stellæ illæ, quas hic Esaias ait, vt folia decidere, de quibus Christus ait apud Matthæum: *& stellæ cadent de cœlo.* Mat.24. Perpende obsecro, & alta mente considera, ex quàm alto loco cadit religiosus, qui se sceleribus contaminat, ex cœlo in terram. Magna ruina, & valde metuenda. Fœlices illi, qui permanent in religione & obseruantia, qui quieti, erecti, & eleuati in cœlo versantur, Deum laudantes, & negotia huma- E na contemnentes, qui doctrina & vita altos erudiunt, & ad virtutem cohortantur. De his ait Propheta Daniel: Dan.12. *Qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Horum cognosco ego infinitam multitudinem, qui veram pietatem colunt, animi candore conspicui, sapientia præcellentes, cœlestísque immortalitatis amore flagrantes.

g *Inebriatus est in cœlo gladius meus.*] Id est, constitui in cœlo me interfecturum esse impios, præsertim Idumæos. Hic gladius, quem hic dicit esse sanguine inebriatum, apud Ezechielem contra impios acuitur. Hunc dicit Deus descensurum esse super Idumæam. Ait enim: *Ecce super Idumæam descendet, & super populum interfectionis meæ ad iudicium.* Id est, super populum, quem sum interfecturus ad iudicium faciendum, & iustitiam exercendam. Sed quoniam Idumæa sonat terrenam, existimo velle Prophetam significare venturam esse hanc perniciem hominibus solam terram colentibus, cœlum autem non contemplantibus, de quibus ait Diuus Ioannes in Apocalypsi: Apoc.8. *Væ væ væ habitantibus in terra.*

F h *Agnorum & hircorum & de sanguine medullatorum arietum*] Per hæc animalia intelligit interpres Chaldaicus reges potentes & dominos terræ.

i *Victima enim magna in Bosra.*] Id est, Magna erit interfectio in ea ciuitate Idumeæ, quæ dicitur Bosra. Victima & sacrificium pro cæde ponuntur.

k *Et descendent vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus.*) Subaudi ad sepulchrum. Quasi dicat: Etiam vnicornes & tauri occidentur. Ionathas sic vertit: *Et interficientur fortissimi cum eis, & potentes cum satrapis.*

l *Annus retributionis Iudicij Sion.*) Non solùm euertet Deus Gentium ciuitates, sed etiam Hierosolymam per Titum funditus delebit. Veniet enim tempus, quando Deus Sion, hoc est, Hierosolymæ retribuet, id quod ea iuxta rectum iudicium meretur. Et tunc conuertentur torrentes eius in picem. Hoc est: Tempore Romanæ obsidionis omnia erunt in ciuitate plena pice, sulphure, & flammis ardentibus. Succendetur Hierosolyma, & incendio flagrabit. Non extinguetur veluti si fluuij non essent aquæ, sed picis. Vbique erit dolor, & incredibilis afflictio & calamitas.

A D

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXXIIII.

1 Super vniuersam malitiam eorum.] *Pro malitia eorum est in Hebraeo* צבאם *tsenaam. Dictio est* צבא *tsena, quæ non malitiam, sed militiam significat. Ideò existimo vitium esse librariorum, qui pro militia malitiam scripserunt.* *Et nonnulli codices habent militiam, & rectiùs quidem. Septuaginta pro militia verterunt numerum. Potest verti: Super vniuersum exercitum. Significat enim hoc nomen militiam, & exercitum, & pugnam, & tempus statutum, seu terminum destinatum. Vnde in Psalmo centesimosecundo: Benedicite Domino omnes virtutes eius: poterat verti: omnes exercitus eius, quemadmodum in Psalmo vicesimotertio: Dominus virtutum ipse est rex gloriæ. Virtutes autem in his duobus locis pro Angelorum exercitibus sumuntur.*

Et erit [a] terra eius in picem ardentem nocte & die, non extinguetur in sempiternum. Ascendet fumus eius à generatione in generationem, desolabitur in secula seculorum. Non erit transiens per eam, [b] & possidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis & coruus habitabunt in ea. [c] Et extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem. [d] Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum. Et orientur in domibus eius spinæ, & vrticæ, [e] paliurus in munitionibus eius, & erit cubile draconum, & pascua struthionum, & occurrent dęmonia onocentauris, & pilosus clamabit alter ad alterum. Ibi cubabit lamia, & inuenit sibi requiem. Ibi habuit foueam hericius, & enutriuit catulos, & circunfodit & fouit in vmbra eius. Illic congregati sunt milui, alter ad alterum. [f] Requirite diligenter in libro Domini, & legite, vnum ex eis non defuit, alter alterum non quæsiuit, quia [g] quod ex ore meo procedit, ille mandauit, & [h] spiritus eius ipse congregauit ea, & ipse misit eis sortem, & manus eius diuisit eam illis in mensuram. Vsque in æternum possidebunt eam, in generatione & generationem habitabunt in ea.

B E

a *Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die.*) Describit euersionem & vastitatem Hierosolymæ. Et quoniam pix est magnum ignis nutrimentum, dixit terram vertendam esse in picem inextingnibilem, vt significaret Hierosolymam euertendam esse in æternum: vt nunquam ibi posteà esset sacrificiorum templum, nec Iudæorum synagoga. Quod hodie impletum videmus. Postquam enim ciuitas illa fuit per Titum funditus euersa propter Iudæorum infidelitatem, & Christi cædem, nunquam posteà fuit eodem loco & situ reædificata, neque ibi Iudæi templum habent nec sacrificia. Ex quo perspicuum est legem veterem cum suis cerimoniis & sacrificiis cessauisse, & antiquatam esse.

b *Possidebunt eam onocrotalus & hericius, & ibis & coruus habitabunt in ea.*] Describit solitudinem Hierosolymæ post eius euersionem. Solent enim hæc animalia in locis desertis habitare. Onocrotalus auis est quæ cùm collum mergat in aquam ruditum asini edit: onos Græcè significat asinum, & crotalos eum, qui habet vocem tinnulam & sonoram. Hericius est animal setis horrens, de quo alibi disseruimus. Ibis est auis Ægypti, quæ duplex est, altera tota nigra, altera verò ciconiæ non dissimilis. Coruus auis est per se nota.

C

c *Et extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem.*] Sensus est, frustra conabuntur Iudæi Hierosolymam & templum instaurare. Architecti vtuntur funiculo siue linea & mensura, atque etiam perpēdiculo & amussi in construendis ædificiis, vt omnia ad rectam normam dirigantur. At funiculus huius vrbis erit inanis, non enim solùm ciuitas non ędificabitur, sed etiam in nihilum redigetur, & perpendiculum vertetur in euersionem.

d *Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum.*) Sensus est: Quando Hierosolyma fuerit per Romanos euersa, non erunt ibi nobiles illius ciuitatis, nempe Apostoli Christi, & viri Apostolici, ne simul cū impiis pereát, & eorum excidio coniungantur. Quin potius regem Christum inuocabunt. At principes illius vrbis Scribæ & Pharisæi delebunt, suorúmque scelerum & aduersus Christum impietatis pœnas acerbissimas luent.

e *Paliurus in munitionibus.*) Paliurus est herba aspera & spinosa, quæ à nostris appellatur cardo. Struthio est auis magna & vorax quæ ferrum digerit, appellatur Lusitanè ema. Onocentaurum dicunt esse animal monstrosum repræsentans quandam hominis imaginem à parte superiori, asini verò ab inferiori. Pilosus est dæmon in figura hirci. Sunt qui dicát capi hic pro simia. Lamiam dicunt esse animal prętendens faciem mulieris, pedes habens equinos. Ferunt nonnulli esse auem inuisam & inauspicatam: Significat etiam mulierem, quæ instar strigum, sanguinem infantiū sugit. F
Per hæc omnia voluit Propheta vrbis vastitatem & solitudinem significare. Ego existimo per hæc animalia & portenta intelligi Agarenos, & cæteros infideles, vt sit sensus. Expulso Iudæorum populo, habitabunt in ea regione gentes immanes, barbaræ, & superstitiosæ, deditæ pestilentibus sectis, & dæmonibus seruientes.

f *Requirite diligenter in libro Domini.*) Vos qui tunc temporis in obsidione Hierosolymæ fueritis, & post vrbis euersionem euaseritis, legite hanc meam vaticinationem, videte hunc meum librum, quem iussu Domini scribo, & inuenietis omnia hæc vera & impleta esse.

g *Quod ex ore meo procedit, ille mandauit.*) Nēpe Deus.

h *Spiritus eius ipse congregauit ea.*] Nempe animalia & portenta, quæ habitent Hierosolymæ Et ipse Dominus misit eis sortem, hoc est, distribuet eis terram veluti in sortem & hęreditatē. Et ipsa animalia vsque in æternum possidebūt eam. Quasi dicat: Templum Iudæorum nunquam in æternum erit ciuitas Iudæorū.

ANNO-

ANNOTATIO.

1 Onocrotalus.] *In Hebraico est kaath, quæ dictio est in Leuitico cap. 11. pro qua interpres noster onocrotalum vertit, quemadmodum hic & Sophonia 2. quanquam in Psalmo* tot *pro eo nos habeamus* pelicanum, *vbi versio Diui Hieronymi ex Hebraico habet:* Assimilatus sum pelicano deserti. *Hac ratione ductus transtulit hic Paguinus* pelicanum. *Alij dicunt esse monedulam. Vtcunque sit ea est auis immunda solita habitare in deserto.*

Argumentum capitis XXXV.

Describit diuinus vates gaudium gentium quæ erant ad Christi fidem conuertendæ. Prædicit Christi aduentum, eiusque miracula & signa, esseque illum viam ad cœlestem patrem, qua tendunt omnes, qui viam immortalem consequuntur.

CAPVT XXXV.

Lætabitur [a] deserta & inuia, & exultabit solitudo, & florebit quasi lilium. Germinans germinabit, & exultabit lætabunda & laudans. [b] Gloria Libani data est ei, decor Charmeli & Saron. [c] Ipsi videbunt gloriam Domini, & decorem Dei nostri. [d] Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. [e] Dicite pusillanimes confortamini, & nolite timere. [f] Ecce Deus noster vltionem adducet retributionis, E
Deus ipse veniet, & saluabit nos. [g] Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum pa-
B tebunt. Tunc saliet sicut ceruus claudus, & aperta erit lingua mutorum, [h] quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrentes in solitudine, & quæ erat arida in stagnum, & sitiens in fontes aquarum. [i] In cubilibus in quibus priùs dracones habitabant, orietur viror calami & iunci, [k] & erit ibi semita, & via sancta vocabitur. [l] Non transibit per eam pollutus: [m] & hæc erit vobis directa via, ita vt stulti non errent per eam. [n] Non erit ibi leo, & mala bestia non ascendet per eam, nec inuenietur ibi. Et ambulabunt qui liberati fuerint & redēpti à Domino, conuertentur, [o] & venient in Sion cum laude, & lætitia sempiterna super caput eorum. Gaudium & lætitiam obtinebunt, & fugiet dolor & gemitus.

EXPLANATIO.

a *Lætabitur deserta & inuia.*] Dixerat Propheta capite superiore euertendam esse Hierosolymam ob Iudæorum perfidiam & nefariam aduersus Christum impietatem & ingratitudinem. Nunc prędicit vocationem Gentium, promittitque credentibus in Christum lætitiam & consolationem. Est ergo sensus: Gentilitas, quæ est quoddam desertum absque solidarum virtutum fructu, sine via quæ ducat ad veram gloriam, lætabitur & fructum proferet vberrimum. Veniet tempus illud, quando Deus mittet filium suū, vt errantibus viam veritatis ostendat, & tunc con-
C uertentur Gentes ad fidem, & gaudio magno perfundentur. Et illi, qui antea erant aridi nullis veræ doctrinæ aquis irrigati, sicut liliū mirabiliter florebūt. Hanc vaticinationem scimus esse impletam, & Gentes anteà charitate destitutas & deserta Apostolorum prædicatione esse conuersas ad Christum. Idem vaticinatur infrà nostra Propheta capite quinquagesimo quarto, vbi has voces emittit: *Lauda sterilis quæ non paris, decanta laudem & hinni, quæ non pariebas, quoniam multi filij desertæ, magis quàm eius quæ habebat virum.*
Gal 4. Quem locum Apostolus Paulus in epistola ad Galatas de Ecclesia interpretatur, quæ anteà erat
Psal. 28. quoddam desertum. De hoc deserto ait propheta in Psalmo: *Vox Domini cōcutientis desertum.* Vox hæc Domini est Apostolorum prædicatio, quæ Gentium populum percussit, vt salubriter ad pœnitentiam con-
Ierem. 23 uerteretur. Est enim vox Domini quasi malleus conterens petram, vt asserit Ieremias. Hac voce concussum desertum aridum floruit quasi lilium. Veros Christianos comparat liliis, de quib. dicitur in Can-
Cant. 6. ticis: *Dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia.* Vt enim nihil speciosius lilio, sic nihil pulchrius Christiana nobilitate. Titulus psalmi quadragesimiquarti, vbi communis versio habet: *Pro his qui commutabuntur,* potest verti ex Hebraico: *Pro liliis.* Quod idem est: Gentes enim ad Christum conuersæ lilia appellantur.

b *Gloria Libani data est ei.*] Nihil erit pulchrius, feracius, & gloriosius Ecclesia Christi, quæ anteà erat inuium & sterile desertum. Habebit enim gloriam Libani, & pulchritudinem Charmeli & Saron. Per F
Libanum intelligitur templum Salomonis, quemadmodum apud Zachariam capite vndecimo, & apud Ezechielem capite 17. vt ibi statim Propheta exprimit. Per Charmelum & Saron intelligitur Iudæorum populus, vt cap. 33. explanauimus. Voluit ergo Esaias significare omnem candorem, & Dei cultum, & scripturarum scientiam & cognitionem, & fructuum spiritualium fertilitatem & abundantiam, & omnem gloriam & pulchritudinem, & omnes denique virtutes, auferendas esse à synagoga, & dandas
Ecclesiæ. Id significauit Christus Iudæis dicens: *Auferetur à vobis regnum, & dabitur Genti facienti fructus eius.* Mat 21.

c *Ipsi videbunt gloriam Domini.*] Hoc est, Christiani videbunt filium Dei inter eos habitātem, & gloriam eius. Videbunt eum facientem miracula, suúmque diuinum numen significantem. Hoc ita impletum esse ostendit iis verbiis Diuus Ioannes: *Verbum caro factum est, & habitabit in nobis, & vidimus gloriam eius, &c.* Ioan 1.
Veri fideles charitate illuminati Christum videbant non solùm oculis corporis, sed oculis fidei charitate formatæ. Infideles verò quamuis oculis corporis Christum aspicerent, eū tamen animo non intuebantur: ideò eū nō vidisse dicuntur. Eā ob causam dicebat Christus discipulis suis: *Beati oculi qui vident, quę vos videtis.* Infideles omnes cæci sunt, & non solum

A infideles, sed etiam multi ex fidelibus laborant animi cæcitate, qui sceleribus contaminati, in tenebris Mat.13. versantur: qui quamuis habent lumen fidei, tamen quoniam hæc fides est mortua, nec babent ignem charitatis, ioter cæcos numetantur. Anima oostra est lampas, oleum est amor Dei, aqua est fides. Et vt lampas sine oleo extinguitut, quamuis aqnam Simile. contineat, & extincta lampade tota domus obscura manet, tenebrisque cireũfusa, sic anima charitate destituta, quamuis habeat fidem, amitrit ignem & claritatem, atque ita ioanens homo cæcus iacet in obscuritate & caligine.

d *Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate.*] Sensus est: Qui antea opera Dei non faciebatis, quòd manus haberetis languidas & remissas, erigite eas, & roborate, atque ad virtutia actiones extendite. Et qui erroribus & superstitionibus claudicabatis, estote fortes, via recta incedite, & ad veram Dei glotiam tendite. Qui in via veritatis erraot, claudi dicuntur: de qoibus dicitur in Psal- Psal.17. mo: *Claudicauerunt à semitis suis.* Videtur Propheta alludere ad certandi rationem, fit enim nonnuoquam vt pugnare volentibus bracbia ac manus ob nimium timorem languescant & genua ipsa deblitantur.

B Hortatur igitur eos ad recipiendum animum, vt intrepidi innitentur streouos milites, vt brauium coosequantur. Ita Apostolus Hebræis, *Remissas manus,* Heb.12. inquit, *& soluta genua erigite, & gressus rectos facite pedibus vestris.*

e *Dicite pusillanimis, Confortamini.*] Postqoam confortaueritis manus vestras dissolutas, & genua debilia roboraueritis, alios ad eaodem fortitudioem hortamioi, & dicite pusillanimis, vt confortentur, & ad virtutem accingantur. Perpende. Non dicit: Vos iacentes in vitiis alios ad virtutem excitate: sed *surgite à vitiis, & incumbite fortiter in virtutes*, & sic concionamini, & alios ad easdem virtutes sectandas admonete. Nam quamuis oratores omnes dicendi artificio facilè superes, quid tibi prodest ad beatitudinem consequendam, si oolueris à sceleribus seiuogi, & à vitiis separari? Hæc est causa cur multi concionatores ooo persuadeant, cùm dicant apertè ad persuadendum, quia sunt ab omni charitate virtutisque actionibus destituti. Vt enim ni- Similitudo hil prodest militibus oppugnare vrbem multo puluere sulphureo, si machinæ, quas nostri archabuzes & bombardas vocant non habeant pilas, quas proiiciant, quibus muros contundant & euertant, C & hostes interficiant, quia tunc nihil alind efficiunt, quàm consumere puluerem frustra, & aërem sonitu implere. Sic concionatores oec muros superbiæ auditorum, nec pruoas vanitatis eorum euertunt, nec animi hostes vulnerant, nec denique aliquid persuadent, quia suot à virtute nudati. Coocionari sine bonis operibus, est vrbem oppugnare sine pilis, est consumere verba, replere aërem tonitruis, & clamoribus: & tandem nihil efficere. Menander dicebat, vt refert Plutarchus in Politica ad Traianum, mores dicentis esse qui persuadeant, non verba. Quanquam Plutarchus dicat rhetoricam, etiam si oon suadendi sit opifex, esse tamen adiutricem, quod nos etiam fatemur: dicit enim hîc Esaias, vt virtutem amplectamur, & sic alios ad eandem cohortemur.

f *Ecce Deus noster vltionem adducet retributionis, Deus ipse veniet, & saluabit nos.*] Veniet Christus verus Deus, & adducet vltionem & salotem: iis, qui eum receperiot, salutem: illis autem, qui in sua infidelitate manere voluerint, vltiooem. Huc pertinent verba eiusdem Prophetæ, quæ suprà explananimus D capite octauo: Erit vobis in sanctificationem: in lapideio autem offensionis, & petram scandali duabus domibus Israel.

g *Tunc aperientur oculi cæcorum.*] Cùm Christus, inquit, in mundum venerit, aperiet ocolos cæcorum, & lucem non videntibus reddet. Hoc & omnia alia miracula, quæ sequuntur, fecit Christus Deus noster. Et subindicauit hoc caput de seipso intelligi, cum interrogatus à discipulis Ioannis Baptistæ vtrum esset Messias io lege promissus, respondit, vt est apud Matthæum: *Euntes renun-* Mat. 11. *tiate Ioanni, quæ audistis & vidistis: Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiant, &c.* Acsi diceret: Ego sum ille, quem dixit Esaias Propheta hæc signa facturum esse. Voluit Christus oon verbis, sed operibus probare se esse Messiam. In dialectica Aristotelis sunt multa loca à definitione, à diuisis, à coniunctis, à repugnantibos & multa alia. In dialectica Christi vnicus est locus, nimirom ab operibus. Hæc miracula impleta sunt tonc corporaliter, sed quotidie spiritualiter adimplentur, cùm qui priùs cæcum habebant intelle- E ctum, splendore veritatis illuminentur, & ipsam veritatem aspiciaot, de quibus ait Diuus Paulus: *Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Ephes. Et qui ad verbum Dei surdas aures habebant, libenter audiant. Et qui in peccatis iacebant, iam currant, vt brauium comprehendaot. Et qoi muti erant, nunc de peccatis suis confiteantur. Et cùm Christus hæc miracola corporaliter fecit, voluit etiam significare hæc spiritualia, quæ per illa innuebantur. Aperuit cæcorum oculos, vt ostenderet hoc facto fore, vt insipientium cæcarúmque Gentium, quæ Deum nesciebant, animos illuminaret luce sapientiæ, & ad cœlestia contemplaoda interiores oculos aperiret. Verè enim cæci erant omnes idolorum cultores, qui cœlestem splendorem non considerantes, teoebris ignorantiæ circunfusi, deos falsos & commentitios colebaot, & vero Deo contempto ad res creatas conuertebantur.

h *Quia scissæ sunt in deserto aquæ.*] Hoc est, quia in Exod.17. Ecclesia, quæ quondam desertum fuerat, erum- Num.20. pent aqoæ salutaris baptismi, & torrentes ac flu- Psal.77 uij gratiæ, & Euangelicæ doctrioæ. Alludit Propheta ad aquas illas, quæ in deserto de petra virga Moysi percussa fluxeruot. Quæ omnia gerebant fi- F guram corom, quæ posteà futora erant, & quæ completa esse nos asseueranter affirmamus, & firmissi- 1.Cor.10. mè credimus. Diuus enim Paulus ioqnit omnia illa io figura contigisse, & petram illam esse Christum, ex cuius latere lancea percusso floxerunt aquæ quibus ablueremur. Ait igitur Esaias fore, vt Ecclesia, quæ olim fuerat aridum desertum, abundaret aquis, de quibus supra dixerat capite duodecimo: *Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris.* Vbi poteris videre ea, quæ ibi hac de re fusè annotauimos.

i *In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & iunci.*] Hoc est, in animis hominom, vbi anteà habitabant scelera, errores, superstitiooes, cæteræque pestes, quæ veloti feræ immaoes, homines inuaserant, habitabuot fides, spes, charitas, prudentia, temperaotia, cæteræque virtotes. Anima, quæ priùs fuerat indomitorum appetituum & scelerum diuersorium, erit sanctatum cogitatioonm & virturum domicilium atqoe receptaculom. Per dracooes autem vitia, per virorem iunci & calami

vi-

A virtutes intellige. Diuus Gregorius in Ezechielem homilia 13. per calamum pulchrum & sonorum intelligit Euangelicos concionatores, per iuncum verò auditores Euangelij: Vt sit sensus: Gentilitas, quæ ante Iesu Christi aduentum erat veluti quædam superstitionum mercatura, recepta fide erit schola quædam admirabilia & pulchra Euangelicæ veritatis.

k *Et erit ibi semita, & via sancta vocabitur.*] In Ecclesia erit Christus, qui dicit de se ipso: *Ego sum via, veritas, & vita. Nemo venit ad Patrem nisi per me.* Acsi diceret: Si volueritis ad patrem cœlestem ire, ego vos ducam. Christus non solùm est via, per quam ambulare debemus, vt ad patriam ascendamus, sed etiam ipse iuit ad Patrem, & secum omnes eum sequentes ad illum perducit. Ait enim: *Vado ad eum, qui misit me.* Cùm Christus sit caput nostrum, vt Apostolus asserit, quæ proportio est Christum ascendere ad cœlũ, nos verò ad infernum descendere? quò tendit caput, eò tendere debent omnia membra. Eamus cum capite nostro, ascendamus cum Christo,

Ioan. 14. Ioan. 14. Eph. 5. Colos. 1.

B qui ait: *Vado ad Patrem.* Et eamus per eum, qui est via, quæ est in Ecclesia, & sancta vocatur. Vnus ex erroribus in quibus homines versantur, est existimare esse in mundo res firmas & stabiles. Si nihil in mundo stat, si nihil consistit, si omnia continuò currunt, quî fieri potest, vt sit status, id quod nunquam stat? *Homo*, inquit Iob capite quartodecimo, *fugit velut vmbra, & nunquam in eodem statu permanet.* Perpende obsecro. Non dicit: Homo mouetur, sed *fugit*, vt eius motus velocitatem significet. Neque dicit: fugit vt corpus aliquod solidum: sed *vt vmbra*, qua nihil est inconstantius, nihil leuius, nihil fugacius. Et Dauid, *In imagine*, inquit, *pertransit homo.* Non dicit transit, sed *pertransit*, nec dicit in substantia, sed *in imagine.* Et Apostolus, *Præterit*, inquit, *figura huius mundi.* Non ait substantiam, sed mundi figuram, vmbram & imaginem præterire. Et Dauid: *Dies mei sicut vmbra declinauerunt.* Neminem vnquam interroges quot annos habeat, sed quot annos desinat habere. Diuus Augustinus hęc verba scripta reliquit: Res cum crescunt, & tendunt esse, quò magis celeriter crescunt vt sint, eò magis festinant vt non sint. Et diuus Gregorius, Viuere, inquit, est à vita transire. Vnde dicebat Seneca: Quicquid vides, currit cum tempo-

Psal. 38. 1. Cor. 7. Psal. 101.

C re, nihil firmum & stabile. Cùm igitur vita nostra sit quidam transitus & cursus, nónne meliùs ibimus per viam, quæ ducit ad æternam beatitudinem, quàm per desertum & solitudinem, & per lucos ad infernum tendentes? Christus est via ducens ad gloriam immortalem. Hoc non possumus negare. Ipse, qui est veritas, hanc veritatem affirmat. *Ego*, inquit ille, *sum via.* Cur hanc viam relinquimus, & in desertis, hoc est, in peccatis & flagitiis aberrantes versamur? *Errauerunt in solitudine & inaquoso*, ait diuinus vates, *& viam ciuitatis non inuenerunt.* Non eam inuenerunt, quia eam quærere non curarunt. *Quærite*, ait Christus, *& inuenietis.* Quæramus igitur hanc viam, & ambulemus per eam, quoniam hæc est via, quæ ducit ad Bethsames, de qua loquuntur literæ diuinæ in primo libro Regum. Remittentes Philistini arcam Domini in locum suum, quã ob Iudæorum peccata ceperant, posuerunt eam in plaustro, cui iunxerunt duas vaccas, quæ lactabant vitulos, eos autem domi concluserunt: & ait ita scriptura: *Ibant autem in directum vaccæ per viam, quæ ducit Bethsames: & itinere vno gradiebantur pergentes &*

Ioan. 14. Psal. 106. Mat. 7. Bethsames

D *mugientes*, & non declinabant nec *ad dexteram nec ad sinistram.* Bethsames significat domum solis. Hæc est cœlestis illa gloria, domus illius solis sempiterni, qui homines illuminat, qui luce sua sanctorum animas in oris illis beatissimis & immortalibus diuinitus illustrat, & inflammat. Quæ sunt hæ vaccæ, quæ non recedunt à via ad gloriam ducente, quæ arcam, vbi erat diuina lex, secum portant, nisi illi qui sanctum Euangelium secum portantes, & secundum illud viuentes, nullis esurientium filiorum mugitibus à Dei obsequio reuocantur, nullis humanis negotiis impediuntur, sed per Christum veram viam ad cœlestem Patrem festinantes currunt? Fœlices animæ quæ nec ad dexteram declinant, neque ad sinistram, sed ad cœlestem domum rectè & celeriter tendunt ad comprehendendum præmium illud: ad quod Diuus Paulus festinabat ita inquiens: *Quæ quidem retrò sunt obliuiscens, ad ea verò, quæ sunt priora, extẽdens me ipsum, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu.* Vide ardens desiderium, quo Apostolus currebat ad gloriam consequendam, qui adhuc non accedens, iam se ipsum extendebat eorum more qui ad rem ipsam dilectam nondum pedibus accedentes, tanto eius amore flagrant, vt ad eam præ feruenti desiderio brachia ac manus extendant. Via hæc, qua Apostolus currebat, & qua nos currere debemus, Christus est Deus noster. Et hæc est via sancta, quam hoc in loco Esaias in Ecclesia esse asseueranter affirmat.

Philip. 3.

E

l *Non pertransibit per eam pollutus.*] Sic in Apocalypsi diui Ioannis: *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum.* Quanquam illa particula, eam, potest ibi referri ad Ecclesiam triumphantem.

Apoc. 21.

m *Et hæc erit directa via vobis.*] Nempe Christianis veram pietatem colentibus. Nam infideles hac via non ambulant, neque illi qui sunt sceleribus astricti, quorum multi in inferno cruciati dicebant, *Errauimus à via veritatis*, vt literæ diuinæ in libro Sapientiæ memoriæ prodiderunt.

Sap. 5.

n *Non erit ibi leo.*] Hac via, quæ est Christus, non ambulauit diabolus, nec eius ministri: sed ambulabunt per eam qui liberati fuerint, nimirum à peccatis, & per Christum redempti. Per leonem intellige diabolum, de quo ait diuus Petrus, *Aduersarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit, quærens quem deuoret.* Per malas bestias infideles, cæterósque homines impios & flagitiosos diaboli satellites & ministros.

1. Pet. 5.

o *Et venient in Sion cum laude.*) Id est, ad Ecclesiam, de qua ait diuus Paulus in epistola ad Hebræos: *Accessistis ad Sion montem & ciuitatem Dei viuentis Ierusalem cœlestem.* Hæc omnes recipit, qui ad fidem conuertuntur, qui mentis oculis veritatem aspicientes, & errores ac scelera à quibus liberati sint contemplantes, gaudio perfunduntur. Appellatur hoc gaudium sempiternum, quia incipiens hîc per gratiam, in cœlesti patria perficitur per gloriam, vbi sine fine manet. Vel per Sion intellige Ecclesiam triumphantem, vbi beati Deo fruuntur, & æterno gaudio replentur. De iis locutus est suprà Esaias capite vigesimo quinto, & diuus Ioannes in Apocalypsi capite vigesimo. Iudæi nostri temporis totum hoc caput ad liberationem à captiuitate, in qua modò detinentur, referendum existimant, & hîc sexcentas nugas & nęnias, vt solent cęci homines, in medium proferunt.

Hebr. 12.

F

A

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XXXV.

8 Et erit tibi ſemita, & via ſancta vocabitur.) *Pro tibi, ſcribendum eſt*, ibi. *Et ita habent nonnulli codices. Nam in Hebraico eſt* שם *xam, quæ dictio aduerbium eſt, & non pronomen. Pro ſemita in Hebraico eſt* מסלול *maſlul, quod vocabulum ſignificat viam arctam. Hæc eſt illa, de qua ait*
Mat. 7. *Chriſtus*: Arcta via eſt quæ ducit ad vitam. *Eam prædicit Eſaias vocandam eſſe ſanctam. Fortaſſe per viam intelligit præceptorum custodiam, de qua ait David*: Viam
Pſal. 118. mandatorum tuorum cucurri. *Per ſemitam verò conſiliorum obſeruationem, de qua ait idem Propheta*: Dirige Pſal. 26.
me in ſemita recta propter inimicos meos. *Et paulo poſt in hoc eodem noſtro capite, vbi noſtra verſio, quam vulgatam appellamus, habet*: Et hæc erit vobis directa via: *poteſt verti ex Hebræo*: Et ipſe cum eis ambulabit in via. *Verbum enim* הלך *halac, quod hic ponitur, ſignificat ambulare, vt Pſalmo 118.* Beati immaculati in via, Exod. 13.
qui ambulant in lege Domini. *Eſt igitur ſenſus: Chriſtus non ſolum eſt via, ſed ductor ad patriam. Ille eſt columna illa, quæ Hebræos ad promiſſionis terram ducebat. Sed neceſſarium eſt vt abnegemus noſmetipſos, & cruces noſtras tollentes ſequamur noſtrum ducem, vt eo in æterna patria fruamur. Ipſe enim ait*: Qui vult venire poſt me, Matt. 16.
abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam, & ſequatur me.

Argumentum capitis XXXVI.

Obſeſſa ab Aſſyriis Hieroſolyma miſit Sennacheribus ad regẽ Ezechiam Rapſacem hominem ſuperbum & impium, qui & Ezechiæ & cæteris Iudæis triſte excidium minaretur, niſi ſe & ciuitatem traderent, & ad Sennacheribum ſupplices accederent. Narrat Eſaias hanc hiſtoriam, quoniam huius obſidionis, & Iudæorum liberationis ſæpe meminerat, vt omnes intelligerent vera fuiſſe ea, quæ literis mandauerat, & hæc de re vaticinatus fuerat.

E

B

CAPVT XXXVI.

ET factum eſt: in quartodecimo anno regis Ezechiæ, aſcendit Sennacherib rex Aſſyriorum ſuper omnes ciuitates Iuda munitas, & cepit eas. Et miſit rex Aſſyriorum [a] Rapſacem de Lachis in Ieruſalem regem Ezechiam [b] in manu graui, & ſtetit
4 Re. 18 c 2 Pa. 32 a [c] in aquæ ductu piſcinæ ſuperioris in via agri fullonis. [d] Et egreſſus eſt ad eum Eliachim filius Helchiæ, qui erat ſuper domum, & Sobna ſcriba & Ioahe filius Aſaph [e] à commentariis. Et dixit ad eos Rapſaces, [f] Hæc dicit rex magnus, rex Aſſyriorum: Quæ eſt iſta fiducia qua confidis, aut quo conſilio vel fortitudine rebellare diſponis? Super quem habes fiduciam, quia receſſiſti à me? [g] Ecce confidis ſuper baculum arundineum confractum iſtum, ſuper Ægyptum, cui ſi innixus fuerit homo, intrabit in manum eius, & perforabit eam. Sic Pharao rex Ægypti omnibus qui confidunt in eo. Quod ſi reſponderis mihi, in Domino Deo noſtro cõfidimus. [h] Nónne ipſe eſt cuius abſtulit Ezechias excelſa & altaria, & dixit Iudæ & Ieruſalem, [i] Coram altari iſto adorabitis? Et nunc trade te Domino meo regi Aſſyriorum, & dabo tibi duo millia equorum, [k] nec poteris ex te præbere aſcenſores eorum. [i] Et quomodo ſuſtinebis faciem iudicis vnius loci ex ſeruis Domini mei minoribus? Quòd ſi confidis in Ægypto, in quadriga & in equitibus, & nunc nunquid ſine Domino aſcendi ad terram iſtam, vt diſperderem eam? [l] Dominus dixit ad me: Aſcende ſuper terram iſtam, & diſperde eam. Et dixit Eliachim, & Sobna, & Ioahe ad Rapſacem: [m] Loquere ad ſeruos tuos Syra lingua: intelligimus enim. Ne loquaris ad nos Iudaicè in auribus F
populi, qui eſt ſuper murum. Et dixit ad eos Rapſaces: Nunquid ad Dominum tuum, & ad
C te miſit me Dominus meus, vt loquerer omnia verba iſta, & non potius ad viros qui ſedent in muro, [n] vt comedant ſtercora ſua, & bibant vrinam pedum ſuorum vobiſcum? Et ſtetit Rapſaces, & clamauit voce magna Iudaicè, & dixit: Audite verba regis magni, regis Aſſyriorum. Hæc dicit rex: [o] Non vos ſeducat Ezechias, quia non poterit eruere vos, & non vobis tribuat fiduciam Ezechias ſuper Domino dicens: Eruens liberabit nos Dominus: Non dabitur ciuitas iſta in manu regis Aſſyriorum. [p] Facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnuſquiſque vineam ſuam, & vnuſquiſque ficum ſuam, & bibite vnuſquiſque aquam ciſternæ ſuæ, donec veniam, & tollam vos ad terram, quæ eſt vt terra veſtra, terram frumenti & vini, [q] terram panum & vinearum. Nec conturbet vos Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Nunquid liberauerunt dij gentium vnuſquiſque terram ſuam de manu regis Aſſyriorum? Vbi eſt Deus Emath & arphat? Vbi eſt Deus Sapharuaim? Nunquid liberauerunt Samariam de manu mea? Quis eſt ex omnibus diis terrarum iſtarum, qui eruerit terram ſuam de manu mea, vt eruat Dominus Ieruſalem de manu mea? Et ſiluerunt, & non reſponderunt ei verbum. [r] Mandauerat enim rex dicens: Ne reſpondeatis ei. Et ingreſſus eſt Eliachim filius Helchiæ, qui erat ſuper domum, & Sobna ſcriba, & Ioahe filius Aſaph à commentariis, ad Ezechiam ſciſſis veſtibus, & nuntiauerunt ei verba Rapſacis.

EXPLANA-

Hæc historia narratur libro quarto Regum, & secundo Paralipomenon, vbi eam poteris plenissimè videre. Hic rex Ezechias fuit filius Achaz regis Iudæ hominis impij, qui regia dignitate ad suum exitium & deformitatem abusus à vera religione & virtute penitus aberrauit, & deprauatissimis moribus & opinionibus omnem vitæ rationē peruertit. Et quāquam talis esset pater, fuit tamē filius pius & rectus, non solùm domi præclarus, sed etiam foris admirandus, virtutúmque maximarum gloria præstātissimus. Cùm autem Sennacheribus Assyriorum Rex cædem immanissimam Iudæis, eorúmque nomini obscuritatem moliretur, cepit omnes ciuitates Iudæ, excepta Hierosolyma, quæ vnica stabilis & inuicta permansit. Et ex quadam ciuitate, quam expugnauerat, quæ appellabatur Lachis, misit ducem Rapsacem cū magno exercitu ad regem Ezechiam, qui Hierosolymæ principatum gerebat, vbi ea facta fuerunt, quæ hoc in loco narrantur. Per Sennacheribum regem impium & elatum intelligitur diabolus, qui expugnatis vrbibus, Iudæ solam Hierosolymam, quæ est

B vera Christi Ecclesia, vincere non potuit. Quamuis enim Ecclesia sit oppugnata, oppugnari tamen nullatenus, potest quoniam regnat in ea sanctissimus rex ille verus Ezechias Christus Deus noster, qui eam ab

Mat. 28. hostibus defendit, qui eam non deserit, qui ait: *Ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi.* Hæc autem oppugnatio fuit typus tentationum, quibus exercentur Christiani. Hostes, qui nos conturbant, sunt diabolus, mundus, & caro. Qui verò Ecclesiam magnopere euertere conantur sunt hæretici, qui eam frustra ad vastitatem vocant. Stat enim

1 Tim. 3. Ecclesia firma & constans, quam Paulus Apostolus domum Dei appellat, columnam & firmamētum veritatis. Hæc est inexpugnabilis ob inuiolabilem dogmatum certitudinem, & præsidem eius Spiritū sanctum, cuius numine gubernatur. (M. 11. 8.) Hæc est nauicula illa, de qua loquitur Euangelium, quæ licet oppugnaretur fluctibus, non fuit tamen vnquam submersa, quoniam erat in ea Christus, qui eam gubernabat.

Gen. 7. Hęc est arca illa Noë, quæ aquis diluuij obrui nō potest, imò quantò aquæ magis crescebant, tantò ipsa magis eleuabatur, & cœlo appropinquabat. Et quēadmodum soli illi, qui erant in arca, salui fuerunt, sic victis omnibus soli illi qui erant Hierosolymæ cum

Matt. 16. Ezechia, fuerunt erepti, & victoriam consecuti. Hæc est denique illa ciuitas, aduersus quam ait Christus

C fore, vt inferorum portæ, hoc est, hæreticorum impia dogmata & errores nunquam præualeant.

a *Rapsacem de Lachis.*] Hunc Rapsacem dicunt nonnulli fuisse filium Esaiæ prophetæ, aut saltē Iudæum; sed qui à Iudæis defecerat, quoniam linguam Hebraicam callebat. Alij dicunt eum fuisse Samaritanum. Diuus Cyrillius in dialogo de adoratione & cultu in spiritu eum Babylonium vocat. Lachis ciuitas erat in tribu Beniamin, non longè à Hierosolyma. Causa autem cur Sennacheribus misit Rapsacem Hierosolymā, ipse autem non venit, fuit quia capta ciuitate illa profectus est in Aegyptum oppugnatum Pelusium, vt Iosephus scriptum reliquit.

b *In manu graui.*] Id est, cum magnis copiis, vt Iudæos terreret.

c *In aquæductu piscinæ superioris.*] De hac piscina locuti sumus cap. 7.

d *Et egressus est ad eum Eliachim.*] Hic est ille Eliachim, cuius in visione vallis Sion supra Esaias meminit. Hic verò Sobna non videtur esse ille, de quo in eodem capite loquitur Propheta. Nam ille erat prępositus templi, hic verò scriba, hoc est legis peritus, aut qui operā dabat sacris scribēdis, & interpretādis.

e *A commentariis.*] Id est, qui iussū regis commentaria rerum gestarum scribebat.

f *Dicite Ezechiæ.*] Non dicit: Dicite regi, sed *Ezechiæ*. Vide superbi hominis insolentiam. Etiam modo loquendi regem contemnebat, & indignum regia dignitate iudicabat.

g *Ecce confidis super baculum arundineum.*] Falsum & commentitium est. Nam Ezechias rex fuit vir omni virtute & pietate præstanti, & nunquam in Aegypto spem ac fiduciam suam collocauit. Sed ex hoc mendacio Rapsacis nonnullam depromimus vtilitatem. Comparauit enim hominum auxilium baculo arundineo confracto, cui si innixus fueris vulneraberis. Talis est Ægyptus, talis est mundus, talis Pharao, hoc est diabolus: qui enim mundo fidit, diabolo seruit. *Maledictus homo*, ait Ieremias c. vigesimoseptimo *qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, & à Domino recedit cor eius.* Omnis nostra spes & fiducia est in Deo figenda & collocanda. Ait enim eodem loco idem Propheta, *Benedictus vir qui confidit in Domino, & erit Dominus fiducia eius.* E Aspicis hîc quemadmodum ex malis quæ sacra scriptura commemorat, possimus bonum percipere. Vt enim in aurificis officina etiam (Simile.) sordes & scrobes prosunt, sic in sacra scriptura etiam ex peccatorum erratis possumus vtilitatem aliquam colligere. Tota hæc Rapsacis oratio eò tendit vt Israelitico populo persuadeat fore illi vtile, si se Sēnacheribo tradiderit. Obiicit vanam regis in Ægypto fiduciam, perfidiam, à Deóque defectionem, obsessorum famem, sui regis victoriam & potentiam. Itaque excellentem eloquentiæ speciem adumbrauit, sed mendaciis & impietatibus innixus.

h *Nónne ipse est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria.*] Considera impudentis & scelerati hominis calumniam, vertit vitio regi sancto id, propter quod ipse veram laudem fuerat consecutus. Sáctè quidem & iuxta Dei legem abstulerat Exechias altaria idolorum, vt errore sublato, deleta superstitione & idololatria coleretur verus Deus in tēplo sancto suo. Hinc colliges quanta cæcitate laborēt impij quantísq; tenebris obscuratum habeant intellectum, ij præsertim qui te odio prosequuntur, qui non solùm falsis F criminibus te ad inuidiam vocant, sed etiam virtutis actiones, quibus das operam, damnant, & falsis vitiorum nominibus appellant: & quantò maior est tuæ integritatis opinio, tantò acriùs eam extinguere conantur. Sed quemadmodum ignis in aquam con- (Simile.) iectus statim restinguitur & refrigeratur, sic falsum vitium in vitam integram & laudabilem proiectum illico euanescit & extinguitur.

i *Coram altari isto adorabitis.*] Id est, in templo Salomonis.

k *Non poteris ex te præbere.*] Vult Hebræos terrere, ostēdens eorum paucitatem, quasi dicat: Cùm tā paruo muniaris exercitu ô Ezechia, vt ne duo quidē milia equitū habeas, quo pacto existimas posse regi potētissimo resistere? Non intelligebat impius plus valere piorum preces, quàm impiorum vires & copias.

l *Dominus dixit ad me.*] O impudentiam inauditam! Non veretur impius asserere esse se missum à Deo ad ciuitatem sanctam delendam. Hoc ideò dixit, vt Iudæorum animos confringeret, vt omnem fiduciam, quam in Deo ponebant, amitterent.

m *Loquere ad seruos tuos Syra lingua.*) Timebant ne fortè populus, qui erat in muris, intelligens verba Rapsacis caderet animo, & falsis terroribus commotus se illi traderet. Ideò volebant vt ipse loqueretur lingua Syriaca, quam populus non intelligebat,

A n *Vt comedant stercora sua.*] Vrgente fame in obsidione.

o *Non seducat vos Ezechias.*] Ezechias suos hortabatur vt Deo fiderent: Impius autem Rapsaces illis persuadere conabatur, ne in Deo fiduciam collocarent, qui eos liberare non posset. Vide blasphemiam hominis scelerati. Ezechiæ virtutem dolum appellat, cùm id quod ipse Rapsaces diceret, Exod. 5. metus dolus esset. Eodem modo Pharao cùm Moyses iussu Domini vellet liberare Hebræos à seruitute Ægyptiaca, in hæc verba prorupit: *Opprimantur operibus Hebræi, & impleant ea, vt non acquiescant verbis mendacibus.* Verba sancti Moysi vocabat mendacia.

p *Facite mecum benedictionem.*] Pro quo legitur in quarto libro Regum: *Facite mecum quod vobis est vtile,* hoc est, quod vobis prosit, & sit in benedictionem vestram, & egrediemini ad me. Diuus Cyrillus citans hunc locum in libro de adoratione & cultu in spiritu legit in hunc modum, *Si vultis benedici, egredimini ad me.* Ergo facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, idem est acsi diceret: Si vultis esse fœlices, egredimini ex ciuitate, & venite ad B me. Vide impuri hominis dolos. Promitebat Hebræis benedictionem & fœlicitatem, si se illi traderent, & sanctum regem Ezechiam relinquerent. Per Israelitas sanctam ciuitatem colentes sub præsidio Ezechiæ intellige pios Christianos in Ecclesia Christi commorantes, veróque regi Christo Iesu adhærentes. Per Rapsacem intellige diabolum, qui nobis voluptates, delicias, opes, aliáque mundi bona aut potius ludibria promittit, dummodò illi insignem ciuitatem, hoc est, animam nostram tradamus, ad eum accedamus, & summum regem Christum saluatorem nostrum aspernemus. At nos ipsus cùm in potestate habet seducit & fallit. Eodem modo Pharao rex Ægypti promisit multa bona Hebræis, si ad Ægyptum descenderent, sed postquam illuc descenderunt, detinebantur captiui ab Ægyptiis, & acerbissimè opprimebantur. *Surrexit enim*, vt Exod. 1. ait scriptura, *rex nauus super Ægyptum, qui ignorabat Iosephum.* Vbi aspicis quàm mobiles & inconstantes sint mundi fauores & prosperitates. Diuitiæ, quas Ægyptij promiserant Hebræis, eos excitauerunt, vt ad Ægyptum descenderent, vbi posteà fuerunt grauiter afflicti, & in acerbis ærumnis versati.

C Allicit nos diabolus illecebris, quæ nos vndique Similitudo circundent, vt tandem occidant. Vt enim hedera arbores complectitur, & posteà eas ipso complexu arctat & necat, sic falsa mundi prosperitas blanditur, sed ipsis blandimentis & illecebris strangulat, & perdit. Ea mundi bona quæ Rapsaces promittebat Hebræis, sunt hederæ, quibus diabolus nos vult in primis complecti, & blandè delinire, vt opprimat, & aridos reddet, vt ad ignem æternorum cruciatuum tandem perducat. Et attentè considera. Rapsaces obsedit Hierusolymam, & circundedit eam ne per aliquam portam in vrbem victus intrarent. Portæ huius ciuitatis sunt sensus nostri, anima est ipsa ciuitas, quam ita obsidet & oppugnat diabolus, vt in eam per sensus nullus spiritualis victus Luc. 11. Mat. 12. introeat. Hoc moraliter voluit Euangelium significare in eis, quos dæmon cæcos, surdos, & mutos faciebat, vt nec per oculos, neque per os, neque per aures aliquid ad obsessam animam spiritualis alimenti ingrederetur.

q *Terram panum & vinearum*] In quarto lib. Regum D præter ea bona quæ hîc narrantur, ait scriptura dixisse Rapsacem: *Et viuetis, & non moriemini.* Promittit nobis diabolus vitam, si Christum relinquamus, cùm Christus sit vita, diabolus autem mors & homicida. De se ipso ait Christus: *Ego sum vita*, de diabolo autem: *Ille homicida erat ab initio.* Et diuus Io- Ioan. 14. annes ait in Apocalypsi: *Ecce equus pallidus, & qui sedebat super eum nomen illi mors, & infernus sequebatur eum.* Ioan 8. Apoc. 6. Mortem appellat ipsum diabolum. Quî igitur fieri potest vt separatus à Christo inuenias vitam? Si Christus vita est, quomodo reperies vitam separatus à vita? Quomodo viues, si vitam relinquas, & mortem sequaris? Diabolus est mors & homicida, & tu fugiens vitam, vis in domo mortis vitam inuenire, & in domo homicidæ tutus requiescere. Si hominem interroges cur aliena rapiat, cur non obseruet diuinam legem, respondet ideò hoc facere, quia quærit vitam. O hominem insipientem! ô responsionem intolerabilem! Quæro vitam. Imò relinquis eam, & mortem amplexaris. Vt enim ille, qui rem in aquilonari parte existentem it quæsitum ad meridiem, quantò velociùs currit, vt eam inueniat, tantò longiùs fugit ab ea: sic quantò ardentius vitam quæris, tantò longiùs ab ea separaris. Quære quod E quæris, sed non ibi, vbi quæris. Quære vitam, sed in eo qui est vita. Quomodo erit vita in regione mortis? quantò plus ad eam regionem cucurreris ad vitam consequendam, tantò distantiùs te à vita seiunges. quære Christum & inuenies vitam. Sic dicitur in Psalmo 68. *Quærite Dominum & viuet anima vestra.* Si vita est eum quærere, quid erit illum inuenire, eo frui, eúmque in æterna gloria semper aspicere & contemplari?

r *Mandauerat enim eis dicens: Ne respondeatis ei.*] Eam ob causam præcipiebat Ezechias, ne Iudæi responderent blasphemanti, vt eum ad maiores blasphe- Simil. mias non prouocarent. Considera iusti regis pietatem & sanctum propositum. Nam vt aqua frigida in feruentem ollam coniecta eam deprimit, feruoremque refrigerat, sic silentium aduersarij iram mitigat & placat. Vnde scriptum est in Ecclesiastico 8. *Non incendas carbones peccatorum.* Et in Psalmo 38. dicitur: *Cũ consisteret aduersum me peccator, obmutui, & humiliatus sum, & silui à bonis.* Et in alio Psalmo 140. *Pone Domine custodiam ori meo, & ostium circunstantiæ labiis meis.* Et in Prouerbiis vigesimo sexto: *Ne respondeas stulto,* F *ne efficiaris ei similis.* Et Paulus in epistola ad Romanos duodecimo: *Non vos metipsos,* inquit, *defendentes charissimi, sed date locum iræ: scriptum est enim: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus.* Epictetus in hunc modum ait: Si quis ad te deferat: Ille de te maledicit, ne excuses quæ dicantur, sed responde: Ignorat ille & alia quæ mihi adsunt mala, alioquin non sola hæc diceret. Hæc ille. At multi sunt qui vno Simili. verbo læsi sexcenta conuicia ingerunt. Vt enim porticus Olympiæ artificio quodam vocem emissam septies reddebat, quam ob causam heptaphonon appellabatur, quòd non semel vt echo, sed septies acceptam vocem referret, sic multi vno verbo lacerati maledictis aërem implent, nec faciunt finem contumelias iaciendi. Non sic Ezechias rex illustrissimus, sed iniuriis & blasphemiis Rapsacis lacessitus, toleranter eas & patienter tulit, & non solùm non respondit, sed etiam ne alij responderent præcepit.

ANNO-

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXXVI.

1 Ioahæ filius Asaph à commentariis.) *Pro à commentarijs in Hebræo est* תמזכיר *hacmazchir in genitiuo, hoc est, commentariensis. Quidam existimant à commentariis & commentariensem idem esse. Est autem commentariensis præfectus carceris, ideò dictus commentariensis, quia vinctos in commentarium refert. Et titulus Codice de iis, quos tenet carcer inclusos, vbi hæc verba habentur: Ante trigesimum diem semper commentariensis ingerat numerum personarum, varietatem delictorum, clausorum ordinem, ætatémque vinctorum. Meminit Vlpianus Digestis de pœnis. Quidam commentariensem siue à commentariis eum esse putant, qui delinquentium commentarios scribit, vt in iudicio testimonium subseruiat. Ego existimo hoc in loco à commentariis eum esse, qui commentaria & annales scribit, ne memorabilium rerum scituque dignissimarum memoria sensim* B *curetur & consumatur. Verbum enim* זכר *Zachar, à quo hæc dictio deriuatur, significat in memoriam redigere, & recordari, vt Iona secundo:* Domini recordatus sum. *Vnde Zecharon significat historiam & memoriam. Nam historia, vt ait Cicero, est vita memoria: significat etiam annales & commentaria, quæ sunt historiæ succincta & breues, vt commentaria Cæsaris. Hinc per adiectionem* מ *in principio fit hoc nomen* מזכיר *quod significat eum, qui scribit annales & commentaria rerum gestarum & factorum insignium, eáque mandat literis, vt vigeant memoria omnium seculorum.*

2 Quæ est ista fiducia qua confidis? aut quo consilio vel fortitudine rebellare disponis?) *Potest etiam ita verti ex Hebræo:* Quæ est fiducia hæc cui fidisti? Dixi, certe in verbo labiorum: sed consilio & fortitudine opus est ad prælium. *Vt sit sensus: Tu, inquit Rapsaces, tu Ezechia cui rei fidis? sine dubio precationibus tuis: sed falleris, nam ad bellum gerendum consilio & fortitudine opus est, non autem precibus. Vide quemadmodum impij irrideant precationes, quas viri iusti ad Deum fundunt; quæ multò plus valent quàm omne iniquorum consilium & robur.*

3 Et quomodo sustinere poteris faciem iudicis vnius loci.) *Pro iudice poteris vertere ex Hebræo* ducem. *Et ita vertit Pagninus. Nam in Hebraico est* פחת *pachah, quod nomen principem & ducem significat. Aggæi primo,* Filium Salathiel ducem Iuda, &c. E

Argumentum capitis XXXVII.

Mittit rex Ezechias nuntios ad Esaiam Prophetam, ab eo petitum vt ad Deum pro ciuitatis ab Assyriis obsessæ liberatione precationes fundat. Promittit Deus victoriam Ezechiæ, eúmque per Esaiam consolatur. Interficit Dei Angelus Assyriorum exercitum, ipse autem Sennacheribus a propriis suis filiis morte mulctatur. Quæ in hoc capite continentur, perspicua sunt: ideo non egent magna explanatione.

CAPVT XXXVII.

4.Reg.19 ET[a] factum est, cùm audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua, & [b]obuolutus est sacco, & intrauit in domum domini. Et misit Eliachim, qui erat super domum & Sobnam scribã & seniores de sacerdotibus opertos saccis, [c]ad Esaiam [d]filiũ Amos Prophetæ, & dixerunt ad eum: Hæc dicit Ezechias: [d]Dies tribulationis & correptionis, & blasphemiæ dies [e]hæc: quia venerunt filij vsque ad partum, & virtus non est pariendi. Si quomodo audiat dominus Deus tuus verba Rapsacis, quem misit rex Assyriorum Dominus suus ad blasphemãdum Dñm Deum viuentem, & exprobrandum sermonibus quos audiuit Dominus Deus tuus. [f]Leua ergo orationẽ pro reliquiis, quæ repertæ sunt. Et venerunt serui regis Ezechiæ ad Esaiam, & dixit ad eos Esaias, Hæc dicetis domino vestro: Hæc dicit Dominus, Ne timeas à facie verborum, quæ audisti, quibus blasphemauerunt pueri re- F
C gis Assyriorum me. [g]Ecce ego dabo ei spiritum, & audiet nuntium, & reuertetur ad terram suam, & corruere eum faciam gladio in terra sua. [h]Reuersus est autem Rapsaces, & inuenit regem Assyriorum præliantem aduersus Lobna. Audierat enim quia profectus esset de Lachis, & audiuit de Tharacha rege Æthiopiæ dicentes: Egressus est vt pugnet contra te. Quod cùm audisset misit nuntios ad Ezechiam dicens: Hæc dicetis Ezechiæ regi Iudæ loquentes: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis dicens, Non dabitur Ierusalem in manu regis Assyriorum. Ecce tu audisti omnia, quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subuerterunt, & tu poteris liberari? Nunquid eruerunt eos dij gentium, quos subuerterunt patres mei,[i] Gozã & Aran, & Reseph & filios Eden, qui erãt in Thalassar? Vbi est rex Emath, & rex Arphad, & rex vrbis Sepharuaim, Ana, & Aua?[a] Et tulit Ezechias [k]libros de manu nuntiorum, & legit eos, &[l] ascendit in domum Domini, [m]& expandit eos coram Domino. Et orauit ad Dominum dicens: Domine exercituum Deus Israel qui sedes super cherubim, tu es Deus solus omnium regnorum terræ, tu fecisti cœlum & terram. Inclina Domine aurem tuam, & audi: aperi oculos tuos, & audi omnia verba Sennacherib, quæ misit ad blasphemandum Deum viuentem. Verè enim Domine desertas fecerunt reges Assyriorum terras & regiones earum: & dederunt deos earum igni: non enim erant dij, sed opera manuum hominum, lignum & lapis: & comminuerunt eos. Et nunc Domine Deus noster salua nos de manu eius,[n] & cognoscant omnia regna terræ, quia tu es Dominus solus.

EXPLANATIO.

a *Et factum est cùm audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua.*] Solebant Iudæi audita blasphemia vestes scindere. Apud Matthæum inuenies principem sacerdotum vestes scidisse asserentem Christum blasphemasse, cùm Christus veritatē diceret: ipse autem Iudæus in blasphemiam prorumperet. Habes historiam hanc, quæ in hoc cap. narratur, 4. libro Reg. cap. 19. *Matth. 26*

b *Obuolutus est sacco.*] Considera pij regis religionem & humilitatem: auditis blasphemiis quas impius Rapsaces in Deum iacerat, operuit se veste vilissima, qua animi dolorem indicaret, & Deum ad misericordiam moueret. Et statim in iis mœroribus versatus ad templum Dei cucurrit, vt ibi pias lachrymas, & ardentes precationes funderet. His enim armis impios hostes vincere putabat. Oratio enim in terra habita in cœlum ascendit, & constituta in imis alta pulsat. *Oratio humiliantis se nubes penetrat*, vt dicitur in Ecclesiastico.

B Magna est vis orationis, cui nulla locorum interualla sunt impedimento, quæ etiam ore tacente coram Deo clamat. Sic enim dicebat Dominus Moysi: *Quid clamas ad me?* cùm ipse tacitus solo animo oraret. Hoc intelligens Ezechias ad precationes confugit, tanquam ad excellentissimum remedium. Et seipsum indignum existimās qui à Deo audiretur, nuntiis ad diuinum vatem missis ei suum periculum significauit, ab eo petens vt pro afflicto populo oppugnatísque Israelis reliquiis Deum vehementer oraret, quòd apud eum magni sint momenti iustorum precationes, non quæsiuit humanum auxilium neglecto diuino, sed in primis à Deo opem petiit. Intelligebat enim rex sanctus omne mundi præsidium absque Deo inutile esse & inane. Eodem modo Iosaphat in ærumnis versatus has voces emisit: *Cum ignoremus quid agere debeamus, hoc solum habemus residui, vt oculos nostros dirigamus ad te.* Nos igitur cùm in pericula & calamitates inciderimus, induamur sacco, quod non solùm Ezechiam, sed etiam regem Niniue fecisse diuinæ literæ contestantur. Cùm enim ad illum peruenisset verbum de euersione ciuitatis, surrexit de solio suo, abiecit vestimentum suum à se, indutus est sacco, & sedit in cinere. Ergo & nos deponamus preciosas vestes, abiiciamus fastum, confugiamus ad Christum, ab eo lachrymis & precationibus opem petentes, virísque iustis nosipsos commendantes. Ipse namque ait in Psalmo: *Inuoca me in die tribulationis, & eruam te.* *Exod. 14.* *2. Par. 20.* *Ione 3.* C *Psal. 49.*

c *Ad Esaiam filium Amos prophetæ.*] Libro quarto Regum vbi hæc narratur historia, scriptum est: *Ad Esaiam prophetam filium Amos.* Hîc verò quoniam ipse propheta de seipso loquitur, nō se vocat prophetam, sed filium prophetæ. Ibi autem propheta vocatur, quoniam alter fuit scriptor illorum librorum: quamquam non desit, qui eos velit Esaiæ tribuere. *4. Reg. 19*

d *Dies tribulationis, & correptionis, & blasphemiæ.*] Id est, hoc est tempus calamitatis, quia nobis Assyrij vastitatem minantur, & tempus correptionis, quoniam nos corripiunt & increpant: & tempus blasphemiæ, quoniam in Deum opprobria & conuicia iactant.

e *Quoniam venerunt filii vsque ad partum.*] Sensus est: Quemadmodum mulieres cùm fœtus peruenit ad locum partus, & ob earum imbecillitatem nasci non potest, maximè torquentur, & summis doloribus premuntur, sic nos maximis angoribus afficimur. Vult propheta significare hac translatione, summum periculum, & lethalem calamitatem Hierosolymæ iminere.

f *Leua ergo orationem pro reliquiis.*] Ora pro iis paucis, qui relicti sunt. Nam magna populi pars excessit è vita. Hoc dixit vt Esaiam ad pietatis lachrymas excitaret, quò vehementiores precationes funderet. E

g *Ego dabo ei spiritum.*] Id est, dabo ei voluntatem relinquendi Hierosolymam audito rumore aduentus regis Æthiopiæ contra Assyriam, & redeundi in regionem suam. quod ita effectum est. Posteà tamen rediit Sennacheribus obsessum Hierosolymam, sed potuerunt Iudæi interea sibi necessaria prouidere.

h *Reuersus igitur Rapsaces.*] Soluta obsidione vertit Sennacheribus exercitum contra regem Æthiopiæ, quo victo rursus Hierosolymam obsedit & oppugnauit. Cùm igitur profectus esset in Syriam, misit nuntios cùm literis ad Ezechiam, vt eum saltem verbis terreret.

i *Gozan.*] Goza est in Medorum regione, vt habes lib. 4. Regum c. 17. Aran & Reseph sunt quædam ciuitates. Filij Edem sunt homines regionem Orientalem colentes.

k *Libros de manu nuntiorum.*] Id est, epistolas de manu tabellariorum.

l *Ascendit in domum Domini.*] Ad assueta arma confugit rex bonus.

m *Expandit eos coram Domino.*] Id est, ante arcam testamenti. Ideò ait: *Domine exercituum Deus Israel qui sedes super cherubim.*] Nam propitiatorium, quod erat veluti sedes Dei, ex quo Deus dabat responsa, erat super alas cherubim. Ostendit igitur epistolam coram Deo, quasi ostendens illi Sennacheribi blasphemias. *Exod. 25.* F

n *Et cognoscant omnia regna terræ.*] Considera regis religionem. Ideò à Deo victoriam aduersus infideles petebat, vt omnes diuinam potentiam intelligerent. Omnia ad Dei gloriam referebāt. Sic dicitur in Psalmo: *Non nobis Domine non nobis, sed nomini tuo da gloriam.* Quam etiam petitionem videre poteris in libro Iudith capite nono. *Psal. 113*

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXXIX.

r Ad Esaiam filium Amos prophetæ.) *In nonnullis codicibus est*: Ad Esaiam filium Amos prophetam. *Sed articulus Hebraicus ostendit esse in genitiuo. Est enim in Hebræo* הנביא *ha naui à verbo* נבא, *quod significat vaticinari, Ioelis 2.* Et prophetabunt filij vestri. *Correctiores igitur sunt hoc in loco codices, qui habent*, filios Amos prophetæ. *Patrem suum vocauit prophetam, se autem ipsum noluit tam honorifico nomine appellare. Poterat certe hoc nomen assumere, & suo iure vendicare, sed voluit diuinus vates illud ob humilitatem suam relinquere, quemadmodum rex Ezechias statim in sequenti versu non se regem, sed Ezechiam solum nominauit. Ait enim textus:*

Hæc

A Hæc dicit Ezechias. *Sunt tamen nonnulli codices sic habentes*: Hæc dicit rex Ezechias, *sed verbum hoc*, rex, *non est in Hebraico, nec in versione diui Hieronymi, nec in correctioribus codicibus. Non ait: Hæc dicit magnus rex Ezechias.* Sed, hæc dicit Ezechias. *Vide boni regis humilitatem. Sciebat enim non in titulis & inscriptionibus, sed in virtute & vita honestè acta esse veram mundi gloriam constituendam. Miseram illam nobilitatem quæ se solum titulis, & maiorum opinione defendit. Christus saluator noster cum sit, vt ait Apostolus*, splendor gloriæ, & figura substantiæ eius, *cum sit verus Deus, mundi conditor & restaurator, cuius nomini, cælestium corporum incitata conuersio, & immutabiles syderum cursus obediunt, cuius imperio omnia supera, media & infera continentur, sæpissimè his titulis suppressis, se filium hominis vocabat, vt Euangelia sacra testantur. Filius hominis significat verum hominem, subiectum fami, siti, afflictionibus, aliisque laboribus, quibus est hominum genus subiectum. Vide Christi Dei nostri summam humilitatem. Vide quem titulum sibi assumat. Considera quemadmodum falsam gloriam contempserit, quemadmodum in humana forma delitescens non vanos titulos & inscriptiones in hominum aspectum lucémque protulerit, sed ea ornamenta, à quibus verum decus & immortalis honor efflorescit voluit nos cælestis magister docere* D *contemnendam esse superbiam & arrogantiam, nec esse gloriam in titulis collocandam, sed in virtute, quam ita amare debemus, vt ipsa nos trahat ad veram dignitatem & amplitudinem.*

Heb. 1.

a Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum.] *Pro libris est in Hebraico* הספרים *hasepharim, à verbo* ספר *saphar, quod significat numerare, & narrare. Inde id, quod narratur & scribitur, dicitur* ספר *Ex quo efficitur vt hoc nomen significet librum, vt Ieremiæ 32.* Et scripsit in libro, *& paulò post*, Et dedi librum possessionis *&c. Eam ob causam Latinus interpres vertit hoc in loco Esaiæ*: Et tulit Ezechias libros. *Sed quoniam hoc nomen significat etiam epistolam, poterat etiam verti*: Et tulit Ezechias literas. *Ita enim hoc idem nomen redditum est Latinè Ester capite tertio, vbi communis editio habet*: Et literæ signatæ ipsius annulo missæ sunt per cursores. *Existima enim libros in hoc Esaiæ capite significare literas, quas Sennacheribus misit ad Ezechiam. Et id quod scriptum legimus Genesis quinto capite*: Hic est liber generationis Adam, *existimo posse rectissimè verti*: *Hæc est enumeratio generationis Adam, vel descriptio, vel enarratio. Verbum enim* ספר *significat enumerare, narrare, & describere.*

B E

[a] Et misit Esaias filius Amos ad Ezechiam dicens: Hæc dicit Dominus Deus Israel: Pro
quibus rogasti me de Sennacherib rege Assyriorum, hoc est verbum, quod locutus est Dominus super eum [b] Despexit te & sublannauit te virgo filia Sion. Post te caput mouet filia Hierusalem. Cui exprobrasti, & quem blasphemasti, & super quem exaltasti vocem tuam, & [c] leuasti altitudinem oculorum tuorum ad sanctum Israel. In manu seruorum tuorum exprobrasti Domino, & dixisti: In multitudine quadrigarum mearum [d] ego ascendi altitudinem montium, iuga Libani, & succidam excelsa cedrorum eius, & electas abietes illius, & [e] introibo altitudinem summitatis eius, saltum Charmeli eius ego fodi, & [f] bibi aquam, & siccaui vestigio pedis mei [f] omnes riuos aggerum. [g] Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei? Ex diebus antiquis ego plasmaui illud, & nunc adduxi, & factum est in eradicationem collium compugnantium, ciuitatum munitarum. Habitatores earum breuiata manu contremuerunt, & confusi sunt, facti sunt sicut fœnum agri, & gramen pascuæ, & herba tectorum, quæ exaruit antequam maturesceret. Habitationem tuam, & gressum tuum, & introitum tuum ego cognoui, & insaniam tuam contra me. Cum fureres aduersum me, [h] superbia tua ascendit in aures meas. [i] Ponam ergo circulum in naribus tuis, & frenum in labiis tuis, & reducam te in via, per quam venisti. [k] Tibi autem hoc erit signum: Comede hoc anno quæ sponte nascentur, & in anno secundo pomis vescere. In anno autem tertio seminate & metite, & plantate vineas, & comedite fructum earum. [l] Et mittet id, quod saluatum fuerit de domo Iuda, & quod reliquum est, radicem deorsum, & faciet fructum sursum, quia de Hierusalem exibunt reliquiæ, & saluatio de monte Sion. Zelus Domini exerci- F
C tuum faciet istud. Propterea hæc dicit Dominus de rege Assyriorum: Non intrabit ciuitatem hanc, & non iaciet ibi sagittam, & non occupabit eam clypeus, & non mittet in circuitu eius aggerem. In via qua venit, per eam reuertetur, & ciuitatem hanc non ingreditur, dicit Dominus. Et protegam ciuitatem istam, vt saluem eam, propter me [m] & propter Dauid
seruum meum. [n] Egressus est autem angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum cen- 4. Re. 19.
tum octoginta quinque millia. [o] Et surrexerunt manè, & ecce omnes cadauera mortuo- g. Tob. 1. d.
rum. Et egressus est, & abiit. Et reuersus est Sennacherib rex Assyriorum, & habitauit in Eccl 48. d.
Niniue. Et factum est, cùm adoraret in templo Nesroch Deum suum, Adramelech & Sarasar, filij eius percusserunt eum gladio, fugerúntque in terram Ararath, & regnauit Asarhadon filius eius pro eo. 1 Mac. 7. f. 2 Mach. 8

a *Et misit Esaias.*] Consolatur Propheta bonum regem nuntians ei victoriam.

b *Despexit te.*] Verba sunt Dei alloquentis Sennacheribum. Quasi dicat. De te ô Sennacheribe reportabit victoriam ciuitas sancta, & te contemnet & irridebit. Filia Sion idem est atq; Sion, & filia Hierosolymæ atque Hierosolyma: qua de re alia in loco disseruimus. Appellatur autẽ virgo, quia colentibus cæteris ciuitatibus falsos deos, sola ea castitatem, hoc est, veram religionem & cultum seruauerat. Vel quia à nemine tunc fuerat expugnata. Mouere caput est subsannare & irridere.

c *Et leuasti altitudinem oculorum tuorum ad sanctum Israel.*] Hoc est, extulisti fastum & superbiam oculorum tuorum aduersus Deum, qui est sanctus Israelis, quem sanctè colit Israel, & cuius nomen in Israele sanctificatur.

d *Ego ascendi altitudinem montium, iuga Libani.*] Ver-

A ba sunt superhi Sennacheribi dicentis: Ego expugnabo arces & loca munita arte vel natura, quæ sunt sita in montibus. Ascendi pro Ascendam. Significat se captorum esse totam terram Israelis, præsertim eam, quæ erat circa Hierosolymam, quæ est montosa & difficilis expugnatu, propter montium altitudinem. Per cedros & electas abietes intelligit nobiles & optimates Hierosolymæ.

e *Introibo altitudinem summitatis eius.*) Hoc est, Hierosolymam in Sione monte alto & feraci sitam, quam Sennacheribus captis aliis Iudææ vrbibus existimabat esse vltimo loco expugnandam.

f *Et bibi aquam, & exsiccaui, &c.*) Tanta est militum meorum copia, vt foderint puteos, & eos statim epotauerint & siccauerint, vt necesse esset alios puteos effodere. Per vestigium pedis sui milites intelligit.

g *Nunquid non audisti quæ olim fecerim ei?*] Verba sunt Dei Sennacheribum alloquentis, quorum hic est sensus: Nónne audisti ô Sennacheribe ea, quæ ego feci hac in re ex antiquis temporibus? Iam hoc constitueram, quod modò efficitur. Et nunc adduco illud, nempe vt eradicentur colles, hoc est, principes & magnates, & euertantur vrbes munitæ, & in acer-
B uos redigãtur. Hoc ego prædixi per prophetas meos, & nunc illud impleo. Noli igitur gloriam tuarum victoriarum tibi ipsi vendicare, siquidem hæc omnia me permittente facta sunt. Nam habitatores vrbium quas cepisti, trepidauerunt, abbreuiata manu, hoc est, quia ego manum contraxi, nec illis opem tuli. Vel, abbreuiata manu, hoc est, facti sunt animo remisso & eneruato, & languerunt acsi manus non haberent, quoniam ego illis non dedi fortitudinem. Et instar herbæ fragilis facti sunt inualidi & imbecilli. Comparat eos herbæ tectorum, quæ statim aret, priusquam
Psal. 128. ad maturitatem perueniat. Ita dicitur in Psalmo: *Fiant sicut fœnum tectorum, quod priusquam euellatur exaruit.*

h *Superbia ascendit in aures meas.*) Hoc est creuit & adaucta est. Simili modo loquendi vtitur scriptura Ionæ primo capite: *Surge & vade in Niniuem ciuitatem grandem, & prædica in ea, quia ascendit malitia eius coram me.* Et quarto capite Genesis dixit Dominus Caino: *Quid fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Et capite decimooctauo dicitur *clamor Sodomorum ad Dominum peruenisse.* Debemus igitur omnes contremiscere, cùm audiamus hominum scelera as-
C cendere ad Deum, clamare in cœlum, & crescere quotidie.

i *Ponam ergo circulum in naribus tuis.*] Id est, ego te reducam veluti bomo, téque effrenatum, veluti freno domabo. Minitabatur Deus Sennacheribo supplicium & calamitatem, vt se à scelerihus euerteret. Sed hæ minæ nihil eum penitus mouerunt, quemadmodum nec peccatores verbis concionatorum mouen-
Simile. tur. Vt enim illi qui eum locum accolunt, vbi Nilus ad ea quæ Catadupa appellantur, præcipitat ex altissimis montibus, ob sonitus magnitudinem nihil audiunt, sic homines vitiis imbuti, monitis ac minis concionatorum vsque adeò obsurduerunt, vt sensu audiendi omnino carere videantur. Et quemadmo-
Simile. dum qui apud fabros ærarios habitant, malleorum sonitum propter eius frequentiam non sentiunt, sic multi crebris concionibus præsentes nihil penitus
Simile. mouentur. Sunt similes auibus, quæ primo intuitu timent homines fictos, & corpora illa commentitia plena palea, quæ in segetibus & arboribus poma ad maturitatem producentibus finguntur, veluti terricula ad edaces aues arcendas, sed statim ea corpore contemnunt. Sic multi, quamuis in principio metuant, postea tamen timorem amittunt, & Euangelicas
D conciones, salutaria monita, minas pœnarum, & exhortationes ad virtutem perditi homines contemnunt, acsi essent res inanes, cùm sint maximæ & grauissimæ, & quibus illi deberent moueri & terreri, atque ad virtutem excitari. Alij verò peccatis assueti flagitiísque contaminati, neque primis minis, neque secundis, nec vllis denique monitis mouentur, quem-
Simile. admodum vulnera tabe confecta, & penitus corrupta, quæ sensus stupore iam ferrum chirurgi nequaquam sentiunt. Talis fuit Sennacheribus, qui sceleribus contaminatus & corruptus Dei minas non curauit. Et ita miserè periit, pœnas suæ superbiæ acerbas illas quidem, sed iustas & debitas persoluens.

k *Tibi autem hoc erit signum.*] Conuertit sermonem ad regem Ezechiam. Et est sensus: His duobus annis nihil populus audebit seminare ob metum obsidionis. Sed non deerit alimentum. Nam primo hoc anno terra ob incredibilem feracitatem tribuet ex se frugum abundantiam, quanquam illi nulla semina mandentur. Secundo verò anno tanta erit pomorum copia, vt omnes illis sustententur. Tertio autem anno mortuo iam Sennacheribo seminabitis, & metetis, E
& plantabitis, & fructus comedetis.

l *Et mittet id quod saluatum fuerit.*] Sensus est: Id quod in agris vel in seminibus relictum fuerit, copiosum fructum proferet, veluti plantæ quæ quantò profundiores radices mittunt, tantò vberiores fructus producunt. Vel ita: Iudæi qui euaserint, tanta rerum abundantia fluent, vt comparentur arboribus in agro feraci plantatis, quæ altis defixæ ac fundatæ radicibus, poma innumerabilia ferunt. Hoc dicebat Esaias de Iudæis illis, qui euaserant, regémque Ezechiam secuti non solùm adepti sunt vitam & victoriam, sed etiam hoc aliis annuntiauerunt. At per eos quos hîc reliquias appellat, eos intelligit, qui regi Christo adhærentes Iudæorum perfidiam declinarũt, & de Sennacheribo, hoc est, diabolo victoriam reportarunt, quam vniuerso orbi prædicauerunt. Hi fuerunt Apostoli, & qui crediderunt ex Iudæis, quos etiam alibi semen & reliquias appellauit. Ideò hoc in loco statim subdit: *Quia de Hierusalem exibunt reliquiæ, & saluatio de monte Sion.* De illa nanque ciuitate exierunt Apostoli prædicatum Euangelium cunctis Gentibus. Et de Sione exiuit salus. Ibi enim Deus Euangelium docuit, quod Euangelium salutis à diuo paulo in epistola ad Ephesios appellatur. Et idem Apostolus Ephe. 1.
illud in epistola ad Hebræos salutem vocat. Et de Sio- Hebr. 2.
ne exit, & fuit per totum orbem terrarum nuntia- F
tum. Id fuit ab Esaia nostro capite secundo prædictum, vbi ita inquit: *De Sion exibit lex, & verbum Domini de Hierusalem.*

m *Et propter Dauid seruum meum.*] Aspicis hîc defunctorum merita viuis prodesse. Cur igitur diuos non inuocabimus, Deo in æterna beatitudine fruentes, cum Deus dicat se propter eos esse in viuos bona collaturum? Sanctorum inuocatio est ab antiquis patribus Hieronymo, Ambrosio, Augustino, Gregorio, Chrysostomo aliísque infinitis viris sanctissimis & doctissimis asserta, atque semper ab Ecclesia confirmata. Hanc sanctam doctrinam & consuetudinem ab Ecclesiæ initio vsque ad nos propagatam irrident hæritici nostri temporis, quoniam aiunt non esse literis diuinis conscriptam. Gloriantur enim se solos esse veros scripturæ interpretes & sectatores, cùm nihil minus quàm ipsam scripturam intelligant & sectentur. Apertè hîc ait Deus per Esaiam propter seruum suum Dauidem se ab hostibus Hierosolymam seruaturum. Et per Ieremiam, *Si steterint,* Ierem. 15.
inquit, *Moyses & Samuel coram me, non est anima mea* 2. Machabæor. 15.
ad populum istum. Et secundo Machabæorum Iudas
dux

A dux populi vidit Ieremiam, qui multis retro annis excesserat è vita pro populo sanctáque ciuitate Hierosolyma orantem. Qui loci adeò sunt aperti, vt nullis possint argumentis labefactari. At hæretici cùm nihil ipsis sit magis in optatis quàm Ecclesiam euertere, & Satanicam synagogam constituere, non desinunt has aliásque perspicuas diuinarum literarũ authoritates oppugnare, volentes potius negare veritatem sole clariorem, quàm à sua pertinacia desistere.

o *Egressus est autem angelus.*] Euasit Sennacheribus ex hac Assyriorum clade, vt Dei potentiam intelligeret, quam anteà contempserat. Sed quoniam noluit à suis flagitiis desistere, fuit in terra sua in templo falsi numinis à suis filiis ignominiosè interfectus. Cõsidera terribile spectaculum. Occiditur orbis monarcha non in regno alieno, sed in suo, non ab extraneis sed propriis filiis, non ab hostibus, sed à suis visceribus, à sanguine suo. Horribile exẽplum profectò, magnúmque Dei in blasphemos iudiciũ. Eodem modo Pharao Ægypti rex fuit à decem plagis ereptus, vt posteà in mari Rubro miserè corrueret, vt ex aquis ad ignem descenderet, vbi æternis cruciatibus torqueretur. D Exod. 14.

o *Et surrexerunt manè.*] Nempe Iudæi, vt Assyriorum cadauera nocte interfectorum viderent. Vel surrexerunt nonnulli ex Assyriis, qui euaserunt, séque cum Sennacheribo fugæ mandarunt.

ANNOTATIO.

1 Omnes riuos aggerum.] *Potest transferri*: Omnes riuos munitionis, *vel*: Omnes riuos qui pro munitione sunt: *Quæ omnia in idem recidunt. Dictio enim Hebraica* מצור *matsor significat aggerem, & arcem & locum munitum, & refugium, & munitionem. Igitur per riuos aggerum intelliguntur riui vrbium munitarum, qui etiam sunt bona munitionis pars. Magna enim munitio est ciuitatibus fontibus abundare. In quarto libro Regum,* 4. Reg. 19 B *vbi scripta est hæc historia, sunt hæc verba*: Et siccaui vestigiis pedum meorum omnes aquas clausas, *vbi litera Hebraica habet*, fluuios oppugnationis, *hoc est, vrbium oppugnatarum & obsessarum. Solent enim vrbes obsessæ aquas claudere, & seruare, ne siti postea laborent. Eadem potest hoc in loco significare riuus aggerum, hoc est aquas aggeribus clausas, & in locis muro sepis reseruatas.* E

Argumentum capitis XXXVIII.

Narrat diuinus vates, ægritudinem, in quam rex Ezechias inciderat, à qua fuit diuinitus liberatus accepto miraculo cælestium horologio Achaz, quam ob causam in gratiarum actiones prorumpit.

CAPVT XXXVIII.

IN [a] diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem, & [1] introiuit ad eum Esaias filius Amos propheta, & dixit ei: Hæc dicit Dominus: Dispone domui tuæ, [b] quia morieris tu, & non viues. [c] Et conuertit Ezechias faciem suam ad parietem, & orauit ad Dominum, & dixit: Obsecro Domine, [d] memento quæso quomodo ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis fecerim. [e] Et fleuit Ezechias fletu magno. [f] Et factum est verbum Domini ad Esaiam dicens: Vade, & dic Ezechiæ: Hæc dicit Dominus Deus Dauid patris tui. Audiui orationem tuam, & vidi lachrymas tuas. Ecce ego adiiciam super dies tuos quindecim annos, & de manu regis Assyriorum eruam te, & ciuitatem istam, & protegam eam. Hoc autem tibi erit signum à Domino, quia faciet Dominus verbum hoc, quod locutus est. [g] Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum, per quas descenderat in horologio Achaz, in sole retrorsum, decem lineis. Et reuersus est sol decem lineis per gradus quos descenderat. [h] Scriptura Ezechiæ regis Iuda cùm ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua: [i] Ego dixi in dimidio dierum meorum, Vadam ad portas inferi, [k] quæsiui [2] residuum annorum meorum. [l] Dixi: [3] non videbo Dominum Deum in terra viuentium. Non aspiciam hominem vltrà, & habitatorem quietis. [m] Generatio [4] mea ablata est, & conuoluta est à me quasi tabernaculum pastorum,

4. Reg. 20. 2. Par. 32. C F

EXPLANATIO.

a *In diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem; & intrauit ad eum Esaias.*] Ereptus Ezechias ab Assyriis incidit in lethalem ægritudinem. Nec mirum est regem sanctum ægrotasse, quoniam vt est in Prouerbiis scriptum: *Quem diligit Dominus corripit.* Et Diuus Paulus in epistola ad Hebræos, *Quem*, inquit, *diligit Dominus castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit.* Ægrotabat Lazarus, & miserunt sorores eius ad Iesum dicentes: *Ecce quem amas, infirmatur.* Ille quẽ salus amabat, in infirmitatem inciderat: & quem vita diligebat, à morte rapiebatur. Est enim Christus salus & vita. At affligit suos, eósque variis & acerbis casibus sæpenumerò exercet, vt cùm doloribus premantur, summam, & immortalem beatitudinem ardenter desiderent, & ex periculis erepti in gratiarum actiones prorumpant. Ex quibus facilè colliges, quàm falsa sit eorum opinio, qui corporis ęgritudinẽ tanquam summum malum execrãtur, in viribus autem & corporis sanitate beatitudinem constituunt. Quid esse potest amentius, quàm hominem, quem Deus cæteris animantibus nobiliorem constituit, & vsque adeò excelsum & excellentem procreauit, vt ad cœlites animi præstantia proximè accederet, in eo gloriam & beatitudinem ponere, in quo si voluerit perpendere, videbit se esse multis belluis inferiorem? Ne igitur Ezechias eleuaretur admirabili triumpho, ne in animi morbum incideret, corporis morbo à Domino visitatur, vt ad Deũ pias lachrymas & precationes fun-

Prouer. 3. Hebr. 12. Ioan. 11.

A deret, & ab ægritudine liberatus Deum laudaret, tantique beneficij authorem recognosceret. Sunt tamen qui dicant Ezechiam non egisse Deo debitas gratias pro victoria de Assyriis reportata, imò fuisse elatum, & ideo in hanc lethalem ægritudinem incidisse.

b *Quia morieris tu, & non viues.*] Nuntiauit Esaias mortem Ezechiæ, & tamen liberatus est à morbo illo. Audiuit enim Deus eius preces & lachrymas. Eodem modo accidit Niniuitis, qui cùm eis Ionas Propheta excidium & vastitatem prædixisset, ad Dñm couersi fuerunt misericordiam côsecuti. Neque ideò dicendum est hos diuinos vates Ionam & Esaiam falsum prædixisse, & ita Prophetiæ subesse falsum. Nam diuina præscientia respicit futura, & in suis causis inferioribus, videns ordinem causarum ad effectus. Et quãuis hęc duplex cognitio semper sit in diuino intellectu, non tamen semper est in reuelatione Prophetica. Et qñ reuelatio prophetica est quædam impressa similitudo diuinæ præscientiæ, prout respicit futura contingentia in seipsis, tunc ea quę prędicuntur, semper eueniunt. Qoando verò Prophetica reuelatio est quædam impressa similitudo diuinæ pręsciétię, prout cognoscit ordinem causarum ad effectus, tum aliquando non euenit id, quod prædicitur: vt in commi-

B natoriis vaticiniis. Nec tamen Propheta falsom vaticinatus est. Nam sensus Prophetiæ est, talem esse dispositionem causarum, vt talis effectus eueniat. Et ita intelligitur id, qnod dixit Esaias Eaechiæ: *Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues.* Acsi diceret: Tua ægritudo est lethalis & incurabilis, dispositio enim corporis tui ordinatur ad mortem. Et re vera morieris, nisi te Deus mirabiliter curauerit. Et moreretur sine dubio, nisi ad Dominum mentis oculos leuaret, ab eoque ardẽtissimè sanitatem peteret. Eodem modo est de vaticinatione Ionę dicendum. Erat enim ciuitas illa digna quæ euerteretur, & hoc scelera eius merebantur. Et euerteretur re vera, nisi Niniuitæ diuinam opem peterent, pœnitentiam agerent, & ad diuinam misericordiam confugerent. Et quamuis Deus videatur mutare sententiam, non tamen mutat consilium. Similis locus est apud Ieremiam, vbi ita dicit Dominus: *Repente loquar aduersum Gentem, & aduersum regnum, vt eradicem, & destruam, & disperdam illud. Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo, quod locutus sum aduersum eam, agam & ego pœnitentiam super malo, quod cogitaui, vt facerem ei.* Hæc ibi Dicitur Deus pœnitentiam agere translatitiè, quòd ad modum pœnitentis vult aliquando non euenire ea, qnæ soerat mi-

C natus. Qoemadmodum in negotio Eaechiæ, cui addidit quindecim annos vitæ, cùm ei per Esaiam dixisset: *Dispone domui tuæ, quia morieris tu, & non viues.* Vtinam hodie tales monitores & consiliarios haberent principes Christiani, qui illis suaderent, vt se ad mortem præpararent, esseque mortales in memoriam redigerent. Nos etiam omnes disponamus domui conscientiæ nostræ, quoniam nescimos quando ea hac vita migrabimus. Quis enim est tam insipiens, quamuis adolescentiæ viribus & pulchritudine floreat, cui sit perspectum & cognitum se ad vesperum esse victurum? Præparemus igitur nosmetipsos, & audiamus vocem Christi dicentis, *Vigilate itaque, quia nescitis diem nec horam.*

c *Et conuertit Ezechias faciem suam ad parietem.*] Hoc ideò fecit vt seipsum colligeret ad obsecrãdum Deũ, vt oraret secretiùs, & posset plorare liberiùs & expeditiùs, ne si hoc faceret coram hominibus, lachrymas suas videretur astantibus ostentare. Vel fortasse ideò se ad parietem conuertit, quia erat ad eam partem templum situm, ad quod ille in periculis confugere solitus erat. Moraliter ita hoc possumus intelligere. Paries peccatum est, siue congeries peccato-

rum. Hic est paries, qui nos separat à Deo, de quo ait Esaias: *Peccata vestra diuiserunt inter vos & Deum vestrum.* Hic est paries, quem Deus destruxit sanguine suo, & quem nos erigimos peccata peccatis accumolantes. Sed timendum est ne cadens nos opprimat, quemadmodum super filios Iob parietem cecidisse legimos, & eos omnes interfecisse. Hooc parietem apud Ezechielem perfodere iobemor, vt videamus & cognoscamus scelera intra hunc parietem existeotia, magnámqne iram Dei prouocantia. Est igitur seosus: Conoertit Ezechias intellectum ad peccara, qnæ admiserat. fixit in illis oculos mentis, & ideò præ dolore lachrymas continere non potuit. Nos ergo hunc parietem intueamur, & cor nostrum dolorem flagitiorum instillet, & in feruentes ac pias lachrymas conuertat. Exeat ea oculis nostris mare Rubrum lachrymarum, in quo Pharao cæterísqoe Ægyptij, hoc est omnia nostra crimina obruantur. Verùm illud non est silentio prætereondum, ideò Ezechiam tam vehementer ad Deum confugisse, quia ei diaerat Esaias, vt se præpararet, quoniam erat ex vita discessurus: Ex quo colliges quàm vtile sit suadere ægrotis vt mortem impendentem considerent, & ad eam se

E pręparent, vt mortem ipsam immortalitas consequatur. Nemo debet ægrotos fallere spe longioris vitæ, cuius ne beneualentes quidem certitudinem habent. Moriendum enim sine dubio est, & id incertum, an ea ipsa hora. Nihil enim certius morte, & nihil incertios ea ipsa.

d *Memento quæso qoomodo ambulauerim coram te in veritate.*] Non in simularioue & hypocrisi. Vel capitur hîc veritas pro bonis operibus, quemadmodũ Exodi 28. *Pones in rationali iudicij doctrinam & veritatem.* Non enim satis est vt sacerdos sit scientia excultus, nisi secundum scientiam operetur. Ambulare igitur coram Deo in veritate est Dei præcepta custodire. Et ita intelligitur id, quod promisit Deus regi Dauid: *Si custodierint filij tui vias meas, & ambulauerint coram me in veritate in omni corde suo, & in omni anima sua, non auferetur tibi vir de solio Israel.* Quæ verba literæ diuinæ in tertio libro Regum memoriæ prodiderunt. Hoc quod hîc dicit Eacchias, non ideò dicit vt se arroganter laudet. sed vt spem suam confirmet. Pater eios Achaz Dei cultum abstulerat, & idola adoraoerat, ipse autem Eacchias idola contriuit, templum Baal euertit, 4.Reg.16
& diuinum cultum in statum pristinum reuocauit. 4.Reg.18

e *Et fleuit Ezechias fletu magno.*] Credibile est cogitasse Eacchiam fore, vt morte sua hostes sui lætarentor, & dicerent ob eam causam illum à vita de-

F cessisse, quia abstulisset de medio idolorum aras, & eios mortem pœnam sacrilegij falsò interpretarentur. Ea quo efficeretur, vt offenderentur multi ex fidelibus, & omnes infideles soperbia elati in pestilentiores errores inciderent. Videbat præterea se migrare è vita sine filiis, & tenebat memoria promissionem Dei factam Dauidi, quam, si tunc moreretur, eaistimabat noo esse fortasse implendam. Expectauerat hactenus rea Eaecbias ex posteritate sua Christum dominum carnem somptorum, quoniam esset ex semine Dauidis, cui dixerat Deus: *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* Et tanto mœrore Psal.131.
ob hæc omnia premebatur, vt vim lachrymarum profunderet. Eo nanque tempore filium noo habebat. Nam Manasses eius filius erat doodecim annorum cùm regnare cœpisset. Ex quo constat postea esse natum eundum Manassem anno tertio ab hac ægritudine Exechiæ.

f *Et factum est verbum Domini ad Esaiam dicens, Vade.*] In quarto libro Regum ita scriptum est: *Fleuit Ezechias fletu magno: & priusquam egrederetur Esaias mediam partem atrij, factus est sermo. Domini*

A *mini ad eum dicens: Reuertere, & dic Ezechiæ duci populi mei: Hæc dicit Dominus Deus patris tui: Audiui orationem tuam, vidi lachrymam tuam, & ecce sanaui, &c.* Hîc vides quantùm valeat apod Deum oratio cum lachrymis cooiuncta. Coocessit illi Deus quindecim annos vitæ, quod ille non postulauerat: & promisit liberaturum eum de manu Assyriorum, qood ille non petierat. Vbi aspicis plus Deum nobis tribuere quàm

Mat. 9. petamus. Narrat diuus Matthæus oblatum fuisse Chtisto paralyticum iacentem in lecto, cui Christus dixit: *Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.* Et paulò post: *Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam.* Patalyticus solùm corporis sanitatem petebat, at Deus & corporis & animi illi sanitatem tribuit. Mú-

Num. 17 dus promittit multum, & dat parum: contra verò Deus pluta donat, quàm promittat. Promisit Deus se daturum flores virgæ eios, qui dignus esset sacerdotio, & dedit illi flores, & folia, & fructus, & non quoscunque fructus viles & abiectos, sed amygdala excellentia. Quid est hoc Domine, nónne promiseras flores? Cur igitur præter flores mirifica poma tribuis, nisi vt summam bonitatem tuam, immensámque magnificentiam & amplitudinem hominibus ostendas? Deus promittit flores, & tribuit etiam vberrimos fructus, muodus verò promittit pulcherrimos fructus, & non tribuit nisi flores instar genistæ, quæ aureos flores & amœnos ostendit, nullum autem vilem

B fructum producit.

g *Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum*] Reuersus

simile. est sol decem gradus in horologium solis in lapide quodam com lineis signatis, quibus intelligebatur quota hora erat, quando sol radiabat. Nonnulli per hos gradus siue lineas intelligũt horas, inter qoos est Ionathas Chaldæus: & aiunt vno temporis puncto solem conuersum esse tetrorsum decem horas. In ortu suo attingebat sol primam lineam, & paolatim descendebat vsque ad vltimam. Sed tuoc à decima reuersus est vsque ad primam. Noonulli existimant hûc diem creuisse decem horas, quoniam existimant solem in cursu suo has decem horas in instanti retro rediisse, & posteà à prima hora iucœpisse, & paulatim fuisse progressum. Alij arbitrantur creuisse vigenti horas, & ita durasse solem triginta & duas. Alij putant hunc diem non fuisse proliziorem aliis, nec solé mutasse cursum, sed solùm hoc miraculum apparuisse in horologio Achaz. Non enim credût fuisse hoc miraculum publicû, sed priuatum, ideo dixisse scripturá fuisse factum in horologio Achaz, vt insinuaret in aliis factum non fuisse. Quæ senteotia est satis probabilis. Sed quoniam in secundo libro Paralipomenon

C scriptum legimus, missos tunc fuisse legatos Babylonis ad Ezechiam, interrogatom de portéto, quod acciderat super terram, & hoc portentum fuit boc miraculum, de quo agimus, existimo solem nó solùm in horologio Achaz, sed etiam in cœlo retrocessisse, & fuisse visom in Chaldæa, vnde legati Hierosolymam venerunt. Per regem Ezechiam ægrorum intelligitur genus humanum, quod propter peccata morbo laborabat, & æternam mortem merebatur. At misertus illius sol ille summus & sempiternus Christus Deus noster retrorsum reuersus est. Cùm eoim Filius Dei esset verus Deos, æqualis patri, factus est homo, & vt diui Pauli vtar verbis, *semetipsum exinaniuit, for-*

Philip. 3. *mam serui accipiens in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo.* Hoc enim est solem reuerti retrorsum, nempe filium Dei humanam naturam sumpsisse, quoniam quatenus homo, minor est patre, quemadmodum ipse ait: *Pater maior me est.* Venit igitur Filius Dei, vt Ezechias, hoc est hominum genus, à morte liberaretur. Ipse enim de se ait: *Ego veni,*

vt vitam habeant, & abundantius habeant. Idrò Chri- D

stus dicitur salutare, iuxta illud: *Et videbit omnis caro* Ioan. 14

salutare Dei, & id quod dicebat iustus Simeon: *Quia* Ioan. 10.

viderunt oculi mei salutare tuum, hoc est, eum qui salu- Luc 3.

tem, & vitam hominibus ægritudine laborantibus attulit. Ideò seipsum abiecit hominis naturam assu- Luca 2.

mens. Quod volens idem Apostolus amplificare ait: *Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis.* Et secundum boc minuit eum pa- Philip. 2.

ter æternus paulò mious ab Angelis, iuxta id quod dicitur io Psalmo: *Minuisti eum paulò minus ab Angelis.* Psal. 8.

quem locum Apostolus in epistola ad Hebræos de Chtisto apertissimè interpretatur. Itaqoe per nouem linras, per quss Sol reuersus est retrorsum, nouem choros Angelorum intellige, à quibus Deus pater filium suum paulò minus minuit, & per decimam lineam, in qua Sol ipse se posuit, intellige gloriosam illam virginem Mariam, in cuius vtero sacratissimo clausus est Christus Deus noster, & ex qua carnem assumpsit. Nusquam enim Angelos apprehendit, vt ait diuus Paulus, sed semen Abrahæ, hoc est naturá angelicam sumpsit, sed humanam. Fuit ergo Sol in decima linea, vbi fuit vmbra, de qua hîc dicitur: *Reuerti faciam vmbram linearum.* Quoniam hanc lineam excellentissimam obumbrauit Spiritus sanctus: iuxta id quod illi dixit Gabriel Angelus apud Lucá: *Virtus Altissimi obumbrabit tibi.* E

h *Scriptura Ezechiæ.*] Pro tam admirabili sanitate à Deo accepta, & pro tam iosigni beneficio cecinit Ezechias canticum hoc, in quo commemorat afflictiones, quibus premebatur audiens esse se à vita discessurum, cùm esset in ætate florenti, & veluti in dimidio dierum suorum, & sine liberis à vita migraret. Poterit hoc canticum in mystico sensu accommodari generi humano per Christum sanato, vel cuilibet homini, qui velit pro recuperata gratia Deo gratias agere, & tristem statum ægrotantis animi in memoriam reuocare. Ego tamé illud in sensu, quem literalem appellant, interpretabor.

i *Ego dixi: In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi.*] Cùm ægrotarem, & mortis meæ imminétis nuntium audirem, tunc dixi ea, quæ sequuntur: In ætate mea florenti, in meridie video occidisse solem ætatis meæ, io medio vitæ morior, & eo ad portas inferi, hoc est, ad loca mortuorum: secundum corpus ad sepulchrum, secundum verò animam ad limbum locum sanctorum patrum. Potest hoc ita coniungi: *Ego dixi in dimidio dierum meorum*: & tunc fiat colon, & sequatur, *Vadam ad portas inferi.* Quidam pro dimidio vertunt præcisionem. Et tunc est sensus, Ego audiens præcisos esse dies meos dixi: Vadam ad portas F

inferi. Lugebat Ezechias & angebatur, quòd adhuc iuuenis à vita migraret. Nam vt poma cruda & acerba vi ex arboribus euelluntur, matura verò & veluti ad senectutem prouecta, suapte sponte cadunt, sic iuuenes duriter, & veluti vi quadam separantur à vita, senes autem leuius & placidius. Sed mirum videtur cur rex sanctus tam grauiter angeretur morte, cùm viri sancti eam libenter amplectantur, & Christi martyres ad locum supplicij alacri animo & erecto accedant vnde nunquam se redituros esse arbitrentur. Nam vt qui ex magna aliqua & molesta nauigatione ad portum proxime accedunt, gaudio perfunduntur: sic qui morti appropinquant, quasi ex magna iactatione erepti, terram optatam & cœlestem patriam aspicere videntor. Sed pios rex non ideò flebat quia moriebatur, sed quia sine filio decedebat, ex quo credebat Messiam carnem sumpturum, & ob alias rationes, quas in boc eodem capite suprà reddidimus. Et præterea sciebat se descensurum ad

A locum aliorum Patrum. At Chriſti martyres finita vita ſtatim ad cœlum aſcendunt, & ipſa morte immortalitatem conſequuntur. Omnes in fide, ſpe, & charitate à vita migrantes, aut illico ad cœlum aduolant, aut purgatorium, vnde purgatione confecta ad æternam beatitudinem proficiſcuntur.

k *Quæſiui reſiduum annorum meorum.*] Hoc eſt, petij à Deo, vt adiiceret mihi reſiduũ ætatis meæ. Obſecraui eum, vt mihi vitam concederet.

l *Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viuentium.*] Tunc dixi: Si ex hac vita nunc migro, non videbo iam Dominum Deum in hoc templo Hieroſolymæ. Terram viuentium appellat Iudæam, in qua ſolùm erat verus Dei cultus. Hi ſolùm viuunt, qui verum Deum colunt, & ardenter amant. Vnde terra infidelium, terra mortuorum nuncupatur. Et ſtatim ſubdit: *non aſpiciam hominem vltrà, & habitatorem quietis.* Hoc eſt, Decedens modò è vita, nullum hominem vltra in hoc mundo videbo, nec aſpiciam populum meum habitatorem quietis, qui deuicto Sennacheribo in pace D & ſecuritate quieſcit. Vel per terram viuentium intelligit patriam cœleſtem, de qua dicitur Pſalmo. *Credo videre bona Domini in terra viuentium.* Et in alio: *Placebo Domino in regione viuorum.* De qua ait Chriſtus apud Matthæum, *Beati mites, quoniam ipſi poſſidebunt terram.* Ideò dicebat, non ſtatim ſe viſurum Deũ in gloria, quia deſcenſurus erat ad inferos, & non intraturus cœlum, donec illud Chriſtus ſuo ſanguine aperiret. Pſal. 26. Pſal. 11. Mat. 45.

m *Generatio mea ablata eſt, & conuoluta eſt à me, quaſi tabernacula paſtorum.*] Senſus eſt: Ecce morior, & filium non relinquo, qui poſſit mihi in regno ſuccedere, de cuius ſemine Chriſtus oriatur. In me finitur generatio mea: Et quemadmodum tabernaculum tentorium paſtorum conuoluitur & complicatur, cùm paſtores migrant è loco in locum, ſic ego ex hac vita migro, & generatio mea conuoluetur, ne amplius extendatur & propagetur.

ANNOTATIONES

B ex Hebræo in

CAPVT XXXVIII.

1 Et introiuit ad eum Eſaias filius Amos Propheta.] *Poteſt verti ex Hebraico:* Filius Amos prophetæ. *Et ita tranſtulit Pagninus. Eſt enim in Hebraico* הנביא *hannaui. Qua de re diſſeruimus in annotationibus ex Hebræo ad caput præcedens.*

2 Quæſiui reſiduum annorum meorum.] *In Hebraico eſt* פקודי יתר שנותי *puccadhti iethar xenothai. Verbum eſt* פקד, *& eſt hic pual paſsiuum in preterito. Significat hoc verbum præter alia viſitare, vt Geneſis vigeſimo primo:* Viſitauit autem Dominus Saram. *Ideò poteſt verti:* Viſitatus ſum in reſiduo annorum meorum. *Quaſi dicat: Puniuit me Deus auferens à me reſiduum annorum meorum. Significat etiam deeſſe, vt primi Regum vigeſimoquinto,* Nec aliquando defuit quicquam eis. *Vnde poteſt verti:* Defuit reſiduum annorum meorum. *Et quoniam verbum hoc requiro ſignificat, non inuenire, & deeſſe, vt cum dicimus, requiro hominum noſtrorum prudentiam, quo quidem pacto Cicero vtitur hoc*
C *verbo in primo Paradoxo, ſignificans antiquos in illa re eſſe prudentia deſtitutos, ideò fortaſſe poſuit noſter interpres,* quæſiui reſiduum annorum meorum, *pro priuatus ſum reſiduo annorum meorum. Poterat reddere Latinè:* Deſtitutus ſum reſiduo annorum meorum. *Pagninus vertit:* Carebo reſiduo annorum meorum. *Septuaginta:* Relinquam annos reſiduos. *Quæ omnia in idē ferè coincidunt.*

3 Dixi, non videbo Dominum Deum in terra viuentium.] *Septuaginta habent:* Dixi, nequaquam vltrà videbo ſalutare Dei in terra viuentium. *Satis eſt perſpectum & exploratum dantibus operam literis diuinis, Chriſtum ſeruatorem noſtrum eſſe ſalutare Dei, de quo vaticinatus eſt Eſaias dicens:* Et videbit omnis caro ſalutare Dei. *De hoc prædixerat Iacob:* Salutare tuum expectabo Domine. *Et illud Dauid ardenter deſiderabat dicens:* Oſtende nobis Domine miſericordiam tuam, & ſalutare tuum da nobis. *Hoc diuinum ſalutare amplectens Simeon ille religione ac pietate præſtans, voce ciguea & charitate ardente cecinit:*
Infrà. 52. Gen. 49. Pſal. 39. Nunc dimittis ſeruum tuum Domine, ſecundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei ſalutare tuum. *Cum igitur rex Ezechias intelligeret filium Dei ex ſemine ſuo eſſe carnem ſumpturum, & videret ſe abſque filiis è vita migrare, ait, ſi filium non relinqueret non viſurum Chriſtum in æterna beatitudine,* E *quoniam illuc aſcendere non poterat, niſi Chriſtus eius ianuam ſanguine ſuo aperiret. Eſt enim Chriſti ſanguis, vt verbis Diui Hieronymi vtar, clauis paradiſi. Et volens Ezechias ſignificare ſe loqui de Chriſto, ſubiunxit:* Non aſpiciam hominem vltrà & habitatorem quietis. *Acſi diceret: Si ita deceſſero è vita, non videbo Deum factum hominem, qui eſt habitator quietis, & æternę beatitudinis. Eum quem Deum vocauerat, & iuxta Septuaginta ſalutare Dei, nunc hominem appellat, quoniam Chriſtus eſt verus Deus, & verus homo, & ipſe eſt glorię & quietis veræ habitator. Nam in hoc mundo nulla eſt vera gloria, nulla vera quies.*

4 Generatio mea ablata eſt, &c.) *Pro hoc in Hebraico eſt in hunc modum.* דורי נסע *dori niſſah. Verbum* דור *dur ſignificat habitare, peregrinari, durare. Vnde nomen* דור *ſignificat ætatem, durationem, generationem, habitationem, peregrinationem, & incolatum. Nam omnis noſtra ætas & duratio & vita eſt quædam peregrinatio. Quod intelligens patriarcha ille Iacob, quo nemo tunc ſapientior erat, nemo pietate præſtantior, interrogatus à Pharaone quot* F *annos natus eſſet, reſpondit:* Dies peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum ſunt. *Vnde dicebat regius vates:* Aduena ſum ego apud te, & peregrinus ſicut omnes patres mei. *Ex quo efficitur, vt viri iuſti ex hac vita decedant tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo, intelligentes peregrinandi diuerſorium nobis Deum dediſſe, non habitandi: eſſe autem veram patriam & habitationem noſtram in cœlo. Non enim præſtantes viri tot labores ſuſcepiſſent, niſi certiſſimè crederent, non iiſdem finibus eſſe gloriam terminandam, quibus & vitam. Poteſt igitur verti:* Peregrinatio mea ablata eſt, *pro quo Pagninus tranſtulit:* Habitatio mea receſſit. *Dolet igitur Ezechias, quia eius incolatus non amplius prolongabatur, contrà verò Dauid gemuit ob incolatus ſui dilationem: dicens,* Hei mei quia incolatus meus prolongatus eſt. *Idem diuerſo medio deſiderabant. Deſiderabat Ezechias Chriſtum videre, ideò morte angebatur, quia ſine filio decedebat, ex quo Chriſtus carnem ſumeret. Contrà vero Dauid mortem optabat, vt Chriſtum citiùs videret. Vt enim duo volucres accipitres auem altius volantem, ſéque in ſublime ferentem arripere cupientes, ad eam tendunt, ſed*
Gen. 40. Pſal. 38. Pſal. 119.

vnuſquiſque

A *Vnusquisque diuersa via dirigit suum cursum & volatum, efficiens diuersos anfractus, sed ad idem tendentes, sic hi duo illustrißimi reges idem, sed diuersa ratione quære-* D *bant.*

a Præcisa est velut à texente vita mea, dum adhuc ordirer succidit me, de manè vsque ad vesperam finies me. Spetabam vsque ad manè, quasi leo sic contriuit ossa mea.[b] De manè vsque ad vespetam finies me: sicut pullus hirundinis sic clamabo: meditabor vt columba. Attenuati sunt oculi mei, suspiciētes in excelsum.[c] Domine vim patior, respōde pto me.[d] Quid dicam? aut quid respondebit mihi, cùm ipse fecerit? Recogitabo tibi omnes annos meos, in amaritudine animæ meæ.[e] Domine si sic viuitur, & in talibus vita spiritus mei corripies me, & viuificabis me; ecce in pace amaritudo mea amarissima. Tu autem eruisti animam meā, vt non periret: proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea. [f] Quia nō infetnus confitebitut tibi, nec mors laudabit te: non expectabunt qui descendūt in lacum, veritatem tuam. [g] Viuens viuens ipse confitebitut tibi, sicut & ego hodie: pater filiis notam faciet veritatem tuam. Domine saluum me fac, & Psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ in domo Domini. [h] Et iussit Esaias vt tolletent massam de ficis & cataplasmatent supet vulnus & sanaretut. Et dixit Ezechias: [i] quod erit siguum, quia ascendam in domum Domini?

a *Præcisa est velut à texente vita mea.*] Elegans & apta similitudo. Comparat vitam humanam cum tela, quę etiam in exordio facile scinditur.

b *De manè vsque ad vesperam finies me.*] Sensus est: Tā
B intolerabilis erat dolor, tam graui ægritudine cruciabar, vt manè existimarem noo esse me victurum vsq; ad noctem. Et iterum vespere putabam non posse me ad diem sequentem vitam traducere. Nam tanto dolore affligebat me morbus, vt carnem cum ossibus mihi consumeret, instar leonis pecus aliquod discerpentis.

c *Domine vim patior.*] Hoc est acerbissimè crucior: responde pro me, hoc est, refrigera me. Ad te confugio, à te opem peto, præbe mihi quietem & sanitatem.

d *Quid dicam? aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit?*] Sensus est: Non possum consequi verbis tam admirabile Dei beneficium. Si Deum interrogauero quis fuerit meæ sanitatis restaurator, quid respōdebit mihi, nisi eum hoc fecisse? verti potest: *Quid loquar? vt promisit mihi, sic ipse fecit.* Quasi dicat, Quid faciam? quibus verbis agam gratias Deo pro tam insigni beneficio? Non aliud agere possum, quàm recogitare tibi ò Domine omnes anoos meos in amaritudine animæ meæ, hoc est, Perpetuò ero memor afflictioonum, à quibus me mirabiliter eripuisti. Nunquam mihi excidet ex animo memoria tuorum erga me beneficio-
C rum. Et vt cognoscam magnitudinem beneficij, cogitabo magnitudinem calamitatis. Nonnulli codices habent: *Cum ipse fecerim.* Et tunc potest esse sensus, Quid dicam? aut quid possum pro me aduersus Dominum proferre? Nam ipse mihi respondebit, me hoc fecisse, me ipsum fuisse causam meæ ægritudinis, quòd illi debitas gratias non egerim pro victoria de hostibus meis mirabiliter reportata. Sed vt tu Domine misereatis mei, ponam ante oculos tuos omne tempus præteritum vitæ meæ in afflictionibus & doloribus transactum. Vide labores & ærumnas, in quibus ab ineunte ætate versatus sum. Pauci reperientur, qui hoc ipsum dicere non possint. Quis est qui nō nascatur plorans, qui à pueritia non statim mœroribus & angoribus prematur? Vt enim fluuius ex alto cacumine fluens, per rupes & montem descendens
Simile. semper sonitum efficit, & statim ab ortu veluti raucas voces emittit, & conter[illegible] ac frangitur, donec ad pedem montis ingreditur mare, sic homo exit ab vtero matris cum dolore & fletu, vagit in cunis, premitur in pueritia, & sic ploratus & gemitus fundēs, vitam sine quiete & securitate traducit, donec decorso spatio mare mortis ingreditur, quò tādem omnes fluuij tam magni quàm parui ingrediuntur. Quod B
sentiens Iob ca. 14. dicebat: *Homo natus de muliere, breui viuens tempore repletur multis miseriis.*

e *Domine si sic viuitur.*] Sensus huius versus est: Hæc ego in ægritudine dicebam: Hæccine Domine est vita hominis? Sic ne viuitur tam breuiter? In talibus est vita qua spiro: sicne io tam parua duratione consistit? Dilata mihi dies, siquidem illud poteris facilè efficere. Nam tu qui corripis & occidis, poteris vitam dare, & salutem restituere. Adeptus sum victoriam, triumphaui de Sennacheribo, incipiebam requiescere & gaudere adepta pace, & quando venit tempus illud, in quo existimabam quietem & tranquillitatem inuenisse, ecce nunc incidi in grauissimum morbum, & ita in hac pace premor amaritudine amarissima. Vel sic: *Cum amaritudine summa cruciarer*, ecce amaritudo hæc versa est in pacem. Nam sequitur statim: Tu autem eruisti animam meam, vt non periret, proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea. Id est, nō amplius meorum peccatorum recordatus es. Psal. 6.

f *Quia non infernus confitebitur tibi.*] Id est, illi qui in Psal. 113.
inferno cruciantur. Ita dicitur in Psalmo: *Quoniam nō est in morte qui memor sit tui. In inferno autem quis confitebitur tibi?* Et in alio Psalmo: *Non mortui laudabunt te* F
Domine, nec omnes qui descendunt in infernum. Per mortem, & infernum idem intelligit. Est enim tartarus mors, & qui in illis æternis pœnis versantur, mortui dicuntur. Appellatur etiam infernus lacus, quòd scelerati descendunt, vbi nullam à Deo expectant beatitudinem, quoniam in inferno nulla est redemptio.

g *Viuens viuens ipse confitebitur tibi.*] Mortuus te Domine in hac vita noo laudat, sed ille qui viuit, te laudibus effert, & si illi filios dederis, ipse eos instruet, docens eos legem tuam, vt eam obseruent, & te singulari amore prosequantur.

h *Et iussit Esaias.*] Hoc prius fuit quàm canticum quod modò explanauimus. Nonnulli existimāt morbum regis fuisse apostema quoddam, quod ficis siccis, quos caricas appellamus, curatum est. Nam iuxta artem medicorum huiusmodi morbis sont caricæ salutares. Ex quo colliges non esse medicinā contemnendam. Alij arbitrantur hos ficus noo fuisse siccos, neque naturaliter prodesse vulneribus, imò vo-

A cere, sed voluisse Deum rebus noxiis & aduersis vlceri regis mederi, vt euidentius potentiam suam declararet. Solet enim Deus rebus hominum iudicio repugnantibus res magnas efficere, vt eius potentia
4. Reg. 2. emineat, & clarius illucescat. Sic per Elisæum aquas amaras Ierícho, sale dulces reddidit, & quæ noxiæ erant, salubres factæ sunt: cùm contra misso sale amariores fieri deberent.
Exod. 15. Aquæ Marach in desertò cùm essent amaræ, ligno in eas cõiecto dulces redditæ fuerunt, cùm lignum illud esset amarum, vt nonnulli referunt.
Num. 21. Eodem modo læsi Hebræi à serpentibus viso serpente æneo, quem Deus erectum esse iussit, sanitatem recuperabant. Et aiunt nonnulli noxium esse D videre æs iis quos serpentes momorderint. Sic Christus cæcum curauit luto, vt humana ratio confunderetur, & Christus suum numen ostenderet. Ioan. 9.

i *Quod erit signum.*) Hoc interrogauit Ezechias priusquam Domino pro reddita sanitate gratias ageret. Quod autem signum datum sit, iam explicuimus. Vel est quædã admiratio visi miraculi. Quasi dicat: quàm admirabile est Domine hoc signum tuum. Vt intelligas hanc historiam plenissimè, lege quartum librum Regum & secundum Paralipomenon.

ANNOTATIO.

1 Tu autem eruisti animam meam, vt non periret:] *Pro eruere in Hebraico, est verbum* חשק *chasac, quod significat præter alia amare, desiderare, coniungere, & cingere. Hinc fluxit interpretum varietas. Septuaginta transtulerũt:* Liberasti animam meam, vt non periret. *Pagninus:* Desiderasti eruere animam meam à fouea consumptiua. *Potest verti:* Dilexisti animam meam. *Vel:* coniunxisti tibi animam meam, ne periret. *Qui in charitate est, coniunctus est Christo. Vnde dicebat Paulus:* quis nos separabit à charitate Christi? *Et alibi:* qui adhæret Deo, vnus Spiritus est. *Et alibi se vinctum vocat: quia* Rom. 8. 1. Cor. 6. *Deo adhærens vinculis amoris alligatus erat. Potest prætereà verti:* Tu autem cinxisti, aut operuisti animam meam. Ephes. 4. *Hoc est, me veste charitatis induisti. Est enim charitas vestis, quæ operit multitudinem peccatorum, vt ait diuus Petrus Apostolorum princeps: Hac veste nudati eiicimur à conuiuio cælestium nuptiarum. At ea induti possumus mentis epulis abundare, & eum vitæ statum adipisci, qui in altissimarum rerum contemplatione consistit. Hæc enim est vestis illa, de qua ait Christus apud Matthæum c. 22.* Quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem? 1. Pet. 4.

B

Argumentum capitis XXXIX.

Mittit Rex Babylonis legatos cum literis & muneribus ad regem Ezechiam quem Esaias reprehendit, quòd illis thesauros suos ostendisset prædicens esse illos thesauros à Babyloniis rapiendos, & in Chaldæam asportandos. E

CAPVT XXXIX.

4. Reg. 20. IN[a] tempore illo misit Merodach Baladan filius Baladan rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam. Audierat enim quòd ægrotasset & conualuisset. [b] Lætatus est autem super eis Ezechias, & ostendit eis cellam aromatum, & argenti, & auri, & odoramentorum, & vnguenti optimi, & omnes apothecas supellectilis suæ, & vniuersa quæ inuenta sunt in thesauris suis. [c] Non fuit verbum, quod non ostenderet eis Ezechias in domo sua, & in omni potestate sua. Introiuit autem Esaias propheta ad Ezechiã regem, & dixit ei: Quid dixerunt viri isti, & vnde venerunt ad te? Et dixit Ezechias: [d] De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone. Et dixit: Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias: Omnia quæ in domo mea sunt viderunt, Non fuit res quam non ostenderem eis in thesauris meis. Et dixit Esaias ad Ezechiam: Audi verbum Domini exercituum: Ecce dies venient, & [e] auferentur omnia, quæ in domo tua sunt, & quę thesaurizauerunt patres tui vsque ad diem hanc, in Babylonem. Non derelinquetur quicquam, dicit Dominus. [f] Et de filiis tuis qui exibunt de te, quos genueris, tollent, & erũt eunuchi in palatio regis Babylonis.
C Et dixit Ezechias ad Esaiam: [g] Bonum verbum Domini quod locutus est. Et dixit: Fiat tantùm pax & veritas in diebus meis. F

EXPLANATIO.

a *In tempore illo misit Merodach Baladan, &c.*] Mortuo Sennacheribo obtinuit regnum Asarhadõ filius eius, & eo tempore incidit Ezechias in morbum, de quo c. superiore disseruimus. Et quoniam Ezechias mirabiliter cõualuit, & in eius sanitatis signum Sol reuersus est retrorsum, & vagata est statim fama fuisse eum huius miraculi causam, misit rex Babylonis legatos ad illum cum literis & muneribus, qui interrogarent de portento, quod acciderat, vt verba 2. Paralip. c. 32. testantur. Et quoniam hic rex Babylonis non erat filius Sennacheribi, sed Baladanĩ, perspicuũ est, aliud fuisse tunc regnum Babyloniorum, aliud Assyriorum. Assyrij ceperunt Samariam, Babylonij verò Iudã & Hierosolymam. Existimo tamen regem Sennacheribum, qui tũc monarchiã imperij tenebat, fuisse Dominum Babylonis. Habebat Babylon regem, sed subditum atque Sennacheribo tributarium. Et ob eã causam reges Assyriorum appellantur reges Babylonis. Nam Metasthenes chronographus Persa in libro de iudicio temporum, ait Phul Belochum & Sennacheribũ fuisse Babylonis reges, cùm eos sacra scriptura Assyriorum reges appellet. Erat enim Babylon subiecta tunc Assyriis, donec Nabuchodonosor Babylonis principatum obtinuit. Hic vicit Assyrios, & Babylonem amplis victoriarum ornamẽtis decorauit, & fecit eam caput totius imperij. Ex quo effectum est, vt ipsi Assyrij Babyloniorum nomen assumpserint, vt ait Solinus. Durauit imperium apud Babylonicos septuaginta annos, donec Cyrus & Darius eos superarũt, & vrbem funditus euerterunt.

b *Lætatus est autem super eis Ezechias.*] In libro secundo Paralipomenon ita scriptum est: *In diebus illis*

A *illis agrotauit Ezechias vsque ad mortem, & orauit Dominum, & exaudiuit eum, & dedit ei signum. Sed non iuxta beneficia, quę acceperat retribuit, quia eleuatum est cor eius. Et facta est contra eum ira, & contra Iudam & Ierusalem. Humiliatúsque est posteà, eò quòd exaltatum fuisset cor eius, tam ipse quàm habitatores Ierusalem, & idcirco non venit super eos ira Domini in diebus Ezechiæ.* Hæc ibi. Vndu colliges quàm vtilis sit afflictio, & quàm periculosa prosperitas. In afflictione confugiebat ad Deum, totúmque seipsum illi lachrymis & precibos tribuebat, in prosperitate verò elatus est, Deóque pro acceptis beneficiis debitas gratias non egit. Imò inani gloria captus ob honorem, quem illi rex Babylonis per legatos tribuebat, voluit eis diuitias suas ostentare. Quod non fuit sine culpa iactantiæ.

c *Non fuit verbum quod non ostenderet eis Ezechias.*] Paulò post ait Ezechias: *Non fuit res, quam non ostenderem eis in thesauris meis.* Qood anteà appellatum fuerat verbom, appellauit tunc rem. Ex quo constat, verbum, hoc in loco pro re accipi.

d *De terra longinqua venerunt ad me.*] Videtur esse iactantia. Quantò longios Babylon distabat à Iudæa,
B tantò maiorem honorem sibi delatum esse existimabat Ezechias ob legatos Babyloniorum. Prçterea nó deberet dicere, *venerunt ad me*, sed, venerunt propter Dei miraculum, vt omnia illa non ad se, sed ad Dei gloriam referret.

e *Auferentur omnia quæ in domo tua sunt.*] Ideò Babylonij rapueruot diuitias Ezechiæ, quia ipse eas illis ostendit. In aperto orationis argumento hæc omnia sunt facilia, ideò ad eum sensum, quem moralem appellant, interpretationem conuertamus. Per diuitias & thesauros intelliguntur bona opera. Quæ enim sunt veræ opes, nisi quæ animum ditant, & præcellentibus ac splendidissimis ornamentis decorant, & admiranda quadam insignique gloria cumulant? Cùm autem hæ sint virtutes, & opera præclara, & ipsius virtutis actiones, apertè colligimt, eas esse illas excellentes diuitias, com qoibus nulli huius mundi thesauri comparantur. Vnde constat veram esse illam Socratis seutentiam à Cicerone multis verbis amplificatam, eos solos diuites esse, qui sint virtute prçditi & ornati. Has diuitias amittes, si eas Babylo-
C niis ostenderis, hoc est, si eas in lucem protuleris, & inani gloria ductus hominibus ostentaueris. Ait enim sanctissimus ille doctor Christus Deus noster apud Matthæum capite sexto: *Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis. Alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum, qui in cælis est.* Et paulò post: *Cum ieiunatis nolite fieri sicut hypocritæ tristes.* Vult Deus vt opera bona oostra signemus sigillo intentionis in ipsum, ne ea amittamus. Vult nobis merces oostras securas reddere, ne post longam nauigationem in ipsa mercatura spoliemur: spoliabimur autem, si bona opera non propter Deum, sed ad humanam & inanem gloriam captandam faciamus. In moralibus finis, vt aiunt Philosophi, habet eandem vim mouendi, quam habet principium in naturalibus. Cum autem charitas sit finis, vt ait Paulus primæ ad Timotheum, capite primo, ea nos debet mouere: cùm autem charitas nos mouerit, dirigentur opera nostra in Deum, & tunc poterunt perfecta appellari. Perfectio bonorum operum in duabus rebus præcipue consistit, in directione ad vnum fioem, qui realiter sit bonus, & io electione mediorum illi accommodatorum & conuenientium. Et tunc ille finis est realiter bonus, quando est etiam principium. Vis cognoscere sitne bonum opus perfectum, considera eius finem, ad quem dirigitur: si ille fuerit etiam talis operis principium, & prima cau- D
sa, poteris qoiescere, & tale opos bonum existimare. Ob eam causam asseruut Mathematici circulum esse perfectam figuram, quia principium & finis idem est in illo. Cùm autem Deus sit principium & prima causa, apertè concluditur, tunc opera nostra esse perfecta, si eorum finis sit Deus, & ad illum fuerint directa illique dedicata, si Deum quæsierimus mediis opportunis & conoenientibus, si denique sit finis ille, qui est etiam principium. Esse autem Deum principium & rerum omnium primam causam asserit ipse, qui apud Ioannem capite octauo, de seipso loquens, *Ego*, inquit, *principium, qui loquor vobis.* Et idem Ioannes c. 1. de Deo loquens, ita ait: *Omnia per ipsum facta sunt.* Et diuus Paulus in epistola ad Romanos: *Ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia.* Nec solùm Theolo- Rom. 11.
gi, sed etiam Philosophi Gentium radio naturali illuminati, Deum esse principium primámque causam apertissimè testantur. Ideò viri iusti opera sua in Deum dirigunt, eáque propter illum efficiuot. Pugnantes Hebræi com Amalec, quandiu Moyses manus leuabat, victoriam consequebantur: cùm autem eas remisisset, victoriam amittebaot. Ita literæ diuinæ io Exodo c. 17. asseueranter affirmant. Quid per manus nisi opera intelligimus? qoæ cùm leuamus, &
ad Deum dirigimus, vincimus, & de hostibus nostris, E
diabolo, mundo, & carne, victoriam reportamus? Si autem ea deprimimus in terram laudem homanam captantes, & inanis glorię desiderio flagrantes, ipsam laudem & gloriam amittimus, & ab inimicis superamor. Nulla re clarios gloriã consequimur, quàm gloriæ contemptu. Nam qui apperitu inanis glorię ducuntur, & hominom rumusculos intuentur, clarissimis signis ostendunt, ad Deum opera sua oon dirigere, nec veræ gloriæ amplitudinem contemplari. quãdo Christus in suis actionibus oculos leuabat in cœlum, nos instruere volebat, vt in nostris actionibus intentionem leuaremus in Deum, ad illúmque mentis aciem intenderemus. Quid enim per oculum nisi intentio significatur? Ita intelligitur id, qood Christus dicebat apud Matthæum, capite sexto, *Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit.* Hinc effectum est, vt quando dicimus oculum dextrum, bonam intentionem significemus: quando verò fini- *Simile.*
strum, malum. Et vt qui sagittam emittit, vt scopom F
attingat, claudit oculum sinistrum, aperit dextrum, sic nos in actionibus nostris, si volumus verum scopũ attingere, debemus intentionem sinistram claudere, dextram verò aperire, debemus inanem gloriam & falsam nominis claritatem paruipendere. Dei autem gloriam oostris actionibus quærere, easque ipsi Deo dedicare. Et quooiam diabolos intelligit quãtum nobis prosit bona intentio, summa diligẽtia cooatur eã à nobis auferre. Id significat scriptura libr. 1. Regum 11. dicens conatum fuisse Naam, vt oculos dextros erueret habitatoribus Iabes Galaad. Naas serpentem significat. quid per Naam nisi diabolum serpentẽ an- *Figura.*
tiquũ, & quid per oculos dextros nisi intentionem ad Christũ directam intelligimus? Est igitur summa ope nitendum vt in nostris actionibus inanem gloriam euitemus instar illius, de quo dicitur Neemiæ 4. *Vna manu sua faciebat opus, & altera tenebat gladium.* Nos itaque in virtutum actiones toto pectore incumbere curemus, gladiúmque ad populi rumusculos resecandos manu teneamus. Magnus Basilius ad hoc propositum hac eleganti similitudine vtebatur. Faber ferrarius, quando opus aliquod conflat & cudit, *Apta similitudo.*
debet memoria tenere eum, à quo instrumentum illud ex pacto accepit, præscriptámque sibi ab illo formam & magnitudinem in animo versare, vt rectè

A opus efficiat & iuxta eius volútatem, qui illud effici iussit, manum dirigere, alioqui si eius memoriam ex animo patiatur excidere aut aliud quippiam omnino, aut longè dissimile efficiet ab eo, quod facere deberet. Eodem modo Christianus dum virtutem exercet, debet ita Deum ante oculos mẽtis habere, vt nulla eius memoriam deleat obliuio: debet omnes suas actiones ad Deum dirigere, & iuxta eius voluntatem, qui eum rectè operari iubet, manum mouere: debet ipsius in mente insidere Dei voluntas, vt illã intuens, in eáque defixus, omnem curam & cogitationem ad eam implendam conferat, vt concitatæ multitudinis gloriam contemnens, sit vera gloria cumulatus. Is egregiè opus perficit, assiduámque illius memoriam conseruat, à quo id iussus est facere, veréque illud Dauidicum dicere poterit: *Prouidebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam à dextris est mihi, ne commouear.* (Psal. 15.) Hæc diuus ille Basilius, qui ab antiquis ob insignem sanctitatem, singularem eloquentiam, & admirabilem doctrinam, fuit meritò Magnus appellatus. Hanc (Exod. 32.) doctrinam voluit nobis Deus in Exodo significare, quãdo Moysi præcepit vt duo cherubin essent in propiciatorio, vnde Deus ipse loquebatur, vtrunque latus propiciatorij alis expãsis regentes. Deus summè benefactor est, & nihilominus tectus, vt nos doceat benefacere, sed nolle ab hominibus videri & gloriã aucupari. Ita locum illum esplanat Hieronymus ab O-

B leastro vir hac nostra tempestate doctissimus & optimus in eruditissimis suis commentariis in Exodum. (Gen. 15.) Oportet igitur non solam Dei gloriã in nostris actionibus quærere, & quemadmodũ Abram volocres super carnes immolatas descendentes abigebat, sic nos inanem laudem fugere, eámq; à nostris operibus abigentes penitus aspernari. Sectemur doctrinam diui Pauli dicẽtis in epistola prima ad Corinthios: *Sine mãducatis, siue bibitis, siue quid aliud facitis, omnia in gloriã Dei facite.* D Nam si opes & thesauros actionum nostrarum ostentauerimus, amittemus eos, spoliabimur à Babyloniis, & direptioni, animique calamitati committemur. Ex quo efficietur, vt gloriã quęrentes simus omni gloria nudati & destituti, cum ob culpã nostrã opes Hierosolymæ sint Babylonẽ translatæ. Opes Ægyptias ad terrã promissionis asportari permissum erat, Hebræorúmque gloriæ tribuebatur, vt in Exodo literæ diuinæ testantur, & similiter Babylonias, vt ex primo (Exod. 11) capite Esdræ perspicuum apparet. At nõ poterãt absque eorum ignominia opes Hierosolymæ Babylonẽ transferri. Oratorum gẽtilium eloquentiã, & salutaria philosophorum pręcepta, quæ sunt mundi diuitię & thesauri, possumus ad religionem pietatis plenissimam adducere, at ipsius religionis excellẽtes diuitias amittere, eásque in confusionẽ conuertere nõ poterimus, quin simus magno dedecore & infamia notati.

f *Et de filiis tuis.*] Hoc est, de posteris tuis. Non enim proprios filios intelligit. Aiunt nonnulli fuisse Danielem, Ananiam, Misaelem, & Azariam.

g *Bonum verbum Domini.*] Sensus est: Deus est ęquus & sermo eius bonus & rectus. Ego peccaui & pœna hac dignus sum. At Deum pium patrem precor vt in diebus meis in Iudæa sit tranquillitas, pax & veritas. Hoc dicebat Ezechias, quia sciebat eo tempore, quo thesauri Hierosolymæ diriperentur, & Iudæi ad Babylonem adducerentur, nullam fore pacem nec veritatem, nullam quietem nec in promissis constantiam, E sed omnia futura esse plena contentionibus, & mendaciis. Vel fortasse hæc dicit Ezechias, cùm illi dixit Esaias hanc transmigrationem in Chaldæam nõ futuram esse in diebus suis. Quo audito fecit hæc verba Ezechias, acsi diceret: *Bonus est sermo Domini dicentis, in diebus meis fore pacem & veritatem.*

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XXXIX.

1 Misit Merodach Baladam filius Baladæa rex Babylonis libros & munera ad Ezechiam.] *Pro libris in Hebraico est* ספרים *sepharim, pro quo possis vertere literas, & rectè quidem. Significat enim hoc nomen præter alia epistolam siue literas. Quare poteris ea videre, quæ suprà annotauimus ca. 37.*

C 2 Non fuit verbum quod non ostenderet eis Ezechias.] *Pro verbo in Hebraico est* דבר *dauar, quod nomen significat verbum, vt Hester septimo:* Necdum verbũ de ore regis exierat, *& multis aliis in locis. Significat etiam rem, vt quarto Regum capite quinto:* Et si rem grandẽ dixisset tibi propheta. *Et quamuis noster interpres vertat, verbũ, tamen sæpe capitur pro re, vt hoc in loco, & Deuteronomij octauo capite:* Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei. *Quem locum citat Christus apud Matthæum capite quarto: Non solum homo sustentatur pane, sed potest etiam sustentari quacunque alia re, quam Deus creauit. Et aliis in locis verbum pro re ponitur, quę, breuitatis gratia, omitto.* F

Argumentum capitis XL.

Consolatur Deus Iudæorum populum, promittens illis gaudium & peccatorum remissionem. Facit propheta loquentem diuinum illum Ioannem Baptistam Christi Dei nostri præcursorem & annuntiatorem, quo nemo inter natos mulierum non surrexit vnquam sublimior, nemo vaticinatione præstantior. Ostendit propheta hominum eorúmque gloriam miseriam, fragilitatem, & inconstantiam, Deique nostri summam fortitudinem, infinitam potentiam, & immensam sapientiam, & bonitatem, vt nobis ipsis diffidentes, & opes, magistratus, inanem gloriam, cæteraque mundi ludibria, caduca & inconstantia contemnentes, ea sola ornamẽta quæramus, ex quibus vera gloria redundat, & ad ipsum Deum ardenter aspiremus, à quo est verum decus, & omnis dignitatis præstantia.

CAPVT XL.

(Mar. 1. a. Matt. 3. a Luc 3. a Ioan. 1. c.)

COnsolamini[a] cõsolamini popule meus, dicit Deus vester, [b] loquimini ad cor Ierusalem, & aduocate eam, [c] quoniam[a] cõpleta est malitia eius, dimissa est iniquitas illius. [d] Suscepit 3 de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. [e] Vox clamantis in deserto: [f] Parate viam Domini, [g] rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. [h] Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & [i] erunt praua in directa,

A directa,& aspera in vias planas:& [k] reuelabitur gloria Domini, [l] & videbit omnis caro pariter D
quod os Domini locutum est. [m] Vox dicentis: Clama. Et dixi: Quid clamabo? Omnis caro fœ- Eccl. 14.c.
num,& omnis gloria eius quasi flos agri. Excicatum est fœnum,& cecidit flos, quia Spiritus Iaco.1.b.
Domini sufflauit in eo. Verè fœnum est populus. Exiccatum est fœnum,& cecidit flos, verbum 1.Pet.1.d.
autem Domini manet in æternum. [n] Super montem excelsum ascende tu, qui euangelizas
Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem. Exalta, noli timere. [o] Dic
ciuitatibus Iudæ: [p] Ecce Deus vester. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet,& brachium
eius dominabitur. [q] Ecce merces eius cum eo, & opus illius coram illo. [r] Sicut pastor gregem Ioan.10.b.
suum pascet, in brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fœtas ipse portabit: Ezec. 34.
[s] quis mensus est pugillo aquas, & cœlos palmo ponderauit? quis appendit tribus digitis mo- f & 37.f.
lem terræ,& librauit in pondere montes,& colles in statera? [t] Quis [u] adiuuit Spiritum Domi- Ro. 11.d.
1. Cor. 2. ni, aut quis consiliarius eius fuit,& ostendit illi? Cum quo iniit consilium,& instruxit eum, &
Sap. 9.c. docuit eum semitam iustitiæ, & erudiuit eum scientia, & viam prudentiæ ostendit illi? Ecce
gentes quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt. [u] Ecce insulæ quasi puluis
exiguus,& [x] Libanus non sufficiet ad succendendum: & animalia eius non sufficient ad holo-
caustum. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, & quasi nihilum & inane reputatæ
sunt ei. [y] Cui ergo similem fecistis Deum? aut quam imaginem ponetis ei? Nunquid sculptile
conflabit faber, aut aurifex auro figurabit illud,& laminis argenteis argentarius? Forte lignum
& imputribile elegit artifex sapiens, quærit quomodo statuat simulachrum, quod non mouea-
tur. [z] Nunquid non scietis? Nunquid non audistis? Nunquid non anuunciatum est vobis ab
B initio? [aa] Nunquid non intellexistis fundamenta terræ? [bb] Qui sedet super gyrum terræ,& ha- E
bitatores eius sunt quasi locustæ. [cc] Qui extendit velut nihil cœlos,& expandit eos sicut taber-
naculum ad inhabitandum. [dd] Qui dat secretorum scrutatores, quasi non sint, iudices terræ
velut inanes fecit. [ee] Et quidem nec plantato, neque sato, neque radicato in terra trunco eo-
rum. Repente flauit in eos,& aruerunt, [ff] vt turbo quasi stipulam auferet eos. Et cui assimila-
stis me & adæquastis dicit Dominus? [gg] Leuate in excelsum oculos vestros, & videte quis
creauit hæc. [hh] Qui educit in numero militiam eorum,& omnes ex nomine vocat. [ii] Præ mul-
titudine fortitudinis & roboris virtutisque eius: neque vnum reliquum fuit. [kk] Quare dicis
Iacob,& loqueris Israel: Abscondita est via à Domino, & à Deo meo iudicium meum transi-
bit? Nunquid nescis, aut non audisti? Deus sempiternus Dominus, qui creauit terminos
terræ, [ll] & non deficiet, neque laborabit, [mm] neque est inuestigatio sapientiæ eius. qui dat lasso
virtutem,& his qui non sunt, fortitudinem & robur multiplicat. [nn] Deficient pueri,& labora-
bunt,& iuuenes in infirmitate cadent. qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudi-
nem, [oo] assument pennas sicut aquilæ, current & non laborabunt, ambulabunt & non defi-
cient.

EXPLANATIO.

C F

a *Consolamini, consolamini popule meus.*) Prædixerat Esaias capite superiore omnes diuitias regis Iuda auferendas esse, & à Babyloniis in Chaldæam asportandas, & Iudæos capiendos, & nihil denique Hierosolymæ relinquendum. Sed ne Hebræi videntes se inter gentes magnis ærumnis, incredibili ignominia, & misera captiuitate oppressos, peccatis suis desperationem adhiberent, & à vera religione deficerent, consolatur eos Deus, præcipitque diuinis vatibus, vt eorum mœrorem verbis consolatoriis deliniant, promittentes illis venturum esse Messiam in temporis plenitudine, per quem erant afficiendi lætitia, & remissionem peccatorum recepturi.

b *Loquimini ad cor Ierusalem.*) Vos domini vates consolamini Hebræos: loquimini illis grata & dulcia. Hebraismus est. Qui mœstum consolatur, eique blanditur, dicitur loqui ad cor eius. Id voluit Deus significare per Oseam dicens: *Ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius.* Hoc est, alloquar eam verbis blandis, illique iucundis. Trigesimoquarto capite Genesis, vbi nostra versio habet: *Tristemque deliniuit blanditiis*, *ait litera* Hebraica: *Locutus est ad cor puellæ.* Vbi Chaldæus paraphrastes ait: *Locutus est consolationes ad cor eius.* Acsi diceret: Sichem Dinam verbis demulcebat, vt eam ad se alliceret.

c *Quoniam completa est malitia eius.*) Scribendum est, militia eius, & ita habēt nonnulli codices correctiores. Appellatur autem militia tempus vitæ nostræ. Nam quid aliud facimus toto vitæ spatio quàm militare? Ita enim ait Iob, *Militia est vita hominis super terram.* (Iob 7.) Et alibi: *Cunctis diebus quibus nunc milito.* (Iob 14.) Vnde Apostolus ad Corinthios scribens, *Arma*, inquit *militiæ nostræ non carnalia sunt.* (2.Cor.10.) Est igitur sensus: Vos ô prophetæ mei consolamini populum meum, quoniam complebitur & finietur tempus suorum laborum. Et veniet tempus illud, quando perfundantur gaudio, & in Christum credentes remissionem peccatorū consequātur. Capitur igitur militia pro tempore captiuitatis Babylonicæ, per quam animi captiuitas & peccatorum vincula significantur. Vel sumitur militia pro lucta, quæ erat sub iugo veteris legis, quæ tēpore Christi finem accepit, de qua ait in Actis (Act. 15.)

A diuus Petrus: *Quid tentatis Deum imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus?* Sed perpende causam consolationis diuinæ nec esse diuitias, nec voluptates, sed remissionem peccatorum. Non enim rebus caducis & fallacibus lætari debemus, sed bonis animi, quę verè bona sunt. Non solùm verè Christiani, sed etiam gentium philosophi lumine & naturæ & scientiæ illuminati mundi pecunias, sumptuosa ædificia, & eas, quibus maximè improbi & molles homines vinciuntur, voluptates, contempserunt, tantùm abest, vt eas in bonis connumerandas ducerent. Quippe cùm apertè conspicerent homines harum rerum copia abundantes, ea tamen appetere maximè, quibus circunfluunt. Quoniam nunquam cupiditas harum rerum (Psal. 76.) extinguitur, imò in dies earum sitis augetur, & animum torquet, non solùm appetitu eas amplificandi, sed etiam timore amittendi. Harum rerum contem- (Psal. 50.) platione ductus regius vates dicebat: *Redde mihi lætitiam salutaris tui.* Et alibi: *Renuit consolari anima mea.* Vbi vides eum petere lætitiam, non mundi, sed Christi, quem Dei salutare appellat: mundi autem lætitiam & inanem consolationem contemnere, & pro nihilo putare.

d *Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.*) Vtitur præteritis pro futuris more prophetico. B Sensus est: Gaudeat populus Hebræorum, quoniam tempore Messiæ multa beneficia accipiet. Qui enim in Christum crediderint, magnam misericordiam consequentur. Ponitur numerus finitus prò infinito. *Duplicia*, hoc est, multa beneficia accipiet pro omnibus peccatis suis, hoc est, non obstantibus omnibus peccatis suis, quoniam ab ipsis redimetur. Vel *duplicia*, id est, magnifica dona. Sed quoniam dixerat: *Completa est malitia eius, dimissa est iniquitas illius*, existimo per duplicia hæc duo intelligi, nempe impletionem malitiæ, & peccatorum remissionem. Et hæc interpretatio est clara, & satis literæ conueniens. Poteris per duplicia gratiam & gloriam intelligere. Origenes homilia quinta in Matthęum per duplicia duas punitiones intelligit, non gratiam & gloriam, quem in præsenti secutus diuus Hieronymus hoc dicit esse intelligendum de duplici afflictione, quam populus Iudaicus accepit, semel à Babyloniis, & iterum à Romanis. Et hæc expositio est satis plana, & probabilis, & munita authoritate grauissimorum doctorum. (Luther. art. trigesimosexto.) Martinus Lutherus citat hunc locum in articulo trigesimosexto, ad probandum non dari gratiam nisi pro peccatis, quod Esaias non dicit. Nam ex sententia veterum interpretum loquitur ad literam de du- C plici punitione, non de duplici gratia. Et quamuis hîc duplicia possint accipi pro gratia & gloria, non sequitur: Datur hîc duplex beneficium gratiæ & gloriæ pro peccatis, ergo gratia nunquam datur nisi pro peccatis. Quæ conclusio est hæc? O dialecticum ridiculum! Sed quid ais Luthere? Nónne legisti in Actis Apostolorum Cornelium hominem gentilem eleemosynis & precationibus se ad gratiam præparasse, eiúsque preces & eleemosynas ascendisse in memoriam in conspectu Dei? Si verum est quod dicis, non potuit Deus Cornelio gratiam tribuere, qui bona opera & Deo accepta faciebat. Sed dices illa opera esse peccata mortalia, quoniam in eodem articulo asseris, liberum arbitrium hominis existẽtis in peccato peccare mortaliter, quando facit quod in se est, vbi asseris hominem peccare mortaliter, etiam quãdo facit quod in se est, vt se præparet ad gratiam. O horribilem hæresim! Rogo te, Deus incitat & inuitat aliquem ad peccandum? Non quidẽ, aliàs non esset iustus, nec Deus. Cur igitur nos Deus incitat & inuitat ad præparationem ad gratiam, si talis præparatio est peccatum mortale? lege Prophetas, lege Apostolos, D lege Euangelia, lege vetus & nouum Testamentum, & totum ipsum inuenies plenum diuinis monitis, quibus misericors ille Deus ac cœlestis pater inuitat peccatores ad pœnitentiam. Apud Esaiam capite primo postquã sceleratorum hominum flagitia arguit, (Sup. 1.) *Lauamini*, inquit, *mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis, quiescite agere peruersè, discite benè agere. Quærite iudicium.* Et paulò pòst: *Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis.* Alloquitur Deus peccatores, quorum impia facinora fuerat detestatus, eósque ad virtutem cohortatur. Et vt liberum arbitrium ostẽdat, ait: *Si volueritis, &c.* Vbi vides in manu peccatoris esse se ad gratiam præparare. Qui fieri posset, vt Deus hæc diceret, si conatus peccatoris ad bonum esset peccatum mortale? Et alibi apud eundem prophetam: *Conuertimini sicut in profundum recesseratis filij Israel.* Et alio in loco: *Redite præuaricatores ad cor.* (Sup. 31. Inf. 46.) Per Ieremiam cap. 3. *Reuertere auersatrix Israel, & non auertam faciem meam à vobis.* Per Ezechielem 18. *Conuertimini & agite pœnitentiam ab omnibus iniquitatibus vestris.* Per Ioelem 2. *Conuertimini ad me in toto corde vestro.* Hoc est, efficite toto conatu quantùm in vobis fuerit, vt ad me conuertamini, & ad gratiam veniatis. Per Zachariam: *Conuertimini ad me dicit Dominus exercituum, & ego conuertar ad vos.* E Quomodo fieri potest vt conatus ad gratiam sit peccatum, si cùm peccator conuertitur ad Deum, confestim Deus ad ipsum conuertatur? Quorsum Christus omnes peccatores vocaret dicens: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos?* (Matt. 11.) Præterea si eleemosynæ & precationes cornelij erant peccata mortalia, quomodo Deo placebant? Lege caput decimum Actorum, & videbis Angelum dicentem: *Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in conspectu Dei.* Deus auertit oculos suos à sceleribus, nec illi vnquam placuerunt. Dies me deficeret, si vellem omnes rationes, & scripturarum loca afferre, quibus possem hoc pestilens Lutheri dogma refutare. Non enim ait hoc in loco Esaias ideò populum Iudaicum duplicia recipere, quia peccauit, sed tantum esse Christi misericordiam, vt quamuis populus peccauerat, tamen ei & peccata dimitteret, & gloriam tribueret. Id quod Christus fecit omnibus iis, qui ad eum se conuerterunt, & vsque ad finem perseuerarunt. Aspicis quàm perperam Lutherus hunc locum explanet & citet.

e *Vox clamantis in deserto.*) Hebraismus est. Idem est vox clamantis, ac vox clamans, quemadmodum F terra promissionis & terra promissa, vas electionis & vas electum, filius perditionis & filius perditus, & multa huiusmodi, quæ passim in diuinis literis reperiuntur. Est igitur sensus: Audietur vox, quæ clamabit in deserto: Parate viam domini. Dixerat venturum esse Christum, nunc dicit priùs venturum esse eius præcursorem Ioannem Baptistam. Fuisse autem diuum Ioannem hanc vocem ipse de se asserit apud Ioannem Euangelistam. Qui interrogatus à Sacerdotibus & Leuitis quisnam esset, (Luc. 3. Ioan. 1. Mar. 1.) respondit, *Ego vox clamantis in deserto, parate viam Domini, sicut dixit Esaias Propheta.* Et diuus etiam Lucas & diuus Marcus hunc locum de diuino Ioanne Baptista interpretantur. Appellatur vox primò, quia ex se nihil dicebat, sed quæ audierat à Deo. Secundò, quia sicut vox præcedit verbum, sic Ioannes Christum. *Præ ibis*, inquit Zacharias, *ante faciem Domini, parare vias eius.* Tertiò, quia vt vox verbum declarat, sic Ioannes, *Ecce*, inquit, *Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* (Luc. 1. Ioan. 1.) Quartò, dicitur Ioannes vox ad significandum, officium suum esse non mandare

literis

A literis suas conciones & vaticinia more aliorum prophetarum, sed voce, ad hoc enim missus erat, vt viua voce concionaretur, & Christum ostenderet. Quintò, quia quicquid erat in Ioanne, vox erat, totus pœnitentiam & sanctitatem prædicabat. Oculi, manus, vestis, quicquid denique in eo erat, clamabat, & totus vox erat. O singularem concionatorem, ô admirabilem doctorem vitæ, & insignem vitam doctoris! Sunt multi concionatores qui quidem habent vocem, sed non sunt vox: quia etsi verbis prædicent, non tamen factis: similes aurificibus crucem efficientibus, sed eam non contemplantibus: & vasa ad continendum salem, cùm ipsi sint omni sale destituti. (Simile.) Sunt veluti puteus, cuius aqua abluuntur immunda vasa, cùm ipse sit luto & sputcitia repletus. Itaque habent vocem, vox autem nequaquam sunt. At magnus ille præcursor in ventre matris suæ sanctificatus totus erat vox, & non quæcunque, sed clamans: non solùm loquens, sed vociferans. Tanta enim Iudæorum surditas, tantus sensuum stupor, tam arctus eorum & profundus somnus, magno clamore indigebant. Clamabat igitur diuus Ioannes, & publicè concionabatur. Hunc imitari debent hi, quibus est demandata cura docendi. quid ad hoc respondebunt illi, qui

B conciones spernunt? qui cùm ad Ecclesiasticas dignitates ascenderint, nihil nisi otium, delicias, voluptates, & pecunias quærunt. Qui claues thesauri ferunt in brachio, claues autem animarum tradunt quibusdam clericis improbis & indoctis. Qui non solùm populum non docent, sed etiam doctores contemnunt. Hos appellat Deus per Esaiam non pastores, sed canes, & non quoscunque, sed canes (Isai. 56) mutos non valentes latrare, cùm eorum officium sit enuntiare Euangelium, populi scelera reprehendere, & denique subditos suos docere. Legant hi antistites diuum Paulum ad Timotheum & ad Titum (1.Tim. 3. Tit. 1.) scribentem, & ibi inter qualitates antistitum inuenient debere esse concionatores & doctores. (Mat. vlt. Mar. vlt.) quid plura? ipse cœlestis doctor diuinus ille concionator Christus Deus noster eis, quos præsules constituit, præcepit, vt Euangelium prædicarent. Nec sat est summissa voce prædicare, sed oportet aliquando clamare instar diui Ioannis, quem hîc Esaias vocem esse clamantem affirmat. Clamabat igitur Ioannes, & clamore illo etiam significabat esse Euangelij prædicationem longè audiendam, latéque dilatandam, iuxta id quod alius propheta prædixerat: *In omnem terram*

C *exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.* (Psal. 18.) Illud est præterea aduertendum, hanc vocem in deserto clamasse, quia re vera erat Ioannes in deserto. Semper enim viri præcellentes & diuina contemplatione præstantes deserta loca dilexerunt. Est enim desertum veluti quædam schola paradisi. Ideò dicebat Deus per Oseam prophetam, cap. 2. *Ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius.* Ex quo effectum est, vt Antonius, Hilarion, Hieronymus, & innumerabiles alij, qui præstantibus ingeniis in vita humana diuina studia coluerunt, vrbibus relictis solitudinem colerent, vbi charitate ardentes, & desiderio æternitatis flagrantes, ad cœlum aspirabant: & ob eam causam à cœtu hominum atque familiaritate seiuncti tanquam in portum se in desertum recipiebant. Potens hoc in loco per desertum intelligere mundum, in quo habitant reptilia, & varia ferarum genera, pauci autem homines. Qui autem non paret rationi, sed indomitis ducitur appetitibus, non homo vocandus est, sed fera. Hoc sentiebat Diogenes ille Cynicus, qui in media luce diei plateam perambulans cum lucerna quadam in manu interrogatus quid quæreret, respondit hominem quærere, quoniam eos quos videbat, non homines esse iudicabat.

f *Parate viam domini, &c.*) Hoc quidem est quod D vox in deserto clamabat. Acsi diceret: Expiate animos vestros, vt veniat ad vos Christus. Expurgate illi viam, vt veniat. Auferte lapides, lutum, cæteráque impedimenta, hoc est, discedite à peccatis, & dirigite viam actionibus virtutum. Non dicit, parate vias vestras, sed *viam Domini.* Viæ nostræ sunt peccata, viæ Domini, virtutes. ideò ait Deus per Esaiam: *Non sunt viæ vestræ viæ meæ.* Via Domini est quæ ducit ad Bethsames, hoc est ad domum solis, per quam eunt vaccæ legem Dei secum ferentes. (Isai. 55. 1. Reg. 6.) De illa dicunt damnati, vt in libro sapientiæ scriptura commemorat: *Errauimus à via veritatis.* Hominum autem via est ea, quæ ducit à Hierosolyma ad Iericho, de qua dicunt qui in inferno cruciantur: *Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, ambulauimus vias difficiles.* (Sap. 5.) Hæc est ea via, de qua ait Salomon in Prouerbiis cap. 4. *Via impiorum tenebrosa, nesciunt vbi corruant.* Et in Ecclesiastico cap. 21. ita scriptum legimus: *Via peccantium complanata est lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebræ, & pœnæ.* Relinquamus igitur vias nostras, nos ad æternos cruciatus ducentes, & viam Domini paremus, eúmque ad nos venientem recipiamus. In libro Genesis cap. 41. est memoriæ proditum clamasse præconem, vt omnes coram Ioseph genu flecterent, eúmque terræ gubernatorem esse cognoscerent. E Quis est hic Ioseph, qui quærens fratres suos, fuit venditus, & acerbis iniuriis affectus, nisi Christus Deus noster, mundi seruator & rector? Quis est hic præco, qui præibat, & clamabat vt eum agnoscerent, & reciperent, nisi Ioannes ille Baptista, ille gloriosus & admirandus præcursor & præco, illa magna vox, quæ clamabat, vt viam Christo pararent, eúmque verum Dei agnum mundi peccata tollentem intelligerent, esséque mundi creatorem & restauratorem nequaquam dubitarent. (Figura.)

g *Rectas facite in solitudine semitas Dei nostri.*) Solitudinem existimo appellari animam sterilem, & incultam, nullosque charitatis fructus producentem.

h *Omnis vallis exaltabitur.*) Per vallem intelligit humiles, qui à Domino eleuantur: per montem & collem potentes & elatos, qui à Domino deprimuntur iuxta illud, *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.* (Luc. 1.) Vel per vallem intelligitur animi fragilitas, & nimius metus: per montem verò elatio & superbia. F quasi dicat: Tempore gratiæ auferetur pusillanimitas & superbia. Si superbus vult vt Deus ad ipsum veniat, auferat montem elationis, & imbecillus ac nimium timens impleat sancta securitate & fiducia in Christo vallem timoris & pusillanimitatis.

i *Erunt praua in directa, & aspera in vias planas.*) Hoc est, qui anteà dabant operam iniustitiæ & prauitatibus, qui iura violabant, & fundamenta iustitiæ peruertebant, erunt iusti, & actiones suas ad rectam rationis normam dirigentes. Iniustitiam appellat viam obliquam & tortuosam, quemadmodum alio in loco principem iniustum serpentem tortuosum appellauit. (Isai. 57.) Sed ait tempore Christi iniustitiam vertendam esse in æquitatē, & aspera in vias planas, hoc est, homines insolētes, agrestes, elatos, fore modestos, mites, & lenes. Sunt quidam homines qui in te conferunt beneficia, sed tam elati, vt priùs te asperitate vulnerent, quàm beneficia concedant, similes arboribus spinosis, quæ priùs te pungunt, quàm ab illis fructum euellas. (Simile.) At diuina gratia intractabiles fiunt lenes & suaues. Omnis viarum difficultas & deformitas aut est propter altos montes, aut propter profundas valles, aut propter obliquitatem & anfractus, aut propter asperitatem. Omnia hæc impedimenta

A dicit auferenda esse, & omnes has difficultates & deformitates corrigendas. Voluit diuinus vates & eloquentissimus orator hac metaphora significare fore, vt tempore Christi tolleretur superbia & nimia trepidatio atque animi imbecillitas, & iniustitia, ac morum asperitas & insolentia, & omnia deoique impedimenta tollerentur. Chrysostomus ait hac metaphora declarari difficultatem veteris legis esse io fidei facilitatem conuertendam.

k *Et reuelabitur gloria Domini.*] Hoc est, apparebit filius Dei assumpta humanitate, & se mundo visibilem præbebit.

l *Et videbit omnis caro pariter, quòd os Domini locutum est.*] Hoc est, Et videbunt homines Christum loquentem, & com hominibus conuersantem. Anteà loquebatur Deus per prophetas, sed tunc loquetur ore suo. Os ipsius Christi Domini nostri hominibus loquetur. Pro eo quod Esaias ait: *Et videbit omnis caro pariter, quòd os Domini locutum est*, vertit diuus Lucas:

Luc. 3. *Et videbit omnis caro salutare Dei.* Per Dominum ore suo loquentem intelligit Christum, quem appellat salutare Dei, quod diuinam attulerit salutem. Ægrotauerat homo propter peccatum, veoit salutare Dei Christus Iesus, vt mundi morbis mederetur, & ægris

B salutem tribueret. Mundi ægritudines explicat Oseas cap. 4. dicens: *Non est ver tas, non est misericordia, non est scientia Dei in terra. Maledictum, mendacium, homicidium, furtum, & adulterium, inundauerunt, & sanguis sanguinem tetigit. Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis qui habitat in ea.* Vbi vides inter ægritudines ignorãtiam connumerari, & Dei scientiæ defectum. Hæc est magna phrenesis, periculosa paralysis. Ideò venit diuious medicus, ad dandam scientiam salotis

Luc. 5. plebi eius, vt ait Zacharias. Venit ergo curatum ge-

Sap. 1. nus humanum, de quo ait Esaias. *A planta pedis vsque ad caput non est in eo sanitas*, hoc est, à plebeio vsque ad principem omnes in erroribus & prauitatibus versantur. Hæc generis hominum ægritudo fuit in Ezechia ægroto significata, quando vt sanitatem recuperaret, Sol reuersus est retrorsum, qui imaginem Christi gerebat, qui vt genus hominum curaret, assumpsit humanitatem, & seipsum exinaniuit, vt aduentu suo nos à contractis sceleribus expiaret, omniúmque virtutum ornamentis decoraret, & in dignitatem ac salutem amissam suo sanguine restitueret. Qua de re poteris ea videre, quæ suprà explanauimus capite trigesimooctauo.

m *Vox dicentis: Clama.*] Nonnulli totum hoc refe-

C runt ad diuum Ioannem Baptistam, dicentes eum esse vocem clamantē, & dicentem: *Omnis caro fœnum*, &c. Prædicauit enim diuus Ioannes mundi contemptum, vt homines ad amorem cœlestiū excitaret. Potest ad Esaiam referri, vt sit sensus: Ego Esaias audiui Dei vocem præcipientem mihi vt clamarem. Cùm autem interrogarem quid essem clamaturus, respondit mihi diuina illa vox: Clamabis hoc, nēpe: *Omnis caro fœnum*, &c. quæ sequuntur. Dixerat propheta populum Dei recepturum esse duplicia dona: sed ne aliquis existimaret se hanc præstitam gratiam simpliciter mereri, dixit omnem hominem & omnem eius gloriam fœnum esse, vt omnes intelligerent seipsos parū valere, esseque à Dei benignitate & misericordia profectam gratiam, quam ipsi sunt consecuti. Nam actiones nostræ quatenus nostræ sont, & à nostra voluntate profectæ separatæ à gratia fœnum sunt, parúque valotis. Extenuat homines, vt Dei misericordia eos curantis illustrius appareat. Vt enim peritus & ingeniosus pi-

Simile. ctor, quando vult, vt aliquis color emineat & resplendeat, atque insignior appareat, opponit iuxta illum contrarium colorem, nam vt ait philosophus: Posita iuxta se opposita magis illucescunt, sic diuinus vates

vt Dei misericordiam splēdidissimam esse cognoscere- D remus, opposoit iuxta illam hominum miseriam. Ideò hanc vocem literis mandauit illi dicentem: *Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri.* O verba gloriosa & insignia, digna quæ sem per sint in nostra memoria impressa, ex qua nulla vnquam obliuione deleantur. Ea nobis veritatem aperiunt, nostram miseriam & imbecillitatem ante oculos ponunt, & quid deniqoe simus apertissimè ostēdunt. Vide aptissimam similitudinem: hominem cum fœno comparat, & eius gloriam cum flore agri. Quid vilius fœno? Quid agri flore fragilius, qui frigore arescit, calore marcescit, vento rapitur & frangitur, pedibus conculcatur, à brutis comeditur, & cùm pulchritudinem ostēdat, in puncto temporis consumitur & perit? Ideò dicebat Iob c. 13. *Homo quasi flos egreditur & conteritur, & fugit velut vmbra.* Et rursus: *Contra folium quod vento rapitur, ostendis potentiam tuam, & stipulam siccam persequeris.* Vbi vides appellari hominem, folium vento raptum, & aridā stipulā. Et Ecclesiasticus, *Omnis* inquit,

Eccle. 14. *caro sicut fœnum veterascit, & sicut folium fructificans in arbore viridi.* Et diuus Iacobus, *Quæ est*, inquit, *vita*

Iaco. 4. *nostra? Vapor est ad modicum parens, & deinceps exterminabitur.* Et Dauid: *Dies mei sicut vmbra declinauerunt &*

Psal. 101. *ego sicut fœnum arui.* Vnde dicitur in Prouerbio: *Homo*

E *bulla*: Est quidem bulla tumor ille inanis, qui videtur in aquis subitò nascens, & statim euanescens. Quo Prouerbio monemur nihil esse fugacius homana vita. Homerus comparat hominis vitam caducis arborum foliis. Euripides ait huius vitę fœlicitatem durare vnum diem, & eodem gloriam in ignominiā commutari. Sed reprehenditur à Demetrio Phalareo, quòd non vnum diem, sed vnum temporis instans dicere debuerit. Pindarus hominem vmbræ somnium vocauit. Nihil inanius vmbra, quæ cùm nihil sit, aliquid esse videtur, tamen aliquid inuenit, qoòd videtur inanius, nimirum somnium vmbræ. Æschylus apud Stobæum vmbræ fumi homanam vitam cōparauit: non solùm fumo, sed etiam vmbræ fumi. Quid igitur superbis homo, quo nihil est fragilius, nihil vanius? Illud est præterea hoc loco aduertendum, Esaiam missum esse concionatum, & tamen à Deo quæsisse, quid esset dicturus. Ex quibus colliges, Christianum concionatorem non debere in suggestum ascendere, nisi mittatur, nisi existimauerit hanc esse Dei voluntatem. Vnde ait apostolus: *Quomodo prædicabunt, nisi mittantur?* Et alibi: *Nec quisquam*, inquit, *sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo.* Colliges etiam Christianum concionatorem debere F à Deo postulare id, quod est populo suasurus, nec dicere nisi id, quod crediderit Deo placere. Placet autem Deo, vt auditores excitet ad mundi contemptum, & humanæ fragilitatis & miseriæ contemplationem, vt intueantur esse hominem fœnum, & omnem gloriam eius quasi florem agri, inanem mundi splendorem, falsámque nominis claritatem contemnant, & ad immortalem gloriam aspirent. Tunc enim concionatores monere suo rectè funguntur, cùm auditoribus persuadent, vt considerata humanę naturæ fragilitate, & misera atque caduca vitæ conditione, & mundi glorię inconstantia, omnia humana despiciant, hominum opes, & rerum gestarum gloria florentium tristes casus, & miserabiles ac subitas ruinas, in memoriam reuocantes, abnegent semetipsos, & cruces suas tolleotes, Christum ducem nostrum sequantur.

n *Super montem excelsum ascende tu, qui Euangelizas Sion.*] Noonulli codices habent: *Tu quæ Euangelizas Sion*, vt Sion sit vocandi casus, & ad Ecclesiam referatur. Et ita vertunt nonnulli ex Hebræo. Et tunc est sensus: Tu ô Sion, ô Christi ecclesia diuini verbi

annun-

A annuntiatria, quoniam es bonum nuutium prædicatura, & de magnis rebus dictura, ascende in montem excelsum, eleuáque fortiter vocem tuam Faciens mentionem Euangelij diuinus vates non sat esse existimauit Ecclesiam ad vocem efferédam monese, sed etiam ad ascendendum in excelsi montis cacumen exhortari, vbi magno inuictoque animo concionaretur. Sin autem legas: *Tu qui Euangelizas Sion*, vt habent Septuaginta, tunc hic est sensus: Tu fidelis concionator & Apostolorum chore qui apud Sionem concionaris, ascende in montem sublimem, & ex eius cacumine anuuntia Messiam. Vbi vides oportere Euangelicum concionatorem ad eleuatum virtutis montem ascendere. Est enim virtus mons altissimus, quáquam à nobis ob eius magnam distantiam paruus abiectúsque existimetur. Vt enim apenninus mons altissimus à Genua nobili Ligurię emporio incipiens paruus apparet mediterraneum mare procul nauigantibus, illúmque magno interiectio spatio aspicientibus, sic virtus, cùm sit adeò sublimis, vt nubes transcendat, minima tamen nobis videtur ob longum interuallum inter nos & ipsam interiectum. Mundi enim mare nauigantes ab ea longissimè absumus, ob eámque causam aut eaio non aspicimus, aut saltem paruam B abiectámque iudicamus. At si ad eam accederemus, non possemus absque dubio eius incredibilem celsitudinem non admisari. Poteris per hunc montem Christum intelligere, de quo suprà noster vates secundo capite vaticinatus est. Oportet euangelicos concionatures esse super Christum firmissimum fundamentum ædificatos, quouiam sunt ciuitas illa supra montem sita, de qua ait Christos apud Mathæú: *Non potest ciuitas abscondi supra montem posita.* Quibus verbis eos excitat ad veritatem sotti erectóque animo prædicandam, quod hîc fecerat per Esaiam. Ideo sequitur: *Exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem, exalta, noli timere.* Quamuis hæ expositiones sint rectæ, egu tamen existimo Esaiam loqui concionatoribus Iudæorum ante aduentum Christi, quos hortatur, vt annuntient Messiam venturum esse Deum & hominem, propter hæc quæ sequuntur.

Matt 5.

o *Dic ciuitatibus Iuda.*] Hoc est Iudæorum synagogæ.

p *Ecce Deus vester. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet.*] Sensus est: To qui Hebręis annuntias Messiá venturum, declara illis eum esse verũ Deũ & non putum hominem. Dic illis: *Ecce Deus vester ipse veniet*, qui humanitate assumpta euidétissima miracula efficier, hominum genus à peccatis expiabit, & à diaboli iugo C potentes eripiet. Etsi quatenus homo est subiturus labores, infirmitatibúsque subiiciendus, tamen quatenus Deus æqualis est patri, fortis, omnipotens, & sempiternus. Hoc dicebat Esaias Iudæotum concionatoribus ante Christi aduentum. Indicat apertè hic locus Christum saluatorem nostrum, quem nos venisse credimus, esse verum Deum. Et quoniã Hebræi nostri temporis negant Messiam fore Deum, aientes fieri non posse vt finitum sit infinitum, corroptibile sit æternum, mortale sit immortale, ostendés illis hoc in loco ex Lege, Psalmis, & prophetarum oraculis & vaticiniis, Messiam esse Deum, vt nos firmiter asserimus. Negant enim illi hoc in sacra scriptura inueniri, multáque in nos iactant conuicia, quòd repugnansib. diuinis literis hoc affirmemus, magnásq; in Christum Deum nostrum blaspemias, quas ego ab illis audiebam, cùm Romæ, vbi nostri ordinis negotia gerebam. cum illis disputarem. Capite vigesimosexto Leuitici alloquens Deus Hebræorum populum, has voces emisit: *Ego Dominus Deus vester. Non facietis vobis idolum & sculptile.* Et paulò pòst: *Ambulabo inter vos, & ero Deus vester.* Nemo est qui ambigat hæc verba Dei esse. Deus est qui loquitur, quisspromittit se inter D homines ambulaturum. Qui fieri potetat vt Deus qui spiritus est, gressibus corporis ambularet, in terra hominibus appareret, & cum illis conuersaretur, nisi humanam carnem assumeret, in qua se visibilem demonstraret? Hunc locum explanans R. Moyses Gesundiensis apertè indicas esse de rege Messia intelligendum: asserit enim fore vt Messias sit Deus & homo inter homines visibilis apparens: quod probat ex capite vigesimoquinto Esaiæ dicentis: *Et dicens in illa die: Ecce Deus noster iste, spectauimus eum, & saluabit nos.* Et hæc est multorum antiquorum Rabbinorum sententia in libro, qui inscribitur Torath choani. Hinc intelliges quantò meliùs veteres illi Rabbini sanctam scripturam exposuerint, quàm Hebraicæ nostri temporis. In hac sentẽtia est Onkelos Chaldaicus, qui illa Deì verba: *Respiciam vos, & crescere faciam:* quibus in eodem capite ipse Deus promittit se magnũ in Israelitas beneficiũ esse collaturum, vertit in hunc modum: *Et conuertam me ad vos in verbo meo, vt benefaciam vobis, & crescere faciam vos.* Et paulò pòst, vbi communis editio habet: *Et non abiiciet vos anima mea:* habet ipse: *Nec abominabitur vos verbum meum.* Vbi vides Deum suum verbum hominibus promittere, vt E suam erga eos admirabilem charitatem declaret. Hoc Dei verbũ est illud, per quod omnia facta sont, quod significauit Moyses, quando ita scripsit: *Dixit Deus, fiat lux, & facta est lux. Fiat firmamentum*, & cætera quæ sequuntur. Si hoc dixit Deus, ergo per verbum suum. Hoc est verbum illud, de quo cecinit regius vates: *Verbo Domini cæli firmati sunt.* De quo ait Sapientia: *Qui fecisti omnia verbo tuo.* Hoc Dei verbũ est ipse Dei filius verus Deus, de quo ait diuinus ille Ioannes Euágelista: *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deũ, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt.* Hoc verbum promisit Deus so in mundum missurum, vt sumpta nostta humanitate pro nobis moreretur. Nec est ô Hebræe quòd magnos aduersus nos & queribundos clamores extollas, nósque conuiciis atque maledictis vulneses, dicens velle nus diuinum numen violare, asserentes esse illud cum infirma humanitate copulatum. Nam deitas filij, quæ illi cum patre est communis, nullum detrimentum omnipotentiæ subiit, neque Dei formam serui forma violauit. Duas habet naturas Messias noster, diuinam & homanam, & in vtraque idem est Dei filius, vna persona, vnum suppositum, nostra suscipiens, & sua non amittens. Nec existimes has duas naturas confusas esse, neque eò Christum appellan- F dum esse duos, quòd duas habeat naturas: vnus est enim non confusione substantiæ, sed vnitate personę. Qui ideò nostram humanitatem assumpsit, cùm esses immortalis, vt pro nobis factus homo mortem subiret, quo suam diuinam imméńsámque bonitatem, singularémque erga nos amoris abundantiam ostendeset. Sed quuniam ô Hebræe, his nequaquam moueris, ea relinquam, tuísque scripturis tecum agam. In Psalmo quadragesimoquarto sunt hæc verba literis consignata: *Sedes tua Deus in seculum seculi, virga directionis virga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Intelligi hunc Psalmum de Messia indicat eius inscriptio, vbi post alia hæc sunt verba: *Canticum pro dilecto.* Appellari autem in diuinis literis Christum dilectum, quinto capite ostendimus. Præterea in hoc Psalmo, vbi nostsa editio habet: *Speciosus forma præ filiis hominum*, habet paraphrastes Chaldæus: *pulchritudo tua ô Messia excedit filios hominum.* Hunc Psalmum interpretatur de Christo diuus Paulus in epistola ad Hebræos. Sed ipsius Psalmi verba ponderemus. *Iam* vides ô Iudæe sanctum regem

Ioan. 1.

Hebr. 1.

A Dauidem hoc in loco Messiam Deum appellare. Ita enim ait: *Sedes tua ô Deus in seculum seculi.* Et paulò pòst: *Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ.* Hoc est, tu ô Deus, cuius thronus est in seculum seculi, vnctus es à Deo non oleo illo, quo reges puri homines vngi solent, *sed oleo lætitiæ præ participibus tuis.* quid potest esse clarius & lucidius? Vocauerat Messiam Deum dicens, *Sedes tua ô Deus in seculum seculi*, & statim cum iterum Deum appellat dicens: *Vnxit te Deus Deus tuus.* Nam illa dictio, *Deus*, est in casu vocandi, Deus autem tuus in casu nominandi. Messias idem est quod vnctus apud Hebræos, quemadmodum Christus apud Græcos. Et volens propheta significare se loqui de Messia quem Deum vocat ait: *Vnxit te ô Deus Deus tuus.* Qui essent homines tam obtusi, tantáque ingenij hebetudine laborantes, qui hunc locum videntes de hac veritate dubitarent, nisi essent impia perfidia
Psal.49. obstinati? In alio Psalmo ait propheta: *Deus manife-*
Ps.l.24. *stè veniet, Deus noster, & non silebit.* Et in alio: *Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus saluator meus.*
Psal.86. Et in alio. *Nunquid Sion dicet homo, & homo natus est in ea, & ipse fundauit eam Altissimus?* Vide quàm clarè vtranque Christi generationem significauit diuinus vates, æternam & temporalem. Et volens rursus ostendere hunc Altissimum Deum, qui Sionem fun-
B dauerat, ibi se hominibus sumpta humanitate visibi-
Psal 83. lem ostensurum, ait: *Videbitur Deus Deorum in Sion.* Quid ad tam aperta loca respõdere poteris Hebræe? Non tibi cito nouum testamentum, quoniam illud non recipis, sed tuum vatem, tuas scripturas, quibus te animi cæcitate coopertum, tenebrísque vndique circunfusum conuinco. Ieremias capite vigesimotertio & trigesimotertio, vbi de Messiæ aduentu loquitur, ita inquit: *Ecce dies venient, dicit Dominus, & suscitabo Dauid germen iustum, & regnabit rex, & sapiens erit, & faciet iudicium & iustitiam in terra. In diebus eius saluabitur Iuda, & Israel habitabit confidenter. Et hoc est nomen quod vocabunt eum Dominus iustus noster.* Hæc Ieremias dicit, hoc de Dauid, qui multis retro annis excesserat è vita, est merum commentum & pura insania. Sed quoniam Messias futurus erat ex semine, &
Psal.131. progenie Dauidis iuxta illud: *De fructu ventris tui po-*
Psal.88. *nam super sedem tuam:* & illud: *Iuraui Dauid seruo meo vsque in æternum præparabo semen tuum.* Ideò eum Ieremias Dauidem appellat. Intelligi hoc de Messia indicat paraphrasis Chaldaica: nam vbi nos habemus: *Suscitabo Dauid germen iustum*, habet illa: *Statuam iustum Messiam.* Volens autem propheta ostẽdere Messiam esse Deum, ait eum esse vocandum Dominum
C iustum nostrum. Et pro Domino est in Hebraico יהוה Iedouah, nomen Dei tetragrãmaton aliis Dei nominibus illustrius & præstantius, soli Deo tributũ quod Iudæi mirabile ineffabiléque appellant. Vocans eum Iedouah, indicat eius diuinitatem: dicens verò esse ex semine Dauidis suscitãdum, eius humanitatem. Hæc est clara, distincta, vera, & lucida huius loci explanatio. At Iudæi volũt hunc textum corrumpere in verbo vocabunt, sed Ionathã Chaldaicus & Septuaginta eorum falsitatem ostendunt. Ita enim habent quẽadmodum nos habemus. Michæas propheta capite quinto suarum visionum volens hanc veritatem ostẽdere, hæc verba literis mandauit, vt essent perpetuis monimentis contestata: *Bethleem Ephrata paruulus es in millibus Iuda. Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel, & egressus eius ab initio à diebus æternitatis.* Pro, *Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel*, habet Thargum Chaldaicum, *Ex te Messias egredietur.* Quid voluit propheta significare dicens egressum Messiæ esse ab initio à diebus æternitatis, nisi eum, qui in Bethleemitico diuersorio natus est, quem mentis oculis humanitatem sumpturum aspiciebat, esse verũ Deum

cœlesti patri coæternũ? Nónne vides hîc duas Chri- D
sti natiuitates, alteram in tempore in Bethlcem, alteram verò ab æterno? *Et egressus*, inquit, *eius ab initio à* Psal.71.
diebus æternitatis. Id cecinerat alius vates ita dicens: *Ante solem permanet nomen eius.* Noster Esaias nónne capite nono & duodecimo & vigesimoquinto, & quadragesimoquinto & quinquagesimotertio ostendit Messiam esse Deum? Lege si volueris nostra in hæc loca commentaria, & erit tibi hæc veritas perspecta & explorata. Cum omnibus his locis cohæret id, quod hîc ait Esaias: *Ecce Deus vester: Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet.*

q *Ecce merces eius cum eo.*] Id est, ipse merces, quam suis dilectis tribuit, præbet enim seipsum diligentibus eum. Et opus illius coram illo: Id est, videt omnia creata. Quicquid est creatum opus Dei est, sempérque coram illo est. quasi dicas. Christus cùm venerit, præbebit seipsum fidelibus, non enim eos ignorabit, quoniam omnia videt.

r *Sicut pastor gregem suum pascet.*] Christum vocat pastorem, qui apud Ioannem de seipso ait: *Ego sum* Ioan.10.
Pastor bonus, & cognosco oues meas, & cognoscunt me meæ, & animam meam pono pro ouibus meis. Hic est de quo Deus pater ait per Zacha. cap. decimotertio: *Percutiam pastorem, & dispergentur oues:* quem locum E
Christus de seipso apud Matthæum capit. vigesimosexto interpretatur. Et apud Ezechielem: *Suscitabo*, inquit, *super ea pastorem vnum, qui pascet ea, seruum meum Dauid, ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastorem.* Quæ non de Dauide, qui à vita migrauerat, sed de Christo dicuntur, cuius multis in reb. rex Dauid imaginem gerebat. Ideo apostolus de Christo disserens in epistola ad Hebræos eum pastorem magnum appellat, & diuus Petrus eum in epistola sua prima principem pastorum vocat. Hic est pastor ille, qui ouem, quæ errauerat, suis humeris reportauit, vt est apud Lucam. Id quod iam Esaias dixerat, hoc in loco iis verbis: *In brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fœtas ipse portabit.* Contemplare hanc Dei nostri pietatem & mansuetudinem. Intueantur præsules pastorem hunc, eúmque imitari conentur. Non dispergit oues, & errare facit, sed congregat & adunat, easque errantes ad gregem ducit, in sinu suo leuat, & humeris asportat. O diuinum pastorem, ô cœlestem pontificem. Ideò se non solùm pastorem vocat, sed pastorem bonum, qui oues suas vsque adeò amauit, vt pro illis sanguinem fuderit. Perpẽde. Non se vocat hîc iudicem, quia non venit vt mundum iu-
dicaret: non ducem belli, quia pacem diligit, qui, vt F
nos patri reconciliaret, se salutarem hostiam deuouit atque constituit, vt inimicitias inter homines & Deũ depelleret, genúsque humanum à mortis faucibus sua morte liberaret. Non se hîc vocat regem, quia videtur hoc nomen timorem inducere, atque honorem potentiámque significare: Ipse enim titulos honorificos non appetebat. Nam, vt ipse ait, *non venit ministrari, sed ministrare.* Ipse nos docuit Christianam philosophiam in humilitate consistere. Vocat se pastorem, rem abiectam, vult vilem ac contemptum titulum sibi vendicare, non qui nos terreat, sed qui nos consoletur: non quo nos ducat in obliuionem, sed quo nobis in memoriam redigat labores, quos tulit pro nobis, nostram vult vtilitatem & salutem. Cùm esset Deus, indutus est veste lanea ex ouibus sumpta, sumpsit naturam nostram, ne ab eo fugeremus, ne oues exterrerentur. *In similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo*, vt de Christo ait ad Philippenses sanctus Apostolus. O immensum amorem! O admirabilem pietatem huius diuini pastoris, & infinitam charitatis abundantiam! Quis non desiderabit se esse ouem talis pastoris? Nam qui veræ oues

sunt

A fuas, ne timeant, ipse enim est qui pascit, & tuetur. Ideò dicebat Dauid in 22. Psalmo illo pleno fiducia Dei: *Dominus regit me*, aut, vt litera Hebraica habet, *Dominus pascit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit, super aquas refectionis educauit me.* Nec mirum est, si ipse modò nos pascat, nam nos suo sanguine emit. Et quoniam ille pro nobis dedit vitam, & tulit alapas, flagella, cruciatus acerbissimos, & indignissimas contumelias, ideò non est mirandum si nos congregat suis brachiis, & leuat in sinu, & in humeris, cùm tam carè nos emerit. *Empti enim estis precio magno*, ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios. Ideò nos custodit & pascit, lupos verò deterret. At hodie multi pastores erga oues sunt leones, erga lupos agni. Lupos nutriunt, oues interficiunt. Optimus nauis gubernator proiicit aliquãdo opes ad mare, vt homines salui fiant, at nunc multi præsules proiiciunt homines ad mare, vt opes acquirant, & retineant. O scelus inauditum, & incredibilem impietatem! Scio tamen multos esse pastores virtutum magnarum gloria præstantes, & vitæ consilia atque actiones ad rectam rationis normam dirigentes. Sed non loquor nisi de illis, qui actiones suas non ad ouium salutem, sed ad suam referunt vtilitatem. Quamuis non possit rectè appellari vtilitas ea, quæ est ab honestate seiuncta. Illud est præterea hoc in loco aduertendum, ob eam causam Deum nobis nomen ouium imposuisse, vt in-

B firmitatis & imbecillitatis nostræ nos admoneret. Oues enim nec se sciunt defendere, nec in fugam conicere, & nisi sit pastoris præsidium, facilè à lupis rapiuntur, & trucidantur. Sic nos nisi à Deo protegamur, facilè à dæmonin interficimur. Est præterea ouis animal mite, subiectum, humile, innocens, vtile lana, lacte, & carne. Et tales debent esse Christiani. Oues sunt non birci, non vulpes, non tauri, non vrsi, non leones. Sed vide quemadmodum diuinæ literæ, sint inter se consonæ & cohærentes. Id quod hîc Esaias prædicit Christum portare agnos, & oues suas in sinu leuare, est in euangelio scriptum in illa historia & parabola de oue perdita, quam pastor quæsiuit, & super humeros imposuit. Et fuerat multò antè in libro Exodi figuratum. Est enim ibi memoriæ proditum sacerdotem ex iussu Dei portauisse in humeris super pectus suum nomina filiorum Israelis scripta in lapidibus preciosis. Quibus verbis voluit scriptura significare fore, vt summus ille sacerdos & pontifex animarum pastor Christus Deus noster factus homo subditos suos in humeris super pectus suum portaret, & nuem vehe-

C ret ad gregem, quæ anteà perierat. Erant hæc nomina scripta non atramento, quod posset deleri, sed stylo ferreo, vt intelligant omnes euangelici pastores & præsules, debere se in animo subditos suos portare, nullàmque esse rem, quæ tantam vim habeat, vt possit subditorum memoriam ex eorum animo delere. In lapidibus preciosis intelligant, quàm charas Christus habeat oues suas, & quanto amore ipsi præsules debeant suos subditos prosequi, pro quibus debeant, si opus fuerit, sanguinem suum fundere. Ideò summus sacerdos hos preciosos lapides non in dorso, sed in pectore, & in corde gestabat, vt posset eos semper aspicere, & ante oculos habere, quos ardenti charitate diligebat. Hinc discant pastores non debere ab ouibus abesse, sed eas videre, visitare, & cognoscere, & earum necessitatibus consulere, eásque & verbo & exemplo docere. Id existimo fuisse significatum in literis illis, quas Deus præcipiebat vt sacerdos haberet in rationali iudicij, nempe *Doctrina & veritas*, Tunc di-

D citur doctrina & veritas, quando ea, quæ ore doces, factis exerces. Appellabatur autem rationale iudicij, quia continebat iudicium Deique sententiam. Illa verba, si fuerint ex Hebraico reddita in Latinum sermonem, possunt ita verti: *Illuminationes & perfectiones.* Sed in idem coincidunt. Nam per illuminationes significatur doctrina, per perfectiones morum integritas & sanctitas. Nam doctrina sine exemplo, parum prodest. Qui enim ad virtutem excitant & cohortantur, sed in eam non incumbunt, similes illis sunt, qui præmungunt lucernam, sed oleum nequaquam infundunt. Et quemadmodum qui theriacam vendunt, eam priùs in se experiuntur, alioquin nemo eam vult emere, sic qui virtutem docent, eam in se debent experiri, & id, quod aliis dicunt, efficere, si volunt vt alij ad virtutem moueantur. Nisi theriacæ venditor in se periculum faceret, nihil proficeret. Vis persuadere virtutem? esto præditus illa. Tunc enim alios incendes, cùm, tu ipse flagraueris. Sint igitur pastores ouium suarum charitate inflammati, eásque non dispergant, nec occidant, sed pascant, & brachiis congregent, in sinu leuent, atque in humeris imponant: doceant eas, & quod verbis docuerint, factis exerceant.

s *Quis mensus est pugillo aquas, & cœlum palmo ponderauit?*]His verbis & multis sequentibus vult ho-

E mines in fide confirmare, illísque Dei omnipotentiam ac benignitatem ostendere. Dixerat venturum esse Christum, & vi eius auferenda esse impedimenta, & homines visuros esse Christum, qui quasi pastor in brachio suo congregaret agnos, & saluos faceret fideles, tam ex Iudæis quàm ex Gentibus congregatos. Et ne aliquis existimaret hoc fieri non posse, describit Dei magnitudinem, potentiam, & sapientiam, vt intelligant omnes nihil Deo esse impossibile. Est igitur sensus: *Quis quasi pugillo mensurauit aquas?* Nemo certè nisi Deus, qui earum copiam vidit, & illis aptum locum parauit. Et quis veluti palmo ponderauit cœlum, nisi Deus qui omnia potest? qui tali mensura montibus locum assignauit, vt in sua sede consisterent, & totam terræ molem veluti tribus digitis comprehendit. Vtitur his nominibus, pugillo, palmo, & digitis, vt Dei potentiam per verba nostra discamus.

t *Quis adiuuit spiritum Domini?*] Nemo Deum docuit: est enim eius sapientia summa & sempiterna, nec indiget alicuius hominis consilio & adiumento.

F Imò omnes gentes cum eo comparatæ sunt gutta situlæ, & momentum stateræ. Situla est vas accommodum ad hauriendam aquam, ex quo aliquando excidit quædam guttula, cui genus humanum comparatur. Comparatur etiam momento stateræ, quoniam leuissimo pondere in alteram partem inclinatur, quidam enim paruus puluis facit bilãcem in alteram partem pendere.

v *Ecce insulæ.*]Omnes insulæ cum Deo comparatæ nihil sunt. Extenuat homines, vt Dei omnipotẽtiam ostendat.

a *Et Libanus non sufficit.*)Id est, Si quis vellet Deo pro dignitate sacrificare, omnes arbores nemorosi Libani nõ possent ad holocausti ignem sufficere, nec omnia animalia ad ipsum holocaustum.

y *Cui ergo similem fecistis Deum?*)Cùm infinita sit Dei maiestas & potentia, quomodo audet homo Dei titulum dare ligno? Cùm Deus sit spiritus omnia implẽs, quomodo eum sculperis? quam imaginẽ illi tribuetis? Irridet eos, qui idola conflabant, & ipsa ligna adorabant, atque Deos esse censebant.

z *Nunquid non scietis?*)Correctiores codices habent:

A *Nunquid non scitis?* Id est, Nunquid non cognoscitis hæc ita esse, vt dixi, nempe Deum esse infinitum & idola esse ligna & lapides? Cur igitur colitis tot simulachra? cognitione naturali, & audita lectione scripturarum, & antiquorum hominum traditione, potestis errorem vestrum intelligere.

aa *Nunquid non intellexistis fundamenta terræ?* Hoc est, ipsa elementa. Acsi diceret: Elementa & ipsæ creaturæ vos deberent ducere in cognitionem creatoris, quemadmodum riuuli ducunt ad fontem.

bb *Qui sedet super gyrum terræ.*] Id est, Qui instar regis sedet super globum terræ. Vult Propheta Dei potentiam & maiestatem, hominisque fragilitatem & miseriam significare. Septuaginta habent: *Qui tenet gyrum terræ.* quibus verbis significauit Deum totum mundum manu tenere. Colliges hinc terrã esse globosam & rotundam.

cc *Qui extendit velut nihil cœlos.*] Id est, qui tam facilè cœlos expandit, acsi nihil essent. Pro, Velut nihil, vertere poteris: Velut telam tenuissimam.

dd *Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint.*] Per secretorum scrutatores intelligit Philosophos, vel principes, quorum officium est, hominum vitã scrutari, vt vnicuique iuxta opera sua tribuãt. Vnde Pagninus vertit principes, vbi nos habemus secretorũ scrutatores.

B ee *Et quidem neque plantatos.*] Sensus est, Tam facilè dissipat Deus potentes, vt dicatur de illis non fuisse plantatos, nec satos, neque radicatos. Comparat homines arboribus, quæ vento radicitus euelluntur, de quibus dicitur in Psalmo. *Vidi impium superexaltatũ, & eleuatum sicut cedros Libani. Transiui, & ecce non erat:* Psal. 36. *quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.*

ff *Vt turbo quasi stipulam.*] Comparat homines potentes cum leuissimis stipulis, quæ à vento rapiuntur.

gg *Leuate in excelsum oculos vestros.*] Hoc est, Si non creditis meis verbis, certè credite oculis vestris. Ex cœlo, terra, & aliis elementis, & ex omni denique creatura creatoris magnitudinem cogitare.

hh *Qui educit in numero militiam cœlorum, & omnes ex nomine vocat.*] Stellas appellat militiam cœlorum, quemadmodum in quarto libro Regum Manassem impium regem dicit scriptura adorasse omnem militiam cœli, id est, stellas more Gentium, quæ eas Saturnum & Iouem, & innumerabiles alios Deos, quos fingebant, esse putabant. Has stellas creauit Deus certo numero, & omnes eas clarissimè cognoscit. Vocare stellas ex nomine est earum naturam, ac proprietates, & qualitates, perspectas & cognitas habe-
C re. Ita intelligitur id, quod dicitur in Psalmo: *Qui nu-*
Psal. 146. *merat multitudinem stellarum, & omnes eas nomine vocat.* Poteris per militiam cœli Angelos interpretari, & omnes cœlitum exercitus. Vnde Deus dicitur Dominus Sabaoth. Quidam hoc intelligunt de viris iustis, qui in Ecclesia sunt veluti lumina nostram no-
Philip. 2. ctem illustrantia, de quibus ait Apostolus: *Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo.* Hæ sunt stellæ illæ, quas Deus numeratas habet, quibus ipse dicebat: *Gaudete quia nomina vestra scripta sunt in cœlo.* Moysi
Luc 6. dixit Deus: *Teipsum noui ex nomine.* Contrà verò de re-
Exod 33. probis dicit: *Non noui vos, discedite à me omnes qui ope-*
Matt. 7. *ramini iniquitatem.* Et virginibus fatuis: *Amen dico vo-*
Mat. 25. *bis, nescio vos.* Apud Diuum Lucam narrat Christus historiam de epulone & Lazaro mendico viro iusto,
Luca 16. vbi diuitem improbum non appellauit nomine suo, pium autem pauperem nominauit. Ex quibus colliges iniustos & reprobatos non habere nomina sua scripta in libro vitæ, iustos verò & electos esse in eo scriptos & numeratos, eósque esse stellas, quas hîc ait Esaias esse à Deo suo nomine vo- D catas.

ii *Præ multitudine.*] Sensus est, Tanta est Dei sapientia, fortitudo, robur, & virtus, vt ne vna quidem stella sit, quam non cognoscat, & quæ ei non pateat. Id quod nos habemus: *Neque vnum reliquum fuit*, verti potest: *Nulla deest illi.* Et sic est sensus: Cùm Deus stellas accersit, nulla deest, omnes illi obediunt. Vel: Vt ne vnum quidem deesset. Id est, nullum nomen deest. Nulla est stellla, quam Deus nomine proprio non vocet.

kk *Quare dicis Iacob.*] Per Iacob intelligit duas tribus, per Israelem alias decem. Et est sensus: Si Deus singulas stellas cognoscit, eásque suis nominibus vocat, cur tu ô popule eius dicis te esse ab ipso Deo absconditum, & iudicium tuum ab eo transire? hoc est, Deum non intelligere tuum iudicium, non cognoscere quid tu iudices & cogites, vel non te iudicare? qui fieri potest vt te non cognoscat ille, qui omnia sidera cognoscit?

ll *Et non deficiet neque laborabit.*] Deus in mundi regimine nec fatigatur, neque vnquam laborem subibit, quoniam est eius potentia infinita.

mm *Neque est inuestigatio sapientiæ eius.*] Id est, Dei sapientia non inuestigat & ratiocinatur vt sapien- Rom. 11. tia humana, sed omnia illi sunt aperta & præsentia. Vel sic: Nemo est qui eius sapientiam possit perue- stigare & cognoscere. Vnde ait Apostolus: *Quàm in-* E *comprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius.* Non igitur deficit Deus, imò ipse dat lasso virtutem, & iis quos vires deficiunt, robur abundè suppeditat.

nn *Deficient pueri & laborabunt.*] Fatigantur adolescentes, & cadunt iuuenes. At qui sperant in Domino, nouas vires recipiunt. Mutare aliquem fortitudinem est nouum robur colligere, & fortiorem euadere.

oo *Assument pennas vt aquilæ, volabunt & non deficient.*] Qui in Deo ponunt fiduciam suam, nouas pẽnas assument veluti aquilæ, quæ nouis pennis renouantur. Aquila, vt aiunt, postquam ita senectute grauatur, vt nec altè volare possit, nec solis radium simile. intueri, quærit fontem, in quem ter mergẽs seipsam exuitur veteribus plumis, & posteà induitur nouis, quæ illi nascuntur, & ita renouatur, & in pristinum vigorem restituitur. Huic sententiæ videtur fauere diuus Hieronymus hoc in loco, & in explanatione primi capitis Michææ Prophetæ. Nos igitur cùm nos ita grauatos senserimus, vt alta petere volatu nequeamus, nec mentis obtusam aciem in solis iustitiæ F splendorem dirigere, eiusque radiorum claritatem micantibus oculis aspicere, renouemus nosipsos in fonte lachrymarum, à vetustate peccati nosipsos nudantes, spiritúsque nouitatem induentes. Et, vt verbis diui Pauli vtar, *Expoliantes veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum eum, qui renouatur in agnitionem Dei secundum imaginem eius, qui creauit eum.* Hæc ait in epistola ad Colossenses c. 3. Et ad Ephesios cap. 4. *Deponite vos*, inquit, *secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundũ desideria erroris. Renouamini autẽ spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis.* Et in epistola ad Romanos c. sexto ait, *Vt in nouitate vitæ ambulemus.* Hæc est ea aquilæ renouatio, de qua hîc loquitur Esaias, & de qua dicitur in Psalmo 102. *Renouabitur vt aquilæ iuuentus tua.* Scio tamen alios hos duos locos Esaiæ & Dauidis aliter interpretari, sed hanc explanationem existimo esse veram, piã, & à litera non discrepantem, & eam ob causam illam amplectendam esse censeo.

ANNOTATIONES

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XLI.

1 Consolamini consolamini popule meus.] *In Hebraico est* נחמו נחמו עמי *nachamu nachamu ammi, Quod poteras etiam ita vertere:* Consolamini consolamini populum meum. *Et ita transtulerunt Septuaginta interpretes, quos secutus est Pagninus. Chaldæus paraphrastes existimat hæc verba esse ad Prophetas directa: ita enim habet:* Prophetæ prædicite populo meo consolationes.

2 Quia completa est malitia eius.] *In Hebraico est* צבאה *tsebaah, hoc est, militia eius, non autem malitia. Sed vitio librariorum mutatum fuit i, in, a. Quidam verò codices habent* militiam, *& rectè quidem.*

3 Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.] *Septuaginta ita transtulerunt:* quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua. *Et tunc est sensus: Vos ò Prophetæ mei consolamini populum meum, sunt enim illius peccata dimissa, qui iam pro illis duplicem pœnam luit. Capitur peccatum pro punitione & pœna peccati, vt quarto capite Genes.* Nónne si bene ege-
B ris recipies: sin autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit? *id est, statim pœnas lues. Fuerunt autem hæ duæ pœnæ, quas Iudæi persoluerunt, calamitas à Babyloniis illata & posteà ab Antiocho. Vide quantum distet hæc interpretatio & versio à Lutheri expositione, de qua in explanatione disseruimus.*

4 Quis adiuuit spiritum Domini?] *Pro* adiuuit, *est in Hebraico* תכן *thiccen, quod significat etiam expendere & ponderare. Ita enim illud vertit paulò anteà noster interpres, dicens:* Et cœlos palmo ponderauit. *Significat etiam parare & dirigere, vt in Psal. sexagesimoquarto:* Parasti cibũ illorum, quoniam ita est præparatio eius. *Et confirmare, vt in Psalmo septuagesimoquarto:* Ego confirmaui columnas eius. *Et habet etiam alias significationes. Ex quo effectum est, vt interpretes hunc locum tam variè interpretarentur. Interpres vulgatus vertit,* adiuuit, *Pagninus,* direxit. *Septuaginta habent:* Quis cognouit mentem Domini? *Vult diuinus vates his verbis significare infinitam esse Dei sapientiam, & incomprehensibilia eius iudicia. Ad hunc locum existimo alludere Apostolum in epistola ad Romanos cap. 9. ita dicentem:* O altitudo diuitiarum sapiẽtiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius! Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? *Et in epistola prima ad Corinthios,* Ipse, *inquit*, à nemine iudicatur, sicut scriptum est: Quis enim cogno- cap. 2.
uit sensum Domini, aut quis instruxit eum? *Vbi vides Diuum Paulum citare hunc locum in eo sensu, in quo illum Septuaginta interpretati sunt.* E

Argumentum capitis XLI.

Disceptat Deus cum populis & gentibus de potentia & misericordia sua, tanquam coràm iudice causam agens. Arguit diuinus vates idolorum cultores, incitat pios homines ad afflictiones erecto & inuicto animo ferendas. Irridet idolorum vanitatem in annuntiandis futuris.

CAPVT XLI.

TAceant [a] ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem. Accedant, & tunc loquãtur, simul ad iudicium propinquemus. [b] Quis suscitauit ab Oriente iustum, vocauit eum vt sequeretur se? [c] Dabit in conspectu eius gẽtes, & reges obtinebit, [d] Dabit quasi puluerem gladio eius, sicut stipulam vẽto raptam arcui eius. [e] Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus eius non apparebit. Quis hæc operatus est & fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus [f] primus & nouissimus, ego sum. [g] Viderunt insulæ & timuerunt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquauerunt & accesse-
Infrà 44. & 48 b. runt. Vnusquisque proximo suo auxiliatur, & fratri suo dicet, Confortare. [h] Confortauit
Apoc. 1. b. & 22. c. faber ærarius percutiens malleo eum, qui cudebat tunc temporis dicens glutino, bonũ est,
C & confortauit eum clauis, vt non moueatur. [i] Et tu Israel serue meus, Iacob quem elegi, F
semen Abraham amici mei, in quo apprehendi te ab extremis terræ, & à lõginquis eius vocaui te, & dixi tibi: Seruus meus es tu, elegi te, & non abieci te. [k] Ne timeas, quia ego tecum sum: ne declines, quia ego [l] Deus tuus. Confortaui te, & auxiliatus sum tibi, [m] & suscepit te dextera iusti mei. Ecce confundentur & erubescent omnes, qui pugnant aduersum te. Erunt quasi non sint, & peribunt viri, qui contradicunt tibi. Quæres eos, & non inuenies viros rebelles tuos, & erunt quasi non sint, & veluti consumptio hominis bellantis aduersum te, quia ego Dominus Deus tuus apprehendens manum tuam, dicensque tibi: Ne timeas, ego adiuui te. [n] Noli timere vermis Iacob, qui mortui estis ex Israel. Ego auxiliator sum tui, dicit Dominus, & redemptor tuus sanctus Israel. [o] Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum, habens rostra serrantia. Triturabis montes & comminues, & colles quasi puluerem pones. Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo disperget eos, & tu exultabis in Domino, in sancto Israel lætaberis.

EXPLANATIO.

a *Taceant ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem.*] Omnes insularum habitatores tacentes me attentè audiant, & gentes terram firmam colentes prodeãt fortiores, muniant se responsionibus, accedant ad iudicium, vt mecum disputent & congrediantur. Ego enim simul volo adesse iudicio, & cum illis dis-

A ceptare. Vide summam Dei clementiam & charitatem. Vult rationibus ostendere errorem, in quo homines versabantur, qui eo ipso relicto idola colebãt. Et hoc vult omnibus esse notum tam insularibus, quàm terram firmam colentibus. Et ne dicerent se non esse paratos ad iudicium, ideò eis prænuntiat, vt se parent, & fortitudinem mutent. Est autem mutate fortitudinem Hebraismus pro nouas vires recipere, vt capite superiore explanauimus. Fortasse per insulas intelligit Gentes, & id quod sequitur, *Et gentes mutent fortitudinem*, est explicatio superioris. Appellantur autem gentes insulæ, quoniam amaris falsisque maris huius mundi agitationibus tunduntur. Nam in sequenti capite, vbi vulgata editio habet: *Et legem eius insulæ expectabunt*, habet versio Septuaginta: *Et in nomine eius gentes sperabunt*. Quos litera Hebræa appellat insulas, illi gentes appellant. Et hãc Septuagita interpretum versionem secutus est diuus Matthæus capite duodecimo, vbi citat hunc locum. Pagninus habet hoc in loco: *Tacete, & attendite mihi insulares.*

b *Quis suscitauit ab Oriente iustum, vocauit eum vt sequeretur se?*] Hoc est, Quis excitauit Abram, vt relinqueret terram suam, quæ erat ad Orientalem plagam, & sequeretur eum, nisi ego? Ego sum qui eum vocaui, vt me ipsum sequeretur. Per iustum intelligit Abrahamum, cuius admirabilem iustitiam & sanctitatem diuinæ literæ multis in locis contestan-
B tur. Vult Deus iis verbis suam potentiam & pietatem significare, ac si dicat: Cùm Abraham, vt Chaldæorum inter idolorum cultores versaretur, nulla erat illustri laude celebratus. At postquàm vocem meam audiuit, & relicta terra & cognatione sua iuit, quò ego eum misi, consecutus est nominis celebritatem. Ego eum excitaui, & vocaui, nobilem reddidi. Cùm igitur ego talis sim, cur vos mihi non paretis? cur idola colitis? cur me relicto & contempto ad falsos & commentitios Deos confugitis? Quidam per hunc iustum intelligunt Cyrum, quem Deus ab Oriente, hoc est, à Perside suscitauit, vt Babylonem euerteret, Iudæósque in suam patriam reduceret. Ego verò existimo hunc iustum esse Christum, qui patrem secutus est, qui loquitur in Psalmo 39. *In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam.* Quem
Heb. 10. locum diuus Paulus de Christo interpretatur. Hic est iustus ille, qui vt à nobis pestem auerteret, in humana forma delituit, & omnes sceleratorum impetus suo corpore excepit. Hic est de quo dicebãt Iudæi, vt est in libro Sapientiæ proditum: *Circumueniamus*
Sap. 2. C *iustum, quia contrarius est operibus nostris.* Alias interpretationes non improbo, sed hanc libentius amplector.

c *Dabit in conspectu eius Gentes, & reges obtinebit.*) Hæc, & ea quæ sequuntur, possunt conuenire Abrahamo, qui, vt diuinæ literæ asserunt, de Gentibus & regibus triumphauit. Possunt etiam intelligi de Cy-
Gen. 14. ro, qui de multis nationibus reportauit victoriam. Ego tamen existimo esse ad Christum referenda, de quo dicitur in Psalmo 2. *Postula à me, & dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Hic est qui vicit mundum, & Gentes idolorum cultrices, earúmque superbissimos reges subiecit, vt falsa superstitione repudiata, Euangelio parerent, & ipsum Christum regem ac Dominum recognoscerent.

d *Dabit quasi puluerem gladio eius.*) Hoc est, Quis nisi ego dedit tantam fortitudinem Abrahamo, vt magni reges essent veluti puluis ante gladium suum, & quasi stipula leuis atque vento rapta coram arcu suo? Cur igitur me non colitis, sed in idolis fiduciam collocatis? Possunt hæc Christo aptissimè conuenire, D
qui gladio & sagittis, hoc est potestate sua dæmones debellauit, ac si coram eo essent parua stipula, & puluis vento agitatus.

e *Persequetur eos.*) Ipse Abraham persecutus est reges, euasit superior, pacificus, & incolumis, & semita in pedibus eius non apparuit, hoc est, *non ambulauit per semitas veluti timidus*, non quæsiuit diuerticula, sed strata publica & via regia ambulabat. Vtitur Propheta futuris pro præteritis Sed quis non videt hæc multò clarius & rectius ad Christum referri? Hic est qui contrarias potestates vicit, & persecutus est. Hic est qui transiuit in pace: ascendens ad patrem, & ideò ait Propheta: *Semita in pedibus eius non apparebit*, quia non per terram, sed per aerem iuit. Ita enim ait diuus Lucas: *Eleuatus est, & nubes suscepit eum ab oculis* Act. 1.
eorum. Cùmque intuerentur in cælum euntem illum, ecce duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis, qui eis dixerunt: Viri Galilæi quid statis aspicientes in cælum? Hic Iesus qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cælum. Hæc diuus Lucas. De hac Christi ascensione dicitur in Psalmo cap. 46. *Ascendit Deus in iubilo, & Dominus in voce tubæ.* Et alibi: Psal. 67.
Qui ascendit super cælum cæli ad Orientem. Hæc est via cuius nulla vestigia remanserunt, de qua in præsenti Propheta noster loquitur. Ascendit enim gloriosus ad patrem, qui extulit illum, & dedit illi nomen omnibus nominibus excellentius & præstantius, *vt in nomine Iesu omne genu flectatur*, & illius virtutem & E
amplitudinem sentiant cœlestes, terestres, & inferi, atque fateantur omnes esse Dominum Iesum in sempiterni patris gloria cõstitutum. Et quoniam in hoc capite Deus vult suam potentiam, clementiam, & bonitatem significare, alloquitur homines, se esse eum, qui misit filium suum, vt mundum vinceret, & de dæmone victoriam reportaret, & tandem ad cœlos gloriosus ascenderet: Ac si diceret: Cùm ego hæc faciam tam admiranda, & idolis impossibilia, cur me relinquitis, & idola adoratis?

f *Primus & nouissimus.*) Id est, sempiternus, qui Apoc. 22.
sum principium omnium rerum, & finis, ad quem omnia creata sunt. In Apocalypsi Diui Ioannis ait Deus: *Ego sum α & ω, primus & nouissimus.* Hæ duæ literæ aperiunt & claudunt Græcum alphabetum.

g *Viderunt insulæ, & timuerunt.*) Sensus est, Gentes etiam in remotissimis insulis habitantes videntes & audientes Christi, & Apostolorum miracula & do- F
ctrinam, timuerunt. Et accesserunt ad veritatem & fidem, qui antè ab ea erant alieni & separati. Et omnes, qui Euangelium recipiebant opem ferebant indigentibus, etiam homines plebeij & indocti. At vos Iudæi, quos ego multis beneficiis ad amplitudinem & celebritatem perduxi, quibus dedi legem & Prophetas, me contemnitis, & in vestra infidelitate pertinaciáque perseueratis.

h *Confortauit faber ærarius.*) Id est, omnes se inuicem adiuuabant: faber ærarius adiuuabat aurificem, qui bracteas aureas super incudẽ deducebat, quas deinde glutino affigebat imagini, quam clauis roborabat, ne moueretur & frangeretur, & sic operam perderet.

i *Et tu Israel serue meus.*) Consolatur Deus fideles suos & iustos, monétque vt aduersa toleranter ferãt, quoniam ipse non derelinquet eos. Duplex est Israel, alter secundum carnem, alter secundum spiritum. De Israele secundum carnem ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios cap. 10. *Videte Israel secundum carnem.* Ex quo colliges alterum esse secundum spiritum. Et in epistola ad Romanos cap. 9. ita inquit

B inquit: *Non enim omnes, qui ex Israel, hi sunt Israelitæ: neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij. Sed in Isaac vocabitur tibi semen. Id est, non qui filij carnis, hi filij Dei: sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine.* Hæc diuus Paulus. Cùm autem hoc in loco Deus vocet Israelem seruum suum & electum, ad eum hæc dirigit, qui est Israel secundum spiritum. Et huiusmodi Israelitæ sunt omnes fideles, iustitiam & pietatem colentes.

Psal. 26. k *Ne timeas, quia ego tecum sum.*] Ille, quo cum Deus est, non debet timere. Ideò dicebat Dauid: *Dominus*
Luca. 1. *illuminatio mea & salus mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?* Vnde dicebat Gabriel angelus virgini Mariæ: *Ne timeas Maria: inuenisti enim gratiam apud Deum.* Explicans causam non timendi esse gratiam. Debent ergo illi timere, qui sceleribus astringuntur. Væ illis, qui cùm sint flagitiis contaminati, tam securi viuunt, acsi nunquam Deum of-
similia fendissent, qui gladium ancipitem super caput suum tenui filo pendentem non considerant. Vt enim miles in bello amissis armis incidit in timorem, & gubernator nauis in mediis fluctibus fracto clauo, in magno metu versatur, sic homo sine gratia debet metuere, ne corruat in prælio, & à fluctibus absorbeatur, ex quibus in profundas tenebras relegetur.

l *Quia ego Deus tuus.*] Sensus est, Cùm ego sim Deus tuus, quid amplius vis? Qui me habet, omnia bona habet. Non igitur declines à rectitudine ad res humanas consequendas, cùm ego tuus sim.

m *Suscepit te dextera iusti mei.*] Hoc est, Christi. Potest verti, dextera iustitiæ meæ. Et tunc erit sensus: Ego te iuui dextera, qua cultores meos iuuare soleo.

n *Noli timere vermis Iacob, quia mortui estis ex Israel.*) Per Iacob & Israel intelligit Chorum Apostolorum, aliorúmque fidelium, quos appellat vermes, quia erant in mundo abiecti & contempti, magistrum suum imitantes, qui de se ipso dicit in Psal- D
mo vigesimo primo: *Ego sum vermis, & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis:* quem Psal-
mum intelligi de Christo Euangelistæ testantur. Ap- Coloss. 3.
pellat etiam fideles mortuos, quibus ait Apostolus: *Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.* Et ipse Apostolus mortuus erat mundo, & non quacunque morte, sed morte crucis. Ita enim ait ad Galatas scribens: *Mihi autem absit gloriari nisi in cru-* Gal. 6.
ce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Et in epistula prima ad Co- 1. Cor. 15
rinthios, *Quotidie,* inquit, *morior.* Et ad Galatas capite secundo: *Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Christus.* In vnoquoque nostrum est duplex homo, interior & exterior, homo nouus & homo vetus, homo carnalis & homo spiritualis. Sunt autem veri Christiani mortui quo ad hominem veterem, *qui carnem suam,* vt verbis vtar Pauli, *crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis,* sed viuunt quo ad hominem nouum, viuit in eis Christus, *& eorum vita est abscondita cum Christo in Deo.* Itaque in me est duplex ego, alter secundum carnem, alter secundum spiritum. Vtinam ego mortuus essem secundum carnem, & viuerem secundum spiritum! Vt viuerem iam non ego, sed viueret in me Christus.

o *Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum.*) Allo- E
quitur Deus Apostolorum chorum, & ecclesiam primitiuam, quam fecit plaustrum nouum & dentatum ad triturandam mundi superbiam, & elatos ac potentes homines superandos & humiliandos, & ad veritatis ac fidei horreum ducendos. Appellatur autem illa primitiua Ecclesia plaustrum nouum, & nō vetus, quia non in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate, peccatorum corda durissima contriuit, purgatúmque triticum à comminutis paleis separauit, & montes ac colles, hoc est, hæreticos in puluerem redegit. Sunt qui hoc referunt ad Iudæos, qui post captiuitatem præsertim tempore Machabæorum, multos ex hostibus suis fortiter contriuerunt.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XLI.

1 Et suscepit te dextera iusti mei.) *In Hebraico est:* אוטם כחיר בימיו צוק *aph temachticha bimin tsidki. Quæ possunt ita Latinè reddi:* Atque sustentaui te dextera iustitiæ meæ. *Hebraismus est hunc habens sen-*
C *sum: Et mea iusta manu dextera te sustentans. Vnde Septuaginta interpretes verterūt:* Et corroboraui te dextera iusta mea. *Appellatur autem dextera iusta, quæ vnicuique tribuit iuxta opera sua. Verbum.* תמך *non solùm suscipere significat, sed etiam sustentare, vt Exodi* 17. Sustentabant manus eius ex vtraque parte.

2 Qui mortui estis ex Israel.) *In Hebraico est dictio* מתי *methe, quæ & viros significat, & eos, qui ex vita* F
excesserunt. Ideò potest verti: Viri Israel. *Aiunt Hebræi ita esse hunc locum vertendum: nam quando hæc dictio scribitur cum zeria, quemadmodum hic, potius viros quàm mortuos significat: quando verò cum tsere, potius mortuos.*

[a] Egeni & pauperes quærunt aquas, & non sunt, lingua eorum siti aruit: Ego Dominus exaudiam eos, Deus Israel non derelinquam eos. Aperiam [1] in supinis collibus flumina, & in medio camporum fontes. Ponam desertum in stagna aquarum, & terram inuiam in riuos aquarum. [b] Dabo in solitudinem [2] cedrum, & spinam, & myrtum, & lignum oliuæ. Ponam in deserto abietem, vlmum, & buxum simul, vt videant, & sciant, & recogitent, & intelligant pariter, quia manus Domini fecit hæc, & sanctus Israel creauit illud. [c] Prope facite iudicium vestrum, dicit Dominus, [3] afferte si quid forte habetis, dixit rex Iacob. [d] Accedant & nuntient vobis, quæcunque ventura sunt. [e] Priora quæ fuerunt, nuntiate, & ponemus cor nostrum, & sciemus nouissima eorum, & quæ ventura sunt, indicate nobis. Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, & sciemus quia dij estis vos. Bene quoque aut malè si potestis facite, & loquamur & videamus simul. Ecce vos estis ex nihilo, [f] & opus vestrum ex eo quod non est. Abominatio est qui elegit vos. Suscitaui ab Aquilone, & veniet ab ortu solis. Vocauit nomen meum, & adducet magistratus quasi lutum, & velut plastes conculcans hu-

A mum. [g] Quis annuntiauit ab exordio, vt sciamus, & à principio vt discamus, Iustus es? Non D est annuntians neque prædicens, neque audiens sermones vestros. [h] Primus ad Sion dicet, ecce adsum, [i] & Israelem Euangelistam dabo. [k] Et vidi, & non erat ex istis quisquam, qui iniret consilium, & interrogatus responderet verbum. Ecce omnes iniusti & vana opera eorũ, ventus & inane simulachra eorum.

a *Egeni & pauperes.*]Sensus est: Cùm inopes & afflicti aquas quærunt, & non inueniunt, sed siti laborant, etsi videantur derelicti: ego tamen, ait Deus, eos exaudiam, & non derelinquam, sed aperiam illis flumina & fontes, & aquarum abundantiam in montibus & campis, & in terra inuia & deserta. Per hanc sitim intelligitur penuria verbi Dei ante aduentum Psal.18. Christi. At vbi ipse venit, totum orbem terrarum impleuit concionatoribus, vt in omnem terram exiret sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. Per flumina, & fontes, & stagna, & riuos, intelligitur pura & excellens Christi doctrina, quam ipse, eiúsque Apostoli, & viri Apostolici prædicarũt: Hę aquæ manarunt ab illo fonte, qui per Ieremiam loquitur, Iere.2. *Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ.* Psal.35. Hunc fontem appellat Zach.13. Dauid fontem vitæ, & Zacharias fontem patentem in ablutionem peccatorum: *& Esaias fontem saluatoris.* Sopr.12. Vnde ipse saluator dicebat: *Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum.* Ioan.4. Mundus fontem habet, sed qui non solùm sitim non extinguit, sed etiam bibentes necat. B Vt enim nemo quamuis siti Simile. laboret, bibit ex fonte in cuius fundo videt lutum, vermes venenosos, & alias pestiferas spurcitias, sic nemo bibit ex mundi fonte, nisi qui eius opum & voluptatum, cæterarúmque rerum humanarum fundũ non aspicit. Si enim mortales fundum aspicerent, si rerum finem contemplarentur, fugerent absque dubio à fonte mundi, ex quo non aqua, sed pernicies hauritur. Accedamus igitur ad Christi aquas, quas ipse nobis abundanter aperuit. In eo autem quod dicit daturum aquam, eámque aperturum in mõtibus, & campis, & desertis, significauit nullam fore nationem, neque humanitate præditam, nec agrestem & incultam, vbi non prędicanda esset & docenda Christiana veritas & doctrina. Ante Dei nostri aduentum quærebant Gentes per diuersos magistros, & varia philosophorum dogmata, aquas salutares, sed nõ inueniebant. At non est passus Deus hominem lucem sapientiæ diutius requirentem, in errore versari. Aperuit oculos eius aliquando, & errantem ac vagum veritatem docuit, & aquas salutares, atque viam adipiscendę æternitatis ostendit. Hoc fuerat multò antè in Agar adumbratum, quæ, vt scriptura diuina com- C memorat, errabat in solitudine cum filio suo, & aquę vtrem portabat. Sed consumpta aqua, quæ erat in vtre, laborabant siti mater & filius, erántque in magno vitæ periculo & discrimine constituti. At misertus eorum Deus aperuit oculos Agar, & ostendit ei aquam, ex qua biberent, & sitim satiarent, & creuit puer, & fecit eum Deus in gentẽ magnam. Quid per Agar nisi Gentilitas significatur, quæ infinitis sceleribus implicata in deserto extra viam veritatis degebat, & in erroribus incredibilibus versabatur? Errabat Agar cum filio suo, errabat etiam Gentilitas cũ sobole sua, & aqua vtris, quæ aruit, sustentabatur. Habet mundus aquam, sed quæ ęstuat & consumitur, quoniam mundi opes, voluptates, & magistratus pereunt & euanescunt, & omnis eius gloria quocunque afflictionum æstu consumitur, & tãdem extinguitur. At Deus ille summus & sempiternus non tulit, vt Gẽtilitas cum sobole sua siti periret, aperuit illi aquam salutiferæ & Euangelicæ doctrinæ, qua sustentata veram vitam consequeretur, & Gentilitatis progenies iis aquis refecta multiplicaretur, quo tandem ad ciuitatem illam cœlestem & triumphãtem perueniret, vbi seipsam aquarum diuinarum suauitate & abundantia satiaret.

b *Dabo in solitudine cedrum & spinam.*]Per has arborum varietates intellige gratiarum diuersitatem, aut Simile. viros sapientia, virtute, & nobilitate præstantes, in quorum vmbra possent fessi viatores aliquo modo requiescere. Vt enim viam facientes magno ęstu & ardore combusti, amœna & opportuna alicuius opacæ arboris vmbra recreãtur, sic afflicti homines & in ærumnis versati ope & consolatione virorum iustorum & sapientium delectantur. Homines igitur iustitiam & pietatem colentes comparantur magnis & fructuosis arboribus, iniqui autem & scelerati vrticis, ad quarum vmbram nulla animalia, nisi parua & vilia confugiunt.

c *Propè facite iudicium vestrum, dicit Dominus. Afferte si quid fortè habetis.*)In principio huius capitis vocauit Deus idolorum cultores, vt veluti in iudicio cum eo disputarent. Volebat enim rationibus illis ostendere eorum errorem & contumaciam. Et ad hoc o- E stendit quantam fortitudinem dederat iustis, qui cõtemptis idolis ipsum solum Deum adorabant. Et quanquam multi viri iusti essent in hac vita vexati, non tamen erant ab ipso Deo derelicti. Ex quo sumpsit occasionem loquendi de Apostolis, qui etsi erant pauperes & pauci, tamen multos & magnos principes superarunt, & ad Ecclesiam cum Dei gratia adduxerunt. Nunc redit ad idolorum cultores, dicens, vt reddant rationem, cur colant idola, vt propè faciant iudicium suum, hoc est, vt adsint causæ suæ, & afferant rationem, si eam habuerint, & præcipua argumenta.

d *Accedant, & nuntient vobis.*]Nempe, idola vestra. Irridet idolorum vanitatem, quoniam neque futura prædicebant, nec præterita indicabant.

e *Priora quæ fuerunt nuntiate.*] Apostrophe est ad idola.

f *Ecce vos estis ex nihilo.*]Id est, vos idola nihil valetis, non estis dij, imò nihil estis. *Idolum nihil est*, ait Apostolus ad Corinthios 1. cap. 8 scribens.

g *Et opus vestrum.*]Id est, responsiones vestræ. Post quàm Deus ostendit vana esse idola, nihilque valere neque posse, ostendit ipsius potentiam, vt idolorum F coltores confundat. Ideò inquit. *Suscitaui ab aquilone, & veniet ab ortu solis.* Acsi diceret: Ego sum ille, qui suscitaturus sum Cyrum regem Persarum, vt bellum inferat Babyloniis, eósque superet, vt Iudæos auferat ex captiuitate Babylonica, & in patriam reducat. Persis erat ad partem aquilonarem respectu Iudæę.

h *Quis annuntiauit ab exordio, vt sciamus?*)Sensus est: Dicite mihi ô idolorum cultores, quis ex diis vestris annuntiauit hæc à principio, vt sciamus eum esse verum Deum.

i *Primus ad Sion dicet, ecce adsum.*) Hieronymus in commentariis legit: *Ecce adsunt.* Et ita habent nonnulli codices. Et est sensus: Idola nihil possunt verè nuntiare, Deus est qui primus dicit Sioni, Ecce adsunt ea, quæ ab ipso promissa sunt.

k *Et Hierusalem Euangelistam dabo.*) Id est, Ego Dominus dabo Hierosolymæ Euangelistas, qui ei læta pronuntient.

l *Et vidi, & non erat.*)Verba sunt Dei in hunc modum dicentis: Ego vocaui idolorum cultores ad disceptandum

A ceptandum mecum in Iudicio, sed vidi nullum esse ex illis, qui instructus esset consilio, qui pro se rationem reddere posset. Imò omnes sunt iniusti, & eorum opera inutilia & inania, & eorum idola vetus & vanitas. A

ANNOTATIO.

1 In supinis collibus.) *Quidam codices habent*: In supremis collibus. *Pagninus vertit* in excelsis.

2 Cedrum & spinam.) *Hic variant etiam Latini codices: quidam habent* spinam, *quidam verò* pinum. *Neque est mirum, quoniam Hebræi in varias circa hanc dictionem sententias distrahuntur. Ex nostris nonnulli existimant per spinas prunos intelligi, iuxta illud poëtæ quarto Georgicorum*: Eduxitámque pyrum, & spinas iam pruna ferentes. *Alij per spinas arbores spinosas intelligunt, qualis est malus citrea aut medica. Sunt qui dicant hanc arborem esse spinam Aegyptiam, cuius ligna etiam in aquis incorrupta perseuerant. In Hebræo est* שטה *xittah, cuius pluralis est* שטים *xittim, quod nomē scriptum inuenies multis in locis diuinarum literarum. Pro quo noster interpres vertit sethim, vt Exod. c.27.* Facies & tabulas stantes tabernaculi de lignis sethim, *&* *paulò post*: Facies & vectes de lignis sethim. *Ex Iudæis nonnulli existimant esse buxum, alij piceam, alij cedrum. R.*
B *Kimhi asserit esse speciem quandam optimæ cedri, cui assentitur noster Pagninus, qui hoc Esaiæ loco pro* שטה *vertit, xittah genus cedri optimæ. Sunt qui dicant hæc ligna excellentium cedrorum fuisse ab Hebræis ex Aegypto in desertum asportata, vt ex illis tabernaculum fœderisque arcam construerent. Existimo tamen probabiliorem esse Aben Ezræ sententiam existimantis has preciosas cedros circa montem Sinai creuisse. Cui adstipulatur author Hizcuni, qui ait fuisse in deserto syluas, vbi hæ arbores oriebantur, iuxta illud Nu.25.* Morabatur autem eo tempore Israel in Sethim: *vbi est hoc idem nomen. Iosephus libro Antiquitatum tertio, c.6. ait ligna tabernaculi fuisse adeò durabilia, vt nequaquam potuissent putredine violari, & cap. octauo eiusdem libri ita ait*: Facta est autem arca Deo ex lignis natura fortissimis, & quæ nequaquam putredinem sustinerent. *Huic sententiæ fauet Septuaginta interpretum versio, qui pro lignis Sethim transtulerunt ξύλα ἄσηπτα hoc est ligna imputribilia siue incorrupta. Ex quo videtur vera esse eorum sententia, qui per sethim optimas cedros interpretantur. Constat enim inter omnes esse ligna cedrina incorruptibilia. Narrat Plinius libro de historia naturali sextodecimo fuisse suo tempore Vticæ in Apollinis templo trabes cedrinas incorruptas tantæ vetustatis, vt inter earum collocationem & ipsius Plinij ætatem mille centum & octoginta anni interfluxissent.*

3 Afferte si quid forte habetis.] *Pro* si quid forte habetis, *est in Hebræo vnica dictio* עצמותיכם *atsumotheB tham, quæ est in numero multitudinis deriuata à verbo* עצם *atsam, quod significat præualere, fortem esse, & roborare. Vnde potest verti*: Afferte firmamenta vestra, *hoc est, ea argumenta, quæ existimaueritis fore contra me fortissima. Illa igitur dictio*, forte, *non est aduerbium, sed nomen. Pagninus vertit*: fortes vestros: *vt ad falsos commentitiosque Deos referatur. Quasi dicat: Afferte in medium ex vestris Dijs eos, quos fortiores esse creditis, & videamus possintne futura prædicere.*

Argumentum capitis XLII.

Inducit Propheta Deum patrem loquentem, & filium suum hominibus nuntiantem. Prædicit esse Christi aduentum in ruinam & resurrectionem multorum, eius denique Christi lenitatem, mansuetudinem & magnificentiam significat, Infideles Iudæos arguit, eorúmque cæcitatem prænuntiat.

CAPVT XLII.

ECce [a] seruus meus, suscipiā eum, electus meus, [b] complacuit sibi in illo anima mea.
[c] Dedi spiritum meum super eum, [d] iudicium Gentibus proferet. [e] Non clamabit, Mat 12.d.
[f] neque [g] accipiet personam, [g] nec audietur vox eius foris. [h] Calamum quassatū non
conteret, & linum fumigans non extinguet. [i] In veritate educet iudicium, [k] nō erit F
C tristis neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium, [l] & legem eius insulæ expectabunt.
[m] Hæc dicit Dominus Deus creans cœlos & extendens eos, firmans terram, & quæ germinát
Isa. 49.b. ex ea, [o] dans flatum populo, qui est super terram, & spiritum calcantibus eam. [o] Ego Dominus
vocaui te in iustitia, & [p] apprehendi manum tuam, & seruaui te. [q] Et dedi te in fœdus populi,
in lucem gētium, [r] vt aperires oculos cæcorum [s], & educeres de conclusione vinctum, de do-
Iosr.48. mo carceris sedentes in tenebris. [t] Ego Dominus, Hoc est nomen meum. Gloriam meam alte-
ri non dabo, & laudem meam sculptilibus. [u] Quæ prima fuerunt, ecce venerunt: noua quoq;
ego annuntio, antequam oriantur audita vobis faciam. [x] Cantate Domino canticum nouum,
laus eius ab extremis terræ. Qui descenditis in mare, & plenitudo eius, insulæ & habitatores
Psal.149. earū. Leuetur desertum & ciuitates eius, in domibus habitabit Cedar. Laudate [y] habitatores
petræ, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, & laudem eius in insulis
nuntiabunt. [z] Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit cœlum. Vocifera-
bitur & clamabit, super inimicos suos confortabitur. [aa] Tacui, semper silui, patiens fui, sicut
parturiens loquar. [bb] Dissipabo & absorbebo simul, desertos faciam montes & colles & omnę
germen eorum exsiccabo. [cc] Ponam flumina in insulas, & stagna arefaciam. [dd] Et educam cæ-
cos in viam, quam nesciunt, & in semitis quas ignorauerunt, ambulare eos faciam. Ponam te-
nebras coram eis in lucem, & praua in recta. [ee] Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos. [ff] Con-
uersi sunt retrorsum. Confundantur confusione, qui confidunt in sculptili, qui dicunt confla-
tili, vos dij nostri: [gg] Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum. Quis cæcus nisi seruus
meus, & surdus nisi ad quem nuntios meos misi? [hh] quis cæcus nisi qui venundatus est, & qui

cęcus nisi seruus Domini? ii Qui vides multa nónne custodies? Qui apertas habes aures, D
A nónne audies? Et Dominus voluit vt sanctificaret eum, & magnificaret legem, & extolleret, ipse autem populus direptus & vastatus. kk Laqueus iuuenum omnes, & ll in domibus carcerum absconditi sunt. Facti sunt in rapinam, neque est qui eruat in direptionem, neque est qui dicat, redde. mm Quis est in vobis qui audiat hoc, attendant & auscultent futura? Quis dedit in direptionem Iacob, & Israel vastantibus? nónne Dominus ipse cui peccauimus? Et noluerunt in viis eius ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum. Et combussit eum in circuitu, & non cognouit & succendit eum, & non intellexit.

EXPLANATIO.

a *Ecce seruus tuus.*) Dixerat Deus cap. superiore prope finem, se suscitaturum esse liberatorem, qui principes Babylonis superaret, & fideles in patriam restitueret, per quem intelligitur Cyrus, vt ibi explicuimus. Sed quoniam solent diuini vates quando de aliquo liberatore & seruatore terreno loquuntur, eleuari spiritu, & mentis aciem ad diuinum liberatorem & seruatorem dirigere, eiúsque alta mysteria intueri, transferunt sermonem à terreno ad cœlestem, & de Christo Deo nostro vaticinantur, qui venit in mun-
B dum, vt nos è terris tenebris in lucem & claritatem vindicaret, & ex Babylonica captiuitate, ex peccatorum vinculis ad liberam ac cœlestem Hierosolymam perduceret. Id facit modò Esaias, qui de Cyro transfert sermonem ad Christum, de quo in hoc cap. apertè vaticinatur. Intelligi autem hoc caput de Christo apertissimè testatur diuus Matth. ca. 12. sui Euangelij. Sed quid mirum Catholicos interpretari hæc de Christo, cùm etiam ex Iudæis multi in hac sententia permaneant? Sed differimus in hoc, quòd illi dicunt Christum esse venturum, nos autem venisse affirmamus. Loquitur igitur in hoc cap. Deus pater, ita inquiens: *Ecce seruus meus, suscipiam eum, &c.* Appellat autem Christum seruum secundum naturam humanam, propter ministerium illud, quod nobis exhibuit, missus à patre, sed nunquam separatus ab eo, non enim venit ministrari, vt ipse ait, sed ministrare. Et, vt verbis vtar Pauli, *Semetipsum exinaniuit, formam*
Matt. 10. *serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habi-*
Philip. 2. *tu inuentus vt homo.* Non negat Christum esse hominem, de quo dixerat in epistola ad Timotheum: *Vnus*
1. Tim. 2. *enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus.* Et ad Corinthios scribens, *Primus homo*, in-
C quit, *de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis.* Nam non valet hæc conclusio: Fuit Christus in similitudinem hominum factus, igitur non est homo. quemadmodum nec valet hæc, Inuictissimus Ioannnes tertius in similitudinem cæterorum Lusitaniæ regum creatus est: ergo non est rex. Imò de rege dicitur: Incedit in similitudinem regis, aut tanquam rex. Et ita intelligitur id, quod ait de Christo D. Ioannes, c. 1. *Vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre.* Vbi nó negat eum esse vnigenitum, sed ait talem gloriam habere, qualem decet vnigenitum. Eodem modo dicit Apostolus Christum esse in similitudinem hominum factum: non tamen negat esse hominem. Sed quoniam Christus est verus Deus, & diuinitas ipsa est vnita humanitati, ideò non homo purus appellatur ab Apostolo, sed in similitudinem hominum factus. Vbi vides Christum seruum appellari, & verum hominem esse. Nec mirum est, cum voluerit pro nobis vendi, vt nos suo sanguine emeret. Id autem quod hîc dicit Esaias, videtur alludere ad id, quod dixerat Dauid cum Deo patre loquens in Psalm. 64. *Beatus quem elegisti & assumpsisti.*

b *Complacuit sibi in illo anima mea.*) Hoc ipsum testata est vox illa patris, quæ in transfiguratione audita est, vt ait diuus Matthæus, c. 17. dicens: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui*, quam refert Petrus Apostolus in epistola secunda, c. 1. Et eadem vox audita fuit etiam in baptismo Christi, vt refert idem euangelista. Est igitur sensus: *Ecce seruus meus, qui est mihi* Matt. 3.
charissimus.

c *Dedi spiritum meum super eum.*) Idem dixerat suprà Esaias: *Et requiescit super eum spiritus Domini.* Et infrà: E
spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me. Hinc Ioan- Infr. 61
nes Baptista apud Ioannem Euangelistam, c. 1. *Vidi*, inquit, *spiritum descendentem quasi columbam de cœlo, & mansit super eum.* Non intelligendum est Christum tunc primùm accepisse Spiritum sanctum, fuit enim eo plenus ab instanti conceptionis. Sed declarauit spiritus sanctus tunc præsentiam suam signo exteriore, & in Christo mansit in testimonium veræ eius diuinitatis.

d *Iudicium gentibus proferet.*) Id est, Euangelium, quod iudicium Dei continet. Multis enim in locis Euangelij indicauit Christus bonos esse adepturos gloriam, malos autem esse suorum scelerum pœnas daturos. Vel proferet iudicium extremum. Docebit seipsum venturum esse ad iudicium. Quid significet iudicium, & quo modo in diuinis literis accipiatur, explicuimus fusè c. 2. Aspicis hîc Messiam non solum Iudæis, sed etiam Gentibus fuisse Euangelium daturum. Lex vetus fuit Iudæis lata, noua verò Iudæis & Gentibus.

e *Non clamabit.*) Nempe clamore contentionis. Non clamoribus rem aget, sed admirabili quadam modestia ac benignitate homines tractabit. Hoc voluit Dauid in Psalmo 71. iis verbis significare: *Descendet* F
sicut pluuia in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram.

f *Nec accipiet personam.*) Id est, erit rectus & æqualis, & non personarum acceptor. Hoc idem ait Apostolus in epistola ad Romanos, c. 2. & est multis in locis diuinarum literarum scriptum. Iudex, qui Christum voluerit imitari, non debet affectu humano & corrupto duci, si iustitiam in qua virtutis splendor est maximus, & vitæ quasi communitas continetur, rectè exercere voluerit. Vt enim diameter sic ab angulo ad angulum medium quadrangulum diuidit, vt vtrin- Simil.
que spatium relinquat æquale, sic iudex debet æqualitatem colere, & personarum acceptionem fugere, ne ius humanæ societatis violet, & iustitiam peruertat. Caueat iudex ne sit bilanx, quæ illi parti inclinatur, à qua plus ponderis recipit: ne illi iniustè faueat, à quo maiore munere afficitur.

g *Non audietur vox eius foris.*) Diuus Matthæus vertit: *Nec audiet aliquis in plateis vocem eius.* Hoc est, erit pacificus & mitissimus. Id paulò antè significauit, di- Infrà 53
cens: *Non clamabit.* Et alibi: *Non aperiet*, inquit, *os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram ton-* Ephe. 4.
dente se obmutescet. Vnde dicebat Apostolus: Omnis

clamor,

A *clamor, & ira, & amaritudo, auferatur à vobis.*

h *Calamum cassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet.*) Sensus est, Christus cum venerit neminem contemnet, quamuis sit imbecillus & fragilis, sed omnes ad se allicere conabitur. Nomine arundinis cassatæ & lini fumigantis intelligit infirmos in fide, quibus tamē relucet aliquid bonę spei. Diuus Hieronymus in libro quæstionum ad Algasiam per calamum cassatum intelligit populum Iudaicum, qui anteà sonorus laudes Deo concinebat, at posteà fractus in angulari lapide vulnerat manus eius, qui in illo voluerit inniti. Per linum fumigans intelligit populum Gentium, qui extincto legis naturalis ardore fumi amarissimi oculos lędentis inuoluebatur erroribus. Hunc non solùm Christus non extinxit, & in cinerem redegit, sed potius insufflauit, & de parua scintilla magnum charitatis incendium erexit, atque homines admirabili amoris igne, quem venit in terram missum, incendit, studióque immortalitatis inflammauit.

i *In veritate educet iudicium.*) Hoc est, verè iudicabit neminem timens. Absque metu Euangelium nuntiabit.

k *Non erit tristis neque turbulens, donec ponat in terra iudicium*) Hoc est, Durabit hæc mansuetudo eius vsque ad mortem: tunc enim ponet iudicium in terra, hominem patri reconcilians, moriens pro peccatis nostris. Vel donec annuntient Euangelium. Acsi dicat. Erit vsque ad mortem mansuetus & mitis. Nam vsque ad mortem Euãgelium nuntiauit. Vide obsecro, & alto animo intuere huius pręsulis modestiam, lenitatem, benignitatem, tolerantiam, & mãsuetudinem. Discant ab eo Christiani principes & præsules, nec velint nimia asperitate subditos perdere. Vt enim qui vasa vitrea maculis contaminata volunt mundare, & ad nitorem perducere, non debent duriter applicare manus, ne dum volunt sordes abstergere, vasa conterant & infringant. sic præsules, qui volunt coinquinatos subditos corrigere, summa ope niti decet, vt id efficiant moderatè, ne illis perniciem conflent, dum eos ad puritatem animíque pulchritudinem perducere conantur. Et quemadmodum inter chirurgos ille est laudabilior, qui leniùs tangit vulnera, quàm qui asperè manus imponit: sic ille præsul est prudentior censendus, qui potius lenitate & moderatione, quam nimia seueritate animi vulneribus medetur. Et vt chirurgus, vt in eodem simili verser, C sectarus membra corrupta & labefactata, non impletur ira quin potius tunc maiorem tranquillitatem ostendit, ne perturbatio impediat artem, sic præsul in reprehensionibus & punitionibus debet magna vti temperantia, ne ita turbatus modum transeat. Nihil enim est præstantius, nihil magno & illustri præsule dignius placabilitate ac clementia. Et tamen ita probanda est mansuetudo, vt adhibeatur etiam seueritas, absque qua administrari rectè respublica nequaquam potest. Sed omnis animaduersio & castigatio debet contumelia vacare. Id nos docuit Christus Deus noster, qui eum, quem reiecit ex nuptiis, quòd non haberet vestem nuptialem, amicum vocauit. Cuius mansuetudinem Esaias in hoc capite multis verbis ostendit. *Matt. 22.*

l *Et legem eius insulæ expectabunt.*) Septuaginta habent: *Et in nomine eius gentes sperabunt.* Et ita citat etiam hunc locum diuus Matth. c. 2. Vbi vides per insulas intelligi gentes, quod cap. superiore annotauimus. Ita intelligitur id, quod est cap. sexagesimo scriptum: *Me enim insulæ expectant.* Id quod Iacob multò anteà iis verbis prædixerat: *Ipse erit expectatio Gentium.*

m *Hæc dicit Dominus Deus.*) In principio capitis non explicauit, quis esset ille, qui loquebatur, modò dicit esse Deum, qui de filio suo vnigenito loquitur.

n *Dans flatum populo.*) Hoc est, dans hominibus spiritum vitæ. Id quod statim subiungit: *Et spiritum calcantibus eam*, est repetitio superioris. Poteris per flatum intelligere vitam, per spiritum verò gratiam. Ideò ait Deum dare spiritum calcantibus terram, hoc est, opes, & delicias, cæterásque huiusmodi res humanas contemnentibus. Aspicis hoc in loco viros iustos Deóque gratos conculcare terram, at iniusti à suis pedibus conculcantur. Vbi enim est eorum thesaurus, ibi est eorum anima, quoniam anima plus est vbi amat, quam vbi animat. Cum aũt auarorum, ambitiosorum, iniustorúmque omnium thesaurus sit in terra, ibi est eorum anima. Ex quo concluditur animã scelerati hominis in terra esse. Ideò quidam dicebat: *Adhæsit pauimento anima mea.* Cum autẽ ibi homo esse dicendus sit vbi eius anima est, apertè ostenditur sceleratum hominem esse in terra, & à suis pedibus conculcari. Vnde dicebat Deus: *Fili hominis sta supra pedes tuos.* Nõ enim iniquus & terrena quærẽs stat supra pedes, sed subpedibus. At vir pius & rectus terrã cõculcat, quoniã ea, quæ præstãtia mũdi amatorib⁹ videtur, parua ducit, eáque ratione stabili firmáque negligit, & ad cœlestia semper aspirat. Ex quibus colliges, cor viri iusti esse ignem ad cœlum tendentem, terreni verò & iniusti esse arboris truncum terræ affixum, & intra illam collocatum. Vt enim truncus arboris diuersas habet radices, sed omnes intra terram ad diuersa tendentes, sic cor hominis prophani multas habet curas & cogitationes, sed omnes terram spectantes, suas voluptates, dignitates & diuitias quærentes. Sed hi viuunt absque vita: conculcantibus autem terram tribuit Deus spiritum & gratiam. *Matt. 6.* *Psal. 118.* *Ezech. 2.* E *Similia.*

o *Ego Dominus vocaui te in iustitia.*) Id est, vt iustitiam doceas, & per te homines iusti reddantur.

p *Apprehendi manum tuam.*) Significat Deus pater amorem suum erga filium suum vnigenitum. Vel ideò hoc dicit, quia ea, quæ operatur filius, operatur pater. Hoc quidem est quod ait Christus apud Ioannem: c. 14. *Pater in me manens ipse facit opera.*

q *Et dedi te in fœdus populi, in lucem Gentium.*) Aspicis hîc Christum esse nostrum fœdus, & nostram lucem. Sine eo non essemus reconciliati patri, nec mentis oculos aperire possemus. Ille est mediator Dei & hominum, & lux illa dicens: *Ego sum lux mundi*, de qua dixerat Simeon: *Lumen ad reuelationem Gentium.* Eramus filij iræ: & erant inimicitiæ inter Deum & hominem, quas homo ipse per se diluere non poterat. Venit fœdus nostrum, Filius Dei, vt esset author nostræ reconciliationis. Ideò Esaias alibi eum vocat principem pacis. Et Malachias ait: *Pactum meum fuit cum eo vitæ & pacis.* Et D. Paulus, *Ipse*, inquit, *est pax nostra, qui fecit vtraque vnum.* Et alibi: *Et vos*, inquit, *cùm essetis alienati, & inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliauit in corpore carnis suæ per mortem.* Huc pertinet quod ait D. Ioannes in epistola sua: *Ipse est propitiatio pro peccatis nostris.* Non pro nostris tantùm, sed etiam totius mundi. Huius rei gerebat imaginem propitiatorium, quod erat Christi figura. Erat enim ex auro purissimo super arcam, & tegebatur à duobus seraphim mutuò se respicientibus. Arca illa Ecclesiam adumbrabat, super eam erat propitiatorium significans Christum, quod est propitiatio nostra, recturum & protecturum Ecclesiam suam. Duo seraphim erãt duo testamenta, quæ summa ac mutua consonantia respondent, docentia esse Christum propitiatorem & reconciliatorem. Docet hic locus Messiam non solùm Iudæos, sed Gentes etiam fuisse illuminaturum. *Ioan. 8.* *Luc. 2.* F *Sup. 9.* *Malach. 2.* *Ephe. 2.* *Coloss. 1.* *Ioan. 2.* *Figura.* *Exod. 25.* *Ephe. 5.*

r *Vt aperires oculos cæcorum.*] Non enim anteà Deum

A videbant: quoniam non solùm erant tenebris circunfusi, sed ipsæ tenebræ. *Eratis aliquando tenebræ*, ait diuus Paulus, *nunc autem lux in Domino*. Aspicis hic peccatores esse cæcos, de quibus ait Christus: *Cæci sunt &*
Matt. 15 *duces cæcorum*: Claudit diabolus eorum oculos, tenebrisque cooperit, ne suam perniciem intueantur. Vt
Simile. enim fur nocturnus domum spoliaturus statim extinguit lucernam, & lupus nocte, aut certè tempore obscuro & aere nebulis & caligine cooperto irruit in gregem, & in aquam insolutam & turbulentam piscator mittit retia, quoniam tunc ea pisces non vident, sic diabolus intellectum hominum tenebris circunfundit, ne suum exitium considerantes caueant, & diabolicas ac pestilentes insidias declinent. Hoc intelli-
Psal. 142. gebat qui ait: *Collocauit me in obscuris sicut mortuos seculi*: Acsi diceret: Meum intellectum dæmon caligine inuoluit, & me in tenebris posuit, vbi iacent omnes flagitiosi seculum amantes, quos ego mortuos seculi appello. Væ illis, qui non solùm sunt cæci, sed etiam alios obcæcant. Contrà verò illi sunt fœlices, qui non
Ioan. 8. solùm sunt illuminati, sed etiam alios illuminant,
Luc. 1. Christum imitantes, qui de seipso ait: *Ego sum lux mundi*. De quo ait Zacharias, *Visitauit nos Oriens ex alto, illuminare iis qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent,*
B *ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.*

8 *Et educeres de conclusione vinctum.*] Docet hic locus peccatores esse scelerum vinculis ligatos, in carcere conclusos, & tenebris coopertos. A quibus malis venit summus ille generis humani conditor & conseruator nos liberatum, vt nos in amissam dignitatem multis ornamentis amplificatam restitueret. Aspicis
Matt. 11. hic Christi officium esse illuminare cæcos, erigere in
Ioan. 12. peccatis iacentes, & vinctos ac ligatos soluere, & ipsum carcerem aperire. Ita enim eum sanctus vates Zach. c. 9. alloquitur, *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu*. Intelligi aūt capot illud Zachariæ de Christo Euangelistæ testantur. Sed cæci Iudæi totum hoc intelligunt de terrena libertatione, sperantes Messiam, qui eos eripiat à captiuitate, non animi, sed corporis, nec vident miseri ac cæci homines redemptionem per Christum non terrenam esse,
Psal. 129. sed spiritualem. Ait enim Propheta: *Ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eius*. Dicens *Ex omnibus iniquitatibus eius*, aperte voluit ostendere Christum fore animorum redemptorem. Iniquitates enim animi sunt vincula, quibus peccatores sub diaboli tyrannide captiui detinentur. Hoc docuit Ierem. c. 31. sic
C Messiam loquentem introducens: *Dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum*. Et paulò pòst: *Propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum non memorabor*
Heb. 10. *amplius*. Quem locum D. Paulus de Christo interpre-
Infr. 44. tatur. Et apud Esaiam ait Christus: *Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua. Reuertere ad me, quoniam redemi te*. Vide qualem vaticinatus est fore Christi redemptionem. Et ob eam causam hic
Sup. 11. idem Propheta gladium huius regis & redemptoris
Infr. 49. spiritualem esse dicit, nimirum sacrum Dei verbum, de quo ait: *Percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum interficiet impium*. Et alibi: *Posuit*, inquit, *os meum vt gladium acutum*. Hunc existimo esse enim, de quo ait Dauid: *Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime*. Est aūt Euangelica doctrina gladius, quo
Psal. 44. fideles defenduntur, dæmones verò expugnantur.
Apoc. 1. Hic est gladius, de quo ait Ioannes in Apocalypsi: *De*
Ephes. 6. *ore eius, nempe Christi, gladius vtraque parte acutus exibat*. De quo ait Paulus: *Galeam salutis assumite, & gladium salutis, quod est verbum Dei*. Hæc volui dicere, vt errorem Iudæorum ostenderem Messiam expectantium, qui eos redimat à terrena captiuitate, de spirituali autem minimè curantium. Cùm ipsorum scri-

D ptores contestentur, Christum redemptorem esse animarum, non, vt ipsi expectant, bellatorem, non diuinis affluentem, non ascendentem ornatum equom, aut currum triumphalem, non habentem armatos satellites, sed eius apparatum esse spiritualem, cœlestique regi congruentem. Ait enim Zach. c. 9. *Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem. Ecce rex tuus venies tibi iustus & saluator, ipse pauper & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ*. Quem locum Euan- Matt. 21. Ioan. 12.
gelistæ de Christo exponunt, & ipse Zachariæ textus aperte contestatur. Venit Christus non cum humana pompa & superbo apparatu, sed in humilitate & mansuetudine quemadmodum ipse de se ait: *Discite à* Matt. 11.
me, quia mitis sum, & humilis corde. Nónne aspicis Hebræe Messiam non vetustum fuisse ad humanas opes vobis tribuendas? Quî fieri poterat vt diuini patriarchæ sanctique vates omni sapientia & virtute præstantes, eum tam ardenter expectarent, qui humanas tantùm opes & dignitates afferret, quas iidem viri contemnebant, & pro nihilo putabant? quas diuitias allaturus erat ille, quem Zach. c. 9. pauperem, & Esaias c. 52. inglorium appellat, nisi cœlestes & immortales? Hoc intelligens Dauid, *Redimet*, inquit, *Domi-* Psal. 33.
nus animas seruorum suorum. Et Esaias, *Israel*, inquit, Infrà 17
saluatus est in Domino salute æterna. Non loquuntur de E
salute externa & temporali, sed interna & immarcessibili: & peccatorum carceris apertione, de qua hic ait noster vates: *Et educes de conclusione vinctum.*

r *Ego Dominus.*) Prohibet idolorum cultum. Quod autem dicit: *Hoc est nomen meum*, ita est intelligendum: Nomen meum est Dominus. Ita dicitur in Psalmo 67. *Dominus nomen illi.*

v *Quæ prima fuerunt.*) Id est, ea, quæ prædixi, completa sunt, nunc autem prædico vobis alia, quæ ventura sunt, ideò velim vt mihi fidem adhibeatis.

x *Cantate Domino canticum nouum.*) Omnes vocat ad canendum Deo, & ad gratiarum actionem pro aduentu Messiæ, & humani generis restauratione. Et vult vt sit canticum non in vetustate literæ, sed in spiritus nouitate. Quibus verbis significat in aduentu Christi eius Euangelio fulgente abrogandam esse veterem legem. Euangelium autem ad omnes gentes propagandum, etiam ad insulas, & ad deserta loca è olentes.

y *Habitatores petræ.*) Id est, qui in rupibus habitatis, & in arcibus sitis in petris locisque inexpugnabilibus. Sunt qui dicant Petram esse ciuitatem quandam Palæstinæ. F

z *Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit zelum, vociferabitur & clamabit.*) Descripsit hactenus primum Christi aduentum in humilitate & mansuetudine: nunc describit secundum in maiestate & potentia, quando venturus est iudicaturum vniuersos. Possunt hæc etiam intelligi de primo aduentu Christi, quem comparat viro fortissimo contra hostes pugnaturo. Sed quî fieri potest vt de Christo dicatur: *Vociferabitur & clamabit*, cum in hoc eodem cap. de eo sit dictum: *Non clamabit, neque audietur vox eius in plateis*. Hanc difficultatem facilè absoluemus, dicentes priùs voluisse Prophetam Christi mansuetudinem, humilitatem, & patientiam ostendere, qui suas iniurias toleranter ferens inimicis suis litem non intendebat, sed sicut agnus ad occisionem ductus silentio vtebatur: Nunc verò facit eum clamantem, & mundi scelera reprehendentem. Vnde colliges debere concionatorem contumelias in se iactas æquo animo tolerare, mundi verò scelera queribunda voce arguere, non vt suam, sed Dei gloriam quærere videatur.

22 *Tacui, semper silui, patiens fui: sicut parturiens loquar.*) Verba sunt Dei dicentis: Hactenus continui iram

A iram meam, nunc clamabo, & instar parturientis magnas voces emittam. Loquitur Deus more humano, vt eum intelligamus. Aspicis hic Deum non statim hostes suos sternere, sed aliquando tacere atque dissimulare, vt rerum publicarum gubernatores, iudices & præsules doceat declinandam esse iram, impatientiam, & præcipitationem, & vt hæc vno verbo comprehendam, animi perturbationem, quæ est auersa à recta ratione contra naturam animi commotio. Hæc enim vt res tetra & detestabilis est omni contentione, velis, vt ita dicam, remisque fugienda. Sunt multi qui vitam priuatam & otiosam degentes videntur mites & moderati, sed ad dignitatem & principatum euecti, ira, temeritate, malitia, festinatione, & animi ac corporis perturbatione ducuntur. Vt enim dolium, aut quodcunque vas ligneum & magnum quandiu est vacuum, scissuras suas non ostendit, sed eo pleno omnes apparent, quoniam hac atque illac fluit, sic nonnulli à negotiis publicis separati, in nullaque dignitate constituti tegunt suam imbecillitatem, iram, prauitatem, & perturbationem, sed rempublicam capessentes statim animi ægritudines & corruptiones ostendunt, hâc fluit ira, illac inuidia, hîc ostenditur temeritas, illic prauitas. Nulla

Simile.

B adest tranquillitas, nulla securitas, nulla moderatio. Ex quo efficitur, vt nihil dissimulent, neque vllo silentio vtantur, sed omnia velint statim temerario impetu castigare. Ideò dicebat Pittacus Græcus Philosophus, principatum virum declarare. Discant rempublicam administrantes à Christo Deo nostro, qui ait: *Tacui semper, silui, patiens fui, vt sciant vti tempore, & cum animi placabilitate, & moderatione, & consilio gubernare.*

bb *Dissipabo.*) Euertam inimicos meos. Per montes, & colles, & insulas, & stagna, intelligit impios & infideles Iudæos, de quibus ait se pœnas sumpturum.

cc *Ponam flumina in insulas.*) Id est, subuertam insulas aquarum abundantia.

dd *Et educam cæcos in viam.*) Idolorum cultores cæcos vocat. Quasi dicat: Perfidos Iudæos euertam. Gentes autem seruabo, eisque viam veritatis ostendam. Aliis ero in ruinam, aliis in resurrectionem. qua de re alibi disseruimus.

C ee *Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos.*) Hoc est, Id quod dico, nempe esse Gentes ad veritatem ducturum, faciam absque dubio, non enim eas derelinquam.

ff *Conuersi sunt retrorsum.*) Sensus est: Qui ex idolorum cultoribus credere noluerint, peiores efficientur. Et confundentur in inferno, qui in simulachris & idolis suis fiduciam ponunt.

gg *Surdi audite.*) Conuertit Deus sermonem ad Iudæos infideles, qui in sua pertinacia perseuerant. Hos surdos cæcósque vocat.

hh *Quis cæcus nisi qui venundatus est?*) Id est, nisi populus Iudaicus, qui seipsum dæmoni vendidit? Qui mortiferum peccatum admittit, seipsum diabolo vendit, illique chirographum tradit. Et quoniam ante aduentum Christi venundati eramus, crucifixus est Christus, vt suo sanguine nos emeret. Ait enim Paulus: *Empti enim estis precio magno.* Et diuus Petrus in prima epistola sua: *Scientes*, inquit, *quòd non corruptibilibus auro vel argento redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed precioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incontaminati.* Chirographum autem decreti, quo eramus dæmoni venundati, deleuit Christus, teste Paulo dicente: *Delens quod aduersum nos erat chirographum decreti*, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio affigens illud cruci.

1 Cor. 6. & 7.

1. Petr. 1.

Colos. 2

E

ii *Qui vides multa nonne custodies?*) Tu ô Israel, qui vides oracula meorum vatum, cur non custodis ea, quæ tibi præcipio?

kk *Laqueus iuuenum omnes.*) Notat Pharisæos & Scribas, quorum consilio iuuenes decepti & vincti Christum recipere noluerunt.

ll *In domibus carcerum absconditi sunt.*) Hoc est, detrudentur in æternas tenebras. Erunt in rapinam & direptionem, capientur à Romanis quo ad corpus, & à dæmonibus quo ad animam, & tandem corpore & anima in æternum cruciabuntur. In tantam incident calamitatem, vt nec sit qui eos eripiat, nec qui pro illis loquatur, qui dicat raptori vt eos reddat, & reuocet ad libertatem.

mm *Qui est in vobis.*) Vult Propheta persuadere Iudæis, vt audiant, & futura cognoscant, mentéque percipiant peccata sua esse causam suarum calamitatum, quoniam Christum occiderunt. Et concludit propheta asserens miseros & infideles Iudæos comburendos esse à Romanis, & penitus euertendos, & nec ita intellecturos in tot æternas ob suam infidelitatem & impietatem incidisse.

F

ANNOTATIO:

2 Et non accipiet personã] *In Hebraico est*, ולא ישא *ve-lo issa, à verbo* נשא *nasa, quod significat sumere, leuare, ferre, efferre, portare. Vnde Pagninus vertit*, Et non eleuabit, *subaudi vnum, deprimendo alium, pro quo noster interpres vertit*: Non accipiet personam. *Aduertant hoc, qui non æquabilitate, sed effectu ducuntur. Vt enim falsa & inæqualis statera, æqualibus ponderibus non ad libellam & æqualiter consistit, sed alterum deprimit, alterum eleuat, sic nonnulli alios laudibus efferunt, alios verò pares vita & moribus maledictis vulnerant, de eorum fama detrahentes, eorúmque splendorem maculantes. Potest verti*: Non efferet, *subaudi vocem. Vel*, Non vociferabitur. *Pro quo Septuaginta verterunt*: Neque dimittet, *subaudi populum suum.*

Argumentum capitis XLIII.

Consolatur Deus Ecclesiam suam, promittens se eam esse protecturum: & populum Iudaicum arguit, & ad iudicium vocat.

CAPVT XLIII.

ET [a] nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israel. [b] Noli timere quia redemi te, [c] & vocaui te nomine tuo. Meus es tu. [d] Cùm transieris per aquas, tecum ero, & flumina non operient te. [e] Cùm ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel saluator tuus. [f] Dedi propitiationem tuam Ægyptum, Æthiopiam & Saba pro te. Ex quo hono-

A rabilis factus es in oculis meis & gloriosus, ego dilexi te. Et dabo homines pro te, & populos pro anima tua. Noli timere, quia ego tecum sum. g Ab Oriente adducam semen tuum, & ab Occidente congregabo te. Dicam aquiloni, da: & austro, noli prohibere. Affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ. Et omnem qui inuocat nomen meum, in gloriam meam creaui eum, formaui eum, & feci eum. h Educ foras populum cæcum & oculos habentem, surdum & aures ei sunt. i Omnes Gentes congregatæ sunt simul, & collectæ sunt tribus. k Quis in vobis annuntiet istud, & quæ prima sunt audire vos faciet? l Dent testes eorum, & iustificentur, & audiant & dicant: m Verè vos testes mei dicit Dominus: & seruus meus quem elegi, vt sciatis, & credatis mihi, & intelligatis quia ego ipse sum. n Ante me non est formatus Deus, & post me non erit. Ego sum, ego sum Dominus, & non est absque me saluator. o Ego annunciaui & saluaui, auditum feci, & non fuit in vobis alienus. Vos testes mei dicit Dominus, & ego Deus. Et ab initio ego ipse, & non est qui de manu mea eruat. Operabor, & quis auertet illud? Hæc dicit Dominus redemptor vester sanctus Israel. p Propter vos emisi Babylonem & detraxi vectes vniuersos, & Chaldæos in nauibus suis gloriantes. D

Osee 13. b.

E X P L A N A T I O.

a *Et nunc hæc dicit Dominus creans te Iacob, & formans te Israel.*] Duplicem esse Iacob & Israelem, alterum secundum carnem, alterum secundum spiritum, satis à nobis explicatum arbitror capite quadragesimo primo. Eorum multitudo & congregatio qui Euangelium receperunt, & Christo se dedicarunt, Israel spiritualis dicitur, eorum verò qui in sua infidelitate & contumacia permanserunt, carnalis Israel appellatur. De hoc dictum est superiore c. 42. Ipse autem populus direptus & vastatus, laqueus iuuenum omnes. Et paulò post: *Et noluerunt in vijs eius*, nimirum Christi, *ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum*, & cætera, quæ sequuntur. Vbi propheta aduersus pertinaces Iudæos fuit apertè vaticinatus. Nunc autem ad veros Israelitas conuertit sermonem, præsertim ad Apostolos, & primitiuam Ecclesiam, quæ in principio tormentis ac cruciatibus tyrannorum fuit crudeliter vexata & afflicta. Solet aliquando scriptura nomine Iacob & Israel Christianos intelligere. B

b *Noli timere, quia redemi te.*) Verba sunt Christi Ecclesiam suam alloquentis, acsi diceret: Ego qui te tāto precio emi, qui pro te sanguinem fudi, nunquam te derelinquam, ideò ne timeas, sed in me spem tuam firmiter colloca, quoniam ego te in periculis omnibus seruabo.

c *Vocaui te nomine tuo.*) Hoc est, te dilexi, & signa dilectionis ostendi. Tunc rex charum sibi esse famulum significat, cùm eum nomine proprio vocat. In libro Exodi c. 33. scriptum reperimus dixisse Dominum Moysi, *Teipsum noui ex nomine.* Contrà verò de reprobis dictum est: *Non noui vos, discedite à me operarij iniquitatis.* Ideò narrans Christus historiam de Lazaro & de diuite epulone nomen Lazari explicuit, epulonis autem suppressit. C

Matt. 7. Luc. 13. Luc. 16.

d *Cùm transieris per aquas, tecum ero.*) Sensus est: Ego te ab omnibus periculis liberabo. Et si viri sancti propter Christum & Euangelicam veritatem torquerentur, & in summum capitis periculum vocarentur, non tamen animo frangebantur. Tanta enim erant fide ac constantia muniti, tanta charitate inflammati, vt multò præstantiùs & illustriùs existimarent pro Christo occumbere, seque hostium telis obiicere, quàm Christum saluatorem nostrum relinquere & negare. Neque dicendum est eos à Christo derelinqui, cùm torquerentur & occumberent, quoniam etsi corpus pateretur, animus tamen gaudio perfundebatur. Sed nec tormentis Ecclesia subuersa est. Licet enim nauicula, cuius Christus nauclerus est, fluctibus agitetur, nunquam tamen peribit.

e *Cùm ambulaueris in igne non combureris.*) Aspicis hîc iustum in medio afflictionum nō comburi, quoniam Deus cum illo est. Vt enim rubus Moysi ostensus ardebat, sed non consumebatur, quia in eo erat Deus, sic vir verè Christianus & optimus in calamitatibus versatus igne afflictionum incensus, spinis ærumnarum compunctus, refrigeratur animo, & placida tranquillitate consistit, quoniam Deum secum habet. Non est miser nec ærumnosus, qui pro Christo affligitur, sed qui eum affligit, qui tantò est miserior, quantò sibi videtur beatior. Quî enim fieri potest, vt non sit miserrimus ille, qui viros pios & iustos vexat illisque perniciem machinatur, cum illius motus turbulenti iactationésque incitatæ, omnem rationem repellant, nullámque partem tranquilitatis animi relinquant? contrà verò fieri nullo pacto potest, vt miser sit ille, qui pro Christo cruciatur, in cuius animo nulla est ægritudo pestilens, nulla tetra & perniciosa labes, sed Christi gratia, & securitas placidissima. Hic est vir ille, qui ædificauit domum suam supra petram, & de quo loquitur Christus apud Matthæum, *& descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram.* Hic est ille, de quo ait Deus per prophetam: *Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.* Viri enim iusti & charitate præstantes afflictionibus exercentur, vt postea diuino gaudio fruantur. Ideò dicebat Dauid: *Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium.* Vbi vides ignem & aquam, hoc est, mundi afflictiones, esse viam ad æternas voluptates. Sic tamen velim existimes me non ita laudare afflictiones, quin intelligam multos in illis corruere. Vt enim in mari Rubro Hebrei fuerunt erepti, Ægyptij verò obruti & submersi: sic in afflictione, quæ est veluti mare Rubrum, quidam liberantur, quidam verò corruunt & franguntur. Fuit mare Rubrum aliis in gloriam, aliis in ignominiam: aliis aperuit iter ad terram promissionis, aliis verò in medijs fluctibus vitam eripuit. Et ita miseri perierunt suorum scelerum & facinorum debitas pœnas luentes. Contemplare & intentè considera vim afflictionis, & inuenies eam esse cum mari Rubro meritò comparatam. Sed ab ea ait hoc in loco Deus per Esaiam se esse suos liberaturum. Nam per aquas & flumina, ignem & flammam, intelligit afflictionem. E F

Matt. 7. Psal. 90. Psal. 65. Simile.

f *Dedi propitiationem tuam Aegyptum, Aethiopiam & Saba pro te.*] Quando Hierosolyma fuit seruata, & à Sennacheribo erepta, fuerunt captæ hæ prouinciæ, quas hic numerat Propheta. Ideò ait Deus: Ego vt te seruarem, volui vt hæ Gentes punirentur. Similis locus est in Prouerbiis c. 11. vbi ita scriptum est: *Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo.* Vel sic: Ego ô Ecclesia mea in propitiationem tuam,

vt tibi

A vt tibi ſim propitius, pro infidelibus Iudæis dabo tibi alias nationes, nempe Ægyptum, Aethiopiam, & Saba & ex omnibus denique mundi partibus multi ad te confluent & conuenient. Septnaginta habent: *Feci commutationem tuam Aegyptum.* Et eſt ſenſus: Ego ô popule Iudaice infidelis, dedi pro te Eccleſiæ meæ Ægyptios, Æthiopes, & Sabæos. Eſt enim monumentis mandatum, has nationes ſtatim poſt Chriſti paſſionem Matthæi & Marci prædicatione fuiſſe ad fidem conuerſas.

g *Ab Oriente adducam ſemen tuum, & ab Occidente, &c.*) Hunc locum afferunt Iudæi ad probandũ Chriſtum ſaluatorem noſtrum non eſſe Meſſiam, quoniá eoſdem per mundum diſperſos in promiſſionis terrá non congregauit. Aiunt enim Meſſiam Hebręos omnes per vniuerſum orbem terrarum diuiſos eſſe Hieroſolymam reducturum, quos hîc ſemen ſuum & filios appellat. Nec vident cæci homines ex hoc capite ſuum errorem & pertinaciam conuinci, cùm apertè de Gentibus, quæ erant ad Chriſtum conuertendæ loquatur, non ſolùm autem de Iudæis, vt ipſi exiſtimant. Nam ſtatim ait Deus: *Et omnem qui inuocat nomen meum:* qui *omnem* dicit, neminem excludit. Et paulò pòſt: *Omnes*, inquit, *Gentes congregatæ ſunt ſimul.* Nónne vides planè ô Hebręe tuam cæcitatem? Perſpicuè indicat Deus ſe in hoc capite de fidelium ómnium multitudine tractare, ſiue ſint Gentes, ſiue Iudæi. Eos omnes filios appellat, quos ſuo ſanguine generauit,
B de qua generatione ait alio in loco Eſaias: *Generationem eius quis enarrabit?* Et paulò pòſt: *Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuũ.* Ideò ait diuus noſter Ioannes: *Quotquot autem eum receperunt, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius.* Congregauit autem Chriſtus omnes fideles non localiter in vna prouincia, ſed in vnitate fidei. Ideò ipſe aiebat apud Matthæum cap. 8. *Dico autem vobis, quòd multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent*

Infrà 53

cum Abraham, Iſaac, & Iacob, in regno cælorum. Hos vocat filios, quos ait de longinquo, hoc eſt, de peccato, quo homines longè à Deo diſtant, eſſe ad gratiam ducendos. D

h *Educ foras populum cæcum, & oculos habentem.*) Foras, hoc eſt extra errorem. Omnes infideles cęcos vocat & ſurdos. Particula, *Educ*, refertur ad Chriſtum, quem pater alloquitur. Septuaginta habent: *Eduxi*, vt ſit vox ipſius Dei.

i *Omnes Gentes congregatæ ſunt ſimul, & collectæ ſunt tribus.*) Ex Gentibus & Iudæis fuit Chriſti Eccleſia congregata. Et cùm dicit, omnes Gentes, diſtributio eſt pro generibus ſingulorum non pro ſingulis generum.

k *Quis in vobis annuntiet iſtud?*) Nullus eſt inter vos ô Gentes, qui hoc poſſit enuntiare, & vobis priora dicere.

l *Dent teſtes eorum & iuſtificentur.*) Id eſt, Afferant Gẽtes teſtimonia, videamus verum idola ſua illis ventura prędixerint: & ſi hoc probauerint, iuſtificentur. At hoc oſtendere non poterunt. Ideò audiant me, & dicant vera eſſe, quæ ego dico.

m *Verè vos teſtes mei, dicit Dominus.*) Alloquitur Deus Prophetas & Apoſtolos. *Et ſeruus meus quem elegi*, id eſt, Eſaias.

n *Ante me non eſt formatus Deus.*) Oſtendit in Deo nec eſſe principium nec finem. E

o *Ego annuntiaui.*) Subaudi futura. Et ſaluaui. Id eſt, vos ab hoſtibus & mentis & corporis eripui. Et non fuit in vobis alienus: nimirum Deus.

p *Propter vos emiſi Babylonem.*) Id eſt, vt vos liberem à captiuitate, mittam Cyrum, qui Babylonem capiat, & vos in patriam veſtram reducat. Et detraham vectes vniuerſos, hoc eſt, aperiam ciuitatẽ, & detractis vectibus à portis ingredientur Perſæ. Et detraham à ciuitate Chaldæos, qui nauibus ſuis gloriari ſolebant.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XLIII.

1 Detraxi vectes vniuerſos.) *Pro vectibus in Hebraico eſt, בריחים, à verbo ברח barach, quod ſignificat claudere. Vnde בריח, quod eſt noſtrum nomen ſignificat vectem, quo oſtium clauditur. Quid autem ſit detrahere vectes vniuerſos, diximus in explanatione. Sed quoniam verbum hoc ברח barach ſignificat etiam fugere, verterunt Septuaginta:* Et ſuſ-
C citabo fugientes vniuerſos. *Et pro eo quod nos habemus,* & Chaldæos in nauibus ſuis gloriantes, *habent illi,* & Chaldæi in nauibus vincientur. *Vt ſit ſenſus: Ego propter vos ô Iudæi mittam Cyrum Babylonem, & omnes Babylonios excitabo, vt fugiant, Chaldæique erunt in ſuis nauibus vincti, vt ita captiui & ligati ad alias gentes transferantur. Cum hac Septuaginta interpretum tranſlatione videtur cohærere verſio Pagnini, quæ habet:* Et deſcendere faciam fugitiuos vniuerſos. *Alij vertunt:* Deſcendere faciam in nauibus omnes ipſos. *Et deriuant nomen hoc à verbo* רוח *ranach, quod ſignificat reſpirare: dicunt enim naues appellari* בריחים, *quòd vento ducantur. Ab hoc enim verbo deriuatur* רוח, *quod ſignificat ventum, & Spiritum.* F

Ego Dominus ſanctus veſter creans Iſrael Deus veſter. [a] Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam, & in aquis torrentibus ſemitam. Qui eduxit quadrigam & equum, agmen & robuſtum. Simul obdormierunt nec reſurgent, contriti ſunt quaſi lignum, & extincti ſunt.
2. Cor. 5. d
[b] Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio noua, & nũc orientur,
Apoc. 21. b
vtique cognoſcetis ea. Ponã in deſerto viam, & in inuio flumina. Et glorificabit me beſtia agri: dracones & ſtruthiones, quia dedi in deſerto aquas, & flumina in inuio, vt darem potum populo meo electo meo, [c] Populum iſtum formaui mihi, laudem meam narrabit. [d] Non me inuocaſti Iacob, nec laboraſti in me Iſrael. Non obtuliſti mihi arietem holocauſti tui, in victimis tuis non glorificaſti me. [e] Non te ſeruire feci in oblatione, neque laborem tibi præbui in thure. Non emiſti mihi argento calamum, & [f] & adipe victimarum tuarum nõ inebriaſti me. [f] Veruntamẽ ſeruire me feciſti in peccatis tuis, præbuiſti mihi laborem in iniquitatibus tuis. [g] Ego ſum, ego ſum ipſe, qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor. [h] Reduc me in memoriam, & iudicemur ſimul, narra ſi quid habes vt iuſtificeris. [i] Pater tuus primus peccauit, & [k] interpretes tui præuaricati ſunt in me. [k] Et contaminaui [l] principes ſanctos, [l] dedi ad internecionem Iacob, & Iſrael in blaſphemiam.

A a *Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam.*] Quasi dicat: Ne existimetis Deum hæc facere non posse. Nam Exod. 14. Iosue 3. ipse, qui hæc dixit, ille est, qui aperuit mare Rubrum, & Iordanem, vt vos liberaret in exitu ab Ægypto, & in ingressu terræ promissionis. Qui currus & equos, & omnem exercitum Pharaonis demersit in mare, vbi Ægyptij fuerunt obruti, & nunquàm ad æternam vitam resurgent. Ne intelligas Aegyptios non esse resurrecturos ad extremum iudicium. Nam, vt ait Apostolus, *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes* 1. Cor. 15. *immutabimur.* Sed quoniam qui in inferis cruciantur, nunquam consequentur vitam æternam, quæ est vera vita, ideò damnati non dicuntur resurgere. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in Psalmo: *ideò non resurgent impij in iudicio.* Vera enim resurrectio est à morte ad vitam.

b *Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini: Ecce ego facio noua.*] Sensus est: Etsi magna pro vobis feci temporibus præteritis, tamen multò maiora sum pro vobis facturus, quorum respectu ea, quæ præterita sunt, non debent in memoriam reuocari. Nam ponam in deserto mundi viam, hoc est, Christum. Et erunt gratiæ flumina; quæ, non corpora, vt anteà in deserto, sed animas abluant & reficiant. Et tunc videbitis admirabilia: nam bestiæ agri, dracones & struthiones, hoc est, variæ gentes, diuersis ritibus deditæ, quæ in deserto Gentilitatis habitabant, idolis ac su-B perstitionibus relictis me colent & laudibus efferent. Quid sit struthio diximus alibi. Colliges hinc neminem debere de misericordia diuina desperare quamuis instar belluæ vitam degat, quoniam potest eum Deus à feritate & scelere conuertere, eique gratiam & gloriam tribuere. Possunt hæc verba intelligi ad literam de abrogatione sacrificiorum & ceremoniarum legis veteris, & de institutione sacramentorum legis gratiæ: Et hæc est vera huius loci interpretatio. Lege diuinas literas, & videbis apertè esse hoc Ierem. 31. multis locis prædictum. Ierem. ita ait: *Ecce dies venient dicit Dominus, & feriam domui Israel & domui Iuda fœdus nouum: Non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris, in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti.* Et paulò post: *Hoc,* inquit, *erit pactum, quod feriam cum domo Israel. Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum.* Vide quàm apertè abrogationem veteris legis prædixerit, & noui Testamenti institutionem. Ita hunc locum interpretatur Apostolus in epistola ad Hebræos. Et quamuis illum Apostolus Hebr. 9. C non interpretatur, tamē ipse seipsum declarat. Et infert Apostolus: *Dicendo autem nouum*, subaudi Testamentum, *veterauit prius.* Et reuera hęc est Testamentorum lex, vt nouum destruat vetus. Hanc promissio-Baruch. 2. nem confirmauit Deus per Baruch Prophetam ita dicens: *Et statuam illis testamentum alterum sempiternum, vt sim illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum.* Et quoniam noua lex nouum populum constituit, nouos mores, nouos pontifices, nouas ceremonias, ideò dicit hoc in loco Deus: *Ecce ego facio noua.* Et capite secondo, & quinquagesimoquinto, & sexagesimoquinto, & aliis in locis, hanc noui Testamenti institutionem prædicit: Qua de re vide ea, quæ in sequentibus annotabimus.

c *Populum istum formaui mihi.*] Habes hîc apertum & perspicuum locum contra Iudæos, quos Deus reiicit ob eorum infidelitatem & contumaciam, & eorum abrogat sacrificia.

d *Non me inuocasti Iacob.*) Acsi diceret: Dracones, struthiones, & cæteræ feræ, me laudibus efferent, tu autem ô popule Iudaice, quem ego enutriui, & ad magnum vexi honorem, de meis laudibus conticescis, cæteris me inuocantibus, tu taces. D

e *Non te seruire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure.*] Sensus est: Nunquam te coegi, vt mihi offerres sacrificia, nec te fatigaui, vt mihi thus & thymiama incenderes. Non exegi à te vt argenti mihi emeres calamum, cuius odorifero fumo me delectares, nec vt mihi victimas offerres. Reiicitur sacrificium sine fide & charitate. Nam sacrificia veteris legis per se Deo non placebant, vt ipse ait in Psalmo 39. cum patre ita loquens: *Sacrificium & oblationem noluisti, aures autem perfecisti mihi. Holocaustum & pro peccato non postulasti, tunc dixi, ecce venio.* Quem locum diuus Paulus de Christo aper- Heb. 10. tè asserit esse intelligendum. Est enim Christus vera hostia, quæ delet nostra crimina. Et quoniam sacrificia legis peccata non delebant, venit Christus vt nostra scelera expiaret, & inueteratam maculam sanguine suo deleret. Nemo est in literis diuinis vel mediocriter versatus, qui non videat prædixisse Deum per diuinos suos vates esse legis sacrificia abroganda. Nam per Amos c. 5. ita ait: *Si obtuleritis mihi holocaustomata, & munera vestra non suscipiam.* Et per Oseam cap. 6. *Misericordiam volo, & non sacrificium.* Et per Danielem: *In dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium.* Lege totum illud caput, & videbis Danielem cap. 9. vaticinantem de morte Christi, & de cessatione legalium. Per Malach. c. 1. E iis verbis Deus Iudæos alloquitur: *Non est mihi voluntas in vobis, & munus non accipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis vsque ad occasum magnum est nomen meum in Gentibus, & in omni loco offertur nomini meo oblatio munda.* Non vult Deus vt offerantur illi hirci & boues, sed munda hostia & purissimum sacrificium, quod est Christus Deus noster, qui vt ait Esaias, *oblatus est quia ipse voluit, vt in ara crucis crimina nostra deleret,* in cuius memoriam quotidie in Ecclesia consecratur. Cùm Christo autem mortuo mortua fue- Infra 53. runt legis veteris sacrificia & ceremoniæ & iudicia. Quibus mortuis perspicuum est nouam illam legem succedere debere, de qua Ieremias & Baruch, quos paulò antè citaui, vaticinati fuerunt, quæ est Christi legislatoris nostri Euangelium. Hoc præuidens regius vates canebat: *Constitue Domine legislatorem super* Psal. 9. *eos, vt sciant gentes quoniam homines sunt.* Et in alio Psal. 83. Psalmo: *Etenim benedictionem dabit legislator.* Qua de re ea poteris videre, quæ 1. & 2. capite literis mandauimus.

f *Veruntamen seruire me fecisti in peccatis tuis.*] Sensus est: Sacrificia veteris legis non delebant peccata, ideò ego veni vt ea delerem. Peccata mundi in causa fuerunt, vt ego formam serui acciperem, ingentes labo- F res subirem, & meipsum immolarem.

g *Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me.*] Sensus est: Tu me seruire fecisti, & ego propter me, quia misericors sum, deleo peccata tua. Ideò diuus Ioannes dicebat de Christo: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.*

h *Reduc me in memoriam, & iudicemur simul.*) Sis me- Ioan. 1. mor mei, & vide habeásne aliquid contra me, & affer illud in medium: contendamus iudicio, & inter nos disceptemus. Vide Dei clementiam. Idem licet aliis verbis dicit per Michæam: *Popule meus quid feci tibi, aut* Mich. 6. *quid molestus fui tibi? Responde mihi.* Qua de re disseruimus capite quinto.

i *Pater tuus primus.*) Nempe Adam, peccauit, cùm funestum pomum comedit. Interpretes tui, nempe Moyses & Aaron. Quasi dicat; Non poteris mihi maiorum tuorum sanctitatem obiicere, cùm etiam ipsi peccauerint. Per interpretes poteris legis doctores intelligere.

k *Et contaminaui principes sanctos.*) Hoc est, cōtaminatos ostendi,

A ostendi, vel contaminari permisi Moysem & Aaroné. 1 *Dedi ad internecionem Iacob.* Id est, Occidi Hebręos in deserto ob eorum crimina, permisique vt probris afficerentur, & vt gentes in eos blasphemias iacerét. D Vel sic, *Dimisi eos*, vt in peccata mortifera & blasphemias inciderent.

ANNOTATIO.

1 Adipe victimarum tuarum non inebriasti me] *Septuaginta habent:* Nec adipé hostiarũ tuarum cõcupiui.
2 Intetpretes tui.] *In Hebraico est* מליציך *meli scecha. Pro quo Septuaginta verterunt:* Principes tui. *Quos secutus est posteà Pagninus. Potest verti:* Dulces tui. *Debent enim principes & præsules diuinam legem subditis interpretari, & dulcedinem quandam ac lenitatem cum castigatione miscere. Ob eam causam idem vocabulum & dulces & principes significat.*
3 Et contaminaui principes sanctos.] *In Hebræo est,* קדש *kodes, quod etiam significat sanctuarium. Ideò potest verti:* & contaminaui principes sanctuarij. *Acsi dicat: Ego ô Iudæi abijcei vestros sacerdotes, vestras ceremonias & oblationes. Pagninus pro* contaminaui *vertit*, occidam, *& rectè quidem. Potest etiam eccl. transferri:* & cessare faciam magistros sanctuarij. *Nomen enim* שר *sare, quod hic est, magistrum significat, vt Genesis c. 41.* Magister pincernarum. *Habes in hoc capite multa loca aduersus Iudæorum infidelium contumaciam. Septuaginta verò habent:* Cõtaminauerunt principes sancta mea. *Et vide quid sequatur:* Dedi ad internecionem Iacob, & Israel in blasphemiam. *Nam cum principes & præsules contaminant religionem, & in diuina lege violanda teter & nefandas concipiũt, quid sequitur, nisi populi pernicies, & certissima euersio atque confusio? Vt enim ex eclipsi & defectu solis magna mortalibus gignitur pernicies, sic ex principis & præsulis deprauatione magnum in subditis oritur excidium.* Simili.

Argumentum capitis XLIIII.

Facit Propheta Christum seruatorem nostrum loquentem, & Ecclesiam suam consolantem, inuehitur in idolorum cultores. Promittit liberationem à Babylonica captiuitate.

CAPVT XLIIII.

B ET [a] nunc audi Iacob serue meus, & Israel quem elegi. Hæc dicit Dominus faciens E
Iere.31. & [b] formans te, ab vtero auxiliator tuus. Noli timere serue meus Iacob, [c] & rectissi-
& 46.g. me quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, & flucta super aridam. [d] Ef-
fundam spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super stirpem
tuã, & germinabunt inter herbas, [e] quasi salices iuxta præterfluentes aquas. [f] Iste dicet, Do-
Sup.41.b. mini ego sum, & ille vocabit in nomine Iacob. Et hic scribet manu sua Domino, & in nomi-
Infrà 49. ne Israel assimilabitur. [g] Hæc dicit Dominus Deus Israel, & redemptor eius Dominus exer-
Apoc.1.d. & 18.c. cituum. Ego primus & ego nouissimus, & absq; me non est Deus. Quis similis mei? [h] Vocet
& annuntiet, & ordinem exponat mihi; Ex quo constitui mihi populum antiquum. Ventu-
ra & quæ futura sunt annuntiet eis. [i] Nolite timere neque conturbemini. Ex tunc audire
te feci, & annuntiaui. Vos estis testes mei. Nunquid est Deus absque me, & formator quem
ego non nouerim? [k] Plastæ idoli omnes nihil sunt, & amantissima eorum nõ proderũt eis. Ip-
Sap.14.a. si sunt testes eorum, quia non vident neque intelligunt, vt confundantur. [l] Quis formauit
Deum, & sculptile conflauit ad nihil vtile: Ecce omnes participes eius cõfundentur, fabri e-
nim sunt ex hominibus. [m] Cõuenient omnes, stabunt & pauebunt, & cõfundẽtur simul. [n] Fa-
ber ferrarius lima operatus est, in prunis & in malleis formauit illud, & operatus est in bra-
chio fortitudinis suæ. Esuriet & deficiet, non bibet aquam & lassescet. Artifex lignarius ex-
tẽdit normã, [o] formauit [p] illud in runcina. Fecit illud in angularibus, & in circino tornauit
illud, & fecit imaginẽ viri, quasi speciosum hominẽ habitantẽ in domo. Succidit cedros, tu-
C lit ilicem & quercum, quæ steterat inter ligna saltus. Plantauit pinum, quã pluuia nutriuit,
& facta est hominibus in focũ. Sumpsit ex eis, & calefactus est, & succẽdit, & coxit panes, de F
reliquo autem operatus est Deum, & adorauit, fecit sculptile, & curuatus est ante illud.

EXPLANATIO.

a *Et nunc audi Iacob serue meus? & Israel quem elegi.*) Vide quanta verborum lenitudine Deus Ecclesiam suã alloquatur. Acsi dicat: O Iacob secũdũ spiritum, ô Israel electe mi, hoc est, ô Ecclesia mea audi me, qui te creaui, & ad honorem dignitatisque amplitudinem euexi. Si tibi hostis aliquis loqueretur vt falleret, non deberes audire. At cùm ego sim Deus, qui in te summa cõtuli beneficia, debes me attẽtis auribus audire. (Mala.1.)
b *Formans te ab vtero.*] Videtur alludere ad id, quod ait Deus per Malachiam Prophetam, *Dilexi Iacob, Esau autem odio habui.* Qua de re diuus Paulus in epistola ad Romanos c. 9. ita ait: *Cum nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem propositum Dei maneret non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: Quia maior seruiet minori, sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*
c *Rectissime quem elegi.*] Rectissimam appellat Ecclesiã, quòd sit, vt ait Paulus, columna & firmamentum veritatis, & quòd in ea recto animo colatur Deus.
d *Effundam enim aquas super sitientem.*) Eos appellat Deus sitientes & aridos, quos ipse vocauit ad fidem, qui anteà erant sine gratia, & sine cognitione Euangelicæ doctrinæ, quibus aquas gratiæ & spiritualium donorum promittit.
e *Quasi salices iuxta prӕterfluentes aquas.*) Comparat viros iustos arboribus iuxta riuos aquarum plantatis. Nam vt aqua arborem nutrit & confirmat, eãque in sua viriditate conseruat, sic vir iustus satus ad excellentes aquæ diuinæ fluuios, rerúmque diuinarũ meditatione rigatus alitur ad æternitatem, nullàque aeris siccitate, nullo calamitatum ardore fidei viriditatem amittit: Eam ob causam in Psalmo 1. vbi vir Similitudo

A rectus & plus describitur, sic scriptum est: *Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum.* Contrà verò impius pulueri arido à vento proiecto in eodem Psalmo comparatur.

f *Iste dicet.*] Sensus est: Vbique erunt fideles, qui Christiano nomine glorientur, & Israelitas se esse dicent, etsi ex Gétibus nati sint. Est enim Christi Ecclesia Israel secundum spiritum. Quidam dicet se esse Christianum, alter fatebitur se esse de Ecclesia. Hic scribet manu sua Domino. Id est, profitebitur se esse Christianum, & in nomine Israel assimilabitur, hoc est, cognominabit se Israelitam secundum spiritum, id est, in Christum credentem.

g *Hæc dicit Dominus Deus Israel.*) Loquitur contra idolorum cultores, eos arguit, suámque ipsius potentiam ostendit.

h *Vocet & annuntiet.*) Si aliquod idolum Deus est clara voce dicat, & annuntiet ea, quæ præterierunt, narret mihi ordinatim ea, quæ facta fuerunt à mundi principio, ex quo constitui mihi popolum antiquum, hoc est Adamum & filios eius. Quidam per populum antiquum angelos intelligunt.

i *Nolite timere.*) Ne paueatis vos fideles mei, nulla vos teneat conturbatio. Nam ego sum qui hæc omnia nota vobis feci: & vos testes estis, & scitis me ea prædixisse.

k *Plastæ idoli omnes nihil sunt.*) Id est, fictores & formatores idolorum vani sunt, & nihil valent. Et amantissima eorum, hoc est, simulachra, quæ vnicè diligũt, non proderunt eis. D

B

l *Quis formauit Deum?*) Subaudi nisi demens aliquis, qui lignum & ferrum colit vt Deum. Non prohibet Deus pingere aut fabricare diuorum imagines ad rudes docendum, animíque deuotionem & pietatem excitandum: sed eas imagines adorare: illis latriæ cultum tribuere, eásque ad hunc finem efficere, est in diuinis literis prohibitum.

m *Conuenient omnes, stabũt & pauebunt, & cõfundẽtur simul.*) Omnes idolorũ fictores & artifices in vltimo iudicio erunt cõgregari, & timẽtes suã dãnationẽ erunt cõfusi. Vel loquitur de aduentu Christi, & tẽpore Euangelicæ prædicationis, quando idolorum cultores suam dementiam intelligentes confundebantur, & repudiatis idolis ad veritatem conuertebantur.

n *Faber ferrarius.*) Ad confusionem idololatrarũ prosequitur quomodo idola formentur. Et vt eorum ostendat vanitatem, eorúmque artificum vtilitatem, ait eos ipsos Deos, quos efficit faber ærarius, nõ posse reficere eum, nec dare ei potum, licet faber indigeat, esuriat, sitiat, & præ fame atque siti lassescat.

o *Formauit illud in runcina.*) Runcina est fabrile instrumentum ad leuiganda ligna. Apud Plinium est magna serra, qua arborũ moles secatur. Pro angularibus quidã vertit, *securibus*. Circinus est instrumentum quo circuli vertendo designantur. Appellatur à Lusitanis *compasso*. Vel capitur hic pro torno. E

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XLIIII.

1 Rectissime quem elegi) *Septuaginta habẽt:* Dilecte quem Israel elegi. *In Hebraico est* וישרוּן *vixurum, à verbo* ישר *iaxar, quod significat rectum esse. Sed Septuaginta intelligentes eos esse à Deo dilectos, qui recti sunt, & ad rectam rationis normam actiones suas dirigunt, pro rectissimo dilectum posuerunt. Ille autem est Deo odibilis qui spiritu curuo, obliquo & retorto ducitur. Ideò Dauid spiritum rectum in visceribus suis innouari à Deo vehementer petebat. Ille spiritus dicitur turuus, qui peccatorum pondere effrenatique appetitus tractu ac consensu deprimitur & inclinatur, & malitia regyratur & contorquetur. Ex quo fit, vt nihil rectè iudicet. Vt enim qui per scalam cocleæ ascendit, licet sit rectus, tamẽ quoniam per circuitum ambulat, videtur esse circumflexilis: sic quicquid intellectum contortum & regyratum ingreditur, licet sit rectum, iudicatur retortũ. Est enim spiritus scelerati & malitiosi hominis cochlea, quà nihil rectè potest ascendere. At vir rectus rectè iudicat & incedit, estque Deo dilectus. Vnde verbum hoc* ישר *iaxar, quod significat rectum esse, significat etiam placere. Ita capitur primi Regum capite* 18. Placuit sermo in oculis Dauid: *His rationibus adducti Septuaginta pro rectissimo dilectum verterunt.*

2 Formauit illud in runcina.) *Pro runcina est in Hebræo* שרד *sarad, quod nomen teste Reuchlino significat etiam cretam, hoc est, serram tenacem, qua vestes mundantur. Hac ratione ducti quidam verunt:* Designat illud rubrica, *hoc est filo rubrica aut creta infecto. Pro quo Pagninus dixit:* Formauit illud filo Phœniceo, *hoc est, purpurei coloris, quo fabri lignarij signant ligna incidenda.*

Medium [a] illius combussit igni, & de medio eius carnes comedit. Coxit pulmentum, & saturatus est, & calefactus est, & dixit: Vah calefactus sum, vidi focũ. Reliquũ autẽ eius Deũ fecit, & sculptile sibi. Curuatur ante illud, & adorat illud & obsecrat, dicens: Libera me quia F
C Deus meus es tu. Nescierunt neque intellexerunt. [b] Obliti enim sunt, ne videant oculi eorũ, & ne intelligant corde suo. Non recogitant in mente sua, neque cognoscunt, neque sentiũt vt dicant: Medietatem eius combussi igni, & coxi super carbones eius panes, coxi carnes & comedi, & de reliquo eius, idolum faciã. Ante truncũ ligni procidã. [1] Pars eius cinis est. Cor insipiens adorabit illud, & non liberabit animã suã, [c] nec dicet: fortè mẽdacium est in dextera mea. Memento horum Iacob & Israel, quoniam seruus meus es tu. Formaui te, seruus meus es tu Israel, [d] nõ obliuiscaris mei. Deleui vt nubẽ iniquitates tuas, & quasi nebulã peccata tua. [e] Reuertere ad me, quoniã redemi te. [f] Laudate cœli, quoniam misericordiam fecit Dominus, iubilate extrema terræ. Resonate montes laudationem, saltus & omne lignũ eius. Quoniam redemit Dominus Iacob, & Israel gloriabitur. Hæc dicit Dominus redẽptor tuus, & formator tuus ex vtero. Ego sum Dominus faciẽs omnia, [g] extendens cœlos solus, stabiliens terram, & nullus mecum. Irrita faciens signa diuinorum, & ariolos in furorẽ vertens, [h] conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens, [i] suscitans verbum serui sui, & consilium nuntiorũ suorum complens. [k] Qui dico Ierusalẽ, habitaberis, & ciuitates Iudæ ædificabimini, & deserta eius suscitabo. [l] Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam. [m] Qui dico Cyro, pastor meus es, & omnem volũtatem meam complebis. Qui dico Ierusalem, ædificaberis, & templo fundaberis.

a *Medium*

A a *Medium illius combussi.*] Irridet multis verbis idolorum artifices & cultores.

b *Oblitus sunt.*] Non à verbo obliuiscor, sed à verbo oblino. Quasi dicat, Sunt eorum oculi circumfœdati. Habent intellectum tenebris circunfusum.

c *Neque dicet, fortè mendacium est in dextera mea.*) Tam cæcus est idoli artifex, vt non cogitet, nec secum dicat, id quod efficit esse idolum, & mendacium, & meram vanitatem.

d *Non obliuiscaris mei.*] Exigit à nobis Deus, vt eum in animo teneamus, ne suorum erga nos beneficiorum memoriam vlla vnquam deleat obliuio. Cur excidit ex animo nostro eius memoria, qui nos non obliuiscitur? Quia ait per hunc eundem Prophetam: *Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filij vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui, ecce in manibus meis descripsi te.* (Infrà.49.) Id intelligens Dauid dicebat in Psalmo 118. *In æternum non obliuiscar iustificationes tuas.* (Psal 9.) Omnes qui Deum obliuiscuntur, in æternas tenebras relegantur. Ideò dicitur in Psalmo: *Conuertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliuiscuntur Deum.* Sed quoniam multi Deum obliuiscũtur, ait Deus per Ieremiam, capite secundo: *Populus meus oblitus est mei diebus innumeris.* Vult Deus vt eius (Simile.) mysteria cogitemus, & memoria sæpenumerò repetamus, vt ex hac meditatione fructum salutarem cõparemus. Vt enim medicæ potiones tum sanitatem

B conferunt, cùm in stomacho calore naturali digeruntur: sic diuina mysteria tum maximè medẽtur nostris animis, cum in ipsis meditationis ac memoriæ calore veluti concoquuntur.

e *Reuertere ad me, quoniam redemi te.*) Quoniam ego sum Deus delens iniquitates tuas, & teipsum redimens, reuertere ad me, falsósque deos derelinque, quoniam vnus est tantùm Deus. Summa totius huius capitis est ostendere vnicum esse Deum. Sunt quæ- (Simile.) dam specula tali artificio fabricata, vt vnius tantùm rei multas imagines repræsentent. Talis erat Gentilium opinio & secta, qui cùm vnus tantùm sit Deus, multos ac varios Deos esse dicebant: nostra autem fides est verum ac fidele speculum, quę proprium Deum vnicum & verum ostendit, trinum in personis, vnum in essentia. Si Gentium Philosophi & Poëtæ hoc speculum haberent, nunquam multos esse (Co.13.) Deos affirmarent. *Videmus nunc per speculum in ænigmate*, ait Apostolus, *tunc autem facie ad faciem.* Ait igitur Christus: Cur ô homo me dereliquisti? cur à me animum alienasti? Si vis viuere, ego sum vita: si comedere, ego sum cibus: si bonum, ego sum summum bonum. Reuertere igitur ad me, quoniam te redemi,

C quoniam te summo precio comparaui, quoniam pro te alapas, flagella, acerbissimos cruciatus tuli, quoniam pro te vitam fudi, & me in ara crucis hostiam deuoui. Cur igitur me fugis? cur ad me non reuerteris? Vide Christi Dei nostri immensam pietatem & infinitam charitatis abundantiam. Hic locus docet apertissimè falsum esse semper in homine esse & manere peccatum etiam post baptismum, cum hîc Deus dicat: *Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua.*

f *Laudate cæli.*] Meminit Propheta redemptionis humanæ per Christum, nunc ob tam insigne & admirabile beneficium inuitat creatura ad Dei laudem, & gratiarum actionem concinendam. D

g *Extendens cælos solus.*] Ex hoc loco colligunt nonnulli, Angelos non fuisse creatos antequam cœlum & terra crearentur. Sed ego non video quonam modo colligatur. Imò Gregorius Nazianzenus & diuus Hieronymus asserunt Angelos fuisse creatos ante mundi creationem, quam Moyses literis mandauit. Alij aliter sentiunt. Quænam autem harum duarum opinionum sit vera, ego me ingenuè fateor ignorare.

h *Conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens.*] Facio vt sapientes mundi suis consiliis frustrentur, eorúmque scientia in stultitiam vertatur. Ostendit Deus potentiam suam, & nullam esse sine eo veram sapientiam. Id quod diuus Paulus apertè asserit in epistola prima ad Corinth. c.1. & 3. Qua de re ea poteris videre, quę suprà annotauimus cap.5. & cap.4.

i *Suscitans verbum serui sui.*] Bona quæ Propheta, & quilibet seruus Dei loquitur, Deus ea inspirat. Quasi dicat: Deus sapientiam mundi stultam facit, & suos seruos veram sapientiam docet. Et consilia atque vaticinia suorum nuntiorum, hoc est, suorum prophetarum complet & perficit.

k *Qui dico, Ierusalem habitaberis.*] Quando Esaias hæc literis mandauit, nondum Hierosolyma erat euersa à Babyloniis. Et iam prædicebat eam esse reædificandam, quoniam præsciebat eam esse euertendam. E

l *Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam.*] Sensus est: Ego sum ille, qui dico mari vt arescat, & qui sum eius flumina siccaturus. Nomine profundi siue maris intelligitur Babylõ, quæ ita dicta est, quòd abundaret aquis, & in valle sita esset, aut certè propter eius magnitudinem, vt alibi annotauimus. Per flumina Babylonis, mundi opes, & deliciæ significantur, quæ instar fluminum mouentur & fluunt, nec in eodem statu permanent, donec in mari mortis finiãtur. Nos autem iuxta hæc flumina non gestiamus lætitia & falso gaudio, sed recordatione cælestis Sionis vim lachrymarũ fundamus. His verbis prędicit Propheta euersionem Babylonis per Cyrum, eiúsque opum & imperij naufragium. Ideò subdit: *Qui dico Cyro: pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis.* (1.Esdra.) Acsi dicat: Ego sum Deus qui inspiro Cyro regi Persarum, vt Babylonem euertat, & Hebræos in patriam suam liberos mittat. Hęc omnia impleta esse liber Esdræ testatur. Huius Cyri meminit Xenophon, Herodotus, Iustinus, & alij antiqui historiographi. Eũ vocat hoc in loco Deus pastorem suum, quoniam Israelitas congregauit, & in patriam suam honorificè reduxit. Ille namque potest pastor appellari, non qui subditos dispergit, sed qui eos congregat, & in patriam suam, cœlestem Hierosolymam ducit: qui eos non Babylonis, sed Sionis facit esse cultores, non in ima confusione, sed in alta specula habitantes. F

ANNOTATIO.

1 Pars eius cinis est.) *Potest etiam verti*: Pascit cinerem. *Et ita vertit Pagninus. Acsi diceret, Qui conflat idolum, frustra laborat. Illi cinerem pascunt, qui rem inanem & inutilem moliuntur, in eámque studium & operam conferũt. A quibus natum est id, quod iam tritum est vetustate Prouerbium, Arenæ semina mandant.*

2 Qui dico Cyro: pastor meus est.) *In Hebraico est, Qui dico Cyro* רעי *roi, à verbo* רעה *raah, quod significat pascere, vt Esaiæ quinto:* Et pascentur agni iuxta ordinem suum. *Vnde in Psalmo vigesimosecundo*: Dominus regit me, & nihil mihi deerit, *potest rectissimè verti*: Dominus pascit me, & nihil mihi deerit. In loco pascuæ

A ibi me collocauit. *Diuus Hieronymus transtulit*: Dominus pastor meus, &c. *Cum autem hoc sit perspicuum, mirandum videtur cur Septuaginta nullam hoc in loco pascendi nec pastoris mentionem fecerint. Ita enim habent*: Qui dico Cyro vt sapiat. *Sed existimo eos hoc ex industria & nõ sine mysterio fecisse. Quoniam qui pastor est, sapiens esse debet. Ideò Deus per Oseam Prophetam c. 4. ita ait*: Quia tu scientiã repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi. *Numerat eodem capite Deus mundi ægritudines, & inter eas ponit ignorantiam sacerdotum & pastorum. Hæc est* D *magna & periculosa phrenesis, & mortifera ægritudo. Quonam enim modo alios leuabit, qui iacet in erroribus prostratus? Qui fieri potest vt alios illuminet, qui est cæcis tenebris circumfusus? Quomodo erunt riui puri, si fons est tetra spurcitia & pestilente veneno coinquinatus? Sed de iis hactenus quoniam satis explanatum esse à me arbitror aliis in locis huius operis, quàm sit pastoribus necessaria scientia, & diuinarum literarum cognitio.*

Argumentum capitis XLV.

Prædicit Esaias liberationem Iudęorum à Babylonica captiuitate per Cyrum regem Persarum. Et assumpta occasione aperit mysterium liberationis humanę a peccato per Christum Deum nostrum.

CAPVT XLV.

HÆc [a] dicit Dominus [1] Christo meo Cyro, [b] cuius apprehendi dexterã, vt subiiciã ante faciem eius Gentes, & dorsa regum vertam. Et aperiam coram eo ianuas, & portæ non claudentur. Ego ante te ibo, & gloriosos terrę humiliabo. Portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam. [c] Et dabo tibi thesauros abscõditos, & arcana secretorum, vt scias quia ego Dominus, [d] qui voco nomen tuum Deus Israel, propter seruum meum Iacob, & Israel electum meum. [e] Et vocaui te nomine tuo, [2] assimilaui te, & non cognouisti me, Ego Dominus, & non est amplius. Extra me non est Deus. [f] Accinxi te, & non cognouisti me, [g] vt sciant hi qui ab ortu solis, & qui ab occidente, quoniã absque me non est Deus. Ego Dominus, & non est alter, [h] formans lucem & creans tenebras, faciens pacem & creans malum. Ego Dominus faciens omnia hæc, [i] Rorate cœli desuper, & nubes pluãt iustum, aperiatur terra & germinet saluatorẽ. [k] Et iustitia oriatur simul. Ego [l] Dominus creaui eum. E
B
Rom. 9.d [m] Væ qui contradicit factori suo, [n] testa [3] de Samiis terræ. Nunquid dicit lutum figu-
Iere. 18.a. lo suo, quid facis? & opus tuum absque manibus est. [o] Væ qui dicit patri, quid generas? & mulieri, quid parturis? Hæc dicit Dominus sanctus Israel, plastes eius. [p] Ventura interrogate me super filios meos, & super opus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, & hominẽ super eam creaui. Ego & manus meæ tetenderunt cœlos, [q] & omni [4] militię eorum mandaui. [s] Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam. Ipse ædificabit ciuitatem meam, & captiuitatem meam dimittet non in precio neque in muneribus, dicit Dominus Deus exercituum.

EXPLANATIO.

a *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro.*) Volens Deus Babyloniam euertere ob eius superbiam, intemperãtiam, effrenatas cupiditates, cæteráque vitia, & Hebræos, qui ibi captiui detinebantur liberare, & in pristinam dignitatem reducere, euexit Cyrum ad regiã dignitatem, vt eo ministro compleret suum consiliũ, quo Hierosolyma esset restaurata, & templum ad pristinum statum restitutum. Et quoniam solebant Iudæi reges suos vngere, & hæc vnctio erat apud eos insigne regiæ dignitatis, quemadmodum apud nos
C sceptrum, & diadema seu corona, ideò Deus hoc in loco appellat Cyrum Christum, hoc est, vnctũ, & appellat eum suum, quoniam ipse eũ extulit, & ad hunc effectum eum ad regiam dignitatem perduxit.

b *Cuius apprehendi dexteram.*) Pręteritum pro futuro. Nam inter hanc Esaiæ vaticinationem & ortum Cyri multi anni interfluxerunt. Est igitur sensus. Ego eũ adiuuabo, vt vincat Gentes & reges. Lege historias Græcorum & Latinorum, & inuenies impletam fuisse hanc vaticinationem.

c *Dabo tibi thesauros absconditos.*) Faciam vt potiaris thesauris in vrbibus, quas tuo imperio subieceris, absconditis. Et arcana secretorum, hoc est, ea, quæ in secretis locis abstrusa sunt. Hoc refertur ad eos thesauros, quos victi fugientes abscondebant, ne à Cyro inuenirentur. Testantur historiæ Cyrum potitum fuisse thesauris Crœsi regis magni, & diuitiis affluentis, ad quos fortasse hæc referuntur. Lege Herodotum lib. 1. suæ historiæ.

d *Qui voco nomen tuum.*) Subaudi, priusquam nascaris. Narrat Iosephus libr. 11. Antiquitatum legisse Cyrum prophetiam hanc, vbi suum nomen multis annis antequàm nasceretur, à Prophera prædictum vidit, & eam ob causam Iudæos quasi Dei familiares amore prosecutum fuisse.

e *Vocaui te nomine tuo.*) Ostendit velle me tibi fauere. Assimilaui te nonnullis seruis meis, quos priusquam nascerentur nominaui. Vel assimilaui te, hoc est, cognominaui te. Non solùm te vocaui Cyrum, sed etiã regem, antequam esses editus in lucem. Tu autem non cognouisti me: quin potius, idola coluisti. F

f *Accinxi te.*) Id est, dedi tibi fortitudinem, vt magna & excelsa tibi proponeres.

g *Vt sciant hi qui.*) In Esdræ volumine scriptum legimus scripsisse Cyrum ad regna sua, Deũ Israelis esse Deum cœli. Et ob restaurationem Hebræorum fuit Deus multis Gentibus notus. 1. Esd. 1.

h *Formans lucem.*] Sensus est; Ego, ait Deus, sum ille, qui facio diem & noctem, pacem & bellum: Poteris per diem prosperitatem intelligere, per noctem verò aduersitatem. Sed aduerte. Non dicit, faciẽs pacẽ & creãs bellum, *sed faciens pacem & creans malũ*. Bellũ appellat malum. Quid enim melius dulci pace? quid peius crudeli bello? Dicitur autem Deus creare malum, quia permittit illud fieri, non quòd Deus malũm culpę efficiat. Dicitur tamen facere malũ pœnæ, quòd puniat delinquẽtes. Sic intelligitur id, quod ait Amos 3.
Amos propheta, *Si erit malum in ciuitate quod Deus non fecerit?* Ait igitur Deus: Ego, qui Iudæos afflixi, eos recreabo, & ad antiquum decus restituam. Fuerunt in tenebris, nunc erunt in luce. Oppressi sunt bello, nũc delectabuntur pace.

i *Rorate*

A i *Roratecæli.*) Prædicebat diuinus vates venturum
esse Cyrum, qui Babylonios propter eorum scelera, &
in omni vitiorum genere effrenatam immanitatem
& superbiã euerteret, & oppressos ab illis Israelitas,
atque ab importuno tyranno exagitatos eriperet, at-
que ad patriam reduceret, ex qua fuerant pulsi &
egressi magnis tempestatibus iactari, & à Babyloniis
in miseram seruitutem adducti, propter eorum de-
prauatos mores & neglectam pietatem. Cùm enim
Deum, qui in eos summa & innumerabilia beneficia
contulerat, colere deberent, eo derelicto in rebus
humanis spem posuerunt rerum suarum, suámque ip-
sorum dignitatem, & nominis amplitudinem & splẽ-
dorem maculare voluerũt. At misertus eorum Deus
voluit eos per Cyrum regem Persarum ad pristinam
dignitatem reuocare. Cùm autem diuinus vates lo-
queretur de Cyro liberatore, eleuatus est spiritu, &
vidit mentis oculis alium liberatorem, qui multò il-
lustrior & excellentior venturus erat, cuius vmbram
in Cyro contemplabatur. Et de terreno, de quo va-
ticinabatur, se transfert ad cœlestem, ad filium Dei
vnigenitum, qui sumpta humana carne ex sacratissi-
mo admirandæ virginis vtero nasceretur, & genus
B humanum propter peccatum à cœlesti Hierosolyma
pulsum, & in regione Babylonica, hoc est in mundi
huius confusione constitutum eriperet, eiúsque res
afflictas & iacentes erigeret, illúdque ad æternam
Hierosolymam veram promissionis patriã reuocaret.
Cùm igitur Propheta hęc animo conspiceret, has vo-
ces emisit: *Rorate cæli desuper, & nubes pluant iustum,
aperiatur terra, & germinet saluatorem.* Acsi diceret: Ar-
denter desidero huius diuini seruatoris aduentum.
Ideò emittite vos ô cœli rorem illum qui terram præ
nimia siccitate sterilem humectet, & frugiferam red-
dat. Veniat iam Christus, qui terram infœcundam,
qui peccatores sine virtute nullum fructum pietatis
ac religionis ferentes fœcundet. Et nubes pluant iu-
stum, nimirum illum, qui homines iustificet: Hic est
iustus ille, de quo alio in loco per hunc eundem Pro-
Infrà 53. phetam ait Deus: *In scientia sua iustificabit ipse iustus ser-
uos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit.* De quo
1.Cor.1. ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios: *Factus
est nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio.
Pluant igitur nubes iustum, & aperiatur terra, & germinet
saluatorem.* Terra illa sanctissima Maria semper virgo
aperiatur aratro Spiritus sancti. Consentiat & dicat
Gabrieli angelo: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum
C verbum tuum*, & sic germinet & pariat saluatorem
Christum verum Deum & verum hominem. Osten-
dunt hæc verba quanto desiderio aduentus Christi
flagraret Esaias. Lege diuinas literas, & videbis quàm
ardentibus suspiriis ab imo pectore eductis petebant
antiqui patres aduentum Christi saluatoris nostri, in
quo omnis eorum spes erat constituta. Apud hunc
eundem prophetam dicebãt: *Vtinam dirumperes cælos,
Infrà 64. & descenderes.* Et Dauid, *Ostende*, inquit, *nobis Domine
misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis.* Et eius fi-
Psal. 84. lius Salomon in Canticis facit congregationem fide-
Cant. 1. lium loquentem, & iis verbis Christi aduentum desi-
derantem: *Osculetur me osculo oris sui.* Id quidem est,
Luc. 10. quod dicebat Christus discipulis suis: *Dico enim vobis
quod multi prophetæ & reges voluerunt videre, quæ vos vi-
detis, & non viderunt: & audire, quæ auditis, & non au-
dierunt.* Erat priùs ventura illustrissima illa virgo sum-
mis laudibus efferenda, quæ vniuersi creatorem &
conseruatorem mundum pugillo continentem mi-
rabiliter conciperet, & pareret, suísque brachiis
amplecteretur. Vnicornis est animal admirabile, q
cornu suo aquas veneno contaminatas attingens sa-
lubres reddit, & valet ad diuersa morborum genera
depellenda. Narrántque authores congregari multos
venatores ad vnicornem capiendum, qui eum clamo- D
ribus obtundunt: at non posse capi nisi quædam pul-
chra virgo sedeat in campo, ad quã vnicornis veniat,
in cuius sinu quiescat, & ita capiatur. Christus est cœ-
lestis vnicornis, iuxta id quod dicitur in Psalmo. *Et di-
lectus quemadmodum filius vnicornis.* quem locum diuus Psal. 28.
Augustinus de Christo interpretatur. Et Origenes in
commẽtariis in librum Numerorum per vnicornem
Christum intelligit, quemadmodum etiam per leo-
nem, agnum, & ouem, significatur. Est igitur Christus
ille diuinus vnicornis, qui cornu suæ potentiæ vene-
num depellit, qui morbis animi medetur, in quo ha-
bemus promptum & salutare remedium ad ægritudi-
nes omnes curandas. Venatores fuerunt viri illi illu-
stres veteris Testamenti, qui ad eum clamabant vt
veniret. Quemadmodum facit hoc in loco Esaias. At
non sat erat eos vociferari, & ad cœlum ex inflamma-
to pectore ardentes voces emittere, sed ventura erat
pulchra illa virgo sanctissima Maria hominum gene-
ris reparatrix, in cuius vtero filius Dei summus ille
vnicornis reclinaretur. Hæc est terra illa sacratissima
de qua dicitur in Psalm. *Et terra nostra dabit fructum* Psal. 84.
suum. Et de qua hoc in loco ait Esaias: *Aperiatur terra,
& germinet saluatorem.* E
k *Et iustitia oriatur.*) Sensus est: Oriatur iustus, & sta-
tim pariter oriatur hominum iustificatio. Natus
Christus cœpit statim homines iustificare. Et confe-
stim adduxit pastores ad præsepium, & mages ab O-
riente, qui eum adorarent, eique munera offerrent.
l *Ego Dominus.*) Ostendit Deus his verbis Christum
concipiendum de Spiritu sancto absque opera viri.
Ponitur præteritum pro futuro more prophetico.
Quasi dicat cœlestis pater: Ego Dominus creaturus
sum mundi seruatorem. Loquitur de Christo secun-
dum humanitatem. Nam secundum diuinitatem fi-
lius à patre est, non factus nec creatus, sed genitus.
Et quanquam sit minor patre secundum humanita-
tem, est tamen æqualis illi, secundum diuinitatem.
Hic igitur qui conceptus est de Spiritu sancto, & na-
tus de Maria semper virgine, fuit in illo lapide adum-
bratus, qui, vt est apud Danielem, abscissus est de Dan. 2.
monte sine manibus, de quo hîc ait Deus: *Ego Dominus
creaui eum.*
m *Væ qui contradicit factori suo.*) Postquam Propheta
clamauit, & ardens desiderium aperuit, quo aduen-
tus Christi tenebatur, eos arguit, qui factis Dei offen-
duntur, & cum eo contendunt, diuinam prouiden-
tiam calumniantes, eisque æternam damnationem F
minatus.
n *Testa de Samiis terræ.*) Alludit ad vasa Samia à Sa-
mo insula dicta. Nonius inquit Samium esse testam.
Aspicis quàm fragilis & imbecillus sit homo, qui te-
stæ figuli comparetur. Vnde Ieremias ait: *Ecce sicut* Ierem. 18.
lutum in manu figuli, sic vos domus Israel in manu mea. Et Psal. 2.
Dauid: *Tanquam vas figuli confringes eos.* Et Apostolus 2.Cor. 4.
scribens ad Corinthios: *Habemus thesaurum istum in
vasis fictilibus.* Ait ergo Propheta: *Nunquid dicit lutum
figulo suo: Quid facis?* Quasi dicat, non. *Et opus tuum
absque manibus est*, hoc est non dicit opus esse absque
manibus factum, nec insurgit in artificem. Cur tu
igitur homo contendis cum Deo, qui te fecit, illique
contradicis?
o *Væ qui dicit patri.*) Si filius non debet dicere patri
aut matri, Cur me genuisti, multò minus vilis creatu-
ra summo creatori.
p *Ventura interrogate me super filios meos.*) Quærite à
Prophetis meis ea, quæ ventura sunt Israelitis filiis
meis. *Et super opus manuum mearum mandate mihi*, hoc
est, præcipite Prophetis meis, vt vobis ea, quæ ego
feci, annuntient. Cùm igitur ego per viros sanctos
vobis dicam ea, quæ præterierunt, & ea, quæ futura

A sunt, quod idola facere non possunt, quare mihi contradicitis, illis autem acquiescitis?

q *Et omni militiæ eorum mandaui.*) Ego sum qui impero cœlorum exercitui. Per militiam cœli poteris intelligere angelos, vel sydera, vt sit sensus: Ego sum syderum moderator & rector, mihi obediunt. Ego illis præcipio, vt orbes suos, circulósque conficiant celeritate mirabili, & suos certos & æquales motus immutabili constantia conseruent. Vel sic: Ego sum ille, qui stellas omnes feci, iussi enim, & factæ sunt. Qui igitur cœlos feci, & stellas in illis miro ordine collocaui, cur non potero creare Cyrum, qui Babylonem euertat, & voluntatem meam adimpleat? Vel sic, & melius: Ego qui mundum creare potui, potero eum etiam redimere. Ideò nemo existimet impossibile me mittere filium meum, qui mundi confusionem euertat, & homines ad cœlestem Hierosolymam reducat.

r *Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam.*) Dixerat fore, vt Cyrus euerteret Babylonem & Hebræos captiuos in libertatem vindicaret. Nunc aliis verbis hoc significat. Ait igitur Deus. *Ego suscitaui eum*, nimirum Cyrum ad iustitiam. Et omnes eius vias planas faciam & expeditas. Hic ædificabit mihi

B Hierosolymam, & populum meum captiuum in patriam liberum mittet. Hoc autem faciet ille nullis muneribus adductus, sed quia ego hoc illi inspirabo. Hæc quæ aliquo modo ad Cyrum possunt referri, multò meliùs & clariùs ad Christum referuntur, qui captiuos celerúmque vinculis ligatos liberauit, & Hierosolymam militantem, hoc est Ecclesiam super firmam petram construxit: qui Babylonem eiúsque tyrannum, hoc est, mundum & diabolum vicit, & de morte triumphauit. Hæc intuebatur Propheta, cùm hæc diceret, & hæc præcipuè intendebat. Nam si attentiùs volueris considerare, videbis hæc non Cyro, sed Christo apertissimè conuenire. Quonam modo enim fieri potest vt Cyrus sit iustus ille, de quo hic vaticinatur Esaias, quando dicit ex persona Dei: *Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam*, cùm ipse non fuerit iustus, nec omnes eius viæ directæ?

Quanquam in Hebræos magna contulerit beneficia, D ob quæ non solùm in diuinis literis commendatur, sed in humanis à Gentilibus, à quibus tandiu laudabitur, quandiu veterum annalium monimenta permanebunt: tamen ad extremum vertit omnia. quoniam fuit in Deum impius, & in homines crudelis & iniuriosus, incidens in imperiorum inanísq; gloriæ cupiditatē. Et eā ob causam fuit miserè in bello quod iniustè parauerat, extinctus, cui quidem ad summam sed inanem & falsam mundi gloriam florescenti ferro erepta vita est. Est ad maiorem eius ignominiam non fuit occisus ab aliquo viro fortitudine præstante, sed à quadam muliere Scytharum regina, quæ Tomyris appellabatur. Et ferunt fuisse eius caput in vtrem pleuum humano sanguine proiectum, eíq; reginam dixisse: Imple te sanguine sitibundum caput. Diodorus & Trogus & alij hanc Tomyridem Scytharum reginā dicunt fuisse. At Herodotus Massagetarum reginam eam appellat, ait tamen esse nonnullos asserentes Massagetas esse quandam Scythicam nationem. Hic aspicis quàm malè mundus respondeat hominū spei & desiderio. Volebat Cyrus alteram Babylonis turrim construere, hoc est, mundi gloriam comparare, Simile. eámque in sublime efferre: sed confusæ sunt linguæ. Nam quando à mundo vnum petebat, alterum mundus illi dabat. E Petebat gloriam, & mundus porrexit illi infamiam: petebat vitam, & tulit mortem. Et ita cecidit ædificium contra cœlum erectum & constructum. Tales sunt omnes, qui honores & dignitates iniustè quærunt. Nam ea, quæ hoc modo consequuntur, posteà ignominiosè amittunt. Sunt enim mundi status veluti puerorum ludus. Vt enim pueri constituunt regem, cui obediunt, sed finito ludo eum irrident, & alapis petunt, sic mundus multos eleuat ad Simile. honores & dignitates, sed sublatis illis eos miserè deprimit, nullum illis vestigiū pristinæ gloriæ relinquēs. Et ita obscuratur mundi gloria, & in ignominiam cōuertitur. quod Cyro accidit ob eius superbiā & immanitatē. Ex quo apparet hæc non de eo, sed de Christo Deo nostro intelligi, quæ hoc in loco Esaias noster literis mandauit, vt paulò pòst clarius innotescet.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XLV.

C

1 Christo meo Cyro.) *In Hebræo est* למשיחו לכורש *limschicho le-Corex. Et potest verti, Meßiæ suo Cyro. Verbum* משח *significat vngere, vt Esaiæ 61.* Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me. *Vnde* משיח *significat vnctum, quem Græci appellant Christum* χρίσις *enim* Infrà 61. *vnctionem significat. Igitur Christus, Meßias, vnctus,* 1. Reg. 6. *Idem sunt. Quo vocabulo reges nominantur, quoniam vn-* 1 Reg 14 *gi solebant, vt capite sexto libri primi Regum, & aliis in locis ostenditur. Ideò Saul Christus vocatur libro primo Regum cap. 24. & aliis in locis, quemadmodum Cyrus hoc in loco.*

2 Assimilaui te.) *In Hebræo est* אכנך *achanneca, à verbo* כנה *chanah, quod significat etiam nominare. Ob eam causam* F *vertit Pagninus:* Et cognominaui te.

3 Testa de Samiis terræ.) *Pro testa & Samiis in Hebræo est vnum atque idem vocabulum nempe* חרש *cheres. Ideò potest hoc ita verti:* Testa cum testis terræ, *vt sit sensus: Qui testa est, vt aliæ testæ terræ, audet cum opifice suo disceptare.*

4 Omni militiæ eorum mādaui.) *Militia aliquando pro cælorum sideribus accipitur, vt alibi ostendimus. Hac ratione adducti Septuaginta verterunt:* Omnibus stellis mādaui.

Hæc dicit [a] Dominus: Labor Ægypti & negotiatio Æthiopiæ, & Sabaim viri sublimes ad te transibunt, & tui erunt. Post te ambulabunt, vincti manicis pergent, & te adorabunt, teque deprecabuntur. [b] Tantùm in te est Deus, & non est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus, Deus Israel saluator. [c] Confusi sunt & erubuerunt omnes simul, abierunt in confusione [1] fabricatores errorum. Israel saluatus est in Domino salute æterna. Non confundemini, & non erubescetis vsque in seculum seculi quia hæc dicit Dominus creans cœlos. Ipse Deus formans terram & faciens eam, ipse plastes eius. Non in vanum creauit eam, vt habitaretur formauit eam. Ego Dominus & non est alius. [d] Non in abscōdito locutus sum, in loco terræ tenebroso. [e] Non dixi semini Iacob frustra, quærite me. Ego Dominus loquens iustitiam, annuntians recta. [f] Congregamini & venite, & accedite simul, qui saluati estis ex

Gentibus.

A Gentibus. g Nescierunt qui leuant lignum sculpturæ suæ, & rogant Deum non saluantem. A
Annuntiate & venite, & conciliamini simul. Quis auditum fecit hoc ab initio? Et tunc prædixi illud: Nunquid non ego Dominus? Et non est vltrà Deus absque me. Deus iustus & saluãs non est præter me. [h] Conuertimini ad me, & salui eritis omnes fines terræ, quia Ego Deus, & non est alius [i] In memetipsum iuraui: Egredietur de ore meo iustitiæ verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. [k] Ergo in Domino dicet: Meæ
Rom. 14. Philip. 2. sunt iustitiæ & imperium. [l] Ad eum venient, & confundentur omnes qui repugnant ei. [m] In Domino iustificabitur, & laudabitur omne semen Israel.

a *Hæc dicit Dominus: Labor Aegypti.*) Promittit Deus his verbis Cyro imperium Ægyptiorum, Æthiopum & Sabaitarum. Est autẽ Sabaim trans Æthiopiam. Sed hoc ad Christum potius refertur, qui cœlestis pater promittit has regiones, & per eas intelligit alias omnes, Euãgelium suscepturas, eiúsq; imperio subiiciendas. Id etiam dicit in Psalmo *Postula à me, & dabo*
Psal. 2. *tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Sed aduerte, & verba Prophetæ perpende. Poterat quidem dicere: Ægyptus & Æthiopia ad te venient, te adorabunt & deprecabuntur. Sed ait: *Labor Aegypti & negotiatio Aethiopiæ ad te transibunt.* Acsi dicat: Qui Ægypti laboribus fatigantur, & Æthiopiæ negotiationes exercent, ad te transibunt. Vt ostendat
B graue esse iugum diaboli, & eos, qui sub eo militãt, labore & negociatione opprimi & vexari. Sed repudiatis idolis & sceleribus ac superstitionibus relictis, labor peccatorum cõuertitur in illam requiem, de qua
Matt. 11. Christus ait: *Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos & inuenietis requiem animabus vestris, iugum enim meum suaue est, & onus meum leue.* Et negotiatio Æthiop. in negotiationẽ Hierosolymæ conuertitur, hoc est, mundi, humanarúmq; rerũ negotiatores ad animorũ, rerúmque cœlestium negotiationẽ se transferunt. Est enim omnis bonus Christianus negotiator, de quo Chri-
Matt. 13. stus ait apud Matthæum: *Simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas, inuenta autem vna preciosa margarita abiit, & vendidit omnia, quæ habuit,*
Luc. 19. *& emit eam.* Et apud Lucam: *Negotiamini dum venio.* Nõ igitur Christus à peccatoribus aufert officiũ, sed mutat materiam. qui erant sub iugo diaboli, sunt sub Christi iugo. Qui negotiabantur, non desinunt officium, sed mutant negotiationem. Mattheus negotiator erat rerum corporearum, at fecit eum Deus negotiatorem animorum. Diuus Petrus erat piscator piscium, sed fuit factus hominum piscator: non ei Christus abstulit officium, sed materiam mutauit.
C Magdalena non amisit officium amandi, sed amorem humanum in diuinum conuertit.

b *Tantùm in te est Deus, & non est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus.*) Hîc aspicis apertissimè Prophetam à Cyro liberatore terreno se transtulisse ad Christum liberatorem diuinum, quod anteà diceramus. Perspicuum est enim & clarius luce meridiana, hoc non de Cyro dici, sed de Christo. Ille est enim Deus, & absque eo non est deus, & Deus est in eo. Ipse enim ait apud Ioannem: *Non credis quia ego in patre, & pater*
Ioan. 14. *in me est? Verba, quæ ego loquor, à me ipso non loquor, pater autem in me manens ipse facit opera.* Et alio in loco, *Ego,* inquit, *& pater vnum sumus.* Sed vide quàm planè,
Ioan. 10. quàm apertè Esaias hoc in loco affirmet Christũ esse Deũ. *Verè,* inquit, *tu es Deus absconditus.* Poterat quidẽ dicere: Tu es Deus absconditus. Sed apposuit particulam affirmantem, *Verè,* vt dilucidè, firmiter & asseueranter Christi numen ostenderet. Appellatur autem Christus Deus abscõditus propter assumpti corporis sacramentum. Voluit enim Deus in humana forma delitescere & abscondi, vt corpore suo impetus sceleratorum hominum ferret, & morte sua nos è mortis vinculis liberaret. Hic est illa sapientia, de qua ait Apostolus: *Loquitur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est.* Hic est ille Dei Filius, de quo ait diuinus 1. Cor. 2.
psaltes in 9. Psalmi inscriptione: *Pro occultis filij.* Occultabatur enim diuinitas in humanitate. Hic est thesaurus ille abscõditus, de quo ipse ait apud Matthæum: *Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro.* Et de quo ait Abacuc Propheta: *Ibi,* nimirũ in cruce, *abscon-* Abac. 3.
dita est fortitudo eius. Et quoniã bonũ est cõmunicabile, vt ait Dionysius, sui ipsius diffusiuum, voluit summum bonum summè se hominibus communicare. Sumpsit nostram naturã, versatus est inter homines, mortuus est pro illis, & seipsum in admirabili Eucharistiæ sacramento nobis reliquit, vt semper nobiscum esset, & summè seipsum nobiscum communicaret. In illa hostia consecrata verè est Deus absconditus. Quæ poterat maior excogitari cõmunicatio? quod maius E
beneficium? quæ maior amoris abundãtia? Quod munus aut magnitudine admirabilius aut fructu salutarius, aut amplitudine magnificentius? Adoro te hostia consecrata, adoro te Christe Fili Dei viui, qui te pro salute nostra hostiam salutarem deuouisti, & vt tuam erga nos immensam charitatem demõstrares, corpus tuum sanctissimum in cibum, & sanguinem tuũ preciosissimum in potũ, sub specie panis & vini sumendũ nobis reliquisti, & sub modici panis specie tu Christe sancte verus Deus & verus homo cõtineris. Ideo ego dico cũ Propheta: *Verè tu es Deus absconditus.* Tu es sub accidentibus abscõditus, & inuisibilis visibiliter à nobis sumeris aliena specie occultatus. Et ita sumptus peccata deles, animam expias, gratiã tribuis, virtutes auges, & sumentes admirabilibus gratiarũ ornamẽtis decoras, & ad verã dignitatis amplitudinẽ perducis. *At qui manducat & bibit indignè,* vt verbis Paulinis vtar, *iudicium sibi manducat & bibit.* Vt enim incensus 1. Cor. 11.
ignis in stagnum gelidarum aquarum coniectus non Similitudo.
inflammat aquas, quin potius earum frigiditas & regelatio ignem extinguit, sic qui ignem illum excellẽtissimum summi amoris Christi, qui in illo admirabili sacramento realiter continetur, coniicit in frigida & regelata viscera animæ suæ, non se ipsum inflammat, F
nec prunæ illæ diuinæ in tali anima ignem charitatis accẽdunt, quin potius scelerum frigiditas ignem extinguit, hoc est quantum in se est, impedit effectũ sacramenti, quod est animas diuino amore incendere, studióque immortalitatis inflammare, atque vitam æternam tribuere. Ipse enim Christus apud Ioannem capite sexto ita ait: *Ego sum panis viuus, qui de cœlo descendi: si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita.* Ne existimes Christum contaminari, quando ab iniquis impurísque hominibus sumitur. Nã, vt Diui Athanasij vtar similitudine, quemadmodum Sol etsi immunda loca attingat, nequaquã tamẽ immundus manet, sic Christus etsi ab impiis mãducetur, tamẽ in se nequaquam cõtaminatur. Et quoniam Deus est in hoc sacramento occultatus: ait diuinus noster vates hoc in loco: *Verè tu es Deus absconditus, Deus Israel Saluator.* Hic est Dei & hominum mediator: & vt diui Cypriani verbis vtar, hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius & gloria, & ideò eũ dignè æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Hũc Esaias appellat saluatorem, quoniã venit in mundum vt homines saluos faceret, quod est eius nomine significatum. Nã Iesus saluatorem si-

A gnificat. Ita enim dixit Angelus iusto Ioseph: *Pariet* Matt.1. *autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.*

c *Confusi sunt, & erubuerunt omnes simul.*) Sensus est: Omnes qui te ô bone Iesu non receperint, confundētur & pudefiēt, & fabricatores errorū, hoc est, idolorū opifices & cultores eo modo obstinatis Iudæis erunt à te alienati. Israel autem æternam salutem consequetur. Sæpe diximos nomine Israelis fideles significari siue ex Iudæis siue ex Gentibus. Omnes enim qui fide charitate formata excedunt è vita, qui sunt verè Israelitæ, proficiscuntur ad cœlum, vbi Deo fruuntur, eiusq; inenarrabilibus bonis in æternum satiantur. Eóque si non statim, aliquando tamen deueniunt.

d *Non in abscondito.*) Dæmones respondent in locis occultis & obscuris, Deus apertè in monte Sina. Aut potius hæc intelliguntur de Christo, qui de seipso ait Ioan. 18. apud Ioannem: *Ego palam loquutus sum mundo. Ego semper docui in synagoga, & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil.*

e *Non dixi semini Iacob, frustra quærite me.*) Dixi quidem vt me quærerent, sed non frustra, imò proposito præmio. Lege diuinas literas, & passim inuenies proposi-

B rum præmium quærentibus Deum. Per Amos Pro-

Amos 5. phetam ait ipse Deus: *Quærite me, & viuetis.* David ait

Psal. 68. in quodam Psalmo: *Quærite Dominum, & viuet anima*

Psal. 69. *vestra.* Et in alio: *Lætentur in te omnes, qui quærunt nomen*

Psal. 104. *tuum.* Et in alio: *Quærite Dominum, & confortamini.*

f *Congregamini, & venite.*) Dispersi enim & discordia segregati, ad Deum ire non possumus. Charitas congregat & vnit, odium dispergit & dissoluit. Qua de re latè disseruimus cap. vndecimo, & decimonono.

g *Nescierunt qui leuāt lignum sculpturæ suæ.*) Id est, stulti sunt, qui ligneum idolum extollunt, vt adorent illud, & preces fundunt ad Deum falsum & cōmentitium, qui neminem potest salsum facere. Cùm Deus hæc verba dixisset inuehitur in idololatras, dicens illis, vt annuntient & adducant, quæ existimauerint esse aduersus ipsum Deum. Acsi diceret: Vos qui idola colitis, quid contra me habetis? Contendite mecum, inite pariter consilium, & rationes vestras in lucem proferte. Nónne videtis idola vana esse, & nihil vobis prædixisse? Ego sum qui ventura prænuntio, qui solus sum Deus.

h *Conuertimini ad me, & salui eritis.*) Salus nostra est D in auersione à mundo & conuersione ad Deum, & pernicies nostra prouenit ex auersione à Deo & conuersione ad mundum.

i *In memetipso iuraui.*) Sensus est: Iuramento assero, & id quod dico, ita sine dubio erit, quia verbū, quod de ore meo exiit, est iustum, & non vertetur retro, nec erit irritum & frustraneum. Id autem quod iuro est, omnes in die extremi iudicij esse coram me apparituros, & mihi velint nolint parituros. Et tunc ego reddam vnicuique iuxta opera sua. Diuus Paulus in epistola ad Romanos citans hunc locum ita ait: *Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. Scriptum est enim:* Rom. 14. *Viuo ego dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itaque vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo.* Hæc diuus Paulus. Vbi vides eum de extremo iudicio hunc locum interpretari. Pro eo quod Esaias ait: *Et iurabit omnis lingua,* ait Apostolus: *Et omnis lingua confitebitur Deo.* Acsi dicat: Et tunc in illo terribili iudicio omnis homo confitebitur Christum esse Deum. Aspicis apertissimè Apostolum de Christo hæc verba intelligere quæ Esaias dicit esse Dei, & ex consequenti confiteri Apostolum, E Christum esse Deum.

k *Ergo in domino dicet: Meæ sunt iustitia & imperium.*) Sēsus est. Cùm igitur in die extremi iudicij omnis lingua fassura sit me esse Deū, dicet etiā meas esse iustitias, & meū esse imperiū, fatebitur me esse iustū regē.

l *Ad eum venient.*) Nimirum ad Christum, qui sunt æternam vitam consecuturi. Contrà verò flagitiosi Deo ipsi repugnantes in æternum confundentur.

m *In Domino iustificabitur & laudabitur omne semen Israel.*] Per semen siue filios Israelis intellige fideles qui ex Iudæis crediderunt, de quibus dixerat Propheta noster capite primo: *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus.* Sup. 1.

ANNOTATIO.

i *Fabricatores errorum.*) Pagninus vertit: *Fabricatores sculptilium.* Nomine errorum idola intelliguntur, quæ in literis diuinis variis nominibus appellantur, quæ sunt vanitas, nihil, dolor, mēdacium, error, & similia.

Argumentum capitis XLVI.

C Prædixerat Propheta capite superiore euertendam esse à Cyro Babylonem. Nunc prosequitur idem argumentum, & in eadem euersione prędicit confringenda esse cum impiis idola & simulachra sua. Quibus verbis voluit diuinus vates significare, F fore, vt mundus à Christo vinceretur, qui de seipso ait: Ego vici mundum. Quo victo cessaret idolorum cultus, & gentes repu-

Ioan. 16. diatis falsis diis ad veram Christi religionem conuerterentur.

CAPVT XLVI.

COnfractus [a] est Bel, contritus est Nabo: [b] facta [1] sunt simulachra eorum bestiis & iumentis. [c] Onera vestra graui pondere vsque ad lassitudinē contabuerunt, & contrita sunt simul. Non potuerunt saluare portantem & anima eorum in captiuitatem ibit. Audite me domus Iacob, & omne residuum domus Israel. [d] Qui [2] portamini à meo vtero, qui gestamini à mea vulua. Vsque ad senectam ego ipse, & vsque ad canos ego portabo & saluabo. Cui assimilastis me & adæquastis, & comparastis me, & fecistis similem? [e] Qui confertis aurum de sacculo, & argentū statera ponderatis, conducentes aurificem, vt faciat Deum, & procidunt & adorant. Portant illum in humeris gestantes, & ponentes in loco suo. Et sta-

Baruc 6. bit, ac de loco suo non mouebitur. Sed & cùm clamauerint ad eum, non audiet, de tribulatione non saluabit eos. Mementote istud [3] & [f] fundamini: [g] redite præuaricatores ad cor. Recordamini prioris seculi, quoniam ego sum Deus, & non est vltrà Deus, nec est similis mei annuntians ab exordio nouissimum, & ab initio quæ nondum facta sunt, dicens, Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet. [h] Vocans ab Oriente auem, & de terra longinqua virum voluntatis meæ. Et locutus sum, & adducam illud: creaui, & faciam illud. [i] Audite [4] me duro corde, [k] qui longe estis à iustitia. Prope feci iustitiam meam, non elongabitur, & salus mea non morabitur. Dabo in Sion salutem, & in Israel gloriam meam.

EXPLA-

A D

EXPLANATIO.

a *Confractus est Bel.*) Hoc erat idolum, cui Babylonij primas deferebant, secundas autem Nabo. Diuus Hieronymus ait Bel esse eum, quem Greci Belum appellabant, hoc est Saturnum, cui gentes non solùm quoscunque homines, sed proprios etiam filios immolabant.

b *Facta sunt simulachra eorum bestiis & iumentis.*) Subaudi similia. Ad tantam enim insaniam deuenerunt, vt simulachra colerent belluarum. Possunt hæc verba ita explanari, vt subintelligatur, onus. Et tunc vertentur hoc modo: Facta sunt simulachra Babyloniorum onus bestiis & iumentis, quoniam ad Persidem transferentur. Persę enim idola Babyloniorum aurea & argentea iumentis imponebant, vt ea in patriam suam transferrent. Ideo sequitur:

c *Onera vestra.*] Prosopopœia est. Alloquitur enim statuas mutas, & idola insensibilia. Quasi dicat: Iumenta vestra ô idola vestro pondere fatigabuntur. Onustæ enim bestiæ, quæ vos portauerint, lassabuntur, & cadent, ac deficient, tantum onus ferre non B valentes. Miseri dij ac infœlices, qui eas bestias, quæ ipsos portauerint, seruare non poterunt, & miseri atque ærumnosi, qui tales deos colunt, quoniam cum ipsis ibunt in captiuitatem. Tam enim dij quàm eorum cultores à Persis capientur, & in Persidem captiuè portabuntur. Ea verba, *Anima eorum in captiuitatem ibit*, possunt referri ad idola, quasi Propheta dicat: O dementes homines, qui lapidea & aurea simulachra animam habere putatis. Idolorum anima asportabitur in Persidem captiua. Irridet gentes simulachra prædita esse animo existimantes.

d *Qui portamini ab vtero meo, qui gestamini à mea vulua.*) Id est, quos foueo & protego, acsi in meo vtero velut mater eos portassem, & ipse eos concepissem. Vide Dei nostri summam erga homines clementiam.

e *Qui confertis aurum de sacculo.*] Id est, qui coniungitis aurum, quod de thesauro extrahitis, & argentum ponderatis, ad idola vestra facienda. Eos arguit, qui aurum & argentum in simulachris fabricandis consumunt. Heb. 11.

f *Fundamini.*) Nimirum in fide. Est enim fides fundamentum. Nam, vt ait diuus Paulus, *sine fide impossibile est placere Deo.* Credere enim oportet accedentem ad Deum quia est, & inquirentibus se remunerator C sit. Gentiles credunt multos esse Deos, ideò nullum habent fundamentum, quia nullam habent fidem. Fides enim est, vt credamus vnum solum Deum. Et quoniam sine fide nemo fundatus esse dicitur, vocat diuinus noster vates omnes ad fidem, dicens: *Memento te illud, & fundamini.* Vel ideò cohortatur homines vt fundentur, quoniam peccatores nullum habent firmum fundamentum. Nituntur enim in deliciis, voluptatibus, opibus, & mundi dignitatibus, quæ omnia flexibilia sunt, imbecilla, varia, incerta, caduca, falsa, inconstantia, posita non in nostris consiliis, sed in mundi temeritate. Sola vera virtus est vna altissimis defixa radicibus, quæ nulla vnquam vi euelli potest, nec labefactari. Luc. 15.

g *Redite præuaricatores ad cor.*) Reuertimini ad vos ipsos, à quibus vos alienastis. Nihil tam longè à vobis quàm vos. Hic vides homines sceleribus implicatos, & mundi vanitatibus deditos extra se esse, & in mundo vagari. Ideò in Euangelio filius prodigus dicitur in se reuersus, suam cognouisse infœlicitatem, & ita ad patrem redisse. In se reuertitur, qui à se fuerat alienatus. Exierat extra se, & seipsum relinquens reliquerat patrem. Sed aliquando reuersus ad se inuenit seipsum, qui perditus erat. Non enim poterat ad se redire, nisi qui à seipso abierat. Et in se reuersus escitat seipsum memoria præteritæ fœlicitatis, & in spem veniæ erigitur. Et tunc cognouit non fuisse secum, cùm in se esse videretur. Qui extra se est, dicitur esse extra cor: ideò peccatores corde carere, & sine corde esse dicuntur. Apud Ieremiam ait Deus: *Audi me popule qui non habes cor.* Et in hoc nostro capite paulò post, vbi nostra versio habet, *Audite me duro corde*, habent Septuaginta: *Audite me qui perdidistis cor.* Et Dauid ait: *Et cor meum dereliquit me.* Et alibi: *Super sanctos suos*, inquit, *& in eos, qui conuertuntur ad cor.* Si ad cor conuertuntur, ergo anteà extra cor vagabantur. Et Ecclesiasticus, *Qui*, inquit, *timet Dominum, conuertetur ad cor suum.* Et alibi: *Collige & congrega cor tuum.* Et hic Deus per Esaiam: *Redite præuaricatores ad cor.* Iubet Deus vt ad nos ipsos eamus. Idem apud Matthæum voluit Christus significare, cùm nos ad vineam ire iubeat. Cùm enim nos simus ipsa vinea, ad nos ipsos nos mittit. Mulier illa, apud Lucam, quæ inuenit drachmam, quam perdiderat, est Ecclesia. Drachma sumus nos. Cùm autem nos ipsi simus Ecclesia, apertè concluditur nos quærere atque inuenire nos ipsos, qui perditi eramus. Sed fieri non potest, vt quæramus nos ipsos, nisi nos esse perditos intelligamus. Primus quidem gradus salutis est cognoscere nos ipsos, & videre vnde exciderimus. Hac ratione ducti antiqui dicebant hanc sententiam. Cognosce te ipsum, non humanam esse, sed diuinam, nec esse mortali alicui, sed Deo ipsi tribuendam. Vis redire ad cor, cognosce te ipsum. Cogita, & tecum ipse reuolue, & interroga hæc omnia teipsum. Ego vbi sum? Quomodo viuo? Quid ago? Quid spero? Quid desidero? Quid erit si sic moriar? Quò ibo? Et quas tandem pœnas meorum scelerum persoluam? Ex huius considerationis defectu nascitur humanorum flagitiorum colluuio. At nos vt alios cognoscamus, nos ipsos cognoscere negligimus. Vt enim sartor occupatus aliorum vestibus sarciendis, suas habet scissas, sic multi impediti in aliorum vita cognoscenda, suam ignorant; loquuntur aliorum mores, volunt alienas cogitationes, intentiones, & consilia diuinare, se ipsos autem derelinquunt, & à corde sunt peregrinantur. Ideò ait Deus per Ezechielem prophetam. *Fili hominis sume tibi laterem, & pones eum coram te, & describes in eo ciuitatem Hierusalem.* quis est hic later, quæ est hæc terra tam dura & cocta, nisi cor nostrum? Hoc nobis pręcipit Deus vt sumamus & quod extra nos erat, iuxta nos collocemus, & in eo ciuitatem æternam cœlestem Hierosolymam describamus, vt in ea sit nostra cogitatio collocata & constituta. Et vt qui ab arce sibi à rege tradita egreditur eámque hostibus tradit aut relinquit, traditor dicitur, sic qui à corde à Deo sibi tradito exit, illúdque in manu tyrannici appetitus, cæterarúmque indomitarum cogitationum relinquit, præuaricator appellatur. Ideò ait Deus: *Præuaricatores redite ad cor.*

Ierem. 5. Psal. 39. Psal. 48. Eccl. 21. Leui. 30. Matt. 20. Luc. 15. E Simile. Ezech. 4. F Simile.

h *Vocans ab Oriente auem.*) Hoc est, Cyrum à Perside, qui Babylonem euertat, & Iudæos in patriam reducat. Vocatur auis ob velocitatem, qua venit in Chaldæam.

i *Audite me duro corde.*) Alloquitur Deus Hebræos, qui non credebant se liberandos esse à Babylonica captiuitate, quos ob eorum contumaciam duros corde appellat. Hoc secutus diuus Stephanus eos in oratione, quam apud illos habuit, duros ceruice, & corde atque auribus incircuncisos vocauit. Vsque Act. 7.

A adeò fuerunt indurati, vt in Christi morte, vbi lapi-
Matt. 27. des se sciderunt & fregerunt, ipsi in sua duricie & integra pertinacia permanerent. Tale cor appellat E-
Ezech. 4. zechiel laterem, terram duram & coctam.

k *Qui longè estis à iustitia.*) Hoc est, à Christo, cum
1. Cor. 1. enim diuus Paulus iustitiam appellat. Eam promittit pater facturum propè, neque esse elongandam. Ille propè accedit, & nos quotidie vocat. Nos sumus qui eum fugimus, & quantò longiùs ab eo separamur, tantò propiùs accedimus ad infernũ, & fugientes vitam incidimus in mortem. Vita peccatoris duri cordis & obstinati est auersio à Christo, propinquitas D inferni mors animæ, victoria appetitus, triumphus voluptatis. Hæc etsi ad literam de Cyro intelligatur, quem Deus promisit missurum, vt Iudæos in pristinam libertatem reuocaret, ad Christum tamen multò meliùs referuntur. Eum promisit pater venturum fuisse hominum genus liberatum, illúdque ad cœlestem patriam perductum. Ideò ait: *Dabo in Sion salutem, & in Israel gloriam meam.* Nam vera animæ salus & gloria, quæ in hac vita potest esse, solùm in Sion & Israel, hoc est in Ecclesia reperitur.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XLVI.

1 Facta sunt simulachra eorum bestiis.) *Nonnulli codices habent:* Fracta sunt. *Vt sit sensus, fracta fuisse simulachra, quando super iumenta ponebantur, & funibus astringebantur. Non enim Persæ curabant imaginum formam, sed materiam, hoc est, aurum & argentum. In Hebraico est,* היו
B *haiu, à verbo* היה *haiah, quod significat esse, & est verbum substantiuum. Significat etiam corrumpere, & frangere, & fugere. Ideò vtraque litera potest defendi. Poterat etiam verti:* Fugerunt idola eorum in bestiis imposita. *Vt idola ac deos irrideat, qui se eripere non potuerint, nisi se in fugam conicerent.*

2 Qui portamini à meo vtero, qui gestamini à mea vulua.) *Potest totum hoc ita verti ex Hebræo.* Qui portamini à me ab vtero, qui baiulamini à me à partu. *Acsi dicat: Qui à principio, à vestra natiuitate à me nutrimini, & veluti infantes in meis brachiis baiulamini. Itaque ab vtero & à vulua significant ab instanti natiuitatis.*
Psal. 57. *Quemadmodum in Psalmo:* Alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero, *hoc est, ab eo puncto, quo nati sunt.*

3 Et fundamini.) *In Hebraico est* והתאששו *vehithoxxaxu à verbo* אשש *quod significat fortem & firmum esse: vnde* אשישי *axixe fundamenta. Et capitur pro viris fortitudine præstantibus, vt ait Kimhi vir doctus inter Hebræos, quòd hi sint regni fundamentum. Potest esse ex significatione* איש *ix, quæ dictio virum significat: Quasi dicat:* Estote viri. *Ideò potest verti:* Præstate vos viros, *Acsi diceret:* Ostendite vos valere fortitudine & iudicio recto. *R. Ioseph deducit ab* אש *ex, quod nomen ignem*
C *significat: Vt sit sensus: Estote rubei velut ignis, erubescite & confundamini, vestras insanias & vanitates & scelera aspicientes. Hac ratione adducti quidam pro* fundamini *posuerunt* confundamini, *vt in multis codicibus licet videre. Et vtraque lectio est recta & proposito Prophetæ satis conueniens. Septuaginta habent in hunc modum:* Ingemiscite, agite pœnitentiam, qui erratis. *Pro quo quidam dixerunt:* confundamini. *Indicat apertè hic locus à Septuaginta interpretibus translatus vtilem esse & salutarem peccatoribus pœnitentiam, vt ad charitatem perueniant:*
Cōtra Lutherum. *& pœnitentiam non esse nouam vitam, sed ingemiscere & peccata deplorare. Non enim solùm hic ait Esaias,* Agite pœnitentiam, sed Ingemiscite, agite pœnitentiam. *Ostendit hic locus falsum esse id, quod ait Lutherus, nempe contritionem ante charitatem esse execrabilem, & non solùm non esse vtilem, sed perniciosam. Damnat enim gemitum, & fletum, & omnem pœnitentiam, quæ fit per discussionem & detestationem peccatorum. O hæreticum detestabilem! Quid potest esse hoc tuo dogmate pestilentius? Quid perniciosius? Quid veritati repugnantius? Si gemitus & pœniten-*
Luc. 3. *tia nihil prosunt peccatoribus, cur Deus hic per prophetam eos ipsos peccatores sceleratos & impios alloquens hortatur ad gemitum & pœnitentiam? Quorsum sanctificatus ille Baptista has voces emitteret:* Genimina viperarum quis ostendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fru- Matt. 3. ctus dignos pœnitentiæ, iam enim securis ad radicem arboris posita est. *Quorsum verus ille ac cœlestis doctor Christus Deus noster laudaret pœnitentiam Niniuitarum? Quorsum toties gehennam, & ignem æternum minitaretur peccatoribus, vt eos ad pœnitentiam & contritionem induceret, si talis pœnitentia & contritio essent res inutiles & inanes, &, vt tu Luthere ais, perniciosæ: Sapientissimus ille* Psal. 17. *Dauid quo nullus alius fuit suo tempore illustrior, nullus charitate ardentior, nullus iustitia præstantior, nobis pœniten-* E
Psal. 6. *tiæ perspicuam formam descripsit.* Circundederunt, *inquit,* me dolores mortis, & torrentes iniquitatis conturbauerunt me, dolores inferni circundederunt me, præoccupauerunt me laquei mortis, in tribulatione mea inuocaui Dominum. *Et alibi,* Laboraui, *inquit,* in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectũ meum, lachrymis meis stratum meum rigabo. *Aspicis regem peccatis affectum pœnitentiam egisse, Dominum inuocasse, vim lachrymarum profudisse, & fuisse gratiam consecutum. Ait enim paulò post:* Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem, quoniam exaudiuit Dominus vocem fletus mei. *Vbi aspicis fuisse gemitum Dauidis Deo gratum & auditum. Ideò in inscriptione huius Psalmi meminit octauæ. Erat enim octaua instrumentum octo fidibus ornatum, quo canere solebant carmina triumphalia, vt colli-* 1. Par. 15. *gitur ex primo libro Paralipomenon. Canit igitur victoriam Dauid, quam de peccato reportauit, ideo Psalmum in gaudio & exultationis tripudio finiuit. Et si quæras arma, quibus hanc victoriam obtinuit, & veniam ac gratiam impetrauit, ipse explicat esse gemitus & lachrymarum abundantiam, & denique pœnitentiam. Hæc enim sunt arma quibus de peccato consequimur victoriam, & gloriosum de illo reportamus triumphum. Eam ob causam ait hoc in loco diuinus noster vates iuxta Septuaginta translationem.* Ingemiscite, agite F pœnitentiam, qui erratis. *Vide Luthere quomodo hæc concordent cum tuo articulo, in quo asseris pœnitentiam nihil aliud esse quàm nouam vitam, & veram pœnitentiam damnas & detestaris.*

4 Audite me duro corde.) *Septuaginta habent:* Audite me qui perdidistis cor. *Videtur alludere ad id, quod paulò antea dixerat:* Redite præuaricatores ad cor.

5 Et vocans ab Oriente auem.) *Nonnulli codices habent:* Et vocans ab Oriente iustum. *Sed correctiores habent* auem. *Et ita est in versione cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Et ita est etiam in Hebræo.* Sap. 18. *Dictio enim* עיט *ait, quæ est in Hebræo, autem significat, vt apud Esaiam:* Et relinquentur simul auibus montium. *Sed quoniam vir iustus alta petit, & ab imis eleuatur, ideo nomine aui significatur. Id voluit scriptura quintodecimo capite Genesis significare, quando inquit,* Gen. 15. *sumpsisse Abrahamum vaccam, capram, arietem, turturem, & columbam, & diuisisse animalia terrena, aues autem non diuisisse. Per terrena animalia significantur homines appetitu ducti, à Deo & à seipsis diuisi: per aues vero spirituales homines secum & cum Deo vniti, quorum* Rom. 8. *vnus dicebat:* quis nos separabit à charitate Christi?

Argu-

Argumentum capitis XLVII.

Vaticinatur Esaias de superbę Babylonis per ineptos astrologos seductæ excidio & euersione.

CAPVT XLVII.

DEscēde,[a] sede in puluere virgo filia Babylon, sede in terra, non est solium filiæ Chaldæorum, quia vltrà non vocaberis mollis & tenera. [b] Tolle molam, & mole farinā [c] denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, reuela crura, transi flumina. (Nahu. 3. b) Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum, [d] vltionem capiam, & non resistet mihi homo, [e] Redemptor noster, Dominus exercituum nomen illius, sanctus Israel. [f] Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum, quia non vocaberis vltrà domina regnorum. Iratus sum super populum meum, [g] contaminaui hęreditatem meam, & dedi eos in manu tua, [h] non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde. [i] Et dixisti: In sempiternum ero domina, non posuisti hæc super cor tuum, [k] neque recordata es nouissimi tui. (Apoc. 18. b; infrà 51. f.) Et nunc audi hæc delicata & habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & non est præter me amplius: [l] non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem. Venient tibi duo hæc subitò in die vna sterilitas & viduitas. Vniuersa veniunt super te, propter multitudinem maleficiorum tuorum, & propter duritiam incantatorum tuorum vehementem. [m] Et fiduciam habuisti in malitia tua, & dixisti: Non est qui videat me. [n] Sapientia tua & scientia tua hæc decepit te. Et dixisti in corde tuo: Ego sum, & pręter me non est altera. Veniet super te malum, & [o] nescies ortum eius: & irruet super te calamitas, quam non poteris expiare. Veniet super te repente miseria, quam nescies. [p] Sta cum incantatoribus tuis, & cum multitudine maleficiorum tuorum, [q] in quibus laborasti ab adolescentia tua, si fortè quid prosit tibi, aut si possis fieri fortior. B Defecisti in multitudine consiliorum tuorum: stent & saluent te [r] augures cœli, qui contemplabantur sydera, & supputabant menses, vt ex eis annuntiarent ventura tibi. Ecce facti sunt quasi stipula, ignis combussit eos, non liberabunt animam suam de manu flammę, E [s] non sunt prunę quibus calefiant, nec focus vt sedeant ad eum. Sic facta sunt tibi, in quibuscunque laboraueras: [t] negotiatores tui ab adolescentia tua vnusquisque in viam suam errauerunt, non est qui saluet te.

EXPLANATIO.

a *Descende, sede in puluere virgo filia Babylon.*] Tribuit Babyloni personam superbæ reginæ deliciis deditæ, & more tragico eius calamitatem describit. Vocat eam virginem, quòd nondum fuisset euersa: Vel ob teneras delicias. Filia Babylonis & Babylon more Hebraico idem valet. Vtitur Propheta imperatiuis pro indicatiui futuris. Hac si diceret: Descēdes ab altitudine tua Babylon regina potentissima. Amittes gloriam tuam, sedebis in puluere dolore affecta. In tantam incides calamitatem & miseriam, vt non in solio & throno regio, sed in terra sedeas abiecta, captiua, & afflicta. Nō iam versaberis in deliciis & voluptatibus, sed duram captiuitatem sustinebis. C Vocatur Babylon filia Chaldæorum: quia erat sita in Chaldæa, vt Mela, & Solinus, & alij Geographi testantur. Et ex sacris literis apertè colligitur.

b *Tolle molam, & mole farinam.*] Solebant captiuæ molere farinam, & erat hoc extremæ seruitutis indicium.

c *Denuda turpitudinem tuam.*] Duceris captiua, & flumina pedibus transibis. Et quoniam neminem habebis qui te baiulet, tu ipsa nuda transibis aquas. Ex quo efficietur, vt & crura & verenda discooperias.

d *Vltionem capiam.*] Quoniā tu ô Babylon populum meum afflixisti, affligam ego teipsam. Lues pœnas tuę immanitatis, nec erit quod mihi possit resistere.

e *Redemptor noster.*] Subaudi, hæc dicit.

f *Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorū.*] Tu quę anteà gloriari solebas, tacebis nō audēs loqui, & ob confusionem & ignominiam tuam quæres loca abscondita, & hominum cœtum ac frequentiam fugies.

g *Contaminaui hereditatem meam.*] Id est, permisi contaminari Hebræos.

h *Non posuisti eis misericordias.*] Quoniam poterāt fortasse Deo obiicere Babylonij: Si tu iratus populo tuo ob eius scelera eum à nobis capi, & in ærūnas incidere permisisti, quare nos affligis, quòd eos, qui te offenderāt, vexauerimus? Respondet Deus huic tacitæ obiectioni, se fuisse iratū populo suo, nihilominus tamen deliquisse Babylonios, quòd in Iudęos fuissent immanes, eósq; vulneribus lacerarent, & iniustè opprimerēt. Non distat ab hoc id, quod dicitur in Psalmo. *Fiat habitatio eorū deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet, quoniā quē tu percussisti, persecuti sunt, & super dolorem vulnerum meorum addiderunt.* (Psal. 68.) Aspicis hic non excusari eos, qui humanitatem exuentes illos vulnerāt, quos Deus ob aliquam causam permittit vulnerari. Voluit cœlestis Pater vt filius suus vnigenitus se in crucis ara pro nobis hostiam cōstitueret, & sanguine fuso hominū genus expiaret, nihilominus tamē peccauerunt Iudæi Christum ad cædem vocantes, eúmque pestilenti atque effrenato impetu cruci affigentes. F Illud est etiam aduertendum, ideò Babylonios in miseras calamitates incidisse, quia nulla erga Hebręos misericordia vsi fuerant, præcipuè erga senes. Vbi aspicis quàm grata sit Deo humanitas & misericordia etiam erga inimicos, præsertim erga senes. Ideò ait hoc in loco Deus: *Non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde.* Et in Leuitico: *Coram cano capite*, inquit, *consurge, & honora personam senis.* (Leui. 19.) Et in Threnis plorans Ieremias. *Facies*, inquit, *sacerdotum nō erubuerunt, neque senum miserti sunt:* (Thren. 4.) Et in epistola prima ad Timotheum ait: Apostolus: *Senem ne increpaueris.* (1. Tim. 5.) Chilo Lacedæmonius, vt refert Plutarchus, docebat eam esse debere reuerentiam iuuenum erga senes, quæ est filiorum erga parentes. Et ob eam causam Sparta celebratur olim quoddam virtutis domicilium, quia omnes suspiciebant senes, & magno honore ac veneratione prosequebantur.

i *Et dixisti, In sempiternum ero domina.*] Illa pars vitæ

A est periculosior, quæ ob nimiam securitatem videtur esse tutior. Multi ex magnis periculis liberi euaserunt, & in magnis procellis & tempestatibus tam constantem vitæ cursum tenuerunt, vt nunquam exciderint, sed aduerso vento sæuiente ad optatos exitus peruenerunt. Nam videntes rerum humanarum varietatem & imbecillitatem, non illis fidebant, quin potius munientes se virture & consilio, in Deo spem omnem collocabant. At posteà obtinentes res prosperas & ad voluntatem fluentes, existimantes se esse securos dediderunt se otio & inertiæ: ex quo effectum est, vt miserè perirent, & in grauissimam calamitatem & ignominiam incurrerent. Ideò oportet vt in prosperitate meminerimus aduersitatis, ne turpiter excidamus. Ait enim Ecclesiasticus. *In die bonorum ne immemor sis malorum.* Hoc significare volens
Eccl. 11. Apostolus dicebat Corinthiis: *Qui gaudent tanquam*
1 Cor. 7. *non gaudentes.* Videns Iesus Hierosolymam quiete
Luca. 19. & diuitiarum affluētia vtentem, & venturas illi miserias ignorantem, eam deplorauit, & in illo magno triumpho lachrymas profudit. Nos igitur nō ita gaudeamus, vt tutos nos esse existimemus: quin potius cogitemus fieri posse, vt ex lætitia excidentes subitò in lachrymis & mœrore versemur, & à potentia ad miseriam recidamus. Id quod euenit Babyloniis, qui perpetuum principatum, & nominis celebritatem & propagationem, sibi ipsis pollicentes in captiuitatē, & perpetuam infamiam incurrerunt.

B x *Neque recordata es nouissimi tui.*) Septuaginta habent: *Neque recordata es nouissimorum.* Acsi dicat: Ideò caperis, & in ærumnas incredibiles incidis, quia nouissimorum tuorum non meministi. Aspicis hîc quā vtile sit finem rerum memoria tenere, earúmq; imbecillitatem & interitum contemplari. Ideò Ecclesiasticus, *Memorare*, inquit, *nouissima tua, & in æternum*
Eccl. 7. *non peccabis.* Et Moyses, vt in libro Deuteronomij diuinæ literæ commemorant, *Gens*, inquit, *absque con-*
Deut. 32. *silio & sine prudentia, vtinam saperent & intelligerent, ac nouissima prouiderent.* Ieremias propheta in suis Lamētis, vbi euersæ Hierosolymæ & peccatricis animæ
Thren. 1. miseriam & captiuitatem deplorat, has voces emittit: *Sordes eius in pedibus eius, nec recordata est finis sui.* Nomine pedum intelliguntur affectus, quibus anima mouetur, qui tunc dicuntur sordibus contaminati, cùm non ratio tenet imperium, nec pro dignitate quæ sunt pulchra & appetenda, quæ verò tetra & aufugienda præscribit, sed effrenatus appetitus cæco impetu rationis arcem oppugnans animam ducit, eique solùm opes, & mundi voluptates pro-
C ponens, sine vlla mortis & finis contēplatione. Hoc sentiens Ieremias & sordes pedum animæ, & finis obliuionem lamantabatur. Ideò Christus Deus noster cùm ei discipuli de magnifico Salomonis templo loquerentur, eius sumptuosi ædificij pulchritudinem admirantes, respondit, vt diuus Lucas testatur: *Hæc quæ videtis, venient dies, in quibus non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur.* Illi de re il-
Luc. 21. la magna ante oculos posita loquebantur: Christus verò eis illius rei finem & vastitatem in memoriam reuocat. Voluit nos docere cœlestis magister, cùm cogitauerimus rem aliquam humanam insignem & amplam, oportere eius finem in animo versare, & memoria repetere. Nihil nobis est salutari' ad coercendas vagas & inanes cogitationes, turbidósque motus acerrimè propulsandos, quàm finem animo intueri. Nam vt vinum purum iudicium turbat &
Similitudo. perdit, at aqua temperatum non nocet, sic rerum humanarum pulchritudo, generis nobilitas, nominis claritas & amplitudo, prosperitas honorum & magistratuum, diuitiarum abundantia, & cætera huiusmodi, ad quæ plerique mortalium cæca auiditate inflammati rapiuntur, per se intemperanter sumpta D sunt vinum, purum illud quidem, quod humanum iudicium lædit & perturbat. At si omnia hæc fuerint temperata memoria finis, & consideratione inconstantiæ & imbecillitatis, ita possunt sumi, vt nequaquam noceant. Quin etiam in ipsorum affluētia positis in tranquillitate viuere cupiditatum ardore sedato. Est enim mortis memoria aqua salutaris vini humanarum rerum moderatrix, quæ non sinit, vt effrenati ac concitati motus auersi à ratione animum perturbent, & è sua sede & statu deiiciant. Venit tibi in mentem res quædam, qua nimium oblectaris, sed quæ te suis illecebris potest à Deo abducere & separare, cogita statim quàm cito res illa finietur, quæ etsi aliquandiu durauerit, euanescet tamen, & penitus tandem extinguetur. Et considera quàm stultum erit, pro breui voluptate, pro re caduca, incerta, & mortali, velle amittere summam illam inenarrabilem, ac æternam beatitudinem, vbi viri sancti, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere euolauerunt, summo illo ac sempiterno bono fruuntur. Peritus gubernator nauis non in principio & in medio ambulat, sed in fine, hoc est in puppi sedet, ex Similitudo. quo loco totam nauem regit, eámque paruo clauo moderatur, & ita ad optatum portum tandem peruenit. Vis totam vitam tuam ita gubernare, vt salutis portum consequaris? Non quiescas in mediis solùm considerandis, sed respice finem. Sede cum co- E gitatione in exitu & fine rerum humanarum, & ita transibis mundi mare gubernans ac moderans vitæ nauem clauo rationis, donec ad portum beatitudinis peruenias, & patriam obtineas, vbi in æternum conquiescas. In libro Leuitici scriptum legimus, Leuit. 1. præcepisse Deum vt plumæ auium, quæ illi in holo- figura. caustum offerebantur, proiicerētur in locum, in quē cineres effundi solebant, ad Orientalem plagam. Aues Deo hoc modo oblatæ sunt Christiani, qui non in quodcunque sacrificium, sed in holocaustū, quod est totum incensum, se debent alto Deo immolare. Plumæ in altum volitantes & aues ipsas in sublime efferentes sunt diuitiæ, potentia, cæteræque mundi vanitates, quibus homines efficiuntur elati, superbi, & inanes. Has præcipit Deus vt in locū cineris proiiciamus: est autem cinis id, in quod versum est id, quod anteà fuerat. Ex quo efficitur, vt cinis profine & rerum exitu & interitu accipiatur. Quid voluit Deus hac excellenti figura significare? Quid voluit nobis præcipere, nisi vt rerum humanarum finem contemplemur, & id, in quod tandē vertuntur, perpendamus? vt memoriam diuitiarum, humanæ po- F tentiæ & amplitudinis cum cinere misceamus, vt cū nobis mundus potentiam & opes, caro voluptates & delicias, diabolus ad hæc obtinenda tetra flagitia & nefaria scelera suggesserit, & ante oculos posuerit, statim cinerem, in quem hæc omnia redduntur, animo complectamur? Et quoniam finis omnium nostrarum actionum debet esse Deus, ad quem eas debemus dirigere, præcipitur hoc in loco, vt non ad Occidentem, sed ad Orientem respiciamus. Non enim sine mysterio dicitur proiiciendas esse plumas prope altare ad Orientalem plagam. Occidens est mundi gloria, quæ occidit, & tandem finitur, & penitus obscuratur. Ergo in contemnenda mundi gloria, ne hominum gloriam quæramus, sed gloriā Dei: respiciamus ad Orientem, dirigamus omnia facta nostra ad Christum, ad summum illum Orientem, de quo apud Lucam ait Zacharias: *Visitauit nos Oriēs* Luc. 1. *ex alto.* De quo dixerat Deus per alterum Zachariam: Zach. 3. *Adducam seruum meum Orientem.* Et alibi. *Ecce vir O-* Zach. 6. *riens nomen eius.* Aspicis quemadmodum hac figura Gen. 25. monemur, vt finem rerum memoria teneamus. Id figura. fuerat

A furat etiam adumbratum in Iacob, qui, vt diuinæ literæ commemorant, Esau fratris sui vterini plantam pedis manu arripuit. Esau qui quadam significatione idem est quod vanus, qui vocatus est Edom, hoc est terrenus, humanarum rerum imaginem gerebat, per plantam autem pedis finis significatur. Vnde Hebraicè idem nomen עקב significat plantam pedis & rerum finem, quòd planta sit vltimum corporis. Ille qui est verè Iacob, qui est verè supplantator, Deo gratus & acceptus, plantam pedis mundi, hoc est, rerum humanarum finem & interitum comprehendit, & animo intuetur. Ex quo efficitur, vt animum habeat promptum & paratum ad legem diuinam adimplendam. Et id fortasse voluit significare diui-

Psal. 118. uus vates ac illustrissimus rex, cùm dicebat in Psalmo: *Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum* עקב, pro quo noster interpres vertit: *propter retributionem*. Et rectè quidem: hęc enim vox retributionem significat, & plantam & finem. quam ob causam potest hic versus ita rectè conuerti: *Inclinaui cor meum ad implenda præcepta tua in æternum propter finem*. Acsi diceret: Ego rerum finem animo contemplans, mundi gloriam contempsi, quam vidi fugacem esse, & caducam, & tandem consumi, atque penitus interire, & te solum Deum quæsiui, atque ad legem tuam cõplendam animum præparaui. Nos igitur finem humanarum rerum alta mente perpendamos, ne nobis dicatur id, quod hoc in loco Deus obiicit Babyloni:

B *Neque recordata es nouissimi tui.*

l *Non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem.*) Id est, non priuabor gloria mea. Habebo semper regem, & populos subiectos.

m *Et fiduciam habuisti in malitia tua.*] Ideò corrues,

Esaiæ. quia fiduciam tuam in malitia fixisti. Vt enim domus in arena sita quanquam ventis non sit agitata, ipsa tamen per se ruit, sic fiducia fundata in flagitiis etiam à nemine oppugnata ipsa per se dilabitur & euanescit.

n *Sapientia tua & scientia tua hæc decepérunt te.*) Stulta est illa sapientia, quæ non solùm veritatem non docet, sed etiam fallit. Loquitur de mundi sapientia,

1 Cor. 3. quam diuus Paulus dicit esse stultitiam apud Deũ.

Vnde quidam ait: Infœlix qui omnia scit, te autem D Domine nescit.

o *Et nescies ortum eius.*) Prę subita & repentina celeritate. Vel ponitur ortus pro causa. Acsi dicat: Malum tuum est incurabile, quoniam nec causam eius intelligis.

p *Statum incantatoribus tuis.*) Abundasse Babylonios incantatoribus & auguribus quos reges consulebãt, Dan. 2. liber Danielis Prophetæ apertè ostendit.

q *In quibus laborasti ab adolescentia tua.*) Id est, quorum concilio à regni tui constitutione cuncta gubernas.

r *Augures cœli.*) Septuaginta habent, *Astrologi cœli*. Quidam vertunt Astrologos, ita enim augures cœli appellantur. Irridet Propheta astrologos, non eos, qui scientia præditi considerant cœli conuersionem, ortum, occasum, motum & cursum astrorum suspiciunt, polos, hemisphæria, climita, dierum ac temporum rationem contemplantes. Est enim hoc vtile & licitum: Sed eos arguit & contemnit, qui asserunt omnia humana gubernari syderibus, qui omnia futura scire gloriantur, & fataliter ventura prænuntiant. Qua in re & ipsi falluntur, & alios fallunt. Et videntes se id nec arte neque scientia consequi posse, ad dæmones confugiunt, qui cùm multa ignorent, eos decipiunt. Non itaque eos irridet Propheta, qui astrologia vtũtur, sed quia ea abutuntur.

s *Non sunt prunæ.*) Augures tui & astrologi incendio terribili flagrabunt. Nõ enim erunt temperatæ pru- E næ, ad quas accedunt, qui volunt se calefacere, nec moderatus ignis, iuxta quem solent sedere frigore laborantes, sed erit ingens flãma omnia consumens. Vel sic: Ita astrologi tui comburentur, vt nullæ ex illis remaneant prunæ, quibus se homines possint calefacere, sed subitò in fauillas conuertentur. Hunc finẽ habebunt ea, in quæ incubuisti, & quibus operam nauasti: hoc est, astrologi & astrologia.

t *Negotiatores tui.*) qui negotiari apud te consueuerant, ab eo tempore quo regnare cœpisti, fugient. Et tam subita erit fuga, vt vnusquisque percurrat suam partem, errans, & à recta vita discedens. Nec erit qui eis opem ferat, illósque à Persis eripiat.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XLVII.

1 Tolle molam, & mole farinam.) *Pro molere est in He-* C *bræo verbum* טחן *tachan, quod significat tundere. Et quoniam hoc in loco sequitur statim.* Denuda turpitudinem tuam, *existimat diuus Hieronymus hoc in loco tollere molam & molere, actum turpem significare. Huic expositioni fauet Scriptura trigesimoprimo c. Iob. Nam vbi vulgata versio habet:* Scortum alterius sit vxor mea, & super illam incuruentur alij: *Habet litera Hebræa:* Molat alteri vxor mea, & subigant illam alij. *Est enim idem verbum in vtroque loco, & hic apud Esaiam, & illic apud Iob.*

2 Denuda turpitudinem tuam,) *In Hebraico est* Denuda צמתך tsammathec. *Hæc dictio* צמה *significat fasciã, in qua capilli innectuntur. Significat etiam ipsos capillos. Vnde Pagninus vertit:* Denuda cincinos tuos: *Septuaginta habent,* Reuela operimentum tuum. *Acsi diceret Esaias: Aperi ligamen capillorum. Nam statim sequitur in eorum versione:* Denuda canos, *pro quo nostra editio habet, discooperi humerum.*

3 Sede tacens.) *In Hebraico est:* Sede דומם dumã. *Potest esse à verbo* דום *quod significat tacere: quã significationem secutus est noster interpres. Et potest esse à verbo* דמם *damam, quod significat deficere, & compungi. Quam significationem secuti Septuaginta verterunt:* Sede compuncta. *Potest verti:* Sede deficiẽs. *Et quoniam verbum hoc significat subiici, potest Latinè reddi:* Sede subiecta. *Ita in Psalmo sexagesimotertio:* Veruntamen Deo subiecta esto anima mea. F *Pro quo Diuus* Hieronymus *vertit:* Verumtamen Deo tacẽ anima mea. *Verbum enim hoc etiam tacere significat, & quiescere, & expectare. Qui verè subditus est tacet & quiescit, nullamque suis calamitatibus adhibet desperationem. Et quando loquitur, statim verbis ostendit se non esse fractum, sed integrum. Vt enim vasa sonitu ex percussione effecto ostendunt sintne integra an rupta, sic verbis in afflictione pro-* Simile. *latis ostendunt homines sintne tolerantia & virtute muniti, an indomiti & deprauati. Vis cognoscere vas? tangatur manu. Vis cognoscere hominem? percutiatur afflictione. Est enim afflictio excellentissima probatio.*

Argumentum capitis XLVIII.

I Inuehitur Propheta in Iudæos, qui virtutis simulatione tetra flagitia tegentes, nomine Israelis gloriabantur, cùm verò

A a *Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam.*] Quasi dicat: Exod. 14 Ne existimetis Deum hæc facere non posse. Nam Iosue 3. ipse, qui hæc dixit, ille est, qui aperuit mare Rubrum, & Iordanem, vt vos liberaret in exitu ab Ægypto, & in ingressu terræ promissionis. Qui currus & equos, & omnem exercitum Pharaonis demersit in mare, vbi Ægyptij fuerunt obruti, & nunquàm ad æternam vitam resurgent. Ne intelligas Aegyptios non esse resurrecturos ad extremum iudicium. Nam, vt ait Apostolus, *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes* 1. Cor. 15. *immutabimur.* Sed quoniam qui in inferis cruciantur, nunquam consequentur vitam æternam, quæ est vera vita, ideò damnati non dicuntur resurgere. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in Psalmo: *ideò non resurgent impij in iudicio.* Vera enim resurrectio est à morte ad vitam.

b *Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini: Ecce ego facio noua.*] Sensus est: Etsi magna pro vobis feci temporibus præteritis, tamen multò maiora sum pro vobis facturos, quorum respectu ea, quæ præterita sunt, non debent in memoriam reuocari. Nam ponam in deserto mundi viam, hoc est, Christum. Et erunt gratiæ flumina, quæ, non corpora, vt anteà in deserto, sed animas abluant & reficiant. Et tunc videbitis admirabilia: nam bestiæ agri, dracones & strothiones, hoc est, variæ gentes, diuersis ritibus deditæ, quæ in deserto Gentilitatis habitabant, idolis ac su- B perstitionibus relictis me colent & laudibus efferent. Quid sit struthio diximus alibi. Colliges hinc neminem debere de misericordia diuina desperare quamuis instar belluæ vitam degat, quoniam potest eum Deus à feritate & scelere conuertere, eique gratiam & gloriam tribuere. Possunt hæc verba intelligi ad literam de abrogatione sacrificiorum & ceremoniarum legis veteris, & de institutione sacramentorum legis gratiæ: Et hæc est vera huius loci interpretatio. Lege diuinas literas, & videbis apertè esse hoc Ierem. 31. multis locis prædictum. Ierem. ita ait: *Ecce dies venient dicit Dominus, & feriam domui Israel & domui Iuda fœdus nouum: Non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris, in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Ægypti.* Et paulò post: *Hoc*, inquit, *erit pactum, quod feriam cum domo Israel. Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum.* Vide quàm apertè abrogationem veteris legis prædixerit, & noui Testamenti institutionem. Ita hunc locum interpretatur Apostolus in epistola ad Hebræos. Et quamuis illum Apostolus Hebr. 9. C non interpretatur, tamè ipse seipsum declarat. Et infert Apostolus: *Dicendo autem nouum*, subaudi Testamentum, *veterauit prius*: Et reuera hęc est Testamentorum lex, vt nouum destruat vetus. Hanc promissio- Baruch. 2. nem confirmauit Deus per Baruch Prophetam ita dicens: *Et statuam illis testamentum alterum sempiternum, vt sim illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum.* Et quoniam noua lex nouum populum constituit, nouos mores, nouos pontifices, nouas ceremonias, ideò dicit hoc in loco Deus: *Ecce ego facio noua.* Et capite secundo, & quinquagesimoquinto, & sexagesimoquinto, & aliis in locis, hanc noui Testamenti institutionem prædicit: Qua de re vide ea, quæ in sequentibus annotabimus.

c *Populum istum formaui mihi.*] Habes hîc apertum & perspicuum locum contra Iudæos, quos Deus reiicit ob eorum infidelitatem & contumaciam, & eorum abrogat sacrificia.

d *Non me inuocasti Iacob.*) Ac si diceret: Dracones, struthiones, & cæteræ feræ, me laudibus efferent, tu autem ô popule Iudaice, quem ego erudiui, & ad magnum vexi honorem, de meis laudibus conticescis, cæteris me inuocantibus, tu taces. D

e *Non te seruire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure.*] Sensus est: Nunquam te coegi, vt mihi offerres sacrificia, nec te fatigaui, vt mihi thus & thymiama incenderes. Non exegi à te vt argenti mihi emeres calamum, cuius odorifero fumo me delectares, nec vt mihi victimas offerres. Reiicitur sacrificium sine fide & charitate. Nam sacrificia veteris legis per se Deo non placebant, vt ipse ait in Psalmo 39. cum parte ita loquens: *Sacrificium & oblationem noluisti, aures autem perfecisti mihi, Holocaustum & pro peccato non postulasti, tunc dixi, ecce venio.* Quem locum diuus Paulus de Christo aper- Heb. 10. tè asserit esse intelligendum. Est enim Christus vera hostia, quæ delet nostra crimina. Et quoniam sacrificia legis peccata non delebant, venit Christus vt nostra scelera expiaret, & inueteratam maculam sanguine suo deleret. Nemo est in literis diuinis vel mediocriter versatus, qui non videat prædixisse Deum per diuinos suos vates esse legis sacrificia abroganda. Nam per Amos c. 5. ita ait: *Si obtuleritis mihi holocaustomata, & munera vestra non suscipiam.* Et per Oseam cap. 6. *Misericordiam volo, & non sacrificium.* Et per Danielem: *In dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium.* Lege totum illud caput, & videbis Danielem cap. 9. vaticinantem de morte Christi, & de cessatione legalium. Per Malach. c. 1. E iis verbis Deus Iudæos alloquitur: *Non est mihi voluntas in vobis, & munus non accipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis vsque ad occasum magnum est nomen meum in Gentibus, & in omni loco offertur nomini meo oblatio munda.* Non vult Deus vt offerantur illi hirci & boues, sed munda hostia & purissimum sacrificium, quod est Christus Deus noster, qui vt ait Esaias, *oblatus est quia ipse voluit, vt in ara crucis crimina nostra deleret*, in cuius memoriam quotidie in Ecclesia consecratur. Cùm Christo autem mortuo mortua fue- Infrà 53. runt legis veteris sacrificia & ceremoniæ & iudicia. Quibus mortuis perspicuum est nouam illam legem succedere debere, de qua Ieremias & Baruch, quos paulò antè citaui, vaticinati fuerunt, quæ est Christi legislatoris nostri Euangelium. Hoc præuidens regius vates canebat: *Constitue Domine legislatorem super* Psal. 9. *eos, vt sciant gentes quoniam homines sunt.* Et in alio Psal. 83. Psalmo: *Etenim benedictionem dabit legislator.* Qua de re ea poteris videre, quæ 1. & 2. capite literis mandauimus.

f *Verumtamen seruire me fecisti in peccatis tuis.*] Sensus est: Sacrificia veteris legis non delebant peccata, ideò ego veni vt ea delerem. Peccata mundi in causa fuerunt, vt ego formam serui acciperem, ingentes labo- F res subirem, & meipsum immolarem.

g *Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me.*] Sensus est: Tu me seruire fecisti, & ego propter me, quia misericors sum, deleo peccata tua. Ideò diuus Ioannes dicebat de Christo: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.*

h *Reduc me in memoriam, & iudicemur simul.*) Sis me- Ioan. 1. mor mei, & vide habeásne aliquid contra me, & affer illud in medium: contendamus iudicio, & inter nos disceptemus. Vide Dei clementiam. Idem licet aliis verbis dicit per Michæam: *Populus meus quid feci tibi, aut* Mich. 6. *quid molestus fui tibi? Responde mihi.* Qua de re disseruimus capite quinto.

i *Pater tuus primus.*) Nempe Adam, peccauit, cùm suoestum pomum comedit. Interpretes tui, nempe Moyses & Aaron. Quasi dicat; Non poteris mihi maiorum tuorum sanctitatem obiicere, cùm etiam ipsi peccauerint. Per interpretes poteris legis doctores intelligere.

k *Et contaminaui principes sanctos.*) Hoc est, contaminatos

ostendi,

A ostendi, vel contaminari permisi Moysem & Aaronẽ.
l *Dedi ad internecionem Iacob.* Id est, Occidi Hebræos in deserto ob eorum crimina, permisique vt probris afficerentur, & vt gentes in eos blasphemias iacerẽt. D
Vel sic, *Dimisi eos*, vt in peccata mortifera & blasphemias inciderent.

ANNOTATIO.

1 Adipe victimarum tuarum non inebriasti me] *Septuaginta habent:* Nec adipẽ hostiarũ tuarum cõcupiui.
2 Interpretes tui.] *In Hebraico est* מְלִיצֶיךָ *melis esecha. Pro quo Septuaginta verterunt:* Principes tui. *Quos secutus est posteà Pagninus. Potest verti:* Dulces tui. *Debent enim principes & præsules diuinam legem subditis interpretari, & dulcedinem quandam ac lenitatem cum castigatione miscere. Ob eam causam idem vocabulum & dulces & principes significat.*
3 Et contaminaui principes sanctos.] *In Hebræo est,* קֹדֶשׁ *kodex, quod etiam significat sanctuarium. Ideò potest verti:* & contaminaui principes sanctuarij. *Acsi dicat: Ego ô Iudæi abiecti vestros sacerdotes, vestras ceremonias & oblationes. Pagninus pro* contaminaui *vertit*, occidam, *& rectè quidem. Potest etiam rectè transferri:* & cessare faciam magistros sanctuarij. *Nomen enim* שַׂר *sare, quod hic est, magistrum significat, vt Genesis c. 41.* Magister pincernarum *Habes in hoc capite multa loca aduersus Iudæorum infidelium contumaciam. Septuaginta verò habent:* Cõtaminauerunt principes sancta mea. *Et vide quid sequatur:* Dedi ad internecionem Iacob, & Israel in blasphemiam *Nam cum principes & præsules contaminant religionem, & in diuina lege violanda teteras fraudes concipiũt, quid sequitur, nisi populi pernicies, & certissima euersio atque confusio? Vt enim ex eclipsi & defectu solis magna mortalibus gignuntur pernicies, sic ex principis & præsulis deprauatione magnum in subditis oritur excidium.* Simili.

Argumentum capitis XLIIII.

Facit Propheta Christum seruatorem nostrum loquentem, & Ecclesiam suam consolantem. Inuehitur in idolorum cultores. Promittit liberationem à Babylonica captiuitate.

CAPVT XLIIII.

B
Ier. 1.5 & 49.5. ET [a] nunc audi Iacob serue meus, & Israel quem elegi. Hæc dicit Dominus faciens E
& [b] formans te, ab vtero auxiliator tuus. Noli timere serue meus Iacob, [c] & rectissime
quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, & fluẽta super aridam. [d] Effundam
spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super stirpem
tuã, & germinabunt inter herbas, [e] quasi salices iuxta præterfluentes aquas. [f] Iste dicet, Do-
Isa. 41.b. Infra 49. Apoc. 1.d. & 22.c. mini ego sum, & ille vocabit in nomine Iacob. Et hic scribet manu sua Domino, & in nomi-
ne Israel assimilabitur. [g] Hæc dicit Dominus Deus Israel, & redemptor eius Dominus exer-
cituum. Ego primus & ego nouissimus, & absq; me non est Deus. Quis similis mei? [h] Vocet
& annuntiet, & ordinem exponat mihi; Ex quo constitui mihi populum antiquum. Ventu-
ra & quæ futura sunt annuntiet eis. [i] Nolite timere neque conturbemini. Ex tunc audire
te feci, & annuntiaui. Vos estis testes mei. Nunquid est Deus absque me, & formator quem
ego non nouerim? [k] Plastæ idoli omnes nihil sunt, & amantissima eorum nõ proderũt eis. Ip-
Psal. 114. si sunt testes eorum, quia non vident neque intelligunt, vt confundantur. [l] Quis formauit
Deum, & sculptile conflauit ad nihil vtile: Ecce omnes participes eius cõfundentur; fabri e-
nim sunt ex hominibus. [m] Cõuenient omnes, stabunt & pauebunt, & cõfundẽtur simul. [n] Fa-
ber ferrarius lima operatus est, in prunis & in malleis formauit illud, & operatus est in bra-
chio fortitudinis suæ. Esuriet & deficiet, non bibet aquam & lassescet. Artifex lignarius ex-
tendit normã, [o] formauit illud in runcina. Fecit illud in angularibus, & in circino tornauit
illud, & fecit imaginẽ viri, quasi speciosum hominẽ habitantẽ in domo. Succidit cedros, tu-
C lit ilicem & quercum, quæ steterat inter ligna saltus. Plantauit pinum, quã pluuia nutriuit,
& facta est hominibus in focũ. Sumpsit ex eis, & calefactus est, & succẽdit, & coxit panes, de
reliquo autem operatus est Deum, & adorauit, fecit sculptile, & curuatus est ante illud. F

EXPLANATIO.

a *Et nunc audi Iacob serue meus? & Israel quem elegi.)* Vide de quanta verborum lenitudine Deus Ecclesiam suã alloquatur. Acsi dicat: O Iacob secũdũ spiritum, ô Israel electe mi, hoc est, ô Ecclesia mea audi me, qui te creaui, & ad honorem dignitatisque amplitudinem
Mal. 1. euexi. Si tibi hostis aliquis loqueretur vt falleret, non deberes audire. At cùm ego sim Deus, qui in te summa cõtuli beneficia, debes me attẽtis auribus audire.
b *Formans te ab vtero.]* Videtur alludere ad id, quod ait Deus per Malachiam Prophetam, Dilexi Iacob, *Esau autem odio habui.* Qua de re diuus Paulus *ad* Romanos c. 9. ita ait: *Cum nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem propositum Dei maneret non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: Quia maior seruiet minori, sicut scriptum est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*

c *Rectissime quem elegi.]* Rectissimam appellat Ecclesiã, quod sit, vt ait Paulus, columna & firmamentum veritatis, & quòd in ea recto animo colatur Deus.
d *Effundam enim aquas super sitientem.)* Eos appellat Deus sitientes & aridos, quos ipse vocauit ad fidem, qui anteà erant sine gratia, & sine cognitione Euangelicæ doctrinæ, quibus aquas gratiæ & spiritualium donorum promittit.
e *Quasi salices iuxta præterfluentes aquas.)* Comparat viros iustos arboribus iuxta riuos aquarum plantatis. Nam vt aqua arborem nutrit & confirmat, eámque in sua viriditate conseruat, sic vir iustus satus ad excellentes aquæ diuinæ fluuios, rerúmque diuinarũ meditatione rigatus alitur ad æternitatem, nullâque Similitudo aeris siccitate, nullo calamitatum ardore fidei viriditatem amittit: Eam ob causam in Psalmo 1. vbi vir

A rectus & pius describitur, sic scriptum est: *Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum.* Contrà verò impius pulueri arido à vento proiecto in eodem Psalmo comparatur.

f *Iste dicet.*] Sensus est: Vbique erunt fideles, qui Christiano nomine glorientur, & Israelitas se esse dicent, etsi ex Gẽtibus nati sint. Est enim Christi Ecclesia Israel secundum spiritum. Quidam dicet se esse Christianum, alter fatebitur se esse de Ecclesia. Hic scribet manu sua Domino. Id est, profitebitur se esse Christianum, & in nomine Israel assimilabitur, hoc est, cognominabit se Israelitam secundum spiritum, id est, in Christum credentem.

g *Hæc dicit Dominus Deus Israel.*) Loquitur contra idolorum cultores, eos arguit, suámque ipsius potentiam ostendit.

h *Vocet & annuntiet.*) Si aliquod idolum Deus est clara voce dicat, & annuntiet ea, quæ præterierunt, narret mihi ordinatim ea, quæ facta fuerunt à mundi principio, ex quo constitui mihi populum antiquum, hoc est Adamum & filios eius. Quidam per populum antiquum angelos intelligunt.

i *Nolite timere.*) Ne paueatis vos fideles mei, nulla vos teneat conturbatio. Nam ego sum qui hæc omnia noua vobis feci: & vos testes estis, & scitis me ea prædixisse.

k *Plastæ idoli omnes nihil sunt.*) Id est, fictores & formatores idolorum vani sunt, & nihil valent. Et amantissima eorum, hoc est, simulachra, quæ voicè diligũt, D non proderunt eis.

B

l *Quis formauit Deum?*) Subaudi nisi demens aliquis, qui lignum & ferrum colit vt Deum. Non prohibet Deus pingere aut fabricare diuorum imagines ad rudes docendum, animique deuotionem & pietatem excitandum: sed eas imagines adorare: illis latriæ cultum tribuere, easque ad hunc finem efficere, est in diuinis literis prohibitum.

m *Conuenient omnes, stabũt & pauebunt, & cõfundẽtur simul.*) Omnes idolorũ fictores & artifices in vltimo iudicio erunt cõgregati, & timẽtes suã dãnatioñẽ erunt cõfusi. Vel loquitur de aduentu Christi, & tẽpore Euangelicæ prædicationis, quando idolorum cultores suam dementiam intelligentes confundebantur, & repudiatis idolis ad veritatem conuertebantur.

n *Faber ferrarius.*) Ad confusionem idololatrarũ prosequitur quomodo idola formentur. Et vt eorum ostendat vanitatem, eorúmque artificum vtilitatem, ait eos ipsos Deos, quos efficit faber ærarius, nõ posse reficere eum, nec dare ei potum, licet faber indigeat, esuriat, sitiat, & præ fame atque siti lassescat.

o *Formauit illud in runcina.*) Runcina est fabrile instrumentum ad leuiganda ligna. Apud Plinium est magna serra, qua arborũ moles secatur. Pro angularibus quidã vertit, *securibus*. Circinus est instrumentum quo circuli vertendo designantur. Appellatur à Lusitanis *compasso*. Vel capitur hic pro torno. E

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XLIIII.

1 Rectissime quem elegi) *Septuaginta habẽt*: Dilecte quem Israel elegi. *In Hebraico est* ישרון *Iexurum, à verbo* ישר *iaxar, quod significat rectum esse. Sed Septuaginta intelligentes eos esse à Deo dilectos, qui recti sunt, & ad rectam rationis normam actiones suas dirigunt, pro rectissimo dilectum posuerunt. Ille autem est Deo odibilis qui spiritu curuo, obliquo & retorto ducitur. Ideò Dauid spiritum rectum in visceribus suis innouari à Deo vehementer petebat. Ille spiritus dicitur curuus, qui peccatorum pondere effrenatíque appetitus tractu ac consensu deprimitur & inclinatur, & malitia regyratur & contorquetur. Ex quo fit, vt nihil rectè iudicet. Vt enim qui per scalam cochleæ ascendit, licet sit rectus, tamẽ quoniam per circuitum ambulat, videtur esse circumflexilis: sic quicquid intellectum contortum & regyratum ingreditur, licet sit rectum, iudicatur retortũ. Est enim spiritus scelerati & malitiosi hominis cochlea, quã nihil rectè potest ascendere. At vir rectus rectè iudicat & incedit, estque Deo dilectus. Vnde verbum hoc* ישר *iaxar, quod significat rectum esse, significat etiam placere. Ita capitur primi Regum capite* 18. Placuit sermo in oculis Dauid: *His rationibus adducti Septuaginta pro rectissimo dilectum verterunt.*

2 Formauit illud in runcina.) *Pro runcina est in Hebræo* שרד *sared, quod nomen teste Reuchlino significat etiam cretam, hoc est, terram tenacem, qua vestes mundantur. Hac ratione ducti quidam vertunt:* Designat illud rubrica, *hoc est filo rubrica aut creta infecto. Pro quo Pagninus dixit:* Formauit illud filo Phœniceo, *hoc est, purpurei coloris, quo fabri lignarij signant ligna incidenda.*

Medium[a] illius combussit igni, & de medio eius carnes comedit. Coxit pulmentum, & saturatus est, & calefactus est, & dixit: Vah calefactus sum, vidi focũ. Reliquũ autẽ eius Deũ fecit, & sculptile sibi. Curuatur ante illud, & adorat illud & obsecrat, dicens: Libera me quia F
C Deus meus es tu. Nescierunt neque intellexerunt. [b] Obliti enim sunt, ne videant oculi eorũ, & ne intelligant corde suo. Non recogitant in mente sua, neque cognoscunt, neque sentiũt vt dicant: Medietatem eius combussi igni, & coxi super carbones eius panes, coxi carnes & comedi, & de reliquo eius, idolum faciã. Ante truncũ ligni procidã. [c] Pars eius cinis est. Cor insipiens adorabit illud, & non liberabit animã suã, [c] nec dicet: fortè mẽdacium est in dextera mea. Memento horum Iacob & Israel, quoniam seruus meus es tu. Formaui te, seruus meus es tu Israel, [d] nõ obliuiscaris mei. Deleui vt nubẽ iniquitates tuas, & quasi nebulã peccata tua. [e] Reuertere ad me, quoniã redemi te. [f] Laudate cœli, quoniam misericordiam fecit Dominus, iubilate extrema terræ. Resonate montes laudationem, saltus & omne lignũ eius. Quoniam redemit Dominus Iacob, & Israel gloriabitur. Hæc dicit Dominus redẽptor tuus, & formator tuus ex vtero. Ego sum Dominus faciẽs omnia, [g] extendens cœlos solus, stabiliens terram, & nullus mecum. Irrita faciens signa diuinorum, & ariolos in furorẽ vertens, [h] conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens, [i] suscitans verbum serui sui, & consilium nuntiorum suorum complens. [k] Qui dico Ierusalẽ, habitaberis, & ciuitates Iudæ ædificabimini, & deserta eius suscitabo. [l] Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam. [m] Qui dico Cyro, pastor meus es, & omnem volũtatem meam complebis. Qui dico Ierusalem, ædificaberis, & templo fundaberis.

A a *Medium illius combussi*.] Irridet multis verbis idolorum artifices & cultores.

b *Obliti, sunt*.] Non à verbo obliuiscor, sed à verbo oblino. Quasi dicat, Sunt eorum oculi circunfœdati. Habent intellectum tenebris circunfusum.

c *Neque dicet, forte mendacium est in dextera mea*). Tam cæcus est idoli artifex, vt non cogitet, nec secum dicat, id quod efficit esse idolum, & mendacium, & meram vanitatem.

d *Non obliuisceris mei*.] Exigit à nobis Deus, vt eum in animo teneamus, ne suorum erga nos beneficiorum memoriam vlla vnquam deleat obliuio. Cur excidit ex animo nostro eius memoria, qui nos non obliuiscitur? Quia ait per hunc eundem Prophetam:
Infra. 49 *Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filio vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui, ecce in manibus meis descripsi te*. Id intelligens
Psal. 9. Dauid dicebat in Psalmo 118. *In æternum non obliuiscar iustificationes tuas*. Omnes qui Deum obliuiscuntur, in æternas tenebras relegantur. Ideò dicitur in Psalmo: *Conuertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliuiscuntur Deum*. Sed quoniam multi Deum obliuiscuntur, ait Deus per Ieremiam, capite secundo: *Populus meus oblitus est mei diebus innumeris*. Vult Deus vt eius mysteria cogitemus, & memoria sæpenumerò repetamus, vt ex hac meditatione fructum salutarem comparemus. Vt enim medicæ potiones tum sanitatem
B conferunt, cùm in stomacho calore naturali digeruntur: sic diuina mysteria tum maximè medentur nostris animis, cùm in ipsis meditationis ac memoriæ calore veluti concoquuntur.

e *Reuertere ad me, quoniam redemi te*.) Quoniam ego sum Deus delens iniquitates tuas, & teipsum redimens, reuertere ad me, falsósque deos derelinque, quoniam vnus est tantùm Deus. Summa totius huius capitis est ostendere vnicum esse Deum. Sunt quædam specula tali artificio fabricata, vt vnius tantùm rei multas imagines repræsentent. Talis erat Gentilium opinio & secta, qui cùm vnus tantùm sit Deus, multos ac varios Deos esse dicebant: nostra autem fides est verum ac fidele speculum, quę proprium Deum vnicum & verum ostendit, trinum in personis, vnum in essentia. Si Gentium Philosophi & Poëtæ hoc speculum haberent, nunquam multos esse Deos affirmarent. *Videmus nunc per speculum in ænigmate*, ait Apostolus, *tunc autem facie ad faciem*. Ait igitur Christus: Cur ò homo me dereliquisti? cur à me animum alienasti? Si vis viuere, ego sum vita: si comedere, ego sum cibus: si bonum, ego sum summum bonum. Reuertere igitur ad me, quoniam te redemi,
C quoniam te summo precio comparaui, quoniam pro te alapas, flagella, acerbissimos cruciatus tuli, quoniam pro te vitam fudi, & me in ara crucis hostiam deuoui. Cur igitur me fugis? cur ad me non reuerteris? Vide Christi Dei nostri immensam pietatem & infinitam charitatis abundantiam. Hic locus docet apertissimè falsum esse semper in homine esse & manere peccatum etiam post baptismum, cum hic Deus dicat: *Deleui vt nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua*.

f *Laudate cæli*.] Meminit Propheta redemptionis D humanæ per Christum, nunc ob tam insigne & admirabile beneficium inuitat creatura ad Dei laudem, & gratiarum actionem concinendam.

g *Extendens cœlos solus*.] Ex hoc loco colligunt nonnulli, Angelos non fuisse creatos antequam cœlum & terra crearentur. Sed ego non video quonam modo colligatur. Imò Gregorius Nazianzenus & diuus Hieronymus asserunt Angelos fuisse creatos ante mundi creationem, quam Moyses literis mandauit. Alij aliter sentiunt. Quænam autem harum duarum opinionum sit vera, ego me ingenuè fateor ignorare.

h *Conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens*.] Facio vt sapientes mundi suis consiliis frustrentur, eorúmque scientia in stultitiam vertatur. Ostendit Deus potentiam suam, & nullam esse sine eo veram sapientiam. Id quod diuus Paulus apertè asserit in epistola prima ad Corinth. c. 1. & 3. Qua de re ea poteris videre, quę suprà annotauimus cap. 5. & cap. 4.

i *Suscitans verbum serui sui*.] Bona quæ Propheta, & quilibet seruus Dei loquitur, Deus ea inspirat. Quasi dicat: Deus sapientiam mundi stultam facit, & suos seruos veram sapientiam docet. Et consilia atque vaticinia suorum nunciorum, hoc est, suorum prophetarum complet & perficit.

k *Qui dico, Ierusalem habitaberis*.] Quando Esaias E hæc literis mandauit, nondum Hierosolyma erat euersa à Babyloniis. Et iam prædicebat eam esse reædificandam, quoniam præsciebat eam esse euertendam.

l *Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam*.] Sensus est: Ego sum ille, qui dico mari vt arescat, & qui sum eius flumina siccaturus. Nomine profundi siue maris intelligitur Babylō, quæ ita dicta est quòd abundaret aquis, & in valle sita esset, aut certè propter eius magnitudinem, vt alibi annotauimus. Per flumina Babylonis, mundi opes, & deliciæ significantur, quæ instar fluminum mouentur & fluunt, nec in eodem statu permanent, donec in mari mortis finiātur. Nos autem iuxta hæc flumina non gestiamus lætitia & falso gaudio, sed recordatione cælestis Sionis vim lachrymarū fundamus. His verbis prędicat Propheta euersionem Babylonis per Cyrum, eiúsque opum & imperij naufragium. Ideò subdit: *Qui dico Cyro: pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis*. 1. Esdra.
Acsi dicat: Ego sum Deus qui inspiro Cyro regi Persarum, vt Babylonem euertat, & Hebræos in patriam F suam liberos mittat. Hęc omnia impleta esse liber Esdræ testatur. Huius Cyri meminit Xenophon, Herodotus, Iustinus, & alij antiqui historiographi. Eū vocat hoc in loco Deus pastorem suum, quoniam Israelitas congregauit, & in patriam suam honorificè reduxit. Ille namque potest pastor appellari, non qui subditos dispergit, sed qui eos congregat, & in patriam suam, cœlestem Hierosolymam ducit: qui eos non Babylonis, sed Sionis facit esse cultores, non in ima confusione, sed in alta specula habitantes.

ANNOTATIO.

s Pars eius cinis est.) *Potest etiam verti: rem. Et ita vertit Pagninus. Acsi diceret, ... frustra laborat. Illi enim ... pascuntur ... inutilem moliuntur, in eámque studium & ... à quibus natum est id, quod non ... verbium, Arenæ semina mandat.* ... cinere ... idolum ... & ... conuersi ... Pro...

s Qui dico Cyro: pastor meus est.) *In Hebræo est, Qui dico Cyro* רעי *roi, à verbo* רעה *raah, quod significat pascere, vt Esaiæ quinto: Et pascentur agni iuxta ordinem suum. Vnde in Psalmo vigesimosecundo*: Dominus regit me, & nihil mihi deerit, *potest rectissimè verti*. Dominus pascit me, & nihil mihi deerit. In loco pascuæ

A ibi me collocauit. *Diuus Hieronymus transtulit*: Dominus pastor meus, &c. *Cum autem hoc sit perspicuum, mirandum videtur cur Septuaginta nullam hoc in loco pascendi nec pastoris mentionem fecerint. Ita enim habent*: Qui dico Cyro vt sapiat. *Sed existimo eos hoc ex industria & nō sine mysterio fecisse. Quoniam qui pastor est, sapiens esse debet. Ideò Deus per Oseam Prophetam c. 4. ita ait*: Quia tu scientiā repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi. *Numerat eodem capite Deus mundi ægritudines, & inter eas ponit ignorantiam sacerdotum & pastorum. Hæc est magna & periculosa phrenesis, & mortifera ægritudo. Quonam enim modo alios leuabit, qui iacet in erroribus prostratus? Qui fieri potest vt alios illuminet, qui est cæcis tenebris circunfusus? Quomodo erunt riui puri, si fons est terra spurcitia & pestilente veneno coinquinatus? Sed de iis hactenus quoniam satis explanatum esse à me arbitror aliis in locis huius operis, quàm sit pastoribus necessaria scientia, & diuinarum literarum cognitio.* D

Argumentum capitis XLV.

Prædicit Esaias liberationem Iudæorum à Babylonica captiuitate per Cyrum regem Persarum. Et assumpta occasione aperit mysterium liberationis humanæ à peccato per Christum Deum nostrum.

CAPVT XLV.

HÆc [a] dicit Dominus [1] Christo meo Cyro, [b] cuius apprehendi dexterā, vt subiiciā ante faciem eius Gentes, & dorsa regum vertam. Et aperiam coram eo ianuas, & portæ non claudentur. Ego ante te ibo, & gloriosos terrę humiliabo. Portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam. [c] Et dabo tibi thesauros absconditos, & arcana secretorum, vt scias quia ego Dominus, [d] qui voco nomen tuum Deus Israel, propter seruum meum Iacob, & Israel electum meum. [e] Et vocaui te nomine tuo, [2] assimilaui te, & non cognouisti me, Ego Dominus, & non est amplius. Extra me non est Deus. [f] Accinxi te, & non cognouisti me, [g] vt sciant hi qui ab ortu solis, & qui ab occidente, quoniā absque me non est Deus. Ego Dominus, & non est alter, [h] formans lucem & creans tenebras, faciens pacem & creans malum. Ego Dominus faciens omnia hæc, [i] Rorate cœli desuper, & nubes pluāt
B iustum, aperiatur terra & germinet saluatorē. [k] Et iustitia oriatur simul. Ego [l] Dominus crea- E
Rom. 9. d ui eum. [m] Væ qui contradicit factori suo, [n] testa [3] de Samiis terræ. Nunquid dicit lutum figu-
Iere. 18. a. lo suo, quid facis? & opus tuum absque manibus est. [o] Væ qui dicit patri, quid generas? & mulieri, quid parturis? Hæc dicit Dominus sanctus Israel, plastes eius. [p] Ventura interrogate me super filios meos, & super opus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, & hominē super eam creaui. Ego & manus meæ tetenderunt cœlos, [q] & omni [4] militię eorum mandaui. [r] Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam. Ipse ædificabit ciuitatem meam, & captiuitatem meam dimittet non in precio neque in muneribus, dicit Dominus Deus exercituum.

EXPLANATIO.

a *Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro.*) Volens Deus Babyloniam euertere ob eius superbiam, intemperātiam, effrenatas cupiditates, cæteráque vitia, & Hebræos, qui ibi captiui detinebantur liberare, & in pristinam dignitatem reducere, euexit Cyrum ad regiā dignitatem, vt eo ministro compleret suum consiliū, quo Hierosolyma esset restaurata, & templum ad pristinum statum restitutum. Et quoniam solebant Iudæi reges suos vngere, & hæc vnctio erat apud eos insigne regiæ dignitatis, quemadmodum apud nos
C sceptrum, & diadema seu corona, ideò Deus hoc in loco appellat Cyrum Christum, hoc est, vnctū, & appellat eum suum, quoniam ipse eū extulit, & ad hunc effectum eum ad regiam dignitatem perduxit.

b *Cuius apprehendi dexteram.*) Præteritum pro futuro. Nam inter hanc Esaiæ vaticinationem & ortum Cyri multi anni interfluxerunt. Est igitur sensus. Ego eū adiuuabo, vt vincat Gentes & reges. Lege historias Græcorum & Latinorum, & inuenies impletam fuisse hanc vaticinationem.

c *Dabo tibi thesauros absconditos.*) Faciam vt potiatis thesauris in vrbibus, quas tuo imperio subieceris, absconditis. Et arcana secretorum, hoc est, ea, quæ in secretis locis abstrusa sunt. Hoc refertur ad eos thesauros, quos victi fugientes abscondebant, ne à Cyro inuenirentur. Testantur historiæ Cyrum potitum fuisse thesauris Crœsi regis magni, & diuitiis affluentis, ad quos fortasse hæc referuntur. Lege Herodotum lib. 1. suæ historiæ.

d *Qui voco nomen tuum.*) Subaudi, priusquam nascaris. Narrat Iosephus libr. 11. Antiquitatum legisse Cyrum prophetiam hanc, vbi suum nomen multis annis antequàm nasceretur, à Propheta prædictum vidit, & eam ob causam Iudæos quasi Dei familiares amore prosecutum fuisse.

e *Vocaui te nomine tuo.*) Ostendit velle me tibi fauere. Assimilaui te nonnullis seruis meis, quos priusquam nascerentur nominaui. Vel assimilaui te, hoc est, cognominaui te. Non solùm te vocaui Cyrum, sed etiā regem, antequam esses editus in lucem. Tu autem non cognouisti me: quin potius, idola coluisti. F

f *Accinxi te.*) Id est, dedi tibi fortitudinem, vt magna & excelsa tibi proponeres.

g *Vt sciant hi qui.*) In Esdræ volumine scriptum legimus scripsisse Cyrum ad regna sua, Deū Israelis esse Deum cœli. Et ob restaurationem Hebræorum fuit Deus multis Gentibus notus. 1. Esdr. 1.

h *Formans lucem.*] Sensus est; Ego, ait Deus, sum ille, qui facio diem & noctem, pacem & bellum: Poteris per diem prosperitatem intelligere, per noctem verò aduersitatem. Sed aduerte. Non dicit, faciēs pacē & creās bellum, *sed faciens pacem & creans malū.* Bellū appellat malum. Quid enim melius dulci pace? quid peius crudeli bello? Dicitur autem Deus creare malum, quia permittit illud fieri, non quòd Deus malūm culpę efficiat. Dicitur tamen facere malū pœnæ, quòd puniat delinquētes. Sic intelligitur id, quod ait Amos 3. Amos propheta, *Si erit malum in ciuitate quod Deus non fecerit?* Ait igitur Deus: Ego, qui Iudæos afflixi, eos recreabo, & ad antiquum decus restituam. Fuerunt in tenebris, nunc erunt in luce. Oppressi sunt bello, nūc delectabuntur pace.

A i *Rorate cæli.*) Prædicebat diuinus vates venturum esse Cyrum, qui Babylonios propter eorum scelera, & in omni vitiorum genere effrenatam immanitatem & superbiã euerteret, & oppressos ab illis Israelitas, atque ab importuno tyranno exagitatos eriperet, atque ad patriam reduceret, ex qua fuerant pulsi & egressi magnis tempestatibus iactati, & à Babyloniis in miseram seruitutem addicti, propter eorum deprauatos mores & neglectam pietatem. Cùm enim Deum, qui in eos summa & innumerabilia beneficia contulerat, colere deberent, eo derelicto in rebus humanis spem posuerunt rerum suarum, suámque ipsorum dignitatem, & nominis amplitudinem & splẽdorem maculare voluerũt. At misertus eorum Deus voluit eos per Cyrum regem Persarum ad pristinam dignitatem reuocare. Cùm autem diuinus vates loqueretur de Cyro liberatore, eleuatus est spiritu, & vidit mentis oculis alium liberatorem, qui multò illustrior & excellentior venturus erat, cuius vmbram in Cyro contemplabatur. Et de terreno, de quo vaticinabatur, se transfert ad cœlestem, ad filium Dei vnigenitum, qui sumpta humana carne ex sacratissimo admirandæ virginis vtero nasceretur, & genus
B humanum propter peccatum à cœlesti Hierosolyma pulsum, & in regione Babylonica, hoc est in mundi huius confusione constitutum eriperet, eiúsque res afflictas & iacentes erigeret, illúdque ad æternam Hierosolymam veram promissionis patriã reuocaret. Cùm igitur Propheta hęc animo conspiceret, has voces emisit: *Rorate cæli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem.* Ac si diceret: Ardenter desidero huius diuini seruatoris aduentum. Ideò emittite vos ò cœli rorem illum qui terram præ nimia siccitate sterilem humectet, & frugiferam reddat. Veniat iam Christus, qui terram infœcundam, qui peccantes sine virtute nullum fructum pietatis ac religionis ferentes fœcundet. Et nubes pluant iustum, nimirum illum, qui homines iustificet: Hic est iustus ille, de quo alio in loco per hunc eundem Pro-
53. phetam ait Deus: *In scientia sua iustificabit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit.* De quo
Cor. 1. ait Apostolus in epistola prima ad Corinthios: *Factus est nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio. Pluant igitur nubes iustum, & aperiatur terra, & germinet saluatorem.* Terra illa sanctissima Maria semper virgo aperiatur aratro Spiritus sancti. Consentiat & dicat Gabrieli angelo: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum*
C *verbum tuum*, & sic germinet & pariat saluatorem Christum verum Deum & verum hominem. Ostendunt hæc verba quanto desiderio aduentus Christi flagraret Esaias. Lege diuinas literas, & videbis quàm ardentibus suspiriis ab imo pectore eductis petebant antiqui patres aduentum Christi saluatoris nostri, in quo omnis eorum spes erat constituta. Apud hunc eundem prophetam dicebãt: *Vtinam dirumperes cælos,*
Infra 64. *& descenderes.* Et Dauid, *Ostende*, inquit, *nobis Domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis.* Et eius fi-
Psal. 84. Cant. 1. lius Salomon in Canticis facit congregationem fidelium loquentem, & his verbis Christi aduentum desi-
Luc. 10. derantem: *Osculetur me osculo oris sui.* Id quidem est, quod dicebat Christus discipulis suis: *Dico enim vobis quod multi prophetæ & reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt: & audire, quæ auditis, & non audierunt.* Erat priùs ventura illustrissima illa virgo summis laudibus efferenda, quæ vniuersi creatorem & conseruatorem mundum pugillo continentem mirabiliter conciperet, & pareret, suisque brachiis amplecteretur. Vnicornis est animal ... cornu suo aquas veneno contaminatas salubres reddit, & valet ad diuersa morb... depellenda. Narrántque authores ... multos

venatores ad vnicornem capiendum, qui eum clamoribus obtundunt: at non posse capi nisi quædam pulchra virgo sedeat in campo, ad quã vnicornis veniat, in cuius sinu quiescat, & ita capiatur. Christus est cœlestis vnicornis, iuxta id quod dicitur in Psalmo. *Et dilectus quemadmodum filius vnicornis.* quem locum diuus Psal. 28.
Augustinus de Christo interpretatur. Et Origenes in commẽtariis in librum Numerorum per vnicornem Christum intelligit, quemadmodum etiam per leonem, agnum, & ouem, significatur. Est igitur Christus ille diuinus vnicornis, qui cornu suæ potentiæ venenum depellit, qui morbis animi medetur, in quo habemus promptum & salutare remedium ad ægritudines omnes curandas. Venatores fuerunt viri illi illustres veteris Testamenti, qui ad eum clamabant vt veniret. Quemadmodum facit hoc in loco Esaias. At non sat erat eos vociferari, & ad cœlum ex inflammato pectore ardentes voces emittere, sed ventura erat pulchra illa virgo sanctissima Maria hominum generis reparatrix, in cuius vtero filius Dei summus ille vnicornis reclinaretur. Hæc est terra illa sacratissima de qua dicitur in Psalm. *Et terra nostra dabit fructum* Psal. 84.
suum. Et de qua hoc in loco ait Esaias: *Aperiatur terra, & germinet saluatorem.* E
k *Et iustitia oriatur.*) Sensus est: Oriatur iustus, & statim pariter oriatur hominum iustificatio. Natus Christus cœpit statim homines iustificare. Et confestim adduxit pastores ad præsepium, & magos ab Oriente, qui eum adorarent, eique munera offerrent.
l *Ego Dominus.*) Ostendit Deus his verbis Christum concipiendum de Spiritu sancto absque opera viri. Ponitur præteritum pro futuro more prophetico. Quasi dicat cœlestis pater: Ego Dominus creaturus sum mundi seruatorem. Loquitur de Christo secundum humanitatem. Nam secundum diuinitatem filius à patre est, non factus nec creatus, sed genitus. Et quanquam sit minor patre secundum humanitatem, est tamen æqualis illi, secundum diuinitatem. Hic igitur qui conceptus est de Spiritu sancto, & natus de Maria semper virgine, fuit in illo lapide adumbratus, qui, vt est apud Danielem, abscissus est de Dan. 2.
monte sine manibus, de quo hic ait Deus: *Ego Dominus creaui eum.*
m *Væ qui contradicit factori suo.*) Postquam Propheta clamauit, & ardens desiderium aperuit, quo aduentus Christi tenebatur, eos arguit, qui factis Dei offenduntur, & cum eo contendunt, diuinam prouidentiam calumniantes, eisque æternam damnationem F
minatur.
n *Testa de Samiis terræ.*) Alludit ad vasa Samia à Samo insula dicta. Nonius inquit Samium esse testam. Aspicis quàm fragilis & imbecillus sit homo, qui testæ figuli comparetur. Vnde Ieremias ait: *Ecce sicut* Ierem. 18.
lutum in manu figuli, sic vos domus Israel in manu mea. Et Psal. 2.
Dauid: *Tanquam vas figuli confringes eos.* Et Apostolus 2. Cor. 4.
scribens ad Corinthios: *Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus.* Ait ergo Propheta: *Nunquid dicit lutum figulo suo: Quid facis?* Quasi dicat, non. *Et opus tuum absque manibus est*, hoc est non dicit opus esse absque manibus factum, nec insurgit in artificem. Cur tu igitur homo contendis cum Deo, qui te fecit, illique contradicis?
o *Væ qui dicit patri.*) Si filius non debet dicere patri aut matri, Cur me genuisti, multò minus vilis creatura summo creatori.
p *Ventura interrogate me super filios meos.*) Quærite à Prophetis meis ea, quæ ventura sunt Israelitis filiis meis. *Et super opus manuum mearum mandate mihi*, hoc est, præcipite Prophetis meis, vt vobis ea, quæ ego feci, annuntient. Cùm igitur ego per viros sanctos vobis dicam ea, quæ præterierunt, & ea, quæ futura

ſ

A sunt, quod idola facere non possunt, quare mihi contradicitis, illis autem acquiescitis?

q *Et omnis militiæ eorum mandaui.*) Ego sum qui impero cœlorum exercitui. Per militiam cœli poteris intelligere angelos, vel sydera, vt sit sensus: Ego sum syderum moderator & rector, mihi obediunt. Ego illis præcipio, vt orbes suos, circulósque conficiant celeritate mirabili, & suos certos & æquales motus immutabili constantia conseruent. Vel sic: Ego sum ille, qui stellas omnes feci, iussi enim, & factæ sunt. Qui igitur cœlus feci, & stellas in illis miro ordine collocaui, cur non potero creare Cyrum, qui Babylonem euertat, & voluntatem meam adimpleat? Vel sic, & melius: Ego qui mundum creare potui, potero eum etiam redimere. Ideò nemo existimet impossibile me mittere filium meum, qui mundi confusionem euertat, & homines ad cœlestem Hierosolymam reducat.

r *Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam.*) Dixerat fore, vt Cyrus euerteret Babylonem & Hebræos captiuos in libertatem vindicaret. Nunc aliis verbis hoc significat. Ait igitur Deus. *Ego suscitaui eum*, nimirum Cyrum ad iustitiam. Et omnes eius vias planas faciam & expeditas. Hic ædificabit mihi
B Hierosolymam, & populum meum captiuum in patriam liberum mittet. Hoc autem faciet ille nullis muneribus adductus, sed quia ego hoc illi inspirabo. Hæc quæ aliquo modo ad Cyrum possunt referri, multò meliùs & clariùs ad Christum referuntur, qui captiuos celerúmque vinculis ligatos liberauit, & Hierosolymam militantem, hoc est Ecclesiam super firmam petram construxit: qui Babylonem eiúsque tyrannum, hoc est, mundum & diabolum vicit, & de morte triumphauit. Hæc intuebatur Propheta, cùm hæc diceret, & hæc præcipuè intendebat. Nam si attentiùs volueris considerare, videbis hæc non Cyro, sed Christo apertissimè conuenire. Quonam modo enim fieri potest vt Cyrus sit iustus ille, de quo hic vaticinatur Esaias, quando dicit ea persona Dei: *Ego suscitaui eum ad iustitiam, & omnes vias eius dirigam*, cùm ipse non fuerit iustus, nec omnes eius viæ directæ?

Quanquam in Hebræos magna contulerit beneficia, D
ob quæ non solùm in diuinis literis commendatur, sed in humanis à Gentilibus, à quibus tandiu laudabitur, quandiu veterum annalium monimenta permanebunt: tamen ad extremum vertit omnia, quoniam fuit in Deum impius, & in homines crudelis & iniuriosus, incidens in imperiorum inanísq; gloriæ cupiditaté. Et eá ob causam fuit miserè in bello quod iniustè parauerat, extinctus, cui quidem ad summam sed inanem & falsam mundi gloriam florescenti ferro erepta vita est. Est ad maiorem eius ignominiam non fuit occisus ab aliquo viro fortitudine præstante, sed à quadam muliere Scytharum regina, quæ Tomyris appellabatur. Et ferunt fuisse eius caput in vtrem plenum humano sanguine proiectum, eiq; reginam dixisse: Imple re sanguine sitibundum caput. Diodorus & Trogus & alij hanc Tomyridem Scytharum reginá dicunt fuisse. At Herodotus Massagetarum reginam eam appellat, ait tamen esse nonnullus asserentes Massageras esse quandam Scythicam nationem. Hîc aspicis quàm malè mundus respondeat hominũ spei & desiderio. Volebat Cyrus alteram Babylonis turrim construere, hoc est, mundi gloriam comparare, eámque in sublime efferre: sed confusæ sunt linguæ. *Simile.*
Nam quando à mundo vnum petebat, alterum mundus illi dabat. Petebat gloriam, & mundus porrexit illi infamiam: petebat vitam, & tulit mortem. Et ita cecidit ædificium contra cœlum erectum & constructum. Tales sunt omnes, qui honores & dignitates iniustè quærunt. Nam ea, quæ hoc modo consequuntur, posteà ignominiosè amittunt. Sunt enim mundi status veluti puerorum ludus. Vt enim pueri constituunt regem, cui obediunt, sed finito ludo eum irrident, & alapis petunt, sic mundus multos eleuat ad honores & dignitates. sed sublatis illis eos miserè deprimit, nullum illis vestigiũ pristinæ gloriæ relinquẽs. Et ita obscuratur mundi gloria, & in ignominiam cõuertitur. quod Cyro accidit ob eius superbiã & immanitaté. Ex quo apparet hæc non de eo, sed de Christo Deo nostro intelligi, quæ hoc in loco Esaias noster literis mandauit, vt paulò pòst clarius innotescet. E *Simile.*

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XLV.

C

1 Christo meo Cyro.) *In Hebræo est* למשיחו לכורש *limxicho le-Corex. Et potest verti, Messiæ suo Cyro. Verbum* משח *significat vngere, vt Esaiæ 61.* Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me. *Vnde* משיח *significat vnctum, quem Græci appellant Christum* χρίσις *enim vnctionem significat. Igitur Christus, Messias, vnctus, idem sunt. Quo vocabulo reges nominantur, quoniam vngi solebant, vt capite sexto libri primi Regum, & aliis in locis ostenditur. Ideò Saul Christus vocatur libro primo Regum cap. 24. & aliis in locis, quemadmodum Cyrus hoc in loco.*

Infrà 61.
1. Reg. 6.
1. Reg. 24

2 Assimilaui te.) *In Hebræo est* אכנך *acbanneca, à verbo* כנה *chanah, quod significat etiam nominate. Ob eam causam vertit Paguinus:* Et cognominaui te. F

3 Testa de Samiis terræ.) *Pro testa & Samiis in Hebræo est vnum atque idem vocabulum nempe* חרש *cheres. Ideò potest hoc ita verti:* Testa cum testis terræ, *vt sit sensus: Quis testa est, vt alia testa terra, audet cum opifice suo disceptare.*

4 Omni militiæ eorum mãdaui.) *Militia aliquando pro cœlorum sideribus accipitur, vt alibi ostendimus. Hac ratione adducti Septuaginta verterunt:* Omnibus stellis mãdaui.

Hæc dicit [a] Dominus: Labor Ægypti & negotiatio Æthiopiæ, & Sabaim viri sublimes ad te transibunt, & tui erunt. Post te ambulabunt, vincti manicis pergent, & te adorabunt, teque deprecabuntur. [b] Tantùm in te est Deus, & non est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus, Deus Israel saluator. [c] Confusi sunt & erubuerunt omnes simul, abierunt in confusione [1] fabricatores errorum. Israel saluatus est in Domino salute æterna. Non confundemini, & non erubescetis vsque in seculum seculi quia hæc dicit Dominus creans cœlos. Ipse Deus formas terram & faciens eam, ipse plastes eius. Non in vanum creauit eam, vt habitaretur formauit eam. Ego Dominus & non est alius. [d] Non in abscõdito locutus sum, in loco terræ tenebroso. [e] Non dixi semini Iacob frustra, quærite me. Ego Dominus loquens iustitiam, annuntians recta. [f] Congregamini & venite, & accedite simul, qui saluati estis ex Gentibus.

A Gentibus. g Nescierunt qui leuant lignum sculpturæ suæ, & rogant Deum non saluantem. A
Annuntiate & venite, & consiliamini simul. Quis auditum fecit hoc ab initio? Et tunc prædixi illud. Nunquid non ego Dominus? Et non est vltrà Deus absque me. Deus iustus & saluās non est præter me. h Conuertimini ad me, & salui eritis omnes fines terræ, quia Ego Deus, & non est alius. i In memetipsum iuraui: Egredietur de ore meo iustitiæ verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. k Ergo in Domino dicet: Meæ sunt iustitiæ & imperium. l Ad eum venient, & confundentur omnes qui repugnant ei. m In Domino iustificabitur, & laudabitur omne semen Israel.

Rom. 14. Philip. 2.

a *Hæc dicit Dominus: Labor Ægypti.*) Promittit Deus his verbis Cyro imperium Ægyptiorum, Æthiopum & Sabæorum. Est autē Saba in trans Æthiopiam. Sed hoc ad Christum potius refertur, qui cœlestis pater promittit has regiones, & per eas intelligit alias omnes, Euāgelium suscepturas, eiúsq; imperio subiiciendas. Id etiam dicit in Psalmo *Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Sed aduerte, & verba Prophetæ perpende. Poterat quidem dicere: Ægyptus & Æthiopia ad te venient, te adorabunt & deprecabuntur. Sed ait: *Labor Ægypti & negotiatio Æthiopiæ ad te transibunt.* Acsi dicat: Qui Ægypti laboribus fatigantur, & Æthiopiæ negotiationes exercent, ad te transibunt. Vt ostendat
B graue esse iugum diaboli, & eos, qui sub eo militāt, labore & negociatione opprimi & vexari. Sed repudiatis idolis & sceleribus ac superstitionibus relictis, labor peccatorum cōuertitur in illam requiem, de qua Christus ait: *Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos & inuenietis requiem animabus vestris, iugum enim meum suaue est, & onus meum leue.* Et negotiatio Æthiop. in negotiationē Hierosolymæ conuertitur, hoc est, mundi, humanarúmq; rerū negotiatores ad animorū, rerúmque cœlestium negotiationē se transferunt. Est enim omnis bonus Christianus negotiator, de quo Christus ait apud Matthæum: *Simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas, inuenta autem vna pretiosa margarita abiit, & vendidit omnia, quæ habuit, & emit eam.* Et apud Lucam: *Negotiamini dum venio.* Nō igitur Christus à peccatoribus aufert officiū, sed mutat materiam. qui erant sub iugo diaboli, sunt sub Christi iugo. Qui negotiabantur, non desinunt officium, sed mutant negotiationem. Matthæus negotiator erat rerum corporearum, at fecit eum Deus negotiatorem animorum. Diuus Petrus erat piscator piscium, sed fuit factus hominum piscator: non ei Christus abstulit officium, sed materiam mutauit.
C Magdalena non amisit officium amandi, sed amorem humanum in diuinum conuertit.

Psal. 2.
Matt. 11.
Matt. 13.
Luc. 19.

b *Tantùm in te est Deus, & non est Deus absque te. Verè tu es Deus absconditus.*) Hîc aspicis apertissimè Prophetam à Cyro liberatore terreno se transtulisse ad Christum liberatorem diuinum, quod anteà dixeramus. Perspicuum est enim & clarius luce meridiana, hoc non de Cyro dici, sed de Christo. Ille est enim Deus, & absque eo non est Deus, & Deus est in eo. Ipse enim ait apud Ioannem: *Non creditis quia ego in patre, & pater in me est? Verba, quæ ego loquor, à me ipso non loquor, pater autem in me manens ipse facit opera.* Et alio in loco, Ego, inquit, *& pater vnum sumus.* Sed vide quàm planè, quàm apertè Esaias hoc in loco affirmet Christi esse Deū. *Verè,* inquit, *tu es Deus absconditus.* Poterat quidē dicere: Tu es Deus absconditus. Sed appositè particulam affirmantem, *Verè,* vt dilucidè, [illegible] & affe-[illegible] rentes Christi numen ostenderet. A[illegible] Deus au-tem Christus Deus absconditus propter [illegible] cor-poris sacramentum. Voluit enim Deus [illegible] humana forma delitescere & abscondi, vt corpus [illegible] impe-tus sceleratorum hominum ferret, & nos [illegible] mortis vinculis liberaret. Hic est [illegible] qua ait Apostolus: *Loquimur Dei sapientiam* [illegible]

Ioan. 14.
Ioan. 10.

absconditæ est. Hic est ille Dei Filius, de quo ait diuinus psāltes in 9. Psalmi inscriptione: *Pro occultis filij.* Occultabatur enim diuinitas in humanitate. Hic est thesaurus ille absconditus, de quo ipse ait apud Matthæum: *Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro.* Et de quo ait Abacuc Propheta: *Ibi,* nimirū in cruce, *abscondita est fortitudo eius.* Et quoniā bonū est cōmunicabile, vt ait Dionysius, sui ipsius diffusiuum, voluit summum bonum summè se hominibus communicare. Sumpsit nostram naturā, versatus est inter homines, mortuus est pro illis, & seipsum in admirabili Eucharistiæ sacramento nobis reliquit, vt semper nobiscum esset, & summè seipsum nobiscum communicaret. In illa hostia consecrata verè est Deus absconditus. Quæ poterat maior excogitari cōmunicatio? quod maius E
beneficium? quæ maior amoris abundātia? Quod munus aut magnitudine admirabilius aut fructu salutarius, aut amplitudine magnificentius? Adoro te hostia consecrata, adoro te Christe Fili Dei viui, qui te pro salute nostra hostiam salutarem deuouisti, & vt tuam erga nos immensam charitatem demōstrares, corpus tuum sanctissimum in cibum, & sanguinem tuū preciosissimum in potū, sub specie panis & vini sumendū nobis reliquisti, & sub modici panis specie tu Christe sancte verus Deus & verus homo cōtineris. Ideo ego dico cū Propheta: *Verè tu es Deus absconditus.* Tu es sub accidentibus abscōditus, & inuisibilis visibiliter à nobis sumeris aliena specie occultatus. Et ita sumptus peccata deles, animam expias, gratiā tribuis, virtutes auges, & sumentes admirabilibus gratiarū ornamētis decoras, & ad verā dignitatis amplitudinē perducis. *At qui manducat & bibit indignè,* vt verbis Paulinis vtar, *iudicium sibi manducat & bibit.* Vt enim incensus ignis in stagnum gelidarum aquarum coniectus non inflammat aquas, quin potius earum frigiditas & regelatio ignem extinguit, sic qui ignem illum excellētissimum summi amoris Christi, qui in illo admirabili sacramento realiter continetur, coniicit in frigida & F
regelata viscera animæ suæ, non se ipsum inflammat, nec prunæ illæ diuinæ in tali anima ignem charitatis accēdunt, quin potius scelerum frigiditas ignem extinguit, hoc est quantum in se est, impedit effectū sacramenti, quod est animas diuino amore incendere, studióque immortalitatis inflammare, atque vitam æternam tribuere. Ipse enim Christus apud Ioannem capite sexto ita ait: *Ego sum panis viuus, qui de cœlo descendi: si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita.* Ne existimes Christum contaminari, quando ab iniquis impurisque hominibus sumitur. Nā, vt Diui Athanasij vtar similitudine, quemadmodum Sol etsi immunda loca attingat, nequaquā tamē immundus manet, sic Christus etsi ab impiis māducetur, tamē in se nequaquam cōtaminatur. Et quoniam Deus est in hoc sacramento occultatus: ait diuinus noster vates hoc in loco: *Verè tu es Deus absconditus, Deus Israel Saluator.* Hic est Dei & hominum mediator: & vt diui Cypriani verbis vtar, hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius & gloria, & ideò eū dignè æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Hūc Esaias appellat saluatorem, quoniā venit in mundum vt homines saluos faceret, quod est eius nomine significatum. Nā Iesus saluatorem si-

1. Cor. 2.
Abac. 3.
1. Cor. 11.
Similitudo.

A gnificat. Ita enim dixit Angelus iusto Ioseph: *Pariet* Matt. 1. *autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.*

c *Confusi sunt, & erubuerunt omnes simul.*) Sensus est: Omnes qui te ô bone Iesu non receperint, confundentur & pudefiét, & fabricatores errorũ, hoc est, idolorũ opifices & cultores cum obstinatis Iudæis erunt à te alienati. Israel autem æternam salutem consequetur. Sæpe diximus nomine Israelis fideles significari siue ex Iudæis siue ex Gentibus. Omnes enim qui fide charitate formata excedunt è vita, qui sunt verè Israelitæ, proficiscuntur ad cœlum, vbi Deo fruuntur, eiusq; inenarrabilibus bonis in æternum satiantur. Eóque si non statim, aliquando tamen deueniunt.

d *Non in abscondito.*) Dæmones respondent in locis occultis & obscuris, Deus apertè in monte Sina. Aut potius hæc intelliguntur de Christo, qui de seipso ait Ioan. 18. apud Ioannem: *Ego palam loquutus sum mundo. Ego semper docui in synagoga, & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil.*

e *Non dixi semini Iacob, frustra quærite me.*) Dixi quidem vt me quærerent, sed non frustra, imò proposito præmio. Lege diuinas literas, & passim inuenies proposi-

B tum præmium quærentibus Deum. Per Amos Pro-

Amos 5. phetam ait ipse Deus: *Quærite me, & viuetis.* Dauid ait

Psal. 68. in quodam Psalmo: *Quærite Dominum, & viuet anima*

Psal 69. *vestra.* Et in alio: *Lætentur in te omnes, qui quærunt nomen*

Psal 104. *tuum.* Et in alio: *Quærite Dominum, & confortamini.*

f *Congregamini, & venite.*) Dispersi enim & discordia segregati, ad Deum ire non possumus. Charitas congregat & vnit, odium dispergit & dissoluit. Qua de re latè disseruimus cap. vndecimo, & decimonono.

g *Nescierunt qui leuãt lignum sculpturæ suæ.*) Id est, stulti sunt, qui ligneum idolum extollunt, vt adorent illud, & preces fundunt ad Deum falsum & cõmentitium, qui neminem potest saluum facere. Cùm Deus hæc verba dixisset inuehitur in idololatras, dicens illis, vt annuntient & adducant, quæ existimauerint esse aduersus ipsum Deum. Acsi diceret: Vos qui idola colitis, quid contra me habetis? Contendite mecum, inite pariter consilium, & rationes vestras in lucem proferte. Nónne videtis idola vana esse, & nihil vobis prædixisse? Ego sum qui ventura præuntio, qui solus sum Deus.

h *Conuertimini ad me, & salui eritis.*) Salus nostra est D in auersione à mundo & conuersione ad Deum, & pernicies nostra prouenit ex auersione à Deo & conuersione ad mundum.

i *In memetipso iuraui.*) Sensus est: Iuramento assero, & id quod dico, ita sine dubio erit, quia verbũ, quod de ore meo exit, est iustum, & non vertetur retro, nec erit irritum & frustraneum. Id autem quod iuro est, omnes in die extremi iudicij esse coram me apparituros, & mihi velint nolint parituros. Et tunc ego reddam vnicuique iuxta opera sua. Diuus Paulus in epistola ad Romanos citans hunc locum ita ait: *Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. Scriptum est enim:* Rom. 14 *Viuo ego dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itaque vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo.* Hæc diuus Paulus. Vbi vides eum de extremo iudicio hunc locum interpretari. Pro eo quod Esaias ait: *Et iurabit omnis lingua,* ait Apostolus: *Et omnis lingua confitebitur Deo.* Acsi dicat: Et tunc in illo terribili iudicio omnis homo confitebitur Christum esse Deum. Aspicis apertissimè Apostolum de Christo hæc verba intelligere quæ Esaias dicit esse Dei, & ex consequenti confiteri Apostolum, E Christum esse Deum.

k *Ergo in domino dicet: Meæ sunt iustitia & imperium.*) Sẽsus est. Cùm igitur in die extremi iudicij omnis lingua fassura sit me esse Deũ, dicet etiã meas esse iustitias, & meũ esse imperiũ, fatebitur me esse iustũ regẽ.

l *Ad eum venient.*) Nimirum ad Christum, qui sunt æternam vitam consecuturi. Contrà verò flagitiosi Deo ipsi repugnantes in æternum confundentur.

m *In Domino iustificabitur & laudabitur omne semen Israel.*] Per semen siue filios Israelis intellige fideles qui ex Iudæis crediderunt, de quibus dixerat Propheta noster capite primo: *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus.* Sup. 1.

ANNOTATIO.

i *Fabricatores errorum.*) Pagninus vertit: *Fabricatores sculptilium.* Nomine errorum idola intelliguntur, quæ in literis diuinis variis nominibus appellantur, quæ sunt vanitas, nihil, dolor, mẽdacium, error, & similia.

Argumentum capitis XLVI.

C Prædixerat Propheta capite superiore euertendam esse à Cyro Babylonem. Nunc prosequitur idem argumentum, & in eadem euersione prædicit confringenda esse cum impiis idola & simulachra sua. Quibus verbis voluit diuinus vates significare, F fore, vt mundus à Christo vinceretur, qui de seipso ait: Ego vici mundum. Quo victo cessaret idolorum cultus, & gentes repu-

Ioan. 16. diatis falsis diis ad veram Christi religionem conuerterentur.

CAPUT XLVI.

Confractus[a] est Bel, contritus est Nabo: [b] facta [1] sunt simulachra eorum bestiis & iumentis. [c] Onera vestra graui pondere vsque ad lassitudinẽ contabuerunt, & contrita sunt simul. Non potuerunt saluare portantem, & anima eorum in captiuitatem ibit. Audite me domus Iacob, & omne residuum domus Israel. [d] Qui [2] portamini à meo vtero, qui gestamini à mea vulua. Vsque ad senectam ego ipse, & vsque ad canos ego portabo & saluabo. Cui assimilastis me & adæquastis, & comparastis me, & fecistis similem? [e] Qui confertis aurum de sacculo, & argentũ statera ponderatis, conducentes aurificem, vt faciat Deum, & procidunt & adorant. Portant illum in humeris gestantes, & ponentes in loco suo. Et sta-

Baruc 6. bit, ac de loco suo non mouebitur. Sed & cùm clamauerint ad eum, non audiet, de tribulatione non saluabit eos. Mementote istud [3] & [f] fundamini: [g] redite præuaricatores ad cor. Recordamini prioris seculi, quoniam ego sum Deus, & non est vltrà Deus, nec est similis mei annuntians ab exordio nouissimum, & ab initio quæ nondum facta sunt, dicens, Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet. [h] Vocans ab Oriente auem, & de terra longinqua virum voluntatis meæ. Et locutus sum, & adducam illud: creaui, & faciam illud. [i] Audite [4] me duro corde, [k] qui longe estis à iustitia. Prope feci iustitiam meam, non elongabitur, & salus mea non morabitur. Dabo in Sion salutem, & in Israel gloriam meam.

EXPLA-

A D

EXPLANATIO.

a *Confractus est Bel.*) Hoc erat idolum, cui Babylonij primas deferebant, secundas autem Nabo. Diuus Hieronymus ait Bel esse eum, quem Græci Belum appellabant, hoc est Saturnum, cui gentes non solùm quoscunque homines, sed proprios etiam filios immolabant.

b *Facta sunt simulachra eorum bestiis & iumentis.*) Subaudi similia. Ad tantam enim insaniam deuenerunt, vt simulachra colerent belluarum. Possunt hæc verba ita explanari, vt subintelligatur, onus. Et tunc vertentur hoc modo: Facta sunt simulachra Babyloniorum onus bestiis & iumentis, quoniam ad Persidem transferentur. Persæ enim idola Babyloniorum aurea & argentea iumentis imponebant, vt ea in patriam suam transferrent. Ideo sequitur:

c *Onera vestra.*] Prosopopœia est. Alloquitur enim statuas mutas, & idola insensibilia. Quasi dicat: Iumenta vestra ô idola vestro pondere fatigabuntur. Onustæ enim bestiæ, quæ vos portauerint, lassabuntur, & cadent, ac deficient, tantum onus ferre non B valentes. Miseri dij ac infœlices, qui eas bestias, quæ ipsos portauerint, seruare non poterunt, & miseri atque ærumnosi, qui tales deos colunt, quoniam cum ipsis ibunt in captiuitatem. Tam enim dij quàm eorum cultores à Persis capientur, & in Persidem captiui portabuntur. Ea verba, *Anima eorum in captiuitatem ibit*, possunt referri ad idola, quasi Propheta dicat: O dementes homines, qui lapidea & aurea simulachra animam habere putatis. Idolorum anima asportabitur in Persidem captiua. Irridet gentes simulachra prædita esse animo existimantes.

d *Qui portamini ab vtero meo, qui gestamini à mea vulua.*) Id est, quos foueo & protego, acsi in meo vtero velut mater eos portassem, & ipse eos concepissem. Vide Dei nostri summam erga homines clementiam.

e *Qui confertis aurum de sacculo.*] Id est, qui coniungitis aurum, quod de thesauro extrahitis, & argentum ponderatis, ad idola vestra facienda. Eos arguit, qui aurum & argentum in simulachris fabricandis con-

Heb. 11. sumunt.

f *Fundamini.*) Nimirum in fide. Est enim fides fundamentum. Nam, vt ait diuus Paulus, *sine fide impossibile est placere Deo.* Credere enim oportet accedentem ad Deum quia est, & inquirentibus se remunerator C sit. Gentiles credunt multos esse Deos, ideò nullum habent fundamentum, quia nullam habent fidem. Fides enim est, vt credamus vnum solum Deum. Et quoniam sine fide nemo fundatus esse dicitur, vocat diuinus noster vates omnes ad fidem, dicens: *Mementote istud, & fundamini.* Vel ideò cohortatur homines vt fundentur, quoniam peccatores nullum habent firmum fundamentum. Nituntur enim in delicijs, voluptatibus, opibus, & mundi dignitatibus, quæ omnia flexibilia sunt, imbecilla, varia, incerta, caduca, falsa, inconstantia, posita non in nostris consilijs, sed in mundi temeritate. Sola vera virtus est vna altissimis defixa radicibus, quæ nulla vnquam vi euelli potest, nec labefactari.

g *Redite præuaricatores ad cor.*) Reuertimini ad vos ipsos, à quibus vos alienastis. Nihil tam longè à vobis quàm vos. Hic vides homines sceleribus implicatos, & mundi vanitatibus deditos extra se esse, procul in mundo vagari. Ideò in Euangelio filius prodigus dicitur in se reuersus, suam cognouisse infœlicitatem, & ita ad patrem rediisse. In se reuertitur, qui fuerat alienatus. Exierat extra se, & seipsum relinquens reliquerat patrem. Sed aliquando reuersus sic suauè nit seipsum, qui perditus erat. Non enim poterat ad se redire, nisi qui à seipso abierat. Et in se reuersus excitat seipsum memoria præteritæ fœlicitatis, & in spem venturæ erigitur. Et tunc cognouit non fuisse secum, cùm in se esse videretur. Qui extra se est, dicitur esse extra cor: ideò peccatores corde carere, & sine corde esse dicuntur. Apud Ieremiam ait Deus:

Audi me popule qui non habes cor. Et in hoc nostro capite paulò pòst, vbi nostra versio habet, *Audite me duro* Ierem. 5.

corde, habent Septuaginta: *Audite me qui perdidistis* Psal. 39.

cor. Et Dauid ait: *Et cor meum dereliquit me.* Et alibi: Psal. 48.

Super sanctos suos, inquit, *& in eos, qui conuertuntur ad* Eccl. 21.

cor. Si ad cor conuertuntur, ergo anteà extra cor Luc. 30.

vagabantur. Et Ecclesiasticus, *Qui*, inquit, *timet Dominum, conuertetur ad cor suum.* Et alibi: *Collige & congrega cor tuum.* Et hic Deus per Esaiam: *Redite præuaricatores ad cor.* Iubet Deus vt ad nos ipsos eamus. Idem

apud Matthæum voluit Christus significare, cùm nos Matt. 20.

ad vineam ire iubeat. Cùm enim nos simus ipsa vinea, ad nos ipsos nos mittit. Mulier illa, apud Lu- Luc. 15.

cam, quæ inuenit drachmam, quam perdiderat, est E

Ecclesia. Drachma sumus nos. Cùm autem nos ipsi simus Ecclesia, apertè concluditur nos quærere atque inuenire nos ipsos, qui perditi eramus. Sed fieri non potest, vt quæramus nos ipsos, nisi nos esse perditos intelligamus. Primus quidem gradus salutis est cognoscere nos ipsos, & videre vnde exciderimus. Hac ratione ducti antiqui dicebant hanc sententiam, Cognosce te ipsum, non humanam esse, sed diuinam, nec esse mortali alicui, sed Deo ipsi tribuendam. Vis redire ad cor, cognosce te ipsum. Cogita, & tecum ipse reuolue, & interroga hæc omnia teipsum. Ego vbi sum? Quomodo viuo? Quid ago? Quid spero? Quid desidero? Quid erit si sic moriar? Quò ibo? Ecquas tandem pœnas meorum scelerum persoluam? Ex huius considerationis defectu nascitur humanorum flagitiorum colluuio. At nos vt alios cognosca-

mus, nos ipsos cognoscere negligimus. Vt enim sar- Simile.

tor occupatus aliorum vestibus sarciendis, suas habet scissas, sic multi impediti in aliorum vita cognoscenda, suam ignorant: Inquirunt aliorum mores, volunt alienas cogitationes, intentiones, & consilia diuinare, se ipsos autem derelinquunt, & à corde suo

peregrinantur. Ideò ait Deus per Ezechielem pro- Ezech. 4.

phetam. *Fili hominis sume tibi laterem, & pones eum co-* F

ram te, & describes in eo ciuitatem Hierusalem. quis est hic later, quæ est hæc terra tam dura & cocta, nisi cor nostrum? Hoc nobis præcipit Deus vt sumamus & quod extra nos erat, iuxta nos collocemus, & in eo ciuitatem æternam cœlestem Hierosolymam describamus, vt in ea sit nostra cogitatio collocata & con-

stituta. Et vt qui ab arce sibi a rege tradita egreditur Simile.

eámque hostibus tradit aut relinquit, traditor dicitur, sic qui à corde à Deo sibi tradito exit, illúdque in manu tyrannici appetitus, cæterarúmque indomitarum cogitationum relinquit, præuaricator appellatur. Ideò ait Deus: *Præuaricatores redite ad cor.*

h *Vocans ab Oriente auem.*) Hoc est, Cyrum à Perside, qui Babylonem euertat, & Iudæos in patriam reducat. Vocatur auis ob velocitatem, qua venit in Chaldæam.

i *Audite me duro corde.*) Alloquitur Deus Hebræos, qui non credebant se liberandos esse à Babylonica captiuitate, quos ob eorum contumaciam duros corde appellat. Hoc secutus diuus Stephanus eos in oratione, quam apud illos habuit, duros ceruice, &

corde atque auribus incircuncisos vocauit. Vsque Act. 7.

A adeò fueront indurati, vt in Christi morte, vbi lapi-
Mat. 27. des se sciderunt & fregerunt, ipsi in sua duricie & in-
tegra pertinacia permanerent. Tale cor appellat E-
Ezech. 4. zechiel laterem, terram duram & coctam.
k *Qui longè estis à iustitia.*) Hoc est, à Christo, eum
1. Cor. 1. enim diuus Paulus iostitiam appellat. Eam promittit
pater facturum propè, neque esse elongandam. Ille
propè accedit, & nos quotidie vocat. Nos sumus
qui eum fugimus, & quantò longiùs ab eo separa-
mur, tantò propiùs accedimus ad infernũ, & fugien-
tes vitam incidimus in mortem. Vita peccatoris duri
cordis & obstinati est auersio à Christo, propinqoitas D
inferni mors animæ, victoria appetitus, triumphus
voluptatis. Hæc etsi ad literam de Cyro intelligatur,
quem Deus promisit missurum, vt Iudæos in pristi-
nam libertatem reuocaret, ad Christum tamen mul-
tò meliùs referuntur. Eom promisit pater venturum
fuisse hominum genus liberatum, illúdque ad cœle-
stem patriam perductum. Ideò ait: *Dabo in Sion salu-
tem, & in Israel gloriam meam.* Nam vera animæ salus
& gloria, quæ in hac vita potest esse, solùm in Sion
& Israel, hoc est io Ecclesia reperitur.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT XLVI.

1 Facta sunt simulachra eorum bestiis.) *Nonnulli co-
dices habent*: Fracta sunt. *Vt sit sensus, fracta fuisse simu-
lachra, quando super iumenta ponebantur, & funibus astrin-
gebantur. Non enim Persæ curabant imaginum formam, sed
materiam, hoc est, aurum & argentum. In Hebraico est,* היו
B *haiu, à verbo* היה *haiah, quod significat esse, & est verbum
substantiuum. Significat etiam corrumpere, & frangere, &
fugere. Ideò vtraque litera potest defendi. Poterat etiam ver-
ti:* Fugerunt idola eorum in bestiis imposita. *Vt idola
ac deos irrideat, qui se eripere non potuerint, nisi se in fugam
conuerterent.*
2 Qui portamini à meo vtero, qui gestamini à mea
vulua.) *Potest totum hoc ita verti ex Hebræo.* Qui por-
tamini à me ab vtero, qui baiulamini à me à partu.
*Acsi dicat: Qui à principio, à vestra natiuitate à me nu-
trimini, & veluti infantes in meis brachiis baiulamini. Ita-
que ab vtero & à vulua significant ab instanti natiuitatis.*
Psal. 57. *Quemadmodum in Psalmo:* Alienati sunt peccatores à
vulua, errauerunt ab vtero, *hoc est, ab eo puncto, quo
nati sunt.*
3 Et fundamini.) *In Hebraico est* והתאששו *vehi-
thoxxaxu à verbo* אשש *quod significat fortem & firmum
esse: vnde* אשישי *axixe fundamenta. Et capitur pro viris
fortitudine præstantibus, vt ait Kimhi vir doctus inter He-
bræos, quòd hi fine regni fundamentum. Potest esse ex si-
gnificatione* איש *ix, quæ dictio virum significat: Quasi di-
cat:* Estote viri. *Ideò potest verti:* Præstate vos viros,
Acsi diceret: Ostendite vos valere fortitodine & iudi-
cio tecto. *R. Ioseph deducit ab* אש *ex, quod nomen ignem*
C *significat: Vt sit sensus: Estote rubei velut ignis, erubescite
& confundamini, vestras insanias & vanitates & scelera
aspicientes. Hac ratione adducti quidam pro* fuodamini
posuerunt confundamini, *vt in multis codicibus licet vide-
re. Et vtraque lectio est recta & proposito Prophetæ satis
conueniens. Septuaginta habent in hunc modum:* Inge-
miscite, agite pœnitentiam, qui erratis. *Pro quo qui-
dam dixerunt:* confundamini. *Indicat apertè hic locus à
Septuaginta interpretibus translatus vtilem esse & saluta-
rem peccatoribus pœnitentiam, vt ad charitatem perueniant:*
Cõtra Lu- *& pœnitentiam non esse nouam vitam, sed ingemiscere &*
therum. *peccata deplorare. Non enim solùm hic ait Esaias, Agite
pœnitentiam*, sed Ingemiscite, agite pœniteotiam.
*Ostendit hic locus falsum esse id, quod ait Lutherus, nempe
contritionem ante charitatem esse execrabilem, & non solùm
non esse vtilem, sed perniciosam. Damnat enim gemitum,
& fletum, & omnem pœnitentiam, quæ fit per discussionem
& detestationem peccatorum. O hæreticum detestabilem!
Quid potest esse hoc tuo dogmate pestilentius? Quid perni-
Luc. 3. ciosius? Quid veritati repugnantius? Si gemitus & pœniten-
tia nihil prosunt peccatoribus, cur Deus hic per prophetam
eos ipsos peccatores sceleratos & impios alloquens hortatur
ad gemitum & pœnitentiam? Quorsum sanctificatus ille
Baptista has voces emitteret:* Genimina viperarum quis
ostendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fru- Matt. 3.
ctus dignos pœnitentiæ, iam enim securis ad radicem
arboris posita est. *Quorsum verus ille ac cœlestis doctor
Christus Deus noster laudaret pœnitentiam Niniuitarum?
Quorsum toties gehennam, & ignem æternum minitaretur
peccatoribus, vt eos ad pœnitentiam & contritionem induce-
ret, si talis pœnitentia & contritio essent res inutiles & ina-
nes, &, vt tu Luthere ais, perniciosæ: Sapientissimus ille* Psal. 17.
*Dauid quo nullus alius fuit suo tempore illustrior, nullus cha-
ritate ardentior, nullus iustitia præstantior, nobis pœniten-* E
tiæ perspicuam formam descripsit. Circundederunt, *inquit,* Psal. 6.
me dolotes mortis, & torreotes iniquitatis contur-
bauerunt me, dolores inferni circundederunt me,
præoccupauerunt me laquei mortis, in tribulatione
mea inuocaui Dominum. *Et alibi*, Laboraui, *inquit*, in
gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectũ meum,
lachrymis meis stratum meum rigabo. *Aspicis regem
peccatis astrictum pœnitentiam egisse, Dominum inuocasse,
vim lachrymarum profudisse, & fuisse gratiam consecutum.
Ait enim paulo post:* Discedite à me omnes qui opera-
mini iniquitatem, quoniam exaudiuit Dominus vo-
cem fletus mei. *Vbi aspicis fuisse gemitum Dauidis Deo
gratum & auditum. Ideò in inscriptione huius Psalmi me-
minit octauæ. Erat enim octaua instrumentum octo fidibus
ornatum, quo canere solebant carmina triumphalia, vt colli-*
gitur ex primo libro Paralipomenon. Canit igitur victoriam 1. Par. 15.
*Dauid, quam de peccato reportauit, ideo Psalmum in gaudio
& exultationis tripudio finiuit. Et si quæras arma, quibus
hanc victoriam obtinuit, & veniam ac gratiam impetrauit,
ipse explicat esse gemitus & lachrymarum abundantiam, &
denique pœnitentiam. Hæc enim sunt arma quibus de peccato
consequimur victoriam, & gloriosum de illo reportamus
triumphum. Eam ob causam ait hoc in loco diuinus noster va-*
tes iuxta Septuaginta translationem. Ingemiscite, agite F
pœnitentiam, qui erratis. *Vide Luthere quomodo hæc
concordent cum tuo articulo, in quo asseris pœnitentiam nihil
aliud esse quàm nouam vitam, & veram pœnitentiam dam-
nas & detestaris.*
4 Aodite me duro corde.) *Septuaginta habent:* Audi-
te me qui perdidistis cor. *Videtur alludere ad id, quod
paulo antea dixerat:* Redite præuaricatores ad cor.
5 Et vocans ab Oriente auem.) *Nonnulli codices ha-
bent:* Et vocans ab Oriente iustum. *Sed correctiores*
habent auem. *Et ita est in versione cui diuus Hierony-* Sup. 18.
*mus adiecit commentaria. Et ita est etiam in Hebræo.
Dictio enim* עיט *ait, quæ est in Hebræo, autem significat,
vt apud Esaiam:* Et relinquentur simol auibus mon-
tium. *Sed quoniam vir iustus alta petit, & ab imis ele-
uatur, ideo nomine auis significatur. Id voluit scriptura*
quintodecimo capite Genesis significare, quando inquit, Gen. 15.
*sumpsisse Abrahamum vaccam, capram, arietem, turtu-
rem, & columbam, & diuisisse animalia terrena, aues au-
tem non diuisisse. Per terrena animalia significantur ho-
mines appetitu ducti, à Deo & à seipsis diuisi: per aues ve-*
ro spirituales homines secum & cum Deo vniri, quorum Rom. 8.
vnus dicebat: quis nos separabit à charitate Christi?
Argu-

Argumentum capitis XLVII.

Vaticinatur Esaias de superbę Babylonis per ineptos astrologos seductæ excidio & euersione.

CAPVT XLVII.

Descēde, [a] sede in puluere virgo filia Babylon, sede in terra, non est solium filiæ Chaldæorum, quia vltrà non vocaberis mollis & tenera. [b] Tolle molam, & mole farinā [c] denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, reuela crura, transi flumina. Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum, [d] vltionem capiam, & non resistet mihi homo, [e] Redemptor noster, Dominus exercituum nomen illius, sanctus Israel. [f] Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum, quia non vocaberis vltrà domina regnorum, Iratus sum super populum meum, [g] contaminaui hęreditatem meam, & dedi eos in manu tua, [h] non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde. [i] Et dixisti: In sempiternum ero domina, non posuisti hæc super cor tuum, [k] neque recordata es nouissimi tui. Et nunc audi hæc delicata & habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & non est præter me amplius: [l] non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem. Venient tibi duo hæc subitò in die vna sterilitas & viduitas. Vniuersa veniunt super te, propter multitudinem maleficiorum tuorum, & propter duritiam incantatorum tuorum vehementem. [m] Et fiduciam habuisti in malitia tua, & dixisti: Non est qui videat me. [n] Sapientia tua & scientia tua hæc decepit te. Et dixisti in corde tuo: Ego sum, & pręter me non est altera. Veniet super te malum, & [o] nescies ortum eius: & irruet super te calamitas, quam non poteris expiare. Veniet super te repente miseria, quam nescies. [p] Sta cum incantatoribus tuis, & cum multitudine maleficiorum tuorum, [q] in quibus laborasti ab adolescentia tua, si fortè quid prosit tibi, aut si possis fieri fortior. Defecisti in multitudine consiliorum tuorum. stent & saluent te [r] augures cœli, qui contemplabantur sydera, & supputabant menses, vt ex eis annuntiarent ventura tibi. Ecce facti sunt quasi stipula, ignis combussit eos, non liberabunt animam suam de manu flammę, [s] non sunt prunę quibus calefiant, nec focus vt sedeant ad eum. Sic facta sunt tibi, in quibuscunque laboraueras: [t] negotiatores tui ab adolescentia tua vnusquisque in viam suam errauerunt, non est qui saluet te.

Baru. 3 b. Apoc. 18. b. infrà 31. f. B E

EXPLANATIO.

a *Descende, sede in puluere virgo filia Babylon.*] Tribuit Babyloni personam superbæ reginæ deliciis deditæ, & more tragico eius calamitatem describit. Vocat eam virginem, quòd nondum fuisset euersa: Vel ob teneras delicias. Filia Babylonis & Babylon more Hebraico idem valet. Vtitur Propheta imperatiuis pro indicatiuis futuris. Hac si diceret: Descēdes ab altitudine tua Babylon regina potentissima. Amittes gloriam tuam, sedebis in puluere dolore affecta. In tantam incides calamitatem & miseriam, vt non in solio & throno regio, sed in terra sedeas abiecta, captiua & afflicta. Nō iam versaberis in deliciis & voluptatibus, sed duram captiuitatem sustinebis. Vocatur Babylon filia Chaldæorum: quia erat sita in Chaldæa, vt Mela, & Solinus, & alij Geographi testantur. Et ex sacris literis apertè colligitur. C

b *Tolle molam, & mole farinam.*] Solebant captiuæ molere farinam, & erat hoc extremæ seruitutis indicium.

c *Denuda turpitudinem tuam.*] Duceris captiua, & flumina pedibus transibis. Et quoniam neminem habebis qui te baiulet, tu ipsa nuda transibis aquas. Ex quo efficietur, vt & crura & verenda discooperias.

d *Vltionem capiam.*] Quoniā tu ô Babylon populum meum afflixisti, affligam ego te ipsam. Lues pœnas tuę immanitatis, nec erit quod mihi possit resistere.

e *Redemptor noster.*] Subaudi, hæc dicit.

f *Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum.*] Tu quę anteà gloriari solebas, tacebis nō audēs loqui, & ob confusionem & ignominiam tuam quæres loca abscondita, & hominum cœtum ac frequentiam fugies.

g *Contaminaui hereditatem meam.*] Id est, contaminari Hebræos.

h *Non posuisti eis misericordias.*] Quoniā poterat Babylon Deo obijcere Babyloniis tu... conuersus fortè populo tuo

ob eius scelera eum à nobis capi, & in ærūnas incidere permisisti, quare nos affligis, quòd eos, qui te offenderāt, vexauerimus? Respondet Deus huic tacitæ obiectioni, se fuisse iratū populo suo, nihilominus tamen deliquisse Babylonios, quòd in Iudęos fuissent immanes, eósq; vulneribus lacerarent, & iniuste opprimerēt. Non distat ab hoc id, quod dicitur in Psalmo. *Fiat habitatio eorū deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet, quoniā quē tu percussisti, persecuti sunt, & super dolorem vulnerum meorum addiderunt.* Aspicis hic non excusari eos, qui humanitatem exuentes illos vulnerāt, quos Deus ob aliquam causam permittit vulnerari. Psal. 68. Voluit cœlestis Pater vt filius suus vnigenitus se in crucis ara pro nobis hostiam cōstitueret, & sanguine fuso hominū genus expiaret, nihilominus tamē peccauerunt Iudæi Christum ad cædem vocantes, eumque pestilenti atque effrenatu impetu cruci affigentes. Illud est etiam aduertendum, ideò Babylonios in miseras calamitates incidisse, quia nulla erga Hebręos misericordia vsi fuerant, præcipuè erga senes. Vbi aspicis quàm grata sit Deo humanitas & misericordia etiam erga inimicos, præsertim erga senes. Ideò ait hoc in loco Deus: *Non posuisti eis misericordias, super senem aggrauasti iugum tuum valde.* Et in Leuitico: *Coram cano capite,* inquit, *consurge, & honora personam senis.* Et in Threnis plorans Ieremias. *Facies,* inquit, *sacerdotum nō erubuerunt, neque senum miserti sunt.* Et in epistola prima ad Timotheum ait: Apostolus: *Seniorem ne increpaueris.* Chilo Lacedæmonius, vt refert Plutarchus, docebat eam esse debere reuerentiam iuuenum erga senes, quæ est filiorum erga parentes. Et ob eam causam Sparta cēlebatur olim quoddam virtutis domicilium, quia omnes suspiciebant senes, & magno honore ac veneratione prosequebantur. F Leui. 19. Threni 4. 1. Tim 5.

i *Et dixisti, In sempiternum ero domina.*] Illa pars vitæ

A est periculosior, quæ ob nimiam securitatem videtur esse tutior. Multi ex magnis periculis liberi euaserunt, & in magnis procellis & tempestatibus tam constantem vitæ cursum tenuerunt, vt nunquam exciderint, sed aduerso vento sæuiente ad optatos exitus peruenerunt. Nam videntes rerum humanarum varietatem & imbecillitatem, non illis fidebant, quin potius munientes se virtute & consilio, in Deo spem omnem collocabant. At posteà obtinentes res prosperas & ad voluntatem fluentes, existimantes se esse securos dediderunt se otio & inertiæ: ex quo effectum est, vt miserè perirent, & in grauissimam calamitatem & ignominiam incurrerent. Ideò oportet vt in prosperitate meminerimus aduersitatis, ne turpiter excidamus. Ait enim Ecclesiasticus. *In die bonorum ne immemor sis malorum.* Hoc significare volens

Eccl. 11. 1 Cor. 7. Luca. 19.

Apostolus dicebat Corinthiis: *Qui gaudent tanquam non gaudentes.* Videns Iesus Hierosolymam quiete & diuitiarum affluētia vtentem, & venturas illi miserias ignorantem, eam deplorauit, & in illo magno triumpho lachrymas profudit. Nos igitur nō ita gaudeamus, vt tutos nos esse existimemus: quin potius cogitemus fieri posse, vt ex lætitia excidentes subitò in lachrymis & mœrore versemur, & à potentia ad miseriam recidamus. Id quod euenit Babyloniis, qui perpetuum principatum, & nominis celebritatem & propagationem, sibi ipsis pollicentes in captiuitatē, & perpetuam infamiam incurrerunt.

B

x *Neque recordata es nouissimi tui.*) Septuaginta habent: *Neque recordata es nouissimorum.* Acsi dicat: Ideò capieris, & in ærumnas incredibiles incides, quia nouissimorum tuorum non meministi. Aspicis hîc quā vtile sit finem rerum memoria tenere, earúmq; imbecillitatem & interitum contemplari. Ideò Ecclesiasticus, *Memorare*, inquit, *nouissima tua, & in æternum non peccabis.* Et Moyses, vt in libro Deuteronomij diuinæ literæ commemorant, *Gens*, inquit, *absque consilio & sine prudentia, vtinam saperent & intelligerent, ac nouissima prouiderent.* Ieremias propheta in suis Lamētis, vbi euersæ Hierosolymæ & peccatricis animę miseriam & captiuitatem deplorat, has voces emittit: *Sordes eius in pedibus eius, nec recordata est finis sui.* Nomine pedum intelliguntur affectus, quibus anima mouetur, qui tunc dicuntur sordibus contaminati, cùm non ratio tenet imperium, nec pro dignitate quæ sunt pulchra & appetenda, quæ verò tetra & aufugienda præscribit, sed effrenatus appetitus cęco impetu rationis arcem oppugnans animam ducit, eique solùm opes, & mundi voluptates proponens, sine vlla mortis & finis contēplatione. Hoc sentiens Ieremias & sordes pedum animæ, & finis obliuionem lamantabatur. Ideò Christus Deus noster cùm ei discipuli de magnifico Salomonis templo loquerentur, eius sumptuosi ædificij pulchritudinem admirantes, respondit, vt diuus Lucas testatur: *Hæc quæ videtis, venient dies, in quibus non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur.* Illi de re illa magna ante oculos posita loquebantur: Christus verò eis illius rei finem & vastitatem in memoriam reuocat. Voluit nos docere cœlestis magister, cùm cogitauerimus rem aliquam humanam insignem & amplam, oportere eius finem in animo versare, & memoria repetere. Nihil nobis est salutarius ad coercendas vagas & inanes cogitationes, turbidósque motus acerrimè propulsandos, quàm finem animo intueri. Nam vt vinum purum iudicium turbat & perdit, at aqua temperatum non nocet, sic rerum humanarum pulchritudo, generis nobilitas, nominis claritas & amplitudo, prosperitas honorum & magistratuum, diuitiarum abundantia, & cætera huiusmodi, ad quæ plerique mortalium cæca auiditate inflammati rapiuntur, per se intemperanter sumpta sunt vinum, potum illud quidem, quod humanum iudicium lædit & perturbat. At si omnia hæc fuerint temperata memoria finis, & consideratione inconstantiæ & imbecillitatis, ita possunt sumi, vt nequaquam noceant. Quin etiam in ipsorum affluētia poteris in tranquillitate viuere cupiditatum ardore sedato. Est enim mortis memoria aqua salutaris vini humanarum rerum moderatrix, quæ non sinit, vt effrenati ac concitati motus auersi à ratione animum perturbent, & è sua sede & statu deiiciant. Venit tibi in mentem res quædam, qua nimium oblectaris, sed quæ te suis illecebris potest à Deo abducere & separare, cogita statim quàm cito res illa finietur, quæ etsi aliquandiu durauerit, euanescet tamen, & penitus tandem extinguetur. Et considera quàm stultum erit, pro breui voluptate, pro re caduca, incerta, & mortali, velle amittere summam illam inenarrabilem, ac æternam beatitudinem, vbi viri sancti, qui è corporum vinculis tanquam ex carcere euolauerunt, summo illo ac sempiterno bono fruuntur. Peritus gubernator nauis non in principio & in medio ambulat, sed in fine, hoc est in puppi sedet, ex quo loco totam nauem regit, eámque paruo clauo moderatur, & ita ad optatum portum tandem peruenit. Vis totam vitam tuam ita gubernare, vt salutis portum consequaris? Non quiescas in mediis solùm considerandis, sed respice finem. Sede cum cogitatione in exitu & fine rerum humanarum, & ita transibis mundi mare gubernans ac moderans vitæ nauem clauo rationis, donec ad portum beatitudinis peruenias, & patriam obtineas, vbi in æternum conquiescas. In libro Leuitici scriptum legimus, pręcepisse Deum vt plumæ auium, quæ illi in holocaustum offerebantur, proiicerētur in locum, in quē cineres effundi solebant, ad Orientalem plagam. Aues Deo hoc modo oblatæ sunt Christiani, qui non in quodcunque sacrificium, sed in holocaustū, quod est totum incensum, se debent alto Deo immolare. Plumæ in altum volitantes & aues ipsas in sublime efferentes sunt diuitiæ, potentia, cæteræque mundi vanitates, quibus homines efficiuntur elati, superbi, & inanes. Has præcipit Deus vt in locū cineris proiiciamus: est autem cinis id, in quod versum est id, quod anteà fuerat. Ex quo efficitur, vt cinis pro fine & rerum exitu & interitu accipiatur. Quid voluit Deus hac excellenti figura significare? Quid voluit nobis præcipere, nisi vt rerum humanarum finem contemplemur, & id, in quod tandē vertuntur, perpendamus? vt memoriam diuitiarum, humanæ potentiæ & amplitudinis cum cinere misceamus, vt cū nobis mundus potentiam & opes, caro voluptates & delicias, diabolus ad hæc obtinenda tetra flagitia & nefaria scelera suggesserit, & ante oculos posuerit, statim cinerem, in quem hæc omnia redduntur, animo complectamur? Et quoniam finis omnium nostrarum actionum debet esse Deus, ad quem eas debemus dirigere, præcipitur hoc in loco, vt non ad Occidentem, sed ad Orientem respiciamus. Non enim sine mysterio dicitur proiiciendas esse plumas prope altare ad Orientalem plagam. Occidens est mundi gloria, quæ occidit, & tandem finitur, & penitus obscuratur. Ergo in contemnenda mundi gloria, ne hominum gloriam quæramus, sed gloriā Dei: respiciamus ad Orientem, dirigamus omnia facta nostra ad Christum, ad summum illum Orientem, de quo apud Lucam ait Zacharias: *Visitauit nos Oriēs ex alto.* De quo dixerat Deus per alterum Zachariam: *Adducam seruum meum Orientem.* Et alibi. *Ecce vir Oriens nomen eius.* Aspicis quemadmodum hac figura monemur, vt finem rerum memoria teneamus. Id

fuerat

Margin notes: Eccl. 7. — Deut. 31. — Threni. 1. — Luc. 21. — similitudo. — D — similitudo — E — Leuit. 1. figura. — F — Luc. 1. — Zach. 3. — Zach. 6. — Gen. 25. figura.

A furat etiam adumbratum in Iacob,qui, vt diuinæ literæ commemorant,Esau fratris sui vterini plantam pedis manu arripuit. Esau qui quadam significatione idem est quod vanus,qui vocatus est Edom, hoc est terrenus,humanarum rerum imaginem gerebat, per plantam autem pedis finis significatur. Vnde Hebraicè idem nomen עקב significat plantam pedis & rerum finem,quòd planta sit vltimum corporis.Ille qui est verè Iacob,qui est verè supplantator, Deo gratus & acceptus, plantam pedis mundi, hoc est, rerum humanarum finem & interitum comprehendit, & animo intuetur.Ex quo efficitur, vt animum habeat promptum & paratum ad legem diuinam adimplendam. Et id fortasse voluit significare diuinus vates ac illustrissimus rex,cùm dicebat in Psalmo: *Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in aeternum* עקב, pro quo noster interpres vertit: *propter retributionem*.Et rectè quidem:hęc enim vox retributionem significat,& plantam & finem.quam ob causam potest hic versus ita rectè conuerti: *Inclinaui cor meum ad implenda præcepta tua in aeternum propter finem.* Acsi diceret.Ego rerum finem animo contemplans,mundi gloriam contempsi,quam vidi fugacem esse,& caducam,& tandem consumi, atque penitus interire, & te solum Deum quæsiui,atque ad legem tuam cōplendam animum præparaui. Nos igitur finem humanarum rerum alta mente perpendamus,ne nobis dicatur id, quod hoc in loco Deus obiicit Babyloni: *Neque recordata es nouissimi tui.* — Psal. 118.

B

l *Non sedebo vidua,& ignorabo sterilitatem.*)Id est,non priuabor gloria mea.Habebo semper regem, & populos subiectos.

m *Et fiduciam habuisti in malitia tua.*] Ideò corrues, quia fiduciam tuam in malitia fixisti. Vt enim domus in arena sita quanquam ventis non sit agitata, ipsa tamen per se ruit, sic fiducia fundata in flagitiis etiam à nemine oppugnata ipsa per se dilabitur & euanescit. — Simile.

n *Sapientia tua & scientia tua hæc deceperunt te.*)Stulta est illa sapientia, quæ non solùm veritatem non docet,sed etiam fallit.Loquitur de mundi sapientia, quam diuus Paulus dicit esse stultitiam apud Deū. — 1. Cor. 3.

Vnde quidam ait: Infelix qui omnia scit, te autem Domine nescit. D

o *Et nescies ortum eius.*)Pro subita & repentina celeritate.Vel ponitur ortus pro causa.Acsi dicat: Malum tuum est incurabile,quoniam nec causam eius intelligis.

p *Statum incantatoribus tuis.*) Abundasse Babylonios incantatoribus & auguribus quos reges consulebāt, liber Danielis Prophetæ apertè ostendit. — Dan. 2.

q *In quibus laborasti ab adolescentia tua.*) Id est, quorum concilio à regni tui constitutione cuncta gubernas.

a *Augures cæli.*) Septuaginta habent, *Astrologi cæli.* Quidam vertunt Astrologos, ita enim augures cæli appellantur.Irridet Propheta astrologos,non eos,qui scientia præditi considerant cæli conuersionem, ortum,occasum,motum & cursum astrorum suspiciunt, polos,hemisphæria,climata,dierum ac temporum rationem contemplantes.Est enim hoc vtile & licitum: Sed eos arguit & contemnit,qui asserunt omnia humana gubernari syderibus, qui omnia futura scire gloriantur,& fataliter ventura prænuntiant.Qua in re & ipsi falluntur,& alios fallunt. Et videntes se id nec arte neque scientia consequi posse, ad dæmones confugiunt,qui cùm multa ignorent, eos decipiunt. Non itaque eos irridet Propheta,qui astrologia vtuntur,sed quia ea abutuntur.

s *Non sunt prunæ.*) Augures tui & astrologi incendio terribili flagrabunt. Nō enim erunt temperatæ prunæ,ad quas accedant, qui volunt se calefacere, nec moderatus ignis, iuxta quem solent sedere frigore laborantes,sed erit ingens flāma omnia consumens. Vel sic:Ita astrologi tui comburentur,vt nullæ ex illis remaneant prunæ,quibus se homines possint calefacere,sed subitò in fauillas conuertentur. Hunc finē habebunt ea,in quæ incubuisti, & quibus operam nauasti:hoc est,astrologi & astrologia. E

t *Negotiatores tui.*) qui negotiari apud te consueuerant,ab eo tempore quo regnare cœpisti,fugient.Et tam subita erit fuga,vt vnusquisque percurrat suam partem,errans,& à recta vita discedens.Nec erit qui eis opem ferat,illósque à Persis eripiat.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT XLVII.

1 Tolle molam,& mole farinam.)*Pro molere est in Hebræo verbum* טחן *tachan,quod significat tundere. Et quoniam hoc in loco sequitur statim.* Denuda turpitudinem tuam,*existimat diuus Hieronymus hoc in loco tollere molam & molere, actum turpem significare. Huic expositioni fauet Scriptura trigesimoprimo c. Iob. Nam vbi vulgata versio habet:* Scortum alterius sit vxor mea,& super illam incuruentur alij:*Habet litera Hebræa:* Molat alteri vxor mea,& subigant illam alij.*Est enim idem verbum in vtroque loco, & hic apud Esaiam, & illic apud Iob.* — C

2 Denuda turpitudinem tuam,)*In Hebraico est* Denuda צמתך tsammathec. *Hæc dictio* צמה *significat fasciā, in qua capilli connectuntur, Significat etiam ipsos capillos. Pagninus vertit:* Denuda cincinnos tuos: *Septuaginta habent,* Reuela operimentum tuum. *Acsi diceret Esaias: Aperi ligamen capillorum. Nam statim sequitur in eorum versione:*Denuda canos,*pro quo nostra editio habet disco-operi humerum.*

3 Sede tacens.) *In Hebraico est:*Sede דומם dumā.*Potest esse à verbo* דום *quod significat tacere:quā significationem secutus est noster interpres. Et potest esse à verbo* דמם *damam, quod significat deficere,& compungi. Quam significationem secuti Septuaginta verterunt:*Sede compuncta.*Potest verti:*Sede deficiēs.*Et quoniam verbum hoc significat subiici, potest Latinè reddi:*Sede subiecta. *Ita in Psalmo sexagesimo tertio:*Veruntamen Deo subiecta esto anima mea. *Pro quo Diuus Hieronymus vertit:*Verumtamen Deo tacē anima mea.*Verbum enim hoc etiam tacere significat,& quiescere,& expectare. Qui verè subditus est tacet & quiescit,nullamque suis calamitatibus adhibet desperationem. Et quando loquitur,statim verbis ostendit se non esse fractum, sed integrum. Vt enim vasa sonitu ex percussione effecto ostendunt sintne integra an rupta,sic verbis in afflictione prolatis ostendunt homines sintne tolerantia & virtute muniti, an indomiti & deprauati. Vas cognoscere vult tangatur manu. Vis cognoscere hominem? percutiatur afflictione. Est enim afflictio excellentissima probatio.* — F — Simile.

Argumentum capitis XLVIII.

1 Inuehitur Propheta in Iudæos,qui recitatione terra flagitia tegentes, nomine Israelis gloriabantur, eius verè

A Israelitæ non esseat, quòd innumeris sceleribus implicati & constricti nec Israelem imitarentur, qui suis religione & pietate integerrimus, & virtutum maximarum gloria præstantissimus, neque in facto tanto nomine digna incumberent. 2 Aperit mysterium sanctissimæ trinitatis. 3 Vaticinatur de liberatione à Babylonica captiuitate, & 4 hortatur homines ad gratias Deo pro eius beneficiis agendas. D

CAPVT XLVIII.

Audite[a] hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israel, [b] & de aquis Iuda existis, [c] qui iuratis in nomine Domini, & Dei Israel recordamini non in veritate neque in iustitia. [d] De ciuitate enim sancta vocati sunt, & super Deum Israel constabiliti sunt. Dominus exercituum nomen eius. [e] Priora ex tunc annuntiaui, & ex ore meo exierunt, & audita feci ea, repente operatus sum, & venerunt. [f] Sciui enim quia durus es tu, & neruus ferreus ceruix tua, & frons tua ærea. [g] Prædixi tibi ex tunc antequam venirent indicaui tibi, ne fortè diceres: Idola mea fecerũt hæc sculptilia mea, & conflatilia mandauerunt ista. quæ audisti, vide omnia. [h] Vos autem nõ annuntiastis? [i] Audita feci tibi noua ex tunc, & conseruata sunt quæ nescis, nunc creata sunt, & non ex tunc, & ante diem: & non audisti ea, ne forté dicas: Ecce ego cognoui ea. Nec audisti neque cognouisti, neque ex tunc aperta ést auris tua. Scio enim quia prænaricans præuaricaberis, & transgressorem ex vtero vocaui te. [k] Propter [2] nomen meum longè faciam furorem meum, [l] & [3] laude mea infrenabo te, ne intereas. [m] Ecce [3] excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis, Cap.41.b Propter me faciam, vt non blasphemer, & gloriam meam alteri non dabo.

B

EXPLANATIO.

a *Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israel.*] Israel sonat principem cum Deo, vel præualentem Deo, vel, vt alij dicunt, videntem Deum. Textus Genesis cap. 32. innuit Iacob sonare fortem contra Deũ. Gen. 32. Nam cùm Angelus luctaretur cum eo, & non posset eum superare, Nequaquam, inquit, *Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quantò magis contra homines præualebis?* Hoc tam illustri nomine gloriabantur Iudæi, memoriam suæ nobilitatis ex scripturarum vetustate eruentes, eamque in splendore nominis, non in virtute collocantes. At sapientium est non niti opinione maiorum, sed omné amplitudinem & dignitatem in virtute, atq; in propriis rebus gestis positá existimare. Est igitur sensus: Audistis ô Iudæi qui solo nomine, non autem re appellamini Israelitæ, ea, quæ aduersus Babylonios prędixi, nunc autem tribuite mihi silentium, & ea, quæ de vobis dicturus sum, attentis auribus audite.

b *Et de aquis Iudæ existis.*] Hoc est, qui egressi estis ex semine Iudæ. Semen hominis aquas vocat. Ionathas vertit: *De cognatione Iuda.* Lusitani volentes significare C aliquem esse similem patri suo, aiunt, habere quasdã aquas sui patris. Et à contrario sensu exire ab aquis Iudæ, seu nihil aquarum Iudæ habere, est ab eo penitus discrepare, nullámque cum eo habere similitudinem. Ait igitur Propheta: Vos ô Iudæi gloriamini ex Iuda, sed eum imitari non vultis. Ego verò existimo, Exire ex aquis Iudæ, esse ex eo tanquam ex fonte emanare, ita vt aquæ non capiãtur pro semine, sed pro Psal. 67. eo, ex quo familia aut genus sumit exordium. Hac exornatione vsus est Dauid dicens in Psalmo: *Benedicite Deo Domino de fontibus Israel.* Acsi diceret: Vos Iudæi qui ab Israele tanquam à fonte dimanastis, benedicite Christo in Ecclesia, qui est Dominus Deus. Vbi pro, *De fontibus Israel,* potest verti, *Vos qui estis de vena Israelis:* hoc est de fonte, siue de aquis. Ergo totũ hoc, *Vos qui existis de aquis Iudæ,* est periphrasis Iudæorum, quemadmodum hoc: *Vos qui ex Israele tanquam ex fonte dimanastis.*

c *Qui iuratis in nomine Domini.*] Id est, qui Deum habetis in ore per ipsum iurantes, cùm ab eo animum alienaueritis. Non vt eum veneremini, per eum iuratis, sed vt eius cultores vos esse simuletis, eúmque vestrorum mendaciorum testem faciatis.

d *De ciuitate enim sancta vocati sunt.*] Vocantur filij Hierosolymę, vbi est templum Dei, & verus Dei cultus. Sunt eorum fundamẽta iacta non in idolis, sed in E vero Deo. At illi his rebus tam amplis & aptis ad suã vtilitatem, & virtutis splendorem, abutuntur ad suã deformitatem & perniciem.

e *Priora ex tunc annuntiaui.*] Ego prædixi ea, quæ euenerunt. Ex ore meo egressæ sunt Prophetiæ. Decreui me ea facturum esse, & protinus feci.

f *Sciui enim quod durus es tu.*] Arguit Iudæorum duriciem, de qua loquitur scriptura Exodi trigesimo secundo, & Deuteronomij trigesimoprimo, & Actorũ septimo, & multis aliis in locis. Appellat eorum ceruicem neruum ferreum, hoc est, inflexibilem, quòd essent duri & obstinati: & eorum frontem æneam, hoc est, impudentem, quòd nullam haberent verecũdiam: Qui enim pudore non mouentur, frontem æneam habere dicuntur.

g *Prædixi tibi.*] Volebat Deus multa Iudęis ventura prędicere, ne hoc suis idolis tribuerent.

h *Vos autem num annuntiastis?*] Quasi dicat, non. Sensus est: Ego sum qui futura annuntio, vos autem non. Potest etiam ita explanari. Vos non estis annuntiatu- ri miracula mea, quoniam gloriam meam non quæritis. Quod est vestræ ingratitudinis apertissimum signum. Vbi aspicis velle Deum ne ei' beneficia & mirabilia silentio prætereamus, sed ea prędicantes, nos ipsius memores ac gratos demonstremus. F

i *Audita feci tibi.*] Sensus est: Nonnulla prędixi tibi, priusquam euenirent, vt meam videres potentiam & sapientiam. Quædam verò ventura tibi nolui indicare, ne diceres te omnia scire, & incideres in superbiam, non mihi, sed tibi scientiam rerum futurarũ tribuendo. Scio enim te esse præuaricatorem, & à principio inditum est tibi hoc nomen ob tuum deprauatum animum. Vbi nostra versio habet, *conseruata,* verti potest *abstrusa.* Quasi dicat: Tu audisti à me aliquas nouas res, quæ venturę erant, sed apud me abstrusæ & absconditę sunt aliquæ, quas tibi nolui referare, quę nunc creatę, hoc est, in effectum productę sunt: quas non ex tunc & ante diem tibi aperire volui, ne gloriareris te eas sciuisse. Vide Dei misericordiam, omnia quę illis aperiebat, & quæ illis occultabat, ad eorum vtilitatem referebat. Sciebat Iudæos esse præuaricatores à principio & ingratos, sed nec ideò cessabat in eos magna conferre be-

neficia.

A nefieia. Eodem modo qui voluerint Deum imitari, in benefacta & virtutis actiones incumbant, vtantur benignitate, beneficentia, & misericordia, nec ob aliorum ingratitudinem & nefaria scelera ab incœpto desistant. Vt enim ferri acies & duricies tarandi cotem mollem, lenem, & flexibilem secare nõ potest: est enim impenetrabilis ferro, sic dura sceleratorum ingratitudo & immanis pertinacia non debent officiosi hominis benignum animam transfigere, & ab officio abducere, sed debet talis animus impenetrabilis existere, & in virtute atque incœpta beneficentia perseuerare. Vt enim sol non desistit terras suis calidis & fulgentibus radiis illustrare, quamuis illius lutum obdurescat, sic vir pius & rectus non debet à rectè factis & beneficiis desistere, quamuis illi iniquorum animus durior, & in sua ingratitudine pertinacior in dies reddatur.

k *Propter nomen meum longe faciam furorem meum.*] Vt glorificetur nomen meum, differam meum furorem: non te statim delebo, sed ad pœnitentiam expectabo, vt omnes videant meam infinitam benignitatem. Hinc discant principes & præsules in castigandis subditis non duci ira, & furore, & impetu. Vacandum est enim animi perturbatione, vt tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum moderationem, tum etiam dignitatem. In regione aeris altiore vbi aer ipse est purior & excellentior, nulla est nubes, nulla vis fulgurum & procellarum, nullus caliginosus & nebulosus vapor, sed tota illa regione B tutescit, & splendidissimo candore elucet. Infrà autem generantur turbines, tempestates, & tonitrua. Eodem modo princeps, qui excelsam & superam partem obtinet, debet in sedatione & animi tranquillitate cõsistere, contrahere iram, continere furorem, séque moderatione & placabilitate munire, & in statione quieta collocare. Tolerabuntur aliquo modo in subditis & obscuris hominibus perturbationes. At in principibus sunt omnino intolerabiles. Nemini licet nec honore insigni, nec obscuro & ignoto, furore duci, & temerario impetu præcipitari: sed qui sunt in dignitate constituti, quantò sublimiorem locum obtinent, tantò perniciosius offundunt. Cùm enim sint in vrbis oculis aut regni, in eósque se omnes conuertant, illósque intueantur & imitentur, sunt eorum scelera cum aliorum pernicie coniuncta. Nec solùm obsunt, quòd ipsi corrumpuntur, sed etiam quòd alios corrumpũt: neque minus exemplo quàm peccato aliquando nocent. Et vt turpis cicatrix deformior est in facie, quàm in aliis corporis partibus quòd facies sit magis conspicua, in quam oculi intuentium statim coniiciantur, sic flagitium & dedecus in principe fœdius apparet: quemadmodum tetra macula in panno candido & pretioso insigniorem deformitatem ostendit, quàm in pullo & vili. Comprimant igitur furorem, qui alios gubernant, imitantes Deum hoc in loco dicentem. *Longe faciam furorem meum.*

l *Et laude mea infrænabo te &c.*) Vt lauder ob populum seruatum, tibi frænum iniiciam, ne curras ad tuam perniciem. Vt penitus miles effrænatum & indomitum equum fræno moderatur, & in gyrum ducit, sic nos Deus afflictionis fræno comprimit, ne cõcitatis & perniciosis appetitibus ducamur. Aspicis hîc afflictionem esse frænum ad pestilentes cogitationes, turpes voluptates, & falsas mundi vanitates coercendas.

m *Ecce excoxi te.*) Non te statim interficiam, sed affligam te, & in fornacẽ calamitatis & paupertatis mittam, vt ibi purgeris. Non omnino purificaberis vt argentum, in quo nulla manet rubigo, neque te tam duriter tractabo, vt tu mereris, alioquin te perderem E omnino: sed probabo te, & calamitatibus exercebo, ne pereas, nisi quæ excidium compares. Et hoc faciã, ne nomen meum blasphemetur inter gentes, me ipso contempto idola laudibus efferantur, nolo enim gloriam meam alteri tribuere. Vide Dei clementiam, ideò nos infrænat, ne ad excidium curramus, ideò nos affligit vt mundemur. Et ne penitus consumamur, non tractat nos duriter, sed leniter affligit. Docet hic locus præsules & iudices, vt cum iustitia lenitatem coniungant, & afflictionem esse fornacem, cuius igne exerceamur. Hæc est illa Babylonica fornax ignis ardentis, in qua iusti exercentur, & Deum laudant: iniqui autem si nulla sint tolerantia muniti, incendio flagrãt. Docet præterea hic locus quãti Deus faciat gloriam, quam alteri tribuere non vult.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in
CAPVT XLVIII.

C s Propter nomen meum longè faciam furorem meũ, & laude mea infrænabo te, ne intereas.] *Septuaginta habent:* Propter nomen meum ostendam tibi furorem meum, & gloriosa mea inferam super te, vt non te interficiam. *Vbi aspicis Deum gloriam suam ostendere in sceleratorum castigatione: & ideò nos castigare, ne nos interficiat. Considera quàm vtile nobis & salutare sit à Deo puniri, cùm ideò nos puniat, vt saluos faciat. Qua de re alibi disseruimus. Cæterum pro eo quod Septuaginta dixerunt,* Ostendam tibi, *in Hebraico est* ארִיךְ *aarich, à verbo* ארך, *quod significat prolongare, vt Deuteronomij sexto:* vt prolongentur dies tui. *Vnde* ארך *significat longum & longanimem, pro quo noster interpres vertit* misericordem, *vt in Psalmo:* Misericors & miserator Dominus. *Vnde apparet meliorem esse* [illegible] *communem, quàm Septuaginta interpretationem. Significat enim hoc verbum prolongare, & dimittere. Sed quoniam qui iram prolongat, quò magis eam extendit eo magis eam* [illegible] *Septuaginta,* Ostendam tibi, *& re*[illegible] *quo Pagninus vertit:* Propter nomen meum elongabo furorem meum. *Quod potest habere vtrumque sensum & versionis communis, & Septuaginta interpretum. Nam elongare furorem dicitur, qui furorem longum facit, & iram vehementer ostendit, & qui furorem à se elongat & demittit.* F

a Et laude mea infrænabo te, ne intereas.] *Pro infrænare est in Hebraico verbum* חטם *chatam. Ita enim scriptum est* אחטם־לך *echetam lach. Quod potest rectissime ita verti:* Ob laudem meam infrænabo tibi iram meam, ne intereas. *Pro quo quidam vertunt:* Propter laudem meam frænum iniiciam mihi tui causa, ne te omnino excindam. *Verbum hoc refertur ad iram & furorem, quem flatus narium indicat, vt de equis scribit Vergilius 3. Georg.* Collectúmque premens voluit sub naribus ignem. *Vno enim vocabulo Hebræi & nares & furoris fremitum significant, nempe* אף *aph. Et tam ob causam Iudæorum Rabbini ita hunc locum vertunt:* Et ob laudem meam obturabo nares tibi, seu causa tui. *Quasi dicat: furorem meum continebo, ne te penitus euertam.*

s Ecce excoxi te.) *In Hebraico est,* הנה צרפתיך *hinneh tseraphticha, à verbo* צרף *tsaraph, quod significat coquere, fundere aurum ad purificandum illud, purgare, & examinare. Fundit nos Deus, vt nos igne afflictionis purget ab scorijs, & nitidos efficiat. Vt ast* [illegible]

A *quando funditur non perditur, quoniam ex eo elegans statua efficitur, quæ, nisi æs fundatur, conflari non potest, sic quando nos Deus igne calamitatum fundit, non nos perdit, sed vult ex nobis, ex rudi, misto, impuro metallo preciosam statuam conflare., ad quod oportet, vt in vna fornace fundamur & purificemur. Illud Psalmi:* Eloquia Domini igne D examinata, *poterat etiam verti:* Eloquia Domini igne Psal.17. concocta & purificata. *Deducitur enim ab hoc nostro verbo, cuius deriuata significant etiam probationem & solidstatem.*

Sup.42.b & 44.a.b [a] Audi me Iacob, & Israel quem ego voco. [i] Ego ipse ego primus & ego nouissimus. Manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea mẽsa est cœlos. [b] Ego vocabo eos, & stabunt simul. [c] Congregamini omnes vos & audite. Quis de eis annuntiauit hæc? [d] Dominus dilexit eum, faciet voluntatem suam in Babylone, & brachium suum in Chaldæis. Ego ego locutus sum, & vocaui eum, adduxi eum, & directa est via eius. Accedite ad me, & audite hoc: [e] non à principio in abscondito locutus sum, [f] ex tempore antequam fieret, ibi eram, [g] & nunc Dominus Deus misit me, spiritus eius. Hæc dicit Dominus Deus redẽptor tuus sanctus Israel. Ego Dominus Deus tuus docens te vtilia, gubernans te in via, qua ambulas. Vtinam attendisses mandata mea, [h] facta fuisset sicut flumen pax tua, & iustitia tua sicut gurgites maris, & fuisset quasi arena semen tuum, & stirps vteri tui vt lapilli eius: nõ interisset, & [i] non fuisset attritum nomen eius à facie mea. [k] Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis, in voce exultationis annuntiate, auditum facite hoc, & efferte illud vsque
Exo.17.b ad extrema terræ. [l] Dicite: Redemit Dominus seruum suum Iacob. [m] nõ sitierunt in deser-
Num.21. to, cùm educeret eos: aquam de petra produxit eis, & scidit petrã, & fluxerunt aquæ. [n] Non
Infr.57.d est pax impiis dicit Dominus.

a *Audi me Iacob & Israel, quem ego voco.*) Voco vos ad pœnitentiam, voco vos vt ad me accedatis, voco B vos ad beatitudinem, ideò me audite. Circunspice celeriter animo Dei erga homines immensam pietatem, eos, quos modò in hoc capite hypocritas & transgressores appellauit, vocat & excitat ad pœnitentiam, & vt se disponant ad gratiam. Si disponere se ad gratiam esset peccatum mortale, vt Lutherus asserit, non Deus nos ad hoc vocaret, & excitaret. Qua de re videre poteris ea, quæ suprà annotauimus capite quadragesimo. Colliges hinc neminem debere desperare de beatitudine, quamuis sit infinitis sceleribus implicatus, cùm habeat Deum, qui eum ad pœnitentiam vocat. Sed heu quàm surdi sumus ad voces diuinas. Versæ sunt aures nostræ in du-
Infrà 50. riciem & surditatem. Ideo queritur Deus per Esa-
Iere.11. iam dicens: *Vocaui, & non erat qui audiret.* Et per Ieremiam: *Audite vocem meam, & non audierunt, nec inclinauerunt aurem suam, sed abierunt vnusquisque in prauitatem cordis sui mali.*

b *Ego vocabo eos, & stabunt simul.*) Cæli mihi obediunt. Si eos vocauero, illico stabũt, & mihi parebũt. Intuere quæso hominis duriciem. Cæli insensibiles, animæ & intellectus expertes Deo parent, homo ve- C rò rationis particeps, ad imaginem Dei factus, ipsi Deo non solùm non obtemperat, sed resistit. Non sydera clarissima, non solem reliquorum luminum facilè principem, omniáque sua luce complentem, non cœlos ipsos admirabili conuersione & celeritate concitatos, & excellentibus astris distinctos, sed solam hominem scimus fuisse ad Dei imaginem & similitudinem procreatum. Et tamen solus ille Deo non paret, & obtemperantibus aliis, ille resistit. Vocat Deus cœlos, obediunt: vocat hominem, & obedi-
Iosue 10. te non vult. Tempore Iosue stetit Sol iussu Dei, di-
Matt.8. misso cursu suo: at peccator à Deo vocatus nec vult
Luc 5. stare neque quiescere. Venti & mare obediunt Christo, nos verò eius verba contemnimus, & pro nihilo putamus. Sumus multò leuiores vento, omni nimbo & procella furiosiores, omni maris mobilitate incõstantiores. O amentiam, ô duriciem, ô pertinaciam! Elementa naturaliter indomita obediunt creatori, solus homo resistit.

c *Congregamini omnes vos, & audite.*) Nam qui discordes sunt, nulla vniti charitate, verba Dei audire non curant. Vide quemadmodum nos Deus ad concordiam vocet. Est enim eius officium congregare, vt a- E libi fusè ostendimus.

d *Dominus dilexit eum.*) Subaudi Cyrum, qui Deo morem gessit, euertens Babylonem, exercens brachium suum in Chaldæis, & liberans Hebræos. Et Deus locutus est, eúmque vocauit, & fuit via eius recta & plana. Hæc quamuis de Cyro dicantur Hebræorum liberatore, ad Christum tamen mundi saluatorem cõuenientiùs referuntur, quem Esaias, cùm ea literis mandaret, cõtemplabatur. Porrò Iesus Christus est ille, quem Deus pater dilexit, de quo ait: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui.* Ipse Matt.3. est, qui fecit patris voluntatem, qui de seipso ait in 2.Petr.1. Psalmo: *In capite libri scriptum est de me, vt facerem vo-* Psal.39. *luntatem tuam.* Quem locum Paulus Apostolus in Heb.10. epistola ad Hebræos de eodem Christo explanauit. Hic est qui Babylonem, hoc est mundi confusionem subuertit, brachiúmque suum, hoc est, potentiam suã in dæmones Chaldæorum nomine significatos ostẽdit. De eo ait in Apocalypsi Diuus Ioannes: *Vicit leo* Apoc.5. *de tribu Iuda.* Hęc igitur Christo conueniunt, ad eúmque cum his, quæ statim sequuntur sunt absque dubio referenda.

e *Non à principio in abscondito locutus sum.*] Hoc est, F ego à meæ prædicationis exordio palàm docui. Verba sunt Christi, qui apud Ioannem. *Ego,* inquit, *pa-* Ioan. 18. *làm locutus sum mundo. Ego semper docui in synagoga & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil.* Potest hoc referri ad legis lationem in monte Sinai. Et hæc est meo iudicio germana huius loci explanatio. Ita hunc locum exponunt antiqui Hebræorum Rabbini in commentariis in decimumnonum caput Exodi, illa verba interpretantes. *Venerunt in solitudinem Sinai.* Quorum ad literam hæc sunt verba: *Data est lex in publico, vt omnes qui voluerit, eam recipiat,* & ideò Deus sanctus & benedictus ait per Esaiam quadragesimooctauo: *Nõ à principio in abscondito locutus sum.* Hæc illi. Ex hoc loco probatur falsum esse & commentitium id, quod Iudæi dicunt de Cabala. Aiunt enim Deum in monte Sinai præter legem scriptam alia dedisse Moysi verba tantùm, quàm Moyses successori suo reuelaret, & ille posteris suis, vt ita per aliquos successores de manu in manũ seruaretur. Huius figmenti au-

A traductor fuit quidā Idumæus magus nomine Mair, quem Iudæi post templi incendium Hierosolymæque per Titum Vespasianum euersionem & vastitatē in suam societatem receperunt, eum Messiam esse affirmātes. Hic cùm videret Iudæos veteris Testamenti authoritatibus à Christianis conuinci, cùm esset astutus & vafer, hanc malitiā inuenit, vt hac lege secunda se aduersus Christianos defenderet, asserens Deum multa in ea docuisse, quæ ex diametro legi scripturæ repugnarēt. Hanc legem appellāt Hebræi cabalā, hoc est traditionē, quòd fuerit ore tenus à patribus tradita filiis, & ita ad eos propagata. Nec solum hîc quieuit eorum insania, sed etiam fuit longius dilata. Nam surrexerunt multi ex Hebræis, qui totum legi scriptæ sensum negarent, asserentes eius verum intellectum ex literarum nominúmque com-
B binatione depromi, atque in ingenij subtilitate consistere. Et hi cabalistæ nominantur. cuius sectæ & vanitatis authorem Simonem quendam esse tradiderunt. Hanc falsam inuentionem & impietatem refutat hoc in loco Deus per Esaiam dicens: *Non à principio in abscondito locutus sum*. Acsi dicat: Ne dicatis me legem aliquam in abscondito tulisse: omnia enim, quæ vobis præcepi in monte Sinai, fuerunt à Moyse ad vos relata, publicisque mandata monumentis. Ita enim capite vigesimo quarto Exodi scriptum legimus: *Venit ergo Moyses, & narrauit plebi omnia verba Domini atque iudicia. Respondítque cunctus populus vna voce: Omnia verba Domini, quæ locutus est faciemus. Scripsit autem Moyses vniuersos sermones Domini.* Hæc ibi. Aspicis igitur nullam aliam legem Deum Moysi dedisse, nisi eam, quam scriptam habemus, à Moyse quinque suis libris mandatam, & ex consequenti falsam esse impiam cabalistarum opinionem, & merum figmen-
C tum.

f *Ex tempore antequam fieret, ibi eram.*] Id est, à principio quando Pater meus dedit vobis legē in mōte Sinai, ibi eram ego cum Patre, dās vobis legem ipsam.

g *Et nunc Dominus Deus misit me & spiritus eius.*] connectuntur in hunc modum verba hæc cum præcedentibus. Ego, ait Deus, nullam vobis legem dedi in occulto in monte Sinai: planè locutus sum, & ibi erā cum Patre & Spiritu sancto in legislatione. Sed quoniam legis cerimoniæ, sacrificia, & iudicia, non erant nisi vsque ad Euāgelium duratura, ideò nūc misit me Pater & Spiritus sanctus, vt vos Euangelium doceā, à peccatis tenebrisque ad gratiam claritatémque vindicem, atque pro mundo me in crucis ara hostiam deuoueam atque constituā. Hęc est perspicua, vera, & germana huius loci intelligentia. Non torqueo nec corrumpo literam, sed vt iacet, & verè sonat, atque est, eam interpretor. Dicebat paulò antè Deus: *Ego primus & ego nouissimus, manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea mensa est cœlos.* Quæ quidem verba nemini præter Deum conuenire possunt. Ipse enim est α & ω, principium & finis, totius vniuersi creator & rector. Et continuans sermonem suum ait post pauca verba: *Accedite ad me, & audite hæc: Non à principio in abscondito locutus sum: ex tempore antequam fieret, ibi eram, & nunc dominus Deus misit me, & Spiritus eius.* Et volens diuinos vates clariùs ostendere Deum esse hunc, qui loquitur, subdit statim: *Hæc dicit Dominus Deus redemptor tuus sanctus Israel.* Aspicis planè Deū esse qui ait, se esse à Patre & Spiritu sancto missum. Distinctè hic loquitur Propheta nulla [illegible]uens implicatione, nulla obscuritate. Hic, qui loquitur, est missus à Deo, sic; hic, qui loquitur, est Deus, ergo Deus est missus à Deo. Duo ex hoc loco colligimus, prius est Messiam Deum esse, posterius verò Deum, qui est in essentia vnus, esse in personis trinum. Prius ita ostendo. Qui mundi à Deo in

Apoc 1. & 22.

hominum generis redemptionem, est Messias, atqui D
ille, qui hic loquitur, fuit à Deo missus ad humanam redemptionem, est igitur Messias. Tum sic: Hic est Deus, & hic est Messias, ergo Messias est Deus. Quis non videt esse validissimas has ratiocinationes? Sed quoniam capite quadragesimo multis verbis Christi diuinum numen ostendimus, ad secundum propositum nos conferamus. Hebræi nostræ memoriæ non possunt ferre Trinitatis mysteriū. Aiunt enim Deum esse vnum, in quo nulla pluralitas, nulla personarum distinctio reperitur: nec posse probari ex veteri Testamento esse in Deo aliquam distinctionem. Eam ob causam operæpretium esse duxi, mysterium Trinitatis illic hoc loco ostendere, orationémque longiùs, quàm fortasse par erat, dilatare. Moyses in Genesis exordio ita loquit: *In principio creauit Deus cœlum & terram*, & pro Deo posuit אלהים Elohim, quod est nomen pluralis numeri à singulari אלוה, quanquam non desint qui asserunt, eius singulare esse אל el, inter quos est R. Abenhezra in sua huius loci expositione. Quare Moyses voluit hîc Deum numero multitudinis appellare, nisi vt in diuinis personarum E
pluralitatem ostenderet? Et quare dixit, *creauit*, in singulari, nisi vt essentiæ vnitatem demonstraret? Voluit sanctissimus vates sapientissimúsque diuinæ legis scriptor statim in eius frontispicio sanctissimæ Trinitatis admirabile sacramentum significare. Et paulò post: *Dixit Deus*, inquit, *Fiat lux*. Quibus verbis innuit verbum Dei, per quod omnia facta sunt: quod verbum nos dicimus esse filium: quem etiam ostendit, dicens: *In principio creauit Deus cœlum & terram*: Est enim filius principium, per quod omnia facta sunt. Et paulò post ait: *Et spiritus Domini ferebatur super aquas*. Vbi vides trium personarum distinctionem. Per Deum intelligit Patrem, per principium & verbum Filium, per Spiritum Dei Spiritum sanctum. Intelligi autem per Spiritum Dei Spiritum sanctum indicat Thargum Hierosolymitanum ita vertens: *Spiritus misericordiarum sine gratia flabat super facies aquarum*. Vt sit sensus: Spiritus sanctus illam molem fouebat, illísque incubabat, vt gallina suis ouis, quò ea calore suo calefaciat & animet. Ita illum locum Magnus Basilius interpretatur. Has duas personas alloquitur Pater, dicens paulò post in eodem capite: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem no-* F
stram. In verbo, *faciamus*, innuitur personarum pluralitas: in verbo *imaginem*, essentiæ vnitas. capite decimo octauo eiusdem Geneseos sunt hæc verba ad literam: *Apparuit autem ei, nimirum Abrahamo, Dominus in conualle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui ipso feruore diei. Cúmque eleuasset oculos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum. Quos cùm vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi sui, & adorauit in terra, & dixit: Domine si inueni gratiam in oculis tuis, ne transeas seruum tuum, & cætera.* Vbi nos habemus, *Dominus*, est in Hebraico Iehouah, nomen Dei tetragrammaton, quod soli Deo conuenit. Ideò poterat rectissimè verti: *Apparuit autem ei Deus*. Et paulò post in eodem capite vbi nos habemus: *Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare risit Sara vxor tua?* Pro Domino est etiam in Hebraico idem nomen Iehouah. In hac visione essentiæ diuinæ vnitatem, trinámque personarum distinctionem, altè spectare si voles, mentis oculis perspicies. Quid enim voluit scriptura significare dicens, Abrahamum tres vidisse, & vnum adorasse, nisi vnam esse atque simplicissimam deitatem, tres verò personas distinctas? Id in principio capitis ostenditur, apparuisse Abrahamo Deum, & statim, tres viros. Si Abrahamus in illis tribus personis vocatis essentiam non cognouisset, non dixisset quidem, *Domine si inueni gratiam in oculis tuis*, sed, *Domini si inue-*

Gen. 1.

Gen. 1.

A *ni gratiam in oculis vestris.* In Deuteronomio sunt hæc verba capite sexto mandata: *Audi Israel: Dominus Deus noster, Dominus vnus est.* quæ verba ita possunt verti ex Hebraico: *Audi Israel: Deus Deus noster Deus vnus est*, nam pro Domino in vtroque loco est in Hebraico Iehouah. Nominans scriptura Deum ter, indicat esse trinum, & volens vnam eius essentiam significare ait esse vnum. Et aduerte. Nec Deo, qui primo loco ponitur, neque qui vltimo, sed tantùm qui secundo loco est, additur, *noster*: quia nec pater, qui prima persona est in Trinitate, neque Spiritus sanctus, qui tertia est, sed solus filius, qui est secunda eiusdẽ Trinitatis persona, per nostræ humanitatis assumptionem & participationem noster futurus erat. Hunc locum explanans Rabbi Simeon Hebræus, fatetur nobiscum ex eo probari Trinitatis sacramentum. Cum hoc loco maxime cohæret id, quod dicitur

Psal. 66. in Psalmo: *Benedicat nos Deus Deus noster, benedicat nos Deus, & metuant eum omnes fines terræ.* Non ait: *metuant* eos, sed *eum*, vt eius vnitatem ostenderet, cuius Trinitatem significarat. Hanc veritatem voluit o-

Psal. 32. stendere idem vates, dicens in Psalmo: *Verbo Domini cæli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Per Dominum Pater, per verbum Filius, per Spiri-

B tum oris eius, Spiritus sanctus intelligitur. Verbum Græcè λόγος logos dicitur, quod multa significat, nam & verbum est, & ratio, & supputatio, & causa vniuscuiusque rei per quam sunt singula, quæ subsistunt. Probatur ex hoc Psalmo, totam Trinitatem mundum creauisse, quoniam Trinitatis opera ad extra sunt indiuisa. Hoc verbum est Sapientia illa increata, quam Salomon in prouerbiis ita facit loquen-

Prou. 8. tem: *Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis antequam terra fieret: Nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram.* Et paulò post: *Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens.* Hoc Trinitatis mysterium significauit Esaias capite sexto, dicens: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus Sabaoth.* Cui simile est testimonium hoc, quod asserit in præsenti, ita Christum loquentem inducens: *Et nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius.* Vbi etiam vides filium fuisse à patre & ab Spiritu sancto missum, quod alibi annotauimus. Hæ tres personæ operatæ sunt incarnationis mysterium, sed solus filius sumpsit humanam carnem. Tres virgines efficiunt quandam vestem, sola vna eam induit in die suarum nuptiarum. Ita in nuptiis Christi

Simile. cum humana natura, in magno atque admirabili sa-

C cramento inter Christum & Ecclesiam tota trinitas operata est incarnationem, sed solus filius hanc vestem nostræ mortalitatis induit, vt maculas nostras abstergeret, viámque æternæ beatitudinis conse-

Mat. vlt. quendæ aperiret. Ille nobis hoc trinitatis sacramentum ostendit, dicens: *Euntes ergo docete omnes Gentes, Baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti. In nomine vtique ait*, non in nominibus, vt cum Trinitate personarum vnitas essentiæ ostendatur. Non tibi cito ô Hebræe Euangelium, vt eo te conuincam, quod, nequaquam admittit, sed vt videas quemadmodum vtriusque Testamenti testimonia sint sibi consona & cohærentia. Nec solùm diuinæ literæ, sed etiam Gentiles philosophi personarum distinctionem in diuinis suo modo cognouerunt. Plato in epistola quadam ad Dionysium hæc verba scripta reliquit: Omnia sunt apud regem mundi, & propter eum est quicquid est creatũ, qui est omnium bonorum causa. Et mox post hunc regem est totum in secundo, & post illum in tertio, Plotinus ita ait in libro trium substantiarum: Si quæsieris quis genuerit exemplar & sapientiam, huiúsque mundi opificem, dico fuisse illum simplicem, qui in caussa est vt hic genitus sit talis tantáque magnitudine præditus. Et

paulò post comparat filium respectu cœlestis patris D cum splendore respectu Solis. Æmilius loquens de filio Dei, ait hoc esse verbum, per quod omnia facta sunt, vt Heraclitus asserebat. Philo Platonicus in libro de bonis irrisis à malis appellat Dei filium eius imaginem & verbum sacratissimum, à quo ait fuisse mundum formatum. Aspicis Hebræe non solùm literas diuinas, sed etiam humanas distinctionem in diuinis, quam tu tantopere refugis & destaris, affirmare. Nos verò credimus in sanctam Trinitatem, id est Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum vnum Deum omnipotentem, vnius essentiæ, vnius potestatis, creatorem omnium creaturarum: à quo omnia, per quem omnia, in quo omnia: æternum, incommutabilem, qui totus vbique est, totus vbique præsens, non per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, non localiter, sed potentialiter, qui absque sui mutatione cuncta mutabilia creauit. Huius filius venit in mundum, qui ait hoc loco. *Et nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius.*

h *Facta fuisset quasi flumen.*) Id est, abundans & perpetua. E

i *Et non fuisset attritum nomen eius à facie mea.*) Hoc est, non fuisset nomen Israelis vile coram me.

k *Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis.*] Vaticinatur Propheta de Iudæorum liberatione à Babylonica captiuitate. Facit Deum loquentem, Hebræósque ad egressionem & fugam à Chaldæa exhortantem, Et quanquam hæc de Babylone illa in Chaldæa sita intelliguntur, existimo tamen Esaiam respexisse præcipuè ad communem Babylonem, hoc est, ad confusionem mundi, ad quam fugiendam Christus nos hoc in loco hortatur, omnibus præcipiens, vt seruent mandata, absque quorum obseruatione nemo potest sibi vitam comparare. Illi egrediuntur è Babylone, fugiúntque à Chaldæis, qui cõtemptis pestiferis voluptatibus, relictísque turbulentis negotiis, sedebunt. Christianæ philosophiæ, quæ animis medetur, inanes cogitationes detrahit, effrenatas cupiditates sedat, aut longius pellit. Ait igitur: Egredimini de Babylone vos, qui in confusione & perturbatione hactenus vixistis. Habetis animum excelsum & altum, contemnite infima, fragilia, & caduca, & aspirate ad sublimia, cœlestia, & immortalia. Relinquite mundum, fugite à Chaldæis, fugite ab ani- F.
mæ hostibus, fugite à falsis appetitibus, reuocate mẽtem à sensibus, cogitationem à deprauata consuetudine abducite: fugite à vobisipsis: nam hac in re egredi est vincere, fugere est triumphare. Egrediamur igitur & fugiamus, vt consequamur victoriam, & non solùm de hostibus extraneis, sed etiam nobisipsis honorificè triumphemus. David ille regum illustrissimus in tertio Psalmo Deum in hunc modum allo- Reg. 16.
quitur: *Quoniam tu percussisti omnes aduersantes mihi sine causa, dentes peccatorum contriuisti.* Quibus verbis cum aliis concinit victoriam, quam de hostibus suis reportauit. Et in principio Psalmi hæc verba literis mandauit: *Psalmus Dauid, cùm fugeret à facie Absolom filij sui.* Hæc est Psalmi descriptio: Parauit Absolom bellum aduersus patrem suum regem omni virtute ac laude præstantem, voluit per summum scelus ius diuinum & humanum violare & peruertere, atque de regni pernicie & ignominia cogitare: quoniam ad principatum, & ad falsæ inanísque mundi gloriæ cupiditatem incredibiliter exardebat, cùm autem Dauid intelligeret filium suum contra eum surrexisse & coniurasse, aufugit, & hunc Psalmum literis mandauit. Quid est hoc rex illustrissime? Canis victoriam tuam & in principio, statim in frontispicio Psalmi ais te fugisse. Non hæc videntur inter sese cohærere,

nempe

A nempe fugere & superare. Si Psalmum tuæ victoriæ componeres, quando cum magno triompho ingressus es Hierosolymam pro victoria, quam de Goliath fortissimo Philisthinorum mirabiliter reportasti, nulla occurreret dubitatio. Solent enim victores carmina atque cantica suarum victoriarum canere, memoriæ prodere, & literis consignare. At cùm dicas Psalmum hunc composuisse, cùm fugeres à facie Absalom filij tui, videris à teipso dissentire. Hæc sunt quæ prima fronte se offerunt. Sed si ea voluerimus altè perpendere, & attentiùs intueri, videbimus apertè nullam hîc esse repugnantiam. Omitto illam interpretandi rationem, quam literalem vocant, venio ad moralem. Per hunc Absalom filium Dauidis intelligitur appetitus, qui ab eo gerebatur. Quid est fugere Dauidem à filio suo, qui contra eum insurgebat, eique bellum parabat, nisi fugere ab appetitu, à turbido motu, à confusione, à peccandi occasione, & à mundi vanitate? Hæc est illustrissima victoria, excellentissimus triumphus, præstantissimum monumentum, & amplissimum rerum gestarum trophæum. Quæ potest esse gloriosior victoria, quàm vincere seipsum? atqui in hoc bello à seipso fugere, est seipsum B vincere, & carnem, dæmonem, & mundum superare. Vincere alios est humanum, at vincere hominem seipsum est diuinum. Hæc inquam, hæc est victoria illa, quæ gloriam illam consequitur, quæ viget memoriis omnium seculorum, quam posteritas alit, quã omnes intuentur & admirantur. In libro Iosue scriptum legimus, fugisse Israelitas vt vincerent, & hac fuga de rege Hai ciuitatis victoriam reportasse. Fugiebant ab inimicis, relinquebant ciuitatem, & se in solitudinem recipiebant, & erat Iosue cum fugientibus. Hai idem est quod chaos, siue confusio. Vis vincere tuorum appetituum confusionem? fuge ab illis, fuge à teipso & vinces teipsum: fuge à mundi confusione, derelinque mundum, & vinces eum, & erit tecum Iosue, hoc est, Iesus, cuius ille Iosue imaginem gerebat. Quid igitur facimus? cur non fugimus mundum, cur in eo detinemur, cur cupiditatibus obtemperamus? Audiamus Christum dicentem: *Egredimini de Babylone, fugite à Chaldæis.* Et in Euangelio, *Si quis vult*, inquit, *venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* Et Apostolorum princeps, *Per hoc*, inquit, *efficiemini diuinæ consortes naturæ, fugientes eius, quæ in mundo est, concupiscentiæ corruptionem.* Et Ioannes in Apocalypsi: *Facta est*, inquit, *Babylon habitatio dæmoniorum.* Et paulò pòst: *Et audiui aliam vocem de cælo dicentem: Exite de illa populus* C *meus.*

Iosue 8.

Luc. 9.

Apoc. 18.

l *Dicite: redemit Dominus seruum suum Iacob.*) Intelliguntur hæc de beneficiis, quæ Deus contulit in Hebræos, sed meliùs ad redemptionem generis humani per Christum referuntur, ad quam Propheta cùm hæc scriberet, respiciebat.

m *Non sitierunt in deserto, cùm educeret eos, aquam de petra produxit eis.*) In hoc capite vaticinatur Esaias de liberatione ex Babylonica captiuitate, & de Iudæorum reditu ad patriam suam sub Esdra & Zorobabele: & excitat eos ad agendas Deo gratias pro tam insignibus beneficiis, & ad ea prædicanda & celebranda: inter quæ beneficia numerat hæc, quæ hoc loco continentur. Sed si præteriti temporis memoriam respiciamus, & sacrorum librorum historias replicemus, non inueniemus hæc in reditu è Babylonica captiuitate contigisse. Sed dici possunt instar prioris fœlicitatis, quando ab Ægyptiaca seruitute reuertebantur. At cùm per Babylonicam liberationem generis humani per Christum redemptio significetur, existimo absque dubio Prophetam hæc ad tempus gratiæ retulisse. Liberans enim Christus à mundi confusione homines in tenebris vagantes, nõ permisit vt in deserto siti perirent. Dedit illis gratis aquas gratiæ & doctrinæ, quarum haustu atque potu conceptam visceribus sitim sedarent, ardorémque restinguerent. Scissa fuit petra, & fluxerũt aquæ: *Petra autem erat Christus*, vt vas electionis ad Corinthios scribens apertissimè testatur. Fuit igitur hæc petra aperta in latere virga Moysi, hoc est, militis lancea, à cuius vulnere exiuit sanguis & aqua, quibus nos redemit & abluit. D

1. Cor. 10.
Ioan. 19.

n *Non est pax impiis, dicit Dominus.*) Dixerat liberandos esse Hebræos à captiuitate Babylonica, & Hierosolymam reuersuros. Sed quoniam sciebat multos mansuros esse in Chaldæa, qui nollent ad patriam redire, nec pace gaudere, ideò ait: *Non est pax impiis.* Sed potius existimo Prophetam ad eos respicere, qui post Christi mortem nec voluerunt bibere de petra, nec Babylonem, hoc est, mundi perturbationem relinquere, nec in spirituali pace, & tranquilla animi securitate viuere: sed in pristino errore permanentes Hierosolymam, hoc est, visionem pacis contempserunt. Ob eam causam ait: *Non est pax impiis, dicit Dominus.* In animo enim impiorum nulla est pax, nulla quies. Gignuntur enim ex appetitione impia turbidi & cõcitati animorum motus auersi à ratione, inimici pacis vitæque tranquillæ, qui animum inflammant bello intestino, & quodam furore à pace & temperantia plurimùm dissidente. Ex quo efficitur, vt impij in medio pacis etiam sine pace viuant, contrà verò iusti & pij in medio belli pace oblectentur. Xenophon dicebat pacem videre esse maximum hominibus bonum, bellum maximum malum. Hæc animi pax est illa εὐθυμία, hoc est animi tranquillitas, quam Democritus dixit esse summam mundi fœlicitatem. Sed hi adhoc in tenebris versabantur, nec vera animi pace gaudebant. Vera, dulcis, ac cœlestis pax est ea, quam Christus attulit mundo, de qua ipse ait apud Ioannem: *Pacem meam do vobis: pacem relinquo vobis.* De eo regius vates multò antè fuerat his verbis vaticinatus. *Venite & videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram, auferens bella vsque ad finem terræ.* Qua de re capite secundo, & nono, & vigesimosexto, & aliis in locis latè disseruimus. E F

Ioan. 14.
Psal. 45.

ANNOTATIO.

a Ego primus & ego nouissimus.] *Septuaginta habent:* Ego sum primus, & ego in sempiternum.

Argumentum capitis XLIX.

Inducit diuinus vates Christum loquentem ad gentes, vt eius verba attentis auribus percipiant, clamantem. Nam vocatis reliquiis Israelis, & abiectis contumacibus in sua perfidia manentibus, transit ad Gentium vocationem. Prædicit Christianos educandos esse animorum pabulis, aquis gratiæ doctrinæque reficiendos. Ostendit Deum non esse oblitum suorum, nec eos derelinquere etiam cùm derelicti, & periculis vndique vincti videntur. Promittit Christus spolia à dæmone ablaturum, & Israelis liberaturum.

A D

CAPVT XLIX.

AVdite [a] insulæ, & attendite populi de longè: [b] Dominus ab vtero vocauit me, de ventre matris meæ recordatus est nominis mei. [c] Et posuit os meum quasi gladium acutum, [d] in vmbra manus suæ protexit me, & [e] posuit me sicut sagittam electam, pharetra sua abscondit me. Et dixit mihi: [f] Seruus meus es tu Israel, [g] quia in te glo-

Infrà 51.

riabor. [h] Et ego dixi, in vacuum laboraui, sine causa & vanè fortitudinem meam consumpsi: ergo iudicium meum cum Domino, & opus meum cum Deo meo. Et nunc hæc dicit Dominus formans me ex vtero seruum sibi, vt reducam Iacob ad eum [i] & Israel ad eum congregabitur, & glorificatus sum in oculis Domini, & Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit:

Sup. 42. b *Act. 13. g*

Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israel conuertendas. [k] Dedi te in lucem Gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus redemptor Israel sanctus eius ad contemptibilem animam, ad abominatam Gentem, ad seruum dominorum: Reges videbunt & consurgent principes, & adorabunt propter Dominum, quia fidelis est, & sanctum Israel qui elegit te. Hæc dicit Dominus. [l] In tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tibi: & [m] seruaui te, & [n] dedi te in fœdus populi, vt [o] suscita-

2. Corint. 3 b n

res terram, & possideres hæreditates dissipatas, [p] vt diceres his qui vincti sunt: Exite: & his qui in tenebris: reuelamini.

EXPLANATIO.

E

B

a *Audite insulæ & attendite populi de longe.*) Nomine insularum Gentes intelligit. Nam explicans quæ sint hæ insulæ, dicit statim: *Et attendite populi de longe*: Hoc est, qui procul abestis: aut, *Attendite Gentes*, vt septuaginta verterunt. In hoc eodem capite prope finem, vbi nostra versio habet: *Ad populos exaltabo signum meum*: habent Septuaginta: *Super insulas leuabo signum meum.* Vbi vides per insulas populos significari. appellantur Gentes insulæ, quia priusquam Euangelium reciperent, maris huius mundi fluctibus patebant, & à vitiis & erroribus vndique agitabantur. Vel per insulas intelligit insulares, Acsi dicat: audite me etiam vos Gentes remotissimæ, quæ in abstrusis insulis longéque distantibus habitatis. Non solum alloquor Iudæos, sed Gentes etiam remotissimas.

b *Dominus ab vtero vocauit me.*] Verba sunt Christi, quem Deus pater ab vtero matris suæ ordinauit, & ad hoc destinauit, vt esset redemptor noster. Indicant hæc verba Christum esse verum hominem, cuius nominis recordatus est Deus. Sic enim dixit angelus Io-

Mat. 1.

seph. *Vocabis nomen eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.* Et sanctissimæ virgini Ma-

Luc. 1. C

riæ: *Ecce concipies in vtero, & paries filium, vocabis nomen eius Iesum.*

c *Et posuit os meum quasi gladium acutum.*] Vt spiritu

Ephes 6.

oris mei interficiam impium. Hic gladius est verbum Dei, de quo ait Apostolus: *Et gladius spiritus, quod est*

Apoc. 1.

verbum Dei. Et Ioannes in Apocalypsi: *De ore eius gladius vtraque parte acutus.* Huius gladij meminit multis aliis in locis scriptura.

d *In vmbra manus sua protexit me.*) Septuaginta habent: *Sub protectione manus suæ abscondit me.* Vbi aspicis nomine vmbræ protectionem significari. Ita in Psal. 56. *In vmbra alarum tuarum sperabo, donec transeat iniquitas.* Et in Psal. 99. vbi vulgata editio habet: *Qui habitat in adiutorio Altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur*: vertunt quidam: *Qui habitat in latibulo Altissimi, in vmbra omnipotentis commorabitur.* Vbi nostra versio sic habet: *Protexit me*, quoniam Deus iustos abscondit, quemadmodum dicitur in Psal. 30. *Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum.*

e *Et posuit me sicut sagittam electam.*) Omnes sancti concionatores dicuntur sagittæ per orbem discurrentes. Et de illis intelligunt nonnulli id, quod dicitur in Psalmo 44. *Sagittæ acutæ, populi sub te cadent.* Non solùm os concionatoris dicitur sagitta, sed totus ipse sagitta est, si verè concionator est: tota enim eius vita debet hominum corda penetrare. Non solùm verbis, sed etiam factis debet concionari. Sermo concionatoris comparatur gladio, quo- *Simile.* niam propinquos tantùm vulnerat, & solùm auditores attingit: at exemplum vitæ bene actæ est sagitta, quæ non solùm præsentes, sed etiam absentes transfigit & mouet. Sagittæ fuerunt Apostoli, martyres, cæterique sancti, qui fide ornati, spe & charitate septi, cæterisque virtutum ornamentis exculti, verbo & exemplo Christum prædicauerunt. At inter omnes sagittas vna est electa, omnium absque vlla comparatione excellentissima: quæ nunc ait: *Et posuit me sicut sagittam electam. Filius Dei vnigenitus Christus Deus noster est qui hoc de seipso asserit, qui veritatem docuit, qui se ipsum proposuit exemplum, qui mortem pro veritate sustinuit à perfidis Iudæis illatam,* F quorum odia in illum incredibiliter ardebant, quoniam eorum flagitia vituperabat, qui morte sua tyrannidem antiqui hostis extinxit, & hominum genus sanguine suo expiauit. Hac sagitta vulnerata sponsa, hoc est, anima Deo deuota, dicebat in Canticis: *Percusserunt me & vulnerauerunt me.* Hac sagit- *Cant. 5.* ta vulneratus Petrus fleuit amarè. Hac percussa *Mat. 7.* Magdalena fluuios profundebat lachrymarum: e- *Cant. 5.* rant enim eius lachrymæ sanguis cordis vulnerati, *Luc. 7.* qui per oculos fluebat. Quàm beatum est hac sagitta transfigi! Vtinam Domine Iesu animam meam hac sagitta percuteres, vt tui amore transfixa dicerer cum sponsa, *Adiuro vos filiæ Ierusalem, si inueneritis dilectum meum, vt nuncietis ei, quia amore langueo.* Fuit hæc sagitta diuina abscondita in carne humana, quæ est pharetra, de qua hoc in loco dicit: *In pharetra sua abscondit me.* Appellat se Christus sagittam, & suprà os suum cum gladio acuto comparauit, quoniam eius sermo cum ab eo proferebatur solùm à præsentibus audiebatur, sed erat ipse sagitta, quę per vniuersum terrarum orbem discurrens etiam Gentes à terra sancta longè remotissimas charitate vulnerauit.

f *Seruus*

A f *Seruus meus es tu.*) Appellat Deus pater Christum seruum suum, quod ad humanitatem. Et de eo Apostolus, *Semetipsum*, inquit, *exinaniuit formã serui accipiẽs.* Phil. 2.
g *Quia in te glorsabor.*) In Psalmo 56. alloquens pater filium suum, *Exurge*, inquit, *gloria mea, exurge Psalterium & cithara*, hoc est, omnium virtutum harmonia. Potest ita explanari: *In te gloriosus apparebo.* Vel, *in gloriam meam quaere.*
h *Ego dixi, in vacuum laboraui.*) Pater me misit, vt ego homines vocarem, & ad ipsum adducerem. Et dixit mihi: *Seruus meus es in Israel, quia in te glorificabor.* Et tamen magnam partem hominum ad ipsum non reuocaui. Vocaui eos, mortuus sum pro mundi salute, sed illi noluerunt à sua infidelitate discedere. Hæc ostendunt libertatem arbitrij. Nam si necessariò damnandi erant, quorsum eos vocabat Christus, & pro eis laborabat, vt eos ad se traheret? Vocauit eos Christus & non venerunt, quia noluerunt: habebant enim liberum arbitrium. Si facerent quod in se erat, Deus qui eos vocabat, illis gratiam tribueret. Sed voluerunt potius creaturam quàm creatorem diligere, & se ad gratiam non disposuerunt. Et quoniam Christus omnia fecit, quæ pro eis facere debuit, ait: *Ergo iudicium meum cum Domino, & opus cum Deo meo.*
B i *Et Israel ad eum congregabitur.*) In Hebraico est: *Et Israel ad eum non congregabitur.* Et ita habet versio cui diuus Hieronymus adiecit commentaria. Et codices Latini correcti vulgatæ editionis ad marginem particulam, *non.* Paguinus vertit: *Israel non congregabit se.* Christus dispersos ac errantes Iudæos congregare volebat, sed illi noluerunt congregari. Ostendit hic locus contumaciam & perfidiam Iudæorum, qui tantis Christi miraculis, tot diuinis beneficiis noluerunt deliniri nec conuerti, sed in sua duritie permanserunt.
k *Dedi te in lucem Gentium.*) Hebræi nostri temporis aiunt se spectare Messiam illis promissum, qui eos à captiuitate, in qua detinentur, liberet, exterorúmque affluentiam illis largiatur. Aiunt enim in suis contineri scripturis esse Messiam pro eis tãtùm venturum, non autem pro Gentibus, quas cæcas esse existimant, semperque in tenebris esse permansuras. At eorum scripturæ locis propè infinitis illis contrarium ostendunt. Non vident cæci homines, Deum hic per Esaiam ita Messiæ dicentem: *Parum est: vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & faeces Israel conuertendas. Dedi te in lucem Gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ.* Duo hîc ait diuinus vates, alterum est, paucos ex Iudæis fuisse conuertendos: alterum verò infinitas Gentes à principio ad finem vsque terræ fuisse per Christum illuminandas. Id quod ipsis oculis aspicimus: manentibus enim plerisque Hebræorum cæcis, densáque caligine circunfusis, Sup. 45. fuerunt Gentiles per Christum animi lucem, verámque salutem, & immortalitatem consecuti. Ipse Messias apud hunc nostrum vatem capite 45. *Conuertimini,*
inquit, *ad me, & salui eritis omnes fines terræ.* Nõ ait: Et D salua eris tu ô Iudæa, sed *omnes fines terræ* dixit esse salutem consecuturos si se à vitiis abducerent, verúmque Christum hominem generis saluatorem reciperent. Id intuens regius vates præcinebat: *Notum fecit* Psal. 97. *Dominus salutare suum, in conspectu Gentium reuelauit* Infr. 55. *iustitiam suam.* Et paulò pòst: *Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri.* Hanc veritatem prædixit Esaias capite quadragesimoquinto in hæc verba prorumpens. *Ecce Gentem, quam nesciebas, vocabis, & Gentes, quæ te non cognouerunt, ad te current propter Dominum Deum tuum.* Zacharias capite 8. *Applicabuntur*, inquit, *Gentes multæ ad Dominum in die illa, & erunt mihi in populum.* Oseas capite 2. *Et dicam non populo meo: populus meus es tu.* Quem locum diuus Paulus ad hoc propositum citat in epistola ad Rom. 9 & diuus Petrus 1 Petr. 2. in sua prima epistola canonica. Esse autem ex He- Suprà 1. bræis paucos conuertendos ostendit Esaias capite & 10. primo & decimo, vbi eos semen & reliquias vocat, Sup. 17. & capite decimoseptimo & sexagesimoquinto tam & 65. paucos dixit esse Messiam recepturos, vt paucis racemis post vindemiam in vitibus relictis granóque in botro manenti comparentur. Et hic ait Israelem non fuisse ad Messiam congregandam, à quo Gentes erãt illuminandæ. Et paulò post vocat Hebræos populum contemptibilem, abominatum, seruum dominorum, quem prædicit in sua infidelitate permãsurum, reges autem & principes Gentiles animi visum recepturos & à somno peccati excitatos Christum adoraturos.
l *In tempore placito exaudiui te.*] Verba sunt Dei Chri- E stum alloquentis. Diuus Paulus hoc tempus à Propheta prædictum refert ad tempus gratiæ. Ita enim ait in epistola secunda ad Corinth. 6. *Adiuuantes autem exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Ait* 2. Cor. 6. *enim: Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* Et in epistola ad Hebræos de Christo loquens: *Qui in die-* Heb. 5. *bus*, inquit, *carnis suæ preces supplicationésque ad eum, qui posset illum saluum facere à morte cum clamore valido, & lachrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia.* Vbi vides fuisse Christum tempore placitu exauditũ, quod hoc in locu Esaias prædixerat, & eos in errore versari qui totum hoc non ad tempus aduentus Christi referunt, sed ad tempus Esaiæ.
m *Seruaui.*] Morte superata te à mortuis suscitaui.
n *Dedi te in fœdus populi.*) Aspicis Christum esse nostrum reconciliatorem. Qua de re capite 42. diximus, & aliis in locis.
o *Vt suscitares terram.*) Hoc est, vt à somno peccati, F & à morte animæ peccatores excitares. Solet scriptura peccatores terram appellare, vt alibi annotauimus.
p *Et diceres his qui vincti sunt.*) Nempe funibus ac vinculis peccatorum. *Exite*, nimirum à peccatis & à carcere dæmonis. Aspicis hîc peccata suis vinculis Apoc. 7. 4 ligare.

Annotationes en Hebræo in

CAPVT XLIX.

s Auditæ insulæ, & attendite populi de longè. Dominus ab vtero vocauit me. De ventre matris meæ recordatus est nominis mei.) *Septuaginta hoc*: Audite me insulæ & attendite Gentes; post multum temporis stabit, dicit Dominus; ... vocauit me, &c. *Aspicis hic hanc prophetam ... ad tempus illud, quo iam Esaias literis mandare ... Christi aduentum. Verùm pro insulis terræ ... sidares. Dictio tamen Hebraica* ...

vt apud Ezechielem: 21. Et turbabuntur insulæ in mari.
t Ad contemptibilem animam.) *In Hebraico est* בזה נפש *bizoh nephes. Verbum est* בזה *bazah, quod significat contemnere: & vt ait R. Dauid potest esse nacar. Et tunc potest verti: et qui pacatus est contemnere vitam: anima enim pro vita ponitur. Vt referatur totum hoc ad Christum. Cui expositioni fauet Translatio Theodotionis habens in hunc modum*: Ei qui despicit animam, qui abominationi est Genti, qui seruus est principum. *Quæ omnia Christo apertissime conueniunt. Ipse enim vitam pro ouibus posuit, vt ipse apud Ioannem 10. testatur. Ipsum gens Iudæorum execratur, ipse stetit tanquam seruus coram principibus. Anna*

A *& Caipha, Herode & Pilato. Huic interpretationi fauet etiam versio Septuaginta, quæ ita habet*: Sanctificate eum, qui despicit animam suam, qui abominationi est Gentium, qui seruus est principum. *Passant igitur hæc verba esse Patris ad filium: Sequitur etiam*: Reges videbunt: & D consurgent principes, &c. *Quasi dicat: Iudæi te contemnent & crucifigent: at reges Gentium tibi seruient, téque repudiatis idolis adorabunt.*

---

[a] Super vias pascentur, & in omnibus planis pascua eorum. Non esurient nec sitient, & non percutiet eos æstus & sol, quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos. [b] Et ponam eos montes meos in viam, & semitæ meæ exaltabuntur. [c] Ecce isti de longe venient, & ecce illi ab aquilone & mari, & isti de terra australi. Laudate cœli, & exultet terra, iubilate montes laudem, [d] quia consolatus est Dominus populum suum, [e] & pauperum suorum miserebitur [f] Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei. Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum, vt non misereatur filio vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui. [g] Ecce in manibus meis descripsi te, Inf. 60 a [h] muri tui coram oculis meis semper. [i] Venerunt structores tui destruentes te, & dissipantes à te exibunt. [k] Leua in circuitu oculos tuos: & vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Viuo ego dicit Dominus, [l] quia omnibus his velut ornamento vestieris, & circundabis tibi eos quasi sponsa. Quia deserta tua, & solitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ nunc angusta erunt præ habitatoribus, & longe fugabuntur qui absorbebant te. [m] Adhuc dicent in auribus tuis filij sterilitatis tuæ: [n] Angustus est mihi locus, fac spatium mihi vt habitem. B Et dicis in corde tuo: Quis genuit mihi istos? [o] Ego sterilis, & non pariens, transmigrata & captiua: & istos quis enutriuit? Ego destituta & desolata: & isti vbi hic erant? Hæc dicit Dominus Deus: E [p] Ecce leuabo ad Gentes manum meam, & ad populos exaltabo signum meũ. [q] Et afferent filios tuos in vlnis, & filias tuas super humeros portabunt. [r] Et erunt reges nutritij tui, & reginæ nutrices tuæ vultu in terra demisso adorabunt te, & puluerem pedum tuorum lingent. Et scies quia ego Dominus, [s] super quo non confundentur, qui expectant eum. [t] Nunquid tolletur à forti præda? aut quod captum fuerit à robusto, saluum esse poterit: Quia hæc dicit Dominus. Equidem & captiuitas à forti tolletur: & quod ablatum fuerit à robusto, saluabitur. [x] Eos verò qui iudicauerunt te ego iudicabo, & filios tuos ego saluabo. [y] Et cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto, sanguine suo inebriabuntur: & sciet omnis caro, quia ego Dominus saluans te, [z] & redemptor tuus fortis Iacob.

a *Super vias pascentur.*) Qui receperint Euangelium, & fuerint Christum secuti, non extra viam errabunt, sed in viis veritatis & salutis pascentur. Erat ante aduentum Christi genus humanum ouis, quę errauerat in dumis perdita, & lupis exposita. Sed quæsiuit eam Christus, & super humeros suos asportauit, & ad Ecclesiæ gregem adduxit, eámque in loco pascuæ, non in rupibus & asperis montibus, sed in plano campo C collocauit. Et quoniam Christus suis tribuit aquas gratiæ & doctrinæ, subdit: *Non esurient nec sitient.* Totum hoc fatetur Ecclesia fidelium, quam Dauid in Psalmo in hunc modum facit loquentem: *Dominus regit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit. Super aquam refectionis educauit me, animam meam conuertit. Deduxit me super semitas iustitiæ propter nomen suum.*

b *Et ponam omnes montes meos in viam.*) Id est, tollam à viis omnia impedimenta, vt omnes possint ambulare, & ad cœlestem gloriam venire. Et semitæ meæ exaltabuntur, hoc est, erunt pulchræ, stratæ, & munitæ. Itaque montes conuertam in stratas planas, & semitas muniam & complanabo.

c *Ecce isti de longe venient.*) Multi venient ad Ecclesiam de remotissimis regionibus, quidam à longè hoc est, ab Oriente: quidam à mari, hoc est, ab Occidente: alij ab Aquilone, hoc est, à Septentrione: alij ab Austro, hoc est, à Meridie. Prædicit diuinus vates id, quod impletum videmus, nempe ex omnibus mundi partibus fuisse homines ad Ecclesiam venturos. Vel ideò dicit peccatores venturos de longè, quoniam qui flagitiis sunt implicati & constricti, longè à Deo esse dicuntur: & ob eam causam quando ad Deum conuertuntur, de longè dicuntur venire. Id volebat Christus significare dicens apud Lucam, filium prodigum profectum esse in regionem longinquã, quæ, vt ait diuus Augustinus, est Dei Gen. 11 obliuio. Quid prodest adesse corpore, & animo distare? Qui turrim Babylonis ædificarunt, de longè venerunt: ait enim scriptura eos profectos fuisse de Oriente. Reliquerunt Orientem, hoc est, Christum, discesserunt longè, & turrim Babylonis construxerunt. Qui se à Christo separant & seiungunt, sunt e- F xules à patria, & mundi ciues, construentes turrim ex lateribus & bitumine, ex terra & puluere, non ex quadratis lapidibus, quam Deus destruit, quoniam non est ad eius normam & amussim constructa. Et cum sint longè à Deo, est etiam Deus longè ab illis, Ps. Quemadmodum dicitur in Psalmo: *Longè à peccatoribus salus.* Et in Prouerbiis: *Longe est Dominus ab impiis.* Prou. 15 Regio longinqua in qua habitant, qui mortiferis peccatis implicantur, appellatur vmbra mortis: iusti autem viuunt in vmbra vitæ, hoc est, Christi, de qua Cant. 2 in Canticis ait sponsa: *Sub vmbra illius, quem desideraueram sedi.* In vmbra mortis, in regione longinqua sedebat ante Dei aduentum humanum genus, sed Christus illud ad se congregauit. Quod intelligens diuus Ephe. 2 Paulus dicebat ad Ephesios scribens. *Vos qui eratis longè, facti estis prope in sanguine Christi.* Verùm cum mortiferis flagitiis contaminamur, nos à Christo longè separamus. Vnde dicebat in libro septimo confessionum Augustinus: Inueni longè me esse à te Domine in regione dissimilitudinis. Appellat regionem longinquam regionem dissimilitudinis, quoniam ob admissa scelera deturpatur in nobis Dei similitudo. Et non solùm peccatores longè sunt à Deo, sed etiam à seipsis maximè distant. quid longius, ait diuus Ambrosius, quàm à se recedere? Vnde Seneca, Mali, inquit, vbique sunt præterquàm

secum,

A secum. Cùm igitur deprauati homines sint procul & à Deo & à seipsis, & tales essent Gentiles, qui se humanis vitiis contaminauerant, séque totos libidinibus dederant, & in iure diuino & humano violando seterrimas fraudes conceperant, meritò de illis dixit Esaias: *Ecce isti de longe venient*, hoc est, à sceleribus suis separabuntur, & ad Christum conuertentur.

d *Quia consolatus est Dominus populum suum.*) Pro consolabitur. Præteritum pro futuro more Prophetico. Quæ maior potest esse hominibus consolatio, quàm scire filium Dei vnigenitum sumpsisse nostram naturam, vt nos è tenebris ad lucem, & è morte ad vitam vindicaret?

e *Pauperum suorum miserebitur.*) Peccatores appellat pauperes, vtpote religione, fide, & bonis animi carentes. Nam mundi opes incertæ & caducæ non sunt diuitiæ habendæ, nec in bonis numerandæ. Loquitur de iis, qui repudiatis idolis sese ad fidem conuerterunt. De quibus dicitur in Psalmo: *Edent pauperes & saturabuntur.* Explicans autem scriptura qui sint hi pauperes, subdit: *Reminiscentur & conuertentur ad Dominum vniuersi fines terræ*: vbi Gentium salus prædicitur. Colligis hinc omnes infideles esse

Psal. 21.

B pauperes, licet mundi opibus vndique circumfluant. Qui enim virtute prædit sunt, soli sunt diuites. Non est autem perfecta virtus ea, quæ est à fide seiuncta.

f *Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei.*) Per Sionem intellige congregationem fidelium, qui in virtutis specula sunt constituti. Hi cùm in lachrymis sæpe versentur, variisque calamitatibus opprimantur, possunt cogitare, & secum dicere esse Deum oblitum eorum. Quibus respondet Deus tantùm abesse, vt eorum obliuiscatur, vt etiam eos in manibus suis habeat descriptos coram oculis suis. Connectuntur autem sic hæc verba cum præcedentibus. Dixerat diuinus vates venturos esse ad fidem Gentiles, qui falsos & commentitios Deos colebant, vt in vera religione viuentes æternam beatitudinem tandem consequerentur. Hos dicit Deus se esse consolaturum. Sed quoniam intuebatur eos esse non solùm ab infidelibus tyrannis torquendos, sed etiam à multis, qui fidem profitebantur, vexandos, & tam acerbos cruciatus, tam graues iniurias propter Christum passuros, vt posset humana ac fragilis ratio fluctibus calamitatum obruta vacillare, & existimare se esse à Deo derelictos, corroborat eos Deus, ne animis [illegible]nt, ne ingrauescente rerum aduersarum mole [illegible]tentur, & eorum tolerantia ac constantia frangatur. Et asserit se nunquam eos esse derelicturum. *Vult* Deus his verbis piorum hominum animos afflictos & propè labentes erigere & consolari, & vtitur hac naturali similitudine: Vt mater non est immemor filij sui, quem genuit, & portauit in vtero, & aluit, & in brachiis suis gestauit, (non enim potest partum suorum viscerum obliuisci) sic nec ego tui oblitus ero. Plus dicam, etsi ab illa memoriam filij vlla vnquã deleuerit obliuio, ego tamen nunquam te obliuiscar. Perpende quæso, & altè considera immensam Dei misericordiam: & admirare diuini numinis summam ac infinitam erga homines pietatem. Aspicis hîc viros iustos & pios, qui se diuinæ misericordiæ committunt, nunquam à Deo derelinqui, etiam quando magis abiecti & derelicti videntur. Deus enim ille misericordiæ parens suorum salutem tutissima custodia regit ac munit, nec eos vnquam negligit aut derelinquit. Poteris hic per Sionem intelligere congregationem fidelium Iudæorum. Dixerat Deus vocaturum Gẽtiles ad fidem, & Iudæi existimarent se esse penitus derelictos, his verbis consolatur.

g *Ecce in manibus meis descripsi te.*) Qui domini alicuius personæ, quam diligit, habet in tabula imaginem pictam, memor est eius, quandiu eam videt: sed cùm discedit à loco, vbi est imago, fieri potest, vt eius, cuius est imago, obliuiscatur. At si eam habeat in manibus descriptam, nunquam illi excidet eius memoria. Hac similitudine vtitur Deus, ostendens se nunquam esse oblitum suorum, cùm eos habeat in manibus suis sculptos, & non blandis penicillis, sed duris clauis, quibus eius manus fuerunt crudeliter vulneratæ & transfixæ. Descripsit eos non atramento nostro, sed sanguine suo. Ideò Dominus post resurrectionem loca clauorum in manibus habere voluit: apparens enim discipulis dixit Thomæ: Infer digitum tuum huc, & vide manus meas. Dixerat enim: *Nisi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.*

D

Ioan. 20.

h *Muri tui coram oculis meis semper.*] Id est, in perpetuum muros tuos conseruabo. Ostendit Deus apertè non loqui de Sion & terrena illa Hierosolyma, sed de spirituali, hoc est, de Ecclesia militante. Qui enim potest fieri vt muri illius Hierosolymæ, quam Christus deplorauit, muri illius ciuitatis ingratæ, quæ non solùm Prophetas, sed Dominum prophetarum occidit, sint semper ante oculos Dei, & tam chari, vt semper eos custodiat, si scimus eos esse euersos, & totam ciuitatem fuisse vastatam, & funditus deletam: Fieri non potest vt de portis Sionis, quas scimus fuisse incendio consumptas, & in fauillas conuersas, illud intelligamus, quod dicitur in Psalm. 86. *Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob.* Hæc Sion est Ecclesia sua, tam à Iudæis quàm à Gentibus congregata, quam Deus diligit super omnia tabernacula Iacob.

Luc. 19.

E

i *Venerunt structores tui: destruentes te & dissipantes à te exibunt.*] Alloquitur Ecclesiam, cuius structores venerunt ad eam, & in ea permanserunt, destructores autem & dissipatores ab ea exierunt. Constructores sunt Apostoli & viri Apostolici, euersores autem hæretici, qui omnes extra Ecclesiam sunt. Vt enim mare non sustinet cadauer, sed illud proiicit in littus, sic Ecclesia hæreticos in se non continet, sed tanquam corpora mortua, & corrupta, & pestilentia execratur. Appellat propheta hæreticos destructores & dissipatores, quoniam in Ecclesia nutriti eam postea suis hæresibus euertere conãtur. Id quod modò contigit Luthero, qui in Germania genitus & educatus eam corrupit & peruertit. Vt enim tinea in panno gignitur, & eum abrodit, & teredo in ligno nascitur, & illud terit & consumit, sic Lutherus in Germania natus eam suis erroribus & pestilentibus dogmatibus deprauauit.

Simil.

F

Simile.

k *Leua in circuitu oculos tuos, & vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi.*] Hoc est, Vide circunquaque ô Ecclesia Gentium multitudinem ad te ipsam venientium. Prędixit conuertendam esse ad fidem magnam infidelium multitudinem.

l *Omnibus his velut ornamento vestieris.*] Venient ad te multi ô Ecclesia, quibus eris veluti ornamento quodam amicta, & decoraberis illis, vt sponsa solet annulis & monilibus adornari. Aspicis hîc viros iustos & sanctos esse ornamenta, annulos & monilia, quibus Ecclesia decoratur. Nec est mirum quoniam ipse Deus apud Ieremiam 22. *Si fuerit*, inquit, *Iechonias filius Ioacim regis Iuda annulus in manu dextera mea, inde euellam eum.* Vbi vides virum sanctum & rectum non solùm esse annulum in Ecclesia, sed etiam in manu Dei, ex qua eiicitur, si sceleribus implicatur. Quàm preciosum monile est quidam sanctus, quot gemmis, quantis virtutum ornamentis

A decoratum, quantis miraculis admirandum. Imitemur sanctorum virtutes, & admiremur eorum miracula. *Simile.* Vt in mensa principis apponuntur preciosa vasa aurea & argentea mirabiliter elaborata, & epulæ splendidę & suaues, vasa vt admireris, dapes vt eas sumas, sic in vita sanctorum proponuntur miracula ad admirationem, virtutes verò ad exemplum: miracula, vt eorum admirabilitate tenearis, virtotes vt eas imiteris.

m *Adhuc dicent in auribus tuis.*) Id est, filij tui, quæ anteà sterilis eras. Alloquitur Ecclesiam primitiuam, eique congratulator de multitudine eorum, qui ad eam conuertebantur.

n *Angustus est mihi locus.*) Ostendit tantam fore fidelium multitudinem, vt eos locus capere oon posset.

o *Ego sterilis.*) Sensus est: Tu gaudio perfusa videns fideliū multitudinem dices in animo tuo: Quis mihi tot filios genuit? Nam eram sterilis, esol, & captiua, & destituta. Quomodo ergo tot filios habui? Iam diximus Gentilitatem fuisse sterilem, sed post conuersionem ad fidem multos filios habuisse, de qua dicitur in Psalmo 112. *Qui habitare facit sterilem in domo matrem filiorum lætantem.*

B

p *Ecce leuabo ad Gentes manum meam.*) Id est, Ecce ego voco Gentes ad fidem. Solemus enim, quando aliquem à longè vocamus, manum extendere, & signū facere. Ecclesiæ dicenti: Quis mihi tot filios genuit, cùm ego sim sterilis & captiua? Respondet Deus dicens: *Ne mireris:* Nam ego sum, qui voco Gentes ad fidem. *Et ad populos exaltabo signum meum.* Hoc dicit, quia solent, qui milites congregant, & parant ad bellum, vexillum erigere. Potest hic signum pro cruce accipi quam Christus estollit, vt contra mundum, carnem, & dęmonem sub illa militemus. Hoc est gloriosum vexillum à Christo duce nostro erectum, præclarum signum nostrarum victoriarum, cuius cap. 11. meminit Esaias.

q *Et afferent filios tuos in vlnis.*) Nempe Apostoli mei. *1. Thes. 2.* Vnde dicebat qoidam ex illis ad Thessalonicenses scribens: *Tanquam si nutrix foueat filios suos, ita desiderantes vos cupide, volebamus tradere vobis non solum Euangelium Dei, sed etiam animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis.*

r *Et erunt reges nutritij tui.*) Reges alent electos tuos.

C Id quod fecit Constantinus & multi alij principes Christiani. Et nunc nostro tempore Dominus Ioannes huius nominis tertius rex Lusitaniæ inuictissimus, qui pius religionum pater modò non sine magno luctu totius regni es vita migrauit.

s *Super quo non confundentur.*) Aspicis hîc non confundi eos, qui omnem spem suam in Deo habeot *Simile.* fisam & constitutam: Vis esse Dominus mundi, colloca in Deo omnem spem tuam. Est nauis in mari: si anchora sit fixa in terra, tenet nauem: si est in aqua mare eam exagitat, & naois eam fert secum. Nauis in medio mari est mondus, anchora est spes: si anchora est iacta in terram stabilem, id est, in gloriam cœlestem, si est in Christo collocata & constituta, tenes totum mundum. Vnde diuus Paulus, qui non in rebus homanis spem posuerunt rerum suarum, sed in *1. Cor. 3.* Christo eam totam firmiter collocarunt, *Omnia,* inquit, *vestra sunt, siue mundus, siue vita, siue mors, siue præsentia siue futura.* Sin autem spem tuam non in terræ D firmitudine ponas, sed in aquæ mobilitate, in profluente & fluminis procursu, hoc est, in rebus fluxis nullam certitudinem habentibus, nullam perpetuitatem, mundus te abripiet, & secum ducet. Itaque si spem posueris in mundo, mundus te tenebit: si eam eleuaoeris, & à mundo seiunxeris, tu tenebis mundum. Hoc sentiens diuus Paulus in epistola ad Hebræos has voces emittit: *Hebr. 6.* *Confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedētem vsque ad interiora velaminis.* Vbi per interiora velaminis cœlum voluit significare. Nos igitur in Christo Deo nostro totam nostrā spem ac fiduciam collocemus, quoniam, vt hoc in loco ait Propheta, *non confundentur qui expectant eum.*

t *Nunquid tolletur à forti præda?*) Est quædam obiectio, quæ fieri Deo poterat. Si tanta est diaboli vis ac fortitudo, quis poterit ab eo prædam tollere, hoc est, homines ab eo captos eripere? Cui responder Deus se esse eum, qui erat eos à dæmonis potestate liberaturus. Docet hic locus sceleratos homines esse prædam diaboli, & ab eo captos & vioctos. O infœlicem captiuitatem, miseram & ærumnosam hominum conditionem! Docet præterea fortem esse diabolum, sed fortiorem esse Christum, qui eum ligauit, & ab E eius tyrannide peccatores eripuit. Quod idem Christus apud Euangelistas significauit. Sed dices: Si diabolus est alligatus, cur nos lædit? *Mar. 3. Luc. 11.* Ad quod potest hac similitudine responderi. *Simile.* Vt canis ligatus te mordere non potest, sed si accesseris ad ipsum, in te irruet, téque rabidis dentibus lacerabit, sic diabolus nisi ad illuoi accesseris, te lædere non potest: sed si incautè viseris, si te illi commiseris, eris lethaliter vulneratus. Christus venit vt diabolum alligaret. Eam ob causam vidit beatus Ioannes in Apocalypsi 20. angelum descendentem de cœlo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua, qui apprehendit draconem serpeotem antiquum, qui est diabolus & Satanas, & ligauit eum per annos mille. Hoc est, eius potestatem ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerunt liberandi, cohibuit ac frenauit. Mille annos posuit pro toto tempore, finitum pro infinito. Ita illum locum diuus Augustinus esplanat.

v *Et captiuitas à forti tolletur.*) Ideò ait Apostolus: *Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem.* *Ephes. 4. Psal. 27.* Quod iam multò anteà prædixerat Dauid. Hæc captiuitas non solùm refertur ad sanctos patres, qui in limbo deti- F nebantur, sed communiter ad vniuersum genus humanum. Sunt autem arma diaboli, doli, voluptates, deliciæ, opes, & cætera alia, quibus homines qootidie oppugnat.

x *Eos verò qui iudicauerint te.*) Sensus est: Cum eis, qui tibi litem intenderint, ego contendam: eos qui te oppresserint, ego opprimam, & filios tuos seruabo.

y *Et cibabo hostes tuos carnibus suis.*) Non solùm liberabo te Ecclesia mea, ait Deus, sed tantam in aduersarios tuos famem ac sitim emittam, vt carnem propriam comedant, & sanguinem suum bibant. Vult Deus his verbis significare hostes Ecclesiæ esse suorum scelerum pœnas daturos.

z *Et redemptor tuus fortis Iacob.*] Iacob est oomioandi casus.

ANNOTATIO.

1 Ecce in manibus meis descripsi te.) *Pro in manibus est in Hebræo* אלכפים *alcapaim. nomen est* כף *quod significat manum, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam nubem. Ideò potest etiam verti:* Ecce supra nubes ordinaui te. *Et ita hunc locum explanant R. Ioseph filius Kimhi, & R. Sadias.* *Thren. 3.* Iona-

A *Ionathas tamen cum versione nostra vulgata consentit. Et in Ieremiæ Lamentis, id quod nostra versio habet:* Leuemus corda nostra cum manibus: *potest verti*: Leuemus corda nostra versus nubes. *Quasi dicat: Erigamus ad cælos corda nostra, non terrena quærentes, sed ad cælestia aspirantes.* D

Argumentum capitis L.

Inducit Propheta Christum dicentem Iudæos esse suam ob culpam reiectos, quòd ipsi se ab eo separauerint, & ipsum Christum non receperint. Fecit Christus pro Iudæis omnia, quæ ad eorum perfectionem pertinebant: cum autem videret eos nequaquam velle à sua perfidia desistere, eos eiecit, in calamitosissimque exilium dissipauit.

CAPVT L.

HÆc [a] dicit Dominus: Quis est hic liber repudij matris vestræ, quo dimisi eam? Aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? Ecce [b] enim in iniquitatibus vestris venditi estis, & [c] in sceleribus vestris dimisi matrem vestram. [d] Quia veni, & non erat vir: [e] vocaui, & non erat qui audiret. [f] Nunquid abbreuiata & paruula facta est manus mea, vt non possim redimere? Aut non est in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare, ponam flumina in siccum, computrescent pisces sine aqua, & morientur in siti. Induam cælos tenebris, & saccum ponam operimentum eorum. [g] Dominus dedit mihi linguam eruditam, [i] vt sciam sustentare eum, qui lassus est, verbo. [h] Erigit manè, manè erigit mihi aurem, vt audiam quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem, ego autem non contradico, retrorsum non abij.

(Margin: Isa.59.a; B; E)

EXPLANATIO.

a *Hæc dicit Dominus: Quis est hic liber repudij matris vestræ?*) Intuebatur mentis oculis Propheta esse Iudæos à Deo reiiciendos, quòd non essent Christum recepturi, ideò postquam capite superiore prædixit Gentium vocationem, nunc facit Christum dicentem ipsam synagogam se vendidisse, & ab eo seipsam separasse. Ait igitur: Quis est ô Iudæi libellus repudij, quo matrem vestram synagogam dimisi? Quasi dicat: Ne dicatis me duritie & austeritate repudiasse synagogam, illa enim se à me abstraxit, & sceleribus suis à me recessit. Hoc dicit quia solebant Iudæi vxores dimittere, eísque libellum repudij dare: vt videre licet
C Deuteronomij 24. & Matth 19.

b *Ecce enim in iniquitatibus vestris venditi estis.*) Docet hic locus hominem, cùm mortifero peccato astringitur, seipsum vendere dæmoni, & à Deo alienari. Seipsum vendit, quem Deus magno precio emit, non argento & auro, sed vita & sanguine. *Empti enim estis precio magno*, ait Apostolus. Et sequenti capite, *Precio*, inquit, *empti estis, nolite fieri serui hominum.* Ioannes in Apocalypsi, c. 14. *Nemo*, inquit, *poterat dicere canticum, nisi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terra.* 2. Pet. 1. Apostolorum princeps in epistola sua, *Scientes*, inquit, *quòd non corruptibilibus auro & argento redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi.* Quæ igitur amentia est cùm simus serui Dei, cui seruire regnare est, vendere nos dæmoni, & fieri tam abiecti & reprobi domini vilia mancipia, & pro rebus fluxis velle amittere æternas? *An nescitis*, inquit Paulus, *quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis?* Si igitur seruis Christo, seruus es Christi: si mundo, seruus es mundi. Sed dicet aliquis: Ego seruiam Christo & mundo. Cui respondet Christus fieri non posse, quoniam nemo potest duobus Dominis seruire. Stultum est velle habere rationem cum mundo, qui cum nemine rationem habet: & nolle habere rationem cum Deo, qui cum omnibus habet rationem. seruire mundo, qui neminem vnquam remunerauit: & non seruire Deo, qui nunquam desinit præmia largiri. Gaudia mundi quinquaginta annis comparata possunt vno die numerari, at molestias & afflictiones vnius diei quinquaginta annis numerare non poteris. Et nihilominus tanta est hominum insania, vt velint mundo potius, quàm Deo seruire. Cum oporteat seruire, cui potius seruiemus, quàm ei qui se pro nobis seruum fecit? de quo ait Apostolus: *Exinaniuit semetipsum formam serui accipiens.* Cur igitur seruimus mundo? Consideremus quis est Deus, à quo deficimus: & quis est mundus, cui obtemperamus. quid facimus? quem sequimur: quid separamus? Cur non videmus nos cælo contempto ad infernum properare, spreta vita mortem amplecti, derelicta gloria in dedecus incurrere? O amentiam intolerabilem, ô summam abiectionem & incredibilem cæcitatem! Quid est mundus, cui seruimus, nisi sepulchrum mortuorum, carcer viuorum, officina vitiorum, contemptus virtutum, carnifex ac cruciator vitam ad rationis normam dirigentium, fautor ad malitiam vigilantium, inimicus præsentium, oblitio præteritorum, rerúmque præclarè gestarum splendoris maculator & extinctor? Reuertamur igitur ad nos, & contempto ac neglecto mundo, Christo seruiamus, & ad cælestia aspiremus.

(Margin: 1. Cor 6.; 1. Cor 7.; Apoc. 14.; Rom. 6.; Matt. 6.; Philip. 2.; F)

c *In sceleribus vestris dimisi matrem vestram.*) Nempe synagogam. Dimittit nos Deus, quoniam nos ab eo discedimus, & nostras inuentiones & effrenatas cupiditates sequentes, sceleribus implicamus. Ideò ait ipse in Psalmo 80. *Dimisit eos secundum desideria cordis sui, ibunt in adinuentionibus suis.* Tunc nos Deus magno supplicio afficit, cùm nos sinit nostris deprauatis desideriis obtemperare, nósque in manu nostrorum appetituum relinquit.

d *Quia veni, & non erat vir.*) Verba sunt Christi, quasi dicat: Vt videatis dimissionem & abiectionem synagogæ debere eius sceleribus tribui, audite quæ dico: Ego veni in mundum, natus sum in Iudæa, se-

A ci ibi diuina miracula, & non erat vir qui me recipe-ret, exceptis paucis, qui in me crediderunt. Non inueni virum in synagoga. Multi ibi erant, sed nullus dignus, qui vir appellaretur. Docet hic locus homines impios non homines appellandos esse, sed feras: ea enim scelera concipiunt, vt bruta animalia feritate, stoliditate, & maleficio superent.
Mat. 3. Mat. 23. Luc. 13. Pharisæos appellauit Ioannes Baptista progeniem viperarum. Quibus Christus dixit: *Serpentes & genimina viperarum quomodo fugietis à iudicio gehennæ?* Herodem propter malitiam appellauit Christus vulpem. *Ite, inquit, & dicite vulpi illi.* Libidini deditos appellat Ierem. c. 5. equos amatores.
Mat. 7. Voluptuosi appellantur porci: impudentes verò canes, iuxta id quod ait Christus: *Nolite dare sanctum canibus, nec mittatis margaritas vestras ante porcos.* Venit igitur Christus ad homines, & non inuenit hominem. Inuenit feras, quæ eum innocentem agnum lacerarunt.
Ioan. 1. *In propria venit*, vt ait diuus Ioannes, *& sui eum non receperunt.* Venit enim, vt hîc ait per Esaiam, *& non erat vir.* Non immeritò Diogenes philosophus lucerna quadam meridie plateam perlustrans interrogatus quid quæreret, respondit hominem: quoniam quos videbat, non homines esse iudicabat. Quot ciuitates plenæ sunt hominibus, qui homines dici nequaquam merentur? Pro re magna ait diuus Lucas esse Hierosolymæ quendam hominem, ita enim ait: *Homo erat in Ierusalem, cui nomen Simeon.* D Luc. 2.

e *Vocaui, & non erat qui audiret.*] Clamabat Christus dicens: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. & non erat qui audiret.* Mat. 11. In Psalmo eum inducit propheta in hunc modum loquentem: Psal. 68. *Laboraui clamans, raucæ factæ sunt fauces meæ.* Qua de re alibi disseruimus.

f *Nunquid abbreuiata & paruula facta est manus mea?*] Ne existimetis me non posse miracula efficere: possum enim iterum diuidere mare, quemadmodum feci in exitu Israelis de Ægypto: & fluuios, quemadmodum feci Iordani: & corrumpere pisces, ac cœlos tenebris cooperire, quemadmodum feci in Ægypto.

g *Dominus dedit mihi linguam eruditam.*] Hæc dicit Christus iuxta dispensationem corporis assumpti: quemadmodum multa alia. Apud diuum Ioannem ita ait Christus: *Qui misit me pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam & quid loquar.* Et paulò post: *Quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi pater, sic loquor.*

h *Erigit manè, manè erigit.*) Id est, semper & assiduò pater mihi erigit aurem, vt eum quasi magistrum audiam.

E

Annotationes ex Hebræo in

B

CAPVT L.

s Vt sciam sustentare eum, qui lassus est verbo.] *Id est, vt verbo sciam reficere eum, qui est fatigatus & afflictus. Vbi vides donum esse Dei scire mœstos consolari, & iacentes erigere. In Hebraico vt est: Vt sciam* לעות את יעף דבר *lauhet baaeph dauar. Quæ verba si, vt iacent, in Latina conuertas, ita dices:* Vt sciam in tempore lassum verbo: *Subaudi reficere, vel sustentare. Vel vt sciam in tempore lasso verbum: subaudi dicere. Pro lasso poteris etiam vertere sitibundum, hoc est eum, qui verbum Dei ardenter sitit. Et ita vertit Pagninus: & rectè quidem. Ita etiam hunc locum R. Dauid interpretatur. Magnum est enim scire tempore opportuno concionari & verbum Dei sitientibus illud distribuere. Si enim diuina mysteria hominibus impiis illaque fastidientibus resecare volueris, nulla habita temporis ratione, non solum fortasse nullum afferes commodum, sed afferes detrimentum. Vt si quis in altum puteum cœno plenum* Simile. *aquam puram, nitidam, & excellentem effuderit, nihil aliud efficiet, quàm cœnum turbare, & aquam amittere, sic qui apud impios & flagitiosos homines orationem de diuinis arcanis habuerit, in eosque clarissimam & purissimam doctrinæ aquam infuderit, tali tempore id faciet, vt nihil illis prosit, quin potius impuriores reddantur. Eam ob causam dicebat Christus:* Nolite sanctum dare canibus, nec mittatis margaritas vestras ante porcos. Mat. 7. *Diuus Cyrillus in tertio tomo explicans illam Pythagoræ sententiam, nempe Dei imaginem non esse in annulo ferendam, ait eam significare, non esse omnibus diuina mysteria referenda.*

Corpus [a] meum dedi percutientibus, [b] & genas [s] meas vellentibus: faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me. Dominus Deus auxiliator meus, ideò non
Mat. 26. sum confusus: ideò posui faciem meam vt petram durissimam, & scio quoniam non confundat. Iuxtà est qui iustificat me, quis contradicet mihi? [c] Stemus simul. Quis est aduer-
C sarius meus? Accedat ad me. Ecce Dominus Deus, auxiliator meus: quis est qui condemnet
me? Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, [d] tinea comedet eos. [e] Quis ex vobis ti- F
mens Dominum, audiens vocem serui sui, quis ambulauit in tenebris, & non est lumen ei? Speret in nomine Domini, & innitatur super Deum suum. [f] Ecce vos omnes accedentes ignem, accincti flammis ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis, quas succendistis: de manu mea factum est hoc vobis, in doloribus dormietis.

a *Corpus meum dedi percutientibus.*) Christus est qui loquitur, qui fuit percussus, flagellatus, alapis cæsus, vulneratus, & tandem occisus, vt & nos firmiter credimus, & Euangelica contestantur. O rem dignam magno gemitu, & omni lachrymarum abundantia!

b *Et genas meas vellentibus: faciem meam non auerti ab increpantibus & conspuentibus in me.*) Hoc est, paraui barbas meas euellentibus eas, & non auerti faciem meam à perfidis Iudæis, qui me calumniabantur, & sputis suis meum vultum contaminabant. Fuit Christus Deus noster positus direptioni. Simile. Vt enim castellum à militibus & hostibus captum diripitur, & in illa expugnatione & direptione nulla est in militibus pietas, nulla misericordia, sed hic deiicit, ille sublenat, & quidam frangit, quidam pedibus conculcat, quidam rapit, quidam secum affert, & omnes truculento vultu omnia furibundis clamoribus implent: sic lata à Pilato horribili illa, immanissima ac iniustissima sententia, vt Christus crucifigeretur, & Iudæorum voluntati traderetur, omnes in eum irruerunt & impetum fecerunt. Hic eum alapis cædebat, ille capillos extirpabat. Quidam eum proiiciebant in terram, alij eum conculcabant pedibus, quidam sputis preciosissimam ac pulcherrimam eius faciem deformabant, alij eius barbas euellebant, & in manibus eas asportabant, & omnes denique vociferabantur, suam impiam immanitatem exercentes, & innocentissimum agnum ad crudelissimam &

A acerbissimam mortem vocantes. Quid plura? fuit
Deus noster commissus direptioni, & voluntati suorum hostium traditus, & in medio luporum mitissimos agnus constitutus. Quid vnquam sit sole factũ
fuit indignius? Quod fuit vnquam tam impium facinus? Lege Euangelicam historiam, & videbis indignissimas contumelias, acerbissimos cruciatus, quibus homines sceleratissimi Christum sanctissimum
affecerunt. Verùm id quod hic scribitur, nempe, *Genas meas dedi vellentibus*, non memini legisse in Euangelijs: sed credendum est factum fuisse, quoniam fuit
hoc in loco à Propheta sancto prædictum. Multa e-
Luc. 23. nim perpessus est Christus, quę Euangelistæ particulariter non expresserunt. Satis fuit dixisse diuum Lucam, Pilatum tradidisse Iesum voluntati eorum: cogita igitur quot & quàm immania supplicia iis verbis comprehendantur. Si Iesus crudelissimorum hostium suorum voluntati tradebatur, qui in illum inaudito odio ardebãt, perpende quot vulneribus, quibus iniurijs, qualibus opprobrijs, eum afficerent, &
quam impiè & immaniter eum ad suppliciũ raperẽt.
B c *Steterunt simul: Quis est aduersarius meus? accedat ad me.*) Si aliquis habet aduersum me aliquid, ostendat illud, intendat mihi litem, & disceptemus simul. Idẽ
Ioan. 8. apud Ioannem his verbis dicebat: *Quis ex vobis arguet me de peccato?* Ostendit Christus suam innocentiam, & Iudæorum malitiam.
d *Tinea comedet eos.*) Comparat sceleratorum con-
Infrà 51 scientiam tineæ eorum corda rodenti. Et sequenti capite *sicut vestimentum*, inquit, *sic comedet eos vermis: & sicut lanam, sic deuorabit eos tinea.* Id quod nascitur
Simile. intra cor impij, ipsum rodit & interficit. Vipera concipit, vt aiunt, filios, qui corrosis lateribus exeunt
cum matris interitu, sic homines impij eas cogitationes & scelera concipiunt, quæ illis perniciem machinantur. D
e *Quis ex vobis timens Dominum.*] Sensus est: Nullus ex vobis est, qui timeat Dominum & audiat vocem Christi, qui formam serui accepit, ambulet in tenebris, sitque lumine priuatus. Qui igitur Deũ timet, & audit, innitatur in eo, non autem in spe mundi, quæ est fragilis, & fracta arundo, & baculus imbecillus. Id fortasse voluit Christus significare quando, vt est apud Matth. 10. dixit discipulis suis, ne vellent virgam portare. Deus enim est ille, in quo niti debemus tanquam in validissimo firmamento. Ideò dicebat diuinus Psaltes: *Dominus firmamentum meum &* Psal. 17.
refugium meum. Et alibi: *Firmamentum est Dominus timentibus eum.* Et hoc in loco Esaias: *Innitatur super* Psal. 24.
Deum suum.
f *Ecce vos omnes accendentes ignem accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis quas succendistis.*] Sensus est: Ego veni, & me non recepistis, sed falsis criminibus ad capitis periculum vocastis, & in perfidia vestra permanetis, scelera in dies sceleribus addentes, & odio in me flagrantes. Ideò vos accincti flammis odij, inuidiæ, impietatis, cæterorúmque flagitiorum, quibus rebus accendistis ignem, in quo estis in æternum comburendi, ite in ignem vestrum,
in flammas æternas, quas vobis succendistis, nolen- E
tes vocem meam audire, neque meis monitis acquiescere. Hic est ignis, quem Christus apud Matthæum 24. appellat æternum, & apud Marcum 9. inextinguibilem. Quo etiam nomine eum diuus Ioannes Baptista appellauit. Aspicis hoc in loco pecca- Matt. 3.
tores sibi ipsis æternam perniciem moliri, & quoties mortaliter peccant, ignem sibi infernalem accendere.

ANNOTATIO.

1 Genas meas vellentibus.] *Septuaginta habent:* Genas meas ad alapas. *Fuit enim Christus indignissimus alapis percussus. Sed in Hebræo pro vellentibus est in hunc modum* למרטים *lemoretim, à verbo* מרט *quod significat decaluare*
F *& pilos euellere. Ideò existimo meliorem esse hoc in loco vulgatam editionem. Inuenies enim hoc verbum apud Esdram cap. 9. vbi etiam vetus Latinus interpres:* Et euulsi capillos capitis mei. *Sed quoniam hoc verbum significat etiam polire, & qui vasa ærea poliunt, ea percutiunt, poterit etiam accipi pro percutere. Qua ratione fortasse ducti Septuaginta verterunt:* Et genas meas ad alapas *siue* ad percussores. *Venit Christus in mundum, docuit veritatem, ostendit viam æternæ salutis consequendæ, præbuit se vitæ exemplum, edidit miracula, nihil omisit quod esset ad nostram beatitudinem necessarium, & ob hæc omnia eius barbas euulserunt, eumque ad crudelissimum excidium impij homines vocarunt.*

F

Argumentum capitis LI.

Promittit Deus se refecturum & recreaturum Sionem, & Euangelium daturum. Hortatur fideles ne hominum conuitijs terreantur, sed in sua constantia permaneant, quoniam omnes scelerati peribunt, virtus verò viget memoria omnium seculorum, quam posteritas alit, quam ipsa æternitas semper intuetur. In fine capitis pollicetur ereptum esse Iudæos à Babylonica captiuitate, & calicem calamitatum eorum Babylonijs propinaturum.

CAPVT LI.

AVdite [a] me, qui sequimini quod iustum est, & quæritis Dominum. [b] Attendite [1] ad petram, vnde excisi estis: & ad cauernam laci, de qua præcisi estis. Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Saram, quę peperit vos, quia vnum vocaui eum, & benedixi ei, & multiplicaui eum. [c] Consolabitur ergo Dominus Sion, & cõsolabitur omnes ruinas eius, & ponet desertum eius quasi delicias, & solitudinem eius quasi hortum Domini. Gaudium & lætitia inuenietur in ea, gratiarũ actio, & vox laudis. Attẽdite ad me [d] popule meus, [2] & tribus mea me audite, [e] quia lex à me exiet, & iudicium meũ in lucem populorum requiescet. Propè est iustus meus, [g] egressus est saluator meus, [h] & [3] brachia mea populos iudicabunt. Me insulæ expectabunt, & brachium meum sustinebunt. Leuate in cœlum oculos vestros, & videte sub terra deorsum, quia [k] cæli sicut fumus liquescent, & terra sicut vestimentum atteretur, & habitatores eius sicut hæc interibunt: salus autem mea in sempiternum erit, & iustitia mea non deficiet. [l] Audite me qui scitis

A iustum,populus meus [m] lex mea in corde eorum, [n] nolite timere opprobrium hominum, D & blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim vestimẽtum, sic comedet eos vermis,& sicut lanam, sic deuorabit eos tinea: salus autem mea in sempiternum erit, & iustitia mea in generationes generationum.. [o] Consurge consurge, induere fortitudinem brachium Domini: consurge sicut in diebus antiquis in generationibus seculorum. [p] Nunquid non tu Exod 14. percussisti superbum,vulnerasti draconem? [q] Nunquid non tu siccasti mare,aquam abyssi vehementis? qui posuisti profundum maris viam,vt transirent liberati? Et nunc qui redempti sunt à Domino,reuertentur, [r] & venient in Sion laudantes,& lætitia sempiterna super capita eorum,gaudium & lætitiam tenebunt,fugiet dolor & gemitus. [s] Ego ego ipse consolabor vos. Quis tu vt timeres ab homine mortali, & à filio hominis, qui quasi fœnum ita arescet?

EXPLANATIO.

a *Audite me,qui sequimini quod iustum est.*)Postquam in fine superioris capitis minatus est Deus impiis æternos cruciatus: nunc consolatur fideles ereptos à Babylonica captiuitate,ne cadant animis,sed in fide, rerúmque aduersarum tolerantia permaneant. Ideò eos vocat,vt erigant mentes & aures,eúmque dicentem attendant.

b *Attendite ad petram, vnde excisi estis: & ad cauernam laci, de qua præcisi estis.*) Hoc est, Considerate & ante B oculos ponite Abrahamum & Saram, ex quibus geniti estis. Ne fagantur spes vestra ob paucitatem vestram. Senex erat Abrahamus, & sterilis Sara, & tamen ex eorum semine geniti sunt innumerabiles filij. Deus enim, qui potuit ex illis excitare tantam hominum multitudinem,poterit etiam vos multiplicare in immensum. Ego existimo Esaiam cùm hæc di- 1.Cor.4. ceret, Apostolorum cõgregationem intueri. Hi enim cùm essent pauci, innumerabiles filios in toto orbe terrarum spiritualiter genuerunt, quorum vnus dicebat: *Per Euangelium ego vos genui.* Et alibi, *Obsecro,* inquit, *te pro filio meo,quem genui in vinculis Onesimo.* Enim quem, cùm esset inclusus in carcere, ad fidem conuerterat, esse à se genitum affirmabat. Vocatur hoc in loco Abrahamus Petra ob eius firmitudinem & constantiam, vel quia ad generationem non erat aptus, & ob eam causam vocat Saram cauernam laci, hoc est,sterilem,& spe gignendi destitutam. Vel ideò eam appellat cauernam laci, quia cùm antea eius vC terus esset clausus, Deus eum aperuit. Honesta quidem allegoria. Et quoniã videbatur difficile per petram intelligere Abrahamum, & per cauernam laci Saram, voluit se ipsum Propheta explicare subdens statim: *Attendite ad Abraham patrem vestrum, ad Saram, quæ peperit vos.* Hanc existimo esse veram huius loci interpretationem. Puto tamen posse verè & rectè per hanc petram intelligi Christum,& per cauernam laci,ex qua geniti sumus, vulnus eius sacratissi- Exod 17. Num. 20. mi lateris. Alludit Propheta ad historiam,quæ scripta est in Exodo & in Numeris, vbi ex petra percussa 1.Cor. 10 Ioan.19. fluxerunt aquæ abundantes, quibus refectus est populus. Quæ petra, vt Apostolus ait, Christi imaginem gerebat. Ex Christo enim in latere percusso exiuit sanguis & aqua ad generis humani redemptionẽ & ablutionem. Est igitur sensus: Et si numero estis pauci vos ô Apostoli, qui sequimini iustum illum ex cœlis missum, & quæritis Deum, tamen ne diffidàris, sed respicite ad Christum, qui vos genuit sanguine suo, & ad latus eius percussum, vnde fluxerunt sacramenta gratiam ac vitam conferentia. Qui enim Abrahamo seni,& Saræ sterili dedit prolem, quæ innumerabili sua multitudine impleuit orbem, ipse propagauit filios, quos per Euangelium generabitis,& Ecclesiam suam per totum mundum dilatabit. Ideò enim mortuus est Christus, vt multos generaret. Eam ob causam dicebat alio loco Esaias de Christo loquens: *Si posuerit peccato animam suam, videbit semen longæuum.* Infrà 53 Id voluit Christus significare, quando dixit: *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum affert.* Ioan. 12. Id fuerat in Ioseph signatum. Vt enim mortuo Io- Figura. Exod.1. seph creuerunt filij Israelis, vt literæ diuinæ testantur, sic mortuo Christo creuerunt fideles, qui fuerunt ipsius Christi sanguine generati.

c *Consolabitur ergo Dominus Sion.*] Hæc videntur referri ad tempus Zorobabelis: promisit enim Deus tunc post Babylonicam captiuitatem instauraturum E se esse Sionem, templúmque ædificaturum, vt ibi esset gaudium,& lętitia,& gratiarum actio. At per Sionem Ecclesia Christi intelligitur. Sunt igitur in primis hæc dicta à Propheta sancto de ædificatione Ecclesiæ,& regno Christi, quarum rerum vmbræ erant ea, quæ de Sione in hoc capite dicuntur. Cùm enim Deus Hebræorum populum eriperet ex dura Babyloniorum captiuitate, significabat se hominum genus à crudelissima dæmonum tyrannide, & à scelerum vinculis, quibus erat astrictum, liberaturum. Instauratio verò Hierosolymæ & templi figura erat constitutionis Ecclesiæ, in qua futura erat vera religio, & Deus abiecta Gentium superstitione colendus.

d *Popule meus & tribus mea.*] Poteris per populum Gentes, per tribum verò Iudæos intelligere.

e *Quia lex à me exiet.*)Promittit Deũs daturum se legem. Hoc non intelligitur de lege Moysi, quia iam Sup.2. lata erat in monte Sinai, sed de lege Euangelica, quam Christus dedit: de qua dixerat secundo capite: *De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem.* Vide quam apertè Deus hic promiserit nouum Testamentum, ex quo colligitur veteris abrogatio. Hæc est e- F nim testamentorum proprietas vt secundum destruat primum. Intelligi autem hoc de Christi Euangelio indicat id, quod sequitur: *Et iudicium meum in luce populorum requiescet.* Est enim perspicuum legem Moysi vni populo latam fuisse, ab eóque tantùm fuisse quo ad cerimonias, iudicia, & sacrificia, acceptam & obseruatam. At Christi Euangelium in populorum luce requieuit, quoniam per vniuersum orbem terrarum fuit prædicatum & in hominum cordibus scriptum. Quod intuens animo regius vates præci- Psal 18. nebat: *In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines or-* Psal.147 *bis terræ verba eorum.* De lege autem veteri aiebat: *Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis.*

f *Propè est iustus meus.*] Dixit Deus daturum se esse Euangelium, quo mundus illuminaretur. Sed ne existimaret aliquis, id quod promisit futurum esse post longum tempus, addit: *Prope est iustus meus.* Ac si dicat: breui mittam filium meum, qui non solùm iustus est, sed etiam mundum iustificabit. Et ipse dabit

A legem Euangelicam. Quid speratis cæci Iudæi? cur hunc locum non aspicitis? Si hoc in loco promittit Deus missurum breui Messiam, & iam propè esse, quomodo post duo millia annorum eum expectatis? ab hac Esaiæ Prophetia ad hoc nostrum tempus longissima tempora interfluxerunt. Non esset Christi aduentus propinquus, si esset post duo millia annorum expectandus. At Esaias ait iam sua ætate esse propinquum.

g *Egressus est saluator meus.*) Iesus idem est quod saluator, qui apud Ioannem c. 16. de se ait: *Exiui à patre, & veni in mundum.* Ideò hic ait pater: *Egressus est saluator meus.*

h *Et brachia mea populos iudicabunt.*) Hoc est, mea fortitudine iudicabuntur populi. Nomine brachij fortitudo significatur. Fortasse per brachia Apostolos intelligit, quibus dixit apud Matt. c. 19. *Sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel.*

i *Me insulæ expectabunt.*] Per insulas Gentes intelligit, vt alibi exposuimus. Aspicis Christum esse Gentium expectationem. Id quod prædixerat Iacob c. 46. *Et ipse*, inquiens, *erit expectatio Gentium.*

B k *Cæli sicut fumus liquescent, & terra sicut vestimentum atteretur.*) Ita ait Christus: *Cælum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt.* Magni doctores aiunt in fine mundi cœlum & terram transituram esse quo ad figuram, non quo ad substantiam. Quod videtur significare Dauid dicens in Psalm. c. 101. *Opera manuum tuarum sunt cæli, ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes sicut vestimentum veterascent, & sicut opertorium mutabis eos & mutabuntur.* Explicans enim Propheta quis esset cœlorum interitus. *Sicut opertorium*, inquit, *mutabis eos, & mutabuntur.* Vbi innuit cœlorum transitum esse mutationem figuræ, non simplicem interitum. Id quod ait diuus Petrus 2. c. 3. in epistola sua secunda, cœlos in tempore extremi iudicij magno impetu transituros, interpretatur diuus Augustinus 20. libro de Ciuitate Dei de aëre, qui in diuinis literis sæpe cœlum appellatur, non de corporibus cœlestibus: sed quamuis de corporibus cœlestibus intelligatur, referri potest ad motum, non ad substantiam. Potest hic locus Esaiæ ita explanari: Priùs cœlum & terra vastabuntur, quàm vt ego non præbeam mundo salutem, & promissa mea non adimpleam.

Matt. 24.

l *Audite me qui scitis iustum.*) Alloquitur Deus nascentem Ecclesiam, suósque fideles præparat ad tolerandas hominum contumelias, cæterásque res aduersas, quibus sciebat esse iactandos.

C

m *Lex mea in corde eorum.*) Non satis est habere diuinam legem in ore, sed in corde. Ideò dicebat regius vates: *In corde meo abscondi eloquia tua, vt non peccem tibi.* Et in alio Psalmo 36. *Lex Dei eius*, inquit, *in corde ipsius, & non supplantabuntur gressus eius.* Loquitur Esaias in hoc capite de noua lege per Christum data, quæ non in tabulis lapideis, sed in hominum cordibus erat scribenda. Ideò ait: *Lex mea in corde eorum.* Id prædictum fuit iis verbis per Ierem. c. 31. *Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero ipsis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum.* Hoc est Christi Euangelium, lex gratiæ, amoris, & gaudij, lex aquarum salutarium, de quibus dixerat Esaias c. 12. *Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris.* Pro quibus aquis Thargum nouam legem interpretatus est.

Psal. 118.

n *Nolite timere opprobrium hominum.*) Christus apud Matthæum: *Nolite timere eos, qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere.* c. 5. Et idem: *Beati estis cùm maledixerint vobis* [illegible] *& persecuti vos fuerint.* Vnde *Apostoli ibant gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni essent qui pro nomine Iesu contumeliam paterentur.* Diuus Hieronymus dicebat in quadam epistola: Gratias ago Deo meo, quia dignus sum, quem mundus oderit. Videte honores & dignitates, ob quas vir sanctus Deo gratias agit, ob iniurias in se iactas. Non te lædit, qui vult tuam gloriam obscurare, & virtutis florem infringere, sed seipsum. Vt enim pyrausta volens extinguere lucernam, seipsam comburit, manente integro candelæ lumine & splendore, sic qui in te contumeliam iacit, & vult nomini tuo tetram maculam inurere, & tuæ gloriæ splendorem penitus extinguere, ipse odij ac malitiæ incendio flagrat, & virtutis splendore ac ornamentis destitutus in scelere & ignominia versatur. Et tantùm abest, vt tuam amplitudinem scelerati hominis iniuria obscuret, vt eam potius mirabiliter illustret. Sed quoniam Christus sciebat discipulos suos esse impiorum hominum iniuriis afficiendos, & grauiter vexandos, eos anteà præparat, & ad tolerantiam exhortatur. Nemini enim tam nocet calamitas quàm ei, qui fœlicitatem, rerúmque humanarum prosperitatem expectabat. Illis maximè est grauis afflictio, quibus est repentina & inopinata. Quam sententiam ferunt imperatorem Adrianum in annulo aureo scriptam portauisse.

D Act. 5.

Simile.

E

o *Consurge consurge, induere fortitudinem brachium Domini.*] Hortatus fuit Deus suos fideles præcedentibus verbis, ad iniurias impiorum hominum æquo animo tolerandas, quoniam ipsi tyranni & impij erant mortales, salus autem, quam ipsi fideles erant consecuturi, erat sempiterna. Et quoniam hæc salus danda erat per Christum, ideò inducit hîc Propheta populum hanc salutem postulantem, precàntémque vt brachium Dei, hoc est, Christus adueniat, ad ostendendam ac aperiendam viam gloriæ immortalis consequendæ. Ait igitur: Christe sancte consurge, veníque, vt nobis salutem tribuas, & mundum è tenebris inexplicabilibus ad veritatis splendorem adducas, & à misera ac Babylonica captiuitate vindices ad veram ac Euangelicam libertatem. Tu es enim ille, qui quondam populum tuum ab Ægyptiaca seruitute mirabiliter liberasti. Quidam hoc referunt ad Iudæos in Babylonica captiuitate detentos, & reditum ad patriam postulantes. Quam interpretationem non reiicio, dummodo concedant hæc à propheta in primis esse dicta de generis humani per Christum redemptione.

p *Nunquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem?*) Intelligit Pharaonem regem Ægypti, quem Ezech. c. 29. appellat draconem magnum. Et Dauid in Psalmo in quo interitum Pharaonis describit, *Tu*, inquit, *confregisti capita draconis.*

Psal. 73.

q *Nunquid non tu siccasti mare?*] Subaudi Rubrum. Vt Hebræi ab Ægypto transirent ad desertum, fugit mare: vt autem à deserto transirent ad terram promissionis, Iordanis conuersus est retrorsum. Ita dicitur in Psalmo 113. *Quid est tibi mare, quòd fugisti, & tu Iordanis quia conuersus es retrorsum?* Magnum quidem spectaculum, & omni admiratione dignissimum, fugere mare & Iordanem retrorsum conuerti. Vis videre mare fugiens, transi ab Ægypto ad desertum, transi à mundo ad teipsum. Cùm ad teipsum transieris, eris eremi cultor, & penetrans secretiora cordis intelliges te esse desertum, & locum horroris & vastæ solitudinis diuersis ferarum generibus repletum. Relinque mundum, & redi ad teipsum, & fugiet mare. quid est mare nisi perturbatio? Penetra te ipsum, & audies Christum dicentem: Non turbetur cor vestrum, nec formidet: Et id quòd modò

Ioan. 14.

r

A per Esaiam dicebat: *Nolite timere opprobrium hominum, &c.* Dices cum Propheta: *In pace in idipsum dormiam & requiescam.* [Psal. 4.] Aufugiet mare, aufugiet iracundia, & turbolentus motus, ita vt dicas cum Paulo: [1. Cor. 4.] *Maledicimur & benedicimus, persecutionem patimur & sustinemus, blasphemamur & obsecramus.* Redi igitur ad teipsum, audi Deum per Esaiam dicentem: [Sap. 46.] [Psal. 54.] *Redite præuaricatores ad cor, transi ad cor tuum*, penetra desertum tui ipsius, & dic cum propheta: *Elongaui fugiens, & mansi in solitudine:* & ita videbis superbiam, inuidiam, cupiditatem, cæterásque salsas maris aquas fugientes. Et hic est primus transitus. Sed progredere vlteriùs & à deserto transi ad terram promissam. Ne maneas in deserto, ne quiescas & moreris in teipso, quia mosieris, & miserè in deserto peribis. Perge, quære summum bonum, da operam ne animi præstantiam turpi dedecore contamines. Transi à deserto, ne feræ consurgant, & in te irruentes omnibus virtutum ornamentis te spolient, grauissimísque vulneribus saucium & deformatum relinquant. Transi ergo ad Deum, qui ait: [Eccl. 24.] *Transite ad me omnes, qui concupiscitis me.* Et hic est secundus & gloriosus transitus. Et ita dulces Iordanis aquæ conuertentur retrorsum. Nullam aliam dulcedinem quæres præter Christum, B omnes deliciæ & oblectationes retrogredientur, & tuum dulcissimum Christum mirabiliter concupisces, & suauissimè amplexaberis. Hæc est allegoria illius diuisionis maris Rubri in exitu Israelis de Ægypto, cuius in præsenti meminit Esaias. Indueit itaque pios homines in hunc modum loquentes: Libera nos à mundo Christe sancte, quoniam tu es ille, qui homines dæmoni in mundo seruientes liberas, & ab Ægypto ad se ipsos reuocas, siccatis amaris ac turbulentis D aquis scelerum animos perturbantium, vt à seipsis ad teipsum conuertantur, & repudiatis omnibus voluntatibus, tu sis tota eorum dulcedo, te solum quærant, tuo suauissimo amore ducti & ardentissima charitate inflammati.

r *Et venient in Sion laudantes, & lætitia sempiterna super capita eorum.*) Describit reditum Iudæorum à Babylonica captiuitate. Sed mentis oculis intuebatur eos, qui è diaboli captiuitate venturi erant ad Ecclesiam, ex qua profectori erant ad æternam beatitudinem. Nam hæc lætitia sempiterna hîc incipit, sed in cœlo realiter & perfectè possidetur. Vtitur propheta metaphora sumpta à re bellica. Nam vt illi, qui in prælijs hostes superant coronantur, sic qui in spirituali certamine inimicos animæ vincunt, finita hac mortali vita accipiunt in gloria coronam lætitiæ sempiternæ. Id voluit diuinus vates his verbis significare: *& lætitia sempiterna super capita eorum*: Quasi diceret: Coronabuntur iusti non lauro, non robore, non gramine, quæ omnia marcescunt, & vetustate consumuntur, sed gaudio immarcessibili & sempiterno. Id appellat diuus Paulus coronam iustitiæ, *In reliquo*, inquiens, *reposita est mihi corona iustitiæ.* E Hanc appellat Iacobus Apostolus coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se. Et Petrus Apostolorum princeps immarcessibilem gloriæ coronam. [2. Tim. 4.] [Iacob. 1.] [1. Pet. 5.]

a *Ego ego ipse consolabor vos.*) Orantibus Deum vt consurgeret, eósque consolaretur, respondet ipse Deus hæc verba. Vide eius clementiam.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LI.

1 Attendite ad petram, vnde excisi estis, & ad cauernam laci de qua præcisi estis.) *Totum hoc Septuaginta interpretes in hunc modum verterunt:* Attendite in robustam petram, quam excidistis, & in foueam laci, quam fodistis. *Quæ verba indicant Esaiam non loqui de Abrahamo, quem Iudæi non exciderunt, sed de Christo, quem illi vulnerarunt & occiderunt. Posteà tamen Iu-* C *dæos mittit ad Abrahami considerationem. Pro,* Et ad cauernam laci, *est in Hebraico* ואל מקבת בור *veel makkanath bor. Quod potest rectissimè verti:* Et ad perforationem putei. *Fuit enim pectus Christi puteus altissimus aquarum viuentium gratiæ & spiritualium donorum, quo perforato exiuit sanguis & aqua, vt Euangelista testatur.* [Ioan. 19.] *Verbum enim* נקב *nakau perforare significat, vnde nomen* מקבת *makkanath significat perforationem & aperturam.* בור *bor autem significat puteum & cisternam.*

a Tribus mea me attendite.) *Pro tribus mea est in Hebræo* לאומי *leummi. Septuaginta pro tribu verterunt* reges: *Theodotio* genus: *Symmachus* Gentem. *Quem secutus Pagninus vertit:* Et gens mea me audite. *Dixerat anteà:* Attendite ad me populus meus, *& statim ait:* & tribus mea me audite. *Fortasse per populum suum intelligit Iudaicum, & per tribum suam tribum Iuda, ex qua carnem sumpsit. Et quoniam ea erat tribus regalis, ex qua erant reges Iudææ, verterunt Septuaginta interpretes,* reges, *& Theodotio* genus, *quoniam ex ea tribu natus est Christus, & Symmachus Gentem eadem ratione eam appellauit. Ego verò existimo populum Christianum esse eum, quem Deus hoc in loco & populum suum & gentem suam appellat. Quem alloquens diuus Petrus,* Vos autem, *inquit,* genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis. [1. Pet. 2.] F *Vbi vides Christianos esse genus electum, quod conuenit cum versione Theodotionis: & esse reges, quod cohæret cum versione Septuaginta: & esse Gentem sanctam, quod non discrepat à Symmachi atque Pagnini translatione.*

3 Brachia mea populos iudicabunt.) *Septuaginta habent.* In brachio meo Gentes sperabunt. *Quod de Christo intelligitur, qui in literis diuinis brachium Dei appellatur. Ipse enim est expectatio Gentium, vt prædixerat Iacob:* [Gen. 49.] Ipse, *inquiens,* erit expectatio Gentium. *Qua de re alibi disseruimus.*

a Et oblitus es Domini factoris tui, qui tetendit cœlos, & fundauit terram: & formidasti iugiter tota die à facie furoris eius, qui te tribulabat, & parauerat ad prædandum. Vbi nunc est furor tribulantis? b Citò r veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet vsque ad internecionem, nec deficiet panis eius. c Ego autem sum dominus Deus tuus, qui conturbo mare, & intumescunt fluctus eius, Dominus exercituum nomen meum. Posui d verba mea in ore tuo, a & in vmbra manus tuæ protexi te, vt plantes cœlos, & fundes terram, & dicas

A ad Sion: Populus meus es tu. [f] Eleuare, eleuare, consurge Ierusalē, quæ bibisti de manu Domini calicem iræ eius, [g] vsque ad fundum calicis soporis bibisti, & potasti vsque ad fæces. D
Sap. 47. Non est qui sustentet eam ex omnibus filiis quos genuit: & non est qui apprehendat manum eius ex omnibus filiis quos enutriuit. Duo sunt quæ occurrerunt tibi, quis contristabitur super te? vastitas & contritio, [g] & fames & gladius. [h] Quis consolabitur te? [i] Filij tui proiecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, [k] sicut bestia illaqueata: pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui. Idcirco audi hæc paupercula, & ebria non à vino. Hæc dicit dominator tuus Dominus, & Deus tuus, qui propugnauit pro populo suo: Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calicis indignationis meæ: non adiicies vt bibas illum vltrà. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliauerunt, & dixerunt animæ tuæ: Incuruare vt transeamus: Et posuisti vt terram corpus tuum, & quasi viam transeuntibus.

a *Et oblitus es Domini factoris tui.*) Sensus est: Si me habes Deum & consolatorem, cur hominem times, qui vt fœnum consumitur, & Deum obliuisceris cœli atque terræ effectorem, qui te creauit, & potest ab omnibus inimicis tuis te facilè eripere?

b *Cito veniet gradiens ad aperiendum.*] Id est, filius meus vnigenitus non tardabit, sed citò veniet in mundum ad aperiendam viam æternæ beatitudinis. B Et non interficiet, non enim veniet vt perdat, sed vt saluos faciat. Vult enim, vt ait diuus Paulus, *omnes homines saluos fieri.* Et ipse Christus apud Ioannem: cap. 12. *Non veni*, inquit, *vt iudicem mundum, sed vt saluem mundum.* Venit igitur vt vitam daret, non vt occideret. Non enim vult, vt est apud Ezechielem, mortem peccatoris. Nec deficiet panis eius, hoc est, eius doctrina, quæ animam reficit, & eius gratia, qua anima viuit, & velut suauissimo pabulo sustentatur. Hic est panis, quem petimus in oratione dominica, dicentes: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* De quo Dauid, *Aruit*, inquit, *cor meum, quia oblitus sum comedere panem meum.* Potest totum hoc ita explanari, vt dicat Christus fidelibus suis: Vbi est nunc furor tribulantis vos? Ecce ille, qui vos affligit, veniet citò ad aperiendum vobis ostium carceris, in quem vos coniecit, & conuertetur ad fidem, vósque nutriet & sustentabit. Potest hoc referri ad Cyrum, vt sit sensus. Ne cadatis animo ô Hebræi in Babylonica captiuitate constituti: nam citò veniet Cyrus, qui vobis ostium aperiet, & ad patriam mittet. Existimo tamen referendum esse in primis ad Christum, qui carcerem peccati, in quo mundus continebatur, aperuit, & cœlum suo sanguine reserauit. [illegible] enim Christi sanguis clauis aperiens scelerum C carcerem, vt inde exeamus: & cœlum, vt illud penetremus.

c *Ego autem sum Dominus Deus tuus.*) Alloquitur pater filium iuxta carnis assumptæ dispensationem.

d *Posui verba mea in ore tuo.*] Verba quæ loquitur Christus patris sunt. Ipse enim apud Ioan. 14. *Sermo*, inquit, *quem audistis, non est meus, sed eius, qui misit me patris.*

e *Vt plantes cœlos & fundes terram.*] Christus constituit alterum mundum. Apostoli, viri Apostolici, cæterique viri illustres, qui in terra fuerunt vitam cœlestem imitati, appellantur cœli, vt alibi docuimus, alij verò fideles minus dediti contemplationi terra vocantur.

f *Eleuare, eleuare, consurge Ierusalem.*) Verba sunt prophetæ consolantis Ecclesiam, eámque [illegible] tolerantiam rerum aduersarum cohortantis. Eleuare, inquit, ô Ecclesia à tyrannis afflicta. Excitamini fideles, qui iacetis in lachrymis, qui de manu Domini bibistis calicem iræ eius vsque ad fundum, [illegible] qui in tantas afflictiones diuina permissione [illegible] & in tantis acerbitatibus versamini. Christus Deus no- [illegible]

ster afflictionum calicem bibit, & illum suis electis porrigit & propinat. Hic est calix, ille de quo ipse dicebat filiis Zebedæi: *Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum?* Et paulò pòst: *Calicem quidem meum bibetis:* Et alibi, *Calicem*, inquit, *quem dedit mihi pater, non vis vt bibam illum?* Solent magni ac nobiles viri, quando suam erga familiares & amicos beneuolentiam ostendere volunt, illis calicem suum tradere, vt ex eo bibant. Sic Christus Deus noster viris piis dilectis suis calicem suarum afflictionum propinat, vt suam erga eos charitatem ostendat. Sed considera Dei pietatem. Permittit vt sui calamitatibus premantur, sed in medio illarum eos consolatur, ne timore debilitentur, & corruant, hortans eos, vt erigant animos, & ad cœlum aspirent, ipsúmque Deum contemplentur. Illud est aduertendum duos esse calices, alterum Christi, alterum mundi. Calix Christi est gustu amarus, sed animæ saluberrimus. Contrà verò calix mundi est gustu suauis, sed magnam animæ affert perniciem. Est foris aureus, sed intus habet pestiferum venenum. Qui ex eo bibunt pereunt, & ruunt in interitum voluntarium. Sed tanta est hominum insania, vt non desipant hoc venenum obbibere, quanquam intelligant eos, qui illud potant, conceptam mortem in anima continere. Si adesses conuiuio, & hausto poculo moreretur ille, qui biberat, & quotquot biberent mortui caderent, nónne iudicares illud esse venenum? iudicares equidem, & ex eo nihil sumeres, nisi penitus iudicio careres. Nunc quanta est amentia? quanta animi cæcitas, id velle quod semper detrimentum attulerit: & existimare fore, vt ipse non pereas, cùm alios perire videas? Hic est calix, de quo Ioannes in Apocalypsi, c. 14. *Cecidit*, inquit, *cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes Gentes.* Fugiamus calicem Babylonis, detestemur calicem mundi, & Christi calicem amplectamur. Christus eum bibit, priusquam nobis illum propinaret. Cæterùm hæc verba Esaiæ: *Eleuare eleuare, consurge Ierusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem iræ eius*, possunt rectè referri ad populum Iudæorum in Babylonica captiuitate constitutum: quem Deus excitat, vt videat se esse ob sua scelera meritò punitum.

Matt. 19.
Ioan. 18.
Similie.
E
Simile.
F
Apoc. 14.

g *Fames & gladius.*) Explicatio est præcedentium. Dixerat duo esse, in quæ inciderat, nempe vastitatem & contritionem: modò autem explicans hæc duo, ait esse famem & gladium.

h *Quis consolabitur te?*) Quasi dicat, nemo. Videtur esse explicatio eius, quod modò dixerat: *Quis contristabitur super te?* Magnum est enim solatium habere aliquos, qui tecum tuas ærumnas sentiant & plorent. Contrà verò summa est calamitas, non habere in ærumnis, qui tuam vicem doleat, & carere omni consolatore. Id lugebat Ieremias dicens in Threnis: cap. 1. *Non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius*,

A Et Salomon in Ecclesiaste, cap. 4. *Vide, inquit, lachrymas innocentium, & neminem consolatorem.* Et Dauid in Psalmo 68. in persona Christi, *Sustinui, inquit, qui simul contristaretur, & non fuit: & qui consolaretur, & non inueni.*

i *Filij tui proiecti sunt.*) Pergit ostendere afflictionem populi Iudaici in Babylonicam captiuitatem relegati.

k *Sicut bestia illaqueata.*) In quam sæuiunt & irruunt venatores.

l *Idcirco audi hæc paupercula.*) Id est, Eam ob causam audi hæc Iudæorum synagoga, quæ in Chaldæa detineris, paupercola, abiecta, ebria non à D vino, sed à te ipsa alienata, & ob scelera tua in Babylonicum carcerem coniecta. *Ego, inquit Dominus, auferam à te calicem iræ meæ, & te affligentibus illum propinabo.* Eruam te ex Babylonijs, & illos euertam, & Cyro captiuos subiiciam. qui dicebant tibi: Incuruare vt transeamos, qui te acsi terra esses & lutum, pedibos conculcabant, & incredibilibus iniuriis afficiebant. Vide Dei elementiam. Adhoc Iudæi noo erant capti, & in Chaldæam adducti, & iam eos coosolabatur, acsi à Babylonijs captiui detinerentur.

ANNOTATIO.

1 Citò veniet gradiens ad aperieodum, & non interficiet vsque ad internecionem.) *Symmachus ita vertit ex Hebraico:* Citò infernus aperietur: & non morietur in corruptione. *Subauditur Christus, qui ait in Psalm. 15.* Nou derelinques animam meam in in-B ferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem.

2 Et in vmbra manus tuæ protexi te, vt plantes cœlos, & fundes terram.) *Septuaginta habent:* Et io vmbra manus tuæ protegam te, io qua statui cœlum, & fuodaui terram. *Vide quam aperte indicent mysterium redemptionis per Christum. Quis enim non videt hæc palam ad Christum referri? Per ipsum enim cœlum fuit constitutum, & terra fundata. De eo ait diuus Ioannes: cap. 1.* Omnia per ipsum facta sunt. *Et diuus Paulus in epistola ad Romanos: cap. 11.* Ex ipso, *inquit*, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. *Et ad Colossenses: cap. 1.* In ipso condita sunt voiuersa in cœlis & in terra, visibilia & inuisibilia. *Hic est absque dubio ille, de quo hic loquuntur Septuaginta, in cuius manu Deus cœlum statuit, & terram fundauit. Et aduerte eos dixisse,* protegam te, *in futuro, cum in versione nostra sit* protexi te, *in præterito. Mutant aliquando Septuaginta aliqua de Hebraico, sed non sine diuino consilio & mysterio, vt ego credo. Est enim admirabilis eorum interpretatio, & tantæ authoritatis, vt eam sæpe Apostoli citauerint, vt alias in locis ostendimus.*

3 Vsque ad fundum calicis soporis bibisti.) *Pro sopore in Hebraico* תרעלה *tarelah. Quod nomen significat soporem, tremorem, stuporem, compunctionem, & crapu-*C *lam. In Psalmo 59. vbi versio nostra habet:* Potasti nos vino compunctionis: *habet versio diui Hieronymi,* vino consopiente.) *Est enim ibi hoc nostrum nomen. Quod poterat etiam verti:* Potasti oos viuo tremoris. *Et illud Zachariæ cap. 12.* Ecce ego ponam Hierusalem super liminare crapulæ: *poterat verti:* Ecce ego ponam Hierosolymæ calicem soporiferum, vel calicem tremoris, vel stuporis, vel compunctionis. *Nomen enim* סף *saphaph, quod ibi scriptum est, limen significat, & liminare,* E *sed propriè calicem & poculum. Vnde in Exodo cap. 12. vbi scriptum legimus:* Fasciculúmque hyssopi tingite in sanguine, qui est in limioe, *poterat rectè transferri:* Fasciculúmque hyssopi tingite in sanguine, qui est in calice, vel in pelui, aut phiala. *Omnia enim hæc significat nomen* סף *saphaph. Hic calix tremoris & compunctionis est afflictio, dolor, & cruciatus, quibus Deus suos exercet. Et hic est calix, quem Christus bibit moriens in cruce, atrocissimis iniuriis, indignissimis doloribus, acerbissimis cruciatibus affectus. Hic est calix ille, quem Ioseph in fasculo Beniamin sui charissimi fratris iussit abscondi. Gen. c. 44. Erat Beniamin minimus inter fratres, qui ibi paruulus appellatur. Vbi inuenitur calix Ioseph, nisi in paruulis, hoc est in humilibus, in iis, quos Deus diligit? eos enim permittit, in afflictionibus versari. Ioseph qui quærens fratres suos venditus est, qui seruauit Aegyptum, & mundi saluator appellatus est, vt in Genesi cap. 41 diuinæ literæ testantur, fuit Christi figura, cuius angustiarum calix in fasculo Beniamin reperitur, de quo ait Ioseph:* Ipse sit seruus meus, & in illum maiora contulit beneficia, *Ille qui est seruus Christo, quem Christus plùs amat, qui maiora munera largitur, indignè aliquando patitur, & magnis afflictionibus premitur. Hic est calix ille, de quo illustrissimus Propheta,* Calicem, *inquit,* salotaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Psal. 115 F

Argumentum capitis LII.

Promittit Propheta Deum liberaturum à Babylonica captiuitate Hebræos, eósque ad fortitudinem & lætitiam exhortatur. Et sumpta inde occasione vaticinatur de primo Christi aduentu in mundum, & de Apostolorum prædicatione.

CAPVT LII.

CONsurge [a] consurge, induere fortitudine tua Sion. Induere vestimentis gloriæ tuæ. Hierusalem ciuitas sancti, [b] quia non adiiciet vltrà, vt pertranseat per te incircun-cisus & immundus. [c] Excutere de puluere, consurge, sede Hierusalem: Solue vin-
Gen 45. cula colli tui captiua filia Sion. Quia hæc dicit Dominus: [d] Gratis venundati estis, & sine argento redimemini. Quia hæc dicit Dominus Deus: In Ægyptum descendit populus meus in principio, vt colonus esset ibi. [e] Assur absque vlla causa calumniatus est
Rom. 2.d. eum. [f] Et nunc quid mihi est hic, dicit Dominus: quoniam ablatus est populus meus gratis?
Iere. 36.d. [g] Dominatores [1] eius inique agunt, dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphematur. [h] Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar,

A loquebar, ecce adsum. [i] Quàm pulchri super montes pedes annuntiantis & prædicantis pa- D
Rom. 10. cem, annuntiantis bonum, prædicantis salutem, dicenti Sion: [k] Regnabit Deus tuus.
Naho. 1.

E X P L A N A T I O.

a *Consurge consurge.*] Loquitur Propheta Iudæis, qui in Chaldæa captiui detinebantur, eósque hortatur vt forti atque erecto animo sint, lugubres vestes deponant, & decoras atque preciosas induant, quoniam erunt liberati, & in suum pristinum statum restituti. Sed per hæc promittit esse genus humanum à peccati captiuitate liberandum, ipsósque peccatores exhortatur, vt exuant veterem hominem, & induant nouum, vt vestibus nuptialibus induti possint securè diuino conuiuio interesse. Hoc enim vestimentum gloriæ est illud, de quo apud Matth. 22. *Amice quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem?*

b *Quia non adiiciet vltrà.*) Hoc est, Non iterum Babylonius dominabitur tui. Potest hoc ad animam spiritualiter referri. Hæc enim se debet erigere, & ad B cœlum aspirare, vt gratia induta, & fortitudine munita non aperiat ostium turpibus cogitationibus, non transeat per eam consensus incircuncisus & immundus. Poteris per incircuncisum & immundum Simile. quemcunque malam cogitationem intelligere, quæ non ita debet pertransire animam, vt anima illi assentiatur. Cogitationes malæ sunt velut hirundines, penetrant domum, contaminant eam, inquinant & inquietant, & exeunt, nullam vtilitatem relinquentes. Et quemadmodum non est in potestate nostra cohibere hirundines, ne super domum nostram transeant volitantes, possumus tamen illas ex domo abigere, ne ibi morentur, & nidum constituant, sic non est in manu nostra non tentari: volitabunt enim cogitationes etiam nobis inuitis, sed in manu nostra est in illis cum Dei gratia resistere, easque abducere & fugare, ne in corde nostro domicilium construant & nidum efficiant. Id existimo voluisse significare Pythagoram, quando dixit, sub eodem tecto hirundines non esse habendas. Quam sententiam tribuit illi Diogenes in eius vita, vt multi alij.

c *Excutere de puluere, consurge, sede Hierusalem.*) Non ad parietes, sed ad Iudæos Hierosolymæ habitantes hæc referenda sunt. Hos in terra iacentes, puluere C peccatorum pollutos, scelerum vinculis ligatos hortatur Propheta vt puluerem excutiant, consurgant à peccatis, soluant vincula colli sui, & sedeant in loco honesto. Ait enim: *Consurge: sede*: quasi dicat: Relinque peccata, age pœnitentiam, & sede in virtutibus. Per sessionem intelligit firmitudinem & constantiam. Non enim sat est, virtutum semel amplecti si eam statim relinquas, sed necesse est in ea stabiliri & firmiter inhærere. Aspicis quanta sit sceleratorum miseria, iacent in terra, humana amplectentes, vt de se quidam dicebat: *Adhæsit pauimento anima mea.* Sunt puluere conspersi, polluti, & obcæcati, vt de Babyloniorum republica dicebat Ierem. 50. *Confusa est mater vestra nimis, & adæquata pulueri.* Sunt captiui, & vinculis alligati, de quibus vinculis dicebat quidam: *Dirupisti vincula mea.* Et Apostolus in epistola 2. ad Timotheum c. 2. *Resipiscant*, inquit, *à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem.*

d *Gratis venundati estis.*] Id est, immeritò & iniustitia capti estis. Nullum enim facinus, nullum flagitium in Babylonios nec in Ægyptios admiseratis. Ego autem vos gratis liberabo. Iam diximus Cyrum dimisisse Iudæos nulla ab illis pecunia accepta. Sed his occultatur in litera mysterium. Sicut sine causa homo se vendit dæmoni, & Christus eum gratis redemit, hoc est, nullo auro & argento, sed suo purissimo sanguine. Qua de re capite 50. disseruimus.

e *Et Assur absque vlla causa.*) Hoc est, Et posteà Assyrius nulla à Iudæis iniuria lacessitus eum vexauit, & captiuum duxit. Hic Assyrius est Nabuchodonosor, qui quoniam non solùm Babyloniorum, sed etiam Assyriorum monarchiam obtinuit, Assyrius appellatur. Vel per Assur non Nabuchodonosor, sed ipsorum Assyriorum rex intelligitur, qui cum Babyloniis aduersus Iudæos pugnauit.

f *Et nunc quid mihi est hic dicit Dominus, quoniam ablatus est populus meus gratis.*] Cur manebo Hierosolymę, quid faciam ibi, si populus Iudaicus translatus est in Babylonem? Quanquam Deus est vbique, dicebatur tamen esse specialiter Hierosolymæ, quoniam ibi à Iudæis colebatur, & ibi responsa dabat, & sola Iu- E dæa erat receptaculum fidei, cùm Gentes omnes idola colerent, & in erroribus versarentur. Possunt hæc ad tempus gratiæ referri, vt dicat Christus: Quid facio Hierosolymæ, si populus Iudaicus me contemnit, séque gratis diabolo tradit? Discedam hinc, & Iudæos relinquam. Id dicebat idem Christus discipulis suis: Ioan. 14. *Surgite eamus hinc.* Et volens Propheta significare hunc, qui loquitur, esse Christum, subdit: *Quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum.* quasi dicat: Ego, qui in Prophetis loquebar, veni in mundum, sumpsi humanam naturam, & ecce adsum factus homo.

g *Dominatores eius iniquè agunt, dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphematur.*) Per dominatores populi Iudaici intellige scribas, & Pharisæos, & principes Sacerdotum. Vel potius Babylonios, qui Iudæorum dominabantur. Sed vide quàm pestilens sit principum flagitium, quoniam illis attribuit blasphemias populi.

h *Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum.*) Hoc est, Ideò in die illa, in tempore quo sum liberaturus populum Iudaicum à Babyloniis, ipse populus sciet me esse Dominum Deum exercituum, quia ego ipse qui mo- F dò hæc promitto, tunc adero promissionem hanc adimplens. Id est quòd sonat litera. Sed quis non videt esset in ea Christi aduentum in mundum velatum? Christus est qui hic loquitur. Quasi dicat: In illa die, in tempore gratiæ quando sum iturus in mundum, & cum hominibus conuersaturus, eósque à diaboli captiuitate liberaturus, populus meus sciet nomen meum: sciet me esse Iesum, hoc est, hominum saluatorem. Iesus enim idem est quod saluator. Ego enim qui antea per viros sanctos loquebar, tunc adero factus homo. Id quidem ait iis verbis Baruch: 3. *In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est.* Quæ verba de Deo dicuntur, vt ibi scriptura apertissimè ostendit. Id explicuit Apostolus dicens in epistola ad Hebr. 1. *Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis, nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio, quem constituit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula.* Id quod ait Christus, *sciet populus meus nomen meum in illa die*, fortasse intelligitur de nomine ineffabili tetragrammaton, hoc est, quatuor literarum, quod est יהוה Iehouah, de quo dicebat Deus Moysi: *Ego Dominus, qui apparui*

A *Abraham, Isaac, & Iacob, in Deo omnipotente, & nomen meum Adonai non indicaui eis.* Exod. 6. Nam in litera Hebraica non est Adonai, sed יהוה: sed quoniam nomen Iehouah est ineffabile apud Iudæos, pro Iehouah posuit noster interpres Adonai. Hoc nomen incognitum Iudæis manifestauit Christus, qui apud Ioan. 17. alloquens patrem, *Manifestaui*, inquit, *nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi.* Sed quæres quomodo illud manifestauit. Dicam: Docuit Deum esse trinum & vnum. Matt. 28. Dicens enim: *Docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij, & Spiritus sancti,* ostendit trinitatem personarum. Apud Marcum 12. dicens: *Dominus Deus tuus, Deus vnus est,* ostendit vnitatem essentiæ, quemadmodum apud Ioan. 17. *Pater sancte*, inquit, *serua eos, vt sint vnum, sicut & nos.* Et in alio capite: *Ego & pater vnum sumus.* Vnde diuus Ioan. 10. c. à Christo doctus, *Tres*, inquit, *sunt qui testimonium dant in cælo, pater, verbum, & Spiritus sanctus, & hi tres vnum sunt.* Docuit præterea Ioan. 10. Christus se esse Deum & hominem, Deum, quando Ioan. 14. dixit: Ioan. 14. *Ego & pater vnum sumus:* hominem, quando dixit: *Pater maior me est.* Et omnia hæc sunt inclusa in hoc admirabili nomine יהוה, quod ex quatuor literis constituitur, quarum prima est, י Iod, B quæ significat principium, per quam significatur pater qui est principium sine principio. Secunda litera huius nominis est, he, quæ sonat esse, per quam significatur filius, quoniam per ipsum omnia facta sunt, & habent esse, de quo ait diuus Paulus: Rom. 11. *Ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia.* Tertia litera est ו vau, quæ significat charitatem & amorem, & est coniunctio copulatiua, per quam significatur Spiritus sanctus, qui est amor, & charitas, & nexus. Qui, vt verbis vtar Augustini, nec patris tantùm, nec filij tantùm, sed simul patris & filij spiritus dicitur, & charitas siue sanctitas amborum esse agnoscitur. Vltima litera est, ה he, quæ est etiam secunda, per quam diximus filium significari. Sed quoniam Filius Dei vnigenitus sumpturus erat humanam naturam, duplicatur hæc litera, vt significet in Christo duas naturas diuinam & humanam, sed semper est vna litera, quia Christus est vna persona: sunt enim duæ naturæ in vno supposito. Et ponitur in fine hæc litera, per quam significatur humanitas, quoniam in fine in nouissimis diebus filius Dei humanam naturam sibi Sup. 2. inenarrabili modo copulauit. Solet enim scriptura tempus gratiæ nouissimos dies appellare, & tempoC ris plenitudinem, vt secundo capite ostendimus. Hinc intelliges cur Deus Abrahamo literam vnam addens, non aliam quàm, ה, quæ est ea quæ in fine admirabilis nominis יהוה ponitur, addiderit. Cùm enim vocaretur אברם, vocatus fuit à Deo אברהם, addita sula litera ה. Voluit enim Deus occulto illo mysterio significare filium suum vnigenitum esse ex semine Abrahami carnem sumpturum. Ideò enim literam admirabilis nominis Dei tribuit Abrahamo, & eam per quam Christus significatur, vt ostenderet filium Dei fore filium Abrahami secundum humanitatem. De eo enim ait Diuus Matthæus: *Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abraham.* Qui cùm Ioan. 8. secundum humanitatem sit filius Abrahami, secundum diuinitatem tamen, *Antequam*, inquit, *Abraham fieret, ego sum.* Et ob eam causam voluit Deus vt in nomine Abrahami, quod ita scribitur אברהם esset litera, ם, quæ regni Christi æternitatem significat, vt capite nono explicauimus. Aspicis igitur Sup. 9. hoc nomen Iehouah, quod Iudæi ob eius admirabilitatem & celsitudinem nominare non audent, in se altissima mysteria ipsis Iudæis infidelibus incogoita continere. Et hoc est nomen, quod Christus suis fidelibus indicauit, quod Christianus populus cognouit, de quo hoc in loco ipse Christus ait per Esaiam: D *Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum.* Hoc est nomen illud admirabile, de quo ait Dauid: Psal. 8. *Domine Dominus noster quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra.* Et alibi: Psal. 53. *Deus in nomine tuo saluum me fac, & in virtute tua iudica me.* Et alibi inducit idem diuinus vates Christum ita Deum patrem alloquentem: Psal. 21. Heb. 2. *Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.* Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur.

i *Quàm pulchri sunt super montes.*] Diserat Christus venturum se esse in mundum, & suum nomen manifestaturum. Et quoniam missurus erat Euangelistas, & Apostolos, qui pacem & salutem mundo nunciarent, qui prædicarent Euangelium, ideò Propheta eos laudat & admiratur dicens, speciosos esse super montes eorum pedes. Intuebatur diuinus vates pedes Apostolorum, qui peragraturi erant totum terrarum orbem. Et aduerte: Non dixit Apostolos solùm priuatis hominibus, & in eorum proprijs domibus inter priuatos parietes Euangelium prædicaturos, sed esse ascensuros in montes, vt possent ab omnibus audiri. Voluit Propheta iis verbis significare E Apostolos omnibus concionaturos, tam nobilibus quàm obscuro loco natis, & nuntiaturos esse vniuerso mundo pacem, & salutem cæteráque bona, quæ Christus in homines contulit. Ideò ait Propheta: Prędicantis pacem, annunciantis bonum, prædicantis salutem: Dicentis Sioni, regnabit Deus tuus. Omnia hæc sub nomine Euangelij comprehenduntur. Euangelium enim bonum nuntium significat. quod Christus significans ait discipulis suis, vt est apud Marcum 16. *Euntes in mundum vniuersum prædicate Euangelium omni creaturæ.* Hunc locum Esaiæ citauit diuus Paulus in epistola ad Rom. 10. cùm de Apostolica prædicatione loqueretur. Ex quo apertè colligitur, Esaiam in hoc capite locutum fuisse de Christo, eiúsque Apostolis, & ex consequenti eos in errore versari, qui cùm nomine Christiano glorientur, Iudæorum expositioni adhærentes, caput hoc de sola Babylonicæ captiuitatis liberatione sub Cyro interpretentur, cùm diuini vatis præcipuum propositum sit, de humani generis redemptione per Christum, déque eius Apostolorum prædicatione vaticinari. Poteris hîc per montes altitudinem virtutum intelligere, ad quam oportet Christi concionatores ascendere. Illud est præterea aduertendum, ante aduentum E Christi raram fuisse in mundo pacem. Si enim fuisset, non Apostoli eam tanquam rem nouam & insolitam nuntiarent. Pax enim sine charitate esse non Sup. 48. potest. Ita ait alio loco Esaias: *Non est pax impijs dicit Dominus.* Quod de vera & spirituali pace est intelligendum. At de tempore Christi dicitur in Psalm. 71. *Orietur in diebus eius iustitia & abundantia pacis.* Qua de re alibi disseruimus. Nec est silentio transeundum, prædixisse hoc loco Esaiam, Apostolos annuntiaturos bonum, vt significaret antea bonum eiusmodi ignotum fuisse. Disserebant Philosophi de bono, sed non inueniebant, quoniam illud non in summo, sed in imo quærebant, & in tenebris & erroribus inextricabilibus versabantur. Bonum igitur quod verè & realiter bonum est, annuntiauerunt Apostoli, quod anteà ignorabatur à mundo, licet essent nonnulli viri sancti, qui illud non ignorabant. Sed hi nomine mundi non comprehenduntur.

k *Regnabit Deus tuus.*) Quasi dicat: Non amplius regnabit Moyses cum ceremonijs suis, sed Christus in Ecclesia sua in æternum regnabit. Vel sic: Si Christum receperis, eiúsque dicta obseruaueris, non regnabit in anima tua peccatum, sed ipse Christus per gratiam.

A gratiam. Hanc gratiam, hoc Christi regnum petimus cùm dicimus: *Adueniat regnum tuum.* Sed tunc regnat in nobis peccatum, quando patemus concupiscentiis fomitis peccati. Ideò ait Apostolus in epistola ad Rom. 6. *Non regnet peccatum in corpore vestro mortali, vt obediatis concupiscentiis eius.* Vbi per peccatum fomitem peccati intelligit, non quòd sit peccatum, priusquam voluntas consentiat, sed quòd incitet ad peccandum. B

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT LII.

1 Dominatores eius iniquè agunt.] *Pro iniquè agunt, est in Hebraico* יהילילו *hehelilu à verbo* ילל *ialal, quod propriè significat vlulare & exclamare. Ideò poterat hoc rectè verti: Dominatores eius vlulare faciant eum: Et ita vertit Pagninus. Quasi dicat: Qui dominantur populo meo, faciunt eum clamare, & in blasphemias prorumpere. Nam statim subdit: Et iugiter tota die nomen meum blasphematur. Vel faciunt eum præ dolore vlulare. Ac si diceret: Adeo sæuiunt in populum immanes Babylonij, vt eum faciant ob acerbas afflictiones queribundas voces emittere. Pro quo noster interpres Latinè reddidit, & rectè quidem, iniquè agunt.*

a Vox speculatorum tuorum, leuauerunt vocem, b simul laudabunt: c quia oculo ad oculum videbunt, 1 cùm conuerterit Dominus Sion. Gaudete, & laudate simul deserta Ierusa-
Psal. 97 a lem, quia consolatus est Dominus populum suum, redemit Ierusalem, d Parauit a Dominus
1. Cor. 6 a brachium sanctum suum in oculis omnium Gentium. e Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. f Recedite, recedite, exite inde. g Pollutum nolite tangere, exite de medio eius, h Mundamini 3 qui fertis vasa Domini. i Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fu- E
B ga properabitis, præcedet enim vos Dominus, & congregabit vos Deus Israel. k Ecce 4 intelligit seruus meus, l exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. m Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum.
Rom. 15. n Iste asperget Gentes multas, o super ipsum continebunt reges os suum. Quia quibus nō est narratum de eo, viderunt: & qui non audierunt, contemplati sunt.

a *Vox speculatorum tuorum.*) Subaudi audietur. Quasi dicat: Præsules tui, quorum officium est speculari, annuntiabunt Euangelium. Præsules vocat speculatores. Sic Deus Ezechieli 3. & 33. *Fili hominis*, inquit, *speculatorem dedi te domui Israel.* Et alio in loco, *Ille quidem*, inquit, *in iniquitate sua captus est, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram.* Vbi aspicis præsulum interesse concionari, speculari, subditis consulere, & eorum vulneribus mederi. Hoc attendant qui dediti ventri & somno non subditos curāt, sed seipsos. Septuaginta habent: *Vox custodientium te exaltata est.*

b *Simul laudabunt.*) Subaudi Christum ob redēptio-
C nem, & peccatorum remissionem, cęteráque beneficia in homines collata.

c *Quia oculo ad oculum videbunt.*) Hoc est, quia ipsi propriis oculis Christum aspicient in carne, cùm cōuerterit Sionem, hoc est, cùm redemerit mundum, & multos ad seipsum conuerterit. Vide quomodo Propheta à liberatione Babylonicæ captiuitatis se transferat ad mundi liberationem.

d *Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium.*) Præteritum pro futuro more Prophetico, hoc est, mittet pater filium suum, vt ab omnibus videatur. Appellatur filius brachium ob diuinā fortitudinem, vel quia *omnia per ipsum*, vt inquit diuus Ioānes c. 1. *facta sunt.* Appellari Christum brachium Domini, indicat scriptura multis in locis. Capite superiore ait Esaias: *Consurge consurge, induere fortitudinem* Esa. 51.
brachium Domini. Vbi per brachium Christus intelligitur, vt ibi annotauimus. Et in Psalmo 97. *Saluauit sibi dextera eius, & brachium sanctum eius.*

e *Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.*] Appellari Christum salutare Dei alijs in locis explicuimus. Id quod hic in futuro prædicit Esaias tanquam iam præteritum cecinit his verbis David. Psa. 79. *Notum fecit Dominus salutare suum, in cōspectu Gentium reuelauit iustitiam suam. Recordatus est misericordiæ suæ & veritatis suæ domui Israel. Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri.*

f *Recedite recedite, exite inde.*] Alloquitur eos qui, erant in Babylonica captiuitate, dicens, vt exeāt inde, quoniam Deus est eos liberaturus. Sed eis in primis qui erant in peccati captiuitate dicit Deus, vt recedāt ab ea, & exeant à Babylone, hoc est, à cōfusione mundi, & nolint se tactu rerum immundarum contaminare. Sic sup. c. 48. *Egredimini*, inquit, *à Babylone, fugite à Chaldæis.* Et apud Ierem. 10. *Recedite de medio Babylonis, de* F
terra Chaldæorum egredimini. Multi detrahunt de mundo, illum maledictis & opprobriis insequuntur, sed eū non vulnerant, quia se ab illo non abducunt, neq; separant. Vt enim qui funda vult lapides rotare, & proiicere, quibus aliquem feriat, opus est vt se ab eo seiungat, quem vult percutere, alioquin cum eo coniūctus nihil efficiet, sic qui voluerit dictis aut scriptis mundum ferire, recedat ab eo, nam amplectens funda suorum sermonum vulnerare non valebit: Si Dauid esset cum Goliath vnitus, cum funda sua occidere nequaquam posset. Ideò diuus Hieronymus, & di- 1. Reg. 17.
uus Franciscus cæterique viri charitate ardētes, omnique virtute pręstantes, mundi confusionem vulnerarunt, quia ab ea longè recesserunt.

g *Pollutum nolite tangere.*] Vt enim *qui tangit picem, inquinatur ab ea*, sic qui familiaritate sceleratorum vtitur, facilè deprauatur. Si prohibemur labiis attingere aquam contaminatam, quātò magis eam bibere? Discendamus igitur à mundo, ne eius pollutas aquas attingamus, si volumus non perire. Quamuis enim in principio claræ ac dulces videantur, tamen si earum finem respexerimus, videbimus eas contra-

A minatas,& veneno infectas. Apud Scythas est flu-
Simile. uius nomine Hypanis,qui in principio purus ac dulcis apparet,sed posteà inficitur amaro fonte, & bibentibus perniciem parat. Talis est mundus, prima specie clarus & suauis,sed posteà turbulentus,pollutus, & venenosus. Fallit in principio spe magnarum rerum,quas promittit:videtur purus & suauis, sed posteà suam amaritudinem & immuudiciam ostendit. Detestemur igitur eius pollutas aquas, audiamus Prophetam dicentem: *Pollutum nolite tangere.*

h *Mundamini qui fertis vasa Domini.*) Exhortans Propheta omnes,qui in Babylonica captiuitate detinebantur ad exitum & egressum ab illa, & ad animi puritatem,inter omnes, eorum præsertim meminit, qui vasa Domini portabant. Rapuerat enim Nabuchodonosor vasa Domini templo Hierosolymæ ad cultum diuinum dedicata,& Babylonem asportauerat: quæ Iudæi posteà Hierosolymam retulerunt. Hortatur igitur diuinus vates eos,qui erant rebus sacris,diuinóque cultui addicti,quibus erat cura vasa Domini portandi,vt puri sint, nullis immundiciis contaminati,ne manibus pollutis vasa Domini coinquinent. Vasa Domini sunt Christiani Deo dedica-
Act.9. ti,quorum vnus qui vas electionis appellatur, ita in epistola secunda ad Timotheum cap.2.scriptum reliquit. *Si quis emundauerit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum,& vtile Domino ad omne opus bonum para-*
B *tum.* Qui portant vasa Domini sunt præsules, qui seuitiis dedunt,& iura peruertunt non solùm seipsos polluunt, sed alios suo exemplo contaminant. Vn-
Exod.28. de Deus dicebat Moysi,vt est in Exod.cap. 28. literis mandatum:*Facies laminam de auro purißimo,in qua sculpes opere calatoris,sanctum Domini, ligabisque eam vitta hyacinthina: & erit super tiaram imminens fronti pontificis.* Considera hoc. Talis debet esse præsul,vt eum
figura. videntes statim cognoscant eum esse sanctum Domino. Multa mihi hoc in loco occurrebant ad dicendum, & multò plura ad plorandum quæ sunt silentio prætereunda.

i *Quoniam non in tumultu exibitis,nec in fuga properabitis.*)Subaudi quemadmodum in exitu de Ægypto. Nam nunc mittet vos.Cyrus in patriam,&in pristinum statum restituet.

k *Ecce intelliget seruus meus.*)Dixerat Iudæos reuersuros esse in patriam suam in pace & tranquillitate, & Christum eos præcessurum & congregaturum. Nunc ait Deus pater:Ecce filius meus, quem secun-
C dum humanam carnem assumptam seruum meum appello,sapienter geret hanc rem. Ipse enim intelliget quemadmodum est vos liberaturus. Vide quomodo Propheta transeat à liberatione captiuitatis Babylonicæ ad humani generis redemptionem per Christum.

l *Exaltabitur & eleuabitur.*]Hoc est,Morietur cruci affixus. Christi mortem appellat exaltationem. Et ipse Christus apud Ioannem 12.ita ait:*Si exaltatus fue-* D
ro à terra,omnia traham ad me ipsum. Id quod Iudæi putabant esse ignominiam, appellat Christus gloriam. Et alibi, Ioan. 3.&12. *Sicut Moyses*,inquit,*exaltauit serpentem,ita exaltari oportet filium hominis.* Et alibi: *Venit hora vt clarificetur filius hominis.* Et in Cant.7.*Ascendam*,inquit,*ad palmam.* Fuit igitur Christi mors exaltatio, quia per illam triumphauit de morte, de mundo,de diabolo. Quando videbatur abiectus & humiliatus, erat gloria sublimis:hæc est enim humilitatis natura. Eodem modo arca Dei in templo Da- 1.Reg.5.
gonis cùm videbatur abiecta & victa, tunc erat eleuata & gloriosa,& de Dagone mirabiliter triumphabat. Ex quo sequitur,eos qui Christum imitantur, & pro eo indignis contumeliis afficiuntur, tunc maiori gloria fulgere,cùm magis abiecti esse videntur. Vocatur etiam mors Christi exaltatio,quia pro nobis moriendo suam bonitatem, charitatem & iustitiam ostendit.

m *Sicut obstupuerunt super te multi,sic inglorius erit inter viros aspectus eius,& forma eius inter filios hominum.*) Id est,sicut multi Christi doctrinam & miracula admirabuntur,sic multi obstupescent videntes eius faciem vulneratam,alapis percussam,sputis comaculatam,& sanguine conspersam,& eius pulchritudinem in nigredinem mutatam. Stupuisse autem multos E
Christi miraculis & doctrina asserit multis in locis Euangelica historia. Quem enim non teneret stupidum & admiratem Christi virtus,eiúsque diuina potentia? Et si impij in eum irruerent, & in illum arderent eorum odia, quibus incensi eum occidere conabantur, tamen non poterant non admirari eum, quem videbant insanabiles ægritudines curantem, mortuos ad vitam reuocantem, & dæmones expellentem.

n *Iste asperget Gentes multas*)Hoc est, multi dispergentur per orbem vniuersum ad prædicandam Christi gloriosam mortem, & eius sacratissima mysteria. Vel asperget multas Gentes sanguine suo. Quasi dicat:Patietur quidem Christus,& suo sanguine pro genere hominum fuso & sparso peccatorum maculas mundabit. Potest verti ex Hebraico: *Cum admiratione loqui faciet Gentes multas.* Acsi dicat. Tanta patietur, vt Gentes admirantes de eo loquantur.

o *Super ipsum continebunt.*)Hoc est, tanta afficientur admiratione audita Christi morte,& visis Apostolo- F
rum miraculis eius nomine effectis, vt non possint pro dignitate laudare eius consilium,misericordiam, & charitatem: & tacebunt admirantes,diuinam eius magnificentiam exprimere,& oratione consequi nō valentes. Et non solùm Iudæi, qui Messiam expectabant, sed Gentes quibus non fuerat narratum nec prædictum esse Christum venturum, videbant eius nomine multa effici miracula, & mysteria illis inaudita contemplabuntur.

ANNOTATIO.

1 Cùm conuerterit Dominus Sion.) *Pro conuertere in Hebraico est verbum* שוב *xub,quod etiam significat residere,& quiescere. Ideo potest verti*: Cùm Dominus residere vel quiescere fecerit Sionem. *Cum enim aliquis ad se conuertitur, quiescit; & in se residet, & secum adest. Nam antea nulla erat quies,& extra se vagabatur.*

2 Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium Gentium.) *Pro parauit est in Hebraico* חשף *chasaph, quod verbum significat discooperire, vt Esaiæ 47.* Discooperi humerum tuum. *Et quoniam qui rem detegit, eam notam facit, sumitur pro manifestare. Ideò potest rectißime verti* Manifestauit Dominus brachium suum in oculis omnium Gentium. *Quasi dicat: Manifestauit Dominus mundo filium suum. Id quod aliis verbis ita cecinit regius vates:* Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu Gentium Psal.97.
reuelauit iustitiam suam. *Potest etiam hoc in loco bra-*

chium

A *ctbium accipi pro fortitudine, vt sit sensus: Ostendit Deus fortitudinem suam coram Gentibus euertens superbam Babylonem, & liberans Hebræos ex eius captiuitate. Cui expositioni fauet versio Pagnini: qui pro, parare brachium, transtulit:* Nundauit Dominus brachium sanctum suum, *sumpta metaphora ab iis, qui volentes aliquid fortiter agere, viresque suas ostendere brachium nudant. Septuaginta habent:* Reuelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu cunctarum Gentium. *Quæ interpretatio quamuis huic secundæ expositioni fauere videatur, magis tamen cum prima cohærere videtur. Nam* Infra 53 *in sequenti capite quod apertè ab Euangelistis de Christo exponitur, dicit Propheta:* Et brachium Domini cui reuelatum est: *Significans Christum in principio Ecclesiæ esse notum paucis, vt ibi Deo volente explanabimus.*

3 Mundamini qui fertis vasa Domini] *Septuaginta habent pro* mundamini, separamini. *Illi enim animam mundant, qui se à mundo separant, & in solitudinem recipiunt. Vnde Deus per alium prophetam,* Ducam, *inquit,* Ose.2 eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. *Hæc solitudo est seuocatio animi ab humanis ac turbulentis negotiis, & ad Deum aduocatio. Viri enim virtute & sapientia præstantes mentem à sensibus abducentes, & cogitationem à rebus visibilibus separantes, à terra se longissimè efferunt, & ad cælestium contemplationem rapiuntur. Et hæc est meditatio mortis, quam Socrates vitam philosophorum esse existimabat. Quid enim aliud tum agimus cùm animum à corpore abducimus, quam discere mori? Ea igitur animi à corpore separatio est altissimo sapientia cum animi puritate coniuncta, de qua hoc in loco Esaias,* Separamini, *inquit,* qui fertis vasa Domini.

4 Ecce intelliget seruus meus, exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde.] *Pro intelliget est in Hebraico* ישכיל *iascil, quod verbum significat etiam prudenter agere. Ideò poterat hoc ita verti:* Ecce prudenter aget seruus meus. *Intelligere enim aliquando ad voluntatem & actionem potius quam ad intellectum refertur, vt in Psalm. 40.* Beatus qui intelligit super egenum & pauperem. *Appellat Deus pater hoc in loco Messiam seruum suum ob verbi ministerium docendique* D *munus: & quia quamuis secundum diuinitatem æqualis sit Patri, est tamen minor eo secundum humanitatem. Ideò propter naturam assumptam seruus appellatur. Ita enim Zacharias cap. 3. propheta Patrem inducit loquentem:* Ecce ego adducam seruum meum Orientem, quia ecce lapis, &c. *Vbi pro Oriente in Hebraico est* צמח *tsemach, quod nomen germen etiam significat. Hoc nomine vocatur Messias apud Ieremiam cap. 33. & apud Esaiam cap. 4. Intelligi autem locum illum Zachariæ de Christo indicat Chaldaus paraphrastes ita vertens:* Ecce ego adduco seruum meum Messiam, & reuelabitur, &c. *Idem Deus pater à nostro hoc vate capite quadragesimosecundo ita loquens inducitur:* Ecce seruus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. *Est igitur perspicuum in hoc nostro capite loqui prophetam de Messia, quem hic hominem appellat, cum eum seruum vocat. Phil. cap. 2.* Exinaniuit enim semetipsum, *vt Paulus vtar verbis,* formam serui accipiens. *Sed ne aliquis existimaret Messiam esse purum hominem, subdidit propheta:* Exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde. *Pro quo Ionathan Chaldaicus vertit:* Ecce prosperabitur seruus meus Messias, *exaltabitur plusquam Abraham, eleuabitur plusquam Moyses, & sublimis erit valde plusquam angeli superiores. Hæc ille. Si Messias sublimiorem habet substantiam ipsis superioribus angelis in sua natura absque vlla contagione consistentibus, apertè ostenditur, diuinam habere naturam, secundum quam Deus est ex substantia Patris ante secula genitus, eique æqualis.* E *Vnde ait Paulus Apostolus:* Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo. *Nec diuina maiestati corporea Christi natiuitas aliquid abstulit, quia incommutabilis substantia minui nequaquam potest. Quòd enim verbum caro factum est, vt ait diuus Ioannes, cap. 1. non significat fuisse naturam diuinam in carnem mutatam, sed fuisse à verbo in vnitatem personæ carnem susceptam. Probatur ex hoc loco Christum esse verum Deum & verum hominem, quod aliis in locis fusè ostendimus.*

Supra 42 · Philip. 2. · Ioan. 1.

Argumentum capitis LIII.

Vaticinatur propheta de Christi morte, eiusque acerbissimis cruciatibus, & quemadmodum ferens iniquitates nostras se in crucis ara pro nobis salutarem hostiam deuouerit ac constituerit.

CAPVT LIII.

C F

Ioan. 12. f
Rom. 10. d Qvis [a] credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est? [b] Et ascendet sicut virgultum coram eo, & [1] sicut radix de terra sitienti: [c] non est species ei,
Mar. 9. b.
Matt. 8. c neque decor: & vidimus eum, & non erat aspectus, [d] & desiderauimus eum. Despectum & nouissimum virorum, [e] virum dolorum [f] & scientem infirmitatem, [g] &
Matt. 8. c. quasi absconditus vultus eius & despectus, vnde nec reputauimus eum. [h] Verè languores
1. Pet. 2. d nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit: & [i] nos putauimus eum quasi leprosum,
Mar. 15. e & [2] percussum à Deo, & humiliatum. [k] Ipse autem vulneratus est propter iniquitates no-
Mar. 26. f
... f. stros, attritus est propter scelera nostra: [l] Disciplina pacis nostræ super eum, [m] & liuore eius sanati sumus. [n] Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit: & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. [o] Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur, [p] & quasi agnus coram tondente se obmutescet, non aperiet os suum.

EXPLANATIO.

a *Quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est.)* Vtitur præteritis pro futuris, quemadmodum multis aliis in locis, vt vaticinationis certitudinē ostendat. Superiore capite prædixit diuinus vates Apostolorum prædicationem: Sed quoniam animo intuebatur fore, vt pauci ex Iudæis Euange-

A lium recipetent, & Christum cognoscerent, eorum respectu qui erant in sua infidelitate permansuri, inducit Apostolorum chorum in hunc modum cum Deo loquentem: *Quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est?* Quasi dicat: Nos Domine annuntiabimus Euangelium omnibus hominibus: at quis credet verbis nostris? Pauci erunt qui nobis fidem adhibeant. Et brachium Domini, hoc est, Christus, cui reuelabitur? Quàm pauci intelligent Christum esse verum Deum & verum hominem, summum generis humani conditorem & saluatorẽ, qui vt nos ea ineatricabilibus erroribus, cæcisque tenebris in veritatem ac lucem vindicaret, & ad beatitudinem sempiternam tandem adduceret, mortuus est in cruce, indignissimis contumeliis affectus, & immanissimè vulneratus. Qnomodo igitur, illi, qui solùm iudicio humano nituntur, credent eum esse Deũ, qui fuit inter homines despectus, cæsus, flagellatus & in crucem tandem occisus, nisi illis fuerit per Spiritum sanctum fides infusa? Superiore capite ostendimus Christum appellari brachium Domini ob eius fortitudinem, & quia omnia per ipsum facta sunt. Nunc verò alias rationes afferimus. Primò, appella-

Ioan. 1. tur brachium Domini ad eleuandum debiles, cõsque congregandum. Ita de eo Esaias, *In brachio*, inquit, *suo congregabit agnos*. Secundò, ad conterendos eius inimicos, quemadmodum de eo dictũ est in Psal-

Sap. 4. mo. 88. *In brachio virtutis tuę dispersisti inimicos tuos.*

B Tertiò, ad protegendum viros pios & iustos. Ideò est libro Sapientiæ mandatum: *Dextera sua teget eos, & in brachio sancto suo defendet illos.* Et vltimò ad amplexandam animam sibi deuotam, quæ dicit in canticis:

Sap. 5. *Læua eius sub capite meo, & dextera illius amplexabitur me.* Vnde quidam, quem Christus ampleaatum teoebat, *Quis nos*, inquit, *separabit à charitate Christi?* Ideò in cru-

C. ut. 2. ce brachiis expansis emisit spiritum, vt omnes ad se venientes amplecteretur. Hoc brachium fuit velatum, quoniam in humanitate diuinitas latebat, oec

Rom. 8. omnibus reuelabator. Tũc enim dicitur reuelari alicui, cùm in illum credit. Diuus Ioannes cap. 12. de Christo loquens citat hunc locum ita dicens: *Cum tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum, vt sermo Esaiæ impleretur, quem dixit, Dowine quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est?* Et diuus Paulus in epistola ad Romanos, cap. 10. *Non omnes*, inquit, *obediunt Euangelio. Esaias enim dicit: Domine quis credidit auditui nostro?* Vbi vides apertissimè Apostolos hunc locum de Christo, & Apostolorum prædicatione interpretari. Et cùm Esaias dicat: *Quis credidit auditui nostro*, adduot illi verbum, *Domine*, signifi-

C cantes prophetam induxisse Apostolos Deum ipsum alloquentes.

b *Et ascendet sicut virgultum coram eo.*) Hoc est, Et hoc brachinm Domini erit coram eo, hoc est coram Domino, sicut virgulmm ascendens, & sicut radia producta de terra arida & inaquosa. Comparat Christum in passione virgulto & radici ascendenti ea sitiente terra. Virgultum in hyeme est floribus ac frõdibus nudatum, sed habet intus virtutem, quam ostendit in vere, tunc enim froo de cit, & floret, & baccarum vbertate pulcherrimum apparet. Sic Christus in passione fuit contemptus, squallidus, & incultus, sed aduenїente vere, hoc est, in resurrectione sua florentissimus ac pulcherrimus apparuit. Comparatur etiam cum radice arboris, quia ea ea nutritur arbor, & sustentatur, & ea ea procedunt arboris folia, flores, & fructus. Radia nullam haber pulchritudinem, sed ex ea tota arbor producitur. Hæc arbor est Ecclesia, radix est Christus in passione sua despectus, acerbissimis iniuriis & doloribus affectus & in medio duorum latronum constitutus. Sed ille sustentat D

arborem, ille nutrit Ecclesiam, éstque eius radix, & validissimum fundamentum. Huic arbori potest accommodari id, quod est apud Danielem c. 4. scriptũ: *Ecce arbor in medio terræ, & altitudo eius nimia, magna arbor & fortis, & proceritas eius contingens cælum, aspectus illius erat vsque ad terminos vniuersæ terræ, folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius, & esca vniuersorum in ea: Subter ea habitabant animalia & bestiæ, & in ramis eius conuersabantur volucres cœli, & ex ea vescebatur omnis caro.* Diaerant in principio: *Quis credet auditui nostro?* Nunc reddunt eius quod dixerant rationem. Acsi dicat: Quis credet eum esse Deum cui nec est species nec decor?

c *Non est species ei neque decor, & vidimus eum, & non erat aspectus.*) Ille omnium pulcherrimus, de quo dicitur in Psalmo 44. *Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis.* De quo in Canticis spõsa: *Dilectus*, inquit, *meus candidus & rubicundus, electus ex millibus, fuit pro nobis percussus, flagellatus, vulneratus & consputus, & vsque adeò deformatus, vt non haberet speciem neque decorem.* Voluit summus ille Deus, qui Cant. 5.

naturam vniuersam immensa virtute sua coercet & continet, vt à nobis perniciem auerteret, indignissimas contumelias pati, inauditas igoominias accipere, crudelissimis flagellis percuti, durissimis clauis E

cruci affigi, spinea corona coronari, & in ligoo tandem suspendi & mori, quod mortis genus erat tunc infame & ignominiosum Et cùm spinea corona totum eius caput vndique transfigeret, cutrehat sanguis per eius faciem, quæ cùm esset alapis cæsa, & sputis coinquinata, & tota cruentata & percussa, nullum habebat penitus decorem. Quod intuens animi oculis propheta in hæc tristia ac flebilia verba prorupit: *Non est species ei, neque decor: & vidimus eum, & non erat aspectus.* Acsi diceret: Ego mentis oculis vidi Christum io cruce pendentem adeò deformatum, vt noo videretur homo. Hoc intuens Dauid faciebat ipsum Christum in Psalm. 21. ita loquentem: *Sum vermis & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis.* Paulò ante duaerat Christus tres è discipulis suis in montem excelsum, & transfiguratus est ante eos, *& resplenduit facies eius sicut Sol*, & modò in cruce pendens oon habet speciem nec aspectum. Facies illa sacratissima, quam angeli aspicere desiderãt, quæ fuerat in transfiguratione rutilaos vt Sol, pulcherrima & splendidissima, modò denigrata est, a- F

lapis & liuore saucia sputo, puluere, lachrymis, ac sanguine conspersa. Christe sancte quàm dissimilis est hæc tua transfiguratio ab illa, quæ fuit in monte, quem dicunt esse Thabor. Illa fuit in monte herbis & arboribus consito, hæc in monte Caluariæ ossibus & fœtoribus repleto. Ibi eras to Domine comitatus discipulis, quos elegeras, hîc ab illis derelictus, & à Petro paulò antẽ negatus. Voluerunt enim metu mortis vitam derelioquere. Ibi fuisti in medio duorum illustrium virorum collocatus, Moyse & Elia, hîc inter duos latrones constitutus. Ibi in monte eleuatus, hîc cruci duris clauis affixus. Ibi exultans gloria, hîc dolens, & lachrymas fundens. Ibi tangis tuos discipulos, hîc dira lancea percuteris. Ibi eras splendidis vestibus indutus, hîc nudus, illisque immaniter spoliatus. Ibi audisti suauissimam Patris vocem te filium dilectum vocantem, hîc audis improperia & iniurias, & perditorum hominum cateruam te inauditis blasphemiis afficiẽtem. O rem dignam perpetuo gemitu, & perennium lachrymarum abundantia! Vtinam oculi mei vertantur in fontes. Vtinam exitus aquarum deducaot oculi mei. Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis diluuium

A uium lachrymarum ? deficiant præ lachrymis oculi mei. Vtinam sint mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte. Quis mihi daret vt laborarem in gemitu, & lauarem per singulas noctes lectum meum, & possem lachrymis meis stratum meum iugiter rigare? Desine plorare Ieremia propheta sanctè euersionem Hierosolymæ, ploremus Christi mortem, vimque lachrymarum fundamus. Vos omnes obsecro & obtestor Christiani viri vt ei demus lachrymas, qui pro nobis dedit suum sanguinem, vt totos nos illi dedamus, qui se totum pro nobis dedit. Lamentemur dicentes cum Ieremia: *Defecit gaudium cordis nostri, versus est in lu-*
Thren. 5. *ctum chorus noster: cecidit corona capitis nostri. Væ nobis, quia peccauimus.* Passus est Deus noster acerbissimos cruciatus, & mortuus est suspensus in patibulo. Nihil vnquam Sol vidit indignius. Quò me vertam? Vbi quærar? Quos implorem? Cur pater cœlestis filium tuum sanctissimum tot tantisque contumeliis & cruciatibus transfixum mori permisisti? Et tu virgo gloriosa sancta Dei genitrix aduocata peccatorum, quæ peccatoribus subuenis, cur filium tuum sanctissimum tantis vulneribus confossum sinis ita mori, omnes malorum impetus suo corpore suscipientem, extremam ignominiam ferentem, inter duos latrones spirantem? Sed nescio quid dicam. Ignosce mihi Domine, ignosce mihi sacratissima virgo Maria. Sit mihi erranti medicina confessio. Quid enim fuit illu-
B strius quàm pati Christum pro nobis ? Quæ res vnquam fuit in mundo gesta maior? quæ gloriosior? quę commẽdatior hominum memoriæ sempiternæ? Voluisti Domine tuam erga nos immensam charitatem ostendere, & docere in calamitatibus & afflictionibus nullam esse ignominiam, quin potius veram gloriam inanis gloriæ iactura comparari. Voluisti sanguine tuo maculas nostras delere, & vulneribus tuis vulnera nostra curare. Quis vnquam talia cogitauit? Quò attigit tuus amor Domine Iesu? Multa memini, multa audiui, multa legi, nihil ex omnium seculorum memoria tale cognoui. Qui erunt homines tam inculti & inhumani, qui te Domine non cognoscant salutis authorem? Quæ erit tam immemor posteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ tuæ passionis ac mortis memoriam non immortalibus laudibus prosequantur? Voluisti enim tua morte nobis vitam tribuere. Hic enim in monte Caluariæ est
Gen. 28. arbor vitæ plantata. Hic est mystica illa atque gloriosa scala Iacob constituta. Hic finitus est tuus labor, & incœpit nostra requies. Hic te vidit spiritu Esaias, quando dixit: *Vidimus eum, & non erat aspectus,* vt nos te in cœlo pulcherrimum videremus.

C
d *Et desiderauimus.*] Etsi nulla erat illi species, tamẽ desiderauimus eum, quoniam sciebamus in eius vulneribus esse remedium animarũ nostrarum. Vel sic: Videntes eum vulneratum desiderauimus videre eũ in sua pulchritudine, vt anteà videbamus. Quidam ita vertunt. *Et vidimus eum, & non erat aspectus, vt desideraremus eum.*

e *Virum dolorum.*) Ostendunt hæc Christum esse
Matt. 26. verum hominem, & multis ac acerbis doloribus cruciatum. Ipse enim de seipso ait: *Tristis est anima mea vsque ad mortem.* Non enim in corpore solùm, sed in anima etiam dolores ferebat, & non solùm suos, sed matris eius. Erat tristis mater iuxta crucem doloribus transfixa, & quot vulnera erant in corpore filij dispersa, tot erant in anima matris coniuncta, ita vt doloris gladius eius animam pertransiret, quemadmodum illi fuerat à Simeone prædictum. Gladius
Luc. 2. qui carnes occideret visus est sæpe, sed qui animam cruentaret & transfigeret, solus hic visus est. Lancea, quæ latus filij aperuit, animam matris aperuit, & omnes sanguinis fluuij, qui ex venis filij ebulliebant, viscera matris penetrabant. Et quoniam Christus v- D
tranque angustiam & suam & matris sentiebat, vir dolorum meritò appellatur. Sed illud est intelligendum, Christum Deum nostrum non solùm dolere vulnera, quibus erat suum corpus confossum, sed etiam vlcera, quibus erat saucia anima peccatorum, non enim tantùm suos dolores, sed etiam nostros portabat. Et peccando scelerati homines illi dolores augebant: quemadmodum ipse dicit in Psalmo 68. *Et super dolorem vulnerum meorum addiderunt.* Lege totam scripturam, neminem inuenies, quantùm memini, qui præter Christum vir dolorum appelletur. Solus Christus vir dolorum appellatur. Fuit Abel afflictus à Caino, Isaac ab Ismaele, Iacob ab Esau, Ioseph à propriis fratribus, Dauid à Saule, Elias à Iezabele, & fuerunt multi alij magnis doloribus pressi, & in acerbissimis calamitatibus versati. Sed inter omnes solus Christus vir dolorum appellatur, quoniam illi suos dolores ferebant, Christus verò suos & omnium.

f *Et scientem infirmitatem*] Experientia. Vnde Apo- Hebr. 5.
stolus ad Hebræos scribens, *Et quidem,* inquit, *cum esset* Hebr. 4.
filius Dei, didicit ex iis quæ passus est obedientiam. Et alibi in eadem epistola: *Non habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia, pro similitudine absque peccato.*

g *Et quasi absconditus vultus eius & despectus.*] quemadmodum vultus eius qui iniuriis & contumeliis af- E
ficitur. Vel *absconditus vultus eius,* hoc est, incognitus Ioan. 8.
ab incredulis & impiis. Quibus ille apud Ioannem: *Nec me,* inquit, *scitis, nec patrem meum.* Diuinitas erat sub humanitate abscondita, sicut alio in loco dixit Esaias: *Verè tu es Deus absconditus, Deus Israel saluator.* Et Supra 45.
Habacuc ca. 3. *Ibi,* subaudi in cruce, *abscondita est fortitudo eius.*

h *Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit.*) Sensus est: Nullam culpam admiserat Christus Deus noster, ob quam supplicium mereretur. At voluit pro nobis pati, vt à nobis debitam pestem arceret. *Languores nostros,* non suos, hoc est, peccata nostra ipse tulit, *& dolores nostros,* id est, supplicia, quæ pro sceleribus nostris merebamur, *ipse portauit.* Et hoc non fictè, non imaginariè, sed verè. Pro eo quod hic ait Esaias: *Languores nostros ipse tulit,* ait diuus Petrus in prima sua epistola: *Peccata nostra ipse* 1. Pet. 2.
pertulit in corpore suo super lignum. Vbi vides peccata esse animi languores & infirmitates, quas Christus pro nobis tulit. Infirmus est in cruce, & defuerunt ei infirmorum solatia. Pro domo habet Caluariæ montem, pro lecto duram crucem, pro ceruicali coronam spineam, pro dapibus fel & acetum, pro musica blas- F
phemias. Sitiuit in cruce, & non erat qui illi vrceum aquæ porrigeret. Si virgo mater posset illum oculis contingere, illa eum viuis lachrymis satiaret, quibus illa suum dolorem instillabat. Cogita igitur Christiane Christum Deum tuum langores tuos ferẽtem, doloresque tuos portantem. Caput habet inclinatum ad te osculandum, cor apertum ad diligendum, brachia extensa ad amplexandum, manus perforatas ad largiendum, & totum denique corpus expositum ad te liberandum: vt sic eum figas in corde, qui pro te fixus fuit in cruce. Poteris hos languores, de quibus hic loquitur Esaias, de corporis ægritudinibus intelligere. De illis enim diuus Matth. cap. 8. Euangelista hunc locum interpretatur. Hinc colliges apertissimè vnum eundémque locum sacrę scripturę duos sensus literales habere, loquitur enim Esaias de peccatis nostris, vt litera ipsa demonstrat, & eam diuus Petrus 1. Pet. 2.
interpretatur. Et tamen loquitur etiam de corporis morbis, de quibus Euangelista eum literaliter exponit.

A i *Et nos putauimus eum quasi leprosum.*] Hoc dicit ob Christi vulnerum multitudinem. Et quia Christus passus est extra ciuitatem. Solebant enim leprosi extra ciuitatem proiici, vt in Leuitico cap. 13. scriptura commemorat. Sed Christus voluit extra portam ciuitatis pati, quoniam animal cuius sanguis pro peccato in sancta per pontificem inferebatur, quod erat figura Christi, extra castra secundum legem cremabatur, vt liber Leu. c. 16. apertissimè ostendit. Quod intuens diuus Paulus in epistola ad Hebræos cap. 14. has voces scripsit: *Propter quod & Iesus vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes.*

k *Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras.*] Id multis in locis est in diuinis literis scriptum. Vnde Apostolus in epistola prima ad Corinth. c. 15. *Christus,* inquit, *mortuus est pro peccatis nostris secundum scripturas.*

l *Disciplina pacis nostræ super eum.*) Accipitur disciplina pro flagello seu castigatione. Quasi dicat: Supplicium quod nos merebamur, ipse tulit propter pacem
Ep'h. 2. Coloss. nostram. Luit pœnas nostrorum scelerum, vt nos patri reconciliaret. Nam vt ait diuus Paulus, *Ipse est pax nostra, qui fecit vtraque vnum.* Et alibi, *Quia in ipso,* inquit, *placuit omnem plenitudinem inhabitare, & per eum reconciliari omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius.*
B Hunc locum Esaiæ in hunc modum transtulit ex Hebraico Pagninus: *Castigatio pro pace nostra super eum.* Quæ versio nostram indicat explanationem. Potest ita etiam verti: *Castigatio correctionis nostræ fuit ei imposita.*

m *Liuore eius sanati sumus.*) Totum corpus ægrotat, & phlebotomia fit in capite. Nos laboramus
Simile. morbo, & Christus pro nobis vulneratur. Scinditur vena nostræ salutis, vt durities nostri scindatur. Percutitur Christi latus, vt cor nostrum nidus vbi infinitæ vanitates & nefariæ cogitationes colliguntur, cuspide diuinæ charitatis vulneretur.

n *Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit, & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.*) Aspicis hîc Christum esse eum pastorem, qui oues errantes super humeros adduxit, de quo ipse Christus loquitur apud Lucam, cap. 15. *qui omnia nostra peccata super se portauit.* Vnde ipse in Psalmo 118. *Supra dorsum meum, inquit, fabricauerunt peccatores.* Cùm igitur homines essent veluti oues errantes lupis expositæ, declinauerunt non in viam Dei,
C sed vnusquisque in viam suam. At venit Christus, qui est vera via, vt eos ad cælum perduceret. Vnde diuus Petrus in prima sua 2. epistola, *Eratis,* inquit, *sicut oues errantes, sed conuersi estis nunc ad pastorem, & episcopum animarum vestrarum.*

o *Oblatus est quia ipse voluit.*) Ideò dicebat Christus apud Ioannem: ca. 10. *Nemo tollit animam meam à me, sed ego ponam eam à me ipso, potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam.* Id voluit Ha-
Habac. 3. bacuc propheta significare, quando de Christi cruce
Exod. 14 loquens dicebat: *Et cornua in manibus eius.* Quasi diceret: Non cornua crucis manus eius tenebant, sed manus eius tenebant crucem, & ipse Christus suis manibus cornua crucis sustentabat. Ipse enim voluit seipsum in crucis ara hostiam constituere. Ostendit hoc loco Esaias fuisse Christi mortem voluntariam.

p *Et quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.*) Christus in passione sua tacendo loquebatur, docebat enim patientiam, & rerum humanarum tolerantiam. Hic est agnus, cuius sanguine
Ierem. 11. Hebræi in Ægypto fuerunt seruati. Et qui occidebatur immolabatúrque in pascate: de quo ait Apo- D
stolus ad 1. Corinthios cap. 5. scribens: *Etenim pascha nostrum immolatus est Christus.* Hic est qui ait per Gen. 22.
Ieremiam cap. 11. *Ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam.* Hic est aries loco Isaac in monte occisus & immolatus. Hic est agnus ille, de quo aiebat Ioannes Baptista: ca. 1. *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* De eo ita Ioannes Euangelista in Apocalysi cap. 13. scriptum reliquit: *Quorum non sunt* Gen. 3.
scripta nomina in libro vitæ Agni, qui occisus est ab origine mundi. Ideò ait Christum occisum fuisse ab origi- Gen. 4.
ne mundi, quia cùm Adam & Eua in peccatum inciderunt, promisit Deus esse caput diaboli à Christo conterendum, quod erat morte eius futurum. Vel hoc ait ob mortem Abel, qui innocens à fratre per inuidiam occisus Christum figurauit. Vide quot in locis veteris testamenti fuerit Christi mors sub innocentis agni nomine adumbrata & prædicta. Et vt huius diuini agni mansuetudinem & tolerantiam patiendique voluntatem ostenderet diuinus noster vates, ait: *Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum, sicut ouis ad occisionem ducetur & quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.* O miram cælestis agni mansuetudinem & admirabilem erga homines charitatem! Hanc Christi patientiam & voluntariam passionem ostendit ipse, ita apud E
Psalmistam cap. 37. dicens: *Quoniam ego in flagella paratus sum, & dolor meus in conspectu meo semper.* Apud hunc nostrum vatem capite quinquagesimo: *Ego autem non contradico: retrorsum non abij, corpus meum dedi percutientibus me.* Attende. Non solùm non restitit, sed se obtulit: corpúsque suum dedit illud vulnerantibus & conspuentibus. Aspice quàm apertè indicet cruciatus suos voluntariè sustinuisse. Id iis verbis prædixerat in suis Lamentis Ieremias: Threni 3.
Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis. Mi- Mich. 5.
chæas, In virga, inquit, *percutient maxillam iudicis Is-* Psal. 37.
rael. Dauid in hunc modum facit Christum loquentem: *Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo redargutionem.* Hanc Christi mansuetudinem prædixerunt Sibyllæ, quarum quædam dixit. Dabit autem ad verba omnino innocens dorsum: Et paulò pòst. Et colaphos accipiens tacebit. Et altera Hierosolymam alloquens ait: Stulta Deum tuum non cognouisti medentem mortalium mentibus, sed & spinis coronasti corona. Hanc veritatem in veteri testamento prædictam scimus ex Euangelistis fuisse in Christo completam. Nisi enim eius passio & mors fuisset voluntaria, non dixisset Petro:
Conuerte gladium tuum in locum suum: omnes enim, qui F
acceperint gladium, gladio peribunt. An putas quia non possum rogare patrem meum, & exhibebit mihi modò plusquàm duodecim legiones angelorum? Quomodo er- Mat. 26.
go implebuntur scripturæ? Quia sic oportet fieri. Et diuus Matthæus, capite vigesimo septimo. *Cum accusaretur,* inquit, *à principibus sacerdotum & senioribus, nihil respondit. Tunc dicit illi Pilatus: Non audis quanta aduersum te dicunt testimonia? & non respondit ei ad vllum verbum, ita vt miraretur præses vehementer.* Vide vtriusque testamenti cohærentiam & concordantiam. Perpende quemadmodum vtrumque, Christum Deum nostrum voluntariè mortem Deu. 28.
subiisse ostendat. Ipsam autem Christi mortem significauit Moyses, quando in hunc modum fuit Hebræos allocutus: *Erit vita tua quasi pendens ante te, timebis nocte & die, & non credes vitæ tuæ.* Paraphrasis Chaldaica habet: *Et erit vita tua suspensa ante te.* Quæ
est hæc vita nisi Christus? Huius vitæ crucifixæ gessit Num. 21.
imaginem serpens ille æneus in ligno suspensus, ad quem Hebræi in deserto percussi aspiciebant, vt salutem consequerentur: Quem de seipso apud Ioannem

A nem c.5. Christus interpretatur. Eum enim impij Iudæi falsis criminibus ad crucis supplicium vocarunt iuxta id, quod diuinus Psaltes 92. præcinerat: *Captabunt in animam iusti, & sanguinem innocentes condemnabunt.* Et apud Ieremiam c. 12. ipse Christus, *Reliqui*, ioquit, *domum meam, dimisi hæreditatem meam: dedi dilectam animam meam in manus inimicorum eius. Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in sylua. Dedit contra me vocem, ideò odiui eam.* Apud Psalmistam 21. *Quoniam circundederunt me canes multi, consilium malignantium obsedit me. Foderunt manus meas & pedes meos, dinumerarunt omnia ossa mea.* Apud Zach. c. 13. *Quid sunt plagæ istæ in medio manuum tuarum? Et dicet, His plagatus sum in domo eorum, qui diligebant me.* Daniel c. 9. propheta, *Post hebdomadas*, inquit, *septuaginta duas occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum negaturus est.* In libro Sapientiæ, c. 2. quem teste Eusebio Irenæus Egesippus omnisque antiquorum chorus Salomoni attribuerunt, inducuntur nefarij Iudæi in hunc modum loquentes: *Si est verus filius Dei, suscipiet illum, & liberabit illum de manibus contrariorum. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam eius & probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Erit enim ei respe-*
B *ctus ex sermonibus illius. Hæc cogitauerunt & errauerunt: excæcauit enim illos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei.* Hæc ibi. Hanc mortem prædixit Sibylla Christum obiturum trium dierum somno suscepto. Cuius testimonium cum aliis aliarum Sibyllarum citat Lactantius libro quarto diuinarum institutionum, & Diuus Augustinus libro decimooctauo de ciuitate Dei. Nec solùm Christiani, sed etiam nonnulli ex antiquis Hebræorum Rabbinis asserunt fuisse Messiam mortem subiturum: inter quos est R. Iuda filius Amoo in commentariis in psalmos, vbi peccatum Adami ait Christo causam mortis præbuisse. Et R. Abba in Beresith raba capite decimo
nono ait fuisse sibi reuelatum Messiam fuisse grauis- D
simis cruciatibus opprimendum, & veluti ignotum morte mulctandum. Oportebat vt Christus nostra impia facinora suo sanguine expiaret, quod fuerat in lege adumbratum. Nam vetus tabernaculum Exod 24.
fuit sanguine aspersum, &, vt verbis Paulinis vtar, Hebr. 9.
omnia penè in sanguine secundum legem mundantur, & sine sanguinis effusione non fit remissio. Pontifex ille, qui Heb. 9.
solus semel in anno cum sanguine pro ignorantia ablato in secundum tabernaculum introibat, Christi Dei nostri imaginem gerebat, qui assistens pontifex futurorum bonorum per amplius & perfectius tabernaculum, non manu factum, vt verba Apostoli scribam, id est, non huius creationis, nec per Leui. 16.
sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per san- Num. 16
guinem introiuit semel in sancta, æterna redemptione inuenta. Et quoniam animalia, quorum sanguis in sancta per pontificem inferebatur pro peccato, extra castra cremabantur, passus est Christus ex- Heb. 13.
tra ciuitatem. Quod intuens Apostolus ad Hebræos scribens, hæc verba literis mandauit: *Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes.* Hæc diuus Paulus. Aliam etiam reddit rationem diuus Ioannes Chrysostomus in sermone de passione, ita dicens: Voluit Dominus pati non sub tecto, nec in templo Iudaico, ne Iudæi subtraherent sacrificium salutare: ne putarent pro illo tantùm populo oblatum: ideò fuit ex- E
tra ciuitatem, extra muros, vt scias sacrificium esse commune pro mundo oblatum, communemque esse purificationem. Et quoniam Christus mortem pro nobis acerbissimam voluntariè tulit, ait hoc in loco noster Esaias: *Et quasi agnus coram tondente se obmutesset.*

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT LIII.

1 Sicut radix de terra sitienti.] *Pro sitienti est in Hebraico* ציה *tsiiah, quæ dictio significat rem sitientem, de-*
C *sertam & inuiam. Pagninus vertit:* Sicut radix de terra deserti. *Aquila:* Sicut radix de terra inuia. *Admirabilis profectò interpretatio: nam quæ est hæc terra absque via, per quam nemo vnquam ingressus est, ex qua hæc diuina radix exiuit, nisi virgo illa gloriosa Dei genitrix, ex qua natus est Christus Deus noster? Hanc appellat etiam alius propheta terram, dicens in psalmo quadragesimoquarto:* Benedixisti Domine terram tuam. *Et paulò post:* Veritas de terra orta est. *Et in alio psalmo sexagesimosexto:* Confiteantur tibi populi Deus, confiteantur tibi populi omnes, terra dedit fructum suum. *De hac terra intelligitur id, quod suprà capite quarto dixit Esaias:* In die illa erit germen Domini in magnificentia & gloria, & fructus terræ sublimis. *Et alibi:* Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem. *Dixerat quarto capite futurum esse sublimem fructum terræ, & volens modò eum fructum explicare, ait, eum esse saluatorem. Vi-*
Cap. 45. *de qualem fructum hæc inuia & gloriosa terra produxit, mundi saluatorem. Peperit in tempore eum, qui fecit tempora. Vna & eadem mater & semper virgo: ipsa & genitrix, & eius creatoris, quem genuit, creatura. Quis vnquam talia audiuit tale? Quis vnquam talia cogitauit? Intacta genuit, & pariens virgo permansit. Et quem peperit? Eum qui est Deus & homo. O admirabilis compago, ô sublime mysterium! Creator nascitur ex creatura, Deus factus est homo, incorporeus carne vestitur, inuisibilis videtur, immortalis occiditur, incomprehensibilis comprehenditur. Quis non admirabitur tam altum sacramentum, huiusque virginis inauditum partum? Et volens Esaias eius virginita-*
tem significare dixit, Messiam ex ea exiturum esse instar F
virgulti de terra sitienti absque alterius arboris insertione pullulantis. Quid ad hæc respondebit blasphemus ille Heluidius, qui spiritu diabolico ductus voluit virginitatis sacratissimæ Dei genitricis splendorem maculare? Vt Similitudo
enim Herostratus homo scelerum maculis notatissimus flagrans famæ cupiditate nocte quadam templum celeberrimum Dianæ à Gentibus idolorum cultricibus dedicatum incendio combussit, vt nominis claritatem, cuius cupiditate incredibiliter ardebat, sibi compararet, vt Valerius Maximus, Theopompus, & alij memoriæ prodiderunt, sic nefarius Heluidius, quoniam neque virtute neque rerum gestarum gloria famam, cuius desiderio tenebatur, consequi valebat, voluit quantùm in se fuit non templum falsæ Dianæ, sed templum illud sacratissimum diuinæ virginis Mariæ incendio suæ maledictæ hæresis comburere, eiusque virginitatem verbis pestilentibus maculare.

1 Percussum à Deo.] *In Hebraico est:* מכה אלהים *mucceh elohim. Quæ verba, si Latina reddas, ita transferas percussum Deum. Inter* מכה *mucceh, quæ dictio percussum significat, &* אלהים *elohim, quæ significat Deum, nulla est præpositio. Voluit diuinus noster vates ostendere Christum esse verum Deum & verum hominem. Dicens enim*

A *fuisse percussum eius humanitatem ostendit: dicens autem esse Deum, eius diuinitatem. Sed diuinitas erat in humanitate occulta. Id intuens Habacuc c. 3. aiebat*: Ibi abscondita est fortitudo eius. *& quemadmodum sol, vt Diui Gregorij Nazianzeni vtar similitudine, cùm in nube tegitur, absconditur, non tamen amittitur, lumenque illud, quod toto orbe diffusum claro splendore cuncta illustrat, paruo nubis obstaculo includitur, non tamen aufertur, sic Christi deitas in humanitate illa, quam induit, fuit abscondita, non tamen à corpore neque ab anima separata. Habes in loco apertissimum absque dubio testimonium deitatis Christi, si volueris verba ipsa Hebraica, vt iacent, interpretari. Est admirabilis hic locus, in quo ostendit Esaias Deum esse illum, qui in cruce percussus erat. Deus quatenus Deus nec fuit mortuus neque percussus: est enim impassibilis & sempiternus. Sed cùm Christus sit Deus & homo, & quatenus homo fuerit percussus & mortuus, dicitur etiam Deus percussus & mortuus, quoniam Christus vna est persona, vnum suppositum.*

Similitudo

Ideò verè dicimus manus Dei fuisse in cruce duris clauis D *transfixas, quoniam duæ in Christo naturæ sunt in vno & eodem supposito, quod quidem est Christus, qui est verus Deus & verus homo, quem Esaias hoc in loco percussum Deum appellat. Si lapidem ignitum in medium fluminis proiicias, extinguetur ignis, lapis autem integer permanebit quoniam aquæ in ignem agere possunt, in lapidem verò nequaquam. Sic constitutus Christus in medio afflictionum, quæ per aquas intelliguntur, iuxta illud*: Intrauerunt aquæ vsque ad animam meam, *passus est quo ad humanitatem, in aquam afflictionum aqua, hominúmque scelera & impietates agere poterant, diuinitas autem impassibilis permansit. Ideò rectè dicimus filium Dei vnigenitum in duabus naturis vnius que personæ singulariter passibilem, & impassibilem, mortalem & immortalem, crucifixum in infirmitate nostra, eundemque semper viuentem in virtute sua.*

Similitudo

Psal.68.

1.Pet.2.d De [a] angustia & de iudicio sublatus est: [b] generationem eius quis enarrabit? [c] Quia
1.Ioan 3.d abscissus est de terra viuentium: [d] Propter scelus populi mei percussi eum. [e] Et dabit
B impios pro sepultura: [f] & diuitem pro morte sua, eò quòd iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore eius. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate: [g] Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum, & [h] voluntas Domini in E manu eius dirigetur. [i] Pro eo quòd laborauit anima eius, videbit & saturabitur: [k] in scien-
Mat.19.a *Luc.22.d* tia sua iustificauit ipse iustus seruos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit. [l] Ideò dispertiam ei plurimos, [m] & fortium diuidet spolia, pro eo quòd tradidit in mortem animam suam, [n] & cùm sceleratis reputatus est, & ipse peccata multorum tulit, [o] & pro trangressoribus rogauit.

Mal. vlt. a *De angustia & de iudicio sublatus est.*) Hoc est, liberatus est ea afflictione, & sceleratorum iniusto iudicio, quoniam resurrexit, & victor atque gloriosus ad patrem ascendit. Ipse enim post resurrectionem
Iob. 36. suam discipulis suis apparens, & loquens, *Data est*, inquit, *mihi omnis potestas in cælo & in terra.* Æquum est vt mundum iustè iudicet, qui à mundo iniustè iu-
Psal.109. dicatus est, sicut scriptum est: *Causa tua quasi impij iudicata est, causam iudiciumque recipies.* Hanc Esaiæ vaticinationem prædixerat iis verbis Dauid: *de torrente in via bibit, propterea exaltauit caput.* Acsi diceret: Fuit Christus afflictus, cruciatus, & mortuus, & eam ob causam Deus extulit illum, quoniam resurrexit, & in corpore glorificato cum magno triumpho ascendit ad cœlum. Id explanauit iis verbis diuus Paulus in epistola ad Philippenses c. 2. *Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem cru-*
C *cis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris.* Id voluit Esaias his paucis verbis significare dicens: *De angustia & de iudicio sublatus est.*

b *Generationem eius quis enarrabit.*) Sensus est: Cùm Christus sit verus homo afflictus & mortuus, quis enarrabit eum esse à patre æternaliter genitum, & ex consequenti verum Deum? Quasi dicat: Quis poterit tam altum & ineffabile mysterium verbis explicare? Vel sic: Quis poterit narrare Christi generationem non solùm æternam de patre sine matre: sed etiam humanam de matre sine patre? Hunc locum citans Diuus Leo papa in hæc verba prorumpit: In domino nostro Iesu Christo filio Dei non solùm ad diuinam, sed ad humanam spectat naturam: *Generationem eius quis enarrabit?* Vtramque substantiam in vnam conuenisse personam nisi fides credat, sermo non explicat: modus incarnationis est ineffabilis. Hanc sententiam sequitur in tertia parte diuus Thomas, qui cùm fuerit omni sapientia & sanctitate præstanti, voluit semper sanctorum sententiàs sequi. Est quidem vtraque Christi generatio inenarrabilis. Etsi diuus Matthæus c. 1. ita suum Euangelium incœperit: *Liber generationis Iesu Christi*, non tamen explicat modum incarnationis. Sed quoniam dixerat: *De angustia & iudicio sublatus est.* (quibus verbis Christi resurrectionem prædixerat.) fortasse per generationem reditus ad vitam significatur. Vt sit sensus; Resurget quidem Christus, sed erit inenarrabile mysterium resurrectionis. Non poterit modus illius reditus ad vitam humanis verbis pro dignitate ex- F planari. Accipi verò generationem pro resurrectione, indicat Psalmus secundus. Vbi cœlestis pater filium suum alloquens, *Ego*, inquit, *hodie genui te.* Quem locum diuus Paulus in Actis Apostolorum c. 13. de Christi resurrectione apertè interpretatur. Et Christus Deus noster apud diuum Ioannem c. 16. loquens discipulis suis de resurrectione sua, *Mulier*, inquit, *cum parit, tristitiam habet, quia venit hora eius: cum autem peperit puerum, iam non meminit pressuræ propter gaudium, quia natus est homo in mundum.* Vbi comparat discipulorum dolorem in Christi morte dolori mulieris parturientis: gaudium autem resurrectionis comparat gaudio mulieris iam nato filio, ipsam autem resurrectionem Christi comparat cum pueri natiuitate & generationem. Poteris ita hoc intelligere. Quis poterit oratione consequi, & sermone explicare, quam peruersa sit illa Iudæorum generatio, qui Christum falsis criminibus ad mortem & vastitatem vocarunt. Et ita capitur generatio pro illa Iudaica natione, siue pro seculo illo. Loquebatur de Christi morte & intelligens Iudæorum malitiam & impietatem, inuehitur in eos, dicens: *Generationem* illam Iudaicam *quis enarrabit?* Quis eius prauitatem inaudi-

A audicam poterit exprimere? Vnde quidam vertunt: *Seculum eius quis enarrabit?* Omnes has explanationes recipit hic locus, quarum nullam existimo reiiciendam esse. Ego tamen putauerim generationem hoc in loco accipi pro prole Christiana, quam Christus suo sanguine genuit, vt sit sensus: Quis poterit complecti sermone eorum multitudinem, quos Christus suo sanguine genuit? Quis poterit numerare multiplicatam prolem credentium? Quasi dicat: Hic, qui talibus doloribus & afflictionibus premitur, qui cruci affixus sanguinem suum fundens, acerrimos cruciatus tulit, non sua, sed nostra scelera luit, vt in vita spirituali nos suo sanguine gignat, & quoniam in spiritu video innumerabiles esse ita gignendos, has voces emitto: *Generationem eius quis enarrabit?* De hac
Ioan.1. generatione ait diuus Ioannes: *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.* Et in
1 Ioan. 5. prima sua epistola: *Scimus*, inquit, *quia omnis qui natus est ex Deo, non peccat: sed generatio Dei conseruat eum.*
Iaco.1. Et Iacobus Apostolus in epistola sua de Christo loquens, *Voluntariè*, inquit, *genuit nos.* Et volens *Esaias*
Figura. Luc.1. aliquo modo explicare id, quod dixerat, addit paulò
Ioan.12. pòst: *Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen*
B *longæuum.* Quasi dicat: Si quidem Christus passurus est mortem pro hominum peccato, videbit semen lōgæuum, hoc est, generationem suam maximè propagatam & æternam. Nunquam enim ecclesia peribit. Vt enim mortuo Ioseph creuerunt filij Israelis, ita mortuo Christo creuerunt Christiani, qui nisi Christus moreretur, nequaquam crescerent. Id vo-
Figura. luit Christus apud Ioannem his verbis significare: *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum manet, si autem mortuum fuerit, multum fructum affert.* Et quemadmodum Christus morte sua fideles genuit,
Iudic.16. ita hostes suos interfecit. Vt enim Samson captus à Philistæis ob amorem, quo Dalilam Gentilem prosequebatur, multò plures ex hostibus interfecit moriens quàm viuens, vt in libro Iudicum scriptura testatur, sic Christus amans gentilitatem, pro eáque captus plures hostes occidit morte sua, quàm viuens priusquàm moreretur. Ideò mortuus est vt mortem occideret, filiósque generaret. Aristoteles in libris ortus & interitus inquit generationem vnius esse corruptionem alterius: quam sententiam omnes po-
C steà physici secuti sunt. Vt generentur grana, corrumpitur granum. Eodem modo vt generaretur ecclesia, Christus mortuus est. Destruitur vnum vt ædificetur alterum: secatur arbor, vt fiat scapha, moritur Christus, vt ecclesiæ nauicula construatur: ad ædificationem domus Dei fuit Christus destructus, hoc est vulneratus & mortuus. Ita scriptum reliquit in Psalmo 10. diuinus vates: *Quoniam quem perfecisti destruxerunt, iustus autem quid fecit?* Quem locum diuus Hieronymus de Christo interpretatur. Hæc Christi proles, hæc Christianorum generatio, & fidelium multitudo appellatur ab hoc nostro vate capite no-
Cap.6. no, imperij Christi multiplicatio. Ita enim ait: *Et vocabitur nomen eius, admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri seculi, princeps pacis. Multiplicabitur eius imperium, &c. Pro multiplicabitur eius imperium*, potest verti ex Hebræo: *Ad multiplicandum eius imperium*, vel *multiplicatio principatus eius.* Vbi Esaias pro multiplicatione posuit, le-marbeh cum litera, m, clausa, quæ nunquam nisi in fine dictionis inuenitur. Voluit enim diuinus vates significare hanc generationem & principatus propagationem esse morte Christi futuram, quando litera illa magna, clausa, retrogrederetur: quando ille, qui est immortalis, absque fi-

moreretur, & qui est impassibilis, summos crucia- D
tus pro nobis toleranter ferret: quando ille, qui est sine fine Deus, pro nobis factus homo, nos suo sanguine generaret. Quam generationem admiratus Esaias has voces emisit: Generationem eius quis enarrabit?

c *Quia abscissus est de terra viuentium.*) Hoc est, de hominum familiaritate, de hac vita. Eodem modo Ierem 11.
apud Ieremiam aiunt Iudæi: *Mittamus lignum in panem eius, & eradamus eum de terra viuentium.* Acsi dicat: Mittamus crucem, vt hunc, qui panem cœlestem se esse asserit, in ea figamus, eúmque vita priuemus. Reddit rationem quare Christus nos erat suo sanguine generaturus, nimirum quia erat auferendus ex hac vita, mortémque pro nobis subiturus. Qui hoc intelligunt de generatione æterna filij Dei, possunt per terram viuentium cœlestem gloriam intelligere, vt sit sensus: Quis poterit consequi oratione generationem Messiæ, cùm ipse sit Deus genitus à Patre ab æterno, & de terra viuentium, hoc est, de cœlo descenderit? Appellari autem cœlum terram viuentium indicat Psalmista c. 26. ita dicens: *Credo videre bona Domini in terra viuentium.* Qua de re alibi disseruimus.

d *Propter scelus populi mei percussi eum.*) Verba sunt Dei Patris, qui dicitur percussisse filium, quoniam eum percuti permisit. Ita intelligitur id, quod dicitur E
in Psal. 68. *Quoniam quem tu percussisti, persecuti sunt.* Quem Psalmum Apostoli multis in locis de Christo interpretantur. Et id, quod est apud Zachariam c. 13. *Percute pastorem, & dispergentur oues*: aut, *Percutiam pastorem.* Ita enim diuus Matthæus hunc locum citat capite vigesimo sexto, vbi eum Christus de seipso interpretatur. Aspicis hoc in loco fuisse Deum percussum, vt scelera nostra deleret, & antiqui hostis tyrannidem extingueret. Offenderant homines Deum, erant illi debitores, non poterant per se soluere: venit Christus vt solueret pro illis, volens in redemptione nostra iustitiam suam ostendere. Id iudicauit Paulus Apostolus ita ad Romanos capite tertio scribens: *Iustificati gratis per gratiam ipsius per redemptionem, quæ est in Christo Iesu, quem proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedentium delictorum, in sustentatione Dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore.* Hæc Apostolus. Vbi vides voluisse Dei filium mortē pro nobis subire, vt nos redimendo suam iustitiam demonstraret. Nisi esset Deus, remedium non afferret, nisi esset homo, pro nobis non pateretur. Sed ita se ad humanitatis nostræ susceptionem inclinauit, F
vt manens quod erat, assumens quod non erat, formam serui Dei formæ vniret, tantóque fœdere vtramque consereret naturam, vt nec inferiorem consumeret glorificatio, neque superiorem minueret assumptio. Eramus mortui, mortuus est Christus, Figura.
vt nos viueremus. Hoc fuerat in Elisæo mortuo figuratum. Est enim in quarto libro Regum scriptum, quosdam sepelientes quendam mortuum vidisse venientes latrones, quorum metu proiicientes cadauer in sepulchrum Elisæi, se in fugam coniecerunt. Cùm autem homo mortuus ossa viri sancti tetigisset, reuixit statim, & stetit super pedes suos. Quis est hic mortuus, nisi homo in peccato viuens? Quod cadauer est hoc, nisi hominum genus vitiis contaminatum? Qui sunt hi, qui illud sepeliunt, nisi deprauati appetitus, falsæ voluptates, & nefariæ cogitationes? Hæ hominem non solùm omnibus virtutum ornamentis spoliant, grauissimisque vulneribus saucium occidunt, sed etiam in ipsis peccatis spoliant, latronibus, hoc est, mūdo, carni & diabolo expositum re-

A linquunt. At cœlestis ille Elisæus Christus Deus noster morte sua eum exsuscitat, mortuus vitam tribuit, & sepultus resurrectionem operatur. Omnes mortui essemus, nisi tu Christe sancte nobis tua morte vitam tribueres, atque de morte ipsa gloriosè triumphares. Ita enim per Oseam c. 13. prophetam tuum ais: *Ero mors tua ô mors, morsus tuus ero ô inferne.* Nos verò qui Christiano nomine gloriamur, intueamur mentis oculis Christum pro nobis acerbissimos cruciatus ferentem: respiciamus ad caput nostrum, nec velimus blandis voluptatibus nos tradere, deliciisque affluere. Quæ proportio est, quæ coogruentia, vt percusso capite, transfixo, & spinis coronato, membra lætitia gestiant? Tollamus igitur crucem nostram, Christumque ducem nostrum sequamur, si volumus spirituali gaudio perfundi. Non enim possunt duo gaudia, Dei & mundi, in eodem animo simul cohærere. Nam, vt diuus ait Bernardus, errat omnino, qui cælestem illam dulcedinem huic cineri, diuinum illud balsamum huic veneno misceri posse

B arbitratur.

e *Et dabit impios pro sepultura.*) Dixerat Deus pater: *Propter scelus populi mei percussi eum:* nunc explicat propheta non solùm in vita, sed etiam post mortem fuisse Christum, à patre percussum. Nam pro *sepultura*, inquit, *dabit et impios*, hoc est impiorum locum. Quasi dicat: Morietur Christus in monte Caluariæ, ibique prope crucem sepelietur, vbi impij solent suorum scelerum pœnas luere. Erat enim locus ille suppliciis damnatorum destinatus. Non desunt, qui dicant ideò appellari Caluariam montem illum, vbi vita nostra pependit, propter caput Adami ibi sepulti. At diuus Thomas potius inquit Caluariam vocari propter damnatorum capita, quæ ibi truncabantur, à quibus mons ille nomen accepit. Quæ opinio est satis consona rationi. Erat enim conueniens vt ibi esset defixa crux illa gloriosa, vbi peccata puniebantur, vt intelligeremus eam non solùm Adami peccato, sed etiam totius mundi sceleribus remedium attulisse.

f *Et diuitem pro morte sua.*) Hoc est, Dabit Deus pater filio suo Iosephum ab Arimathæa, hominem diuitem & honoratum, qui eum mortuum inuoluat in sindone munda, honorificéque in monumento suo sepeliat. Huic expositioni fauet Pagnini versio ita habens: *Et dedit cum impiis sepulturam eius, & cum diuite inter mortuos suos.* Possunt hæc verba ita verti: *Posuit apud impios sepulchrum eius, & cum diuite in morte sua.* Fuisse hæc omnia impleta Euangelica historia testatur.

Matt. 27.
Mar. 15.
Luc. 23.
Ioan. 19.

C g *Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longæuum.*) Hoc est, si quidem subiturus est mortē, vt mundi peccata deleat, videbit infinitam prolis propagationem: videbit filios suos, quos sanguine suo genuerit, in immensum multiplicari. Accipitur hic anima pro vita, vt multis aliis in locis. Vult propheta fructum Christianorum ostendere post Christi mortem. Vt enim post Isaac immolationem fuit à Deo promissa Abrahamo gentis multiplicatio instar stellarum cœli & maris arenæ, & vt in eius semine omnes gentes benedicerentur, per quod semen diuus Paulus intelligit Christum, sic post Christi mortem fuerunt Christiani multiplicati, & populi multi in ecclesia spiritualiter geniti. In Psal. 86. vbi communis editio habet: *Ecce alienigenæ, & Tyrus, populus Æthiopum, hi fuerunt illic,* Pro *hi fuerunt illic*, habet versio diui Hieronymi ex Hebræo: *Iste natus est ibi.* Quasi dicat: Populus harum gentium fuit in ecclesia per spiritualem generationem natus. De qua generatione dixit in loco citato paulò antè Esaias: *Generationem eius quis enarrabit?* Volens autem modò huius generationis propagationem ostendere ait: Quoniam se Christus est hostiam pro peccato in crucis ara immolaturus, videbit semen longæuum.

Gen. 22.
Figura.
Gal. 3.

D

h *Voluntas Domini in manu eius dirigetur.*) Hoc est, voluntas Patris, quæ est vt genus humanum redimatur, in manu Christi ordinabitur, eiúsque morte implebitur.

i *Pro eo quod laborauit anima eius, videbit.*) Subaudi semen longæuum. *Et saturabitur*, subaudi eo cibo, de quo ipse ait apud Ioannem c. 4. *Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me, vt perficiam opus eius.*

k *In scientia sua iustificauit ipse iustus seruos meos multos.*) Pro *iustificauit* habent nonnulli codices ad marginem, *iustificabit*, & alij etiam in textu. Et pro *seruos meos*, habent, *seruus meus*. Et rectè quidem, nam in Hebraico est עַבְדִּי aodhi in singulari: sed vitio typographorum existimo effectum fuisse, vt pro seruos meos, seruos meos scriberetur. Est igitur sensus: Ipse iustus, qui est Christus, quem ego pater seruum meum ratione humanitatis assumptæ appello, in scientia sua iustificabit multos. Animaduerte. Non ait: Hic doctus concionator in scientia sua acquiret reditus, dignitates, episcopatus: sed *iustificabit multos*. Euangelicus concionator non debet scientia sua mundi diuitias quærere, sed animas.

E

l *Ideò dispertiam ei plurimos.*) Hoc est porrò tecum dabo illi partem in multis. Verba sunt Dei patris aientis in Psalm. 2. *Postula à me, & dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Septuaginta habent: *Propterea ipse possidebit multos*, nimirum Christus.

m *Et fortium diuidet spolia.*) Homines, qui erant dæmonis spolia, liberabit, eósque diuidet: nam alios faciet Apostolos, alios Euangelistas, alios martyres, alios confessores, alios virgines, alios matrimonio copulatos, alios præsules, alios subditos. Et ita varij munera exercebunt. Si in naui omnes idem facerent, obrueretur absque dubio. Vt enim opus est vt hic sedeat in puppi gubernaculum tenens, ille stet in prora longè perspiciens, quidam remis incumbant, quidam ad mali summitatem ascendant, alij velum teneant, alij sentinam exhauriāt, alij alia munera exerceant: sic in Ecclesia diuersa sunt munera, pro diuersis hominum qualitatibus gerenda: nec debent omnes in idem studium incombere, nec ad eādem actionem properare. Si rex voluerit tota die contemplari, neque audiens subditos, nec illis consulens, & necessaria prouidens, male quidem aget. Etsi enim contemplatio & mentis actio excellentissima, qua nulla est suauior, præstantior, & permanentior, non tamen conuenit regi, ita se illi dedere, vt regni sibi traditi gubernationem relinquat. Desinat his perpetuam contemplationem, qui se ab humanis negotiis separarunt, animumque à sensibus reuocauerunt. Contrà verò qui se totos Deo dedicarunt, nolint se mūdi negotiis implicare, quin potius in diuinarum contemplationem toto pectore incumbant, atque in solitaria tranquillitate, animique quiete, ad quam se tanquam ad portum receperunt, permaneant. Et ita vnusquisque suum honestum officium exerceat. Illud est præterea aduertendum, dæmones hoc in loco fortes appellari, à quibus Christus abstulit spolia, quæ, vt hic Esaias prædixit, diuisit. Id significauit Christus apud Lucam capite vndecimo, ita dicens: *Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea, quæ possidet: si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet, in quibus confidebat, & spolia eius distribuet.*

F

n Et

A n *Et cum sceleratis reputatus est.*] Id est, ioter duos latrones crucifixus. Hunc locum ipsemet Christus apud Lucam cap. 22. de seipso interpretatur. Diuus Marcus c. 15. etiam ita inquit: *Et cum eo crucifixerunt duos latrones, vnum à dextris, & alium à sinistris. Et impleta est scriptura, quæ dicit: Et cum iniquis reputatus est.* Sunt præterea in hoc capite multa loca, quæ Apostoli de Christo interpretantur.

Luc. 23. o *Et pro transgressoribus rogauit.*) Dixit enim in cruce. *Pater dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt.* Vide vltionem & iustitiam, quam postulat. Docuerat discipulos vt orarent pro persequentibus & calumniantibus eos, vt est apud Matthæum capite qoioto: nunc ostendit exemplo id, quod verbis docuerat. Docet Christus præsules & concionatores, vt in eas virtutis actiones incumbant, ad quas fuerint alios exhortati. Sunt qui existiment sat esse, alios in viam dirigere, cùm ipsi nolint ab inuio vitiorum nemore exire, quam eorum opinionem magni errores consecuti B sunt. Vide qoàm apertè Christi saluatoris oostri passionem prædixerit hoc capite Esaias. Est-ne hoc vaticinium an Euangeliũ? Quid ad hæc Iudæi poterunt respondere? Totam summam passioois Christi boc capite diuinus ooster vates breuiter descripsit. Vt e- Iudicum nim qui vult orbem vniuersum in parua tabula describere, satis esse existimat præcipuas mundi partes delineare, sub quibus multæ particulares regiones contineantur: sic sanctus vates volens omnes Christi cruciatus describere, sat esse duxit, in hoc capite tanquam in quadam tabella delineare summam quandam, sub qua multa comprehenderentur, quæ Euan- Mat. 27. gelistæ particulariter explicarunt. Sed aduerte obsecro. In domo Præsidis interrogatus Christus tacet, & in cruce non requisitus loquitur, atque pro trans- C gressoribus orat. Quid est hoc Domine Iesu? Ductus ad crucem obmutescis, vt modò aiebat Esaias: *Sicut ouis ad occisionem ductus, & quasi agnus coram tondente se obmutescet*: & coram Pilato & Herode, vbi agitur de vita tua siles, io cruce verò, vbi agitur de salute nostra, etiam oon interrogatus voces emittis. Quid est hoc, nisi demonstrare tuam erga nos immensam charitatem, amorisque illius admirabilis in bomioũ genus quo summè flagrabas, celsitudioem & abundantiam? Pluris nostram salutem quàm vitam tuam faciebas, ideò pro trãsgressoribus exorabas. Quis audiuit vnquam talem amorem? Quis non admirabitur tam infinitam charitatis magnitudinem? Si eum, qui se pro patria telis hostium obiecit, ciues summè diligere tenentur: quantò ardentius tenemur nos te amare Domine Iesu, quàm incredibili singularique erga te amoris amplitudine exardescere, qui non pro vna patria tantùm, sed pro vniuerso mundo te salutarem hostiam deuouisti, crucisq; morti acerbissimæ obtulisti, vbi externa propè verba ad veniam salutémque à Patre petendam pro iniquis & transgressoribus te seruasti? Discamus oos hinc, charissimi mei, pro hostibus & calumniaotibus precationes ad Dominum fundere. Imitemor Christum cœlestem doctorem, qui non vltionem à patre hostium suorum, sed veniam postulaoit. Hinc colliges quantum illis D desit Christianæ charitatis, qui ad exitum vitæ vocati dimittere iniurias nolunt, quin potius interruptis iam ac morientibus vocibus vltionem se desiderare significant.

Totum hoc caput exponit de Messia R. Moyses Gerundiensis explicans id, quod est capite vigesimoquarto Geneseos scriptum: *Et introduxit eam Isaac.* Et R. Iesue Galilæus, & alij nonnulli Hebræorum Rabbini. Sed in hoc à nobis distant, quòd illi Messiam venturum expectant, nos verò eum venisse firmiter testamur. Sed quoniam ex illis nonnulli libros nostros legentes, historiásque veteres cum illis conferentes, vident planè hæc omnia, quæ Esaias huic capiti mandauit, & de Messia prædixit, Christo nostro conueoire, aiunt prophetam hoc in loco non de Messiæ, sed de populi Iudaici afflictione fuisse vaticinatum. Vt nobis possent respondere, in suáque pertinacia perseuerare, hanc inueoerunt euasionem, stultam illam quidem, fragilem, falsam nulliúsque momenti. Huius opinionis inoentores fuerunt R. Salomon & R. Andreas fingentes hanc Esaię vaticinationem esse de Iodæorum miseriis & calamitatibus, de quibus propheta, acsi vnus bomo esset in misera ca- E ptiuitate coostitutus, vaticioatur. Hanc falsám opinionem coouincit non solùm antiquorum Hebræorum sententia, sed etiam paraphrasis Chaldaica, tantæ authoritatis apud eos, vt oullus eam vnquam negauerit. Præterea quomodo potest Iudæorum populo conuenire id, quod hîc ait propheta: *Generationem eius quis enarrabit? cum eius generatio in lege Moysi apertè demonstretur?* Item quî fieri potest, vt de illo hæc verba dicantur: *Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra*, com constet non solùm ex veterum prophetarum oraculis, sed etiam ex ipsorum historiographo Iosepho, recẽtiúmque annalium memoria, eos ob sua incredibilia scelera fuisse patria pulsos, euersós, captiuos, atque in omni dedecore ignominiáque versatos? Deinde quomodo illis id poterit conuenire: *Oblatus est quia ipse voluit: sicut ouis ad occisionem ducetur?* Et illud. *Et pro transgressoribus exorauit*, cùm ipsi iouiti fuerint capti & afflicti, & in suis synagogis cotidie in Christianos contumelias & maledicta iaciant? Posttemò quis erit tam cæcus, qui non intelligat non posse ad Hebræorum F populum referri id, quod bic ait diuious vates: *Eò quòd iniquitatem non fecerit, nec dolus fuerit in ore eius*, cùm non solùm Iudæi, sed etiam Christiani sæpenumerò iocidant in peccata? Quid dicam de iniusto, cùm de iusto dicat in Prouerbiis c. 24. Salomon: *Septies in die cadit iustus?* *Si dixerimus*, inquit diuus Ioannes, *quòd peccatum non babemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est.* Cùm igitur hæc non possint Iudæorũ populo accommodari, imò Christo, ad qoem ea Apostoli retulerunt, apertissimè conueniant, necessariò concluditur falsam esse, & commentitiam 1. Ioan. 1. hanc Iudæorum opioionem, cootra verò veram esse & perspicuam Christianorum in buius capitis explanatione sententiam.

ANNOTATIO.

1 De angostia & de iudicio sublatus est.) *Pro de angustia est en Hebraico* מעצר *meotsar, quod nomen retentionem & carcerem significat. Ideò poterat hic locus ita verti:* A carcere & à sententia sublatus est de medio: *vt sit sensus: Statim post vincula & pilati sententiam eum occiderunt. Explicat propheta Iudæorum in Christi cædem celeritatem: quæ fuerat etiam in festinatione illa figurata, qua Hebræi agnum pascalem comedebant: Ita enim ait scriptura Deum illis dixisse:* Comedetis festinantes. *Fuisse autem* Exod. 12. *agnum illum Christi figuram, indicat apertè diuus Ioannes capite decimonono sui Euangelij.*

A D

Argumentum capitis LIV.

Vaticinatus fuit Esaias capite superiore de Christi morte. Et quoniam eum mentis oculis intuebatur suo sanguine pro nobis fuso esse multos filios geniturum, ideò agit modò de vocatione Gentium, prædicens plures ex illis quàm ex Hebræis esse fidem recepturos. Et quamuis gentilitas esset sterilis absque fide, spe, & charitate, eam tamen consolatur, quòd breui plures filios habitura sit, quam Hebræorum synagoga. Prædixit Dei misericordiam nunquam esse ab ecclesia separandam, neque fœdus pacis Dei cum ecclesia initum vnquam infringendum.

CAPVT LIV.

Lauda [a] sterilis, quæ non paris: decanta laudem, [b] & hinni, quæ non pariebas: [c] quoniam multi filij desertæ magis quã eius, quæ habebat virum: dicit Dominus. [d] Dilata locum tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas: longos fac funiculos tuos, & clauos tuos consolida. Ad dexteram enim, & ad læuam penetrabis: [e] & semen tuum gentes hæreditabit, & ciuitates desertas inhabitabit. Noli timere, quia non confunderis, nec erubesces, non enim te pudebit, quia confusionis adolescentiæ tuæ obliuisceris, & [f] opprobrij viduitatis tuæ non recordaberis amplius. Quia dominabitur tui qui fecit te, Dominus exercituum nomen eius, & redemptor tuus sanctus Israel, Deus omnis terræ vocabitur. Quia vt mulierem derelictam & mœrentem spiritu vocabit te Dominus, & vxorẽ ab adolescentia abiectam, dixit Deus tuus. [h] Ad punctũ in modico dereliqui te, [i] & in miserationibus magnis congregabo te. In momento indignationis abscondi faciem meam parumper à te, & in misericordia sempiterna misertus sum tui, dixit redemptor tuus Dominus. Sicut in diebus Noë istud mihi est, cui iuraui, ne inducerem aquas vltrà super terram, [k] sic iuraui, vt non irascar tibi, & non increpem te. [l] Montes enim commouebuntur, & colles contremiscent: misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur, dixit miserator tuus Dominus. [m] Paupercula tempestate conuulsa, absque vlla consolatione [o] Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos, & fũdabo te in saphiris, & ponã iaspidẽ propugnacula tua: & portas tuas in lapides sculptos, & omnes terminos tuos in lapides desiderabiles. [o] Vniuersos filios tuos doctos à Domino, & multitudinem pacis filiis tuis. Et in iustitia fundaberis: [p] recede procul à calumnia, quia non timebis: & à pauore, quia non appropinquabit tibi. [q] Ecce, accola veniet, qui non erat mecum, aduena quondam tuus adiungetur tibi. [r] Ecce, ego creaui fabrum sufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus suum, & ego creaui interfectorem ad disperdẽdum. Omne vas quod fictum est contra te, non dirigetur, & omnem linguam resistentem tibi [s] in iudicio, iudicabis. [t] Hæc est hæreditas seruorum Domini, & iustitia eorum apud me, dicit dominus.

Luc.23.d Gal.4.d Sap 16. B Gen 9.b Ioan.6.e E

EXPLANATIO.

a *Lauda sterilis.*) Primitiuam ecclesiam ex Gentibus & aliquibus Iudæis congregatam comparat propheta mulieri sterili, quoniam respectu synagogæ paucos habebat filios. Potest hoc referri ad ipsam Gentilitatem, quæ nullum habebat prophetam, nullum fidelem, quam hoc in loco Esaias consolatur, quoniam innumeros ac propè infinitos filios habitura esset, qui Christum reciperent. Quibus Christus *dedit potestatem filios Dei fieri*, vt Diuus Ioannes c.1. testatur.

G

b *Hinni.*) Hoc est, exulta, & prorumpe in iubilum. Hinnire est propriè equorum, ad victoriam præ lætitia exultantium, sed ad homines etiam metaphoricè refertur.

c *Quoniam multi filij desertæ magis quàm eius quæ habebat virum.*) Alludit ad Saram sterilem, & Agar fœcundam. Nam Sara peperit Isaac, qui fuit per repromissionem, & inde dimanauit proles infinita. Filius autem Agar secundum carnem natus est, qui erat filius ancillæ, Sara autem libera erat. Sed hæc sunt duo testamenta, vt ait in epist. ad Galatas c. 4. Diuus Paulus. Per Agar ancillam & fœcundam intelligitur synagoga, & vetus testamentum, per Saram verò liberam & sterilem, quæ peperit per diuinam repromissionem, & infinitam propè multitudinem genuit, intelligitur testamentum nouum, & Christi ecclesia, quæ cùm prius esset sterilis Gentilitas, multò plures filios peperit, quàm synagoga. Et quoniam synagoga erat ob eius scelera reiicienda, voluit Deus vt Agar cum filio suo reiiceretur, Sara autem cum filio suo domi maneret, figura earum rerum, quæ posteà erant venturæ. Ideò D. Paul. in Epist. ad Gal. hunc Esaiæ locum sub nomine Saræ de ecclesia, sub nomine verò Agar de synagoga interpretatur. De Ecclesia dixerat suprà Esaias: *Lætabitur deserta & inuia, exultabit solitudo.* De synagoga verò ait Ieremias c. 15. *Infirmata est quæ peperit septem, defecit anima eius, occidit ei sol, cum adhuc esset dies.* Per septem intelliguntur multi: ponitur enim numerus finitus pro infinito. Quemadmodum lib. 1. Regum ait Anna: *Sterilis peperit plurimos, & quæ multos habebat filios, infirmata est.* vbi pro plurimis litera Hebraica habet septem. Hæc igitur sterilis est Ecclesia, de qua dicitur in Psalmo 112. *Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantem.*

Gen.21.

F

d *Dilata locum tentorij tui.*) Id est, Extende ô ecclesia tentorium tuum, nequaquam Iudaici tabernaculi imiteris angustiã, sed dilata cortinas & pelles tabernaculorum tuorum. Ostendit iis verbis multitudinem fidelium, & ecclesię per totum orbem terrarum propagationem. Sed animaduerte. Non tribuitur ecclesiæ domus, sed tentorium, in quo non est firma & perpetua permansio. Non enim habemus hîc, vt verbis vtar Diui Pauli, *manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.* Qui habitant in tentoriis, non ibi commorantur, sed ad vlteriora festinant. Ita de Christianis dicitur: *Ibant de virtute in virtutem, videbitur Deus Deorum in Sion.*

Heb.13. Psal.83.

e Se-

A e *Semen tuum gentes hæreditabit.*] Hoc est filij tui pos-
sidebūt nationes remotissimas, eásque ad fidem con-
uertent. Id vidimus & nostra & patrum nostrorū me-
moria apertissimè impletum. Iussu enim Emanuelis
Lusitanorum regis inuictissimi, eiúsque filij clarissi-
mi Ioannis, qui non solùm regni, sed etiam pietatis
patris, eiúsque religionis, & animi præstantiæ & ma-
gnitudinis, fuit hæres, lustrarunt Lusitani terras an-
teà ignotas, & abstrusas, aliósque terrarū orbes, quos
Alexander magnus non posse consequi ægrè ferebat,
penetrarunt, earúmque gentes barbaras & infideles
superarunt, & ad fidem Christi conuerterunt. Has
gentes possident modò Christianissimi Lusitaniæ re-
ges, qui Orientis oras, & ditissimam Indiam, & suis
& maximorum regum præsidiis, opibúsque munitā,
vicerunt, & in suam potestatem redegerunt, atque
crucis tropbæa in regionibus immenso spatio à Lusi-
tania distantibus, è potentissimorum hostium fauci-
bus erepta, collocarunt. Hi Christianissimi principes
& alij huiusmodi sunt semen atque filij Ecclesiæ, de
quibus ait hoc in loco Esaias alloquens ipsam Eccle-
siam: *Semen tuum gentes hæreditabit.*

f *Et opprobrij viduitatis tuæ.*) Gentilitas Deum dereli-
B querat, & ideò vidua appellabatur. Sed cùm Euange-
lium recepit, & Christo adhæsit, non vidua, sed spon-
sa Christi appellatur. Synagoga verò est vidua, & à
Deo derelicta, imò mortua & sepulta. Hos duos po-
pulos Gentium & Iudæorum significauit Deus apud
Zachariam ca. 11. per duas virgas, quarum vnam ap-
pellat Deus decorem, alteram funiculum.

g *Quia vt mulierem derelictam & mœrentem spiritu vo-
cauit te Dominus, & vxorem ab adolescentia abiectam.*)
Fuisti quondam veluti vxor Deo adhærens, & legem
naturalem adimplens, sed ob delicta tua fuisti à Deo
derelicta, & in adolescentia tua repudiata. Nunc ve-
rò vocat te idem Deus quasi dolentem spiritu ob
tuum repudium & abiectionem.

h *Ad punctum in modico dereliqui te.*) Dereliquit Deus
gentilitatem, sed posteà misertus eius eam in aduen-
tu suo ad se vocauit, & adduxit. Et totum illud tem-
pus, punctum appellat. Vbi vides totam hanc vitam
comparatione æternitatis punctum esse, & tanquam
nihil. Id voluit diuinus vates significare dicens in
Psalmo 38. *Et substantia mea tanquam nihilum ante te.*
Substantia enim hoc in loco accipitur pro subsisten-
C tia seu vita. Quod intelligens diuus Hieronymus ver-
tit: *Et vita mea quasi non sit in conspectu tuo.* Id apertè
sensit Seneca, qui in epistola quadragesimanona ad
Lucilium, Punctum, inquit, est quod viuimus. Et Ci-
cero ætatem volare affirmat in prima quæstione Tus-
culana, vbi etiam afferens ex Aristotele nasci quas-
dam bestiolas apud Hypanem fluuium, quæ vnum
diem tantùm viuunt, inquit, hominum ætatem etiam
longissimam cum æternitate collatam, eandem pro-
pemodum cum his bestiolis breuitatem habere. Cō-
temnamus igitur mūdi vanitates & ineptias, totám-
que vitam bene viuendi in animi magnitudine & re-
rum humanarum despicientia & tolerantia, & Chri-
stiana nobilitate, & in omni denique virtute pona-
mus. Poterit hoc ad animam referre, quā Deus per-
mittit in calamitates & dolores incidere, vt laboris
pondere pressa ad Christum suauissimum sponsum
conuertatur. Vide immensam Dei pietatem. Calami-
tas, qua fideles premit, est breuis, at gloria, quam illis
tribuit, est sempiterna. Id intelligens Apostolus in e-
pistola secunda ad Corinthios cap. 4. *Id enim, inquit,
quod in præsenti est momentaneum, & leue tribulationis no-
stræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus ope-
ratur in nobis.*

i *Et in miserationibus magnis congregabo te.*) Homo
absque Dei gratia est dispersus, ea verò [illegible] vnitus &

congregatus. Aqua cadens ex alto si vnitur & con- D
gregatur, ascendit per fistulam aut canalem vsque ad *Simile.*
altitudinem loci, ex quo descendit. Sed si fons ille
clausus, in quo aqua colligitur, habeat infrà aliquod
foramen, non ascendit aqua, sed tota diffunditur, as-
pergitur, & amittitur: sic anima si in se vnitur & cō-
gregatur, ascendit vsque ad cœlum dicens cum Pau-
lo: *Nostra conuersatio in cœlis est*, si autem fuerit veluti *Philip. 3.*
in fundo perforata, si se in varias cogitationes inuti-
liter diffuderit, nequaquam ascendet, sed tota disper-
getur, & dissipabitur. Ideò diabolus conatur animam
nostram dispergere & diffundere. At officium Dei
est eam in miserationibus magnis congregare. Qua
de re fusè capite vndecimo & decimonono disserui-
mus.

k *Sic iuraui, vt non irascar.*) Id est, Vt iuraui
Noe, non me inducturum esse iterum diluuium, sic
tibi ô Ecclesia mea iuro, me nunquam te esse dere-
licturum. Aspice Dei nostri admirabilem clemen-
tiam.

l *Montes enim commouebuntur.*) Verba sunt, quibus
Deus Ecclesiam alloquitur, quorum sensus est: Hoc
quod tibi iuraui, nempe nunquam te esse derelictu-
rum, est absque dubio verissimum. Nam prius mon-
tes commouebuntur, & aliò se transferent, & colles E
contremiscent, quàm ego te deseram. Nūquam enim
misericordia mea à te recedet, neque fœdus meum
tecum initum rumpetur. Aspicis quàm apertè Deus
promittat Ecclesiæ suæ nunquam eam esse derelictu-
rum: Ait enim: *Montes commouebuntur, & colles contre-
miscent, misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus
pacis meæ non mouebitur.* Hæc non dicuntur synagogæ,
quam videmus esse à Deo derelictam, sed Ecclesiæ, de
qua diuus Paulus hoc caput in epistola ad Galatas c.
4. interpretatur. Et ipse Christus Deus noster ex hoc
capite deprompsit id, quod apud Ioannem c. 6. ait: *Et
scriptum est in prophetis: Erunt omnes docibiles Dei.* Qui-
bus verbis ostendit se esse Deum, qui venit, vt homi-
nes doceret, & Ecclesiam constitueret. Cùm igitur
Deus hoc in loco manifestè promittat, nunquam mi-
sericordiam suam esse ab Ecclesia separandam, nec
fœdus eius cum ea vnquam esse rumpendum, quō
fieri potest, vt verum sit id, quod ait Lutherus, mille
ab hinc annis & amplius non fuisse in Ecclesia fidem,
& ipsum modò venisse, vt fidem, & veram doctri-
nam doceret, quibus anteà Ecclesia erat destituta? *Heb. 11.*
Si in Ecclesia non erat fides, nec vera doctrina, cùm F
sine fide, vt ait Paulus, *impossibile sit placere Deo*, profectò
Ecclesia erat à Deo derelicta, & misericordia Dei ab
ea separata, & ruptum pactum ac fœdus pacis & a-
moris Dei cum Ecclesia sua. Et ita falsum est id quod
hoc in loco Deus Ecclesiæ suæ promittit. O miserum
Lutherum! ô hominem subuersum & furiosum! Quis
non videt tam pestiferam blasphemiam? Vis Luthere
vt omnes te veracem existiment, & tu facis Deum
mendacem? Dicis Ecclesiam fuisse à Deo mille an-
nos & amplius derelictam, cùm Deus hîc iuret eam
nunquam esse ab eo derelinquendam. Ais nulla sa-
cramenta conferre gratiam, summum Pontificem
non esse Catholicæ Ecclesiæ pastorem, nec caput,
omnésque Ecclesiæ doctores vitæ sanctimonia & sa-
pientia præstantes nihil dixisse solidi, nihil veritatis,
omnes errasse in fide, & Ecclesiam hactenus fuisse in
tenebris & erroribus versatam. Nam cùm Ecclesia
semper tenuerit, sacramenta conferre gratiam, &
summum pontificem esse Christi vicarium, Ecclesiæ *Matt. 16.*
pastorem & caput, & petram illam super quam Chri-
stus ædificauit Ecclesiam, & ita asseueranter affir-
ment omnes patres, & sancti doctores, & sit ita
in vniuersalibus conciliis assertum & decretum,
& literis ac perpetuis monimentis consignatum,

A & tu modò dicas omnia hæc & multa alia, quæ Ecclesia firmiter tenet, & apertè confitetur, esse meras nugas, mera figmenta, & hæreses intolerabiles, apertè dicis Ecclesiam fuisse à Deo destitutam, & à veritate alienatam. Illam Christi Ecclesiam, pro qua illa acerbissimos cruciatus tulit, & sanguinem fudit, obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis, quam
1.Thi 3. diuus Paulus appellat columnam & firmamentum veritatis, appellas tu scholam mẽdaciorum, errorum, et hæresum. Illam dicis versari in erroribus, quæ habet Spiritum sanctum perpetuum magistrum et in-
Matt. 28. structorem. Et Christum ab Ecclesia tollere molitis, cùm ipse planè testatus sit: *Ecce ego vobiscum sum omni-*
Luc. 22. Ioan. 14. *bus diebus vsque ad consummationem seculi.* Et Petro Apostolorum principi, *Ego*, inquit, *rogaui pro te, vt non deficiat fides tua.* Et Apostolos, qui tunc erant Ecclesia, alloquens, *Ego*, inquit, *rogabo patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum, spiritum veritatis.* Aspicis hic Luthere Christum dicẽtem semper cum Ecclesia esse, et fidem Petri, quæ est Ecclesiæ fides, nunquam defecturam, et Spiritum sanctum, qui est consolator, & spiritus veritatis, nunquam discedere ab Ecclesia, sed semper eam consolari & docere. Si Christus semper est cum Ecclesia sua, si fides Ecclesiæ nunquam defuit, nec deficiet, si Ecclesia
B habet Spiritum sanctum perpetuum doctorem, & magistrum, & consolatorem, quomodo audes tu tam impudenter asserere Ecclesiam esse à Deo destitutam, & nec esse in ea fidem, nec Spiritum sanctũ, sed superstitiones, nugas, mendacia, errores, & hæreses pestilentes? Si Deus synagogam minus dilectam septuaginta dũtaxat annos in Babylonica corporeáque captiuitate reliquit, quî fieri poterat, vt Ecclesiam suam dilectissimam sponsam mille & ducentos annos in Babylonica spiritualique captiuitate relinqueret? Sed hoc ideò ais, quia cùm ab ipsa Ecclesia exieris & apostataueris, eam vis conuiciis vulnerare. Contemnis sanctos eius patres, irrides vniuersalia concilia ritè congregata, totius Ecclesiæ tot retro seculis confirmatam consuetudinem pro nihilo ducis, truncas diuinas scripturas, quarum alias penitus negas, alias deprauas & contorques: & ad id superbiæ & amentiæ venisti, vt ipsam Dei Ecclesiam maculare contendas, asserens eam esse obscuram Deóque inimicam vsque adhuc, & sine fide, & veritate, cùm illi dicat in Canticis ca. 2. Christus: *Surge, propera amica mea, columba mea, formosa mea.* Ad hanc misit Christus sponsus eius Spiritum sanctum, qui eam omnem ve-
C ritatem doceret, & apud eã maneret in æternum, vt fœdus Dei cum illa semper duraret, quod hoc in loco ipse Deus per Esaiam promittit. Quid poteris respondere Luthere ad tam aperta loca sacrarum scripturarum, quæ contra te pugnant, imò te ipsum expugnant, & hæreses tuas penitus euertunt? Sed cùm iam subuersus sis, & tuo proprio iudicio condemnatus, quod diuus Paulus in epistola ad Titum c. 3. de omni hæretico tibi simili affirmat, post secũdam correptionem in sua hæresi permanente, non miror te non resipiscere. Sed miror, doleo, & ægrè fero esse tot homines, qui tuis diabolicis fraudibus obtemperent, & tuas pestilentissimas hæreses amplectantur. O cæci, stupidi, ac insensibiles Lutherani, qui tam crassas & palpabiles tenebras non sentitis! Nónne videtis vestrum Lutherum Deum facere mendacem? Dicit Deus nunquam Ecclesiam suam derelicturum in æternum, & ipse asserit eam fuisse mille & tot annos à Deo derelictam, sine fide, sine veritate. Potéstne aliquid dici absurdius? Quod fuit vnquam figmentum tam falsum, tam ineptum, tam abomoi, non solùm ratione, sed etiam rationis simulatione abhorrens, & penitus alienatum? O cęcitatem & crassitiem admirabilem, & insaniam deplorandam! Christe san- D
cte qui pro hominum genere sanguinem tuum preciosum in crucis ara immolatus fudisti, ne permittas tot homines perire: aperi eorum oculos aliquando, vt suos errores videant & plorent, & ad Ecclesiam tuam redeant, atque ad te ipsum conuertantur.

m *Paupercula tempestate conuulsa.*] Alloquitur nunc Deus Ecclesiam suam, priusquam crederet, tunc enim cùm esset gentilitas, sine virtutum diuitiis, pauper erat, & tempestate conuulsa, hoc est: instabilis, sine fundamento, inter varios idolorum errores fluctuans & versans, & ab omni diuina consolatione destituta. Septuaginta pro *tempestate conuulsa* vertetunt *instabilem.*

n *Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos.*) Ego te Ecclesia ædificabo tanquam vrbem regiam ex lapidibus preciosis, fundatam in sapphiris. Propugnacula tua erũt ex iaspide, & portæ tuę ex lapidibus sculptis, & fines tui ex lapidibus expetibilibus & excellentibus. Quasi dicat: Reddam te similem preciosissimo, excellentissimo, & pulcherrimo ædificio. Describit propheta magnificentiam, firmitudinem, & fœlicitatem Ecclesiæ. Lapides huius ciuitatis sunt viri fideles sapientia ornati, & virtutibus muniti. Fundamẽ- E
tum verò primarium est Christus, vt asserit diuus Paulus in epistola prima ad Corinth. ca. 3. Sed cùm Beatus Petrus sit Christi vicarius, eúmque ipse Christus Petrum appellauerit, cùm anteà Simon appellaretur, est sine dubio ipse Petrus Ecclesiæ fundamentum. Ideò enim nomen ab ipso Christo deriuatum accepit. Christus enim, vt diuus Paulus asserit, petra 1.Cor.10.
est. Æquum enim fuit, vt Christi nomen acciperet Ioan.21.
ille, cui Christus vices suas commisit, & cui dixit, vt Matt.16.
agnos suos ac oues suas pasceret, quem denique Apostolorum principem constituit. Hic est ille, cui Christus dixit: *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Vbi vides esse Ecclesiam super Petrum ædificatam. Ita hunc locum explanat diuus Hieronymus in commentariis in Matthæum. Et diuus Augustinus libro contra epistolam Donati, & inter sermones de tempore sermone xvj. & de sanctis sermone xxvj. Et diuus Ambrosius sermone xlvij. de fide Petri. Et diuus Gregorius libro sexto Epistola 37. ad Eulogium. Et diuus Ioannes Chrysostomus Homilia 55. in Matthæum. Et diuus Basilius aduersus Eunomium. Et omnes denique patres tam Latini, quàm Græci super Petrum esse Ecclesiam F
Christi ædificatam asseuerant et contestantur. Quanquam Lutherus id neget articulo vigesimoquinto suarum hæresum. Sed dicat ipse quid velit, nos habemus contra eum omnes patres & sanctos doctores, concilia, pontificum decreta, Ecclesiæ antiquissimam consuetudinem, & ipsas sacras scripturas eum confundentes, & suas pestilentes hæreses apertissimè damnantes. Illud est aduertendum nõ dixisse Deum: Ego sternam lapides tuos: sed, *Ego sternam per ordinem lapides tuos*: vt intelligas in Ecclesia omnia esse ordinata.

o *Vniuersos filios tuos doctos à Domino.*) Christus Deus noster apud Ioannem c. 6. *Scriptum est*, inquit, in Prophetis: *Erũt omnes docibiles Dei.* Vbi ea hoc loco Esaiæ, & aliis, ostendit se esse Deum, qui docet veritatem in Ecclesia sua. Vbi hũc locum de Ecclesia interpretatur. Quod paulò antè dicebam.

q *Recede procul à calumnia, quia non timebis.*) Id est, tam tuta eris à calumnia, vt eam non timeas. Vel sic: Si vis hostes non timere, recede ab iniquitate.

q *Ecce, accola veniet, qui non erat mecum.*] Id est, Ad te ô Ecclesia venient illi, qui mecum non erant, quoniam idola colebant. Id prędixit etiam Deus his verbis per Oseam c. 2. prophetam: *Et dicam non populo*

mea

A *mea, populus meus es tu: & ipse dicet: Deus meus es tu.* Ita
Rom. 9. illum locum diuus Paulus in epistola ad Rom. c. 9. in-
1. Pet. 2. terpretatur. Et diuus Petrus in 1. sua epistola ad hunc
locum alludit.

r *Ecce ego creaui fabrum.*) Per fabrum prunas incendentem, & instrumenta aduersus Ecclesiam conflantem, diabolus intelligitur, cum omnibus hæreticis. Instrumenta bellica, quibus Ecclesia oppugnatur, sunt hæreses. Alloquitur igitur Deus Ecclesiam suã in hunc modum: Vt ego creaui fabrum, qui aduersus te arma conflet, sic creabo protectores, qui te defendant, & arma diabolica confringant, & hæreticos confundant & euertant. Hi hæreticorum interfectores sunt doctores Catholici, pro fide Christi pugnantes quemadmodum nostris temporibus præter multos alios fuit sanctus ille sapiénsque Ioannes Roffensis decus Angliæ, nostræque memoriæ clarissimum lumen, qui non solùm aduersus hæreticos libros eruditissimos scripsit, sed pro fide Christi se immanissi- D
mi tyranni telis obiecit, atque erecto inuictóque animo mortem acerbissimam tulit.

s *In iudicio iudicabis.*] Hoc est, cunctos hæreticos tuo iudicio condemnabis. Habes hîc euidentem locum in quo Deus asserit Ecclesiam habere potestatem iudicandi hæreticos, eósque suo iudicio condemnandi. Cùm igitur vos ô Lutherani sitis ab Ecclesia iudicati & damnati, cur non resipiscitis, & misericordiam petitis? Si enim ab hæresibus destiteritis, ipsa Ecclesia pia mater vos recipiet, & cum Catholicis coniunget.

t *Hæc est hæreditas seruorum Domini, & iustitiam eorum apud me.*) Sensus est, Hæc Ecclesia Catholica erit domus & receptaculum fidelium, extra quam nulla est fides, nulla iustitia. Iustitia autem seruorum Domini est apud ipsum Dominum, qui eam videt, vt pro ea viris iustis gloriam tribuat immortalem.

ANNOTATIONES EX Hebræo in

B

CAPVT LIIII.

1 Lauda sterilis.) *In Hebraico est* רני *ronè, à verbo* רן *quod significat inter alia lætari. Vnde Septuaginta verterunt:* Lætare sterilis. *Et diuus Paulus hunc locum citat in epistola ad Galatas. ca. 4. Hanc rationem secuti quidam vertunt:* Exulta sterilis.

2 Et in miserationibus magnis congregabo te.] *Pro* congregabo te, *est in Hebræo verbum* קבץ *kabats, quod significat congregare & colligere. At Septuaginta verterunt:* Et in miserationibus magnis miserebor tui. *Cùm verbum hoc talem significationem non habeat. Sed quoniam eius miseretur Deus, quem congregat, ideò pro congregare, miserere posuerunt. Intellexerunt enim in idem ferè coincidere misereri & congregare. Hac ratione etiam illud Psalmi 30. vbi litera Hebræa habet:* Dominus autem congregauit me, *verterunt ipsi,* Dominus autem assumpsit me. *Ille qui est dispersus, & in diuersas mundi vicas diffusus & distractus, est à Deo demissus, iuxta id quod ille dicit in Psalmo:* Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus suis. *At cùm Deus eum congregat, & in vnum colligit, & adunat, eum assumit, eiúsque miseretur.* E

Argumentum capitis LV.

Exhortatur Propheta, & inuitat ad animæ salutem eos, qui eius desiderio tenentur. Hanc autem animæ salutem appellat aquas, per quas intelligitur Euangelium, & gratia, & omnis animæ refectio. Arguit eos, qui vera doctrina contempta in res inanes & inutiles studium & operam conferunt. Indicat Christum esse nostrum ducem & præceptorem. Hortatur peccatores ad quærendum Deum, & ad scelera omnia derelinquenda. Et tandem prædicit infidelium ad fidem conuersionem.

CAPVT LV. F

OMnes [a] sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, [b] properate, [c] emite
& comedite: venite, emite absque argento, & absque vlla commutatione [d] vinũ &
C Eccl. 51. d lac. [e] Quare appendiris argentum non in panibus, & laborem vestrum non in sa-
turitatem? [f] Audite audientes me, [g] & comedite bonum, & delectabitur in crassi-
tudine anima vestra. Inclinate aurem vestram, & venite ad me: [h] audite, & viuet anima ve-
stra, [i] & feriam [i] vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fideles. [k] Ecce te-
Act. 13. stem populis dedi eum, [l] ducem ac præceptorem gentibus. [m] Ecce gentem quam nescie-
bas, vocabis: & gentes quæ te non cognouerunt, ad te current propter Dominum Deum
tuum, & sanctum Israel: quia glorificabit te. [n] Quærite Dominum dum inueniri potest, in-
uocate eum dum propè est. [o] Derelinquat impius viam suam, & vir iniquus cogitationes
suas & reuertatur ad Dominum, & miserebitur eius, & ad Deum nostrum, [p] quoniam mul-
tus est ad ignoscendum.

EXPLANATIO.

a *Omnes sitientes venite ad aquas.*] Vaticinatus fuerat propheta capite superiore de gentium vocatione ad fidem. Et quoniam id futurum erat verbi Dei prædicatione, ideò nunc ad eam audiendam omnes desiderantes inuitat & exhortatur. Acsi dicat: Venite omnes sitientes ad Euangelium, ad diuina verba au-

A dienda, ad eas plenissimas & saluberrimas aquas gratiæ potandas, quarum haustu & potu conceptam visceribus sitim extinguatis, & ardorem sedetis. Mundi aquæ sunt turbidæ & amaræ, non solùm sitim non sedantes, sed etiam augentes: at aquæ diuinę sunt claræ atque dulces, quæ sumptæ explent, & sitim restinguunt. De hac aqua ait apud Ioannem c. 4. Christus: *qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Et alibi. *Si quis*, inquit, *sitit, veniat ad* Ioan. 7. *me, & bibat.* Tunc impleta fuit hæc Esaiæ prophetia. Sed aduerte. Non dicit, Venite omnes ad aquas: sed, Omnes scientes venite ad aquas. Vbi aspicis promitti gratiam sitientibus, & venientibus ad Christum. Non dicit: Aquæ ibunt ad vos: sed, vos venite ad aquas: Hoc est, Disponite vos ipsos ad gratiam, facite quod in vobis fuerit, quia ego vobis venientibus, & ad gratiam vos ipsos præparantibus, eam non negabo. Harum aquarum meminit propheta Ioel ca. 3. ita dicens: *Per omnes riuos Iuda ibunt aquæ, & fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem spinarum.* Riui Iuda sunt mentes fidelium aquis gratiæ rigatæ, torrens autem spinarum B est caro, in quam se etiam extendit gratiæ operatio, eam spiritui subiiciens. Has aquas vidit in spiritu regius vates dicens in Psalm. 24. *Super aquas refectionis educauit me, animam meam conuertit.* Et Ecclesiastic. c. 15. *Et aqua*, inquit, *Sapientiæ salutaris potabit illum.* Nos verò qui hactenus sedimus super flumina Babylonis, surgamus, & properemus ad aquas Hierusolymæ, ad aquas vitæ. Psal. 41. Sitiamus cum Propheta ad Deum fontem viuum, & mortiferas mundi aquas relinquamus.

b *Properate.*] Sunt multi qui proponunt interdum mundum contemnere, & Christo se totos tradere. Simile. Sed differunt hoc propositum, & senectutem expectant, & ita priusquam impleant id, quod decreuerant, pereunt morte præuenti, & in obscuras æternásque tenebras miseri relegantur. Hi sunt veluti naues pictæ velis expassis, quæ soluunt, & iam ex littore egrediuntur, sed cùm sint pictæ, non mouentur. Hos exhortatur iis verbis diuina scriptura in Ecclesiastico: cap. 5. *Non tardes conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem, subitò enim veniet ira illius, & in tempore vindictæ disperdet te.* Et Apostolus, *Festinemus*, Hebr. 4. inquit, *ingredi in illam requiem.* Non igitur senectutem Exod. 14. expectemus, non vesperum, sed statim manè Deum toto animo quæramus. Manna manè colligebatur, non vesperi, sic nos statim panem illum cœlestem C Christum Deum nostrum quæramus, nec in aliud tempus bonas cogitationes differamus, & vsque ad noctem, quando operari non possimus, dilatemus. Sed animaduerte. Non dicit: Properate vos diuites, qui argenti copia abundatis, sed: *Qui non habetis argentum properate.* Vult Deus iis verbis significare, eos non bene currere, qui sunt argenti pondere onerati. In Genesi, ca. 13. vbi nostra versio habet: *Erat autem Abraham diues valde in possessione auri & argenti*, habet litera Hebraica: *Erat autem grauis valde siue vehementer.* Et ita habet versio Græca diui Hieronymi, *βαρὺς σφόδρα*, hoc est grauis vehementer. Abraham enim Ægypti opum pondere grauabatur. Nam etsi diuitiæ videantur, tamen quia Ægyptiæ sunt, viro sancto graues sunt. Eam ob causam dicebant Apostoli: *Ecce* Matt. 19. *nos reliquimus omnia.* Currere enim & properare volentes pondus omne relinquunt.

c *Emite & comedite.*] Duæ hic dubitationes occurrunt: quarum hæc est prima: Si Deus inuitat pauperes ad has aquas potandas: si modò dixit: *Qui non habetis argentum properate*, quomodo ait modò, *emite?* Ita enim ait: *Qui non habetis argentum properate, emite, & comedite.* Et paulò post: *Emite absque argento, &* D *absque vlla commutatione.* Si hæ aquæ gratis dantur, quare dicuntur emi, & non potius donari? Altera dubitatio est hæc: Si sunt aquæ, quomodo manducantur, & non potius bibuntur? Non enim dicit: *Emite, & bibite*, sed *emite, & comedite.* Quis vnquam aquas comedit? Soluamus primam quæstionem, & posteà respondebimus ad secundam. Ad emendas mundi possessiones opus est auro & argento, ad emendum verò regnum cœlorum nullis talibus diuitiis opus est. Matthæus cap. 5. *Beati enim pauperes spiritu*, ait Christus, Luc cap. 10. & Act. ca. 3. *quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Imò discipulis suis, vt cœlum compararent, dicebat, ne vellent sacculum portare nec peram. Et hæc admirabilis Apostolorum paupertas vicit mundum. Petenti claudo eleemosynam respondit diuus Petrus: *Argentum & aurum non est mihi, quod autem habeo, tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.* Et sanus factus est statim: & stupuerunt Iudæi, ex quibus multi crediderunt, vt in Actis Apostolorum sacra historia testatur. Emerunt quidem Christi discipuli has aquas nullo auro & argento, sed precio propriæ voluntatis. Simoni autem eas auro emere E volenti respondit Petrus, vt Lucas in Actis capite octauo commemorat: *Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri.* Nos igitur sumus precium, quo hæ salutares aquæ emuntur. Disponamus nos ipsos ad eas, tribuamus nos ipsos Deo, & Deus eas nobis donabit. Sed quoniam diuites, auro, argento, & mundi opibus affluentes, solent esse potius diuitiarum, quàm sui, & potius ipsi possidentur à diuitiis, quàm ab ipsis diuitiæ, ideò consultum est ad perfectionem aspirantibus, diuitias relinquere, vt ita magis sui sint, & liberi remaneant. Cùm autem sui atque liberi extiterint, opus est seipsos dare pro Christo. Non enim eum possidebimus, nisi nos ipsos pro eo dederimus: non autem nos ipsos dare poterimus, nisi nostri simus: nostri autem non erimus, si nos diuitiæ possideant, quoniam plerunque quandiu illis abundamus, magis sui quàm nostri sumus. Igitur non sumus prorsus liberi, nisi impedimenta omnia pro nostra liberatione relinquamus. Relictis autem rebus nostris, pro earum precio nos ipsos accipimus, qui talibus implicati no- F stri omnino nō eramus, vt rursus nos ipsos pro Christo demus, non quòd tanti valeamus, sed quòd plus date non possimus. Et hoc est precium, quod Deus præcipuè exigit à nobis. Est enim Christus thesaurus absconditus, pro quo homo debet vendere vniuersa, quæ habet, de quo loquitur Christus apud Matthæum, capite 13. Vendere autem omnia est pro Christo omnia relinquere, vt nos ipsos illi tradamus. Non enim sat est omnia relinquere, sed opus est nos ipsos illi tradere, eum ipsum sequendo. Ideò dicebat Petrus: Matth. cap. 19. *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.* Acsi diceret: Omnia dimisimus, vt nostri maneremus, vt cùm nostri essemus, tibi nos ipsos traderemus, teipsum sequentes, tuísque consiliis obtemperantes. Bonum est eleemosynas tribuere, & diuitias pauperibus largiri: sed nisi nos ipsos Deo tradiderimus, non sumus perfectionem assecuti: nos enim sumus precium, quod Deus exigit à nobis, quo sumus has salutares aquas, de quibus hic agit Esaias, consecuturi. Et ita manet, ni fallor, absoluta quæstio prima: nunc breuiter veniamus ad secundam. Hæ aquæ non solùm sedant sitim, sed etiam famem, intelligitur enim per eas gratia, quæ est animæ pabulum, & panis ille saluberrimus, quem petimus dicentes: *Panem nostrum quotidianum*

da

A *da nobis hodie.* Et quoniam in spirituali animæ refectione comedere & bibere non differunt, quoniam gratia & panis appellatur, & aqua, ideò hoc in loco ait Deus, vt hanc aquam comedamus, cùm dicat apud Ioannem ca. 7. vt eam bibamus. *Si quis sitit*, inquiens, *veniat ad me, & bibat.* Dicens autem vt aquam comedamus, vult ostendere, non de terrenis aquis loqui, sed cœlestibus. Nihil autem aliud est has aquas comedere & bibere, quàm spiritum Dei eiúsque gratiam accipere, & donis eius gaudere, ad quas aquas vocat Deus omnes qui sitiunt, & cœlestis beatitudinis desiderio tenentur.

d *Vinum & lac.*) Gratia Christi non solùm comparatur hoc in loco aquæ abluenti, sitim extinguenti, & refrigeranti, sed etiam vino ob nutritionem, & fortitudinem, & lacti ob suauitatem, & candorem.

e *Quare appenditis argentum non in panibus*) Id est, quare consumitis pecunias in rebus inutilibus, & non in panibus, hoc est, in rebus necessariis? Sequitur: *Et laborem vestrum non in saturitate?* Id est, Quare consumitis laborem in rebus inanibus, quæ vobis nullam possunt afferre saturitatem? Inuehitur propheta in eos,
B qui contempta vera doctrina, quæ satiare animam potest, dant operam artibus inanibus & superuacaneis, quæ nullum afferunt commodum, nullam sanitatem. Denique eos arguit, qui relictis contemptísque rebus diuinis dant operam humanis.

f *Audite audientes me.*] Id est, Qui verba mea auribus corporis auditis, audite etiam auribus mentis.

g *Et comedite bonum.*) Id quod paulò ante vocauit aquas, vocat modò bonum. Sequitur: *Et delectabitur in crassitudine anima vestra.* Aduerte: Non dicit, *Delectabitur in crassitudine corpus vestrum*, sed *anima vestra.* De pabulo enim loquitur non corporis, sed animæ. Hæc enim verbo Dei & diuina gratia reficitur & sustentatur. Vt enim anima est vita corporis, sic gratia est animæ vita.

h *Audite, & viuet anima vestra.*) Vitam animæ nostræ quærit, quæ in Christi verbis habetur. Ait enim: *Audite, & viuet anima vestra.* Ipse Christus apud Ioannem ca. 6. *Verba*, inquit, *quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt.* Et diuus Petrus, *Domine*, inquit, *ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes.* Ideò dicebat Christus: *Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum.* Viuit igitur eius anima, qui verbum Dei audit non solùm auribus, sed mente, & ita audit, vt obseruet.

i *Et feriam vobiscum pactum sempiternum.*] Id dixerat
C capite superiori his verbis: *Misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meæ non mouebitur.* Alloquitur Deus Ecclesiam suam. Et explicans hoc pactum sempiternum, ait: *Misericordias Dauid fideles*, hoc est, immobiles & infallibiles. Ac si diceret: Nunquam recedent à vobis misericordiæ certissimæ Iesu Christi, qui nomine Dauidis significatur. Significari autem Christum per Dauidem indicat locus Ezechielis, c. 34. apud quem Deus pater, *Suscitabo*, inquit, *super eas pastorem vnum, qui pascat eas, seruum meum Dauid. Ipse pascet eas, & ipse erit eis in pastorem.* Qui locus de illo pastore intelligitur, qui apud Ioannem, *Ego*, inquit, *sum pastor bonus.* Nam de Dauid nequaquam potest intelligi, qui multis retro annis è vita migrauerat.
195 Vel sic: Quemadmodum promisi Dauidi, vt semen suum maneret, & ex eo nasceretur Christus, dicens illi: *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam*, qui quidem Christus esset in Ecclesia in æternum regnaturus, ita illud ò Ecclesia complebo.

k *Ecce testem populis dedi eum.*] Verba sunt Dei patris, qui ita mundum dilexit, vt filium suum vnigenitum daret illi in testificationem suæ erga homines charitatis. Quod poterat esse maius amoris signum, quàm dare nobis filium suum vnigenitum? Ita ait D
ipse Dei filius apud Ioannem c. 3. *Sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Et Paulus Apostolus, *Qui etiam*, inquit, *proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum*, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit? Fuit Christi præsentia quædam Epistola, quoddam Chirographum, quo Deus suum erga homines amorem testificatur. Rom. 8.

l *Ducem ac præceptorem Gentibus.*] Si Christus est noster dux, cur eius vexillum non sequimur? cur sub eius cruce non militamus? Si noster præceptor est, cur eius doctrinam relinquimus? Hic est dux ille, de quo loquitur propheta Michæas, c. 5. cuius verba diuus Matthæus c. 2. à Principibus sacerdotum & Scribis probata in hunc modum scribit: *Et tu Bethleem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda. Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel.* Et hic est præceptor ille, quem nobis Deus pater præcepit vt audiremus. Audita est enim in Christi transfiguratione vox patris cœlestis dicentis: *Hic est filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, ipsum audite*: vt scribit diuus Matthæus, ca. 17. & beatus Petrus qui eam audiuit, in epistola sua 2. ca. 1. apertè contestatur. Eum appellat Ioel ca. 2. doctorem iustitiæ, & Baruch cap. E
3. eum adinuenisse omnem viam disciplinæ affirmat.

m *Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis.*) Hoc est, idolorum cultores, quorum actiones non approbabas, vocabis ad fidem, qui venient, & seruient tibi. Id voluit Deus in Psal. 17. significare dicens: *Populus quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi.*

n *Quærite Dominum, dum inueniri potest.*) Hoc est, dum estis in corpore, dum habetis tempus pœnitentiæ. Quærite eum non loco, quia vbique est, sed mente toto corde, si eum vultis inuenire. In libro sapientiæ c. 1. ita ait scriptura: *In simplicitate cordis quærite Dominum, quia inuenitur ab his, qui non tentant illum, apparet autem eis, qui fidem habent in illum.* Et libro secundo Paralipomenon, ca. 15. *Si quæsieritis*, inquit, *eum inuenietis: si autem dereliqueritis eum, derelinquet vos.* Et in Psalm. 68. *Quærite Dominum, & viuet anima vestra.* Est autem Deus toto animo quærendus, quemadmodum ipse ait apud Ieremiam: ca. 29. *Cùm quæsieritis me in toto corde vestro, inueniar à vobis.* Hinc colligitur ideò F
nos Deum non inuenire, quia quamuis eum quæramus, non tamen toto animo quærimus. Ideò dicebat Christus apud Ioannem: cap. 7. *Quæretis me, & non inuenietis.*

o *Derelinquat impius viam suam.*) Dixerat: *Quærite Dominum dum inueniri potest*, nunc docet quomodo quærendus est Deus. Fieri enim non potest, vt quis viam Dei percurrat, nisi viam suam ducentem ad perniciem derelinquat. Duplex est via, altera iustorum, altera verò impiorum. Via iustorum est Christus, via verò impiorum mundus. Hanc iubet Deus vt tanquam ducentem ad æternam damnationem derelinquamus, & vanas atque pestilentes cogitationes declinemus. Ait enim: *Derelinquat impius viam suã, & vir iniquus cogitationes suas, & reuertatur ad Dominum, & miserebitur eius.* Quasi dicat. Relinquite mundum, & conuertimini ad me, & ego miserebor vestri. O cæcitatem nostram deplorandam, qui Deum pium & misericordem relinquimus, & mundum impium & crudelem sectamur, amplectimur malum, & relinquimus summum bonum. Mũdus est Iahel, quæ Sisaram hospicio accepit, eúmque blanditiis deliniuit, & lacte refecit, sed dormientem immaniter occidit. Quid speras à mundo, qui non dicam Sisaram, Iudic 4.

A sed Dominum suum Christùm Deum nostrum tam crudeliter tractauit? Sed dices: Si mundum reliquero, fortasse amittam substantiam: imò eam consequeris. Habebis Deum, qui est summum bonum, infinita atque sempiterna substantia. Pro humanis diuitiis cœlestes consequeris. Ioseph vt peccatum declinaret, reliquit pallium in manu dominæ eum ad crimen nefarium inuitantis, & fugit, & egressus est foras. Tu etiam mundum fuge, egredere foras, melius est enim pallium amittere quàm Deum. Habebas annulum preciosissima gemma adornatum, amisisti gemmam, nónne dabis pro ea facilè annulum? Quis dubitat? Annulus est vita, D gemma verò preciosissima Christus. Amisisti Christum, da pro eo non solùm substantiam, sed vitam, da annulum vilem, pro excellentissima gemma. Et si annulum amittas, tamen diues manebis, si gemmam retinueris. Derelinque igitur mundum, & ad Dominum conuertere, & misericordiam consequeris.

Gen. 39. *Ibidem.*

p *Quoniam multus est ad ignoscendum.*) Ita Ioel propheta, *Conuertimini*, inquit, *ad Deum vestrum, quia benignus, & misericors est, patiens, & multæ misericordiæ.*

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT LV.

s Et feriam vobiscum pactum sempiternum.) *Pro pacto est in Hebraico* ברית *berith, pro quo Septuaginta habent* Testamentum. *Ita cum verterunt:* Constituam vo-
B bis testamentum æternum. *Quod quidem existimo esse de nouo testamento intelligendum. Et illa verba, quæ sunt apud Ieremiam ca. 31.* Ecce dies venient, dicit Dominus, & feriam domui Israel & domui Iuda fœdus nouum, non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris: *Vertit in hunc modum diuus Paulus in Epistola ad Hebræos: ca. 8.* Ecce dies veniet, dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domum Iuda, Testamentum nouum, non secundum testamentum quod feci patribus eorum. *Vbi vides per fœdus & pactum intelligi testamentum. Explicans autem propheta quod sit hoc testamentum, indicat esse legem Dei in cordibus & visceribus scriptam, quam diuus Paulus in eadem epistola dicit esse Christi Euangelium. Hoc nouum Testamentum appellat hoc in loco Esaias sempiternum, quoniam lex vetus fuit antiquata & abrogata, nouum autem Testamentum est semper duraturum. Nam in legis veteris confirmatione fuit sanguis pecudum mortuorum fusus: at Christus Deus viuus nouam legem confirmaturus, eandem ostendit, in quo fuit proprius eius sanguis, pro hominum salute fundendus. Ideò in verbis consecrationis Te-* E *stamentum Christi nouum & æternum appellatur. Est igitur hoc pactum sempiternum Euangelium Christi suo sanguine confirmatum, quod appellatur hoc in loco* ברית *quod nomen significat fœdus, pactum, legem, & Testamentum.*

Non enim [a] cogitationes meæ, cogitationes vestræ, nec viæ vestræ viæ meæ, dicit Dominus. Quia sicut exaltãtur cœli à terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ à viis vestris, & cogitationes meæ à cogitationibus vestris. [b] Et quomodo descendit imber & nix de cœlo, & illuc vltra non reuertitur, sed inebriat terram, & infundit eam, & germinare eam facit, & dat semen serenti, & panem comedenti: sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum, sed faciet quæcunque volui, & prosperabitur in his ad quæ misi illud. [c] Quia in lætitia egrediemini, & in pace deducemini: montes & colles cantabunt coram vobis laudem, & omnia ligna regionis plaudent manu. [d] Pro saliuncula ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus. [e] Et erit Dominus nominatus in signum æternum, F quod non auferetur.

C

a *Non enim cogitationes meæ.*) Derelinquite vestras cogitationes & vias, quia à meis longissimè distant. Vel sic: Exhortatus fuit impios, vt prauas consuetudines & cogitationes derelinquerent, & ad eum conuerterentur, quoniam ipse eos piè reciperet. Et ne mirarentur quomodo Deus statim eos reciperet, qui ab eo recesserant, cúmque grauiter offenderant, cùm inter homines longè aliter fiat, non esse mirandum inquit, cùm cogitationes suæ longè differant ab hominum cogitationibus.

b *Et quomodo descendit imber.*) Sensus est: Nulla vos teneat dubitatio, audientes esse gentes meo verbo conuertendas. Nam verbum meum est veluti imber & nix. Quemadmodum enim pluuia descendit de aëre, & nõ reuertitur inanis, sed irrigat terram, & germinare facit, sic prædicatio Euangelica non erit inanis, sed terrã, hoc est, homines rigabit, vt vberrimos virtutum fructus producant. Comparatur prædicatio Euangelica plouiæ de nubibus egredienti. Nubes hæ sunt Apostoli, & apostolici concionatores, quos alio in loco Esaias nubibus volantibus comparauit. In Deuteronomio cap. 32. ait Moyses, imò per ipsum Moysem Deus noster: *Audiat terra verba oris mei. Crescat in pluuiam doctrina mea, fluat vt ros eloquium meum.* Et Ecclesiasticus, cap. 39. *Et ipse*, inquit, *tanquam imbres mittet eloquia sapientiæ suæ.*

Infr. 60.

c *Quia in lætitia egrediemini, & in pace deducemini: montes & colles cantabunt coram.*) Nempe de peccato, de morte, de tenebris, & de mundo: & in spirituali pace ad Christum deducemini. Et tam admirabili gaudio perfundemini, vt montes & colles vobis congratulati, & coram vobis cantare videantur.

d *Pro saliuncula ascendet abies, & pro vrtica crescet myrtus.*) Infructuosæ plantæ vertentur in frugiferas, & peccatores fient iusti: pro iniquitate erit iustitia, pro temeritate fortitudo, pro stultitia prudentia, pro libidine temperantia, pro idolorum cultu vera Dei religio. Matthæus ex publicano fiet Apostolus & Euangelista. Magdalena ex peccatrice fiet sanctissima, & amorem mundi in Christi amorem conuertet. Paulus ex Christianorum hoste & persecutore fiet admirabile vas electionis. Et alij denique innumerabiles, vitiis relictis, ad Christum conuertentur. Saliuncula arbor est inutilis & sterilis. Vrtica herba est pungens satis

A satis nota. Abies est arbor longissima, & vt Plinius ait, ad pondus in ædificiis sustinendum aptissima. Myrtus planta est medicinalis, salutares baccas producens, semper virens, odore excellenti fragrans, lætificis pampinis suo tempore pubescens.

e *Et eris Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur.*] Hoc est, Ob eam causam Deus magnis laudibus efferetur. Nominabunt eum homines appellantes eum Deum misericordem, quòd ex impiis effecerit iustos, eúmque hoc nomine ac perpetuo monumento appellabunt. D

ANNOTATIO.

1 Pro salioncula ascendet abies.) *In Hebraico est* תחת הנעצוץ יעלה ברוש *tachath hannaatsuts iaaleh berox. Nomen hoc* נעצוץ*. pro quo diuus Hieronymus vertit saliunculam, quam dicit esse plantam vilem, amaram, odorisque pessimi, significat etiam spinam quandam nascentem in deserto, vt ait R. D. Paguinus vertit* spinam albam. *Nomen* ברוש*, pro quo diuus Hieronymus vertit abietem, significat etiam cupressum. Ionathas in translatione Chaldaica non verba, sed sensum interpretans ita vertit* : Pro iniquitate erigetur iustitia. *Eum secutus R. Salomon dicit* : Potestas auferetur ab impiis, & dabitur iustis. *Verus autem sensus est hic : Ex infidelibus & iniustis multi ad Christum conuertentur, quos Deus fideles ac iustos efficiet. Nonnulli ex Iudæis verba capiunt vt iacent. Obcæcati enim obstinatione & perfidia tropos prophetarum, diuinæque scripturæ intellectum nequaquam percipiunt. Quorsum in aduentu Messiæ quædam arbores erant in alias mutandæ? Non igitur hoc in loco Esaias de arboribus loquitur, sed de hominibus cum illis comparatis.*

Argumentum capitis LVI.

B Prædicit Christum citò venturum, & interdum exhortatur Iudæos ad iudicium & iustitiam, & legis obseruationem, quæ erat vsque ad Christum duratura. Indicat apud Deum non esse personarum acceptionem, cùm omnes tam gentes quàm Iudæos recipiat, eósque in fide & charitate è vita migrantes ad cœlestem patriam perducat. Inuehitur in pastores iniquos, qui falsi honoris specie decepti, in ignominia & scelere volutantur. E

CAPVT LVI.

HÆc [a] dicit Dominus Deus: Custodite iudicium, & facite iustitiam: quia iuxta est salus mea, vt veniat, & iustitia mea vt reueletur. Beatus vir qui facit hoc, & filius hominis qui apprehendet istud: [b] custodiens sabbatum, ne polluat illud, custodiēs manus suas, ne faciat omne malum. Et non dicat filius aduenæ qui adhæret Domino, dicens: Separatione diuidet me Dominus à populo suo. [c] Et non dicat eunuchus: [d] Ecce ego lignum aridum. Quia dicit Dominus eunuchis: Qui custodierint sabbata mea, & elegerint quæ ego volui, & tenuerint fœdus meum: [a] dabo eis in domo mea, & in muris meis locum, [e] & nomen melius à filiis & filiabus: [f] nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit. Et in filios aduenæ qui adhærent Domino, vt colant eum, & diligant nomen eius, vt sint ei in seruos: omnem custodientem sabbatum ne polluat illud, & tenentē fœdus meum, [g] adducam eos in montem sanctum meum, & lætificabo eos in domo orationis meæ: [h] holocausta eorum & victimæ eorum placebunt mihi super altari meo, [i] quia domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis, ait Dominus Deus, [k] qui congregat dispersos Israel. [l] Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.

C F

EXPLANATIO.

a *Hæc dicit Dominus: Custodite iudicium.*) Dixerat Propheta in fine capitis præcedentis fore, vt in Christi aduentu pro saliuncula ascenderet abies, & pro vrtica cresceret myrtus, hoc est esse infideles & impios conuertendos ad finem, & pietatem, ac veram religionem culturos. Et multa in toto capite prædixit de aduentu Christi. Nunc alloquitur homines sui temporis, vt sperent Christum venturum, & interea custodiant iudicium, & faciant iustitiam. Tunc iudicium custodimus, cùm nos peccatores iudicamus, & iustitiam, quando in virtutis actiones incumbimus. Vel custodire iudicium est rem deliberare, facere autem iustitiam est honestum atque rectum eligere & exercere. Non enim sat est deliberare, nam sæpe pugnare videntur inter sese virtus & vitium, & cùm vitium apparentem vtilitatem & voluptatem præ se ferat, vult hominem ad se rapere: contrà verò virtus sua pulchritudine vult hominem trahere ad veram honestatem, & ad verum decus reuocare, atque ... afficitur, vt distrahatur in deliberando ... quæ nunc in partem curá cogitandi. Et tunc ... necessarium est vt ratio eligat, voluntas rationi assentiatur, homo honestatē amplectatur, & in virtutis actiones studium conferat, & operetur. Itaque non sat est deliberare & iudicare quid sit melius & honestius, sed necessarium est illud melius & honestius eligere, & exercere. Id intelligens Dauid dicebat 10 Psal. 71. *Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis.* Non solùm à Deo iudicium ad deliberandum petit, sed iustitiam ad iusta exercendum.

b *Custodiens sabbatum.*) Exhortatur ad legis obseruantiam, quandiu esset duratura. Per sabbati obseruationem intellige non solùm illius diei quietem, sed etiam diuinum cultum & religionem. Hæc autem sabbati sanctificatio moralis est, quantùm attinet ad cessationem laborum, & cultum diuinum, sed erat cerimonialis quantùm ad tēporis determinationem. Iudæis fuit cōstitutus dies septimus ob opus creationis, quoniam in eo Deus requieuit: nullus enim dies dignior præcesserat. Nos autem obseruamus diem octauum ob resurrectionis mysterium. Creauit Deus mundum in principio, & septima die requieuit ab Genes. 2 a.

Marginal references: Sup. 12 a. ; Matt. 21 b. ; [illegible] ; Ioan. 11 t.

g

A vniuerso opere, quod patrauerat: compleuit enim die septimo opus, quod fecerat, & præcepit, vt hic dies septimus sanctificaretur. Sed corrupto mundo, fecit Deus alterum mundum, mortuus est pro peccatoribus, genuit nos suos sanguine, & octaua die requieuit, & resurrexit, & compleuit opus suum, & adeò hic dies meritò obseruatur. Vt enim obseruabatur in lege veteri dies, in quo Deus compleuit creationem, sic in noua lege obseruatur dies in quo ipse Deus compleuit redemptionem. Mutauit igitur Ecclesia Spiritu sancto gobernata præceptum de sabbati obseruatione, quatenus erat ceremoniale: sed quatenus est morale, integrum reliquit.

c *Et non dicat filius aduena.*) Consolatur his verbis Propheta eos, qui ex Gentibus ad Iudæos veniebant, qui proselyti dicuntur, ne timore debilitati diffiderent, quòd non essent ex semine Abrahami, se esse salutem consecuturos. Nam quicunque fide & charitate munitus perseuerauerit vsque ad finem, saluus erit. Vt enim verbis vtar diui Pauli in epistola ad Romanos c. 10. *Non est distinctio Iudæi & Græci, nam idem Dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant illum.* Eodem modo consolatur eunuchos existimantes, se esse

B maledicto legis obnoxios dicentis in Deuteronomio c. 7. *Non erit apud te sterilis vtriusque sexus.* Ostēdit Propheta tam posse beatitudinem consequi eunuchos quàm viros. Imò eunuchus reginæ Candacis, cuius meminit Lucas in Actis c. 8. vir eo in loco appellatur. Qui cùm in via otiosus non esset, & legens Esaiam eum non intelligeret, inuenit Philippum, qui ei aperuit locum, & ostendit Christum, qui in litera clausus occultabatur.

d *Ecce lignum aridum.*) Id est, impotens ad generandum.

e *Et nomen melius à filijs & filiabus.*) Hoc est, Dabo eis melius nomen quàm id, quo gloriantur Iudæi, qui legem meam non custodientes, & Abrahami opera non sectantes, filij Abrahami vocantur. Hoc ideò ait Deus, quia quicunque Christum receperunt, *dedit eis potestatem*, vt ait diuus Ioannes cap. 1. *filios Dei fieri.* Et in prima Epistola sua ait idem Ioannes c. tertio: *videte qualem charitatem dedit nobis pater, vt filij Dei nominemur & simus.* Hoc est nomen de quo Deus hîc loquitur. Et vide quemadmodum diuinus Propheta à lege se transferat ad Euangelium, & à proselytis ad eos, quos spiritu videbat esse Christum recepturos, & ob id filios Dei vocandos. Quis enim non videt

C esse multò illustrius & præstantius filios Dei quàm filios Abrahami appellari,

f *Nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.*] Hoc est, appellabo eos Christianos. Quod nomen nullo vnquam hominum interitu obruetur, nulla posteritatis obliuione obscurabitur. Vel capitur hîc nomen pro gloria, & ornamento virtutis, in laude & hominum celebritate constituto, de quo in Prouerbiis c. 22. Salomon, *Melius*, inquit, *est nomen bonum quàm diuitiæ multæ.* De illustrium & iustorum nomine ait Ecclesiasticus c. 41. *Bonum nomen permanebit in æuum.* De impiorum contrà, *nomen*, inquit, *impiorum delebitur.* Et in Prouerbiis c. 10. ait Salomon: *Nomen impiorum putrescet.* Promittit hîc Deus suis daturum illis præclaram famam, de qua nulla quidem ætas conticescat, cui nulla hominum obliuio sit finem allatura. Est enim in gloriæ promissione magna vis ad homines amore pietatis inflammandos. Velim tamen existimes, me non de illa gloria loqui, quæ est falsa & inanis, & in populi temeritate constituta, sed de ea, quæ in virtute consistit, estque ipsius virtutis ornamentum & decus, qua viri pietate præstantes, etiam mouentur ad gratias Deo agendas, eiúsque laudes cœlesti quadam harmonia decantandas. Ex

quo colligitur eos in errore versari qui gloriam damnant, inanis, atque furiosæ, & falsæ gloriæ vitia ad veram gloriam transferentes. Vt enim si quis tenens manu ligneam sphæram, eius fragilitatem colligens, & in veram ac cœlestem sphæram conferens, vellet ostendere cœlos esse ligneos, caducos, paruos, palpabiles, nullos æquabiles motus constanter seruantes, grauiter erraret, sic qui inanis gloriæ imperitæ multitudinis errorem captantis, laudémque populi vanè appetentis, flagitia coniungens, & gloriæ tribuens, vellet gloriam maculare, asserens eam esse leuem, inanem, turbulentam, ambiciosam, & vitiorum laudatricem in errore grauissimo versaretur. Inanis enim & falsa gloria tantùm abest à gloria, quàm sphæra quædam lignea ab sphæra cœlesti, & sidera picta ab illis admirabilibus stellis, quæ excellenti pulchritudine ornatæ, immutabili constantia celeritatéque mirabili circulos suos orbésque conficiunt, quarum decorem & claritatem admiramur. Qua de re grauiter & eleganter disseruit in suis dialogis de gloria Osorius ille Lusitanus, alter Xenophon inter Græcos, cuius voce Musas quasi locutas ferunt, alter Cicero inter Latinos, qui non solùm eloquentes suæ ætatis, sed antiquitatis etiam memoriam eloquentia superauit. E

g *Adducam eos in montem sanctum meum.*] Id est, in Sionem. *Et lætificabo eos in domo orationis meæ*, Id est, in templo Hierosolymæ. Poteris per montem Christum intelligere, quem Esaias secundo capite, & Michæas quarto montem appellant. At ego existimo per montem intelligi Ecclesiam, quam statim domum orationis appellat. Vocatur autem Ecclesia mons ob fidei, doctrinæ, altissimorúmque mysteriorum celsitudinem.

h *Holocausta eorum, & victimæ eorum placebunt mihi.*) Iudæi pecora Deo immolabant, Christiani verò seipsos, vt spirituales hostias offerunt, de quibus existimo esse in primis hunc locum intelligendum.

l *Quia domus mea.*) Hunc locum citauit Christus, vt Euangelistæ testantur. Cùm enim intrasset templum, & eiiceret ementes & vendentes in eo, & mensas nūmulariorum cathedrásque vendentium euerteret, dicit eis: *Scriptum est: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum.* qui locus Mat. 21. Mar. 11. Luc. 19.
etsi de illo templo intelligitur, tamen ad Ecclesiā Catholicā refertur, cuius templum illud imaginē gerebat. Et aduerte. Non dixit: *Domus mea* domus hircorū & vitulorum est, sed *domus orationis.* Nec dixit solùm Iudæis, sed cunctis populis, non in vno Hierosolymæ loco, sed in toto terrarum orbe collocatis. In Ecclesia Catholica sunt veræ preces, nam extra eam sunt hæreses, & blasphemiæ, non autem veræ precationes. F
Vide quid dicat Deus: *Domus mea domus orationis vocabitur.* Oratio hæreticorum non est oratio dicenda. *Simile.* Comparat Dionysius orationē catenæ aureæ de cœlo vsque ad terram demissæ, quam si quis apprehendat, vt ascendat per illam, is videtur catenam ad se trahere, sed ipsa potius eum ad cœlum vehit. Cùm autem hæretici ad cœlum nullo modo vehantur, sed ad imas ac cæcas tenebras præcipitentur, clarissimè colligitur eos esse non solùm fide & gratia, sed etiam vera ratione destitutos. Et perpende quanta modestia & obseruantia in templo requiratur, ex quo Deus ementes & vendentes eiecit eos latrones appellans. De Simeone scribit ita diuus Lucas cap. 2. *Responsum acceperat ab Spiritu sancto non visurum se mortem, nisi priùs videret Christum Domini. Et venit in spiritu in templum.* Si in spiritu iremus ad templum, essemus veluti Simeon diuina consolatione refecti. Cùm igitur templum fuerimus ingressi, omnes mundi

curas

A curas & cogitationes ante ostium relinquamus, ne nos Deus à templo reiiciet. Considera obsecro. Si illa puritas requirebatur in templo, vbi hirci & arietes immolabantur, quid tibi videtur debere esse in templo, vbi ipse Christus verus Deus est hostia & sacrificium, & in sacramento eucharistiæ realiter continetur? Si Deus hodie omnes ementes & vendentes, & mundi negotiatores ex templo eiiceret, heu quàm pauci in templo remanerent!

k *Qui congregat dispersos Israel.*) Officium Dei est congregare, vt aliàs annotauimus.

l *Adhuc congregabo ad eum.*) Hoc est, Non solùm congregabo Israelem, sed etiam ad eum, id est, præter eum, congregabo gentes, quæ sunt cum eo coniungendæ. Quasi dicat: Erit Ecclesia mea non solùm ex Iudæis, sed etiam ex Gentibus congregata.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LVI.

I Dabo eis in domo mea & in muris meis locum.) *Potest etiam verti*: Dabo eis in domo mea & in arcibus Mat.23. meis consilium siue virtutem. *Ecclesiam Catholicam appellat domum & arcem suam, aduersus quam portæ inferi nullis vnquam hæresum machinis poterunt præualere. Pro loco est in Hebraico* יד *iadh, quod nomen locum significat, & consilium, & virtutem, seu potentiam. Soli illi, qui in Ecclesia continentur, habent consilium, & virtutem, & ex consequenti omnes hæretici sunt his rebus destituti.* Non est enim consilium contra Dominum, *vt ait in Prouerbiis Salomon.* Nec est virtus iis, qui se libenter & ignauè hostibus tradunt. *Significat etiam hoc nomen propriè manum: ideò potest hic locus ita verti.* Ego habitantibus in domo mea & in turribus meis porrigam manum. *Hac ratione adductus vertit interpres Latinus 2. Regum cap. 18.* Et appellatur manus Absalom vsque ad hanc diem. *Quod potest rectissimè verti*: Et appellatur locus Absalom vsque ad hanc diem, יד *iadh, enim locum significat.*

B — E

---

[a] Omnes bestiæ agri venite ad deuorandum, vniuersæ bestiæ saltus: [b] Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi: [c] canes muti non valentes latrare, [d] videntes vana, dormientes & amantes somnia. Iere.6. Et [i] canes impudentissimi [e] nescierunt saturitatem: [a] ipsi pastores ignorauerunt intelligentiam. [f] Omnes in viam suam declinauerunt [g] vnusquisque ad auaritiam suam à summo vsque ad nouissimum. Venite [h] sumamus vinum, & impleamur ebrietate: & erit sicut hodie, sic & cras, & multò amplius. Sap.2.b.

a *Omnes bestiæ agri venite ad deuorandum.*) Dixerat multos ex Gentibus & Iudæis esse in Ecclesia congregandos. Sed quoniam spiritu vidit ignauiam, amentiam, & impietatem multorum præsulum, qui futuri erant, inuehitur in eos, vocans omnes feras nemorum & saltuum ad eos deuorandos. Vide sanctam iram Prophetæ, non ab odio, sed à charitate productam. Non in homines excandescit, quatenus homines, sed quatenus sunt scelerati, & non solùm corrupti, sed etiam aliorum corruptores. Videbat enim, quæ mala ex præsulum deprauatione prouenirent. Fortasse iis verbis vaticinatur de Iudæorum excidio & vastitate per Romanos infideles, quos bestiarum nomine intelligit. Et si hoc ita est, tunc ea verba præcedentia: *Adhuc congregabo ad eum congregatos eius.* possunt habere hunc sensum: Congregabo contra eum, C nimirum contra populum Iudaicum, Romanos, qui congregati Hierosolymam euertant, & durum ac pertinacem populum incredibilibus afflictionibus & calamitatibus vsque adeò opprimant, vt eius nomini interitum moliri videantur.

b *Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi.*) Inuehitur in præsules ignorantes & cæcos, quorum est videre, & tanquam ex specula longè prospicere, & prouidere, ideò speculatores multis in locis appellantur. Sed si speculator sit cæcus, dux claudus, præco mutus, quis non videt magnam inde oriri perniciem & confusionem? Sed hac de re aliis in locis satis disseruimus.

c *Canes muti non valentes latrare.*) Hi quibus regendi gregem Domini cura committitur, debent latrare, & lupos abigere, arguere, obsecrare, increpare, in omni patientia & doctrina. Videant Dominum apud Ezech. Ezechielem in hunc modum loquentem. *Fili hominis speculatorem dedi te domui Israel, & audies de ore meo verbum, & annuntiabis eis ex me. Si dicente me ad impium: Morte morieris: non annuntiaueris ei, neque locutus fueris vt auertatur à via sua impia, & viuat, ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram.* Videant hæc pastores, & contremiscant. Debent quidem plura ora habere quàm ea, quæ finguntur habuisse hydram: & pluribus oculis videre illis, quibus antiqui Argum abundasse fictis fabulis prodiderunt. Eusebius in libro de præparatione Euangelica refert Diodorum Siculum dicentem Solem fuisse ab Ægyptiis vocatum Osirim, hoc est, multos oculos habentem, cui princeps siue præsul comparatur.

d *Videntes vana, dormientes, & amantes somnia.*) Per somnia rerum humanarum gloriam inanem, & somnio similem intelligit. Reprehendit præsules vanitati deditos, qui suas dignitates non ad populi vtilitatem F referunt, sed ad suam vanitatem & arrogantiam. Væ illis, væ illis, quoniam dignitates ad suam propriam perniciem quæsierunt. Vt enim vermiculus sericarius admirabili labore & industria conficit sericum, Simile. & nesciens construit casulam, in qua constructa commoritur, & suum proprium sepulchrum condit, sic qui dominandi cupiditate & ambitione inflámati falsos honores, & inanem mundi gloriam variis modis & artificiis quærunt, & ad muniendam viam ad eas dignitates tetra scelera moliuntur, sibi ipsis nescientes infamem æternámque perniciẽ machinantur.

e *Nescierunt saturitatem.*) Hoc est, ob inexplebilem voracitatem nunquam saturantur.

f *Omnes in viam suam declinauerunt.*) Non Dei viam quæsierunt, sed suam.

g *Vnusquisque ad auaritiam suam à summo vsque ad nouissimum.*) Ita Ieremias, *A minore quippe*, inquit, *vsque ad maiorem omnes auaritiæ student.* Parui & angusti Ierem.6. animi est amare diuitias, & auaritia torqueri. Et tamẽ videbis multos pecuniæ seruos. Nihil nominant nisi Simile. pecuniam, super ore pecuniam habentes. Sunt similes pisci illi habenti stateram in ore, quem diuus

A Petros assumpsit. De quo loquitur diuus Matthæus cap. 17. Vtinam veniat aliquis diuus Petrus, qui ex eorum ore & corde pecuniam auferat.

b *Sumamus vinum & impleamur ebrietate.*] Verba sunt malorum præsulum, quorum Deus venter est: qui præsentibus voluptatibus non satiati parant futuras, multò maiores præsentibus. Hi populum ad compotationes, non ad conciones inuitant. D

ANNOTATIO.

1 Canes impudentissimi nescierunt saturitatem.) *Septuaginta habent:* Animæ ignorauerunt saturitatem. *Acsi dicerent: Quærunt corporis voluptates, quibus satient voluntatem suam, animæ verò refectionem & saturitatem non curant.*

2 Ipsi pastores ignorauerunt intelligentiam.] *In Hebraico est in hunc modum* המה רעים לא ידעו הבין *vehemmah roim lo iadhen hauin. Potest totum hoc ita verti:* Et Ipsi pascunt, nempe seipsos, & nesciunt intelligentiam, *Acsi dicat Propheta: Ipsi illecebris & blanditiis seipsos deliniunt, suum corpus accuratè & splendidè curantes, ea autem, quæ ad populi gubernationem attinent, penitus ignorant. Septuaginta verterunt.* Et sunt mali nescientes intelligentiam. *Vbi nostra versio habet:* Ipsi pastores, habent illi: Et sunt mali. *Dictio enim Hebraica* רעים *roim, quæ quatuor literis scribitur, potest esse à verbo* רעע *raa, quod significat malum esse, quam rationem Septuaginta fuerunt secuti, & potest esse à verbo* רעה *raah, quod significat pascere. Et hanc significationem secutus est noster interpres.*

Argumentum capitis LVII.

Queritur Propheta tantam esse hominum obliuionem, vt ea, quæ ante oculos habent, non considerent. Reprehendit eos, qui viros virtutum ornamentis excultos irrident, eorúmque nomen & decus ab excellenti virtutis præstantia productum maculare B conantur. Inuehitur in Iudæos, qui vero Deo relicto falsos atque commentitios deos coluerunt, séque turpissimis superstitionibus contaminarunt. Ostendit Dei pietatem erga homines, & hominum erga Deum impietatem. E

CAPVT LVII.

IVstus [a] perit, & non est qui recogitet in corde suo: [b] & viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat, [c] à facie [1] enim malitiæ collectus est iustus. [d] Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua. [e] Vos autē accedite huc filij augoratricis, [f] semen adulteri & fornicariæ. [g] Super quem lusistis? super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? [h] Nunquid non vos filij scelesti, [i] semen mendax? [k] Qui consolamini in diis subter omne lignum frondosum, [l] immolantes paruulos in torrentibus subter eminentes petras? In partibus torrentis pars tua hæc est sors tua, & ipsis effudisti libamen, obtulisti sacrificium. Nunquid super his non indignabor? Super montem excelsum & sublimem posuisti cubile tuum, & illuc ascendisti, vt immolares hostias. [m] Et post [2] ostium & retro postem posuisti memoriale tuum, quia iuxta me discooperuisti, & suscepisti adulterum: [n] dilatasti cubile tuum, & pepigisti cum eis fœdus, dilexisti stratum eorum manu aperta. Et ornasti te regio vnguento, & multiplicasti pigmenta tua. [o] Misisti legatos tuos procul, & humiliata es vsque ad inferos. [p] In multitudine viæ tuæ laborasti: [3] non dixisti: Quiescam, [q] vitam manus tuæ inuenisti, propterea non rogasti. [r] Pro quo solicita timuisti? Quia mentita es, & mei non es recordata, neque cogitasti in corde tuo, quia ego tacens, & quasi non videns, & mei oblita es. F

C

EXPLANATIO.

a *Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo.*) Hoc est, Moriuntur viri iusti, & nemo est qui consideret, quare moriantur boni, manentibus malis. Tolluntur è medio viri & misericordia & pietate præstantes, & tanta est hominum cæcitas & obliuio, vt nemo hoc perpendat, & in animo verset. Queritur Propheta quare regnantibus impiis, quos in fine superioris capitis speculatores cæcos, & mutos, deditos ventri & somno appellauit, & decedentibus è vita viris piis & maximarum virtutum gloria cumulatis, nemo aduertat, & huius rei causam inquirat.

b *Viri misericordiæ colliguntur.*) Hoc est, viri misericordes moriuntur. Mortui enim ad patres defunctos congregantur. Existimant nonnulli Esaiam hoc dixisse ob multos viros insigni pietate & iustitia, quos rex Manasses impius & tyrannus occidit, qui eos, quos ne verbo quidem vulnerare deberet, ferro trucidabat. Hic nostrum Esaiam serra interfecit, vt antiqui memoriæ prodiderunt, de quo aiunt intelligi illud Pauli ad Hebræos c. 11. sanctorum tormenta scribentis: *Secti sunt*, pro quo quidam vertunt: *Serrati sunt.* Accipi autem *colligi* pro mori est in diuinis literis vsitatissimum.

c *A facie malitiæ collectus est iustus.*] Reddit causam, quare moriatur iustus manentibus impiis, quippe ne videat futuram vltionem: moritur enim & discedit à facie malitiæ, hoc est, à præsentia supplicij imminentis. Volens Deus euertere aliquod regnum, aut ciuitatem, tollit priùs è medio iustos, quorum precibus & virtutibus terra illa sustentabatur. Ex Sodoma segregauit Lot, vt Sodomitas incendio consumeret: Noë ex hominum familiaritate, vt mundum aquarum diluuio obrueret: Hebræos ex Ægypto, vt Ægyptios in mari subuerteret. Ex quo colliges esse Deum iratum regno, à quo aufert viros sapientes, iustitia excultos, omniúmque virtutum pulchritudine adornatos. Volens Deus euertere Hierosoly-

A solymam ob Iudæorum scelera, priùs voluit vt Iosias pius & iustus rex ex hac vita migraret. Et enumerans pij regis virtutibus ait illi, vt in quarto libro Regum diuinæ literæ commemorant: *Idcirco colligam te ad patres tuos, & colligeris ad sepulchrum tuum in pace, vt non videant oculi tui omnia mala, quæ introducturus sum super locum istum.* Fuit mors Iosiæ signum vltionis, quam Deus de Iuda voluit sumere. Quî enim fieri posset, vt ædificium permaneret, si eius columna auferebatur? Erat quippe iustus rex columna, cui regnum innixum seipsum sustentabat. Vt igitur Deus puniat mundum, tollit de medio eius viros præcellentes, virtutúmque diuitiis abundantes, *quibus*, vt ait Apostolus, *dignus non est mundus.* Aspice obsecro quanto honore babeudus & suspiciendus sit vir bonus. Naaman Syrus asportauit secum ex Samaria terram, in qua sanctus Elisæus habitabat. Existimauit enim etiam vtilem esse & dignam honore terram, vbi vir sanctus pedes figebat. At mundus iustos, quorum beneficio sustentatur, affligit, & odio prosequitur, & è sua familiaritate longiùs pellit. Ideò Christus Deus noster dicebat Apostolis suis: *Absque synagogis facient vos: sed venit hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se*
B *præstare Deo.* O mundi cæcitatem & malitiam. Potest etiam hoc ita intelligi. Colligitur iustus à facie malitiæ, hoc est, ne videat iniquorum scelera, eáque imitans pereat cum illis. Ita enim de iusto in libro Sapientiæ cap. 4. scriptum legimus: *Placens Deo factus dilectus, & viuens inter peccatores, translatus est, raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius.* Vbi aspicis iustorum mortem esse Dei beneficium in illos collatum.

d *Venit pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua.*] Hoc est, veniat mors, vt iustus requiescat, & ad pacem tandem perueniat æternam. Mortem iustorum vocat pacem, quoniam à mundi pugna liberati cœlestem pacem consequuntur. O præclarum illum diem, cùm viri sancti ex hac turba & colluuione descendunt, & ad illas beatissimas cœlorum sedes proficiscuntur, sempiternam gloriam consecuturi.

e *Vos autem accedite huc filij augurat ricis.*) Iudæos appellat filios auguratricis, hoc est, Iudææ, vbi pro diuino cultu regnabat veneficium, & augurium, & idololatria. Suprà c. 2. de Iudæis loquens dixerat: *Augures habuerunt vt Philisthijm.*

C f *Semen adulteri & fornicariæ.*) Adulterum vocat populum Iudaicum antiquum patrem Iudæorum, qui tunc existebant, quoniam Deo relicto idola coluit. Et fornicariam Hierosolymam, quam eadem ratione appellauit meretricem, dicens primo capite: *Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis?*

g *Super quem lusistis?*) Id est, Quare prophetas irrisistis? Hoc ideò ait, quia impij Iudæi prophetas eorum scelera redarguentes illudebant, & maledictis vulnerabant. Ideò sequitur: *Super quem dilatastis os, & eiecistis linguam?* Omnia hæc à principio capitis vsque ad hunc locum possunt referri ad Christi mortem. Ille enim est iustus ille, qui pro nobis mortuus est, de quo dixit in principio: *Iustus perit, & non est qui recogitet in corde suo.* Nolunt enim Iudæi considerare & intelligere, se ob Christi cædem esse afflictos & ærumnosos, per totum mundum dispersos. Hi sunt qui eundem Christum irriserunt & blasphemarunt. Quam ob causam Esaias ait: *Super quem lusistis, super quem dilatastis os, & eiecistis linguam?*

h *Numquid non vos filij scelesti?*] Cùm sitis scelerum maculis notati, cur viros sanctos verbis & maledictis laceratis? Docet hic locus omni vitio [illegible] debere

eum, qui in alios paratus est dicere.

i *Semen mendax.*) Ducebant Iudæi originem ab Abrahamo, sed eius opera imitari nolebant, ideò eos appellat semen mendax, hoc est, degeneres, sui progenitoris vestigia nequaquam sequentes.

k *Qui consolamini in dijs subter omne lignum frondosum.*) Id est, qui in nemoribus idola colitis, vbi eorum fœdo amore delectamini.

l *Immolantes paruulos in torrentibus subter eminentes petras.*) In tantam cæcitatem inciderūt Iudæi vt Deum derelinquerent, & idola colerent, & in eorum honorem suos proprios filios occiderent. Adorabant lapides eminentes in torrentibus constitutos, & ad pedes lapidum filios suos immolabant. Si latè videre volueris idololatrias & abominationes Iudæorum, lege capita 16. 17. libri quarti Regum, & caput 18. libri secundi Paralipomenon, & Psalmum 105. cuius hæc sunt verba: *Immolauerunt filios suos & filias suas dæmoniis, & effuderunt sanguinem innocentem.*

m *Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum.*) Ponebant Iudæi idolum suum post fores domorum, vt egredientes & ingredientes illud salutarent, & memoria tenerent: simulachrum dæmonis appellabant memoriale suum.

n *Dilatasti cubile tuum.*) Hoc est, multa idola coluisti. B

o *Misisti legatos tuos procul.*) Nempe ad reges idolorum cultores, ad quos Deo tuo contempto confugisti, & te illis subiecisti, & à tuæ antiquæ dignitatis gradu præcipitasti. Illud, *humiliata es vsque ad inferos*, potest habere hunc sensum: Quoniam Deum dereliquisti, & ad Gentes superstitionibus deditas obedientiam misisti, ad ima tartara & æternos cruciatus descendes.

p *In multitudine viæ tuæ laborasti. Non dixisti: Quiescam.*] Iuisti ad regem Assyriorum cum muneribus, & longitudine itineris fatigatus es, sed tanto desiderio tenebaris accedendi ad regē, vt nolles in via requiescere. Non enim dixisti: Quiescam. Vel sic: *In multitudine viæ tuæ*, hoc est, in varietate & multitudine tuorum scelerum laborasti, sed à tuis deprauatis moribus noluisti desistere. Nihil molestius quàm admittere peccata. Ideò scriptura in libro Sapientiæ c. 5. facit impios in hunc modum loquentes: *Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias difficiles.* Et Ieremias c. 9. *Vt iniquè*, inquit, *agerent, laborauerunt.*

q *Vitam manus tuæ inuenisti, propterea non rogasti.*) Id est inuenisti vitam, quam desiderabas, ideò nullas ad me preces fudisti. Inuenisti vitam ita tuæ voluntati aptam, acsi tu eam tibi tuis manibus fecisses. Et eam ob causam ad me supplex accedere noluisti. Aspicis quantùm nobis noceat prosperitatis, cùm nos Dei oblitos efficiat. Contrà verò afflictio nobis Deum ad memoriam reuocat. Cùm Dauid maximis calamitatibus premeretur, in media rerum aduersarum acerbitate has voces emisit, *Misericordias Domini in æternum cantabo.*

r *Pro quo solicita timuisti?*) quasi dicat: neminem. Vel sic: Túne solicita timuisti me? Quasi dicat: non quidem. Et reddens huius rei causam, ait: *Quia mentita es*, hoc est, quoniam à me defecisti: & quia excidit ex animo tuo memoria mei, & quia ego tacebam, & acsi scelera tua non vidissem, dissimulabam. Vide flagitiosorum hominum deprauationem. Deus non eos statim puniebat, sed ob misericordiam suam eorum vitia dissimulabat: at illi hac diuina misericordia abutentes Deum non timebant. Vt enim æger intemperanter abutens salutari potione, conuertit eam in perniciem: sic impij diuinam misericordiam contemnentes, spem impunitatis in illecebram gra-

A uius delinquendi conuertunt. Sed dices: Cur igitur Deus tanta patientia & longanimitate vtitur erga peccatores, si nonnulli ex illis inde sumunt occasionem tetriora facinora committendi? Dicam: Deus vtitur hac benignitate, vt peccatores ad pœnitētiam adducat, & multi gratiam & gloriam consequuntur. Sin autem nonnulli inde volunt sui excidij sumere occasionem, nulla est Deo culpa tribuenda, qui vtitur misericordia, vt omnes vitam consequantur. Si *Simile.* tu in quodam periculoso fluuio validum & excellentem pontem construeres, quos omnes possent securè transire, quis tibi vitio tribueret, si nonnulli se ex illo præcipitarent? Sic diuina misericordia pons est firmus & admirabilis, quo ex hac vita ad aliam transimus, nec est in Deum culpa vlla reiicienda, si nonnulli illa malè abutantur. Hos reprehendit in epistola ad Romanos c. 2. his verbis diuus Paulus: *Ignoras quoniam benignitas ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam, & impœnitens cor tuum, thesaurizas tibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei.* D

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LVII.

1 A facie enim malitiæ collectus est iustus.) *Pagninus magis sensum quàm verba vertens transtulit.* Propter malum mundo venturum congregatur iustus ad patres suos. *Quæ versio sensum, quem in explanatione secuti sumus, illucidat.* B

a Et post ostium, & retro postem posuisti memoriale tuum.) *Pro memoriali tuo est in Hebraico* זכרונך *zichronec, quod nomen memoriale siue monumentum significat, vt Exodi trigesimonono capite.* In monumentum filiorum Israel. *Est enim à verbo* זכר *zachar, quod significat meminisse & recordari. Sed quoniam significat etiam suffimigare, & odorificare, potest verti:* Et post ostium & retro postem posuisti suffimentum tuum. *Solebant enim Gentes in idolorum honorem odoriferas confectiones cremare. Vnde illud Esaiæ cap. 66.* Qui recordatur thuris, *potest verti:* Qui odorificat thus. *Huic interpretationi fauet Pagninus qui vertit:* Et post ostium & postem posuisti suffitum tuum.

3 Nec dixisti, quiescam.) *Pro* quiescam *in Hebraico est* נואש *noax. Et potest verti:* Desperatum est. *Vt sit sensus: Et si longa erat via, nunquam tamen diffidisti, nec intra te dixisti, nullam esse spem. Septuaginta tamen coincidunt cum nostra versione vulgata. Ita enim habent:* Et non dixisti, desinam. E

Ego [a] annuntiabo iustitiam tuam, & opera tua non proderunt tibi. [b] Cùm clamaueris, liberent te congregati tui, [c] & omnes eos auferet ventus, tollet aura. Qui autem fiduciam habet mei, [d] hæreditabit terram, & [e] possidebit montem sanctum meum. [f] Et dicam: Viam facite, præbete iter, declinate de semita, auferte offendicula de via populi mei. Quia hæc dicit excelsus, & sublimis habitans æternitatem, & sanctum nomen [g] eius in excelso, & in sancto habitans, & cum contrito & humili spiritu: vt viuificet spiritū humilium & viuificet cor contritorum. [h] Non enim in sempiternum litigabo, nec vsque ad finem irascar, [i] quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam. [k] Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus sum, & percussi eum, [l] abscondi à te faciem meam, & indignatus sum: [m] & abiit vagus in via cordis sui. Vias eius vidi, & sanaui eum, & reduxi eum, & reddidi consolationes ipsi, & lugentibus eius. [o] Creaui fructum labiorum pacem, [o] pacem ei qui longè est, & qui propè, dixit Dominus, & sanaui eum. [p] Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & redundant fluctus eius in conculcationem & lutum. [q] Non est pax impiis, dixit Dominus C Deus.

F

a *Ego annuntiabo iustitiam tuam.*) Scelera synagogæ *Sup. 48.* iustitiam appellat ironicè.

b *Cùm clamaueris liberent te congregati tui.*) Hoc est, milites, quos ex Gentibus congregasti. Quasi dicat: quoniam hominibus fidis, me autem contemnis, ipsi te in afflictionibus clamantem eripiant, quoniam ego te non sum liberaturus. Ita per Ieremiam capite secundo. *Vbi sunt,* inquit Deus, *dij tui, quos fecisti tibi? Surgant & liberent te in die afflictionis tuæ.*

c *Et omnes eos auferet ventus, tollet aura.*) Hi in quibus spem tuæ salutis collocas non solùm te, sed nec ipsos poterunt liberare, omnes enim velut fauillæ à vento rapientur. Vide quemadmodum Deus homines velit excitare vt ad seipsum, non ad homines confugiant.

d *Hæreditabit terram.*) Nempe, promissionis.

e *Possidebit montem sanctum meum.*] Hoc est, Sionem. Poteris per terram & mōtem Dei cœlum intelligere.

f *Et dicam: viam facite, præbete iter, &c.*) Hoc est, honorificè & amantissimè eos ad patriam suam reducam.

g *In excelso & in sancto habitans.*) Hoc est, cum contrito & humili spiritu. Explicans enim quis sit excelsus & sanctus subdit: *Et cum contrito & humili spiritu.* Aspicis hîc virum humilem & abiectū esse magnum & excelsum. Ille magnus est qui se paruum facit: contrà verò qui se eleuat, infimus est & abiectissimus. Vera celsitudo inanis celsitudinis contemptu & iactura cōputatur, inanisq; celsitudinis auiditate amittitur. Ille namq; est magnus, qui magna intuetur, ad eáque ardenter aspirat, & ideò se parui facit, quia se cum magnis, quæ suspicit, confert, magnum enim & paruum sine comparatione intelligi non possunt. At superbus se ideò magni facit, quia se cum paruis, quæ intuetur, comparat. Ex quibus colligitur superbum esse pusillanimum, quoniam in paruis semper versatur, humilem verò magnanimum, qui sibi res magnas & arduas semper proponit. Quî enim fieri potest, vt magnanimus non sit ille, qui cœlestem illam ac gloriosam ciuitatem intuetur, in eáque in terra adhuc positus iam versatur? Ita enim quidam humilis dicebat: *Conuersatio nostra in cœlis est.* Imò ipse humilis in diuinis literis cœlum appellatur. Ait enim Deus per Esaiam: *Cœlum mihi sedes est.* Et paulò pòst explicans quid esset hoc cœlum, *Ad quem autem,* inquit, *respiciam nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & trementem sermones meos?*

Non

A h *Non enim in sempiternum litigabo, nec vsque ad finem irascar.*) Sensus est: Ego, inquit Deus, irascor, & hominibus succenseo, non quòd sit meum proprium opus, nec vt animas perdam, quas creaui. Sed cùm homines studeant auaritiæ, & meipsum contemnant, irascor illis, vt relictis vitiis ad me conuertantur. Illis autem conuersis & verum iter sequentibus non irascor, nec litem intendo.

i *Quia spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciã.*] Id est, Quia à me creantur spiritus & animæ, & ego eas facio. Vel sic: Non semper irascar populo meo: nam à me exibit fauor, & ego eos prosperè faciam nauigare. Et ita spiritus capitur pro vento, quemadmodum & flatus. Metaphora sumpta à nauigantibus, qui flantem ventum semper appetunt. Quasi dicat: Etsi populus meus aliquando reflantibus ventis nauiget, ego tamen ei dabo prosperum ventum, vt expassis velis, omnibúsque ad voluntatem flantibus, ad portum fœliciter vehatur.

k *Propter iniquitatem auaritię eius iratus sum.*) Vide Dei misericordiam, ideò nobis irascitur, vt seruet. In media ira vtitur misericordia. Ita ait ipse in Psalmo 88. *Visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eo.* Et in alio Psalmo 98. ait Dauid: *Deus tu propitius fuisti eis, & vlciscens in omnes adinuentiones eorum.* Vbi vides Deum tunc nobis esse propitium, cùm

B de nostris inuentionibus contra eum admissis vltionem sumit. Punit igitur nos, vt nostri misereatur, est enim misericordia opus suum. Vnde id quod dicitur in Psalmo 89. *Respice in seruos tuos, & in opera tua,* potest verti ex Hebræo, *Appareat apud seruos tuos opus tuum.* Quasi dicat, Miserere seruorum tuorum, Opus enim Dei est eius misericordia. Ita hunc locum vertit ex Hebræo diuus Hieronymus. Esse autem misericordiam proprium Dei opus, latè explicuimus capite 28.

Psal. 9. l *Ascendi à te faciem meam.*) Nempe, vt me desiderares, & diceres. *Ostende faciem tuam, & salui erimus.*

m *Et abijt vagus in via cordis sui.*] Hoc est in via sui appetitus. Quasi dicat: Ego populum meum vnire & coadunare volebam, & per viam meam adducere, ille autem vagus & errans vitam suæ voluntatis elegit, meam autem dereliquit. Caino dixit Deus: *Vagus &*

Gen. 4. *profugus eris super terram.* Ex peccato procedit vagatio & inconstantia. Ideò Ieremias in Threnis cap. 1. *Peccatum,* inquit, *peccauit Hierusalem, propterea instabilis facta est.* Quandiu anima est cum Deo coniuncta, est firma & constans, quoniam Deus cui adhæret, nó mutator. Ait enim: *Ego Deus, & non mutor.* Si vis firmus D esse & immobilis, adhære Deo. Sed si ab eo recesseris, eris vagus & profugus, nullam habens firmitudinẽ, nullam constantiam.

n *Creans fructum labiorum pacem.*) Pro creabo, more prophetico. Sensus est: Ego, inquit Deus, mutabo in pacem verba populi huius, qui in ore semper fert bellum & discordiam. Promittit his verbis missurum filium suum, qui, vt ait Apostolus, Ephes. c. 2. *est pax nostra, qui fecit vtraque vnum.*

o *Pacem ei qui longè est, & qui propè.*) Hoc est, Gentibus & Iudæis. Gentes erant à Deo remotissimæ, Iudæi verò viciniores. At Gentibus ait diuus Paulus: Ephes. c. 2. *Vos qui aliquando eratis longè: facti estis propè in sanguine Christi*: Et paulò post. *Et veniens,* nempe Christus, *Euangelizauit pacem vobis, qui longè fuistis: & pacem his, qui propè.*

p *Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest.*) Pij in tranquillitate viuunt, impij verò similes sunt feruenti & inquieto mari. Vide aptissimam Prophetæ similitudinem. Quid commodatius & similius mari, quàm vir impius? Ille enim est amarus contentionibus, tumidus superbia, liuidus inuidia, spumidus libidine, mutabilis inconstantia, crescens & decrescens Luna, sequens humanarum rerum varietatem & inconstantiam, turbulentus, fluctuosus, aliarúmque maris qualitatum imitator. Vt enim mare propellit in littus limũ, spumas, & alias spurcitias, & vt se purget, littus coinquinat: sic impius vt se laudet, alios E vituperat, vt se defendat, aliis vitiorum notam inurit, eorúmque splendorem maculare contendit. Sed quemadmodum maris fluctus magni, & fremitu suo mare & terram perterrentes, cùm terram attingunt, franguntur, & in littore in lutum conuersi pedibus transeuntium cõculcantur, sic tyranni & impij principes sua superbia & potentia mundum perterrent: cùm autem sepulchrum attingunt, contemnuntur, & pro nihilo putantur. Et hoc est, quod voluit iis verbis Esaias significare: *Et redundant fluctus eius in conculcationem & lutum.* Et aduerte: Non dixit. Impij autem quasi mare: est enim aliquibus in partibus mare aliquando quietum, sed, *impij autem quasi mare feruens.* Quemadmodũ est Euripos in Eubœa, vbi aqua fluit, & refluit, & sursum deorsúmque iactatur, cui Socrates & Epicharmus Pythagoricus libidinosum animũ compararunt.

q *Non est pax impijs, dicit Dominus Deus.*] Hunc versum inuenies apud eundem Esaiam capite 48. vbi eũ explicuimus.

F

C

ANNOTATIO.

1 Vitam manus tuæ inuenisti.] *In Hebraico est ita:* היית ידך מצאת *chaiath iadhec matsath. Nomen* חיה *significat vitam, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam victum & quietem:* יד *verò manum significat, & vires, & multa alia. Ex quo efficitur, vt præter communem versionem possit hic locus ita verti:* Victum manus tuę inuenisti, *hoc est, reperisti alimenta manu tua quæsita. Vel sic:* Requiem tuarum uirium inuenisti, *hoc est, non inuenisti tuas vires fatigatas. Vel sic:* Vitam viriũ tuarũ inuenisti, *hoc est, inuenisti vires tuas viuas & integras.*

Argumentum capitis LVIII.

Præcipit Deus Esaiæ concionatori illius temporis, vt clamet constanter, & populi scelera redarguat. Describit verum ieiunium. Et tandem iis, qui in actionum virtutum incubuerint, pollicetur ea bona daturum, quę animam amplificent, & illustrent, vtque ad eas beatissimas sedes ducturum, vbi pulcherrimis ornamentis magnificentissimè decorati, cœlesti gloria, honorumque omnium copia cumulentur.

CAPVT LVIII.

CLama, [a] ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorum. [b] Me etenim de die in diem quærũt, & scire vias meas volunt, quasi gens quæ iustitiam fecerit, & iudicium Dei sui non dereliquerit; rogant me iudicia iustitiæ, & appropinquare Deo volunt. Quare ieiunauimus, & non aspexisti? [c] humiliauimus animas nostras, & nescisti? [d] Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra, [e] & omnes [a] debitores vestros repetitis. Ecce ad lites & contentiones ieiunatis, & percutitis pugno impiè. [f] Nolite ieiunare sicut vsque ad hanc diem, [g] vt audiatur in excelso clamor vester. Nunquid tale est ieiunium, quod elegi; per diem affligere hominem animam suam? [h] Nunquid contorquere quasi circulum caput suum, & saccum & cinerem sternere? Nunquid istud vocaui ieiunium, & diem acceptabilem Domino? Nónne hoc est magis ieiunium, quod elegi? [i] Dissolue colligationes impietatis, solue fasciculos deprimentes, [a] dimitte eos qui confracti sunt liberos, & omne onus dirumpe. [l] Frange esurienti panem tuum, [m] egenos vagósque induc in domum tuam. [n] Cùm videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne despexetis. [o] Tunc erumpet quasi manè lumen tuum, & sanitas tua citiùs orietur, [p] & anteibit faciem tuam iustitia tua, & gloria Domini colliget te.

Zach. 7. Eze 18. Mat. 25.

EXPLANATIO.

B [a] *Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annũtia populo meo scelera eorum.*) Dixerat in fine superioris capitis impios instar feruentis maris æstuare, nullâque tranquillitate gaudere. Nunc præcipit Deus Esaiæ concionatori illius temporis, vt eos increpet nullis minis perterritus, sed clamet semper, & populi scelera redarguat. Hinc discant concionatores veritatem intrepidè nuntiare. Est tamen magnopere aduertendum, ne ita dicatur veritas, vt potius offendat quàm prosit. Vt enim perdix est optimus cibus, sed non comeditur cruda, nullus est enim stomachus, qui eam possit digerere, sic veritas est excellentissimum pabulum, sed non est proponenda cruda, sed assa aut cocta, & sale prudentiæ temperata. Nullus est stomachus, qui velit crudam veritatem recipere. Quemadmodum dicenda est veritas docet diuus Paulus ad Timotheum ita scribens: *Prædica verbum, insta opportunè importunè, argue, obsecra, increpa, in omni patientia & doctrina.* Aspicis diuum Paulum docentem esse cum veritate patientiam & doctrinam coniungendam. Et animaduerte. Non dicit: Loquere, sed *clama*, acsi dicat: Non satis est veritatem dicere, sed necesse est vocem eleuare. Ad tantam peccatorum C surditatem, ad tam profundum & arctum somnum, opus est magnis clamoribus. Nec dicit: Clama, & statim cessa, sed *clama, ne cesses*. Nam vt qui pinum vult secare, etsi nec primo ictu, nec secũdo, nec tertio, illam præcidat, non tamen à sectione desistit: sic etsi concionator nec primo sermone, nec secundo, nec tertio, moueat & persuadeat, non debet tamen à concionibus desistere. Ita ait Deus apud Esaiam alio in loco: *Super muros tuos Ierusalem constitui custodes, tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt.* Perpende etiam. Non solùm dixit: *Clama, ne cesses*, sed addidit: *Quasi tuba exalta vocem tuam.* Ita Oseæ dicebat Deus: *In gutture tuo sit tuba.* Vbi vides veram prædicationem cum tuba cõparari. Vt enim in fine mundi ad sonitum tubæ, vt ait in epistola prima ad Corinthios c. 15. Apostolus, & apud Matthæum ipsa Veritas, mortui audita concione resurgunt. Et comparans Deus Esaiæ concionem tubæ sonanti, voluit significare Iudæos esse mortuos, quos volebat tuba excitari, & ad vitam animæ redire. Comparat etiam Deus concionem cum tuba,

Simile. Simile. Osee. 8. Mat. 24.

quoniam, vt tuba ad bellum vocat & excitat, sic concio suadet ad fortiter cum mundo, carne & diabolo pugnandum. Præterea solet tuba in solennitatibus E tonare ad gaudium nuntiandum. Ita dicitur in Psalmo 80. *Buccinate in neomenia tuba, in insigni die solennitatis vestræ*: sic concionator debet excitare ad laborem in præsenti, & ad gaudium in futuro. Hîc est locus vincendi, ibi triumphandi: hîc breuis laboris, illic sempiternæ quietis: hîc pœnæ transeuntis, ibi gloriæ permanentis. His rationibus & aliis existimo concionem tubæ comparari. Nam & alio loco apud hũc nostrum prophetam dixit Deus: *In montem excelsum ascende, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem: exalta, noli timere.* Hoc autem in loco postquam dixit: *Quasi tuba exalta vocem tuam*, addidit: *Annuntia populo meo scelera eorum.* Vbi vides concionatoris officium esse scelera reprehendere. Hoc docuit apud Ioannem ca. 16. Christus, ita Apostolis dicens: *Cum venerit Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato, &c.* Quasi diceret: Vos pleni Spiritu sancto mundum arguetis, eiúsque scelera nũtiabitis, & timore depulso reprehendendi habebitis libertatem. Nullum est mare, in quo possit libertas F boni Spiritus obrui, quin veritatem annuntiet. Diuus Hieronymus tuba illa diuina ita in quodam loco ait: Licet hydra sibilet; victórque Simon incendia iactet, nunquam meum adiuuante Christo silebit eloquium: etiam præcisa lingua balbutiet. Hæc gloriosus ille Hieronymus. In Ecclesiaste ita scriptum legimus: *Verba sapientium quasi stimuli, & quasi claui in altum defixi.* Non enim debent palpare, sed pungere. Nónne verba diui Ioannis erant stimuli & claui, cùm regem Herodem audacter argueret, & Pharisæos genimina viperarum appellaret? Lege concionem diui Stephani ad Iudæos, & videbis stimulos & clauos pungentes, ipsósque Iudæos duriter cruciantes. Ex quibus colligitur non debere euangelicos concionatores manifesta scelera silentio transire, quod Deus per Esaiam alio in loco his verbis significauit: *Hi qui latrant super muros cœli latere loquimini plagas suas.* Et hic *Annuntia populo meo scelera eorum.* Sed quoniam omni vitio debet carere, qui in alterũ paratus est dicare, debet concionator operibus bonis concionem suam

Supra. Eccl. 12. Matt. 3. Act. 7.

A suam sustentare. Vt tuba dum sonitum emittit, manibus tenetur, sic concio manibus, hoc est, concionatoris operibus sustentatur. Voces enim & actiones simul iunctæ harmoniam & concentum excellentem efficiunt. Opus est, vt & tuba sonet, & manus sint ad eam tenendam eleuatæ. Id voluit aliis verbis scriptura in lib. Iudicum c. 7. significare, vbi ait, eos qui erant cum Gedeone aduersus Madianitas pugnaturi in manibus lampades cum igne, & tubas sonantes portare. Tubæ sonantes sunt verba, lampades verò in manibus sunt præclaræ virtutum actiones & exẽpla, iuxta id quod ait Christus: *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris.*

b *Me etenim de die in diem quærunt.*] Ita nunc multi de die in diem proponunt se à vitiis ad Deum cõuersuros, at nunquam conuertuntur, similes nautis in portu qui cotidie proponunt egredi, & dare vela vẽtis, & nunquam soluunt, donec præterito nauigandi tempore, nauis in portu putrescat & cõsumatur. Prætereunt quadragesimæ & quadragesimæ, & nũquam à vitiis abducũtur, quotidie se ab illis abducere proponentes. O ignauiam deplorandam! Eleuate anchoras, præcidite earum funes, quia amittitis tempus, & æstum, & ventum prosperè atque mirabiliter flantem. Iudæi de die in diem Deum quærebant; sed eũ non inueniebant, quia se à vitiis non separabant. Si verè eum quærerent inuenirent: ait enim Christus: *Qui quærit inuenit.* Sed sunt multi, qui Deum corpore
B quærere videntur, cùm animo ab eo longiùs fugiant. Filij Israel in deserto pergebant corpore ad terram promissionis, animo autem in Ægyptum reuertebãtur, eius allia, porros, & cucumeres desiderantes. Ideò ad terram promissionis non accesserunt. Sic multi Deum non inueniunt, quia interiùs non quærunt, quem exteriùs quærere videntur. Potest hoc ita intelligi: A me quotidie veritatem quærunt. Nam sequitur statim. Et scire vias meas volunt, quasi gẽs, quę iustitiam fecerit.

c *Humiliauimus animas nostras, & nescisti.*] Hoc est, nõ approbasti. Vel sic: ieiunauimus, & abiecimus nos ipsos, & non respexisti nos.

d *Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra.*] Verba sunt Dei respondentis hominibus iniquis, interrogantibus cur Deus ad eorum ieiunia non aduerteret. Quia, inquit, quando ieiunatis, non meam voluntatem facitis, sed vestram. Aspicis quid secum nobis afferat incommodi voluptas nostra. Oportet ipsam eam abnegare, & appetitum rationi obedientem præbere, si volumus, vt Deus ad nostra ieiunia, & aliis bona opera respiciat. Potius enim Deus ad
C voluntatem nostram respicit, quàm ad opus. Et ita ait scriptura: *Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius.* Prius dicitur ad ipsum, quàm ad eius munera respexisse. Et quoniam Iudæi scelere & maleficio pascebantur, quamuis se à cibis abstinerent, non approbat Deus eorum ieiunia, quoniam parum prodest esse stomachum ab escis vacuum, si anima plena est sceleribus. Bonum est ieiunium, nec Deus illud reprobat, imò maximè approbat, ipse enim quadraginta dies & quadraginta noctes ieiunauit. Sed reprobat ieiuniũ ob malum finem, ab illis factum, qui mortiferis sceleribus implicantur. Sed de ieiunio aliàs disseruimus.

e *Et omnes debitores vestros requiritis.*) Nempe ad eos opprimendos & vexandos. Arguit Iudæorum auaritiam, & in pauperes debitores suos immanitatẽ: exigebant enim ab illis debitum absque vlla misericordia.

f *Nolite ieiunare sicut vsque ad hanc diem.*) Non damnat ieiunium quod maximè approbat, sed docet non esse in mortiferis peccatis faciendum, nec ad ostentationem. D

g *Vt audiatur in excelso clamor vester.*] Sẽsus est. Si vultis, vt ego audiam clamorem & preces vestras in cœlo, ieiunate multò aliter, quàm hucusque ieiunastis. Vel sic: Non ita ieiunetis, vt audiantur in excelso laudes, quibus vos ipsos ob ieiunia vestra effertis. Non ieiunetis ad gloriam inanem captãdam. Vel loquitur de clamore oppressorum.

h *Nũquid contorquere quasi circulum caput suum.*) Hoc ideò dicit, quia solebant vani Iudæi ad mundi gloriã comparandam caput curuare, & ambulare gibbose instar circuli, & sacco indui, & cinere aspergi, vt fictã sanctimoniam ostenderent. Tales sunt hypocritę, qui volunt potius orichalcum, quia splendidi auri colorẽ habet, quàm, purificatum argentum, quia talem non habet splendorem. Forrasse circundabant Iudæi caput fune in modum circuli, vt hoc signo, pœnitentiæ alios fallerent, & religionem fingerent. Sed Deus tales fictiones non vult. Salutare est ieiunium & necessarium, similiter & pœnitentia, sed debent interiora exterioribus respondere.

i *Dissolue colligationes impietatis.*) Hoc est, codices, in quibus debitores nomina faciunt, & fœneratores expensum ferunt. Quasi dicat: Rescinde chirographa, quibus impiè obligas debitores tuos ad vsuras tibi soluendas. Solebant enim Iudæi miseris pauperibus pecunias ad vsuram accommodare & statuto solutionis tempore eos immaniter opprimere. Hæc chirographa appellat statim fasciculos deprimentes, hoc est, codicillos quibus debitores opprimebant. Ita hũc locum intellexerunt Septuaginta illum in hunc modum vertentes. *Dissolue obligationes violentarum cautionum. Dimitte fractos in remissionem, & omnem scripturam iniquam concide.* Non prohibet Deus iustum debitum exigere, sed iniustum, & extra tempus & absque misericordia. E

k *Dimitte eos, qui confracti sunt, liberos.*] Dimitte liberos eos, qui oppressi sunt paupertate, qui tibi soluere nullo modo valent.

l *Frange esurienti panem tuum.*) Id quod tribuis pauperi, Deo tribuis, ille enim ait: Matth. ca. 25. *Quod vni ex his minimis fecistis, mihi fecistis.* Si Deo non tribuis buccellã panis, quo animo petis ab eo regnum? Petit à te pauper eleemosynam, non eam petit gratis, sed maiori precio, quàm quod possit in mundo excogitari, nempe amore Dei. Audis amorem Dei, audis tam incomparabile precium, & adhuc non moueris? O duriciem insignem! Si amas diuitias, custodi eas in cœlo, & illic eas inuenies cum fœnore reseruatas. Pauperes enim eas tibi securè in cœlum asportabunt. Ait enim Salomon in Prouerbiis cap. 19. F & 21. *Fœneratur Domino, qui miseretur pauperis, & vicissitudinem suam reddet ei.* Et alibi: *Facere misericordiam & iudicium magis placet Deo, quàm victima.* Et paulò post: *Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis ipse clamabit, & non audietur.* Et Iacobus Apostolus in 2. Epistola sua. *Iudicium enim, inquit, sine misericordia illi, qui non facit misericordiam.* Contrà verò de eleemosyna ait Tobias cap. 4. *Eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras.* Ideò ait Ecclesiasticus cap. 29. *Pone thesaurum tuum in præceptis Altissimi, & proderit tibi, magis quam aurum.* Et alibi Ecclesiastic. capite 3. *Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemosyna resistit peccatis.*

m *Et egenos vagosque induc in domum tuam.*) Vnde diuus Paulus ad Hebræos cap. 13. scribens, *Nolite* inquit, *hospitalitatem obliuisci, per hanc enim placuerunt quidam angelis hospitio receptis.* Hoc enim de Abra-

A hamo & Lot scriptura commemorat. Vt enim piscatores, iactis in mare retibus ad pisces attrahedos, attrahunt aliquando preciosas margaritas, sic hi captantes homines piscati sunt angelos. Imò qui peregrinos propter Christum recipiunt, ipsum Christum recipiunt. Ita asserit idem Deus apud Matthæum 10. & Lucam 10. etiam dicens: *Qui recipit vos, me recipit: & qui recipit me, recipit eum qui me misit.*

Genes. 18. Gen. 19. Hebr. 13. Matth. 10 Luc. 10.

n *Cùm videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne despexeris.*) Hoc commemorat scriptura multis in locis. Sed heu quàm male hoc obseruatur! Videmus multos preciosis ac superuacaneis vestibus abundare, & ad eorū ianuas nudos pauperes frigore perire. Operiunt parietes magnificis aulæis, eósque picturatis & spectabilibus pannis obtendunt, Christi autem pauperes nudos relinquunt. Id quod ait: *Et carnem tuam ne despexeris*, hunc habet sensum: Ne cōtemnas pauperes, quoniam eiusdem tecum naturæ sunt. Vel refertur ad consanguineos. Sunt enim nonnulli qui cū diuitiis affluant, consanguineos pauperes despiciunt. Huic interpretationi fauet versio Septuaginta ita habens: *Et domesticos seminis tui ne despexeris.* D

o *Tunc erumpet quasi manè lumen tuum.*] Si hoc feceris, eris à Deo illuminatus, & veluti manè oritur Sol præcedentibus tenebris, sic te Sol iustitiæ illustrabit. Vel sic: Tunc eris felix, & omnia tibi ad voluntatem fluent. Et hoc modo capitur lumen pro prosperitate.

p *Et anteibit faciem tuam iustitia tua.*) Si feceris hoc, iustitia tua te docet in æternam beatitudinem, vbi cum patribus sanctis congregaberis.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LVIII.

1 Clama, ne cesses.] *In Hebraico est,* קראבגרון אל-תחשׂך *kera vegaron altachsoc. Quæ verba ita possunt verti:* Clama in gutture, ne retineas. *Dictio enim garon guttur significat, quæ in Hebraico scribitur, & fuit ab interprete nostro prætermissa. Pagninus vertit:* Clama in gutture, ne prohibeas clamorem. *Sed in Hebraico non est dictio, clamor, quam Pagninus addidit. Voluit Deus in verbis significare verba concionatorum mundi scelera debitè increpantia non esse concionatorum, sed Dei. Ideò, inquit,* Clama, ne prohibeas clamorem. *Quasi dicat: Clamor, quo hominum flagitia redarguūtur, non est tuus. Deus est qui loquitur, & mundum arguit, ideò noli talem clamorem prohibere. Eam ob causam dicebat Christus apud Ioannem ca. 16. concionatores suos alloquens:* Cùm venerit Spiritus sanctus, ille arguet mundum de peccato. *Concionatores loquebantur, sed Deus erat qui per illos loquebatur, mundique scelera reprehendebat.* B

2 Et omnes debitores vestros repetitis.) *In Hebraico pro debitoribus vestris est* עצביכם *atsuebchem. Nomen est* עצב *etseu, quod significat præter alia substantiam, siue diuitias, & idolum. Ideò potest verti.* Et omnes pecunias vestras repetitis. *Vel,* Et omnia idola vestra exigitis. *Diuitiæ enim idola sunt. Vnde diuus Paulus auaritiam idolorum appellat seruitutem.* E Ephes. 5.

Tunc [a] inuocabis, & Dominus exaudiet: clamabis, & dicet: Ecce adsum. [b] Si abstuleris 9
de medio tui catenam, [c] & desieris extendere digitum, & loqui quod non prodest. [d] Cùm
effuderis esurienti animam tuam, & animam afflictam repleueris, [e] orietur in tenebris lux
tua, & tenebræ tuæ erunt sicut meridies. Et requiem tibi dabit Dominus Deus semper, &
[f] implebit splendoribus animam tuam, [g] & ossa tua liberabit: & eris quasi hortus irriguus,
& sicut fons aquarum, cuius non deficient aquæ. [h] Et ædificabuntur in te deserta seculorum
[i] fundamenta generationis & generationis suscitabis: & vocaberis ædificator sepium,
auertens semitas in quietem. [k] Si auerteris à sabbato pedem tuum, facere voluntatem
tuam in die sancto meo, [l] & vocaueris sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum, & glorificaueris eum, dum non facis vias tuas, & non inuenietur voluntas tua, 3
vt loquaris sermonem. Tunc delectaberis super Domino, [m] & sustollam te super al-
C titudines terræ, & cibabo te hæreditate Iacob patris tui: os enim Domini locutum est. F

a *Tūc inuocabis.*) Si hæc feceris, audiet Dominus preces tuas.

b *Si abstuleris de medio tui catenam.*] Nomine catenæ intelligitur omnis vsuraria & impia obligatio, & tyrannicum iugum.

c *Et desieris extendere digitum.*) Hoc est, aliis pœnas minari, & superbè loqui. Solent enim homines irati manus atque digitos extollere, & extendere, & verba ferocia & amarulenta dicere, acsi & digitis & verbis velint aliorum oculos auferre. Vel, si desieris extēdere digitum ad rem alienam. Vel, si desieris eligere indignum magistratum. Solebant enim veteres digitis dare suffragia. Septuaginta habent: *Si abstuleris à te colligationem & ordinationem.* Fortasse per ordinationē intelligunt magistratuum creationem. Pagninus vertit: *Vt non mittas digitum in rem alienam.*

d *Cum effuderis esurienti animam tuam.*) Hoc est, cùm pauperum ita misertus fueris, vt in illos animam tuam effundere videaris. Vel capitur anima pro vita, quam pro animæ salute proximorum fundere debemus.

e *Tunc orietur in tenebris.*) Hoc est, calamitates tuæ in gaudium conuertentur. Vel sic: Ablatis peccati tenebris eris gratia illuminatus.

f *Implebit splendoribus animam tuam.*) Vt impij anima est tenebris & caligine peccatorum obuoluta, sic iusti anima est gratię splendore illustrata. Id voluit sacra scriptura in Exodo ca. 10. significare, vbi ait, Ægyptiis tenebris circunfusis, Hebræos in luce fuisse versatos.

g *Et ossa tua liberabit.*) Id est, non solùm animam à malis interioribus, sed etiam corpus à malis exterioribus liberabit. Sunt qui per ossa maiores animę partes intelligant.

h *Ædificabantur*

A h *Aedificabuntur in te deserta seculorum.*] Hoc est, mundi vastitatem restaurabis, & vrbes euersas tua virtute restitues. Quasi dicat : Virtutes quæ quondam viguerunt, & posteà ruerunt, suscitabis. Vigebit innocentia Abel, obedientia Abrahami, continentia Ioseph, mansuetudo Dauidis, aliorúmque sanctorum virtutes reflorebunt. Præbebis exemplum, quod nulla vnquam deleat obliuio.

i *Fundamenta generationis & generationis suscitabis.*] Hoc est, reparabis fundaméta à multis annis interrupta & imperfecta. Et vocaberis ædificator sepium, hoc est, ruinarum restitutor, atque laboris semitas in vias quietis spiritualis conuertes. Acsi dicat : Dabis operam vt homines in vera pace, animíque tranquillitate vitam degant.

k *Si auerteris à sabbato pedem tuum.*) Id est, Si non ambulaueris in die sabbati Loquitur de Sabbati obseruatione. Sequitur : *Facere voluntatem tuam in die sancto meo*, subaudi si auerteris. Quasi dicat: Si non feceris voluntatem tuam in die sabbati, sed meam. Si ratio teneat & coerceat appetitus, ne modum transeuntes, & obedientiam abiicientes, animũ perturbent, eiúsque constantiam à sua sede & statu deiiciant.

l *Et vocaueris sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum.*) Hoc est, Si vocaueris sabbatum delicias tuas, & diem sanctificatum Domino. Si ita diem festum suspexeris & obseruaueris, vt vias tuas derelinquas, effrænatæ voluntati tuæ obsistas, & ne verbum quidem, quod pias aures offẽdat, loquaris. Vide quoties Deus nos exhortatur ad propriam nostram volũtatem fugiendam. Oportet enim eam à nobis reiicere, & in eius loco diuinam voluntatem constituere: pereunt enim omnes, qui suam propriam, non Dei voluntatem ducem sequũtur. Irruunt in eos hostes animæ, & quasi procella iactatos, fractus animo, suam perniciem amplectentes, conturbant, & quò volunt vehunt, donec eos obruant, & ad ima tartara præcipitent. Ideò dicebat Christus Deus noster: *Qui vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* Quid est negare seipsum, nisi propriam voluntatem reiicere, deprauatúmque appetitũ à se penitus alienare? Mat.16.

m *Et sustollam te super altitudines terræ.*) Hoc est, faciam te celebrem & gloriosum, atque laudem illustrissimam consequeris. Vel sic: Ducam te ad cœlestem beatitudinem, quæ est hæreditas illa & vera promissionis patria, quam promisi patriarchæ Iacob. D

B *ANNOTATIO.* B

1 Si abstuleris de medio tui catenam.) *Pro catena est in Hebraico* מוטה *motah, quod significat etiam iugum, impietatem, declinationem.* R. D. *exponit:* Si remoueris è medio tui opera mala. *Thargum* declinationem. *Quasi dicat: Si à recta via non declinaueris. Declinare à recta via est catenam construere, qua nos ipsos ligamus, & in dæmonis carcerem conijcimus: & est ipsius dæmonis iugũ suscipere.*

2 Et implebit splendoribus animam tuam.) *Potest verti:* Implebit in siccitatibus animam tuam. *Quasi dicat: Pereuntibus alijs siccitate & inopia, te implebit Deus, & saturabit: Et ita vertit Pagninus:* Et saturare faciet in siccitatibus animam tuam. *Nam in Hebraico est* בצחצחות *betsahtsachoth, quæ dictio & splendores & siccitates significare potest.*

3 Vt loquaris sermonem.) *Septuaginta habent.* Neque loqueris verbum in ira de ore tuo.

Argumentum capitis LIX.

Ostendit propheta flagitia nostra nos à Deo separare Et connumeratis Iudæorum sceleribus queritur apud eos pacem, iudicium, & iustitiam, veritatem, & æquitatem corruisse, & esse veluti in exilium pulsos, & è terris exterminatas. Dolet reipublicæ casum, quoniam quantò quis est aut innocentia, aut probitate præstantior, tantò acerbius ab impiis aliquando affligitur, sed ostendit Deum esse suorum acerrimum defensatorem.

CAPVT LIX.

C ECce [a] non est abbreuiata manus Domini, vt saluare nequeat, neque aggrauata est auris eius, vt non exaudiat. Sed iniquitates vestræ diuiserũt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis ne exaudiret. [b] Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, & digiti vestri iniquitate: labia vestra locuta sunt, mendaciũ & lingua vestra iniquitatem fatur. [c] Non est qui inuocet iustitiã, [d] neque est qui iudicet verè: [e] sed confidunt in nihili, & loquuntur vanitates. [f] Conceperũt [1] laborem, & pepererunt iniquitatem. [g] Oua aspidum ruperunt, [h] & telas araneæ texuerũt: qui comederit de ouis eorum morietur, & quod confotum est erumpet in regulum. Telæ eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis: opera eorum opera inutilia, & opus iniquitatis in manibus eorum. Pedes eorum ad malũ currunt, & festinant vt effundant sanguinem innocentem: cogitationes eorum cogitationes inutiles: vastitas & contritio in viis eorum. Viam pacis nescierũt, & non est iudicium in gressibus eorum, [i] semitæ eorum incuruatæ sunt eis, [k] omnis qui calcat in eis, ignorat pacem. [l] Propter hoc elongatum est iudiciũ à vobis, & non apprehendet vos iustitia: expectauimus lucem, & ecce tenebræ: splendorem, & in tenebris ambulauimus. Palpauimus sicut cæci parietem, & quasi absque oculis attrectauimus, impegimus meridie quasi in tenebris, [m] in caliginosis quasi mortui. [o] Rugiemus quasi vrsi omnes, & quasi columba meditantes gememus. Expectauimus iudicium, & non est: salutem, & elongata est à nobis. F

Ro.11.a. Isa.50.a Sap.1.d Iob.15.b Prou.1.b. Rom.3.c

A D

EXPLANATIO.

a *Ecce non est abbreuiata manus Domini.*] Connectuntur hæc verba ad finem capitis præcedentis: Dixerat Deus daturum se viris iustis magna bona, sed quia poterat aliquis dicere: Si Deus est omnipotens, cur nos non eripit à calamitatibus, in quibus miserè versamur? respondet Propheta huic tacitæ obiectioni, id esse non ob Dei imbecillitatem, sed ob eorum scelera. *Non est enim*, inquit, *abbreuiata manus Domini*, hoc est, non est nunc minor potentia diuina, Quàm olim, quando vos ab Ægyptiis mirabiliter eripuit. Est enim Deus semper omnipotens, qui vniuersam naturam immensa virtute coercet & continet. Neque ęgritudine aliqua aurium laborat, vt vos nequeat exaudire. Sed impia vestra facinora vos à Deo segregarunt, eúmque à vobis auerterunt. Accipitur hic manus pro potentia, quemadmodum aliis in locis. *Simile.* Aspicis hoc in loco peccatum esse murum nos à Deo diuidentem. Et quemadmodum mortiferum peccatum nos à Deo diuidit, sic charitas nos cum eo coniungit & consolidat. Vt enim diuisa æra igne solidantur, sic opus est igne charitatis, vt possimus esse cum Deo coniuncti. Nec solùm à Deo, sed nos etiam B à nobisipsis peccatum diuidit, éstque gladius acutus diuidens animam à vita, & à nobis Dei faciem & aures auertens. Considera quanta nobis peccatum afferat incommoda. Ieremias appellat illud nubem nostras preces impedientem, & Esaias hoc in loco murum nos à Deo separantem. Quomodo autem Deus non exaudiat peccatores, capite primo explanauimus. *Thren.3.*

b *Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine.*] Obiicit Iudæis mortem prophetarum, multorúmque virorũ illustrium, quos ipsi falsis criminibus ad excidiũ vocarunt, & impiè occiderunt. Perpende obsecro, & aliè considera Dei erga viros iustos charitatem. Dereliquerant Iudæi Deum suum, & idola Gentium turpiter coluerant, & non illis obiicit hanc iniuriam in seipsum iactam, sed cædem virorum sanctorum. Vbi vides quanti Deus ipsos faciat & æstimet. Fuisse autem Iudæos prophetarum homicidas, indicat iis verbis diuus Stephanus in oratione illa vehementi quam apud eos habuit, quam diuus Lucas inter Apostolorum acta literis mandauit. *Act.7.* *Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri? Et occiderunt eos, qui prænuntiabant de aduentu iusti, cuius vos nunc proditores, & homicidæ fuistis.* C Hic iustus Christus est, de cuius aduentu Prophetæ fuerunt vaticinati. Sed quid cito Stephanum? Ipse Christus Deus noster apud Matthæum hoc ipsum capite vigesimo tertio multis verbis ostẽdit. Vbi in fine capitis, *Ierusalem*, inquit, *Ierusalem quæ occidis Prophetas, & lapidas eos, qui ad te missi sunt, &c.* Et quamuis hæc expositio sit apta & perspicua, ego tamen existimo hunc sanguinem esse eum, quem Iudæi super se acceperunt, dicentes, *sanguis eius super nos, & super filios nostros.* *Mat.27.* Petierunt sanguinem Christi, eúmq; in cruce pro nobis immolatum immanissimè occiderunt.

c *Non est qui inuocet iustitiam.*) Hoc est, qui iusta loquatur. Ita Septuaginta hunc locum transtulerunt. *1.Cor.1.* Vel, *non est qui clamet debere fieri iustitiam.* Vel, *non est qui inuocet Christum.* Ipse enim, vt ait diuus Paulus, *factus est nobis sapientia & iustitia.* De qua iustitia potest intelligi id, quod ipse Christus ait: *Quærite primũ regnum Dei & iustitiam eius.* *Math.6.*

d *Nec est qui iudicet verè.*) Potest hoc huic nostro tempori rectè accommodari. *Simile.* Est enim nunc iustitia veluti statera, quæ illi parti inclinatur, cui maius pódus apponitur, illi fauet nõ qui iustum exigit, sed qui plus muneris iudici offert. Scio tamen multos esse iudices iustitia præstantes. Sed ego de iniustis tãtùm loquor.

e *Sed confidunt in nihili.*] Mundi potentiam & opes nihil appellat. Ita Ieremias, *Aspexi*, inquit, *terram, & ecce vacua erat nihil.*

f *Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.*] Hoc est decreuerunt peccare, & quæsierunt quomodo deprauatam cogitationem in effectum producerent, inuentóque modo tetrum facinus commiserũt. Propositum peccandi appellat dolorem. Nemo est enim tantis vitiis coinquinatus, qui virtutis altitudinem, & rationis præstantiam non iudicet esse magnopere colendam. Ex quo efficitur, vt peccando dolore quodam afficiatur. Vel conceperunt dolorem, quo erant alios affecturi, & posteà se scelerum ministros præbuerunt, & fratres suos immaniter vexarunt.

g *Oua aspidum ruperunt.*] Hoc est, iniqui aperuerunt E cogitationes suas malas, eas in effectum producẽtes, & qui fuerit earum particeps, & tam tetra & pestilentia consilia fuerit secutus, peribit. Ea talibus enim cogitationibus & consiliis nihil nisi venenum producitur. Comparat iniquorum nefarias cogitationes & consilia ouis aspidum quæ tunc rumpuntur, cùm operibus perpetrantur. Ex illis dicuntur comedere ij, qui ea approbant, & sequuntur. Id quod in illis confouetur, & ex illis nascitur, est regulus pestilens animal, quod etiam basiliscus appellatur: idem enim est βασιλεύς quod rex, & βασιλίσκος quod regulus. Appellatur autem ita, quod habeat in capite circulum quendam album instar diadematis. Intuere elegantem Prophetæ similitudinem. Oua aspidum foris sunt alba, oculis grata, & pulchra, intus autem veneno plena: sic flagitiosorum hominum consilia licet prima specie appareant vtilia, sunt tamen perniciosa, fallaci vtilitatis aut voluptatis imagine pestilentem malitiam tegentia. Et quemadmodum qui aspidum oua frangunt, seipsos occidunt, quoniam ex ipsis ouis erumpit venenum fractores inficiens & necans, sic qui flagitiosas cogitationes & tetra consilia in effectum producunt, sibi ipsis perniciem machi- F nantur. Aspis est paruus serpens veneno occidens, somniculosus appellatus, quod somnum letiferũ percussus emittat.

h *Et telas araneæ texuerunt.*) Admirabili artificio & subtilitate conficit aranea telam suam, sed in aere. Ex quo efficitur vt ipsa tela simul cum aranea facilè frangatur & pereat: Sic sceleratorum hominum cogitationes & consilia licet ingeniosa & subtilia videantur, vana tamen sunt, & in aere constituta. Vnde euenit, vt dum alios irretire volunt, ipsi irretiti capiantur. Vide quàm fragili rei hominum vanorum cogitationes atque cõsilia comparet. Cor humanum est textrina, vbi hæ telæ struuntur. Sed homo orditur telam, Deus verò eam scindit, & fila tenuissima lon- *Simile.* gissimè extensa facillimè resecat. Vanum est cor hominis superbi & impij, & omnia eius consilia euanescunt, & omnis mundi potentia, opes, & diuitiæ, quas concipit & appetit, vanæ sunt, & inutiles, simúlque cum ipso corde, vbi sunt sculptæ & descriptæ, labefactantur, & penitus consumuntur, anima autem in

inuia

A imis tauebris suarum vanitatum pœuas luit. Videbis iu papyro defixa in pariete pictas turres, vrbes, alta mœnia, maria, terras, & vniuersum denique orbem terrarum descriptum: cadit aquæ gutta, & papyrum cum tota mundi daseriptione corrumpit, & penitus absumit, & perdit. Videbatur mundus, & erat papyrus & attramentum: papyrus rumpitur, & attramentum deletur. Quid est superbi ac vani hominis cor, nisi quædam mappa mundi, quædam orbis descriptio in papyro depicta? At puncto temporis omnia illa prætereuut & euanescunt, & instar fragilis papyri absumuntur. Id voluit fortasse significare Oronius insignis Mathematicus, qui orbis descriptionem in corde quodam depicto in papyro collocauit. Nos verò non pictas opes & diuitias quæramus, nec animum, in quo est veræ nobilitatis domicilium, talibus vanitatibus deformemus, sed illas quæramus opes, ex quibus intellexerimus posse veram dignitatem efflorescere & redundare, quas nec casus possit eripere, nec inuidia labefactare, neque vetustas vlla cōsumere. Ne nobis dicatur id quod ait hoc in loco Esaias: *Et telas araneæ texuerunt*. Et paulò post: *Cogitatio-*
B *nes eorum cogitationes inutiles, vastitas & contritio in viis eorum*. Quasi dicat: non solùm sunt vani, sed impij. Nā ad hoc tendunt viæ suæ, vt alios vastent & conterāt, vt aliis depressis, ipsi eleuentur, & falsos honores, in quibus beatitudinem constituunt, consequantur.
Psal. 39. Sed *beatus vir*, inquit Propheta, *cuius est Dominus spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas.*

i *Semitæ eorum incuruatæ sunt eis.*) Ambulant per vias obliquas & inæquales.

k *Omnis qui calcat in eis, ignorat pacem.*) Id est, Omnis D qui iniquorum hominum inæquabiles vias & deprauatos mores sequitur, est omnino à pace alienatus. Viæ inæquales inimicæ sunt pacis. Aspicis hîc inæqualitatem matrem esse discordiæ, quod alio in loco annotauimus.

l *Propter hoc elongatum est iudicium à nobis.*) Aspicis hîc peccata esse causam alienationis iudicij. Potest hoc de iudicio fori intelligi, vt sit sensus: Ob vestra scelera permittit Deus, vt opprimamini, & non sit iudicium nec iustitia, quæ iniurias in vos iactas vlciscatur. Annumerat se sanctus Propheta cum populo scelerato, cùm nullis mortiferis peccatis esset astrictus. Quidam codices habent: *Propter hoc elongatum est iudicium à vobis.*

m *In caliginosis quasi mortui.*) Versamur in locis obscuris, ac si essemus mortui, & iu sepulchris iaceremus. Quasi dicat: premimur summis calamitatibus & afflictionibus. Afflicti & ærumnosi homines etsi in vrbibus florentissimis, & maxima rerum omnium affluentia vitam degant, tamē in tenebris ob ærumnarum angustias, quibus premuntur, esse videntur. Potest hoc referri ad obscuritatem intellectus peccatorum à sceleribus productam, qui etiam in luce E meridiana adeò sunt tenebris circunfusi, vt dies vertatur illis in noctem, quemadmodum iustis contra nox vertitur in diem. iuxta id, quod quidam dicebat: *Nox illuminatio mea in deliciis meis, quia tenebræ non obscurabuntur à te, & nox sicut dies illuminabitur.* Psal. 138.

n *Rugiemus quasi vrsi omnes.*) Clamabimus, nostram miseriam deplorentes.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in

CAPVT LIX.

a Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem.] *Pro iniquitate est in Hebraico* און *auen. Quo nomine vsus est Esaias capite trigesimosecundo, vbi etiam noster interpres vertit iniquitatem, dicens:* Et cor eius faciet iniquitatem. *Pro quo Septuaginta transtulerunt:* Vana intelliget. *Significat etiam* און *vanitatem, & luctum. Omnis enim iniquitas est vanitas & luctus. Quid potest esse vanius quàm pro rebus humanis amittere diuinas? Quid insipientibus quàm pro paruis, vilibus, & fluxis, magna, pretiosa & æterna commutare, dare cœlum pro terra, animam pro*
C *corpore, vitam pro morte, Deum pro mundo? Prudentes mercatores volentes ad extraneum aliquod regnum proficisci, ea emunt, quæ in suo regno vili precio venduntur: in altero autem, quo tendunt, magni æstimantur. Nos contrà ex hac vita ad aliam profecturi, ea ble emimus, quæ maximi pendimus, & in alia vita nihil valent. Violamus iura diuina & humana ad comparandam inanem famam, vitiorum plerunque laudatricem, ad acquirendas opes, & pestiferas voluptates. Et pro illis, quæ in altera vita nihil prosunt, res summas & preciosissimas commutamus. Vnde rectissimè iniquitas nostra vanitas appellatur. Et illud Psal. 74. vbi nos habemus:* Dixi iniquis, Nolite iniquè agere, *vertit Fœlix:* Dixi insipientibus, nolite insanire. *Esse autem iniquitatem luctum apertè indicat vermis conscientiæ. Vnde illud Psal. 138.* Et vide si via iniquitatis in me est, F *vertit Fœlix:* Et vide si via afflictionis in me est. *Diuus Hieronymus vertit* viam doli. *Omnis enim iniquitas affligit spiritum, & est dolus & fallacia. Cum enim iniquè agimus, aut alios fallimus, aut nos ipsos decipimus.*

Multiplicatæ [a] sunt enim iniquitates nostræ coram te, [b] & peccata [1] nostra responderunt nobis, quia scelera nostra nobiscum, & iniquitates nostras cognouimus, peccare & mentiri contra Dominum, [c] & auersi sumus ne iremus post tergum Dei nostri: vt loqueremur calumniam & transgressionem: concepimus & locuti sumus de corde verba mendacij. [d] Et conuersum est retrorsum iudicium, & iustitia longè stetit: quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi. Et facta est veritas in obliuionem: [f] & qui recessit à malo
Ephes. 6. a / 1. Thes. 5. b prædæ patuit: & vidit Dominus, & malum apparuit in oculis eius, quia non est iudicium, [g] & vidit Deus quia non est vir: [2] & aporiatus est, [h] quia non est qui occurrat: & saluabit sibi brachium suum, & iustitia eius ipsa confirmauit eum: k Indutus est iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius. Indutus est vestimentis vltionis, & opertus est quasi pallio zeli. Sicut ad vindictam quasi ad retributionem indignationi hostibus suis, & vicissitudinem inimicis suis. [l] Insulis vicem reddet. Et timebunt qui ab Occidente nomen Domini, & qui
Rom. 11. d ab ortu solis, gloriam eius, [m] cum [3] venerit quasi fluuius violentus quem Spiritus Domini cogit, [n] & venerit [4] Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus, Hoc fœdus meum cum eis dicit Dominus: [o] Spiritus meus qui est in te, & verba mea

y

A quæ posui in ore tuo, non recedunt de ore tuo, & de ore seminis tui, & de ore seminis semi- D
nis tui, dicit Dominus, à modò & vsque in sempiternum.

a *Multiplicatæ sunt enim iniquitates nostræ coram te.*) Ideò dicit *coram te*, quia multi coram Deo sunt nefariis sceleribus contaminati, qui ab hominibus iusti censentur. Contrà verò multi ab hominibus scelerati iudicantur, qui coram Deo iusti sunt.

b *Peccata nostra responderunt nobis.*) Id est, nos ipsos condemnauerunt. Nostra scelera aduersus nos ipsos tulerunt sententiam.

c *Auersi sumus, ne iremus post tergum Dei nostri.*] Hoc est, Recessimos à Deo.

d *Conuersum est retrorsum iudicium, & iustitia de longe stetit.*] Ob nostra nefaria facinora permittit Deus vt affligamur, nec tamen sit ordo iudicij, nec qui iustitiam exerceat, & de afflictionibus nobis illatis vltionem sumat. Hoc ideò dicit Esaias, quia suo tempore regnante Manasse impio tyranno leges nihil valebant, iudicia iacebant, mos patrius occiderat. Potest hoc intelligi de iudicio & intellectu homano. Est enim perspicuũ ob scelera deprauari iudiciom, iuxta
B id quod in libro Sapientiæ c. 2. scriptum legimus: *Excæcauit eos malitia eorum.*

e *Quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi.*] Ideò non est iudicium neque iustitia, quia non est veritas nec æquitas. Ex quo colliges sine veritate & æquitate iustitiam non posse consistere. Et animaduerte quemadmodum propheta exaggeret veritatis casum & ruinam. Si consideret in domo aliqoa priuata, in aliquo viculo aut angiportu, non esset ita mirandum, sed *corruit*, inquit, *in platea*, vbi fuit ab hominibus conculcata: cecidit in hominum cœtu & freqoentia, & videns se iniuriis affectam aufugit. Æquitas autem videns veritatem oppressam non potuit ingredi. Hoc deplorabat iis verbis Oseas c. 4. *Non est veritas, & non est misericordia, & non est scientia Dei in terra.* Hesiodus dicebat iustitiam hominum flagitiis offensam mundum deseruisse, & in cœlum euolasse. Saltem id videmos nunc impletum, quod ait Apostolus ad 2. Timot. c. 4. scribens: *Erit enim tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.*

f *Et qui recessit, à malo prædæ patuit.*) Impij regnant, & potentia atque authoritate valent: qui autem stu-
C det virtuti, & iustitiam colit, direptioni committitur. Quidam ab eo eripit opes, alius famam, hic eom spoliat quiete, ille infert ei contumelias. Itaque eum illi acerbissimè cruciant & opprimunt, cuius beneficio sustentantur. Mundos eos, quos soos non esse cognoscit, grauiter affligit. Ita enim ait Christus discipulis suis apud Ioannem capite 15. *Quia de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus.* Et in libro Sapientiæ capite secundo dicunt impij: *Circumueniamus iustum, quoniam contrarius est operibus*
Exod. 34. *nostris.* Postquam Moyses locutus est cum Deo in monte Sinai, posuit velamen super faciem suam, & populus eam videre non poterat. Eodem modo mundus eum videre non potest, qui in altitudine virtutum collocatus cum Deo communicat, & ad
Simile. illum ardenter aspirat, sed illum odit, & contendit pellere, falsisque criminibus in inuidiam vocare. Camelus priusquam bibat, fontem obturbat, vt aiont, ne in aqua clara & lucida suam aspiciat deformitatem, tollit atque claritatem, quia est soæ fœditatis speculum. Sic homines scelerati viros virtutum claritate conspicuos student è medio tollere, ne in illis suam deformitatem videant. Est enim vir clarus & iustus speculum, in quo flagitiosi suas notas & tetras maculas intuentur: cõferentes enim se cum iostis vident sua scelera virtutibus aliorum opposita clariùs eminere: ideò eos affligunt, & ferre non
possunt. *Qui enim*, vt verbis vtar Pauli, *piè volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patiuntur.* Quid plu- 2. Tim. 3
ra? Vide quomodo iniqoi Christum tractauerunt. Ioan. 6.
Dicebat verba vitæ, & illi dicebant: *Durus est hic sermo.* Inueniebat humana malitia, quid in virtute diuina, & in verbis ipsis veritatis reprehenderet.
Faciebat miracula, & dicebant: *In principe Beelze-* Matt. 12.
bub dæmonia eiicit. Calumniabatur hominum ma- Luc. 11.
litia opera ipsius Dei, donec eum falsis criminibus ad cædem vocaoit, & acerbissimis cruciatibus saucium immanissimè occidit. Si mundus Christi verba, opera, & vitam, calumniatus est, quid existimas eum ipsius Dei amicis esse factorum? certè qui recedit à malo, & Christum sequitur, prædæ patet, vt hîc ait Esaias.

g *Et vidit Deus quia non est vir.*) In magna ciuitate, in hominum cœtu & frequentia nemo erat, qui verè
vir appellari mereretur. Ablata enim ratione homo E
comparatur iumentis insipientibus, *& similis*, vt dicitur in Psalmo, *factus est illis.* Eodem modo dixerat suprà Esaias c. 50. *Veni, & non erat vir.*

h *Quia non est qui occurrat.*) Nempe viro iusto, cùm affligitur. Vel non erat vir iustus qui occurreret Deo irato, séque ipsi opponeret, eum deprecans, & pro hominom salute intercedens. Vbi vides quanti pon-
deris sint apud Deom iusti viri preces. Oranti Moy- Exod. 32.
si pro duro populo respondit Deus: *Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos.* Vbi aspicis preces viri iusti Deo se opponere, & eom quasi tenere. Aliàs non diceret Deus: *Dimitte me.*

i *Et saluabit sibi brachium suum.*) Hoc est: Videns Deus virum iustum afflictum, nec habentem defensorem, ipse eum eripuit brachio suo. Poterat hoc ita clarius verti: *Et saluauit eum brachio suo.* Vel: *Et salutem præstitit ei brachium eius.*

k *Indutus est iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius.*) His armis dicitur Deus armatus ad iustos de manu impiorum defendendos. Et iis debemus nos ipsos munire, vt possimus tentationibus resistere & de animæ nostræ hostibus victoriam reportare. Ita
enim ait Apostolus in epistola ad Ephesios capite F
sexto: *Accipite armaturam Dei, vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare, state ergo succincti lumbos vestros veritate, & induti loricam iustitiæ, &c.* Diem malum appellat tempus tentationum, quando nos diabolus, mundus, & caro oppugnant superbia, aut inuidia, aut voluptate, aut aliis tentationibus, quas scriptura diuina pericula inferni appellat. In Psalmo 14. vbi communis editio habet: *Pericula inferni inuenerũt me*: habet versio diui Hieronymi pro periculis inferni *munitiones inferni*. Quid enim sunt tentationes, nisi munitiones, machinæ, & arma, quibos nos infernus per satellites suos diabolum, mundum, & carnem oppognat? Ideò ne inermes reperiamur, *induamur armatura Dei*, Quoniam ipse Deus ea ad suorum defensionem dicitur indotos, nõ soùm hîc ab Esaia, sed etiam in libro Sapientiæ.

l *Insulis vicem reddet.*) Hoc est, vlciscetur inimicos suos etiam insulares, & longè remotissimos. Vel per insulares Iudæos Hierosolymæ cultores intelligit. Quemadmodum capite 20. per habitatorem insulæ Iudæos significauit. Appellat autem Hierosolymam insulam, quoniam erat à Babyloniis & posteà à Ro-

manis

A manis veluti fluctibus cingenda & exagitanda. Videtur Deus his verbis Hierosolymæ euersionem prædicere.

m *Cùm venerit quasi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit.*) Id est, cùm Deus venerit euersum Iudæos iratus & omnia vastans, veluti magnus fluuius, vehemens & violentus, procelloso vento ingentique tempestate coactus. Accipitur spiritus pro vento: & ad ostendendum esse magnum, eum appellat Dei. Ea enim quæ magna sunt, Dei appellantur, vt mõtes Dei, hoc est alti & excelsi. Vnde illud Genesis c. 6. *Spiritus Domini ferebatur super aquas*, de vento magno exponit Hieronymus ab Oleastro vir eruditissimus. Septuaginta hunc Esaiæ locum ita verterunt: *Veniet enim quasi fluuius violentus ira Dei, veniet cum furore.* Quæ verba nostram expositionem dilucidant. D

n *Et veniet Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.*) Poterunt hæc verba distinctius ita collocari. Et cùm mundi redemptor venerit Sion, & eis qui relictis superstitionibus idolorũ se ad ecclesiam contulerint. Quibus verbis Christi in mundum aduentus, & generis humani redemptio significatur.

o *Spiritus meus qui est in te.*] Docet hic locus in ecclesia esse Spiritum sanctum, & verba quæ & Christus, & eius Apostoli docuerunt, nunquam esse ab ecclesia separanda. Id enim quod modò tenet Romana & vniuersalis ecclesia, & quod semper tenuit, fuit, & ab Spiritu sancto inspiratum. Vnde qui ab ea recedit, est planè hæreticus & Spiritu sancto aduersarius.

ANNOTATIO.

1 Et peccata nostra responderunt nobis.] *Septuaginta habent: Et peccata nostra restiterunt nobis.*

B 2 Et aporiatus est, quia non erat qui occulta.) *Pro & aporiatus est, est in Hebraico,* וישתומם *vaixtomem, à verbo* שמם *xamam, quod significat præter alia obstupescere, vt Ieremiæ capite secundo:* Obstupescite cœli super hoc. *Vnde Paguinus vertit:* & admiratus est quia non erat, qui oraret. *Nempe pro afflictis. Septuaginta habent:* Et considerauit, & non erat, qui defenderet. *Occurrere alicui, pro eo intercedere, eum defendere, pro eodem à diuersis interpretibus sumuntur. Aspicis hoc in loco velle Deum, vt eum pro afflictis oremus. Cæterum dicens propheta, Deum aporiatum aut admiratum esse, loquitur de Deo humano more, vt eum intelligere possimus. Si Deus viuorum precationes pro aliis fusas exaudit, si vult vt viui pro proximis afflictis eum obsecrent, vt eis optata concedat, quantò magis sanctos, qui eo in æterna beatitudine fruuntur, pro viuis intercedentes exaudiet? At negant hæretici diuorum inuocationem, dicentes eos nullas ad Deum fundere precationes: cum dicat Baruch capite 3. Propheta:* Domine omnipotens Deus Israel audi nunc orationem mortuorum Israel. *Et apud Zachariam capite primo orat Angelus pro populo Iudaico. Sed hac de re alias disseruimus.*

C 3 Cùm venerit quasi fluuius violentus, quem Spiritus Domini cogit.) *Hoc de ira Dei in explanatione interpretati sumus, sequentes & literæ contextum, & versionem Septuaginta, vt ibi ostendimus. Paguinus tamen, & alij, hoc intelligunt de hoste virum pium oppugnante. Ita enim vertunt:* Cùm venerit veluti fluuius hostis: *Et pro eo quod nos habemus,* quem Spiritus Domini cogit, *vertit Paguinus:* Spiritus Domini fugabit eum. *Vt sit sensus Deus proteget suos fideles ab hostibus eorũ, ipsosque hostes lõgiꝰ fugabit. In Hebraico ita est:* כי יבא כנהר צר רוח יהוה נוססה בו *ki iauo channahar tsar ruach iehouah nosasah bô. Pro cogere est in Hebraico, vt vides, verbũ* נסס*, quod significat eleuare, ideò poterat verti:* Quem Spiritus Domini leuauit. *Sed quoniã quãdo exercitus & obsidio leuatur, discedunt ipsi hostes, qui vrbem oppugnabant, ideò pro fugare accipitur, quam rationem secutus est Paguinus. Theodotion vertit:* Signatus est in eo. *Aquila,* Signaculum eius. *Potest verti,* instigauit. *Vt hoc intelligatur de exercitu Romanorum, quem Spiritus Dei instigauit, vt Iudæos infideles & ingratos euerteret, totamque Hierosolymam ad vastitatem vocaret. Ex iis tot & tam variis interpretationibus poteris eam amplecti, quæ tibi magis placuerit. Mihi certè clarior, & literæ accommodatior ea videtur, quam in explanatione sum secutus, quæ est etiam authoritate Septuaginta corroborata.* E

4 Et veniet Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob.) *Septuaginta habent:* Et veniet de Sione qui liberet, & auertat impietates à Iacob. *Quod apertè de Christo intelligitur, qui de cœlesti Sione venit in mundum, vt homines expiaret, eorumque scelera sanguine suo deleret. At non omnes consecuti sunt salutem, quia eam noluerunt, sed solum Iacob, hoc est, soli fideles fuerunt ab impietatibus liberati, & æternam beatitudinem consecuti.* F

Argumentum capitis LX.

Vaticinatur Propheta de Christi aduentu, & de eius Ecclesiæ gloria & dignitate, in qua sola asserit esse & fidei & charitatis lucem, cùm infideles omnes in tenebris versentur. Prædicit Gentium multitudinem ad fidem conuertendam. Et de Ecclesia militante transfert sermonem ad triumphantem, & ad gloriam illam sempiternam, quam viri omnes charitate præstantes, consequentur.

CAPVT LX.

SVrge [a] illuminare Ierusalem: quia venit lumen tuum, & gloria Domini super
te orta est. [b] Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos. Super te autem
orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. [c] Et ambulabunt gentes in lumine
tuo, & reges in splendore ortus tui. [d] Leua in circuitu oculos tuos, & vide: [e] omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. [f] Filij tui de longè venient, [g] & filiæ tuæ de latere
surgent. [h] Tunc [2] videbis, & afflues, [i] & mirabitur, & dilatabitur cor tuum, quando conuer-
Ap. 21. sa fuerit ad te [k] multitudo maris, [l] fortitudo Gentium venerit tibi. [m] Inundatio camelorum operiet te, dromedarij Madian & Epha. Omnes de Saba venient, aurum & thus deferentes, [3] & laudem Domino annuntiantes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi, arietes Nabaioth ministrabunt tibi: offerentur super placabili altari meo, & domum maiestatis
meæ glorificabo. [n] Qui sunt isti, qui vt nubes volant, & quasi columbæ ad fenestras suas?

A o Me enim insulæ expectabunt, & naues maris in principio, vt adducam filios tuos de longè: argentum eorum, & aurum eorum cum eis nomini Domini Dei tui, p & sancto Israel, quia glorificauit te. q Et ædificabunt filij peregrinorũ muros tuos, & reges eorum ministrabunt tibi: r in indignatione enim mea percussi te, & in recõciliatione mea misertus sum tui. D

EXPLANATIO.

a *Surge illuminare Ierusalem.*) Alloquitur Propheta primitiuam Ecclesiam ex Iudæis & Gentilibus congregatam, qui priusquam in Christum crederent, iacebant in peccatis, tenebris circunfusi, ideò eos hortatur, vt à peccatis surgant, & fide atque gratia illustrentur. Non quòd quis per se possit à peccato surgere, & gratiæ splendore illuminari, sed quòd *facienti quod in se est Deus non denegat gratiam.* Ipse enim per Zachariam, c.1. *Conuertimini*, inquit, *ad me, & ego conuertar ad vos.* Et per Ieremiam: cap.15. *Si conuerteris conuertam te, & ante faciem meam stabis.* Et per Malach. c.1. *Reuertimini ad me, & reuertar ad vos.* Est igitur sensus: Tu ô Hierosolyma da operam, vt surgas, & illumineris, dispone te ad gratiam, quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est. Hoc lumen Christus

B est, quem Sanctus Simeon *lumen ad reuelationem gentium* appellat. Qui de seipso ait: *Ego sum lux mundi.* Qui venit, vt ait Zacharias, *illuminatum eos qui in tenebris & in vmbra mortis sedebant, directum pedes nostros in viam pacis.* Poteris per lumen Euangelium intelligere. Gloria Domini est ipse Christus, qui in Iudæa ortus est.

b *Quia ecce tenebræ operient terrã, & caligo populos, super te autem orietur Dominus.*) Hoc est, mundi nationibus in tenebris versantibus tu sola ô Ecclesia eris illuminata, quia super te orietur Christus sol iustitiæ. Vbi aspicis in sola Ecclesia esse fidei, & gratiæ splendorem. Væ illis, qui Ecclesia Catholica relicta se vorifragi Lutheri synagogæ tradiderunt.

c *Et ambulabunt Gentes in lumine tuo.*) Gentes relicto idolorum cultu ad te venient, & Euangelij lumine illustrabuntur. Prædicit diuinus vates Euangelij prędicationem esse etiam ad Gentes propagandam, & ex consequenti abrogandam esse legem Moysi, quæ solùm erat vsque ad Euangelium duratura, de qua aliis in locis fusè disserui.

C

d *Leua in circuitu oculos tuos, & vide.*) Hoc est, Respice ô Ecclesia primitiua ad omnes mundi partes, & videbis ad te venientem innumerabilem Gentium multitudinem.

e *Omnes isti congregati sunt.*) Non vno loco, sed vna fide.

f *Filij tui de longè venient.*) Hoc est, ab vltimis mundi regionibus, & terris remotissimis. Vel à longè, hoc est, à peccato, qui homines à Deo diuidit, & longè separat.

g *Et filiæ tuæ de latere surgent.*) Hoc est, à regionibus propinquis, quæ sunt à latere Hierosolymæ. Poteris per has filias animas intelligere, quæ relicta & repudiata mundi familiaritate Christo adhæserunt, & surgentes à lateribus parentum suorum Deum sequebantur. Id fuerat iam Dauid hortatus dicens in Psalm. 44. *Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populum tuum, & domum patris tui.* Septuaginta habent: *Et filiæ tuæ super humeros portabuntur.* Pagninus: *Et filiæ tuæ iuxta latus nutrientur.*

h *Tunc videbis.*) Nimirum ad te venientium multitudinem. Et afflues, nempe lætitia & oblectatione.

i *Et mirabitur, & dilatabitur cor tuum.*) Nempe præ ingenti gaudio. Vt enim dolor arctat & constringit, sic lætitia illud amplificat & dilatat: Vnde dilatare cor est gaudio afficere, quemadmodũ in Psal. 4. *Cum inuocarem exaudiuit me Deus iustitiæ meæ, in tribulatione dilatasti mihi*, subaudi cor. Ac si diceret: Cùm essem in afflictione constitutus, ad te Domine voces precésque fudi, tu me exaudisti, animúmque meum spirituali voluptate oblectasti.

k *Multitudo*) Id est, oppida maritima, & nautæ. Vel hominum multitudo magno mari comparata.

l *Fortitudo Gentium.*) Hoc est, Gentes fortitudine pręstantes.

m *Inundatio camelorum operiet.*) Id est, Tanta erit tũc camelorum abundantia, quibus ex variis mundi regionibus ad te munera afferentur, vt terram operiãt. E Hoc dicit, quia diuites & potentes, qui ad Christi fidem conuertebantur, facultates suas ad Ecclesiam adiuuandam, & pauperes refocillandos secum asportabant. Et tunc assignat aliquas regiones, nempe Madian, Epha, Saba, Cedar, Nabaioth, ex quibus venturas opes ad Ecclesiam prædicit. Ex Madian & Epha dromedarios opibus onustos, ex Saba aurum & thus, ex Cedar & Nabaioth arietes & alia pecora ventura prædicit. Per has regiones Gentium barbararum, totius orbis terrarum ad fidem conuersio significatur. Dromedarius est animal velox à currendi celeritate dictum, Etenim Latinè dicitur cursus. Aiunt idem esse dromedarium & camelum, sed solùm illum camelum dici dromedarium, qui velociter currit. Offerenda fuisse hæc munera, vaticinatus fuerat Dauid, dicens in Psal. 71. *Reges Tharsis & insulæ munera offerẽt, reges Arabum & Saba dona adducent.* Quod vaticinium incœpit impleri, quando Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam cum muneribus, quæ Christo obtulerunt, procidentes, eúmque verum Deum firmiter adorantes.

n *Qui sunt isti qui vt nubes volant?*] Hoc est, qui sunt hi ô Ecclesia, qui ad te veniunt tanta celeritate, vt F nubibus volantibus comparentur? Ostendit desiderium & velocitatem eorum, qui erant ad Ecclesiam confluxuri, eósque non immeritò cum nubibus confert, quæ à terra eleuatæ eam irrigant, & frugiferam reddũt. Comparat eos etiam columbis ob cursus celeritatem, præsertim cùm fenestras columbarij repetunt, & ob ingentem erga pullos suos amorem. Qua in re charitas fidelium significatur. Sunt qui per nubes & columbas solùm Apostolos intelligunt: sed meliùs videtur, vt hic locus ad alios etiam pios ac iustos fideles extendatur. Cui expositioni fauet versio Pagnini, quæ habet: *Quæ sunt congregationes istæ, quæ vt nubes volant?*

o *Me enim insulæ expectabunt.*] Significat Deus his verbis adducturum se esse ad Ecclesiam homines ex remotissimis insulis, & naues maris in principio, hoc est, & nautas in principio, subaudi Ecclesiæ primitiuæ.

p *Et sancto Israel.*] Hoc est, Deo, qui sanctimoniam tribuit Israeli.

q *Et ædificabunt filij peregrinorum muros tuos.*) Hoc est, Gentes te ô Ecclesia virtutibus & sapientia munient, & tanquam muris circundabunt. Nõne Hieronymus, Augustinus, cæterique viri sancti, & sapientia exculti, originem à Gẽtilibus ducentes virtutis & sa-

pientiæ

A pientiæ muros ædificarunt? Gentiles ante fidem receptã appellat peregrinos, quos iam fideles factos diuus Apostolus in hũc modũ alloquitur: *Iam nõ estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorũ, & domestici Dei.* ε *In indignatione mea percussi te.*) Permisi vt in principio esses à tyrannis afflicta, sed in hoc etiam tui miserebat, quoniam te per varias calamitates ad meipsum trahebam. Non nego posse hoc referri ad populum Iudaicum, quem Deus permisit capi, & Babylonem adduci, & postea eum ad patriam reduxit, & in pristinam dignitatem reuocauit. Sed erat hæc liberatio figura & imago humanæ redemptionis. Et sunt multa in hoc capite, quæ nullo modo terrenæ Hierosolymæ, sed Ecclesiæ Christi conueniunt. D

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LX.

1 Surge, illuminare Ierusalem.) *In Hebraico non est Ierusalem, sed existimo fuisse hanc dictionem sumptam ex Septuaginta interpretum translatione. Inuenitur etiam in interpretatione Chaldaica Ionathæ. In Hebraico est in hunc modum:* קומי אורי *kumi ori.* Surge illuminare. *Verbum enim* אור *significat lucere & illuminare, Vnde nomen* אור *ir, quod ponitur in eodem versu, lumen & lucem significat.* B *Hinc* אור *vr ignem significat, & lustrationem ignis, quam Chaldæi suis idolis offerebant. Lustrare enim illuminare est, vt apud Virgilium:* Postera Phœbea lustrabat lampade terras. *Ab hoc idolorum cultu, & Chaldæorum idololatria præseruauit Deus Abrahamum. Et id est, quod scriptura in* Gen. 15. *Genesi voluit significare, vbi ait Deus.* Ego Dominus qui Gen. 11. eduxi te de Vr Chaldæorum. *Sed verisimilius est Vr esse oppidum in Chaldæa, hoc nomine vocatum, de quo ita scriptum legimus:* Et mortuus est Aran ante Tharab patrem suum in terra natiuitatis suæ in Vr Chaldæorum.

2 Tunc videbis & afflues.) *Pro & afflues est in Hebraico* ונהרת *venehart à verbo* נהר *nahar, quod significat affluere, confluere, & illuminare. In Psalmo 133. vbi nostra versio habet:* Accedite ad eum, & illuminamini, *habet diuus Hieronymus:* Respicite ad eum, & confluite: *Acsi diceres: Considerate Dei bonitatem, & statim ad eum simul currite. Ideò potest hic locus Esaiæ ita rectissimè verti:* Tunc videbis, & illuminaberis. *Quasi dicat: Nunc ô gentilitas cæcitate laboras, sed cum fueris ad Christum conuersa, aperies mentis oculos, & diuino splendore illustraberis. Potest etiam verti:* Tunc videbis, & eris splendida, *hoc est, alacris vultu. Vt enim mœsti dicuntur obscuri, ita læti splendidi. Hac ratione ducti verterunt Septuaginta:* Tunc videbis & gaudebis. E

3 Et laudem Domino annuntiantes.] *In Hebraico est* ותהלות *vthehilloth, Pro quo rectè interpres noster vertit:* Et laudem. *At Septuaginta intelligentes hoc esse ad Christi tempus referendum verterunt:* Et salutare Domini annuntiabunt. *Est enim perspicuum Christum salutare Domini appellari, vt aliàs explicuimus.*

Apoc. 21. Et [a] aperientur portæ tuæ iugiter, die ac nocte non claudentur, [b] vt afferatur ad te fortitudo Gentium, & reges earum adducantur. [c] Gens enim & regnum quod non seruierit tibi, peribit, & Gentes solitudine vastabuntur. [d] Gloria Libani ad te veniet, abies & buxus & pinus simul ad ornandum locum sanctificationis tuæ; & locum pedum meorum glorificabo. [e] Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te, & adorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi, & vocabunt te ciuitatem Domini Sion sancti Israel. Pro eo quod fuisti derelicta & odio habita, & non erat qui per te transiret, [f] ponam te in superbiam sæculorum, gaudium in generationem & generationem. [g] Et suges lac Gentium, & mamilla regum lactaberis, & scies quia ego Dominus saluans te, & redemptor tuus [h] fortis F C Iacob: [i] Pro ære afferam aurum, & pro ferro afferam argentum, & pro lignis æs, & pro lapidibus ferrum: [k] & ponam [l] visitationem tuam pacem, & præpositos tuos iustitiã. Non [l] audietur vltrà iniquitas in terra vastitas & contritio in terminis tuis, [m] & occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio. Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splen- Apoc. 21. & 22. dor Lunæ illuminabit te: sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam. Non occidet vltrà Sol tuus, & Luna tua non minuetur, quia erit tibi Dominus in lucem sempiternam, [n] & complebuntur dies luctus tui. [o] Populus autem tuus omnes iusti [p] in perpetuum hæreditabunt terram, [q] germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum. [r] Minimus erit in mille, & paruulus in Gentem fortissimam: [s] ego Dominus in tempore eius subitò faciam istud.

a *Et aperientur portæ tuæ iugiter.*) Quando ciuitas obsessa est, clausæ sunt portæ: cùm vero quieta & tranquilla, aperiũtur. Significauit iis verbis, fore vt Christi Ecclesia spirituali pace, & Euangelica securitate gauderet, & per fores apertas voluit etiam ostendere, fore vt ad Ecclesiam aditus omnibus pateret. Eam ob causam eam apud Lucam c. 10. stabulo siue diuersorio Christo comparauit, ad quam Samaritanus, eum, qui descenderat Hierosolyma, in Iericho adduxit, vt ibi plenè curaretur.

b *Vt afferatur ad te fortitudo Gentium.*] Id est, vt confluant ad te Gentes fortissimæ. Hoc impletum fuit quando Romani, cæterique Gentiles bellicosi, strenui, & fortitudine præstantes in Christum crediderunt.

c *Gens enim & regnum quod non seruierit tibi, peribit.*) Aspicis non posse hoc ad Hierosolymam terrenam referri, sed ad Ecclesiam Catholicam. Omnes enim, qui sanctæ & vniuersali Ecclesiæ Romanæ non parent, sed ab ea sunt separati, pereunt, & in æternas tenebras relegantur.

d *Gloria Libani ad te veniet, abies, & buxus, & pinus.*) Hoc est, post reditum à captiuitate Babylonis ad te ô Hierosolyma afferentur ligna pulchra & magna ex omni genere arborum Libani, ad ornandum tẽplum, quod reædificabitur, & locus sanctificationis meæ,

A Verba sunt Dei promittentis Iudæis liberationem à Babylonica captiuitate, & Hierosolymæ ac templi ædificationem. (Simile.) Sed quis non videt esse hoc ad spiritualem Hierosolymam, hoc est, ad Ecclesiam Dei referendum, ad quam dicit venturos esse ex omnibos mundi nationibus homines, tam nobiles quàm obscuro loco natos, quos nomine arborum significat. Vt enim multæ arbores non solùm sunt fructibos vtiles, sed etiam foliis, sic multi fideles non solùm actionibus prosunt, sed etiam verbis. Opera fructibus, folia verbis comparantur. Appellat autem Christus Ecclesiam suam locum suæ sanctificationis, & locum pedum suorum, quoniam in ea ipse colitur, & homines sanctificat, & ipse eam gubernat & protegit.

e *Et venient ad te curui filij eorum qui humiliauerunt te.*) Prædicit conuersionem ad fidem Constantini Imperatoris, & illius innumerabilis multitudinis, quæ tempore diui Syluestris pontificis maximi recepit Euangelium. Tunc enim filij tyrannorum, & eorum, qui Ecclesiam vexabant, conuersi sunt ad Christum, ad eúmque humiles ac supplices accesserunt. Nam magnus ipse Constantinus illustrissimus urbis Imperator Templum Romæ in honorem beati Petri Apostolorum principis à fundamentis excitauit, & pul-
B cherrimis ac preciosissimis ornamentis muniuit, & ipse suis manibus iecit fundamenta, ex quibus suis propriis humeris duodecim corbulas terræ in honorem duodecim Apostolorum asportauit. Tunc quieuerunt Christiani, & cessarunt eorum afflictiones & cruciatus, quibus ab infidelibus torquebantur. Vt enim Laban persecutus est Iacob in terram promissionis reuertentem, & Deum verum adorantem, sic (Gen. 31. Figura.) scelerati homines iustos ac fideles affligūt, eósque ad cœlestem patriam veram promissionis terram aspirantes ad excidium vocant. (Gen 27.) Nec est mirandum, cùm etiam Esau eius frater de eius cæde cogitaret. Diuus Paulus in Epistola ad Galatas c. 4. loquens de Isaac & Ismaele. *Quomodo*, inquit, *tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum, qui secundum spiritum*, & ita nunc. Quid voluit scriptura in Exodo capite primo significare, quando dixit: *Oderuntque filios Israel Ægyptij*, nisi impios & flagitiosos odio prosequi viros pios, virtute ac gestarum rerum gloria præstantes?

C Aiunt coruū pullos suos in nido existētes in principio non cognoscere, cū eos videat plumis albis indutos, ideò eos abiicere, & contemnere: at videns eos posteà nigris pennis coopertos, eos nutrit, & reficit, (Simile.) & vt filios sustentat. Sic mundus eos, quos videt innocentia & virtutis candore conspicuos, irridet & contemnit, iis tamen fauens qui tetris sceleribus contreguntur. At quantò acerbiùs impij viros pios affligunt, tantò amplius illis prosunt, & seruiunt. (Gen. 25. Figura.) Pugnantibus in vtero Rebecæ Iacob & Esao, dixit Deus eorum matri: *Duæ Gentes sunt in vtero tuo, & duo populi in vtero duo diuidentur, populusque populum superabit, & maior seruiet minori.* Hi duo populi sunt boni & mali per Iacob & Esau intellecti. Mali autem seruiunt bonis non obediendo, sed vexando. Ita Augustinus hunc locum interpretatur, quamuis alias etiam expositiones assignet. (Simile.) Vt enim, vt ipse ait, paleæ in aurificis fornace seruiunt auro, illod purificando, & cùm videantur ipsum comburere, illustrius reddunt, ipsæ autem comburuntur, sic mali cùm videantur bonis perniciem moliri, eos splendidiores reddunt, sibi autem ipsis excidium machinantur. Occidebant tyranni vnum martyrem, & eius sanguine rigabatur Ecclesia, eiúsque miraculis multi conuertebantur. Volentes tyranni iusti famam obscurare, eam amplius illustrabant, & volentes Ecclesiam extinguere, eā amplius extendebant & propagabant.

D Quemadmodum in Exodo capite primo referunt diuinæ literæ Hebræos tantò magis fuisse multiplicatus, quantò duriùs ab Ægyptiis opprimebantur. Vide diuinam potentiam & pietatem. Hi, qui Ecclesiam affligebant, erántque tyrannorum filij, ad ipsam Ecclesiam posteà supplices accesserunt. Quod intuens animo Esaias, ipsam Ecclesiam in iis verbis alloquitur: *Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te.*

f *Ponam te in superbiam seculorum.*) Id est, in magnam dignitatis altitudinem. Sumitur hoc in loco superbia in bonam partem, quemadmodum capite sequenti Pagninus vertit: *Ponam te in gloriam perpetuam.*

g *Et suges lac gentium, & mamilla regum lactaberis.*] Hoc est, potieris bonis Gentium, & regum earum.

h *Fortis Iacob.*) Iacob casus est genitiui. Dicitur autem Deus fortis Iacob, quia Iudæis fortitudinem suam ostendit, eos ex magnis periculis liberando.

i *Pro ære afferam aurum.*] Deus est qui Ecclesiam alloquitur, acsi dicat: Affluės ô Ecclesia diuitiis & fœlicitate. Post inopiam eris diues, post aduersitatem fœlix.

k *Et ponam visitationem tuam pacem.*) Hoc est, Constituam tibi visitatores pacis studiosos. Sed quoniam E fieri non potest vt sit pax, vbi non est iustitia, ait: *Et præpositos tuos iustitiam.* Quasi dicat: Efficiam vt gubernatores tui sint præditi iustitia & æquitate. Aspicis hic necessariam esse iustitiam ad pacis conseruationem. *Iustitia enim & pax*, vt dicitur in Psalmo 84. *osculatæ sunt.*

l *Non audietur vltrà iniquitas in terra tua*) Ab Ecclesia militanti se transfert Propheta ad triumphantem.

m *Occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio.*] Tempore belli & obsidionis in muris ciuitatis non est quies, nec salus, neque in portis auditur canticum laudis & lætitiæ, sed hostium oppugnantium vox. At tu ô Ecclesia nunc militans postquam fueris in cœlum translata, summa pace & tranquillitate frueris, iam enim non eris militans, sed triumphans. Hanc cœlestem Hierusalymam & triomphantem Ecclesiam describit multis verbis diuus Ioannes in Apocalypsi capite vigesimoprimo, vbi inter alia ait eam esse in quadro positam, longitudine & latitudine æqualem, cùm templum Salomonis, vt diuinæ literæ F in libro Regum tertio testantor, esset multò longius (Figura.) quàm latum. Erat enim templum illud multis in rebus Ecclesiæ militantis figura, in qua quidam sunt pauperes, quidam diuites, hi lætitia exultant, illi verò dolore premuntur. Eam ob causam templum non erat æquale, sed longum propter patientiam & longanimitatem, & strictum propter afflictionem & calamitatis angustiam. At in cœlesti Hierosolyma nulla est paupertas, nulla calamitas, sed summa bonorū omnium abondantia. Hic nulla est vera quies, nullū verum gaodium, sed strenuè hîc pugnantibus hæc in illa æterna ciuitate reseruantur. O cœlestem ciuitatem gloriosam Hierosolymam, in qua homines charitate præstantes constituti, nullo dolore premuntur, nulla macula contaminantur, sed summo & immortali gaudio redundantes, & admirabili splendore ad diuina loce micantes, magnificentissimè triumphant, & Deo ipso in sempiternum fruuntur! O beatissimas oras, diuina ac splendidissima domicilia, vbi nulla est nox, vbi Deus est ipse Sol, vbi sanctorum laus obrui non potest, quorum nomen nulla vnquam delebit obliuio. Hæc est ciuitas illa gloriosa, de qua hic ait Esaias. *Occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio.*

n *Complebuntur dies luctus tui.*) Hoc est, finientur ô Ecclesia labores & dolores tui, cùm fueris ad cœlum

translata,

A translata. Id multis verbis explicuit diuus Ioannes in Apocalypsi capite vigesimoprimo, & idem noster Esaias capite vigesimonono, trigesimo secundo & 35. 45. 51. 66.

o *Populus tuus omnes iusti.*) Ita diuus Ioannes, *Non intrabit*, inquit, *in eam aliquod coinquinatum.* Hic in Ecclesia militanti sunt boni simul & mali, ideò Christus eam sagenæ missæ in mare ex omni genere piscium congreganti comparauit, eiúsque discretionem asseruit esse in iudicio futuram, vbi separati mali de
Matt. 13. medio iustorum in ignem æternum mittētur. Et eam ob causam eam decem virginibus comparauit, quarum quinque erant prudentes, quinque verò fatuæ. Ex quibus colliges id, quod hîc ait Esaias, non esse de Ecclesia hac catholica militante, quatenus militans est intelligendum, sed de triumphante. Ecclesia enim non est societas sanctorum in gratia existentium, nam cùm nesciamus qui sint in gratia, non possemus scire quæ, aut vbi esset Ecclesia. Ecclesia verò est cœ-
B tus Christi fidelium, siue boni illi sint, siue mali, dummodò catholici & obedientes. Nam fideles membra sunt Christi, licet peccatores, atque illi coniūcti, quia sunt de Ecclesia, quæ est fidelium congregatio, & sub Christo capite militat, vt fuit in concilio Constantiensi contra Vuiclefum explicatum. Id intelligens Apostolus scribens ad 1. Corint. c. 12. inter quos esse sciebat aliquos scelere contaminatos, vt ex eadem
Matt. 13. Epistola apertè colligitur, *Vos*, inquit, *estis corpus Chri-*
Matt. 13. *sti, & membra de membro.* Hic aspicis clarissimè Ecclesiam non esse tantùm societatem sanctorum, vt hæretici nostri temporis affirmāt. Quomodo enim eam Christus sagenæ ex omni genere piscium bonorum & malorum congreganti compararet, & decem virginibus, quarum quinque sunt prudentes, quinque fatuæ, si in ea solùm sancti inuenirentur? Quomodo
Ephes. 1. diuus Paulus Corinthios, quorum nonnulli flagitio erant astricti, membra Christi appellat, & totam Ecclesiam dicit esse corpus, cuius Christus caput est? Si solùm iusti sunt de Ecclesia, quomodo Apostolus fidelea Corinthios Ecclesię membra vocat? O insipientes Lutheranos! Sed quid mirum est, eos quid sit Ecclesia ignorare, cùm sint cæci, & ab ipsa Ecclesia separati, & in synagoga Satanæ cōstituti? Est igitur firmiter tenendum fideles omnes esse de Ecclesia. Et quamuis illi, qui mortifero peccato astringuntur, à Christo capite non recipiant gratiam, recipiunt tamen fidem. Sed hæc fides nisi ad eam spes accedat & charitas, nec vnit perfectè cum Christo, nec corporis eius viuum membrum efficit, nihilominus tamen sunt peccatores membra Christi licet non viua ob charitatis absentiam, quam diuus Paulus in Epistola ad Colossenses ca. 3. vinculo perfectionis appellat, quod nos perfectè vniat cum Christo, eiúsque corporis viua membra efficiat. Hæretici autem quoniam ab Ecclesia recesserunt, neque eius membra sunt, nec fidem, neque charitate habent. D

p *In perpetuum hæreditabunt terram.*) Hoc est, cœlestem patriam: Hæc autem terra, vbi nunc sumus, à nullo homine in perpetuum possidetur. Ita hunc locum antiqui Hebræi explanarunt.

q *Germen plantationis meæ, opus manuum meæ ad glorificandum.*) Hoc est, filij mei, quos ego genui & plantaui, qui sunt opus manus meæ, me in gloria æternis laudibus efferent, & glorificabunt. E

r *Minimus erit in mille, & paruulus in Gentem fortissimam.*) Hoc est, Pauci erunt fideles in principio Ecclesiæ, sed multiplicabuntur in multa millia, & in populum fortissimum: In principio capitis locutus est propheta de Ecclesia militanti, postea conuertit se ad triumphātem, cùm separatis à sagena malis piscibus soli sancti in cœlesti gloria quiescent, modò ad militātem reuertitur, vnde fluxerat oratio, quoniam qui in triumphante regnant, membra huius militantis fuerunt.

s *Ego Dominus.*) Nempe vt multiplicentur fideles. Et hæc non statim, sed suo tempore fient. Hoc ideò dicit, quoniam Esaias multò ante aduētum Christi vaticinatus est, ferunt inter Esaiam & Christum sexcentos annos interfluxisse. Septuaginta habent: *Ego Dominus in tempore congregabo eos.* Fuerunt enim ex variis ritibus & sectis in vna fide & religione veritatis atque pietatis plenissima congregati.

C

ANNOTATIO. F

1 Ponam visitationem tuam pacem, & præpositos tuos iustitiam.) *Septuaginta habent*: Et dabo principes tuos in pace, & episcopos tuos in iustitia. *Beata respublica, cui Deus dat principes & Episcopos pacificè & iustè gubernantes. Animaduerte. Non dicit*: Principes tui & Episcopi tui ipsi per se ambitu consequentur magistratus: *Sed*, ego dabo eos.

Argumentum capitis LXI.

1 Inducit Propheta Christum dicentem se esse cœlestem doctorem in terram missum ad veritatem docendum, nostris vulneribus medendum, nósque è tenebris ad veram lucem vindicandum. 2 Ostendit se esse nostrum consolatorem & remuneratorem. 3 Describit apostolicos turbulentis cupiditatibus obsistentes, atque in dictis & factis modum & ordinem conseruantes. Hos appellat fortes iustitia, ob eorum fortitudinem iustitiæ custodem & propugnatricem, & mundi restauratores ob eorum doctrinam & ardentem charitatem. 4 Tandem ipse propheta conuertit se ad Dei misericordiæ contemplationem, pro qua illi gratias agit, cúmque laudibus effert.

CAPVT LXI.

Luc. 4. SPiritus [a] Domini super me, eò quòd vnxerit me: [b] ad annuntiandum [1] mansuetis misit me, [c] vt mederer [2] contritis corde, [d] & prædicarem captiuis indulgentiam, [e] & clausis [3] apertitionem, [f] vt prædicarem annum placabilem Domino, [g] & diem vltionis Deo nostro: vt consolarer omnes lugentes: [4] vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam pro cinere, oleum gaudij pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris. [h] Et [5] vocabuntur in ea fortes iustitiæ, plantatio Domini ad glorificādum. [i] Et ædificabunt deserta à sæculo, & ruinas antiquas erigent, & instaurabunt ciuitates deser-

A tas, dissipatas in generationem. [k] Et stabunt alieni, & pascens pecora vestra, & filij peregri- D norum. [l] agricolæ & vinitores vestri erunt. [m] Vos autē sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri, dicetur vobis. [n] Fortitudinem Gentium comedetis, [o] & in [p] gloria eorum superbietis. Pro [q] confusione vestra duplici & rubore laudabūt partem eorum, propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, lætitia sempiterna erit eis. Quia ego Dominus diligens iudicium, [q] & odio habens rapinam in holocaustum, [r] & dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis. [s] Et scietur in Gentibus semen eorum, & germē eorum in medio populorum: omnes qui viderint eos, cognoscent illos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus. [t] Gaudens gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo, [v] quia induit me vestimentis salutis, & indumento iustitiæ circundebit me, [x] quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam monilibus suis. [y] Sicut enim terra profert germen suum, & sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit iustitiam & laudem coram vniuersis Gentibus.

EXPLANATIO.

a *Spiritus Domini super me, eò quòd vnxerit me.*) Ille, qui in fine superioris capitis dixit: Ego Dominus, in tempore eius subitò faciam illud, prosequitur dicens: *Spi-*
B *ritus Domini super me, eò quòd vnxerit me.* Esse autem eum Christum seruatorem nostrum asserit ipse Christus apud Lucam capite quarto, vbi hunc locum de seipso apertissimè interpretatur. Intelligitur autem hoc iuxta carnis assumptæ dispensationme, quemadmodum id, quod dixit Esaias capite vndecimo: *Requiescet super eum Spiritus Domini.* Fuit autem saluator noster vnctus non oleo, quo Deus præcepit Moysi, vt vngeret tabernaculum testimonij, & arcam Testamenti, mensamque cum vasis suis, neque eo, quo ipse Moyses vnxit Dei iussu Aaronē, & filios eius, neque eo, quo Samuel vnxit Saulem & Dauidem: sed oleo gratiæ & lætitiæ. Ita enim regius vates Christum alloquens prædixerat in Psalmo 44. *Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Quibus verbis voluit propheta Christi diuinitatem & humanitatem ostendere. Nam illa dictio, *Deus*, quæ primò ponitur, est vocandi casus, secunda autem nominandi. Vbi vides Christum esse à propheta Deum vocatum. Dicens autem propheta esse illum à Deo vnctum gratia & exultatione super omnes homines eius consortes & participes, apertè eius humanitatem significat. Intelligi autem hunc Psalmum de Christo Deo nostro, as-
C serit in Epistola ad Hebræos diuus Paulus. Constituerat Deus vt apud Hebræos, reges & sacerdotes oleo sacro vngerentur. Cùm autem Christus sit rex & sacerdos, æquum erat, vt pristina consuetudine oleo sancto atque cœlesti vngeretur. Hoc intelligentes fideles, dicebant, vt in Actis refert diuus Lucas; Deum alloquentes: *Domine tu es qui fecisti cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt, qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti, Quare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius: Conuenerunt enim verè in ciuitate ista aduersus sanctum* puerum tuum Iesum, quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum Gentibus & populis Israel. Et in Actis capite decimo in hunc modom diuus Petrus auditores alloquitur: *Vos scitis quod factum est verbum per vniuersam Iudæam, incipiens enim à Galilæa post baptismum quod prædicauit Ioannes, Iesum à Nazareth, quomodo vnxit eum Deus Spiritu sancto & virtute.* Aspicis itaque seruatorem nostrum vnctum esse à Deo, non oleo humano, sed diuino, nimirum Spiritu sancto & virtute, quod Dauid oleum lætitiæ appellauit. Christus enim idem est quod vnctus: Græcè dicitur χριστὸς, à verbo χρίω, quod est vngo, & Hebraicè משיח à verbo משח maxach, quod significat vngere. Vnde tria hæc nomina, Christus, Messias, Vnctus, idem significat: & in Psalmo 1. vbi nostra versio habet: *Aduersus Christum eius*, est in Hebrai- E co *aduersus Messiam eius.* Et perpende: Post vnctionem Spiritus sancti sequitur anountiatio. Ait enim, *Ad annuntiandum mansuetis misit me.* Prius enim concionator debet gratia vngi, quàm munus accipiat concionandi.

b *Ad annuntiandum mansuetis misit me.*) Fuit Christus missus non cum externa, & mundi pompa & gloria, sed in humilitate & mansuetudine, vt humilibus & mitibus viam veritatis ostenderet, & Euangelium annuntiaret.

c *Vt mederer contritis corde.*) Aspicis hic Christum esse medicum nostrum. Ad hoc enim venit, vt suis vulneribus nostra vulnera curaret. Si medicus aliquis tuæ ægritudini gratis mederetur, coleres memoriam tanti beneficij beneuolentia perpetua. Cùm igitur Christus medicus noster nos non solùm gratis curauerit, sed etiam pro salute nostra suum sanguinem & vitam perfuderit, quæ erit memoria, quæ vis ingenij quæ magnitudo religionis, quæ possit tam admirabili beneficio respondere? Ipse Christus fatetur apud Marcum c. 2. se esse medicum. Cùm enim Scribæ & Pharisæi de illo detraherent, quòd cùm publicanis manducaret, respondit: *Non necesse ha-* F *bent sani medico, sed qui malè habent: non enim veni vocare iustos, sed peccatores: Et Ecclesiast. c. 32.* ait à Deo esse medelam omnem. Si Christus venit vt mederetur nobis, ergo ægroti eramus. Nos sumus ille saucius & spoliatus, qui descenderat de Ierusalem in Iericho, quem Samaritanus ille cœlestis medicus curauit. Transierat sacerdos & Leuita, sed videntes eum, prætererunt. Venit lex Mosaica, & præteriuit, quoniam non iustificabat. Ita enim in Epistola ad Romanos cap. 8. ait Apostolus: *Quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatū in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus.* Et in Epistola ad Galatas, c. 3. *Quoniam*, inquit, *in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est, quia iustus ex fide viuit. lex autem non ex fide: sed qui fecerit ea, viuet in illis. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, &c.* Et paulò post, *Si enim*, inquit, *data esset lex, quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia, sed conclusit scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.* Et in eadem Epistola capite secundo, *Si enim*, inquit, *per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est*, Et paulò antè, *Scientes autem*, inquit, *quòd non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi.* Et diuus Ioannes c. 1. ait legem per Moysem datam

A datam esse, gratiam autem & veritatem per Iesum Christum factam. Fuerunt quidam in lege veteri multi viri iusti, & gratia induti, sed non per legem, sed per fidem,&,vt fuit in concilio Florentino assertum, antiquæ legis sacramenta non causabant gratiam, sed eam solùm per passionem Christi dandam esse figurabant. Et prætetea qui tunc in gratia decedebant, non cælum penetrabant, sed in inferis vsque ad Christi mortem reseruabantur. Vt enim Moyses non potuit intromittere filios Israelis in terram promissionis, sed necessarium fuit venire Iosue, qui eos

Deut. 34. Iosue 4. Figura. ad illam perduceret, sic lex vetus non potuit iustificare, & suos in cœlestem patriam adducere, sed venit Iosue ille cœlestis, qui nos ad vitam æternam perduceret, suóque sāguine cœlum aperiret. Hic est Samaritanus ille, qui nos amplissimis Dei beneficiis ob scelera nostra spoliatos, ex ampla Hierosolyma & altissimo dignitatis gradu præcipitatos, grauissimisque vulneribus percussos curauit, & in diuersorio vniuersalis Ecclesiæ cōstituit, vt inde ad immortalem beatitudinem tādem perduceret. Samaritanos enim idem est quod custos, de quo dicitur in Psal. 126. *Nisi Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat, qui custodit*

B *eam.* Hic est qui homines curauit, qui ait hoc in loco: *Ad annunciandum mansuetis misit me, vt mederer contritis cordis.* Perpende: Non dicit omnibus mederi, sed contritis corde, quandiu enim cor est durum, & in sceleribus obstinatum, nullam habet salutem, ideò oportet vt corda nostra lachrymis molliamus, nósque ad gratiam Dei præparemus, *ipse enim*, vt dicitur in Psal. 146. *sanat contritos corde, & alligat contritiones eorum.* Et vt dicitur in alio Psal. 50. *Cor contritum & humiliatum non despicit.*

d *Et prædicarem captiuis indulgentiam.*) Aspicis hîc peccatores captiuos appellari. Qua de re alias nonnulla diximus.

e *Et clausis apertionem.*)Hoc est, cæcis visum. Quod de vtraque cæcitate & mentis, & corporis intelligitur. Vel clausis, hoc est, in dæmonis carcerem coniectis, libertatem. Solent enim custodes portas aperire illis, qui liberè de carcere egrediuntur. Vel loquitur de iis, qui cerimoniis Mosaicis detinebantur, quos Christus vocauit ad libertatem Euangelicam, non illam quam hæretici nostri temporis amplectuntur, qui dissolutionem & vitæ deprauationem libertatē vocant. Sed eam, quam Romana & vniuersalis Ecclesia docet, quæ est, vt ait Apostolus, *columna & fir-*

C *mamentum veritatis.* Lege cap. 42. & videbis missum

1. Tim. 3. Esay 42. fuisse Christum vt oculos cæcorū aperiret. Ita enim cum Deus pater alloquitur: *Dedi te in fœdus populi, in lucem Gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de conclusione vinctum de domo carceris.* Vbi aspicis flagitiosos cæcos esse, mentisque lumine priuatos.

2. Cor 6. f *Vt prædicarem annum placabilem Domino.*)Id est, tempus gratiæ, de quo ait Paulus: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.* Fortasse annum placabilem appellat, quia Deum patrem placauit, nósque morte sua cum eo reconciliauit, séque pro nobis hostiam placationis constituit.

g *Diem vltionis.*) Hoc est, diem extremi iudicij. Vel tempus euersionis Hierosolymæ per Titum.

Matt. 5. h *Vt consolarer omnes lugentes.*)Munus est Christi lugentes consolari. Ipse enim ait: *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* Prò lachrymis debitè emissis tribuit Deus & hîc internam consolationem, & in cœlo æternam beatitudinem: sunt enim lachrymæ semen gloriæ. Id intelligens Dauid dicebat in Psal. 125. *Qui semināt in lachrymis, in exultatione metēt.* Loquor de lachrymis pœnitentiæ, & de illis, quæ ob pias iustásque causas funduntur. Ideò sequitur: *Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion.* Non promittit Deus consolaturum lugentes Babylonem, sed *Sion.* Non illi D

sunt gratæ lacrymæ fusæ ob mundi voluptates amissas, sed eæ, quæ ob amissionem Sionis emittuntur. Plorabant filij Israelis, nec poterant continere lacrymas ob Hierosolymæ suæ recordationem, sedentes captiui iuxta flumina Babylonis, & dicentes: *illic sedimus, & fleuimus, dum recordaremur tui Sion.* Nos ob cœlestis Sionis desiderium in hoc exilio oculos nostros fontes viuarum aquarum faciemus. Lugere Sion est Ecclesiæ afflictiones deplorare, vel peccata in Sion admissa, vel præ desiderio cœlestis Sionis lacrymas profundere. Huiusmodi lugentes Deus mirabiliter consolatur. Narrat Ezech. c. 9. dixisse Deum cuidam viro: *Transi per mediam ciuitatem in medio Ierusalem, & signa tau super frontes virorum gementium & dolentium super cunctis abominationibus, quæ fiunt in medio eius.* Et statim iussit illi, vt his seruatis cæteros interficeret. Eos seruat Deus, illisque vitam tribuit immortalem, qui mundi scelera deplorant, & finem rerum intuentur, atque nouissima contemplātur. Litera enim tau, quæ in Hebraico Alphabeto vltima est, finem rerum significat, quam debemus semper in memoria tenere, & ea veluti in fronte signari. Quemadmodum omega apud Græcos quod in fine sit alphabeti finem si- E

gnificat, sic tau apud Hebræos. Multi plorant mundi flagitia, sed nolunt à mūdo ipso discedere, nec finem animo intueri. At necesse est mundi peccata lugere, sed ipsum mundum relinquere. Mortuus est Iacob in Gen 49.

Ægypto, sed noluit ibi sepeliri, sed in terra promissio- Gen. 50. Figura.

nis: & portantes eum mortuum filij sui egressi ab Ægypto venerunt ad aream Atad, quæ sita est trans Iordanem, vbi celebrantes exequias planctu magno atque vehementi impleuerunt septem dies, & vocatum est nomen loci illius: planctus Ægypti. Fortasse sciebat Iacob multos esse cum Christo Hierosolymæ resurrecturos, ideo voluit illuc asportari, vt eius corpus cum Christo resurgeret. Ait enim Matth. c. 27. multa corpora sanctorum resurrexisse. Sed ad huius historiæ spiritualem sensum veniamus. Per mortem in Ægypto peccatum significatur. Malum est mori in Ægypto, sed sepeliri ibi, est maximè execrabile. Mortuo Iacob in Ægypto exierūt filij eius ab Ægypto, vbi septem dies plorauerunt. Ploremus mortem Ægypti, ploremus mundi impietates & tetra facinora, ploremus peccata mundi, sed extra mundum. Relinquamus Ægyptum, & pro Ægypti sceleribus vim lachrymarum fundamus. Non vno die tātùm, sed se- F

ptem diebus, hoc est toto tempore vitæ nostræ ita lugeamus, vt dicatur vita nostra planctus Ægypti. quid Figura.

significabat mare illud æneum in templo Salomo- 3. Reg. 7

nis, & luteres aquarum, nisi lachrymarum abundantiam, quibus deberemus animas nostras lauare? Est enim hoc admirabile in lachrymis, quòd foris exeuntes intus lauant, & deorsum cadentes ascendunt sursum, & cùm sint aquæ, de medio ignis egrediuntur, & ignis illis ardentiùs inflammatur. Nónne cor Magdalenæ erat Ætna mons altissimus, diuini amoris incendio inflammatus? Erat quidem. Et tamen in medio illius ardentissimæ flammæ erat quidam Ni- Similitudo.

lus lachrymarum. Ex amore fluebant ardentes lachrymæ, & lachrymæ augebant sanctum amorem. Si odoriferas aquas magnifacimus ex rosis, aliisque floribus distillatas, quia externum odorem, & paruam fragrātiam emittunt, quanti æstimandæ sunt lachrymæ, quæ animas intus abluunt? Eos qui tales lachrymas fundunt, consolatur Christus, vt ipse hoc in loco apud nostrum Esaiam testatur.

h *Et vocabuntur in ea.*) Id est, Et qui in Ecclesia fuerint fortes in iustitia, & constantes, appellabuntur plantatio Domini, hoc est, arbores plantatę à Deo, ad ipsum Deum glorificandum.

A i *Et ædificabunt deserta à seculo & ruinas antiquas erigent.*] Hoc est, Apostoli & viri Apostolici instituent ad fidem Gentes incultas, & à religione desertas. Et eos, qui iam à multis annis defecerant, restaurabunt.

k *Et stabunt, & pascent pecora vestra.*) Multi venient ad Ecclesiam, qui cùm anteà essent alieni à fide, tamē recepto Euangelio non in peccatis iacebunt, sed stabunt erecti, & erunt præsules & concionatores, non

Ioan. 21. seipsos pascentes, sed gregem & populum. Non dicit: *pascent seipsos*, sed *pecora*. Nec dicit. Occident pecora, sed *pascent*: Ita dicebat Christus diuo Petro: *Pasce oues meas, pasce agnos meos.* Et ter illum interrogauit, vtrum eũ amaret, non quòd ipse Christus hoc ignoraret, sed vt nobis ostenderet quantam curam & cogitationem in eligendo præsule figere deberemus, nec esse aptum ad pascendas oues, nisi qui Deum amet, aliísque in amore præcellat. Ideò Christus dixit: *Simon Ioannis diligis me plus his?* Oportet esse præsulem charitate præstantem, alioquin non oues, sed seipsum curabit. At Deus per Ezechielem, cap. 34. *Væ*, inquit, *pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos, nonne greges à pastoribus pascuntur?* Legant pastores caput illud, vbi multa inuenient pulcherrima, & optatu di-

B gnissima.

l *Agricolæ & vinitores vestri erunt.*) Hoc est, colent duram cordium terram ad vberrimos fructus ferendos, & vineam, hoc est, Ecclesiam Christi sanguine rigatam custodient.

m *Vos autem sacerdotes Domini vocabimini.*) Alloquitur Apostolos & sacerdotes Christianos, qui non sacerdotes Ægypti neque idolorum, sed Dei sacerdotes vocantur. At Lutherus asserit omnes Christianos esse sacerdotes, & æqualiter posse absoluere & consecrare, deceptus verbis illis diui Petri peruersè intellectis: *Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens*

1. Pet. 5. *sancta.* Quid ais Luthere? vbi dicit hic Apostolus omnes Christianos esse sacerdotes? Aliud est appellare Christianos sacerdotium regale, aliud dicere, omnes vos Christiani estis sacerdotes. Etsi diceret, Vos estis sacerdotes, non tamen inferretur omnes sacerdotes esse: non enim dicit: vos omnes vniuersaliter, sed vos indefinitè. Nam iuxta Aristotelis doctrinam indefinita enuntiatio in contingentibus non vniuersali, sed particulari æquipollet. Præterea non ait Apostolus: estis sacerdotes, sed *sacerdotium regale.* Cùm enim Christus sit rex & sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec, æquum est, vt qui illi vnun-

C tur, regale sacerdotiũ appellentur, sed nõ sacerdotes. Imò ipse Petrus Apostolorum princeps, quem pro te citas, in eadem epistola capite vltimo separat sacerdotes à laicis, non aliter quàm pastores à grege. Ait enim illis: *Pascite qui est in vobis gregem Dei.* Nónne vides ipsam diui Petri epistolam, quam pro te affers, tuam hæresim damnare? Quæ maior posset esse confusio, quàm omnes tam pueros quam senes esse sacerdotes? Sed ais non omnes posse vti munere sacerdotali, nisi ex consensu plebis, quamquam omnes ex æquo sint veri sacerdotes. Quæro abs te, quæ plebs diuum Paulum sacerdotem constituit? nónne ipse ita ad Galat. c. 1. scribit: *Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, & Deum patrem, qui suscitauit eum à mortuis:* Imò ipse Paulus Titum & Timotheum constituit sacerdotes, vt ex epistolis ad eos scriptis apertissimè colligitur. Et Tito, c. 1. *Huius rei*, inquit, *gratia reliqui te Cretæ, vt ea, quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi.* Multi erant in ciuitatibus illis Christiani, sed ex illis Titus eos presbyteros constituebat, qui illi apti tanto muneri videbantur. Vbi vides non omnes Christianos esse sacerdotes; nec omnes sacerdotes à plebe constitui, & falsam esse vtramque tuam opinionem, & hæresim detestabilem. Sunt ad- D

uersus te omnes catholici doctores tam antiqui quã recentiores, tam Græci quàm Latini, pugnant contra te vniuersalia concilia, & Ecclesiæ consuetudo ab ipsis Apostolis vsque ad nostra tempora firmiter conseruata. Sed quoniam omnia hæc irrides & pro nihilo putas, cur te non pudet tam aperta sacrarum literarum testimonia contemnere? Tu qui intellectu diuinæ scripturæ gloriaris, eúmque tibi soli sumis & arrogas, quomodo tam euidentes locos non vides? Dicis omnes esse æqualiter sacerdotes, sed eos munere sacerdotali vti, qui à plebe vocantur. At diuus Paulus, inquit, in Epistola ad Hebræos: c. 5. *Nec quisquam sumat sibi honorem, sed qui vocatur à Deo tanquam Aaron.* Vbi legisti Luthere Aaronem fuisse à plebe sacerdotem constitutum? Nónne asserunt diuinæ literæ in veteri Testamento Deum illi sacerdotium tribuisse, & diuus Paulus asseueranter affirmat eum fuisse à Deo vocatum? Si hanc dignitatem habebant sacerdotes Synagogæ, quantò magis Ecclesiæ, pro qua Christus sanguinem suum profudit, quo eam mirabiliter rigauit? Quare non poteris colligere ex hoc loco Esaiæ omnes Christianos esse æqualiter sacerdotes. Solum enim diuinus noster vates Apostolos, E

& nouæ legis sacerdotes alloquitur, quos Domini sacerdotes appellat, vt eos à dæmoniorum sacerdotibus diuidat: Nam paulò antè eodem capite ipsos sacerdotes diuidit ac separat à plebe dicens: *Et pascent pecora vestra.* Vbi vides sacerdotes esse pastores, & plebem verò & subditos, oues appellari.

n *Fortitudinem Gentium comedetis.*) Hoc est, potiemini opibus, quas Gentes ad Ecclesiam afferent. Refert diuus Lucas in actis c. 4. eos, qui ad fidem conuertebantur, opes suas afferre, & ad pedes Apostolorum proiicere. Vel per fortitudinem Gentium intelligitur Christianorum fides, martyrium, & constantia. Et quoniam epulę sacerdotum sunt Christianorum virtutes, quibus tanquam dapibus delectantur, ideò ait: *Fortitudinem Gentium comeditis*, quasi diceret: Fortitu- Similitudo.

dine eorum, qui ad Christum fuerint conuersi, oblectabimini. Vt enim agricolæ lętantur videntes terrę, quam coluerunt, herbescentem viriditatem, eámque fruges vberrimas largiri, vites lætificis pampinis pubescere, ramósque baccarum ac fructuum copia incuruari, sic & multò amplius oblectantur pręsules & concionatores, intuentes populum ab illis instructũ, F

admirabiles virtutum fructus producere. Contrà ve- Similitudo.

rò vt insignis pictor videns imaginem quam pulchrã depinxit, in qua voluit suum ingenium & artificium exprimere, maculatam & deformatam, summo dolore premitur, nec potest tantum mœrorem æquo animo tolerare, sic præsules, & pij sacerdotes, & concionatores videntes corruptos & sceleribus contaminatos eos, quos solicitè variisque doctrinarum coloribus instruxerunt, incredibili mœrore cruciantur. Versio tamen Pagnini fauet priori expositioni: Ita enim habet: *Opes Gentium comedetis.*

o *Et in gloria eorum superbietis.*) Capitur superbire pro exultare, & gaudio efferri. Quasi dicat: Vos præsules gloria fideliũ delectabimini. Vnde Paulus Apostolus Philipp. c. 4. alloquens, *Itaque*, inquit, *fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium meum, & corona mea.*

p *Pro confusione vestra duplici & rubore.*) Hæc duplex confusio & molestia est afflictio, qua duo populi infideles nempe Gentium & Iudæorum Apostolos, cæterósque viros sanctos vexabant. Vel ideò appellatur duplex, quia & verbis & factis viri sancti affligebantur. Sed quò magis, qui se ad fidem conuertebant, premebantur, eò magis gaudebant, & partem atque sortem suam laudabant. Ideò ait: *Pro confusione*

vestra

A *vestra duplici & rubore laudabunt partem eorum*, seu vt ex Hebraico potest verti, *partem suam*. Poteris per *partem suam* Deum intelligere, iuxta id, quod dicitur in Psalmo 71. *Pars mea Dominus.* Quasi dicat: in omni afflictione Deo gratias agent. Ego existimo hanc particulam, *duplex*, accipi hoc in loco pro multiplici, quemadmodum mos est scripturæ finitum pro indefinito accipere. Et eodem modo in sequenti versu: *Propter hoc in terra sua duplicia possidebunt.* Est igitur sensus: Pro multis ac variis calamitatibus æquo & alacri animo toleratis, magna gaudia in cœlesti patria consequentur.

q *Et odio habens rapinam in holocaustum.*) Id est, execrans sacrificia ex rebus raptis. Plus diligit Deus iustorum paupertatem, quàm diuitum ex rebus malè acquisitis munera. Dicitur enim in Prouerbiis ca. 3. *Honora Dominum de tua substantia.* Et Tobias cap. 4. *Ex substantia*, inquit, *tua fac eleemosynam.* Et apud Matthæum cap. 5. ait Christus Deus noster: *Si ergo offers munus tuum ad altare, &c.* Semper pronomen *tuum* apponitur. Id autem quod est rapina comparatum, non

B est tuum sed alienum.

r *Et dabo opus eorum in veritate.*) Id est, Et retribuam eis iuxta opus eorum absque vllo dubio.

s *Et scietur in Gentibus semen eorum.*) Hoc est, Cognoscetur inter Gentes semen Apostolorum. Quasi dicat: fideles, quos Apostoli verbo & exemplo genuerunt, erunt inter omnes homines cogniti. Diuus Paulus 1. ad Corinth. cap. 4. scribens, *Per Euangelium*, inquit, *ego vos genui.* Et in Psalmo 21. ait Christus: *Semen* D *meum seruiet ipsi.* Hoc est, fideles mei seruient Domino. Si Christus eiúsque Apostoli eos genuerunt quos conuerterunt ad fidem, & à vitiis separarunt, ergo anteà non erant, dum sceleribus implicabantur. Ex quo colliges impiorum vitam esse potius mortem dicendam, quàm vitam. Aspicis præterea docere esse gignere, & doctores patres posse appellari.

t *Gaudens gaudebo in Domino.*) Verba sunt Ecclesiæ, quam Propheta facit loquentem, gaudium suũ proferentem, & beneficia à Christo accepta prædicantem. Animaduerte: Non dicit: Gaudebo in mundo, sed *in Domino*. Ita Dauid, *Redde mihi*, inquit, *lætitiam salutaris tui.* Et Apostolus Philippensibus, *Gaudete*, inquit, *in Domino semper.* Poteris hoc referre ad ipsum Esaiam, vt ipse sit, qui has voces emittat.

v *Quia induit me vestimentis salutis.*) Hoc est, iustitia & charitate. Id quod sequitur: *Et indumento iustitiæ circundedit me*, est idem, sed aliis verbis.

x *Quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam monilibus suis.*) Hoc est, ita me Christus virtutum ornamentis induit, acsi ego essem sponsus in die nuptiarum splendidis vestibus coopertus, & corona decoratus: & sponsa pulcherrimis ornamentis E induta

y *Sicut enim terra profert germen suum.*) Prædicta Ecclesiæ exultatione concludit Propheta dicens, magnam fore iustitiam & laudem, non solùm coram Iudæis, sed etiam coram cunctis gentibus.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LXI.

1 Ad annuntiandum mansuetis misit me.) *In Hebraico est in hunc modum* ענוים שלחני לבשר *lenasser anauim xelachani. Dictio* ענו *anau significat mitem, mansuetum, benignum, humilem. Vnde id, quod habetur Numerorum ca. 12.* Erat enim Moses vir mitissimus super omnes homines, *interpretatur R. Salomon* humilis & tolerans super omnes homines. *Hac ratione adducti*

C *Septuaginta verterunt*: Euangelizare pauperibus misit

Mat. 5. me. *Solent enim humiles pauperes appellari. Vnde id, quod*

Luc 4. *ait Christus*: Beati pauperes spiritu, *graues authores non de inopia, sed de humilitate explanant. Diuus Lucas hanc autoritatem ex versione Septuaginta capite quarto sui Euangelij citauit. Poteris etiam pauperes accipere in sua propria significatione pro egentibus & inopibus. Vbi vides apud Christum diuites & potentes non præferri pauperibus & humilibus. Homines sæpe volunt potius diuitibus quàm pauperibus Euangelium prædicare: at Christus pauperes elegit, venit enim mundi vanitatem euersum. Regnum mundi incipit à magnatibus & potentibus, regnum verò Christi à pauperibus. Reges & principes mundi respiciunt diuites, Christus autem intuetur pauperes. De illo enim dicitur in Psalmo decimo*: Oculi eius in pauperem respiciunt. *Imò apud regem Herodem ab eo miraculum factum videre desiderantem siluit, nec verba, nec miracula faciens: contrà*

Luca. *verò apud pauperes & loquebatur, & miracula faciebat. Vt enim prudens mercator non vult ociosis, & vunt curiosis merces suas ostendere, sed iis, quos intelligit esse illas empturos, sic Christus apud eos concionabatur, & euidentia atque mirabilia signa efficiebat, quos videbat esse ex his vtilitatem accepturos. Et volens apud Matthæum cap. 11. discipulis Ioannis interrogantibus*: Es tu qui venturus es, an alium expectamus: *ostendere se esse Christum in lege promissum, respondit rerum gestarum testimonio. Factis enim coram illis magnis miraculis*, Dicite, *inquit*, Ioanni quæ vidistis & audistis: Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur. *Hoc est, Euangelium illis prædicatum recipiunt. Quasi diceret: Ego sum ille, quem Prophetæ vaticinati sunt esse hæc opera facturum. Inter quæ miracula, vt vides, citat id quod hic ait*: Euangelizare pauperibus misit me. *Sciebat enim venturum esse tempus, vt pro miraculo haberetur Euangelium pauperibus gratis annuntiare.*

2 Vt mederer cõtritis corde.] *In Hebraico est* לחבש לנשברי לב *lachabox lenixbire leb. Verbum* חבש *chabax significat propriè alligare, vt apud Esaiam ca. 30.* In die qua F alligauerit Dominus vulnus populi sui. *Ideo Pagninus vertit*: Vt alligarem contritos corde. *Metaphora sumpta à chirurgis vulnera fasciolis ligantibus. Vnde noster interpres rectè vertit*: Vt mederer. *Diuus Lucas habet*, Sanare contritos corde. *Quod est idem. Potest verti*: Vt curarem confractos animo. *Hoc est, animum vulneribus confossum & saucium habentes. Pro quo Theodotio vertit*: Ad alliganda vulnera peccatorum. *Sunt enim peccatorum vulnera lethalia, mortémque ipsam non multò posteà, sed statim gignentia, iuxta id quod ait diuus Iacobus Apostolus ca. 1.* Peccatum, cùm consummatum fuerit, generat mortem.

3 Et clausis apertionem.] *In Hebraico est* ולאסורים פקח קוח *Velaasurim pekach koach. Nomen* אסור *asur vinctum significat, vt Genesis 39.* Tradidit Ioseph in carcerem, vbi vincti regis custodiebantur. *Verbum Pakach significat velamen remouere & aperire, vt Gen. 3.* Aperientur oculi vestri. *Vnde nomen* פקח *apertionem & visum significat. Quapropter verterunt Septuaginta*: Et cæcis vt videant. *Quos secutus diuus Lucas cap. 4. transtulit*: Et cæcis visum. *Potest verti*: Et vinctis apertionem carceris. *Ita enim transtulit Pagninus. Nam dictio* קוח *carcerem significat iuxta sententiam R. Ioseph. Nonnulli tamen existimant has duas dictiones* פקח קוח *esse vnam geminatam, & significare visum, & apertionem.*

A 4 Vt ponerem fortitudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam pro cinere.] *Versio, cui diuus Hieronymus adiecit commentaria, non habet fortitudinem, nec est hæc dictio in translatione Septuaginta, nec Pagnini, nec in textu Hebraico. Quare potest ita verti:* Vt ponerem lugentibus Sion, & darem illis gloriam pro cinere. *Quasi diceret: Vt ponerem ac darem piè ac debitè plorantibus gaudium pro lachrymis. Vel sic,* Vt lugentibus *ante oculos ponerem cælestem Sionem, vt intelligerent, esse pro sanctis lachrymis æternam illam gloriam consecuturos.*

5 Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ.) *Pro fortibus iustitiæ est in Hebraico* אלית צדק *eleha tsedek. Si prima dictio venit ab* אל *dicendum est fortes, nam* אל *fortem significat & Deum. Et hanc rationem secutus est noster interpres. Si autem est* אלת *dicendum est, arbores,* אלה *enim arborem significat, quam Latinus interpres Iosue vltimo quercum interpretatur. Ideò Pagninus vertit,* Et vocabuntur arbores iustitiæ. *Apostoli enim, cæterique viri maximarum virtutum fructibus cumulati arbo-*B *res fuerunt, & palmæ fructifera: semper virentes, in Ecclesia veluti in terreno paradiso plantatæ. Eam ob causam cecinit David Psal. 1. & 91.* Iustus vt palma florebit. *Et hæc fortasse est arbor, cui in primo Psalmo iustus comparatur. Ait enim:* Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet. *Palma enim varios fructus & mirificos producit, & nunquam foliis nudatur. Et inter alias qualitates ponderi resistit, & aduersus illud insurgit, in quo inuicti animi fortitudo eorum, qui palmæ comparantur, clarissimè demonstratur.* D

6 In gloria eorum superbietis.) *Potest verti ex Hebraico:* Eorum gloria oblectabimini: *vel vt Pagninus reddidit Latinè:* In gloria eorum exultabimini. *Aquila transtulit: ἐν δόξῃ αὐτῶν πορφύρᾳ ἐνδύσεσθε. Hoc est, In gloria eorum purpura vestiemini. Quasi dicat: nulla inuidia ob eorum fœlicitatem cruciabimini, sed etiam preciosis vestibus & ornamentis gaudium, quo ob eorum gloriam perfundemini, ostendetis.*

Argumentum capitis LXII. E

Promittit diuinus vates fore vt nunquam taceat, & à concionibus desistat. Vaticinatur de primo Christi in mundum aduentu, & de Ecclesiæ prosperitate.

CAPVT LXII.

Propter [a] Sion non tacebo, & propter Hierusalem non quiescam, [b] donec egrediatur vt splendor iustus eius, [c] & saluator eius vt lampas accendatur. [d] Et videbunt Gentes iustum tuum, & cuncti reges inclitum tuum, [e] & vocabitur tibi nomen nouum quod os Domini nominauit. [f] Et eris corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui. Non vocaberis vltrà derelicta, & terra tua non vocabitur amplius desolata, [g] sed vocaberis voluntas mea in ea, & terra tua inhabitabitur, quia complacuit Domino in te, & terra tua inhabitabitur. [h] Habitabit enim iuuenis cum virgine, [i] & habitabunt in te filij tui. Et gaudebit sponsus super sponsam, gaudebit super te Deus tuus. [l] Super muros tuos Hierusalem constitui custodes: tota die & tota nocte in perpetuum non tacebunt. [m] Qui reminiscimini Domini ne taceatis, & ne detis silentium ei; donec stabiliat, & donec ponat Hierusalem laudem in terra. Iurauit dominus in dextera sua, & in brachio fortitudinis suæ. [n] Si dedero triticum tuum vltra cibum inimicis tuis, & si biberint filij alie-
Mat 21.a ni vinum tuum in quo laborasti. Quia qui congregabunt illud, comedent, & laudabunt F
Luc. 8 b Dominum, & qui comportant illud, bibent in atriis sanctis meis. [p] Transite [t] transite per
C portas, [q] præparate viam populo. Planùm facite iter, [s] eligite lapides, [r] & eleuate signum ad populos. Ecce Dominus auditum fecit in extremis terræ. [s] Dicite filiæ Sion: Ecce saluator tuus venit, [t] ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo [v] Et vocabunt eos populus sanctus, redempti à Domino. [x] Tu autem vocaberis quæsita ciuitas, & non derelicta.

EXPLANATIO.

a *Propter Sion non tacebo.*] Cùm Esaias Christi aduentum prædiceret, & omnes ad virtutem verámq; Dei religionem amplectendam hortaretur, ab impiis cōtemnebatur, sed tamen à concionibus suis non desistebat. Non enim erant apud eum tanti momēti scelerarorum hominum iniuriæ, vt eius animum frangerent & debilitarent. Nam viri iusti & constantia muniti nullis rerum aduersarum fulminibus terrentur, nullis impiorum hominum oppugnationibus perturbantur, nullis minarum fluctibus obruuntur. Quin potius quò acerbiùs oppugnari se sentiunt, eò liberiùs & erectiore animo clamant, quando opus est, & ratio præscribit, nolentes veritatem necessariò dicendam silentio præterire. Scribis & principibus sacerdotum præcipientibus Petro & Ioanni Apostolis, ne Christum annunciarent, responderunt Ipsi: *Non possumus quæ vidimus & audiuimus non loqui*, ita tradit Lucas in Actis Apostolorum capite quarto. Et sequēti capite tradit eos iterum respondisse: *Obedire oportet Deo magis quàm hominibus*, & nec contumeliis nec flagellis cæsos voluisse à prædicatione desistere. Et diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios, ca. 9. *Væ enim*, inquit, *mihi est, si non euangelizauero.* Et Esaias, *Væ*, Inquit, *mihi quia tacui.* Eam ob causam nunc ait se propter Sionem, hoc est, propter pius clamaturum esse, nec ab incœpto cessaturum. Vel propter Sionem, hoc est, quia ita opus est ciuitati Hierosolymæ.

b *Donec egrediatur vt splendor iustus eius.*] Hoc est, donec veniat Christus: Ac si diceret: Si vsque ad Christū viuerem,

A viuerem, semper eius aduentum prædicarem, & homines ad virtutem exhortarer. Christum appellat iustum Sionis, hoc est, à quo omnis Sionis iustitia dimanat. Et Ierem. 23. *Hoc est*, inquit, *nomen quod vocabunt eum, Dominus iustus noster*. Et Stephanus in Actis, cap. 7. *Occiderunt*, inquit, *eos, qui prænunciabant de aduentu iusti*. Vbi per iustum Christus intelligitur.

c *Et saluator eius vt lampas accendatur.*) Quem iustum vocauit, nunc saluatorem appellat. Iesus enim idem est quod saluator.

d *Et videbunt omnes gentes iustum tuum.*] Non solùm tu Hierosolyma, sed omnes etiam Gentes Christum
1. Cor. 13. videbunt, licet non oculis, tamen fide. Videmus nunc, ait Apostolus, *per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem*. Et Dauid, *Viderunt*, inquit, *omnes termini terræ salutare Dei nostri*. Psal. 79. Perspicuum est Galatas c. 3. Christum corporeis oculis non vidisse, nihilominus tamen ad eos ita Diuus Paulus scribit: *Quis vos fascinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Christus proscriptus est, & in vobis crucifixus?*

e *Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit.*) Hoc est, appellaberis Ecclesia super petram fundata, ita enim te Christus appellabit Diuus Mat-
B thæus capite 16. inquit dixisse Christum Petro: *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.*

f *Et eris corona gloriæ in manu Domini.*) Si corona solet esse in capite, non autem in manu, quomodo inquit Propheta Ecclesiam esse coronam gloriæ in manu Domini? Ego existimo eum voluisse ostendere nunquam defectutam esse fidem Ecclesiæ, quoniam eam Deus manu sua tenet apprehensam. Qui fieri potest, vt diabolus spoliet fide Ecclesiam, quam Deus habet sua manu custoditam? Ideò portæ inferi aduersus eam nunquam præualebunt, vt ipsa veritas asseruit apud Matthæum, c. 16. Et apud Lucam, c. 22. *Ego*, inquit, *oraui pro te, vt non deficiat fides tua*, capitur autem corona hoc in loco pro regno, quemadmodum & diadema regni. Acsi diceret: Eris ô Ecclesia regnum gloriosum, non externum sub rege aliquo humano, qui tui in æternum dominetur, sed eris regnum in manu Domini ab ipso numquã derelictum. Vel sic: Eris gloriosa & inclyta, & à Deo dilecta. Vel, eris corona gloriæ in manu Domini, hoc est, propter te glorificabitur Dominus. Hac exornatione orationis vtitur Diuus Paulus in epistola ad Philippenses c. 4. ita dicens: *Itaque fratres mei charissimi & desideratissimi gaudium meum & corona mea*: & Salomon in Pro-
C uerbiis c. 12. *Mulier diligens corona est viro suo.*

g *Sed vocaberis voluntas mea in ea.*] Solet aliquando
Sap. 8. scriptura nomina rebus ex euentu imponere, quemadmodum suprà fuit Christus vocatus, *Accelera, spolia detrahe*, festina prædari à celeritate, qua dæmonem spoliauit, & genus humanum ab eius faucibus eripuit.

h *Habitabit enim iuuenis cum virgine.*] Hoc est, tanta erit pudicitia inter sanctos Christi fideles, vt virgines puellæ etiam inter iuuenes habitent securæ & intactæ.

i *Et habitabunt in te filij tui.*] Nullus Ecclesiæ filius extra eam est: at infideles sunt ab ea alienati. Hæretici non appellantur Ecclesiæ filij, sed synagogæ diaboli.

k *Et gaudebit sponsus super sponsam.*] Quis sit hic sponsus & hæc sponsa, explicat statim, dicens: *Et gaudebit super te Deus tuus*. Vbi vides Ecclesiam esse dei spon-
Ephes. 5. sam. Hæc est ea quam Salomon in Canticis c. 1. facit cum sponso suo Christo loquentem, de qua ait Apostolus: *Viri diligite vxores vestras, sicut Christus dilexit Ecclesiam.*

l *Super muros tuos Hierusalem constitui custodes.*) Hoc est, Apostolos, præsules, & doctores, quorum inter-

D est vigilare, speculari, custodire, & docere. Ita Diuus Paulus 2. Timoth. c. 4. dicebat, *Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple, &c.*

m *Qui reminiscimini Domini ne taceatis.*) Sensus est: Vos qui Dei recordamini, orate Dominum pro Ecclesiæ laude, & pace, nec à precibus vnquàm desistatis, quandiu eam afflictam videritis.

n *Si dedero.*) Id est, Non dabo. Ponitur, Si, pro non, vt in Psalmo 94. *Ipsi verò non cognouerunt vias meas, quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam*, Id est, quòd non introibunt. Promittit Deus nunquàm Ecclesiam suam derelicturum. Poteris per triticum & vinum virtutes intelligere, quæ sunt animarum dapes. Has promittit Deus nunquam esse ab Ecclesia auferendas, sed illis prodesse, qui in illas incumbunt.

o *In atriis sanctis meis.*) Id est, in sancta Ecclesia mea.

p *Transite transite per portas.*] Egredimini de Babylone vos ô Iudæi, transite per portas eius, quas vobis Cyrus aperiet, & referte vos in patriam vestram. Alloquitur populum Hebræorum in Babylonica captiuitate detentum, de eius liberatione vaticinans. Sed per Babylonem mundus intelligitur, eiúsque con- E
fusio, à qua hortatur Propheta, vt omnes egrediantur.

q *Præparate viam populo.*) Vos magnates, sapientes, & præsules ducite populum è mundi confusione ad veritatem, ostendite illi iter ad cœlestem Hierosolymam. Eligite ex via lapides, eósque remouete, vt populus possit sine impedimento transire. Doctores qui ad virtutes hortantur, sed sunt tetris vitiis implicati, viam quidem veritatis ostendunt, sed nec eam præparant, nec lapides cæteráque impedimenta volunt ab ea remouere. Nam quantò apertiùs eam ostendunt verbis, tantò perniciosiùs eam impediunt factis. Quid est deprauata vita præsulis & concionatoris, nisi quidam ingens in via lapis? Oportet Simile. concionatorem & præsulem esse doctrina excultum, & virtute præditum. Vt enim calx sine arena parum & Simile. imbecillo quodam modo lapides conglutinat, arena autem sine calce nihil penitus efficit, at calx cum arena fortiter & mirabiliter vnit & astringit: sic virtus sine doctrina aliis non multùm prodest, doctrina verò sine virtute non solùm non coadunat, sed etiam sæpe diuidit & destruit. At virtus cum doctrina coniuncta mirabiliter ædificat, & diuisos ac discordes lapides astrictissimè conglutinat. Virtus est calx, verba F
sunt arenæ, virtus verbis ornata est, calx cum arena aptè atque temperatè commista.

r *Et eleuate signum ad populos.*) Conuocate ad Ecclesiam omnes Gentes. Hortamini omnes ab egressu Babylonis, & ad Hierosolymæ ingressum. Solent enim duces eleuare vexillum ad milites congregandos. Hoc vexillum est crux illa sacratissima gloriosissimum signum nostrarum victoriarum, sub qua omnes militare debemus. Ecce enim Deus auditam fecit crucem suam vniuersis mundi nationibus.

s *Dicite filiæ Sion: Ecce saluator.*) Filia Sion & Sion idem est, capitur autem pro Ecclesia, vt aliàs ostendimus. Est igitur sensus: Prædicate & annuntiate in Ecclesia, Christi Iesu in mundum aduentum.

t *Ecce merces eius cum eo.*) Id est, ipse Deus est merces, quam suis electis tribuit. Ita ipse Dominus dixit Gen. 15. Abrahamo: *Noli timere Abram, Ego protector tuus sum, & merces tua magna nimis.* quasi diceret: Non solùm sum tuus protector, sed etiam tua merces amplissima. Et ita potest intelligi id, quod dicitur in Psalmo, c. 118. *Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum propter retributionem.* Hoc est propter teipsum, qui es electorum tuorum merces &

z

A retributio. Et potest ita verti ex Hebraico: *Inclinaui cor meum ad faciendum præcepta tua propter æternam retributionem.* Est igitur sensus: Annuntiate Sioni Christi saluatoris aduentum, qui tam misericors & benignus est, vt seipsum amicis suis tribuat in mercedem, non solùm illis sua, sed seipsum dabit. Nam semper coram illo est opus suum, hoc est, misericordia sua. Esse autem misericordiam proprium Dei opus alibi ostendimus. Vel ita: Merces electi cum Deo est, eamque Deus in promptu habet, non eam petens aliunde, & opus electi bonum & meritorium coram ipso Deo est, qui omnes virtutum actiones videt, vt eas remuneret.

v *Et vocabunt eos populus sanctus redempti à Domino.*] Fideles Dei electi & iusti vocabuntur sancti, à Christo redempti. Flagitiosi appellantur semen nequam, filij scelerati, & aliis huiusmodi nominibus, vt primo capite ostendimus: at viri iusti & pij honestis ac gloriosis nominibus vocantur. Potest ita explanari: Et redempti à Domino, hoc est, illi, qui sunt à dæmonis potestate liberati, & in gratia constituti, vocabunt bonos populum sanctum. Nam scelerati homines & flagitiis coopertì in viros excellentes, in quibus vident singulare quoddam virtutis lumen elucere, irruunt, eósq; maledictis vulnerant, & falsis criminibus ad inuidiam vocant. Eorum virtutes silentio prætereunt: sin autem in eis aliquam deprehendunt culpam, licet leuem, omnia clamoribus implent. Vt enim vultures ad cadauera odore feruntur, viuorum autem corporum nullo odore mouentur, sic deprauati homines indomitis cupiditatibus inflammati, tetrísq; sceleribus imbuti, leues ac veniales lapsus virorum iustorum, sine quibus humana vita transigi non potest, statim olfaciunt, eósque inexpiabilibus vitiis tribuunt, eorum autem virtutes nequaquam intuentur. Est enim sceleratorum proprium omnes viros virtute præstantes odio habere, eorúmque splendorem falsis criminibus maculare, & omnem denique virtutis florem velle confringere. D Simile.

x *Tu autem vocaberis quæsita ciuitas.*) Tu ô Ecclesia vocaberis ciuitas, quam Christus quæsiuit. Si Christus nos quæsiuit, ergo anteà perditi eramus. Sumus enim ouis illa, quæ perierat, quam Christus quæsiuit, & suis humeris asportauit. Luc. 15.

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT LXII.

t Transite transite.] *In Hebraico est* עבו עבו *ibru ibru. Quod potest verti,* Procedite ante eos, procedite ante eos. *Et id, quod habetur Genes. 33.* Et ipse progrediens adorauit, *potest verti:* Et ipse procedens ante eos adorauit. *Alloquitur hoc in loco Esaias principes & præsules, quorum interest non solùm viam veritatis & virtutis aliis ostendere, sed etiam anteire. Vt enim teda siue fax non retro manet, sed præit, sic principes & præsules debent alios virtute & exemplo anteire, eósque non solum verbis, sed etiam vitæ splendore illuminare. Ideò eos Christus lucem appellat,* Vos, *inquiens,* estis lux mundi. E Matt. 5.

a Eligite lapides.) *In Hebraico est:* סקלו מאבן *sakkelu meeben. Quod potest rectissimè verti:* Proiicite lapides. *Et ita verterunt Septuaginta. Pagninus:* Lapides remouete. *Quod est idem. Proiicere ex via lapides, eamque complanare, est tollere scandala & impedimenta, quibus possunt alij lædi, & à via virtutis retardari.*

Argumentum capitis LXIII.

Simile. 1 Vaticinatur Propheta de Christi in cœlum ascensione, quem instar victoris triumphantis & hostium sanguine cruentati describit. 2 Commemorat Dei in Israelem beneficia, eiúsque in Deum ingratitudinem & impietatem. 3 Postea inducit populum Iudaicum querentem se esse à Deo derelictum, & in maximis ærumnis versatum.

CAPVT LXIII.

QVis[a] est hic qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? [b] Iste formosus in stola
sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ? [c] Ego qui loquor iustitiam, & pro-
pugnator sum ad saluandum. Quare ergo rubrum est indumentum tuum, & vesti- Ap. 19.
C menta tua sicut calcantium in torculari? [d] Torcular calcaui solus, & de Gentibus F
non est vir mecum: calcaui eos in furore meo, & cóculcaui eos in ira mea, & aspersus est san-
guis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquinaui. [e] Dies enim vltionis
in corde meo, annus retributionis meæ venit. [f] Circumspexi, & nó erat auxiliator: quæsiui, &
non fuit qui adiuuaret, [g] & saluauit mihi brachium meum, & indignatio mea ipsa auxiliata
est mihi. Et conculcaui populos in furore meo, & inebriaui eos in indignatione mea, 3 & de-
traxi in terram virtuté eorum? [h] Miserationum Domini recordabor, laudem Domini super
omnibus, quæ reddidit nobis Dominus, & super multitudinem bonorum domui Israel, quæ
largitus est eis secundú indulgentiam suam, & secundum multitudiné misericordiarum sua-
rum. [i] Et dixit: Veruntamen populus meus est, filij non negátes, & factus est eis saluator. [k] In
4 omni tribulatione eorú non est tribulatus, [l] & angelus faciei eius saluauit eos: in dilectione
sua, & in indulgétia sua ipse redemit eos, & portauit eos, [m] & eleuauit eos cunctis diebus se-
culi. [n] Ipsi auté ad iracundiá prouocauerunt, [o] & afflixerút Spiritú sancti eius, & cóuersus est
eis in inimicum, & ipse debellauit eos. [p] Et recordatus est dierum seculi Moysi, & populi sui.

EXPLANATIO.

a *Quis est iste qui venit de Edom.*) Postquam Propheta vaticinatus est de Christi passione, & in capite præcedenti multa [illegible] eius Ecclesiæ constitutione prædixit, nunc de eius in cœlum ascensione vaticinatur.

D

A cinatur. Et quemadmodum rex Dauid facit angelos ita dicentes: *Attollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ*, quoniam cœlites Christum in superas sedes ascendentem comitatores mente præuidebat, eodem modo Esaias inducit cœlestes spiritus interrogantes quisnam ille esset quoniam animo intuebatur, eos tanto mysterio & rei nouitate veluti admiratos. Sunt qui dubitent cuiusnam chori sint hi Spiritus, qui hoc interrogant, sed Dionysius ille admirabili sanctimonia & sapientia excultus capite septimo cœlestis suæ Hierarchiæ ait hanc quæstionem esse supremorum angelorum à Deo immediatè illuminationes accipientium. Est autem ad horum verborum intelligentiam sciendum, Edom esse quandam prouinciam, Bosra autem eiusdem prouinciæ ciuitatem. Edom significat terrenum, cuius nomine mundus intelligitur. Bosra significat munitam & euersam, cuius nomine Hierosolyma significatur fortissimis muris munita, sed quæ ob eius scelera & in Christum ingratitudinem & impietatem fuit funditus euersa. Est igitur sensus. Quis est hic, qui venit de mundo, & de ciuitate Hierosolyma, habens vestes tinctas, sanguinéque rubricatas? Describit diuinus noster vates Christum in cœlum

Psal. 23.

B ascendentem instar ducis victoris, hostium suorum sanguine cruentati, & de illis gloriosè triumphantis. Vicit enim diabolum, mundum, mortem, & peccatum. Non quòd hæc omnia sanguinem habeant, sed est hoc tropologicè intelligendum. Vult enim his verbis propheta significare fructum mortis Christi & gloriosam victoriam, quam de hostibus suis reportauit.

b *Iste formosus in stola sua gradiens in multitudine fortitudinis suæ?*) Verba sunt etiam angelorum interrogantium. Vbi vides prophetam describere Christum non solùm triumphantem, sed pulchrum, & virili gradu incedentem. De eo dicitur in Psalm. 44. *Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis.* Et in Canticis c. 5. ait sponsa: *Dilectus meus candidus & rubicundus, electus ex millibus.* Candidus ob summam pulchritudinem eius, quem diuus Paulus in epistola ad Hebræos c. 1. gloriæ splendorem appellat, Rubicundus ob hostium sanguinem, de quibus illustrissimam victoriam reportauit.

c *Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum.*) Hæc est Christi responsio. Habet principium huius capitis dialogi speciem. Sensus est: Ego sum ille, qui homines veram iustitiam docui, qui,

C vt eos saluos facerem, cum hostibus animarum eorum pugnaui. Huc spectat id, quod de Christo ait diuus Ioannes in Apoc. c. 19. vbi eum ita describit: *Vidi cælum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verax, & cum iustitia iudicat, & pugnat.* Et paolò post: *Et vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocabatur nomen eius, Verbum Dei.* Ea autem iustitia, de qua Esaias loquitur hoc in loco, intelligitur de distributiua. Docuit enim Christus dandum esse vnicuique quod suum est, præterea impios esse damnandos, iustos verò à Deo æternis præmiis afficiendos. Potest etiam de iustificatione intelligi, quam Christus docuit, non in operibus sine fide consistere, sed in fide charitate formata, quæ, vt ait apostolus, *per charitatem operatur.*

Gal. 5.

d *Torcular calcaui solus.*) Respondet Christus se esse tincturo sanguine hostium generis humani, quos ipse solus vicit, & de quibus sine hominum ope triumphauit. Et quoniam hanc victoriam perfecit Christus in cruce, colligitur eam esse torcular, in quo hostes nostri veluti vuæ fuerunt conculcati. Cùm ergo crucem aspicimus, quid aliud facimus quàm admirabilis victoriæ monimentum, cæcorum lumen, & cœlestem splendorem, firmissimum nostræ salutis præsidium, & certissimum iter ad splendidissimas illas ac beatissimas oras, & summa ac sempiterna gaudia intueri? Considera Christi Dei nostri mansuetudinem, qui cùm gloriosè triumphans ascenderet, non dedignatur interrogantibus rationem reddere, ille quem cœlestis pater extulit, *cui dedit nomen, quod est super omne*, vt ait diuus Paulus, *vt in nomine Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum.* Videant hoc superbi, qui cùm sint in aliqua dignitate constituti, suis subditis respondere, suarúmque rerum rationem reddere dedignantur.

Philip. 2.

e *Dies enim vltionis in corde meo, annus retributionis meæ venit.*) Nonnulli codices habent: *Annus redemptionis meæ venit.* Sed non multùm refert. Nam retributio pro redemptione accipitur. Appellatur tempus illud vltionis, quòd Christus de dæmone, morte, & peccato pœnas sumpserit: redemptionis verò, quòd nos sanguine suo redemerit. Vel vltionis, propter euersionem Hierosolymæ, infideliúmque Iudæorum vastitatem: redemptionis verò seu retributionis, propter beneficia in viros fideles à Deo collata. Sed animaduerte. Loquens de infidelium vltione ponit diem, & de fidelium retributione annum, vt suam diuinam clementiam & immensam pietatem significaret.

E

f *Circunspexi, & non erat auxiliator.*) Ita in Psal 68. *Et sustinui qui simul contristaretur: & non fuit, & qui consolaretur, & non inueni.* Omnes enim eo relicto fugerũt. Ideò dixit paulò antè: *Torcular calcaui solus: & de Gentibus non est vir mecum.* Notanter dicit, *Non est vir*, vt non excluderet virginem Mariam, quæ eum fuit vsque ad mortem comitata, gladio doloris transfixa.

g *Et saluauit mihi brachium meum.*) Subaudi eos. Quasi dicat: Brachium meum eripuit homines à manu dæmonis, vt mihi seruirent, eósque saluos fecit: Septuaginta habent: *Et eruit eos brachium meum.* Quod idem ferè est. Id autem quod sequitur: *Et indignatio mea ipsa auxiliata est mihi*, est superioris repetitio. Capitur enim indignatio pro fortitudine, quemadmodum brachium paulò antè pro fortitudine accipiebatur.

h *Miserationum Domini recordabor.*) Verba sunt Prophetæ, suam erga Dominum gratitudinem ostendentis. Sequitur: *Et laudem Domino*, subaudi, narrabo. Quasi dicat: Nullum erit tempus, quo Dei in me beneficiorum memoria moriatur: imò omnis mihi erit

F ætas ad ea recolenda atque prædicanda. Sciebat propheta quàm detestabilis sit ingratitudo, ob quam permisit Deus, vt Ægyptij in mari Rubro obruerentur, & tantæ ingratitudinis perpetuã memoriam relinquerent. Cùm enim essent à Ioseph mirabiliter conseruati, eum obliti sunt, eiúsque filios & cognatos incredibilibus afflictionibus & calamitatibus oppresserunt. Nutriuit Dauid filium suum Absalom, eúmq; extulit & amplificauit: at ille aduersus patrem suum insurrexit, eúmq; de ciuitate fugauit. Sed ob hãc ingratitudinem fuit miserè interfectus, & tribus hastis transfixus. quod potest esse maius scelus, quam eum, à quo acceperis beneficia, affligere, & in inuidiam vocare? Vt enim hedera per se stare non potest, sed arboris, eiúsque ramorum adiumento alta petit, & ipsam arborem adeò amplexu astringit, vt arefaciat, & absumat, sic multi, qui in obscuritate iacebãt, aliorum potentia & fauore mundi honoris gradum assecuti, eis, quorum præsidio ascenderunt, fuerunt perniciem machinati. Similes illis, qui imbrem & procellam declinantes, ad opacam arborem confugiunt, sed transacto & finito nimbo arborem, quæ eos protexerat, secant, & infringunt. quid potest esse

Exod. 14. *Exod. 1.* *2. Reg. 15.* *2. Reg. 18.* *Simile.* *Simile.*

A in terra ingratitudine tetrius? quid odio maiori dignius? Quid iuri humanæ societatis pestilentius? Cum autem tam execrandum facinus sit hominis erga hominem ingratitudo, quid erit erga Deum illum optimum & maximum, qui nos creauit, qui nostram humanitatem induit, qui nostra impia facinora suo sanguine luit? Nullum est tam affluens ingenium, nulla tam illustris orationis copia & facultas, quæ possit huius detestabilis vitij deformitatem & grauitatem explicare. Hoc intelligens diuinus noster vates, has voces emisit: *Miserationum Domini recordabor.* Et ea, quæ sequuntur.

i *Et dixit.*] Subauditur Deus. Ea autem, quæ paulò post sequuntur: *Et factus est eis saluator,* verba sunt prophetæ.

k *In omni tribulatione eorum non est tribulatus.*) Id est, Cùm Hebræi ab Ægyptiis affligerentur, Deus liberauit eos. Qui amicos oppressos eripere non potest, affligitur. Non autem dicitur affligi ille, qui potest eos eripere, & eripit, quando vult. Et quoniam Deus poterat Hebræos liberare, & reuera quando illi placuit, eripuit, ait Propheta eum non fuisse in illorum tribulatione tribulatum.

l *Et angelus faciei eius saluauit eos.*) Alludit ad historiam, quæ est in Exodo cap. 12. literis mandata, de angelo, qui primogenitos Ægyptiorum occidebat, Hebræos autem seruabat. Vocatur autem angelus faciei eius, hoc est, angelus stans coram eo. Ait enim Christus apud Matthæum c. 18. *Dico enim vobis, quia angeli eorum in cælis semper vident faciem patris mei, qui in cælis est.*

m *Eleuauit eos cunctis diebus seculi.*] Hoc est, euexit Hebræos ad hominem, de quo nulla vnquam ætas conticescet. Vult propheta significare tam insigne fuisse beneficium illud Dei in Hebræos, quando eos ab Ægyptiis mirabiliter eripuit, vt nulla vnquam obliuione posteritatis extinguatur.

n *Ipsi autem ad iracundiam prouocauerunt.*) Ostensa Dei bonitate & in Hebræos magnificentia, ostendit eorum nefariam ingratitudinem. D

o *Et afflixerunt Spiritum sancti eius.*) Id est, sanctitatis eius. Vel vt alij codices habent, *Spiritum sanctum eius.* Quam ob rem ait Apostolus: *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei.* Fortasse per *Spiritum sancti eius*, intelligit spiritum Moysi, qui fuit Sanctus Dei, de quo dicitur in Psalmo 105. *Vexatus est Moyses propter eos, quia exacerbauerunt Spiritum eius.* Est enim proprium optimorum præsulum affligi spiritu, cùm subditorum scelera intueotur. Vnde diuus Paulus, *Quis,* inquit, *infirmatur, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego non vror?* Vt enim sartago aliis præparat cibum, ipsa autem igni applicata incenditur, & flammis comburitur, sic præsules pij & charitate præstantes alios pabulo doctrinæ & exemplo nutriunt, ipsi autem visis aliorum flagitiis dolore premuntur, & feruentis charitatis ardore inflammantur. Eam ob causam fortasse Deus apud Ezechielem capite quarto charitatem ferreæ sartagini comparauit. Ita enim ait: *Et tu sume tibi sartaginem ferream, & pones eam in murum ferreum inter te & inter ciuitatem.* Et hæc est causa, ob quam Christus Apostolos suos salem vocauit. *Vos,* inquiens, *estis sal terræ.* Perspicuum est enim salem, vt eollam condiat, seipsum exinanire & attenuare. quemadmodum lucerna, quæ vt alios illuminet, se ipsam absumit, & liquefacit. Ideò eos etiam Christus cum luce comparauit, *Vos,* inquiens, *estis lux mundi.* Quæ autem sit hæc lux, indicat alio in loco, cum de Ioanne Baptista capite quinto, loquens, *Ille,* inquit, *erat lucerna ardens & lucens.* Prius est ardere charitate, quàm illuminare verbo & exemplo.

Ephes. 4.

2. Cor. 11

Simile.

Matt. 5.

E

Matt. 5.

p *Et recordatus est dierum seculi Moysi, & populi sui.*] Subauditur populus Israeliticus. Verba sunt Esaiæ dicentis suo tempore recordatum fuisse populum Iudaicum illius antiquæ fœlicitatis, quando Deus Moysem cum populo suo mirabilibus signis ab Ægyptiorum seruitute liberauit.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in
CAPVT LXIII.

1 Quis est iste, qui venit de Edom?] *Pro de Edom est*
C *in Hebræo* מאדום *me Edhon: quæ dictio* אדום *hoc est, rubedinem sonat. Ideò potest hoc in loco pro Iudæorum synagoga accipi, quæ non solùm prophetarum, sed etiam Christi sanguine se polluit, & rubicundam atque sanguinolentam reddidit.*

2 Gradiens in multitudine fortitudinis suæ.) *Pro gradiens est in Hebraico* צעה *tsoeh, à verbo* צעה *tsaah, quod significat gradiri, migrare, & discurrere. Vnde R. Dauid in libro radicum, ita hunc locum interpretatur:* Demigrare faciens in multitudine fortitudinis suæ Israelem ex omnibus locis captiuitatis suæ. *Quæ de Deo absque dubio intelliguntur.*

3 Et detraxi in terram virtutem eorum.] *Pro virtute eorum in Hebraico est,* נצחם *nitscham. Nomen est,* נצח *natsach, quod significat fortitudinem, sanguinem, & perpetuitatem, quòd in sanguine sit hominis fortitudo, & quoniam id, quod fortitudine valet, promittat perpetuitatem. Significat etiam finem, victoriam, & victorem. Vnde id, quod est in Ieremiæ Threnis capite tertio:* Periit finis meus, *potest rectè verti:* Periit victoria mea. *Hæc dictio præfigitur sæpe Psalmis in hunc modum, Lamnatseach, pro qua Septuaginta habent* εἰς τὸ τέλος, *hoc est, in finem: quos secutus est Latinus interpres. Diuus Hieronymus in sua versione ex Hebræo transfert:* Victori Fœlix, Vincenti, vel effundenti sanguinem, *vel danti æternitatem. Quæ omnia Christo Deo nostro verè conueniunt: ille enim est finis legis, iuxta id quod ait Paulus Apostolus in epistola ad Romanos capite decimo.* Finis legis Christus, *Diuus Ioannes in Apocalypsi capite primo Deum in hunc modum inducit loquentem:* Ego sum α & ω, principium & finis. *Quid multis? Christus est finis ille, ad quem debemus omnia nostra opera dirigere & referre, & signum ad quod omnes nostrarum cogitationum sagittæ debent tendere & ordinari, iuxta id quod ipse ait in Canticis c. 8.* Pone me vt signaculum super cor tuum. *Ipse est victor, qui apud Ioan. c. 16.* Ego, *inquit,* vici mundum: *de quo idem Ioannes in Apoc. c. 5.* Vicit, *inquit,* leo de tribu Iuda. *Ipse est, qui pro nobis sanguinem fudit iuxta id, quod ipse Apostolis in cœna dixerat:* Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. *Vnde Ioannes in Apocalypsi:* Quoniam, *inquit,* occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo. *Hic sanguis pro nobis fusus fuerat in lege in agni sanguine aliorùmque animalium figuratus: nam vt verbis vtar Pauli Apostoli,* omnia penè in sanguine secundum legem mundatur, & sine sanguinis effusione non fit remissio. *Christus est, qui nobis æternitatem tribuit, iuxta id quod ipse ait:* Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam. *Quod de fide charitate firmata intelligitur. Et in aliis:* Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum. *Considera aliaque mente intuere quemadmodum omnia hæc Christo accommodarentur, & quàm*

F

Mat. 26.
Apoc. 5.
Heb. 9.
Ioann. 6.
Ioann. 8.

sublima

A *sublimia mysteria hac dictione comprehendantur. Ideò hunc Esaiæ locum ita poteris vertere:* Et detraxit in terram sanguinem eorum, *vel* fortitudinem *vel* victoriam eorum.

4 In omni tribulatione eorum non est tribulatus.] *In Hebræo est in hunc modum* בכל צרתם לא צר *bechal tsaratham lo tsar. Hac particula* לא *significat non, sed si ita scribatur,* לו*, est datiuus huius pronominis* הוא*, hoc est, ille. Sed aliquando ponitur vna particula pro altera. Ex quo effectum est, vt interpretum varietas hunc locum ancipitem redderet. Pagninus vertit:* In omni angustia eorum ei fuit angustia. *Alij vertunt:* In omni tribulatione eorum ipse est tribulatus. *Quod idem est, licet diuersis verbis. Nec est malus hic sensus. Nam hoc dicitur de Christo, qui, vt verbis vtar nostri Esaiæ,* verè languores nostros tulit, & dolores nostros ipse portauit. Et nos reputauimus eum quasi leprosum & percussum à Deo: *aut, vt est in Hebraico, Percussum Deum. Vel dicit propheta Deum suorum afflictione esse afflictum, vt eius erga suos summam charitatem ostendat. Ita R. Dauid hunc locum explanauit. Quomodo autem intelligatur nostra communis versio in explanatione, ostendimus. Diuus Hieronymus in commentariis neutram harum versionum reprobat: imò aliam tertiam ponit. Ait enim posse ita verti:* In omni tribulatione eorum nequaqoam tribulauit eos. *Quoniam cùm affligerentur, ipse eos afflictione leuabat. Septuaginta habent:* Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. *Ac si dicerent: Cùm genus humanum turbulentis negotiis implicatum, teterrisque flagitiis coopertum in tenebris & erroribus intolerabilibus versaretur, venit in mundum summus ille Deus sempiterni patris vnigenitus filius, vt scelera nostra suo sanguine lueret, omnem caliginem dispelleret, virtutum splendore & ornamentis nos decoraret, & suis humeris asportatos cœlestis claritatis gloria redundantes, ad æternas sedes immortalis gaudij plenissimas tandem perduceret. Noluit summus ille Deus ad negotium redemptionis humanæ mittere legatum, nec angelum, nec curam tam admirabilis reparationis alicui demandare. Sed ipse voluit venire, & negotium gerere, atque nobis suo sanguine cœlestis claritatis ianuam aperire. Hoc volentes Septuaginta significare transtulerunt:* Non legatus, nec angelus, sed ipse saluauit eos. *Verbum hoc,* צר*, quod hic ponitur, significat affligere, & corroborare, & iuxta Septuaginta significat etiam saluos facere. Nec mirum est vnum & idem verbum significare affligere, & corroborare: Nam vt palma aduersus pondus consurgit, & robustior efficitur, sic vir iustus afflictionibus & calamitatibus roboratur. Et quemadmodum arbores ad septentrionalem partem satas frigidis ventis assuetas, dicunt esse validiores, sic qui variis ærumnis conueti & agitari consueuerunt, obdurescunt ipsis afflictionibus, & fortiores efficiuntur. Vnde potest verti:* In omni tribulatione eorum roborauit eum, *subaudi Israeliticum populum. Et quamuis omnes hæ interpretationes huic loco conueniant, ea tamen, quam Septuaginta reddiderunt, mihi mirabilior cæteris videtur, quæ humanam redemptionem per Christi aduentum diuinitus aperit. Opus enim erat vt nec per angelum nec per alium legatum eam perageret, sed ipse veniret. Vnde dicebat in Canticis sponsa,* Osculetur me osculo oris sui, *nequaquam per alios, sed ipse in mea carne appareat, & verbum caro fiat, vt sit Emanuel, hoc est, nobiscum Deus.*

Esa. 53. Similia. Simile. D E Cant. 1. B

Exo. 14.c. [f] Vbi [a] est qui eduxit eos de mari, [b] eum pastoribus gregis sui: [c] Vbi est qui posuit in medio eius Spiritum sancti sui? [d] Qui [e] eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ, qui scidit aquas ante eos, vt facerent sibi nomen sempiternum. Qui eduxit eos per abyssos, quasi equum in deserto non impingentem. Quasi animal in campo descendens, [e] Spiritus Domi-
Deu. 26.d Baruch. 2. ni ductor eius fuit. Sic adduxisti populum tuum, vt faceres tibi nomen gloriæ. [f] Attende de cœlo, & vide de habitaculo sancto tuo, & solio gloriæ suæ. [g] Vbi est zelus tuus, & fortitudo tua, multitudo viscerum tuorum, & miserationum tuarum? Super me continuerunt se. Tu enim pater noster, [h] & Abraham nesciuit nos, & Israel ignorauit nos: tu Domine pater noster, redemptor noster, à seculo nomen tuum. [i] Quare errare nos fecisti Domine de viis tuis, indurasti cor nostrum ne timeremus te: [k] Conuertere propter seruos tuos tribus hæreditatis tuæ. [l] Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum, hostes nostri [m] conculcauerunt
C sanctificationem tuam. Facti sumus quasi in principio, cùm non dominareris nostri, nec inuocaretur nomen tuum super nos. F

a *Vbi est qui eduxit eos de mari?*) Nempe Rubro. Verba sunt populi Iudæorum tempore Esaiæ, quem populum ipse propheta inducit loquentem, pristinę fœlicitatis suæ recordatum.

b *Cum pastoribus gregis suis.*) Hoc dicit, quia multi ex Hebræis pastores erant, vt constat ex capite quadragesimosexto Genesis, & ex aliis multis locis. Ego tamen existimo hoc intelligi de Moyse, & Aarone, & principibus tribuum, quos pastores gregis appellat. Eodem modo de principibus intelligitur id, quod ait Deus per Ieremiam c. 3. *Introducam vos in Sion, & dabo vobis pastores secundum cor meum. & pascent vos scientia & doctrina.* Illis constituit Deus pastores excellentes, qui non Babylonis, non mundi confusionis cultores sunt, sed Sionis, hoc est, speculæ, qui se Deo dedicarunt, rerúmque altissimarum contemplationi dediderunt. Lege diuinas literas, & inuenies, passim reges & principes pastores appellari. Nec solùm illæ, sed etiam libri Gentilium hoc nomen illis tribuerunt. Homerus enim antiquissimus author qui fuit pater bonorum ingeniorum appellatus, reges pastores appellat. Et vt pastor nõ est suus, sed ouium, sic princeps totũ se debet curæ subditorum dedicare. Quam ob causam dicebat Plato ille, quem Panætius Homerum Philosophorum vocauit, neminem debere minorem partem habere in principe, quàm ipsum principem, qui debet totum populi põdus sustinere. Et ob eã causam Græce appellatur βασιλεύς, quasi populum sustentans. Quantò enim quis altiùs præponitur, tantò humilius pondere laborum grauatur. Ideo diuus Gregorius præsules basibus domus Salomonis comparauit. Vt enim tectum alios tegit, ipsum autem imbres omnes in se recipit, sic princeps vt alios protegar, & rectè gubernet, & tuetur, debet labores omnes tolerare, & veluti firmissima basis & validissimum fundamentum totum populi ędificium sustinere. Et quoniam nullum est munus laboriosius officio pastorum, ideò optimo iure reges, principes, & præsules, pastores appellantur. Sed vtinam ipsi hoc cognoscerent, & mentis oculis intuerentur.

Simile. 3. Reg. 7. Simile.

A c *Vbi est qui posuit in medio eius spiritum sancti sui.*) Hoc est, in medio Moysi. Vel in medio eius, nempe populi Iudaici. Cum hac posteriori expositione conuenit interpretatio Septuaginta ita habentium: *Vbi est, qui posuit in eis Spiritum sanctum?*

d *Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ.*) Hoc est, qui in mari Rubro eduxit Moysem per virgam, quam dextera tenebat. Præpositio, ad, potest verti per præpositionem, per. Vel sic, & melius meo iudicio: qui Deus Moysem ab Ægypto honorificè eduxit, solent principes eos, quos vnicè diligunt, & ad summum honorem amplissimámque dignitatem euehere desiderant, ad dexteram habere.

e *Spiritus Domini ductor eius fuit.*) Poteris per Spiritum Domini spiritum sanctum intelligere, vel Angelum. Angeli enim Spiritus sunt, iuxta illud Psal. 103. *Qui facit Angelos suos Spiritus, & ministros suos ignem vrentem.* Et quoniam Angeli sunt Dei ministri, ideò Spiritus Domini appellantur. Ita ait Paulus Apostolus de Angelis loquens: *Nónne omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi, propter eos qui hæreditatem capiunt salutis?* Id etiam quod est à diuo Luca in Actis Apostolorum scriptum: *Spiritus Domini rapuit Philippum, & amplius non vidit eum eunuchus* potest rectè de Dei Angelo explanari: Angelus etiam apprehendit Habacuc prophetam, eúmque capillo capitis portauit, donec eum lacu, in quem pius Dan. ca. 14. fuerat iniustè coniectus, collocauit. Heb. 1.

B

f *Attende de cœlo.*] Precatio est ad Deum populi fidelis Hebræorum.

g *Vbi est zelus tuus.*) Hoc est, amor, quo nos anteà prosequebaris. Ita in Psalmo 88. *Vbi sunt misericordiæ tuæ antiquæ Domine?*

h *Et Abraham nesciuit nos, & Israel ignorauit nos.*] Id est, nec Abraham neque Iacob nos ex Ægypto eripuerunt: multò enim anteà migrauerant è vita. Tu Domine solus tanquam optimus pater nos nutriuisti, extulisti, & in promissa terra mirabiliter collocasti. Quare igitur eos derelinquis?

i *Quare errare nos fecisti Domine de viis tuis, indurasti cor nostrum, ne timeremus te?*) Hoc est, cur Domine permisisti, vt viam veritatis derelinqueremus, essemúsque ita duro & obstinatio animo, vt nullo timore tui teneremur? Cur ita nos indurari permisisti? Hic est vnus ex locis ex quibus hæretici nostri temporis probare contendunt nullum esse in homine liberum arbitrium. Aiunt enim hic peccatores suorum flagitiorum causam Deo tribuere, eúmque illorum authorem facere. Quod est planè falsum & impium: Deus enim nec facit peccatum, nec eius author vnquam fuit. Sed dicitur Deus indurare cor aliquorum, quando ob eorum scelera illis gratiam nō tribuit, quia neque illi eam volunt, nec petunt, nec ad eam se parare & disponere student. Et ita hoc in loco, *Indurasti cor nostrum*, idem est quod indurari permisisti. Hæc est phrasis scripturæ iuxta communem catholicorum doctorum explanationem. Impius Manichæus secutus stupidum Empedoclem negauit quandam arbitrij libertatem, qua in re fuit damnatus, & ab omnibus viris doctis non solùm Theologis, sed etiam Philosophis irrisus. Et cùm hæc hæresis ab omni hominum memoria penitus euulsa, fuit nostris hac in re infœlicibus temporibus à Lothero renouata & asserta. Ait enim omnia de necessitate absoluta euenire. Et quoniam duobus in locis hanc impietatem refutaui, studebo hoc loco breuitati, ea solùm scribens, quæ aliis prætermisi Geneseos capite quarto in hunc modum Deus inuidum Cain fuit alloquutus: *Nónne si bene egeris, recipies: sin autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit? Sed sub te erit appetitus tuus, & tu dominaberis illius*, Quæ verba Thargum Hierosolymitanum

C

ita vertit: *Nonne si emendaueris opera tua in hoc seculo, condonabitur & remittetur tibi in seculo futuro? Quod si non emendaueris opera tua in seculo hoc, ad diem iudicij magni peccatum tuum reseruabitur, & ad ostium cordis quiescit: veruntamen in manum tuam tradidi potestatem concupiscentiæ malæ, & tu dominare ei siue ad bonum, siue ad malum.* Hæc Thargum. Aspicis apertissimè Lutheri impietatem. Creator facit, nostrum arbitrium liberum, ille autem in creatoris ignominiam illud seruum efficere conatur, in oratione, quam iustus Iosue habuit apud Hebræos vltimo capite, mandata hæc ad literam sunt verba: *Nunc ergo timete Dominum, & seruite ei perfecto corde atque verissimo, & auferte Deos quibus seruierunt patres vestri in Mesopotamia & in Aegypto, ac seruite Domino. Sin autem malum vobis videtur, vt domino seruiatis, optio vobis datur. Eligite hodie quod placet, cui seruire potissimum debeatis, &c.* Vide quàm perspicuè scriptura nostram optionem, arbitrijque libertatem ostendat. In Ecclesiastico ita ait scriptura: *Qui potuit transgredi, & non est transgressus: & facere mala, & non fecit.* Et in libro Sapientiæ, c. 16. *Ad quod quisque volebat, conuertebatur*, Et in Psal. 118. *Anima mea in manibus meis semper.* In prima epistola ad Corinthios, c. 7. *Qui statuit*, inquit Apostolus, *in corde suo, non habens necessitatem, potestatem habens suæ voluntatis.* Quid plura Christus Deus noster ita apud Marcum cap. 14. discipulos alloquitur: *Semper enim pauperes habebitis vobiscum, & cùm volueritis potestis illis benefacere.* Christus asserit in nostra potestate esse pauperibus benefacere, Lutherus negat, cui credemus? Si omnia existimabas Luthere fato ineuitabili euenire, quorsum tot libros scribebas, tot ad populū conciones habebas, tot concilia toties inculcabas. quis non videt esse omnia hæc superuacanea, si nihil est in nostra potestate, sed omnia sunt necessariò ventura? Tu tibi ipsi repugnas. Possem aduersus te citare Gregorium Nissenum in libro illo vbi infallibilem necessitatem refutat, arbitrijque libertatem & actiuitatem clarissimè demonstrat, sanctum martyrem Cyprianum, libro primo epistola tertia. Beatum Ambrosium libro primo de Gentium vocatione, gloriosum Hieronymum, diuum Augustinum, innumerabilésque alios excellentes authores, sed cùm eos non admittas, satis esse existimo te vtriusque testamenti testimoniis conuincere, quæ nec fingo, nec deprauo, sed vt iacent, in medium profero. Est quidem Deus prima causa, omnes tam naturales quàm voluntarias causas absque dubio mouēs, quod non solùm fateor, sed etiam profiteor, & à Deo esse omne bonum iuxta id quod ait diuus Iacobus Apostolus: *Omne datum optimum, & omne donum perfectum de sursum descendens à patre luminum.* Et iuxta id quod ait diuus Paulus: *Quid habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* Sed non ob id tollitur liberum arbitrium, quod bonas Dei inspirationes acceptat, & concurrit actiuè ad merita, atque gratiæ cooperatur. Ait enim Deus in Apocalypsi diui Ioannis Apostoli: *Ecce sto ad ostium & pulso, si quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum eo, & ipse mecum.* Vides quemadmodum Deus cor nostrum pulset, sed non necessariò cogat, esséque electiones ipsas in nobis supposito tamen diuino auxilio: Dei est, nos gratia præueniente trahere, sed huic tractioni acquiescere, vel non acquiescere est in arbitrij nostri potestate constitutum. Non igitur Deus corda nostra ipse per se arbitrium à nobis abstrahendo, vt tu existimas, & ex hoc Esaiæ loco probare contendis: Imò nos ipsi nos induramus: alioquin non diceret Deus: *Hodie si vocem eius audieritis nolite obdurare corda vestra, sicut in irritatione secundum diem tentationis in deserto.*

D E F Iac. 1. Apoc. 3. Psal. 94.

k *Conuer-*

A k *Conuertere propter seruos tuos.*) Fatemur, inquiunt, nos esse sceleribus coinquinatos, nihílque boni me-
reri. At propter Abrahamum, Isaac, & Iacob cæterósque viros seruos tuos fide, obedientia, & charitate præstantes conuerte ad nos faciem tuam, illósque tuæ misericordiæ oculos ne velis à nobis amplius auertere. Hic aspicis quanti æstimandi sunt viri iusti, siquidem propter eos Deus multa mala à peccatori-
Reg. 11 bus auertit. Salomoni ob animum per mulieres deprauatum dixit Deus: *Scindam regnum tuum, & dabo illud seruo tuo, veruntamen in diebus tuis non faciam propter Dauid patrem tuum.* Et apud Esaiam, *Sic faciam*, inquit, *propter seruos meos, vt non disperdam totum.* Hoc voluit scriptura in libro Geneseos cap. 15. significare, cùm ait abegisse Abrahamum volucres super immolata cadauera descendentes. Lacerassent & deuorassent volucres animalia illa mortua, nisi eas sanctus ille pater longè eparasset. Quid per volucres in cadauera irruentes eáque dilaniare & vorare desiderantes intelligitur, nisi tyrannorum, potentium populorum, cæterorúmque hominum immanium impius conatus & studium irruendi in filios Israelis, D eósque ad vastitatem vocandi? Quid autem per Abrahamum volucres ab immolatis animalibus arcentem, nisi sanctorum patrum merita & suffragia? Ostendit diuina historia Ægyptios, Amorrhęos, Babylonios, cæterósque infideles fuisse Israelem penitus euersuros & consumpturos, nisi Abrahami aliorúmque sanctorum virorum merita piæque precationes intercessissent.

l *Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum.*] Sensus est: Babylonij possederunt Domine Hebræorum populum, quasi nihil possiderent: populum tuum penitus contempserunt, acsi & vilissimus esset, pro nihilo putarunt.

m *Conculcauerunt sanctificationem tuam.*) Hoc est, templum Salomonis, vbi tuum nomen sanctificabatur, euerterunt, & pedibus conculcarunt: nósque in Babylonicam captiuitatem coniecerunt, vbi fuimus templo sacrificiisque destituti, quemadmodum in principio priusquam te coleremus.

ANNOTATIO.

1 Qui eduxit ad dexteram Moysem brachio maiestatis suæ.) *Septuaginta habent*: qui eduxit dextera Moysem brachium gloriæ suæ. *Pagninus vertit*: Qui
B ambulare fecit ad dexteram Moseh brachium gloriæ suæ. *Quod idem fecè est. Vbi vides Moysem fuisse brachium, quo Deus miracula efficiebat. Nullus sanctorum suo nomine & virtute miracula efficit, sed sunt veluti brachia, quibus Deus operatur. Solus Christus suo nomine & virtute ægritudines insanabiles curabat, mortuos ad vitam reuocabat, & dæmones expellebat, & alia faciebat miracula euidentia, suámque diuinitatem significantia. Vt Protogenes ex sola vna linea cognouit Apellem, vt humani historiographi memoriæ prodiderunt, quoniam intellexit neminem esse qui tam rectam, subtilem & admirabilem lineam describeret, præter vnum Appellem: sic ex vno Christi miraculo poteris diuinam eius potentiam intelligere. Alij miracula efficiebant, sed non ita illustria, nec sua potentia, quemadmodum ea, quæ Christus faciebat. Dicebat enim Pharisæis de seipso, quod paralytico peccata dimitteret malè cogitantibus. Vt autem sciatis quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, tunc ait paralytico,* Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. *Quod ita statim fuit mirabiliter effectum. Quis non credet hoc miraculum esse Dei, qui virtute sua, & in testimonium sui numinis illud effecit? Vnde ait diuus Lucas, ca. 6.* Virtus de illo exibat, & sanabat omnes. *Virtus qua viri sancti miracula efficiunt, non exit ex illis, vt sua propria, sed ex Deo. At Christi virtus ex illo quidem exibat, quoniam ipse verus est Deus, sancti verò eius brachia, vt hic de Moyse testatur Esaias.* E

Argumentum capitis LXIV.

Iudæos quos diuinus vates prouidebat esse in Babylonicam captiuitatem ob eorum impia scelera conijciendos, inducit loquentes, & tanquam iam in illo misero statu constitutos, suam liberationem à Deo expectantes. Ostendunt magna esse & excogitatu difficillima ea bona, quæ Deus suis dilectis in splendidissimis illis ac æternis sedibus præparauit. Fatentur sua flagitia, & fugiunt ad portum diuinæ misericordiæ.

CAPVT LXIV.

C VTinam [a] dirumperes cœlos, & descenderes, [b] à facie tua montes defluerent, 1 e- F
xustio ignis tabesceret, aquæ arderent igni, vt notum fieret nomen tuum inimicis tuis: à facie tua gentes turbarentur. [c] Cùm [a] feceris mirabilia non sustinebimus, descendisti, & à facie tua montes defluxerunt. [d] A seculo non audierūt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit, Deus absque te, quæ præparasti expectantibus te. [e] Occurristi lætanti, & facienti iustitiam, in viis tuis recordabuntur tui. Ecce tu iratus es, & peccauimus, in ipsis fuimus semper, & saluabimur. [f] Et facti sumus vt immundi omnes nos, &
5 quasi pannus menstruatæ vniuersæ iustitiæ nostræ. Et [g] cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos. Non est qui inuocet nomen tuum, qui consurgat & teneat te. [h] Abscondisti faciem tuam à nobis, [i] & allisisti nos in manus iniquitatis nostræ. [k] Et nunc Domine pater noster es tu, nos verò lutum, & fictor noster tu, & opera manuum tuarum omnes nos. Ne irascaris Domine satis, & ne vltrà memineris iniquitatis nostræ. Ecce respice, populus tuus omnes nos. [l] Ciuitas sancti tui facta est deserta: Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est. [m] Domus sanctificationis nostræ, gloriæ nostræ, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, & omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. [n] Nunquid super his continebis te Domine, tacebis, & affliges nos vehementer.

EXPLANATIO.

a *Vtinam dirumperes cœlos.*) Omnia hæc verba in textu Hebraico sunt capitis superioris. Et incipitur hoc caput ab illis verbis, *Sicut exustio ignis.* Sed Latini codices, quotquot vidi, incipiunt caput à particula, *Vtinam*: ideò nos etiam ab ea incipiemus. Sunt verba Hebræorum, qui in Babylonica captiuitate detinebantur: facit propheta eos Deum vehementibus desideriis deprecantes, vt veniat ad liberandum eos, & acerbissimis ærumnis, in quibus versabantur, eripiendum. Sed ego existimo diuinum nostrum vatem, cùm hæc mandaret monimentis, ad Christi in mundum aduentum mentis oculos leuasse. Ideò facit fideles suspirantes, & humanam redemptionem per Christum inflammatis verbis ea imo pectore eductis petentes. Vt autem ardens eorum desiderium ostenderet Propheta non inquit, Vtinam iam venires, sed, *Vtinam dirumperes cœlos, & descenderes.* Quasi dicerent: Vtinam tam citò venires, tam feruenti voluntate, & tam inflammato impetu, vt non quæreres ostium, sed subitò cœlos rumperes, & descenderes. Non quòd necesse esset Deum cœlos infringere, vt veniret, sed loquitur propheta more humano, vt
B feruorem desiderij, quo antiqui patres aduentus Christi tenebantur, demonstraret. Eodem modo Dauid, *Domine*, inquit, *inclina cœlos tuos, & descende.* Vide ingens illustrissimi prophetæ desiderium, Ne Deus in aperiendis cœli foribus moram faceret, petit propheta, vt cœlum inclinet & descendat. Quid aliud voluit hic clarissimus rex significare, quando incredibili aquæ Bethlehem desiderio flagrans dicebat: *O si quis mihi daret potum aquæ de cisterna quæ est in Bethlehem*, nisi Christum in carne videre? Ita hunc locum Eucherius interpretatur author antiquus & doctus: Nasciturum in Bethlehem sitiebat. Hic est illa cœlestis aqua de cœlo in terram missa ad tetras nostrorum scelerum maculas abluendas, quæ diuina aqua nata est in Bethlehem, iuxta Michææ cap. 5. vaticinium. De qua ait apud Ezechielem cœlestis pater: *effundam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris.* Et vt significaret Dauid non terrenam illam aquam Bethleem, sed eam cœlestem, quam per illam intelligebat, desiderare, cùm tres viri ad eum aquam de cisterna Bethleem afferrent, noluit eam habere, vt in libro secundo Reg. c. 23. diuinæ literę testantur, non enim voluit aquam
C periculo comparatam bibere, quoniam sitiebat fontem æternum, quem sciebat mundum à periculis erepturum Hoc desiderio flagrabant fideles, & antiqui patres, quos capite quadragesimo quinto noster vates in hunc modum inducit loquentes: *Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem.* Vbi poteris ea videre, quæ hac de re ibi annotauimus.

b *A facie tua montes defluerent: sicut exustio ignis tabescerent.*] Videtur alludere ad descensionem Dei in mõtem Sinai. Ait enim scriptura cœpisse micare fulgura, & nubem densissimam operire montem, qui fumabat, quòd descendisset Deus super eum in igne. Est igitur sensus: Vtinam Domine venires ad liberãdum nos, quemadmodum venisti in montem Sinai. Vtinam venires ad dandam euangelium, quemadmodum venisti ad dandam legem. At si hoc volueris altè spectare, videbis hos montes, qui ob Christi aduentum fluxerunt, fuerúntque instar ceræ liquefactæ fuisse mundi reges & principes, qui cùm essent nimis superbia elati, se ecclesiæ subiecerunt, & recepta fide supplices ad Christum accesserunt, & vanos ac falsos Deos repudiarunt. Hi sicut exustio ignis tabescebant, de quo igne dicitur in Psalm. 96. *Ignis ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius.* Significat ignis amorem, quo Deus eos, qui anteà erant eius inimici, incendit, & studio æternitatis inflammauit.

c *Cùm feceris mirabilia, non sustinebimus.*) Veni Domine nunc, nam posteà cùm veneris, & feceris miracula, non ea feremus. Tanta erit tunc Iudæorum malitia & impietas, vt tua signa & miracula damnent.

d *A seculo non audierunt.*) Dixerat. *Descendisti, & à facie tua montes defluxerunt.* Acsi diceret: Venisti in mundum, & multi ea principibus euanuerunt, te ipsum non cognoscentes. Nunc confirmat hoc dicens: Nam nunquam audierunt, nec viderunt ea, quę tu Deus in futurum sanctis tuis præparasti. Esse hunc huius loci sensum explicat diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios, vbi citans hunc locum ita ait: *Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est,* E
quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostrã, quã nemo principum huius seculi cognouit: si enim cognouissent, nunquam Dominum glorię crucifixissent. Sicut scriptum est: Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus iis qui diligunt illum. Nobis autem reuelauit Deus per spiritum suum. Vbi videa diuum Paulum dicere mundi principes euanuisse, & Christum non cognouisse, quia absque diuino auxilio nemo cognoscit ipsum Deum: nec ea, quæ suis dilectis præparauit. Potest esse sensus Apostoli: Principes mundi non cognouerunt Christum. At nos non solùm eum cognoscimus, sed ea, quæ ille præparauit diligẽtibus se, quę sine ipso Deo nemo potest cognoscere: Sunt enim admirabilia, & humanum intellectũ transcendentia. Vnde hic potest esse huius loci Esaiæ sensus: Si tu Deus tot ac tanta beneficia in tuos dilectos confers in hac vita, quid erit in altera? Tanta enim ibi est gloria, tam excellens gaudium, vt nec auris illud percipiat, nec oculus videat, nec animus possit illud cogitatione complecti, absque te Deus, hoc est, nisi tu illud demonstraueris.

e *Occurristi lętanti.*) Subaudi in te. Licet nobis lætari, & gaudere, sed in Domino. Ideò canebat Da- F
uid: *Lætamini in Domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde.* Et diuus Paulus: *Gaudete*, inquit, *in Domino semper, iterum dico gaudete.* Est igitur sensus Esaiæ: Tu Domine liberasti & seruasti eum, qui in te lætebatur, & opera bona, iusta & sancta faciebat, & illis sauisti, qui à tuis viis non declinantes, te memoria tenebant. Sed boni, quos tu eripiebas, & quorum precibus alios seruabas, migrarunt ex hac vita, & mansimus nos peccatores, quibus tu Domine meritò irasceris, quia peccauimus, & in peccatis permansimus: sed solebamus liberari per viros iustos, qui iam è vita decesserũt. At mortuis illis, manemus nos peccatis imbuti. Vbi nostra versio habet. *Tu iratus es, & peccauimus*, habet Pagninus: *Ecce iratus es, postquam peccauimus.* Et id, quod nos habemus: *In ipsis fuimus semper, & saluabimur*, vertit ipse: *Propter ipsos iustos in seculum salui fuimus.* Quæ omnia nostram elucidant expositionem.

f *Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatę vniuersę iustitia nostra.*) Sẽsus est: Mortui sunt

viri

A viri iusti,& charitate præstantes,& maximus nos,qui facti sumus vt coinquinati, & omnes nostræ iustitiæ sunt similes panno infecto sanguine mulieris menstruum patientis Hæc verba sunt Iudæorum iniustorum in Babylonica captiuitate commorantium. Hos enim facit Esaias loquentes,& miseriam suam significantes. Lege totum caput,& videbis hæc verba non pertinere ad omnes homines,sed solùm ea dicebant captiui Iudæi de seipsis,vt ex præcedentibus & consequentibus patet. Nam paulò anteà dicebant fuisse inter Hebræos viros iustos, quibus Deus in votis & periculis occurrebat,sed eos decessisse,& esse ab iniquis separatos:se autem esse iniustos, & ideò in duram captiuitatem cóiectos. Vnde paolò post has voces emittunt: *Ciuitas sancti tui facta est deserta; Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est. Domus sanctificationis nostræ & gloria nostra, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis.* Vbi vides eos,qui hæc dicebant,captiuos esse in Babylone,& Hierosolymæ ruinam per Babylonios,atque templi euersionem & incendium deplorare. Et quoniam illi erant sceleribus implicati,& vitiis contaminati & imbuti,& si quando aliqua faciebant moraliter bona,ea malo fine deprauabant,ideò dicunt: *Et facti sumus vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruata vniuersa iustitiæ nostra.* Est igitur verissimum,nostrum prophetam inducere hoc in loco loquentes eos Iudæos,qui in captiuitate Babylonica erant detenti, & in prauitatibus versari,& hoc ad flagitiosos illos solùm pertinere,& non ad omnes homines in vniuersali. Et si aliquis erat iustus eo tempore,ad qood hæc referuntur, in Babylonica captiuitate,de eo non loquitur Esaias, sed de illis qui in vtraque captiuitate & corporis & animæ detinebantur, qui etsi anteà in aliquas virtutum actiones incubuissent,& in gratia stetissent,ceciderunt tamen,& grauia atque impia facinora admiserunt. Quapropter Deus illis iratus eos permisit à Babyloniis capi, & acerbis iniuriis afflictionibúsque vexari. Hoc indicant illa verba: *Tu iratus es, & peccauimus.* Quæ possunt verti de Hebraico: *Tu iratus es, postquam peccauimus.* Et ita vertit Pagninus. Vnde antea quàm Deus illis iratus esset,non erant talibus sceleribus contaminati. Nam paulò pòst dicunt: *Cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos: non est qui inuocet nomen tuum.* Qui dicunt se cecidisse,fatentur se stetisse aliquando. Possunt enim viri iusti gratiam amittere, & ab illo dignitatis gradu præcipitari. Vnde ait apostolus: prima ad Corinthios capite decimo: *Qui stat, videat ne cadat.* Intelligi autem hoc de illis, & non de omnibus apertè ostendit,id quod sequitur: *Non est, qui inuocet nomen tuum.* Nam multi sunt,qui nomen Domini inuocant.& literæ diuinæ contestantur multos nomen Domini inuocasse. De Enos scriptum est in quarto capite Genesis. *Iste cœpit inuocare nomen Domini:* Et de Abrahamo: *Reuersus est per iter quo venerat à meridie in Bethel, vsque ad locum, vbi priùs fixerat tabernaculum inter Bethel & Hai, in loco altaris quod fecerat prius, & inuocauit ibi nomen Domini:* Et Dauid in Psalmo centesimoquartodecimo, *Et nomen,* inquit, *Domini inuocaui.* Et Psalmo 115. sequenti: *Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo.* Et Ieremias cap. 14. *Tu autem,* inquit, *in nobis es Domine, & nomen tuum inuocatum est super nos.* Si igitur multi nomen domini inuocarunt & inuocant,qui fieri potest,vt hæc verba, *Non est qui inuocet nomen tuum*, de omnibus hominibus vniuersaliter intelligantur? Constat igitur eos in errore intolerabili versari,qui ex hoc loco Esaiæ volunt colligere omnes homines quantumuis iustos in omni opere peccare. Hoc dico propter Lutherum, qui articulo trigesimoprimo hanc propositionem asseruit: In omni opere bono iustus peccat. Et probat eã ex hoc loco Esaiæ. Et existimat se esse victoriam consecutum,& gloriosè triumphasse, cùm constet apertissimè hunc locum nihil facere pro eo, cùm de solis iniquis illius temporis captiuitatis Babylonicæ intelligatur. Imò militat aduersus illum, quoniam indicat fuisse iustos inter eos,quorum precibus Deus eos aliquando sustentauerat,quorum iustitia non erat panno menstruatæ comparata. Citat etiam pro se Lutherus alia loca, sed quæ nihil illi opitulantur, nec est meum ea hoc in loco refutare,eorúmque verum sensum ostendere,cùm nemo sit tam stupidus, qui non videat ea nihil contra nos efficere. Quis potest esse in diuinis literis locus,qui dicat, omnem virum iustum peccare in omni opere quantumuis bono? Quis audiuit vnquam enuntiationem tuam falsam, tam ab omni iudicio, & ratione alienatam, tam omni scripturæ repugnantem? Cùm Iob cap. 1. calamitate oppressus multa verba fecisset ait scriptura: *In omnibus his non peccauit Iob cap.17 labiis suis, nec stultum quid contra Deum locutus est:* Et alio in loco ait de se ipse Iob: *Non peccaui, & in amaritudinibus moratur oculus meus.* Quid ais Luthere? quid ad hoc respondes? Nónne vides labefactatum esse articulum tuum? Tu dicis omnem virum iustum in omni opere etiam bono peccare, at scriptura sancta asserit Iob in hoc opere non peccauisse. Cui dabimus fidem, tibi, an scripturę sanctę? Eligat lector an diuinis literis, an Luthero potius credendum potet. Cùm Christus Deus noster hominem,quem sanauerat, in templo postea inuenisset, ait illi: *Ecce sanus factus es, iam noli peccare.* Et mulieri in adulterio deprehensæ: *Vade,* inquit, *& iam amplius noli peccare.* Si impossibile est dari opus, in quo homo non peccet, qui fieri potest vt Deus præciperet illis,ne peccarent? Deus enim neminem obligat ad impossibile, nec impossibilia præcipit, alioquin non esset iustus. Diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios cap.7. ita ait: *Et si nupserit virgo non peccauit.* Quid potest contra Lutherum apertius dici? Et rursum in eadem epistola. *Euigilate,* inquit, *iusti, & nolite peccare.* Et diuus Petrus in Epistola sua secunda: *Quapropter fratres,* inquit, *magis satagite, vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis: Hæc enim facientes non peccabitis aliquando.* Et diuus Ioannes cap.3. in epistola prima, *Omnis,* inquit, *qui in eo manet non peccat.* Et paulò post: *Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit.* Nónne vides Luthere hanc nubem testium? Si omnis homo in omni opere peccat,vt tu asseris,ergo tu, quando hanc tuam hæresim scribebas, peccabas. Si te peccare sciębas,cur scribebas,cur peccata peccatis cumulabas? Quem fructum afferre possunt eius assertiones,qui in illis scribendis & docendis se peccare sciebat? Respondete mihi obsecro Lutherani, Vbi legistis Deum pro peccatis tribuere vitam æternam? Nusquam sine dubio. Ait Christus apud Matthæum cap.25. *Tunc dicet rex his, qui à dextris eius erunt: Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi: esuriui enim, & dedistis mihi manducare, sitiui, & dedistis mihi bibere, hospes eram, & collegistis me, nudus, & operuistis me.* Et paulò post: *Quandiu fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis.* Si omnia hæc opera sunt peccata, quomodo pro illis Deus iustus iudex vitam reddit sempiternam? Quid potest absurdius excogitari? Non solùm bona opera facta in gratia non sunt peccata,sed etiam vitam æternam merentur. Quod indicauit Apostolus quando numeratis suis actionibus dixit: secunda Timoth. capite quarto. *In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex, non solum autem mihi sed & his*

Marginal notes: B; C; 1 Cor. 10.; Gen. 13.; D; E; Ioan. 5.; Ioan. 8.; 1 Cor. 15.; F

A *qui diligunt aduentum eius.* Aduerte: Non dixit: quam dabit mihi, sed *quam reddet mihi.* Ita apud Matthæum ca. 20. *Voca operarios, & redde illis mercedem.* Si merces, ergu meritum. Si homo in omni opere peccat, non potest esse vnquam sine peccatu. Quomodo igitur ait Deus per Esaiam: *Lauamini, mundi estote.* Et paulù post: *Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur?* Conscientia tetris maculis infecta nun est instar niuis dealbata. Si verum est, quod tu dicis ô Luthere, sequitur apertissimè diuum Ioannem Baptistam in ventre diuæ matris sanctificatum in omnibus operibus sois peccauisse, & ipsam sempervirginem sacratissimam Dei genitricem fuisse infinitis peccatis maculatã. Quis talia voquam audiuit? Quæ sunt aures, quæ possiot tam impiam hæresim tolerate? In epistola ad Romanos cap. 8. ait diuus Paulus ipsum spiritom postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Si homo in omni opere peccat, ergu etiam peccat quando Deum orat gemitibus ineuarrabilibus, at illæ preces suut ab spiritu sancto, ille euim postulat pro nubis, vt ait Apostolus, ergo illa oratio in qua spiritus postulat pro nubis est mala, & eum peccato. Exhurrescit animus talia audiens. O pestilentissimam hæresim in officina Satanæ conflatam! Væ tibi Luthere, qui tam diabolico figmeuto tot animas perdidisti. Væ vobis Lutherani, quàm acerbi cruciatus vobis in æterno igne, iu illis tetris tenebris

B reseruantur!

g *Cecidimus quasi folium.*) Cumparaut se peccatores folio, quod cecidit, & iniquitatem suam vento rapido, asserentes non esse inter eos, qui cõsurgat, & Deũ teneat precibus & oratiooibus oe eos ipsius euertat. Nam sulent viri iusti Deum tenere, suisque orationibus populum sustentare. Id significauit Deus, quando Moysi pro populo deprecanti respondit: *Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos.*

h *Abscondisti faciem tuam à nobis.*) Hoc est, Nou nobis faues. Magnum malum est, quando Deus à nobis faciem suam abscondit. In Deuteron. ca. 31. scriptum legimus dixisse Deum Moysi: *Irascetur furor meus contra populum hunc in die illo, & derelinquam eum, & abscondam faciem meam ab eo, & erit in deuorationem.* Et in Psalmo 79. dicitur: *Deus conuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus.*

i *Et allisisti nos in manu iniquitatis nostræ.*] Cùm essemus in manu nustræ malitiæ, cùm nõ ratione, sed clamu deprauati appetitus duceremor, tu nos velut nauem horribili scelerum nostrorum procella iactatã, io scupulos afflictionum allisisti. Vexasti nos ob impia facinora nostra. Nam voluntas nostra paruit per-

C uerso appetitui, corruit virtus, fuit dignitas ablata, & omnia honestatis urnamenta ceciderunt.

k *Et nunc Domine pater noster es.*] Acsi dicant, Ne respicias scelera nustra, sed clementiam tuam. Non po-

D stulamus iustitiam, sed confugimus ad portum misericurdiæ: Pater noster es, miserere uustri.

l *Ciuitas sancti tui.*] Hoc est Hierosolyma vrbs tuæ sanctitatis. Id, quod sequitur, est superioris repetitio.

m *Domus sanctificationis nostræ.*) Hoc est, templum Salumonis, in quo te colere, sanctificare, & laudare solebamus, fuit à Babyloniis combustum, & incẽdio deuastante deletum. Sed cur Deus Iudæus, qui eum in templo sancto suo colebãt, permisit capi, & iu Babylonem transferri, & in tam acerbas calamitates incidere? Ratio est, quia etsi Deum ore laudareot, animo tameo se ab eo separabant Huc enim abiicit illis Deus aliu in loco apud hunc uostrum prophetam: *Appropinquat populus iste ore suo, & labiis suis glorificat me, cor autem eius longè est à me.* Erant Iudæi illi terris desideriis incensi, impiis sceleribus imbuti, & in summa deprauatione versati, & vt omuium sermone celebrarentor, detestanda faciuura sua froute occultabant, fictæque virturis specie regebant. At Deus talem extrinsecam speciem nun vult Ideò præcipiebat in Leuitico c. 1. vt animal dettacta pelle immolaretur, & membra igne flagrarent. Pellis est exterior virtutis simulatio: ignis autem, quu interiora comburebantur, est amoris & charitatis flamma, qua debemus flagrare. Ideò ait: *Fili præbe mihi cor tuum.* Ea differentia, quæ est inter naturam & artem, est in-

E ter veram & salsam virtutem. Vt enim narura in hominis generatione incipit à corde, & posteà ad exteriura se cõfert, sic vera virtus incipit ab animo, eúmque eaoruat & illustrat, & posteà io exterioribus splẽdet. Contrà verò vt ars in humano quodam vultu fingendu & formando, nec cor, nec interiora curat, sed tota in eateriotibus & apparentibus occupatur, sic hypocrisis, falsæque virtutes bumanę laudis appetentes, sulam externam claritatem quærunt, de animi splendore oequaquam cogitãtes. Et quoniam Iudæi non naturam, sed artem sequebantur, Deúmque labiis & cerimoniis, uon autem animo, & factis colebant, permisit meritò Deus, vt essent capti, & iu miseram Babylonis captiuitatem coniecti, vt hæc ærumnarum acerbitatem ad Deum se toto animo conuerterent, suam ingratitudinem intelligerent, & seipsos tandem cognoscereot. Est enim afflictiu cos, in qua intellectus hebetudo acuitur, & animi ferrugu deletur.

n *Nunquid super his cõtinebis te Domine?*) Cùm Babylunij ciuitatem tuam Domine & templum tuum euerterint, nósque acerbissimè afflixerint, cur hæc toleras & pateris? Nunquid continebis te, ue iis rebus irascaris? Nunquid tacebis, non respõdens impiis ho-

F stium tuorum blasphemiis? Nunquid nos semper tãtis calamitatibus veaabis? Acsi dicaot: sume de Babyloniis vltiunem Domine, nos autem ne sinas in iis ærumnis amplius versari.

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT LXIIII.

1 Sicut exustio ignis tabescerent.) In Hebraico est כקדח אש המסים *ckikdoch exhamasim. Quæ verba possunt ita verti:* Sicut eaurit ignis liquefactiunum, *hoc est, ignis vehemens.* המס *hamas enim liquefactionem & dissolutionem significat.*

2 Cùm feceris mirabilia, nun sustinebimus.] *Pro non sust nebimus est in Hebraico* לא נקוה *lo necaneh. verbum est* קוה, *quod significat inter alia expectare, quã significationẽ sequitur in præsenti Pagninus. Et potest ita Latinè reddi:* Cũ feceris mirabilia, nũ te eapectabimus, nullã iu te spem punemus. *Nec est mirũ: nã de Christo dixerat Iacob:* Ipse erit expectatio Gẽtium. *Non dixit Iudæorum, sed Gẽtium. Et ex hoc verbo deriuatur dictio illa* יקהת *ikkehath, quæ ponitur in illa prophetia Iacob, pro qua noster interpres rectè vertit* expectatiu. *R. Salomon,* congregatio. *Alij* auscultatio & obedientia. *Quibus fauet Chaldaica trãslatio Onkelos, qui ita habet:* Et ei auscultabunt populi siue gentes. *Quæ omnia Christo apertissimè conueniunt. Ille enim est in quo gentes spem suam collocarunt, & quia eas in vnam Ecclesiam congregauit, in qua eius verba audiunt, eique obediunt.*

3 Quasi pannus meostruatæ.) *Septuaginta habent:* Quasi pannus sedentis. *Quod idem significat. Existimu*

enim

A *enim eos per sedentem intelligere mulierem patientem menstruum. In Hebraico est* נבכבר עדים *Veneghedh iddim. Quod potest rectè verti*: Et quasi vestimentum centonum. Nam dictio עדים *significat centones, quos Lusitani* farrapos *appellant. R. Abraham exponit*: Sicut vestimentum prædæ sanguine inquinatum. *Thargum*: Sicut vestis abominabilis. *Quæ omnia in eãdem coincidunt sententiam.* D

Argumentum capitis LXV.

1 Ostendit Christus se fuisse quæsitum & inuentum à Gentibus, quæ anteà in errorum ac scelerum tenebris versabantur: aperuit enim illis Deus oculos aliquando, vt viam veritatis aspicerent. Iudæos verò vocauit, & in cruce pendens ad eos, qui eũ falsis criminibus ad mortem acerbissimam vocauerant, manus expandit. At illi noluerunt ab infidelitate sua desistere quin potius adhibuerunt illi impiam contumaciam à cæca atque nefaria malitia inductam. 2 Inuehitur propheta in Iudæorum flagitia, qui Deo relicto idola vana coluerunt. 3 Ostendit Deum reddere vnicuique iuxta opera sua. 4 Prædicit Ecclesiæ prosperitatem & concordiam.

CAPVT LXV.

Quæsierunt [a] me, qui antè non interrogabant: inuenerunt, qui non quæsierunt me. Dixi: Ecce ego, [b] ecce ego, ad gentem quæ nesciebat me, & quæ non inuocabat nomen meum. [c] Expandi manus meas tota die [1] ad populum incredulum, [d] qui graditur in via non bona post cogitationes suas. Populus qui ad iracundiam prouocat me ante faciem meam semper, [e] qui immolant in hortis, [f] & sacrificant super lateres, [g] qui habitant in sepulchris, & in delubris idolorum dormiunt, qui comedunt carnem suillam, & ius prophanum in vasis eorum, [i] qui dicunt, recede à me, non appropinques mihi, quia immundus est. [k] Isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens tota die. [l] Ecce scriptum est coram me. Non tacebo, sed reddam & retribuam in sinu eorum iniquitates
3 vestras, [m] & iniquitates patrum vestrorum, simul, dicit Dominus qui sacrificauerunt super E
montes & super colles exprobrauerunt mihi, [n] & remetiar opus eorum primum in sinu eorum. Hæc dicit Dominus: [o] Quomodo si inueniatur granum in botro, & dicatur: Ne dissipes illud, quoniam benedictio est, sic faciam propter seruos meos, vt non disperdam totum. Et educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes sanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi. [p] Et erũt campestria in caulas gregum, & vallis Achor in cubile armentorum populo meo, qui requisierunt me.

Rom. 10. d

EXPLANATIO.

a *Quæsierunt me.*) In principio capitis superioris diximus Prophetam induxisse Iudæos captiuos suam à Deo liberationem postulantes, sed eum inspexisse ad peccati captiuitatem, & eius per Christum redemptionem. Quod huius capitis principium ostendit. Nam statim incipit à Gentium salute, quæ Christum quæsierunt, eique se repudiatis idolis dedicarunt. Solent enim diuini vates sæpe à liberatione terrena sensum ad cœlestem transferre, quam cùm de humana tractabant, mente intuebantur. Est igitur sensus: Gentes C quæ anteà me non consulebant, nec quærebant, quæ erant superstitionibus impeditæ, & in erroribus intolerabilibus versatæ, me quæsierunt, & inuenerunt. Ponit pro re Gentilica Deum non interrogare & cõsulere. Debent enim Christiani cogitare & inquirere quæ sit Dei voluntas, ab ipsoque Deo petere, vt illis suã aperiat voluntatem, vt nihil aduersus eam efficiant. (Psal. 118. Psal. 142.) Vnde Dauid Deum alloquens, *Doce*, inquit, *me iustificationes tuas.* Et alibi: *Doce me facere voluntatem tuã.* (Iosue 9.) In libro Iosue scriptum est, incidisse Hebræos in errorem. Et reddens scriptura huius rei rationem ait: *Et os Domini non interrogauerunt.* Vbi vides nos ideò sæpenumerò errare, quia Deum non consulimus, nec eius inspirationi acquiescimus, sed nostro corrupto appetitu gubernamur. Intelligi hunc Esaiæ locum de Gentium salute, & Iudæorum duritie & pertinacia asserit diuus Paulus in epistola ad Rom. cap. 10. Quod multo anteà fuerat iis verbis à Deo per Dauidem prædictum (Psal. 17.): *Populus, quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt, & claudicauerunt à semitis suis.* (Gen. 32.) Iacob luctans cum Angelo mansit claudus: Iudæi aduersus Christum pugnantes claudicauerunt.

b *Ecce ego, ecce ego ad Gentem quæ nesciebat me.*) Vidè admirabilem rerum mutationem. Fideles recesserũt à fide, infideles autem eam receperunt. (Genes. 28.) Qui erant in scala Iacob, descenderunt vsque ad terram: qui verò in terra iacebant, ad scalæ summitatem ascenderunt. (1. Cor. 10. 1. Reg. 2.) *Qui stat*, inquit Apostolus, *videat ne cadat.* Inde cecinit Anna: *Arcus fortium superatus est, & infirmi accincti sunt robore.*

c *Expandi manus meas tota die ad populum incredulum.*) Esse hunc populum, populum Iudaicum indicat Apostolus in epistolas ad Rom. c. 10. Considera Dei misericordiam. Iudæi Christum crucifigebãt, ille autẽ eos vocabat. In cruce manus expassas habebat, & brachia extẽsa, quasi peccatores vocãs, eosq; amplecti desiderans. (Prou. 1.) Ideò apud Salomonẽ has voces emittit: *Vocaui, & renuistis, extẽdi manum meam, & non fuit qui aspiceret.* In cruce homines vocauit, & manus extendit. F

d *Qui graditur in via non bona post cogitationes suas.*] Hoc est, qui sequens suas deprauatas cogitationes viam perambulat ad æternum supplicium ducentem. Fieri non potest, vt qui seipsum sequitur, Christum sequatur. (Luc. 9.) Ipse enim ait: *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam quotidie, & sequatur me.* Væ illi, qui ducem sequitur appetitum. (Simile.) Est appetitus veluti coruus, qui ei, à quo nutritur, oculos eruit. Sed qui appetitu ducitur, suam cæcitatem (Simile) & perniciem non intuetur. Vt enim ceruus fœminæ cupiditate incensus accurrit ad absconditum venatorem fugitum ceruę fugientem, ductúsque appetitu dum existimat se ad desideratam ceruã festinare, currit velocissimè ad mortem ipsam, & ad venenatá ve-

A natoris sagittā recipiēdā. Sicque indomito appetitu ducuntur, quantò celeriùs ad res desideratas contendunt, tantò perniciosius ad mortem ipsam amplectendam accurrunt.

e *Qui immolant in hortis.*] Non in templo. Respuit Deus Iudæorum sacrificia extra templum. Cùm igitur nunc careant templo, qua ratione existimant sua sacrificia Deo grata esse? Medicus permittit febre laboranti gelidam aquam bibere ad maius malum vitandum, sed posteà cùm ita opus esse intelligit, illi indicat esse à tali aqua abstinendum. Et nolente ægroto ab aqua desistere, medicus coram eo vrceum frangit. Sic Deus permisit populo Iudaico carnes immolare, vt illum ab idolorum cultu auerteret. Si enim Deo non sacrificaret, cùm esset Ægyptiorum ritibus videndis assuetus, sacrificaret idolis. Sed veniēte tempore cœlestis ille medicus in cruce pendens illi dixit: *Consummatum est.* Quibus verbis indicanit veteris legis sacrificia cessasse. At nolente Iudaico populo à sacrificiis abstinere, nolente ab illa aqua gelida desistere, coram illo vrceum fregit, templum euertit, destruxit, ne amplius sacrificarent. Erat enim templū veluti omnium sacrificiorum vas. Vnde fracto templo apertissimè constat esse antiquæ legis sacrificia abrogata. Vt enim lapis in summitate testudinis templi est clauis totius domus, & ruente eo lapide, euersa illa claue ruit tota templi fabrica & structura, sic B euerso templo Hierosolymæ, quod erat clauis totius Iudaismi, perspicuè ostenditur totam Iudæorum synagogam esse euersam & funditus conuulsam. Sed Iudæi cæca malitia ducti hoc nunquam perpendere voluerunt. Hanc ipsorum ignorantiam indicat illis scriptura cùm ait, Mortuum fuisse Moysem, & in valle sepultum, nullúmque eorum eius sepulchrum cognouisse. Quid per Moysem nisi lex vetus significatur? Mortua est lex quo ad iudicialia & cerimonialia, & sacrificia, & in valle sepulta, eius autem sepulchrū ignoratur à Iudæis eam adhuc viuere existimantibus. Fuit lex illa à Deo, sed non erat nisi ad Christum duratura. Ideò diuus Paulus in epistola ad Galatas, ca. 3. *Lex,* inquit, *pædagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iustificemur.* At vbi venit fides, iam non sumus sub pædagogo.

Simile. Ioan. 19. Simile. Deut. 34 Figura.

f *Et sacrificant super lateres.*) Id est, super altaria, lateritia. Pro altari, quod ex Dei lege erat constructum, Iudæi multa suis idolis ædificabant.

g *Qui habitant in sepulchris.*) Solebant perfidi Iudæi mortuos consulere, & in eorum sepulchris ad eos interrogandum habitare, vt ibi in somniis responsum reciperent. Vnde Septuaginta transtulerunt: *In sepul-* C *chris & in speluncis dormiunt propter somnia.*

h *Ius prophanum.*] Id est, carnium animalium prohibitorum. Notat Iudæorum gulam in Dei contemptum.

i *Qui dicunt, recede à me.*) Notat Iudæorum hypocrisim, & arrogantiam.

K *Isti fumus erunt in furore meo, & ignis ardens tota die.*] Hoc est, Ego eos in fumum redigam & in prunas. Et vt dicitur in Psalmo 36. *Deficientes quemadmodum fumus deficient.*

l *Ecce scriptum est coram me.*) Hoc est, statutum est, & ita fiet.

m *Et iniquitates patrum vestrorum simul.*) Iuxta id, quod ait Deus Exodi vigesimo capite: *Ego sum Dominus Deus tuus fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum, qui oderunt me.* Quod intelligitur quo ad corpus, & temporaliter, non autem de pœna æterna, nec de omni pœna temporali, sed de aliqua. Non enim æquum est vt filius pro patris scelere in æternas tenebras relegatur. Ita enim in Deuteronomio cap. 24. scriptum est: *Non occidentur patres pro filiis, nec filij pro patribus,* D *sed vnusquisque pro peccato suo morietur.* Quod est etiā libro secundo Paralipomenon mandatum. Et licet intelligatur de morte corporis, potest tamen ad animæ mortem referri, de qua apud Ezechielem cap. 18. dicitur: *Anima, quæ peccauerit, ipsa morietur: filius non portabit iniquitatem patris, pater non portabit iniquitatem filij.* Potest nihilominus de pœna æterna intelligi id, quod hoc in loco apud Esaiam & in Exodo ait Deus se visitare iniquitates patrum in filios, si filij peccata patrum admittant, & iisdem sceleribus cum patribus contaminentur. Nam cùm Christus apud Matthæum Scribis & Pharisæis cædes Prophetarum, quos patres sui occiderant, obiecisset, ait: *Ecce ego mitto ad vos Prophetas, & sapientes, & Scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in synagogis vestris, persequemini de ciuitate in ciuitatem, vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram, à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ, filij Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare.* Vbi vides venisse super Scribas & Pharisæos peccata suorum maiorum, quæ in morte sanctorum cōmiserant, quoniam ipsi Pharisæi viros sanctos etiam occiderunt. Acsi Christus illis diceret. Vos in inferno cruciabimini, quemadmodum patres vestri, quoniam iisdem sceleribus estis contaminati. Castigat igitur Deus filios E pro peccatis parentum, quando eosdem parentes in peccatis imitantur.

n *Et remetior opus eorum primum in sinu eorum.*) Hoc est, in primis peccatum eorum remetiar, retribuens eis pœnam iuxta culpam. Metaphora sumpta ab ementibus & vendentibus. Qui vendit, non omnibus eandem mensuram in sinum proiicit, sed iuxta pecuniæ quantitatem.

o *Quomodo si inueniatur granum.*] Dixerat Deus se esse Iudæos puniturum, eisque iuxta eorum peccata retributurum. Nunc similitudine quadam ostendit non esse omnes Iudæos perdendos: quoniam erant nonnulli, licet pauci, seruandi. Est igitur sensus: Vtsi quis in botro arido aut corrupto acinum vnum siue granum inuenerit illæsum, dicit alteri ne dissipet illud, quoniam diuina benedictione effectum est, vt in tanta granorum corruptorum multitudine illud solùm euaserit: sic ego, ait Deus, eos, quos fideles inuenero, liberabo, qui inter tantam Hebræorum infidelium multitudinem tam pauci erunt, vt vni acino comparentur. Et hoc faciam propter seruos meos, ne omnes Iudæi pereant, & in imas æternásque tenebras præcipitentur. Et vt ostendat Iudæorum reliquias esse multiplicandas, & salutem F consecuturas, eas comparat semini, ita dicens: *Et educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes sanctos meos, & hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi.* Acsi dicat: Seligam ex Iudæis nonnullos quibus dabo montes meos possidendos. Per montes intelligitur Hierosolyma, de qua Dauid, *Fundamenta,* inquit, *eius in montibus sanctis.* At per Hierosolymam Ecclesia Christi significatur, in qua habitant omnes fideles Catholici tam ex Iudæis, quàm ex Gentibus congregati. Ideo ait: *Et hæreditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi.* Iudæos, qui in Christum crediderunt, appellat acinum & semen, quemadmodum primo ca. *Nisi Dominus reliquisset nobis.* Eósque capite decimo reliquias appellauit: quem imitans Apostolus in epistola ad Rom. cap. 9. & 11. eos etiam reliquias vocat. Ceterùm hic Hebraismus: quoniam benedictio est, hunc potest habere sensum: Vt manet huius populi memoria ob suorum maiorum benedictionem & merita. Vnde colliges defunctorū merita viuis prodesse.

Psal. 86.

p *Et erunt campestria in caulas gregum.*) Vult spiritua-

ritualem Ecclesiæ fertilitatem significare. Caulæ sunt stabula, in quibus oues reconduntur. Achor vallis est, vbi Iosue capite septimo iussit, vt Achan propter furtum lapidibus obrueretur, vt est in libro Iosue memoriæ proditum. Et quoniam ibi turbatus est populus, appellatus est locus ille Achor, hoc est, Turbatio. Non enim solùm viri iusti in campestrium planicie, in gaudio & quiete versantur, sed etiam aliquando in turbatione & calamitate: vt tristia cum lætis misceantur, & harmoniam atque sonorum concentum efficiant. Vt enim in musica non omnes voces sunt acutæ, neque omnes graues, neque omnes circunflexæ, sed ex vocum varietate suauis consonantia efficitur: sic temperata vitæ Christianæ harmonia ex diuersitate & mistione gaudij & afflictionis componitur. *Similitudo*

ANNOTATIONES ex Hebræo in CAPVT LXV.

1 Ad populum incredulum.] *In Hebraico est*, Ad populum סורר *sorer, à verbo* סר *& geminata finale litera* סורר, *quod significat declinare, vt in Psalm.* 118. Declinate à me maligni. *Significat etiam putridum esse, fœtidum, & corruptum. Vnde id, quod est apud Oseam prophetam cap.* 4. Separatum est conuiuium eorum, *potest rectè verti*: Fœtidum factum est conuiuium eorum. *Significat etiam subuertere, vt apud Ieremiam in Thren. cap.* 3. Semitas meas subuertit. *Significat præterea recedere, & non obedire, vt apud Oseam cap.* 9. Omnes principes eius præcedentes, *pro quo Septuaginta* inobedientes *transtulerunt. Et alia tandem significat, quæ non opus est recensere. Ex quo perspicuum apparet posse hunc locum ita Latinè reddi*: Ad populum à veritate declinantem, vel fœtidum, & vitiis contaminatum, *vel* separatum à Deo, *vel* subuersum, *vel* inobedientem & contumacem. *Omnia enim hæc dictio, qua hic vsus est propheta, significat. Quæ omnia infideli populo rectè conueniunt. Quam ob causam interpres noster meritò vertit*: Ad populum incredulum.

Et [a] vos qui dereliquistis Dominum, qui obliti estis montem sanctum meum, [b] qui [t] ponitis Fortunæ mensam, & [a] libatis super eam: [c] numerabo vos in gladio, & omnes in cæde *Prou. 1. Iere.* corruetis. Pro eo quod [d] vocaui, & non respondistis mihi, locutus sum, & non audistis, & faciebatis malum in oculis meis, & quæ nolui elegistis: propter hoc hæc dicit Dominus Deus: [e] Ecce serui mei comedent, & vos esurietis: ecce serui mei bibent, & vos sitietis. Ecce serui mei lætabuntur, & vos confundemini. Ecce serui mei lætabuntur præ exultatione cordis, & vos clamabitis [f] præ dolore cordis, & præ contritione spiritus vlulabitis. [g] Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis, & interficiet te Dominus Deus, [h] & seruos suos vocabit nomine alio. In quo [i] qui benedictus est super terram, benedicetur in *Apo. 21. a* Domino amen: & qui iurauit in terra, iurabit in Deo amen: [k] Quia obliuioni traditæ sunt angustiæ priores, & quia absconditæ sunt ab oculis nostris. [l] Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam, & non erunt in memoria priora, & non ascendet super cor. [m] Sed gaudebitis & exultabitis vsque in sempiternum, in his quæ ego creo, quia ecce [n] ego creo Ierusalem exultationem, & populum eius gaudium. Et exultabo in Ierusalem, & gaudebo in populo meo, [o] & non audietur in eo vltrà vox fletus, & vox clamoris. [p] Non erit ibi amplius infans dierum, & senex qui non impleat dies suos: [q] quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit. Et ædificabunt domos, & habitabunt, & plantabunt vineas, & comedent fructus earum. Non ædificabunt, & alius habitabit: non plantabunt, & alius comedet. [r] Secundum enim dies ligni, erunt dies populi mei, & [s] opera manuum eorum inueterabunt. Electi mei non laborabunt frustra, [t] neque generabunt in conturbatione, quia semen benedictorum Domini est, & nepotes eorum cum eis. Eritque [v] antequam clament, ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam. [x] Lupus & agnus pascentur simul, & leo & bos comedent paleas & serpenti puluis panis eius, non nocebunt, neque occident in omni monte sancto meo, dicit Dominus.

a *Et vos qui reliquistis Dominum.*] Alloquitur Iudæos infideles, præsertim decem tribuum, qui Hierosolyma ciuitate sancta relicta in Samaria idola colebant. Appellatur in diuinis literis Hierosolyma ciuitas sancta, & mons sanctus, quia erat fidelium receptaculum & domicilium, & quia ibi Christus Deus noster visibiliter inter homines apparuit, ibi fuit eius *Gen. 48.* mors, & sepultura, & reditus ad vitam. Et ob eam *Gen. 50.* causam Patriarcha Iacob, eiúsque filius Ioseph in Ægypto morientes præceperunt vt in terra illa sancta sepelirentur, quoniam, vt ait Theophylactus, mentis oculis intuebatur illic esse Christum sepeliendum, & à mortuis resurrecturum, & volebant cum eo resurgere. Ait enim diuus Matthæus vigesimoseptimo capite sui Euangelij monumenta aperta fuisse, & multa corpora sanctorum, quæ dormierant, resurrexisse, sanctos autem exeuntes de monumentis post Christi resurrectionem venisse in sanctam ciuitatem multísque apparuisse. Verùm per hunc montem sanctum, cuius Esaias ait Iudæos infideles oblitos fuisse, poteris Christum intelligere, de quo in principio capitis secundi disseruimus.

b *Qui ponitis Fortunæ mensam.*) Gentes Fortunam diuersis nominibus atque titulis vt deam coluerunt. In id amentiæ & cæcitatis inciderunt, vt etiam Fortunam malam adorarent. Effingebãt eam habitu fœmineo, furenti similem, cæcam, inconstantem, super volubili globo sedentem: & in fine anni ei mensam dapibus plenam ponebant. Existimabant cæci homines Fortunam esse per se rem quãdam separatam, viuam

A & existentem, & ob eam causam eius simulachrum colebant. Iudæi autem vt omnium idolorum porteuta venerarentur, Fortunam etiam adorarunt, eique more Gentilicio mensam dapibus repletam præpararunt, verúmque Deum reliquerunt. Quam ob causam hîc à Deo per Prophetam reprehenduntur. Præceperat enim Deus c. vigesimo Exodi, vigesimosexto Leuitici, quarto Deuteronomij, ne quis sculptile, similitudinem, & idolum faceret ad adorandum. Ex his locis contendunt nonnulli probare vsum imaginum diuorum esse perniciosum, diuinísque literis repugnantem. Inter quos est Caluinus multò hac in parte, quemadmodum etiam in multis aliis, Luthero non solùm temerarior, sed pestilentior. Nam Lutherus, quamuis hæreticus, non ausus est tamen vsum imaginum auferre: imò reprehendit Carolostadium imagines damnantem, eúmque obstinatum è Saxonia proscribi curauit. Huius Carolostadij hæresim sectatur Caluinus, eámque pro viribus defẽdere conatur, asserens Deum in diuinis literis vsum imaginũ apertè prohibuisse. At hoc neq; ostẽdit neq; vnquã ostendit. Imò Deus postquàm c. 20. Exodi sculptilia & idola prohibuit, præcepit fieri duos Cherubim auro productiles ex vtraque parte oraculi, vt in eodem Exodo

B c. 25. scriptura commemorat. De quibus ita ait Iosephus libri tertij antiquitatum capite octauo: Super tegmen verò arcæ erant figurationes duæ, quas Hebræi Cherubim appellant. Sunt enim animalia volatilem habentia figuram, quæ à nullo hominum est inspecta. Hæc ille. R. Kemhi Hebræorum doctissimus in libro radicum ait eos habuisse puerorum figuram, idémque esse Cherubim ac quasi pueros, & hanc esse antiquorũ sententiam. Aspicis igitur Deum imagines fieri præcepisse. Neq; hoc illis locis repugnat, in quibus eas prohibuisse videtur. Perpende verba scripturæ, & videbis Dei intentionem esse, nõ prohibere diuorũ imagines, sed falsorũ deorum cultum & venerationem. Ita enim ait: *Non facies tibi sculptile, nec omnem similitudinem, quæ est in cælo desuper, neque in terra deorsum neque eorum, quæ sunt in aquis sub terra. Non adorabis ea, neque coles.* Hæc c. 20. Exodi. Pondera hæc verba, & videbis ad quem finem Deus Hebræis sculptilia prohibuerit, nempe ne ea adorarent. Veniebant ex Ægypto, vbi idola colebantur, erant ad idololatriam propensi, facilè cadebant, ideò illis Deus toties præcipiebat ne se idolorum cultu contaminarent. At cùm nos sanctos pro dijs non habeamus, nec eorum imagines latria adoratione soli Deo debita adoremus, possu-

C mus absque vllo crimine eorum imagines habere, & venerari, ipsam venerationem non ad lignum, neque ad lapides, neq; ad colores, sed ad prototypum referentes. Hinc colliges diuorum imagines nullum incommodum, imò magnam in nos vtilitatem conferre: instruunt enim simplices, admonent scientes, afficiunt omnes. Quis non mouebitur visa imagine Christi pro nobis crucifixi, vulneribus confossi, sanguine aspersi, duris spinis coronati? quis non excitabitur ad ardentem charitatem intuens diui Stephani vultum lapidibus percussi, oculos atque manus ad Deum pro percutientibus leuantis? Quis erit tam lapideus, qui inspecta sancti Laurentij imagine igni pro Christo expositi, flammísque ardentibus combusti, non concipiat in animo desiderium quoddam pro Christo etiam moriendi? Quæstio de habendis diuorum imaginibus fuit in cõciliis tractata, in quibus ex vniuersali Ecclesiæ catholicæ cõsensu fuit decretum, perpetuísque monimentis consignatum, vsum imaginum diuorum non solùm non repugnare literis diuinis, sed etiam esse licitum, pium, & salutarem. Habes hoc decretum in concilio Niceno secundo, & in Constantinopolitano sub Hirenæo, & in tribus La-

D teranensibus sub Gregorio secundo, & tertio, & Stephano & in Frankfordensi. Neque existimes in his cõciliis incœpisse imaginum vsum, sed approbatum fuisse, quoniam iam erat: imò eum habet Ecclesia ex Apostolorum traditione. Ita asserit libro quarto Damascenus author antiquus summæ authoritatis, qui etiam ait Christum Deũ nostrũ misisse imaginẽ faciei suæ Abagaro Edessenorũ regi. Hoc idem refert Eusebius libro secundo Ecclesiasticæ historiæ vir omni sapientia & nobilitate præstanti. Et libro 7. loquitur de imaginibus Petri & Pauli, meminítque Christi imaginis miracula facientis: cuius etiam meminit in tripartitæ historiæ lib. 6. Cassiodorus. Et diuus Lucas, vt celebris per totam Ecclesiam fama vagatur, sacratissimæ Dei genetricis Mariæ imagines depinxit, quarũ nonnullas ego meis oculis vidi. Athanasius loquens de imagine crucifixi, quæ fuerat Nicodemi, narrat miraculum, quod cum ea contigerat. Sed quid cito hos authores? Pleni sunt libri, plenæ hominum voces, plena est miraculis imaginum diuorum, non solùm recẽs memoria, sed annalium etiam antiqua vetustas. Nisi Deus vsum imaginum approbasset, non in illis tot miracula efficeret. Non est hoc obscurum, res est perspicua, ipsa per se loquitur & lucet, multorum

E oculis testatissima. quid ad hæc respondes Caluine? quid pro te poteris afferre nisi præceptum de non colendis idolis? At id pro te nihil facit. Sed dices: Ego ita illud interpretor. Verùm est: sed Ecclesia id multò aliter interpretatur. Cui assentiemur tibi cum Carolostadio, & aliis huiusmodi hæreticis, an tot conciliis, tot temporum consuetudini à tota Ecclesia assertæ & comprobatæ? Sed dices: Non curo quid Ecclesia dicat: satis mihi est post Dei præcepta nunquam licuisse imaginem facere. Quid ais Caluine? Nónne legisti Hebræos post illud præceptum imagines duorum Cherubim ex Dei iussu fecisse? Nónne Salomon diuina ductus inspiratione duodecim leunculos in solio fecit? Nónne sculpsit boues in mari fusili, leones, boues, & Cherubim in basibus æreis? Nónne legisti præcepisse Deum Moysi vt serpentem æneum faceret & cruci affigeret? Audi quid dicat scriptura cap. 21. Numerorum: *Fecit ergo Moyses serpentem æneum, & posuit eum pro signo, quem cùm percussi aspicerent, sanabantur.* Erant Hebræi ob eorum scelera à serpentibus vulnerati, & cùm oculos ad serpentem crucifixum dirigerent, sanitatem consequebantur. Vexillum illud, quo erat serpens suspensus, Christi crucem

Exod. 25.
2. Par. 9.
3. Reg. 7.
3. Reg. 6.
Io…

F adumbrabat, & serpens ipsum Christum, vt ipse apud Ioannem testatur. Serpens, qui nos veneno suo infecerat, est hostis ille antiquus, cuius caput erat per Christum conterendum, iuxta id quod est tertio capiti Geneseos mandatum: *Inimicitias ponam inter te & mulierem, & semen tuum & semen illius, & ipsa*, vel vt est in Hebtaico, *& ipsum conteret caput tuum.* Pro quo Hieronym. paraphrasis habet: *Futurum est vt in diebus regis Messiæ amoueant morsum, qui factus est in calcaneo.* Vbi aspicis intellexisse antiquos Hebræos veterem morsum esse per Christum sanandum. Christus est innocens ille serpens crucifixus, non venenosus, sed æneus, qui longè latéque sonuit, quem intueri debemus. Si humanum iudicium respicias, serpens ille æneus in cruce leuatus, tantùm abest, vt serpentium morsui medeatur, vt etiam præsentissimum illis nocumentum videatur afferre. qui enim est à serpente percussus visu serpente exhorrescit, & grauiùs ægrotat. Propterea eam aiunt esse æris candentis naturam, vt si quis à serpente vulneratus in illo oculos defixerit, statim moriatur. quid magis humano iudicio contrarium quàm mortuum hominem viuificare, in morte esse vitam, in cruce gloriam? At totum hoc videbis & fateberis, si redemptionis hu-

manæ

A manæ mysteria fidei oculis aspeaeris. Admiraberis diuinum consilium, sapientiam, iustitiam, bonitatem. Si illa crucis imago vulneribus intuentium medebatur, cur ipsam crucem aspicere non vis? Cur ô Caluine visa crucifixi imagine exhorrescis? Cur eam detestaris? Cur nec Christi nec eius sanctorum imagines permittis? Cur tot patres, tot concilia, tot annorum antiquissimnm Ecclesiæ consensum negligis & exectaris? O miserum te si non intelligis tuam hæresim, misericorem si eam intelligendo vis in ea perseuerare! O insentati Caluinistæ quis vos fascinauit non obedire veritati? Cur transferimini in aliud Euangelium? quod non est aliud, sed est Caluinus, qui vos conturbat, & vult peruertere Euangelium Christi. Quis non plorabit vestram perniciem? quis non gemet? quis non exardescet dolore? quis ob interitum vestrum vim lachrymarum non fundet?

c *Numerabo vos gladio.*) Hoc est, vos numeratos gladio interficiam. Vel numerabo ad cædem.

d *Vocaui & non respondistis mihi.*) Vide Dei erga homines misericordiam, hominum autem erga Deum impietatem. Eos vocat; qui neque ei respondere volunt, neque obedire.

B e *Ecce serui mei comedent, & vos esurietis.*) Vide elegantem contrapositionem. Appellatur hæc figura antitheton, cùm contraria contrariis opponuntur, vt apud quendam poëtam: *Frigida pugnabant calidis, humentia siccis.* Considera quanta sit piornm hominnm fœlicitas, quanta verò impiorum miseria. Sunt tamen hæc de spiritoali abundantia & fame intelligenda, quemadmodum id, quod dicitur in Psalm. 36. *Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabuntur.* Et in Prou. 10. *Non affliget Dominus fame animam iusti.*

f *Præ contritione spiritus.*) Non accipitur hic contritio pro actu virtutis, qui dicitur pœnitentia, nec pro ea, quæ est pars sacramenti pœnitentiæ, habens relationem ad alias partes, sed pro dolore & conturbatione prouenieute ea calamitate.

g *Et dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis.*) In tantas ærumnas incidetis, vt fideles mei quando iurauerunt, sumant in execrationem nomen vestrum, dicentis: Si id feci, veniant super me calamitates Iudæorum infidelium. Quàm execraodum sit Iudæorum nomen post Christi necem, nemo est qui ignoret. Nulla est hodie in mundo natio detestabilior & calamitosior. Septuaginta habent: *Relinquetis nomen vestrum in saturitatem electis meis*: hoc est, in fastidiam.

C

h *Et seruos suos vocabit nomine alio.*) Qui Christum receperint, non vocabuntur Ethnici, nec Iudæi, sed Christiani. Pro *nomine alio* transtulerunt Septuaginta, *nomine nouo*. Hoc est nomen illud, de quo dicitur in Apocalipsi: *Vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum, & in calculo nomen nouum, quod nemo scit, nisi qui accipit.* Acsi dicat Deus: Illi qui mundum, carnem, & dæmonem vicerit, dabo cœlestem quandam dulcedinem, & puram conscientiam, in qua habebit scriptum se esse verum Christianum, & moralibus coniecturis sciet se esse in gratia constitutum, quanquam alij existiment eum esse infidelem, aut saltem mortiferis sceleribus contaminatum. Potest nihilominus nomen illud nouum apud diuum Ioannem intelligi de clara diuinitatis notitia in altera vita, vt ait in moralibus diuus Gregorius.

Apo. 2.

i *Qui benedictus est super terram, benedicetur in Domino.*] Id est, qui se in terra fœlicem senserit, totam suam fœlicitatem acceptam referet Deo. Et qui aliquid iureiurando asserere voluerit, non deos falsos, sed verum Deum citabit in testem.

k *Quia obliuioni tradita sunt angustiæ priores.*) Hoc est, peccata. Quasi dicat Deus: In hac beatitudine & Ecclesiæ fœlicitate viuent serui mei, qui idolis relictis me colunt, quia iam non ero memor suorum antiquorum scelernm, quoniam illis dimissa sunt. Hoc enim volunt significare verba illa: *Et quia absconditæ sunt ab oculis nostris*, hoc est tectæ. Tunc enim iniquitates dicuntur tectæ quando sunt à Deo dimissæ. Ita dicitur in Psalmo 31. *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.* Possunt hæc verba Esaiæ non ad Deum, sed ad eos, qui fidem receperunt, referri, vt sit sensus: In Ecclesiæ fœlicitate versabimur, quoniam obliti sumus priores nostras miserias, & antiquas afflictiones, & omnes illæ euanuerunt ab oculis nostris. Nunc autem spirituali gaudio perfusi, tam rebus aduersis quàm prosperis lætamur, & semper in Domino gaudemus. D

l *Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam.*) Hoc est, nouum mundum constituo. Prædiait Deus his verbis omnia esse per Christum renonanda, abrogandas esse veteres ceremonias, & Ecclesiam constituendam, vt quasi in nouo mundo versari videremur. Noui cœli sunt Apostoli, noua terra, nouus populus, qui deposito veteri homine nouum induit, vt seruiat Domino in spiritus nouitate. Hinc illa frequens vox in Psalmis 95. *Cantate Domino canticum nouum.* E Cæci Iudæi sperant tempore Messiæ alios fore cœlos aliamque terram, non considerantes in diuinis literis nouum aliquid sæpe appellari, non quòd anteà non fuerit, sed ob acquisitam nouam quandam possessionem, quemadmodum per Ezechielem cap. 18. ait Dens: *Facite vobis cor nouum, spiritum nouum.* Hoc est, mentis nonitate reformamini. Qua de re ea poteris videre, quæ capite 43. annotauimus, illa verba explicantes: *Ne memineritis priorum*, & aliis. in locis in quibus Esaias hanc innouationem prædiait, de qua diuus Ioannes in Apocalypsi cap. 21. latè disseruit.

m *Sed gaudebitis & exultabitis vsque in sempiternum.*] Gaudium vestrum incipiet in hac vita, sed perficietur in altera: & ita erit æternum.

n *Ego creo Ierusalem exultationem.*) Id est, constitututus sum Ecclesiam, quæ sit fidelibus exultatio.

o *Et non audietur in ea vltrà vox fletus.*] Describit spirituale gaudium fidelium, qui Christi amore inflammati etiam cruciatibus oblectantur.

p *Non erit ibi amplius infans dierum.*) Sensus est: In Ecclesia nullus eorum qui pij sunt & iusti, erit infans, sed omnes erunt senes pleni dierum, Hoc est, maturi, sapientes, & integri. Nulla enim maior sapiẽtia, quam scire vitam sempiternam comparare. Ideò omnes iusti senes vocãtur, contrà verò iniusti pueri & infantes dicuntur. Id intelligens Salomon dicebat in Prou. c. 1. *Vsque quo paruuli diligitis infantiam?* Et paulò post: *Auersio*, inquit, *paruulorum interficiet eos.* Acsi diceret: Homines sceletati, quos ob eorũ insipientiam paruulos & infantes appello, se à Deo auertunt, & separãt, vt quærant vitam, at hoc ipsum illis mortem adducit, quo fit, vt sibi ipsis excidium machinentur. Et alio in loco in eisdem Prou. cap. 9. *Relinquite*, inquit, *infantiam & viuite.* Et in Ecclesiaste, *Væ tibi*, inquit, *terra cuius rex puer est.* Vnde Deus per Esaiam volens perniciem Hierosolymæ imminentem significare dicebat: *Dabo pueros principes eorum.* Et diuus Paulus in epistola prima ad Corinthios, *Fratres*, inquit, *nolite pueri effici sensibus.* Vel ideò ait viros iustos longissimam ætatem victuros esse, quia acerba mors & ante tempus viro iusto haud quaquam accidit, vita enim honesta & bene acta etiam in adolescentia est matura, & ipsa adolescentia senectus appellatur. Nec dicendus est aliquis ante tempus è vita migrasse, qui semper iustitiam coluit & pietatem. Contrà verò qui se hu-

F

Eccl. 10. Supr. 3.

A manis vitiis contaminauit, totúmque libidinibus dedidit, quibus cæcatus velut domesticus flagitiis se inquinauit, & in violando iure diuino & humano teterrimas fraudes concepit, etsi longissimam degat ætatem, adolescens tamen dicitur, & parum vixit, quoniam nihil fecit quod illum vixisse testetur. Imò nunquam explet tempus vitæ suæ, quam ipse sibi pollicetur, & quamuis perueniat ad extremam senectutem, Psal. 54. tamen verissima est hæc sententia Dauidis: *Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos.*

q *Quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit.*) Hic est sensus horum verborum: Quoniam iniquus moriens natus centum annos puer est, & talis puer centum anootum peccator est & maledictus. Vel sic: Quoniam qui ætate centum annorum fuerit puer moribus, absque prudentia & virtute, morte æterna mulctabitur, & talis peccator centum anootum audiet: *Ite maledicti in* Matt. 25. *ignem æternum.*

r *Secundum enim dies ligni erunt dies populi mei.*) Id est, Tandiu viuent, quandiu solet viuere arbor viuacissima. Quasi dicat, degent ætatem longissimam. Huic arbori comparatur vir iustus in primo Psalmo vbi dicitur: *Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus de-* B *cursus aquarum.* Et in Psalm. 91. *Iustus vt palma florebit.* Non deest, qui totum hoc referat ad vitam æternam. Solent enim aliquando Prophetæ ea, quæ ad cœlestem beatitudinem pertinent, huiusmodi verbis velare. Huic feoteotiæ fauet translatio Septua- Genes. 2. ginta, quæ habet hoc in loco: *Etenim secundum dies ligni vitæ dies populi mei.* Quod de ligno vitæ intelligitur, quod erat in paradiso. Quibus verbis voluerunt Septuaginta vitam bearorum æternam esse significare.

s *Opera manuum eorum inueterabunt.*) Id est, diu permanebunt. Potest ita verti: *Opera manuum eorum durabunt electis meis.* D

t *Neque generabunt in conturbatione.*] Id est, filij quos per Euangelium genuerint, non erunt geniti in conturbatione, sed in animi quiete & tranquillitate. Ita enim dicebat Apostolus: *Per Euangelium ego vos genui.* 1. Cor. 4. Potest etiam ad naturalem generationem referri. Nam viri iusti legitimo matrimonio copulati absque peccato mouentur ad filios generandos. Quod volens propheta explicare ait: *Quia semen benedictorum est.* Quasi dicat: Quia tale semen est virorum iustorum, qui sunt à Domino benedicti.

v *Antequam clament, ego exaudiam.*) Id est, priusquam finem faciant clamandi. Quod statim explicans propheta ait: *Adhuc illis loquentibus ego audiam.* Vide Dei nostri clementiam & benignitatem.

x *Lupus & agnus pascentur simul.*) Hoc est, Tyranni, qui ob immanitatem lupi appellantur, recepto Euangelio vsque adeò erunt mites, vt cum hominibus piis, abiectis, & humilibus simul in Ecclesia habitent, & eundem spiritualem cibum sumentes se spiritualiter reficiant. Leo & bos comedent paleas. Hoc est, magnates & obscuri in vno stabulo, in vna E Ecclesia congregabuntur. Et qui serpentes fuerant, nemini nocebunt ore suo. Sed in monte sancto meo, ait Deus, hoc est, in Ecclesia mea erit pax & concordia. Voluit propheta iis verbis significare fore, vt in Ecclesia magna esset inter iustos charitas, magna concordia, magna humilitas & mansuetudo. Inuenies hoc vaticiniom apud nostrom Esaiam capite vndecimo, vbi poteris ea videre quæ ibi annotauimus.

ANNOTATIO.

z Qui ponitis fortunæ mensam.] *In Hebraico est ita:* הערכים לגד שלחן *haorchim lagadh xulchan, Prima dictio significat ponere, præparare, ordinare. Vnde id, quod dicitur in Psalmo 5.* Mane stabo tibi, & videbo, *potest ex Hebraico verti:* sanè præparabo me tibi, & videbo. *Acsi dicat: Nocte ac tenebris meorum scelerum habebo intellectum caligine circunfusum. At manè cùm me præueniente gratia tetigeris, præparabo me tibi, & splendore gratiæ gratum facientis illuminatus, mentis oculis ea aspiciam, quæ antea* C *ignorabam. Secunda dictio, quæ est* גד *significat fortunam, quam significationem secutus est noster interpres. R. Moyses dicit esse eam stellam, quam Iouem appellamus. Et R. Dauid hîc in commentariis etiam sydus quoddam esse ait. Tertia dictio absque vllo dubio mensam significat. Ideò potest verti:* Qui præparatis mensam Ioui: *Est hæc stella in sexto cælo locata, cuius fulgorem dicunt esse prosperum & salutarem. Pagninus vertit:* Qui paratis exercitui cœli mensam. *Existimat enim hanc dictionem significare stellarum multitudinem, quam exercitum cœli appellauit. Nam* גדוד *gadhadh significat exercitum colligere, & congregare. Cum nostra vulgata editione concordant Septuaginta, qui fortunam interpretantur. Quare hanc esse rectiorem interpretationem existimo, & quia solebant antiqui, vt in explanatione dixi, fortunam colere, eique immolare: & quia dictio hæc fortunam significat, vt ex versione Septuaginta etiam demonstratur.*

a Et libatis super eam.] *In Hebraico est:* והם מלאים למני ממסך *vehamemalim lamni mimsac. Magna difficultas est in dictione* מני*, cui additur* ל *articulus. nam noster interpres habet super eam, pro quo Pagninus posuit,* planetis. *Ita enim habet:* Impletis planetis libamen. *Septuaginta,* Impletis dæmonis poculum. *Pro eo quod Pagninus vertit,* planetas, *dixerunt illi,* dæ- F monem. *Dictio hæc deriuatur à verbo* מנה *manah, quod significat numerare, vt secundo Regum:* Vade nomera Israel & Iudam. *Vnde dictio hæc numerum significat. Qua ratione adductus Pagninus vertit* planetas, *quasi numerum septem syderum. Potest rectè verti:* Consecratis ipsi numero libamen. *Fortasse enim vult eos reprehendere, qui Pythagorizantes ita ipsum numerum extulerunt, vt veluti Deum adorarent. Pythagoras enim numeros magni fecit: & qui postea eum secuti sunt, multò superstitiosius eos obseruarunt. Et videtur alludere ad illum numerum, quoniam sequitur:* Nomerabo vos in gladio. *Quasi dicat: Quoniam vos numero sacrificatis, ego vos ad eadem numerabo.*

Argumentum capitis LXVI.

Ostendit Deus se implere cœlum & terram, & in pauperum, atque humilium animis habitare. Increpat Iudæorum scelera, propter quæ illis Hierosolymæ vastitatem minatur. Prædicit Ecclesiæ propagationem, & Apostolorum prædicationem & doctrinam. Consolatur bonos, malos autem ait esse suorum flagitiorum pœnas daturos.

CAPVT.

CAPVT LXVI.

Act. 7. HÆc [a] dicit Dominus: Cœlum ſedes mea, terra autem ſcabellum pedum meorum: Quæ eſt iſta domus, quam ædificabitis mihi? Quis eſt iſte locus requierionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta ſunt vniuerſa iſta, dicit Dominus. [b] Ad quẽ autem reſpiciã, niſi ad pauperculum, & contritum ſpiritu, [c] & trementẽ ſermones meos. [d] Qui immolat bouem, quaſi qui interficiat virum: qui mactat pecus, quaſi qui excerebret canem: qui offert oblationem, quaſi qui ſanguinem ſuillum offerat: [1] qui recordatur thuris, quaſi qui benedicat idolo. [e] Hæc omnia elegerũt in viis ſuis, & in abominationibus ſuis anima eorum delectata eſt. [f] Vnde & ego [a] eligam illuſiones eorum, & quæ timebant, adducam eis: quia vocaui, & non erat qui reſponderet: locutus ſum, & non audierunt, feceruntque malum in oculis meis, & quæ nolui elegerunt. Audite verbum Domini, qui tremitis ad verbum eius. [g] Dixerunt fratres veſtri odiẽtes vos, & abiicientes propter nomẽ meũ. Glorificetur Dominus, & videbimus in lætitia veſtra, ipſi autem confundẽtur. [h] Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis ſuis. [i] Antequam parturiret peperit: antequam veniret partus eius, peperit maſculũ. Quis audiuit vnquam tale? Et quis vidit huic ſimile? [k] Nunquid parturiet terra in die vna? aut parietur gens ſimul, quia parturiuit & peperit Siõ filios ſuos? Nunquid ego qui alios parere facio, ipſe nõ pariã, B dicit Dominus? Si ego qui generationẽ cæteris tribuo, ſterilis ero, ait Dominus Deus tuus? E

(margin: Pro. 1. c. Iere. 7. c. Supr. 65. b.)

EXPLANATIO.

a *Hæc dicit Dominus: Cœlum ſedes mea.*) Dixerat Deus in fine capitis ſuperioris magnam fore pacem & fœlicitatem in monte ſanctu ſuo, & ne Iudæi exiſtimarent hoc eſſe intelligendum tantùm de monte Muria, vbi erat ſitum templum Salomonis, putantes Deum in templo illo ſolùm debere adorari, illóque paruo loco claudi & contineri, ideò ait Deus ſe implere cœlum & terram, non autem in manufacto templo coerceri. Sed quoniam Dei magnificentia magis in cœlo elucet, quàm in terra, ob ipſius cœli admirabilem pulchritudinem, excellentes influxus, & actiones, & quòd ſit amplius toto orbe terrarum, illuſtrius, & præſtantius, poſitum in ſublimi, ornatum innumerabilibus aſtris, quæ globoſa & rotunda, ſplendidiſſimo candore fulgentia, circulus ſuos orbéſque conficiunt admirabili celeritate, ordine, & conſtantia, ideò cœlum appellatur Dei ſedes atque thronus, terra autem tanquam infimum elementum pedum eius ſcabellum. Vnde diuinus Pſaltes 18. *Cœli*, inquit, *enarrant gloriam Dei, & opera* C *manuum eius annunciat firmamentum.* Eam ob cauſam in exordio diuinæ precationis dicimus: *Pater noſter* Matt. 6. *qui es in cœlis.* Hunc Eſaiæ locum citat glorioſus ille Stephanus protomartyr in concione, quam habuit apud Iudæos, quam diuus Lucas literis mandauit. Probat ille ex hoc loco Deum vbique eſſe, neque in Act. 7. Salomonis templo concludi. Hoc intelligens Moyſes in hunc modum fuit Hebræorum populum in Deut. cap. 4. allocutus: *Cogitato in corde tuo quòd Dominus ipſe eſt Deus in cœlo ſurſum, & in terra deorſum.* Et Dauid in Pſal. 138. *Si aſcendero in cœlum, tu illic es, ſi deſcendero in infernum, ades.* Et per Ieremiam c. vigeſimotertio ipſe Deus: *Nunquid non cœlum & terram ego impleo?* Eſt enim Deus excelſior cœlo, longior terra, latior mari omni profunditate profundior, totus vbique præſens, non per partes diuiſus, ſed totus in omnibus locis, non localiter, ſed potentialiter, incomprehenſibilis, omnem creaturam excedens. Si enim quæras magnitudinem, maior eſt: ſi pulchritudinem, pulchrior: ſi ſplendorem, ſplendidior: ſi claritatem, illuſtrior & præſtantior. Ipſe ſolus eſt qui de ſe ait: *Cœlum ſedes mea eſt, terra autem ſcabellum pedum meorum.* Sed cùm multi ſint cœli, oritur dubitatio, de quo Deus hîc per Eſaiam loquatur, an de Empyreo, an de Firmamento, an de aliquo ex ſeptem cœlis Planetarum, an de primo mobili poſt Firmamentum, quod etſi fuerit antiquis ignotum putantibus Firmamentum eſſe ipſum primum mobile, quorum opinionem ſequitur Orontius inſignis noſtræ memoriæ mathematicus, tamen experientia conſtat eſſe primum mobile aliud cœlum à Firmamento diſtinctum, vt oſtendit Petrus Nonius magiſter meus, mathematicorum doctiſſimus, alter Euclides, alter Ptolemæus. Huic quæſtioni reſpondendum exiſtimo, cœlum hoc in loco non pro aliquo cœlo particulari capi, ſed pro omnibus ſimul corporibus cœleſtibus, Genes. 1. ſimilitudo. quemadmodum in principio Gen. c. 1. *In principio creauit Deus cœlum & terram*, iuxta diui Chryſoſtomi ſententiam. Magnus Baſilius ideò exiſtimat cœlum ſedem Dei appellari, quia cœleſtes virtutes in ſe firmiter retineant inſidentem Dei cognitionem, terram autem ſcabellum pedum eius, quòd homines in terra degentes vix poſſint capere vel extrema, quæ de Deo celebrantur. Origenes & diuus Gregorius exiſtimant per cœlum hoc loco intelligi viros iuſtos & F pios, qui ob excellentem charitatem & contemplationem, animíque præſtantiam & altitudinem cum cœlo cumparantur. Et meritò quidem, cùm adhuc in terra conſtituti ſe ferant in ſublime, iamque in cœlis quemadmodum habitẽt: ita enim ait Paulus Apoſtolus: *Noſtra enim conuerſatio in cœlis eſt.* Quemadmodum enim rota, vt diui Hilarij ſimilitudine vtar, licet in terra voluatur, magna tamen ex parte, dum ſteterit, eſt à terra eleuata, parua autem pars Philip. 3. in terra conſiſtit, ſic licet pars corporis ſit ambulans in terra, anima tamen iuſti, quæ maior pars eſt hominis, conuerſus in cœlis. Eſt igitur vir iuſtus ſedes Dei iuxta id quod ſcriptum eſt: *Anima iuſti ſedes ſapientiæ.* Hæc ſapientia Chriſtus eſt, quam Salomon in Prou. cap. 8. ita facit loquentem: *Ab æterno ordinata ſum, & ex antiquis antequam terra fieret.* Et paulò pòſt: *Et deliciæ meæ eſſe cum filiis hominum.* Per hanc ſapientiam increatam intelligitur verbum, hoc eſt, Dei filius, vt ait in libro vndecimo de præparatione Euangelica Euſebius Cæſarienſis. Solet enim ſcriptura Dei filium ſapientiam appellare: ita diuus Paulus in Epiſtola prima ad Corinthios, *Chriſtus*, inquit, *factus eſt nobis ſapientia à Deo.* Et in ſequenti

A capite: *Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante secula, in gloriam nostram.* Cùm autem sedes Dei sit cœlum, anima autem iusti sit sedes Dei, aperte colligitur, eam esse cœlum, de quo hîc ipse Deus ait: *Cœlum sedes mea est.* At per terram, quam hîc appellat Deus scabellum pedum eius, impius peccator intelligitur, quem Deus veluti pedibus conculcat.

b *Ad quem autem respiciam nisi ad pauperculum?*) Dixerat Deus animam iusti esse eius sedem & templum: quod clarius explicans subdidit: *Quæ est ista domus, quam ædificatis mihi?* Modò multò apertius ostendit domum, in qua requiescit, esse iusti animam, quam sedem suam appellauerat. Ita Paulus Apostolus ad Corinthios c. 3. scribens, *Vos*, inquit, *estis templum Dei viui.* Intuere animo quàm longè distet voluntas diuina ab humana. Homines volunt habitare cum diuitibus, Deus verò cum pauperculis. Homines quærunt hospitia amœna & festiua, Deus verò animas contritas sermones suos trementes. Mundus pauperculos ærumnosos esse ducit, Deus verò eos beatos esse ostendit. Non sine causa aiebat Lactantius: Hoc vno beati esse in hac vita possumus, si minimè beati B esse videamur. Et rectè quidem. Namquid iuxta mundi opinionem infœlicius paupertate? Et tamen ipsa veritas eam inter Euangelicas beatitudines connu- Matt. 5. merat, & hoc in loco, *Ad quem*, inquit, *respiciam nisi* Psal. 9. *ad pauperculum?* Vnde ait Dauid: *Oculi Domini in pauperes respiciunt.* Respicere autem in literis diuinis fauere significat, & eum, quem respicis, gratum atque charum tibi esse. Hoc voluit Moyses in Gen. cap. 4. significare, dicens: *Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius non respe-* Psal. 85. *xit.* Et Dauid: *Respice in me Domine, & miserere mei.* Vide quàm falsa sit mundi de paupertate opinio, Luc. 9. quam infœlicitatem vocat. Contrà verò nihil secu- Luc. 7. rius, nihil gratius & blandius ad vitæ cursum transi- Matt. 13. gendum existimat cùm Deus eas spinas vocet: & alibi dicat: *Væ vobis diuitibus.* Et Diuus Paulus in Epistola prima ad Timotheum: *Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, & desideria multa & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.* Hæc Apostolus. Ex quibus aspicis quàm periculosa sit diuitiarum affluentia. Vt nauis graui mer- similitudo cium pondere onusta, in immenso mari procella iactata, ventísque periculosis exposita proiicit in mare merces & diuitias, ne obruatur & funditus pe- C reat, vtiliùs ducens opes potius amittere, quàm vitam, quoniam exonerata securiùs nauigat & certiùs, sic homines diuitiis circunfluentes mediísque mundi fluctibus commisti variarúmque tentationum exagitati debent se mercibus exonerare, & diuitias inter pauperes distribuere, ne illis intemperanter abutentes mergantur, atque ad ima tartara præcipitentur. Ita nanque poterunt maris cursum securius transigere, & ad beatitudinis portum velociùs atque fœlicius accedere, si fuerint expediti, & diuitiarum pondere exonerati. Si mundus eum fœlicem iudicat, quem rex aut princeps aliquis benignè intuetur, quam fœlicior erit pauper, ad quem Deus piis oculis respicit dicens hic: *Ad quem respiciam nisi ad pauperculum?* Sed dices non esse eum fœlicem qui opibus caret, quòd nullum habeat splen- similitudo dorem, nullam nominis claritatem. Hæc est mundi opinio, sed inanis, impia, & ab omni veritate aliena. Luna cùm longius distat à Sole, totum suum splendorem terris ostendit, ad cœlum autem claritatem non mittit: cùm verò Soli coniungitur, tota in superiore parte illuminatur, inferius autē nullum lumen ostendit. Et tunc insipientes eam obscuram arbitrantur, cùm in eius coniunctione cum Sole, est in superiore parte splendidissima. Sic qui longè à Christo se- D parantur, humanam solùm inanémque gloriam quærunt, totum suum splendorem & nominis amplitudinem in terra defigunt, atque animi candoris & præstantiæ obliti in humanis diuitiis, falsis voluptatibus, inanis nominis claritate beatitudinem constituunt. At qui soli illi iustitiæ Christi Deo nostro coniunguntur, animi splendorem sursum tendentem emittunt. Et tunc à mundi amatoribus obscuri, omníque claritate destituti stultè iudicantur, cùm illa flamma diuini amoris incensi, sunt superiore parte, hoc est, animo fulgentissimi. Ex quo efficitur, vt ad cœlum aspirent Deum omnia prouidentem totámque vniuersitatem moderantem intueantur, omnem veram claritatem in charitate diuiníque numinis imitatione constituentes, & gloriam in ipsius gloriæ contemptu collocantes.

c *Et trementem sermones meos.*) Vide quemadmodum diuinus vates in huius capitis exordio virum iustum describit: eum appellat cœlum, Dei sedem, templum & locum diuinæ quietis, pauperculum, contritum spiritu, diuinos sermones trementem. Ampla quidē & illustria nomina & epitheta. Et quanuis omnes Christiani debent esse tot virtutum præsidio E septi tanta puritate muniti, vt illis omnia hæc conueniant, præcipuè tamen debent ad hanc perfectionem aspirare, in eáque perpetuò permanere monachi & sacerdotes, qui frequenter Christum Deum nostrum in admirabili eucharistiæ sacramento sumunt, illudque diuinum manna, illum panem viuum, qui de cœlo descendit, manducant. Ipse enim ait: Ioan. 6. *Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus, qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem, in me* Matt. 26. *manet, & ego in illo.* Et postea: *Hoc est corpus meum.* quid clarius dici poterat? Non tulit diuinus amor, vt Christus corporali præsentia à nobis se separaret, quin nobiscum in sacramento maneret. Ibi est realiter eius sanguis, & eius diuinitas: & in qualibet parte hostiæ consecratæ Christus realiter continetur, & verè est cibus. Sciebat ipse Christus venturos esse hæreticos, qui dicerent, Christum non esse in sacramento nisi figuratiuè aut significatiuè, ideò ad hunc errorem tollendum dixit: *Caro mea verè est cibus.* Particula, *verè*, falsos intellectus excludit: eius enim corpus, quod ibi verè est, verè à nobis manducatur, & gratiam confert. Ita enim Christus ait: *Si quis manducaueris ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego* Ioan. 6. *dabo caro mea est pro mundi vita.* Erubescet igitur Oeco- F lampadius, Caluinus, & cæteri Capharnaitæ dicentes: *Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?* Ioan. Cùm ergo tam admirabile sit hoc sacramentum, oportet sacerdotes illud ministrantes castos esse, & ita viuere, vt cœli, Dei sedes & templum meritò appellentur. Eam ob causam sanctè & iustè fuerunt illis connubia in noua lege prohibita, vt constat ex Conciliis, in quibus hoc fuit assertum, & perpetuis monimentis mandatum. In Concilio Carthaginensi post hanc prohibitionem sunt hæc verba: Vt quod Apostoli docuerunt, & ipsa seruauit antiquitas, nos quoque custodiamus. Aspicis Ecclesiam affirmare esse connubia sacerdotibus prohibita ex Apostolorum traditione. Et ne illa Apostolica doctrina posset obliuione deleri fuit in Conciliis reiterata, & à Calixto summo pontificè Romano vniuersalis Ecclesiæ pastore ante mille & tercentos annos mandata literis, atque à cæteris pontificibus confirmata. Fuit in primitiua Ecclesia concessum, vt coniugatus efficeretur sacerdos ob sacerdotum infrequentiam, at sacerdotem post sacerdotium vxorem ducere nunquam à Christi morte fuit concessum neque auditum: nisi nostra,

hac

A hac in re infœlici ætate, quando multi sacerdotes, & monachi, qui se Deo deuouerant, perpetuúmque cœlibatum solenni voto professi fuerant, se à Christi Ecclesia separarũt, & Lutheri synagogæ dediderunt. 1.Cor.7. Hi aiunt impossibile esse perpetuam castitatem seruare, & iuxta Pauli sententiam meliùs esse nubere, quàm vri. Si hi diuinum auxilium considerarent, illúdque implorare vellent, nunquam hss voces emitterent. Sunt quidem vires nostræ ex se tenues: at adiuuat nos Christus, qui nos nunquam deserit, 1.Cor.10. si ad eum confugimus, illúmque toto animo inuocamus. *Fidelis est enim*, vt ait diuus Paulus, *qui non patietur nos tentari supra id, quod possimus, sed faciet etiam cum tentatione prouentum, vt possimus sustinere.* Ipsi Paulo la- 2.Cor.12. boranti, Christúmque inuocanti respondit idem Christus: *Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur.* Non est igitur impossibile perpetuam castitatem seruare cum Dei auxilio. Quòd si de illo aliquis dubitauerit, cœlestiáque arma proiecerit, seipsum Christi præsidio, de quo desperat, indignum faciet, sibíque ipse perniciem machinabitur. Locus autem Apostoli: *melius est nubere, quàm vri*, quem prose citant hæretici, intelligitur de laicis, non autem de sacerdotibus, quibus, vt ostendimus, Apo- B stoli connubia prohibuerunt. Neque hoc in loco diuus Paulus nuptias nisi infirmis concedit. Ita enim 1.Cor.7. ait: *De quibus mihi scripsistis, bonum est homini mulierem non tangere.* Et paulò pòst: *Volo autem omnes vos homines esse sicut meipsum.* Et paulò pòst: *Dico autem non nuptis & viduis, bonum est illis, si sic permanserint sicut & ego: quòd si non continent, nubant, melius est enim nubere quàm vri.* Aspicis diuum Paulum hoc in loco non sacerdotibus, sed imperfectis hominibus connubia concedere. Perpende eius verba: *Quod si non continent, nubant.* Non vitupetat matrimonium est enim sacramentum à Deo institutum, sed præponit illi continentiam, & cœlibatum magnopere commendat & extollit. Reddens autem causas sui propositi, *Volo*, inquit, *vos sine solicitudine esse: qui sine vxore est, solicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cum vxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est.* Si diuus Paulus laicis cœlibatum suadet, quantò magis sacerdotibus & religiosis, qui castitatis votum emiserunt? Sed aiunt votum castitatis esse ineptum & improbatum. Si hoc ita esset, cur Apostolus Matt.19. cœlibatum & perpetuam castitatem suadet? Quomodo Christus laudat eunuchos, qui se castrauerunt C propter regnum cœlorum? Qui cœlibatum improbant, volunt Christum & Paulum conculcare. Qui votum castitatis frangunt, contemnunt Dauidem dicentem: *Vouete, & reddite Domino vestro, &c.* Et in Psal. 75. alio Psalmo: *Tibi reddam vota mea.* Et Ecclesiasticum Eccl. 5. dicentem: *Si quid vouisti Deo, ne moreris reddere, displicet enim ei infidelis & stulta promissio: sed quodcunque voueris, redde.* Quod autem dicunt nemine castitatem seruare, est planè falsum & impiũ: sunt enim absque dubio multi Christiani castissimi & continentissimi. quid loquor de Christianis, cùm sit memoriæ proditum multos Gentiles non solùm castitatem seruasse, sed pro ea seruanda se morti obiecisse? Narrat Valerius Maximus lib. 6. Græcam quandam fœminam nomine Hipponem, cùm hostium classe esset excepta, se in mare proiecisse, ne incontinentes homines eius pudicitiam violarent. Sabellicus etiã lib. 5. scriptum reliquit, Democlem adolescentem Atheniensem in feruentis aquæ lacum se proiecisse, vt castitatem, quam in periculo videbat, tueretur. Voluit potius in interitum voluntarium ruere, quàm continentiam amittere. Quid dicam de virginibus Vestalibus, cùm si aliqua in crimen incontinentiæ incidisset, viua in campo Scelerato sepeliebatur, pro cuius incestu, vt

D refert Fuluius in libro de antiquitatibus, erat in vrbe publicus luctus? Ethnici castitatem seruãt, nos autem Christo dedicati: eiúsque sanguine redempti, cœlestíque præsidio muniti eam seruare non poterimus? Quis audiuit vnquam talem? Vbi igitur Christiana religio? vbi carnis mortificatio? vbi crux nostra? vbi voluptatum cõtemptus? vbi vis illa Christiana, quam patitur regnum cœlorum, quod violenti rapiunt? vbi pudicitiæ feruor? vbi ardentes preces ad Christum fusæ feruentibus lachrymis sociatæ? vbi cœlestis præsidij fiducia? Nónne videtis ô sacerdotes Lutherani vos hac in re etiam ab ethnicis infidelibus superari? Hæc est vestra fortitudo? hæc est vestra reformatio? Quomodo audetis vocare vos ipsos viros Euangelicos, à Deo missos, religionis assertores, Ecclesiæ vindices, mundi reformatores, si non solùm à castis Christianis, sed etiam à Gentibus fide, spe, & gratia nudatis in virtute superamini? Si à Deo essetis missi, viueretis continentius, vestrámque nouam sectam virtutibus & miraculis confirmaretis, Abraham docuit circumcisionem, rem nouam in mundo: Moy- Gen 17. Exod 17. 4. ses legem scriptam anteà inauditam: Christus eiúsque Apostoli nouam legem, veterísque abrogationem: & omnes hi res illas nouas, quas docebant, E virtutibus & miraculis confirmarunt. Legite vtrunque testamentum, reuocare in memoriam tempora præterita, reuoluite tam recentium quàm antiquorum annalium historias, & videbitis magnas nouitates & mutationes, quæ à Deo fuerunt, fuisse miraculis confirmatas, aut saltem à viris sanctis, honestate perspicuis, humilitate præcellentibus, charitate præstantibus institutas & prædicatas. Erat Ecclesia in tranquillitate & quiete, nulla erat in rebus fidei dissensio, retinebántque omnes Christiani antiquam Ecclesiæ sanctæ Romanæ fidem, & institutiones. At surrexit quidam monachus apostata, nomine Martinus Lutherus, votifragus, qui omnia voluit mutare, atque magnas stupendásque nouitates adducere. Si hæc sunt à Deo, vbi sunt Lutheri miracula, vbi virtutes? Pro humilitate amplectitur superbiam, pro castitate incontinentiam, pro votorum obseruantia perfidiam, pro abstinentia intemperantiam, pro exemplis scandala, pro miraculis vitia. Vnde effectum est, vt in Germania leges nihil valeãt, iudicia iaceant, mos patrius perierit, nulla abstinẽtia, nulla continentia, nullus pudor teneat hæreticos. Fertur equis auriga, neq; audit currus habenas. Euertit Ecclesias, magnifica monasteria, ampláque Dei tẽ- F pla solo adæquauit, fuerũt bona commissa direptioni, monachi expulsi, virgines violatæ, & nihilominus tamen habet sequaces Lutherus, eius sectæ & libertatis ferè Mahumeticæ sectatores. O tempora, ô mores! O Deus immortalis vbinam Gentiũ sumus? O amẽtes homines Lutheri sequaces cur hæc non aspicitis? cur perniciem vestram non consideratis? Hæc sunt opera Euangelica? hæc est Ecclesiæ restauratio? hæc sunt remedia quæ affertis? O cæci homines! Veniet tempus, & nõ tardabit, quãdo hæreses vestræ finiẽtur: at nulla erit vnquam ætas, nulla posteritas, hominum memoria, quæ de vestra cæcitate & amentia conticescat. Erunt omnia hæc omnium temporum annalibus mãdata, perpetuisque consignata monimentis. Si hæc mea scripta in manus vestras fortasse deuenerint, vos oro & obtestor, vt ea æquo animo feratis, non enim possunt silere, premor dolore, inflammor, doleo vestrum naufragium, deploro vestram tristem calamitatem, fundo ad Deum pro vobis crebras licet indignas meas precationes. Vellem enim, vt ita viueretis, vt vobis ea, quæ hîc ait Deus per Esaiam, conuenirent: vt essetis cœlum, Dei sedes & templum, humiles, contriti corde, Deíque sermones trementes.

A d *Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum.*] Sensus est: Abominabilia sunt Iudæorum impiorum sacrificia: nam tam deprauato animo immolant boué, quàm hominem. Quo proposito solent suis idolis homines interficere & sacrificare, eo mihi boues immolant. Vel sic: Pro boue, quem mihi deberent immolare, immolant idolo hominem, pro pecoribus, quæ deberent sacrificare mihi, sacrificant canes idolis: pro oblationibus offerunt sanguinem suillum, pro thure, quod deberent in templo meo incendere, colunt idola. Vel referuntur hæc ad tempus gratiæ post sufficientem Euangelij promolgationem, vt dicat Deus: Nemo mihi offerat legalia sacrificia, quoniam iam sunt abrogata & mortifera: nolo legis vmbras, sed Euangelij veritatem: tam mortiferum est bouem immolare, veterísque legis sacrificia offerre, quàm hominem occidere. Ostendit hic locus soluendam fuisse legem Mosaycam, quod præter Prophetarum oracula fuit etiam à Sibylla Libyca iis verbis prædictum: *Ecce venient dies*, & illuminabit Dominus densa tenebrarum: & soluetur nexus synagogæ. Huius Sibyllæ meminit Euripides in Lamiæ procemio, & Lactantius Firmianus lib. 4. diuinarum institutionum. De cessatione legalium ea poteris videre quæ
B primo capite annotauimus, & quadragesimotertio duobus in locis.

e *Hæc omnia.*) Nempe occidere homines, eósque Moloch sacrificare, canes idolis offerre, & sanguinem suillum, & idolo benedicere, fecerunt Iudæi, talibúsque abominationibus fuerunt delectati.

f *Vnde & ego eligam illusiones eorum.*) Sensus est: quoniam ipsi hæc elegerunt contra me, ego eligam contra eos illusiones, nam illudentur & subsannabuntur. Quoniam me offenderunt, ego de illis pœnas sumam. Versio cui diuus Hieronymus adiecit commétaria habet, *illusores*, & ait idem diuus Hieronymus, vtrunque posse verti ex Hebraico. Et tunc est sensus: Quoniam, ipsi, inquit Deus, elegerunt me contemnere, ego id permittam vt sint, qui eos illudant & irrideant. Est eadem sententia cum superiore. Vel sic: Quoniam ipsi contra me elegerunt illusiones, hoc est, idolorum coltum, ego eligam easdem illusiones ad sumendum pœnas de illis. Et ita capitur illusio pro idololatria. Nam in literis diuinis ludere aliquando est idolom adorare. Ita interpretantur nonnulli id, quod est in Exodo c. 32. scriptum post vituli conflationem: *Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere*, & illud Genesis c. 21. *Vidit Sara filium*
C *Agar Ægyptiæ ludentem cum Isaac filio suo*, hoc est, eum ad idoli cultum excitantem. Sed prima interpretatio mihi videtur planior & rectior. D

g *Dixerunt fratres vestri odientes vos.*) Sensus est: Quoniam vocaui & Iudæus, noluerunt audire, ait Christus, præbete vos aures mihi Apostoli mei, qui verba mea religiosé auditis. Fratres vestri Iudæi impij & infideles, qui propter me vos odio habent & abiiciunt, in hunc modum vos alloquentur: Vos dicitis Christum esse verum Deom. Cur tam abiectum Deum introducitis? Glorificetur ille, videamus eum in sua maiestate com magna lætitia vestra, & credemus in eum. At Iudæi infideles hæc dicentes confundentur.

h *Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox Domini reddentis retributionem inimicis suis.*) Dixerat esse Iudæos ob soam infidelitatem & malitiam confundendos. Nunc explicat Propheta eorum ærumnas & calamitates. Acsi dicat: Obsidebuntur à Romanis, & in tantâ miseriam incident, vt prę dolore & desperatione vehementes fletus & clamores emittant. Audietur enim clamor miseri & ærumnosi populi, tumultus & eiulatus ex omni parte de ciuitate & templo. Et ita sentient Deum iratum, acsi audirent vocem eius illos punientes, & duriter increpantes, quoniam erunt à Romanis capti, & occisi, & eius ciuitas funditus euersa. Tunc impletum fuit id, quod illis Christus prædixerat: *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.* Qood multò anteà Michæas Propheta in hunc modum prædixerat: *Sion quasi ager arabitur, & Ierusalem quasi aceruus lapidum erit, & mons templi in excelsa syluarum.* E Luc. 19 Mich 3.

i *Antequam parturiret peperit.*) Reiecta synagoga, Ecclesia Christi propagabitur, & ante tempus pariendi pariet. Hoc est, breui & celeriter multiplicabitur. Et quoniam hoc superabat humanum ingenium, subdit: *Quis audiuit vnquam tale?* Et statim comparat Ecclesiam terræ fœcundæ vno die magnam herbarum multitudinem producenti. Nam vt in Actis c. 2. refert diuus Lucas, vna die crediderunt circiter tria millia. Et in alio loco ait concionatum fuisse diuum Petrum, & multos credidisse, factúmque esse numerum eorum quinque millia.

k *Nunquid ego.*) Non mirum est Ecclesiam tot filios breui tempore habere. Nam ego hoc faciam, ait Deus. Et filij Ecclesiæ, mei erunt filij. Ego igitur qui aliis vim tribuo gignendi, non sterilis ero. Vocat Deus viros iustos filios suos. Hoc est, quod ait diuus Ioan. ca. 1. *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem, filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius.* De qua generatione c. quinquagesimotertio copiosè disseruimus. F

ANNOTATIONES ex Hebræo in

CAPVT VLTIMVM.

1 Qui recordatur thuris.] *In Hebraico est*, לבנה מזכיר *mazcir lebonah. Prima dictio est à verbo* זכר *zachar, quod significat recordari, vt Threnorum quinto:* Recordare Domine quid acciderit nobis. *Significat etiam fragrare, & odorem emittere. Ideo illud Leuitici cap. 24.* Vt sit panis in monumentum oblationis Domini, *potest verti:* Vt sit panis in odorem oblationis Domini. *Dictio enim azcarach, quæ ibi est, significat odorem, monumentum, & memoriam: est enim deriuata à verbo hoc zachar, quod & meminisse significat, & fragrare, & in tertia coniugatione facere fragrare, siue fumigare & suffire. Quapropter potest hic locus Esaiæ ita verti:* Qui adolet thus, vel fumigare facit. *Est enim adolere sacrificare, & quasi odorem Deo præbere. In hac significatione accipitur à Virgilio dicente:* Verbenásque adole pingueis, & masculа thura. *Ita hunc locum R. Salomoch & R. Dauid in commentariis interpretantur: quibus assentitur Ionathan in translatione Chaldaica, ita habens:* Qui offert thus. *Vnde id quod est in Cant. c. 8. scriptum:* Memores vberum tuorum super vinum, *potest etiam verti:* Fragrauit amor tuus plusquàm vinum. *Sed quoniam præcipua huius verbi significatio est recordari: voluit noster interpres, & rectè quidem, eam sequi: conuenit enim cum antecedentibus & consequentibus, & non recedit à communi significato:*

Eligam

A 2 Eligam illusiones eorum.] *In Hebraico est:* Eligam *bethaalulehem. Ideò poteris ita vertere :* Eligam effœminatos eorum, *nempe vt de illis pœnas sumam. Nam taalul, quod est dictionis huius singulare: effœminatum significat, vt suprà capite tertio :* Et effœminati dominabuntur eis. *Et quoniam nonnulli existimant dictionem hanc deriuari à verbo olel, quod significat conterere, transtulit Thargum ,* afflictiones eorum: *vt sit sensus : Ego eos affligam.*

3 Antequàm parturiret, peperit: antequam veniret partus eius, peperit masculum.) *Ionathas Chaldaicus ita hunc locum transfert :* Antequam veniret ei angustia, salua facta est, & antequam venirent ei dolores partus, *Messias reuelatus est. Quorum verborum hic est sensus: Priusquam Iudæa à Tito obsideretur , iam erat æternam salutem consecuta , & antequam ab eodem Tito euerteretur, iam Messiam pepererat , qui eos saluos fecit qui eum receperunt. Comparat propheta Hierosolymæ afflictiones doloribus , quibus parturientes mulieres premuntur. Ita hunc locum non solùm Ionathas , sed etiam antiqui Iudæorum Rabbini intellexerant, quos sequitur R. Samuel Bernabaman. Si Messias erat ante Hierosolymæ euersionem per Romanos venturus, est autem ea destructa mille quingentos ferè annos & amplius, perspicuum est venisse Messiam, falsámque esse ineptam , & impiam Iudæorum opinionem Messiam expectantium. Fuit adeò recepta hæc Ionathæ interpretatio, vt multi ex Iudæis videntes Hierosolymam euersam asseruerint Messiam iam venisse , quem dixerunt esse*
B *Barchosibam hominem quendam sceleratum , qui posteà fuit occisus , luens suorum flagitiorum meritissimas pœnas. Ita ait R. Moyses Ægyptius & alij. Aggæus propheta secundo eloquens cum Hebræis templum Hierosolymæ post Babylonicam captiuitatem readificantibus templum ipsum indicans, ait:* Veniet desideratus cunctis gentibus, & implebo domum istam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum & meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Magna erit gloria domus istius nouissimę plusquàm primæ. Hæc ibi. *Duo ex hoc loco apertè colliguntur, vnum est templum secundum maiorem gloriam habuisse quàm primum: alterum est nunquam Hierosolymæ futurum esse Iudæorum templum, cùm illud secundum appelletur, hic nouissimum siue vltimum, post quod aliud non est. Vnde conuincitur eorum cæcitas, qui templum Hierosolymæ vbi legalia offerant sacrificia, se esse ædificaturos expectant. Sed videamus in quo consistet hæc felicitas & gloria, qua secundum templum excelluit primo Non in regibus, nec in prophetis, non in auro vasis, pulchritudine, magnitudine & magnificentia, cum sit perspicuum in omnibus his fuisse primum multò excellen-*
C *tius & præstantius, quippe ædificatum à Salomone rege ditissimo, tam sumptuosum vt omnia, quæ in illo erant, auro tegerentur, vt Scriptura commemorat. At secundum fuit à Iudæis ædificatum à captiuitate redeuntib. inopia laborantib. Ex quo effectum fuit, vt senes qui primum templum viderant, illudque memoria tenebant, videntes secundum ad excellentiam primi nulla ex parte accedere, lachrymis & lamentis aerem implerent , atque in intimo pectore singultus continere non possent. Testis est Esdras capite quarto libri secundi, & Iosephus vndecimo Iudaicarum antiquitatum. Quæ est igitur hæc gloria, qua secunda domus primam superauit, nisi præsentia Messiæ , qui in eo futurus erat , qui illud erat suo ore, sua doctrina, suis virtutibus, suis miraculis illustraturus? Hæc fuit gloria illa secundi vltimique templi, de qua hic loquitur Aggæus, qua nulla alia poterat esse maior , nulla excellentior , nulla illustrior & præstantior. Id indicat idem vates :* Veniet desideratus cunctis gentibus. *Vbi Thargum habet :* Veniet Messias. *Ac si diceret: Hac in re erit hæc domus gloriosior prima, quia Christus verus Deus & verus homo in ea realiter apparebit, prædicabit, & miracula efficiet. Quæ omnia im-*

pleta fuisse ex Euangelica historia cognoscimus. Si Messias D
erat venturus stante secundo templo, iam venit, cum templum illud sit funditus euersum : atqui erat tunc venturus iuxta hanc Aggæi vaticinationem , ergo iam venit. Quis est tam cæcus qui hanc tam claram veritatem non videat? Cum hoc oraculo conuenit id, quod ait Deus per Malachiam capite tertio: Ecce ego mitto angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam. Et statim veniet ad templum suum dominator, quem vos quæritis. *Esse hunc dominatorem Messiam non solùm Christiani, sed etiam Hebræi asseueranter affirmant. Dicens Propheta Messiam venturum esse statim ad templum suum , indicat se loqui de illo secundo templo, ad quod statim Messias erat venturus. Cum autem nullum tale templum sit , quid expectant miseri Iudæi? Aut Messias iam venit, aut falsa est illa prophetia: at prophetia non est falsa, ergo Messias venit, & frustra à Iudæis venturus expectatur. Præterea Messias non* Suprà.12
solum erat futurus ex tribu Iuda, sed ex familia Dauid iuxta illud Psalmi 131. De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. *Et illud Esaiæ:* Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, &c. *At hodie nulla est tribus ab alia separata, cum in Hebræi per totum orbem terrarum dispersi & peregrini vxores ducant ex quacunque tribu sine delectu. Si nulla est inter eos distinctio & separatio tribuum , quanto magis familiarum? Si ignoratur tribus, multo magis familia. Fuit hæc tribuum separatio vsque ad Messiam, qui de tribu Iuda futurus erat: at post Messiam nulla est talis separatio neque distinctio. Præterea Daniel propheta capite nono cum esset cum aliis* B
Hebræis in Babylonica captiuitate scripsit reædificandam esse Hierosolymam, quæ tunc erat euersa , & venturum esse Christum , & perdendum esse populum qui eum negaturus erat, & deuastandam ciuitatem & templum à populo qui venturus erat cum duce, & cessaturo esse Iudæorum sacrificia. Et statim describit tempus quando hæc futura erant per hebdomades. Lege caput illud: numera illas hebdomades : vt volueris, dando vnicuique septem dies , vel septem menses, vel septem annos , & videbis impletum esse multis abhinc annis tempus Messiæ. Præterea si iuxta hanc Danielis vaticinationem prius erat Messias venturus quàm Iudæorum populus perderetur , & dispergeretur, eiusque sacrificia cessarent : & scimus Iudæorum populum esse perditum, & dispersum , & sacrificia cessasse: nam cessante templo in quo sacrificia fiebant , necessarium erat cessare ipsa sacrificia , perspicuum est venisse Messiam , & ex consequenti vanam esse , falsam , & impiam Hebræorum opinionem , imò perfidiam , & pertinaciam, Messiam expectantium. Vltimo loco in medium proferam Iacobi patriarchæ vaticinium, quod hanc nostram veritatem absque dubio ostendit. Cum vir ille præclarus , quo F
nullus erat iustior, nullus charitate insignior, nullus vaticinatione præstantior, intelligeret vitæ suæ exitum appropinquare , vocauit filios suos, quibus inter alia regnum ad tribum Iuda venturum esse significauit. Et animi oculis perspiciens esse regnum ab ea auferendum, & statim Messiam venturum, has voces emisit: Non auferetur sceptrum de Iuda , nec dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio Gentium. *Aspice quàm aperte dicat , non fuisse regnum à tribu Iuda auferendum nisi tempore Messiæ. Cum autem sit illi regnum ablatum à tempore Herodis Ascalonitæ, qua ætate natus est Christus , apertè concluditur , venisse Messiam , esséque saluatorem nostrum Christum Dei filium. Constat enim non solum ex Euangelica historia, sed etiam ex Iosepho historiographo Hebræo , & ex Rabbinorum antiquorum dictis , quæ Petrus Adrianus collegit, & literis Latinis mandauit, fuisse Iudæam in Christi aduentu à Romanis possessam & à Gentilibus gubernatam, & tribum Iuda spoliatam potentia, omnique regia dignitate destitutam. At Hebræi nec à sua contumacia desistant, atque*

Genes 49. Matth.2.

A *hoc non intelligi de Meßia, sed de Saule: nam vbi nos habemus*: Donec veniat qui mittendus est, *habet litera Hebraica: Donec veniat* שילה *xiloh. Et aiunt Siloh esse locum quendam, vbi defixum fuerat tabernaculum, & arca Domini collocata, vt patet ex quarto cap. 1. Regum in quo loco aiunt Saulem fuisse regem constitutum. Et quoniam Saul erat de tribu Beniamin, vt nono capite primi Regum scriptura testatur, aiunt tunc ablatum fuisse regnum à tribu Iuda, impletámque fuisse hanc Iacob vaticinationem. At expositio hæc stare non potest, nam locus ille Siloh non venit tunc, quando Saul regnum obtinuit, quoniam multò antè fuerat. Huc accedit quod locus ille non erat expectatio Gentium. Ita enim ait Iacob*: Donec veniat Siloh, & ipse erit expectatio Gentium. *Nec est verum id, quod aiunt fuisse Saulem vnctum à Samuele in Siloh, vbi erat vnctio in arca Domini: nam priusquam Saul vngeretur, iam arca erat translata in Cariathiarim, vt caput septimum primi Regum apertè ostendit. Item Saul fuit primus Hebræorum rex, vt ex primi Regum nono capite patet: antea enim populus per Iudices diuersarum tribuum gubernabatur. Quomodo igitur in vnctione Saulis ablatum fuit regnum à Iuda, si Iudas illud nunquam habuerat? Imò statim post Saulem regnauit Dauid de tribu Iuda, in qua vsque ad Herodem Ascalonitam gubernatio permansit. Alij ex Hebræis videntes esse hanc expositionem falsam, friuolam, & vanam, aiunt hoc non de Saule intelligi, sed de Ieroboam, qui cùm esset de tribu Ephraim, fuit ab Israele rex constitutus in Siloh, & abstulit à Ro-*

B *boam, qui erat de tribu Iuda regiam dignitatem. Hæc expositio est intolerabilis, quoniam Ieroboam non fuit in regia dignitate constitutus in Siloh, sed in Sichem, vt patet tertij Regum cap. 12. Præterea tunc non fuit sceptrum ablatum à Iuda, nam Roboam mansit rex, & posteri eius eo mortuo in regno perseuerarunt. Alij per Siloh intelligunt Nabuchodonosorem Babyloniorum regem, qui Iudæos in Chaldæam transtulit: quo tempore aiunt ablatum fuisse à Iudæ sceptrum & omnem potestatem. Hæc opinio est falsa & friuola: nam Nabuchodonosor non fuit ille, qui mittendus erat à Gentibus expectatus: neque tunc Hebræorum potestas penitus sublata est. Nam etiam in Babylonica captiuitate detenti habebant suos gubernatores ex tribu Iuda, quos Sanhedrim appellabant, apud quos erat quidam principatus & potestas, quæ post captiuitatem apertius viguit, & in ea tribu vsque ad Herodem permansit. Ex quo colligitur non esse de Nabuchodonosore hoc vaticinium intelligendum. Quisnam sit hic de quo ait Iacob*: Donec veniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio Gentium, *indicat Thargum Chaldaicum Onkels, ita habens*: Non auferetur qui facit potestatem de domo Iehudah, & scriba de filiis filiorum eius vs-

C que in seculum, donec veniat Messias, cuius est regnum, eique obediunt populi. *Hæc Thargum. Qui facit potestatem iuxta Hebraismum idem est quod rex, qui per sceptrum iuxta nostram versionem intelligitur. Sed vide quàm apertè hic & expressè nomen Meßiæ ponatur. R. Salomon etiam, & multi alij ex Iudæorum Rabbinis per Siloh Christum intelligunt. Constat igitur Siloh hoc in loco non accipi pro Nabuchodonosore, nec pro loco illo, vbi quondam fuit arca fœderis collocata, sed pro Meßia, qui erat à Deo mittendus. Quam ob causam vertit noster interpres*: Donec veniat qui mittendus est. *Nomen e-* D *nim Siloh deriuatur à verbo* שלח *xalah, quod mittere significat, vt Geneseos cap. 45.* Misit me Deus ante vos in Ægyptum. *Et Ieremiæ 14.* Maiores miserunt minores suos. *Et aliis in locis. Galatinus tamen libr. 4. de arcanis catholicæ veritatis ait* שילה *iuxta R. Kimhi sententiam deriuari à nomine* שילית *xiliah, quod significat sacculum illum, in quo reconditur infans in vtero materno. Vnde colligit, voluisse hic significare scripturam fore, vt Meßias ex matre absque patre nasceretur, conciperetúrque de Spiritu sancto absque virili semine. Et quamuis hæc opinio multis arrideat, mihi tamen magis placet ea, quam sequitur communis interpres, quod sit clarior & conuenientior, non contorta neque longe petita. Nonnulli Iudæi nostri temporis videntes hanc Iacob vaticinationem de Christo apertißimè intelligi, ne suum errorem faterentur, inuenerunt aliam cauillationem & euasionem, sed falsam, vanam, & impiam. Aiunt enim voluisse Iacob significare aduentu Meßiæ esse à Iuda omnes ærumnas auferendas, in quibus tribus illa multis ab hinc annis versatur. Nomen enim* שבט *xeuat, pro quo noster interpres vertit sceptrum, aiunt significare afflictionem, non autem regem neque regiam dignitatem. At hoc est merum figmentum: nam Numerorum 24. vbi nos habemus in prophetia Balaam*: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israel, *pro virga est in Hebraico hoc idem nomen xeuat, pro quo Thargum Onkels vertit* Christum: *ita enim habet*: Cùm consurget rex de Iacob, & vngetur Christus de Israel. *Nec solùm Onkelos, sed Kimhi, & Selomoh, & cæteri Rabbinorum locum illum de Meßia rege interpretantur. Præterea si xeuat pro afflictione in prophetia Iacob accipitur, ergo tempore Meßiæ à sola tribu Iuda erat auferenda calamitas, non autem ab aliis. Erat igitur Meßias solùm pro hac tribu in mundum venturus. Quomodo igitur ait Deus per Esaiam Meßiam alloquens*: Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israel conuertendas, dedi te in lucem Gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ? *Quomodo ait Iacob*: Et ipse erit expectatio Gentium? *Si sola tribus Iuda erat ob aduentum Meßiæ gaudio afficienda, quomodo in hunc modum Esaias Gentilitatem ad Meßiam conuersam alloquitur*: Lætare sterilis quæ non paris, &c. *Dicere nomen xeuat hoc in loco accipi pro afflictione, est Meßiæ misericordiam coarctare, omniúmque antiquorum Rabbinorum sententias contemnere. Thargum Onkels pro xeuat transtulit, qui habet potestatem, hoc est, rex: Thargum Hierosolymitanum habet*: Non deficient reges F de domo Iehudah. *Et vtrunque pro Silo Meßiam vertit. Alij etiam antiqui in eadem sententia concorditer permanserunt. Vnde concluditur, voluisse obstinatos nostræ memoriæ Iudæos hunc textum ex industria deprauare: tam clarè enim ostendit Meßiam venisse, vt licet alium non haberemus, hic satis esset. Quare est obstinatorum Hebræorum cæcitas & perfidia flenenda, omníque lachrymarum copia deploranda, cùm eum expectent venturum, qui ante eorum calamitates, & Hierosolymæ euersionem venit quemadmodum hoc nostro capite iis verbis prædixerat Esaias*: Antequàm parturiret peperit: antequàm veniret partus eius peperit masculum.

Lætamini [a] cum Ierusalem, & exultate in ea omnes, qui diligitis eam: gaudete cũ ea gaudio vniuersi, qui lugetis super eam, [b] vt sugatis, & repleamini ab hubere consolationis eius, vt mulgeatis, & delicijs affluatis ab omnimoda gloria eius. Quia hæc dicit Dominus: [c] Ecce ego declinabo super eam quasi torrentem inundantem gloriam Gentium, quam sugetis, ad hubera portabimini, & super genua blandientur vobis. Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos, & in Ierusalem consolabimini. Videbitis, [d] & gaudebit cor vestrum, [e] & ossa vestra quasi herba germinabũt, [f] & cognoscetur manus Domini seruis

eius,

A eius,& indignabitur inimicis suis. Quia [g] ecce Dominus in igne veniet, & quasi turbo D quadriga eius,reddere in indignatione furorem suum & increpationem suam in flamma ignis,quia in igne Dominus diiudicabit,& in gladio suo ad omnem carnem,& multiplicabuntur interfecti à Domino. [h] Qui sanctificabantur, [i] & mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus:qui comedebant carnem suillam,& abominationem & murem,simul cōsumentur,dicit Dominus. [k] Ego autē opera eorū,& cogitationes eorū [l] venio vt congregem cum omnibus Gentibus & linguis,& venient & videbunt gloriam meam.

a *Lætamini cum Ierusalem.*]Inuitat Propheta fideles, vt Ecclesiæ congratulentur.

b *Vt sugatis,& repleamini ab ubere consolationis eius.*) Id est, vt quasi modò geniti infantes sugatis vber diuinæ consolationis, vt lacte interioris gaudij reficiamini.

c *Ecce ego declinabo super eam quasi torrentem inundantem gloriam Gentium.*)Alij codices habent: *Ecce ego declinabo super eam quasi fluuium pacis, & quasi torrentem inundantem gloriam Gentium.* Et ita est in Hebraico. Promisit Deus hoc in loco Ecclesiæ tantam pacis affluē- Simile tiam,quæ non riuulo,sed fluuio comparetur, & gloriam Gentium se esse ad Ecclesiam translaturum. quod impletum esse cognoscimus. Nam magni principes Gentiles,& excellentes Philosophi,aliique viri fortitudine & gloria præstantes, idola repudiarunt, seque Ecclesiæ subiecerunt. Et vt pisces in marinis aquis nati & nutriti nullum habent maris saporem, B sic hi in Gentilitate,& idolorum cultu geniti & educati,à Gentium vana superstitione & idololatria longissimè abfuerunt. Vt enim Iosias statuas idolorum contriuit, earúmque loca ossibus mortuorum repleuit,vt in quarto lib. Reg. diuina narrat historia, sic hi repudiatis idolis deiectísque ex animo vanitatibus, quas veluti idola colebāt, eum ipsum animum mortis meditatione repleuerunt, illúmque veluti altare Deo dedicarunt.

d *Et gaudebit cor vestrum.*)Mundi consolatio attingit Ioan. 17. corpus,diuina autem cor penetrat. Ideò Christ[us] suis Apostolis dicebat: *Iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum.*

e *Et ossa vestra quasi herba germinabunt.*)Hoc est, magno gaudio afficiemini. Nam quemadmodum *Spiritus tristis exsiccat ossa*, vt dicitur Prouerb. 17. sic spiritus lætus dicitur ossa viridia & florida efficere.

f *Et cognoscetur manus Domini seruis eius.*)Id est,Et auxilium Dei erit seruis suis perspectum & cognitum.

g *Ecce Dominus in igne veniet.*] Nempe in die iudicij. Ita dicitur in Psalmo 49. *Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit, ignis in conspectu eius exardescet,& in circuitu eius tempestas valida.* Quadrigę autem eius, quas turbini veloci propter celeritatem comparauit, Angeli sunt,qui venient cum Christo. Potest hoc intelligi de Iudæorum vastatione per Romanos, quando Hierosolyma fuit euersa,& templum incendio flagrauit.

h *Qui sanctificabantur.*]Hoc est,qui sibi sanctimoniā assumebant & arrogabānt. Notat hypocritas.

i *Et mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus.*)Id est,qui intrant in hortos, vbi postquam ia- E nuam ingrediuntur,se abluunt,& purificatos putāt. Solebant Iudæi crebris vti lotionibus corporis, animi candorem minimè curantes. Eam ob causam dicebat illis Christus, vt est apud Matthęum, cap. 23. *Væ vobis scribæ & Pharisæi hypocritæ,qui mundatis quod deforis est calicis & paropsidis,intus autem pleni estis rapina & immunditia.*

k *Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus Gentibus.*)Hoc est,Ego, inquit Christus, veniam ad extremum iudicium, vbi cōgregabo opera & cogitationes Iudæorum cum operibus & cogitationibus Gentium, vt reddam vnicuiq; iuxta opera sua.

ANNOTATIO.

l Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus Gentibus & linguis. *Septuaginta habent*: Ego opera eorum & cogitationes eorum noui, & venio vt congregem omnes Gentes & omnes linguas. *Quod potest de primo Christi* C *aduentu explanari. Cum enim homines essent dispersi, & variis ritibus separati, venit Christus, vt eos in vna fide & Ecclesia congregaret. Vnde ait Esaias cap. 56.* Ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Israel. *Congregauit Christus Gentes, & eorum idola enecuit & absumpsit. Virga Moysi versa in serpentem virgas & serpentes sapientium Ægypti deuorauit. Ille serpens cælestis, cuius figura* Num. 21 *fuit serpens ille, quem Moyses extulit in eremo, ad quem eùm percussi aspicerent, salutem consequebantur, Ægypti hoc est mundi sapientiam, & turpem idolorum cultum euertit, & Iudæos atque Gentes in vno ouili, cuius ipse pastor est, congregauit. Gentes enim sunt oues illæ, de quibus Christus apud Ioannem cap. 10. dicebat:* Et alias oues habeo, F quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocem meam audient, & fiet vnum ouile, & vnus pastor. *Ideò ait:* alias oues, *quia versabatur inter Iudæos, qui etiam oues erant. At multò plures ex Gentibus quàm ex Iudæis in Ecclesiæ ouile introierunt. Alij enim noluerunt introire, sed in sua infidelitate & contumacia permanserunt.*

Et ponam [a] in eis signum,& mittam ex eis qui saluati fuerint, ad Gētes in mare, in Aphricam & Lydiam, [b] tenentes sagittam in Italiam & Græciam, ad insulas longè, ad eos qui non audierunt de me, [c] & non viderunt gloriam meam. Et annuntiabunt gloriam meam gentibus, [d] & adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum Domino, in equis, & in quadrigis & in lecticis,& in mulis,& in carrucis, ad montem sanctum meum Hierusalem, dicit Dominus: [e] quomodo si inferant filij Israel munus in vase mundo ad domum Domini. Et assumam ex eis in Sacerdotes & Leuitas, dicit Dominus. Quia sicut cœli noui,& terra noua, quæ ego facio stare coram me, dicit Dominus Deus, sic stabit semen vestrum,& nomē vestrum. [f] Et erit [i] mensis ex mēse,& sabbatum ex sabbato, veniet omnis caro, vt adoret co- Apoc. 21. ram facie mea, dicit Dominus. [g] Et egredientur,& videbunt cadauera virorum,qui præua-

A ricati sunt in me. h Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erunt usque ad satietatem visionis omni carni. D

Mar. 9.

a *Et ponam in eis signum.*] Locutus fuerat propheta de ecclesiæ propagatione. Sed quoniam præuiderat plerósque Iudæorum non esse ad eã venturos, meminit extremi iudicij, vbi ipsi condemnabũtur. Nunc redit ad Apostolorum prædicationem. Et introducit Deum dicentem, se signatorum nonnullos ex credẽtibus viros iustos, eósque missurum ad enuntiandum Euangelium gentibus per totum orbem terrarum dispersis. Nam per mare, Aphricam, Lydiam, Italiã, & Græciam, vniuersus orbis intelligitur. Christus non solùm Apostolos designauit ad annuntiandum Euãgelium, sed vt ait diuus Lucas ca. 10. designauit alios Septuaginta duos, & misit illos binos ante faciem suam Et quoniam Apostoli & alij fuerunt à Christo signati, ideo hic ait: *Et ponam in eis signum, & mittam ex eis, &c.* De his concionatoribus dicitur in Psalmo 21. *Annuntiabunt cæli iustitiam eius, populo qui nascetur, quem fecit Dominus.* Illi enim quos Dauid nomine cælorum significauit, Christi iustitiam annuntiarũt populo, qui per fidem & gratiam renatus est ex aqua & Spiritu sancto.

b *Tenentes sagittam.*) Potest referri ad Lydos, vt sit sensus: Mittam hos concionatores ad Aphros, & Lydos, qui pollent arcu & sagittis, qui sunt arte sagittandi instructi. Vel ad ipsos Apostolos præclaros sagittarios, quoniam corda infidelium sagittis verborum suorum transfixerunt, eósque in diuinum amorem excitarunt. De iis concionatoribus intelligitur id, quod dicitur in Psalmo 63. *Sagittæ paruulorum factæ sunt plagæ eorum.* Acsi diceret: Verba Apostolorum, quos ob innocentiam paruulos appello, dura hominum corda traiecerunt, & amore in Christum vulnerarunt. B

c *Et non viderunt gloriam meam.*] Hoc est, meipsum. Vel gloriam meam, hoc est, mea miracula.

d *Et adducent.*) Vaticinatur de conuersione infidelium ad fidem & ecclesiam Christi. Per equos & quadrigas, cæteràsque vecturas, intellige omnes rationes & modos adducendi infideles ad Ecclesiam, quæ per montem sanctum Hierusalem significatur.

e *Quomodo si inferant filij Israel.*] Hoc est, Vt filij Israel offerunt in templo dona munda in vase puro, sic Apostoli adducent ad Ecclesiam Gentes veluti munus Deo gratum. Et erunt fideles semper in Ecclesia tanquam nouum cœlum, & noua terra. Vult significare fidem nunquam in Ecclesia defuturam.

C f *Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbatto.*] Hoc est, omnibus mẽsibus & omnibus sabbatis. Quasi dicat: Semper & omni tempore veniet omnis caro vt adoret coram facie mea. Hoc est in perpetuum me Christiani adorabunt. Et vt affectum & desiderium colendi Deum in Christianis propheta ostẽderet, ait: *Veniet omnis caro vt adoret.* Solent enim homines ad rem desideratam frequenter ire.

g *Et egredientur.*) Nempe viri iusti à consideratione sui, ad impiorum considerationem: & videbunt eorũ cadauera. Animaduerte, Impios appellat cadauera, & corpora absque anima. Qui enim fieri potest vt viuãt

Ioan. 14. ab ipsa vita alienati? Christus de seipso, *Ego*, inquit, *sum via, veritas, & vita.* Cùm autem sceleribus implicati sint separati à Christo, qui est vita, non viui, sed mortui meritò appellãtur. Quapropter dicebat Christus cuidam ab eo petenti, vt permitteret illi sepelire

Matt. 8. patrem suum: *Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.* Et diuus Paulus in epistola prima ad Timotheum, ca. 5. *Quæ*, inquit, *in delicijs est, viuens mortua est.* Miraremur absque dubio si videremus loqui & ambulare cadauer hominis, quem sciremus mortuũ esse, & talis visio nos teneret stupidos: & non miramur vidẽtes quotidie homines flagitiosos, impiis atque mortiferis sceleribus inquinatos, nobiscum loquentes, & ambulantes, cum eos Christus mortuos appellet. Quid aliud est impius peccator quàm cadauer & phantasma? Vt anima vita est corporis, sic gratia vita est animæ. Vnde anima absque gratia dicitur mortua mortua autem anima, homo ipse manet cadauer, in sepulchro peccatorum iacens. Debet tamẽ sperare, vt veniat Christus, & dicat: *Lazare veni foras.* Ioan. 11.

h *Vermis eorum non morietur.*] Hoc est, cruciatus atque conscientiæ morsus semper illis in inferno durabit, vbi in igne inextinguibili & æterno torquebũtur. Ita apud diuum Marcum ait Christus: *Bonum est tibi debilem introire in vitam, quàm duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem: vbi vermis eorum nõ moritur, & ignis non extinguitur.* Ex quo colliges loqui hoc in loco Esaiam de damnatorum in inferno cruciatibus, quos inquit esse ob sua scelera viris iustis fastidio. Ostendit hic locus falsam esse eorum opinionem qui impiè asserunt animas esse mortales, nec esse post mortem pœnam neque gloriam. Et quamuis contra eos sint in nouo Testamento multi loci meridiana luce clariores, illos tamen silentio præteribo, quoniam qui in hac sunt hæresi, nouum Testamentũ haudquaquam recipiunt. Eã ob causam veteris legis authoritatibus Gentiliúmque philosophorum sentẽtiis eos conuincam. Capite 49. Geneseos in illa oratione, quam Iacob morti propinquus ad filios suos habuit, vbi nos habemus: *Congregamini, vt annuntiem quæ ventura sunt, &c.* habet Thargum Hierosolymitanum, *Congregamini & docebo vos finem reconditum, arcana abscondita, & præmium mercedis, quod manet iustos: pœnam item impiorum, atque fœlicitatem horti Eden.* Hæc ibi. Per Hortum Eden intelligitur paradisus, cuius fœlicitas est æternum præmium mercedis iustorum. Aspice sanctum patriarcham in illa vaticinatione ad spiritualia æternáque bona respexisse. Dauid ille clarissimus rex, & excellentissimus vates Psalmo 48. loquens de impiis peccatoribus canebat. *Sicut oues in inferno positi sunt, mors depascet eos: & dominabuntur eorum iusti in matutino. Et auxilium eorum veterascet in inferno, à gloria eorum expulsi sunt. Veruntamen Deus redimet animam meam de manu inferni, cùm acceperit me.* Mortem hanc, quæ depascet impios, nos autem iustos, perspicuum est non esse eam separationem animæ à corpore omnibus communem, quam mortem appellamus, sed pœnam inferni, æternámque damnationis noctem, quemadmodum matutinum, in quo iustorum præmium atq; principatus reseruatur, est resurrectio ad vitam immortalem æternáque charitas & beatitudo. Salomon in Prouerbiis cap. 14. *In malitia*, inquit, *sua repelletur impius, sperat autem iustus in morte sua.* Cùm mors sit terribilis & molesta, quid posset in ea iustus sperare, nisi esset post eam altera vita multò illustrior & præstantior? Daniel capite duodecimo *In tempore*, inquit, *illo saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro.* Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, euigilabunt, alij in vitam æternam, alij in opprobrium, vt videant semper. *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Hæc Daniel. Verba illa: *Alij in opprobrium, vt videant semper*, possunt ita verti ex Hebræo: *Alij ad opprobria & abiectionem æternam.* Iob, *Scio*, inquit, *quòd Redemptor meus viuit, & in nouissimo die de terra surrecturus sum: & rursum circundabor pelle mea, & in carne mea videbo Deum, quem visurus* Iob. 19.

E

F

A *sum ego ipse.* Quid clarius dici poterat? Dauid in Psalmo 16. *Satiabor*, inquit, *cum apparuerit gloria tua.* Et in alio: *Credo videre bona Domini in terra viuentium*: Et in
Psal.26. alio: *Beati qui habitant in domo tua Domine, in secula seculorum laudabunt te.* Sapientiæ capite quinto
Psal.83. inducuntur impij in æternis pœnis cruciati suam miseriam plorantes: & statim subditur: *Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerunt.* Et *paulò post dicitur de iustis*: Isti autem in perpetuum viuent, & apud Dominum est merces eorum: *Non solùm diuina litera, sed etiam gentium philosophi hanc veritatem contestantur: Socrates asseruit duas esse post mortem vias, qua ibant iustorum animæ ad gloriam immortalem, alteram, qua impij descendebant. Nam qui se pestiferis vitijs contaminassent, & in diuino humanoque iure violando fraudes inexpiabiles concepissent, iis deuium quoddam iter esse aiebat seclusum à concilio sanctorum. Quàm admirabiliter disseritur de animæ immortalitate in apologia Platonis, in Phædro, in Phædone, & aliis in locis? Ipse Plato, Breues, inquit, virtutis labores æterna voluptas sequitur. Cyrus apud Xenophontem animum ait esse immortalem, quem citat Marcus Tullius in Senectute, vbi quemadmodum in sexto libro de Rep. & in prima quæstione Tusculana, & aliis in locis animæ immortalitatem vindicat & extollit. In libro de inscriptionibus vetustatis scriptum legi fuisse memoria patrum nostrorum inuentum antiquum epitaphium in sepulchro Aurelij Balbi ethnici hominis, in cuius fine erant hæc verba* D *literis mandata: Hic in spe resurrectionis quiescenti locus publicè datus est. Nunquam Epaminondas Thebanus, neque Codrus Atheniensis, neque Decij Romani, cum alijs se pro patria telis hostium obiecissent, si nihil longiùs quàm vita termini postulabant, de animæ immortalitate cogitassent. At mente perspiciebant esse nobis exiguum vitæ curriculum circumscriptum, immensum gloriæ, esséque in cœlo splendidißimas mansiones, vbi Beati æuo sempiterno fruuntur. Hanc de animæ immortalitate sententiam sequebantur etiam gentes infideles, Indiarum Orientalium incolæ, quas Dei præsidio victis, & ad Christi fidem conuertit admirabilis ille Emanuel inuictißimus Lusitanorum rex, cuius facta celebrabuntur non solum nostris sed penè omnium gentium literis atque linguis, neque vlla vnquam ætas de eius laudibus conticescet. Aspicis igitur non tantum fideles, sed gentes etiam fide nudatas resurrectionem animæque immortalitatem cognouisse. Cum enim Deus sit iustus, affecturus est præmio bonos, malos autem pœna: atqui aliquando hoc non fit in hoc mundo, cum iustos deprimi videamus, impios autem extolli, ergo in alio. Hoc intelligens Esaias loquénsque hoc in loco de æternis sceleratorum cruciatibus ait:* Vermis eorum non morietur, & ignis non extinguetur, &c.

E

ANNOTATIO.

B

1 Et erit mensis ex mense & sabbatum ex sabbato.] *Pro mense in Hebraico, chodhes, quod significat renouationem & instaurationem, à verbo* חדש, *quod significat restaurare, vt Es.61.* Et instaurabunt ciuitates desertas. *Vnde nomen hoc* חדש *significat mensem, quòd apud Hebræos in nouilunio incipiat mensis, quando luna incipit renouari. Et quamuis totus mensis dicatur* חדש, *tamen primus dies potißimùm hoc nomine appellatur quem Græci neomeniam vocant, νέον nouum, μήνη Lunam significat, quasi noua Luna, aut initium Lunæ. Et quoniam primus dies mensis erat celebris apud Iudæos, & tanquam festum obseruatur, ponitur sæpe neomenia pro ipsa solennitate. Vnde potest hic locus ita verti:* Et erit neomenia & neomenia, & sabbatum & sabbatum. *Quasi dicat: Erunt æternæ festiuitates, & requies semper duratura. Quod potest de vita immortali cœlestique beatitudine explanari. Ad quam non solùm Christiani, sed etiam nonnulli ex Gentibus aspirarunt, qui tametsi nescierunt immortalitatis viam, nec scire voluerunt, res tamen ipsa eos non fefellit: Solùm viri iusti, fide & charitate præstantes gloriam illam immortalem consequuntur. Ibi est æterna sollemnitas, & requies inenarrabilis,*
C *quæ vigebit memoria sempiterna, quam ipsa immortalitas semper intuebitur. Nullius est tantùm flumẽ ingenij, nulla dicendi aut scribendi tanta copia & facultas, quæ possit illius regionis & cœlestium sedium summum gaudium oratione explicare. O æternam beatitudinem! O patriam cælestem! O regionem splendidißimam, & beatißimam, vbi sancti Deum vident, & illa diuina visione sempiterno æuo fruuntur! Ad te aspiro Christe sancte, ex hoc exilio æternam patriam saluto, ne permittas me ab illa in æternum exulare, pro quo sanguinem tuum profudisti, quando te pro me in crucis ara immolasti. Ne respicias flagitia mea contra teipsum sæpe atque grauiter admissa, sed iuxta tuam immensam misericordiam recipe meipsum, vt te in æternũ fruar. O præclarum diem, cũ viri iusti virtutibus fulgentes, & charitatis ornamentis magnificentißimè redundãtes, in cælum beatorum, in sanctorum cœtum proficiscũtur, vt immortali gaudio fruãtur. Precor te summe Deus vt ab hoc fluctuoso mari me ducas ad illum cælestem portum ab hoc arcto carcere ad illam amplißimam & permanentem ciuitatem, ab hac ima lachrymarum valle ad illum altißimum diuinæ visionis montem, vbi viri iusti quiescũt summis bonis affluentes, & æternis gaudiis exultantes, qui mundum, dæmonem, & carnem vicerũt, & de illis te adiuuãte mirabiliter triumpharũt. Vósque pij lectores obsecro & obtestor, vt mihi ignoscatis, fateor enim me hunc diuinum vatem ob mei ingenij tenuitatem, & literarum penuriam pro dignitate non explicasse. Sed sit ægroto medicina confeßio. Hæc habui quæ in Esaiam scribe-* F
rem, quæ omnia Ecclesiæ sanctæ Romanæ correctioni humiliter submitto. Valete igitur candidi lectores, & studia atque labores meos piis precationibus adiuuate, pro me in scripturarum campo prœliantis manus cum Moyse ad Christum extollentes, vt poßim Amalech, hoc est, perfidos Iudæos & hæ- Exod.17.
reticos superare.

LAVS DEO.

FINIS.

F. HECTORIS PINTI

LVSITANI HIERONYMIANI DOCTORIS THEOLOGI, IN CELEBRI CONIMBRICENSI Academia diuinarum literarum professoris, in Prophetæ Ieremiæ Lamentationes Commentarij.

Omnia iudicio & correctioni Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Catholicæ subiecta sunto.

Lamentationes Ieremiæ Prophetæ, quæ Hebraicè Cinoth, Græcè autem Threni inscribuntur.

ARGVMENTVM LAMENTATIONVM.

Cum Ieremias vidisset Hierosolymam celebrem quondam vrbem à Babyloniis captam & euersam & Hebræorum cædes atque eos qui euaserant, partim in Iudæa miserè relictos, & in ruinis versatos, partim in vincula coniectos, & Babylonem abductos, hæc lugubria carmina mœstissimus condidit, quibus vrbis vastitatem, & Hebræorum ærumnas deplorauit. In Hebræo incipiunt à particula איכה hoc est, quomodo. Sed in editione nostra vulgata hæc breuis præfatio inuenitur. Et factum est, postquam in captiuitatem redactus est Israel, & Ierusalem deserta est, sedit Ieremias Propheta flens, & planxit lamentatione hac super Ierusalem: & amaro animo suspirans & eiulans dixit. B
A Omnia hæc verba præter illa amaro animo suspirans & eiulans: inueniuntur apud septuaginta interpretes loco procemii, in quo tempus, & author, & operis materia describuntur. Cæterum hæc carmina non solum sunt lamenta, sed vaticinationes, non enim tantùm Ieremias euersionem Hierosolymæ per Babylonios describit, sed etiam de illa quæ futura erat per Romanos tempore Titi Vespasiani vaticinatur, & multa de Christo Deo nostro prædicit. Sed nos totam literam continuata serie de exitio à Babyloniis populo Israelitico illato præcipuè explanabimus, sensum literalem dilucidantes, & ab aperto orationis argumento non recedentes.

CAPVT I.

א Aleph. [a] Quomodo sedet sola ciuitas plena populo? facta est quasi vidua domina gentium:
princeps prouinciarum [b] facta est sub tributo.
[c] Plorans plorauit in nocte, [d] & lachrymæ eius in maxillis eius: [e] non est, qui con-
ב Beth. solerur eam ex omnibus charis eius: [f] omnes amici eius spreuerunt eam, & facti
sunt ei inimici.
ג [g] Migrauit Iudas propter afflictionem, & multitudinem seruitutis: habitauit inter gentes
Ghimel. nec inuenit requiem: [h] omnes persecutores eius apprehenderunt eam inter angustias.
[i] Viæ Sion lugent, eo quòd non sint, qui veniant ad solemnitatem: [k] omnes portæ eius de-
ד structæ, sacerdotes eius gementes, virgines eius squalidæ, & ipsa oppressa amaritudine.
Daleth. [l] Facti sunt hostes eius in capite, [m] inimici eius locupletati sunt, [n] quia dominus locutus
ה He. est super eam propter iniquitatem eius: [o] paruuli eius ducti sunt in captiuitatem ante fa- F
C ciem tribulantis.
ו [p] Et egressus est à filia Sion omnis decor eius: [q] facti sunt principes eius veluti arietes non
Vau. inuenientes pascua: & abierunt absque fortitudine ante faciem subsequentis:
ז Zain. [r] Recordata est Ierusalem dierum afflictionis suæ, & præuaricationis: omnium desidera-
bilium suorum, quæ habuerat à diebus antiquis, cum caderet populus eius in manu hostili,
& non esset auxiliator: [s] viderunt eam hostes, & deriserunt sabbata eius.
ח [t] Peccatum peccauit Ierusalem, [v] propterea instabilis facta est: [x] omnes qui glorifica-
bant eam, spreuerunt illam, quia viderunt ignominiam eius: ipsa autem gemens, & conuersa
est retrorsum.

EXPLANATIO.

Aleph. [a] *Quomodo sedet.*) Vaticinatus fuerat Ieremias multis in locis de Hierosolymæ euersione, & Hebræorum seruitute priusquam illa euenissent: nūc ea postquam euenerunt, lamentatur. Imitatus est Dauidem, qui miserabilem interitum Saulis, & Ionathæ, & Absolonis defleuit, tristibusque lamentis prosecutus est. 2. Reg. 1. 2. Reg. 18.
Christus etiam Deus noster videns ingratam ciuitatem, quam sciebat ob Iudæorum flagitia esse delendam, vim lachrymarum profudit, vocésque lamentabiles emisit. Versabatur Ieremias in gemitu & Luc. 19.

A lachrymis Iudeæ: ac non solùm audiebat querelas, quod ipsum erat satis miserabile, sed etiam videbat clades & exitia, & euersiones, quod intolerandum potabat. Oculi augebant dolorem, quod quæ alij poterant audire, ipsi cogebantur intueri: neque ab illis auertere cogitationem patiebãtur. Sed non tam ædificiorum, quàm virtutũ deplorabat ruinam. Videbat enim Iodæos propter nefaria scelera in miserias illas incidisse. Et quamois ei grauissimas iniurias intulissene, in eúmq; ventos omnes excitassent, illorum tamen miserebatur: quia plus ponderis apud ipsum habebat charitas, quàm contumeliarum, quibus eum lacerauerant, memoria. Vult ostendere diuinus vates quanti momẽti futora sit apud nos charitas & pietas: quandoquidem vulnerum obliti debemos eorum casus & ærumnas dolore, qui in nos iniusti extiterũt. Id docuit Christus seruator noster, cũ dixit apud Matth. capite quintò. *Diligite inimicos vestros: benefacite his, qui oderunt vos.* Et apud Lucam capite sexto: *Estote misericordes, sicut & pater vester misericors est*: Et diuus Paulus capite quarto epistolæ ad Ephesios: *Estote inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem: sicut Deus in Christo donauit vobis.* Ac qoia Iudæi fuerunt pietate destituti: immanitatem senserunt Chaldæorum, & qui Deo
B noluerunt suauiter seruire, in duram Babylonicam seruitutem inciderunt. Ostendit Ieremias in lamentationibus peccati grauitatem, quod tantorum malorum est causa: vt intelligant omnes illud esse summopere fugiendum, & virtutem toto pectore amplexandam. Homo enim per pecccatũ incurrit in odium Dei, & apertam perniciem. Id intelligens Dauid aiebat Psalmo quinto cum Deo loquẽs: *nec habitabit iuxta te malignus, nec permanebunt iniusti ante oculos tuos: odisti omnes, qui operantur iniquitatem.* Et Ecclesiasticus capite duodecimo. *Altissimus odio habet peccatores.* Qood est intelligendum, non qnatenus homines sunt, & ipsius Dei creaturæ, sed quatenus flagitiosi & nefarij. Eam ob causam eos punit, & debito supplicio coostringit. Ideo Dauid Psalmo 31. *Multa*, inquit, *flagella peccatoris.* Et Psalm. 33. *Vultus autem domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum.* Vbi vultus accipitur pro ira. Et Psalm. 118. *Longè à peccatoribus salus.* Et 128. *Dominus iustus concidet ceruices peccatorum.* Et Salomon capite Prouerbiorum quartodecimo: *In malitia sua repellitur impius.* Et paulò pòst: *Miseros autem facit populos peccatum.* Esaias postquam primo capite Iudæorum maleficia commemorat, addit: *Terra vestra deserta, ciuitates vestræ succensæ, regionem vestram co-*
C *ram vobis alieni deuorant. Et desolabitur sicut in vastitate hostili: & relinquetur filia Sion vt vmbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario.* Vbi per filiam Sion intelligitur Hierosolyma, quòd esset in monte Sione sita. Aspicis nos in calamitates incidere propter peccata nostra. Nec solùm pestilẽs peccatum diripit externa bona, sed interiora. Id quod Deus ait capite Prouerbiorum octauo: *Qui in me peccauerit, lædet animam suam*: potest etiam verti: *Qui in me peccauerit, spoliabit animam suam.* Verbum enim Chamas, qnod est in Hebræo, & lædere significat, & spoliare: per crimen enim funestum spoliatur anima bonis gratiæ, & spiritualis vitę, ruitque in interitum voluntarium. Capite 15. libri Sapientiæ ait ita diuina scriptura: *Malorum amatores digni sunt morte.* Et sextodecimo: *Homo per malitiam occidit animam suam.* Ieremias capite 31. *Vnusquisque*, inqoit, *in peccato suo morietur.* Et Ezech. decimooctauo: *anima quæ peccauerit, ipsa morietur.* Et quia per peccatũ ingreditur mors, appellat illud Dauid portam mortis Psal. nono, cùm ait: *Qui exaltas me de portis mortis, vt annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion.* Hoc est, vt celebrem laudes tuas in locis publicis Hierosolymæ, quas peccatis constrictus proferre non audebam. Paulus apostolus capite sexto epistolæ ad Romaoos. *An nescitis*, inquit, *quoniam cui exhibetis vos ad obedientiam, serui estis eius, cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam?* Et paulò pòst: *Stipendia peccati mors.* Vt scorpius facie lambit & blanditur, cauda autem pungit & interficit: sic peccatum voluptate allicit & oblectat, sed admissione interitum affert, & statim occidit. Ideo ait Iacobus apostolus capite primo canonicæ suæ: *Concupiscentia cùm conceperit, parit peccatum: peccatum verò cùm consummatum fuerit generat mortem.* Hoc est: cùm concupiscentia voluptatem ad consensum vsque perduxerit, parit flagitium, quod cùm est per deliberatam consentionem admissum generat animæ mortem, qoam ob rem dicitur mortiferum. quemadmodum Scilla scopulus coopertus fluctibus in mari Siculo attrahit ad se naues, quas statim absorbet, & demergit: sic pestifera voluptas allicit ad se homines, quibus mortem affert, & æternam perniciem in altero seculo, & in hoc dedecus & ignominiam. Id animo percipiens Ieremias dicebat capite tertio: *Dormiemus in confusione nostra, & operiet nos ignominia nostra: quoniam domino Deo nostro peccauimus.* Hoc idem facit his lamentationibus, qoibus Hebræorum potius scelera lamentatur, quàm calamitates, in quibus propter illa versabantur.

Similitudo (D)

Similitudo

E

א *Aleph.*) Hæ lamentationes carminibus Hebraicis compositæ quatuor sunt, & quadruplici alphabeto distinctæ: in quarum fine est obsecratio quædam ipsius Ieremiæ. Sunt autem Hebraicæ hac serie scriptæ, vt primos versus incipiat ab Aleph prima litera apud Hebræos, secundus à Beth secuoda litera, & ita reliqui seruato literarum alphabeti ordine. Tertio verò capite tres primi versus incipiunt singuli ab Aleph, tres verò sequentes à tribus Beth, seruato ordine ternario vsque ad finem alphabeti. In cuius rei memoriam, quoniam vocabula Latina non incipiunt ab iisdem literis, adscripseront Latini singulis versibus notas, aut nomina literarum Hebraicarum, quemadmodum videre licet in vulgata editione. Hũc ordinem seruat hymnus ille: A solis ortus cardine: cuius prima pars incipit, vt vides, à litera a: secunda à litera b, Beatus author seculi: tertia à litera c, Castæ parentis viscera. Et ita de cæteris ordine literarum continuato. Seruatur id in nonnullis aliis carminibus, vt hoc ordine ornentur, & facilius discantur. Quare ne existimes aliud io his literis contineri mysterium. Eam ob causam hæ lamentationes sunt quatuor, & quadruplici alphabeto distinctæ, quia in illis Ieremias non solùm Iudæorum, sed etiam totius mundi, qui est in quatuor præcipuas partes diuisus, Ortum & Occasum, Septentrionem & Meridiem, scelera deplorat, & omnes ad deplorandum inuitat. Et quia sunt veluti quatuor lachrymarom flumina illis respondentia, quæ ex horto amœnissimo egrediuntur: elegit Ieremias hunc numerum quaternarium, quia est omnium primus inter numeros pares. Nam etsi binarius est prior, non tamen est perfectè, quia medium non habet. Quaternarius autem medio munitus magna continet mysteria. Quatuor sunt literæ nominis Dei ineffabilis: quam ob causam Pythagorici per numerum quaternarium iurabant: hoc est, per diuinum illum numerum, cuius nomen quatuor literas habebat. Quatuor erant ordines lapidum pretiosorum in rationali summi sacerdotis: vt est capite Exodi 28. memoriæ proditum. quatuor fuerunt quadrigæ toto orbe discurrentes: quarum meminit Zach. capite 6. quatuor animalia admiranda vidit Ezechiel, vt ipse primo & decimo testatur. Et quatuor Ioannes quarto Apocal. Et quatuor sunt Iesus Christi Euangelia, veluti quatuor elementa ecclesiam sustentaotia. Quin potius numerus quaternarius virtute

F

Gen.

A tute decimus est: nam vnum duo tria quatuor efficiũt decem: & in lege decem mandatorum quatuor euangelia continentur. Huius diuinæ legis doctrina significatur hac litera א Aleph: nam Hebraicè idem est Aleph quod doctrina: & vnaquæque litera Hebraica propriam habet significationem. Quare si ea recto ordine coniunxeris, videbis magnam inde dimanare theologiam. Qua de re vide Hieronymum in prologo ad Eusebium, & in epistola ad Paulum Vrbicum, vbi alphabetum Hebraicum mirabiliter explanat. Hac ratione ducti nonnulli interpretes Latini voluerunt accommodare harum literarum significationes sensibus versuum ab illis incipientium: sed frigidè, & per vim meo quidem iudicio ab antiquis, & grauibus interpretibus discrepantes, qui nihil huiusmodi scripserunt, & vt mea fert opinio, ne cogitarunt quidem. Nulla est in his literis, quòd attinet ad has lamentationes, maior philosophia, quàm ea, quam paulò antè explicauimus. His ita obseruatis ad literæ explanationem accedamus.

Quomodo sedet sola ciuitas plena populo!) Hæc particula, quomodo, hoc loco non ignorantis nec interrogantis est, sed admirantis & dolentis. Tota hæc oratio plena est admiratione, stupore, dolore, & affectu, B Ieremias vrbem deletam & relictam, alta mœnia cum solo adæquata, templum Salomonium euersum, direptioni commissum, & prophanis impiorum hominum pedibus conculcatum. Sacerdotes erant abducti captiui, senes crudeliter vexati, pueri passim interfecti, virgines contumeliis acerbissimis affectæ, & per vias lamentabilis Hierosolymæ flumina sanguinis effluebant. Quæ omnia pius ac diuinus noster vates admiratus & quasi stupidus, atque angore oppressus lamentatur. Ea enim vrbs quæ antea populi celebritate, nominis amplitudine, ædificiorum magnificentia, omni diuitiarum genere floruerat, & variis gentibus ac prouinciis imperauerat, tunc sola erat, & ciuibus orbata, abiecta, euersa direptioni cõmissa, & intolerandis tributis vexata. Verbum, sedere, accipitur aliquando pro docere: vt Psal. 1. *Et in cathedra pestilentiæ sedit*. Hoc est, non se pestilentem doctorem exhibuit. Vel nomine sedendi significatur ibi amicitia & familiaritas: monet enim psalmographus consuetudines hominum impiorum esse penitus declinandas. Ita accipitur Psalm. 25. vbi David: *Non sedi*, inquit, *cum concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introibo. Odiui ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo*. Et Ierem. cap. 15. *Non sedi in concilio ludentium*. C Significat etiam aliquando manere: vt Numer. 20. *Mansit populus Cades*: vbi pro mansit est in Hebræo idem verbum, pro quo nos hic habemus sedet. Quare poterat verti locus hic: *Quomodo manet sola ciuitas plena populo*! Præterea nomine sessionis significatur abiectio & nominia: vt capite 47. Esai. *Sede in puluere virgo filia Babylon*. Vbi filia Babyloo idem est quod congregatio Babylonis: quam vocat virginem, quòd nondum fuisset expugnata: cuius dedecus & calamitatem prædicit. Ac in hanc significationem existimo accipi verbum sedere hoc Ieremiæ loco, ac si dicat: quomodo iacet abiecta priuata habitatoribus suis vrbs illa, quæ fuit quondam plena ciuium multitudine, hominúmque frequentia & varietate. De illa dixerat Esai. cap. 22. *Clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans*. Eam vocat clamoris plenam, hoc est populo affluentem, & eam ob causam vocibus & strepitibus abundantem. Sed vaticinans de illius vastitate cap. 1. *Relinquetur*, inquit, *filia Sion vt vmbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario*. Et post bellum Babylonicum Baruch cap. 4. eam inducit ita loquentem: *Ego enim derelicta sum sola*. Et Ieremias hoc loco: Quomodo sedet sola, hoc est deserta, & incolis destituta. Pagninus transfert: Quo modo sedit, de preterito. Sed D quando diuina scriptura recolit præterita, etiã tempus præsens comprehendit aliquando: vt cap. 1. epistolæ ad Romanos. *Tradidit eos Deus in reprobũ sensum*. Nunc etiam eos tradidit, qui huiusmodi sunt. Et Psal. 1. *Beatus vir qui non abiit in cõsilium impiorum*. Nec nunc etiam abit. Eodem modo hoc loco: Quomodo sedit sola ciuitas: & nunc etiam sedet. Hæc ex Ambrosio in commentariis in cap. 1. epist. ad Romanos.

b *Facta est quasi vidua domina gentium*.) Hoc est, ea quę in nationibus dominari, & in gentes imperium tenere solebat, modò mœsta & sola facta est velut vidua, populo quasi viro orbata, regni ac sacerdotij dignitate priuata, & omni consolatione destituta. Dauid & Salomon varias gentes externas subegerunt. Cap. 8. lib. 2. Reg. scriptum est Dauidem reportasse victoriam de Syris & Idumæis: & cap. 10. de Ammonitis: qui omnes ei seruiebant. Cap. autem nono lib. 3. Reg. proditum est memoriæ, Amorrhæos, Hethæos, Pherezæos, Heuæos & Iebusæos fuisse Salomoni tributarios. Itaque Hierosolyma quæ fuerat princeps prouinciarum victarum, facta est sub tributo, Babyloniis vectigalis, & in eorum ditionem redacta. Sed quemadmodum Ieremias deplorauit Hierosolymã: E sic nos, imò multò magis lamentemur animam, quæ cùm olim fuisset virtutibus plena, & imperasset diuersis affectibus & cupiditatibus, fuit à Babyloniis, hoc est, à dæmone, mundo & carne oppugnata & victa: ac libidinum flammis succensa, angelorum solatio destituta, & in dedecore & ignominia versata, tot seruit dominis, quot vitiis. Vt enim vir iustus, Christiana pietate & religione insignis etiamsi seruus sit hominum, liber tamen in animo est: sic homo sceleribus contaminatus tametsi regnet, seruus tamen est, non vnius hominis, sed tot dominorum, quot sint flagitia, quibus est deditus. *Iniquitates suæ*, inquit, cap. 5. Prouerbiorum Salomon, *capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur*. Et Ieremias noster in hac lamentatione paulò pòst: *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius*: conuolutę sunt & impositæ collo meo. Et Dauid Psalm. 10. *Pluet super peccatores laqueos*. Ad huiusmodi animam illud potest accommodari, quod est apud Esaiam 49. *Ego sterilis, & non pariens transmigrata & captiua*. Id docet Christus Deus noster apud Ioan. 8. Nam dicentibus Iudæis se liberos esse: *Amen amen*, inquit, *dico vobis, quia omnis qui facit peccatũ, seruus est peccati*. Et Diuus Paulus ad Rom. 6. *Cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius, F cui obeditis: siue peccati ad mortem, siue deditionis ad iustitiam*. Et Diuus Petr[illegible] epist. suæ secundæ: *A quo quis superatus est, huius [illegible] tuus est*: Hoc voluit diuina scriptura significare ca[illegible] 47. Genesis, cùm ait omnes Ægyptios venditos f[illegible]e Pharaoni cuius serui facti sunt. Homines enim mundo dediti, se Pharaoni, hoc est, dæmoni subiiciunt, in cuius ditionem rediguntur. Ita locum illum Origenes interpretatur. Seruitus spiritualis est abiectior corporali, deterior, ignobilior, & grauior: nam corporalis aliquando sine culpa inducitur eius, qui in eam coniicitur. Quod enim flagitiũ admiserat Ioseph. Daniel, cap. 1. Ezechiel, c. 1. & multi alij viri omni sapientia & virtute præstantes, qui captiui extiterunt? At seruitus peccati semper culpa nostra contrahitur. Insuper seruitus humana morte tandem finitur: seruitus autem peccati perpetuò durat, cùm impij ad ignes inferorum æternos relegantur. Demum in corporis seruitutem incurrunt homines per vim, in animi autem seruitutem sponte: vna est violenta, altera voluntaria. Aspicis igitur impios omnes seruos esse. Qui fieri potest, vt liber sit, qui non imperat cupiditatibus? Quicunque non refrenat libidines, non spernit voluptates, non tenet

A iracundiam, non coercet auaritiam, non repellit cæteras animi labes, quanuis hominibus imperet, seruus tamen est, quando quidem flagitijs dominis improbissimis paret. An ille liber, cui cupiditas imperat, cui leges imponit, qui nihil ei recusare audet, nihil negare? Ego huiusmodi hominem non modò seruum, sed abiectissimum seruum, etiamsi summo genere natus sit, appellandum puto. Quare nos hanc animi seruitutem deploremus: & iuxta flumina Babylonis sedentes, ac veram spiritus libertatem in memoriam reuocantes vim lachrymarum fundamus.

c *Plorans plorauit.*) Subauditur Hierosolyma. Hæc verborum geminatio phrasis est in diuinis literis vsitatissima: vt Psal. 39. *Expectans expectabo dominum.* Et Psal. 131. *Viduam eius benedicens benedicam.* Et cap. 6. epistolæ ad Hebræos: *Benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.* Et idem Ieremias c. 13. *Plorans plorabit, & deducet oculus meus lachrymam.* Fortasse horum verborum geminatione voluit Ieremias significare lachrymarum abundantiam. Vel ponitur hic verbum plorare ad externas & interiores lachrymas significandas. Non solùm corde plorabat Dauid, sed externis lachrymis respersus has voces emittebat: B *Lauabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratum meum rigabo.* Non gemmis & margaritis, sed lachrymis lectum suum adulterij fœditate commaculatum rigabat, vt earum assiduitate maculas sceleris commissi deleret. Tribuit vrbi fletus & eiulatus, qui hominibus tribuuntur. Figura est prosopopœia, quando rebus inanimatis & mutis ea, quæ sunt animatorum & loquentium, tribuimus: vt ait hoc loco Theod. Ita Psalm. 18. *Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum.* Et c. 49. Esai. *Dixit Sion: reliquit me dominus, & dominus oblitus est mei.* Vel per ciuitatem eos intelligit Ieremias, qui in illa orabant vt sit figura metonymia: quemadmodum c. 23. Esaiæ: *Vlulate naues Carthaginis.* Et Lucæ 13. *Hierusalem Hierusalem quæ occidis prophetas*: Hoc est, ô habitatores Hierosolymæ diuinorum vatum interfectores.

Beth.

Psal. 6.

In nocte.) quia propter hostium timorem non audebat plorare die. Vel ideò ait Ieremias Iudæos illos plorare nocte, vt ostenderet, tempus illud quod alij solent tribuere somno & quieti, eos in vigilijs & lachrymis consumere. Idem faciebat Dauid, cùm Psal. 6. dicebat: *Lauabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratum meum rigabo.* Quibus verbis significat acerbissimum animi cruciatum & dolorem, quo ob legem Dei à se violatam, & memoriam sceleris C commissi angebatur. Nox in diuinis literis accipitur pro culpa: vt Sapientiæ decimoseptimo: *Vinculis tenebrarum & longæ noctis compediti.* Et capite vndecimo euangelij authore Ioanne: *Siquis ambulauerit in die, non offendit, quia lucem huius mundi videt: si autem ambulauerit in nocte, offendit.* Hoc est, qui iustè & piè vixerit, non offendet, qui autem iniustè & impiè, offendet. Vbi dies pro virtute accipitur & gratia: nox verò pro culpa & impietate. Vnde Salomon Prouerbiorum capite quarto: *Via impiorum tenebrosa.* Et Dauid Psalmo trigesimoquarto: *Fiant viæ illorum tenebræ & lubricum.* Accipitur etiam pro ignorantia: vt capite tertio Michææ: *Nox vobis pro visione erit.* Hoc est, loco luminis vaticinationis eritis ignorantia cooperti. Accipitur pro vmbra legis Mosaicæ: vt capite tertiodecimo epistolæ ad Romanos: *Nox præcessit, dies autem appropinquauit.* Vbi per diem claritas euangelij significatur, quemadmodum per noctem vmbra legis: quæ hyems & imber appellatur capite secundo Canticorum: *Iam hyems transijt, imber abiit & recessit: flores apparuerunt in terra nostra: tempus putationis aduenit.* Acsi dicat sponsus: Iam discussæ sunt & euanuerunt legis veteris figuræ, quia aduenit substantia: iam apparuerunt flores euangelij, iam venit tempus, in quo excisa D & amputata sunt legis Mosaicæ sacrificia. Præterea accipitur nox pro calamitate: vt capite Iob. 34. *Inducet noctem, & conterentur.* Id est, affliget eos Deus calamitate, & dissipabuntur. Et Psalmo sextodecimo: *Probasti cor meum, & visitasti nocte.* Hoc est, animum tuum Domine sæpe rebus aduersis explorasti, & morbissimis ærumnarum tenebris circomfudisti. Et Psal. 118. *Memor fui nocte nominis tui Domine.* Et Ieremias cap. 14. *Deducant oculi mei lachrymas per noctem.* Ac in hanc significationem accipit noctem hoc loco, cum ait: *Plorans plorauit in nocte.* Acsi dicat: summis calamitatibus oppressa vim lachrymarum profudit.

d *Lachrymæ eius in maxillis eius.*) Id est, erant eius genæ continuis lachrymis resperse: quia non erat, qui abstergeret illas. Significat diuturnum ac perennem fletum: qui si est ob memoriam flagitiorum, & ob alias pias causas, magnam affert vtilitatem. Nam vt ait Dauid Psal. 125. *Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent. Euntes ibant, & flebant mittentes semina sua: venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.* Et Christus Deus noster apud Matthæum 5. *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* similitudo E Quemadmodum numus in fundo vasis ad certum quoddam loci interuallum constitutus, non videtur sine aqua: at si vas impleatur illa, statim videtur: sic diuinam cōsolationem quam ob siccitatem nostram non aspicimus, in piarum lachrymarum affluentia intuemur. *Plorabitis & flebitis,* ait Christus Dominus apud Ioannem ca. 16. *sed tristitia vestra vertetur in gaudium.* similitudo Vt cùm domus aliqua incendio comburitur, confluunt multi ad aquam ad ignem restinguendum: sic nos cum viderimus animam flamma vitiorum flagrare, debemus ad lachrymarum aquam confugere, vt flagitiorum ardorem restinguamus. Hæ sunt piæ lachrymæ Petri postquam Christum negauit. His lachrymis doloris & amoris Maria Magdalena pedes Domini rigauit, Accessit fluuius lachrymarum ad Matt 16. Luc. 17. fontem misericordiæ. similitudo Vt elephas mirum in modum diligit aquas fluuiorum, quibus se mergit, & abluit: ita nos sumus aquas lachrymarum dilecturi, quibus demersi scelera nostra abluamus. Si deploramus corpora mortua, à quibus anima separatur, quantò magis debemus deplorare animas mortuas, à quibus diuina gratia seiungitur? Sed non solùm propter peccata, sed propter aliorum ærumnas, & exilij nostri dilationem, & cœlestis patriæ desiderium conficiamur similitudo F lachrymis igne charitatis incensi. Quemadmodum olla feruens magno flammarum impetu concitata solet liquorem extollere, & effundere super se: ita animus igne charitatis inflammatus, ascendit sursum feruentes lachrymas emittens, effundens se super se. Ad hoc hortatur Dauid, cum ait Psal. 61. *Effundite coram illo corda vestra.* Et exemplo sui dicens Psalm. 41. *Effundi in me animam meam.* Demus operam, vt nubes piorum mœrorum conuertatur in pluuiam dulcium lachrymarum, & cœlum animi nostri remaneat purum atque serenum. *Ploremus coram Domino*, vt verbis Psal. 94. vtar Dauidis: illud ad memoriam reducentes quod Apoc 21. ait in Apocalypsi capite septimo diuus Ioannes: *Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum*: vt hac spe ducti imitemur hanc mœstam ciuitatem, cuius maxillæ erant, vt hoc in loco Ieremias ait, lachrymis resperse. Diuus Hieronymus in huius loci commentarijs, & diuus Gregorius 13. Moralium per maxillas intelligunt concionatores euangelicos, quibus non debent lachrymæ deesse, qui vitam impiorum concionibus suis confringunt. Sed hoc est in sensu morali. Nos autem sensum literalem prosequentes per maxillas genas intelligimus.

e Non

A e *Non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius.*) Hoc profectò est intolerandum supplicij genus in calamitate carere consolatore. Id euenit Hierosolymæ, quam Ægyptij, & Syri, & alij, cum quibus illa fuerat coniuncta, & amicitia copulata, in ærumnis suis deseruerunt, & amorem in odium commutarunt. Et dixit Deus apud Ezechielem capite 23. *Ecce ego suscitabo omnes amatores tuos contra te.* Cumulus augetur doloris, cùm eos quos amore prosequebamur, videmus à nobis alienatos in ærumnis nostris, illisque gaudere, & nobis insultare. Cap. 19. ait Iob: *Noti mei quasi alieni recesserunt à me: dereliquerunt me propinqui mei: & qui me nouerant, mei obliti sunt.* Et Dauid Psalmo 68. *Sustinui, qui simul contristaretur, & non fuit: & qui consolaretur, & non inueni.* Et Ecclesiastes capite 4. *Vidi calumnias, quæ sub sole geruntur: & lachrymas innocentium, & neminem consolatorem.* Id quod hoc loco ait Ieremias, re ipsa intelligitur de euersione Hierosolymę per Babylonios, sed multò rectiùs de eius euersione per Romanos tempore Titi Vespasiani. Nam in priore calamitate etiamsi Iudæi fuerunt è gentibus derelicti, habuerunt tamen Ezechielem, & Danielem, & Ieremiam, & alios diuinos vates sanctitate & sapientia præstantes, qui eos docebant, & con-
B solabantur. At in secunda fuerunt omni solatio destituti: & in summam miseriam inciderunt, cùm Christus Dominus eos reliquit. Id quod ille his verbis prędixerat apud Oseam 9. *Væ eis cùm recessero ab illis.* Sed quod pro recedere est in Hebraico verbum Basar, quod significat carnem sumere: potest verti locus ille: *Væ eis cùm incarnauero in illis.* Loquitur de perfidis & obstinatis Iudæis, qui Christum ipsum recipere noluerunt: non de illis, qui sanctum eius euangelium seruarunt. Ait enim Esaias 8. capite. *Erit vobis in sanctificationem: in lapidem autem offensionis & petram scandali duabus domibus Israel.* Ac si dicat: Cùm Dominus Iesus Christus venerit, saluos faciet eos, qui eum receperint, eos autem damnabit, qui in perfidia permanserint. Huic versioni fauet translatio Septuaginta, quæ habet: Væ eis, caro mea ex illis. Cùm enim Dominum Iesum innocentem agnú ad cædem crudelissimam vocarent, & in obstinatione sua persisterent, fuerunt à Romanis afflicti: partim interfecti, partim in summam miseriam traducti. Ac tunc nullum habuerunt consolatorem.

f *Omnes amici eius.*) Id est, omnes, qui eam amicitia comprehendere videbantur. Aliis verbis extremam calamitatem significantibus exaggerat id, quod pro-
C ximè dixerat.

g *Migrauit Iudas propter afflictionem, & multitudinem seruitutis.*) Hoc est, populus Iudæorum expulsus patria iuit in acerbum exilium, & sedem rerum suarum in Chaldæa collocauit, oppressus afflictione, & magnitudine Babylonicæ seruitutis: & ibi nullam inuenit quietem, nullam tranquillitatem: Æquum est, vt qui suaue iugum domini despiciunt, aspero seruituris Babylonicæ premantur. Vel sic. Ideò Iudaicus populus migrauit, & tali supplicio affectus est, quia multos afflixerat: & seruos crudeliter & acerbe tractauerat. Id explicat Chaldaica paraphrasis sic habens: Abiit Iuda in captiuitatem, eo quòd ipsa afflixit pupillos & viduas: & durè tractauit seruos Hebræos. Potest hæc oratio explanari non de Iudæis, qui abducti sunt Babylonem: sed de his, qui post euersionem Hierosolymæ fugerunt ad Ægyptios propter acerbam afflictionem & duram seruitutem, qua à Babylonis in Iudæa premebantur. Sed in Ægypto nullum refugium inuenerunt. Lege cap. 41. & 43. & 44. Ieremiæ, & vltimum libri quarti Regum, si volueris intelligere.

h *Omnes persecutores eius.*) Hoc est, omnes Babylo-
D nij qui Iudæorum familiam affligebant, apprehenderunt eam inter calamitates Hierosolymæ. Vel inter vias angustas, quibus fugere conabantur.

i *Viæ Sion lugent, eo quòd non sint, qui veniant ad solennitatem.*) Sensus est: Viæ ducentes ad templum, in ד Daleth.
quo fiebant sacrificia, & in diebus festis solennia instituta celebrari solebant, vsque adeo lugubres existunt, vt plorare videantur. Nam cùm templum sit euersum & flammis commissum, nemo venit ad solennia celebranda. Ex quo effectum est, vt viæ quibus olim multi ad illud confluebant, sint solæ & desertæ. Vias ait lugere ob ingentem mœstitiam & solitudinem, quemadmodum cùm dicimus prata ridere ob amœnam viriditatem, quia spectantium oculos oblectant, appellantur autem viæ templi viæ Sion, quia templum illud Salomonium fuit in monte Sione situm. Quidam vertunt: Viæ Sion herbescunt. Quia nemo per eas transibat. Tria erant solennia, quibus Iudæi ad templum ire cogebantur: Pascha, Pentecostes, & scenophegiæ vt videre licet capite vigesimotertio Exod. Accipiuntur etiam solennitates pro sacrificiis capite Malachiæ 1. Via accipitur pro opere & negotio: vt cap. 1. Aggæi: *Ponite corda vestra super vias vestras.* Hoc est diligenter perpen- E
dite opera vestra: considerate negotia, in quæ incumbitis. Accipitur pro lege: vt Psalmo vigesimoquarto: *Vias tuas domine demonstra mihi.* Hoc est, doce me leges tuas, ostende mihi rationem viuendi, quam præscribis. Accipitur pro more, regula, & doctrina: vt cap. 4. prioris ad Corinthios: *Misi ad vos Timotheum, qui vos commonefaciet vias meas, quæ sunt in Christo Iesu.* Id est, quæ sunt iuxta Iesu Christi euangelium. Via pacis est fides, quæ, vt verbis vtar apostoli, per charitatem operatur: quam impij non habent, ne cognoscunt quidem. De illis ait psalmographus: *Viam pacis non cognouerunt.* Hoc autem Ieremiæ loco per vias significantur itinera terrestria, quæ dicuntur lugere, quemadmodum de Iudæa ait Ieremias cap. 12. *Vsque quo lugebit terra?* Et quattodecimo: *Lugebit Iudæa, & portæ eius corruerunt.* Et Esaias trigesimotertio. *Luxit & elanguit terra.* Et Oseas quarto: *Lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea.* Tunc dicitur terra lugere, cum destituta cultoribus suis tristem vastitatem ostendit, & in miserandam solitudinem redigitur.

k *Omnes portæ eius destructæ.*) Omnes portæ Hierosolymæ fractæ sunt & euersæ. Sed quoniam in portis solebant quondam exerceri iudicia, fortassè per por- F
tas hoc loco iudicia intelliguntur. Ac si dicat: Desiit Hierosolyma esse ciuitas, nam leges in ea nihil valent, iudicia iacent, mos patrius interiit. Id voluit significare Esaias capite tertio cùm dixit: *Mærebunt atque lugebunt portæ eius.* Et Ieremias decimoquarto: *Portæ eius corruerunt.* Significari autem iudicia publica nomine portarum indicat Dauid Psal. 68. cùm ait: *Aduersum me loquebantur, qui sedebant in porta:* Id est, qui iudicia exercebant. Et Psal. 126. *Non confundetur, cùm loquetur inimicis suis in porta.* Id est, non amittet litem, non cadet causa, cùm contenderit cum aduersario suo in iudicio. Eam ob causam porta accipitur pro quocunque loco publico: vt capite decimonono libri secundi Regum: *surrexit rex, & sedit in porta:* vt scilicet ab omnibus videretur. Et 5. Amos: *Odio habuerunt corripientem in porta,* accipitur autem porta pro ipsa ciuitate. Nam c. Genesis 22. vbi nos habemus: *Hæreditabit semen tuum portas inimicorum tuorum:* pro portis habent Septuaginta, ciuitates.

l *Facti sunt hostes eius in capite.*) Hoc est, in fastigio, ה He.
ac nobiliore loco: Ac si dicat: inimici eius dominati sunt, & rerum omnium potiti. Hoc schemate vtuntur Hebræi, cùm volunt significare aliquem esse su-

A periorem & principatum tenere: vt constat ex capite 28. Deuteronomij, vbi Moses dixit populo, si Dei legem seruaret: *Constituet te dominus Deus tuus in caput, & non in caudam: & eris semper suprà, & non subter.* Et paulò pòst: *si Dei legem violaret: Ipse aduena erit in caput, & tu in caudam.* Acsi dicerent: Ipse tenebit primas, tu autem eris infimus: ipse dominabitur, tu parebis. Caput enim accipitur pro dominatu. Ideo dicebat Dauid Psalmo quinquagesimonono. *Ephraim fortitudo capitis mei.* Ac si diceret: Tribus Ephraim est robur & firmamentum regni ac principatus mei. Et Oseas primo: *Ponent sibi caput vnum.* Vnde ponere aliquem super caput alterius est illum superiorem constituere, & victorem declarare: vt Psalm. 65. *Posuisti tribulationes in dorso nostro, imposuisti homines super capita nostra.* Caput etiam accipitur pro principio: vt Psal. trigesimonono. *In cap. libri scriptum est de me.* Et quia intentio est principium operis, per caput hoc Ieremiæ loco poteris intelligere propositum seu intentionem. Tunc hostes sunt in capite, cum dæmones intentionem corrumpunt. Corrupta autem intentione, totum opus dicitur deprauatum, quamuis suapte natura videretur bonum. Vnde Augustinus explanans locum illum Matth. 6. Si lumen quod in te est:

B Quod, inquit, non bona intentione fit, non tibi proderit. Et Gregorius lib. 1. dialogorum: Intentio peruersa si fuerit, prauum est omne quod sequitur, licet rectum videatur. Et in Moralibus: Summa cura vigilandum est, ne vel bonis operibus seruiens mens reproba intentione polluatur. Et Bernardus de præcepto & dispensatione: Bonum condemnat intentio

similitudo praua. Quemadmodum ea lutulento & perturbato puteo quicquid exit, turbulentum & impurum est: sic ex deprauato animo quid potest exire nisi deprauatum? Quemadmodum qui mœnia Hierosolymæ construebant, vna manu faciebant opus, altera tenebant gladium, vt capite quarto Nehemiæ scriptum legimus, ita nos in virtutum actiones debemus incumbere, sed gladium habere ad malas cogitationes & intentiones resecandas, & penitus excidendas: easque non admittere, sed longè expellere, instar

Genes. 15. Abrahami, qui volucres super victimam descendentes abigebat.

m *Inimici eius locupletati sunt.*) Hoc est Babylonij se spoliis Hierosolymæ repleuerunt. Pagninus vertit: Inimici eius prosperati sunt.

n *Quia dominus locutus est super eam.*] Id est, quia Deus sententia sua decreuit venturas esse has calamitates

C in ingratam ciuitatem: Loqui Deum est illum aliquid decernere: vt Psal. 59. *Deus locutus est in sancto suo: lætabor, & partibor Sichimam, & conuallem tabernaculorum metibor.* Id est, Deus decreuit in cœlo fore, vt ego lætarer, & diuiderem Sichimam, essémque totius terræ sanctæ dominus. Partiri ac metiri terram verba sunt, quæ apud Hebræos veram possessionem ostendunt. Hoc dicit, quia tunc loca illa non erant ei subiecta. Vel in sancto suo, hoc est, per sanctum suum. Ac si dicat: dixit Deus per Samuelem sanctum suum vatem. Nam particula in, accipitur sæpe pro per: vt capite primo epistolæ ad Hebræos: *Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis: nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio.* Id est, per prophetas, & per filium: Quare locus hic Ieremiæ potest ita explanari. quia Deus per diuinos suos vates dixit fore, vt Hierosolyma in has ærumnas incideret. Vel locutus est Babyloniis in eorum corde, quibus dixit, vt Hierosolymam ob eius crimina euerterēt & vastarent. Vel locutus est super eam, hoc est, contra eam: vt sit sensus: afflixit illam. Ita ipse dominus apud Ieremiam decimooctauo: *Loquar*, inquit, *aduersus gentem, & aduersus regnum, vt eradicem, destruam, & perdam illud.* Septuaginta habent: Quia dominus humiliauit eam. Eodem ferè modo Pagninus: Quia dominus dolore affecit eam.

D

o *Paruuli eius ducti sunt in captiuitatem.*) Exaggerat Babyloniorum immanitatem, qui non solum viros, sed etiam pueros secum captiuos duxerunt. Metaphora est à matre desumpta filios teneræ ætatis nutriente, quos hostes eripit, & in vincula coniicit. Vel per paruulos intelligit stultos, qui ob scientiæ inopiam fuerunt capti, & in exilium missi, iuxta id quod prædixerat Deus apud Esai. 6. *Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam.*

p *Et egressus est à filia Sion omnis decor eius.*) Id est, periit omnis Hierosolymæ pulchritudo: cum euersa fuit, speciem amisit & dignitatem. Filiam Sion vocat *Vau.* Hierosolymam, quòd esset sita in monte Sione. Filia in diuinis literis idem est aliquando quod congregatio: vt apud Sophoniam tertio: *Lauda filia Siō.* Et apud Zachariam nono: *Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem.* Et huc Ieremiæ loco: vbi filia Sion dicitur egregiam speciem amisisse: quem postea recuperauit. Eodem modo animæ nostræ accidit aliquando. *similitudo* Nam vt nonnullæ pedibus conculcatæ abiiciunt se, suámque amittunt pulchritudinem: sed veniente rore cœlesti eriguntur, & ad amissam antiquámque formam reuocantur: sic anima conculcata peccatis, manet abiecta, & fœditate maculata, iuxta id quod hoc loco ait Ieremias: *Egressus est à filia Sion omnis decor eius*: sed rore diuinæ gratiæ effertur in sublime, & ad pristinam reuertitur pulchritudinem. Ac tunc ei illud accommodatur cap. Canticorum 7. *Quàm pulchra es, & quàm decora charissima.*

E

q *Facti sunt principes eius velut arietes non inuenientes pascua.*) Hoc est, magnates Hierosolymæ, & qui eius gubernaculum tractabant, effecti sunt insipientes, timidi, stupidi, & fragiles: & abierunt imbecilli coram hostibus, omni fortitudine destituti. Non solùm abiecti homines & filij terræ, sed etiam nobiles & principes animo ceciderunt. Fortasse comparat magnates arietibus non inuenientibus pastum propter famem ciuitatibus tempore obsidionis: de qua loquitur Esaias cap. 5. & Ieremias 4.

r *Recordata est Ierusalem dierum afflictionis suæ, & præuaricationis.*) Id est, reduxit Hierosolyma in memoriam dies calamitatis, & impietatis suæ. Cum memoria ærumnarum coniungit memoriā flagitiorum, *Zain.* propter quæ in ærumnis versabatur. Hanc secum affert vtilitatem calamitas, nimirum cognitionem peccati. Filij Iacob qui Ioseph fratrem suum impiè vendiderant, postea dolore oppressi in Ægypto has voces emiserunt: Meritò hæc patimur, quia peccauimus in fratrem nostrum. Potest verti hæc oratio. *Recordata est Ierusalem in diebus afflictionis suæ præuaricationis, &c.* Sed quoniam sequitur: omnium desiderabilium suorum, quæ habuerat à diebus antiquis: potest verti: *Ierusalem in diebus afflictionis suæ, & præuaricationis Babyloniorum recordata est omnium suorum desiderabilium.* Vt enim esset acerbior Hierosolymæ calamitas, recordabatur desiderabilium suorum, hoc est voluptatum, deliciarum, opum, quietis, regni victoriarum, epularum, gaudiorum & prosperitatum, quibus quondam affecta fuerat. Sæpe in tantam incidimus calamitatem, vt magis nos affligat memoria oblectationum preteritarum, quàm præsens mœstitia. Illud Michææ primo: *Quia infirmata est in bonum, quæ habitat in amaritudinibus*: potest etiam verti ex Hebræo: Quia doluit propter bonum: subaudi, amissum. Acsi dicat: Quæ in gemitu & calamitate versabatur, magis dolebat gaudium, quod quondam habuerat, quàm dolorem, quem tunc habebat. Itaque præsentes dolores & præterita gaudia venerunt

F

Hiero-

A Hierosolymæ in mentem: cùm populus eius incideret in hostium potestatem omni auxilio destitutus. Tunc poterat illud dicere Psalmographi: *Tribulatio proxima est, non est, qui adiuuet.*

s *Viderunt eam hostes, & deriserunt sabbata eius.*] Viderunt Babylonij afflictam Hierosolymam, & festa eius eluserunt. Eodem modo dæmones dies nostros festos irrident, quando illos in ludis prohibitis, & in prophanis festiuitatibus consumimus. Vt spicæ frumenti grana continent, & aristas: sic dies festi gaudium habent interius instar granorum, spiritualis ac solidę letitiæ, & aristas externę oblectationis. At nos cōstituimus solennia in iucunditatibus externis, cùm ea deberemus in interioribus cōstituere. Arripimus corticem, relinquimus nucleum. Quare danda opera est, vt dies festos nostros piè & cum interiore gaudio celebremus, animos ad Deum leuemus, ad cuius gloriam ipsas externas festiuitates referamus. Pium est, & necessarium festos ab ecclesia catholica constitutos obseruare, Deo cultum exhibere, & Christianam religionem custodire: sed declinandæ sunt in illis obscœnæ voluptates, impij ludi, & cætera flagitia: ne dicat nobis Deus id, quod dixit Iudæis per Esaiam primo: *Neomeniam & sabbatum, & festiuitates alias, non feram: iniqui sunt cœtus vestri: calendas vestras & solen-*
B *nitates vestras odiuit anima mea.* Et per Amos quinto: Odi, & proieci festiuitates vestras: & non capiam odorem cætuum vestrorū Cæterùm hoc Ieremiæ loco nomine sabbati non solùm dies festos, sed totam religionem intelligimus: & quicquid ad diuinum pertinet cultum: tametsi proprius per sabbatum dies septimus in vetere significabatur. Tūc hostes festa nostra irridēt, cùm vitam nostram aspiciunt otiosam, & in vitiis occupatam.

r *Peccatum peccauit Ierusalem.*) Incidit Hierosolyma in peccata. Quidam per peccatum hoc loco intelligunt infidelitatem. Alij per hanc verborum geminationem intelligunt peccatorum multitudinē & continuationem. Illud est perspicuum ex lectione librorum regum, & prophetarum multos ex Hebręis amisisse fidem, & pro vero Deo gentium idola coluisse. Cùm autem fides sit radix plantæ spiritualis, nullam de se præbebant spem fructus. Vt enim auulsa arboris radice aufertur spes fructus: sic auulsa fide ruit virtutum fundamentum, quibus homines grati sunt Deo: nam authore diuo Paulo c. 11. ad Hebræos: *sine fide impossibile est placere Deo.* Sumi autem peccatum pro infidelitate, indicat Christus apud Ioannem 16. cū ait.
C *Spiritus sanctus arguet mundum de peccato: quia non crediderunt in me.*

v *Propterea instabilis facta est.*) Id est, eam ob causam non stetit in terra sua: sed ex ea in Chaldæam migrauit. Ostendit peccatum fuisse causam exilij ac miserię Hierosolymę. Ca. Prouerb. 14. ait sapiens: *Miseros facit populos peccatum.* Ridebant Babylonij diuinum cultum Iudæorum, dicentes non potuisse Deum illos seruare: sed hoc diluit diuinus vates dicens. Iudæorum euersionem & exilium non euenisse ob Dei ipsorum impotentiam, sed ob ipsorum peccata, præsertim ob infidelitatem.

x *Omnes qui glorificabant.*) Quicunque eam antea in prosperitate laudibus efferebant, & honoribus ornabant, postea in ęrumnis versatā illam penitus contempserunt. Qui eam tuebantur obsequio in rebus secundis & ad voluntatem fluentibus, postea illis restantibus eam deseruerunt, & pro nihilo putarūt. Vt cicadæ in æstate apparent, & continuò canunt, hyeme autem perpetuò silent, imò non vidētur: ita multi in prosperitate nos sequuntur, & laudibus efferūt, qui in rerum aduersarum ictibus & calamitatū procellis obmutescunt, nósque derelinquunt, quos amore prosequi videbantur. Id intelligens Salomon dicebat capite Prouerbiorum quartodecimo: *Diuitiæ addunt amicos: pauper verò etiam ab amicis deseritur.* Et decimonono: *Fratres hominis pauperis oderunt eum,* insuper & amici procul recesserunt ab eo. Et Eccl. 6. *Est amicus secundùm tempus: & non permanebit in die tribulationis.* De illo autem qui vetus est amicus ait eodem capite: *Amicus fidelis protectio fortis: qui autem inuenit illum, inuenit thesaurum.* D

Ipsa autem gemens, & conuersa est retrorsum.) Id est, quin ipsa ingemuit dolore pressa, & deiecta est retro. Fortasse particula, &, accipitur pro quia: vt sit sensus: Ipsa autem gemuit, quia se vidit contemptam, ac si esset proiecta retrorsum. Accipi autem et, pro quia indicat locus ille Esaiæ capite 64. *Tu iratus fuisti, & nos peccauimus.* Ita accipitur capite primo Lucæ: *Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui.* Et secūdo: *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus.* Capite quartodecimo Genesis, vbi nos habemus: Melchisedec rex Salem proferens panem & vinum, erat enim sacerdos Dei altissimi. Pro enim est in Hebræo &, & ita transfert Onchelus paraphrastes Chaldęus. Sed quoniam & accipitur pro quia, & enim rectè vertit Latinus noster interpres: Erat enim: Ac si diceret: Ratio cur offerebat Deo panem & vinum, est, quia eius erat sacerdos. E

a *Sordes eius in pedibus eius,* b *nec recordata est finis sui:* c *deposita est vehementer, non habens consolatorem. Vide domine afflictionem meam,* d *quoniam erectus est inimicus.* ט Teth.

Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius: quia vidit gētes ingressas sanctuarium suum, de quibus præceperat, ne intrarent in ecclesiam tuam. י Iod.

e *Omnis populus eius gemens, & quærens panem: dederūt pretiosa quæque pro cibo ad refocillandam animam:* f *Vide domine, & considera, quoniam facta sum vilis.* כ Caph.

g *O vos omnes qui transitis per viam, attendite, & videte, si est dolor sicut dolor meus:* h *quoniam vindemiauit me,* i *vt locutus est dominus in die iræ furoris sui.* ל Lamed.

k *De excelso misit ignem in ossibus meis, & erudiuit me:* l *expandit rete pedibus meis, conuertit me retrorsum:* m *posuit me desolatam tota die mœrore confectam.* מ Mem.

n *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius,* o *conuolutæ sunt, & impositæ collo meo,* p *infirmata est virtus mea:* q *dedit me dominus in manum, de qua non potero surgere.* נ Nun.

Abstulit omnes magnificos meos dominus de medio mei, vocauit aduersum me tempus vt contereret electos meos, torcular calcauit dominus virgini filiæ Iudæ. ס Samech. F

a *Sordes eius in pedibus eius.*) Describit Hierosolymam viduam pedibus nudam, & eam ob causam cōtaminatam. Vel per pedes intelligit affectus, Ac si dicat: Erant labes in affectionibus eius: habebat affectiones suas maculis pollutas: intelligi autem affectus nomine pedū indicat psalmographus, cum ait psal. 35. *Non veniat mihi pes superbiæ.* Potest tamen ita exponi locus ille. Non conculcet me pes superbi, sed amoue à me vim & furorem hominis violenti. Prior tamen explanatio est diui Augustini, quam Remigius Antissidorensis, & alij viri docti sequuntur. Et psalm. trigesimonono: *Statuit supra petram pedes meos.* Hoc est, firmauit affectiones meas super Christum, *Petra autem,* inquit Apostolus, *erat Christus.* Vult diuinus vates significare affectuum suorum firmitudinem, & solidi fundamenti stabilitatem. Et Zacharias apud Lucam primo. *Ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.* Vt cor ambulat pedibus: ita anima affectionibus. Quare oportet pedes abluere: hoc est puros & integros affectus habere. Hoc voluit Christus ט Teth.

A dominus significare, cùm abluit pedes discipulis suis apud Ioan. 13. & cum dicit illis apud Matth. 10. *Excutite puluerem de pedibus vestris.* Id fuit significatum cap. 1. Leuitici, vbi Deus præcepit intestina ac pedes victimæ lauare aqua. Vbi per pedes affectus & motus animi significantur, per intestina verò abditæ & latentes cogitationes in ventre animæ, hoc est in corde, quod animæ vterus appellatur. Vnde Ieremias cap. 4. *Ventrem meum*, inquit, *ventrem meum doleo.* Volens autem ostendere per ventrem significari cor, addit: Sensus cordis mei turbati sunt in me. Sed quoniam victores in triumphis solebant victos sub pedibus habere, pedes ipsi, pro victoria accipiuntur. Quare hoc Ieremiæ loco poteris per pedes Hierosolymæ antiquas eius victorias intelligere. Et quia in illis vtebatur superbia, insolentia, & vanitate, dicitur habere sordes in pedibus suis. Vnde id quod paulò ante attulimus ex Psal. 35. *Non veniat mihi pes superbiæ*: potest ita explanari: Non triumphet de me superbia. Id quod nos hoc Ieremiæ loco habemus: Sordes eius in pedibus eius: potest verti ex Hebræo: Sordes eius in fimbriis eius. Et ita habet Brixianus & Pagni. Ac ita est ad marginem nonnullorum codicum. Et tunc potest esse sensus: Impudenter peccauit Hierosolyma, similis mulieri impudicæ, quæ non veretur menstruum sanguinis in fimbriis vestis circumferre. Septuaginta tamen nobiscum pedes verterant. Sed eadem potest esse in-
B telligentia.

b *Nec recordata est finis sui.*) Non tenebat memoria interitum suum: non cogitabat de exitu vitæ, exciderat ei penitꝰ ex animo mortis recordatio. quàm vtilis sit memoria mortis, indicat Ecclesiast. cus cap. 7. cum ait: *Memorare nouissima tua, & in æternum non peccabis.* Et 14. *Memor esto, quoniam mors non tardat.* Memoriam mortis complectebatur Iob has voces emittens cap. 30. *Scio, quia morti trades me, vbi constituta est domus omni viuenti.* Acsi dicat. Semper mors mihi ante oculos versatur: Non mihi excidit ex animo memoria sepulchri, quod est omnium hominum domicilium. Ait Albertus magnus in libro de vegetabilibus, coruum non redire ad nidum, si in eo posuerint cinerem ac puluerem vitri sic dæmon fugit à nido nostri cordis, si in eo posita fuerit memoria cineris & pulueris, in quem conuertendum est vitrum, vitrum autem sumos nos: imò vitro ipso fragiliores. Quare si à nobis dæmonem auertere voluerimus, sit in animo nostro eius pulueris, in quem sumus conuertendi, repetita memoria. Ea quippe vigi-
C lamus, & obliuione dormimus. Eam ob causam Christus Deus noster apud Matthæum cap. 25. *Vigilate*, inquit, *quia nescitis diem, nec horam.* Et apud Lucam 12. *Estote parati, quia qua hora non putatis, filius hominis veniet.* Hac mortis memoria diminuuntur vanæ mundi voluptates, & crescunt piæ animi oblectationes. quemadmodum quicquid amputatur ex vite, augetur in fructu: sic qui resciderit inanem ac falsam mūdi lætitiam, augebit salutarem fructum veræ iucunditatis. Sed aduerte: Mors, quæ dicitur finis sceleratorum hominum, est principium virorū virtute præstantium. Id quod nos habemus psal. 76. *Et dixi: nunc cœpi*: potest verti ex Hebræo: *Et dixi: interitus meus est.* Est enim ibi verbum Chalal, quod significat interire & incipere: nam viri iusti tunc incipiunt, cùm excedunt ex hac vita. Cùm nascuntur, exeunt è ventre matrum, & ingrediuntur vterum naturę: cùm verò è vita migrant, nascuntur: & tunc incipit vita, quę est vera vita nominanda. Ex quo fit, vt dies obitus sanctorum, eorum natalis dies appelletur. Sed siue principium, siue finis dicatur mors, est memoria repetenda. Sed eius non recordata est Hierosolyma. Duas res tribuit ei hoc loco Ieremias, ob quas D ait eam in acerbissimas calamitates incidisse, nimirum sordes affectuum, & mortis obliuionem. Fortasse nomine finis intelligitur Christus, iuxta illud apostoli ad Romanos 10. *Finis legis Christus est ad iustitiam omni credenti.* Ille enim fuit legis consummatio, quoniam lex nō erat nisi vsque ad eum in ea promissum, in cuius morte fuit impleta & finita. Cùm autem Iudæi non recordarentur eius, meritò fuerūt variis calamitatibus lacerati.

c *Deposita est vehementer.*) Id est, descendit impetu vehementer: ac mirum in modum deiecta est. Proiecit eam Deus acerbè ex loco excelso ad infimam ignominiam. Vera est enim illa sanctæ Dei genitricis sententia: *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.* Pro vehementer potest etiam verti: mirabiliter: hoc est, cum hominum admiratione: admirabantur enim tam celebrem ciuitatem in tantam miseriā subitò venisse.

d *Vide domine afflictionem meam.*) Inducit Ieremias vrbem has voces ad Deum emittentem, vt ostendat in omnibus calamitatibus confugiēdum esse ad Deū misericordiæ plenissimū, nunquámque de eius pietate desperandum. Vel est apostrophe ipsius Ieremiæ ad Deum eius misericordiam & auxilium implorantis. Sensus est: Ne me domine omnino despicias, inquit diuinus vates, sed conuerte ad me oculos tuę clementiæ. In piis Dei oculis est remedium nostrum. Eodem modo paulò pòst: *vide domine & considera, quoniam vilis facta sum.* Et cap. 5. harum lamenta- E tionem: *Intuere*, inquit, *Domine, & respice opprobrium nostrum.* Et Dauid psalm. 118. *Aspice in me, & miserere mei.* Et psal. 83. *Protector noster aspice Deus.* Vel vt verti etiam potest: Clypee noster aspice Deus. Ac si dicat: ô tu Deus qui es clypeus noster intuere nos. Non me fugit, posse verti locum illum: Clypeum nostrum aspice Deus: Hoc est, regem nostrum placidis oculis intuere. Bonus enim rex clypeus est populi. Nam sequitur: *Et respice in faciem Christi tui.* Reges enim Christi, hoc est vncti dicebantur. Tu verò Perpende Ieremiæ verba: Non ait: *vide Domine peccatum meum, vt me perdas, sed afflictionem meam, vt me liberes.*

e *Quoniam erectus est inimicus.*] Id est, quoniam hostes nostri superiores facti sunt, & nos illis subiecti. Vel erecti sunt superbia elati, insoltantes nobis, victorias suas fortitudini suæ arroganter tribuentes, cùm eas deberent iustitiæ tuæ tribuere, qui nos propter flagitia nostra meritò affligis. F

f *Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius.*) Ponitur numerus singularis pro plorali more diuinæ scripturæ. Sensus est: Babylonij hostes nostri rapuerunt omnia expetibilia Hierosolymæ: nimirum thesauros templi, & aulæ regiæ, & omnes vrbis diuitias, quæ fuit direptioni commissa, & alta eius mœnia funditus euersa. Id prędixerat iis verbis Esaias ca. 64. *Omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas.* Aiunt nonnulli per desiderabilia intelligi hoc loco iudicia atque eloquia Dei in libris legis scripta, de quibus dicitur in psal. 18. *Desiderabilia super aurum & lapidē pretiosum multum.* Nam Ammonitæ & Moabitæ accerrimi Iudæorum hostes, qui erant in exercitu Babyloniorum, in vrbis expugnatione libros legis quæsierunt, & cremarunt.

g *Quia vidit gentes.*] Deplorans direptionem earum rerum quas Hebræi habebant in deliciis, præcipuè meminit thesaurorum templi, quæ Babylonij cum cæteris hostibus cęca cupiditate prędę & rapinarum concitati abstulerunt, & secum asportarunt. Sensus est: Ideo Hierosolyma lamentatur ô Deus sancte, quia vidit inimicos suos à fide alienatos ingressos

io templum

A in templum ſanctum, quo gentes idolorum cultrices ex præcepto tuo ingredi non poterant. Docet hic locus eſſe nos potius deploraturos iniurias in Deum iactas, quam in nos ipſos. Id ſentiens Dauid pſ. 118. *Exitus*, inquit, *aquarum deduxerunt oculi mei, quia non cuſtodierunt legem tuam*, nimirum peccatores Non ait: Ideo lachrymas profundo, quia homines in me impetum fecerunt, ſed quia legem tuam violarunt Poteſt hoc ita explanari: Eam ob cauſam Hieroſolyma in tam acerbas incidit calamitates, quia permiſit olim, vt gentes idolis deditæ ingrederentur in templum ſanctum, cùm tu domine præcepiſſes, ne illuc introirent. Tres partes habebat templum Salomonium, in quarum primam poterant ingredi gentiles, in alterã ſolùm Iudæi, in tertiam ſacerdotes. At Iudæi permiſerant, vt gentiles in partem illis prohibitam introirent. Quare permiſit Deus, vt illi inuitis Iudæis totum templum penetrarent, illudque penitus delerent.

c *Omnis populus eius gemens, & quærens panem.*] Id eſt, vniuerſus populus Hieroſolymæ laborabat fame, & cum gemitu quærebat cibum. De hac fame locutus fuerat Ieremias cap. 38. *Vnusquiſque dabat pro cibo precioſa & expetibilia, quæ habebat ad vitam ſuſtentandam.* Non delicias & ſaturitatem quærebant, ſed aliquid ad vitæ ſuſtentationem. Accipitur anima pro vita, vt cap. 37. Geneſis. *Non interficiamus animam eius.* Iudicum 19. *Poſuit animam ſuam in manu ſua*: Id eſt, B expoſuit vitam ſuam periculo. Matthæi 2. *Defuncti ſunt, qui quærebant animam pueri.* Ioannis decimo: *Bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis.* Vel accipitur anima pro ipſo homine: vt ſit ſenſus: expendebant, quæcunque illis erant cordi, vt ſeipſos reficerent. Accipi autem animam pro homine indicat locus ille capitis duodecimi Geneſis: *Tulit Abram vxorem ſuam, & Loth filium fratris ſui, vniuerſámque ſubſtantiam, quam poſſederant: & animas, quas fecerant in Haran.* Id eſt, omnes homines dominatos. Pro quo Septuaginta habent: Et omnem animam quam poſſederant in Haran, hoc eſt, omnes ſeruos ſuos. Poſſunt etiam intelligi verba illa de hominib. quos Abram & vxor eius inſtruxerant in fide vnius Dei. Illos enim fecerunt homines, cùm antea eſſent veluti animalia rationis expertia. Nam paraphraſis Chaldaica habet: Et tulit ſecum omnes animas, quas ſubiecerant legi in Haran. Vbi vides animas accipi pro hominibus. Ita intelligitur illud capitis quartidecimi Geneſis, quod dixit rex Sodom Abrahæ: *Da mihi animas: cętera tolle tibi.* Hoc eſt, da mihi homines, ſume tibi reliqua ſpolia. Vbi Septuaginta pro C animas, habent: ἄνδρας, Hoc eſt viros. Paraphraſtes autem Chaldæus animas nobiſcum legit. Nos autem quæramus primò panem, qui de cælo deſcendit: nam Exodi 17. præcipiebat Deus vt primo mane quęreretur manna, & in Euangelio ait, *Primò quærite regnum Dei.*

f *Vide Domine, & conſidera, quoniã facta ſum vilis.*] Verba ſunt vrbis, quæ quaſi audiens calamitates ſuas ex ore Ieremiæ in has lamentabiles voces prorumpit quibus vult Deum ad miſericordiam prouocare. Gregorius libro Moralium 23. hunc locum explicans ait: Vilis plebs Dei efficitur, quando prauorum numero creſcente in eis non ſumma & cæleſtia, ſed abiecta & terreſtria ſectatur.

g *O vos omnes qui tranſitis per viam.*] Facit Ieremias Hieroſolymam loquentem, ſuas calamitates lamentãtem, quibus nullæ poſſent æquales inueniri: Inducit eam veluti mulierem lugentem iuxta viam, quæ incredibili dolore cruciata trãſeuntes obteſtatur, vt magnitudinem mœroris ſui perpendant, vt eam poſſint illo quodammodo leuare. Proprium eſt calamitoſorum, tantò maiorem æſtimare dolorem ſuum, D quantò aliorum minus intelligere ſtuduerunt.

h *Quoniam vindemiauit me Dominus.*) Vocat ſe vineam, de qua Eſaias capite quinto: *Vinea*, Inquit, *Domini exercituum domus Iſrael eſt.* Et Deus apud Ieremiam ſecundo: *Ego te plantaui vineam electam.* Hæc eſt vinea, de qua loquitur Chriſtus apud Lucam vigeſimo primo, quam Deus plantauit ſepiens illam lege, conſtituens in illa torcular, hoc eſt templum, & excelſam turrim, hoc eſt prophetiam, ex qua & præteritum videtur, & futurum. Ac vt Eſaias ait cap. 5. *cùm expectarer, vt ferret vuas, tulit labruſcas.* Vel vt vertit Aquila: fecit ſpinas: illas ſcilicet, quibus Dominum coronarũt. Extra hanc vineam eiecerunt agricolæ hæredem, hoc eſt Iudæi Chriſtum Deum verum, filium vnigenam patris cœleſtis, cùm eum ex vrbe abduxerunt ad Caluariæ montem, vbi eum occiderunt, & crudeliter ſauciarunt. Erat enim in vitulo illo adumbratus, qui extra caſtra pro peccato mũdi comburebatur de quo loquitur Moſes cap. 16. Leuitici. Id intelligens diuus Paulus cap. 13. epiſtolæ ad Hebręos: *Propter quod*, inquit, *& Ieſus, vt ſanctificaret per ſuum ſanguinem populum, extra portam paſſus eſt.* Exeamus igitur ad eum extra caſtra improperium eius portantes. Extra caſtra, & extra vineam, hoc eſt, extra Hieroſolymam eiectus eſt Chriſtus pro mundi flagitiis, qui fuit ardore paſſionis in monte Caluariæ incenſus, & inſtar diuinæ phœnicis incendio diuini amoris inflammatus. E Quam ob cauſam vinea illa fuit penitus diſſipata à Romanis: quę multò antè fuerat ſpoliata à Babyloniis. Ablatis Hebræis aliis morte, aliis exilio, & ſpoliatis opibus & voluptatibus, vindemiata fuit Hieroſolyma viris, diuitiis, & oblectationibus, ſicut vinea racemis. Vindemiat Deus non ſolùm vitam hominum infimo loco natorum, ſed magnatum & principum, Id quod de illo ait Dauid Pſalm. 75. *Terribili, & ei, qui aufert ſpiritum principum.* Verti etiam poteſt: *Terribili, & ei, qui vindemiat vitam principum.* Cæterùm pro vindemiauit me dominus: vertunt nonnulli: *Afflixit me Dominus.* Senſus eſt idẽ: ſed verbum vindemiare aptiorem importat ſimilitudinem ad exaggerandam calamitatem. Ideò ait paulò pòſt: *Vindemia eos, ſicut vindemiaſti me propter iniquitates meas.* Et capite ſecundo harum lamentationum: *Vide Domine, & conſidera, quem vindemiaueris:* hoc ſchemate vtitur pſalmographus intuens animo Hieroſolymæ calamitates, cùm ait: *Vindemiant eam omnes, qui prætergrediuntur viam. Exterminauit eam aper de ſylua, & ſingularis ferus depaſtus eſt eam.* Pſal. 79. Impias & immanes nationes vocat apros & feras bellum F Hieroſolymæ inferentes, eámque crudeliter vaſtantes.

i *Vt locutus eſt Dominus.*) Nimirum per diuinos ſuos vates.

k *De excelſo miſit ignem in oſſibus meis: & erudiuit me.*] Deum cum magiſtro, qui otioſum & improbum diſcipulum grauiter caſtigat, vt illum erudiat, & ad meliorem frugem conuertat. Senſus eſt: Deus miſit de excelſo, hoc eſt, de cælo calamitatem nomine ignis ſignificatam, vt me combureret, & ſupplicio hoc erudiret. Cap. 31. ait idem Ieremias: *Caſtigaſti me domine, & eruditus ſum quaſi iuuenculus indomitus.* Eſaias etiam cap. 28. *Domine*, inquit, *in anguſtia quæſierunt te.* Et paulò pòſt. *Sola vexatio intellectum dabit auditui.* Et Dauid Pſalm. 82. *Imple facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum Domine.* Et Pſalmo 118. *Bonum mihi, quia humiliaſti me.* Intuere calamitatis vtilitatem, ea eſt inſtructio noſtra è cælo diuinitus miſſa, quæ mirum in modum conducit ad vitam immortalem conſequẽdam. Peritus colonus deſiderat in Ianuario niues, frigora, & glacies, vt in æſtate multa ſit copia

A *hoc non intelligi de Meßia, sed de Saule: nam vbi nos habemus* : Donec veniat qui mittendus est, *habet litera Hebraica: Donec veniat* שילה *xiloh. Et aiunt Siloh esse locum quendam, vbi defixum fuerat tabernaculum, & arca Domini collocata, vt patet ex quarto cap. 1. Regum in quo loco aiunt Saulem fuisse regem constitutum. Et quoniam Saul erat de tribu Beniamin, vt nono capite primi Regum scriptura testatur, aiunt tunc ablatum fuisse regnum à tribu Iuda, impletámque fuisse hanc Iacob vaticinationem. At expositio hæc stare non potest, nam locus ille Siloh non venit tunc, quando Saul regnum obtinuit, quoniam multò antea fuerat. Huc accedit quod locus ille non erat expectatio Gentium. Ita enim ait Iacob* : Donec veniat Siloh, & ipse erit expectatio Gentium. *Nec est verum id, quod aiunt fuisse Saulem vnctum à Samuele in Siloh, vbi erat vnctio in arca Domini: nam priusquam Saul vngeretur, iam arca erat translata in Cariathiarim, vt caput septimum primi Regum apertè ostendit. Item Saul fuit primus Hebræorum rex, vt ex primi Regum nono capite patet: antea enim populus per Iudices diuersarum tribuum gubernabatur. Quomodo igitur in vnctione Saulis ablatum fuit regnum à Iuda, si Iudas illud nunquam habuerat? Imò statim post Saulem regnauit Dauid de tribu Iuda, in qua vsque ad Herodem Ascalonitam gubernatio permansit. Alij ex Hebræis videntes esse hanc expositionem falsam, friuolam, & vanam, aiunt hoc non de Saule intelligi, sed de Ieroboam, qui cùm esset de tribu Ephraim, fuit ab Israele rex constitutus in Siloh, & abstulit à Ro-*
B *boam, qui erat de tribu Iuda regiam dignitatem. Hæc expositio est intolerabilis, quoniam Ieroboam non fuit in regia dignitate constitutus in Siloh, sed in Sichem, vt patet tertij Regum cap. 12. Præterea tunc non fuit sceptrum ablatum à Iuda, nam Roboam mansit rex, & posteri eius eo mortuo in regno perseuerarunt. Alij per Siloh intelligunt Nabuchodonosorem Babyloniorum regem, qui Iudæos in Chaldæam transtulit: quo tempore aiunt ablatum fuisse à Iuda sceptrum & omnem potestatem. Hæc opinio est falsa & friuola: nam Nabuchodonosor non fuit ille, qui mittendus erat à Gentibus expectatus: neque tunc Hebræorum potestas penitus sublata est. Nam etiam in Babylonica captiuitate detenti habebant suos gubernatores ex tribu Iuda, quos Sanhedrim appellabant, apud quos erat quidam principatus & potestas, quæ post captiuitatem apertius viguit, & in ea tribu vsque ad Herodem permansit. Ex quo colligitur non esse de Nabuchodonosore hoc vaticinium intelligendum. Quisnam sit hic de quo ait Iacob* : Donec veniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio Gentium, *indicat Thargum Chaldaicum Onkelos, ita habens* : Non auferetur qui facit potestatem de domo Iehudah, & scriba de filiis filiorum eius vs-
C que in seculum, donec veniat Messias, cuius est regnum, eique obedient populi. *Hæc Thargum. Qui facit potestatem iuxta Hebraismum idem est quod rex, qui per sceptrum iuxta nostram versionem intelligitur. Sed vide quàm apertè hic & expressè nomen Meßiæ ponatur. R. Salomon etiam, & multi alij ex Iudæorum Rabbinis per Siloh Christum intelligunt. Constat igitur Siloh hoc in loco non accipi pro Nabuchodonosore, nec pro loco illo, vbi quondam fuit arca fœderis collocata, sed pro Meßia, qui erat à Deo mittendus. Quam ob causam vertit noster interpres* : Donec veniat qui mittendus est. *Nomen enim Siloh deriuatur à verbo* שלח *xalah, quod mittere significat, vt Geneseos cap. 45.* Misit me Deus ante vos in Ægyptum. *Et Ieremiæ 14.* Maiores miserunt minores suos. *Et aliis in locis. Galatinus tamen libr. 4. de arcanis catholicæ veritatis ait* שילה *iuxta R. Kimhi sententiam deriuari à nomine* שליה *xiliah, quod significat sacculum illum, in quo reconditur infans in vtero materno. Vnde colligit, voluisse hic significare scripturam fore, vt Meßias ex matre absque patre nasceretur, conciperetúrque de Spiritu sancto absque virili semine. Et quamuis hæc opinio multis arrideat, mihi tamen magis placet ea, quam sequitur communis interpres, quod sit clarior & conuenientior, non contorta neque longe petita. Nonnulli Iudæi nostri temporis videntes hanc Iacob vaticinationem de Christo apertißimè intelligi, ne suum errorem faterentur, inuenerunt aliam cauillationem & euasionem, sed falsam, vanam, & impiam. Aiunt enim voluisse Iacob significare aduentu Meßiæ esse à Iuda omnes ærumnas auferendas, in quibus tribus illa multis ab hinc annis versatur. Nomen enim* שבט *xeuæt, pro quo noster interpres vertit sceptrum, aiunt significare afflictionem, non autem regem neque regiam dignitatem. At hoc est merum figmentum: nam Numerorum 24. vbi nos habemus in prophetia Balaam* : Orietur stella ex Iacob, & consurget vir- E
ga de Israel, *pro* virga *est in Hebræo hoc idem nomen xeuæt, pro quo Thargum Onkelos vertit* Christum: *ita enim habet:* Cùm consurget rex de Iacob, & vngetur Christus de Israel. *Nec solùm Onkelos, sed Kimhi, & Selomoh, & cæteri Rabbinorum locum illum de Meßia rege interpretantur. Præterea si xeuæt pro afflictione in prophetia Iacob accipitur, ergo tempore Meßiæ à sola tribu Iuda erat auferenda calamitas, non autem ab aliis. Erat igitur Meßias solùm pro hac tribu in mundum venturus. Quomodo igitur ait Deus per Esaiam Meßiam alloquens* : Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israel conuertendas, dedi te in lucem Gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ? *Quomodo ait Iacob* : Et ipse erit expectatio Gentium? *Si sola tribus Iuda erat ob aduentum Meßiæ gaudio afficienda, quomodo in hunc modum Esaias Gentilitatem ad Meßiam conuersam alloquitur:* Lætare sterilis quæ non paris, &c. *Dicere nomen xeuæt hoc in loco accipi pro afflictione, est Meßiæ misericordiam coarctare, omniumque antiquorum Rabbinorum sententias contemnere. Thargum Onkeli pro xeuæt transtulit, quæ habet potestatem, hoc est, rex. Thargum Hierosolymitanum habet:* Non deficient reges F
de domo Iehudah. *Et vtrunque pro Silo Meßiam vertit. Alij etiam antiqui in eadem sententia concorditer permanserunt. Vnde concluditur, voluisse obstinatos nostræ memoriæ Iudæos hunc textum ex industria deprauare: tam clarè enim ostendit Meßiam venisse, vt licet alium non haberemus, hic satis esset. Quare est obstinatorum Hebræorum cæcitas & perfidia sentienda, omnique lachrymarum copia deploranda, cùm eum expectent venturum, qui ante eorum calamitates, & Hierosolymæ euersionem venit quemadmodum hoc nostro capite iis verbis prædixerat Esaias* : Antequàm parturiret peperit: antequàm veniret partus eius peperit masculum.

Lætamini [a] cum Ierusalem, & exultate in ea omnes, qui diligitis eam: gaudete cũ ea gaudio vniuersi, qui lugetis super eam, [b] vt sugatis, & repleamini ab hubere consolationis eius, vt mulgeatis, & deliciis affluatis ab omnimoda gloria eius. Quia hæc dicit Dominus: [c] Ecce ego declinabo super eam quasi torrentem inundantem gloriam Gentium, quam sugetis, ad hubera portabimini, & super genua blandientur vobis. Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos, & in Ierusalem consolabimini. Videbitis, [d] & gaudebit cor vestrum, [e] & ossa vestra quasi herba germinabũt, [f] & cognoscetur manus Domini seruis eius,

A eius,& indignabitur Inimicis suis. Quia g ecce Dominus in igne veniet, & quasi turbo D quadriga eius,reddere in indignatione furorem suum & increpationem suam in flamma ignis,quia in igne Dominus diiudicabit,& in gladio suo ad omnem carnem,& multiplicabuntur interfecti à Domino. h Qui sanctificabantur, i & mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus:qui comedebant carnem suillam,& abominationem & murem,simul cõsumentur,dicit Dominus. k Ego autẽ opera eorũ,& cogitationes eorũ l venio vt congregem cum omnibus Gentibus & linguis,& venient & videbunt gloriam meam.

a *Lætamini cum Ierusalem.*] Inuitat Propheta fideles, vt Ecclesiæ congratulentur.

b *Vt sugatis,& repleamini ab bubere consolationis eius.*) Id est, vt quasi modò geniti infantes sugatis huber diuinæ consolationis, vt lacte interioris gaudij reficiamini.

c *Ecce ego declinabo super eam quasi torrentem inundantem gloriam Gentium.*) Alij codices habent: *Ecce ego declinabo super eam quasi fluuium pacis, & quasi torrentem inundantem gloriam Gentiu.* Et ita est in Hebraico. Promisit Deus hoc in loco Ecclesiæ tantam pacis afflué-
Iunde tiam,quæ non riuulo,sed fluuio comparetur, & gloriam Gentium se esse ad Ecclesiam translaturum. quod impletum esse cognoscimus. Nam magni principes Gentiles,& excellentes Philosophi,aliique viri fortitudine & gloria prȩstantes,idola repudiarunt, seque Ecclesiæ subiecerunt. Et vt pisces in marinis aquis nati & nutriti nullum habent maris saporem,
B sic hi in Gentilitate,& idolorum cultu geniti & educati,à Gentium vana superstitione & idololatria longissimè abfuerunt. Vt enim Iosias statuas idolorum contriuit, earúmque loca ossibus mortuorum repleuit, vt in quarto lib. Reg. diuina narrat historia, sic hi repudiatis idolis deiectisque ex animo vanitatibus, quas veluti idola colebãt, eum ipsum animum mortis meditatione repleuerunt, illúmque veluti altare Deo dedicarunt.

d *Et gaudebit cor vestrum.*) Mundi consolatio attingit
Ioan. 17. corpus,diuina autem cor penetrat. Ideò Christ' suis Apostolis dicebat: *Iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum.*

e *Et ossa vestra quasi herba germinabunt.*) Hoc est, magno gaudio afficiemini. Nam quemadmodum *Spiritus tristis exiccat ossa*, vt dicitur Prouerb. 17. sic spiritus lætus dicitur ossa viridia & florida efficere.

f *Et cognoscetur manus Domini seruis eius.*) Id est, Et auxilium Dei erit seruis suis perspectum & cognitum.

g *Ecce Dominus in igne veniet.*] Nempe in die iudicij. Ita dicitur in Psalmo 49. *Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit, ignis in conspectu eius exardescet, & in circuitu eius tempestas valida.* Quadrigȩ autem eius, quas turbini veloci propter celeritatem comparauit, Angeli sunt, qui venient cum Christo. Potest hoc intelligi de Iudæorum vastatione per Romanos, quando Hierosolyma fuit euersa,& templum incendio flagrauit.

h *Qui sanctificabantur.*] Hoc est, qui sibi sanctimoniã assumebant & arrogabãt. Notat hypocritas.

i *Et mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus.*) Id est, qui intrant in hortos, vbi postquam ia- E nuam ingrediuntur, se abluunt, & purificatos putãt. Solebant Iudæi crebris vti lotionibus corporis, animi candorem minimè curantes. Eam ob causam dicebat illis Christus, vt est apud Matthȩum, cap. 23. *Væ vobis scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui mundatis quod deforis est calicis & paropsidis, intus autem pleni estis rapina & immunditia.*

k *Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus Gentibus.*) Hoc est, Ego, inquit Christus, veniam ad extremum iudicium, vbi cõgregabo opera & cogitationes Iudæorum cum operibus & cogitationibus Gentium, vt reddam vnicuiq; iuxta opera sua.

ANNOTATIO.

l Ego autem opera eorum & cogitationes eorum venio vt congregem cum omnibus Gentibus & linguis. *Septuaginta habent*: Ego opera eorum & cogitationes eorum noui, & venio vt congregem omnes Gentes & omnes linguas. *Quod potest de primo Christi*
C *aduentu explanari. Cum enim homines essent dispersi, & varijs ritibus separati, venit Christus, vt eos in vna fide & Ecclesia congregaret. Vnde ait Esaias cap. 56.* Ait Dominus Deus, qui congregat dispersos Israel. *Congregauit Christus Gentes, & eorum idola euertit & absumpsit. Virga Moysi versa in serpentem virgas & serpentes sapientum Ægypti deuorauit. Ille serpens cælestis, cuius figura*
Num. 21 *fuit serpens ille, quem Moyses extulit in eremo, ad quem cùm percussi aspicerent, salutem consequebantur, Ægypti hoc est mundi sapientiam, & turpem idolorum cultum euertit, & Iudæos atque Gentes in vno ouili, cuius ipse pastor est, congregauit. Gentes enim sunt oues illæ, de quibus Christus apud Ioannem cap. 10. dicebat:* Et alias oues habeo, F quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & vocem meam audient, & fiet vnum ouile, & vnus pastor. *Ideò ait:* alias oues, *quia versabatur inter Iudæos, qui etiam oues erant. At multò plures ex Gentibus quàm ex Iudæis in Ecclesiæ ouile introierunt. Alij enim noluerunt introire, sed in sua infidelitate & contumacia permanserunt.*

Et ponam a in eis signum,& mittam ex eis qui saluati fuerint, ad Gẽtes in mare, in Aphricam & Lydiam, b tenentes sagittam in Italiam & Græciam, ad insulas longè, ad eos qui non audierunt de me, c & non viderunt gloriam meam. Et annuntiabunt gloriam meam gentibus, d & adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum Domino, in equis, & in quadrigis & in lecticis,& in mulis,& in carrucis, ad montem sanctum meum Hierusalem, dicit Dominus: e quomodo si inferant filij Israel munus in vase mundo ad domum Domini. Et assumam ex eis in Sacerdotes & Leuitas, dicit Dominus. Quia sicut cœli noui,& terra noua, quæ ego facio stare coram me, dicit Dominus Deus, sic stabit semen vestrum,& nomẽ vestrum. f Et erit l mensis ex mẽse,& sabbatum ex sabbato, veniet omnis caro, vt adoret co- Apoc. 21. G
ram facie mea, dicit Dominus. g Et egredientur,& videbunt cadauera virorum, qui præua-

A ricati sunt in me. h Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni. D

Mar. 9.

a *Et ponam in eis signum.*] Locutus fuerat propheta de ecclesiæ propagatione. Sed quoniam prçuiderat plerósque Iudçorum non esse ad eã venturos, meminit extremi iudicij, vbi ipsi condemnabūtur. Nunc redit ad Apostolorum prædicationem. Et introducit Deum dicentem, se signaturum nonnullos ex credētibus viros iustos, eósque missurum ad enuntiandum Euangelium gentibus per totum orbem terrarum dispersis. Nam per mare, Aphricam, Lydiam, Italiã, & Grçciam, vniuersus orbis intelligitur. Christus non solùm Apostolos designauit ad annuntiandum Euãgelium, sed vt ait diuus Lucas ca. 10. designauit alios Septuaginta duos, & misit illos binos ante faciem suam. Et quoniam Apostoli & alij fuerunt à Christo signati, ideo hic ait: *Et ponam in eis signum, & mittam ex eis, &c.* De his concionatoribus dicitur in Psalmo 21. *Annuntiabunt cœli iustitiam eius, populo qui nascetur, quem fecit Dominus.* Illi enim quos Dauid nomine cçlorum significauit, Christi iustitiam anountiarūt populo, qui per fidem & gratiam renatus est ex aqua & Spiritu sancto.

b *Tenentes sagittam.*) Potest referri ad Lydos, vt sit sensus: Mittam hos concionatores ad Aphros, & Lydos, qui pollent arcu & sagittis, qui sunt arte sagit- B tandi instructi. Vel ad ipsos Apostolos præclaros sagittarios, quoniam corda infidelium sagittis verborum suorum transfixerunt, eósque in diuinum amorem excitarunt. De iis concionatoribus intelligitur id, quod dicitur in Psalmo 63. *Sagittæ paruulorum factæ sunt plagæ eorum.* Acsi diceret: Verba Apostolorum, quos ob innocentiam paruulos appello, dura hominum corda traiecerunt, & amore in Christum vulnerarunt.

c *Et non viderunt gloriam meam.*] Hoc est, meipsum. Vel gloriam meam, hoc est, mea miracula.

d *Et adducent.*) Vaticinatur de conuersione infidelium ad fidem & ecclesiam Christi. Per equos & quadrigas, cæterásque vecturas, intellige omnes rationes & modos adducendi infideles ad Ecclesiam, quæ per montem sanctum Hierusalem significatur.

e *Quomodo si inferant filij Israel.*] Hoc est, Vt filij Israel offerunt in templo dona munda in vase puro, sic Apostoli adducent ad Ecclesiam Gentes veluti munus Deo gratum. Et erunt fideles semper in Ecclesia tanquam nouum cœlum, & noua terra. Vult significare fidem nunquam in Ecclesia defuturam.

C f *Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbatto.*] Hoc est, omnibus mēsibus & omnibus sabbatis. Quasi dicat: Semper & omni tempore veniet omnis caro vt adoret coram facie mea. Hoc est in perpetuum me Christiani adorabunt. Et vt affectum & desiderium colendi Deum in Christianis propheta ostēderet, ait: *Veniet omnis caro vt adoret.* Solent enim homines ad rem desideratam frequenter ire.

g *Et egredientur.*) Nempe viri iusti à consideratione sui, ad impiorum considerationem: & videbunt eorū cadauera. Animaduerte, Impios appellat cadauera, & corpora absque anima. Qui enim fieri potest vt viuāt

Ioan. 14. ab ipsa vita alienati? Christus de seipso, *Ego*, inquit, *sum via, veritas, & vita.* Cùm autem sceleribus implicati sint separati à Christo, qui est vita, non viui, sed mortui meritò appellātur. Quapropter dicebat Christus cuidam ab eo petenti, vt permitteret illi sepelire

Matt. 8. patrem suum: *Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.* Et diuus Paulus in epistola prima ad Timotheum, ca. 5. *Quæ*, inquit, *in delicijs est, viuens mortua est.* Miraremur absque dubio si videremus loqui & ambulare cadauer hominis, quem sciremus mortuū esse, & talis visio nos teneret stupidos: & non miramur vidētes quotidie homines flagitiosos, impiis atque mortiferis sceleribus inquinatos, nobiscum loquentes, & ambulantes, cum eos Christus mortuos appellet. Quid aliud est impius peccator quàm cadauer & phantasma? Vt anima vita est corporis, sic gratia vita est animæ. Vnde anima absque gratia dicitur mortua: mortua autem anima, homo ipse manet cadauer, in sepulchro peccatorum iacens. Debet tamē

Ioan. 11. sperare, vt veniat Christus, & dicat: *Lazare veni foras.*

h *Vermis eorum non morietur.*] Hoc est, cruciatus atque conscientiæ morsus semper illis in inferno durabit, vbi in igne inextinguibili & æterno torquebūtur. Ita apud diuum Marcum ait Christus: *Bonum est tibi debilem introire in vitam, quàm duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem: vbi vermis eorum nō moritur, & ignis non extinguitur.* Mar. 9. Ex quo colliges loqui hoc in loco Esaiam de damnatorum in inferno cruciatibus, quos inquit esse ob sua scelera viris iustis fastidio. Ostendit hic locus falsam esse eorum opinionem qui impiè asserunt animas esse mortales, nec esse post mortem pœnam neque gloriam. Et quamuis contra eos sint in nouo Testamento multi loci meridiana luce clariores, illos tamen silentio prætereo, B quoniam qui in hac sunt hæresi, nouum Testamentū haudquaquam recipiunt. Eã ob causam veteris legis authoritatibus Gentiliúmque philosophorum sententiis eos conuincam. Capite 49. Geneseos in illa oratione, quam Iacob morti propinquus ad filios suos habuit, vbi nos habemus: *Congregamini, vt annuntiem quæ ventura sunt, &c.* habet Thargum Hierosolymitanum, *Congregamini & docebo vos finem reconditum, arcana abscondita, & præmium mercedis, quod manet iustos: pœnam item impiorum, atque fœlicitatem horti Edem.* Hæc ibi. Per Hortum Edem intelligitur paradisus, cuius fœlicitas est æternum præmium mercedis iustorum. Aspice sanctum patriarcham in illa vaticinatione ad spiritualia çternáque bona respexisse. Dauid ille clarissimus rex, & excellentissimus vates Psalmo 48. loquens de impiis peccatoribus canebat. *Sicut oues in inferno positi sunt, mors depascet eos: & dominabuntur eorum iusti in matutino. Et auxilium eorum veterascet in inferno, à gloria eorum expulsi sunt. Veruntamen Deus redimet animam meam de manu inferni, cùm acceperit me.* Mortem hanc, quæ depascet impios, nos autem iustos, perspicuum est non esse eam separationem animæ à corpore omnibus communem, quam mor- F tem appellamus, sed pœnam inferni, æternámque damnationis noctem, quemadmodum matutinum, in quo iustorum præmium atq; principatus reseruatur, est resurrectio ad vitam immortalem æternáque charitas & beatitudo. Salomon in Prouerbiis cap. 14. *In malitia*, inquit, *sua repelletur impius, sperat autem iustus in morte sua.* Cùm mors sit terribilis & molesta, quid posset in ea iustus sperare, nisi esset post eam altera vita multò illustrior & præstantior? Daniel capite duodecimo *In tempore*, inquit, *illo saluabitur populus tuus, omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro.* Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, euigilabunt, alij in vitam æternam, alij in opprobrium, vt videant semper. *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Hæc Daniel. Verba illa: *Alij in opprobrium, vt videant semper*, possunt ita verti ex Hebræo: *Alij ad opprobria & abiectionem æternam.* Iob, *Scio*, inquit, *quòd Redemptor meus viuit, & in nouissimo die de terra surrecturus sum: & rursum circundabor pelle mea, & in carne mea videbo Deum, quem visurus* Iob. 19.

sum

A *sum ego ipse.* Quid clarius dici poterat? Dauid in Psalmo 16. *Satiabor*, inquit, *cum apparuerit gloria tua.* Et in alio: *Credo videre bona Domini in terra viuentium:* Et in
Psal.26. alio: *Beati qui habitant in domo tua Domine, in secula seculorum laudabunt te.* Sapientiæ capite quinto
Psal.13. inducuntur impij in æternis pœnis cruciati suam miseriam plorantes: & statim subditur: *Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerunt.* Et *paulò post dicitur de iustis:* Isti autem in perpetuum viuent, & apud Dominum est merces eorum: *Non solùm diuinæ literæ, sed etiam gentium philosophi hanc veritatem contestantur. Socrates asseruit duas esse post mortem vias, quæ ibant iustorum animæ ad gloriam immortalem, alteram, qua impij descendebant. Nam qui se pestiferis vitijs contaminassent, & in diuino humanoque iure violando fraudes inexpiabiles concepissent, iis deuium quoddam iter esse aiebat seclusum à concilio sanctorum. Quàm admirabiliter disseritur de animæ immortalitate in apologia Platonis; in Phædro, in Phædone, & aliis eiu locis? Ipse Plato, Breuet, inquit, virtutis labores æterna voluptas sequitur. Cyrus apud Xenophontem animam ait esse immortalem; quem citat Marcus Tullius in Senectute, vbi quemadmodum in sexto libro de Rep. & in prima quæstione Tusculana, & aliis in locis animæ immortalitatem vindicat & extollit. In libro de inscriptionibus vetustatis scriptum legi fuisse memoria patrum* D *nostrorum inuentum antiquum epitaphium in sepulchro Aurely Balbi ethnici hominis, in cuius fine erant hæc verba literis mandata: Hic in spe resurrectionis quiescenti locus publicè datus est. Nunquam Epaminondas Thebanus, neque Codrus Atheniensis, neque Decij Romanij, cum aliis se pro patria telis hostium obiecissent, si nihil longiùs quàm vitæ termini postulabant, de animæ immortalitate cogitassent. At mente perspiciebant esse nobis exiguum vitæ curriculum circunscriptum, immensum gloriæ, esséque in cœlo splendidissimas mansiones, vbi Beati æuo sempiterno fruuntur. Hanc de animæ immortalitate sententiam sequebantur etiam gentes infideles, Indiarum Orientalium incolæ; quas Dei præsidio victis, & ad Christi fidem conuertit admirabilis ille Emanuel inuictissimus Lusitanorum rex, cuius facta celebrabuntur non solum nostris sed penè omnium gentium literis atque linguis, neque vlla vnquam ætas de eius laudibus conticescet. Aspicis igitur non tantum fideles, sed gentes etiam fide nudatas resurrectionem animæque immortalitatem cognouisse. Cum enim Deus sit iustus, affecturus est præmio bonos, malos autem pœna: atqui aliquando hoc non fit in hoc mundo, cum iustos deprimi videamus, impios autem extolli, ergo in alio. Hoc intelligens Esaias loquénsque hoc in loco de æternis sceleratorum cruciatibus ait:* Vermis eorum non morietur, & ignis non extinguetur, &c.

E

ANNOTATIO:

B

1 Et erit mensis ex mense & sabbatum ex sabbato.] *Pro mense in Hebræo, chodhæx, quod significat renouationem & instaurationem, à verbo* חדש, *quod significat restaurare, vt Es.61.* Et instaurabunt ciuitates desertas. *Vnde nomen hoc* חדש *significat mensem, quòd apud Hebræos in nouilunio incipiat mensis, quando luna incipit renouari. Et quamuis totus mensis dicatur* חדש, *tamen primus dies potissimùm hoc nomine appellatur quem Græci neomeniam vocant, νέον nouum, μήνη Lunam significat, quasi noua Luna, aut initium Lunæ. Et quoniam primus dies mensis erat celebris apud Iudæos, & tanquam festus obseruatur, ponitur sæpe neomenia pro ipsa solennitate. Vnde potest hic locus ita verti:* Et erit neomenia & neomenia, & sabbatum & sabbatum. *Quasi dicat: Erunt æternæ festiuitates, & requies semper duratura. Quod potest de vita immortali cœlestique beatitudine explanari. Ad quam non solùm Christiani, sed etiam nonnulli ex Gentibus aspirarunt, qui tametsi nescierunt immortalitatis viam, nec scire voluerunt, res tamen ipsa eos non fefellit: Solùm viri iusti, fide & charitate præstantes gloriam illam immortalem consequuntur. Ibi est æterna sollennitas, & requies inenarrabilis,*
C *quæ vigebit memoria sempiterna, quam ipsa immortalitas semper intuebitur. Nullius est tantùm flumē ingenij, nulla dicendi aut scribendi tanta copia & facultas, quæ possit illius regionis & cœlestium sedium summum gaudium oratione explicare. O æternam beatitudinem! O patriam cœlestem! O regionem splendidissimam, & beatissimam, vbi sancti Deum vident, & illa diuinæ visione sempiterno æuo fruuntur! Ad te aspiro Christe sancte, ex hoc exilio æternam patriam saluto, ne permittas me ab illa in æternum exulare, pro quo sanguinem tuum profudisti, quando te pro me in crucis ara immolasti. Ne respicias flagitia mea contra teipsum sæpe atque grauiter admissa, sed iuxta tuam immensam misericordiam recipe meipsum, vt te in æternū fruar. O præclarum diem, cū viri iusti virtutibus fulgentes, & charitatis ornamentis magnificentissimè redundātes, in cœlum beatorum, in sanctorum cœtum proficiscūtur, vt immortali gaudio fruātur. Precor te summe Deus vt ab hoc fluctuoso mari me ducas ad illum cœlestem portum ab hoc arcto carcere ad illam amplissimam & permanentem ciuitatem, ab hac ima lachrymarum valle ad illum altissimum diuinæ visionis montem, vbi viri iusti quiescūt summis bonis affluentes, & æternis gaudiis exultantes, qui mundum, dæmonem, & carnem vicerūt, & de illis te adiuuāte mirabiliter triumpharūt. Vósque pij lectores obsecro & obtestor, vt mihi ignoscatis, fateor enim me hunc diuinum vatem ob mei ingenij tenuitatem, & literarum penuriam pro dignitate non explicasse. Sed sit ægroto medicina confessio. Hæc habui quæ in Esaiam scribe-* F *rem, quæ omnia Ecclesiæ sanctæ Romanæ correctioni humiliter submitto. Valete igitur candidi lectores, & studia atque labores meos piis precationibus adiuuate, pro me in scripturarum campo prælianti manus cum Moyse ad Christum extollentes, vt possim Amalech, hoc est, perfidos Iudæos & ha-* Exod.17. *reticos superare.*

LAVS DEO.

FINIS.

F. HECTORIS PINTI

LVSITANI HIERONYMIANI DOCTORIS THEOLOGI, IN CELEBRI CONIMBRICENSI Academia diuinarum literarum professoris, in Prophetæ Ieremiæ Lamentationes Commentarij.

Omnia iudicio & correctioni Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Catholicæ subiecta sunto.

Lamentationes Ieremiæ Prophetæ, quæ Hebraicè Cinoth, Græcè autem Threni inscribuntur.

ARGVMENTVM LAMENTATIONVM.

CVm Ieremias vidisset Hierosolymam celebrem quondam vrbem à Babyloniis captam & exarsam & Hebræorum cædes: atque eos qui euaserant, partim in Iudæa miserè relictos, & in ruinis versaros, partim in vincula coniectos, & Babylonem abductos, hæc lugubria carmina mœstissimus condidit, quibus vrbis vastitatem, & Hebræorum ærumnas deplorauit. In Hebræo incipiunt à particula איכה hoc est, quomodo. Sed in editione nostra vulgata hæc breuis præfatio inuenitur. Et factum est, postquàm in captiuitatem redactus est Israel, & Ierusalem deserta est, sedit Ieremias Propheta flens, & planxit lamĕtatione hac super Ierusalem: & amaro animo suspirans & eiulans dixit. B
A Omnia hæc verba præter illa amaro animo suspirans & eiulans: inueniuntur apud septuaginta interpretes loco proœmii, in quo tempus, & author, & operis materia describuntur. Cæterum hæc carmina non solùm sunt lamenta, sed vaticinationes, non enim tantùm Ieremias euersionem Hierosolymæ per Babylonios describit, sed etiam de illa quæ futura erat per Romanos tempore Titi Vespasiani vaticinatur, & multa de Christo Deo nostro prædicit. Sed nos totam literam continuata serie de exitio à Babyloniis populo Israelitico illato præcipuè explanabimus, sensum literalem dilucidantes, & ab aperto orationis argumento non recedentes.

CAPVT I.

א Aleph. [a] QVomodo sedet sola ciuitas plena populo? facta est quasi vidua domina gentium:
princeps prouinciarum [b] facta est sub tributo.
[c] Plorans plorauit in nocte, [d] & lachrymæ eius in maxillis eius: [e] non est, qui con-
ב Beth. solerur eam ex omnibus charis eius: [f] omnes amici eius spreuerunt eam, & facti
sunt ei inimici.
ג Gimel. [g] Migrauit Iudas propter afflictionem, & multitudinem seruitutis: habitauit inter gentes
nec inuenit requiem: [h] omnes persecutores eius apprehenderunt eam inter angustias.
[i] Viæ Sion lugent, eo quòd non sint, qui veniant ad solemnitatem: [k] omnes portæ eius de-
ד Daleth. structæ, sacerdores eius gementes, virgines eius squalidæ, & ipsa oppressa amaritudine.
ה He. [l] Facti sunt hostes eius in capite, [m] inimici eius locupletati sunt, [n] quia dominus locutus
est super eam propter iniquitatem eius: [o] paruuli eius ducti sunt in captiuitatem ante fa- F
C ciem tribulantis.
ו Vau. [p] Et egressus est à filia Sion omnis decor eius: [q] facti sunt principes eius veluti arietes non
inuenientes pascua: & abierunt absque fortitudine ante faciem subsequentis:
ז Zain. [r] Recordata est Ierusalem dierum afflictionis suæ, & præuaricationis: omnium desidera-
bilium suorum, quæ habuerat à diebus antiquis, cum caderet populus eius in manu hostili,
& non esset auxiliator: [s] viderunt eam hostes, & deriserunt sabbata eius.
ח Heth. [t] Peccatum peccauit Ierusalem, [v] propterea instabilis facta est: [x] omnes qui glorifica-
bant eam, spreuerunt illam, quia viderunt ignominiam eius: ipsa autem gemens, & conuersa
est retrorsum.

EXPLANATIO.

א Aleph. [a] *Quomodo sedet.*) Vaticinatus fuerat Ieremias multis in locis de Hierosolymæ euersione, & Hebræorum seruitute priusquam illa euenissent: nŭc ea postquam euenerunt, lamentatur. Imitatus est Dauidem, qui miserabilem interitum Saulis, & Ionathæ, & Absolonis defleuit, tristibusque lamentis prosecutus est. (2. Reg. 1) (2. Reg. 18) Christus etiam Deus noster videns ingratam ciuitatem, quam sciebat ob Iudæorum flagitia esse delendam, vim lachrymarum profudit, vocésque lamentabiles emisit. Versabatur Ieremias in gemitu & (Luc. 19)

A lachrymis Iudeæ: ac non solùm audiebat querelas, quod ipsum erat satis miserabile, sed etiam videbat clades & exitia, & euersiones, quod intolerandum putabat. Oculi augebant dolorem, quod quæ alij poterant audire, ipsi cogebantur intueri: neque ab illis auertere cogitationem patiebatur. Sed non tam ædificiorum, quàm virtutũ deplorabat ruinam. Videbat enim Iudæos propter nefaria scelera in miserias illas incidisse. Et quamuis ei grauissimas iniurias intulissent, in eũmq; ventos omnes excitassent, illorum tamen miserebatur: quia plus ponderis apud ipsum habebat charitas, quàm contumeliarum, quibus eum lacerauerant, memoria. Vult ostendere diuinus vates quanti momẽti futura sit apud nos charitas & pietas: quandoquidem vulnerum obliuisci debemus eorum casus & ærumnas dolore, qui in nos iniusti extiterũt. Id docuit Christus seruator noster, cùdixit apud Matth. capite quinto. *Diligite inimicos vestros: benefacite his, qui oderunt vos.* Et apud Lucam capite sexto: *Estote misericordes, sicut & pater vester misericors est*: Et diuus Paulus capite quarto epistolæ ad Ephesios: *Estote inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem: sicut Deus in Christo donauit vobis.* Ac quia Iudæi fuerunt pietate destituti: immanitatem senserunt Chaldæorum, & qui Deo

B noluerunt suauiter seruire, in duram Babyloni cam seruitutem inciderunt. Ostendit Ieremias in lamentationibus peccati grauitatem, quod tantorum malorum est causa: vt intelligant omnes illud esse summopere fugiendum, & virtutem toto pectore amplexandam. Homo enim per peccatũ incurrit in odium Dei, & apertam perniciem. Id intelligens Dauid aiebat Psalmo quinto cum Deo loquẽs: *nec habitabit iuxta te malignus, nec permanebunt iniusti ante oculos tuos: odisti omnes, qui operantur iniquitatem.* Et Ecclesiasticus capite duodecimo. *Altissimus odio habet peccatores.* Quod est intelligendum, non quatenus homines sunt, & ipsius Dei creaturæ, sed quatenus flagitiosi & nefarij. Eam ob causam eos punit, & debito supplicio constringit. Ideo Dauid Psalmo 31. *Multa*, inquit, *flagella peccatoris.* Et Psalm. 33. *Vultus autem domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum.* Vbi vultus accipitur pro ira. Et Psalm. 118. *Longè à peccatoribus salus.* Et 128. *Dominus iustus concidet ceruices peccatorum.* Et Salomon capite Prouerbiorum quattordecimo: *In malitia sua repelletur impius.* Et paulò pòst: *Miseros autem facit populos peccatum.* Esaias postquam primo capite Iudæorum maleficia commemorat, addit: *Terra vestra deserta, ciuitates vestræ succensæ, regionem vestram coram vobis alieni deuorant. Et desolabitur sicut in vastitate*

C *hostili: & relinquetur filia Sion vt vmbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario.* Vbi per filiam Sion intelligitur Hierosolyma, quòd esset in monte Sione sita. Aspicis nos in calamitates incidere propter peccata nostra. Nec solùm pestilẽs peccatum diripit externa bona, sed interiora. Id quod Deus ait capite Prouerbiorum octauo: *Qui in me peccauerit, lædet animam suam:* potest etiam verti: *Qui in me peccauerit, spoliabit animam suam.* Verbum enim Chamas, quod est in Hebræo, & lædere significat, & spoliare: per crimen enim funestum spoliatur anima bonis gratiæ, & spiritualis vitæ, ruitque in interitum voluntarium. Capite 15. libri Sapientiæ ait ita diuina scriptura: *Malorum amatores digni sunt morte.* Et Sexto decimo: *Homo per malitiam occidit animam suam.* Ieremias capite 31. *Vnusquisque*, inquit, *in peccato suo morietur.* Et Ezech. decimooctauo: *anima quæ peccauerit, ipsa morietur.* Et quia per peccatũ ingreditur mors, appellat illud Dauid portam mortis Psal. nono, cùm ait: *Qui exaltas me de portis mortis, vt annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion.* Hoc est, vt celebrem laudes tuas in locis publicis Hierosolymæ, quas peccatis constrictus proferre non audebam. Paulus apostolus capite sexto epistolæ ad Romanos. D

An nescitis, inquit, *quoniam cui exhibetis vos ad obedientiam, serui estis eius, cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam?* Et paulò pòst: *Stipendia peccati mors.* Vt scorpius facie lambit & blanditur, Similitudo cauda autem pungit & interficit: sic peccatum voluptate allicit & oblectat, sed admissione interitum affert, & statim occidit. Ideo ait Iacobus apostolus capite primo canonicæ suæ: *Concupiscentia cùm conceperit, parit peccatum: peccatum verò cùm consummatum fuerit generat mortem.* Hoc est: cùm concupiscentia voluptatem ad consensum vsque perduxerit, parit flagitium, quod cùm est per deliberatam consentionem admissum generat animæ mortem, quam ob tem dicitur mortiferum. Quemadmodum Scilla scopulus Similitudo coopertus fluctibus in mari Siculo attrahit ad se naues, quas statim absorbet, & demergit: sic pestifera voluptas allicit ad se homines, quibus mortem affert, & æternam perniciem in altero seculo, & in hoc dedecus & ignominiam. Id animo percipiens Ieremias dicebat capite tertio: *Dormiemus in confusione nostra, & operit nos ignominia nostra: quoniam domino Deo nostro peccauimus.* Hoc idem facit his lamentationibus, quibus Hebræorum potius scelera lamentatur, quàm calamitates, in quibus propter illa versabantur. E

א *Aleph.*) Hæ lamentationes carminibus Hebraicis compositæ quatuor sunt, & quadruplici alphabeto distinctæ: in quarum fine est obsecratio quædam ipsius Ieremiæ. Sunt autem Hebraicæ hac serie scriptæ, vt primus versus incipiat ab Aleph prima litera apud Hebræos, secundus à Beth secunda litera, & ita reliqui seruato literarum alphabeti ordine. Tertio verò capite tres primi versus incipiunt singuli ab Aleph, tres verò sequentes à tribus Beth, seruato ordine ternario vsque ad finem alphabeti. In cuius rei memoriam, quoniam vocabula Latina non incipiunt ab iisdem literis, adscripserunt Latini singulis versibus notas, aut nomina literarum Hebraicarum, quemadmodum videre licet in vulgata editione. Hũc ordinem seruat hymnus ille: A solis ortus cardine: cuius prima pars incipit, vt vides, à litera a: secunda à litera b, Beatus author seculi: tertia à litera c, Castæ parentis viscera. Et ita de cæteris ordine literarum continuato. Seruatur id in nonnullis aliis carminibus, vt hoc ordine ornentur, & facilius discantur. Quare ne existimes aliud in his literis contineri mysterium. Eam ob causam hæ lamentationes sunt quatuor, & quadruplici alphabeto distinctæ, quia in illis Ieremias non solùm Iudæorum, sed etiam totius F mundi, qui est in quatuor præcipuas partes diuisus, Ortum & Occasum, Septentrionem & Meridiem, scelera deplorat, & omnes ad deplorandum inuitat. Et quia sunt veluti quatuor lachrymarum flumina illis respondentia, quæ ex horto amœnissimo egrediuntur: elegit Ieremias hunc numerum quaternarium, quod sit omnium primus inter numeros pares. Nam etsi binarius est prior, non tamen est perfectꝰ, quia medium non habet. Quaternarius autem medio munitur magna continet mysteria. Quatuor sunt literæ nominis Dei ineffabilis: quam ob causam Pythagorici per numerum quaternarium iurabant: hoc est, per diuinum illum numerum, cuius nomen quatuor literas habebat. Quatuor erant ordines lapidum pretiosorum in rationali summi sacerdotis: vt est capite Exodi 28. memoriæ proditum. Quatuor fuerunt Gen. quadrigæ toto orbe discurrentes: quarum meminit Zach. capite 6. quatuor animalia admiranda vidit Ezechiel, vt ipse primo & decimo testatur. Et quatuor Ioannes quarto Apocal. Et quatuor sunt Iesus Christi Euangelia, veluti quatuor elementa ecclesiam sustentantia. Quin potius numerus quaternarius virtute

A tate decimus eſt: nam vnum duo tria quatuor efficiūt decem: & in lege decem mandatorum quatuor euangelia continentur. Huius diuinæ legis doctrina ſignificatur hac litera א Aleph: nam Hebraicè idem eſt Aleph quod doctrina: & vnaquæque litera Hebraica propriam habet ſignificationem. Quare ſi ea recto ordine coniunxeris, videbis magnam inde dimanare theologiam. Qua de re vide Hieronymum in prologo ad Euſebium, & in epiſtola ad Paulum Vrbicum, vbi alphabetum Hebraicum mirabiliter explanat. Hac ratione ducti nonnulli interpretes Latini voluerunt accommodare harum literarum ſignificationes ſenſibus verſuum ab illis incipientium: ſed frigidè, & per vim meo quidem iudicio ab antiquis, & grauibus interpretibus diſcrepantes, qui nihil huiuſmodi ſcripſerunt, & vt mea fert opinio, ne cogitarunt quidem. Nulla eſt in his literis, quòd attinet ad has lamentationes, maior philoſophia, quàm ea, quam paulò antè explicauimus. His ita obſeruatis ad literæ explanationem accedamus.

Quomodo ſedet ſola ciuitas plena populo!) Hæc particula, quomodo, hoc loco non ignorantis nec interrogantis eſt, ſed admirantis & dolentis. Tota hæc oratio plena eſt admiratione, ſtupore, dolore, & affectu, B Ieremias vrbem deletam & relictam, alta mœnia cum ſolo adæquata, templum Salomonium euerſum, direptioni commiſſum, & prophanis impiorum hominum pedibus conculcatum. Sacerdotes erant abducti captiui, ſenes crudeliter vexati, pueri paſſim interfecti, virgines contumeliis acerbiſſimis affectæ, & per vias lamentabilis Hieroſolymæ flumina ſanguinis effluebant. Quæ omnia pius ac diuinus noſter vates admiratus & quaſi ſtupidus, atque angore oppreſſus lamentatur. Ea enim vrbs quæ antea populi celebritate, nominis amplitudine, ædificiorum magnificentia, omni diuitiarum genere floruerat, & variis gentibus ac prouinciis imperauerat, tunc ſola erat, & ciuibus orbata, abiecta, euerſa direptioni cōmiſſa, & intolerandis tributis vexata. Verbum, ſedere, accipitur aliquando pro docere: vt Pſal. 1. *Et in cathedra peſtilentiæ ſedit.* Hoc eſt, non ſe peſtilentem doctorem exhibuit. Vel nomine ſedendi ſignificatur ibi amicitia & familiaritas: monet enim pſalmographus conſuetudines hominum impiorum eſſe penitus declinandas. Ita accipitur Pſalm. 25. vbi Dauid: *Non ſedi,* inquit, *cum concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introibo. Odiui eccleſiam malignantium, & cum impiis non ſedebo.* Et Ierem. cap. 15. *Non ſedi in concilio ludentium.* C Significat etiam aliquando manere: vt Numer. 20. *Manſit populus Cades*: vbi pro manſit eſt in Hebræo idem verbum, pro quo nos hîc habemus ſedet. Quare poterat verti locus hic: *Quomodo manet ſola ciuitas plena populo!* Præterea nomine ſeſſionis ſignificatur abiectio & nominia: vt capite 47. Eſai. *Sede in puluere virgo filia Babylon.* Vbi filia Babylon idem eſt quod congregatio Babylonis: quam vocat virginem, quòd nondum fuiſſet expugnata: cuius dedecus & calamitatem prædicit. Ac in hanc ſignificationem exiſtimo accipi verbum ſedere hoc Ieremiæ loco, ac ſi dicat: quomodo iacet abiecta priuata habitatoribus ſuis vrbs illa, quæ fuit quondam plena ciuium multitudine, hominúmque frequentia & varietate. De illa dixerat Eſai. cap. 22. *Clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans.* Eam vocat clamoris plenam, hoc eſt populo affluentem, & eam ob cauſam vocibus & ſtrepitibus abundantem. Sed vaticinans de illius vaſtitate cap. 1. *Relinquetur,* inquit, *filia Sion vt vmbraculum in vinea, & ſicut tugurium in cucumerario.* Et poſt bellum Babylonicum Baruch cap. 4. eam inducit ita loquentem: *Ego enim derelicta ſum ſola.* Et Ieremias hoc loco: Quomodo ſedet ſola, hoc eſt deſerta, & incolis deſtituta. Pagninus transfert: Quo modo ſedit, de præterito. Sed D quando diuina ſcriptura recolit præterita, etiā tempus præſens comprehendit aliquando: vt cap. 1. epiſtolæ ad Romanos. *Tradidit eos Deus in reprobū ſenſum.* Nunc etiam eos tradidit, qui huiuſmodi ſunt. Et Pſal. 1. *Beatus vir qui non abiit in cōſilium impiorum.* Nec nunc etiam abit. Eodem modo hoc loco: Quomodo ſedit ſola ciuitas: & nunc etiam ſedet. Hæc ex Ambroſio in commentariis in cap. 1. epiſt. ad Romanos.

b *Facta eſt quaſi vidua domina gentium.*) Hoc eſt, ea quę in nationibus dominari, & in gentes imperium tenere ſolebat, modò mœſta & ſola facta eſt velut vidua, populo quaſi viro orbata, regni ac ſacerdotij dignitate priuata, & omni conſolatione deſtituta. Dauid & Salomon varias gentes externas ſubegerunt. Cap. 8. lib. 2. Reg. ſcriptum eſt Dauidem reportaſſe victoriam de Syris & Idumæis: & cap. 10. de Ammonitis: qui omnes ei ſeruiebant. Cap. autem nono lib. 3. Reg. proditum eſt memoriæ, Amorrhæos, Hethæos, Pherezæos, Heuæos & Iebuſæos fuiſſe Salomoni tributarios. Itaque Hieroſolyma quæ fuerat princeps prouinciarum victarum, facta eſt ſub tributo, Babylonis vectigalis, & in eorum ditionem redacta. Sed quemadmodum Ieremias deplorauit Hieroſolymā: E ſic nos, imò multò magis lamentemur animam, quæ cùm olim fuiſſet virtutibus plena, & imperaſſet diuerſis affectibus & cupiditatibus, fuit à Babyloniis, hoc eſt, à dæmone, mundo & carne oppugnata & victa: ac libidinum flammis ſuccenſa, angelorum ſolatio deſtituta, & in dedecore & ignominia verſata, tot ſeruit dominis, quot vitiis. Vt enim vir iuſtus, Chriſtiana pietate & religione inſignis etiamſi ſeruus ſit hominum, liber tamen in animo eſt: ſic homo ſceleribus contaminatus tametſi regnet, ſeruus tamen eſt, non vnius hominis, ſed tot dominorum, quot ſint flagitia, quibus eſt deditus. *Iniquitates ſuæ,* inquit, cap. 5. Prouerbiorum Salomon, *capiunt impium, & funibus peccatorum ſuorum conſtringitur.* Et Ieremias noſter in hac lamentatione paulò pòſt: *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius*: conuolutę ſunt & impoſitæ collo meo. Et Dauid Pſalm. 10. *Pluet ſuper peccatores laqueos.* Ad huiuſmodi animam illud poteſt accommodari, quod eſt apud Eſaiam 49. *Ego ſterilis, & non pariens transmigrata & captiua.* Id docet Chriſtus Deus noſter apud Ioan. 8. Nam dicentibus Iudæis ſe liberos eſſe: *Amen amen,* inquit, *dico vobis, quia omnis qui facit peccatū, ſeruus eſt peccati.* Et Diuus Paulus ad Rom. 6. *Cui exhibetis vos ſeruos ad obediendum, ſerui eſtis eius,* F *cui obeditis: ſiue peccati ad mortem, ſiue obeditionis ad iuſtitiam.* Et Diuus Petr. 2. epiſt. ſuæ ſecundæ: *A quo quis ſuperatus eſt, huius ſeruus eſt*: Hoc voluit diuina ſcriptura ſignificare cap. 47. Geneſis, cùm ait omnes Ægyptios venditos fuiſſe Pharaoni cuius ſerui facti ſunt. Homines enim mundo dediti, ſe Pharaoni, hoc eſt, dæmoni ſubiiciunt, in cuius ditionem rediguntur. Ita locum illum Origenes interpretatur. Seruitus ſpiritualis eſt abiectior corporali, deterior, ignobilior, & grauior: nam corporalis aliquando ſine culpa inducitur eis, qui in eam coniicitur. Quod enim flagitiū admiſerat Ioſeph. Daniel, cap. 1. Ezechiel, c. 1. & multi alij viri omni ſapientia & virtute præſtantes, qui captiui extiterunt? At ſeruitus peccati ſemper culpa noſtra contrahitur. Inſuper ſeruitus humana morte tandem finitur: ſeruitus autem peccati perpetuò durat, cùm impij ad ignes inferorum æternos relegantur. Demum in corporis ſeruitutem incurrunt homines per vim, in animi autem ſeruitutem ſponte: vna eſt violenta, altera voluntaria. Aſpicis igitur impios omnes ſeruos eſſe. Qui fieri poteſt, vt liber ſit, qui non imperat cupiditatibus? Quicunque non reſecat libidines, non ſpernit voluptates, non tenet

A iracundiam, non coercet auaritiam, non repellit cæteras animi labes, quamuis hominibus imperet, seruus tamen est, quando quidem flagitijs dominis improbissimis paret. An ille liber, cui cupiditas imperat, cui leges imponit, qui nihil ei recusare audet, nihil negare? Ego huiusmodi hominem non modò seruum, sed abiectissimum seruum, etiamsi summo genere natus sit, appellandum puto. Quare nos hanc animi seruitutem deploremus: & iuxta flumina Babylonis sedentes, ac veram spiritus libertatem in memoriam reuocantes vim lachrymarum fundamus.

c *Plorans plorauit.*) Subauditur Hierosolyma. Hæc verborum geminatio phrasis est in diuinis literis vsitatissima: vt Psal. 39. *Expectans expectabo dominum.* Et Psal. 131. *Viduam eius benedicens benedicam.* Et cap. 6. epistolæ ad Hebræos: *Benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.* Et idem Ieremias c. 13. *Plorans plorabit, & deducet oculus meus lachrymam.* Fortasse horum verborum geminatione voluit Ieremias significare lachrymarum abundantiam. Vel ponitur hic verbum plorare ad externas & interiores lachrymas significandas. Non solùm corde plorabat Dauid, sed externis lachrymis respersus has voces emittebat: (Beth.) (Psal. 6.)

B *Lauabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratum meum rigabo.* Non gemmis & margaritis, sed lachrymis lectum suum adulterij fœditate commaculatum rigabat, vt earum assiduitate maculas sceleris commissi deleret. Tribuit vrbi fletus & eiulatus, qui hominibus tribuuntur. Figura est prosopopœia, quando rebus inanimatis & mutis ea, quæ sunt animatorum & loquentium, tribuimus: vt ait hoc loco Theod. Ita Psalm. 18. *Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum.* Et c. 49. Esai. *Dixit Sion, reliquit me dominus, & dominus oblitus est mei.* Vel per ciuitatem eos intelligit Ieremias, qui in illa manebant vt sit figura metonymia: quemadmodum c. 23. Esaiæ: *Vlulate naues Carthaginis.* Et Lucæ 13. *Hierusalem Hierusalem quæ occidis prophetas*: Hoc est, ô habitatores Hierosolymæ diuinorum vatum interfectores.

In nocte.) quia propter hostium timorem non audebat plorare die. Vel ideò ait Ieremias Iudæos illos plorare nocte, vt ostenderet, tempus illud quod alij solent tribuere somno & quieti, eos in vigiliis & lachrymis consumere. Idem faciebat Dauid, cùm Psal. 6. dicebat: *Lauabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratum meum rigabo.* Quibus verbis significat acerbissimum animi cruciatum & dolorem, quo ob legem Dei à se violatam, & memoriam sceleris

C commissi angebatur. Nox in diuinis literis accipitur pro culpa: vt Sapientiæ decimoseptimo: *Vinculis tenebrarum & longæ noctis compediti.* Et capite vndecimo euangelij authore Ioanne: *Si quis ambulauerit in die, non offendit, quia lucem huius mundi videt: si autem ambulauerit in nocte, offendit.* Hoc est, qui iustè & piè vixerit, non offendet, qui autem iniustè & impiè, offendet. Vbi dies pro virtute accipitur & gratia: nox verò pro culpa & impietate. Vnde Salomon Prouerbiorum capite quarto: *Via impiorum tenebrosa.* Et Dauid Psalmo trigesimoquarto: *Fiant viæ illorum tenebræ & lubricum.* Accipitur etiam pro ignorantia: vt capite tertio Michææ: *Nox vobis pro visione erit.* Hoc est, loco luminis vaticinationis eritis ignorantia cooperti. Accipitur pro vmbra legis Mosaicæ: vt capite tertiodecimo epistolæ ad Romanos: *Nox præcessit, dies autem appropinquauit.* Vbi per diem claritas euangelij significatur, quemadmodum per noctem vmbra legis: quæ hyems & imber appellatur capite secundo Canticorum: *Iam hyems transijt, imber abijt & recessit: flores apparuerunt in terra nostra: tempus putationis aduenit.* Acsi dicat sponsus: Iam discussæ sunt & euanuerunt legis veteris figuræ, quia aduenit substantia: iam apparuerunt flores euangelij, iam venit tempus, in quo excisa D & amputata sunt legis Mosaicæ sacrificia. Præterea accipitur nox pro calamitate: vt capite Iob. 34. *Inducet noctem, & conterentur.* Id est, affliget eos Deus calamitate, & dissipabuntur. Et Psalmo sextodecimo: *Probasti cor meum, & visitasti nocte.* Hoc est, animum meum Domine sæpe rebus aduersis explorasti, & morbissimis ærumnarum tenebris circumfudisti. Et Psal. 118. *Memor fui nocte nominis tui Domine.* Et Ieremias cap. 14. *Deducant oculi mei lachrymas per noctem.* Ac in hanc significationem accipit noctem hoc loco, cum ait: *Plorans plorauit in nocte.* Acsi dicat: summis calamitatibus oppressa vim lachrymarum profudit.

d *Lachrymæ eius in maxillis eius.*) Id est, erant eius genæ continuis lachrymis resperse: quia non erat, qui abstergeret illas. Significat diuturnum ac perennem fletum: qui si est ob memoriam flagitiorum, & ob alias pias causas, magnam affert vtilitatem. Nam vt ait Dauid Psal. 125. *Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent. Euntes ibant, & flebant mittentes semina sua: venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.* Et Christus Deus noster apud Matthæum 5. *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* (similitudo)

E Quemadmodum numus in fundo vasis ad certum quoddam loci interuallum constitutus, non videtur sine aqua: at si vas impleatur illa, statim videtur: sic diuinam cõsolationem quam ob siccitatem nostram non aspicimus, in piarum lachrymarum affluentia intuemur. *Plorabitis & flebitis*, ait Christus Dominus apud Ioannem ca. 16. *sed tristitia vestra vertetur in gaudium.* Vt cùm domus aliqua incendio comburitur, confluunt multi ad aquam ad ignem restinguendum: sic nos cùm viderimus animam flamma vitiorum flagrare, debemus ad lachrymarum aquam confugere, vt flagitiorum ardorem restinguamus. Hæ sunt piæ lachrymæ Petri postquam Christum negauit. His lachrymis doloris & amoris Maria Magdalena pedes Domini rigauit, Accessit fluuius lachrymarum ad fontem misericordiæ. Vt elephas mirum in modum diligit aquas fluuiorum, quibus se mergit, & abluit: ita nos sumus aquas lachrymarum dilecturi, quibus demersi scelera nostra abluamus. Si deploramus corpora mortua, à quibus anima separatur, quantò magis debemus deplorare animas mortuas, à quibus diuina gratia seiungitur? Sed non solùm propter peccata, sed propter aliorum ærumnas, & exilij nostri dilationem, & cœlestis patriæ desiderium conficiamur (similitudo) (Matt. 26.) (Luc. 22.) (similitudo) (similitudo)

F lachrymis igne charitatis incensi. Quemadmodum olla feruens magno flammarum impetu concitata solet liquorem extollere, & effundere super se: ita animus igne charitatis inflammatus, ascendit sursum feruentes lachrymas emittens, effundens se super se. Ad hoc hortatur Dauid, cum ait Psal. 61. *Effundite coram illo corda vestra.* Et exemplo sui dicens Psalm. 41. *Effudi in me animam meam.* Demus operam, vt nubes pluuio mœrorum conuertatur in pluuiam dulcium lachrymarum, & cœlum animi nostri remaneat purum atque serenum. *Ploremus coram Domino*, vt verbis vtar Dauidis: illud ad memoriam reducentes quod ait in Apocalypsi capite septimo diuus Ioannes: *Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum*: vt hac spe ducti imitemur hac re mœstam ciuitatem, cuius maxillæ erant, vt hoc in loco Ieremias ait, lachrymis resperse. Diuus Hieronymus in huius loci commentariis, & diuus Gregorius 13. Moralium per maxillas intelligunt concionatores euangelicos, quibus non debent lachrymæ deesse, qui vitam impiorum concionibus suis confringunt. Sed hoc est in sensu morali. Nos autem sensum literalem prosequentes per maxillas genas intelligimus. (Psal. 94.) (Apoc. 21.)

e Non

A e *Non est qui consoletur eam ex omnibus charis eius.*) Hoc profectò est intolerandum supplicij genus in calamitate carere consolatore. Id euenit Hierosolymæ, quam Ægyptij, & Syri, & alij, cum quibus illa fuerat coniuncta, & amicitia copulata, in ærumnis suis deseruerunt, & amorem in odium commutarunt. Et dixit Deus apud Ezechielem capite 23. *Ecce ego suscitabo omnes amatores tuos contra te.* Cumulus augetur doloris, cùm eos quos amore prosequebamur, videmus à nobis alienatos in ærumnis nostris, illisque gaudere, & nobis insultare. Cap. 19. ait Iob: *Noti mei quasi alieni recesserunt à me: dereliquerunt me propinqui mei: & qui me nouerunt, mei obliti sunt.* Et Dauid Psalmo 68. *Sustinui, qui simul contristaretur, & non fuit: & qui consolaretur, & non inueni.* Et Ecclesiastes capite 4. *Vidi calumnias, quæ sub sole geruntur: & lachrymas innocentium, & neminem consolatorem.* Id quod hoc loco ait Ieremias, re ipsa intelligitur de euersione Hierosolymæ per Babylonios, sed multò rectiùs de eius euersione per Romanos tempore Titi Vespasiani. Nam in priore calamitate etiamsi Iudæi fuerunt è gentibus derelicti, habuerunt tamen Ezechielem, & Danielem, & Ieremiam, & alios diuinos vates sanctitate & sapientia præstantes, qui eos docebant, & con-
B solabantur. At in secunda fuerunt omni solatio destituti: & in summam miseriam inciderunt, cùm Christus Dominus eos reliquit. Id quod ille his verbis prædixerat apud Oseam 9. *Væ eis cùm recessero ab illis.* Sed quia pro recedere est in Hebraico verbum Basar, quod significat carnem sumere: potest verti locus ille: *Væ eis cùm incarnauero in illis.* Loquitur de perfidis & obstinatis Iudæis, qui Christum ipsum recipere noluerunt: non de illis, qui sanctum eius euangelium seruarunt. Ait enim Esaias 8. capite. *Erit vobis in sanctificationem: in lapidem autem offensionis & petram scandali duabus domibus Israel.* Ac si dicat: Cùm Dominus Iesus Christus venerit, saluos faciet eos, qui eum receperint, eos autem damnabit, qui in perfidia permanserint. Huic versioni fauet translatio Septuaginta, quæ habet: Væ eis, caro mea ex illis. Cùm enim Dominum Iesum innocentem agnú ad cædem crudelissimam vocarent, & in obstinatione sua persisterent, fuerunt à Romanis afflicti: partim interfecti, partim in summam miseriam traducti. Ac tunc nullum habuerunt consolatorem.

f *Omnes amici eius.*) Id est, omnes, qui eam amicitia comprehendere videbantur. Aliis verbis extremam calamitatem significantibus exaggerat id, quod pro-
C ximè dixerat.

g *Migrauit Iudas propter afflictionem, & multitudinem seruitutis.*) Hoc est, populus Iudæorum expulsus patria iuit in acerbum exilium, & sedem rerum suarum in Chaldæa collocauit, oppressus afflictione, & magnitudine Babylonicæ seruitutis: & ibi nullam inuenit quietem, nullam tranquillitatem: Æquum est, vt qui suaue iugum domini despiciunt, aspero seruitutis Babylonicæ premantur. Vel sic. Ideò Iudaicus populus migrauit, & tali supplicio affectus est, quia multos afflixerat: & seruos crudeliter & acerbe tractauerat. Id explicat Chaldaica paraphrasis sic habens: Abiit Iuda in captiuitatem, eo quòd ipsa afflixit pupillos & viduas: & durè tractauit seruos Hebræos. Potest hæc oratio explanari non de Iudæis, qui abducti sunt Babylonem: sed de his, qui post euersionem Hierosolymæ fugerunt ad Ægyptios propter acerbam afflictionem & duram seruitutem, qua à Babylonijs in Iudæa premebantur. Sed in Ægypto nullum refugium inuenerunt. Lege cap. 41. & 43. & 44. Ieremiæ, & vltimum libri quarti Regum, si volueris intelligere.

h *Omnes persecutores eius.*) Hoc est, omnes Babylonij qui Iudæorum familiam affligebant, apprehen- D
derunt eam inter calamitates Hierosolymæ. Vel inter vias angustas, quibus fugere conabantur.

i *Viæ Sion lugent, eo quòd non sint, qui veniant ad solennitatem.*) Sensus est: Viæ ducentes ad templum, in ד Daleth.
quo fiebant sacrificia, & in diebus festis solennia instituta celebrari solebant, vsque adeo lugubres existunt, vt plorare videantur. Nam cùm templum sit euersum & flammis commissum, nemo venit ad solennia celebranda. Ex quo effectum est, vt viæ quibus olim multi ad illud confluebant, sint solæ & desertæ. Vias ait lugere ob ingentem mœstitiam & solitudinem, quemadmodum cùm dicimus prata ridere ob amœnam viriditatem, quia spectantium oculos oblectant, appellantur autem viæ templi viæ Sion, quia templum illud Salomonium fuit in monte Sione situm. Quidam vertunt: Viæ Sion herbescunt. Quia nemo per eas transibat. Tria erant solennia, quibus Iudæi ad templum ire cogebantur: Pascha, Pentecostes, & scenophegiæ vt videre licet capite vigesimotertio Exod. Accipiuntur etiam solennitates pro sacrificiis capite Malachiæ 2. Via accipitur pro opere & negotio: vt cap. 1. Aggæi: *Ponite corda vestra super vias vestras.* Hoc est diligenter perpen- E
dite opera vestra: considerate negotia, in quæ incumbitis. Accipitur pro lege: vt Psalmo vigesimoquarto: *Vias tuas domine demonstra mihi.* Hoc est, doce me leges tuas, ostende mihi rationem viuendi, quam præscribis. Accipitur pro more, regula, & doctrina: vt cap. 4. prioris ad Corinthios: *Misi ad vos Timotheum, qui vos commonefaciet vias meas, quæ sunt in Christo Iesu.* Id est, quæ sunt iuxta Iesu Christi euangelium. Via pacis est fides, quæ, vt verbis vtar apostoli, per charitatem operatur: quam impij non habent, ne cognoscunt quidem. De illis ait psalmographus: *Viam pacis non cognouerunt.* Hoc autem Ieremiæ loco per vias significantur itinera terrestria, quæ dicuntur lugere, quemadmodum de Iudæa ait Ieremias cap. 12. *Vsque quo lugebit terra?* Et quartodecimo: *Luxit Iudæa, & portæ eius corruerunt.* Et Esaias trigesimotertio. *Luxit & elanguit terra.* Et Oseas quarto: *Lugebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea.* Tunc dicitur terra lugere, cum destituta cultoribus suis tristem vastitatem ostendit, & in miserandam solitudinem redigitur.

k *Omnes portæ eius destructæ.*) Omnes portæ Hierosolymæ fractæ sunt & euersæ. Sed quoniam in portis solebant quondam exerceri iudicia, fortasse per portas hoc loco iudicia intelliguntur. Ac si dicat: Desiit F
Hierosolyma esse ciuitas, nam leges in ea nihil valent, iudicia iacent, mos patrius interiit. Id voluit significare Esaias capite tertio cùm dixit: *Mærebunt atque lugebunt portæ eius.* Et Ieremias decimoquarto: *Portæ eius corruerunt.* Significari autem iudicia publica nomine portarum indicat Dauid Psal. 68. cùm ait: *Aduersum me loquebantur, qui sedebant in porta:* Id est, qui iudicia exercebant. Et Psal. 126. *Non confundetur, cùm loquetur inimicis suis in porta.* Id est, non amittet litem, non cadet causa, cùm contenderit cum aduersario suo in iudicio. Eam ob causam porta accipitur pro quocunque loco publico: vt capite decimonono libri secundi Regum: *surrexit rex, & sedit in porta:* vt scilicet ab omnibus videretur. Et 5. Amos: *Odio habuerunt corripientem in porta,* accipitur autem porta pro ipsa ciuitate. Nam c. Genesis 22. vbi nos habemus: *Hæreditabit semen tuum portas inimicorum tuorum:* pro portis habent Septuaginta, ciuitates.

l *Facti sunt hostes eius in capite.*) Hoc est, in fastigio, ה He.
ac nobiliore loco: Ac si dicat: inimici eius dominati sunt, & rerum omnium potiti. Hoc schemate vtuntur Hebræi, cùm volunt significare aliquem esse su-

A periorem & principatum tenere: vt constat ex capite 28. Deuteronomij, vbi Moses dixit populo, si Dei legem seruaret: *Constitues te dominus Deus tuus in caput, & non in caudam: & eris semper suprà, & non subter.* Et paulò pòst: *si Dei legem violaret: Ipse aduena erit in caput, & tu in caudam.* Acsi dicerent: Ipse tenebit primas, tu autem eris infimus: ipse dominabitur, tu parebis. Caput enim accipitur pro dominatu. Ideo dicebat Dauid Psalmo quinquagesimonono. *Ephraim fortitudo capitis mei.* Ac si diceret: Tribus Ephraim est robur & firmamentum regni ac principatus mei. Et Oseas primo: *Ponent sibi caput vnum.* Vnde ponere aliquem super caput alterius est illum superiorem constituere, & victorem declarare: vt Psalm. 65. *Posuisti tribulationes in dorso nostro, imposuisti homines super capita nostra.* Caput etiam accipitur pro principio: vt Psal. trigesimonono. *In cap. libri scriptum est de me.* Et quia intentio est principium operis, per caput hoc Ieremiæ loco poteris intelligere propositum seu intentionem. Tunc hostes sunt in capite, cum dæmones intentionem corrumpunt. Corrupta autem intentione, totum opus dicitur deprauatum, quamuis suapte natura videretur bonum. Vnde Augustinus explanans locum illum Matth. 6. Si lumen quod in te est:
B Quod, inquit, non bona intentione fit, non tibi proderit. Et Gregorius lib. 1. dialogorum: Intentio peruersa si fuerit, prauum est omne quod sequitur, licet rectum videatur. Et in Moralibus: Summa cura vigilandum est, ne vel bonis operibus seruiens mens reproba intentione polluatur. Et Bernardus de præcepto & dispensatione: Bonum condemnat intentio
similitudo praua. Quemadmodum ex lutulento & perturbato puteo quicquid exit, turbulentum & impurum est: sic ex deprauato animo quid potest exire nisi deprauatum? Quemadmodum qui mænia Hierosolymæ construebant, vna manu faciebant opus, altera tenebant gladium, vt capite quarto Nehemiæ scriptum legimus, ita nos in virtutum actiones debemus incumbere, sed gladium habere ad malas cogitationes & intentiones resecandas, & penitus excidendas: eásque non admittere, sed longè expellere, instar
Genes. 15. Abrahami, qui volucres super victimam descendentes abigebat.

m *Inimici eius locupletati sunt.*) Hoc est Babylonij se spoliis Hierosolymæ repleuerunt. Pagninus vertit: Inimici eius prosperati sunt.

n *Quia dominus locutus est super eam.*] Id est, quia Deus sententia sua decreuit venturas esse has calamitates
C in ingratam ciuitatem: Loqui Deum est illum aliquid decernere: vt Psal. 59. *Deus locutus est in sancto suo: lætabor, & partibor Sichimam, & conuallem tabernaculorum metibor.* Id est, Deus decreuit in cœlo fore, vt ego lætarer, & diuiderem Sichimam, essémque totius terræ sanctæ dominus. Partiri ac metiri terram verba sunt, quæ apud Hebræos veram possessionem ostendunt. Hoc dicit, quia tunc loca illa non erant ei subiecta. Vel in sancto suo, hoc est, per sanctum suum. Ac si dicat: dixit Deus per Samuelem sanctum suum vatem. Nam particula in, accipitur sæpe pro per: vt capite primo epistolæ ad Hebræos: *Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis: nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio.* Id est, per prophetas, & per filium: Quare locus hic Ieremiæ potest ita explanari, quia Deus per diuinos suos vates dixit fore, vt Hierosolyma in has ærumnas incideret. Vel locutus est Babyloniis in eorum corde, quibus dixit, vt Hierosolymam ob eius crimina coercerẽt & vastarent. Vel locutus est super eam, hoc est, contra eam: vt sit sensus: afflixit illam. Ita ipse dominus apud Ieremiam decimooctauo: *Loquar*, inquit, *aduersus gentem, & aduersus regnum, vt eradicem, destruam, & perdam illud.* Septuaginta habent: Quia dominus humi- D
liauit eam. Eodem ferè modo Pagninus: Quia dominus dolore affecit eam.

o *Paruuli eius ducti sunt in captiuitatem.*) Exaggerat Babyloniorum immanitatem, qui non solum viros, sed etiam pueros secum captiuos duxerunt. Metaphora est à matre desumpta filios teneræ ætatis nutriente, quos hostes eripit, & in vincula conicit. Vel per paruulos intelligit stultos, qui ob scientiæ inopiam fuerunt capti, & in exilium missi, iuxta id quod prædixerat Deus apud Esai. 6. *Praeterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam.*

p *Et egressus est à filia Sion omnis decor eius.*) Id est, perit omnis Hierosolymæ pulchritudo: cum euersa
fuit, speciem amisit & dignitatem. Filiam Sion vocat Vau.
Hierosolymam, quòd esset sita in monte Sione. Filia in diuinis literis idem est aliqoando quod congregatio: vt apud Sophoniam tertio: *Lauda filia Sion.* Et apud Zachariam nono: *Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem.* Et hoc Ieremiæ loco: vbi filia Sion dicitur egregiam speciem amisisse: quem postea recupera-
uit. Eodem modo animæ nostræ accidit aliquando. similitudo
Nam vt nonnullæ pedibus conculcatæ abiiciunt se, suámque amittunt pulchritudinem: sed veniente ro-
re cœlesti eriguntur, & ad amissam antiquámque for- E
mam reuocantur: sic anima conculcata peccatis, manet abiecta, & fœditate maculata, iuxta id quod hoc loco ait Ieremias: *Egressus est à filia Sion omnis decor eius*: sed rore diuinæ gratiæ effertur in sublime, & ad pristinam reuertitur pulchritudinem. Ac tunc ei illud accommodatur cap. Canticorum 7. *Quàm pulchra es, & quàm decora charissima.*

q *Facti sunt principes eius velut arietes non inuenientes pascua.*) Hoc est, magnates Hierosolymæ, & qui eius gubernaculum tractabant, effecti sunt insipientes, timidi, stupidi, & fragiles: & abierunt imbecilli coram hostibus, omni fortitudine destituti. Non solùm abiecti homines & filij terræ, sed etiam nobiles ac principes animo ceciderunt. Fortasse comparat magnates arietibus non inuenientibus pastum propter famem ciuitatibus tempore obsidionis: de qua loquitur Esaias cap. 5. & Ieremias 4.

r *Recordata est Ierusalem dierum afflictionis suæ, & præ-*
uaricationis.) Id est, reduxit Hierosolyma in memo- Zain.
riam dies calamitatis, & impietatis suæ. Cum memoria ærumnarum coniungit memoriã flagitiorum, propter quæ in ærumnis versabatur. Hanc secum af-
fert vtilitatem calamitas, nimirum cognitionem pec- F
cati. Filij Iacob qui Ioseph fratrem suum impiè vendiderant, postea dolore oppressi in Ægypto has voces emiserunt: Meritò hæc patimur, quia peccauimus in fratrem nostrum. Potest verti hæc oratio. *Recordata est Ierusalem in diebus afflictionis suæ præuaricationis, &c.* Sed quoniam sequitur: omnium desiderabilium suorum, quæ habuerat à diebus antiquis: potest verti: *Ierusalem in diebus afflictionis suæ, & præuaricationis Babyloniorum recordata est omnium suorum desiderabilium.* Vt enim esset acerbior Hierosolymæ calamitas, recordabatur desiderabilium suorum, hoc est voluptatum, deliciarum, opum, quietis, regni victoriarum, epularum, gaudiorum & prosperitatum, quibus quondam affecta fuerat. Sæpe in tantam incidimus calamitatem, vt magis nos affligat memoria oblectationum præteritarum, quàm præsens mœstitia. Illud Michææ primo: *Quia infirmata est in bonum, quæ habitat in amaritudinibus*: potest etiam verti ex Hebræo: Quia docuit propter bonum: subaudi, amissum. Acsi dicat: Quæ in gemitu & calamitate versabatur, magis dolebat gaudium, quod quondam habuerat, quàm dolorem, quem tunc habebat. Itaque præsentes dolores & præterita gaudia venerunt

Hiero-

A Hierosolymæ in mentem: cùm populus eius incideret in bustium potestatem nimoi auxilio destitutus. Tunc poterat illud dicere Psalmugraphi: *Tribulatio proxima est, non est, qui adiuuet.*

s *Viderunt eam hostes, & deriserunt sabbata eius.*] Viderunt Babylonij afflictam Hierosolymam, & festa eius eluserunt. Eodem modo dæmones dies nostros festos irrident, quandu illos in ludis prohibitis, & io prophanis festiuitatibus coosumimus. Vt spicæ frumenti grana continent, & aristas: sic dies festi gaudium habent ioterios instar granorum, spiritualis ac solidę letitiæ, & aristas externę oblectatiunis. At nos cõstituimus solennia in iucunditatibus externis, cùm ea deberemus in interioribus cõstituere. Arripimos corticem, relinquimus nucleum. Quare danda opera est, vt dies festos nostros piè & cum interiore gaudiu celebremus, animos ad Deum leuemus, ad cuius gloriam ipsas externas festiuitates referamus. Pium est, & necessarium festus ab ecclesia catholica constitutos obseruare, Deo cultum exhibete, & Christiaoam religiooem custodire: sed declinandæ sunt in illis obscœnæ voluptates, impij ludi, & cætera flagitia: ne dicat nobis Deus id, quod dixit Iudæis per Esaiam primu: *Neomeniam & sabbatum, & festiuitates alias, non feram: iniqui sunt cœtus vestri: calendas vestras & solen-*
B *nitates vestras odiuit anima mea.* Et per Amos quinto: Odi, & proieci festiuitates vestras: & non capiam odorem cætuum vestrorũ. Cæterùm hoc loco reniæ locu nomine sabbati non solùm dies festus, sed totam religionem iotelligimus: & quicquid ad diuinum pertinet cultum: tametsi proprius per sabbatum dies septimus in vetere significabatur. Tũc hostes festa nostra irridẽt, cùm vitam nostram aspiciunt otiosam, &
n in vitiis occupatam.

t *Peccatum peccauit Ierusalem.*) Incidit Hierusolyma in peccata. Quidam per peccatum hoc loco intelligunt infidelitatem. Alij per hanc verborum geminationem intelligunt peccatorum multitudinẽ & continuationem. Illud est perspicuum ex lectione librorum regum, & prophetarum multus ex Hebręis amisisse fidem, & pro vero Deo gentium idula coluisse. Cùm autem fides sit radix plantæ spiritualis, nullam de se præbebant spem fructus. Vt enim auulsa arboris radice aufertur spes fructus: sic auulsa fide tuit virtutum fundamentum, quibus homines grati sunt Deo: nam authore diuo Paulo c. 11. ad Hebræus: *sine fide impossibile est placere Deo.* Sumi autem peccatum pro infidelitate, indicat Christus apud Ioannem 16. cũ ait.
C *Spiritus sanctus arguet mundum de peccato: quia non crediderunt in me.*

v *Propterea instabilis facta est.*) Id est, eam ob causam non stetit in terra sua: sed ex ea in Chaldæam migrauit. Ostendit peccatum fuisse causam exilij ac miserię Hierosolymę. Ca. Prouerb. 14. ait sapiens: *Miseros facit populos peccatum.* Ridebant Babylonij diuinum cultum Iudæorum, diceotes non potuisse Deum illus seruare: sed hoc diluit diuinus vates dicens. Iudæorum euersionem & exilium non euenisse ob Dei ipsorum impotentiam, sed ob ipsorum peccata, præsertim ob infidelitatem.

x *Omnes qui glorificabant.*) Quicunque eam antea in prosperitate laudibus efferebant, & honoribus ornabant, postea in ęrumnis versatã illam penitus contempserunt. Qui eam tuebantur obsequio in rebus secundis & ad voluntatem fluentibus, postea illis reflantibus eam deseruerunt, & pro nihilo putarũt. Vt cicadæ in æstate apparent, & continuò canunt, hyeme autem perpetuò silent, imò non videntur: ita multi in prosperitate nos sequuntur, & laudibus efferũt, qui in rerum aduersarum ictibus & calamitatũ procellis obmutescunt, nósque derelinquunt, quos amore prosequi videbantur. Id intelligens Salomon dice- D
bat capite Prouerbiorum quartodecimo: *Diuitiæ addunt amicos: pauper verò etiam ab amicis deseritur.* Et decimonono: *Fratres hominis pauperis oderunt eum*, insuper & amici procul recesserunt ab eo. Et Eccl. 6. *Est amicus secundùm tempus: & non permanebit in die tribulationis.* De illo autem qui vetus est amicus ait eodem capite: *Amicus fidelis protectio fortis: qui autem inuenit illum, inuenit thesaurum.*

Ipsa autem gemens, & conuersa est retrorsum.) Id est, quia ipsa ingemuit dolore pressa, & deiecta est retro. Fortasse particula, &, accipitur pro quia: vt sit sensus: Ipsa autem gemuit, quia se vidit contemptam, ac si esset proiecta retrorsum. Accipi autem et, pro quia indicat locus ille Esaiæ capite 64. *Tu iratus fuisti, & nos peccauimus.* Ita accipitur capite primo Lucæ: *Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui.* Et secũdo: *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus.* Capite quartodecimo Genesis, vbi nos habemus: Melchisedec rex Salem proferens panem & vinum, erat enim sacerdos Dei altissimi. Pro enim est in Hebræo &, & ita transfert Onchelus paraphrastes Chaldęus. Sed quoniam & accipitur pro quia, & enim rectè vertit Latinus noster interpres: Erat enim: Ac si diceret: Ratio cur offerebat Deo panem & vinum, est, quia eius erat sacerdos. E

a *Sordes eius in pedibus eius,* b *nec recordata est finis sui:* c *deposita est vehementer, non habens consolatorem. Vide domine afflictionem meam,* d *quoniam erectus est inimicus.* ט Theth.

Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius: quia vidit gẽtes ingressas sanctuarium suum, de quibus præceperat, ne intrarent in ecclesiam tuam. י Iod.

e *Omnis populus eius gemens, & quærens panem: dederũt pretiosa quæque pro cibo ad refocillandam animam:* f *vide domine, & considera, quoniam facta sum vilis.* כ Caph.

g *O vos omnes qui transitis per viam, attendite, & videte, si est dolor sicut dolor meus:* h *quoniam vindemiauit me,* i *vt locutus est dominus in die iræ furoris sui.* ל Lamech

k *De excelso misit ignem in ossibus meis, & erudiuit me:* l *expandit rete pedibus meis, conuertit me retrorsum:* m *posuit me desolatam tota die mærore confectam.* מ Mem.

n *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius,* o *conuolutæ sunt, & impositæ collo meo,* p *infirmata est virtus mea:* q *dedit me dominus in manum, de qua non potero surgere.* נ Nun.

Abstulit omnes magnificos meos dominus de medio mei, vocauit aduersum me tempus vt contereret electos meos, torcular calcauit dominus virgini filiæ Iudæ. ס Samech. F

a *Sordes eius in pedibus eius.*) Describit Hierusolymam viduam pedibus nudam, & eam ob causam cõtaminatam. Vel per pedes intelligit affectus, Ac si dicat: Erant labes in affectionibus eius: habebat affectiones suas maculis pollutas: intelligi autem affectus nomine pedũ indicat psalmographus, cum ait psal. 35. *Non veniat mihi pes superbiæ.* Potest tamen ita exponi locus ille. Non conculcet me pes superbi, sed amoue à me vim & furorem hominis violenti. Prior tamen explanatio est diui Augustini, quam Remigius Antissidorensis, & alij viri docti sequuntur. Et psalm. trigesimoprimo: *Statuit supra petram pedes meos.* Hoc est, firmauit affectiones meas super Christum, *Petra autem*, inquit Apostolus, *erat Christus.* Vult diuinus vates significare affectuum suorum firmitudinem, & solidi fundamenti stabilitatem. Et Zacharias apud Lucam primo. *Ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.* Vt cor ambulat pedibus: ita anima affectionibus. Quare oportet pedes abluere: hoc est puros & integros affectus habere. Hoc voluit Christus

A dominus significare, cùm abluit pedes discipulis suis apud Ioann. 13. & cùm dixit illis apud Matth. 10. *Excutite puluerem de pedibus vestris.* Id fuit significatum cap. 1. Leuitici, vbi Deus præcepit intestina ac pedes victimæ lauare aqua. Vbi per pedes affectus & motus animi significantur, per intestina verò abditæ & latentes cogitationes in ventre animæ, hoc est in corde, quod animæ venter appellatur. Vnde Ieremias cap. 4. *Ventrem meum,* inquit, *ventrem meum doleo.* Volens autem ostendere per ventrem significari cor, addit: Sensus cordis mei turbati sunt in me. Sed quoniam victores in triumphis solebant victos sub pedibus habere, pedes ipsi, pro victoria accipiuntur. Quare hoc Ieremiæ loco poteris per pedes Hierosolymæ antiquas eius victorias intelligere. Et quia in illis vtebatur superbia, insolentia, & vanitate, dicitur habere sordes in pedibus suis. Vnde id quod paulò ante attulimus ex Psal. 35. *Non veniat mihi pes superbiæ* : potest ita explanari: Non triumphet de me superbia. Id quod nos hoc Ieremiæ loco habemus : Sordes eius in pedibus eius: potest verti ex Hebræo: Sordes eius in fimbriis eius. Et ita habet Brixianus & Pagni. Ac ita est ad marginem nonnullorum codicum. Et tunc potest esse sensus: Impudenter peccauit Hierosolyma, similis mulieri impudicæ, quæ non veretur menstruum sanguinis in fimbriis vestis circunferre. Septuaginta tamen nobiscum pedes verterant. Sed eadem potest esse in-
B telligentia.

b *Nec recordata est finis sui.*) Non tenebat memoria interitum suum: non cogitabat de exitu vitæ. exciderat ei penitus ex animo mortis recordatio. quàm vtilis sit memoria mortis, indicat Ecclesiast. cus cap. 7. cùm ait : *Memorare nouissima tua, & in æternum non peccabis.* Et 14. *Memor esto, quoniam mors non tardat.* Memoriam mortis complectebatur Iob has voces emittens cap. 30. *Scio, quia morti trades me, vbi constituta est domus omni viuenti.* Ac si dicat. Semper mors mihi ante oculos versatur: Non mihi excidit ex animo memoria sepulchri, quod est omnium hominum domicilium. Ait Albertus magnus in libro de vegetabilibus, coruum non redire ad nidum, si in eo posuerint cinerem ac puluerem vitri. sic dæmon fugit à nido nostri cordis, si in eo posita fuerit memoria cineris & pulueris, in quem conuertendum est vitrum, vitrum autem sumus nos: imò vitro ipso fragiliores. Quare si à nobis dæmonem auertere voluerimus, sit in animo nostro eius pulueris, in quem sumus conuertendi, repetita memoria. Ea quippe vigi-
C lamus, & obliuione dormimus. Eam ob causam Christus Deus noster apud Matthæum cap. 25. *Vigilate,* inquit, *quia nescitis diem, neque horam.* Et apud Lucam 12. *Estote parati, quia qua hora non putatis, filius hominis veniet.* Hac mortis memoria diminuuntur vanæ mundi voluptates, & crescunt piæ animi oblectationes. quemadmodum quicquid amputatur ex vite, augetur in fructu: sic qui resciderit inanem ac falsam mundi lætitiam, augebit salutarem fructum veræ iucunditatis. Sed aduerte: Mors, quæ dicitur finis scelerat orum hominum, est principium virorũ virtute præstantium. Id quod nos habemus Psal. 76. *Et dixi: nunc cœpi* : potest verti ex Hebræo : *Et dixi: interitus meus est.* Est enim ibi verbum Chalal, quod significat interire & incipere : nam viri iusti tunc incipiunt, cùm excedunt ex hac vita. Cùm nascuntur, exeunt è ventre matrum, & ingrediuntur vterum naturę : cùm verò è vita migrant, nascuntur : & tunc incipit vita, quę est vera vita nominanda. Ex quo fit, vt dies obitus sanctorum, eorum natalis dies appelletur. Sed siue principium, siue finis dicatur mors, est memoria retinenda. Sed eius non recordata est Hierosolyma. Duas res tribuit ei hoc loco Ieremias, ob quas D ait eam in acerbissimas calamitates incidisse, nimirum sordes affectuum, & mortis obliuionem. Fortasse nomine finis intelligitur Christus, iuxta illud apostoli ad Romanos 10. *Finis legis Christus est ad iustitiam omni credenti.* Ille enim fuit legis consummatio, quoniam lex nõ erat nisi vsque ad eum in ea promissum, in cuius morte fuit impleta & finita. Cùm autem Iudæi non recordarentur eius, meritò fuerũt variis calamitatibus lacerati.

c *Deposita est vehementer.*) Id est, descendit impetu vehementer: ac mirum in modum deiecta est. Proiecit eam Deus acerbè ex loco excelso ad infimam ignominiam. Vera est enim illa sanctæ Dei genitricis sententia: *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.* Pro vehementer potest etiam verti : mirabiliter; hoc est, cum hominum admiratione: admirabantur enim iam celebrem ciuitatem in tantam miseriã subitò venisse.

d *Vide domine afflictionem meam.*) Inducit Ieremias vrbem has voces ad Deum emittentem, vt ostendat in omnibus calamitatibus confugiẽdum esse ad Deũ misericordiæ plenissimũ, nunquámque de eius pietate desperandum. Vel est apostrophe ipsius Ieremiæ ad Deum eius misericordiam & auxilium implorantis. Sensus est: Ne me domine omnino despicias, inquit diuinus vates, sed conuerte ad me oculos tuę clementiæ. In piis Dei oculis est remedium nostrum. Eodem modo paulò pòst : *vide domine & considera, quoniam facta sum vilis.* Et cap. 5. harum lamentationem: *Intuere,* inquit, *Domine, & respice opprobrium nostrum.* Et Dauid psalm. 118. *Aspice in me, & miserere mei.* Et psal. 83. *Protector noster aspice Deus.* Vel vt verti etiam potest: Clypee noster aspice Deus. Ac si dicat: ô tu Deus qui es clypeus noster intuere nos. Non me fugit, posse verti locum illum: Clypeum nostrum aspice Deus: Hoc est, regem nostrum placidis oculis intuere. Bonus enim rex clypeus est populi. Nam sequitur : *Et respice in faciem Christi tui.* Reges enim Christi, hoc est vncti dicebantur. Tu verò Perpende Ieremiæ verba: Non ait : *vide Domine peccatum meum, vt me perdas, sed afflictionem meam, vt me liberes.*

e *Quoniam erectus est inimicus.*] Id est, quoniam hostes nostri superiores facti sunt, & nos illis subiecti. Vel erecti sunt superbia elati, insultantes nobis, victorias suas fortitudini suæ arrogantes tribuentes, cùm eas deberent iustitiæ tuæ tribuere, qui nos propter flagitia nostra meritò afflígis. F

f *Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius.*) Iod. Ponitur numerus singularis pro plurali more diuinæ scripturæ. Sensus est: Babylonij hostes nostri rapuerunt omnia expetibilia Hierosolymæ: nimirum thesauros templi, & aulæ regiæ, & omnes vrbis diuitias, quæ fuit direptioni commissa, & alia eius mœnia funditus euersa. Id prędixerat iis verbis Esaias ca. 64. *Omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinam.* Aiunt nonnulli per desiderabilia intelligi hoc loco iudicia atque eloquia Dei in libris legis scripta, de quibus dicitur in psal. 18. *Desiderabilia super aurum & lapidẽ pretiosum multum.* Nam Ammonitæ & Moabitæ accerrimi Iudæorum hostes, qui erant in exercitu Babyloniorum, in vrbis expugnatione libros legis quæsierunt, & cremarunt.

g *Quia vidit gentes.*] Deplorans direptionem earum rerum quas Hebræi habebant in deliciis, præcipuè meminit thesaurorum templi, quæ Babylonij cum cæteris hostibus cęca cupiditate pręde & rapinarum concitati abstulerunt, & secum asportarunt. Sensus est: Ideo Hierosolyma lamentatur ô Deus sancte, quia vidit inimicos suos à fide alienatos ingressos in templum

A in templum sanctum, quo gentes idolorum cultrices ex præcepto tuo ingredi non poterant. Docet hic locus esse nos potius deploraturos iniurias in Deum iactas, quam in nos ipsos. Id sentiens Dauid psal. 118. *Exitus*, inquit, *aquarum deduxerunt oculi mei, quia non custodierunt legem tuam*, nimirum peccatores. Non ait: Ideo lachrymas profundo, quia homines in me impetum fecerunt, sed quia legem tuam violarunt. Potest hoc ita explanari: Eam ob causam Hierosolyma in tam acerbas incidit calamitates, quia permisit olim, vt gentes idolis deditæ ingrederentur in templum sanctum, cùm tu domine præcepisses, ne illuc introirent. Tres partes habebat templum Salomonium, in quarum primam poterant ingredi gentiles, in alterá solùm Iudæi, in tertiam sacerdotes. At Iudæi permiserant, vt gentiles in partem illis prohibitam introirent. Quare permisit Deus, vt illi inuitis Iudæis totum templum penetrarent, illudque penitus delerent.

c *Omnis populus eius gemens, & quærens panem.*] Id est, vniuersus populus Hierosolymæ laborabat fame, & cum gemitu quærebat cibum. De hac fame locutus fuerat Ieremias cap. 38. *Vnusquisque dabat pro cibo pretiosa & expetibilia, quæ habebat ad vitam sustentandam.* Non delicias & saturitatem quærebant, sed aliquid ad vitæ sustentationem. Accipitur anima pro vita, vt cap. 37. Genesis. *Non interficiamus animam eius.* Iudicum 19. *Posuit animam suam in manu sua*: Id est,
B exposuit vitam suam periculo. Matthæi 2. *Defuncti sunt, qui quærebant animam pueri.* Ioannis decimo: *Bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis.* Vel accipitur anima pro ipso homine: vt sit sensus: expendebant, quæcunque illis erant cordi, vt seipsos reficerent. Accipi autem animam pro homine indicat locus ille capitis duodecimi Genesis: *Tulit Abram vxorem suam, & Loth filium fratris sui, vniuersámque substantiam, quam possederant: & animas, quas fecerant in Haran.* Id est, omnes homines dominatos. Pro quo Septuaginta habent: Et omnem animam quam possederant in Haran, hoc est, omnes seruos suos. Possunt etiam intelligi verba illa de hominib. quos Abram & vxor eius instruxerant in fide vnius Dei. Illos enim fecerunt homines, cùm anteà essent veluti animalia rationis expertia. Nam paraphrasis Chaldaica habet: Et tulit secum omnes animas, quas subiecerant legi in Haran. Vbi vides animas accipi pro hominibus. Ita intelligitur illud capitis quartidecimi Genesis, quod dixit rex Sodom Abrahæ: *Da mihi animas: cætera tolle tibi.* Hoc est, da mihi homi-
C nes, sume tibi reliqua spolia. Vbi Septuaginta pro animas, habent: ἄνδρας, Hoc est viros. Paraphrastes autem Chaldæus animas nobiscum legit. Nos autem quæramus primò panem, qui de cælo descendit: nam Exodi 17. præcipiebat Deus vt primo mane quæreretur manna, & in Euangelio ait, *Primò quærite regnum Dei.*

f *Vide Domine, & considera, quoniã facta sum vilis.*] Verba sunt vrbis, quæ quasi audiens calamitates suas ex ore Ieremiæ in has lamentabiles voces prorumpit quibus vult Deum ad misericordiam prouocare. Gregorius libro Moralium 23. hunc locum explicans ait: Vilis plebs Dei efficitur, quando prauorum numero crescente in eis non summa & cælestia, sed abiecta & terrestria sectatur.

Lamed g *O vos omnes qui transitis per viam.*] Facit Ieremias Hierosolymam loquentem, suas calamitates lamentátem, quibus nullæ possent æquales inueniri: Inducit eam veluti mulierem lugentem iuxta viam, quæ incredibili dolore cruciata trãseuntes obtestatur, vt magnitudinem mœroris sui perpendant, vt eam possint illo quodammodo leuare. Proprium est calamitosorum, tantò maiorem æstimare dolorem suum, D quantò aliorum minus intelligere studuerint.

h *Quoniam vindemiauit me Dominus.*) Vocat se vineam, de qua Esaias capite quinto: *Vinea*, inquit, *Domini exercituum domus Israel est.* Et Deus apud Ieremiam secundo: *Ego te plantaui vineam electam.* Hæc est vinea, de qua loquitur Christus apud Lucam vigesimoprimo, quam Deus plantauit sepiens illam lege, constituens in illa torcular, hoc est templum, & excelsam turrim, hoc est prophetiam, ex qua & præteritum videtur, & futurum. Ac vt Esaias ait cap. 5. *cùm expectaret, vt ferret vuas, tulit labruscas.* Vel vt vertit Aquila: fecit spinas: illas scilicet, quibus Dominum coronauit. Extra hanc vineam eiecerunt agricolæ hæredem, hoc est Iudæi Christum Deum verum, filium vnigenam patris cœlestis, cùm eum ex vrbe abduxerunt ad Caluariæ montem, vbi eum occiderunt, & crudeliter sauciarunt. Erat enim in vitulo illo adumbratus, qui extra castra pro peccato mũdi comburebatur de quo loquitur Moses cap. 16. Leuitici. Id intelligens diuus Paulus cap. 13. epistolæ ad Hebræos: *Propter quod*, inquit, *& Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.* Exeamus igitur ad eum extra castra improperium eius portantes. Extra castra, & extra vineam, hoc est, extra Hierosolymam eiectus est Christus pro mundi flagitiis, qui fuit ardore passionis in monte Caluariæ incen- E sus, & instar diuinæ phœnicis incendio diuini amoris inflammatus. Quam ob causam vinea illa fuit penitus dissipata à Romanis: quę multò antè fuerat spoliata à Babyloniis. Ablatis Hebræis aliis morte, aliis exilio, & spoliatis opibus & voluptatibus, vindemiata fuit Hierosolyma viris, diuitiis, & oblectationibus, sicut vinea racemis. Vindemiat Deus non solùm vitam hominum infimo loco natorum, sed magnatum & principum. Id quod de illo ait Dauid Psalm. 75. *Terribili, & ei, qui aufert spiritum principum.* Verti etiam potest: *Terribili, & ei, qui vindemiat vitam principum.* Cæterùm pro vindemiauit me dominus: vertunt nonnulli: *Afflixit me Dominus.* Sensus est idẽ: sed verbum vindemiare aptiorem importat similitudinem ad exaggerandam calamitatem. Ideò ait paulò pòst: *Vindemia eos, sicut vindemiasti me propter iniquitates meas.* Et capite secundo harum lamentationum: *Vide Domine, & considera, quem vindemiaueris*: hoc schemate vtitur psalmographus intuens animo Hierosolymæ calamitates, cùm ait: *Vindemiant eam omnes, qui prætergrediuntur viam. Exterminauit eam aper de sylua, & singularis ferus depastus est eam.* Psal. 79. Impias & immanes nationes vocat apros & feras bellum F Hierosolymæ inferentes, eámque crudeliter vastantes.

i *Vt locutus est Dominus.*) Nimirum per diuinos suos vates.

k *De excelso misit ignem in ossibus meis: & erudiuit* Mem. *me.*] Deum cum magistro, qui otiosum & improbum discipulum grauiter castigat, vt illum erudiat, & ad meliorem frugem conuertat. Sensus est: Deus misit de excelso, hoc est, de cælo calamitatem nomine ignis significatam, vt me combureret, & supplicio hoc erudiret. Cap. 31. ait idem Ieremias: *Castigasti me domine, & eruditus sum quasi iuuenculus indomitus.* Esaias etiam cap. 28. *Domine*, inquit, *in angustia quæsierunt te.* Et paulò pòst. *Sola vexatio intellectum dabit auditui.* Et Dauid Psalm. 82. *Imple facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum Domine.* Et Psalmo 118. *Bonum mihi, quia humiliasti me.* Intuere calamitatis vtilitatem, ea est instructio nostra è cælo diuinitus missa, quæ mirum in modum conducit ad vitam immortalem consequẽdam. Peritus colonus desiderat in Ianuario nives, frigora, & glacies, vt in æstate multa sit copia Similitudo.

A frumenti. Vita hæc est hyems, altera est æstas: si in hoc Ianuario fuarint frigora calamitatum, erit in æstate cœli abondantia gaodiorum. quantò hic fuerimus propter Deum acerbiorum ærumnarom angustiis afflicti, tantò illic erimus maioribus gaudiis cumulati. Nam vt Diuus ait Paulus capite 8. ad Romanos: *Herades quidem Dei, cohæredes autem Christi, si tamen compatimur, vt & glorificemur.* Et cap. 2. 2. ad Timothæum: *Si commortui sumus, conuiuemus: si sustinemus, conregnabimus.* Mœror æquo animo toleratus conuertitur in oblectationem, iuxta illud seruatoris Similitudo nostri apod Ioannem sextodecimo, *Tristitia vestra vertetur in gaudium.* Quemadmodum laori baccæ & herbæ nonnullæ amaræ quidem sunt, sed ad salutem mirum in modum cooducunt: sic calamitates quamnis asperæ siot, salutares tamen sunt. Sed hoc intelligitur, nisi apud homines obstinatos, qui illis fiunt deteriores. Similitudo Vt vina excellentia infusa in vasa è taxo facta redduntur mortifera: ita afflictiones alioquin vtiles in hominibos tetertimis, scelerúmque maculis notatissimis, sunt sępenumero pestilentes, non earum culpa, sed illorum. At à Deo nobis ad commodum nostrum generaliter infliguntur. Meritò ergo scriptum est cap. 5. Iob: *Beatus homo qui corripitur à Deo*, increpationem ergo Domini oe reprobes: quia ipse vulnerat, & medetur: percutit, & manus eius sanabunt. Ac vt ait hoc loco Ieremias: *Deus de excelso mitB tit ignem, quo erudiat.* Significari aotem calamitatem nomine ignis indicat diuina scriptura Psalmo sextodecimo: *Igne me examinasti: & non inuenta est in me iniquitas.* Psal. 65. *Transiuimus per ignem & aquam.* Ieremię 55. *Ignis succensus est in furore.* Capite Ezechielis vigesimo: *Ecce ego incendam in te ignem*, Oseæ octauo: *Mittam ignem in ciuitatem eius*, Amos primo: *Mittam ignem in domũ Asael.* Nahum tertio: *Comedet te ignis.* Fortasse huc Ieremiæ loco per ignem de cœlo missum intelligitur ignis naturalis, qoo Deus permisit, vt templom, & alia munita ac fortia Hierosolymæ mœoia, quæ eraot velut n[?]a corporis, flagrarent. Narrat enim Ieremias cap. 52. fuisse ciuitatem flammis expositam. Huic explanationi fauet paraphrasis Chaldaica, quæ habet: De cœlis misit ignem in castella mea fortiora, & subegit illa. Poteris rectissimè per ignem intelligere irã Dei coios grauitatem exaggerat diuinus vates, comparans illam cum emissione ignis de cœlo, & statim com emissione retis, quo Deus Hierosolymam illaqueauit & irretioit, propter flagitiorum vincula, in quę se ipsa coniecerat.

l *Expandit rete pedibus meis.*] Hoc est misit in me iram C suam, qua me traderet irretitã Babylooiis. Vel accipitur rete pro exercito Babyloniorum, quo Hierosolyma fuit illaqueata. Ita accipitor apud Ezechielem capite duodecimo: *Extendam rete meum super eum, & capietur in sagena mea.* Similiter capite decimoseptimo, & trigesimosecundo. Potest hic locus ita explanari: Cùm ego currerem ad flagiria, ligauit me Deus laqueo calamitatis, ne lõgiùs progrederer: sed retro reuerterer, & ad me ipsam redirem. Sequitur enim: Conuertit me retrorsum. Ac si dicat: Calamitas mea fuit impedimentom, ne vltrà abirem, quo Deus me à sceleribus retraxit. Hæ ærumnæ meæ fuerunt spinę, quibus iter meum ioterclusit. Apud Oseam enim ait Deus c. 2. *Sepiam viam tuam spinis: & sepiam eã maceria. Et semitas tuas non inuenies.*

m *Posuit me desolatam.*) Id est, nullum mihi præbuit solatium: luctum meum continuum nulla consolatione leuauit. Apud Baruch ait illa ca. quarto: *Adduxit Deus mihi luctum magnum.*

3 n *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius*] Non. Hoc est, aduenit tempus diuinæ vltioois, quam Deus diu distulerat. Iugum iniquitatum suarum appellat calamitatem & castigationem, quam ob peccata sua D sustioebat. Hoc debitum sopplicium dicitur dormisse in manu domini, quãdiu ille scelera ipsius Hierosolymæ dissimulauit, & pœnam distulit, & illa impunè quiescebat. Tunc autem dicitur vigilasse in manu eius, cùm ipse ingratæ atque impiæ ciuitati pœnam hanc inflixit, & ipsa illam sensit, & ad se quodammodo rediit. Seruitutem Babylonicam, pœnásque omnes, qoas tonc luebat scelerum suorum, & iram Dei, qui eas ab illa expetiuit, comparat cum aspero iugo, quemadmodum paulò antè cum igne de cœlo comparauerat. Huiusmodi iugum posuerat Sẽnacherib decem tribubus dioina ita exigẽte iostitia, quando Samariam euertit. Ac voluit ponere Hierosolymæ, quæ tunc fuit à Deo mirabiliter liberata: vt libro quarto Regom capite decimonooo, & capite Esaiæ trigesimoseptimo diuina refert scriptura. Ideo ait Esaias decimo: *Computrescet iugum à facie olei.* Hoc est, dura seruitus quam Sennacherib conabatur inferre Hierosolymæ, dissipabitur à facie olei, hoc est, à facie Ezechiæ regis, qoi erat vnctus oleo. Sed multò rectiùs & altiùs per oleum illud intelligitur Christus verus Deus, & verus homo, vnctus oleo gratiæ: de quo ait Dauid Psalmo quadragesimoquarto: *Vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ pręconsortibus tuis.* Qoem locum Diuus Paulus in epistola ad Hebræos cap. 1. de Christo interpretatur. Iugum enim diaboli solotum ac dissipatum fuit per Christum: de quo paraphrastes E Chaldæus locum illum Esaiæ explanauit. Poteris hoc Ieremiæ loco per iugum hoc intelligere seruitutem peccati; de qua ait Christus capite 8. Euangelij Ioannis: *Qui facit peccatum, seruus est peccati.* De qua supra locuti sumus.

o *Conuolutæ sunt, & impositæ collo meo.*) Nimirom iniquitates meæ, explanatio est superioris. Appellauerat iniqoitates suas iugom, nunc appellat eas catenas impositas collo suo. Quod potest de vtraque intelligi seruitute corporis scilicet, & animæ. Fortasse alludit ad illorum morem, qui solẽt ad collum latronis conĳcere prędam, cùm eum in furto ipso deprehendunt.

p *Infirmata est virtus mea.*) Id est, decidit robur meũ Deo me desereote. Accipitur virtus pro vi & fortitudine. Eodem modo psalmo trigesimo: *Infirmata est in paupertate virtus mea.* Ac si dicat: Debile & fragile factum est io calamitate mea robur meũ. Pro, in paupertate, poteris etiam vertere in supplicio, vel in pœna. Quidam vertunt, in peccato: & rectè quidem: sed F accipitur peccatum pro pœoa peccati: quam interpres noster paupertatem appellauit.

q *Dedit me dominus in manum*] Attribuit Hierosolyma victoriam Babyloniorom non ipsis, sed diuinæ iustitiæ. Sensus est: Tradidit me, Deus, ita exigeotibus flagitiis meis in Bsbyloniorum potestatem. Tradi in manum alicuius, phrasis est in dioinis literis vsitata. Qua de re ea poteris videre, quæ diximus in explanatione in primo capite Danielis, cum verba illa exponeremus: *Tradidit dominus in manum eius Ioachim.*

r *De qua non potero surgere.*) Subaudi, virtute mea. Iodicat magnam Chaldæorum potestatem. Nulla te teneat admiratio, cùm videas me hostes illos Hierosolymæ aliquando Babylonios, aliquãdo Chaldæos vocare: nam hęc duo nomina confunduntur. Cùm enim Babylon vrbs quondam celeberrima esset in Chaldæa, totios regni caput & metropolis, effectum est, vt omnes Chaldæi Babylonij vocareotor: vt aliis in locis copiose indicauimus.

ſ *Abstulit omnes magnificos meos dominus de medio mei.*) O Prosequitur miseriã, in quã Deo ita volẽte inciderat. Samech. Ac si dicat: Abstulit Deus à me principes sacerdotes,

omnes

A omnes viros dignitate,fortitudine,sapientia , & generis claritate pręstantes:eos relinquens,qui unt infimo loco nati,nulla illustri laude celebrati, nulla sapientia, nulla fortitudine muniti , nullam nominis amplitudinem coosecuti.Id prædixerat Esaias cap.3. his verbis: *Ecce enim dominator Deus exercituum auferet à Ierusalem,& à Iuda validum & fortem*,&c. Lege caput vltimum Ierem.c.52.& libri 4.Reg.25. vbi hæc inuenies literis mandata. Pro abstulit vertunt nonnulli conculcauit:vt sit sensus:permisit Deus, vt in medio mei omnes viri magnifici Hebræi à Babyloniis conculcarentur.Cùm enim mortui iacerent in viis , eos Babylonij pedibus terebant.Perpēde: Babylonij auferebant & conculcabant Hebræos, & Ieremias ait hoc loco Deum hoc fecisse,quia illud volebat. Eodē modo *Iob ca.1.Dominus dedit, Dominus abstulit.* Abstulerant ei prædones boues & camelos & ille dicebat: Dominus abstulit. Est enim Deus author mali pœnæ ,sed non mali culpæ. Diuus Ambrosius in psalmum centesimum decimum octauum hæc Ieremiæ verba de tempore aduentus Christi explanat , quando eum obstinati Iudæi recipere noluerunt. Quare fuerunt meritò à Romanis victi,interfecti,conculcati & in calamitosum exilium coniecti.

Vocauit aduersum me tempus.) Nimirum aptum ad exitium meum,vt eos destrueret,quos ego ob eorum merita ad gloriam meam elegeram.Sed quia tempus B accipitur aliquando pro seculo, seculum autem pro hominum cœtu,potest esse sensus huius loci : Vocauit Deus contra me gentes, & hominum congregationem ,qui me ad perniciem & vastitatem vocarent.

Torcular calcauit dominus virgini filiæ Iudę.) Hoc est,confecit me Deus vehemente calamitate:&summo ærumnarum pondere me oppressit. Comparat miseriam suam grauissimo torculari, quo Deus tanquàm aspero supplicio illam puniuit. Apud Esaiam D cap.63.ait Deus: *Torcular calcaui solus : & de gentibus non est vir mecum:calcaui eos in furore meo , & conculcaui eos in ira mea.* De illo ait Ioannes cap.19. Apocalypsis: *Ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis.* Quibus in locis per torcular supplicium significatur. Appellat se Hierosolyma virginem , quia nondum fuerat ante vastitatem illam euersa : vel quia vnum Deum coluerat:vel ob delicias,quibus fuerat nutrita.Virginem vocat eam Esaias capite trigesimo septimo:Et Ieremias Threnorum secundo. Illa autem vocat se filiam Iuda,qui ab illo originem ducebat : à quo Iudæi denominabantur. Vel loquitur ad literam de puellis Hierosolymæ in illa vrbis vastitate mirum in modum afflictis. Ac ita accipitur numerus singularis pro plurali:vt sit sensus:Oppressit Deus torculari calamitatum virgines Hebræas,instar vuarum quę torculari torquentur,& conculcantur.quidam vertunt: Torcular extendit dominus aduersus virginem filiam Iudæ. Vt scilicet exprimeret sanguinem virginum Hierosolymæ,quemadmodū torcular exprimit sanguinem vuarum. Vult significare illa expugnatione nō solùm iuuenes,sed etiam puellas perisse:iuxta illud Psalmi 77. *Iuuenes eorum comedit ignis,& virgines eorum non sunt lamentatæ.* Hoc est, Iuuenes populi Israelitici fuerunt acerbè afflicti, & vita priuati,& virgines non deplorauerūt illos,quia E simul fuerunt interfectæ. Quidam vertunt locum illum:Et virgines non sunt laudatæ.Hoc est , post earū interitum non erat,qui eas laudaret:tanta enim erat clades,vt non remaneret,qui posset mortuorum laudes celebrare. Vel,virgines non fuerunt laudatę epithalamiis scilicet nuptialibus. Hoc est innuptæ perierunt. Solebant enim antiqui laudibus efferre virgines ,cùm eas parentes in matrimonium collocabant.

---

[a] Idcirco ego plorans,& oculus meus deducens aquas:quia longè factus est à me consolator conuertens animam meam: [b] facti sunt filij mei perditi,quoniam inualuit inimicus.

[c] Expandit Sion manus suas,non est,qui consoletur eam: [d] mandauit dominus aduersum Iacob in circuitu eius hostes eius: [e] facta est Ierusalem quasi polluta menstruis inter eos.

Iustus est dominus,quia os eius ad iracundiam prouocaui. [f] Audite obsecro vniuersi populi,& videte dolorem meum: virgines meæ,& iuuenes mei abierunt in captiuitatem.

[g] Vocaui amicos meos,& ipsi deceperunt me: [h] sacerdotes mei,& senes mei in vrbe consumpti sunt,quia quæsierunt cibum sibi,vt refocillarent animas suas.

[k] Vide domine , quoniam tribulor: [l] conturbatus est venter meus : subuersum est cor F meum in memetipsa,quoniā amaritudine plena sum: [m] foris interficit gladius,&domi mors C similis est.

[n] Audierunt,quia ingemisco ego,& non est,qui consoletur me: [o] omnes inimici mei audierunt malum meum,lætati sunt,quoniam tu fecisti [p] adduxisti diem consolationis,& fiēt similes mei.

[q] Ingrediatur omne malum eorum coram te,& [r] vindemia eos,sicut vindemiasti me propter omnes iniquitates meas:multi enim gemitus mei,& cor meum mœrens.

[a] *Idcirco ego plorans.*] Eam ob causam ego fleo , & oculi mei lachrymas profundunt, quia careo consolatore, qui conuertat animum meum à mœrore ad lætitiam : qui vitam meam à præsente miseria restituat in pristinam felicitatem. Per consolatorem qui eam deseruerat,regnum intelligit Aegyptiorum:Sed quia sequitur:Conuertens animam meam : videtur per consolatorem,qui ei deerat,significare Deum,ipse enim est,qui hominum animas ad seipsum cōuertit. Sed quia conuertere animas idem est aliquando quod eas placare,& quietas reddere,vt Psalmo decimooctauo: *Lex Domini immaculata conuertens animas.* potest verti locus hic. Propterea ego ploro , & oculus meus lachrymas profundit : quia longè à me abest consolator,qui animas agitatas &fluctuantes potest reddere placatas atque tranquillas. Deus vbique est per essentiam,præsentiam & potentiam: sed abesse dicitur ab impiis, quia non est in illis per gratiam,nec per diuinam consolationem. Ideò ait Dauid Psalmo 118. *Longe à peccatoribus salus.* Et Salomon Prouerbiorum quintodecimo: *Longè est Dominus ab impiis.* Nec solùm impios,sed viros etiam iustos relinquit aliquando per consolationis abstractionem. Id sentiebat Dauid : cùm psalmo nono

A aiebat: *Vt quid domine recessisti longè? despicis in opportunitatibus: in tribulatione.* Id efficit Deus, cum viros pietate, religione, & sapientia præstantes permittit grauiter vexari ab improbis hominibus, & in acerbas calamitates venire. Sed non ideo debent cadere animo: nam id illis ad illustriorem meritorum coronam conducit.

b *Facti sunt filij mei perditi.*] Habitatores suos filios vocat cap. 50. ait Ieremias: *Grex perditus factus est populus meus.*

c *Expandit Sion manus suas, non est, qui consoletur eam.*) Hoc est, implorauit Hierosolyma misericordiam ab amicis & vicinis populis, à quibus auxilium petiuit: sed nullus fuit, qui ei opem ferret, qui eam ab obsidione eriperet, & dolore leuaret. Extendere siue expandere manus est preces fundere, & præsidium postulare. Id indicat Esaias capite primo, vbi Iudæis, impiis Deum obsecrantibus dixit ipse Deus: *Cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos à vobis, & cum multiplicaueritis orationem, non exaudiam: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. At cum pius Moses leuaret manus, vincebat Israel.* vt capite decimoseptimo Exodi est literis mandatum. Manus enim illæ, quas iustus vir ad cœlum extollebat, contentionem orationis significabant. Extendere etiam manum ad aliquem est illum vocare. Vocauit Hierosolyma amicos,
B cum quibus erat fœdere coniuncta, sed eam audire noluerunt. Vel extendit manus ad Deum illum vocans & obtestans, vt eam à Babyloniis liberaret: sed id ita peccatis eius exigentibus diuinam non sensit consolationem. Aequum fuit, vt quæ Deum illam vocantem, & ad eam manus extendentem neglexit audire, ipsa posteà Deum vocans, ad illúmque manus extendens non inueniret consolantem nec respondentem. Ipse enim Deus capite Prouerbiorum primo: *Vocaui*, inquit, *& renuistis, extendi manum meam, & non fuit, qui aspiceret. Despexistis omne consilium meum, & increpationes meas neglexistis. Ego quoque in interitu vestro ridebo, & subsannabo, cum vobis id quod timebatis, aduenerit: cum irruerit repentina calamitas: quando venerit super vos tribulatio & angustia.* Capite quinto harum lamentationum ait Ieremias: *Ægypto dedimus manum, & Assyriis.* Sed ibi dare manum est inire fœdus & subiectionem promittere, hic autem expandere manum est vocare, & auxilium petere. Cæterùm pro expandit manus suas poteris etiam vertere: Fregit manibus suis. Ac tunc erit sensus: Ipsa Hierosolyma in monte Sione sita sibimet fregit panem manibus suis, neminem
C habens qui illum frangeret ipsi. Solent enim consolatores frangere & porrigere cibum illis, qui in luctu & lachrymis versantur. Significat his verbis, neminem habuisse, qui eam consolaretur.

d *Mandauit dominus aduersum Iacob in circuitu eius hostes eius.*) Id est, iustè voluit Deus, vt venirent Chaldæi aduersus Hebræos, qui ideo vocantur Iacob, quia ab illo originem ducũt: vt essent in circuitu eius: hoc est, vt eos obsiderent, & oppugnarent. Vel ideo dicit in circuitu eius, quia hostes Hierosolymæ qui habitabant in circuitu eius, venerunt cum Chaldæis aduersus illam.

e *Facta est Ierusalem quasi polluta menstruis.*] Ad quam scilicet nemo accedit. Hoc ideò ait, quia Ægyptij amici eius noluerunt ei opem ferre, ne accedere quidem ad illam. Vel comparat se cum muliere mẽstruis contaminata, quia hostes eius illam sanguine, cædibus, & flagitiis polluerunt. Vel tantam ait esse miseriam suam, vt eam hostes vilem, pollutam, & execrandam reputarent. Quot nominibus appellata quondam fuerit Ierusalem, diximus in commentariis in primum caput Danielis. De eius acceptionibus D vide Origenem in Iosue homilia 21. & in Cantica homilia 3. & in Ezechielem homilia 5. Hieronymum in Esaiam 49. Cyrillum de adoratione Spiritus sancti, Arnobium in psal. 78. & 121. Rupert. 7. de diu. Offi. Georgium Venetum in Harmonia cantu primo, tomo 7. cap. 32.

Iustus est Dominus, quia os eius ad iracundiam prouocaui.] Sensus est: Deus qui mihi pœnam hanc inflixit, iustus est: & ego merito hæc patior, quia eum ad iracundiam meis sceleribus lacessiui. Idem dicebat Dauid Psa 118. *Iustus es Domine, & rectum iudicium tuum.* Et Daniel capite nono: *Iustus Dominus Deus noster in omnibus operibus suis, quæ fecit*, Idem est, os Domini ad iracundiam prouocaui, atque ipsum dominum ad iram lacessiui. Os enim Dei accipitur pro ipso Deo, vt capite Ecclesiastici 24. *Ego ex ore altissimi prodiui.* Verba sunt filij Dei, qui ex altissimo Deo procedit. Vel ideo Hierosolyma dicitur os Domini ad iracundiam prouocasse, quia nec eius verba voluit audire, nec eius præcepta seruare. Quam ob causam ipse Deus apud Ieremiam cap. 35. *Populus iste*, inquit, *non obediuit mihi: idcirco hæc dicit Dominus exercituum, Deus Israel*: Ecce ego adducam super Iudam, & super omnes habitatores Ierusalem vniuersam afflictionem, quam locutus sum aduersus illos: eo quòd locutus sum ad illos, & non audierunt. Vnde Theodoretus E hæc verba: *os eius ad iracundiam prouocaui*, interpretatur: latas ab eo leges transgressa sum. Potest tota hæc oratio ita explanari: Iurè hæc patior, quia meis flagitiis iudicem iustum & natura clementem compuli duram contra me ore suo ferre sententiam. Sed quia os domini accipitur aliquando pro diuino vate, per quem tãquam per os Deus loquitur: vt capite nono Iosue: *Os Domini non interrogauerunt*: Esaię trigesimo: *Os meum non interrogastis*: fortasse hoc loco per os Domini intelligitur Ieremias quẽ Hierosolyma audire recusauit. Tunc os Domini lacessiuit, quando diuinum vatem contempsit, & grauibus contumeliis affecit. Vel per os Domini eius voluntas significatur. Nam capite Genesis vigesimoquarto vbi nos habemus: *Vocemus puellam, & quæramus ipsius voluntatem*: est in Hebræo: Vocemus puellam: & interrogemus os eius. Membra humana, sicut humani affectus tropicè Deo ascribuntur, non propriè: nam incircunscriptum lumen & immensa maiestas nullis lineamentis corporis circunscribitur. Aspicis quàm variè possit accipi os Domini hoc Ieremiæ loco, si hoc ad Hierosolymæ euersionem per Babylonios intelligatur. Sed graues authores aiunt, his lamentatio- F nibus deplorasse Ieremiam non solùm præteritam vastitatem per Babylonios, sed etiam futuram per Romanos. Hac ratione ductus diuus Augustinus in libro de essentia diuinitatis, per os Domini hoc loco intelligit Christum Deum nostrum, quem Iudæi crudelissimis iniuriis lacerarunt: quam ob causam exitium sibi conflarunt, & ciuitatem suã funditus euerterunt.

f *Audite obsecro vniuersi populi, & videte dolorem meum.*] Prouocat omnes ad misericordiam sui, inuitans illos ad audiendam & videndam ipsius calamitatem.

g *Vocaui amicos meos, & ipsi deceperunt me.*] Vocaui Aegyptios mihi fœdere coniunctos & alios, qui me vnicè diligere videbantur, vt mihi opem ferrent, & à Babyloniis liberarent: ipsi autem fefellerunt me. Permisit ita Deus, quoniam ipse præceperat Iudæis, ne cum gentibus infidelibus haberẽt familiaritatem, id quod illi seruare noluerunt. Capite Exod. 34. dicebat Deus populo Israelitico. *Caue ne vnquam cum habitatoribus terræ illius iungas amicitias.* Et Numer. 16.

Rece-

A *Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tangere, quæ ad eos pertinent: ne inuoluamini in peccatis eorum.* Et Deuteron. cap. 12. *Cùm habitaueris in terra earum, caue, ne imiteris eas.* Subaudi gentes idolorum cultrices. Pro quo Paraphrasis Chaldaica habet: Caue tibi, ne offendas post eas. Potest etiam verti: Caue, ne illaqueeris illis. Aut vt traostulit Pagninus: Caue tibi, ne illaquees te post eas. Vbi vides esse iniquorum familiaritatem pestiferum laqueum. Id quod Deus præcepit Hebræis capite 11. Leui. ne tangerent animalia contaminata: interpretatur Eusebius Cæsariensis lib. 8. Euangelicæ præparationis, de improborum hominum familiaritate & consuetudine. Qui autem sint homines, qui illis animalibus significentur, Isychius Hierosolymitanus, & Radulphus Flauiacensis in commentariis in Leuiticum, & Clemens Alexandrinus in quinto Stromatum sapienter explanarunt. Quemadmodum qui manibus terit atque tractat carbones extinctos, etiam si candidas habeat manus, eas tamen polluit & contaminat: sic qui familiaritate complectitur homines improbos scelerum maculis inustos tametsi virtutum
B nitore antea fuerat insignis, in labes tamen animi & impuritatem incurrit. Ait enim Eccl. c. 13. *Qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea.* Vt exiguum venenum totam potionem aliàs salutarem deprauat: sic solus vnus homo totam rempublicam euertit. Est veluti pestilens aer, qui tametsi exiguus in tota regione pestilentiam diffundit. Ac vt verbis vtar apostoli in priore ad Corinthios, *modicum fermentum totam massam corrumpit.* Si stella illa, quam vocant caniculam, cùm est Soli coniuncta, illum inficit, eiusque calorem auget: dicta canicula, quòd corpora hominum morbo afficiat, & nimio calore mordere videtur: quid miraris, si vnus deprauatus homo totam rempublicam perturbet? Atqui si vnus hoc efficit, qui facient multi? Ideo Iudæi Samaritanorum familiaritatem declinabant. Ait enim diuus Ioan. cap. 4. sui Euangelij dixisse Samaritanam Christo: *Quomodo tu Iudæus cum sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? Non enim coutuntur Iudæi Samaritanis.* Quemadmodum taxus sola vmbra necat dormientes, vt Dioscorides ait: ita impius familaritate & contagione inficit, & perdit incautos. Ideo ait Psalmographus: *Cum sancto sanctus eris, & cum peruerso peruerteris.* Vt hedera
C si arborem declinet ei nihil affert detrimenti, si eam amplexatur, mirum in modum ei nocet: sic impuri & facinorosi homines si à te fuerint alienati, non te lædent, sin autem te familiaritate comprehenderint, senties eos noxios & pestilentes. Nam vt Salomon ait c. Prouerbiorum 16. *Vir iniquus lactat amicum suum, & ducit eum per viam non bonam.* Vbi lactare idem est quod decipere, & blandis verbis allicere, vt eum possit ad ... incitare. Quare perditorum hominum familiaritatem, & omnia, quæ nocitura videntur, fugere debemus: obsunt enim morum & sermonum corruptelæ, tetrasque labes, & animo, & nomini nostro inurunt. Præterea non sunt amici nisi ad tempus, quorum amicitia in vtilitate propria consistit. Vt locustæ & nonnullæ aues tempore verno & æstiuo præstò sunt, frigore pulsæ recedunt: sic falsi fictique amici tranquillo prosperitatis tempore apparent: sed simulatque rerum aduersarum hyemem vident, deuolant, & fugiunt. Nam cùm apud ipsos vtilitas amicitiam conglutinet, eam commutata dissoluit. *Est amicus socius mensæ,* inquit Eccl. cap. 6. *& non permanebit in die necessitatis.* Incõstãtes & perfidi amici sunt, qui amicitiam commodo metiuntur, cuius spe adempta statim ab amicitia recedunt. Huiusmodi fuerunt, qui Hierosolymam amore prosequi videbantur. De illis ait hoc loco: *Vocaui amicos meos: & ipsi deceperunt me.* Ostendit hic locus spem nostram non D esse in mundo figendam, sed in Deo: de quo canit Dauid Psal. 45. *Deus noster refugium & virtus, adiutor in tribulationibus, quæ inuenerunt nos nimis.* Mundi auxiliũ vocat Esaias ca. 36. baculum arundineum, qui facilè frangitur, & manus vulnerat, quo niti haud quaquam debemus. Ait enim Iere. c. 17. *Maledictus homo, qui confidit in homine.*

h *Sacerdotes mei, & senes mei in vrbe consumpti sunt quia quæsierunt cibum sibi.*) Exaggerat Hierosolyma famem & inopiam, qua laborabat. Nam sacerdotes quibus non deberet deesse victus, cùm etiam Pharao tempore famis Ægypti illis alimenta ministrauerit, vt in lib. Genesis scriptum legimus, tempore expugnationis Hierosolymæ per Chaldæos fame perierunt. Similiter & senes inedia consumpti ex vita demigrarunt. Id prædixerat his verbis Esai. 5. *Nobiles perierunt fame.* Gen. 47.

i *Vt refocillarent animas suas.*] Hoc est, ad sustentandam vitam: ac si dicat: non delicias & epulas exquisitas, sed aliquid ad vitæ necessitatem quæsierunt. Forsasse vertit hoc vitio sacerdotum & præsidum, quorum vnusquisque sibi, non autem populo cibos quærebat. De illis ait Exech. c. 34. *Væ pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos. Nonne greges à pastoribus pascuntur?* E Bonus pontifex est pellicanus, qui proprio sanguine filios reficit & sustentat: pro quorum salute vitam amittit: iuxta id quod ait pastor cœlestis apud Ioann. 10. *Bonus pastor animam suam ponit pro ouibus suis.* Vbi anima accipitur pro vita, quæ propter Deum est periculis exponenda, cum opus fuerit. Quemadmodum pluris æstimanda est fulgentissima annuli gemma, quam annulus ipse sine illa: sic pluris facienda est anima ad similitudinem Dei creata, & immortalitate munita, quàm corpus terreum & caducum, vbi illa continetur. Similitudo Similitudo

x *Vide domine, quoniam tribulor.*) Apostrophe est ad Deum, quem vult ad misericordiam prouocare. Ostendit ad illum esse in omni dolore & calamitate confugiendum. Res.

l *Conturbatus est venter meus.*) Hoc est, conturbata sunt viscera mea. Poteris per ventrem intelligere cor: nam volens significare, quid per ventrem intelligeret, addidit: *Subuersum est cor meum.* In eandem significationem accipitur 4. cap. Ieremiæ: *Ventrem meum, ventrem meum doleo.* Sicut enim proles in vtero concipitur, ita in corde cogitatio.

m *Foris interficit gladius, & domi mors similis est.*) Extra domum est gladius inimicos iugulans, domi autẽ est fames instar mortis interficiens. Vel ita: foris est hostis immanis, in animo autem vehemens dolor & timor. Ita diuus Paulus cap. 7. epist. 2. ad Cor. *Cum venissemus Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra: foris pugnæ, intus timores.*

n *Audierunt, quia ingemisco ego: & non est, qui consoletur me.* Audierunt Ægyptij, & aliæ nationes mecum fœdere coniunctæ gemitus meos, & nullum mihi perfugium præbuerũt: nulla in re me mœrore leuarunt. Si verè fuissent amici, Deumque timuissent, non iam impiè Hierosolymam derelinquerent. Nam vt Iob ait cap. 6. *Qui tollit ab amico misericordiam, timorem Domini derelinquit.* At fidelis amicus nunquam amicum deserit: sed in mediis calamitatibus opitulatur illi, aut certè eum aliqua consolatio ne permulcet. Ideò ait Ecclesiasticus sexto: *Amicus fidelis protectio fortis: qui inuenit illum, inuenit thesaurum.* Pulegium iuxta Dioscoridis sententiam vtile est ad morsus serpentium venenatorum, & ad animi defectiones: & brumali tempore quando aliæ exarescunt plantæ, florescit. Idem ait etiam Plinius: & temporis floresc- Xin. Similitudo

C

A cendi meminit Cicero in libro de diuinatione. Ita verus amicus est vtilis ad calamitates ab impiis illatas hominibus penitus auferendas, aut vtcunque leuandas: & medetur cordis defectionibus: & in medio hyemis procellarum & dolorum, quando alij viriditatem amittunt, silent & fugiunt, ipse florescit, loquitur, & integer apparet. At amici Hierosolymæ eam in gemitu & mœrore versantem deseruerunt.

o *Omnes inimici mei.*] Audientes hostes mei perniciem meam fuerunt lætitia affecti, quòd tu Domine me deserueris. Huiusmodi est illud Dauidis Psalmi septuagesimi. *Qui custodiebant animam meam, consilium fecerunt in vnum, dicentes: Deus dereliquit eum: persequimini, & comprehendite eum, quia non est, qui eripiat.* Verba illa: *Qui custodiebant animam meam*, idem valent atque: qui insidiebantur vitæ meæ.

p *Adduxisti diem consolationis, & fient similes mei.*) Ponitur præteritum pro futuro more prophetarum, qui ad certam suorum verborum veritatem significandam verbis præteriti temporis sæpe vtuntur. Sensus est: adduces tu Domine tempus consolationis

B meæ, & exitij illorum: & tunc similes mei erunt: quemadmodum ego nunc in miseria versor: sic illi tunc in miseria versabuntur. Perpende, quàm impium sit afflictorum pernicie lætari: quandoquidem eam ob causam permittit Deus, vt qui insultant calamitosis, in similes incidant calamitates. Et ita fit, vt patientia iustorum coronetur: & impietas improborum puniatur. Id voluit Apostolus significare ca. 1. epistolæ secundæ ad Tessalonicenses, cùm ait: *Si iustum est apud Deum retribuere retributionem his, qui vos tribulant: & vobis, qui tribulamini, requiem nobiscum.* Vbi particula, si, accipitur pro siquidem: & retributio pro afflictione: nam Græci codices habent θλῖψιν, hoc est calamitatem, seu afflictionem. Potest hic Ieremiæ locus ita explanari: Adduxisti Domine Babyloniis tempus consulationis & lætitiæ: sed veniet tempus exitij eorum, & tunc gerent mei afflicti status similitudinem: nunc ob partam victoriam lætantur: sed futurum est, vt vincantur, & tunc mœrore afficien-

C tur. Pro consolationis, poteris etiam vertere, prædictionis, vt sit sensus: Adduxisti tempus, quod per diuinos tuos vates prædixeras, vt hostes nostri ingrederentur templum, quemadmodum nos Israelitæ ingrediebamur. Harum explanationum prima videtur rectior & germanior: & verbis sequentibus accommodatior.

ת Tau. q *Ingrediatur omne malum eorum coram te.*) Hoc est, introeant Domine in conspectum tuum omnia Babyloniorum flagitia, vt eos mulctes debitis suppliciis. Petit à Deo non ob vltionem, sed ob iustitiam, vt impios puniat, & memor eorum scelerum in illos animaduertat. Ita Dauid Psalmo 108. aduersum impium loquens: *Episcopatum eius*, inquit, *accipiat alter.* Et paulò pòst: *In memoriam redeat iniquitas patrum eius in conspectu Domini, & peccatum matris eius non deleatur. Sint contra Dominum semper, dispereat de terra memoria eorum.* D

Vbi particula contra, idem est quod coram: vt sit sensus: sint peccata illa semper coram Deo, ne illa vlcisci, eorumque pœnas expetere obliuiscatur. Sed tam ea quæ hic ait Ieremias, quàm quæ ait psalmo illo Dauid, vaticinationes sunt, & non deprecationes aut exécrationes. Saltem de verbis Dauidis nulla est dubitatio: nam diuus Petrus Apostolus cap. 1. Actorum Apostorum ea de Iuda proditore interpretatur de quo asserit prædicta fuisse: ita enim ait: *Oportet impleri scripturam, quam prædixit spiritus sanctus per os Dauidis Iuda.* Non igitur Dauid perniciem deprecatur alicuius, sed de illa, quam Iudas erat perpessurus, vaticinabatur. Eodem modo multa alia loca diuinorum vatum intelliguntur. Qua de re vide Hieronymum in commentariis in hunc Ieremiæ locum, Anacletum summum pontificem epistola secunda, Augustinum de sermone Domini in monte, Euthymium in titulum psalmi 108. Thomam Aquinatem 2.2. qu. 83. art. 8. Simili modo Ieremias hoc loco prædicit Babyloniorum exitium, de quo etiam aliis in locis vaticinatus fuerat. Ideò ait: *Ingredietur omne malum Chaldæorum coram te, & destrues illos.* Vbi malum accipitur pro malo culpæ: hoc est, pro peccatis. Vel pro malo pœnæ, quod Chaldæi Hierosolymę intulerunt.

r *Vindemia eos sicut vindemiasti me.*) Hoc est, affliges eos propter eorum scelera, quemadmodum me pro- E pter mea afflixisti. Ponitur imperatiuus modus pro futuro indicatiui. Accipi vindemiare pro affligere ostendimus suprà versum illum explanantes: *Quoniam vindemiauit me Dominus.* Reddens autem hic Ieremias causam quare Babylonij essent affligendi: quia, inquit, multi gemitus mei. Hoc est, quia ipsi me crudeliter vexarunt, suntque causa meorum gemituum & dolorum. Ideò eorum ciuitatem eueries. Hoc accidit tempore regis Baltasaris, vt ait Daniel capite 5. Tunc enim, cùm Babylon summa mundi potiretur felicitate, fuit à Persis & Medis oppugnata & euersa, & eius rex interfectus, & ciues laniati, & acerbissimis calamitatibus affecti. Vt arbores, si quando præter opinionem vberrimos fructus ediderint, solent statim exarescere: sic vita præter morem fœcunda, honoribus & diuitiis inopinatis affluens perniciem imminere sæpenumero significat. Docet hic locus, Deum in eos animaduertere, qui alios affligunt, eósque eadem pernicie mulctare, quam ipsi aliis machinantur. Id intelligens diuinus citharœdus ait psalm. 7. *Arcum suum tetendit*, nimirum Deus, *& parauit illum & in eo parauit vasa mortis: sagittas suas ardentibus effecit.* Vasa mortis sunt funestæ sagittæ, exitia, & acerbæ calamitates, F quibus Deus vulnerat ardentes, hoc est illos, qui odio ardent, & viris iustis exitium moliuntur. Quare verba illa: *Sagittas suas ardentibus effecit*: verti etiam possunt: Sagittis suis ardentes transfixit.

Margin notes: Mem. — Hier. Ans. a Eu. Thom. — Suprà. — Similitudo

---

OBSERVATIONES ex Hebræo in Lamentationes. 1.

f Eo quòd non sint, qui veniant ad solemnitatem.) *Pro solemnitate est in Hebræo, מועד Modeb, à verbo יעד Iabadh, quod significat parare, testificari, congregare, constituere tempus, seu conuenire ad tempus constitutum. Vnde Mohed significat apparatum, solemnitatem, testamentum, congregationem, tempus constitutum, sepulchrum, terminum, diem festum, & templum, vbi omnes congregantur. Capite Exod. 9. vbi nos habemus*: Constituitque dominus tempus, dicens: Cras faciet dominus verbum istud in terra. *Pro, tempus, est in Hebræo nomen hoc Mohedh. Pro quo Septuaginta verterunt ὅρον hoc est terminum. Posuit namque Deus certum tempus constitutum. Capite 24. libri secundi Regum, vbi vulgata editio habet.* Immisitque Dominus pestilentiam in Israel de mane vsque ad tempus constitutum. *Pro, constitutum, est in Hebræo vocabulum hoc Mohedh. Vnde quidam*

A dam vertunt: Vsque ad tempus solemnitatis vespertinæ: nam tempus illud quo fiebat sacrificium vespertinum, tempus constitutum vocabatur. Et quoniam vocabulum hoc significat congregationem, & qui per ciuitatem dispersi erant, solebant tempore prandij in domicilijs suis congregari, verterunt Septuaginta: Dedit Dominus mortem in Israel à mane vsque ad horam prandij. Illud Esaiæ 14. Sedebo in monte testamenti: potest transferri: Sedebo in monte congregationis. Mohedh enim, vt diximus, & testamentum significat, & congregationem. Ac si dicat: Sedebo in monte Sione, vbi est templum, quò omnes conueniunt ad sacrificia facienda, & diuinas laudes celebrandas. Pagninus transtulit: Sedebo in monte Ecclesiæ: & rectè quidem, Ecclesia enim congregatio appellatur. Sed recta est & excelsa lectio versionis nostræ vulgatæ: nam in templo illo seruabatur liber diuinæ legis, quæ illic docebatur, quæ dicitur testamentum Dei. Ac in templo illo docuit Christus Deus noster nouum testamentum, quod egressum de Sione, fuit latè longéque per diuersas mundi oras propagatum. Et impletum fuit illud Esaiæ capite secundo: De Sion exibit lex, verbum domini de Hierusalem. Quare mons Sion vbi templum Dei erat situm, mons testamenti meri-
B tò vocatur. Potest etiam verti locus ille: Sedebo in monte solemnitatis. Hoc est, in monte templi vbi solemnia celebrantur. Vel in monte constituto. In hanc significationem accipitur Mohedh capite trigesimo Iob: Scio quia morti trades me, vbi constituta est domus omni viuenti. Sed quoniam nomen hoc sepulchrum significat, vbi congregantur mortales, potest verti locus ille: Scio te esse me traditurum morti, vbi sepulchrum est domus omni viuenti. Vel & sepulchro, vbi est domus omni viuenti. Vbi vides sepulchrum esse omnium hominum domicilium. Et vt dicitur in Psalmo quadragesimooctauo. Sepulchra eorum domus eorum in æternum. Accipitur pro tempore apud Danielem duodecimo. Per tempus, & tempora, & dimidium temporis. Hoc est per tres annos cum dimidio: nam per tempus significatur annus vnus, per tempora duo anni, per dimidium temporis anni dimidium. Hoc nomine vtitur quoque Ieremias secunda lamentatione, pro quo Latinus noster interpres vertit, festiuitatem, dicens: Obliuioni tradidit dominus in Sion festiuitatem & sabbatum. Et psalmographus Psalm. septuagesimotertio pro quo nos habemus solennitatem: Gloriati sunt, qui oderunt te in medio solemnitatis tuæ: posuerunt si-
C gna sua signa. Quibus verbis populus Hebræus deplorat incendium templi, vastationem Hierosolymæ, & Babyloniorum victorias, qui cum Deum odissent, gloriabantur adepta victoria in medijs solennijs & sacrificijs, quibus Hebræi diuinas laudes concinebant. Et ponebant signa sua signa: Hoc est vexilla & trophæa suarum victoriarum erigebant. Pro in medio solemnitatis tuæ, poteris vertere: In medio templi tui. Eodem modo hoc loco Ieremiæ: Viæ Sion lugent, eo quòd non sint, qui veniant ad solemnitatem: pro, solemnitatem, poteris templum transferre: vt sit sensus: Lugent viæ Sionis, quòd non sint, qui se conferant ad templum, quod iam ruit, & incendio flagrauit. Destructo enim templo, & Iudæis partim mortuis, partim in exilium missis, viæ Sionis ad templum quondam ducentes plorare præ mæstitia videbantur.

2 Inimici eius locupletati sunt.) Pro locupletati sunt in Hebræo est שלו Xalu, à verbo שלה, Xalah, quod significat in pace esse, prosperum esse, quiescere, errare, ob-
Pagnin. liuisci, abundare. Vnde Septuaginta transtulerunt: Inimici eius εὐθηνοῦν, hoc est, abundant. Et Pagninus: Inimici eius prosperati sunt. Quidam vertunt: Feliciter habent: quod idem est. Verti potest, Hostes eius obliuiscun-
Gen. 4. tur, nimirum Dei: magna enim mundi prosperitas solet Dei obliuionem generare. Id indicant nomina duorum filiorum Ioseph, quorum vnus vocatus est Ephraim, hoc est incrementum & abundantia, alter Manasses, hoc est obliuio. D
Hæ enim duæ res sunt plerúmque copulatæ, nempe nimia prosperitas, & Dei, ac propriæ fragilitatis obliuio. Ab hoc verbo est illud Psal. 29. Ego dixi in abundantia mea: non mouebor in æternum. Pro quo alij vertunt: Ego dixi prosperitate mea. Potest verti: Ego dixi cùm quietus essem: vel cùm fœlicitate potirer. Ac si dicat: cum omnia mihi prospera cederent, & ad voluntatem fluerent, dixi apud me, nihil esse, quod me posset de illo florente rerum statu deijcere. Sed spem illam & cogitationem meam varij casus fefellerunt. Nam cum tu domine paulisper auertisti à me oculos misericordiæ tuæ, statim sensi incredibilem rerum mearum mutationem. Potest verti locus ille: Ego dixi in errore meo: non mouebor in æternum. Vel in obliuione mea. Ac si dicat: Ego demens, mundi varietatis & vicissitudinis oblitus existimabam nihil esse, quod me posset labefactare, & de fœlicitate mea dimouere: sed planè deceptus eram. Ab hoc etiam verbo est illud cap. decimosexto Iob, pro quo nos habemus opulentus: Ego ille quondam opulentus repentè contritus sum. Ac si dicat Iob: Ego qui olim locuples, quietus, diuitijs & honoribus affluens eram, repente decidi, & fui de prosperitate deiectus. Idem accidit Hierosolymæ, quæ ad maiorem sui mœroris cumu- E
lum videbat inimicos suos quietos, locupletes, lætitia gestientes, honoribus florentes, omni prosperitatis genere abundantes.

Facti sunt principes eius velut arietes non inuenientes pascua.) Pagninus habet: Fuerunt principes eius Pagnin.
velut cerui, qui non inuenerunt pascua. Et ita vertunt nonnulli alij. Comparantur magnates Hierosolymæ in illa vastatione ceruis timidis, qui formidine debilitantur vel ob eorum fugam è ciuitate: Narrat enim diuina scriptura 4. li. Reg. 25. & vlt. cap. Ieremiæ, regem & magnates in bello illo metu perterritos se in fugam contulisse. Est enim perspicuum, eos qui timore perculsi fugiunt, per ceruos hierogly-
phicè significari. Eam ob causam Achilles apud Home- Homer.
rum volens ignauiam Agamemnonis obiurgare, eum ait cor habere ceruinum. Hinc egregium illud Chabriæ Atheniensium ducis apophthegma, quod Philippus vsurpare sole-
bat, formidabiliorem esse ceruorum exercitum leone duce, Plutarch.
quàm leonum duce ceruo: vt refert Plutarchus. Quare non ineptè Pagninus cum nonnullis alijs pro arietibus hoc loco ceruos transtulerunt. Præsertim cum in Hebraico sit nomen איל, quod & ceruum significat & arietem, puncto quodam mutato. Sed Septuaginta nobiscum arietes legunt, qui cum pabulum non inueniunt, fragiles ac stupidi redduntur. At iuxta aliam considerationem aries Christi imagi-
nem gerebat, vt cap. 22. Genesis, vbi Abraham arietem F
inter vepres hærentem cornibus vidit, quem in monte illo immolauit. Simili modo ceruus, de quo ait sponsa vltimo versu capitis secundi Canticorum: Reuertere: similis esto dilecte mi capreæ, hinnulóque ceruorum super
montes Bether. Sponsa filium Dei vocauit, vt de cœli Cant. 8.
fastigio descenderet ad terram, & naturam sumeret huma- Cant. 5.
nam, cum diceret: Osculetur me osculo oris sui. Et iterum: Veniat dilectus meus in hortum suum. Sed
peractis redemptionis humanæ mysterijs, illum orat, vt ad Cant. 8.
cœlum vnde exierat, reuertatur. Hinc voces illæ: Fuge Cant. 2.
dilecte mi. Et illa: Reuertere, similis esto dilecte mi capreæ, hinnulóque ceruorum super montes Bether. Bether enim idem est quod diuisio, quo nomine appellatur cœlum, quòd mortales diuidat ab immortalibus. In quibusdam codicibus pro Bether loco illo est Bethel: sed vitium est typographorum. Verba sunt sponsæ de Christi in cœlum ascensu: de quo ipse dicebat apud Ioannem: Expedit vobis, vt ego vadam. Cum enim figurarum omnium perfectissima sit circularis, voluit Christus illam conficere. Descendit de cœlo, sumpsit humanam naturam, natus est ex virgine, ostendit viam ad vitam immortalem tendentem, immolatus in crucis ara omnia peccata nostra sanguine suo

A *purissimo deleuit, rediit ad vitam, & tandem ascendit in cœlum, vnde descenderat, efficiens admirabilem circulum, qui ibi vnde incipit, finitur. Et ibi sedet ad dextram patris. Ita enim ait Diuus Marcus c. 16.* Dominus Iesus postquam locutus est eis, assumptus est in cœlum: & sedet à dextris Dei. *Assumptus est non aliena virtute, sed propria: ac versus Orientem: iuxta illud diuini vatis:* (Psal. 67.) Ascendit super cœli ad Orientem. *Tunc impletum est illud cœlestis citharœdi:* Ascendit Deus in iubilo, & dominus in voce tubæ. (Psal. 46.) *Et illud:* eleuata est magnificentia tua super cœlos. (Gen. 12.) *Et illud Michææ c. 2.* Ascendit pendens iter ante eos.

3 Propterea instabilis facta est.) *Pro instabilis, est in Hebraico: Lenidbah, à verbo Nudh, quod significat mouere. Quam ob causam Septuaginta verterunt εἰς σάλον, hoc est in commotionem, seu in vacillationem. Id quod rectè Latinus noster interpres expressit hoc nomine instabilis. Ac si diceret, non stetit firma, & quieta, sed fuit mundi fluctibus exagitata, & eius tranquillitas in perturbationem conuersa. Vnde Nodh idem est quod fluctuatio, & fluctuans, & profugus. Hoc vocabulo vtitur Moses capite quarto Genesis, pro quo noster vulgatus interpres vertit, profugus, ita enim habet.* Egressusque Cain à facie domini habitauit profugus in terra. *Pro quo Septuaginta habent. Habitauit in terra Ναίδ. Et alij: Habitauit in terra Nodh. Hoc est in terra fluctuante, seu fluctus, seu commotionis. Aut ipse fluctuans habitauit in terra. Impij enim non cælorum ciues, sed terræ habitatores nuncupantur: & non quieti & tranquilli, sed instabiles & perturbati dicuntur. Cùm enim se à Deo separent, confestim agitantur fluctibus seculi: & moti ab Oriente turrim scelerum aduersus Deum, & impia dogmata conficiunt. Sed confunduntur, quia volunt inuito Deo in cæli fastigium penetrare. Aspicis ex peccato ortam esse instabilitatem, & ex ea confusionem. Nam ex vno malo nascuntur alia. Id quod nos habemus Psalmo nono:* Inquinatæ sunt viæ illius in omni tempore: *Potest etiam verti: Pariunt viæ eius in omni tempore. Nam ex vna procedunt aliæ: quemadmodum ex vno bono alia bona. Id quod est capite quinto Iob:* Nihil permanebit de bonis eius: *Potest transferri: Nihil pariunt bona eius. Sunt enim bona quæ pariunt alia bona quemadmodum opes viri iusti, ex quibus eleemosyna & alia pia opera dimanant; quæ ex*

C *opibus diuitiis auari haudquaquam deducuntur. Sed quia Nidbah significat motionem, & qui aliquem irrident solent mouere caput: ideo Pagninus vertit: In derisionem fuit. Et Brixianus: Ludibrio exposita est. Sed quia verbum Nudh significat migrare: potest rectè verti locus hic: Eam ob causam migrauit: vt sit sensus: Quia Hierusalem impia scelera admisit, ideo migrauit in Chaldæam, eiecta in exilium.*

4 De cœlo misit ignem, & erudiuit me.) *Pro erudiuit, est in Hebræo verbum Radhah, quod significat dominari, cauterere, sufficere, & erudire. Hanc vltimam significationem secutus est noster interpres: Pagninus vertit: Et dominatus est ipse ignis. Brixianus: Et sæuit in Benedictum: Et dominatus est eis. Potest verti: Et contriuit ipsum: hoc est, vnum quemque ex ipsis Hebræis. Ac si dicat: Misit Deus ex cælo ignem calamitatis, quo Iudæos mulctauit. Sed inter omnes has lectiones illa eminet, quam vulgata versio expressit.*

5 Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius.) *Pagninus habet: Ligatum est iugum iniquitatum mearum. Alij habent, impressum est iugum præuaricationum mearum in manu eius. Sensus est. Vinculum flagitiorum meorum alligatum est in manu Dei, vt illius recordetur. Solent enim qui rem aliquam volunt memoria tenere ponere signum aliquod in manu, ne illius obliuiscantur. Volens Deus, vt populus Israeliticus perpetuò recordaretur Admirabilis exitus ab Ægypto, dixit illi, Exodi tertiodecimo:* Et quasi signum in manu tua, & quasi monimentum ante oculos tuos. *Et* D *apud Esaiam quadragesimonono.* Ecce, *inquit*, in manibus meis descripsi te. *Quidam hunc Ieremiæ locum ita vertunt: Punctis designatum est, &c. Quod in idem recidit.*

6 Abstulit omnes magnificos meos Dominus.) *Pro abstulit est in Hebræo verbum Salah, quod significat auferre, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam calcare & contemnere: quam ob causam vertit Pagninus: Calcauit omnes validos meos dominus. Septuaginta nobiscum legunt. Vnde illud Psalmo 118.* Spreuisti omnes discedentes à iudiciis tuis: *potest verti Conculcasti omnes declinantes à legibus tuis. Vel abstulisti, nimirum à vita gratiæ & gloriæ, omnes ab institutis tuis aberrantes.*

7 Expandit manus suas.) *Pro expandere est in Hebræo Paras, quod verbum significat extendere: vt hoc loco: Et Exodi nono:* Extendam palmas meas ad dominum. *Id est, orabo, & preces fundam ad Deum. Et psalmo 142.* Expandam manus meas ad te: anima mea sicut terra sine aqua tibi. *Ac si dicat: Auxilium tuum Deus sanctè implorabo: vt enim terra sitiens pluuiam auidissimè expectat: sic anima mea præsidium tuum. Significat etiam percutere, & discernere, vt Psalmo sexagesimo* E *septimo.* Dum discernit cœlestes reges super eam niue dealbabuntur in Selmon. *Pro discernit vertunt nonnulli percutit; vt sit sensus: Dum cœlestis rex percuteret reges externos in terra promissionis, congregatio Iudæorum, quæ antea erat nigra ob mœrorem, effecta fuit candida ob lætitiam, & cum niue montis Selmon collata. Sed rectiùs habet versio vulgata, cuius est sensus: Cum Deus Apostolos suos discernat & constituat reges ac principes super ecclesiam, ita puri ac candidi redduntur fideles vt cum niue, quæ est in monte Selmon, possint comparari. Et quia verbum hoc significat percutere, potest hic Ieremiæ locus ita transferri: Percussit manus suas: more scilicet mulieris lugentis.*

8 Mandauit dominus aduersum Iacob in circuitu eius hostes eius.) *Pro hostes, est in Hebræo nomen צר, quod significat hostem, & calamitatem. Pro hoste accipitur hac prima lamentatione:* Viderunt eam hostes, & deriserunt sabbata eius. *Pro afflictione & tribulatione Psalm. 4.* In tribulatione dilatasti mihi. *Ac si dicat Dauid: Cum in acerbis doloris & ærumnarum angustiis versarer, clamaui ad te Deum auctorem & iudicem iustitiæ meæ: tu autem me à periculis liberasti, in tuto & tranquillo collocasti, & viam solutis meæ latam effecisti. Dilatari alicui in tribulatione viam & campum, est illum ex angustiis* F *& periculis liberare. Potest etiam ita explanari locus ille: Tu me domine clamantem exaudisti: non quòd mihi auferres calamitatem, sed quod aliud præstantius bonum in me conferres: cor enim meum mihi dilatasti, & amplum fecisti, vt possem ærumnas omnes toleranter sustinere. Simili modo tribus* (Dani. 3.) *pueris non extinxit flammas fornacis, sed ardentes illa, illi difficultatis molestiam non senserunt. Itaque hæc dilatio non aufert afflictionem, sed animum amplificat, diuina solatio mulcet, & mirabiliter consolatur. Deriuatur nomen hoc à verbo Tsur, quod significat fingere, formare: vt Psalmo 118.* Tu formasti me: & posuisti super me manum tuam. *Hoc est, tu Deus sanctè me in vtero matris meæ effinxisti & formasti, & manu tua me totum perfecisti. Fortasse ideo ait: & posuisti super me manum tuam, vt metaphoram sumat ab eo, qui conficit caseum, cui manus imponit, vt illum aptè figuret & conficiat. Hac enim translatione vtitur Iob decimo capite, cum ait:* Nonne sicut lac mulsisti me, & sicut caseum me coagulasti? *Significat etiam verbum hoc affligere, vt capite Exodi vigesimatertio.* Affligam affligentes te. *Vnde nomen Tsar significat afflictionem, & hostem affligentem, & generaliter inimicum. Eo vtitur Psalmographus, cum ait:* Quos redemit de manu inimici. (Psal. 106.)

A inimici. *Pro quo alij transferunt: Quos redemit de manu calamitatis. Illud Psalm. vigesimiquarti.* Tribulationes cordis mei multiplicatæ sunt, *potest verti: Inimici cor meum multiplicarunt: Vel afflictiones cor meum roborarunt: vel sursum ferri fecerunt. Ac si dicat: Cor meum non solum depressum non fuit calamitatum magnitudine, quin potius earum pondere instar palmæ sursum se extulit, & constantiam suam mirabiliter ostendit. Cum autem nomen hoc & hostem significet & calamitatē, potest verti locus hic Ieremiæ: Mandauit dominus aduersum Iacob calamitates eius, vt illum obsiderent. Populus Iudaicus appellatur Iacob & Israel & circumcisio: antea appellabantur homines illi Hebræi: at posteà Iudæi dicti sunt ex die, qua ex Babylonica seruitute exierunt, vt ait libro vndecimo antiquitatum Iosephus. Sed semper gloriati sunt nomine filiorum Abrahæ, & Israelis. Est autem aduertendum Abram fuisse nomen naturæ, Abraham verò mysterij. Iudæi infideles sunt filij Abræ, sed non Abrahæ: illi solum sunt filij Abrahæ, qui sunt fideles, siue sint ex Gentibus, siue ex Hebræis, dummodo in Christum credant: diuus enim Paulus in epistola ad Romanos quarto cap. eum vocat patrem omnium credentium. Et capite 9. eiusdem epistolæ ait:* Non omnes qui ex circūcisione sunt Israel, hi sunt Israelitæ: nec qui semen sunt Abrahæ, omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen. *Id est non qui filij carnis, hi filij Dei, sed qui filij sunt promißionis, æstimantur in semine. Idem etiam dicit capite tertio epistolæ ad Galatas. Duplex est Israel, alter secundum carnem, alter secundum spiritum, vt colligitur ex capite decimo prioris ad Corinthios, Hebræi infideles sunt Iudæi & Israelitæ & filij Abrahæ secundum carnem: & omnes fideles sunt veri Iudæi, Israelitæ, & filij Abrahæ secundum spiritum. Id significauit Deus, cum dixit Abrahæ Genesis vigesimosecundo,* Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & sicut arenam maris. *Filii Abrahæ sunt stellæ cœli, filii verò Abræ arena maris.* D

Marginal notes: Hamicedo. Ioseph.

B

Argumentum lamentationis II.

Argumentum huius secundi capitis est idem atque superioris, imò omnium harum lamentationum idem est propositum, & vnicus scopus. Quam ob causam argumentis deinceps supersedebo. E

CAPVT II.

א Aleph. [a] QVomodo obtexit caligine [b] in furore suo dominus [c] filiam Sion: proiecit de cœlo in terram inclytam Israel: [d] & non est recordatus scabelli pedum suorum in die furoris sui.

ב Beth. [e] Præcipitauit dominus, nec pepercit omnia speciosa Iacob: [f] destruxit in furore suo munitiones virginis Iuda, & deiecit in terra: [g] polluit regnum, & principes eius.

ג Gimel. [h] Confregit in ira furoris omne cornu Israel: [i] auertit retrorsum dexteram suam à facie inimici: [k] & succendit in Iacob quasi ignem flammæ deuorantis in gyro.

ד Daleth. [l] Tetendit arcum suum [m] quasi inimicus, firmauit dexteram suam quasi hostis: & [n] occidit omne, quod pulchrum erat visu in tabernaculo filiæ Sion: effudit quasi ignem indignationem suam.

ה He. [o] Factus est dominus velut inimicus: [p] præcipitauit Israel, præcipitauit omnia mœnia eius, [q] dissipauit munitiones eius: [r] & repleuit in filia Iuda humiliatum & humiliatam.

ו Vau. [s] Et dissipauit quasi hortum tentorium suum, [t] demolitus est tabernaculum suum: [u] obliuioni tradidit dominus in Sion festiuitatem & sabbatum: & in opprobrium & in indignationem furoris sui [x] regem & sacerdotem.

ז Zain. [y] Repulit dominus altare suum, [z] maledixit sanctificationi suæ: tradidit in manu inimici muros turrium eius. [aa] vocem dederunt in domo domini sicut in die solemni. F

ח Cheth. [bb] Cogitauit dominus dissipare murum filiæ Sion: [cc] tetendit funiculum suum, & non auertit manum suam à perditione, luxitque antemurale, & murus pariter dissipatus est.

ט Teth. [dd] Defixæ sunt in terra portæ eius: perdidit & contriuit vectes eius: regem eius & principes eius in gentibus: [ee] non est lex, & prophetæ eius [ff] non inuenerunt visionem à domino.

C

EXPLANATIO.

א Aleph. a *Quomodo obtexit caligine.*) Particula, quomodo, hoc loco admirantis & dolentis est, vt in principio capitis superioris: totáque oratio hæc exclamatio est admirationis dolorisque plenissima. Quam ob causam mœstissimus noster vates eandem sententiam repetit sæpenumero diuersis verbis, quæ ei dolorem offerebat & administrabat. Prosequitur Hierosolymæ calamitatem, & euersæ vrbis ruinas. Deus qui ei legem tulerat, eamque summo amore fuerat prosecutus: de quo ait Dauid: (Psal. 147) *Qui annuntiat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israel: non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis.* Eam in bello Babylonico obtexit caligine ignorantiæ & mœroris. Permisit enim, vt illa esset tenebris dementiæ cooperta & ictibus rerum aduersarum lacerata. Obtegere aliquem caligine est illum obscurare, eique tenebras offundere. Sed caligo & tenebræ accipiuntur aliquando pro ignorantia, aliquando pro mœstitia. Pro ignorantia, vt capite secundo Ecclesiastis. *Sapientis oculi in capite eius: stultus in tenebris ambulat.* Ac si dicat: Sapiens diligenter videt, quid agendum sit: insipiens verò nihil videt, ambulans errorum caligine

A circunfusus, acsi non io capite, sed sub pedibus oculos haberet, quibus nihil intoeretur. Poteris per caput Christum intelligere, quem Diuus Paulus in epistola ad Ephes. c. 2. & in epist. ad Culossenses capur nostrum appellauit. Vt sit seusus, oculos sapientis in Chtistum respicere, stulti autem in terram: quooiam qui veta sapientia præditi sunt, ad cœlum aspirant, stulti verò in tenebris versati solam terram consectantur. Vbi vides oomine tenebtatom ignorantiam significati. Eodem modo Psal. 81. ait ita de principibus & magnsribus insanis diuinus ac regius vates: *Nescierunt, nec intellexerunt: in tenebris ambulant: mouebuntur omnia fundamenta terræ.* Acsi dicat: cùm principes io erroribus versantur, vacillst & fluctuát respuplica: nec solùm homines inconstantes, sed etiam illi qui ita sunt stabiles, vt cum fundamentis terræ aliàs immobilibus compareutur, commouentur & concltantur. Et diuus Paulus cap. 4. epist. ad Ephes. *Tenebris* inquit, *obscuratum habentes intellectum.* Accipi autem teoebras & caliginem pro mœrote & calamitate, indicat Esai. cap. 5. cùm ait: *Ecce tenebræ tribulationis lux obtenebrata est in caligine eius.* Et Iob. 3. *Occupet eum caligo, & inuoluatur amaritudine.* Quemsdmodum nomi- B oe lucis significatur prosperitas, ita nomine tenebrarum calamitas. Vnde idem Iob cap. 17. *Rursum*, inquit, *post tenebras spero lucem.* Eam ob causam Sopho. 1. & Ioel. 2. tempus calamitosum appellant diem tenebrarum & caliginis. His duobus fuit obscurata Hierosolyma ob eius scelera, id ita eaigente diuina iustitia. Sed propriùs loquitur hic Ieremias de caligine & tenebris mœtorum acerbitatum, quibus ærumnosa ciuitas angebarur. Ac quamuis illis nonnulli fortasse peiores redderentur, aliquos tamen credibile est se

Similitudo ad meliorem frugem recepisse. Vt nerij folium quod alij rhododendrum vocant, capris ac ooibus est veneoum, hominibos autem est aduersus venenum ferarum remedium, vt ait Dioscorides: sic calamitas quæ hominibus ira & insania concitatis perniciem affert vitis tolerantia & sapientia munitis est medicina salutaris. Ait enim apostolus capire octauo epistolæ ad Romanos: *Scimus, quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.* Hæc est plana & vera huius loci expositio. Verùm quoniam Deus fauorem C suum solebat ostendere nube & caligine, potest esse sensus horum verborum: Quomodo fauit Deus olim Hierosolymæ, tegendo eam nube & caligine aduersus æstus rerum aduersarum: sed posteà euertit illam. Sigoificari autem diuinum faoorem ostensione nobis & caliginis osteodit diuina scriptura multis in locis. Volens Deus indicare amorem, quo filios Israelis complectebatur, cùm eos in terram duceret promissionis, præcedebat eos per diem in columoa nubis, vt capite 13. & 14. Eaod. & Psal. 77. literæ diuinæ memoriæ prodiderunt. Et capite 16. eiusdem Exodi, glotia Dei apparuit in nube, cùm Deus cum Mose loqueretur. Et capite 19. diait Deus ipsi Mosi: *Iam nunc veniam ad te in caligine nubis, vt audiat me populus loquentem ad te, & credat tibi.* Volens etiam ostendere placere sibi tabernaculum, operuit illud nube: & sit scriptura capite 40. Exodi. *Operuit nubes tabernaculum testimonij, & gloria domini impleuit illud.* Quæ sententia refertur etiam Numer. nono. Id effectum est etiam templo Salomonis, vt capite octauo, libro tertio Regum & quinto, secuodo Paralipomenon licet videre. Cùm Christus se in monte coram tribus ex discipulis suis transfiguraret in medio Mosi & Eliæ, nubes locida obumbrauit eos, vt euangelistæ testificantur. Et in Christi domini ascensu: *cœli*

Matt. 9. *nubes suscepit eum ab oculis discipulorum*, vt capite Actorum primo narrat Diuus Luc. Aspicis igitur diuinum fauorem per nubem significari. Quare cùm Ieremias ait, Deum operuisse nube seu caligine Hierosolymam, vult significare fuisse illum vrbem eam quondam fauore prosecutum. At tunc verba hæc ita sunt disponenda: *Quomodo obtexit caligine dominus filiam Sion: In furore suo proiecit de cœlo in terram inclytam Israel.* Pro obtexit caligine est io Hebraico vnicum verbum, quod significat operire nube & caligine, obscurare, & oboubilare. Significat etiam extollere ad oubes, & vsque ad oubes efferre: vt ait Rabbi Daoid Chimhi in libro radicom, & Sanctes Pagninus in Thesauro. Quare potest rectè explanari locus hic: Quomodo Deus earulit vsque ad nubes Hierosolymam, & posteà in furore suo proiecit illam in terram: Ita hunc locum eaplanat Rabbi Abraham doctus inter Hebræos. Dicens Ieremias fuisse Hierosolymam summè felicem, eaaggerat summam eius infelicitatem. Nam in rebus aduersis nihil est iofelicius, quàm fuisse felicem. Est igitur sensus: Quomodo eatulit Deus Hierosolymam ad honorum, opum & dignitatum fastigium, vt quantò altior esset ascensus, tantò maior esset ruina: Ideo verba hæc in furore suo possunt cum prima parte coniungi. Tunc enim Deus furorem suum in flagitiosos homines ostendit, E cum eos permittit ad excelsum, sed falsam mondi gloriam euehi, vt inde ignominiosiùs præcipitentur. Magna enim ira vtitur Deus cùm ea vti non videtur, cùm in impios non animaduertit: quaodo eorum scelera noo castigat, sed inulta dimittit: vt posteà duriùs puniat: quósque ad muodi prosperitatem eius indignos ascendere permittit: vt ex altiore loco dignitatis in iosimum ignominiæ deiiciantur. Eam ob causam dicebat ipse apud Ezechielem 16. *Zelus meus recedet à te, & non irascar tibi amplius.* Et apud Ose. 4. *Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ, & super sponsas vestras, cum adulterauerint.* Loquens Iob capite 21. de impiorum prosperitate in hac vita: *Ducunt*, ioquit, *in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt.* Acsi dicat: Quid illis prodest mundi felicitas breuis & fallaa, cùm tandem moriantur, & ad æternos ioferorum ignes relegentur? Vel accipitur illic infernum pro sepulchro: & tunc seosus est: Hoc accedit ad eorom prosperitatem, quod postquam in toto vitæ curriculo rebus vtuntur secundis & ad voluntatem fluentibus, & in eaitu vitæ ooo laborant longa & molesta ægrotatione, sed breui morbo affecti ex vita discedunt. Sed quooiam particula pro qua latinus noster interpres vertit punctum, signifi- F cat etiam quietem, potest verti locus ille: & in reqoie ad sepulchrum deducuntur. Ac ita habet paraphrasis Chaldaica. Ac si dicat: tanta est nonnullorom hominum sceleratorum prosperitas, vt non solùm in pace viuant, sed etiam in pace moriantur. Sed eorum felicitas cum flagitiis coniuncta tetra res est, detestabilis, misera, ærumnosa, omni contentione, velis, vt ita dicam, remísque fugienda, quoniam secum affert perniciem sempiteroam. Et plerunque ita extolluotur in sublime, vt etiam in hac vita ad imum dedecus præcipitentur. Id accidit Hierosolymæ, quam Deus in furore suo permisit efferri ad excelsum dignitatis gradum, vt iode caderet, & omnia eius ornamenta per summum dedecus & igoominiam diriperentur.

b *In furore suo.*) Hoc est, in seueritate iustitiæ suæ: in ira, ad quam ingrata ciuitas eum prouocauerat flagitiis suis. Effectum diuinæ iostitiæ iram Dei, & furorem, & vltionem appellant diuini vates.

c *Filia Sion.*) Hoc est, congregationem montis Sionis. Sic appellat Hierosolymam, quòd in monte illo sita fuerit. De hoc schemate locuti sumus in eaplanatione

A tione in primam lamentationem, & fusiùs in nostris in Danielem commentariis.

c *Proiecit de cœlo in terram inclytam Israel.*) Hoc est, deiecit Deus de excelsa dignitate, & honorum vertice in summam miseriam & ignominiam Hierosolymam, quæ erat inclyta filia Israelis, egregia Israelitarum congregatio, & totius Iudeæ regia, & caput. Vel quæ erat decus, ornamentum, pulchritudo, & gloria Israelis. Omnia enim hæc significat vocabulum Hebræum, pro quo nos inclytam habemus. Esse in cœlo dicitur, qui authoritate, gratia, honore, potentia, cæterisque rebus secundis valet: efferri in cœlum qui summis laudibus celebratur: detrahi de cœlo, & decidere ex astris, qui ex altissimo illustris gloriæ gradu præcipitatur. Omnibus his locutionibus vtitur M. Tullius, qui omnes viri eloquentes eloquentiæ palmam sine controuersia tribuerunt. Quare ne mireris, si hoc orationis ornamento noster Ieremias vtatur.

d *Et non est recordatus scabelli pedum suorum.*) Hoc est, non se ostendit memorem templi sancti sui, in quo colebatur tanquam rex in scabello pedum suorum. B Non meminit illius, vt illud scilicet à Babyloniorum furore liberaret. De templo suo ait ipse Deus apud Ezechielem 42. *Locus solij mei, & locus vestigiorum pedum meorum, vbi habito in medio filiorum Israel.* Itaque per scabellum pedum Dei intelligitur templum, vt hoc loco ait Theodor. Vel intelligitur arca fœderis, quam Deus præcepit fieri, super quam sessurum se promisit in medio propiciatorij, vt inde loqueretur: quemadmodum Moses cap. 25. Exodi scriptum reliquit. Vocari autem arcam illam scabellum pedum Dei, indicat ca. 28. lib. 1. Paralipomenon: vbi Dauid: *Cogitaui*, inquit, *vt ædificarem domum, in qua requiesceret arca fœderis, & scabellum pedum Domini Dei nostri.* Vbi particula, &, accipitur pro id est. De arca illa fœderis intelligitur illud Psalmi 98. *Exaltate Dominum Deum nostrum, & adorate scabellum pedum eius.* Hoc est, adorate Deum ante arcam testamenti: in ea enim Deus præsentiam suam exhibebat. Adorate scabellum pedum eius idem est, quod colere ad scabellum vel versus scabellum pedum eius. Ita illud intelligitur psalmo 131. *Introibimus in tabernaculum eius, adorabimus in loco, vbi steterunt pedes eius.* Pro quo alij vertunt: Prosternemus nos ad scabellum pedum eius: C hoc est, ad arcam fœderis, super quam erat propiciatorium, vbi Deus sedebat, habens pedes super arcam fœderis, quæ priùs fuit in tabernaculo Mosis, postea in templo Salomonis. Dicitur Deus habere pedes & manus, & alia membra tropicè: est enim eius natura incorporea. Sed solet scriptura aliquando & membra & affectus hominis tribuere summæ ac diuinæ maiestati, vt se modo nostro loquendi accommodet.

e *Præcipitauit Dominus, nec pepercit, omnia speciosa Iacob.*) Id est Deus, qui olim erigere solebat omnia ornamenta Israelitarum, modò euertit atque destruit omnia illa: non enim pepercit ciuitati, nec ædificiis, quamuis pulchris, & industria elaboratis. Omnia speciosa Iacob vocat cuncta ornaméta pulchra & egregia Iudæorum, qui significãtur nomine Iacob, à quo tanquam à fonte deducuntur.

f *Destruxit in furore suo munitiones virginis Iuda.*) Id est, mœnia & arces munitas Hierosolymæ deleuit per Babylonios: nemo enim erat ex Iudæis, qui eis posset resistere. De illis namque ita vaticinatus fuerat Esaias capite primo: *Erit fortitudo vestra vt fauilla stupæ.* Hierosolymam appellat virginem ob rationes, quas attulimus capite superiore. Et te virginem Iuda seu filiam Iuda, quia Iudæi à Iuda filio quarto Iacob denominantur, tanquàm à nobiliore, quoniam ei fuit regnum promissum & tributum.

g *Polluit regnum, & principes eius.*) Id est, permisit Deus, vt regnum Iudaicum & principes ac magnates eius contaminarentur ab impuris Babyloniis: à quibus fuerunt aspersi sanguine, maculis affecti, & contumeliis lacerati. Ac in regno Iudææ vbi solùm Deus colebatur, colebantur Babyloniorum idola, & impuræ ac profanæ gentium superstitiones obseruabãtur. Id prædixit psalmographus cum Deo ita loquens ps. 88. *Auertisti testamentum serui tui, profanasti in terra sanctuarium eius.* Vbi pro auertisti potest scribi euertisti: existimo enim esse librariorum errorem, qui pro vno alterum posuerunt. Sensus est: Tu Deus sancte videris euertisse fœdus, quod pepigeras cum seruo tuo Dauide de gloria regni Iudaici: permisisti enim, vt pollueretur in terra regnum eius: quod ideò dicitur sanctuarium, quia tu in illo sancte colebaris. Pro, sanctuarium eius, vertit Hieronymus & diadema eius, quod in idem ferè recidit: nam nomine diadematis regnum significatur. Verbum hoc Hebraicum pro quo Latinus noster interpres in lamentatione hac vertit, polluit, est idem, pro quo in psalmo illo transtulit profanauit: pro quo ca. 43. Esa. vertit contaminare. Ita enim habet: *Cõtaminaui principes sanctos.* Verba sunt Dei de peccato loquentis Mosis & Aaronis, E quos vocat principes sanctos. Vbi contaminaui idem est quod ostendi esse contaminatos, nimirum apud aquas contradictionis: quam ob rem in terram sanctam ingredi non potuerunt. Quare huius loci Ieremiæ hic potest esse germanus sensus: Ostendit Deus pollutum esse & vitiis contaminatum regem Sedechiam & magnates eius, cùm illos tradidit Babyloniis grauiter affligendos & lacerandos. Rex enim ille qui tũc gubernaculum reipublicæ tractabat, & multi ex nobilibus Hierosolymæ se teterris flagitiis imbuerant, & falsi honoris specie decepti in dedecore volutati dignitatibus intemperanter abutebãtur. Quẽadmodum qui Persicum malum comedunt, solùm pomum deuorant, duram autem nucem eius foras proiiciunt: sic multi ex magistratibus & reipublicæ muneribus accipiunt honorem & commodum tantùm, labores autem dignitati copulatos reiiciũt. Itaque per regnum intelligitur rex, & per principes viri generis nobilitate clari. Nec mirum eos fuisse flagitiosos, siquidem rex erat flagitiis contaminatus. Nam quemadmodum vmbra corporis obliqui obliqua etiam est: ita magnates regis impietatem sequuntur. Contrà verò de iusto rege ait psalmographus: *Orietur in diebus eius iustitia.* F Vel vt transferri etiam potest ex Hebræo: Florebit in dieb. eius iustus. Nam vt alio psalmo dictum est: *Iustus vt palma florebit.* Vera est enim illa Ecclesiastici sententia: *Qualis est rector ciuitatis, tales & habitantes in ea.*

h *Confregit in ira furoris omne cornu Israel.*) Hoc est, Deus in ira sua magna, in effectu iustitiæ suæ perrupit ac confregit omne robur Iudæorum nomine Israelis significatorum. Cornu accipitur pro robore, fortitudine, potentia, gloria, regno, protectione: propterea quòd animalia cornigera habeant cornua pro viribus, armis, ornatu, & defensione: & quòd reges olim oleo ex cornu vngebantur. Pro fortitudine accipitur psal. 74. vbi Deus ait: *Omnia cornua peccatorum confringam, & exaltabuntur cornua iusti.* Et psal. 43. vbi fideles robore septi aiunt: *In te inimicos nostros ventilabimus cornu.* Ac si dicant: Freti domine auxilio tuo hostes nostros fortitudine nostra feriemus. Et cap. 48. Ieremiæ: *Abscissum est cornu Moab.* Et hac eadem lamentatione: *Exaltauit cornu hostium tuorum.* Protege accipitur 1. Reg. 2. *Sublimauit cornu Christi sui.* Et Luc primo: *Erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui.*

[Margin notes: ...40. / ...8.3. / ...ch. / ...m.48. / ...1.Pa...5. / Similitudo / Similitudo / Psal. 71. / Psal. 91. / ג Gimel. / 1. Reg. 16.]

A Eam ob causam hoc Ieremiæ loco per omne cornu quod Deus confregit, intelligunt nonnulli duo cornua, hoc est duo Hebræorum regna, nimirum Iudææ & Samariæ. Accipitur cornu pro re eminente & excelsa, quoniam nihil est in quadrupedibus altius cornibus. Ita sumitur ab Esaia ca. 5. *Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei.* Vinea est Hierosolyma sita in cornu hoc est in loco alto, & in filio olei, id est in terra pingui & frugifera. Nam paraphrasis Chaldaica habet: In monte excelso, & in terra pingui. Et Pagninus: In colle, In loco pingui. Fortasse appellatur locus ille filius olei propter oliuarum, quibus abũdat, multitudinem & proceritatem. Vel propter reges & sacerdotes, qui ibi oleo vngebantur. (1. Reg. 16. 4. Reg 11.) Vel quia inde exiuit euangelica doctrina, quæ longè latéque propagata vniuersum terrarum orbem perunxit, & pinguem reddidit, qui antea aridus erat, & ob penuriam doctrinæ cœlestis siccitate laborabat. Fortasse alludit diuinus vates ad antiquum Prouerbiũ, cornu copiæ, vberrimorum fructuum referto, vt sit sensus: Sita est Hierosol. in loco, ex quo tanquam ex Amalthææ cornu omnem pinguem & fœcundam fructuum vbertatẽ depromere possis. Perspecta fuit enim, & cognita (Exod 3. Num 13.) terræ sanctæ fertilitas, quæ ob eã lacte & melle fluere

B dicebatur. Significari autem fertilitatem cornu illo copiæ indicant numismata Iulij Cæsaris, Musidij, M. Antonij, Domitiani quæ Antonius Zantanus, Æneas Vicus, & Hubert. Herbiopolita descripserũt, & excudi curarũt. Insuper accipitur cornu pro radio & splendore. Quã ob causam Moses cornibus insignitus depingitur, cum deberet splendidus depingi: cuius facies diuino lumine illustrata adeo fulgentibus radiis micabat, vt populus Israeliticus eius splendorem ferre minimè valeret. Ita literæ diuinæ cap. 34. Exod. memoriæ prodiderunt. Id enim voluerunt significare cornibus, hoc est splendoribus, quibus Mosis facies fulgebat: de quo ibi scriptum est: *Ignorabat, quòd cornuta esset facies sua.* Quæ verba præclare septuaginta ita transtulerunt: Nesciebat Moses glorificatum esse aspectum cutis faciei suæ. Has & alias significationes habet cornu: de quibus vide August. in Psal. 117. & in Apoc. homilia 11. Hieronymum in Habacuc 3. & in Ezechielem 43. Arnobium in psal. 68. & 111. Aretam in Apoc. 9. Basilium in psal. 21. Ricardum de sancto Victore de vitio mutabilitatis. Sed hoc loco pro robore, seu regno accipitur à Ieremia.

i *Auertit retrorsum dexteram suam à facie inimici.*] Id

C est, subduxit Iudæis auxilium, cùm peruentum fuit in hostium conspectum. Accipi dexteram pro auxilio indicat locus ille psal. 73. *Vt quid auertis manum tuam, & dexteram tuam, de medio sinu tuo in finem?* Subaudi, tolle illam. Acsi dicat diuinus vates. Quare domine retrahis à me præsidium tuum? Profer ex sinu tuo manum adiutricem, & nobis fer opem. Et psal. 118. *Fiat manus tua, vt saluet me.* Vel accipitur manus pro supplicio: vt sit sensus: Auertit Deus supplicium & castigationem à Iudæorum inimicis. Accipi autem manum pro flagello indicat Iob cap. 13. cùm ait: *Manum tuam longè fac à me.* Et cap. 19. *Manus domini tetigit me.* Et psal. 31. *Grauata est super me manus tua.* Et Sophoniæ 1. *Extendam manum meam super Iudam.*

x *Et succendit in Iacob quasi ignem flammæ deuorantis in gyro.*) Id est, & accendit in populo Israelitico calamitatem instar ignis ardentis, qui non ex vna aut altera parte, sed vndique omnia circumquaque consumit.

ד Daleth. l *Tetendit arcum suum.*) Arcus est instrumẽtum iaculandi, quo hostis solet in prælio pugnare. Tunc autem eum tetendit, cùm sagittas emittit. Comparat Ieremias calamitates Iudæorũ sagittis, quibus Deus

D eos transfigebat. Ita psalmographus: *Arcum suum tetendit, & parauit illum, & in eo parauit vasa mortis: sagittas suas ardentibus effecit.* Vasa mortis appellat sagittas, quas ait Deum in ardentes odio, & ira, & cæteris flagitiis emisisse. Vltionem Dei impiis proximam describit his verbis Dauid.

m *Quasi inimicus.*) Quia pœnam inferebat: cùm tamen illud ex iustitia, charitatéque ad animarum vtilitatem efficeret.

Firmauit dexteram suam quasi hostis.) Firmauit & roborauit dexteram suam, vt instar hostis grauiter vulnerantis nos duriùs feriret. Diuinam indignationem comparauit proximè arcui à longè percutienti, nunc manui è prope flagellanti. Diximus paulò antè, manum accipi pro flagello. Vnde firmare manum super aliquem, est illum grauiter percutere. Sensus est: non solùm manum suam à nobis retraxit, vt non staret pro nobis, sed etiam stetit ab hoste contra nos.

n *Occidit omne quod pulchrum erat in tabernaculo filiæ Sion.*) Hoc est, perdidit, quicquid pulchrum erat in templo Hierosol. Accipitur tabernaculum pro templo, vt psal. 131. *Introibimus in tabernaculum eius, adorabimus in loco, vbi steterũt pedes eius.* Et Ieremiæ 10. Tabernaculum meum vastatum est. Vel accipitur tabernaculum pro vrbe. Et tunc idem est, in tabernaculo fi- E liæ Sion, ac in ciuitate Hierosolymæ. Accipi autem tabernaculum pro vrbe indicat c. 12. li. 3 Regum: *Vade in tabernacula tua Israel.* Et psal. 86. *Diligit dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob.* Hoc est plusquam omnes Iudæorum ciuitates. Vel vtitur hic Ierem. singulari pro plurali, & per tabernaculum intelligit domos, vt 4. Regum 8. Populus autem Israel fugit in tabernacula sua. Et Iob decimooctauo: *Habitent in tabernaculo illius socii eius, qui non est.* Id est, habitent in domo illius socij eius, qui iã non extat, qui iam ex vita migrauit. Vel vt potest etiam verti: Habitent in domo illius socij eius, quia illius non est. Acsi dicat: Habitent alij in eius domicilio, quoniam illud ex rapinis construxit. Vel accipitur ibi tabernaculum pro sepulchro, vt sit sensus: Sepeliatur ipse, & in sepulchro illius socij eius simul condantur. Ipse humo iniecta in tumulo cõtegatur, & amici eius eodem loco mandentur.

o *Factus est dominus velut inimicus.*) Iuxta illud Esaiæ 63. *Ipsi ad iracundiam prouocauerunt, & afflixerunt spiritum sanctum eius: & ipse conuersus est eis in inimicum, & debellauit eos.* ה He.

p *Præcipitauit Israel.*) Id est, perdidit Deus populum Israeliticum. F

q *Dissipauit munitiones eius:*) Id est, diruit arces & munitas Hierosolymæ.

r *Repleuit in filia Iuda humiliatum & humiliatam.*] Auxit in vrbe Hierosolyma afflictos vtriusque sexus. Poteris vertere: Propagauit mœrorem & tristitiam filiæ Iudæ. Ioannes Benedictus habet ad marginem: Multiplicauit in filia Iudæ luctum & lamentum: Isidorus Brixianus vertit: Repleuit filiam Iuda lamentatione & luctu.

s *Et dissipauit quasi hortum tentorium suum.*) Hoc est, euertit Deus templum suum, acsi esset hortus fragili maceria septus. (ו Vau.) Nomine tentorij templum significatur. Poteris per tentorium intelligere Hierosolymã, vt sit sensus: Destruxit quasi horti tugurium ciuitatem suam. Vel sic: dissipauit Hierosolymam, quæ instar horti amœnissimi iucundissima erat.

t *Demolitus est tabernaculum suum.*) Euertit ciuitatem suam. Eadem est sententia cum superiore. Diuus tamen Hieronymus per tentorium intelligit tabernaculum Mosis, per tabernaculum verò templum Salomonis.

A v *Obliuioni tradidit dominus in Sion festiuitatem & sabbatum.*) Cessare fecit Deus in templo solennia legalia. Cùm enim non esset templum, nulla sollennia celebrabantur. Idem dixit c. superiore: *Viæ Sion lugent, eò quòd non sint, qui veniant ad solennitatem.* Sup. 1

x *Regem & sacerdotem.*) Ad regem pertinebat ciuitatem regere, & defendere, & populum tueri. Sacerdotis autem præcipuæ partes erant, populum docere, Deo in templo ministrare, legem eius interpretari, & omnes iuxta illam erudire. Vt natura humorē ac vim vitalem arboris posuit in eius radice & medulla, vt inde ad ramos deduceretur: sic Deus voluit, vt in sacerdotibus vis esset sapientiæ, vt inde tanquam ex radice in populum permaneret. Et quemadmodū sanguis est in hepate, ex quo tanquam ex fonte deriuatur ad venas explendas, membráque nutrienda: sic vera ac salutaris doctrina debet esse in eo, qui fungitur sacerdotio, ex quo in populum deriuetur, & circunfundatur. *Labia enim sacerdotis*, vt ait Malachias capite secundo. *custodiunt scientiam, & legem exquirunt de ore eius.* Idem vult significare Aggæus cap. 2. cùm ait: *Interroga sacerdotē legem.* Et Diuus Paulus ad Ephesios 4. *Ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem pastores & doctores.* Non ait: alios autem pastores: alios B verò doctores: sed alios autem pastores & doctores, quia qui pastor est, magister esse debet. Ideo ait Deus apud Ieremiam 3. *Dabo vobis pastores iuxta cor meum: & pascent vos scientia & doctrina.* Sacerdos sine scientia est sol sine luce, nauis sine gubernaculo. Tu autem aduerte: Non ait Malachias: c. 2. Labia sacerdotis proferunt scientiam: sed custodiunt. Custodire enim scientiam est non solùm illam habere, sed iuxta illam viuere. Nam vt ait apostolus capite 4. prioris ad Corinthios: *Non in sermone regnum Dei est, sed in virtute.* Dæmones multa sciunt, dicuntur enim à verbo dæmo, quod idem est Græcè, quod scio Latinè. Vnde Plato in Cratylo ait dæmones à peritia rerum esse nuncupatos: quem secutus est Lactantius & Capella, & Chalcidius in Timæum Platonis. At quid illis prodest scientia, quandoquidem supplicio æterno cruciantur? Habent scientiam à charitate disiunctam, ideo sunt superbia elati: nam vt Diuus ait Paulus ca. 8. prioris ad Cor. *Scientia inflat.* Quod Diuus Augustinus libro 9. de ciuitate Dei interpretatur, quando est à charitate separata. Quemadmodum ceratium, quod alij corniculum vocant putam proiicit farinam, furfures autem retinet: ita magistri docti sed impij bonam proferunt doctrinam, sed retinent impietatem. Sunt scientia præditi, sed maleficiis pascuntur. At veri sacerdotes debent habere scientiam cum virtute copulatam: præsertim scientiam diuinæ C legis, in qua sunt alios instructuri. Nec rex debet esse ab hac scientia alienatus: nam quondam cum ei diadema regium capiti imponebant, supra illud diuinæ legis librum collocabant. Cap. enim 11. li. 4. Reg. scriptum est: *Produxitque, nimirum Ioiadas, filium regis, & posuit super eum diadema, & testimonium: fecerúntque eum regem.* Vbi nomine testimonij diuina lex significatur. Et cap. 17. Deut. præcipiebat Deus, vt rex describeret sibi legem Dei, quam secum haberet legerétque omnibus diebus vitæ suæ. Aspicis igitur oportere non solùm sacerdotes, sed etiam principes esse instructos scientia, ne cæci duces cæcum populum ducentes, alios præcipitent, & omnes in foueam cadant.

Similitudo

Ierem.

Similitudo

y *Repulit dominus altare suum.*) Deseruit Deus aram sacrificiorum, quæ erat in templo Salomonis.

z *Maledixit sanctificationi suæ.*) Id est aspernatus est templum suum, vbi ipse olim colebatur. Ita accipitur 1. Machab. cap. 4. *Viderunt sanctificationem desertam, altare prophanatū.* Vel maledixit, hoc est permisit, vt hostes maledicerent, templúmque sanctum execrarentur. D

aa *Vocem dederunt in domo domini sicut in die solenni.*) Id est Babylonij vociferati sunt in templo, facto strepitu & clamore, quemadmodum cùm olim ad illud omnes Hebræi religionis gratiâ conuenirent, laudésque diuinas celebrarent.

bb *Cogitauit dominus dissipare murum filiæ Sion.*) Decreuit Deus cogitatione æterna, quæ tempore statuto processit euertere murum Hierosolymæ. Libro decimoquinto de ciuitate Dei ca. 25. ait in hunc modum August. Cogitatio verò Dei & recogitatio mutandarum rerum est immutabilis ratio. Neque enim sicut hominem, ita Deum cuiusquam facti sui pœnitet: cuius est de omnibus omnino rebus tam fixa sententia, quàm certa præscientia. Tu interim aduerte. Non ait: Dissipauit dominus: sed cogitauit dissipare, non enim id temerè fecit: sed de exitio hoc cogitauit. Volens Sennacheribum mulctare, ait apud Isai. cap. 14. *Hoc est consilium, quod cogitaui.* De illo ait Zach. 1. c. *Sicut cogitauit dominus exercituum facere nobis.* Id quod nos sumus imitaturi: non enim inconsideratè & inconsultè, sed facta summa cogitationum sumus supplicia alijs nobis subiectis illaturi, & negotia nostra E aggressuri. Vt sartor priùs pannum cubito & palmo metitur, & norma gypsóque describit & delineat, & postea secat atque scindit: ita nos debemus cogitationem & consilium prius adhibere: iémque sapienter rationis regula dimetiri: ac postea abscindere & amputare. Sed etsi in alijs negotijs adhibenda est deliberatio, multò magis tamen in pœnis inferendis. Cùm enim iustitia ad se rapere, misericordia contrà reuocare ad se videtur, fit, vt distrahatur in deliberando animus affici atque ancipitem curam cogitandi. Sed debet se ad illam inclinare partem, vbi rationem præponderare intuetur. Itaque nihil agendum nobis est, quin prius de Deo & iudicio præcedat cogitatio. Cap. 3. Prouerbiorum ait Salomon: *In omnibus vijs tuis cogita Deum.* Et vigesimooctauo: *Viri mali non cogitant iudicium.*

Chald.

Similitudo

cc *Tetendit funiculum suum.*) Id est, expandit æquitatis suæ mensuram super improbos Iudæos, vt pœna culpæ æquaretur: iuxta illud Esaiæ 27. *In mensura contra mensuram, cum abiecta fuerit, iudicabit eam. In mensura iustitiæ tuæ contra mensuram flagitiorum eius.* Theodoretus legit: Extēdit mensuram, eámque ait esse iustam atque æquam sententiam. Alij pro funiculo F vertunt normam, nimirum iustitiæ: quod in idem recidit. Ita potest intelligi Esaiæ illud cap. 34. *Extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendiculum in desolationem.* Nam funiculus accipitur pro linea plumbeum cylindrum appensum habente, quod perpendiculum appellatur: quo lapides à fabricatorib. sint necne recti examinantur. Ita accipitur Psalmo 138. *Semitam meam & funiculum meum inuestigasti.* Acsi dicat: Tu domine nosti viam vitæ meæ, & quicquid perpendo, cogitationis perpendiculo examino. Potest locus ille ita etiam intelligi: Tu Deus sanctè perspicis & cognoscis, quando ambulo, & quando sisto gradum. Solent enim, qui præclarè currunt, sistere ad funiculum & terminum quod Lusitanè dicimus, parar à risca. Funiculi etiam & funes dicuntur diuisiones mensuræ, quibus agri & hæreditates diuiduntur. Hinc effectum est, vt ipsam significent hæreditatem: vt Psalmo 15. *Funes ceciderunt mihi in præclaris.* Hoc est, præclara mihi venit hæreditas. Est autem hoc depromptum ex historia Iosue, funis agros metitus est, quos populo diuidebat. Id cecinit his verbis diuinus ac regius vates Psal. 77. *Sorte diuisit eis terram in funiculo distributionis.*

A Et quoniam mittere ſeu extendere funiculum eſt hæreditatem & poſſeſſionem tradere, fortaſſe id voluit Ieremias hoc loco ſignificare, cùm dixit: Tetendit funiculum ſuum: hoc eſt, tradidit Deus Babyloniis Hieroſolymæ poſſeſſionem. Poteris & rectiſſimè quidem nomine funiculi hoc loco intelligere flagellum, quod Deus ad percutiendam ingratam Hieroſolymam tetendit. Sequitur enim: Et non auertit manum ſuam à perditione. Hoc eſt, non abſtraxit manum ſuam à verberibus. Nihil omiſit de iuſta ac debita pœna. Funibus enim ſignificantur flagella & ſupplicia & dolores, vt pſalmo 118. *Funes peccatorum circumplexi ſunt me.* Hoc eſt moleſtiæ quibus ab improbis hominibus affectus ſum, me vndique exagitarunt.

Luxitque antemurale.) Hoc eſt, præ euerſione lugere videbatur. Sic prima lamentatione: Viæ Sion lugent. Destructa mœnia ad luctum eos prouocabant, qui ad illa aſpiciebāt. Simili modo Eſai. 24. *Luxit, inquit, & defluxit terram.* Antemurale eſt paruus vrbis ambitus
B lapideus extra murum. Quidam pro antemurali intelligunt arces & propugnacula.

ת Tau. dd *Defixæ ſunt in terra portæ eius.*) Fuerunt eius portæ à locis ſuis amotæ, & in terram proiectæ. Particula eius refertur ad murum, de quo proximè locutus eſt. Vel per portas intelligit iudicia, quæ ad vrbis portas quondam exerceri ſolebant. In hanc ſignificationem accipitur porta à Salomone cap. Prouerbiorum 22. cùm ait: *Nec conteras egenum in porta, quia iudicabit dominus cauſam eius.* Et Threnorum 1. *Omnes portæ eius destructæ.* Eſt igitur ſenſus: Omnia D
iudicia Hieroſolymæ iacent in terra fixa: quia iudices non ad cœlum aſpirant, ſed ad terram: rebus terrenis implicantur, & propriis emolumentis omnia metiuntur. Huiuſmodi iudices ſimiles ſunt ſtateræ, quæ ad eam partem deprimitur, vbi maius pondus imponitur: nam obliti iuſtitiæ pro illis ferunt ſententiam, à quibus maiora munera ſuſcipiunt. Illos obiurgans pſalmographus: *Vſquequo, inquit, iudicatis iniquitatem, & faciem peccatorum ſumitis?* Sumere faciem peccatoris eſt improbis fauere, eorum gratiam pecuniámque aucupari, ob eámque cauſam innocentes opprimere. Fortaſſe per portas intelligit regem, qui in portis iudicia exercebat: per *vectes* autem principes & magnates, quibus rex confirmatur, ſicut porta vectibus. Id quod ſtatim exponit dicens: *Regem eius, & principes eius in gentibus.* Subaudi, abduxit Deus, quando regem Hieroſolymæ Sedechiam, eiuſque nobiles ac optimates in Chaldæam relegauit. [Similitudo] [Pſal. 81.]

ee *Non eſt lex,*] Id eſt, non eſt legis obſeruantia: vel non eſt, qui legem doceat. Paraphraſtes Chaldæus côiungit hæc cum ſuperioribus: ita enim habet: Rex eius & principes abducti ſunt inter gentes, eo quòd verba legis non cuſtodierunt. E

ff *Non inuenerunt viſionem à domino.*) Id eſt, non inuenerunt prophetiam à Deo: non erant verè diuini vates, quibus Deus ventura indicaret.

י [a] Sederunt in terra, [b] conticuerunt ſenes filiæ Sion, [c] conſperſerunt cinere capita ſua:
Iod. accincti ſunt ciliciis: abiecerunt in terram capita ſua virgines Ieruſalem.
כ [d] Defecerunt præ lachrymis oculi mei, [e] conturbata ſunt viſcera mea, [f] effuſum eſt in
Caph. terra iecur meum [g] ſuper contritionem filię ppouli mei, [h] cùm deficeret paruulus & lactens
in plateis oppidi.
ל [i] Matribus ſuis dixerunt: vbi eſt triticum & vinum? [k] cùm deficerent quaſi vulnerati in
Lamech. plateis ciuitatis, cùm exhalarent animas ſuas in ſinu matrum ſuarum.
מ [l] Cui comparabo te? vel cui aſſimilabo te filia Ieruſalem? cui exæquabo te, & conſolabor
Mem. te [m] virgo filia Sion? [n] magna eſt enim velut mare contritio tua: [o] quis medebitur tibi?
נ [p] Prophetæ tui viderunt tibi falſa & ſtulta: nec aperiebant iniquitatem tuam, [r] vt te ad
Nun. pœnitentiam prouocarent: [q] viderunt autem tibi aſſumptiones falſas & eiectiones.
ס [s] Plauſerunt ſuper te manibus omnes tranſeuntes per viam, [s] ſibilauerunt, & mouerunt
Samech. capita ſua ſuper filiam Ieruſalem: hæccine eſt vrbs dicentes [t] perfecti decoris, [v] gaudium
vniuerſæ terræ?
פ [x] Aperuerunt ſuper te os ſuum omnes inimici tui, ſibilauerunt & fremuerunt dentibus F
Phe. ſuis, [y] & dixerunt: deuorabimus: an iſta eſt dies, quam expectabamus, inuenimus, vidimus.

C a *Sederunt in terra*) Senes Hieroſolymæ qui olim in
י Iod. excelſo dignitatis gradu ſedentes gaudio exultabant, nunc abiecti & mœrore cruciati in terra ſederunt. Signum erat abiectionis & luctus ſedere in terra.

b *Conticuerunt ſenes filiæ Sion.*) Obmutuerunt ſenes Hieroſolymæ. Hoc etiam ſignum erat mœroris & ſqualoris. Id oſtendit ſcriptura capite Iob ſecundo, cùm ait ipſum Iob, & tres amicos eius ſediſſe in terra ſeptem diebus, neminémque ei verbum locutũ fuiſſe. Cõtrà ſedere in ſolio eſt regnare, aut eſſe in excelſa aliqua dignitate conſtitutum, vt capite primo lib. tertio Regum: *Salomon filius tuus regnabit poſt me, & ipſe ſedebit ſuper ſolium meum.* Eam ob cauſam dicimus: Talis ſummus pontifex ſedit annos tot. Simili modo loqui eſt authoritatem oſtendere. At illi conticebant loqui non audentes. Permiſit Deus, ne loqui auderẽt, quia multa vana, falſa, inutilia, & noxia locuti fuerãt, quibus ſtultitiam ſuam indicauerant. Vt vaſa inania longiſſimè tinniunt: ſic vani homines vera ſapientia deſtituti maximè garriunt, ſuntque loquacitate pleniſſimi. Fieri non poteſt, vt garruli ſint docti: nam vt vaſa quæ ſemper effundunt liquorem, non implentur: ſic qui ſemper loquũtur, haud quaquam poſſunt ſcientia repleri. Ac plerunque aliquid dicũt noxium, aut ſaltem otioſum & inutile. Nam vt Salomon ait Prouerbiorum capite decimo: *In multiloquio non deerit peccatum.* Vbi diuus Auguſtinus libro primo contra Creſconium annotauit, non dixiſſe Salomonem: In multa eloquentia, ſed in multiloquio, quod ait eſſe ſuperuacaneam locutionem. Capite ſeptimo Ioſue vbi nos habemus Achan abſtuliſſe à Iericho regulam auream, ſecumque aſportaſſe: quam ob rem fuit iurè interfectus, & lapidibus obrutus: pro regula eſt in Hebræo laxon, quod nomen & regulam ſignificat & linguam. Qua ratione ducti ſeptuaginta linguam, verterunt. Ac ita legit Origenes cum cæteris Græcis. Ille meritò interficitur, & lapidibus obruitur, qui linguam Iericho, hoc eſt mundi loquacitatem ſibi ſumit, [Similitudo] [Similitudo]

A mst, etiam si aorea sit: qui dulcibus vtitur verbis ad mundi vanitates amplificandas, résque pestilentes soadendas. Quantò quis est impurior, & flagitiosior, tantò perniciosior est eius copia, & dicendi facultas. Ac generaliter oimia verborum vbertas oocet. Quam ob causam viri sapientes silentio sæpenumero vtuntur. Illud Psalm. 101. *Similis factus sum pelicano solitudinis*, verti etiam potest: Silui, vt pelicanus solitudinis. Verbum enim damah & simile esse significat, & tacere. Cap. 13. Prou. ait sapieos: *Qui custodit os suum, custodit animam suam.* Et 17. *Qui moderatur sermones suos, doctus & prudens est: qui autem inconsideratus est ad loquendum, sentiet mala.* Et 18. *Mors & vita in manibus linguæ.* Et Eccl. 14. *Beatus vir, qui non est lapsus verbo ex ore suo.* Et 22. *Quis dabit ori meo custodiam, & super labia mea signaculum certum, vt non cadam in ipsis, & lingua mea non perdat me?* Id intelligens diuus Paolus cap. 4. epist. ad Ephes. *Omnis sermo*, inquit, *malus ex ore vestro non procedat.* Et Iacobus capit. 1. canonicæ suæ. *Sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum.* Et 3. *Si quis in sermone nō labitur, hic perfectus est vir, qui potest freno moderari totum etiam corpus.* Et Petrus apostolorum princeps cap. 3. prioris epistolæ suæ: *Qui vult vitam diligere & dies videre bonos, coerceat linguam suam à malo,*
B *& labia sua, ne loquantur dolum.* Vt rupes obiicitur flumini, ne se effundat: sic ratio obiicienda est linguæ, ne temerè diffluat. Eam ob causam illam natura in ore posuit, & taoquam in cercere conclusit, vbi est labiis ac dentibus circumsepta. D. Ambr. lib. 1. de Officiis: Quam plures, inquit, vidi loqueodo in peccatum incidisse, vix quempiam tacendo: ideóque tacere nosse: quam loqui difficilios est. Bernar. in quodam sermone: Tenerum membrum est lingua, & tamen vix teneri potest. Hugo Victorinus lib. 2. de anima: Mores hominis lingua pandit: qualis sermo osteoditur, talis animos approbatur. Cassio. in Psalmum: *Dixi custodiam*: Facilius culpa tacendo refugitur, quam loqueodo. Aspicis, quam periculosa sit loquacitas. Idem externi philosophi testantur. Seneca in epistola quadam: Summa, inqoit, summarum hæc erit tibi: tardiloqueotem te esse iubeo. Et Aul. Gell. lib. 8. Sapiens sermones suos præcogitat & examinat prius in pectore, quàm proferat in ore: Chilon Lacedæ. vt refert Laerti. non committendum esse dicebat, vt lingua animō præcurreret. Anacharsis, apud Bruson. lib. 3. interrogatus quid esset in homine pessimum, & quid optimum, respondit: lingua. Theoc. ita à loquacitate ab-
C horrebat, & silētiū amabat, vt interrogatus à quodā loquaci poeta, qui multa recitauerat, quænā ei magis placerent, quę, inquit, omisisti. Melius eoim quā quod dixerat, erat id, quod nō dixerat. Ita refert Antonius in Melissa, Euripides apud Stobæum. Decorom silentium, inquit, corona est viri: loquacitas autem nec iucundum aliquid habet, & mala est familiaritati, & inutilis vrbi. Ægyptij crocodilum quod elinguis esset, venerabantur. Ego certè ne plures citem authores, experientia ductus asseueranter affirmo vtilissimom esse silentium, & periculosam loquacitatem, ac sæpenumero me pœnituisse locutum esse. Sed quid homines commemoro, cùm animalia rationis expertia silentij nobis ostendant vtilitatem? Grues cùm ex Cilicia deuolant, montem Taurum aquilis rapacissimis plenum nocte transuolantes ferūt in ore lapides, vt ait Plut. ne eas vox prodat, & ab aquilis sentiantur. Vt tutæ euadant, silentio vtontur. Est igitur sæpenumero tacere tutissimum. Fateor tamen, opus esse aliquando loqui, & noxiū tacere: nam Esai. ait ca. 6. *Væ mihi quia tacui.* Et 26. *Propter Sion non tacebo.* Et 56. eos qui tacebant, quando oportebat lo-
qui, appellat canes mutos non valentes latrare. Et D
Iere. cap. 61. *Nolite inquit, tacere super iniquitatem eius.* Et sapiens Prou. 12. *Lingua sapientium sanitas.* Vt serpentis lingua venenata est, ita lingua canis salutaris. Id intelligens Eccl. ait ca. 3. *Tempus loquendi, tempus tacendi.* Qui ea quæ dicenda sunt, silentio prætereūt pecunia corrupti, booem in lingua habere dicuntur. Nam Numus quidam Atheniensium habebat ex vna parte sculptam figuram boois, quam ob causam bos appellabatur, vt refert Iulius Pollox libro de rerum vocabulis nouo. Meminit huius prouerbij Theognis, & Philost. in vita Apollonij. Et Aeschylus in Agamenone. Quare non est omnino approbandum institutum Pythag. qui quinquennium silentium indicebat, cùm flagitium sit aliquando vti silentio. Generaliter tamen illud est tutum & vtile. Vode vetus illud ac tritum dimanauit prouerbium à magnis viris vsurpatum: Silentij tutum præmium. Eo vtitur Aristides in defensione Periclis, Plutarchus in Augusti Cæsaris apophtegmate, Horatius lib. Odarum tertio, Valerius Maxim. lib. 7. cap. 2. Dies me deficeret, si narrare vellem authorum nubem, qui silentium laudant, loquacitatem autem vituperant. Sed illud velim tibi persuadeas, non esse loquacitatem multum loqui,
qoando necessaria dicuntur. Illam verborum co- E
piam improbamus, quæ perniciosa est, aut inutilis, cuius maculis multi ex Iudæis fuerunt notatissimi. Quare permisit Deus, vt qui olim loquacissimi eraot, tunc loqui minimè auderent, vt hoc loco ait noster Ieremias.

c *Consperserunt cinere capita sua.*] Hoc erat magnum doloris & luctus & pœnitentiæ signum: vt ca. 13. li. 2. Reg. *Aspergens Thamar cinerem capiti suo.* Et Iudith. 4. *Erat cinis super capita eorum.* Et Iob. 14. *Ago pœnitentiam in cinere & fauilla.* Idem est indui cilicio. Ideo addit: *Accincti sunt ciliciis.* Ad consuetudinem illam alludit Christus Deus noster, cùm apud Mat. 11. ait: *Væ tibi Corozain, væ tibi Bethsaida, quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent.*

Abiecerunt in terram capita sua virgines Ierusalem.] Puellæ Hierosolymæ vt ostenderent mœrorem suū, capita in terram abiiciebāt. Erat illud etiam signum veræ homilitatis, quam omnes amplecti debent. Vt enim corpora globosa facilè mouentur deorsum, difficulter autem sursum: ita Christianus ad res homiles & abiectas, sed pias debet sua spoote moueri, ad mondi verò honores & dignitates non nisi coactus,
ac quasi per vim. Eum imitemur, qui cum sit splen- F
dor gloriæ, & figura sobstantiæ eius, verus Deus, & verus homo, apud Matt. 11. *Discite*, inquit, *à me, quia mitis sum, & humilis corde.* Et 20. *Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare.* De illo ait apostolus in epistola ad Philippenses cap. 2. *Semetipsum exinaniuit formam serui accipiens.* Et paulò pòst: *Humiliauit semetipsum factus obediēs vsque ad mortem, mortem autem crucis.* Præterea obiicere in terram caput, erat honésti pudoris indicium & significatio: qui in omnibos præsertim in adolescentibos laudatur. Est quoque pudor quidam vitiosus, qui infringendus est, sed cautè, ne laudabilis pudor amputetur. Vt peritus agricola dumos & arbores syloestres & inutilea omnino resecat & euellit, vites verò amputat attentè & cum circumspectione, oe fortasse circumcidens superuacaneum lædat vtile: sic parentes, magistri, & præsides ex animis eorum, quos tenentur instruere, auaritiam, libidinem, & cætera huiusmodi vitia circomsecare debent, & funditus delere, verecundiam autem stultam & deprauatam cautè vituperare, ne simul eam euellant, quæ est ornatus vitæ, & magnopere appetenda. Est enim honesta verecundia custos virtutum dede-

A cus fugiens, laodémque maximè consectans. Chrysostomus in Matthæum homilia 33. pudorem vocat vitiorum frenum. Et Ambrosius lib. 1. de officiis. Est verecundia, inquit, pudicitiæ comes, cuius societate castitas ipsa tutior est.

3 d *Defecerunt præ lachrymis oculi mei.*) Ostendit Iere-
Caph. mias pietatem suam erga patriam, qoam videbat euersam & sommoperè afflictam. Cap. 9 dicebat: *Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lachrymarum?* Et prima lamentetione. *Ego plorans, & oculus meus deducens aquas.* Anastasius Nicenus in li. quæstionum in scripturam qoæst. 8. cōparat pias lachrymas cum sanguine martyrum, quoniam vtrunque ex nostra sobstantia Deo offertur. Cæsarius Arelatensis homil. 34. quartam remissionem ait esse lachrymarum profusiooem. Marcos Eremita io libro de lege spirituali ait Deum esse, qui taogit oculos cordis nostri, cùm in oratione lachrymas profundimus. In sanctorum scriptis passim piæ lachrymæ laudantur.

e *Conturbata sunt viscera mea.*) Subaudi propter acerbissimum dolorem. Cap. 31. dixerat eedem fere ver-
B ba. Sed hæc perturbatio à pietate dimanans, & à ratione ooo discedens potest com animi tranquillitate coniungi. Perturbatio fugienda est illa, quæ rationi noo parens animi quietem & secoritatem diuellit, & nullo modo com vera constantia copulator. Quemadmodum remora in mari procellis agi-
Similitudo tato non sinit mouerinauem: sic constantie in mari calamitatum oon patitur animum à rationis gradu dimoueri. Est autem remora exiguus piscis à remorando dictus, quòd nauem cui affixus fuerit, remoretur. Author est Plin. lib. 32. Quanquam ruant venti, sæuiántque procellæ, tameo cogit stare nauigia, atque tempestatum vires compescit. Est quidem coostantia veloti anchora firma, quam nullum ferrum potest præcidere inuito viro constante, nulla tempestas labefactare. Hanc oportet amplecti, & nunquam derelinquere. Nam vt Ecclesiasticus ait ca. 2. *Væ his qui perdiderunt sustinentiam:* Et apostolus in priore ad Cor. cap. 15. *Itaque,* inquit, *fratres mei dilecti stabiles estote, & immobiles, abundantes in omni opere Domini semper.* Et Christus Deus noster apud Matthæum 10. & Marcom 13. *Qui perseuerauerit vsque ad finem, hic saluus erit.* Hac constantia munitus erat Ieremias, quamuis eius viscera conturbarentur.

f *Effusum est in terra iecur meum.*) Id est, tanto angor dolore, vt videar iecur in terram profundere. Iecur
C est veluti fons saoguinis, in quo vita consistit. Vnde iecur effundere apud Hebræos est vitam amittere, aut saltem deficere & exanimari. Acrumpere iecur alicuius est illum interficere: vt apud Oseam 13. *Rumpam interiora iecoris eorum.* Sed effusum esse iecur in terram, est nihil ex vita velle, sed mortem & sepulchrum diligere: iecur enim est affectuum receptaculum.

g *Super contritione.*) Hoc est, propter dolorem, quo efficitur Hierosolyma.

h *Cum deficeret paruulus & lactens in plateis oppidi.*) Cùm infantes in plateis Hierosolymæ præ fame morerentur.

i *Matribus suis dixerunt: vbi est triticum.*) Mouet affectus describens puerorum famem ac interitum. Ita infrè cap. 4. *Paruuli petierunt panem, & non erat, qui frangeret eis.*

k *Cum deficerent.*) id est, cùm fame & angore implicati animam efflarent. Quidam publicè in foro, alij priuatim in sinu & amplexu matrum vitá amittebant. Ideo ait: *Cum exhalarent animas suas in sinu matrum suarum,* Hoc est, cùm inter brachia matrum vitalia lumina linquerent. Vel accipitur anime pro desi- D
derio, quod effundebant in earum gremio, qoæ eos genoeruot & edocaruot.

l *Cui comparabo te? vel cui assimilabo te filia Ierusalem?*)
Mem. Sensus est: Non inuenio Ierosolyma, cui te possim in ærumnis tuis comparare. Solent afflicti qoodammodo leueri mœrore, cùm alios aspiciunt simili calamitate torqoeri. At cùm oon inueniant sibi similes, summopere cruciantur. Id accidebat Hierosolymæ, quæ in calamitatibus omnes alias ciuitates superabat. Opprimebator mirum io modom, nullóque modo resistebat dolori, quòd ea solatia illam deficerent, quæ cæteris quarum sibi exempla propooebat, in eadem calamitate non defuerunt.

m *Virgo filia Sion.*) Hoc est Hierosolyma. De hoc schemate locuti sumus paulò antè, & capite superiore.

n *Magna est enim velut mare contritio tua.*) Comparat dolorem Hierosolymæ cum mari propter magnitudinem tempestatum: mare enim omoes fluuios, & aquarum congregatiooes & quantitate superat & sæuitia. Imò ipsum mare pro calamitate accipitur Psalm. 68. *Veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me.* E

o *Quis medebitur tibi?*) Quasi dicat, nullus præter Deum. Ideo ait c. 30. *Insanabilis plaga tua.* Et Michæas 1. *Quia desperata est plaga eius.*

3 p *Prophetæ tui viderunt tibi falsa & stulta.*) Non ait:
Nun prophetæ Dei: sed prophetæ tui, quia de falsis prophetis loquitor, qui non spiritu Dei vaticinabantur. Hi fallebant Hierosolymam, dicentes se videre res prosperas esse ei venturas, illámque non esse scelerum pœnas daturam. Quod erat planè falsum & stultum. Ideò ait, viderunt tibi, quia diuini vates mentis oculis diuioo lumine illustratis futura videbant, quá ob causem videntes appellabantur: vt liquet ex capite oono lib. 1. Regum, & 9. lib. 2. Paral. & 8. ac. 1. Esa. & multis aliis ea locis: Vode visio idem est quod prophetie, & videre idem quod vaticinari, vt cap. 1. Esa. *Visio Esaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam, & Hierusalem.* Et hoc loco: *Viderunt tibi falsa & stulta.* De his falsis prophetis ait Ezech. ca. 13. *Nunquid non visionem cassam vidistis, & diuinationem mendacem locuti estis?* Et paulò pòst: Vident ei visionem pacis, & non est pax.

Nec aperiebant iniquitatem tuam.] Hoc est, flagitia tua non reprehēdebant, nec te de illis obiurgabāt. Quin potius efferebant laudibus, quæ erant improbanda. F
Fingebant se amicos, cùm essent adulatores. Vt Patroclus bellum illaturus omnia Achillis arma sibi vsorpauit præter hastam, quòd esset grauissima: sic adulatores omnes amicorum qualitetes imitari videntur præter reprehendendi libertatem. Huiusmodi erant illius temporis prophetæ, & præsides, & concionatores non omnes, sed illi, in quos hoc loco inuehitur Ieremies. Quos vtinam nonnulli nostri temporis non imitarentur. Ad eos pertinet docere veritaté, cohortari ad virtutem, reuocare à flagitiis, mooere & reprehendere improbos, laudare virtute prędiros, falsam lætitiam frangere argueodo, nimium mœrorem leuare consolando. Sunt eoim sal terræ & loa mundi, ob eámque causam debent alios condire, & illumioare. Quare sunt ed munus hoc eligendi viri virtute & sapientia præstantes, quos postea non pœniteat elegisse. Quemadmodum mulier quæ citra laborat, malos quosdam cibos cupit, & ingerit, quos noo multò pòst euomit: sic popolus temeritate aut improbitate ductos oonnollos euehit aliquando ad dignitates & magistratus, quos paulò pòst reiicit & aspernatur. Nec eoim merita habebant, oec per ostium ingressi fuerant. ostium eutem Christus est, vt

ipse

A ipſe apud Ioannem 10. teſtificatur. Ac diuus Paulus cap. 5. ad Hebræos: *Nec quiſquam*, inquit, *ſumit ſibi honorem, ſed qui vocatur à Deo tanquam Aaron.* De bonis præſidibus illud intelligitur, quod ait Deus apud Ieremiam tertio: *Dabo vobis paſtores iuxta cor meum, & paſcent vos ſcientia & doctrina.* Et apud Ioann. 10. *Bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis.* De flagitioſis autem ait apud Ezec. 34. *Væ paſtoribus Iſrael, qui paſcebant ſemetipſos.* Et apud Eſaiam 56. *Ipſi paſtores ignorauerunt intelligentiam: omnes in viam ſuam declinauerunt.* Et apud Zach. 11. *O paſtor & idolum dereliquens gregem.* Qui ſint ad gubernandū munus eligendi indicat Moſes capite Deut. 1. cùm ait: *Date ex vobis viros ſapientes & gnaros, quorum conuerſatio ſit probata in tribubus veſtris, vt ponam eos vobis principes.* At propter populi peccata permittit Deus principes impios clauum reipublicæ tenere. De illis ita ipſe Deus apud Oſeam 8. *Ipſi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & non cognoui.* Vbi cognoſcendi idem eſt quod approbare. Volens Dauid oſtendere ſe non vſurpaſſe regnum, ſed fuiſſe à Deo in regia dignitate conſtitutum, Pſal. 2. ait: *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius.* Sed hæc multò proprius de Chriſto, quàm de Dauide dicuntur. Et

B Pſal. 4. ait idem Dauid: *Quoniam tu domine ſingulariter in ſpe conſtituiſti me.* Sed quid refero Dauidem fide præcellentem, & ſanctitate præſtantem? Iulius Cæſar fide veri Dei deſtitutus nitebatur ſuadere populo ... e à Ioue, quem ſummum Deum eſſe exiſtima... , in ſuprema imperij dignitate collocatum. Excudi enim fecit numiſma, vbi ſculpta eſt aquila afferens è cœlo à Ioue coronam ad ipſum Cæſarem miſſam: quæ erat imperij hieroglyphicum. Quod numiſma deſcribit in ipſius Cæſaris hiſtoria Hubertus Herbipolita. Dabat operam, vt oſtenderet, ſe eſſe diuinitus in ſumma dignitate conſtitutum: innuens eum tantum, qui ob meritorum ornamenta fuerit magiſtratum adeptus, reipublicæ gubernaculum iuſtè ac ſapienter tractare. At præſides Hieroſolymæ falſi vates non populum gubernabant, ſed fallebant: & tamen eos populus ſequebatur, miriſque laudibus efferebat. Hæc eſt enim impiorum conditio & conſuetudo, flagitioſos præſides nimio obſequio tueri, & magnis laudum præconiis celebrare, eos autem qui iuſtitiam colunt & religionem, qui & ſapiētia & virtute ſunt præditi, volúntque omnia ad certam rationis normam dirigere, reiiciunt ſæpenumerò, & odio proſequuntur. De illis detrahunt, eis inuidiam con-

C flant, & perniciem machinantur.

q *Viderunt tibi aſſumptiones falſas & eiectiones.*) Id eſt, vaticinati ſunt tibi, alios aſſumendos eſſe à Deo, & ab illo protegendos, nimirum Hebræos, alios verò eiiciendos & ſuperandos, nimirū Babylonios. Quorum vtrumque multò aliter euenit. Aſſumptio accipitur pro defenſione ſeu clypeo: nam Pſalmo 88. vbi nos habemus. *Quia eſt aſſumptio noſtra*: habet tranſlatio Hieronymi: Quia à domino eſt protectio noſtra. Ac ſi dicat: Defenſionem noſtram Deo debemus. Vel per aſſumptiones falſas intelliguntur vaticinationes. Nam apud Malach. cap. 1. editio vulgata habet: *Onus verbi domini ad Iſrael*: habet tranſlatio ſeptuaginta interpretum: aſſumptio verbi domini ſuper Iſraelem. Vbi aſpicis vaticinationem quæ onus dicitur, aſſumptionem appellari, quòd eam diuini vates à Deo aſſumant. Eſt igitur ſenſus: Prædixerunt tibi vaticinationes falſas, & deiectiones à recta via: fefellerunt te falſis oraculis, quibus te à via recta deiecerunt. ...nianus habet: Viderunt autem tibi prophetas falſas, & eiectiones. Hoc eſt, tibi falſa prædixerunt propter quæ eiecta es in calamitoſum exilium. D

r *Plauſerunt ſuper te manibus omnes tranſeuntes per viam.*) Omnes viatores ruinas & calamitates tuas videntes lætitia geſtiebant, tibíque inſultabant. Plaudere manibus eſt gaudium plauſu manuum exprimere. Ita accipitur Pſal. 46. *Omnes gentes plaudite manibus: iubilate in voce exultationis.* Verba ſunt apoſtolorum, quos diuinus vates inducit loquentes, omnéſque nationes ob Chriſti regnum, eiúſque aſcenſum in cœlum ad lætitiam cohortantes. Sed duplex eſt hic plauſus, alter cum laude & gratiarum actione coniunctus, qualis eſt hic, de quo loquitur pſalmographus: alter cum ludibrio & irriſione: de quo ait Eccleſia. 12. *Suffodiet plantas tuas, caput ſuum mouebit & plaudet manu, & multa ſuſurrans commutabit vultum ſuum.* Et huiuſmodi eſt plauſus, de quo hîc loquitur Ieremias. Samech

s *Sibilauerunt, & mouerunt capita ſua ſuper filiam Ieruſalem.*) Id eſt, illudentes irriſerunt Hieroſolymam. Sibilare & mouere caput ſigna ſunt iocantis, & per ludibrium contemnentis. Ita accipitur ſibilare cap. 9. lib. 3. Reg. *Omnis qui tranſierit per eam ſtupebit, & ſibilabit.* Eodem modo Sophoniæ 2. Similiter mouere E caput: vt Pſal. 21. *Omnes videntes me deriſerunt me: locuti ſunt labiis meis, & mouerunt caput.* Id quod hoc loco ait Ieremias, prædixerat regius ac diuinus vates his verbis Pſal. 43. *Poſuiſti nos opprobrium vicinis noſtris, ſubſannationem & deriſum his, qui ſunt in circuitu noſtro. Poſuiſti nos in ſimilitudinem in gentibus, commotionem capitis in populis.* Vbi per ſimilitudinem ſignificatur prouerbium: ac ſi dicat: traduxiſti nos gentibus in fabulam. Et Pſalm. 78. *Facti ſumus opprobrium vicinis noſtris, ſubſannatio & illuſio his, qui in circuitu noſtro ſunt.* Eos hoc loco notat Ieremias, qui prauo ingenio ducti aliorum calamitatibus exultant, nulláque erga alios benignitate vtuntur. Vt nonnullę arbores complectentem ſe vitem præfocant & exiccant, ne fructuoſa ſit: ſic improbi homines & ſuapte natura malefici viros excellentis ingenij, & ad excelſas res natos premunt & extinguunt, nequando efflorescant, & ad honores & dignitates euehantur. Similitudo

t *Perfecti decoris.*) Hoc eſt pulcherrima & ornatiſſima, & celeberrima. De illa ait Eſaias capite 22. *Vrbs frequens ciuitas exultans.*

v *Gaudium vniuerſæ terræ.*) Subaudi Iudææ. Id voluit pſalmographus his verbis ſignificare: *Fundatur exultatione vniuerſæ terræ, mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni.* Sed ego exiſtimo ideo diuinum citharœdum appellaſſe Hieroſolymam gaudium vniuerſæ terræ, quia in illa Chriſtus dominus docuit euangelium, quod ex illa in omnes terrarum oras effluxit. Vnde vera religio & oblectatio mortalibus immortalis dimanauit. Pſal. 47. F

x *Aperuerunt ſuper te os ſuum.*) Hoc eſt conuiciis, ludibriis & maledictis te vulnerarunt. Phe

y *Dixerunt deuorabimus.*) In Hebræo eſt, deuorauimus: ſed ponitur præteritum pro futuro more linguę ſanctæ: vel pro imperatiuo: Ac ſi dicat: Dixerunt: deuoremus. Hoc eſt penitus deſtruamus. Deuorare aliquem eſt illum penitus perimere, vt cap. 7. Deut. *Deuorabimus omnes populos, quos Deus tuus daturus eſt tibi.* Et Pſal. decimotertio. *Qui operantur iniquitatem, qui deuorant plebem meam ſicut eſcam panis.* Et primo Eſaiæ: *Regionem veſtram coram vobis alieni deuorant.* Et dominus Ieſus de Scribis loquens: *Qui*, inquit, *deuorant domos viduarum.* Marc. 12. Luc. 20.

ע Hain. [a] Fecit Dominus, quæ cogitauit, compleuit sermonem suum, [b] quem præceperat à diebus antiquis: destruxit, & non pepercit: & lætificauit super te inimicum, [c] & exaltauit cornu hostium tuorum.

צ Tsade. [d] Clamauit cor eorum ad Dominum super muros filiæ Sion: [e] deduc quasi torrentem lachrymas per diem & noctem, non des requiem tibi, [f] neque taceat pupilla oculi tui.

ק Coph. [g] Consurge, lauda [h] in nocte, [i] in principio vigiliarum: [k] effunde sicut aquam cor tuum ante conspectum Domini: [l] leua ad eum manus tuas [m] pro anima paruulorum tuorum, qui defecerunt in fame in [n] capite omnium compitorum.

ר Res. [o] Vide Domine & considera, quem vindemiaueris ita, [p] ergo ne comedent mulieres fructum suum, paruulos ad mensuram palmæ? [q] si occiditur in sanctuario Domini sacerdos & propheta?

ש Xin. [r] Iacuerunt in terra foris puer & senex: virgines meæ & iuuenes mei ceciderunt in gladio: interfecisti [s] in die furoris tui, percussisti, [t] nec misertus es.

ת Tau. [v] Vocasti quasi ad diem solennem, qui terrerent me de circuitu: [x] & non fuit in die furoris Domini, qui effugeret, & relinqueretur: quos educaui & enutriui, [y] inimicus meus consumpsit eos.

a *Fecit dominus.*) Hoc est, euertit Hierosolymam quemadmodum statuerat. Nemo igitur poterat de-
B fendere illam. Cap. decimoquarto, ait Esaias, *Deus exercituum decreuit, & quis poterit infirmare?*

b *Quem præceperat.*) Subaudi per diuinos suo vates: nimirum per Mosem capite vigesimoseptimo & 28. Deuter. Et per Esaiam, & Ieremiam, & alios, multis in locis.

c *Exaltauit cornu hostium tuorum.*) Exaltauit potentiam & fortitudinem inimicorum tuorum.

צ Tsade. d *Clamauit cor eorum ad Dominum super muros filiæ Siō.*) Cor Babyloniorum clamauit aduersus Deum, quòd non potuisset eripere muros Hierosolymæ. Sibi Babylonij victoriam tribuebant, non Deo: imò illum execrabantur. Vel refertur hoc ad Iudæos: vt sit sensus: Clamores profuderunt ex corde ad Dominum propter murorum Hierosolymæ euersionem.

e *Deduc quasi torrentem lachrymas per diem & noctem.*) Subaudi, ô tu Ieremia. Secum loquitur diuinus vates, qui cap. 14. dicebat: *Deducant oculi mei lachrymam per noctem & diem, & non taceant: quoniam contritione magna contrita est virgo filia populi mei.* Vel loquitur cum viatore, quem ad lachrymas fundendas inuitat. Sunt, qui totam hanc orationem sic ordinant: Clamauit cor eorum ad Dominum: O mure filiæ Siō profunde
C lachrymas instar torrentis die ac nocte. Et ita est personæ fictio, quæ dicitur prosopopœia, figura in diuinis literis vsitata. Muro enim tribuit sensum, & lamentationem, & humanos affectus. Simili modo Esaias vrbem Babylonem alloquens cap. 47. *Descende,* inquit, *sede super terram virgo filia Babylon.* Et Psalm. 18. *Cœli narrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum.* Sed ibi per cœlos possunt intelligi viri pij ad cœlum aspirantes, qui cœlum ipsum repræsentant instar speculi versus cœlum positi, in quo cœ-
Similitudo lum ipsum conspicitur. Nam paraphrasis Chaldaica habet: Qui cœlum suspiciunt, cognoscunt gloriam Dei: & opera manuum eius annuntiant, quæ in aere apparent. Itaque nomine cœlorum illi intelliguntur, qui in terris vitam cœlitum imitantur. Nam id quod sequitur: *In omnem terram exiuit sonus eorum:* diuus Paulus cap. 10. epist. ad Romanos ab apostolis virisque apostolicis interpretatur. Loquitur igitur Ieremias cum muro vrbis, aut secum, aut cum viatore. Sed rectius est, meo quidem iudicio, dicere, voces has esse ad ipsam Hierosolymam emissas, propter verba quæ versu proximo sequuntur: Consurge, lauda in nocte: quæ sine dubio ad ipsum diriguntur.

f *Neque taceat.*) Id est, non cesset plorare: non desi- E
stat à lachrymis: non quiescat. Tacere enim idem est aliquando quod quiescere: vt Exod. 14. *Dominus pro vobis pugnabit, & vos tacebitis.* Et Psalmo 49. *Hæc fecisti, & tacui.* Et Threnorum 3. *Sedebit solitarius, & tacebit.* Et Marc. 4. *Dixit mari: tace.*

g *Consurge, lauda in nocte.*] Hierosolymam alloqui- ק
tur quam inuitat ad consurgendum ex desidia & vi- Coph.
tiis: & ad laudes diuinas concinendas. Eam hortatur, vt in mediis calamitatibus ad Deum aspiret, cui gratias agat, quòd eam in hoc seculo iustè & misericorditer castigauerit.

h *In nocte.*) Hoc est, in calamitate tua. Vel tempore nocturno, quod est ad preces & contemplationem aptissimum: tunc enim quietiores sunt sensus; & mens aptius fertur in Deum. Vnde Esa. capite 26. *Anima mea inquit desiderauit te in nocte.* Et Mich. 7. *Surgam, cùm sedero, in tenebris Dominus lux mea est.* Et Dauid Psal. 118. *Memor fui nocte nominis tui Domine.* Et iterum: *Media nocte surgebam ad confitendum tibi.* Et Psalm. 76. *Meditatus sum nocte cum corde meo.* Et 41. *In die mandauit dominus misericordiam suam, & nocte canticum eius.* Hoc est, dixit Deus, vt die opera misericordiæ exerceamus, nocte autem canticis spiritualibus, precibus & meditationibus operam demus. Vel ponitur præ- F
teritum pro futuro, vt sit sensus: nunc angor calamitatibus & molestiis: sed veniet tempus felix, cū Deus in die, hoc est, in illa prosperitate mittet ad me misericordiam suam, hoc est rerum secūdarum abundantiam. Sed interim hac ærumnarum nocte non intermittam canticum eius: Deum meum hymnis & laudibus celebrabo. Vbi nox accipitur pro calamitate: vel pro tempore nocturno ad Deum quærendum & inueniendum accommodatiore: nam à negotiis humanis abstracti melius Deum quærimus, quàm cum illis implicamur. Sed dices sponsam 3. Canticorum capite dixisse: In lectulo meo per noctem quæsiui, quem diligit anima mea: quæsiui illum, & non inueni. Verum est: sed ibi accipitur nox pro tenebris ignorantiæ, de qua ait Sapiens: *Vinculis tenebrarum, & longa* Sap. 7.
noctis compediti. Et apostolus 13. cap. ad Romanos: *Nox præcessit, dies autem appropinquauit.* Et Ioan. 1. *Lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Magna enim fuit Iudæorum ignorantia Christum non recepisse. Eam ob causam tunc sponsa non inuenit sponsum,

D

A ſum, quia enm nocte ignorantiæ, & in lectulo ſuo, hoc eſt, prudentia carnis non ſpiritus quęſiuit. Quandiu enim Iudæorum ſynagoga legis literæ adbęſit, in vmbris veterum ceremoniarum quieſcens Chriſtum non inuenit, quia illum in ſpiritu & veritate non quæſiuit. Poſſunt tamen verba illa non ad veteris ſynagogæ ſtatum referri, ſed de ſtatu fidelium animarum explanari, quando ab illis dilectus ſponſus Chriſtus videtur ſe ſubducere, ad maioris deſiderij flammas in illis excitandas & accedendas. Ac tunc ſenſus eſt: In lectulo conſcientiæ meæ, in nocte afflictionum mearum quæſiui Chriſtum, qui me à moleſtiis liberaret: ſed ille viſus eſt tunc me reliquiſſe, vt me ardentiore deſiderio inflammaret.

i *In principio vigiliarum.*) Hoc eſt celeriter & expeditè. Solebant veteres noctem in quatuor vigilias excubiáſque diuidere, iuxta quatuor cuſtodias eorum, qui ciuitatem ſeruabant: de quibus dictum eſt Canticorum tertio: Inuenerunt me vigiles, qui cuſtodiebant ciuitatem. Monemur hoc loco, vt in mediis ærumnis, & tempore oportuno diligenter ſurgamus, ad Deum mentem extollamus, & ardenter aſpiremus. Ipſe enim eſt, vt diuus ait Paulus in 2. ad Cor. *pater miſericordiarum, & Deus totius conſolationis, qui conſolatur nos in omni tribulatione noſtra.* B

k *Effunde ſicut aquam cor tuum in conſpectu Domini.*) Hoc eſt, aſpira toto animo, ſummáque deuotione ad Deum. Effundere ſicut aquam cor ad Deum, eſt animum quodammodo cõtractum dilatare, & ad Deum cum impetu emittere inſtar aquæ cũcluſæ, quæ aperto foramine tota vehementer effunditur. Id tum fit, cùm laxatis habenis omnem amorem, omnia deſideria, omnes affectus ad Deum ipſum profundimus. Ita accipitur apud pſalmographum Pſal. 41. *Hæc recordatus ſum, & effudi in me animam meam.* Et 61. *Effundite coram illo corda veſtra.* Et cap. 1. lib. 1. Reg. vbi ait Anna. *Effudi animam meam in conſpectu domini.* Fortaſſe hoc Ieremiæ loco effundere ſicut aquam cor, eſt lachrymas ex intimo corde deducere & ipſum cor veluti in fontem piarum lachrymarum conuertere. Id fecit Maria Magdalena, quando lachrymis pedes domini noſtri rigauit in domo phariſæi, vbi dominus ad

7. prandium ſedens pias illas Magdalenæ lachrymas magis quàm phariſæi epulas approbauit.

l *Leua ad eum manus tuas.*] Hoc eſt, ora Deum affectu vehemente. Leuare manus ad dominum eſt fundentium preces diſpoſitio, quæ deuotionem conſer-

C uat & auget. Cap. Exod. 17. *cùm leuaret Moſes manus, vincebat Iſrael.* Apud Eſaiam 1. dicebat Deus impiis Iudæis: *Cùm extenderitis manus veſtras, auertam oculos meos à vobis.* Dauid Pſalm. 142. *Expandi*, inquit, *manus meas ad te.* Et Pſalm. 62. *In nomine tuo leuabo manus meas.* Et Apoſtolus cap. 2. prioris ad Timot. *Volo viros orare in omni loco leuantes puras manus ſine ira & diſceptatione.*

m *Pro anima paruulorum ſuorum.*) Hoc eſt pro vita. Vel ad literam pro anima: vt qui iam vitam amittebant corporis, animas ſaltem ſaluarent. Senſus eſt: Ora Deũ vt eorũ animæ in ſinu Abrahæ reciperentur.

n *In compitis:*] Hoc eſt in quadriuiis. Viæ ſunt, ad quas quatuor viis itur, quæ dicuntur compita, quòd à multis petantur.

o *Vide domine, & conſidera, quem vindemiaueris.*) Superiore dixerat: Quoniam vindemiauit me dominus. Vbi poteris videre, quæ ibi obſeruauimus. ר Res. Sap. 1.

p *Ergo ne comedent mulieres fructum ſuum*)? Quaſi dicat: Nunquid hoc ſuſtinebis, vt mulieres fame coactæ comedant filios ſuos infantes vnius palmi? Fortaſſe nonnullæ mulieres pepererunt ante tempus fœtus imperfectos, quos præ fame comederunt. In Samaria tempore regis Ioram mulier quædam comedit filium ſuum, vt cap. 10. libr. 4. Reg proditum eſt memoriæ. Idem accidit in obſidione Hieroſolymæ per Romanos, vt Ioſephus & Egeſippus teſtantur.

q *Si occiditur in ſanctuario domini ſacerdos & propheta?*) Hoc ait per admirationem: quaſi dicat: Fuit ne hoc vnquam auditum, interfectos eſſe in templo domini ſacerdotes & diuinos vates? E

r *Iacuerunt in terra foris.*] Iacuerunt inſepulti extra domos. Poteſt verti: Iacuerunt humi in plateis.

s *In die furoris tui.*] Id eſt in tempore ſeueritatis diuinæ tuæ iuſtitiæ. ש Xin.

t *Nec miſertus es.*] Subaudi differendo pœnam. Aliàs tamen illorum miſertus eſt: eſt enim eius iuſtitia cum miſericordia coniuncta. Et in omibus operibus miſericordia vtitur. Vnde Dauid Pſalm. 144. *Miſerationes eius ſuper omnia opera eius.* Vbi prò ſuper vertit Hieronymus in. Et Habacuch: *Cùm iratus fueris, miſericordiæ recordaberis.* Vel vt verti etiam poteſt. Cùm iratus fueris, amoris recordaberis: nimirum eius, quo omnia diligis, quæ feciſti.

v *Vocaſti quaſi ad diem ſolennem, qui terrerent me de circuitu.*) Verba ſunt Hieroſolymæ, quorum hic eſt ſenſus. Tu domine vocaſti ad bellum hoc ad exitium meum tãquam ad feſtum ſolenne inimicos meos, qui erant in circuitu mei, vt me terrerent, & vaſtarent. Hoc ideo ait, quia ex regionibus vndique Hieroſolymæ vicinis venerunt multi cum Chaldæis eam euertere cupientes, tanto gaudio exultantes ac ſi ad ſolennia celebranda venirent. Verba illa: *Qui terrerent me de circuitu*: poſſunt hunc habere ſenſum. Qui mihi terrorem incuterent in circuitu, hoc eſt in obſidione. Ita ei dixerat Deus apud Eſa. 29. *Circundabo quaſi ſphæram in circuitu tuo: & iacient contra te aggerem, & munimenta ponam in obſidionem tuam.* ת Tau. F

x *Et non fuit.*) Subaudi de Hebræis Hieroſolymæ, qui euaderet.

y *Inimicus meus.*] Hoc eſt exercitus Chaldæorum.

OBSERVATIONES
ex Hebræo in
LAMENTATIONEM II.

1 Non eſt recordatus ſcabelli pedum ſuorum.) *Pro recordari eſt in Hebræo verbum* זכר Zacar, *quod ſignificat recordari, & memorem eſſe, vt Ionæ 2.* Domini recordati ſunt. *Et Cantic. 1.* Exultabimus, & lætabimur in te memores uberum tuorum ſuper vinum: *pro quo poteris vertere: Memores amorum tuorum, qui ſunt ſuauiores vino. Sed quia verbum hoc ſignificat quoque redolere, vertunt nonnulli: Redolent amores tui pluſquam vinum. Et quia ſignificat etiam prædicare, vertunt alij: Prædicabimus amores tuos vino præſtantiores. Et vtitur Dauid Pſal. 37. cùm in eius inſcriptione ait: Pſalmus Dauid in rememoratione. Pro quo poteris rectè etiam transferre. Ad commemorandum, ſubaudi peccata ſua, & ſupplicia, quibus ob ea cruciabatur: vt ex Pſalmi contextu videre licet. Hinc Zecer ſignificat memoriam, vt Pſal. 111.* In memoria æterna erit iuſtus: ab auditione mala non timebit. *Ac ſi dicat: vir iuſtitia & pietate munitus nunquam decidet à memoria Dei: ſemper Deus illius recordabitur: eam ob cauſam non ita timebit auditionem rerum aduerſarum, vt ab animi tranquillitate depellatur. Qui enim iuſtitiam colunt & pietatem nullis calamitatum fulminibus, nullis improborum hominum*

A oppugnationibus franguntur, quia sciunt Deum esse perpetuò ipsorum meditorem, eorumque ærumnas, & tolerantiam, & animi firmitudinem intueri. Sed dices, diuinum Psaltem 43. Psalm. inducere viros iustos & pios ita Deum alloquentes: Exurge, quare obdormis Domine? exurge, & ne repellas in finem. Quare faciem tuam auertis? obliuisceris inopiæ nostræ, & tribulationis nostræ. Et ipse David omni iustitia & sapientia præstanti Psalm. decimosexto periculis vndique cinctus, & in acerbis calamitatibus versatus has voces ad Dominum emittit: Vsque quo Domine obliuisceris mei in finem? vsque quo auertis faciem tuam à me? At etsi Deus videtur ad tempus hominum obliuisci virtute præcellentium, quòd eos permittat à sceleratis affligi, rerumque aduersarum ictibus vulnerari, semper tamen eos memoria complectitur, omniumque rerum eorum recordatur. Sed vult eos aliquando illustriorem meritorum coronam exercere, atque per varios casus & acerbas calamitatum angustias ad vitam ducere sempiternam. Ipse enim ait apud Esai. quadragesimonono. Nunquid obliuisci potest mulier infantis sui, vt non misereatur filij vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui: ecce in manibus meis descripsi te. Hoc vltimum dicit, quia quando aliquid volumus memoriæ mandare, filum ligamus in digito, vel in manu signum aliquod

B describimus, vel in libro memoriæ exaramus. Ex quo effectum est, vt memoria quam Deus habet electorum suorum, liber monimenti vel memorialis appelletur. Eius meminit Malac. capite quinto cùm ait: Scriptus est liber monumenti coram eo timentibus Dominum, & cogitantibus nomen eius. In eo enim scripti erant timentes Deum, & de illius nomine ac gloria cogitantes. Vbi pro libro monumenti est in Hebraico Sepher Zicaron, hoc est liber memoriæ, seu memorialis: Zicaron enim à verbo hoc zacar deriuatur. Impij videntes viros pios affligi & lacerari, existimant Deum nullam eorum tenere memoriam. Contrà verò diuinus vates testificatur, eum nunquam illorum memoriam deponere, qui illos diligit, illorum gemitus audit, & numerat, & scribit, eorumque perpetuò recordatur. Est enim ante oculos eius liber monumentorum, in quo eos habet scriptos, quos nulla vnquam delebit obliuio. Quare non debent in calamitatibus & doloribus spem amittere, sed illam in Deo figere atque locare. Hoc autem loco ait Ieremias, Deum non esse recordatum scabelli pedum suorum, hoc est templi sui, quia propter Iudæorum scelera illud permisit à Babyloniis euerti. Sed quia verbum hoc, vt diximus, significat redolere & suffumigare, potest verti locus hic: Non redoluit, vel non suffumigauit scabellum pedum eius. Non enim tam in templo thura & thymiamata redolebant.

C 2 Præcipitauit Dominus, nec pepercit omnia speciosa Iacob.] Quidam vertunt deglutiuit: alij deuorauit, quod idem est. In Hebraico est verbum בלע Balagh, quod significat præcipitare; deglutire; deuorare, abscondere, perdere. Eo vtitur Esa. capite vigesimoquinto cum ait: Præcipitabit mortem in sempiternum, nimirum Christus, qui

1.Cor.15 ait apud Oseam 13. Ero mors tua ô mors. Pro quo Apostolus in priore ad Corinthios vertit: Absorpta est mors in victoria: ad Oseam alludens & ad Esaiam: nam verbum hoc significans præcipitare, significat etiam deglutire & absorbere. In hac eadem lamentatione paulò post, vbi nos habemus: Dixerunt deuorabimus: pro deuorare est hoc idem verbum Balagh: pro quo capite secundo Ionæ, Latinus noster interpres vertit deglutire: ita enim habet: Præparauit Dominus piscem grandem, vt deglutiret Ionam. Et Psalm. 106. deuorare. Omnis sapientia eorum deuorata est: Hoc est perijt, & euanuit, vel præcipitata est. Hinc balagh significat præcipitationem: vt Psal. 51. vbi David cum impio Doeg loquens: Dilexisti, inquit, omnia verba præcipitationis lingua dolosa. Ac si dicat: Amas loqui omnia verba perniciem afferentia. Sed quia verbum balagh significat quoque abscondere, potest esse sensus: Gaudes, cùm loqueris omnia verba occultationis seu fraudis: qui enim dolose loquitur, cor suum abscondit. Ac si dicat, mirum in D modum delectaris verbis fraudulentis & dolosis, illa cupis semper loqui. At quoniam verbum hoc perdere significat, potest verti locus hic Ieremiæ: Perdidit Dominus, nec pepercit omnia pulchra Iacob.

3 Et dissipauit quasi hortum tentorium suum.) In Hebraico est: ויחמס כגן שכו Vaiachmos Caggan Xucco. Verbum est chamas, quod significat dissipare: quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam transferre. Quare potest verti locus hic: Et transtulit quasi hortum tentorium suum. Vt sit sensus: Transtulit Deus in Chaldæam populum suum, ac si esset tugurium horti. Significat insuper rapere & spoliare: quæ significatio huic loco mirabiliter conuenit: commisit enim Deus direptioni ciuitatem suam, eamque per Chaldæos spoliauit. Præterea significat contemnere, in quam significationem accipitur cap. Ezech. 22. Sacerdotes eius contempserunt legem meam. Pro quo poteris etiam vertere: Sacerdotes eius diripuerunt, vel spoliauerunt legem meam. Cum enim illam perperam interpretarentur, dicebantur verum eius sensum diripere, eamque germana intelligentia spoliare. Ad hæc significat lædere, & perdere, vt Prouer. 8. Qui autem in me peccauerit, lædet animam suam: vel perdet animam suam. Quod verti etiam potest: Qui in me peccauerit, spoliabit animam suam: virtutum bonis E gratia perfectisque virtutibus. Illud capite 15. Iob Lædetur quasi vinea in primo flore botrus eius: potest verti: Perdet, quasi vinea in primo flore botros eius: Hoc est amittet filios suos statim in prima pueritia. Vel spoliabitur quasi vinea in primo flore botris suis. Hoc est priuabitur filiis, cum adhuc fuerint infantes. Eadem est sententia licet diuersis verbis. Ab hoc verbo deducitur nomen חמס chamas quod significat rapinam & iniquitatem: vt Genesis sexto. Corrupta est terra coram Deo, & repleta est iniquitate. Vbi paraphrasis Chaldaica pro iniquitate habet, rapina. Rectissimè tamen habet editio vulgata, quemadmodum Psalmo septimo: Super verticem ipsius iniquitas eius descendet. Vbi iniquitas accipitur pro pœna iniquitatis: vt sit sensus: Et supplicium maleficij illius in eius caput redundabit. Læsio enim qua quis alium lædit, iniquitas illic appelletur. Verbum enim hoc nostrum lædere significat & perdere. Quare potest verti locus hic: Læsit, siue perdidit quasi hortum tentorium suum.

4 Demolitus est tabernaculum suum.) Pro tabernaculo est in Hebræo nomen מועד Mohedh, quod significat tabernaculum, ecclesiam, & templum, quo multi conueniunt: & festum & solennitatem, vbi populus congregatur. Nam pro eo vertit interpres noster Threnorum 1. solennitatem, dicens: Eo quod non sint, qui veniant ad solen- F nitatem. Pro quo R. Abraham vertit: Propterea quod non sint, qui veniant ad sanctuarium: hoc est, ad templum. Quare potest verti locus hic: Demolitus est, siue perdidit templum suum, vel congregationem suam. Deducitur enim à verbo יעד iahadh, quod significat conuenire, congregare, constituere tempus. Septuaginta habent ἑορτὴν αὐτοῦ, hoc est, festiuitatem suam. Et statim pro eodem hoc nomine vertit interpres noster festiuitatem, dicens eodem versu: Obliuioni tradidit Dominus in Sion festiuitatem.

5 Maledixit sanctificationi suæ.) Pro maledicere est in Hebraico נאר naar, quod verbum significat maledicere, eiicere, antiquare, abrogare, relinquere, auferre, attenuare, euertere, auferre à corde. Quæ omnia huic loco conueniunt. Septuaginta habent: Eiecit sanctificationem suam. Pagninus: Proiecit à corde sanctuarium suum. R. Ioseph in commentariis: Abrogauit sanctuarium suum. R. Abraham: Abstulit & dereliquit templum R. Iehuda suum. Illud capite tertio Malach. In penuria vos male- R. Ionah dicti estis: est ab hoc verbo, vt R. Iehuda, & R. Ionah testantur. Et hanc significationem secutus est hoc loco noster interpres.

Effu-

A 6 Effusum est in terra iecur meum.) *Quid hoc significet, in explanatione ostendemus: Septuaginta interpretes habent: Effusa est in terram gloria mea. Hoc est, cecidit omnis honor meus, ruit in terram celebritas mea & amplitudo. Sed dices. Quæ est hæc discrepantia? Quæ est inter iecur & gloriam conuenientia? Velim tibi persuadeas, In Hebræo esse nomen* כבד *Cabedh, quod significat iecur, & rem eminentem & gloriosam, & honorem, & gloriam. Pro quo vocabulo Septuaginta transtulerunt* δόξα*, quod significat gloriam, splendorem, & opinionem celebrem. Quare rectè interpres noster, & rectè Septuaginta verterunt. Cùm enim nomen æquiuocum sit, vnusquisque illud potest in eam accipere significationem, quæ est scriptoris instituto accommodata: huic autem literæ vtraque significatio est accommodatissima. Nec solum cabeth, sed etiam cabodh gloriam significat, & animam, quod sit corporis gloria & ornamentum: vt Psal. 29.* Vt cantet tibi gloria mea, & non compungar. *Quod potest verti: Vt cantet tibi anima mea, & non sileam. Acsi dicat: Vt anima mea te celebret præconiis bonitatis tuæ, de tuisque laudibus non conticescat.*

7 Compleuit sermonem, suum quem præceperat.) *Septuaginta interpretes habent:* συνετέλεσεν ῥήματα αὐτοῦ *Hoc est, compleuit verba sua. Sed idem sensus est: est enim*

B *in versione communi singularis numerus pro plurali: quod Septuaginta indicarunt: Ac pro sermone posuerunt rimata, hoc est verba seu sermones. Eodem vocabulo vtuntur cap. Iob 19. pro quo nos habemus sermones. Ita enim est in editione vulgata:* Quis mihi tribuat, vt scribantur sermones mei? Quis mihi det, vt exarentur in libro stylo ferreo, & plumbi lamina, vel certè sculpantur in silice? *Acsi dicat Iob: Tantùm abest, vt existimem verba mea, quibus meam tueor iustitiam, falsa esse & inania, vt optem in materia incorruptibili, qualis est durus lapis, scripta esse, vt ea semper posteritas intueatur. Pro certè habent nonnulli codices celte, sed error fuit librariorum. In codicibus enim antiquis, & in versione Complutensi scriptum est certè. Non me fugit quam multa barbari quidam interpretes super vocabulo celtè fingant & ineptè philosophentur: sed vera lectio est certè. Nam nec in Hebraico, nec in Græco est nomen aliquod, quod celtem significet. Nec Hieronymus, nec Philippus, nec Gregorius graues & antiqui Iob interpretes celtis meminerunt. In Hebraico est particula laad, quæ significat adusque: pro qua Hieronymus vertit certè. Et quia particula adusque significat etiam continuationem, verterunt Septuaginta interpretes: In seculum, sed hoc paulò ante posuerunt. Et nonnulli vertunt: In perpetuum. Acsi dicat: Vtinam sculpantur in duro marmore, vt perpetuò durent. Cùm*

C *hæc sententia scripta sit carminibus Hebraicè, non est mirum, quædam verba transponi. Ego existimo horum verborum ordinem hunc esse. Quis mihi tribuat, vt scribantur sermones mei in papyro? Quis mihi det, vt exarentur in libro tabularum ceratarum? Vel certè quod magis opto, vtinam sculpantur in silice & duro lapide stylo ferreo, mox plumbi lamina formandi. Solent enim qui literas in marmoribus scribunt, primùm stylo ferreo eas excauare, deinde laminis plumbeis aut æneis vacua literarum spatia replere vt earum nota euidentius appareant, magisque perspicua reddantur. Id in multis antiquis molibus & structionibus, ac veterum monimentis hodie conspicitur: quemadmodum Romæ in Marci Agrippæ inscriptione, quæ adhuc extat in frontispicio rotundi templi, nunc sanctissimæ virgini Mariæ dedicati, quod quondam in honorem omnium falsorum deorum constructum Pantheon vocabatur. Tu verò aduerte, & id quod hoc loco ait Ieremias perpende.* Compleuit Deus sermonem suum: *de quo ait Christus apud Ioannem capite decimoseptimo:* Sermo tuus veritas est. *Et Iacobus primo.* Genuit nos verbo veritatis, vt simus initium aliquod creaturæ eius: *hoc est: vt simus in hoc mundo præstantissima omnium creaturarum: cùm antea essemus comparati iumentis insipientibus, & similes facti illis: vt verbis vtar Psalmographi quadragesimooctauo.* D

8 Consurge, lauda in nocte.] *Pro lauda est in Hebraico verbum* רנן *Ranan, quod significat laudare, clamare, meditari, exultare. Ex hac verbi æquiuocatione fluxit interpretum varietas. Hieronymus vertit laudare, Pagninus, & Brixianus clamare. Septuaginta meditari. Sed hæc in idem ferè recidunt. Nam laudare hoc loco est præconiis Deum efferre, & clamoribus laudis celebrare. Sed quia hi clamores possunt esse in animo sine vocibus externis, vertunt Septuaginta meditari, siue ad meditandum. Mosi enim nihil ore clamanti dixit Deus, Exodi decimoquarto:* Quid clamas ad me? *Pro laudare scriptum Esaiæ quinquagesimoquarto:* Lauda sterilis, quæ non paris. *Pro quo Septuaginta habent: Exulta siue lætare sterilis, quæ non paris. Loquitur diuinus vates cum gentium populo, siue cum gentilitate, quæ, cum antea sterilis esset, recepit fidem, & multis filiis abundauit: plures enim ex gentibus, quàm ex iudæis in Christum crediderunt, qui filij Dei nuncupantur.* Quotquot autem eum receperunt, *inquit Ioannes,* dedit eis potestatem filios Dei fieri. *Significat* Ioann. 1. *etiam verbum hoc delectare, vt Psalm. 64.* Exitus matutini & vesperæ delectabis. *Hoc est, tu Deus sanctè partes Orientis & Occidentis afficies gaudio, cum eas ad veram fidem tuam conuerteris. Cum Orientem & Occidentem* E *velles dicere, dixit, exitus auroræ & vesperæ, quod ex altera parte dies, ex altera nox oriatur. Poteris per exitum matutinus intelligere solem & diem, per exitum autem vesperæ lunam & noctem, vt sit sensus: Tu Domine non solum in die prosperitatis, sed etiam in nocte rerum aduersarum iustorum animos oblectas. Potest verti: Exitibus matutini & vesperæ laudaberis. Nam dies & nox modo suo* Dani. 3. *Deum laudibus efferunt: iuxta illud trium puerorum:* Benedicite noctes & dies Domino. *Vt enim ait diuinus ac regius vates Psalm. decimooctauo.* Dies diei, *hoc est successio ordinatissima dierum,* eructat verbum, *hoc est loquitur Dei potentiam & bonitatem:* & nox nocti, *hoc est noctium vicissitudo & perpetua constantia indicat ipsius Dei sapientiam, Aspicis verbum hoc ranan significare laudare, rectèque hoc loco versum fuisse ab interprete nostro Latino.*

9 Leua ad eum manus tuas pro anima paruulorum tuorum.) *Septuaginta interpretes habent: pro animabus. Sed sensus est idem. Ponitur enim Hebraicè sæpenumero singularis numerus pro plurali. Monemur hoc loco fundere preces ad Deum pro animabus mortuorum, vt Deus eas ducat ad gloriam sempiternam: non pro illis, quæ sunt in cœlo, nec pro illis, quæ æternis inferorum pœnis cruciantur, sed pro illis, quæ in purgatorio detinentur. Capite decimo-* F *secundo lib. secundo Machabæorum scriptum ita legimus.* Facta collatione duodecim mille drachmas argenti misit Hierosolymam, *nimirum Iudas Machabæus* offerri pro peccatis mortuorum sacrificium, bene & religiosè de resurrectione cogitans. Nisi enim eos qui ceciderant, resurrecturos speraret, superfluum videretur & vanum, orare pro mortuis. Et quia considerabat quòd hi qui cum pietate dormitionem acceperant, primam haberent repositam gratiam. Sancta ergo est & salubris cogitatio pro defunctis exorare, vt à peccatis soluantur. *Hactenus ibi. Deploranda profectò est hæreticorum cæcitas & obstinatio, qui negant purgatorium & pro mortuis preces & suffragia: cum hoc loco contrarium apertissimè asseratur. Nec possunt dicere hunc librum canonicum non esse: siquidem diuus Au-* August. *gustinus cum cœtu doctorum sanctorum asseueranter affirmant eum esse canonicum. Et ita assertum est in concilio Carthaginensi, & in concilio Tridentino. Deinde diuus Paulus capite tertio prioris ad Corinthios.* Vnusquisque opus, *inquit,* quale sit, ignis probabit. Si cuius opus manserit, quod superædificauit, mercedem

A accipiet. Si cuius opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem. *Hoc est saluabitur, sed perpurgatus igne purgatorij gloriam cælestem consequetur. Ita locum illum Hieronymus, Augustinus, Ambrosius, Gregorius, & cæteri patres vetustate, sanctitate, sapientia admirandi explanarunt. Idem apostolus capite ad Philippenses secundo.* In nomine, *inquit,* Iesu omne genu flectatur cœlestium, & terrestrium, & infernorum. *Vbi per infernos eos intelligit, qui in purgatorio ad tempus pœnas luunt peccatorum suorum. Perspicuum est enim, qui æternis inferorum pœnis torquentur, non flectere genua nomini Iesu, quod perpetuò execrantur. Sunt ergo in purgatorio, qui Christum colunt, cui genua flectunt. Idem depromitur ex capite quinto Apocalypsis, vbi omnes creaturæ, quæ sunt subtus terram, dicuntur*

August. *Deum laudare. Augustinus quæstione prima de Dulcitij quæstione purgatorium esse testatur, in libro de cura pro mortuis agenda, idem asserit. Sed ante Augustinum hoc affir-*

Dionys. *mauit Dionysius Areopagita capite septimo ecclesiasticæ hierarchiæ, & post illum Gregorius in epistola ad Bonifacium, & in dialogis multis in locis. Hæc veritas fuit in concilio Cabilonensi asserta, & in sacros canones relata de consecratione dist. primo capite. Visum præterea. Et Dama-*

B *scenus atque Isidorus consuetudinem in ecclesia Christi orandi pro defunctis in purgatorio existentibus à tempore apostolorum atunc dimanasse. Itaque esse purgatorium animarum illisque ecclesiæ suffragia prodesse est Vrsinum: & ita tenet ac docet semperque tenuit ac docuit S. Rom.*

1. Tim. 2. *ecclesia catholica, quæ vt D. ait Paulus in epistola priore ad Timotheum,* est columna & firmamentum veritatis. *Sed postquàm animæ exeunt ex purgatorio, aut tanta sunt prædita sanctitate, vt cum ex hac vita migrant, nihil habent, quod purgent, statim cælestem gloriam consequantur, an spectent vsque ad vniuersale iudicium, magna inter viros sapientia præstantes quæstio quondam fuit.*

Hieron. *Hieronymus explicans illud Psalm. sexagesimooctauo:* Ascendisti in altum, cepisti captiuitatem: *videtur asserere animas sanctorum ante diem vltimi iudicij beatas esse, & in cælo cum Christo aggregatas diuinam essentiam videre, eaque frui, & habere vitam æternam.*

Ambr. *Idem videtur sentire Ambrosius verba illa apostoli explanans in epistola ad Philippenses:* Cupio dissolui, &

August. esse cum Christo. *In eadem sententia est Augustinus explicans illud Apocalypsis capite sexto.* Datæ sunt illis singulæ stolæ albæ. *Et Gregorius in explanatione eiusdem loci. Et Anselmus in expositione capite quinto posterioris ad Corinthios. Et multi alij*

C *magni nominis authores. Et hæc est vera sententia, firmiterque tenenda, quemadmodum epistolis decretalibus Innocentij tertio & Benedicti decimoprimo summorum pontificum sancitum & assertum est: & œcumenici concilij Florentini decreto confirmatum. Sunt autem concilij Florentini sub Eugenio quarto pontifice maximo hæc verba: Definimus illorum animas, qui post baptisma susceptum nullam omnino peccati maculam incurrerunt, illas etiam quæ post contractam peccati maculam vel in suis corporibus, vel eisdem exutæ corporibus, prout superiùs dictum est, sunt purgatæ, in cælum mox recipi, & intueri clarè ipsum Dominum trinum & vnum, sicuti est, pro meritorum tamen diuersitate alium alio perfectius. Hæc concilium Florentinum. Benedictus decimoprimo de consilio pontificum, quos cardinales appellant, & summi pontificis collegas, magnorumque theologorum consensu ait huiusmodi animas ante sumptionem suorum corporum & iudicium generale, esse in cælo & paradiso cælesti cum Christo sanctorum angelorum consortio aggregatas, videreque diuinam essentiam immediatè se benè & clarè & apertè illis ostendentem, eademque perfrui, esseque in vita æterna beatas. Quare hoc est verum, & de fide tenendum. Armeni tamen quondam asserebant nullam animam ante diem iudicij esse beatam, nec Deum videre: con-* D

Thom. *tra quos scripsit Guido Carmelita, & diuus Thomas in quodam opusculo, quod inscribitur contra Græcos & Armenos. Fuerunt tamen multi authores grauissimi & doctissimi, qui in erronea Armenorum opinione fuisse videntur, quos iuxta temporum seriem in quibus floruerunt, recensebo, vt eos prudenter legas, & piè ac sapienter interpreteris. Ire-*

Irenæus. Iustinus. Tertul. *næus episcopus Lugdunensis in fine libro quinto aduersus hæreses: Iustinus philosophus & martyr in libro quæstionum à gentibus positarum quæstione septuagesimasexta. Tertullianus Florens libro aduersus Marcionem quarto & libro de anima capite antepenultimo & vltimo. Origenes homilia septima in Leuit. & libro secundo & quarto Periarchon. Lactantius Firmianus libro septimo diuinarum institutionum capite vigesimoprimo. Victorinus martyr episcopus Pitabionensis in commentariis in Apocalypsim explicans illud: Vidi sub altari Dei: Ioannes Chrysostomus homil. trigesimonona in priorem ad Corinthios explicans verba illa: Si in hac vita tantùm sperantes sumus. Theodoretus Cyrenensis episcopus in commentariis decimoprimo capite epistolæ Pauli ad Hebræos: Arethas episcopus Cæsariensis in commentariis in Apocalypsim collectis ex Andreæ Cæsariensis episcopi monumentis in explanatione horum verborum: Vsquequò domine non vin-* E

Oecumen. Theoph. Euthy. *dicas sanguinem nostrum: Oecumenius in caput decimumprimum epistolæ Pauli ad Hebræos: Theophilactus episcopus Bulgariæ in eodem loco. Euthymius Zicabenus in commentariis in caput vigesimumtertium euangelij authore Luca: Bernardus sermone tertio in festo omnium sanctorum. Hi sunt qui videntur asserere animas ante generale iudicium non esse beatas. Sed illud intelligendum est de corporum resurrectione, quam Deus sanctis suis repromisit. Ea enim adhuc differtur, vt simul omnes resurgamus, & non sine nobis consummatam animæ & corporis beatitudinem percipiant. Et quoniam sancti non adhuc corporis immortalitatem receperunt, non habent beatitudinem omnino perfectam, omnibusque numeris absolutam, nihilominus tamen iam sunt beati in gloria cælesti, vbi Deo suo sempiterno fruuntur. Ac ita intelligendi sunt patres aientes animas sanctorum, qui è vita migrarunt, esse quidem in requie, non autem beatas esse nisi post reditum corporum ad vitam. Et hoc modo sententia patrum, quos citaui, possunt ad decretum concilij Florentini reduci. Verum si aliqua catholicorum doctorum dicta non potuerint hanc recipere interpretationem, non ideo debes tam illustrium patrum eruditionem pietatemque contemnere, quoniam ecclesia illorum temporibus nondum aliquid hac in re statuerat credendum.* F *Semper tamen verum fuit sanctorum animas è corporibus egressas, eo modo quo sacrum decreuit & docuit concilium, beatas esse, Deumque videre, esseque purgatorium animarum, quibus viuorum preces prosunt, vt ex hoc Ieremiæ loco colligitur.*

10 Vide Domine.) *Pro vide est in Hebraico verbum* ראה *Raah, quod significat videre, & misereri: vt Genesis capite vigesimonono.* Vide Domine humilitatem meam. *Vel vt potest etiam verti: Vidit Deus afflictionem meam. Simili modo Psalmo trigesimo.* Quoniam respexisti humilitatem meam. *Humilitas enim sæpe pro molestia & afflictione vsurpatur. Tunc autem Deus eam videre dicitur, cum eius qui illa angitur, miseretur. Videre eius misereri sæpenumero est.* Præteriens vidit hominem sedentem in telonio Matthæum nomine: & ait illi: Sequere me. Et præteriens vidit hominem cæcum à natiuitate, *quem mirabiliter curauit. Hinc Daniel Psalmo septimogesimonono misericordiam Dei implorans:* Domine Deus virtutum, *inquit,* conuerte nos: ostende faciem tuam, & salui erimus. *Imò ipse Deus appellatur Deus visionis hoc est Deus misericordiæ: illud enim capite 16. Genesis.*

Matt. 9. Mar. 2. Luc. 5. Ioan. 9.

Vocauit

A Vocauit autem Agar nomen domini, qui loquebatur ad eam: Tu Deus qui vidisti me: *Potest verti: Tu Deus visionis: est enim in Hebræo* ראי *Roi, quod nomen visionem significat: Ac si diceret: Tu es Deus qui mei misertus es. Vel qui omnium misereris. Vel qui omnia vides. Eam ob causam antiquissimi Ægyptij volentes Deum significare, pingebant sceptrum rectum cum oculo in fastigio, intelligens per sceptrum regiam dignitatem, diuinamque iustitiam, per oculum autem circumcirca prospicientem Dei prouidentiam omnia videntis & gubernantis. Ita hunc hieroglyphicum interpretatur Cyrillus Alexandr. libr. 9. aduersus Iulianum, & Pierius Valerianus in hieroglyphicis. Vel appellatur Deus visionis, quia viris iustis calamitate confectis apparebat. Vel quia videndus erat ab hominibus humana assumpta natura: de quo vaticinatus est Baruch dicens cap. 3. In terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Vbi more prophetico præteritis vtitur pro futuris. De illo ait cap. 53. Esaias:* Vidimus eum, & non erat aspectus. *Vidit enim illum oculis lumine vaticinationis illustratis in monte Caluariæ crucifixum, & vulneribus saucium: iuxta id quod dictum fuerat cap. 22. Genesis iuxta septuaginta interpretum versionem,* ἐν τῷ ὄρει κύριος ὤφθη. *Hoc est, in monte dominus visus est. Pro quo editio nostra vulgata ex Hebræo transtulit: In monte Dominus videbit. In monte namque Caluariæ vim ac magnitudinem misericordię ostendit, non solum pro amicis, sed etiam pro inimicis sanguinem profundens, seque hostiam constituens. Quare verissimum fuit dictum illud: In monte Dominus videbit, hoc est miserebitur. Et illud: In monte dominus visus est: nimirum multò antè à diuinis vatibus, & tempore mortis eius corporis oculis à populo circumstante. Mons enim ille sacrificij Isaac fuit mons postea Caluariæ appellatus, vt in commentariis nostris in caput 11. Danielis ostendimus: qui mons Moria, hoc est mons visionis quondam appellabatur. Cùm igitur videre ad Deum relatum & aspicere significet, & misereri, potest verti locus hic Ieremiæ: Miserere Domine, & perspice, quem vindemiaueris.* D

CAPVT III.

[a] Ego vir videns paupertatem meam [b] in virga indignationis eius.
[c] Me minauit, & adduxit in tenebras, & non in lucem. E
[d] Tantùm in me vertit, & conuertit manum suam tota die.
[e] Vetustam fecit pellem meam, & carnem meam, contriuit ossa mea.
[f] Ædificauit in gyro meo, & circundedit me felle & labore.
[g] In tenebrosis collocauit me, quasi mortuos sempiternos.
[h] Circum ædificauit aduersum me, vt non egrediar, aggrauauit compedem meum.
[i] Sed & cum clamarem, & rogarem [k] exclusit orationem meam.
[l] Conclusit vias meas lapidibus quadris: [m] semitas meas subuertit.
[n] Vrsus insidians factus est mihi, leo in abscondito.
Semitas meas subuertit, [o] confregit me, posuit me desolatam.
[p] Tetendit arcum suum, & posuit me quasi signum ad sagittam.
[q] Misit in renibus meis filias pharetræ suæ.
[r] Factus sum in derisum omni populo meo, canticum eorum tota die.
Repleuit me amaritudinibus, [s] inebriauit me absynthio.
[t] Et fregit ad numerum dentes meos, [v] cibauit me cinere.
[x] Et repulsa est anima mea, [y] oblitus sum bonorum.
[z] Et dixi: [aa] periit finis meus: [bb] & spes mea à domino.
[cc] Recordare paupertatis & transgressionis meæ, absynthij & fellis.
[dd] Memoria memor ero, & tabescet in me anima mea.
[ee] Hæc recolens in corde meo, in Deo sperabo.
[ff] Misericordiæ domini, quia non sumus consumpti, [gg] quia non defecerunt miserationes eius. F
[hh] Noui diluculo, multa est fides tua.
[ii] Pars mea dominus, dixit anima mea: propterea expectabo eum.

EXPLANATIO.

a *Ego vir videns paupertatem meã.*) Duo superiora capita duob. alphabetis scripta tres versiculos sibi coonexos ab vna litera incipientes commate concludũt. In hoc autem 3. cap. qoilibet versiculus à sua eadémqoe incipit litera ordine alphabeti seruato. Et ita omnes primi tres versiculi incipiũt ab aleph, alij tres à beth & sic deinceps: ita vt vnus integer versus tres continens versiculos, ternas literas easdémque contineat. Sed iam ad literę explanationem accedamus. Ego vir videns paupertatem meam. Hoc est, ego sum vir ille, qui meam intueor inopiam, qui meam experior & intelligo egestatem. Hoc caput referunt nonnulli, & rectè quidem, ad populum Hierosolymitanũ spoliatum à Babyloniis, & calamitatibus oppressum, quem aiũt Ieremiam hoc loco inducere afflictũ, direptioni cõmissum, & ęrũnas suas lamẽtantem. Alij totum hoc de Ieremia in carcerem coniecto interpretantur. Potest de Ieremia intelligi à carcere abducto, sed afflicto & spoliato. Cùm enim ærũnas suas aspiceret, & in gemitibus & querelis Hierosolymæ versaretur, aliquãdo ipse loquitur, aliquãdo ipsam vrbem loquentem facit, aliquando populũ quemadmodum duobus fecit superioribus capitib. Ac ita nos caput hoc explanabimus. Loquitur igitur

A hoc loco de inopia & familiæ difficultate ob ciuitatis direptionem. vel ob regis, magnatúmque Hierosolymæ tyrannidem, qui eum in carcerem coniecerant, & rebus domesticis spoliauerant. Vt aquilarum pennæ aliarum auium pennis admistæ eas conterũt, & absumunt: sic tyranni vim videntur habere insitã
Similitudo homines lædendi & spoliandi. Vel accipitur hoc loco paupertas pro calamitate, vt psal. 30. *Infirmata est in paupertate virtus mea.* Et cap Esai. 48. *Elegi te in camino paupertatis.* Hinc effectum est, vt pauper interdũ pro afflicto accipiatur: vt ca. 36. Iob: *Eripiens de angustia sua pauperem.* Et psal. 9. *Factus est Dominus refugium pauperi: adiutor in opportunitatibus, in tribulatione* Et psa. 24. *Quia vnicus & pauper sum ego*: Hoc est, quia solus, & afflictus sum ego.

b *In virga indignationis eius.*) Id est, in supplicio iræ Dei, & vehemente eius furore. Sensus est: Ego sum ille, qui meam inopiam & calamitatem vsu tractando cognosco in hac Hierosolymæ euersione, diuinæque iustitiæ seueritate. Prudens est, qui calamitatem & miseriam suam considerat & perpendit: stultus autem, qui illam minimè perspicit & cognoscit. Et ait cap. 3. Apoc. Beatus Ioannes: *Nescis, quia tu es miser & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus.* Solet autem perspici virga furoris Dei, quando Deus hominibus diuitias aufert, potentiam, & lætitiam, nec eum con-
B temnant, séque efferant in sublime. Vt enim auibus solemus pennas resecare, ne longius auolent, & fu-
Similitudo giãt: sic Deus quibusdam alas potestatis, opum, & voluptatum confringit, ne extollantur, ipsúmque Deum aspernentur. Aliquando tamen hoc efficit Deus ob alias causas iuxta iudicia eius morbis interdum abscondita, sed semper iusta: quæ quando seueritatem præ se ferunt, nomine virgæ, vt hoc loco, significantur. Perspicuum est enim per virgam intelligi flagellum & castigationem: vt ca. 9. Iob: *Auferat à me virgam suam.* Et psalmo 88. *Visitabo in virga iniquitates eorum.* Et ca. 4. prioris ad 1. Corint. *In virga veniam ad vos, an in charitate?*

c *Me minauit.*) Subauditur Deus. Et adduxit in tene-
✱ bras. hoc est in afflictiones & rerum aduersarum caliginem. Et non in lucem: hoc est, non autem in gaudium & prosperitatem. Significari nomine tenebrarum calamitatem, & nomine lucis felicitatem, indicant verba illa Iob cap. 17. *Post tenebras spero lucem.* Et trigesimo: *Præstolabar lucem: & eruperunt tenebræ.* Hoc totum: *Me minauit, & adduxit in tenebras*: potest referri ad tyrannum, qui ipsum Ieremiam ad seipsum duxit, & in obscurum carcerem coniecit. Sumitur minare pro ducere.

C d *Tantum in me vertit, & conuertit manum suam.*] Hoc
✱ est, me duntaxat flagellauit. Accipitur manus pro flagello, vt capite ostendimus superiore. Conuertere & admouere manum in aliquem, est illum percutere, & molestiis conficere. Eam ob causam ait. *Vertit & conuertit*: quia eum tyrannus non semel, sed iterum atque iterum percussit. Sunt, qui existiment, hęc referri ad Deum, cuius permissione tyrannus Ieremiam affligebat. Loquitur more afflictorum, qui suas tãtùm calamitates considerant, acsi alij calamitosi non essent. Quam ob causam vtitur particula *tãtùm*. Vel refertur ad manum: vt sit sensus: Me afflixit solùm, nullâque consolatione leniuit. Nam reipsa non ipse solùm quin potius plerique mortales calamitatibus interdum premuntur. Paucissimi sunt qui perpetua felicitate potiãtur. Vt Phœnix non est nisi vnica, vixque credita cuiquam: sic rara est perpetua rerũ prosperarum abundantia. In omni enim re præstantissimum quidque rarum est. Cæterum pro tantùm potest verti profectò, vel vtrique: & tota hæc litera ita ordinari: Profectò contra me versus est, & admouit manum suam tota die: Nimirum Deus, vel tyrannus D
eius permissione.

e *Vetustam fecit pellem meam & carnem meam.*) Hoc 2
est, ita me virga flagellauit, vt consuetudo calamitatis diuturna callum obduxerit cuti atque carni meę, & fregerit ossa mea. Vel fecit veterascere cutem meam, quæ præ dolore & anxietate vetus ac nigra reddita est. Eodem modo Iob cap. 30. *Cutis mea denigrata est super me.* Vel inducit Ieremias hoc loco Hierosolymam loquentem, atque per pellem intelligit homines plebeios, per carnem deliciis deditos, per ossa viros fortitudine præstantes: qui omnes in vrbis vastitate fuerũt grauiter afflicti, Pagninus vertit, Cõsumpsit, carnem meam, & pellem meam: confregit ossa mea. 2

f *Ædificauit in gyro meo.*) Hoc est, collocauit Deus exercitum Babylonicum in circuitu murorum meorum: méque felle & labore, id est acerbissimis miseriis circumsepsit. Potest referri ad ipsum Ieremiam, vt sit sensus: Oppugnauit me Deus vndique, & doloribus ac molestiis circum vallauit. Fel accipitur pro angore & molestia, vt ca. Iere. 23. *Potabo eos felle.*

g *In tenebrosis collocauit me quasi mortuos sempiternos.*)
Coniecit me in carcerem, vnde non exirem, quem- 2
admodum mortui perpetuis tumulis mãdantur. Vel coegit me, vt delitescerem in caliginosa spelunca illorum instar, qui iam pridem è vita excesserunt. Hoc E
fecit Ieremias inimicorum metu coactus. Eodem modo Dauid psal. 142. *Collocauit me*, inquit, *in obscuris, sicut mortuos seculi.* Ita appellat speluncas & latebras, in quas se abdebat metu Saulis. In illis collocat Deus afflictos homines quasi mortuos sempiternos, quando ita eos destituit solatio, vt nullam eos in hac vita consolationem sperare sinere videatur. Itaque per mortuos sempiternos vel seculi illi intelliguntur, qui penitus mortui sunt: vel qui ad æternas inferorum pœnas relegantur.

h *Circum ędificauit, aduersum me, vt non egrediar.*) Id 3
est, circundedit & circumsepsit me, vt nõ euaderem. Eodem modo Iob ca. 19. *Semitam*, inquit, *meam circumsepsit.*

i *Aggrauauit compedem meum.*] Hoc est grauem fecit obsidionem meã. Vel loquitur Ieremias de neruo, quo alligatus fuerat in carcere. Quemadmodum de Ioseph in Ægypti carcerem coniecto dicitur in psalmo 104. *Humiliauerunt in compedibus pedes eius: ferrum pertransiit animam eius, donec veniret verbum eius.* Ferrum appellat vinculum ferreum, quo alligatus fuit donec veniret à Deo vis illa interpretandi somnia: de quibus c. Gen. 41. diuina loquitur scriptura. Et de seipso ait Iob cum Deo loquens ca. 13. *Posuisti in neruo pedem meum.* F

k *Exclusit orationem meam.*) Clausit aures ad preces 3
meas: non mihi postulata concessit. Ita Dauid psal. 21. *Deus meus clamabo per diem, & non exaudies.* Clementissimus Deus quid nobis vtile sit intuens, dissimulat interdum nostras exaudire preces, vt augeat vtilitatẽ. Vult, vt vita supplicio purgetur, & vera tranquillitas, quæ hìc non inuenitur, alibi quæratur. Vel refertur hoc ad regem Hierosolymæ, qui tyrannicè Ieremiã tractans eum noluit audire.

l *Conclusit vias meas lapidibus quadris.*] Hoc dicit pro-
pter obsidionem, qua intra vrbis mœnia populus Iu- 2
daicus ita obsidebatur, vt exire non posset. Vel loquitur Ieremias de proprio labore, & carcere, quò fuerat coniectus: acsi dicat: Clausit vias meas grauibus impedimẽtis, ne possem fugere, & euadere. quadrata vbi posita fuerint, firma iacent, & minimè prolabuntur.

m *Semitas meas subuertit.*) Repetitio est superioris. Nullam mihi reliquit viam, qua me possem in fugam coniicere,

A coniicere,& perniciem declinate. Idem dicebat Dauid psal.141. *Periit fuga à me: & non est, qui requirat animam meam.* Hoc est, nullo modo possum fugere: nec est, qui velit aut desideret vitam meam.

n *Vrsus insidiatus factus est mihi leo in abscondito.*) Nimirum hostis meus Nabucbodonosor, qui & insidiose & fortiter, occultè & apertè me oppugnauit. Hierosolyma est, quæ loquitur. Comparat regem Babylonicum cum vrso & leone propter crudelitatem, & insidias, atque potentiam, & tyrannidem. Ca.28. Prouerbiorum ait Salomon: *Leo rugiens, & vrsus esuriens princeps impius super populum pauperem.* Et Amos 5. *Quomodo si fugiat vir à facie leonis, & occurrat ei vrsus.* Vbi vrsus & leo pro tyrannis accipiuntur. Acsi dicat diuinus vates: Affliget vos Deus ob scelera vestra: veniet super vos dies indignationis eius. Ac cùm existimaueritis liberos vos esse ab vno tyranno, in alium immaniorem incidetis.

o *Confregit me, posuit me desolatam.*] Hoc est, euertit me, ac penitus vastauit. Lamentatur mœsta Hierosolyma exitium suum, & clades, quas acceperat à Nabuchodonosore. Potest totum hoc ad Ieremiam referri: acsi dicat: Fregit me Deus, & posuit me vt vrbem desolatam. Vel confregit me inimicus meus rex Hierosolymę, quia Deus ita permisit. Frangitur calamitatibus & contumeliis vir iustus & pius, similiter sceleratus & impius: sed hic est vitrum, quod confractum nihil valet: Ille verò est argentum, quod etiamsi frangatur, non tamen suum pretium amittit. Confringere idem est aliquãdo quod affligere & prosternere: vt psal.17. *Confringam illos, nec poterunt stare.* Et c.4. Amos *Confringitis pauperes.* In quam significationem accipitur hoc loco Ieremiæ.

B

p *Tetendit arcum suum, & posuit me quasi signum ad sagittam.*] Hoc est, grauiter me vulnerauit. In arcu enim quantò longiùs trahitur chorda, tantò concitatior & furiosior exit sagitta. Hoc fuit capite præcedente explanatum. Quod autem ait fuisse se vt scopum constitutum, quo diriguntur sagittæ & iacula, significat se esse ab omnibus afflictum, multisque calamitatibus confectum. Ita Iob cap.16. *Confregit me, & posuit me sibi quasi in signum*: vt scilicet me sagittis configerent, mihique apertè repugnarent. Id voluit Simeon significare de puero Iesu, cùm dixit apud Luc.2. *Positus est in signum, cui contradicetur.* Et diuus Paulus molestiis & anxietatibus circunseptus c.3. prioris ad Thes. *Nemo, inquit, moueatur tribulationibus istis: ipsi enim scitis, quod in hoc positi sumus.* Ac si dicat: Nemo ob calamitates meas perturbetur: nam ad hoc sum veluti scopus constitutus, vt iaculis traiiciar.

C

q *Misit in renibus meis filias pharetræ suæ.*] Id est, confixit me sagittis: quæ filię pharethræ dicuntur, quòd ex ea vt ex vtero matris egrediantur. Ca.30. ait Iob: Pharetram suam aperuit, & afflixit me. Hæc dicitur Deus fecisse, quia illius voluntate & potestate & Ieremię, & Iob inimici faciebant.

r *Factus sum in derisum.*) Idem ait ca.20. idem Ieremias, quem Iudæi irriserant, & in prouerbium atque cantilenam traduxerant.

s *Inebriauit me absynthio.*] Id est, acerbissimis doloribus me confecit. Est enim absynthium herba fœtida & amara, quæ Lusitanicè appellatur alosna. Non dicit: Potauit me absynthio, quod ipsum erat acerbum: sed ipso me inebriauit, quod est acerbissimum. Acsi dicat: Tantus fuit dolor meus, vt mihi sensum ferè eriperet.

t *Et fregit ad numerum dentes meos.*] Id est, contudit mihi numerum dentium: multos mihi dentes cõfregit. Frangere siue conterere dẽtes alicui est illum affligere, & calamitatibus lacerare: vt psal.3. *Dentes peccatorum contriuisti.* Et 57. *Deus conteret dentes eorum in ore ipsorum.* Pro ad numerum, vertunt nonnulli, lapide, aut silice, alij, arena. Ac dicunt, Ieremiæ in carcere datum fuisse panem mistum arenis & lapidibus ad comedendum. Et hoc voluisse illum hoc loco significare. D

v *Cibauit me cinere.*) Hoc est, dedit mihi cinerem ad edendum. Significat se in maximo luctu & mœrore versatum fuisse, psal.101. ait Dauid: *Cinerem tanquam panem manducabam.* Potest verti: Operuit me cinere. Paraphrastes Chaldæus transtulit: Humiliauit me.

x *Et repulsa est anima mea.*) Subaudi, à Deo, qui me noluit audire. Ita Dauid psal.43. *Nunc autem*, inquit, *repulisti, & confudisti nos.* Acsi dicat: Non solùm nos Domine non audis, sed etiam ignominia afficis, & repellis. Et psal.59. *Deus repulisti nos, & destruxisti nos.* Et 88. *Tu verò repulisti, & despexisti.* Quibus verbis suam & populi deplorat calamitatem. Emendatiores codices habent: Repulsa est à pace anima mea. Et tũc sensus est: Vita mea proiecta est ab hominum pace. Cùm enim Ieremias veritatem diceret, & scelera obiurgaret, erat iniuriis obiectus, in hominúmque odium incurrebat. Id voluit ipse significare capite 15. cùm has voces emisit: *Vę mihi mater mea, quare genuisti me virum rixæ, virum discordiæ in vniuersa terra?* Hanc esse existimo germanam huius loci explanationem. Septuaginta enim, & Pagninus, & Brixianus habent à pace. Ac ita est in Hebræo. E

y *Oblitus sum bonorum.*) Id est, iam mihi omnino excidit ex animo memoria felicitatis. Tam longum temporis fluxit interuallum, postquam eam amisi, vt iam non sim memor, qualis illa fuerit.

z *Et dixi.*) Nimirum in corde meo: hoc est, mecũ cogitaui. Dicere aliquando pro cogitare vsurpatur: vt cap. Genesis 17. *Dixitque in corde suo* Et Iob.7. *Si dixero: consolabitur me lectulus meus.* Et psal 9. *Dixit enim in corde suo: oblitus est Deus.* Et Esaiæ ca.38 *Dixi: Non videbo Dominum Deum in terra viuentium.*

aa *Periit finis meus.*) Euanuit res, quam expectabam. Vel periit terminus vitæ meę: iam amplius non viuã.

bb *Et spes mea à Domino.*) Subaudi, periit. Sperauerat aliquid certo tempore, quod non adeptus est. Quare euanuit spes eius circa rem illam: non quòd de Deo desperaret, cùm dicat paulò post: Hæc recolens in corde meo in Deo sperabo: sed videns fluxisse tempus, quo certum aliquid expectauerat, illius spem amisit.

cc *Recordare paupertatis & transgreßionis meæ, absynthij & fellis.*) Id est, memoria tene Domine inopiam meam: & qualiter ex diuitiis ad illã transgressus sum: F similiter omnes dolores meos, nomine absynthij & fellis significatos, memoria comprehende. Accipitur transgressio pro transitu de opibus ad paupertatem: vel pro transmigratione & exilio. In diuinis literis accipitur pro flagitio, diuinæque legis violatione, vt ca.Iosue 22. *Quæ est ista transgreßio?* Et 1 Esdræ 10. *Lugebat enim transgreßionem eorum.* Et 3. epistolæ ad Galatas: *Quid igitur lex? Propter transgreßionem posita est.* At hoc loco transgressio idem est, quod exilium & transitus atque proscriptio. Verùm si literam Hebraicam consulueris, perspicies hoc nomen pro quo Latinus interpres vertit transgressionem, significare etiã plãgorem & lamentum: quæ significatio mirum in modum conuenit huic loco. Potest verti: Recordare calamitatis & lamentationis meæ. Totam hanc orationem voluit Ieremias significare, cùm dixit capite vltimo harum lamentationum: Recordare Domine, quid acciderit nobis. *Infrà 5.*

A ז dd *Memoria memor ero, & tabescet in me.*] Id est, in memoria hæc habebo: & deficiet in me anima mea. Vel sic: Recordando recordabor harum rerum, & lamentabitur me anima mea.

ז ee *Hæc recolens in corde meo in Deo sperabo.*] Pro in Deo est in libris emendatioribus ideò: & hæc est vera lectio. Sensus est: Verso in mente mea hæc, quæ sequuntur, nimirum magnam esse Dei misericordiá, ideo sperabo. Nauis vt consistat in mari proiicit anchoram: si anchora fixa est in terra firma, tuta est nauis: sin autem anchora manet in aqua agitata fluctibus, tunc nauis periclitatur. Nauis in mari est vita nostra in mondo, cuius anchora spes est. Si spes fixa est in cœlo, in tuto est nauis, sin autem est in fluxis ac concitatis vndis rerum humanorum, est vitæ nostræ nauis periculis certissimis proximè obiecta. Intuere quid dicat apostolus capite 6. epistolæ ad Hebræos: *Confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis.* Id est, vsque ad cælum. Et Iob cap. 13. *etiamsi*, inquit, *occiderit me: in ipso sperabo.* Volens Esaias Deum ad diuinam mouere pietatem cap. 33. ei commemorat spem quam posuerat in illo: ita enim ait: *Domine miserere nostri: te enim expectauimus.* Et Ieremias capite 17. *Spes mea tu Domine in die afflictionis.* Et Dauid Psalm. 24. *Vniuersi qui sustinent te, non confundentur.* Et 39. *Beatus vir cuius est nomen Domini spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas.*

Similitudo

B De Abraham ait apostolus cap. 4. epistolæ ad Romanos: *Qui contra spem in spem credidit.* Ac si dican Qui cùm natura à spe decideret, spe tamen adductus Deo credidit promittenti. Vt imago cerea ad ignem applicata liquescit, & absumitur, aurea autem eadem incorrupta manet: sic homo fragilis & inconstans igne calamitatis tactus spem amittit, totiúsque dissoluitur: ille autem qui virtute solidus est ac firmius, idem perseuerat: nonquam ei spes infringitur, nec constantia labefactatur. Viri sapientia muniti nunquam desperant omninò: nam adhibere in consilium cogitationum desperationem hominum est insipientium, & in rebus magnis grauiter errantium: spes enim cum rerum omnium desperatione confligit. Id quodam modo intelligentes veteres Romani templa spei & sapientiæ coniuncta ædificarunt. Qui fieri posset, vt homines vulneribus saucij, contumeliis confecti, & calamitatibus acerbissimis lacerati cupiditates temerarias coercerent, inanes sollicitudines pellerent, & in virtute firmiter consisterent, nisi spem haberent in Deo fixam ac locatam? Hæc eos ita corroborat atque confirmat, vt nec rerum aduer-
C sarum ictibus debilitentur, nec variis ęrumnarum oppugnationibus de gradu pietatis deiiciantur. Sed oportet firmam spem habere, etiam si Deus differat promissa: nam, vt Esai. ait: *Qui crediderit, non festinet.* Et Dauid psal. 26. *Expecta Dominum, & viriliter age.* Et diuus Paulus cap. 10. epistolæ ad Hebræos: *Nolite amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem.* Deus Dauidem in adolescentia regem designauit, sed tot támque acerbis fuit calamitatibus exagitatus vir ille, priusquàm regni possessionem adiret, vt nisi firmissimam haberet spem, posset ad dubitandum induci. At ipse dicebat psal. 25. *In Domino sperans non infirmabor*: Et ad eandem spem populum cohortans aiebat psal. 61. *Sperate in eo omnis congregatio populi, effundite corã illo corda vestra.* Et Ieremias hoc loco: *Hæc recolens in corde meo, ideo sperabo.* Et paulò pòst: *Pars mea Dominus, dixit anima mea: propterea expectabo eum.*

ח ff *Misericordiæ Domini, quia non sumus consumpti.*) Nónnulli Latinorum interpretum existimant hoc loco, misericordiæ, esse in genitiuo numeri singularis, cum
D re ipsa sit nominatiuus pluralis, vt ex litera liquet Hebraica. Sensus est Misericordiæ Dei in causa sunt, vt viui relinquamur. Nisi illæ essent, omnes simul consumpti fuissemus Idem ait cap. 1. Esaias. *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus: & quasi Gomorrha similes essemus.*

gg *Quia non defecerunt miserationes eius.*) Nos enim citra condignum puniuit, & viuos reliquit misertus nostri propter nomen suum. Iuxta id quod ipse Deus ait apud Esaiam cap. 46. *Propter nomen meum longe faciam furorem meum.* Id intelligens Habacuc ait cap. 3. *Cùm iratus fueris, misericordię recordaberis.* Vt mare fons est humeris: sic Deus fons est misericordiæ. Sed quemadmodum mare cum humore habet coniunctum saporem amarum: sic Deus admistam misericordiæ habet iustitiam, quæ nobis amara videtur.

Similitudo

h *Noui diluculo: magna est fides tua.*) Quidam interpretantur: apertè cognosco magnam esse fidem tuam. Existimant enim noui esse verbum, noui nouisti At si Hebraicam consulas literam, videbis veram lectionem esse: nouæ diluculo, siue nouæ cotidiè. Est igitur nomen adiectiuum numeri pluralis, nô autem verbum. Nouæ etiam habent nonnulli codices correcti ad marginem. Ac ita existimo transtulisse Latinum nostrum interpretem: sed vitio librariorum ח
E effectum esse, vt pro nouæ scriptum sit noui. Est igitur sensus: Singulis diluculis, hoc est cotidie nouæ apparent diuinæ misericordiæ. Dixerat antea: Non defecerant miserationes eius. Et proximè addit: Nouę diluculo: acsi dicat: imò cotidie eas nouas experimur. Et tunc conuertens ad ipsum Deum sermonem ait: *Multa est fides tua.* Hoc est, magna est ô Deus in verbis tuis veritas: firmus es & fidelis in promissis tuis. Id enim quod promisisti, vsurum te esse nobiscum misericordia, sine dubio præstitisti. Accipitur hìc fides non pro virtute theologica, quæ est, vt ait apostolus in epistola ad Hebræos, substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium, sed pro ea, quæ authore Cicerone libr. primo officiorum, est dictorum conuentorúmque constantia & veritas, quę fidelitas appellatur. Vnde Dauid psal. 144. *Fidelis*, inquit, *Dominus in omnibus verbis suis.* Et Apostolus ca. 10. prioris ad Corinthios: *Fidelis Deus est, qui non patietur vos tentari supra id, quod potestis.*

ii *Pars mea Dominus.*) Hoc est, Deus est hæreditas ac possessio mea. Quoniam patris diuitiæ inter hære- ח
F des distribuuntur in partes, quarum quælibet est tota vniuscuiusque portio, accipitur pars pro tota hæreditate. Id intelligens Dauid psal. 15. *Dominus*, inquit, *pars hæreditatis meæ, & calicis mei.* Hoc est, Deus est tota hæreditas mea, & tota merces calamitatis meæ, nomine calicis significatæ. Sed ego existimo hæc verba Christi esse, quem Dauid inducit loquentem, acsi dicat: Deus est hæreditas hęreditatis meæ, & cruciatuum meorum. Hæreditas Christi est ecclesia catholica: huius autem ecclesiæ hæreditas & præmium sempiternum Deus est, qui est etiam pręmium laborum cruciatuúmque eiusdem Christi, quibus eadem manet merces sempiterna. Ita Athanasius & Theodoretus & Flaminius hunc locum explanarunt. Vbi vides partem pro tota accipi portione. Eodem modo psalmo septimosecundo. *Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum.* Vel vt potest etiam verti: Rupes cordis mei, & pars mea Deus sempiterna: Vocabulum significans Deum significat etiam rupē, fortitudinem, & stabilitatem. Sensus est: Stabilitas robur & firmitudo mentis meæ, vniuersa hæreditas mea, meę opes & copię, & ęterna possessio Deus est.

Dicitur

A Dicitur etiam hæreditas pars sortis, quia sortibus diuidebatur. Quamobrem Apostolus cap. 1. epistolæ ad Colossenses: *Gratias, inquit, agentes Deo & patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine.* Hoc est, qui dignos nos fecit hæreditatis sanctorum, quæ est in lumine gloriæ. Vel quæ lumine euangelicæ doctrinæ comparatur. D

---

[a] Bonus est Dominus sperantibus in eum, animæ quærenti illum.
[b] Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei.
[c] Bonum est viro, cùm portauerit iugum ab adolescentia sua.
[d] Sedebit solitarius & tacebit: [e] quia leuauit se super se.
[f] Ponet in puluere os suum, [g] si forte sit spes.
[h] Dabit percutienti se maxillam, [i] saturabitur opprobriis.
[k] Quia non repellet in sempiternum Dominus.
Quia si abiecit, & miserebitur secundum multitudinem misericordiarum suarum.
[m] Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum.
[n] Vt contereret sub pedibus suis omnes vinctos terræ.
Vt declinaret iudicium viri in conspectu vultus altissimi.
Vt peruerteret hominem in iudicio suo, Dominus ignorauit.
Quis est iste, qui dixit, vt fieret Domino non iubente?
Ex ore altissimi non egredientur nec mala, nec bona.
[o] Quid murmurauit homo viuens, vir pro peccatis suis?
[p] Scrutemur vias nostras, & quæramus, & reuertamur ad Dominum.
[q] Leuemus corda nostra cum manibus ad Dominum in cœlos.
Nos iniquè egimus, & ad iracundiam prouocauimus, [r] idcirco tu inexorabilis es. E
[s] Operuisti in furore, & percussisti nos: occidisti nec pepercisti.
[t] Opposuisti nubem tibi ne transeat oratio.
[v] Eradicationem & abiectionem posuisti me in medio populorum.

a *Bonus est dominus sperantibus in eum.*] Dixerat proximè: *Pars mea Dominus: propterea expectabo eum*, nunc ostendit se hac in re duci ratione, quoniã Deus bonus est, clemens ac benignus erga eos, qui in illo spem suam collocant, à qua nequaquam auertuntur. Loquitur de spe formata, quæ est cum charitate coniũcta, & in Deum tendit: Ideo ait sperantibus in eũ: non autem sperantibus in eo. Hi rectum cor habent: de quibus ait Dauid Psal. 72. *Quàm bonus Israel Deus iis, qui recto sunt corde.* Acsi dicat: Beneficus est vtique Deus in eos, qui nec rebus piorũ aduersis, nec impiorũ prosperis adducuntur, vt ex spe diuinæ bonitatis deturbentur. Dei natura est bonitas, vt diuinus ait Dionysius quam ob causam erga omnes bonus est, quam vt ipse ait apud Lucam capite sexto: *Deus benignus est super ingratos & malos.* Sed quia eius bonitas clariùs C erga nos ostenditur, atque elucet, qui in ipso spem figunt, qui nouam in dies augẽt fortitudinem, ait hoc loco Ieremias: *Bonus est dominus sperantibus in eum.* De quibus ait Esaias capite quadragesimo: *Qui sperant in domino mutabunt fortitudinem, & assument pennas sicut aquilæ, current, & non laborabunt, volabunt, & non deficient.* Motare fortitudinem est non cadere animo, sed nouum robur indies recipere.

b *Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei.*] Coniungit silentium cum spe ad animi fortitudinem alendam & confirmandam: iuxta illud Esaiæ trigesimo: *In silentio & spe erit fortitudo vestra.* Vbi per silentium non solùm taciturnitatem intelligit, sed etiam patientiam & tolerantiam qua muniti sperare debemus salutare Dei, hoc est, salutem à Deo tribuendam, diuinúmque remedium & auxilium. Poteris per salutare Dei hoc loco filium Dei intelligere, mundi seruatorem, Iesum Christum Deum nostrum: de quo dicebat eximius patriarcha Iacob, in quo priscis illis temporibus admirabilis fides mirabiliter eluxit, capite Genesis quadragesimonono: *Salutare tuum expectabo Domine.* Pro quo antiquus Onchelus paraphrastes Chaldæus habet: Salutare tuum expecto domine, dixit pater noster Iacob. Non expecto salutare Gedeon filij Ioas, quæ est salus temporalis, nec salutare Samson filij Manue, quæ est salus transitoria. Sed expecto redemptionem Christi filij Dauid, qui venturus est ad accersendum sibi filios Israel: cuius redemptionem desiderat anima mea. Hactenus ille. De salutari hoc ait Dauid psalm. nono. *Exultabo in salutari tuo.* Et sexagesimoquarto: *Exaudi nos Deus salutaris noster, spes omnium finium terræ, & in mari longè.* Et octuagesimoquarto. *Ostende nobis domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis.* Et Esaias capite vigesimoquinto: *Exultabimus & lætabimur in salutari eius.* Et quinquagesimosecundo: *Videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.* Illud animo & brachiis F iustus Simeon apud Lucam secundo cecinit: *Nunc dimittis seruum tuum domine secundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum.* Et ipse Lucas 3. iuxta Esaiæ vaticinationem: *Videbit, inquit, omnis caro salutare Dei nostri.* Hoc est Christum, qui nobis attulit salutem & cæleste remedium. Illum expectabant antiqui patres, eius aduentum cupiebant fideles, de illo vaticinabantur diuini vates: cuius sanguine erant mundi labes abluendæ, & iniquitates expiandæ. Eum expectabat Ieremias, cum has voces emitteret: *Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei.* De seruatore Hierosolymæ ad totius mundi saluatorem sermonem transtulit spiritu prophetico raptus noster diuinus vates.

c *Bonum est viro, cum portauerit iugum ab adolescentia sua.*) Oportet enim Deo non solùm fructum tribuere prouectæ ætatis, sed etiam florem offerre adolescentiæ. Nomine iugi lex Dei significatur: vt cap. Ecclesiastici quinquages. 1. *Collum vestrum subiicite iugo.* Do

A illo dicebant impij psalmo 2. *Proiiciamus à nobis iugum ipsorum.* De illis ait Oseas 7. *Reuersi sunt, vt essent absque iugo.* Vnde appellantur filij Belial, hoc est sine iugo, vt est cap. Iudicum 19. explanatum. Eā ob causam appellat Christus dominus euangelium suum iugū, cùm ait apud Matt. 11. *Tollite iugum meum super vos: iugum enim meum suaue est, & onus meum leue.* Nec lex diuina tantùm, sed humana etiam iugum appellatur: vt cap. Ieremiæ 27. *Quicunque non curuauerit collum suum sub iugo regis Babylonis, &c.* Et cap. 10. lib. 2. Paralipomenon: *Pater tuus grauissimo iugo nos pressit.* Huc allusisse videtur Pythagoras, cum dixit: Μὴ ζυγὸν ὑπερβαίνειν hoc est, iugum ne transgrediaris: Acsi diceret: legem ne violes. Pro quo alij vertunt: Stateram ne trāsilias. Est enim statera symbolum æquitatis, vt Dorico illo Prouerbio indicatur: Iustior statera. Ita Demetrius Byzantius apud Athenæum libro dipnosophistarum decimo interpretatur. Nec mirum, nam zigos siue zigon, & iugum significat & stateram, vt ex Aeliano & Ammonio constare videtur. Iugum autem Dei oportet ab adolescentia portare, vt vitia coerceantur, & tenera ætas assuescat dare operam virtutibus, & ad æternitatem alatur. Nam vt ait in Prouerbiis Salomon capite 12. *Adolescens iuxta viam suam etiam cùm senuerit, non recedet ab ea.* Vt noua arborum virgulta facilè flectuntur, at vbi ligna effecta sunt dura & obliqua, flecti non possunt, nec in directum dirigi: sic tenera ætas flexibilis est, & facilè mouetur ad honestatem, sed senectus vitiis assueta vix ad rectam viuendi rationem contorquetur. Id animo percipiens Dauid aiebat psalmo septuagesimo: *Deus docuisti me à iuuentute mea.* Et Ecclesiasticus septimo: *Filij tibi sunt, erudi illos, & curua illos à pueritia eorum.* Vt tractabilis mollisque cera recipit impressionem, dura autem nequaquam: sic puer à teneris, vt aiunt, vnguiculis erudiendus est in lege Dei, vt cum lacte nutricis veram sincerámque doctrinam suxisse videatur. Nam postquā assiduitate vitiorum durescit, sigillum virtutum haud quaquam valet recipere. Et vt ait Horatius: Quo semel est imbuta recēs seruabit odorem testa diu. Eam ob causam præclarè mouet Quintilianus, vt statim optima discantur, quoniam nihil tenacius memoria complectimur, quàm quod rudibus annis percepimus. Id quod Aristoteles docuerat lib. Moralium Nicomachiorum 2.

similitudo (margin, beside "lomon capite 12.")

B (margin, beside "tem, sed senectus")

similitudo (margin, beside "aiebat psalmo septuagesimo")

d *Sedebit solitarius, & tacebit.*) Subauditur vir, qui portauit iugum ab adolescentia sua, de quo proximè locutus fuerat. Solitudo enim & silentium maximè conducunt ad iugum domini æquo animo ferendum. De solitudine ait Deus apud Oseam 2. *Ducam eam ad solitudinem, & loquar ad cor eius.* De silentio ait per Esaiam 32. *Cultus iustitiæ silentium.* De vtroque ait Dauid psal. 101. *Similis factus sum pelicano solitudinis:* Quod potest verti: Silui sicut pelicanus solitudinis. Quemadmodum pelicanus & aquila cæteræque aues nobiles solent hominum familiaritatem declinare, & ad loca deserta confugere: sic viri sapientia & animi altitudine præstantes solent hominum frequentiam euitare, & à cœtu amicorum, mundique tumultu tanquam in portum se in solitudinem recipere. Et quemadmodum equus freno reprimitur & domatur: ita homo silentio in gyrum rationis ducitur. Poteris per hæc duo verba, sedere & tacere, abiectionem & calamitatem intelligere, vt c. 47. Esaiæ: *Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum.* Vel verbo sedere significatur constantia, tolerantia & firmitudo, vt ait Theodoretus: accipitur enim sedere pro manere, vt ca. 1. explicauimus. Vt vasa vacua faciliùs mouentur, quàm plena, sic homines stulti faciliùs mutantur quam sapientes. Quam ob causam viri iustitia & sapientia muniti nouitates fugiunt & mutationes, præsertim in republica gubernāda. Nam quemadmodū corpora nostra solent in morbos incidere autumno ob tēporis mutationem: sic respublica solet motum nouitate offendi ac lædi.

C (margin, beside "dum. De solitudine")

similitudo (margin, beside "Quemadmodum pelicanus")

similitudo (margin, beside "quemadmodum equus")

similitudo (margin, beside "ca. 1. explicauimus")

D (margin, beside "pientia muniti")

similitudo (margin, beside "corpora nostra")

e *Quia leuauit se super se.*] Non super alios se effert vir iustus, vt velit principatum obtinere, quod est superbiæ proprium, sed super seipsum, quod ad animi pertinet humilitatem. Nam vt in statera quantò magis pars vna deprimitur, tātò altiùs altera extollitur: ita in vera religione, quantò quis depressiùs se abiicit per humilitatem, tantò excelsiùs effertur per virtutem & contemplationem. Qui se leuant super se, ad altissimam diuinarum rerum cōtemplationem rapiuntur. Nonnulli codices correcti habent: quia leuauit super se: subaudi iugum domini: vt sit sensus: Manebit in solitudine, & silebit, quia super se iugum domini portauit. Cæterùm leuare hastam est bellum mouere, vt cap. 11. lib. 1. Paralipomenon: *Iste leuauit hastam super trecentos.* Idem est leuare gladium, vt capit. Esaiæ 2. *Non leuabit gens contra gentem gladium.* Leuare oculos est contemplari: vt psal. 120. *Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi.* Hoc est, in cœlos: vel vt Hieronymus & Augustinus explicant, in sanctos, qui instar montium sole iustitiæ prius illuminantur. Sed quoniam sequitur: *Vnde veniet auxilium mihi. Auxilium meum à Domino, qui fecit cœlum & terram:* videtur per montes Deum intelligere, qui ca. 2. Esaiæ, & 4. Michææ mons appellatur in singulari propter essentiæ vnitatem, hoc autē psalmo montes in plurali propter trium personarum distinctionem. Potest nihilominus hic loc⁹ ita etiam verti ex Hebræo: Leuaui oculos meos in montibus, vnde veniret auxilium mihi: auxilium meum à Domino conditore cœli & terræ. Acsi dicat: Cùm essem in montibus constitutus, circumspexi vndéque, omniáque oculis collustraui, num aliunde ad me præsidium veniret: ac nullum vidi ab hominibus, sed solùm à Deo totius vniuersitatis creatore. At hoc Ieremiæ loco leuare super se, est iugum Dei super se ferre, eiúsque legem seruare, animúmque eius iudicio & voluntati subiicere.

similitudo (margin, beside "perbiæ proprium")

E (margin, beside "telligere, qui ca. 2.")

f *Ponet in puluere os suum.*) Ponere os suum in puluere est suppressa voce loqui, & abiectè ac humiliter de se sentire, séque puluerem vocare. Contrà verò de superbis & arrogantibus scriptum est psal. 72. *Posuerunt in cœlum os suum.* Hoc est, excelsa de se prædicarunt, vitámque suam vanis laudibus extulerunt. Vel ponere in cœlum os suum est Deum ipsum execrari, & maledictis lacessere. Ponere solium est potentiam exercere, vt ca. 49. Ieremiæ: *Ponam solium meum in Aelam:* hoc est potentiam meam exercebo in Aelamitas. Theodoretus existimat ponere os in puluere hoc loco esse non respondere ad conuicia, sed silere, acsi os esset plenum terra.

F (margin, beside "exercere, vt ca. 49.")

g *Si forte sit spes.*] An se fortasse offerat spes aliqua à calamitate euadendi.

h *Dabit percutienti se maxillam.*) Iuxta illud Esaiæ c. 50. *Ego autem non contradico: corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus.* Id docuit Christus dominus apud Matth. 5. cùm dixit: *Si quis te percusserit in dextera maxilla tua, præbe & alteram.* Quod intelligitur de animi præparatione.

i *Saturabitur opprobriis.*) Replebitur ignominiis & contumeliis, quibus veluti epulis oblectabitur. Ita diuus Paulus ad Rom. 5. *Gloriamur,* inquit, *in tribulationibus.* Diuus Petrus capit. 4. prioris epistolæ suæ. *Communicantes Christi passionibus gaudete, vt in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes.* Beatus Iacobus primo. *Omne gaudium existimate fratres, cùm*

in va-

A *in varias tentationes incideritis*. Et seruator noster Christus Dominus apud Matthæum quinto. *Beati estis, cum maledixerint vobis homines, & persecuti vos fuerint: Gaudete, & exultate, quia merces vestra copiosa est in cælis.*

2 k *Quia non repellet in sempiternum Dominus.*) Etiam si iustus molestus aliquando & calamitatibus prematur, eámque ob causam dicatur à Deo repulsus & derelictus: non tamen hoc erit perpetuò, sed ad tempus. Idem ait his verbis capite 28. Esaias: *Non in perpetuum triturans triturabit illum, nec vexabit eum rota plaustri.* Ac si dicat: Deus non affliget in perpetuum virum pium, nec eum supra vires intolerabili conficiet calamitate. Permittet eum interdum ad eius vtilitatem torqueri, sed illum tandem afficiet gaudio, & ad pristinam oblectationem reuocabit. Vnde ait Dauid Psalm. 76. *Nunquid in æternum proiiciet Deus, & non apponit, vt complacitior sit adhuc?* Quasi dicat non.

l *Quia si abiecit, & miserebitur.*) Sensus est: Quoniam
3 iustus Deus pius est pater, cuius est punire, & misereri: ideo si flagellat, consolabitur. Capite Tobiæ 3. est
B de Deo literis mandatum: *Cum iratus fueris, misericordiam facies.* Et paolò pòst de viro iusto: *Si in probatione fuerit: coronabitur: si autem in tribulatione fuerit liberabitur: & si in correptione fuerit, ad misericordiam tuam venire licebit.*

m *Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum.* Animaduertit Deus in homines, eósque mulctat, non vt ex animo velit perdere illos, sed ad maius illorum meritum, & illustriorem gloriam, ac alias ob causas iustas quidem, licet nobis aliquando nec cognitas, nec exploratas. Punire ad perdendum non est propriũ eius opus, sed misereri, & peccata condonare. Id voluit ipse ostendere statim, cùm natus est: nam Romæ regione Transtiberina fons olei apparuit, qui diem integrum copioso fluuio manauit, quoniam ille in mundum veniebat, qui est fons misericordiæ. Authores sunt Eutropius in historia Romanorum. Orosius lib. 6. Addo Viennensis Archiepiscopus in Chronicis. Paulus Diaconus in historia, Gotifridus Viterbiensis in Chronicis parte 6. Sabellicus Ennead. 7. libro 1. Conradus abbas Vrspergensis, Platina in vitis pontificum, Gulielmus Spirensis in 1. centenario. Est quippe Deus pater misericordiarum, vt ait ad Corinth. Diuus Paulus. Cùm autem sit fons misericordiæ per oleum significatæ, punit nos, vt nostri misereatur: castigat enim, vt saluet. Id voluit E-
C saias significare, cùm dixit cap. 28. *Vt faciat opus suum, alienum opus eius: vt operetur opus suum, peregrinum est opus eius ab eo.* Opus Dei appellat tribuere misericordiam hominibus, in eósque conferre beneficia, opus autem alienum & peregrinum ab eo irasci, & supplicium sumere. Sed percutit, vt sanet: ferit, vt medeatur. Ille enim est, qui ca. Deuteronomij 32. ait: *Ego occidam, & ego viuere faciam: percutiam, & sanabo.* De illo ait Iob. 5. *Ipse vulnerat & medetur: percutit, & manus eius sanabunt.* Quemadmodum enim me-
Similitudo dicus infligit cauterium, non propter se, sed propter ægri sanitatem: sic Deus castigat, & vulnerat, non vt perniciem paret, sed vt medeatur. Ipse enim ait apud Ezechielem 19. *Nolo mortem peccatoris, sed vt magis conuertatur, & viuat.* Ex quo colligis eius flagellum pietatem esse. Id significat ille versiculo illo Psalm. 88. *Visitabo in virga iniquitates eorum, misericordiam autem meam non dispergam ab eo, nec nocebo in veritate mea.*

n *Vt conteras sub pedibus suis omnes vinctos terræ.*) Ostendit Dei misericordiam, verúmque esse id, quod dixerat, eum non humiliare & affligere ex corde homines. Ordo est: Deus ignorauit conterere tyrannicè pedibus suis afflictos in hoc seculo, qui vincti & D pauperes terræ appellantur: iuxta illud Psalmi 68. *Exaudiuit pauperes Dominus, & vinctos suos non despexit.* Vel per vinctos terræ eos intelligit, qui vinculis peccati in terra alligati sunt terrestria, séque ad cœlestia minimè extollentes. Ignorauit etiam declinare à recto iudicio in conspectu suo: hoc est iniustè iudicare: & perdere homines in iudicio instar tyrannorum, impiorúmque iudicum, qui innocentes iniustè damnant. Cap. Iob. 34. scriptum est: *Verè Deus non condemnabit frustra, nec omnipotens subuertet iudicium.* Ignorare hoc loco est scientia approbationis nescire. Ita accipitur cap. 8. Ose. *Principes extiterunt*, inquit Deus, *& non cognoui*. Id est, non illud approbaui. Eodem modo Matth. 25. *Amen amen dico vobis: Nescio vos.* Et 14. prioris ad Corinth. *Si quis ignorat, ignorabitur.* Et si Deus omnia scit, singulari tamen quodam modo illud scire dicitur, quod approbat: illud ignorare, quod reprobat: vt Psalm. 1. *Nouit Dominus viam iustorum, & iter impiorum peribit.* Hoc est, Deus virorum iustitia ac pietate præstantium sanctitatem ac viuendi rationem singulariter diligit, & approbat: nefariorum autem mores, vitam, & mortem detestatur. Itaque vt illi perpetuò florentes erunt, atque felices: sic isti ad æternos inferorum ignes re- E legabuntur. Verùm vbi nos habemus hoc Ieremiæ loco: *Dominus ignorauit*: quidam legunt: Dominus non vidit, seu non cogitauit. Quasi dicat: Nec vult in homines tyrannidem exercere, nec hoc ei in mentem venit: nec hoc vnquam fecit, ne cogitauit quidem.

Quis iste, qui dixit, vt fieret Domino non iubente?) Eos arguit, qui diuinam negant prouidentiam. Sensus est: Quis est tam stultus, qui dicat fieri aut euenire res sine diuina permissione, dispositione, & voluntate? Grauiter errant, qui humanas res omnes casu, aut fataliter ita contingere aiunt, vt Deus inferiora non curet. Falluntur sine dubio, qui existimant, nec bona nec mala egredi ex ore altissimi: hoc est, ex sententia & dispositione Dei. Apud Esaiam ait Deus cap. 45. *Ego Dominus formans lucem, & creans tenebras: faciens pacem, & creans malum.* Ac si dicat: Ego prosperitatem efficio & calamitatem, bonum & malum. Dicitur Deus creare malum, non quòd malum culpæ efficiat, sed quòd fieri permittat. Dicitur verò facere malum pœnæ, quod nefarios homines supplicio constringat, in eósque aliquando grauiter animaduertat. Ita intelligitur, quod ait diuinus vates Amos F cap. 3. *Si erit malum in ciuitate, quod Deus non fecerit?* Quasi dicat, non. Id voluerunt veteres Ægyptij significare Dei imagine, quam pingebant tenentẽ manu zonam, qua cœlum & terram cingebat: intelligentes per zonam diuinam prouidentiam, qua Deus omnia colligat, continet, & moderatur. Qua de re vide Eusebium in libris de præparatione euangelica, & Cœlium Augustinum hieroglyphicis. Theodoretus autem, & prisci alij theologi diuinam hanc prouidentiam per scalam, quam vidit Iacob Genesis 28. cœlum terrámque attingentem, significari asserebant. Deus enim prouidentia sua cœlum copulat cum terra: & ipse prospera & aduersa emittit. Quare magna debet esse in omni calamitate consolatio considerare prouidentiam Dei, nihilque euenire hominibus, cuius ipse non sit author aut actiuè, aut permissiuè: eúmque omnia & singula perspicere, & ad salutem nostram moderari. Fuerunt tamen, qui dicerent Deum immortalem non curare mortalia, nec singularia regere, aut prouidere. Et ita diuinam prouidentiam auferebant. Sed eius assertor fuit Dauid, qui Psalm. 22. cecinit, *Dominus regit me, & nihil mihi deerit; in loco pascuæ ibi me collocabit.* Et Psalm. 33.

A *Lætetur & exultēt gētes, quoniā iudicas populos in æquitate, & gentes in terra dirigis.* Et Sapiens c. Sapientię 6. *Quoniam pusillum & magnū ipse fecit: & æqualiter cura est illi de omnibus.* Et 14. *Tua ergo pater prouidentia ab initio cuncta gubernat.* Et Diuus Paulus Acto. apostolorum. 7. de Deo loquens: *In ipso*, inquit, *viuimus, mouemur, & sumus.* Et Christus Deus noster apud Matth. 10. *Nonne duo passeres asse veneunt, & vnus ex illis non cadit super terram sine patre vestro? Vestri autem capilli capitis omnes numerati sunt.* Aspicis igitur nihil fieri sine Dei prouidentia. Id quod Ieremias hoc loco testatur: vbi duæ hæreses refutantur: Vna asserentium omnia euenire casu sine vllo diuino numine, quam tribuunt Diagoræ: altera affirmantium omnia fatali & ineuitabili necessitate venire: quam Diuus Augustinus tribuit Bardesani Syro, cuius assertor fuit Priscillianus. Hæc hæresis fuit damnata in concilio Bracarensi 1. capite 9. Aduersus eam scripsit Diuus Augustinus libro 5. de ciuitate Dei, Gregorius Nyssenus 10 lib. de fato, Leo Papa huius nominis primus in epistola ad Astoricensem episcopum, Thomas Vvaldensis lib. 1. doctrinalis fidei antiquæ, Alsonsus à Castro aduersus hæreses, Genesius Sepulueda in libro de libero arbitrio: Eam
B iam mortuam voluit suscitare Martinus Lutherus in libro quem edidit de seruo arbitrio, qui ipsa inscriptionis insolentia indicat impiam authoris arrogantiam & temeritaté. Vt autem religionem Christianā funditus euelleret, ipsius citat authoritates, sed deprauans ipsam diuinam scripturam, volens illa falsò adducta, perperam ac impiè explicata, suam hæresim confirmare. Vt enim si quis excellentem regis imaginem ex auro gemmísque fulgētibus accuratè compositam dissoluens, efficiat ex illa materia figuram canis malè fabricatam, est grauiter obiurgandus: sic qui veram ecclesiæ Catholicæ doctrinam ex locis diuinæ scripturæ verè & sapienter constructam euertens: velit ex illis hæresim turpiter conflare, fieri non potest, quin in varias hominum sapientium reprehensiones incurrat. Si omnia fataliter & necessariò venirent, quis votis, quis precibus, quis sacrificiis, quis legibus, quis præceptis, quis monitis, quis virtutū actionibus locus relinqueretur? At Lutherus homo factiosus, audax, intemperans, temerarius, impius, & rerum nouarum ac pestilentium cupidus errorem hunc multis persuasit hominibus dissolutis, scelerúmque conscientia profligatis, qui ad ipsum confugerunt. Vt enim quondam Catilina, vt Sallu-
C stius & Cicero testantur, patriæ tyrannidem occupante flagitiosi omnes scelerumque maculis notati, qui stantibus Romanorum legibus de salute propria desperabāt, ad illius amicitiam auidissimè confugiebant: sic quicunque se vitiis contaminauerant, totósque sese libidinibus dederāt, & republica violanda fraudes inexpiabiles conceperant, eámque ob causam stātibus reipublicæ Christianę legibus, saluti suę diffidebant, ad Lutherum detestabilem hęresiarcham conuolarunt, eiúsque fraudes & impietates receperunt. At contra eos pugnat diuina scriptura multis in locis, quorum pauca quædam recitabo. Ecclesiasticus cap. 15. *Deus*, inquit, *ab initio constituit hominem, & reliquit illum in manu consilij sui. Adiecit mandata & præcepta sua. Si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitam seruare. Apposuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris, porrige manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum: quod placuerit ei, dabitur illi.* Hactenus ille: qui apertè & perspicuè asserit & tuetur arbitrij libertatem. Quid dicam: Si quis velit testimonium ex industria confingere ad liberum tuendum arbitrium, non aliud dilucidius & clarius poterit excogitare. Alterum est huic simile cap. 30. Deuteronomij, cuius ad literam hęc sunt ver-

Similitudo (margin, beside "ginem ex auro gemmísque…")

Similitudo (margin, beside "stius & Cicero…")

ba. *Considera, quòd hodie posuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & è contrario mortem & malum: vt diligas Dominum Deum tuum, & ambules in viis eius, & custodias mandata illius, & cerimonias, atque iudicia, vt viuas, & multiplices te, benedicatque tibi in terra, ad quam ingredieris possidendam. Si autem auersum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atque deceptus adoraueris Deos alienos, & seruieris eis, prædico tibi, quod pereas, & paruo tempore moreris in terra, ad quam Iordane transmisso ingredieris possidendam. Testes inuoco hodie cælum & terram, quòd proposuerim vobis vitam & mortem, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam vt & tu viuas, & semen tuum.* D
Hæc ibi. Aspicis quàm distinctè & apertè locus hic ostendit arbitrij libertatem. Si enim omnia ineuitabili necessitate venirent essent verba hæc ridicula & stulta, ac prorsus homine sano indigna. Apud Esaiam primo ait Deus. *Si volueritis bona terræ comedetis. Quod si nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos.* Ipse Christus Deus noster apud Matthæum 32 *Hierusalem*, inquit, *quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum galina congregat pullos suos sub alis, & noluisti?* Et ca. 19. *Si vis ad vitam ingredi, serua mandata.* Et apostolus 7. prioris ad Cor. *Qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem: potestatem autem habens suæ voluntatis.* Nonne hæc loca ostendunt clarius luce meridiana arbitrij libertatem? Huius libertatis arbitrij assertor est Ambros. lib. 1. de vocatione gentium, Augustinus lib. 3. hipognosticon, Cyprianus li. 1. epistola tertia. Bernadus libro de arbitrio & gratia: Hieronymus multis in locis. Similiter Origines, Chrysostomus, Basilius, Athanasius, Theophylactus: & omnes denique doctores Catholici, qui de hac re locuti sunt, qui fontes vtriusque philosophiæ, diuinæ & humanæ aperuerunt, & nomina sua æternitati commendarunt. Nec solùm Christiani, sed etiam externi philosophi Socrates, Plato, Xenocrates, Pseusippus, & Aristoteles, qui in lib. de interpretatione de futuris contingentibus grauiter disseruit, idem testantur. Et ne singulos citem, vniuersi Academici, & Peripatetici omnes animorum motus à ratione profectos à fatali necessitate constantissimè vendicarunt, Plebij autem philosophi, qui ab hac discreparunt doctrina, semper apud viros sapientes in silentio iacuerunt. Sed quia nonnulli hæretici solent ad poetas confugere, in quibus aiunt fati necessitatem omnibus in rebus inueniri, duos afferam ex illis contrarium asserentes, vnum Græcum, alterum Latinum, F
qui poesim illustrarunt. Prior est Homerus, cui primas eruditionis Græcæque eloquentiæ omnis semper tribuit ætas: Posterior Virgilius, cuius voce musas quasi locutas ferunt, qui longè omnium quicunque Latinum poema condiderunt caritie & elegantia & grauitate facilè princeps. Homerus itaque in primo Odysseæ libro Iouem ita inducit loquentem: Quam temerè incusant mortales numina, eósque authores faciunt, si quid sensere malorum: cùm præter fatum bis pariat mens stulta dolores. Nonne vides Homerum apertè tollere fati necessitatem? Virgilius lib. quarto. Æneid. cùm mortē Didonis describeret, has voces emisit: Nam quia nec fato, merita nec morte peribat. Quid poterat dici manifestius contra fati necessitatem? quid dilucidius? quid clarius? Nec obstat dicere Deum esse primam causam, *omneque datum optimum*, vt Iacobus apostolus ait, *& omne donum perfectum de sursum esse, descendens à patre luminum*: nam liberum arbitrium bonas recipit inspirationes, & concurrit actiuè ad merita, & cooperatur gratiæ. Pulsat enim Deus cor nostrum, sed non necessariò cogit: quin potius electiones nobis relinquit, supposito tamen diuino auxilio. Vt enim terra sine
aqua

Similitudo (margin, beside "supposito tamen diuino auxilio…")

A aqua nullum feret perfectum fructum, nisi esset influentia cæli: sic anima nostra, nisi esset diuinum auxilium. Nam vt Dauid ait Psal.142. *Anima nostra sicut terra sine aqua tibi.* Hoc explicuit Diuus Ioannes ca. Apocalypsis, vbi ita Deum inducit loquentem: *Ecce sto ad ostium, & pulso. si quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum eo, & ipse mecum.* Aspicis Deum ipsum pulsare, sed huic pulsationi acquiescere, vel non acquiescere est in arbitrij nostri potestate constitutum. Vt enim sol ianuam tangit, qui, si illam aperueris, domũ illustrabit: sin autem non aperueris, haud quaquã ingredietur: sic Deus tangit cor nostrum, in arbitrio nostro relinquens illud ei aperire, vt ab eo illustretur, aut non a[pe]rire, vt in tenebris relinquatur. Quemadmodum [s]alutaris medicina medetur modo, sed in manu ægroti est illam applicare, aut reiicere: ita diuinum monitum est admirabile remedium, sed in libertate arbitrij nostri est ei acquiescere, aut illud aspernari. Verum est illud libri Sapientiæ cap.16. *Ad quod quisque volebat, conuertebatur.* Nam nisi homo liberum

B habeeet arbitrium, & ad voluntatem suam conuerteretur, nec homo esset, nec mereretur præmiũ nec pœnam. Qui liberum tollunt arbitrium, hominem ea hominibus tollunt, & leges dissipant, sed ipsi potius dissipantur. Nam hæreticorum cœtus nauis est gubernaculo destituta, caligine cooperta, procellis contrariis exagitata. Est coniuratio Madianitarum, Amalechitarum, & Philistæorum aduersus Israelem, qui omnes perierunt: & ædificatorum turris Babylonicæ, qui omnes confusi sermonem conturbatunt. Qui arbitrij libertatem contendunt de medio tollere, omnia miscent, veritatem oppugnant, totam Philosophiam, & vniuersam scripturam sanctã radicitus euellunt. Quid plura? Peruertunt ea, quæ sunt fundamenta naturæ, qui arbitrij libertatem extinguere conantur. Est igitur liberum arbitrium nostrum. Sed quæcunque facimus, Deo facimus permittente, aut cooperante qui est prima causa, ex cuius ore, vt hoc loco ait Ieremias, bona & mala egrediuntur.

o *Quid murmurauit homo viuens, vir pro peccatis suis?)* Sensus est: Cur igitur queritur homo de pœnis, quas luit peccatorũ suorum, quandoquidem Deus qui omnia regit & prouidet, est ille, qui eum supplicio afficit? Imò pœnis ac molestiis sibi a Deo iusto iudice pio

C patre, & sapiẽte medico tanquam remediis vtilibus, & medicinis salutaribus gaudere deberet? Si detrahere de hominibus non decet, quantò magis de Deo? Cap.1. lib. Sapientiæ ait Sapiens: *Custodite vos à murmuratione, quæ nihil prodest, & à detractione parcite linguæ.* Et apostolus cap.10. prioris ad Corinth. *Nec murmuraueritis, sicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore.* Et 2. ad Philippenses: *Omnia facite sine murmurationibus & hæsitationibus: vt sitis sine querela.*

p *Scrutemur vias nostras.)* Inspiciamus & inuestigemus, quomodo vixerimus, & multa inueniemus peccata. Quam ob causam de nobis debemus queri, qui impiè agimus, non de Deo qui iustè punit.

q *Leuemus corda nostra cum manibus ad Dominum.)* Extollamus ad Deum animos & opera. Vel fundamus ad illum pias ardentésque preces ex intimo corde productas. Extollere manus ad Deum est gestus & actio preces fundentium vt capite secundo prioris ad Timotheum: *Volo viros orare in omni loco, leuantes manus puras*: hoc est, nullis rapinis, nullis libidinibus, nullis impiis pugnis contaminatas. Eam ob causam ad Deum manus efferimus, vt ipse eas suis manibus accipiat, nósque præsidio suo sustentet & tueatur. De hoc schemate locuti sumus capite superiore. D

r *Idcirco tu inexorabilis es.)* sumit populi personam: acsi dicat: Quia flagitiis nos contaminauimus, quibus te grauiter offendimus, & noluimus debitos gemitus ea animo emittere, nec vera contritione insignes scelerum maculas delere, sed illis in dies polluimur: eam ob causam Deus nos minimè audisti, quin potius afflictionibus lacerasti. Pro idcirco tu inexorabilis es: vertunt quidam, Ideo tu non fuisti propitius.

s *Operuisti in furore, & percussisti nos.)* Posuisti tentorium tui furoris, ne videremus, quo essemus ituri: & afflixisti nos. Vel posuisti iram tuam inter te & nos. Vel operuisti nos flagitiis nostris: hoc est permisisti, vt essemus sceleribus nostris cooperti & obcæcati: quam ob causam nos puniuisti. Vel operuisti nos nube calamitatum in furore tuo: hoc est, ita exigente iustitia tua. Accipitur furor Dei pro iustitiæ eius seueritate. E

t *Opposuisti nubem tibi, ne transeat oratio.]* Opposuisti peccata nostra veluti nubẽ in conspectu tuo, ne preces nostræ ad aures tuas peruenirent. Maleficia nostra sunt causa, quare tu preces nostras non exaudis, quoniam instar densæ ac tetræ nubis diuidunt nos à te, & placidum ac serenum vultum tuum abscõdunt. Simili modo ait Dauid Psalmo octuagesimonono: *Posuisti iniquitates nostras in cõspectu tuo.* Et Esaias quinquagesimonono. *Iniquitates vestræ diuiserunt inter vos, & Deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem eius à vobis, ne exaudiret.*

v *Eradicationem & abiectionem posuisti me in medio populorum.)* Posuisti me eradicatum à diuitiis, & abiectum in medio Chaldæorum: hoc est, pauperem & contemptum. Nam suprà dixerat hoc eodem capite. *Ego vir videns paupertatem meam.* Et paulò pòst: *Recordare paupertatis & transgressionis meæ.* Quæ omnia sub persona populi Israelitici dicuntur. Nec mirum, populum illum ingressũm esse Babylonem inopem & abiectum, cùm Deus ipse assumpta humana natura ingressus sit in mundum pauper & inops & abiectus. Princeps qui ingreditur in vrbem cum pompa & maiestate, indutus vestib. aureis, multis gemmis & pretiosis monilibus ornatus vult vt oculi hominum diuitias illas aspiciant, non illum, Christus autem introiuit pauper in mundum, quia voluit, vt in ipsum non in diuitias oculos poneremus. De eo ait Diuus Paulus cap.8. posterioris ad Corinthios: *Scitis gratiam Domini nostri Iesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, cum esset diues, vt illius inopia vos diuites essetis.* Huius ingressionis paupertatem & abiectionem describit Diuus Lucas cap. secundo his verbis. *Reclinauit eum in præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio.* Fortasse hoc Ieremiæ loco per eradicationem intelligitur expulsio è patria, vt sit sensus: Posuisti me domine inter Chaldæos patria pulsum & eradicatum, & abiectum. Pro eradicatione vertunt nonnulli ex Hebræo abrasionem, hoc est, sordes, quæ à pauimento abraduntur. Quasi dicat: Posuisti me domine inter populos omnino vilem & sordidum.

a Aperuerunt super nos os omnes inimici.

b Formido & laqueus facta est nobis vaticinatio & contritio,

A [c] Diuisiones aquarum deduxit oculus meus in contritione filiæ populi mei. D
פ [d] Oculus meus afflictus est, nec tacuit eo quod non esset requies.
פ [e] Donec respiceret, & videret Deus de cœlis.
פ [f] Oculus meus deprædatus est animam meam in cunctis filiabus vrbis meæ.
ע [g] Venatione ceperunt me quasi auem inimici mei gratis.
ע [h] Lapsa est in lacum vita mea, & posuerunt lapidem super me.
צ [i] Inundauerunt aquæ super caput meum dixi, perij.
צ [k] Inuocaui nomen tuum domine de lacis nouissimis.
ק Vocem meam audisti: ne auertas aurem tuam à singultu meo & clamoribus.
ק Appropinquasti in die, quando inuocaui te: dixisti, ne timeas.
ק [l] Iudicasti Domine causam animæ meæ, redemptor vitæ meæ.
ר Vidisti Domine iniquitatem illorum aduersum me: iudica iudicium meum.
ר Vidisti omnem furorem, vniuersas cogitationes eorum aduersum me.
ר [m] Audiuisti opprobrium eorum Domine, omnes cogitationes eorum aduersum me.
ש Labia insurgentinm mihi, & meditationes eorum aduersum me tota die,
ש [n] Sessionem eorum & resurrectionem eorum vide: ego sum psalmus eorum.
ש [o] Reddes eis vicem Domine iuxta opera manuum suarum.
ת Dabis eis scutum cordis laborem tuum.
ת Persequeris in furore tuo, & conteres eos sub cælis Domine. E

a *Aperuerunt super nos os suum omnes inimici.*) Hoc est, cuncti hostes nostri nos irriserunt, & maledictis (B) vulnerarunt. Vel aperuerunt super nos os suum instar ferarum deuorare cupientium. Ita accipitur Psa. 21. *Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens & rugiens.* Tu interim aduerte. Non ait: Et nos aduersus illos aperuimus os nostrum. Toleranter enim conuicia & iniurias iuxta Dei legem ferebat propheta. (Similitudo) Ostendit propriam tolerantiam, & legis Dei obedientiam. Homo enim debet esse vasi figuli similis. oportet enim vt alieois manibus in celeri patientiæ rota formetur.

b *Formido & laqueus facta est nobis vaticinatio & contritio.*) Hoc est, prophetia mea facta est mihi timor, & carcer, & afflictio. Hoc ait Ieremias quia cùm prædixisset futuras, atque imminentes Hierosolymæ calamitates, timebat impios homines, qui ei minitabaotur laqueum & carcerem, in quem eum coniecerunt, & molestiam, qua illum lacerauot. Sed nullum ob timorem à vaticinatione desistebat. His enim terribilis est mors, quibus cum vita extinguitur me- (C) moria: non his, quorum laus emori non potest. Pro vaticinatione est in Hebræo משאת deriuatum nomen à verbo נשא quod significat vaticinari, & assumere: vnde assumptio significat vaticioationem, quòd eam diuini vates à Deo assumant: pro qua Latinus noster interpres frequenter vertit onus, quòd sit prophetia grauis denontians venturam calamitatem. Capite quippe primo Nahum pro eo quod nos habemus: *Onus Niniue*: habeot Septuaginta: Assumptio Niniue. Hac ratione forsitan interpres noster hoc loco pro משאת vertit vaticinationem. Significat etiam verbum hoc nasa efferre. Quam ob causam pro vaticinatione est in translatione septuaginta ἔπαρσις hoc est elatio: vt sit sensus: Ascendi, sed corrui: elatus sum in sublime, sed cecidi, & fractus sum in terra. Quantò quis altiùs extollitur, tantò ignominiosiùs cadit. Hæc fuit septuaginta interpretum intelligentia, & recta quidem. At plerique Hebræi deducunt hoc nomen non à נשא cum puncto in cornu sinistro, sed à נשא cum pũcto in cornu dextero, quod significat vastare: & vertuot hunc locum: Timor & laqueus venerunt nobis & vastatio & afflictio. Aiunt enim Ieremiam commemorate ac numerare quatuor malorum genera, quæ illi & populo Israelitico venerunt. Fortasse ita erat in Latina versiooe: sed librariorum vitio effectum est, vt pro, vastatio, scriptum sit vaticinatio. In versione Brixiani est quidem vastatio, & eodem modo in versione Pagnini. Hanc existimat esse germanam lectionem Ioannes Reuchlinus in lexico Hebraico in verbo נשא. Sed dices: Quare Deus tot molestiis & angoribus Ieremiam conficiebat, virum omni sapientia & honestate insignem, similique modo viros pios virtute & nobilitate præstantes exercet? Quia profectò ita illis condu- (Similitudo) cit ad illustriorem nominis amplitudinẽ consequendam, & gloriam immortalem in patria cœlesti comparandam. Vt qui in sterili & iniucunda insula sunt, non possunt ad amœnam frugiferámque terram accedere, nisi se mari committant fluctibus agitato, & procellis ac periculis obnoxio: sic ex suaui huius sæculi insula vbi exulamus, ad beatas cœlitum sedes, æternámque gloriam non peruenimus, nisi per mare laborum & calamitatum. Ideo ait cap. Apoca. 7. Diuus Ioannes de beatis loquens in cœlesti domicilio: *Hi sunt, qui venerunt de tribulatione magna.* Et Apostoli Actorum 14. *per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.* F

c *Diuisiones aquarum deduxit oculus meus in contritione filiæ populi mei.*) Hoc est, riuos lachrymarum profundunt oculi mei ob Hierosolymæ calamitatem. Simili modo Dauid Psalmo 118. *Exitus aquarum deduxerunt oculi.*

d *Oculus meus afflictus est, nec tacuit, eo quòd non esset requies.*) Oculus meus deflet, quòd nulla sit lachrymarum intermissio. ע

e *Donec respiceret.*) Id est, donec Deus de cœlis me oculis pietatis aspiciat, misereatur mei. ע

f *Oculus meus deprædatus est animam meam in cunctis filiabus vrbis meæ.*) Id est, oculus meus spoliauit gaudio animam meam videns euersionem omnium oppidorum, subiectorum Hierosolymæ. Ciuitas regia & præcipua dicitur vrbs, cæteræ illi subiectæ & cuncta oppida ditionis eius filiæ illius noncupantur. Sensus est: Oculi mei animam meam affligunt, quia vident vastatas ciuitates Iudææ, quæ olim erant filiæ Hierosolymæ appellatæ: nam quæ alij audiunt, ipsi intueri coguntur. Paraphrastes Chaldæus habet: Fletus oculi mei ascendit, vt noceat animæ meæ propter desolationem regionis populi mei, & deturbationem filiarum Ierusalem vrbis meæ. Accipi autem filias pro oppidis indicat cap. 13. lib. 2. Paralip. ע

Paralip. *Accepit Bethel, & filias eius: & Iesana cum filiabus suis.* Et cap. Ierem. 48. *Clamate filiæ Rabba.* Et 5. primi Machab. *Cepit Iazer ciuitatem: & filias eius.*

g *Venatione ceperunt me quasi auem inimici mei gratis.*) Hostes mei Babylonij me quasi auem aucupati sunt immeritò, nam illos non læseram. Venatores appellantur Babylonij & Chaldæi non solùm hoc loco, sed etiam c. 16. apud eundem Ieremiam, vbi Deus ait: *Post hæc mittam eis multos venatores, & venabuntur eos.* Vel, & rectiùs meo quidem iudicio, loquitur hoc loco Ieremias de Iudæis illis, qui eum persequebantur odio: illi enim comprehenderunt eum, & in carcerem coniecerunt. Si volaret, & ab illis discederet, non illum instar auis caperent. Magno se obiiciunt periculo, qui in hominum nefariorum familiaritate versantur. Quemadmodum qui eunt ad Meridiem, non se coniungunt cum iis, qui iter conferunt ad Septentrionem: sic qui pergunt ad cœlos, non debent illis familiariter vti, qui ad inferos proficiscuntur. Vt rurum non est habitare agnum cum lupis: ita nec virum iustum cum impiis res suas communicare, & familiariter vitam degere. Vnde ait Ecclesiasticus 7. *Discede ab iniquo, & deficient mala abs te.* Quemadmodum apes quæ venenata viscera viperæ mortuæ comederunt, eos interficiunt, quibus infligunt aculeum: sic qui cum flagitiosis hominibus sunt intima familiaritate coniuncti, eos lædunt, cum quibus sermones aut consilia conferunt, quibus acceptum ab improbis venenum propinant. Vide quam perniciosa sit nefariorum hominum consuetudo atque communicatio. Id intelligens apostolus capite 3. posterioris ad Thessalonicenses: *Rogamus*, inquit, *vos fratres, vt subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè.* At aliquando opus est apud impios commorari ad eos instruendos, & à vitiis separandos. Id quod fecit diuinus vates Ieremias, qui apud nefarios Iudæos habitabat, vt illis ventura prædiceret, eósque à flagitiis abduceret, & ad verum decus excitaret. Sed illi ingrati & impij eum conuiciis & iniuriis vulnerarunt. Hoc lamentatur ille hoc loco. Ideo sequitur.

h *Lapsa est in lacum vita mea, & posuerunt lapidem super me.*] Id est, coniectus sum in carceris foueam, vnde exire non possum. De hoc lacu ait ille capite 38. *Submiserunt Ieremiam funibus in lacum, in quo non erat aqua, sed lutum. Descendit itaque Ieremias in cœnum.* Hactenus ille. Eodem modo Dauid Psalmo 87. *Posuerunt me*, inquit, *in lacu inferiore, in tenebrosis & in vmbra mortis.* Sed tam verba hæc Dauidis, quàm ea quæ hic ait Ieremias, possunt de Christo saluatore nostro intelligi posito in sepulchro. Interpretans enim diuus Cyprianus verba hæc: Lapsa est in lacum vita mea: ait in symbolo apostolorum: Euidentissima hęc sepulturæ eius indicia propheticis vocibus designata sunt. Ac grauissimi ac sapientissimi scriptores totam hanc tertiam lamentationem de Christo Deo nostro interpretantur. Et rectè quidem. Sed nos sensum historicum secuti, ita, vt diximus, eam ad Ieremiam referimus, vt interdum ipsum, interdum populum Israeliticum, interdum ipsam vrbem loqui asseramus.

i *Inundauerunt aquæ super caput meum.*] Hoc est, oppresserunt me molestiæ & calamitates, aquarum nomine significatæ. Ita Dauid Psalmo 68. *Intrauerunt aquæ vsque ad animam meam.* Et 143. *Liberauit me de aquis multis.* Et Canticorum 8. *Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem.* Et Iob 22. *Putabas te tenebras non visurum, & impetu aquarum non oppressum iri.*

k *Inuocaui nomen tuum Domine de lacu nouissimo.*] Cum essem in profunda fouea, te inuocaui, & tu me exaudisti. Ostendit Dei misericordiam, qui afflictis ad ipsum confugientibus opitulatur. D. Hieronym. hoc refert ad Christum Dominum: & per lacum nouissimum, limbum patrum interpretatur.

l *Iudicasti Domine causam animæ meæ.*] Id est, ostendisti innocentiam meam. Extraxit enim illum Deus de ima carceris fouea, & ostendit eum esse diuinum ac verum vatem.

m *Audisti opprobrium eorum Domine, omnes cogitationes eorum aduersum me.*] Audisti Domine quot ignominiis & contumeliis me lacerauerint inimici mei: & quoties de pernicie mea cogitauerint. Cap. ipsius Ierem. 18. dixerant: *Venite, & cogitemus contra Ieremiam cogitationes.*

n *Sessionem eorum & resurrectionem eorum vide.*] Id est, intuere Domine, quoties inimici mei sedent consultantes aduersum me, & quoties surgunt ad impia sua consilia exercenda. Sed quia sequitur: *Ego sum Psalmus eorum*: potest esse sensus: Vide Domine me esse eorum cantilenam, quando sedent, & quando surgunt & stant: traducunt enim semper me in canticum & fabulam & irrisionem. Ita Iob trigesimo: *Nunc in eorum canticum versus sum, & factus sum illis in prouerbium.* Et Psal. 78. *In me psallebant, qui bibebant vinum.* Hoc est, In conuiuiis suis carmina in meum dedecus facta concinebant. Idem dixerat suprà Ieremias: *factus sum in derisum omni populo, canticum tota die.* Itaque per sessionem & resurrectionem intelligitur diuturnitas & continuatio: vt sit sensus: Continuò me irrident. Eodem modo accipitur Psalm. 138. *Domine probasti me, & cognouisti me: tu cognouisti sessionem meam, & resurrectionem meam.* Hoc est, nota tibi sunt, quæcunque siue sedens, siue stans aut ambulans efficio. Quibus verbis prædicat diuinus ac regius vates admirabili orationis magnificentia Dei prouidentiam & cognitionem.

o *Reddes eis vicem Domine iuxta opera manuum suarum.*] Hoc est, retribues illis meritum supplicium iuxta eorum maleficia: pro peccatis enim suis iustam pœnam persoluent. Quidam codices habent: Redde eis. Sed vtcunque sit, oratio hæc non est imprecatio malorum, sed vaticinatio. Ita illud intelligitur psalmi 27. *Da illis secundùm opera eorum, & secundùm nequitiam adinuentionum ipsorum. Secundùm opera eorum tribue illis: redde retributionem eorum ipsis.*

p *Dabis eis scutum cordis laborem tuum.*) Non quòd labor sit Dei, sed à Deo inflictus. Sensus est, Circundabis eos labore, vallabis cor eorum calamitate. Quidam vertunt: Dabis eis tegumentum cordis, & laborem: hoc est, permittes, vt eorum cor sit tenebris ignorantiæ coopertum, & labore defatigatum. Alij per scutum cordis intelligunt obstinationem & impiam animi contumaciam. Alij dolorem cordis: Vox enim Hebræa dolorem etiam significat, & funestum morbum. Potest etiam hoc multò aliter intelligi: nam scutum in diuinis literis in bonam partem accipitur: vt capite Deuteronomij 33. *Qui saluaris in Domino, scutum auxilij tui, & gladius gloriæ tuæ.* Hoc est, qui est clypeus, vnde prouenit tibi præsidium, & gladius, quo tibi gloria & nominis amplitudo comparatur. Capite vigesimosecundo lib. 2. Regum ait Dauid: *Deus Dominus fortis meus, sperabo in eum, scutum meum, & cornu salutis meæ.* Et Psalm. 5. *Domine vt scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti eum.* Acsi dicat: Tu Domine beneuolentia tua tanquam scuto firmissimo virum iustum ac pium protexisti, & ab omnibus insidiis telisque inimicorum incolumem conseruasti. Et 90. *Scuto circundabit te veritas eius.* Hoc est, verum Dei promissum erit scutum, quo liberaberis. Seruabit te Deus promissione sua fidei: ipse enim pollicitus est

A protectarum se esse viros pios ad ipsum confugientes. Et diuus Paulus capite sexto epistolę ad Ephesios: *In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere.* Tela ignea esse existimo opum & mundi gloriæ cupiditates, quæ scuto fidei retunduntur. Qui enim fidei clypeo munitus aspirat ad cœlestia facilè terram aspirantur. Capite 15. Genes. vbi Deus dixit: *Noli timere Abram, ego protector tuus sum*, pro protectore potest verti clypeus siue scutum. Eodem modo Psalm. 83. *Protector noster aspice Deus.* Quidam enim vertunt: Clypee noster Deus aspice. Nec solùm ipse clypeus est, sed sermo eius: iuxta illud Prouerb. trigesimo. *Omnis sermo Dei ignitus clypeus est omnibus sperantibus in se.* Cùm igitur scutum siue clypeus in bonam accipitur partem aliis in locis, cur in hoc non poterit eandem admittere acceptionem? Alloquebatur Deum Ieremias, & intuens mentis oculis spiritu vaticinationis illustra fore, vt ipse Deus humanam sumeret naturam, & acerbissimos labores sustineret, séque in crucis ara pro hominum genere hostiam deuoueret atque constitueret, has voces emisit: *Dabis eis scutum cordis laborem tuum.* Acsi diceret: Tu Christe sancte dabis hominibus laborem tuum, D quem propter eos suscipies, vt sit illis scutum, quo in tentationibus suis protegantur: Tua passio erit illorum protectio, tuus labor erit illorum clypeus. Hæc est horum verborum intelligentia. Nam in labore & vulneribus Domini nostri Iesu Christi est remedium nostrum constitutum. At qui remedium hoc neglexerint, & in sceleribus erroribusque suis permanserint, hîc affligentur, & posteà in æternos inferorum ignes relegabuntur. Eam ob causam ait statim Ieremias: *Persequeris in furore, & conteres eos sub cœlis Domine.* Acsi dicat: Iuxta seueritatem iustitiæ tuæ Domine eos calamitatibus opprimes: & affliges eos sub luce, hoc est, in tenebris inferorum: non solùm in hoc seculo, sed in altero cruciabuntur. Qui in cœlis esse noluerunt, sub cœlis pœnas æternas luent scelerum suorum. Idem vult significare idem Ierem. cap. 17. cùm ait: *Indue super eos diem afflictionis, & duplici contritione contere eos.* Hoc est, & in hac vita, & in altera. Vaticinatur de impiorum pernicie & temporali & æterna, quemadmodum hoc loco. Et ita tertiam absoluit lamentationem.

B

E

OBSERVATIONES ex Hebræo in

LAMENTATIONEM III.

1 Et circundedit me felle & labore.) *In Hebraico exemplari est: vaiaccaph rox vthelaah. Septuaginta interpretes habent: καὶ ἐκύκλωσε κεφαλήν μου καὶ ἐμόχθησε. Hoc est, Et circundedit caput meum, & laborauit. Rabbi Dauid in libro radicum vertit: Circundedit caput meum, & labore circundedit. Pro felle vertit caput, cum septuaginta interpretibus. Et ita ait Franciscus Vatablus posse verti ex Hebræo. Pagninus tamen, felle, transtulit cum editione vulgata. Sed nulla te teneat huius varietatis, & aliarum huiusmodi admiratio: nam cùm pleraque vocabula Hebræa æquiuoca sint, in varias possunt accipi significationes. Interdum vna tantùm vni loco seruit significatio, nec potest alias recipere: interdum multæ vnius vocabuli illi loco rectè accommodantur. Pro felle est in Hebræo Rox, quod nomen caput significat & fel & venenum. Pro capite accipitur capite tertio Genesis:* Ipsa conteret caput tuum: C *vt referatur ad mulierem, hoc est, ad virginem Dei genitricem Mariam quemadmodum habet Latina nostra communis versio: & ita Eucherius, Serapion, Leo Papa, Rupertus abbas, & alij interpretantur.* Vel ipsum conteret caput tuum: *vt referatur ad semen eius, hoc est, ad Christum, vt Pagninus, & multi alij ex Hebræo transtulerunt. Quod volentes Septuaginta interpretes significare dixerunt:* Ipse tuum conteret caput. *Et clarius Onkel. Chaldeus, qui filium mulieris expressit, qui dæmonis caput esset contriturus. Semen igitur mulieris est Christus, semen verò diaboli zizania, & homines impij, vt ipse Dominus cap. 13. euangelij authore Matth. explanauit. Quare hi inter quos & Christum inimicitiæ sunt homines sunt sceleribus imbuti, qui cum vera pace & quiete inimicitias gerunt, omnique virtuti aduersantur. Qui autem caput diaboli confringit, Christus est. Vbi pro capite est nomen hoc rox, de quo differimus. Pro felle accipitur capite Deuteronomij trigesimosecundo.* Vua eorum vt fellis. *Quod statim interpres noster vertit pro veneno, cum ait:* Venenum aspidum insanabile. *Significat etiam primum præcipuum, ducem, & principem: vt cap. Michææ 3.* Audite principes domus Iacob. *Hac ratione ductus Paraphrastes Chaldæus vertit hunc Ieremiæ locum:* Circundedit ciuitatem, & eradicauit capita: *hoc est, duces populi & magistr. Vnde illud cap. 2. Genesis.* Fluuius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradisum, qui inde diuiditur in quatuor capita: *potest verti: Qui inde diuiditur in quatuor præcipuos, subaudi, fluuios. Pro quo Rabbi Ionah exposuit, in quatuor flumina magna. Hæc autem quatuor flumina magna ab vno fonte dimanantia, iuxta allegoriam sunt quatuor sacra euangelia à Christo fluentia, quæ ecclesiam irrigant & fœcundant. Vt enim granum intra spicam est: sic sensus allegoricus intra literam. Et quemadmodum gemma in adib. obscuris non inuenitur sine candela: sic nec sensus mysticus sine literali. Huius sensus allegorici meminit Diuus Paulus cap. 4. epistolæ ad Gal. Cùm ait:* Quæ sunt per allegoriam dicta. *Aspice igitur nomen rox & caput significare & fel, & vtranque significationem huic Ieremiæ loco conuenire.*

2 Aggrauauit compedem meum.) *Pro compede meo est in Hebræo nechaxeti, à verbo nachax, quod significat augurari, inquirere, experiri, tentare: vt Genesis quadragesimo quarto.* Scyphus quem furati estis ipse est, in quo bibit Dominus meus: & in quo augurari solet. *Pro quo paraphrasis Chaldæa habet: Et in quo inquirendo inquires. Quidam interpretantur: Pro quo interrogando interrogabit, nimirum augures & diuinos.* F *Alij existimant veram huius loci intelligentiam esse: Cuius amissionem putat malum sibi esse omen & augurium. Potest verti: Quo experiendo expertus est vos: siue tentauit vos. Acsi dicat: Ideo Scyphum hunc reliquit, vt experiretur, verum vos illum essetis surrepturi. Inde nachax, quod significat augurium, vt capite Num. vigesimo tertio.* Non est augurium in Iacob. *Et quia in ære perpolito solebant fieri auguria inde effectum est vt* נחשת *significet æs: quo nomine compedes appellantur, quòd ex ære confici solerent. In quam significationem accipitur hoc loco: vt sit sensus: Fecit pedibus meis compedes grauissimos, ne aliquò ire possem. Interpres Theodoreti habet: Aggrauauit iugum colli mei. Interpretatur: Crudelissimis hostibus me seruire coegit.*

3 Semitas meas subuertit.) *Pro subuertit est in Hebræo verbum sur, quod significat subuertere: quam significationem secutus est Latinus noster interpres. Significat etiam declinare, peruertere, alienare, mutare, deficere, fœtere, putrescere, separare. Eo vtitur pro declinare Oseas capite quarto.* Sicut vacca lasciuiens declinauit Israel. *Subauditur à*

via

A via recta. Potest verti: Vt iuuenca deficiens defecit Israel, expellendo scilicet à se iugum diuinæ legis. Vel separauit se Israel, nimirum à Deo. Pro separare enim accipitur Oseæ quarto. Separatum est conuiuium eorum. Vbi conuiuium idem est quod cultus & communicatio: loquitur enim diuinus vates de decem tribubus, quæ se à duabus separauerant, & vitulos Ieroboam coluerant. Vel ideo ait Israelitarum conuiuium esse separatum, quia erat excommunicatum: excommunicati enim separati sunt. Potest verti: Fœtidum est conuiuium eorum: vt sit sensus: Tantùm vini potauerant conuiuæ, vt eorum compotatio grauiter oleret. Vel per eorum conuiuium intelligit illorum doctrinam, quam appellat putidam & fœtidam, quia docebant esse vitulos aureos colendos. Illud Psalmo decimotertio. Omnes declinauerunt: vertunt: nonnulli, Omnes fœtuerunt. Et alij: Omnes recesserunt, nimirum à via, quam Deus illis ostenderat. Ab hoc verbo est sorerim, pro quo vulgatus interpres capite primo Esaiæ vertit infideles. Principes tui infideles. Potest verti: Principes tui declinantes. Vel recedentes, nimirum à vera religione. Vel fœtidi: vel peruersi. Pro quo Septuaginta habent: Non obedientes, siue non obedientes. Et Aquila, discedentes. Et Thargum: rebelles: quia à Deo defecerant, & falsis diis diuinum cultum tribuerant. Eodem modo illud intelligitur Oseæ nono. Omnes principes

B eorum recedentes. Pro quo alij legendum putant: Omnes principes eorum subuersi. Vel omnes duces eorum mutati: nimirum à vero Dei cultu. Diximus enim verbum hoc significare subuertere & mutare. Quare locus hic Ieremiæ verti potest: Vias meas mutauit: nimirum pristina consuetudine. Vel potest esse à סִיר, quod spina: vt sit sensus: Vias meas spinis sepiuit. Ita hunc locum interpretatur Rabbi Isehac filius Chiath: iuxta id quod ait apud Oseam secundo Deus: Ecce ego sepiam viam tuam spinis, & sepiam eam maceria. Vt scilicet non possis egredi, nec quo velis, proficisci.

4 Confregit ad numerum dentes meos.] Pro numero est in Hebræo חצץ, quod significat calculum, lapidem minutum, & arenam: vt Prouerb. vigesimo. Suauis est homini panis mendacij, & posteà implebitur os eius calculo. Hoc est, doctrina mendax ac falsa, etiamsi in principio sit dulcis & mollis, posteà tamen insuauis ac dura euenitur. Et quia calculis solemus numerare, accipitur hoc nomen pro numero. Vnde apud Cicer. in lib. de amicitia, reuocare ad calculos amicitiam, est ita data & accepta numerare, vt par sit eorum ratio. Et in epistola quadam Plinij, ponere calculos idem est quod numerare. Hac ratione ductus interpres noster pro chatsats, quod calculum propriè significat, numerum hoc Ieremiæ loco interpretatus est; Septuaginta

C tamen pro calculo acceperunt: ita enim habent: Ἐξέβαλε ψήφῳ ὀδόντας μου. Hoc est, eiecit lapillo dentes meos. Hoc est accepto lapide euulsit mihi dentes, quos ex ore meo in terram proiecit. Potest rectissimè verti: Confregit instar arenæ dentes meos: ita enim eos minutatim concidit atque contudit, & in tot particulas infregit, vt essent instar arenæ minuti.

5 Perijt finis meus.] Pro fine est in Hebræo נצח, quod significat finem: quam significationem secutus est vulgatus interpres. Significat etiam victoriam, potentiam, sanguinem, robur, & fortitudinem. Quare rectè verterunt Septuaginta ἀπώλετο τὸ νῖκος μου. Hoc est: perijt victoria mea. Et rectè Pagninus & Brixianus: Perijt fortitudo mea. Et rectè Ioannes Benedictus: Perijt robur meum. Potest quoque verti: Perijt potentia mea: aut sanguis meus. Quæ omnia possunt ad Christum Deum nostrum verissimè referri, cui omnia hæc conueniunt, cuius mortem in crucis ara contumeliis plenissimam Ieremias hoc loco lamentatur. Ipse enim est finis, ad quem dirigendæ sunt omnes actiones nostræ, propter quem diuinam legem sumus seruaturi, & ipsius legis consummatio & perfectio: id quod ait apostolus capite 10. epistolæ ad Romanos: Finis legis Christus est ad iustitiam omni credenti. Ipse est victoria nostra, qui de se ait apud Ioannem decimosexto. Confidite, ego vici mundum. Quam ob rem ait apostolus capite decimo quinto ad Corinthios. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum. Ipse est potentia nostra: de quo ait apostolus capite quarto epistolæ ad Philippenses: Omnia possum in eo, qui me confortat. Ipse est sanguis noster & caro nostra, quatenus homo est, nostram enim assumpsit naturam, de quo ait diuus Ioannes capite sui euangelij primo: Et verbum caro factum est. Ipse est fortitudo nostra; de quo ait Moses capite Exodi decimo quinto: Fortitudo mea & laus mea Dominus. Et Dauid Psalmo trigesimo: Quoniam fortitudo mea & refugium meum es tu. Deriuatur nomen hoc à verbo natsach, quod significat roborare & vincere. Vnde lamnatseach multis præfigitur Psal. Pro quo Septuaginta vertunt εἰς τὸ τέλος: hoc est, in finem quemadmodum habet editio vulgata. Hieronymus vertit: victori. Felix Pratensis: Vincenti. Aquila τῷ νικοποιῷ, id est, præbenti victoriam. Alij fundenti sanguinem. Alij danti æternitatem. Quæ omnia Christo Deo nostro mirabiliter congruunt, cui psalmi huius inscriptiones dedicantur. Quidam existimant, ideo præfigi psalmis, In finem, quia erant implendi temporibus Messiæ, quæ appellantur nouissima & fines seculorum.

6 Leuauit se super se.] Pro leuare est in Hebræo verbum natal, quod significat leuare, ferre, baiulare, inuoluere. Particula, se, non est in Hebræo, nec in Græco. Potest verti: Quia tulit super se. Subaudi iugum Dei. Potest hoc intelligi de Christo Domino, qui tulit super se crucem: de quo paulò pòst dicitur: Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis. Omnia hæc verba explanat de Christo Rabbi Samuel in huius loci expositione. De percussione autem maxillæ Christi dixit ita Michæas quinto. In virga percutient maxillam iudicis Israel. Ipse est, qui crucem baiulauit tanquam clauem, qua cœlum aperiret, de qua dixit Deus Pater apud Esaiam vigesimosecundo. Dabo clauem Dominus Dauid super humerum eius. Itaque verbum hoc natal significat portare & baiulare. Inde netil idem est quod baiulus: quo vocabulo in plurali vtitur capite primo. Sophonia, pro quo editio vulgata habet, inuoluti. Dispe- Similitudo rierunt omnes inuoluti argento. Quod potest etiam verti: Disperierunt omnes baiuli argenti. Ac si dicat: Peribunt omnes diuites auari. Est enim præteritum pro futuro. Quemadmodum baiuli arculas alienas ferunt argento plenas, nihil inde nisi laborem pondusque reportantes, præter vilissimam paruissimámque mercedem: sic qui auaritia & effrenata opum cupiditate ardent, nihil ex diuitiis quas possident, aut potius à quibus possidentur, habent, nisi laborem & solicitudinem, & flagitium. Nullum est enim officium tam sanctum & laudabile quod non auaritia comminuere atque violare soleat.

7 Leuemus corda nostra cum manibus ad Dominum, pro, cum manibus, est, in Hebræo el capaim. Nomen caph significat volam, & manum: vt capite Ezechielis vigesimo primo. Percute manum ad manum. Hoc est, mœrorem & dolorem ostende. Significat etiam nubem. Vnde illud Exodi trigesimotertio. Ponam te in foramine petræ, & protegam dextera mea, donec transeam. Vertunt nonnulli: Et protegam nube mea. Eam ob causam potest verti locus hic Ieremiæ: Leuemus corda nostra versus nubes ad Dominum. Ita Rabbi Dauid Chimhi in libro radicum hunc locum interpretatur. Vnde illud Esaiæ 49. Ecce in manibus meis descripsi te: potest verti: Ecce in nubibus meis posui te. Hoc est, te extuli in sublime, in excelsaque dignitate collocaui. Ita Rabbi Ioseph, & R. Sabadias locum illum explanarunt. Ionathas tamen Chaldæus nobiscum vertit: Ecce in manibus meis descripsi te. Ne mireris, si aliquando citem Hebræos Rabinos fide destitutos. Nam etsi in vera & arcana diuinarum literarum intelligentia, & in mysteriis

A *redemptionis humanæ per Christum Deum nostrum eos cæcos esse omninò non dubito, non parum tamen conducere arbitror ad veras verborum Hebræorum significationes & proprietates depromendas eos legere, illos præsertim, qui linguæ sanctæ phrases & schemata explicarunt. Nam* Similitudo *quemadmodum vir prudens lapidem pretiosum non eò contemnit, quòd ex capite venenati draconis exierit: sic nec Hebraismorum peritiam & vocabulorum notiones, quòd ex Iudæorum prodierint officina. Præter has explanationes potest verti locus hic: Leuemus corda nostra in manibus ad Deum subaudi pro munere. Ac si dicat: Demus Dei animos, offeramus eos illi manibus nostris loco muneris. Non solùm nostra, sed nos ipsos ei quasi donum offerre non intermittamus.*

8 Ne auertas faciem tuam singultu meo & clamoribus:) *Paguinus vertit: Ne abscondas aurem tuam propter respirationem meam ad clamorem meum. Pro à singultu meo, est in Hebraico leranehathi. Quod nomen significat singultum, respirationem, & suspirationem. Deducitur à verbo ranath, quod significat respirare & dilatare. Potest verti: Ne auertas aurem tuam a suspiriis & clamoribus meis. Vel sic: Ne auertas autem tuam à clamoribus meis propter respirationem meam. Ac si dicat: Audi me Domine, vt possim respirare. Tanto enim dolore premebatur mæstus Ieremias, vt aspirare non posset, ne anhelare quidem.* D

CAPVT IIII.

א a Quomodo obscuratum est aurum, mutatus est color optimus, b dispersi sunt lapides san-
Aleph. ctuarij in capite omnium platearum?
ב c Filij Sion inclyti, & amicti auro primo, quomodo reputati sunt in vasa testea, opus ma-
Beth. nuum figuli.
ג d Sed & lamiæ nudauerunt mammam, lactauerunt catulos suos: filia populi mei crudelis,
Gimel. quasi struthio in deserto.
B e Adhæsit lingula lactentis ad palatum eius in siti: paruuli petierunt panem, & non erat, E
ד qui frangeret eis.
Daleth. f Qui vescebantur voluptuosè, interierunt in viis: qui nutriebantur in croceis, amplexati
ה sunt stercora.
He. ו g Et maior effecta est iniquitas filiæ populi mei peccato Sodomorum, quæ subuersa est in
Vau. momento, & non ceperunt in ea manus.
ז h Candidiores Nazaræi eius niue, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, sapphiro
Zain. pulchriores.
ח i Denigrata est super carbones facies eorum, k & non sunt cogniti in plateis: adhæsit cutis
Heth. eorum ossibus, l aruit & facta est quasi lignum.

EXPLANATIO.

a *Quomodo obscuratum est aurum?*) Totus hic versus sub litera Aleph, potest de euersione templi intelligi in illa Babylonica vastitate. Erat enim templum auro tectum, vt cap. 6. lib. 3. Regum diuinæ literæ prodiderunt. Sed Ieremias, vt ego mihi statuo, præcipuè deplorat amissam gloriam Hierosolymæ: ac si dicat: Quomodo versa est in ignominiam gloria nostra? Tenebras dedecoris attulerunt Babylonij splendido auro honoris nostri: cuius fulgentissimus color fuit in C nigrorem mutatus. Quàm citò Hierosolymæ splendor eiúsque nominis claritatis & amplitudo ad opprobrium & abiectionem reciderunt? Accipitur hoc loco aurum pro mundi gloria, opibus, & magnificentia, vt capite 2. Danielis, cùm dicitur caput statuæ à Nabuchodonosore conspectæ ex auro fuisse. Pro charitate sumitur capite Apocalypsis 3. *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum.* Sumitur etiam aurum pro oleo capite quarto Zachariæ: *Quid sunt duæ spicæ oliuarum, quæ sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro.* Pro quo nonnulli vertunt: Quæ sunt iuxta duo rostra aurea, quæ suffundunt ex se aurum. Vbi aurum aiunt pro oleo purissimo sumi instar auri. Cùm autem oleo significatur misericordia, apertè liquet ipsam misericordiam auro significari. Sumitur præterea pro sapientia capite Canticorum quinto: *Caput eius aurum optimum.* Demum sumitur pro humilitate rerumque humanarum tolerantia. Vt Similitudo enim illud est cæteris metallis grauius, & percussum non reddit sonum: sic vir animi humilitate & patientia septus, seipsum præ cæteris deprimit & abiicit, & humilia munera inchoat: ac calamitate percussus nullos fundit iracundiæ clamores. Percipit enim animo id, quod ait diuinus ac regius vates: *Patientia pauperum*, sioe afflictorum, *non peribit in finem.* Et filius eius in Prou. c. 15. *Gloriam præcedet humilitas.* Hæc est vna virtus, quæ cùm se occultet, eminet tamen inter omnes. Vt calx viua videtur frigida foris, cùm intus ferueat: sic verè humilis cooperit virtutes suas, cùm flagret intus igne charitatis, & aqua calamitatis incendatur. Calx viua feruet cum aqua frigida, & humilitas cum charitate & tolerantia coniuncta aqua calamitatis inflammator. Omnes hæ auri significationes possunt huic Ieremiæ loco conuenire: obscurata est enim Iudæorum charitas & misericordia & animi humilitas, & patientia. Vel quod mihi rectius videtur, per aurum cæteris metallis præstantius intelligitur princeps, qui fuit in bello illo captus, & à dignitate sua deiectus. Similitudo

b *Dispersi sunt lapides.*] Id est, euersum est templum Domini, eiúsque fuerũt per plateas dispersi atq; dissipati. Ita hũc locum paraphrastes Chaldæus interpretatur. Sed quemadmodum paulo ante nomine auri intelleait principem, ita modò per lapides sanctuarij sacerdotes, & viros pios, qui alios religionis cultu sopetabant. Hi enim fuerunt è templo expulsi, & per capita platearum disiecti, & ad diuersas oras abducti. Fortasse deplorat sacerdotum distractionem, qui eum deberent in templo residere, ac diuino cultui operam dare, per plateas Hierosolymus negotiis humanis dediti vagabantur. Quam ob causam fuerunt obsessi, & victi,

A & victi, & cruciari. Platea enim est latitudo, qua significatur *lata illa & spatiosa via, quæ*, vt Christus Deus noster ait apud Matth. 7. *ducit ad perditionem.*

c *Filij Sion inclyti, & amicti auro primo.*) Hoc est, magnates Hierosolymæ ornati quondam auro optimo abiecti sunt modò, & veluti abducti. Sumitur vas siue lagena figuli pro re fragili, nulliúsque momenti, vt cap. 30. Esaiæ: *Comminuetur, sicut conteritur lagena figuli contritione perualida.* Et Ierem. 19. *Sic conteram populum istum, & ciuitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod non potest vltra instaurari.*

d *Sed & lamiæ nudauerunt mammam.*) Sensus est: Etiam impiæ feræ alunt catulos suos, exponentes illis vbera sugenda, Hierosolyma filios suos non alit. Exaggerat calamitatē Iudææ comparatione ferarum, quæ lactant filios suos, quod Hierosolyma non faciebat. Aiunt nonnulli hoc impletum fuisse, cùm matres fame coactæ proprios filios coxerunt. Lamiæ figurā quidem habent humanam, cùm sint bestiæ crudelissimæ. B Struthiones sunt aues miræ magnitudinis, sed minimè volantes, quibus hæretici & nefarij homines artificio simulationis eruditi, vt Hesychius ait, & Eucherius, significantur. Habere nanque videntur sapientiæ & contemplationis pennas, volare autem haudquaquam possunt. Eam ob causam sunt in lege veteri prohibitæ cap. 11. Leuit. & 14. Deut. Hæ aues crudeles sunt: quare cum illis comparat Iob homines immanes, cùm ait cap. 30. *Frater fui draconum, & socius struthionum.* Solet hoc animal in solitudine oua sua relinquere, & aliquando non curare: atque filiorum suorum obliuisci. Id significat Iob cap. 39. vbi de illo loquens: *Quando*, inquit, *derelinquit oua sua in terra in forsitan in puluere calefacies ea: obliuiscitur, quòd pes conculcet ea, aut bestia agri conterat. Induratur ad filios suos, quasi non sint sui.* Hæc ille. Eam ob causam ei hoc loco Hierosolyma comparatur. Fortasse non propter crudelitatem affectus, sed propter similitudinem actus: quia mulieres Hierosolymitanæ lac filiis propriis ob inopiam alimenti non præbebant.

e *Adhæsit lingua lactantis.*) Ostendit sitim ac famem puerorum, quos cap. 3. harum lamentationum induxit matribus suis dicentes: *Vbi est triticum & vinum?*

f *Qui vescebantur voluptuosè.*) Qui exquisitis epulis quondam vtebantur, perierunt fame in locis publicis. Et qui solent delicatè nutriri, & purpura, vestibúsque pretiosis indui, viles cibos auidè sumebant. Nam vt Iob ait cap. 6. *Anima esurienti etiam amara dulcia esse videntur.*

g *Maior effecta est iniquitas filiæ populi mei.*) Grauius fuit peccatum Hierosolymæ, quam Sodomæ: nam Sodoma non contaminauerat Dei sacrarium, quod non habuerat: nec habebat diuinos vates, qui eam à flagitiis deterrerēt, quemadmodum Hierosolyma. Præterea Sodoma violauerat legem naturalem, Hierosolyma autem naturalem & scriptam: & ingrati animi significationem multis in rebus ostenderat. His rationibus ductus ait Ezech. 16. *Non fecit Sodoma soror tua ipsa, & filiæ eius, sicut fecisti tu, & filiæ tuæ.* Et Christus noster apud Matth. vndecimo: *Terræ Sodomorum remissius erit in die iudicii, quàm tibi.* Vel sumitur hic D iniquitas, quemadmodum peccatum pro pœna peccati: vt ca. 12. lib. 2. Reg. vbi Natham dixit Dauidi. *Dominus transtulit peccatum tuū*, id est, pœnam peccati in filium tuum: non enim morieris, sed ille. Et Threnorum 5. *Patres nostri peccauerunt, & non sunt: & nos iniquitates eorum portauimus.* Ita explanant nonnulli illud Cain Genes. quarto: *Maior est iniquitas mea quam vt veniam merear.* Vt sit sensus: Maior est pœna mea, quam ferre possim. Ideò Ieremias ait: Hebræos fuisse punitos grauius Sodomis quia Sodomorum pœna minore tempore durauit, quamobrem fuit minus acerba, quoniam non fuerunt longa obsidione afflicti & lacerati, sed in puncto temporis consumpti. Ideo ait: *Et non ceperunt in ea manus.* Hoc est, non ceperunt Sodomam inimicorum manus. Sumuntur manus pro suppliciis humanis: vel pro castris & exercitibus quemadmodum cap. 33. Deuter. *Manus eius pugnabunt pro eo* Et Actor. apost. 12. *Misit rex Herodes manus, vt affligeret quosdam de ecclesia.* Eam ob causam vertunt nonnulli locum hunc: Et non metata sunt in ea castra. Quia in momento subuersa est. Gen. 19 Esa. 13. Iere. 10.

h *Candidiores Nazaræi eius niue.*) Loquitur de Nazaræorum fame, luctu & calamitate in illa vrbis obsidione & pernicie. Hi erant Deo dedicati: de quorum E consecratione loquitur Moses cap. Numer. 6. Nunc autem Ieremias hyperbolicè eorum describit pulchritudinem & candorem ante obsidionem illam, vt post eam eorum ostēdat & deploret deformitatem, maculas & luctus. Ebur est dens elephantis: sapphirus est lapis pretiosus coloris aerij, aureis punctis collucens: de quo disserit Plin. 37.

i *Denigrata est super carbones facies eorum.*) Præ fame & miseria & luctu. Locutio est hyperbolica. Nigrore faciei significatur dolor & tristitia. Ita ca. 2. Nahum. *Facies omnium eorum sicut nigredo ollæ.* Et Ioel 2. *Omnes vultus redigentur in ollam.*

k *Et non sunt cogniti in plateis.*) Hæc est, non sunt à plebeis & abiectis hominibus distincti. At si virtute prædiri erant, in illa calamitate & abiectione erant nobiles: eorum autem inimici honestate destituti in triūpho illo erant infames. Quemadmodum generosus Similitudo equus etiam si ei ponatur clitella ad sarcinas ferendas, semper tamen generosus est, contra verò vilis cāterius etiam pretiosis phaleris ornatus est canterius: sic vir omni sapientia & nobilitate præstans quamuis abiectus, semper tamen est nobilis & illustris, improbus autem infimo loco natus quamuis ad eximam euectus dignitatem semper tamen est sordidus & obscurus, nulla commendatione famæ præclarus. F Falsus honor non euehit ad verum honorem & calamitas nullum eximium virum pietate & sapientia præstantem potest vera dignitate priuare. Nam vt Diuus ait Hieronymus in epistola ad Celantiam: Sola apud Deum libertas est non seruire peccatis, summa nobilitas clarum esse virtutibus.

l *Aruit.*) Scilicet ob calamitatem & nutrimenti inopiam. Eodem modo Iob 7. *Cutis mea aruit, & contracta est.*

---

9 Teth. [a] Melius fuit occisis gladio quàm interfectis fame, quoniam isti extabuerunt consumpti a sterilitate terræ.

10 Iod. [b] Manus mulierum misericordium coxerunt filios suos, facti sunt cibus earum [c] in contritione filiæ populi mei.

11 Caph. [d] Compleuit Dominus furorem suum, effudit iram indignationis suæ: [e] & succendit ignem in Sion, & deuorauit fundamenta eius.

A ל [f] Non crediderunt reges terræ, & vniuersi habitatores orbis, quoniam ingrederetur hostis & inimicus per portas Hierusalem. D

Lamech. מ [g] Propter peccata prophetarum eius, & iniquitates sacerdotum eius, qui effuderunt in medio eius sanguinem iustorum.

Mem. נ [h] Errauerunt cœci in plateis, polluti sunt sanguine: cúmque non possent intrare, tenuerunt lacinias suas.

Nun. ס [i] Recedite polluti clamauerunt eis, recedite: abite: nolite tangere: [k] iurgati quippe sunt, & commoti: [l] dixerunt inter gentes: Non addent vltra, vt habitet in eis.

Samech.

ט a *Melius fuit occisis gladio.*) Hoc est, minus ærumnosi fuerunt illi, quos hostium gladius vita priuauit, quam qui fame interierunt: quoniam hi lenta tabe, & morte diuturna de vita decesserunt, illi autem subitò animam efflarunt. Nam vt Eccl. ait cap. 34. *Melior est mors, quàm vita amara.*

י b *Manus mulierum misericordium.*) Exaggerat famis vim, qua ita obsessi laborabant, vt etiam mulieres, quæ sunt naturaliter misericordes, filios proprios comederent. Vis famis intimum naturalémque amorem superauit. Id suprà tetigit cap. 2.

c *In contritione filiæ populi mei.*) Id est, in obsidione & calamitate Hierosolymæ.

כ d *Compleuit Dominus furorem suum.*) Hoc est, summum ac miserrimum sumpsit Deus de nobis supplicium. Ostendit debitam diuinæ iustitiæ in Hebræos B seueritatem.

e *Succendit ignem in Sion.*) Sensus est: totam Hierosolymam Deus igne combussit: nec solùm tecta, sed ædificiorum fundamenta euertit, & cremauit. Vel per ignem intelligit vehementem famem, & acerbam calamitatem. Sumi autem ignem pro afflictione & cruciatu, indicat locus ille Dauidis Psalm. 16. *Igne me examinasti, & non est inuenta in me iniquitas.* Et illud Ezech. 30. *Dabo ignem in Taphnis.* Et paulò pòst: *Cum dedero ignem in Ægypto.* Et illud Amos 1. *Mittam ignem in domum Asael.*

ל f *Non crediderunt reges terræ.*) Nullus vnquam rex, imò nullus homo cuiuscunque fuerit nationis, credidit futurum Hierosolymæ exitium. Existimabant enim eam esse & muris, & Dei præsidio munitam. Vel loquitur de rege & magnatibus Hierosolymæ, eiúsque habitatoribus, qui Ieremiæ eam esse capiendam à Babylonijs, dicenti nullam fidem tribuebant. Iam hostes ingrediebantur portas ciuitatis, & illi dubitabant: iuxta illud Esa. 30. *Subitò dum non speratur, veniet contritio eius.*

מ g *Propter peccata prophetarum eius, & iniquitates sacerdotum eius.*) Ostendit præcipuam causam euersionis Hierosolymæ fuisse scelera falsorum prophetarum, & sacerdotum: qui cùm deberent illã iuste & sapienter gubernare, eam vitiorum suorum exẽplo deprauarunt, & ad exitium & vastitatẽm vocauerũt. Prin- C cipum & pontificum maleficia populum corrumpũt & euertunt. Id quod non solùm literæ testantur diuinæ & humanæ, sed etiam vita communis, quæ nobis huius diræ pestis exempla prope quotidiana suppeditat. In Hispania videmus Christi fidem vigere, quia eius reges sunt catholici: in Britannia verò infiniti propè fidem repudiarunt, & ab ecclesia catholica desciuerunt, quia eius rex fidei nuntium remisit, séque turpi dedecore maculauit: & modò eius regina hæreticis fauet, quos deberet mulctare, & à regno deiicere, ne sermonibus impuris & moribus deprauatis tetram maculam cæteris inurerent. Dum in Ægypto regni clauum tenuit rex, qui nouerat Iosephum, iusti viri ex remotis oris magnis innitebantur promissis: at cum fuerunt afflicti, & laboribus incredibilibus lacerati, Iosephus venditus in carcerem coniectus inter duos vinctos, quorum alter fuit damnatus, alter absolutus, Christum Deum nostrum pro nobis venditum inter duos latrones constitutum adumbrabat: quorum alter periit, alter est vitam sempiternam cõsecutus. Nihil hodie magis principes incitat ad vitia, quam ignoratio Iosephi cœlestis. Si enim Christum summè diligerent, & in animo versarẽt, & eius beneficia cognoscerent, ad multò maiorem dignitatem & nominis amplitudinem eorum regna perducerẽtur. Florerent eorum curiæ viris sapientia, nobilitate, virtute, armorum exercitatione præstantibus. At, vt aiunt, quemadmodum in mare flumina influunt: sic in nonnullorum principum aulas vitia prorumpunt. Gen. 45. Exod. 1. Gen. 37. Gen. 40. Luc. 23. E Simile.

b *Errauerunt cæci in plateis.*) Illi quos falsi prophetæ & impij sacerdotes & magnates percutiebant, quos oculis priuabant in plateis proprio sanguine contaminati. Qui cùm non possent domos suas introire per seipsos, ductorum fimbrias tenebãt. Quidam vertunt: Polluti sunt sanguine: præ abominatione nemo poterat contingere lacinias siue vestes eorum. נ

i *Recedite polluti.*) Verba sunt eorum, qui percussis insultabant, dicentes: Recedite à nobis vos ô polluti, abite, nolite nos tangere. ס

k *Iurgati quippe sunt, & commoti.*) Sensus est, impij Iudæi qui se diuinos vates vocabant, & flagitiosi sacerdotes quòd cædibus & homicidiis forum Hierosolymæ impleuissent, fuerunt obiurgati à Babyloniis cum eis iurgio contendentibus, eósque mouentibus & cruciantibus.

l *Dixerunt inter gentes.*) Dicebant Babylonij inter seipsos: Non addet Deus vltrà, vt inter hos impios & calamitosos Iudæos habitet, vt solebat: quia iam eos penitus dereliquit. Idem de seipso aiebat Dauid psal. 70. *Quia dixerunt inimici mei mihi, & qui custodiebant animam meam, consilium fecerunt in vnum dicentes: Deus dereliquit eum: persequimini, & comprehendite eum, quia non est, qui eripiat.* F

פ [a] Facies Domini diuisit eos: non addet, vt respiciat eos: [b] facies sacerdotum non erubuerunt nec senum miserti sunt.

Phe. ע

Ain. [c] Cùm adhuc substineremus, defecerunt oculi nostri ad auxilium nostrum vanum: cùm respiceremus attenti ad gentem, quæ saluare non poterat.

צ [d] Lubricauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarum: [e] appropinquauit finis noster: completi sunt dies nostri, quia venit finis noster.

Tsade.

[f] Velociores

A ק [f] Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis cœli, super montes persecuti sunt nos: in D
deserto insidiati sunt nobis.

ר [g] Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis nostris: cui diximus: [h] in
vmbra tua viuemus in gentibus.

ש [i] Gaude & lætare filia Edom, quæ habitas in terra Hus: ad te quoque perueniet calix: in-
ebriaberis, atque nudaberis.

ת [k] Completa est iniquitas tua filiá Sion: [l] non addet vltra, vt transmigret te: [m] visitauit
iniquitatem tuam filia Edom, discooperiet peccata tua.

a *Facies Domini diuisit eos.*) Verba sunt Babyloniorum Iudæis insultãtium, quorum hic est sensus: Deus dispersit Iudæos inter gentes eósque à facie sua in diuersas terrarum oras diuisit, quos nunquam deinceps respiciet. Ita dictum est Psalmo 54. *Contaminauerunt testamentum eius, diuisi sunt ab ira vultus eius.* Poteris hæc Ieremiæ verba ita vertere: Ira Dei separauit eos. Sumi autem faciem Dei pro ira indicat locus ille Gen. 4. *Egressus est Cain à facie Domini.* Et 16. *A facie Sarai Domina mea ego fugio.* Et Esaiæ 37. *Ne timeas à facie verborum, quæ audisti.* Et Psalmo 50. *Auerte faciem tuam*
B *à peccatis meis.* Sed facies Dei sumitur aliquando pro Christo veri Dei filio, vt Psal. 79. *Deus virtutum conuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus.* Quem locum non solum Christiani, sed nonnulli etiam ex Iudæis de Christo interpretantur. Hoc asserunt Rabbi Salomon, & Rabbi Moses Hadarsan, qui in capot Gen. 22. Veniemus, inquit, ad faciem eius, qui est rex Messias, quemadmodum dictum est in Psalmo. *Deus virtutum conuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus.* Psalm. 16. ait Dauid, *Ego autem in iustitia tua apparebo conspectui tuo: satiabor, cum apparuerit gloria tua.* Vel vt potest etiam verti: Ego autem videbo faciem tuam, satiabor, cùm resurrexit figura tua. Acsi dicat: Ego autem videbo Christum filium tuum, & summa afficiar gloria, cum resurrexerit ipse Christus qui est figura substantiæ tuæ. De illo enim ait apostolus ca. 1. epist. ad Hebr. *Qui cum sit splendor gloriæ, & eius.* Ipse autem Deus pater ait apud Malach. 3. *Ecce ego mittam angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam: & statim veniet ad templum sanctum suum dominator, quem vos quæritis.* Hic Angelus est Ioannes Baptista, quem pater cœlestis misit antè filium suum Christum
C Deum nostrum qui facies Dei appellatur, & dominator, qui ad templum suom venit. Intelligi autem locum illum de Baptista Christi præcursore indicat ipse Christus apud Matth. 11. & Marci. Quare hoc Ieremiæ loco poteris per faciem Domini Christum intelligere, qui Iudæos in varias nationes separauit. Ac tunc hæc verba Ieremiæ non solùm de euersione Hierosolymæ per Babylonios loquentis, sed etiam de eius euersione per Rom. duce Tito Vespasiano vaticinantis.

b *Facies sacerdotum non erubuerunt, nec senum misersi sunt.*) Reddit Ieremias rationem, quare Iudæi fuerũt in diuersas oras dispersi: quia nec facies sacerdotum fuerant venerati, nec senibus misericordiam tribuerant. Id prædixerat his verbis Esai. 3. *Tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis contra nobilem.*

c *Cum adhuc subsisteremus.*) Cùm adhuc retineremus
D libertatem, priusquàm expugnati essemus, expectabamus ad Ægyptiis auxilium. At illud erat vanum & inutile, quandoquidem seruare nos non valebant. Deplorat Ieremias Iudæorum cæcitatem, qui Deo contempto & relicto, qui eos poterat eripere, ad homines confugerant, qui eis opem ferre non poterant. Idem prædixerat his verbis cap. 30. Esaias: *Ægyptus frustra & vane auxiliabitur.* Et 31. *væ qui descendunt in Ægyptum ad auxilium, in equis sperantes & habentes fiduciam super quadrigis, &c. Dominum non requisierunt.* Non reprehendit diuinus vates quærere ab aliis auxilium, quando opus est, sed spem à Deo abducere, & in humano præsidio figere ac locare.

d *Indicauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarum.*) Hoc est, præ lassitudine & imbecillitate non valebamus firmiter, stare. Labebamur, ac si viæ nostræ essent præcipites, & periculosæ, & tenebris circumfusæ. Hoc erat peccati nostri signum & supplicium. De illo ait idem Iere. cap. 33. *Idcirco via illorum erit quasi lubricum in tenebris: impellentur enim, & corruent in ea.* Et Dauid Psalmo trigesimoquarto: *Fiant viæ illorum tenebræ & lubricum.* Et Prou. 4. *Via impiorum tenebrosa, nesciunt vbi corruant.*

e *Appropinquauit finis noster.*) Hoc est, interitus noster. Ita Ezech. 7. *Finis venit, venit finis.* E

f *Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis cœli.*) Babyloniorum expeditionem in bello & diligentiam hyperbolicè significat, qui se in Iudæam celeriter contulerunt, & Hierosolymam expugnarunt. Cúmque rex Sedechias cum familiaribus suis exiret ex vrbe, séque fugæ mandaret, per montes transiens & solitudines non potuit eos declinare, quin esset ab illis comprehensus, & oculis priuatus: vt Ieremias vltimo cap. enarrauit. Ad hanc historiam videtur hoc loco præcipuè alludere. Volens Oseas cap. 8. hanc Hierosolymæ vastitatem prædicere: *Quasi aquila*, inquit, *contra domum Domini.* Subauditur, veniet hostis. Quando aliquid fit celeriter: cum aquila volante comparatur. Ita cap. 1. Habacuc: *Volabunt sicut aquila festinans ad comedendum.* Et cap. 1. lib. 2. Regum: *Aquilis velociores, leonibus fortiores.* Et 4. Ier. *Velociores aquilis equi illius.* Pindarum legimus aquilam esse volucrum reginam, velori delphinum piscium, admirabilémque esse vtriusque velocitatem. Et Aristophanes: Oraculũ, inquit, acceperunt Athenienses fore, vt tantò vrbes reliquas post se interuallo relinquerent, quantò aquila reliquas aues celeritate superat. Quare pro F homine diligente, & ingenij perspicacitate præstante solet sumi aliquando, qui munus commissum, cui præficitur, solerter, accuratè & diligenter exequitur. Vt in conflictibus illis & concursibus, quos Lusitani iustas vocant, Similitudo quilibet decertans vnicam fert hastam, non duas, ac multò minus tres: nam vna conducit ad contentionem, multæ verò illam impediunt: sic qui munere vno in republica fungitur, potest illud rectè, accuratè, sapiéterque caplere: at si multis ac diuersis officiis præesse voluerit, nullum ex illis exequetur præclarè, etiã si cum aquila ingenij acumine comparetur. Eodem modo scriptor vnico calamo poterit literas pulchrè exarare, multis autem simul apprehensi totam scripturam mendis & turpibus lituris replebit. Quare non sunt omnia reipublicæ munera & officia vni soli deferenda, sed inter multos diuidenda, & cum viris aptis dignísque communicanda. Ac ita quilibet illorum diligenter munus suum conficiens, poterit cum aquila comparari. Et quia aquila cùm pullos suos ex loco ad locum mutat, eos non pedibus instar aliarum auium, sed super dorsum asportat, ne possint lædi sagittis, ideo ferre aliquem super alas aquilarum, est illum solicitè ac diligenter seruare, & ita ducere, vt nullo periculo opprimatur. Id voluit

A Deus significare, cùm dixit Hebræis Exodi 19. *Vos ipsi vidistis quomodo portauerim vos super alas aquilarum.* Aquila sumitur aliquando pro Deo vt cap. 32. Deuter. *Sicut aquila prouocans ad volandum pullos, & super eos volitans expandit alas suas, assumpsit eum, atque portauit in humeris suis, Dominus solus dux eius fuit.* Ac de Dei ascensu in cœlum intelligit Eucherius in prouerbiorum illud capite 30. *Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: viam aquilæ in cœlum, &c.* Sumitur pro quocunque viro sapientia & pietate præstanti, vt apud Esai. 40. *Assument pennas sicut aquilæ, current, & non laborabunt, ambulabunt, & non deficient.* Et apud Matth. 24. *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.* Hoc est, vbi fuerit Christus, illic erunt viri iusti & excelsi congregati. Ita Ioan. Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus locum illum interpretantur. At Clemens Alexandrinus, Stromatum quinto ait, per aquilam capite 11. Leui prohibitam intelligi rapinam. Et quoniam aquila ad prædam atque rapinam velociter concitatur, & volat, ideo pro veloci-
B tate in malam partem aliquando, vt hoc loco, vsurpatur.

g *Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis nostris.*) Quidam referunt hoc ad Iosiam regem, qui vulneratus est ab Ægyptiis, & ex illo vulnere postea mortuus est, vt literæ diuinæ cap. 24. lib. 4. Reg. testantur. Rex enim vngi solebat oleo: quare Christus, hoc est vnctus dicebatur, vt constat ex cap. 24. & 26. libro 1. Regum. Sed hoc non potest defendi: nam Iosias non est captus ab Ægyptiis, sed vulneratus in prælio, ex quo euasit, & posteà domi suæ clausit diem suum: vt scriptura testatur. Ea ratione ducti alij, hoc referunt ad regem Sedechiam, qui fuit à Babyloniis captus in solitudine Iericho, & ad regem Babylonium ductus, vt cap. 25. libro 4. Reg. & Ierem. 52. scriptum legimus. At nec hoc sustineri potest: nam Ieremias in hac lamentatione loquitur de pio & sancto rege, quem appellat spiritum oris hominum, cuius vmbra viri pietate præcellentes proteguntur: at Sedechias erat improbus, & maleficiis alebatur, & ipsum Ieremiam grauiter & iniustè afflixerat, & vulnerauerat, vt ex 4. libro Reg. & ex ipso Ieremias constat apertissimè. Profectò locus hic intelligitur de
C Christo seruatore nostro, & ita illum explanat Theod. hoc in loco: August. libro de ciuitate Dei 18. cap. 33. Euseb. Cæsariensis lib. 4. de demonstratione Euangelica, Cypr. in symbolum Apostolorum, Origenes homilia octaua in librum Iosue, & lib. 2. Periarchon ca. 6. & homilia 3. in Cantica canticorum, Bernardus in sermone primo de aduentu, & tertio de ascensione, & in natiuitate Mariæ de aquæductu, Dionysius Carthusianus in Threnos, Petrus Galatinus libro 8. arcanorum capite 10. & alij magni nominis authores. Imò vt ego mihi statuo, de solo Christo hic locus intelligitur: nam, vbi nos habemus: *Christus Dominus*, in Hebræo est, Mesiach Iehouah, hoc est, messias Deus: est enim perspicuum, hoc nomen Iehouah, soli Deo conuenire. Quare illud est certissimum Christum hunc esse verum Deum. Iudæi verò hac ratione conuicti multa hoc loco miscent, tenebrásque offundunt, ne de Christo Domino nostro explanetur. Quemadmodum sepia videns se peti, atrum sanguinem siue fel effundit in aquam, vt eam obscuret, quò possit manus effugere piscatorũ: sic illi, vt possint euadere apertissimas nostras ac firmissimas rationes, omnia volunt tetra caligine cooperire. Aiunt enim nomen Iehouah hoc loco non esse in nominatiuo, sed in genitiuo: quod est apertè falsum, nam septuaginta interpretes natione Hebræi vtraque lingua & Hebræa & Græca eruditi, sapientia præcellentes, & virtute præstantes in nominatiuo transtulerunt, dicentes: χριστὸς κύριος, hoc est, Chri- D
stus Dominus. Si autem ex Hebræo ad verbum transferamus, vertemus: Mexias Deus vel Christus Deus. Et ita vertit R. Samuel in libro de aduentu Mexiæ capite septimo: Idem enim est Christus apud Græcos, quod Mexias apud Hebræos. Habemus hic locum apertissimum in vetere testamento de Christi redemptoris nostri apprehensione, quando in horto fuit propter scelera nostra ligatus, & vinctus. Nec audiendi sunt, qui illum aliter interpretantur. Deplorans diuinus vates Ieremias his lamentationibus euersionem Hierosolymæ per Babylonios, vidit mentis oculis diuino lumine illustratis euersionem futuram per Romanos tempore Titi & Vespasiani, & perpetuam Iudæorum calamitatem & miseriam, cuius causa fuit nefarium eorum scelus in Christi morte, & intolerabilis obstinatio & perfidia. Ac raptus spiritu has voces emisit: *Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis nostris.* Vocat eum spiritum oris sui, quia prophetæ spiritu Dei loquebantur. Vel quia ipse est respiratio oris nostri, quoniam in ipso viuimus, spiritum ducimus, & respiramus. Nam vt verbis vtar Diui Pauli Apostoli capite 17. Actorum: *Ipse dat omnibus vitam, & suspirationem, &* E
omnia. Et paulò pòst: *In ipso*, inquit, *viuimus, mouemur, & sumus.* De illo dictum est Genesis 2. *Formauit Deus hominem de limo terræ, & inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ.* Fuit Christus captus, qui nos venerat liberatum, fuit vinctus, qui nos venerat solutum. Id prædixerat ille Psalmo 21. *Circundederunt me canes multi, consilium malignantium obsedit me.* Et apud Ierem. capite 12. *Dedi animam meam dilectam in manu inimicorum.* Fuit igitur Christus captus & vinctus, & à discipulis fugientibus relictus. Dixerat enim Deus pater apud Zach 13. *Percutiam pastorem, & dispergentur oues.* Tunc impletum est illud Psalmo 31. *Considerabam ad dexteram, & videbam, & non fuit, qui cognosceret me.* Impij autem Iudæi eum falsis criminibus ad cædem vocauerunt iuxta illud Psalmo 93. *Captabant in animam iusti, & sanguinem innocentem condemnabunt.* De illius cruciatibus & morte vaticinatus est ita cap. 53. Esaias: *vere languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit. Et nos putauimus eum quasi leprosum, & à Deo percussum & humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus.* Hactenus ille. In crucis ara se innocens agnus Christus seruator noster hostiam constituit, vt sanguine suo pretiosissimo scelera no- F
stra expiaret, gratiámque nobis impetriret. Vt enim aer eadem mutatione lumen recipit, & tenebras depellit, sic eadem re in animam nostram & gratia infunditur, & ex ea peccatorum tenebræ expelluntur. Mortuus est enim, vt nos viueremus, & cælestis Eliseus sepultus generi humano mortuo vitam tribuit. Eum adumbrauerat agnus pascalis immolatus, cuius sanguis seruauit Hebræos eiúsque cętera legis sacrificia imaginem gerebant. Sed hoc non Iudæis, sed Christianis est perfectum & exploratum: elegans enim infans Moses in fiscella positus legis est sub cortice literæ contentus: quem filia Pharaonis, hoc est, ecclesia ex gentibus aperuit & inuenit. Nõ potest diuina scriptura intelligi, nisi Christi mors intelligatur: ea enim est *clauis Dauidis, quæ aperit, & nemo claudit.* Cùm Semeius regem Dauidem execraretur, & maledictis vulneraret, dixit Dauid capite 16. libro 2. Reg. *Dimitte eum, vt maledicat iuxta præceptum Domini si forte respiciat Dominus afflictionem meam, & reddat mihi bonum pro maledictione hac.* In antiquis exemplaribus aiunt fuisse: Si fortè respiciat Dominus afflictionem suam. Ita illud asserit Petrus Galatinus li. 1. de arcanis catholicæ veritatis. Victoria in prima

Simile

parte

A parte aduersus Iudæos, & Raimundos in Pugione. Omnes hi aiunt scribas locum huoc cum nonnullis aliis mutasse, vt ex priscis Hebræorum traditionibus constare videtur. Cùm enim non intelligerent fore, vt Deus pateretur, verba illa Dauidis: Si Deus respiciat afflictionem tuam, in ipsius Dauidis afflictionem commutarunt. At verus Deus Christus redemptor noster afflictos pro nobis fuit & cruci affixus: vbi cælestis ille pelicanus sanguinem suum fudit, vt nos aleret ad æternitatem. Ipse enim ait Psalmo 101. *Similis factus sum pelicano solitudinis.* Ipse ait apud Ioannem decimo: *Animam meam pono pro ouibus meis.* De illo ait Apostolus ad Romanos 5. *Christus, cùm adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est.* *Secundum tempus*, ait, quia præfinito à patre tempore crucem subiit. Vel ad tempus scilicet triduum. Et in priore ad Corinthios 15. *Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum scripturas.* Et hoc loco ait Ieremias: *Christus Dominus captus est in peccatis nostris.* Hoc est propter peccata nostra fuit comprehensus & ligatus à cohorte & ministris pontificum & pharisæorum, vt Ioannes, & cæteri Euangelistæ testantur.

[...]ni. 26. [...]14 [...]21 [...]18

B h *In vmbra tua.*] Hoc est, sub refugio tuo. *In gentibus*, id est, inter gentes te Christe sancte recipientes, in te credentes, noménque tuum sanctum celebrantes. In Ecclesia enim Christiani omnes tam ex Iudæis quàm ex gentibus congregantur. Viuere seu sedere in alicuius vmbra est sub eius fauore quiescere. Ita Canticorum 2. *Sub vmbra eius quem desideraueram, sedi.* Diuus Ambrosius in Psalm. 36. per vmbram hoc loco crucis vmbram intelligit, vmbram passionis Christi, cuius mors vita est. Itaque locum hunc ad Christum refert pro nobis immolatum, in cuius vmbra cum animi securitate & tranquillitate vitam degimus. Quemadmodum conferentes se ad vmbram fraxini illic sunt à serpentibus tuti, quoniam eam non attingunt: sic qui ad fauorem Christi toto animo confugerint, venena pestilentium cupiditatum euitabunt. Iam ob causam dicebat Dauid Psalmo sextodecimo: *Sub vmbra alarum tuarum protege me.* Et Psalmo 56. *In vmbra alarum tuarum sperabo.* In hac vita sumus in vmbra Christi, in altera verò erimus in eius splendore.

i *Gaude & lætare filia Edom, quæ habitas in terra Hus.*) Imperatiuus est comminatorius, vt illud Ecclesiastæ 11. *Lætare iuuenis in adolescentia tua.* Et illud Amos C 4. *Venite in Bethel, & impiè agite.* Et illud Christi ad Iudam: *Quod facis fac citius.* Sensus est: Tu ô Idumæa quæ odio prosequeris Hebræos, nunc audito eorum exitio, insultans illis gaudio afficieris. Sed tu quoque euersa eris & vastata. Ad te veniet dolorum & cladium calix, quo inebriaberis, & miseria repleberis. Et nudaberis, hoc est, eris bonis omnibus spoliata & destituta. Vaticinatur de Idumæorum pernicie nomine calicis significata: quemadmodum cap. 49. *Ecce quibus non erat iudicium, vt biberent calicem, bibentes bibent.* Vbi calicem vocat afflictionem & mortem. Eodem modo Dauid Psalm. 115. *Calicem salutaris accipiam.* Et paulò pòst explicans quid intelligat per calicem: *Pretiosa*, inquit, *in conspectu Domini mors sanctorum eius.* Et Christus Dominus apud Matth. 20. *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* Hic est calix Ioseph inuentus in sacco dilecti sui Benjamin. Eos enim Christus solet afflictionibus afficere, quos admirabili prosequitur amore. Pro *inebriaberis, ac nuda eris:* vertunt quidam: Inebriaberis, & euacuaberis, seu euomes. Hoc est, tot tàmque acerbis molestiis repleberis, vt eas non valens sustinere, euomere cogaris. Septuaginta habent: Et effundes. Quod in idem recidit. Paraphrasis Chaldaica per filiam Edom hoc loco intelligit Romam, cuius exitium per Gotos ait hoc loco significari.

k *Completa est iniquitas tua filia Sion.*] Id est, calamitatibus purgata est iniquitas tua ô Hierosolyma. Vel sumitur *iniquitas* pro pœna iniquitatis, vt suprà diximus verba illa huius capitis explanantes, *Maior effecta est iniquitas filiæ populi mei.* In diuinis enim literis sæpe peccatum pro peccati supplicio accipitur, vt ca. 4. Genes. *Nonne si bene egeris, recipies*, subaudi mercedem: *sin autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit.* Hoc est, mulcta & pœna peccati præstò est. Et paulò pòst eodem capite: *Maior est iniquitas mea, quàm vt veniam merear.* Pro quo alij vertendum putant: *Maior est pœna mea, quàm vt ea ferre possim.* Eodem modo sumitur peccatum cap. 12. lib. 2. Regum, vbi Nathan dixit Dauidi: *Dominus transtulit peccatum tuum in filium, qui tibi natus est: non enim morieris tu, sed ille.* Et cap. 5. Threnorum: *Patres nostri peccauerunt & non sunt, & nos iniquitates eorum portauimus.* Vnde Paulus in epistola ad Rom. 8. *Et de peccato damnauit peccatum.* Hoc est, Deus pater damnauit mundi peccatum per Christum immolatum pro peccato. Eodem modo cap. 5. posterioris ad Corinthios: *Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis fecit peccatum.*

Sup. eo.

l *Non addet vltrà, vt transmigret te.*) Subaudi, pro præteritis flagitiis: non iterum pro iisdem sceleribus te exilij pœna mulctabit.

m *Visitabit iniquitatem tuam filia Edom.*) Hoc est Deus, ô Idumæa, vt seuerus iudex visitabit scelera tua, aperiet, vt manifesta sint, quando eorum dederis pœnas, fuerísque afflicta & euersa. Eodem modo cap. 49. *Ego discooperui Esau, reuelaui abscondita eius, & celari non poterit.* Ita clauduntur Ieremiæ lamentationes, quas ego breuiter explicaui, Timantem imitatus qui quod exprimere penicillo non poterat, velo contegebat.

OBSERVATIONES ex Hebræo in

LAMENTATIONEM III.

1 Quomodo obscuratum est aurum?) *Ita habet etiam Paraphrasis Chaldaica. Pagninus verò habet: Quomodo occultatum est aurum! Sed idem est sensus. Ac verbum* עמם *quod est in Hebræo, vtrunque significat. Eo vtitur Ezech. cap. 31. cum ait:* Cedri non occultarunt illum, vel non obscurarunt illum in horto Dei. *Pro quo clarius Latinus noster interpres transtulit: Cedri non fuerunt altiores illo in paradiso Dei.*

2 Mutatus est color optimus.] *Pro colore est in Hebræo:* כתם *cethem, quod nomen significat aurum, & signum, & notam, & colorem. Quare rectè vertit noster interpres. Et rectè etiam Pagninus, qui habet. Mutauit se aurum optimum.*

3 Lamiæ nudauerunt mammam.) *Pro, lamia, in Hebræo est* תנין *tannin, quod nomen draconem significat: vt Exod. 7.* Proiecerunt virgas suas, quæ versæ sunt in dracones. *Hac ratione ducti septuaginta interpretes verterunt: δράκοντες hoc est, dracones. Chrysostomus Dion in intima Africa feras quasdam esse scribit vultu muliebri præditas, quæ lamiæ vocantur, atque homines pulchritudine sua ad se illiciunt, captosque crudeliter deuorant. De huiusmodi feris locus hic intelligitur. Sumitur etiam lamia*

A *pro venefica, quæ Lusitanè bruxa vocatur. Sed de lamiis differit Philostratus in Apollonio, & Cælius Rhodiginus lib. 16. cap. 4.*

4 Rubicundiores ebore antiquo.) *Pro ebore est in Hebræo* עצם *quod significat et ossis, vt Gen. 2.* Hoc nunc os ex ossibus meis. *Et Psal. 138.* Non est occultatum os meum à te, quod fecisti in occolto. *Hoc est, ne vnum quidem ex ossibus meis te latuit cùm me in ventre matris meæ formares. Et quia ebur est os & dens elephantis, vertit noster interpres ebur. Significat etiam speciem. Quare Rabbi Dauid Chimbi vertendum putat: Rubicundiores specie plusquam margarita. Et Pagninus: Rubicundiores fuerunt aspectu quam gemmæ, Nam pro antiquo est in Hebraico* פנינים *quod nomen aiunt lapides preciosos generaliter significare. Quare noster interpres posuit antiquum, hoc est, preciosum. Alij dicunt, vt Ioannes Reuchlinus refert, præcipuè significare coralia: quam ob causam vertunt: Rubicundiores specie plusquam coralia. Est enim coralium rubicundum: & mirum in modum hæc significatio huic loco conuenire videtur. Nascitur in mari Rubro, & in mari Siculo circa Helinam & Drepanum: sed pretiosius & præstantius inuenitur in mari Oceano septentrionali iuxta Orchadas insulas. Dum est in mari, est corpus quoddam molle, sed extractum ex aquis,* B *teste Theophrasto in tractatione de gemmis, lapidescit. Et quia hoc nomen* עצם *significat quoque corpus, vertit Pagninus in Thesauro: Rubuerunt corpore præ gemmis.*

5 Iurgati quippe sunt.) *Verbum Hebraicum est* נצו*, quod significat iurgare, iurgio contendere, item concitare. Qua ratione ductus Latinus noster interpres vertit: Iurgati quippe sunt. Et septuaginta interpretes ἀνήφθησαν, Hoc est, quia succensi sunt. Id est, quoniam ira commoti sunt. Eodem modo habet translatio Chaldaica. Significat etiam inquinare. Eam ob causam Isidorus Brixianus vertit: Inquinati quippe sunt. Et ita habet Rabbi Menahem. Et Pagninus: Quia inquinati erant. Præterea significat volare & egredi. ideo potest verti: Quia euolauerunt. Siue quia egressi sunt. Hoc verbo vtitur Ieremias capite 49. Vbi Moabitarum euersionem his verbis prædicit:* Date florem Moab, qui florens egredietur. *Acsi dicat: Dicite esse Moab similem flori, cuius pulchritudo subitò marcescit, & celeriter euanescit, & consumitur. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Date alteri coronam Moab, quia egrediens egredietur. Vbi Moab est gignendi casus vt sit sensus. Regnum Moab dabitur alteri, & ipsi Moabitæ egredientur à regia dignitate. Potest rectè verti locus ille: Date alam Moab, quia volans volabit. Acsi dicas, quem-* C *admodum aues habentes integras alas facilè volant: sic Moabitæ ocyùs quàm cogitant, patriam suam amittent, & ab ea volabunt.*

6 Facies Domini diuisit eos.) *Septuaginta interpretes habent πρόσωπον κυρίου μερὶς αὐτῶν: Hoc est, facies Domini, pars eorum. Hoc est, eos in partes separauit. Quod idem est. Pro facie est in Hebræo* פני *à verbo* פנה*, quod significat respicere, & sequi: vt Deuterono. 31.* Quia secutus est Deos alienos. *Quod potest verti: Quia respexit ad Deos alienos. Vnde* פנים *numero tantùm plurali idem est quod facies sic appellata quòd huc atque illuc respiciat. Ac quia ira in facie seu vultu apparet sumitur pro ira, vt Psalmo 34.* Vultus Domini super facientes mala. *Hac ratione ducti Xantes Pagninus, & Isidorus Brixianus, & Ioannes Benedictus verterunt: Ira Domini diuisit eos. Diuisit autem eos Deus illis iratus, quia ipsi se inter se diuiserunt, & discordiam concitarunt. Si enim amicitia coniuncti essent, permanerent in prospero statu, essentque* similitudo *sine dubio egregia quadam gloria cumulati. Vt enim in corpore ex temperatione calidi & frigidi, sicci & humidi optima fit constitutio: sic in ciuitate ex diuersorum hominum concordia admirabilis conflatur firmitudo, rerumque prosperarum abundantia. Id voluit Vespasianus imperator in nummo suo significare, vbi sculptæ sunt pulchræ* D *plenaque spicæ ex duabus manibus datis simulque iunctis egredientes ad designandum ex concordia & fide rerum felicium abundantiam dimanare. Id quod Iulius Cæsar significauerat sculpens in nummo quodam suo caduceum vnà cum cornucopia. Est enim perspicuum nomine caducei concordiam, nomine verò cornucopia rerum prosperarum affluentiam significari. Sed turbulenta Iudæorum dissidia eorum quietem dissiparunt, eósque ex dulci patria eiecerunt.*

7 Lubricauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarum.) *Existimo posuisse Latinum nostrum interpretem* lubricauerunt *pro insidiati sunt: vt sit sensus: Hostes nostri insidiati sunt vestigiis nostris in mediis plateis nostris: vbi nobis insidias instruxerunt. Pro lubricauerunt est in Hebræo verbum* צוד*, quod significat insidiari & venari, vt Threnorum tertio.* Venatione ceperunt me. *Et Gen. 27.* Cúmque venatu aliquid apprehenderis. *Hanc significationem secuti sunt Septuaginta, & modò Pagninus. Rabbi Abraham hunc locum ita explanat: Non venerunt nisi ad venandum nos in plateis nostris. Vnde* ציד *significat venationem, & cibum, & lucrum, vt cap. Prouerb. 12.* Non inueniet fraudulentus lucrum. *Vel, vt alij verterunt, venationem, aut escam.*

8 Captus est in peccatis nostris.) *Septuaginta interpretes habent: Captus est ἐν ταῖς διαφθοραῖς ἡμῶν. Hoc est, in corruptionibus nostris. Quod in idem recidit cum editione vulgata, nam peccatum corruptio est, diaphthora enim* E *corruptionem significat & mortem: peccatum etiam graue mors est. Ita scriptum Psalm. decimoseptimo.* Præoccupauerunt me laquei mortis. *Et Prouerb. 11.* Iustitia autem liberabit à morte. *Ioan. Benedictus pro, in peccatis nostris: vertendum putat: in retibus eorum. Nec male: nam impij Iudæi volentes Christum ligare, ligati sunt, fueruntque propriis retibus illaqueati. De illis dixerat capite octauo Esaias:* Erit in laqueum & ruinam habitantibus Hierusalem. *Ac si diceret: Christus, qui piis Hebræis vitam tribuet æternam, impios euertet, eo enim illaqueabuntur, & irretientur. Pagninus & Brixianus vertunt.* Captus est in foueis eorum. *Populus enim Iudaicus foueas Christo fecit, in quas ipse populus infeliciter incidit, iuxta illud Psalm. 7.* Incidit in foueam, quam fecit: Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descendet. *Et illud Psalm. 56.* Laqueum parauerunt pedibus meis, & incuruauerunt animam meam: foderunt ante faciem meam foueam, & inciderunt in eam *Tunc impletum est id, quod Christus Psalm. 17. prædixerat:* Confringam illos, nec poterunt stare, cadent subtus pedes meos. *Et Psal. 26.* Qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt, & ceciderunt. F *At Christus Dominus resurrexit tertia die, & obtinuit* nomen, *vt Paulus ait ad Philippenses secundo*, quod est super omne nomen: & sedet ad dexteram patris rex regum, & Dominus dominantium, *vt capite Apocal. decimonono eum vocat diuus Ioannes. Hoc voluit Deus Pater Psalmo 131. his verbis significare:* Inimicos eius induam confusione, super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea. *Vel, vt diuus transtulit Hieronymus.* Mar. 1 Heb. 1. *Super ipsum autem florebit diadema eius. Ac si dicat: Nunquam eius regnum marcescet, sed semper erit florens & gloriosum, quod æternitas ipsa intuebitur. Itaque quantò magis nefarij Iudæi clarissimum Christi lumen voluerunt extinguere, tantò gloriosiùs illud illustrarunt: sibique æternam memoriam dedecoris reliquerunt. Id aliquo modo illis plerumque accidit, qui viros sapientia & nobilitate præstantes abiicimus, & virtuti ac gloriæ inuidentes contendimus florem dignitatis eorum infringere, nominisque celebritatem obscurare. Sed quemad-* similitudo *modum nonnulla herba conculcata altiùs crescunt: sic vera, clara, & excelsa virtus quantò magis proteritur & abiicitur,*

A *abiicitur, tanto altius ascendit, & longius atque illustrius propagatur. Verum est enim tritum illud & laudatum prouerbium: Virescit vulnere virtus. Nihil enim magis conducit ad eximia honestatis gloriam magnificentius illustrandam, quàm calamitas ipsa. Contrà verò, qui magnorum virorum nominis claritati tenebras voluerunt offundere, semper in silentio tacuerunt, propriumque nomen turpi dedecore macularunt.* D

ORATIO IEREMIÆ.

CAPVT V.

R [a] Ecordare Domine, quid acciderit nobis: [b] intuere, & respice opprobrium nostrum. [c] Hæreditas nostra versa est ad alienos: domus nostræ ad extraneos. [d] Pupilli facti sumus absque patre, matres nostræ quasi viduæ. [e] Aquam nostram pecunia bibimus: ligna nostra precio comparauimus. [f] Ceruicibus nostris minabamur, lassis non dabatur requies. [g] Ægypto dedimus manum, & Assyriis, vt saturaremur pane. [h] Patres nostri peccauerunt, & non sunt: & nos iniquitates eorum portauimus: [i] Serui dominati sunt nostri, non fuit qui redimeret de manu eorum. In animabus nostris afferebamus panem nobis, à facie gladij in deserto: [l] Pellis nostra quasi clibanus exusta est à facie tempestatum famis. [m] Mulieres in Sion humiliauerunt, & virgines in ciuitatibus Iuda: [n] Principes manu suspensi sunt, facies senum non erubuerunt.

B E

EXPLANATIO.

a *Recordare Domine.*] Postquam diuinus vates Ieremias 4. superioribus capitibus affectuum plenissimis, deplorauit lamētabilibus vocibus miserabilem Hierosolymę calamitatem & euersionem, nunc se ad suspiria piásque preces conuertit, tanquam ad excellens refugium: quo possit diuinum numen Hebræorum scelere violatum placare ac lenire. Vt corpus nisi respiret, viuere nequit: sic anima afflicta vt mœrore leuetur, suspiria ad Deum cum precibus copolata effundit. Primò exponit beatus Ieremias Israelitici populi ærumnas, deinde diuinam implorat misericordiam. Ait igitur. *Recordare Domine, quid acciderit nobis.* Hoc est, memoria tene Deus sancte, quæ vulnera, quam calamitatem & mortiferam plagam inflixerior nobis Babylonij, qui de nostro interitu, & huius vrbis exitio cogitarunt. Loquitur sub persona totius populi Iudaici, non singula verba ad singulos referens, sed diuersa ad diuersos. In summo, simplicissimo, sapientissimo ac inuariabili Deo nec obliuio propriè esse potest, nec recordatio. Sed per similitudinem quandam ei more humano attribuuntur. Ita

similitudo

C David Psal. 12. *Vsquequo Domine obliuisceris me in finem?* Et Psalmo quadragesimotertio. *Quare faciem tuam auertis, obliuisceris inopiæ nostræ, & tribulationis nostræ?* Et Iob. c. 14. *Et constituas mihi tempus, in quo recorderis mei.* Et Iet. 18. *Recordare, quod steterim in conspectu tuo.*

b *Intuere & respice opprobrium nostrum.*] Nimirum oculis tuæ clementiæ. Confert se ad portum diuinæ misericordiæ, constituens remedium miseriarum suarum in piis Dei oculis, quibus ille ad eos respicit, qui ad ipsum cofugiunt in gemitibus, & lamentis, & molestiis versari. Sumitur enim aspicere hoc loco misereri, quemadmodum Psal. 118. *Aspice in me, & miserere mei:* Et 137. *Excelsus Dominus, & humilia respicit, & alta à longè cognoscit.* Acsi dicat: Humilium miseretur Deus, superbos autem contemnit. Vel, vt quidam vertunt, & alta è longinquo frangit. Hoc est, ex cœlo conterit homines insolentes & arrogantes. Vnde auertere faciem illámque abscondere est iram ostendere: vt Psalm. 26. *Ne auertas faciem tuam à me.* Et cap. Esaiæ 64. *Abscondisti faciem tuam à nobis.* Videre autem & intueri est misericordiam ostendere, vt Thre. 1. *Vide Domine, quoniam tribulor.* Et hoc loco. *Intuere & respice opprobrium nostrum.* Vnde Psal. 78. *Facti sumus opprobrium vicinis nostris, subsannatio & illusio his, qui in circuitu nostro sunt.*

c *Hæreditas nostra versa est ad alienos.*) Hoc est, Iudæa maioribus nostris diuinis data, deuoluta est modò ad Babylonios hostes nostros, qui eam vastarunt, & nos spoliauerunt. Quos alienos vocauit, statim vocat extraneos. Alieni dicuntur, non solùm qui non sunt ex eodem genere, & eadem natione, sed qui sunt sceleribus contaminati, qui moribus & vita sunt à Dei lege abducti. In hanc significationem sumuntur ab Esai. 25. de euersione Hierosolymæ ita vaticināte: *Posuisti ciuitatem in tumultum, vrbem fortem in ruinam, domum alienorum, vt non sit ciuitas.* Hoc est, tu Deus ex vrbe munita facies domum Babyloniorum, qui & fide & actionibus sunt ab institutis tuis separati. Nam pro *alienorum* vertunt septoaginta interpretes ἀσεβῶν, hoc est impiorum. Possunt hæc Ieremiæ verba de secunda expugnatione intelligi, quando Hierosolyma fuit per Romanos euersa. De qua dixerat Dominus Iesus Iudæis apud Matth. 23. *Ecce relinquetur vobis Domus vestra deserta.* Hæc est vinea illis quondam locata, F quam ob Christi filij Dei mortem amiserunt, quemadmodum ipse apud Matth. 21. prædixerat. Romani enim florentissimam quondam vrbem variis lamentabilibúsque calamitatibus afflixerunt, illamque cædibus crudelissimis, & sanguine passim profuso deformauerunt, & templum admirabili religione consecratum flagitiis detestabilibus violarūt. Potest hoc intelligi de diuina lege ad gentes translata, quæ fidem receperunt: ex qua Iudæi nihil habent præter occidentem literam. Nos autem qui à gētilitate idolorum quōdam cultrice originem ducimus, diuinam legem habemus, ea erudimur, eiq; operam studiúmque nauamus. Est enim diuina lex thesaurus admirabilis, quo Iudæi sunt spoliati. Illud Psal. 18. *Iustitiæ Domini rectæ:* potest etiam verti: Thesauri Domini, seu opes Domini rectæ, Dei enim præcepta & institutiones diuitiæ sunt, & admirabiles thesauri, quibus animus amplificatur, & diues efficitur. Dicuntur autem iustitiæ Domini rectæ & iustæ, quia à Deo sunt recto iudice, eósque rectos efficiunt, qui eas amplexantur. His opibus carent infelices Iudæi, hoc etiam in re infeliciores, quia infelicitatem hanc suam

A Similitudo haudquaquam intelligunt. Vt qui priuatione sensus oculorum laborant, nulla gemmarum splendidarum pulchritudine mouentur: sic obstinati Iudæi animo cæco, tenebrisque circumfuso splendorem veritatis radios in mentes sapientium mittentis non vident. Sap 2. Excæcauit enim eos, vt sapiens ait, *malitia eorum.* Et similitudo quemadmodum qui se longe conferunt, si semel arrepto itinere contrario aberrauerint, quò longiùs processerint, non magis eò tandunt, quò volunt, quam recedunt, atque fugiunt: sic illi sumpto errore in principio cùm asserunt rectè fecisse, cum Christum Iesum ad cædem crudelissimam vocarunt, quò magis ad veritatem existimant accedere, eò diuersiùs ab illa separantur.

d *Pupilli facti sumus.*] Non solùm sine patribus in bello occisis, sed Dei consolatione destituti.

e *Aquam nostram.*) Tam acerba tyrannide nos opprimunt hostes nostri, vt nec aquam nostram, nec ligna nobis dent, nisi ea pecunia emamus.

f. *Ceruicibus nostris minabamur.*) Minantur nobis inimici ceruicum percussionem: qualibet occasione periculum nobis capitis ostentant. His verbis immanitatem suam Babylonij declarabant. Si vis aspicere, qualis sit liquor in vase inclusus, aperi os eius: ita si B similitudo vis videre, quid sit in hominis animo, audi illum loqui. Matt 12. Verissimum est seruatoris nostri illud: *Ex abundantia cordis os loquitur.* Luc. 6. Id Ieremiæ quidam vertendum existimant: Ceruicibus nostris impositum est iugum. Potest verti: Ceruicibus nostris ducebamur. Vt sit sensus: Hostes nostri nos funibus collo ligatis captiuos ducebant: Minari enim idem est quod ducere. Et hic est germanus sensus.

g *Aegypto dedimus manum & Assyriis.*) Hoc est, cùm abiecti essemus in terra prostrati, auxilium postulauimus extendentes manus ad Ægyptios & Assyrios, vt ipsi nos suis erigerent, nobisque opem & præsidium ferrent. Idem est extendere manum, vt Psal. 87. *Extendi ad te manus meas.* Ille etiam qui adiuuat, manum dicitur date. Hinc apud Virgil. clamat ad Aeneam Palinorus: Da dextram misero, & tecum me tolle per vndas. Id voluit imperator Antoninus in numo quodam significare, in quo est pietas sculpta, habens dexteram extensam, & ad adiuuandum porrectam. Et Dauid Psal. 64. Deum alloquens: *Tenuisti,* inquit, *manum dexteram meam.* Sed quia manus significat seruitutem, vt Exod. 14. *Liberauit Dominus in die* Deut. 10. *illa Israelem de manu Aegyptiorum*: potest esse sensus: 1. Reg. 5. Ægyptiis ac Assyriis promisimus seruitutem ac obe- C dientiam. Cùm arca Dei, in qua fuit diuina lex, esset ad Philistæos translata, cecidit idolum Dagon, fuerúntque manus eius confractæ: quia futurum erat, vt cùm euangelica doctrina esset ad gentes propagata, caderent idola, eísque obedientia frangeretur. Præterea date manus idem est quod fœdus sancire, vt ca. 10 lib. 4 Regum. *Da mihi manum tuam: qui dedit ei manum.* Et 17. *Ecce dedit manum suam.* Quare potest esse huius Ieremiæ loci sensus: Fœdus cum illis fecimus, & societatem conflauimus.

h *Patres nostri peccauerunt, & non sunt.*) Maiores nostri admiserunt flagitia, & iam excesserunt ex vita, nos autem pœnas scelerum eorum persoluimus. Idem voluit Deus cap. 20. Exod. significare, cùm dixit populo Israelitico: *Ego sum Dominus tuus, fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum, qui oderunt me.* Id asseritur etiam ca. 34. Exod. & 32. Ieremiæ. Et 4. Reg. 24. scriptum est fuisse Hierosolymam euersam propter peccata Manasse, qui multò antea è vita migrauerat. Sed oritur hinc quæstio: nam cap. 14. lib. 4. Reg. & 25. 2. Paralipomenon, & Ezech. 18. scriptum legimus, nec filium dare pœnas scelerum patris, nec patrem filij. At solues hanc quæstionem, si dixeris, supplicium D. dupliciter considerari, primò sub ratione supplicij pro scelere, deinde sub ratione medicinæ. Primo modo sumptum non infligitur, nisi peccato, vt æqualitas iustitiæ compensetur. Et ita intelliguntur authoritates asserentes neminè pro alio mulctari. Supplicium autem, vt est medicina, infligitur aliquando innocentibus, vt præseruet à flagitio, & virtutem tueatur. Et ita intelliguntur loca ostendentia, filios aliquando pro parentum peccatis mulctari. Sed tunc nec in spiritualibus, nec in æternis, vt diuus ait August. quæst. 8. in Iosue, sed in temporalibus & corporalibus puniuntur. Nisi filij scelera maiorum imitentur: tunc enim & in corpore & in animo castigantur. Id videtur innuere Dei verba cap. 20. Exodi mandata: *Visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum, qui oderunt me:* Vbi verba hæc: *qui oderunt me*: intelliguntur de filiis, qui maiorum maleficia imitantes Deum odio prosequuntur. Qui autem à parentum maleficiis abhorrent, non debent iuxta Ezechielis sententiam propter illa puniri. Ita hoc Augustinus in tractatione contra Donatistas post collationem cap. 7. & in quæstionibus in Deut. quæst. 42. interpretatur.

i *Serui dominati sunt nostri.*] Hoc est, serui Babylonio- E rum. Vel hoc dicit propter Moabitas & Idumæos qui quondam seruierant Iudæis, & in bello illo fuerunt cum Babyloniis coniuncti: Intolerandum quippe est videre seruum dominatum obtinere, clauumque reipublicæ tractare. Hinc Salomon Prouer. 30. *Per tria mouetur terra, & quartum, quod non potest sustinere: per seruum cum regnauerit, &c.* Acsi dicat: Propter tria mala stomachantur homines, & propter quartum se non possunt ab ira temperare. Primum est videre seruum regnantem. Et capite. 10. Eccl. *Et malum,* inquit, *quod vidi sub sole, quasi per errorem egrediens à facie principis, positum stultum in dignitate sublimi: & diuites sedere deorsum. Vidi seruos in equis, & principes ambulantes super terram quasi seruos.*

k *In animabus nostris afferebamus panem nostrum à facie gladij in deserto.*) Id est, cum periculo vitæ nostræ fugientes è ciuitate per solitudinem à facie gladij Babyloniorum asportabamus escas ad comedendum. Cùm enim se in fugam conferrent portantes victum, seipsos periculis obiiciebant. Vel in animabus nostris, hoc est, iumentis nostris. Sumitur anima pro iumento & quacunque bestia vt Iacobus Vitodurensis in libro troporum ac schematum ait. In hanc significationem accipitur Genes. 1. *Producat terra animam viuentem*, hoc est, pecora & iumenta, & cætera anima- F. lia rationis expertia. Ita Laurentius Villauicentius in phrasibus interpretatur: & multò ante illum eodem modo locum illum explanauit magnus Basilius in opificio dierum, ac Iunilius, & Seuerianus in Genesim. etiam intelligi potest Gene. illud cap. 12. *Tulitque Abraham vniuersam substantiam, quam possederant, & animas, quas fecerant in Haran.*

l *Pellis nostra exusta est.*) Hoc est, igne calamitatis combusta, & instar clibani nigrore affecta, & fame dissicata. Ita Iob 9. *Pelli meæ consumptis carnibus adhæsit os meum.*

m *Mulieres in Sion humiliauerunt.*] Nimirum Babylonij eas obscœna voluptate violantes. Id prædixerat Deus Iudæis, si eius legem violarent, ca. 28. Deut. *Vxorem accipies, & alius dormiet cum ea.* Et paulò pòst: *Filij tui, & filiæ tuæ tradentur alteri populo videntibus oculis tuis.*

n *Principes manu suspensi sunt.*) Sensus est: Qui generis nobilitate præstabant, & principatum obtinebant, fuerunt manu hostium patibulis affixi, & strangulati. Babylonij enim illi nec magnatibus parcebant, nec senes venerabantur.

OBSERVATIONES ex Hebræo in CAPVT V.

a Aquam nostram pecunia bibimus.] *Quidam vertunt: Aquas nostras. Sed parum refert, idem enim manet sensus: & vtraque translatio vera est. In Hebraico enim est* מים, *quod nomen semper in plurali reperitur: sed aliquando in singulari vertitur, aliquando in plurali. Lingua autem Hebræa nunquam eo vtitur, nisi in plurali ob duplicem aquam, superiorem scilicet & inferiorem, quas diuidit firmamentum, vt 1. Gen. cap. sacra scriptura commemorat. Vnde cœlum dicitur* שמים *xamaim, quod ibi aquæ sint, iuxta Rabbi Iosi sententiam, quam multi sequuntur. Cap. Num. 24. vbi bis eodem versu est hoc nomen, priore loco vertit Hieron. aquam, posteriore aquas. Ita enim ait Balaam:* Fluet aqua de situla eius, & semen illius in aquas multas. *Hoc est, erit populus Israeliticus fœcundus, & semen eius magnum accipiet incrementum, instar arborum iuxta ductus aquarum & fluminum deriuationes. Erit felix, rebúsque omnibus ad vitam necessariis abundabit. Situ-*
B *la est instrumentum hauriendi aquam ex puteo, eámque effundendi. At septuaginta interpretes totam hanc orationem ad Christum referunt: ita enim habent: ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν. Hoc est, exibit homo ex semine eius, & dominabitur gentibus multis. Ac si dicat: Christus secundum carnem genus suum ducet ex Israele, eritque gentium dominus. Vnde et dicit psal. 2. cœlestis pater:* Pete à me, & dabo tibi gentes in hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. *Onchelus etiam Chaldaicus paraphrastes hoc de Christo his verbis interpretatur. Crescet rex, qui vngetur de filijs suis, & dominabitur populorum multorum. Vbi priore loco, nomine aquæ significatur Christus, posteriore autem nomine aquarum gentium multitudo. Eodem vocabulo vtitur Salom. Can. 8.* Aquæ multæ non poterunt extinguere charitatem. *Id est, ingentes calamitates non valebunt vim diuini amoris restinguere & delere. Et Amos 9.* Qui vocat aquas maris, effundit eas super faciem terræ. *Ac si dicat: Deus vocat sursum ad aerem aquas maris versas in vapores solis calore, qui in eam aeris regionem ascendant vbi concrescunt in nubes, quæ in imbres mutatæ super terram effunduntur. Et Esai. 48.* Et de aquis Iuda existis. *Hoc est, vos ô Iudæi, qui ex Iuda tanquam ex fonte dimanastis. De variis aquæ significationibus vide Arnobium in psal. 22. & 32. & 37. Cyrillum de incarnatione vnigeniti 26. Cypria. epist. 13. Gregorium Nyssenum de vita Mosis.*

a Ceruicibus nostris minabamur.) *Pro minabamur est in Hebræo verbum* רדף *radhaph, pro quo cap. 3. Threnorum Hieronymus vertit percutere:* Operuisti in furore, & percussisti nos. *Quare poterat verti locus hic ceruicibus nostris percutiebamur. Vel, ceruicibus nostris passi sumus persecutionem. Significat enim verbū hoc persequi, vt psal. 142.* E
Quia persecutus est inimicus animam meam. *Et cap. Ezech. 35. vbi Deus ait Idumæorum populo:* Sanguini tradam te, & sanguis te persequetur. *Hoc est, tradam te occisori, qui te persequatur. Vel tradam te populo Israelitico, qui te affligat. Erant enim Idumæi & Hebræi ex eodem sanguine, quoniam genus ducebant ab Isaac, Idumæi per Esau, Hebræi per Iacob. Hac ratione ductus Pagninus in Thesauro vertit hunc locum: Super ceruices nostras persecutionem passi sumus. Et eodem modo Septuaginta: Super collū nostrum persecutionem tolerauimus.*

---

[a] Adolescentibus [1] impudicè abusi sunt: [b] & pueri in ligno corruerunt. [c] Senes defecerunt de portis, iuuenes de choro psallentium. [d] Defecit gaudium cordis nostri: versus est in luctum chorus noster. [e] Cecidit corona capitis nostri: væ nobis quia peccauimus. [f] Propterea [2] mœstum factum est in dolore cor nostrum, ideo [g] contenebrati sunt oculi nostri. Propter montem Sion quia disperiit, [h] vulpes ambulauerunt in eo. [i] Tu autem domine in æternum permanebis: solium tuum in generationem & generationē. [k] Quare in perpetuum obliuisceris nostri derelinquens nos in longitudine dierum? [l] Conuerte [3] nos Domine ad te, & conuertemur: [m] innoua dies nostros, sicut à principio. [n] Sed proiiciens repu- F
C listi nos, iratus es contra nos vehementer.

a *Adolescentibus impudicè.*) Loquitur de peccato turpissimo contra naturam. Potest tamen verti hęc oratio: Adolescentib. ad molas vsi sunt: vt eas scilicet agitarent. Sensus est: Hostes nostri Babylonij adolescentes Hierosolymæ detrudebant ad pistrinum, vbi frumentum mola versatili rundebatur. Erat quippe illud infimum officium: iuxta illud Exod. 11. *A primogenito Pharaonis, qui sedet in solio eius, vsque ad primogenitum ancillæ, quæ est ad molam.* Vnde Esaias ad ignominiam & vile munus explicandum: *Tolle*, inquit, *molam, & mole farinam.*

b *Et pueri in ligno.*] Id est, & pueros vsque adeò onerarunt lignis, vt deficientibus viribus sub illis corruerent. Sed quia locutus fuerat de mola, fortasse per lignum intelligit manubrium ligneum, quo voluitur mola. Vel ita: pueri in cunis ligneis occidebantur.

c *Senes defecerunt de portis.*] Id est, non ferebant sententiam: publica non exercebant iudicia, quæ in portis vrbis fieri solebant: vt Deut. 17. *Et iudicium intra portas tuas videris* Et 22. *Ad seniores vrbis, qui in porta sunt.* Et Amos quinto. *Constituite in porta iudicium.*

d *Defecit gaudium cordis nostri.*] Iuxta id quod dixit Deus per diuinum vatem Amos 8. *Conuertam festiuitates vestras in luctum, & omnia cantica vestra in planctum.* Et Iob ait cap. 30. *Versa est in luctum cithara mea, & organum meum in vocem flentium.*

e *Cecidit corona capitis nostri.*) Hoc est, ruit regnum nostrum: & fuit ablatum à capite nostro, hoc est, à rege Sedechia: tritum est enim per caput regem significari, sumitur corona pro regno, quod sit regum gestamen, dicta, vt nonnulli aiunt, à cornu, quod pro regno in literis diuinis inuenitur: 1. Reg. 2. *Sublimabit cornu Christi sui.* Et Lucæ 1. *Erexit cornu salutis in domo Dauid pueri sui.* Vel accipitur corona pro honore, vt cap. 19. Iob: *Spoliauit me gloria mea, abstulit coronam de capite meo.* Et Ieremiæ 13. *Descendet de capite vestro corona gloriæ.* Vel sumitur pro filiis: iuxta illud Prouerb. 17. *Corona senum sunt filij filiorum,* accipitur

A hìc corona pro diuitiarum abundantia, vt Prouer. 14. *Corona sapiẽtium diuitiæ eorum.* Hæ autem amittuntur, & facilè euanescunt. Vt aqua manibus hausta quantò magis premitur, tantò citiùs elabitur: sic mundi diuitiæ quantò tenaciùs restringuntur, tanto procliuius labuntur. Sed quia Ieremias ait: *Cecidit corona*, existimo esse hoc de templo Hierosolymæ intelligendum quod fuit euersum in expugnatione Hierosolymæ per Babylonios.

similitudo

f *Propterea mœstum.*] Iusti & impij corda habebant mœrore confecta: sed hoc erat inter eos discrimen & interiectum intetuallum: quòd qui erãt nefariis sceleribus polluti, turbulentis perturbationibus cõtristabantur: viri autem iustitia ac pietate cæterisque virtutibus tanquam mœnibus septi, in mediis ærumnis quiete, animique securitate gaudebant. Id sentiẽs Dauid in calamitatibus versatus: *Super aquam*, inquit, *refectionis educauit me, animam meam conuertit.* Quod potest ex Hebræo ita transferri: Ad aquas tranquillitatis adduxit me, animum meum sedatum reddidit. Non ait: Ad aquas torrentis, quæ raptim ac turbulẽter fluunt, sed ad aquas lenes & trãquillas quietè defluentes. Qui legem Dei violant, sont perturbati: qui verò illam seruant, quieti. Illud psal. 18. *Lex Domini immaculata conuertens animas*: potest ex Hebræo verti: Lex Domini perfecta tranquillas reddit animas. Vel ita: Philosophia diuina omnibus numeris absoluta a-

Psal. 22.

B nimos quietos efficit.

g *Contenebrati sunt oculi nostri.*) Hoc est, fuerunt ob nimias vigilias, & calamitates & lachrymarum multitudinem tenebris circunfusi.

h *Vulpes ambulauerunt in eo.*] Tanquam in solitudine. Vnde Michæas tertio: *Sion quasi ager arabitur: & Hierusalem quasi aceruus lapidum erit.* Poteris per *vulpes* homines intelligere versutos & malitiosos. In hanc significationem aiunt sumi Lucæ 9. *Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos, filius autem hominis non habet, vbi caput suum reclinet.* Cyrillus *vulpes* loco illo & *volucres* vocat malitiosas & astutas dæmonum potestates. Quasi Christus dicat: Cùm vulpes & volatilia in te habitent, quomodo ego in te requiescam? Nulla est enim inter lucem & tenebras societas.

i *Tu autem Domine in æternum permanebis.*] Sensus est: Periit ac euersa est Hierosolyma, quia mutabilis erat, & corruptioni subiecta: Tu autem Domine nũquam peribis: quin potius idem in omni æternitate permanebis. Idem cecinit diuinus atque regius vates psal. 101. *Tu autem Domine in æternum permanes, & memoriale tuum in generatione & generationem.* Et

C iterum: *Ipsi peribunt, tu autem permanes.* Et paulò pòst, *Tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.* Docet hic locus omnia esse mutabilia præter Deum: qui Exodi cap. 3. *Ego*, inquit, *sum, qui sum.* Et apud Malachiam 3. *Ego Dominus, & non mutor.* Quare eum sumus amore summo amplexuri, qui nunquam mutatur: non mundi ludibria, non terræ opes & vanitates, non seculi gloriam vanam & in casu sitam, non ea denique, ad quæ impij auiditate nefaria aspirant, quæ mutantur, & consumuntur. Ad id nos excitat diuus Ioan. cùm ait cap. 2. epistolæ suæ 1. *Nolite diligere mundum, nec ea, quæ in mundo sunt.* Et reddens paulò pòst huius rei rationem: *Mundus*, inquit, *transit, & concupiscentia eius. Præterit mundus, prætereunt regna eius: Dei verò regnum regnum sempiternum est.* Id voluit hic Ieremias significare, cùm dixit: *Solium tuum in generatione & generationem.* Solium enim Dei thronus celus est, & sedes diuini numinis regia, quæ vigebit memoria omnium seculorum, quam ipsa æternitas semper intuebitur. Id animo percipiens Dauid psalmo 44. *Sedes tua Deus*, inquit, *in seculum seculi.* Quibus verbis pronuntiat regnum Christi sempiternum fo- D re. Id quod posteà dixit angelus: *Et regni eius non erit finis.* Intelligi autem versum illum psalmographi de Christo indicat D. Paulus ca. 1. epistolæ ad Hebræos: Vbi aspicis Christi diuinitatem, eum enim Dauid apertè Deum vocat, cùm ait: *Sedes tua ô Deus in seculum seculi.*

Luc. 1.

k *Quare in perpetuum obliuisceris nostri?*) Ex his verbis constare videtur, non solùm ad præsentem illam vastitatem per Babylonios quem finem habuit respexisse Ieremiam, sed ad futuram etiam per Romanos nullum finem habituram.

l *Conuerte nos Domine ad te.*) Nimirum gratia præueniente, & diuina inspiratione, & mediis, quibus ad te homines trahis, & ad gratiam gratum facientem perducis. Sequitur: *Et conuertemur.* Non enim poterimus ad ipsum conuerti, nisi ipse nos conuerterit. Qui est mortiferis labibus pollutus, auersus à Deo est, ad quem sine diuino auxilio conuerti nequaquam potest. Est enim perspicuum neminem posse de condigno mereri gratiam, & à peccato mortifero ad illam resurgere, nisi per Deum. Id vult hoc loco Ieremias significare. Et capite trigesimoprimo, vbi ait: *Conuerte me Domine, & conuertar, quia tu Domine Deus meus.* Et Dauid psalmo septuagesimo septimo: *Spiritus vadens, & non rediens.* Hoc est, gratia per flagitium mortiferum amittitur, sed humanis vi- E ribus non reuertitur. Vt qui culpa sua in profundum ac irremeabilem lacum ruit, non potest per se ascendere, & extrahi, sed opus est alicuius auxilio: sic, qui se in pestilens præcipitat scelus, nequit inde nisi diuina ope adiutus ad Dei gratiam reuocari. Ideò Dauid psalmo 88. *Conuerte nos*, inquit, *Deus salutaris noster, & auerte iram tuam à nobis.* Et psalmo septuagesimo. *Deus conuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus.* Et ipse Deus apud Oseam decimo. *Perditio tua Israel, tantummodum in me auxilium tuum.* Vnde sponsa Canticorum primo: *Trahe*, inquit, *me post te, curremus in odorem vnguentorum tuorum.* Et apostolus capite quintodecimo prioris ad Corinthios: *Gratia Dei sum id, quod sum.* Et Christus seruator noster apud Ioannem sexto: *Nemo potest venire ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eum.* Et quintodecimo. *Sine me nihil potestis facere.* Id intuebatur Salomon, qui capite Prouerb. 2. loquens de via iniquitatis ait: *Omnes qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur.* quod intelligitur, nisi per Dei gratiam conuertantur. Ob eam causam ouis quæ errauerat, vt Christus ait apud Luc. 15. fuit ad F gregem humeris pij cœlestisque pastoris reducta. Ipse est *lux mundi*, sine cuius lumine non possumus gratiam gratum faciẽtem adipisci. Vt sol quod in se est, lunam splendore suo illustrat, nisi ipsa se in vmbram terræ immiserit, propter terrę interpositionem inter seipsam & solem: sic Christus dominus nos illuminat gratia sua si autẽ nos non illuminamur, non est eius culpæ attribuendum, qui lux est & sol iustitiæ, sed nobis, qui vmbrã quærimus, & eo contẽpto rerum terrenarũ amore flagramus. Et quia ad impij iustificationem exigitur liberum arbitrium, ait Deus apud Zachariam 1. *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.* Disponimur enim ad gratiam eidem libere assentiẽdo, & cooperando, & inspirationem Dei recipiendo, quippe qui illam possumus abiicere. Itaque cùm dicitur in sacris literis: *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos*: Libertatis nostræ admonemur. Cùm autem dicitur: *Conuerte nos domine ad te, & conuertemur*: Dei nos gratia præueniri confitemur. Si autem in gratia & virtutibus perseueramus, decimum numerum quo significatur perfectio, adipiscimur. Numerus enim ab vnitate incipit, & in decimo absolui- tur. Id videtur diuina scriptura innuere, cum ait, &

similitudo

primitiaa

A pr... & dec...as Dei esse:ab ipso enim est, cùm ad bunum primò surgimus, & cùm vsque ad finem perseueramus. Tu autem aduerte: Non ait Ieremias: *Conuertere me solum ad te:* sed *conuerte nos domine ad te.* Cain dicebat Genesis quarto. *Nunquid custos fratris mei ego sum?* At diuinus noster vates omnium salutem cupiebat. Qui aliorum bonum contemnit, non solùm est similis Caino, sed hac in re diuite in inferis sepulto pestilentior. Ille enim dixit Abrahæ: *Rogo te, vt mittas Lazarum in domum patris mei, habeo enim quinque fratres, vt testetur illis, &c.* Andreas non contentus propria salute, duxit Petrum ad Iesum, & Philippus Nathanaelem. Vt sic cortina trahat cortinam: &, vt
16. Ioannes ait Apocalypsis vigesimosecundo: *qui audit*
8. *dicat: veni.* Vnde discipuli bini mittuntur apud Lu-
12. cam decimo: Et in lege pro primogenito par turturum offerebant, aut duos pullos columbarum. Vbi numero pari charitas designatur. Ea præditus Ieremias dicebat: *Conuerte nos Domine ad te, & conuertemur.* Ad eum debemus conuerti, & confugere, in quo est salus nostra constituta, qui nos in vulnus lateris sui intromittet, qui in calamitatum illuuione est arca Noe, in cuius latere deorsum fuit ostium. Ac non sine mysterio ait fuisse deorsum, quia cum in Christo sint duæ naturæ, diuina & humana, in humana vulneratus est. De hoc ostio ait ca. 4. Apocalypsis diuus D Ioannes: *Ecce ostium apertum in cœlo.*

m *Innoua dies nostros sicut à principio*) Id est, instaura dies nostros, & da nobis tempora prospera & felicia, vt olim. Prosequere nos fauore tuo, quemadmodum faciebas, cum maiores nostros quondã liberasti à dura Ægyptiorum seruitute tempore Mosis, & in terra Exod. 14 promissa collocasti tempore Iosue. Desiderabat Iere- Iosue 4. mias antiquorum temporum prosperitatem, quemadmodum Iob, cùm dicebat ca. 29. *Quis mihi tribuat, vt sim iuxta menses pristinos, secũdum dies quibus Deus custodiebat me: quãdo splendebat lucerna eius super caput meũ.* Hoc est, quando me fauore suo prosequebatur.

n *Sed proiiciens repulisti nos.*) Id est, iustè nos relinquens in exilium & Babylonicam seruitutem eiecisti: quia te flagitiis nostris ad iram & supplicium mitum in modum prouocauimos. Perpende. Non ait: Repulisti me: sed *repulisti nos.* Non propriam tantum, sed communem deplorat calamitatem: proximos enim sicut seipsum ordinato amore diligebat, iuxta illud Canticorum secundo. *Ordinauit in me charitatem.* Quod etiam potest verti. Vexillauit, vt ita dicam, me charitate. Ac si dicat: Charitate sua me Deus ad se traxit tanquam vexillo, quo in bello milites ad Ducem ducuntur.

E

ANNOTATIO.

1 Adolescentibus impudicè abusi sunt.] *Pro adolescentibus est in Hebraico:* בחורים *, quod nomen & adolescentes significat, & electos. Priorem significationem secutus est Latinus noster interpres, alteram Septuaginta, qui habent: Electi fletum assumpserunt. Hoc est, viri nobiles & magnates vim lachrymarum profuderunt. Pagninus habet: Iuuenes ad molendum tulerunt. Brixianus: Adolescentes ad molendum rapuerunt. Sed quia interpres noster per molere & contundere actum obscœnum intellexit, posuit: Adolescentibus abusi sunt. Num. cap. 31. Iob, vbi nos habemus:* Scortum alterius sit vxor mea: *est in Hebræo: Molat alteri vxor mea.*

2 Propterea mœstum factum est in dolore cor nostrum.] *Particula,* in dolore, *nec est in Hebraico, neque in Græco: sed est in vulgata nostra editione ad maiorem literæ ...cationem. Pro corde est in Hebræo* לב *, quæ vox & significat & medium, quòd cor sit in medio corporis situm: vt Ionæ 2.* Proiecisti me in profundum in corde maris. *Accipitur pro voluntate, vt Cant. 3.* Vulnerasti C cor meum soror mea sponsa. *Quod potest etiam verti: Rapuisti cor meum; siue abstulisti, siue vt alij transferunt: Transfixisti cor meum. Alloquitur Deus more humano animam sibi deuotam, quam admirabili amore prosequitur. Et Cant. 8.* Pone me vt signaculum super cor tuũ. *Vbi pro signaculo est in Hebræo* חותם *chotam, quod nomen significat sigillum & annulum: solebant enim veteres in annuli gemma sigillum ferre: & quoniam annulo sigillum imprimebant, idem vocabulum vtrunque significat. Eo vtitur Ierem. cap. 22. cùm ait:* Si fuerit Iechonias filius Ioachim annulus in manu dextera mea. *Et Salomon hoc loco, vbi pro signaculo poteris rectè vertere sigillum, aut annulum sigilli. Est enim sensus: Quemadmodum in digito est annulus, ita sim ego in corde tuo. Vt digitus sigillum ...nit annulo, ita cor tuum mecum, nihil animo cogitat, ...d non sit sigillo diuini consilij sigillatum. Nec solum me in corde, hoc est, in cogitationibus portare, sed etiam ...achio, hoc est, in operibus nomine enim cordis cogita...s sensúsque reconditi, nomine verò brachij opera & ... significantur. Eam ob causam vbi dixit:* Pone me ...gnaculum super cor tuum: *adiecit:* vt signaculum ...per brachium tuum. *Ac si dicat Christus: Da operam, vt me ponas ante oculos tuos, méque semper in meditationibus & actionibus respicias. Aspicis cor sumi pro cogitatione. Sumitur etiam pro intelligentia, vt cap. 1. ad Rom.* Obscuratum est insipiens cor eorum. *Quod cap. 4. ad Ephes. dixit:* Tenebris obscuratum habentes intellectum. *Furari cor alicuius est eo inscio aliquid agere, vt Genes. 31.* Furatus est Iacob cor Laban Aramæi, eo quòd non indicauit ei, quòd fugeret. *Pro quo vulgata editio habet:* Noluit Iacob confiteri socero suo, quòd fugeret. *Et paraphrasis Chaldaica: Celauit Iacob à Laban Syro, & non indicauit ei, quod ipse proficisceretur. Præterea sumitur cor pro anima, vt cap. Iere. 4.* Laua à malitia cor tuum Hierusalem, vt salua fias. *Ac eodem modo sumitur hoc Ieremiæ loco:* Propterea mœstum factum est in dolore cor nostrum.

3 Conuerte nos domine ad te, & conuertemur.] *Cùm ad Deum conuertimur, ipse nos conuertit: bona enim quæ agimus, munera sunt, quæ Deus nobis impertit. Id videtur significare D. Paul. c. 4. epist. ad Ephes. vbi citãs versum illum psalm. 67.* Ascẽdisti in altum, cepisti captiuitatem, acceptisti dona in hominibus, *ait:* Ascendens Christus in F altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. *Dauid ait Christum accepisse dona ab hominibus. Paulus verò ea illis dedisse: & vtrunque verum est: nam dona quæ Deo offerimus, ipsius Dei dona sunt, iuxta illud Iacobi* Iacob 1. *apostoli:* Omne datum optimum, & omne donum perfectum desursum est descendẽs à patre luminum. *Et ita nulla est inter psalmographum & apostolum discrepantia. Nec inter Ieremiam hoc loco, & Zachariam primo vt in explanatione ostendimus. In quibus duobus locis pro conuertere est in Hebræo verbũ* שוב *, quod conuertere significat, vt psalmo 22.* Animam meam conuertit. *Significat etiam reuertere, vt Canticum 6.* Reuertere, reuertere, Sunamitis. *Pro quo codices emendati habent Sulamitis: quæ vox pacificam significat, tranquillam & perfectam. Et Genesis 8.* Dimisit coruum, qui egrediebatur, & non reuertebatur, *vbi pro reuertebatur est hoc idem verbum. Sed quia in hunc incidimus locum, operæpretium duximus, discrimen repugnantiámque loci huius inter vulgatam editionem, & literam Hebræam, quæ modo extat, aperire. Iuxta communis editionis veritatem coruus missus*

A ex arca à Noe egressus suis, sed non reuersus: at exemplaria Hebraa quæ modo apparent, sensum contrarium proluunt. Ita enim habent: ויצא יצוא ושוב : Id est & egressus ibat, & reuertebatur. Disparata sunt: reuertebatur, & non reuertebatur. Augustinus Eugubinus episcopus Chisamensis in annotationibus suis ait deprauatam esse hoc loco editionem vulgatam, delendámque esse ex illa particulam, non, codices verò Hebræos veritatem continere. Idem quoque ait Xantes Pagninus in epistola sua nouæ emißionis prælata. Non possum negare, ægrè me tulisse, tam catholicos & eruditos viros fuisse hoc loco in vulgatam editionem vetustate, veritate & magnificentia præstantem tam asperè & immeritò inuectos. Nam septuaginta interpretes natione Hebræi, lingua Græca periti cum negatione legerunt. Ita enim habent: καὶ ἐξελθὼν οὐκ ἀνέστρεψεν. Hoc est, & exiens non est reuersus. Eodem modo Flauius Iosephus Iudæos cap. 5. libr. 1. antiquitatum, cuius ad literam hæc sunt verba: Post paucos dies aqua amplius recedente misit coruum, volens cognoscere, si quid etiam terræ fuisset relictum ab aqua, & ad gradiendum iam tutum esse videretur: qui cuncta reperiens inundantia non reuersus est ad Noe. Hactenus ille. Illud velim existimes tempore diui Hieronymi codices Hebræos hoc loco negationem habuisse: imò tempore septuaginta interpretum: & ita Mosem scripsisse. Sed posteà Hebræi aut negligentia, aut malitia, vt versionem nostram calumniarentur, negationem ex contextu abstulerunt. Hieronymus enim ex Hebræo vertit: Dimisit coruum, qui egrediebatur, & non reuertebatur. Et ad-
B uersus Luciferianos, Emittitur, inquit, coruus de arca, & non redit: & posteà pacem terræ columba nunciat. Et in epistola ad Oceanum: Statimque columba spiritus sancti expulso teterrimo alite deuolat ad eum. Vbi per teterrimum alitem coruum significauit. Nonne vides Hieronymum locum hunc legisse & vertisse cum negatione? Augustinus similiter tomo 6. lib. 12. contra Faustum Manichæum cap. 20. cum negatione legit: ita enim ait. Quod post dies quadraginta emissus coruus non est reuersus, aut aquis vtique interceptus, aut aliquo super natante cadauere illectus, significat homines in immunditia cupiditatis teterrimos, & ob hoc ad ea quæ foris sunt, in hoc mundo nimis intentos. Et tomo 9. in tractatu 6. expositionis in Ioannem ita ait: Meritò de arca missus est coruus, & non est reuersus, missa est columba, & reuersa est. Vbi quid his duabus auibus significetur, mirabiliter explanat. Eodem modo legit Ambrosius libro de Noe & arca cap. 17. Vbi causam reddit, cur coruus emissus non redierit. Præterea Chrysostomus homilia 26. in caput Gene- D
sis 8. apertè cum negatione legit, & interpretatur, asseuerantur affirmans nunquam coruum reuersum fuisse. Denuum idem asserit glossa Græca per coruum populum intelligens Iudaicum, qui extra arcam, hoc est, extra ecclesiam mansit; per columbam verò populum gentilem, qui ad ecclesiam confugit. Cùm igitur tot patres tanta vetustate, sanctitate, & sapientia præditi ita legerint, & explanauerint, vt nostra habet vulgata editio, credendum est, eam esse verissimam, Hebræam verò hoc loco deprauatã. Nec mirum, cùm videamus, vt Elias etiam fatetur doctus inter Iudæos, Hebræos codices huius temporis longè à priscis illis veteris synagogæ variari. Id quod perspicuè confitetur Benno Amerbachius trium linguarum eruditione celebris, in præfatione in psalterium diui Hierony. Vbi asseuerat vetera psalterij exemplaria Hebræa manu scripta à psalterio Venetiis impresso multis in locis discrepare. Sed quid ciro recentiores scriptores, cùm antiquus Iustinus martyr in libro quem edidit aduersus Iudæos, qui inscribitur Colloquium cum Thriphone Iudæo, apertè ostendat iam tunc Iudæos aliquibus in locis diuinam scripturam deprauasse: quemadmodum versum illum psal. 95. Dicite in gentibus, quia dominus regnauit à ligno, vbi voces illas, à ligno deleuerunt. Et posteà, vt Lindanus Dordracenus in libris de optimo scripturas interpretandi genere ostendit, multa cõmutarunt. Quare iam nunc solida ac pura scripturarum veritas potius est à vulgata editione, quàm à codicibus Hebraicis petenda. Est enim commu- E
nis hæc nostra editio ab ecclesia catholica meritò approbata, quoniam est vetustißima, verißima, grauißima, & integerrima: de cuius laudibus nulla vnquam posteritas conticescet, quam ipsa perpetuitas semper intuebitur. Hæc est diuina ac vera scriptura, quæ vt Salomon ait ca. Prou. 6. lucerna est, lux, vitæ via, correctio & castigatio. De qua ait apostolus c. 3. posterioris ad Tim. 2. Omnis scriptura diuinitus inspirata vtilis est ad docendum, & arguendum. Quare meritò Christus Deus noster apud Ioan. 5. Scrutamini, inquit, scripturas. Nos has Ieremiæ lamentationes scrutati sumus, & simpliciter pro ingenij tenuitate explanauimus, earũ abstrusas sententias & profunda mysteria illis relinquentes, qui mentem à sensibus abducentes, & cogitationem à rebus visibilibus separantes sapientiam amplexantur, & ad diuinarum rerũ contemplationem rapiuntur. Illi se totos ad diuinas literas explanandas conferant propter Deum, cui sit gloria & honor in secula seculorum. Amen.

Terminantur Ieremiæ lamentationes per doctorem Hectorem Pintum illustratæ.

G FINIS.

INDEX
RERVM ET VERBORVM QVÆ
IN HOC PRIMO TOMO OPERVM
HECTORIS PINTI CONTINENTVR.

A.

Tribus

D.

E.

M.

Mors

Q.

R.

S.

T.

FINIS.